

POLITIČKA POVIJEST SPLITA OD 1918. DO 1941.

Buljan, Marijan

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:795123>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



UNIVERSITY OF SPLIT

The logo for 'dabar', featuring a stylized red and black graphic above the word 'dabar' in a lowercase, sans-serif font.

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

Marijan Buljan

POLITIČKA POVIJEST SPLITA OD 1918. DO 1941.

Doktorski rad

Split, 2021.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

Marijan Buljan

POLITIČKA POVIJEST SPLITA OD 1918. DO 1941.

Doktorski rad

Mentor: Dr. sc. Aleksandar Jakir, red. prof. u trajnom zvanju

Split, 2021.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1. Ciljevi rada.....	1
1.2. Osvrt na izvore i pregled dosadašnjih istraživanja.....	5
1.3. Definiranje osnovnih pojmova.....	16
2. Politička situacija u Splitu do raspada Austro-Ugarske	23
2.1. „Najjugoslavenskiji grad“ – politički život Splita u Austro-Ugarskoj.....	23
2.1.2. Prvi svjetski rat i lokalne prilike.....	32
2.2. Split u Državi SHS.....	37
2.3. Zaključak.....	40
3. Politički život u Splitu od 1918. do 1929	41
3.1. Opći pregled s posebnim osvrtom na izbore.....	41
3.2. Djelovanje političkih stranaka i osoba.....	71
3.2.1. Komunisti.....	72
3.2.2. Demokratska stranka.....	81
3.2.3. Hrvatska pučka stranka.....	88
3.2.4. Zemljoradnička stranka.....	91
3.2.5. Narodna radikalna stranka.....	94
3.2.6. Samostalna demokratska stranka.....	99
3.2.7. Hrvatska seljačka stranka.....	102
3.2.8. Hrvatska federalistička seljačka stranka.....	107
3.2.9. Ivo Tartaglia.....	112
3.3. Splitsko Općinsko vijeće 1918. – 1926.	126
3.4. Splitsko Općinsko vijeće 1926. – 1928.	138
3.4.1. Općinski izbori 1926.....	139
3.4.2. Djelovanje splitskog Općinskog vijeća od lipnja 1926. do lipnja 1928.....	151
3.5. Splitski općinski izbori 1928.	161
3.6. Splitski tisak i pitanje <i>Novoga doba</i>	167
3.7. Zaključak.....	178

4. Politički život u Splitu od 1929. do 1935.....	180
4.1. Opći pregled.....	180
4.2. Splitska opozicija u vrijeme diktature.....	206
4.3. Pedeseta obljetnica pobjede Narodne stranke.....	219
4.4. Diktatura i sudski procesi.....	227
4.5. Djelovanje splitskog Općinskog/Gradskog vijeća 1929. – 1935.:	233
4.5.1. Splitsko Općinsko vijeće 1929. – 1933.	233
4.5.2. Splitsko Općinsko vijeće/Gradska općina Split 1933. – 1935.	258
4.5.3. Štednja i pitanje honorara Grgi Novaku i Ivanu Meštroviću.....	274
4.6. Tartagliini sukobi.....	284
4.6.1. Sudski spor Tartaglia – Kaliterna.....	285
4.6.2. Sukob s <i>Novim dobom</i>	288
4.6.3. Polemika s Josipom Smodlakom.....	300
4.7. Splitski tisak, uspostava dopisništva Centralnog presbira u Splitu, izvještaji o splitskom tisku 1931. - 1934.	302
4.7.1. Pokretanje <i>Jadranskog dnevnika</i> i stanje u splitskom tisku 1934. - 1935.	310
4.8. Propaganda jugoslavenstva.....	318
4.9. Anđelinovićeva uloga u Splitu.....	326
4.10. Austrijski (vele) izdajnici – 20 godina poslije.....	341
4.11. Zagrebački memorandum u Splitu.....	343
4.11. 1. Tartagliina privatna prepiska.....	344
4. 11. 2. Šezdeset sedam splitskih društava.....	346
4. 11. 3. Sukob Tartaglia - Narodna odbrana.....	355
4. 11. 4. Situacija u Jadranskoj straži.....	357
4.12. Komunisti u Splitu 1929. – 1935.	359
4.13. Zaključak.....	363
5. Politički život u Splitu od 1935. do 1939.....	365
5.1. Opći pregled.....	365
5.2. Petosvibanjski izbori 1935.	381
5.2.1. Pojava dvostruke kandidature u Splitu.....	382
5.2.2. Predizborni skupovi i (međusobna) borba.....	389
5.3. Prosinački izbori 1938.	396

5.3.1. Trumbićev sprovod.....	402
5.3.2. Nastavak predizborne kampanje.....	406
5.4. Djelovanje Jadranske straže i sukobi unutar nje.....	416
5.5. Dvije različite svečanosti: otkrivanje kraljeva spomen-svjetionika i proslava stote godišnjice hrvatske himne.....	430
5.6. Izvještaji bana Josipa Jablanovića o situaciji u Splitu i Primorskoj banovini.....	438
5.7. Splitski tisak 1935. - 1939.: stanje, promjene i pokušaji promjena.....	446
5.8. Splitsko Gradsko poglavarstvo 1935. – 1939.	463
5.8.1. Kargotićeva uprava.....	464
5.8.2. Promjene u splitskom Gradskom poglavarstvu.....	488
5.9. Pad mjesne JNS.....	500
5.10. Mjesna JRZ: konsolidiranje i rasipanje.....	512
5.11. HSS: djelovanje, organizacija, sukobi, progoni.....	523
5.12. SDS: nepoželjna HSS-ova saveznica?.....	560
5.13. Sporazum i njegovi protivnici.....	566
5.14. Komunisti u Splitu 1935. - 1939.	576
5.15. Zaključak.....	584
6. Politički život u Splitu od 1939. do 1941.....	586
6.1. Opći pregled.....	586
6.2. Djelovanje političkih stranaka i pokreta.....	599
6.2.1. JNS: životariti I. dio.....	599
6.2.2. JRZ: životariti II. dio.....	601
6.2.3. HSS: neispunjena očekivanja.....	603
6.2.4. Hrvatski nacionalistički pokret.....	623
6.2.5. Komunisti u Splitu 1939. – 1941.	632
6.2.5.1. Frakcijske borbe.....	651
6.2.6. SDS: živovariti III. dio.....	660
6.3. Splitski tisak u doba Banovine Hrvatske.....	662
6.4. Splitsko Gradsko vijeće 1939.-1941.	670
6.5. Zaključak.....	682

7. Ključna pitanja međuratnog Splita	684
7.1. Pokušaj otcjepljenja Solina i Vranjica od splitske općine.....	688
7.2. Odnos između Splitske općine i anonimnog društva za cement „Split“.....	698
7.3. Unska pruga.....	705
7.4. Pitanje izgradnje nove splitske luke.....	714
7.5. Splitsko kazalište.....	722
7.6. Stambena kriza.....	733
7.7. Odnosi s (mjesnim) Talijanima.....	741
7.8. Zaključak.....	749
8. Zaključak	750
9. Izvori i literatura	756
10. Summary	785
11. Sažetak	789
12. Životopis autora	790

1. Uvod

1. 1. Ciljevi rada

Pobjeda Narodne stranke 1882. na općinskim izborima u Splitu općenito se uzima kao završetak Narodnoga preporoda u Dalmaciji.¹ Upravu nad gradom tada je preuzela nova (hrvatska) općinska uprava na čelu s načelnikom Dujmom Rendićem-Miočevićem, koja je nastupni govor, prvi put, održala na hrvatskome jeziku. Uz nastupni je govor kao simbol novoga vremena na općinskoj zgradi bila postavljena hrvatska zastava.²

Stvaranjem prve jugoslavenske države politička se borba prenijela i na pitanje o tome što je to točno pobjeda iz 1882. predstavljala. Tako je na konstituirajućoj sjednici splitskoga Općinskog vijeća održanoj 1926. pod predsjedanjem don Frane Bulića upadica jednoga od vijećnika „živio prvi hrvatski predsjednik Općinskoga vijeća“ isprovocirala manju raspravu među istaknutijim vijećnicima, Anti Trumbiću, Ivi Tartaglii i Prvislavu Grisogonu, koji su, redom, tvrdili da je Bulić jedan u nizu hrvatskih gradonačelnika, odnosno da je prvi hrvatski gradonačelnik u vrijeme održavanja sjednice te, naposljetku, da je prvi hrvatski načelnik izabran prije 44 godine.

Obilježavanje pedesete godišnjice pobjede Narodne stranke splitska je Općinska uprava, režimom imenovana 1929., namjeravala svečano proslaviti osnivanjem posebnoga odbora, no toj službenoj proslavi nije se odazvala skupina bivših vijećnika i gradonačelnika hrvatske orijentacije. Oni su posebnim proglasom poručili da je 1882. Split „službeno dao hrvatski nacionalno-politički značaj“ te da proslava mora biti provedena isključivo kao „hrvatska narodna proslava“, koju samo (hrvatski) narod može proslaviti u „ovoj hrvatskoj općini, pod hrvatskom narodnom zastavom.“³

Što se dogodilo između 1882. i 1932. da neki bivši članovi Općinskoga vijeća (što uključuje i bivše gradonačelnike te članove Općinske uprave) ne žele proslaviti službenu 50. godišnjicu pobjede Narodne stranke? Što je uopće označavala pobjeda Narodne stranke? Definitivnu pobjedu hrvatstva protiv pristaša Autonomaške stranke, uspješno svladanu prvu etapu prema konačnom „oslobođenju i ujedinjenju“ s ostalim južnoslavenskim narodima u jednoj državnoj zajednici, ili nešto treće? Koji se gradonačelnik može uopće nazvati „prvim hrvatskim načelnikom“? Je li Split bio zbilja „najjugoslavenskiji grad“ kao što su pristaše

¹ *Hrvatski narodni preporod u Splitu: u povodu stogodišnjice ponarođenja splitske općine 1882. – presudne pobjede narodnjaka nad autonomašima u Dalmaciji*, (gl. ur. Duško Kečkemet, et. al.) Split, 1984.

² Stijepo OBAD, „Tri faze u ponarođenju splitske općine“, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu...*, 14.

³ HR-Državni arhiv Zadar (dalje: DAZD) - fond 584 (dalje: 584), Ostavština Manfreda Paštrovića (dalje: OMP), Kutija broj (dalje: br.) 9., dokument (dalje: dok) br. 2386/1-3

integralnoga jugoslavenstva isticale, osobito nakon završetka Prvoga svjetskog rata? Što uopće označava pojam „najjugoslavenskiji grad“? Kakav su odnos imali splitski političari kao predstavnici grada Splita prema kralju Aleksndru I. Karađorđeviću?

Ovo su samo neka od pitanja na koja će ova doktorska disertacija pokušati odgovoriti prikazujući politički život Splita između dvaju svjetskih ratova. Pojedini dijelovi teme ove disertacije do sada su bili predmetom istraživanja pojedinih autora, no nedostajalo je zaokruženo djelo koje bi se isključivo bavilo splitskim političkim životom od 1918. do 1941. Tema je stoga znanstveno relevantna i nedovoljno istražena u hrvatskoj historiografiji, a njezina će istraživanja pružiti dodatan uvid u proučavanje hrvatske političke povijesti između dvaju svjetskih ratova, urbanističke povijesti te lokalne povijesti Splita.

Gubitkom Zadra u korist Kraljevine Italije Split je ulaskom u novu državnu zajednicu Kraljevinu SHS/Jugoslaviju postao političko i gospodarsko središte splitske oblasti od 1922. do 1929. te Primorske banovine u razdoblju od 1929. do 1939. godine. Na papiru je Split 1918. godine trebao biti jedan od centara novostvorene države, daleko najvažnija pomorsko-izvozna luka te kulturni centar Dalmacije. Koliko je u tome uspio, odnosno je li ostvario planirane ciljeve pokušat će se odgovoriti u ovoj doktorskoj disertaciji.

Cilj je rada prikazati političku povijest Splita za vrijeme prve jugoslavenske države. Pri tome će se, koliko je to moguće, usporediti zbivanja u gradu sa situacijom u ostatku države, odnosno odgovoriti na pitanje o tome je li politički život Splita znatnije odudarao od ostatka hrvatskoga prostora. Također će se pokušati prikazati i djelovanje najvažnijih splitskih političara, i onih koji su zagovarali hrvatsku i onih koji su zagovarali jugoslavensku ideologiju. Pitanje je i koliko su pojedinci imali utjecaja na uspjeh stranke na području Splita, bez obzira na to jesu li tijekom ovoga razdoblja ostali vjerni jednoj jednoj stranci ili su više puta mijenjali svoje uvjerenje.

Rad je podijeljen u nekoliko većih dijelova od kojih svaki, osim uvodnoga, završavaju zaključkom kojim se ukratko iznose najvažnije stvari i zapažanja. Nakon uvodnoga poglavlja, kojim se ističu ciljevi rada, daje osvrt na izvore, pregled dosadašnjih istraživanja i literature te definiraju osnovni pojmovi, slijedi veće poglavlje u kojem se prikazuju najvažniji politički događaji u Splitu do stvaranja Kraljevstva SHS. To uključuje razdoblje prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata, zbivanja u gradu za vrijeme raspada Austro-Ugarske i događaja u kratkotrajnoj Državi SHS.

Središnji dio rada čine četiri velika poglavlja o političkome životu Splita, vremenski poredana u sljedeća razdoblja: 1918. – 1929., 1929. – 1935., 1935. – 1939. te 1939. – 1941.

Kao početne i krajnje točke pojedinoga razdoblja uzeti su stvaranje Kraljevstva SHS, uvođenje šestosiječanjske diktature, petosvibanjski izbori 1935., stvaranje Banovine Hrvatske te izbijanje Drugoga svjetskog rata na tlu Splita i Jugoslavije. Svako razdoblje započinje prikazom opće političke situacije, a potom se koncentrira na pojedina pitanja, važna za taj period. Dakako, neke teme, pri čemu se misli na pisanje splitskoga tiska, djelovanja pojedinih političkih stranaka i Općinskoga/Gradskoga vijeća, ponavljat će se više puta, no svaki put u drugome vremenskom razdoblju.

Treće poglavlje tako prikazuje najvažnije političke događaje u Splitu od 1918. do 1929. Nakon uvodnoga dijela detaljnije se prikazuje djelovanje pojedine političke stranke (Komunistička partija Jugoslavije, Demokratska stranka, Hrvatska pučka stranka, Zemljoradnička stranka, Narodna radikalna stranka, Samostalna demokratska stranka, Hrvatska seljačka stranka i Hrvatska federalistička seljačka stranka) i uprava Ive Tartaglie. Djelovanje preostalih stranaka, zbog izostanka povijesnih izvora, samo su kratko zabilježena na pojedinim mjestima. Pozornost će se potom posvetiti djelovanju splitskoga Općinskog vijeća od 1918. do 1929., splitskim općinskim izborima 1926. i 1928., te splitskome tisku u ovome periodu, s posebnim naglaskom na dnevnik *Novo doba*.

Četvrto poglavlje bavit će se političkim zbivanjima u Splitu u razdoblju od 1929. do 1935. Nakon prikaza najvažnijih političkih zbivanja pozornost će se, među ostalim, posvetiti djelovanju splitskoga Općinskog vijeća, diktaturi u Splitu, djelovanju (hrvatske) opozicije, splitskome tisku, režimskim propagandnim (jugoslavenskim) svečanostima, ulozi Budislava Grge Anđelinovića u političkome životu grada, javnim sukobima ranijega splitskog gradonačelnika i bana Primorske banovine Ive Tartaglie, odjeku Zagrebačkoga memoranduma u Splitu, djelovanju komunista i drugim temama.

Peto poglavlje obuhvaća period od 1935. do 1939. Nakon uvodnoga pregleda pozornost će se posvetiti izborima (petosvibanjskim 1935. i prosinačkim 1938.), djelovanju Jadranske straže, splitskome tisku, djelovanju političkih stranaka (JNS-u, JRZ-u, HSS-u i SDS-u), zbivanjima unutar splitskoga Općinskog vijeća te iščekivanju sporazuma za rješenje „hrvatskoga pitanja.“

Šesto poglavlje, vremenski najkraće, bavit će se političkim zbivanjima u Splitu od 1939. do 1941. Nakon uvodnoga dijela slijedi prikaz djelovanja političkih stranaka i pokreta u ovome razdoblju: JNS-a, JRZ, HSS, ustaškoga pokreta, komunista te SDS-a. I u ovome će se poglavlju obraditi pisanje splitskoga tiska u doba Banovine Hrvatske te rad splitskoga Općinskog vijeća.

Sedmo poglavlje zahvaća cjelokupno razdoblje između 1918. i 1941. godine te donosi sedam ključnih pitanja međuratnoga Splita: pokušaj odcjepljenja Solina i Vranjica od Splitske općine; odnos između Splitske općine i Društva za cement „Split“; pitanje izgradnje Unske pruge i nove splitske luke; uspostava stalnoga splitskog kazališta; stambena krize te odnos s (mjesnim) Talijanima. Na koncu slijede zaključak te popis izvora i literature.

Ova doktorska disertacija ne bi došla svome kraju bez pomoći obitelji, kolega, kolegica, prijatelja i prijateljica. Osjećam stoga potrebu da u nekoliko rečenica iskažem zahvalnost. Prije svega zahvaljujem svome mentoru prof. dr. sc. Aleksandru Jakiru na prijateljskoj pomoći i susretljivosti pri izradi ove disertacije te na višegodišnjoj potpori u bavljenju znanstvenim radom. Iz istih razloga srdačno zahvaljujem i prof. dr. sc. Marku Trogrliću. Zahvala ide i svim pripadnicima Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu na čelu s prof. dr. sc. Ivanom Basićem.

Kolegama s Hrvatskoga instituta za povijest također dugujem zahvalnost: prof. dr. sc. Stjepanu Matkoviću na uvidu u Trumbićeve bilješke pohranjene u HAZU-u te ustupljenoj literaturi tijekom boravka u Zagrebu; dr. sc. Josipu Mihaljeviću na pomoći u vezi s literaturom i prijateljskim savjetima te dr. sc. Branku Ostajmeru na prijateljskim savjetima oko izrade disertacije i poslanim dokumentima.

Kolegama Ivanu Hristiću i Stipici Grgiću zahvaljujem na ustupljenim doktorskim disertacijama, a kolegi Grgiću također zahvaljujem i na savjetima prilikom boravka u Beogradu. Prof. dr. sc. Harisu Deutschu i Filozofskome fakultetu u Beogradu zahvaljujem na smještaju i pomoći tijekom boravka u Beogradu u ljeto 2016. Veliku zahvalnost dugujem i svim kolegama i kolegicama iz OŠ „Mertojak“ – Split na čelu s ravnateljicom Ines Budić na svojoj pomoći i bodrenju pri izradi rada.

Osoblju arhiva čiju sam građu koristio također srdačno zahvaljujem: Državnome arhivu u Splitu (posebno Jadranki Vidaković), Državnome arhivu u Zadru (osobito ravnatelju dr. sc. Anti Gveriću), Hrvatskome državnom arhivu, Arhivu Jugoslavije te Konzervatorskome uredu u Splitu. Posebnu zahvalu dugujem i osoblju Sveučilišne knjižnice u Splitu, prvenstveno Odjelu za periodiku te Mihaeli Kovačić i Abri Papić sa Zbirke specijalnih knjiga. Hvala i kolegi Mati Subašiću na poslanim materijalima vezanim uz ovaj rad te prof. dr. sc. Tihomoru Cipeku na pomoći i preporukama za literaturu.

Naposljetku, najveću zahvalnost dugujem svojoj obitelji, supruzi Jeleni i sinu Ivanu. Bez njih ovaj rad ne bi imao nikakvu svrhu.

1. 2. Osvrt na izvore i pregled dosadašnjih istraživanja

Prilikom izrade ove doktorske disertacije korišteno je relevantno arhivsko gradivo sačuvano u četiri arhiva: Državnom arhivu u Splitu, Državnom arhivu u Zadru, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te Arhivu Jugoslavije u Srbiji. Također su korišteni povijesni izvori sačuvani u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, splitskom Konzervatorskom uredu, a manjim dijelom i Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Iz Državnog arhiva u Splitu u prvom se redu koristilo dosad neobjavljenom građom iz fonda *Odvjetničke pisarnice Ive Tartaglie*. Riječ je o fondu koji sadrži više od 220 neobrađenih svežnjeva.⁴ U konzultaciji s osobljem Arhiva odlučeno je da ću pri korištenju te građe citirati njihov aktualni sadržaj po kutijama i, eventualno, dodatnim informacijama. Fond nije značajan samo zbog proučavanja Tartaglie osobno, već i zbog niza povijesnih izvora o stanju splitskog tiska 1920-ih i 1930-ih, odnosa između tvornice „Split“ i splitske općine, Jadranske straže, odjeka Zagrebačkog memoranduma u Splitu i ostalih podataka značajnih za političku, društvenu i kulturnu povijest Splita u prvoj polovici XX. stoljeća.

Iz istoga arhiva značajan je bio fond pod nazivom *Okružni sud Split-Zbirka dokumenata nastalih u organima vlasti stare Jugoslavije*, koji nam pruža uvid u djelovanje istaknutijih HSS-ovaca i pripadnika ustaškog pokreta na području Splita i Dalmacije, te donosi sudske presude „običnim građanima“ nastalim tijekom razdoblja 1929. – 1939.⁵ Možemo pretpostaviti da je fond ipak nepotpun jer neki od procesa nemaju svoj epilog.

Fond *Zbirka memoarskog gradiva* pomaže nam prilikom proučavanja komunističkog pokreta na prostoru Splita, što uključuje i njegove same početke. Ipak, korištenje ove građe nalaže nužan oprez. Primjerice, na osnivačkom sastanku 1951., sazvanom povodom ranijeg poziva za sakupljanjem građe, Drago Gizdić istaknuo je potrebu skupljanja usmenih svjedočenja, no naglasio je da se ne može računati na iskaze bivših članova koji su otišli u „neprijateljske vode“, zato što njihova svjedočenja „ne mogu da budu vjerna slika.“ Na pitanje nazočnih smiju li se obratiti Ivi Baljkasa, Gizdić je izričito negativno odgovorio, dok je određena nenaklonost među govornicima zapažena i u odnosu prema Jerku Dorbiću, izuzetno važnom sudioniku začetka radničkog pokreta u Splitu i Dalmaciji.⁶ Prilikom korištenja

⁴ U arhivskom vodiču navodi se da je riječ o 224 svežnja, no prilikom istraživanja koristio sam ukupno 225 svežnjeva. Ova građa bilježit će se na sljedeći način: HR-Državni arhiv Split (dalje: DAS)- fond 52 (dalje:52), Odvjetnička pisarnica Tartalja Ivo (dalje: OPTI).

⁵ Navedeni fond bilježit će se na sljedeći način: HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.)

⁶ HR-DAS- fond194 (dalje: 194), Zbirka memoarskog gradiva (dalje: ZMG), Sig MG-I/1 – 1/1, Radnički pokret u Splitu; Zapisnik sastanka u vezi priprema za sabiranje materijala za historiju radničkog pokreta Splita, održan

spomenutog fonda više se puta možemo sresti s oprečnim podacima poput osnivanja pojedinih socijaldemokratskih/komunističkih udruženja i važnijih zbivanja, a neki od sudionika također su kritizirali tekstove izdane unutar „službenog“ *Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*.

Od drugih fondova sačuvanih u Državnom arhivu u Splitu manjim su dijelom korišteni sljedeći: *Odvjetnička pisarnica Stjepana Vukušića*, *Jugoslavensko učiteljsko udruženje Split*, *Osobni fond Ante Tresića-Pavičića*, *Jugoslavenska ujedinenja omladina i Jugoslavenska narodna obrana u Južnoj Americi – Jugoslavenska nacionalna i ujedinenja omladina* te ostali, manji relevantni fondovi.

Sveučilišna knjižnica u Splitu značajna je zbog pet fondova korištenih u radu: *Zapisnika splitskog Općinskog/Gradskog vijeća*; *Arhiva uredništva Novog doba* (Mate Barišića i Vinka Brajevića); te arhivskih ostavština Ive Tartaglie, Ante Trumbića i Petra Senjanovića.

Prije svega, fond *Zapisnici splitskog Općinskog vijeća* za razdoblje 1918. – 1941., iako nepotpuni, negdje više, a negdje manje⁷, pružaju jasniju sliku u proučavanju djelovanja splitskog Općinskog vijeća u spomenutim godinama. Izvještaje sa sjednica ponekad su objavljivale i splitske tiskovine, no one su u pojedinim razdobljima izbjegavale donositi primjere vijećničkih sukobljavanja, odnosno izvještavale su koliko im je bilo dozvoljeno. Ovaj nam fond, stoga, pruža bolji pogled u djelovanje splitskog Općinskog vijeća, osobito tijekom 1930-ih.

U trenutku pisanja ovoga rada i dalje nerazvrstan *Arhiv uredništva Novog doba* sadrži dokumente vezane uz djelovanje vodećeg splitskog međuratnog dnevnika, u prvom redu podatke uz njegove urednike Mate Barišića i Vinka Brajevića. Fond bismo u jednu ruku mogli gledati kao na drugi dio Tartagliine odvjjetničke pisarnice, barem onoga dijela koji se odnosi na život *Novog doba* te još neke manje sačuvane izvore.⁸

Fond *Arhivska ostavština Petra Senjanovića* koristila se u prvom redu prilikom proučavanja stambenog, željezničkog i lučko-pomorskog prometa Splita.⁹ Jasno razvrstana i poredana arhivska građa nam uz razne dokumente, isječke iz novina i korespondenciju, pruža i

18. II. 1951. Također, prilikom rekonstrukcije organizacijskog stanja u Splitu 1919. – 1929. nakon Drugog svjetskog rata stječe se dojam da se Jozo Ugrina pravdao da se samo preko Marićevih i Jelaskinih sjećanja to moglo napraviti. VIDİ: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/ 1 – 2/3, Vicko Jelaska – Ivo Marić, „Organizacioni podaci KPJ na području Splita 1919-1929 rekonstruirani na osnovu sjećanja Vicka Jelaska i Ive Marića“

⁷ Primjerice, za 1935. sačuvan je zapisnik samo jedne sjednice. Fond će se bilježiti na sljedeći način: SVKST, M-611/... ZOV...

⁸ SVKST, Arhiv Uredništva Novog Doba (dalje: AUND), M 674...

⁹ SVKST, Arhiv Petra Senjanovića (dalje: APS)

dodatnu zanimljivost u obliku raznih Senjanovićevih komentara na razne stvari, iako po svemu sudeći naknadno dodanih. Ipak, to ih ne čini manje vrijednima.

Fond *Arhivska ostavština Ive Tartaglie* u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici u nekim se manjim dijelovima podudara s njegovim odvjjetničkim fondom sačuvanom u splitskom Državnom arhivu, no također nam daje dragocjene podatke u Splitu u ovom razdoblju istraživanja.¹⁰ Naposljetku, fond *Arhivska ostavština Ante Trumbića* značajna je pri proučavanju političkog života HFSS-a u Splitu tijekom 1920-ih, napose u vrijeme splitskih Općinskih izbora 1926., no poneke zanimljivosti nalazimo i za 1930-te.¹¹

Pri izradi rada manjim je dijelom korišten fond *Ostavština don Frane Bulića*, sačuvan u Konzervatorskom uredu u Splitu, osobito pisma koja je Buliću slao Kerubin Šegvić.¹² Unatoč višekratnim pokušajima, nažalost, nisam dobio dopuštenje za korištenje arhivske građe pohranjene u Muzeju grada Splita.

Državni arhiv u Zadru pruža nam korisne podatke o političkom životu Splita prije i za vrijeme Prvog svjetskog rata. U prvom redu to se odnosi na fondove *Tajnih spisa dalmatinskog Namjesništva 1814.-1918.*, *Vlade/Namjesništva za Dalmaciju* te *Prezidijalnih spisa Namjesništva*.¹³ Neovisno o ova tri fonda, posebno je značajan arhivski fond *Ostavština Manfreda Paštrovića*. Potonji je, naime, tijekom 1920-ih bio jedan od vodećih članova Demokratske stranke u Dalmaciji, a 1930-ih također značajan član Jugoslavenske nacionalne stranke. U njegovu fondu tako nalazimo na brojne dokumente o djelovanju dvaju navedenih stranaka, kao i na političko djelovanje Budislava Grge Anđelinovića. Paštrovićev fond ne sadrži samo podatke o spomenutim strankama, već i osobnu korespondenciju, osvrt i rasprave na zbivanja u splitskoj Općinskoj upravi 1930-ih, izborima 1935. i 1938., i ostalim temama.

Iz Hrvatskog državnog arhiva koristilo se više sačuvanog gradiva sačuvanog u različitim fondovima. To su: *Teror vladajućeg režima*, grupa XVI, 1912.-1941.¹⁴; *Cenzura i zabrana tiska*, grupa XVIII, 1913.-1941.¹⁵; *Robija – politički kažnjenici*, grupa XX, 1929.-1941.¹⁶; *Politička situacija*, grupa XXI, 1910.-1940.¹⁷; *Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka*,

¹⁰ SVKST, Arhiv Ive Tartaglie (dalje: AIT)

¹¹ SVKST, Arhiv Ante Trumbića (dalje: AAT)

¹² Konzervatorski ured Split (dalje: KUS), *Ostavština don Frane Bulića* (dalje: OFB)

¹³ HR-DAZD-fond 88 (dalje: 88), *Tajni spisi c.k. dalmatinskog Namjesništva 1814.-1918.* (dalje: TSN); HR-DAZD-88, *Prezidijalni spisi Namjesništva* (dalje: PSN)

¹⁴ HR-Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA)-1359, *Teror vladajućeg režima* (dalje: Teror...)

¹⁵ HR-HDA-1361, *Cenzura i zabrana tiska* (dalje: Cenzura...)

¹⁶ HR-HDA-1362, *Robija, Politički kažnjenici* (dalje: Robija...)

¹⁷ HR-HDA-1363, *Politička situacija* (dalje: Politička...)

grupa V, 1919.-1941.¹⁸; *Građanske stranke i društva*, grupa VI, 1919.-1941.¹⁹; *Režimske i reakcionarne organizacije*, grupa VII, 1919.-1941.²⁰; *Emigracija*, grupa VIII, 1920.-1941.²¹, a manjim dijelom korišteni su fond *Obitelj Radić*²² te fond *Službe državnog sekretarijata/Republički savez unutrašnjih poslova*.²³ Manjim je dijelom korištena i rukopisna građa don Frane Bulića i Vinke Bulić pohranjena u fondu *Ostavština don Frane Bulića* u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.²⁴

Gradivo relevantno za temu sačuvano u Arhivu Jugoslavije u Srbiji, istraženo prilikom boravka u Beogradu, također je značajno pomoglo pri pisanju ove disertacije. Manjim dijelom korišteni su fondovi *Dvor kralja*²⁵, *Ministarstvo pravde*²⁶, *Ministarstva unutrašnjih poslova*²⁷ i *Ministarskog saveta*²⁸, dok su uvelike korišteni fondovi *Centralnog presbira*²⁹ i *Zbirke Milana Stojadinovića*.³⁰ Centralni presbiro sadrži pretežito izvještaje koje je dopisnik Antun Masovčić slao svojoj središnjici o situaciji u Splitu i splitskom tisku od 1931. do 1939. Možemo reći da je dotični, uz pomoćnog dopisnika Ćiru Čičina Šaina, uvelike osvijetlio zbivanja u Splitu. S druge strane ostavština Milana Stojadinovića pretežito sadrži dokumente vezane uz djelovanja Jugoslavenske radikalne zajednice i drugih političara jugoslavenske orijentacije u Splitu, te splitskog Općinskog vijeća u razdoblju 1935. - 1939. Unutar fonda napose su nam značajni i izvještaji koje je ban Josip Jablanović slao Ministarstvu unutarnjih poslova.

Suvremeni tisak pohranjen na Odjelu periodike splitske Sveučilišne knjižnice također je olakšao istraživanje za ovu doktorsku disertaciju, napose za razdoblje 1920-ih kada nam nedostaje više sačuvanih arhivskih izvora o životu pojedinih političkih stranaka. Bolje rečeno, budući da je ponekad prisutna samo fragmentarna ostavština pojedine stranke ili osobe, sačuvani tisak može nam upotpuniti mnoge praznine. U prvom redu korišten je splitski dnevni

¹⁸ HR-HDA-1352, Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka (dalje: Pobune...)

¹⁹ HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva (dalje: Građanske...)

²⁰ HR-HDA-1354, Režimske i reakcionarne organizacije (dalje: Režimske...)

²¹ HR-HDA-1355, Emigracija

²² HR-HDA-815, Obitelj Radić

²³ Koristeći spomenuti fond (HR-HDA-SDS RSUP-1561) moramo biti oprezni jer isti, osim što je nastao u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata, također sadrži mnoge neistinite podatke poput 1921. kao godine održavanja prvih poslijeratnih općinskih izbora u Splitu (zapravo je riječ o 1926.), gradonačelnička služba Mirka Buića stavljena je u 1935. (umjesto 1938), a netočno je naveden i datum velikih komunističkih demonstracija – 17. ožujka 1939. umjesto 17. prosinca iste godine.

²⁴ Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (dalje: NSK), Dnevnik don Frane Bulić i Vinka Bulić (Dalje: Dnevnik...)

²⁵ SR-Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ)- fond 74 (dalje: 74), Dvor Kraljevine Jugoslavije (dalje: Dvor...)

²⁶ SR-AJ- fond 63 (dalje: 63), Ministarstvo pravde

²⁷ SR-AJ- fond 14 (dalje: 14), Ministarstvo unutrašnjih poslova

²⁸ SR-AJ- fond 138 (dalje: 138), Ministarski savet

²⁹ SR-AJ- fond 38 (dalje: 38), Dopisnik Centralnog presbira Split (dalje: Dopisnik CPB Split)

³⁰ SR-AJ- fond 37 (dalje: 37), Zbirka Milana Stojadinovića (dalje: ZMS)

tisak: *Novo doba*, *Jadranska pošta*, *Jadranski dnevnik* te *Hrvatski glasnik*. Uz njih tijekom vremena kroz kraće razdoblje izlazili su još neki dnevni listovi, koji nisu ostavili značajniji trag.

Novo doba izlazilo je gotovo neprekidno u razdoblju 1918. - 1941., a tijekom svog djelovanja podržavalo je nekoliko političkih stranaka i opcija, o čemu će više govora biti u tekstu. Za razliku od njega, *Jadranska pošta* izlazila je 1925. - 1934., ispočetka je pružala blagu podršku (hrvatskoj) opoziciji, a kasnije je pokazivala veće oduševljenje prema kralju i režimu. Naslijedio ju je *Jadranski dnevnik* 1934. - 1938., koji je s vremenom postao službeno glasilo Hrvatske seljačke stranke. Naposljetku, njegovom zabranom nakon prosinačkih izbora 1938. počeo je izlaziti *Hrvatski glasnik* sve do kraja 1940.

Od stranačkog tiska za 1920-te korišteni su radikalska *Država*, pučkaški *Jadran*, SDS-ovo *Naše selo*, komunistički *Radničke novine*, *Oslobođenje i Radnički odjek*, DS-ov *Pučki list*, *Hrvatska riječ*, orjunaška *Pobeda* i *Zastava*. Uz navedena glasila korišteni su pojedini članci objavljeni u novinama izvan Splita.

Proučavajući razdoblje 1930-ih korišteni su članci objavljeni u raznim novinama: *Glas Primorja*, *Zov s Jadrana*, *Sloboda*, *Domovina*, *Jugoslavenska riječ*, *Jugoslavenski glas Splita*, *Pokret jugoslavenskih nacionalista*, *Država*, *Novi glas*, *Vihor* i ostali. U razdoblju Banovine Hrvatske, uz spomenute listove koji su i dalje izlazili, koristio sam se *Narodnim listom* i nekim manjim HSS-ovim tiskovinama.

Memoarska građa također je pridonijela izradu ove disertacije. Ipak, pri njenom korištenju trebamo pripaziti jer su neki od autora, primjerice Oskar Tartaglia i Niko Bartulović, subjektivni u svome izlaganju zbog čega se stječe dojam o njihovom prenaglašavanju jugoslavenstva Splita. Tartaglia je samim naslovom svoga djela *Veleizdajnik: moje uspomene iz borbi protiv crno-žutog orla* jasno pokazao žestoki protuaustrijski stav, no zadržao se na 1918. kao krajnjoj točki.³¹ S druge strane, Niko Bartulović djelom *Od revolucionarne omladine do Orjune* pokušao je Organizaciju jugoslavenskih nacionalista povezati s predratnom Nacionalističkom omladinom, pri čemu se samo manjim dijelom osvrnuo na Split.³² Pretežito usmjeren na predratno splitsko područje je i Josip Smodlaka sa svojim istoimenim zapisima.³³ Memoari Vicka Krstulovića, uz očekivanu subjektivnost, donose na više mjesta pogrešne činjenične podatke, no i kao takvi ipak su dragocjeni prilikom proučavanja povijesti

³¹ Oskar TARTAGLIA, *Veleizdajnik : (moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla) : u dva dijela*, Split-Zagreb, 1928.

³² Niko BARTULOVIĆ, *Od revolucionarne omladine do Orjune: istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*, Direktorijum Orjune, Split, 1925.

³³ Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, Zagreb, 1972.

komunizma na splitskom područja.³⁴ Značajna su i djela Bogdana Radice *Živjeti-nedoživjeti*³⁵, i to poglavlje posvećeno međuratnom Splitu, te djelo Hrvoja Magazinovića *Kroz jedno mučno stoljeće*, koje nam na nekoliko mjesta također donosi autorove poglede na tadašnju povijest Splita.³⁶ U doba kraljeve diktature Branislav Radica objavio je djelo *Novi Split*, zahvaljujući kojem imamo mnoštvo podataka, ali i koje moramo uzeti s oprezom zbog vremena nastanka.³⁷

Glede literature relevantne za prostor i vrijeme istraživanja disertacije prvo će se reći nekoliko riječi o djelima koja se odnose na povijest Splita, a potom će se dati osvrt na druge radove usmjerene na šire dalmatinsko područje, opću jugoslavensku međuratnu povijest ili radove usmjerene na pojedinu stranku ili prostor.

Ranije je već rečeno da su pojedini aspekti teme ove disertacije obrađivani u historiografiji, no bez djela koje bi isključivo obrađivalo političku povijest međuratnog Splita. Zdravka Jelaska Marijan društvenoj povijesti Splita posvetila je znatnu pozornost prvo svojom doktorskom disertacijom,³⁸ naknadno prerađenom u obliku knjige.³⁹ Iako joj politička povijest nije bilo u fokusu, autorica se manjim dijelom zadržala i na tom polju, napose za razdoblje 1918. - 1920. Autoričino je postignuće što je prva detaljno obradila razdoblje međuratnog Splita, iako se pri obrađivanju nekih institucija bitnih za djelovanje grada (poput Gradske štedionice, Električnih poduzeća i drugih) samo zadržala na površini, ne ulazeći dublje u njihove kompleksne odnose s Gradskom upravom. Ističe se i autoričin članak posvećen djelovanju splitskog Općinskog vijeća za razdoblje 1918. – 1941., koji obuhvaća i predratno razdoblje.⁴⁰ Upravo je predratno i ratno razdoblje u Splitu i Dalmaciji bilo predmet proučavanja raznih autora, od kojih su neki bili i sami sudionici tadašnjeg vremena.⁴¹

³⁴ Vicko KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara: I tom; na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva*, Zagreb-Beograd-Sarajevo, 2012., 67.-78.

³⁵ Bogdan RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti: uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu zapada*, knjiga prva, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1982.

³⁶ Hrvoja MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, [s.l. : s.n.], Split, 2002.

³⁷ Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930*. Split, 1931.

³⁸ Zdravka JELASKA MARIJAN, *Društveni razvoj Splita između dvaju svjetskih ratova*, doktorski rad, Zagreb, 2006.

³⁹ *Ista*, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Zagreb, 2009.

⁴⁰ *Ista*, „Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918. – 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 35.-63.

⁴¹ Vidi: Milostislav BARTULICA, „Jugoslavenski revolucionarni omladinski pokret u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1908-1918“, *Zadarska revija*, 5/1965., 371.-388.; Marijan BULJAN, *Između Austrije i Srbije: splitski tisak 1914. godine*, u: 1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji: Zbornik radova (ur. Vijoleta Herman Kaurić), Zagreb, 2018., 595.-626.; Josip BEROŠ, „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije (1911.– 1918.)“, *Zadarska revija* 13/1964., br. 5, 376.-383. i br. 6, 562.-577.; Bralić, Ante, *Zadar u doba Prvoga svjetskoga rata*, doktorski rad, Zadar, 2005.; *Isti*, Bralić, Ante, „Zadarski fin-de siècle - Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2008., br. 3.; 731.-775.; Milan GULIĆ, „Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat“, *Istorija 20. veka*, 1/2016., 31.-54.; Ljubo JURKOVIĆ – Kosta MILUTINOVIĆ, „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski

Neki od povjesničara u svojim su radovima obuhvatili pojedino političko razdoblje međuratnog Splita: Ljubo Boban govorio je o splitskim Općinskim izborima 1926. (u sklopu proučavanja političkog djelovanja don Frane Bulića) i manjim dijelom situaciji u gradu uoči izbijanja Drugog svjetskog rata⁴²; Ivan J. Bošković prilikom proučavanja ideologije i književnosti Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjune) također spominje političku povijest Splita⁴³; o situaciji uoči Drugoga svjetskoga rata, no s naglaskom na stanje u gospodarstvu i demografiji pisala je Mira Kolar-Dimitrijević⁴⁴; o splitskim općinskim izborima 1926. i 1928., ali s gledišta Ante Trumbića govorio je Petar Krolo⁴⁵; prikaz HSS-a u međuratnom Splitu iznio je Zdravko Mužinić⁴⁶; dok su se Ivo Petrinović u manjoj, a Norka Machiedo Mladinić u većoj mjeri dotakli teme ovoga rada obrađujući političko djelovanje Ante Trumbića⁴⁷, odnosno Ive i Oskara Tartaglie.⁴⁸ Stanko Piplović ovim su područjem dijelom dotaknuo baveći se izgradnjom međuratnog Splita.⁴⁹

Zbornik *Institut za historiju radničkog naroda Dalmacije* u više je navrata objavio radove vezane uz područje Splita uoči Drugoga svjetskoga rata.⁵⁰ Ipak, pojedine zaključke

pokret u Zadru (1910-1914)“, *Zadarska revija*, 1/1965., 1.-26.; Stanko PIPLOVIĆ, „Prilike u Dalmaciji početkom Prvoga svjetskoga rata“, u: *1914. prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, (gl. ur. Vijoleta Herman Kaurić), Zagreb, 2018., 563.-594.; Marko TROGRLIĆ, „Političke prilike u Splitu uoči dolaska kapucina na Pojišan“, u: *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana u Splitu: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 100. obljetnice dolaska kapucina na Pojišan* (gl. ur. Arsen Duplančić), Split, 2010., 33.-42.; Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, 2002.; Milan ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. III./1957., 327.-352.

⁴² Ljubo BOBAN, „Držanje građanskih grupacija u Splitu od 1941. do 1943. godine“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, (gl. ur. Miroslav Ćurin), Split, 1981., 1021.-1030.; „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914. – 1934.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 18/1985., 167.-214.

⁴³ Ivan J. BOŠKOVIĆ, *Orjuna: ideologija i književnost*, Zagreb, 2006.

⁴⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Privredne prilike i struktura stanovništva pred Drugi svjetski rat“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, (gl. ur. Miroslav Ćurin), Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 39.-61.

⁴⁵ Petar KROLO, „Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928. godine“, *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi sa znanstvenog skupa*, (gl. ur. Ljubo Boban, Ivan Jelić), Zagreb, 1991., 137.-151.

⁴⁶ Zdravko MUŽINIĆ, „Djelovanje ogranka Hrvatske seljačke stranke u Splitu“, *Kačić*, XXV/1993., 625.-637.

⁴⁷ Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*, Split, 1991.

⁴⁸ Norka MACHIEDO MLADINIĆ, „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 3., 903.-920.; *Životni put Ive Tartaglie*, Split, 2001. Ističe se i autorična knjiga *Jadranska straža*, posvećena djelovanju ove organizacije. Vidi: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, Zagreb, 2005.

⁴⁹ Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split, 2008.; „Javne gradnje u Splitu i Primorskoj banovini za uprave Ive Tartaglie“, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (gl. ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split, 2016., 95.-130.; „Počeci urbanizacije splitskog predjela Meje“, *Kulturna baština*, 36/2010, 175.-204.

⁵⁰ Ivo AMULIĆ, „Sjećanja na djelatnost radničkog pokreta i Partije u Dalmaciji od 1937.-1940. godine“, u: *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 1., 1970., 263.-311.; Dinko FORETIĆ, „Radnički pokret u Dalmaciji od 1870. do kongresa ujedinjenja 1919.“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 1., (gl. ur. Jozo Ugrina), Split, 1970., 23.-70.; Drago GIZDIĆ, „O razvoju dalmatinske cementne industrije i o klasnoj borbi u njoj do početka Narodnooslobodilačke borbe: 1. dio“, *Zbornik Instituta za historiju*

moramo uzeti s oprezom, ne samo s pozicije današnje uloge historiografije, već i iz samih tekstova koje su drugi sudionici komunističkog pokreta u Splitu znali otvoreno kritizirati. Realniji i pouzdaniji prikaz o situaciji među međuratnim dalmatinskim/splitskim komunistima u više je navrata dao Ivan Jelić.⁵¹

Dvostruki zbornici radova 2015. i 2016. posvećeni Vladanu Desnici i Splitu, na temelju istoimenih znanstvenih skupova, sadrže neke članke koji se bave i političkom poviješću međuratnog Splita.⁵² Zbornik radova posvećen političkom i intelektualnom djelovanju Ive Tartaglie također sadrži mnoga djela koja se odnose na međuratnu političku povijest grada pa će se pojedini članci iz zbornika više puta citirati.⁵³ O ulozi tiska u prvoj polovici XX. stoljeća bavila se autorica Ivanka Kuić.⁵⁴ I autor ove disertacije u nekim je prethodno objavljenim radovima obradio nekoliko odvojenih događaja vezanih uz politički život Splita u međuratnom razdoblju.⁵⁵

radničkog pokreta Dalmacije, sv. 1., 147.-262.; France KLOPČIĆ, „Sjećanje na radnički Split 1925. godine“, *Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije* (gl. ur. Jozo Ugrina), s. 1., Split, 1970., 83.-93.; Jozo UGRINA, „Tito u borbi za partiju“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, (gl. ur. Jozo Ugrina), sv. 2., Split, 1972., 9.-27.

⁵¹ Ivan JELIĆ, „Dalmatinski komunisti i osnivanje Komunističke partije Hrvatske“, *Dubrovnik*, 1.-2/1988., 55.-63.; „Frakcionaštvo u KPJ, njegovi korijeni, uvjeti nastajanja i izražavanja, te posebnosti u Dalmaciji“, *Pogledi: časopis za društvena pitanja*, 3/1981., 21.-27.; „Komunistički pokret u Dalmaciji uoči sloma Kraljevine Jugoslavije“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 2., (gl. ur. Jozo Ugrina), 1972., 39.-63.; „Prilog povijesti Brodogradilišta Split u revolucionarnom radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“, *Povijesni prilozi*, 4/1985., 81.-169.; „Split uoči revolucije“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, (gl. ur. Miroslav Čurin), Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 27.-38.

⁵² Vidi: Bojan ĐORĐEVIĆ, „Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura, u: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike: zbornik radova s Desničinih susreta 2015.* (gl. ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije; Split: Filozofski fakultet Split, 2016., 195.-210.; Stjepan MATKOVIĆ, „Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslavenstva“, u: *Vladan Desnica i Split : 1920. – 1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.* (ur: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije; Split: Filozofski fakultet Split, 2015., 307.-330.

⁵³ *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016.

⁵⁴ Ivanka KUIĆ, „Medijski diskurs o splitskim čitaonicama i knjižnicama u dalmatinskoj periodici (1862. – 1918.)“, *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, 2/2012., 143.-164.; *Ista*, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 30/2013., 113.-138.; *Ista*, „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880. – 1918.)“, *Kulturna baština*, 31/2002., 281.-310.

⁵⁵ Marijan BULJAN, *Ivo Tartaglia i Jadranski dnevnik (1934. – 1938.)*, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split, 2016., 197.-218.; „Kult ličnosti“ kralja Aleksandra u međuratnim splitskim (nacionalističkim) novinama, u: *Časopis za suvremenu povijest* 47/2015., br. 2., 347.-375.; *Slobodna riječ za općinske izbore: sukob Tartaglia-Jankov*, u: *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 24., 2012., 117.-153.; *Splitski općinski izbori 1928.*, u: *Historijski zbornik*, LXVI., 2., 2013., 329.-364.; *Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih prema splitskoj periodici*, u: *Vladan Desnica i Split : 1920. – 1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.* (ur: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Split - Zagreb, 2015., 285.-305. Autor se u svojem diplomskom radu *Političke stranke u Splitu od 1918. do 1929.* bavio političkim

Drugi su autori međuratnu političku povijest grada Splita posredno dotaknuli obrađujući šire dalmatinsko područje: Aleksandar Jakir to je učinio u radovima posvećenim međuratnoj dalmatinskoj povijesti⁵⁶; Tonko Barčot govoreći o formiranju Ispostave banske vlasti (sa središtem u Splitu)⁵⁷; Ivan Hrstić najviše je proučavao međuratno razdoblje Makarske, no u svojim je radovima obuhvatio i šire dalmatinsko područje⁵⁸; Zlatko Matijević prilikom obrađivanja djelovanja Hrvatske pučke stranke u Dalmaciji⁵⁹; Hrvoje Matković radom posvećenom međuratnom Šibeniku⁶⁰, Franko Mirošević nizom radova koji su se bavili međuratnom poviješću južne Dalmacije i Dubrovnika,⁶¹ i Zdenka Šimončić-Bobetko proučavanjem agrarnog pitanja i razvitka cementne industrije u međuratnoj Jugoslaviji.⁶² Znatnu pozornost političkoj povijesti Dalmacije, pa tako i Splita, tijekom 1920-ih pružio je Tonći Šitin nizom objavljenih članaka koji su se bavili međuratnom Dalmacijom.⁶³ Prethodno spomenuta Zdravka Jelaska Marijan također je objavila nekoliko radova koji su se bavili

strankama za parlamentarno razdoblje Kraljevine SHS. Isti izvori, u prvom redu mjesni tisak, korišteni su i u ovom radu, no uz drugačiji način obrade, upotpunjene novim zaključcima.

⁵⁶ Aleksandar JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Lekom international, Zagreb, 2018.; *Isti*, „O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata“, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, (gl. ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić), Zagreb, 2007., 127.-139.

⁵⁷ Tonko BARČOT, „Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939.-1941.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48/2006., 667.-702.

⁵⁸ Ivan HRSTIĆ, „Djelovanje lokalne samouprave u Makarskoj između dva svjetska rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 65.-88.; „Društvena struktura i nastup H(R)SS-a u Dalmaciji (1922-1929)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova*, (gl. ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 255.-268.; „The Abolition of the Colonate: Long-Term Sharecropping Relations in Dalmacija, 1918-1946“, *Agricultural History*, 91/2017., br. 4., 513.-535.; *Vrijeme promjena: Makarska 1918. – 1929.*, Makarska - Zagreb, 2016.;

⁵⁹ Zlatko MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji (1919.-1929.)“, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru*, 42/2000, 479.-501.

⁶⁰ Hrvoje MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2/1972., 263.-282.

⁶¹ Od mnoštva Miroševićevih radova ovdje izdvajam: Franko MIROŠEVIĆ, „Dubrovnik i dubrovački kotar od Banovine Hrvatske do talijanske reokupacije (od rujna 1939. do rujna 1941.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53/2011., 243.-279.; „Hrvatska seljačka stranka u dubrovačkom kotaru 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 3., 881.-893.; *Počelo je 1918...Južna Dalmacija 1918-1929*, Zagreb, 1992.; Mirošević, Franko, „Političko opredjeljivanje birača kotara Dubrovnik 1931.-1940.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., 155.-182.

⁶² Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918.-1941.)“, *Povijesni prilozi*, 8/1994., 91.-141.; „Razvoj cementne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918-1941)“, *Povijesni prilozi*, 2/1983, 97-167.

⁶³ Šitinova bibliografiju vidi u: <http://www.unizd.hr/povijest/nastavnici/bivsi-nastavnici/izv-prof-dr-sc-tonci-sitin>. Od mnoštva radova relevantnih za ovaj rad izdvajam: „Hrvatsko seljačko-radnički blok na izborima za oblasne skupštine u siječnju 1927.“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 25(12)/1986., 299.-318.; „Kongres javnih radnika u Zagrebu 1922. i njegovi odjeci u Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 44/2002., 243.-266.; „Prvi stranački nastupi i politički projekti u Dalmaciji nakon Prvog svjetskoga rata“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 37 (24)/1999., 177.-190.; „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 431.-478.

djelovanjem Zemaljske vlade za Dalmaciju, situaciji u pokrajini za vrijeme Prvoga svjetskoga rata i stanjem u Primorskoj banovini za vrijeme upravljanja bana Ive Tartaglie.⁶⁴

Pojedine političke aspekte međuratnog razdoblja za druga područja hrvatskog prostora obradili su razni autori. Goran Hutinec istražio je djelovanje međuratne zagrebačke Gradske uprave⁶⁵; a međuratni Zagreb bio je česta tema istraživanja Mire Kolar-Dimitrijević⁶⁶; Anamarija Lukić u svojim se radovima bavila međuratnim Osijekom⁶⁷, dok je Stipica Grgić pozornost posvetio diktaturi kralja Aleksandra i zbivanjima u Savskoj banovini.⁶⁸

U radu su korištena i relevantna djela povjesničara koji su u svojim radovima proučavali opću povijest Kraljevine SHS/Jugoslavije,⁶⁹ kao i onih povjesničara koji su se bavili općom

⁶⁴ Zdravka JELASKA MARIJAN, „Ivo Tartaglia i prilike u Primorskoj banovini“, Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“, (gl. ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split, 2016., 145.-156.; „Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918. – 1941.“, Časopis za suvremenu povijest, 45/2013., br. 1., 35.-63.; „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918.-20. siječnja 1919.)“, u: Godina 1918.: prethodnice, zbivanja, posljedice, (gl. ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 156.; „Circumstances in Dalmatia During the Reign of Emperor Charles“, Review of Croatian History, 10/2014., br. 1., 77.-95.

⁶⁵ Goran HUTINEC, Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.), doktorski rad, Zagreb, 2011., 84.-106.

⁶⁶ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Dr. Ivo Pilar i akcija za povratak punog vlasništva kućevlasnicima nad njihovim nekretninama (1920.-1933.)“, Pilar: časopis za društvene i humanističke studije, 1/2006., br. 1., 97.-106.; „Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi“, Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, 1/2005., br. 1., 101.-114.; „O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871.-1934.)“, Časopis za suvremenu povijest, 26/1994., br. 2., 257.-276.; „Socijalno-ekonomska politike gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugoga svjetskog rata (1931-1939)“, 2/1983., 171.-244.

⁶⁷ Anamarija LUKIĆ, „Ako neće milom, hoće komesarijatom: mehanizam državne centralizacije na primjeru grada Osijeka (1926.-1928.)“, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, XI., 15/2016., 137.-155.; „Između Scile i Haribde: grad Osijek pod udarima šestosiječanjske diktature i Velike depresije“, Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti, 20/2016., br. 1.-2., 93.-116.

⁶⁸ Stipica GRGIĆ, „Hrvatska seljačka stranka i lokalne samouprave Savske banovine (1935-1939)“, u: 110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova (gl. ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 99.-112.; „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 41/2009., 347.-365.; „Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature“, Časopis za suvremenu povijest, 45/2013., br. 1., 89.-117.; Grgić, Stipica, „Pantheon on a tablecloth: Yugoslav dictatorship and the confrontation of national symbols in Croatia (1929-1935)“, u: Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 46/2018., br. 3., 458.-470.; Grgić, Stipica, Uprava u Savskoj banovini: između državnog centralizma i supsidijarnosti, doktorski rad, Zagreb, 2014.

⁶⁹ Od mnoštva djela izdvajam: Ivo BANAC, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika, Zagreb, 1995.; Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu, Zagreb, 1990.; Ljubo BOBAN, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke, sv. 1., sv. 2., Zagreb, 1974.; Hrvoje ČAPO, Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. – 1941.)“, Zagreb, 2015.; Ferdo ČULINOVIĆ, Jugoslavija između dva rata, sv. 1., sv. 2., Zagreb, 1961.; Dejan DJOKIĆ, „Nationalism, Myth and Reinterpretation of History: The Neglected Case of Interwar Yugoslavia“, European History Quarterly, 42/2012., br. 1., 71.-95.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929), Beograd, 1979.; Josip HORVAT, Politička povijest Hrvatske, sv. 2., Zagreb, 1989.; Rudolf HORVAT, Hrvatska na mučilištu, Zagreb, 1992 (pretisak iz 1942.); Hrvoje MATKOVIĆ, Povijest Jugoslavije : (1918. – 1991 - 2003), Naklada Pavičić, Zagreb 1998.; Branko PETRANOVIĆ, Istorija Jugoslavije: 1918-1988., 1988.

poviješću pojedine stranke.⁷⁰ Također, valja istaknuti i pojedine povjesničare koji su se bavili određenom temom unutar perioda 1918. -1941. Kraljevine SHS/Jugoslavije. Razdobljem šestosiječanjske diktature najviše su se bavili Ivana Dobrivojević⁷¹ i Christian Axboe Nielsen⁷², a u manjoj mjeri Pieter Troch⁷³ i još neki povjesničari⁷⁴; Suzana Leček s člancima koji su se bavili ne samo političkom poviješću HSS-a, već i njegovim popratnim organizacijama⁷⁵; Bosiljka Janjatović ističe se radovima koji obrađuju politički teror u Hrvatskoj, sindikate i

⁷⁰ Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 15/1982., 163.-222.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.; Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937.:1945.*, sv. 1., Zagreb, 1982.; Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999.; *Isti, Svetozar Pribičević i Samostalna Demokratska Stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972.

⁷¹ Ivana DOBRIVOJEVIĆ, Ivana, „Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. veka*, 2/2005., 51.-68.; „Kraljevina Jugoslavija u doba ličnog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. veka*, 2/2008., 109.-130.; „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929.-1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 38., 1/2006., 99.-137.; „Sudstvo i sudije u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005., 28.-53.; *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935.*, Beograd, 2006.

⁷² Christian Axboe NIELSEN, *One State, One Nation, One King: The Dictatorship of King Aleksandar and His Yugoslav Project, 1929-1935*, doktorski rad, Columbia University, 2002.; „Policing Yugoslavism: Surveillance, Denunciations, and Ideology during King Alexander's Dictatorship, 1929-1934“, *East European Politics & Societies*, 23/2009., br. 1., 34.-62.

⁷³ Troch je poseban naglasak stavio na prosvjetu. Vidi: Pieter TROCH, „Between Tribes and Nation: The Definition of Yugoslav National Identity in Interwar Yugoslav Elementary School Curricula“, *Südost-Forschungen*, 69-70., 2010/2011., 152.-181.; „Between Yugoslavism and Serbianism: reshaping collective identity in Serbian textbooks between the world wars“, *History of Education*, 41/2012., br. 2., 175.-194.; „Interactive nationhood: the relation between Croatian and Yugoslav national identity in the interwar period“, *National and Nationalism*, 19/2013, br. 4., 781.-798.; „Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building“, *Nationalisties Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 38/2010., br. 2., 227.-244.

⁷⁴ Ljubomir ANTIĆ, „Prve reakcije u Hrvatskoj na zavođenje diktature kralja Aleksandra“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, (gl. ur. Tomislav Jonjić–Zlatko Matijević), Naklada Trpimir – Zajednica udruga hrvatskih vojnika invalida Domovinskog rata grada Zagreba, Zagreb, 2009., 135.-144.; Stjepan MATKOVIĆ, „Šestosiječanjska diktatura u djelima suvremene historiografije“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, (gl. ur. Tomislav Jonjić–Zlatko Matijević), Zagreb, 2009., 197.-222.

⁷⁵ Među radovima Suzan Leček, relevantnim za ovaj rad, napose se ističu: Suzana LEČEK, „Dalmacija u kulturnoj politici Hrvatske seljačke stranke (1925. – 1941.)“, *Dalmacija u prostoru i vremenu: što Dalmacije jest, a što nije?: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa Dalmacija u prostoru i vremenu*, (gl. ur. Lena Mirošević i Vera Graovac Matassi), Sveučilište, Zadar, 2014., 165.-179.; „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila“. Hrvatska seljačka stranka i žene“, *Historijski zbornik*, LIX/2006., 93.-130.; „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“, *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., br. 3., 357.-278.;

„Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918.-1941.)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (gl. ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 27.-48.

Hrvatski radnički savez⁷⁶; Željko Karaula nizom djela posvećenih HSS-ovim organizacijama,⁷⁷ kao i Ivica Šute, koji se u prvom redu najviše koncentrirao na HSS-u Gospodarsku slogu i s njom povezana društva.⁷⁸

1. 3. Definiranje osnovnih pojmova

Prije svega, nužno je definirati što se točno misli pod pojmom „područje i stanovništvo Splita u međuratnome razdoblju.“ Područje Splita obuhvaća tako dva teritorija: sam grad i okolna sela koja su pripadala Splitskoj općini: Mravince, Slatine, Kamen, Kućine, Vranjic, Stobreč, Žrnovnica i Solin – Vranjic.⁷⁹ S tim na umu, valja napomenuti da „područje Splita“ tako zapravo obuhvaća cjelokupnu Splitsku općinu, osim u slučajevima u kojima isključivo mislimo na sam grad.

Prema općinskim podatcima grad je 1921. imao 25 037 stanovnika, dok je cjelokupna Splitska općina brojala 31 781 stanovnika. Stanovništvo Splita tijekom 1920-ih značajno je povećano, osobito od 1926. kada je godišnji prirast iznosio između 2200 i 3000 osoba. Kako ističe Jelaska Marijan, porast broja stanovnika bio je uvjetovan prirodnim prirastom u manjoj, a useljavanjem u većoj mjeri.⁸⁰

Deset godina poslije Split je brojao 35 417 stanovnika, a Splitska općina 43 808 stanovnika prema privremenim, odnosno 43 711 prema službenim podacima. Time je u

⁷⁶ Od mnoštva autoričnih radova izdvajam: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava“, *Povijesni prilozi*, 13/1994., 219.-244.; „Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine“, *Putovi revolucije*, 1966/7.-8., 60.-70.; „O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 26/1993., 161.-176.; *Politika HSS prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, Političke teme: Biblioteka suvremene političke misli, Zagreb, 1983.; *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.; „Uvreda Veličanstva: teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 30/1997., 245.-256.

⁷⁷ Željko KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb, 2015.; „Naš vođa – stvaranje kulta Vladka Mačeka“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (gl. ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), 149.-164.; „Organizacija i djelovanje *Gospodarske sloge* u Bjelovaru i okolici (1935.-1941)“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 25/2014., 553.-572.

⁷⁸ Ivica ŠUTE, „*Amerikanski fond dr. V. Mačka* i pomoć *Gospodarske sloge* pasivnim krajevima 1936. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008., br. 3., 1045.-1066.; „Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj“, *Ekonomika i ekohistorija*, 5/2009., br. 1., 115.-123. „Hrvatska seljačka stranka i njezina ekonomska organizacija – *Gospodarska sloga* (1935-1941)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (gl. ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 81.-98.; „Put za Donji Lapac. Ili kako je Banska Vlast postupala sa spekulantom u Banovini Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 37/2005., 255.-282.; *Slogom slobodi: Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Zagreb, 2010.

⁷⁹ Ukupna je površina splitske općine iznosila 82, 36 km². Vidi: B. RADICA, *Novi Split*, 66.-69.

⁸⁰ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 27. Ivo Rubić, primjerice, sredinom 1928. navodi da je u Splitu živjelo 63, 03 % autohtonog stanovništva. Vidi: Ivo RUBIĆ, Gravitacija susjednih žitelja Splitu, *Hrvatski geografski glasnik*, 1930/2, str. 111.–116.

desetgodišnjem razdoblju zabilježen porast stanovništva od 41 %.⁸¹ Pred sam početak Drugog svjetskog rata grad je prema podacima navedenim u mjesnom tisku brojao 46 001 stanovnika, a cjelokupna Splitska općina 55 552 stanovnika.⁸² Sljedeća tablica pokazuje broj stanovnika Splita i splitskih sela, odnosno odnos između grada i općine.

Tablica I.: stanovništvo Splita 1912. - 1941.

Godine	1912.	1921.	1931.	1941.
Split	21 407 (77, 9 %)	25 037 (78, 8 %)	35 417 (80, 8 %)	46 001 (82, 8 %)
Splitska sela	6 085 (22,1 %)	6 744 (21, 2 %)	8 391 (19, 2 %)	9551 (17, 2 %)
Splitska općina (ukupno grad i sela)	27 492 (100 %)	31 781 (100 %)	43 808 (100 %)	55 552 (100 %)

Uz znatni porast ukupnog broja stanovništva, iz tablice uočavamo i kako je s vremenom stanovništvo grada povećavano u odnosu na stanovništvo splitskih sela. Upravo je složen odnos između splitskih sela i samoga grada bio predmet nezadovoljstva pojedinih (lokalnih) političara.

Govorimo li o strukturi stanovništva prema zanimanju, onda se 1931. godine prema podacima koje iznosi Jelaska Marijan na temelju *Godišnjaka banske vlasti Banovine Hrvatske* 26, 53 % stanovništva Splitske općine bavilo obrtom i industrijom, 22, 06 % poljoprivredom i ribarstvom, 15, 43 % javnim službama (što je uključivalo vojsku i slobodna zanimanja), prometom se bavilo 9, 74 %, trgovinom 7, 19 %, novčarstvom 1, 64 %, a ostalim poslovima 17, 42 % građana.⁸³ Podatci su nam zanimljivi jer zahvaljujući njima možemo usporediti koje su stranke na ranije održanim splitskim općinskim izborima 1926. i 1928. po zanimanjima kandidata bile najslbličnije strukturi splitskog stanovništva.

Budući da ćemo se u radu često susretati s različitim političkim izrazima poput političke stranke, (političke) participacije i izbora, potrebno je te pojmove dodatno objasniti. Političku stranku tako definiramo kao određenu skupinu (ili udruženje) građana istog (političkog) mišljenja (uvjerenja), s (krajnjim) ciljem osvajanja državne vlasti, odnosno ostvarenja vlastitih političkih ciljeva, prikazanih kao općih.⁸⁴ U ovom slučaju koristit će se klasifikacija njemačkog

⁸¹ Jelaska Marijan upućuje da općinski podaci nisu istovjetni s *Definitivnim rezultatima popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine* koji govore o 25 045 stanovnika grada i 31 549 stanovnika splitske općine. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 20-31.

⁸² „Općina broji 55.552 stanovnika“, *ND*, br. 76., 18. III. 1941., 7.

⁸³ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 49.-53.

⁸⁴ Tihomir CIPEK – Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih-političkih stranaka i skupina: 1842.-1914.*, Zagreb, 2006., 15.-16.; Mirjana KASAPOVIĆ, *Izborni leksikon*, Zagreb, 2003., 279.; *Politološki*

politologa Klause von Beymea koji je političke stranke podijelio u četiri skupine: honoracijske (koje su djelovale do 1914./1918.), masovne (sa 1945./1950. kao završnom godinom), te za ovaj rad manje relevantne narodne i profesionalne biračke nastale u drugoj polovici XX. stoljeća.⁸⁵

Honoracijske, elitne ili kadrovske stranke nastale su u razdoblju ograničenog prava glasa. Djelujući pretežito u vrijeme izbora, kojima nije pridavana veća pozornost, takav tip stranaka obilježava izostanak jačeg unutarstranačkog rada i masovnog članstva. U svome djelovanju financirale su se iz kapitala stranačkog vodstva (ustanovljenog prema porijeklu ili posjedu) ili donacija određenih „interesanata.“ S gotovo ekonomski neovisnim članovima honoracijske su stranke okupljale pripadnike „slobodnih duhovnih profesija“ (odvjetnika, liječnika, profesora, svećenika...), državnih činovnika (sudaca, diplomata...) i „viših gospodarstvenih slojeva“ (veleposjednika, bankara).⁸⁶ U nizu nabrojanih zanimanja uočljiv je izostanak seljaka i ostalih nižih društvenih slojeva.

Pojavivši se pretežito 1918. širenjem prava glasa ili većim sudjelovanjem naroda, masovne su stranke djelovale potpuno suprotno u odnosu na svoje prethodnice. Nastale iz društvenih pokreta i s oštrim klasnim sukobima, svoj su program propagirale uz pomoć mobiliziranih masovnih stranačkih pristaša i tiskovina, s krajnjim ciljem provedbe alternativnih koncepata društva. Izborne su bitke sada postale intenzivne, dok se sama stranka financirala članskim priložima, prihodima od imetka, priredbi i publikacija; donacijama pravnih osoba, institucija i interesnih skupina izvana i iznutra. Upravo je postojanje masovnoga članstva ovakvim strankama predstavljalo mač s dvije oštrice: s jedne strane dobivena je radna snaga i mogućnost većega širenja ideologije, no s druge strane nastala su veća očekivanja članova u upravljanju i aktivnostima same stranke.⁸⁷

Međuratno je razdoblje za Split značilo pojavu novih, masovnih stranaka unutar kojih, ponekad i na njenim vodećim mjestima, sada dolaze oni niže obrazovani građani: trgovci, obrtnici te, naposljetku, težaci. Slučaj potonjih prati zaključak Suzane Leček koja s pravom

rječnik: država i politika (ur. Dieter Nohlen), Osijek; Zagreb; Split, 2001., 438.; Stjepan PULIŠELIĆ, *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb 1971., 14.-16.; Alan WARE, *Political Parties and Party Systems*, New York, 1996., 5.

⁸⁵ Klaus Von BEYME, *Transformacija političkih stranaka: od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*, Zagreb, 2002., 20.-32.

⁸⁶ K. VON BEYME, *Transformacija političkih stranaka*, 20., T. CIPEK – S- MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti...*, 17.-18.; A. WARE, *Political Parties and Party Systems*, 65., 85.

⁸⁷ K. VON BEYME, *Transformacija političkih stranaka*, 170.; T. CIPEK – S- MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti...*, 17.-18.; *The Encyclopedia of Political Science*, (ur. James E. Alt, Simone Chambers, Geoffrey Garrett, Margaret Levi, Paula D. McClain), Washington, 2011., 1192.; A. WARE, *Political Parties and Party Systems*, 66.

govori o politizaciji hrvatskog seljaštva u periodu 1918. - 1941.⁸⁸ Ipak, u konkretnom slučaju povijesti ovoga grada, ostaje zabilježeno da nijedan pripadnik ovdje navedenih zanimanja nije preuzeo gradonačelničko mjesto, iako je zabilježen veći ulazak pripadnika takvih zanimanja u splitsko Općinsko/Gradsko vijeće. Također, stječemo dojam i da su neke stranke, ne uspijevajući se dovoljno nametnuti u javnosti, ali i zadržavši tradicionalna zanimanja na vodećim mjestima, pretežito zadržale karakteristike honoracijskih stranaka. S druge strane, djelovanje masovnih stranaka bilo je popraćeno povremenim organiziranjem (većih) stranačkih skupova, kao i pokušajima pokretanja vlastitoga stranačkoga tiska.

I za područje Splita možemo koristiti tezu o sve većem sudjelovanju građana u političkom životu, odnosno njihovoj političkoj participaciji, koju možemo definirati na više načina. Tako *Politološki rječnik* Dietera Nohlana pod pojmom participacija „u pravilu podrazumijeva sve aktivnosti koje građani dragovoljno poduzimaju s ciljem utjecaja na odluke na različitim razinama političkog sustava.“⁸⁹ U *Enciklopediji političkih znanosti* ističe se kako dobrovoljna politička participacija obuhvaća građane koji direktno ili indirektno utječu na vladine odluke.⁹⁰

Analizirajući radove ostalih autora, Peter J. Conge upozorava na nejasnoću pojma „političke participacije“ koji otvorenim ostavlja pitanje radi li se o aktivnoj ili pasivnoj formi, agresivnom ili neagresivnom ponašanju, odnosu prema vladi te mobiliziranim ili dobrovoljnim akcijama.⁹¹ Autor ipak pruža svoju definiciju političke participacije te ističe da je riječ o svakoj djelovanju (ili mirovanju) individualca (ili kolektiva) na nacionalnoj ili lokalnoj razini koji podržava ili se suprotstavlja državnim institucijama, autoritetu i/ili odlukama, koje se odnose

⁸⁸ Suzana LEČEK, „Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941“, u: *Hrvatska politika u XX. stoljeću: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske* (gl. ur. Ljubomir Antić), Zagreb, 2006., 119.-143.

⁸⁹ *Politološki rječnik*, 269.-270.

⁹⁰ *The Encyclopedia of Political Science*, 1260.-1261. Slično ovome pojam je „političke mobilizacije“, definiranog kao proces kojim politički čimbenici (*political actors*) ohrabruju ljude na sudjelovanju u bilo kakvom širokom spektru političke akcije – u prvom redu glasovanja, ali i peticijama, članstvu u političkim strankama te nasilnom djelovanju. Vidi: *The Encyclopedia of Political Science*, 1047.-1048.

⁹¹ Primjerice, Jan W van Deth ukoliko iznosi da politička participacija, kao dobrovoljno djelovanje osoba koje nisu profesionalni političari, obuhvaća niz aktivnosti kojima građani djeluju na politiku poput glasovanja, demonstracija, bojkotiranja, potpisivanja peticija, čak i samoubilačkih protesta. Vidi: J. W. Van DETH, *What is Political Participation*, Online Publication Date, November 2016.

na (vladinu) namjenu javnoga dobra.⁹² Prema tome politička participacija može biti različitog intenziteta, verbalna/pisana te nasilna/nenasilna.⁹³

Alan Warre navodi kako političke stranke koriste materijalne (*material*), solidarne (*solidarity*) i svrhovite metode (*purposive incentives*) kojima žele privući članove kako bi ostvarili svoje ciljeve. Same stranačke pripadnike autor dijeli na pristaše (*supporters*), članove (*members*), i aktiviste (*activists*), koji obuhvaćaju osobe koje su u stranku ušle zbog ideologije ili stranačkog programa.⁹⁴

O sličnome govori i von Beyme kada među razloge koji bi nagnali birače da postanu članovima određene stranke navodi materijalne poticaje, ideološki čimbenik, privredna kolebanja, stranačku unutarnju strukturu i njezin stupanj organizacije. Po pristupanju takvi bi članovi obično „osjetljivije reagirali na promjenu političke klime od glavnine biračkog tijela“, što bi za posljedicu imalo smanjenje broja članova stranke.⁹⁵ Svi razlozi ovdje nabrojani zasigurno su vodili lokalne birače i pristaše određenih stranaka na daljnji korak u njihovom djelovanju – angažmanu u političkoj stranci.

Naime, gotovo sve stranke prikazane u ovome radu imale su formirane svoje mjesne organizacije na području Splita što govori kako su u svome djelovanju imale manje ili više uspjeha u privlačenju svojih članova. Promatrajući odnos između središnjice stranaka i njihovih mjesnih udruženja, von Bryme upozorava kako su u njihovom međusobnom odnosu vladale tenzije te kako su prve često bile netočno informirane o pravom stanju na terenu.⁹⁶ Uz manje iznimke, prilikom istraživanja nisam uspio pronaći konkretnije podatke o pravom broju članova pojedine mjesne stranke u ovom razdoblju, dok su unutarstranački sukobi bili neizbježan korak u njihovom djelovanju. To se posebno ističe u djelovanju većih, odnosno značajnih političkih stranaka, a osim unutarnjih sukobljavanja česti su bili i slučajevi nediscipline u odnosu prema stranačkom vodstvu.

Jedno od bitnih značajki političke participacije ostvarivanje je općeg prava glasa koje je dovelo do „masovnog zamaha u participaciji.“⁹⁷ Izbori su prema tome bili svojevrsni

⁹² Neki autori pod političkom participacijom svrstavaju ponašanje (a ne razmišljanje) kojim građanin utječe ili pokušava utjecati na raspodjelu javnih dobara. Vidi: John A. BOOTH, „Political Participation in Latin America: Levels, Structure, Context, Concentration and Rationality“, *Latin America Research Review*, 14/1979., br. 3., 30.-32.

⁹³ Patrick J. CONGE, „The Concept of Political Participation: Towards a Definition“, *Comparative Politics*, 20/1988., br. 20., 241.-249.

⁹⁴ A. WARE, *Political Parties and Party Systems*, 68.-70.

⁹⁵ K. VON BEYME, *Transformacija političkih stranaka*, 94.-95.

⁹⁶ *Isti*, 93.-95.

⁹⁷ K. VON BEYME, *Transformacija političkih stranaka*, 14.

pokazatelji ugleda određene političke stranke.⁹⁸ Mirjana Kasapović izbornu participaciju drži „najvažnijim i najmasovnijim oblikom konvencionalnog sudjelovanja građana u političkom životu.“⁹⁹ U Kraljevini SHS pravo glasa dobili su svi muškarci-državljeni Kraljevine s navršenom 21 godinom života i najmanje šest mjeseci boravka u jednome mjestu.¹⁰⁰ Tijekom 1920-ih glasovanje je bilo tajno, a 1930-ih javno te je svaka lista-sudionica morala imati kandidate na cjelokupnom državnom prostoru.¹⁰¹

Uz izbore vežemo i izbornu kampanju - „planiranu i organiziranu političku djelatnost“ - preko koje su izborni predstavnici nastojali dobiti što veću potporu birača.¹⁰² Sudionice izbora pokušavale su pronaći učinkovit način kojim bi njihov kandidat bio lakše prepoznatljiv prema potencijalnim biračima, a obično je riječ bila o trim stvarima: pojedinačnim razgovorima s manjom skupinom birača, govorima prema većim skupinama (tzv. stranačkim skupovima) te oglašavanjem kojima bi se što jasnije prenijela poruka namijenjena biračima.¹⁰³

Tijekom međuratnoga razdoblja na području Splita ukupno je održano deset izbora kojima će se posvetiti znatna pozornost u radu, ponekad i u posebnim poglavljima. Njih sve obilježava intenzivna izborna kampanja popraćena organiziranjem većih stranačkih skupova, izdavanjem posebnih letaka, a ponekad i izbornih glasila.

Svaka stranaka u svome se djelovanju pokušava prilagođavati potencijalnim glasačima istovremeno pazeći kako dotadašnje stranačke pristaše ne bi osjetile preveliku diferenciranost te potom napustile stranku.¹⁰⁴ Prema von Beymeu postoje procesi smanjenja članova na koje stranke ne mogu ili mogu djelomično kontrolirati. U prvu skupinu, između ostaloga, tako spadaju deideologizacija, slabljenje stranačke identifikacije, porast apstinencije, slabljenje društvenih veza, smanjenja broja članova i fragmentiranje stranačkoga sustava, a u drugu koncentracija na birače, otvaranje prema nečlanovima, umjereni pluralizam u stranačkom sustavu i fleksibiliziranje *policy* ponuda.¹⁰⁵ Nove stranke u svome su djelovanju također doživljavale neuspjeh iz više razloga: preuske ili preširoke predodžbe o integraciji, nedostatku

⁹⁸ S. PULIŠELIĆ, *Političke stranke kao faktor...*, 11.-14.; A. WARE, *Political Parties and Party Systems*, 3.

⁹⁹ M. KASAPOVIĆ, *Izborni leksikon*, 265.

¹⁰⁰ Bojan BALKOVEC, „Izorno zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 48/2016., br. 1., 200.-210.; Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995., 318.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, Beograd 1979., 67.-68., 71.-72.; Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1988., 47.-48.

¹⁰¹ B. BALKOVEC, „Izorno zakonodavstvo...“, 200.-211.

¹⁰² *Ista*, 134. Von Beyme navodi kako su u lokalnim izborima kontakti stranačkih aktivista bili važniji od borbi s reklamnim materijalima. Vidi: K. VON BEYME, *Transformacija političkih stranaka*, 95.

¹⁰³ *The Encyclopedia of Political Science*, 181.

¹⁰⁴ T. CIPEK – S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti...*, 16.

¹⁰⁵ K. VON BEYME, *Transformacija političkih stranaka*, 5.

mobilizirajućih vodećih ličnosti i nedostatku organizacijske infrastrukture.¹⁰⁶ Nabrojene razloge možemo primijeniti i na međuratni Split.

Uz političku participaciju, važno je objasniti i potpuno suprotan pojam – političku apstinenciju. Nju, prema nekim istraživačima prouzrokuju brojni uzroci: društveni položaj pojedinaca, neprisilno glasovanje, gospodarska razvijenost, većinski izborni sustav, i ostalo.¹⁰⁷

Općenito je apstinencija, veća ili manja, bilo jedno od obilježja političkog života Splita između dvaju svjetskih ratova, što se napose uočilo na prvim poslijeratnim izborima, kao i na onim održanim u doba diktature. Oba slučaja mogu se tumačiti i određenom porukom građana Splita prema aktualnom režimu od kojeg su u početku bila značajna očekivanja tog po nekima „najjugoslavenskijeg grada“, titule stečene zbog zbivanja u gradu prije 1918.

¹⁰⁶ *Isti*, 61.

¹⁰⁷ M. KASAPOVIĆ, *Izborni leksikon*, 24.-26.

2. Politička situacija u Splitu do raspada Austro-Ugarske

2.1. „Najjugoslavenski grad“ – politički život Splita u Austro-Ugarskoj

„Najjugoslavenski grad“ – fraza je koju su pristaše jugoslavenstva i jugoslavenskog integralizma koristile pri opisivanju Splita, kako prije 1918.⁹⁴ i stvaranja prve jugoslavenske države, tako ponekad i u kasnijem, međuratnom razdoblju, pogotovo kada se u gradu osjećalo jačanje HSS-a i komunista. Tko je prvi uopće izrekao pojam o „najjugoslavenskiem gradu“, odnosno kojim povodom, teško je s potpunom sigurnošću reći. I sami početak „jugoslavenstva“ u Splitu ne možemo točno datirati. Tako su neki projugoslavenski orijentirani političari i autori isticali kako je i prije druge polovice XIX. stoljeća u Splitu i Dalmaciji postojala (snažna) jugoslavenska misao.⁹⁵ S druge strane, Narodni preporod i u uvodu spomenuta pobjeda Narodne stranke na izborima 1882. drugima je označila početak „pravog jugoslavenstva“ u Splitu. Primjerice, Branislav Radica tako navodi da je Split pod (drugom) austrijskom vlašću u „teškoj borbi protiv autonomaških i talijanskih elemenata...izvojevao pobjedu narodne svijesti i pohrvaćenja općine“, koja je „označila preporod i osvojenje čitave Dalmacije za narodnu, hrvatsku i jugoslavensku misao.“⁹⁶ Naposljetku, treći su suvremenici početak „jugoslavenstva Splita“ vidjeli u omladinskim pokretima nastalim na početku XX. stoljeća.

Ako je na ovom prostoru po spomenutim autorima postojala jugoslavenska misao, bez obzira na to kada se ona pojavila, po čemu je onda Split stekao titulu „najjugoslavenskijeg grada“? Pristaše takvoga stava imale su nekoliko dokaza na raspolaganju: a) manifestacije upućene Aleksandru I. Karađorđeviću, tada još srpskom regentu, prilikom njegova proputovanja 1910.; b) osnivanje Hrvatsko-srpske radikalne omladine godinu dana poslije; c) svečane manifestacije balkanskim saveznicama (napose Srbiji) u borbi protiv Osmanskog Carstva prilikom njihovog zauzimanja Soluna 1912., a u vezi s tim d) raspuštanje splitske Općinske uprave i kasniji sudski proces vođen protiv članova iste; te e) velik broj uhićene splitske inteligencije po izbijanju Prvog svjetskog rata. Na svaku od spomenutih točaka, izuzev posljednje o kojoj ćemo kasnije govoriti, kratko ćemo se osvrnuti ovdje u tekstu.

⁹⁴ O situaciji u Splitu prije 1918. više vidi u: Ivan BOŠKOVIĆ, „Omladinska događanja u Splitu uoči Prvog svjetskog rata i anti-klerikalno djelovanje Mateja Koščine“, *Crkva u svijetu* 42/2007., br. 2, 346.-374.; Marijan BULJAN, „Između Austrije i Srbije: splitski tisak 1914. godine“, *1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji: Zbornik radova* (ur. Vijoleta Herman Kaurić), Zagreb, 2018., 595.-626.; Marko TROGRLIĆ, „Političke prilike u Splitu uoči dolaska kapucina na Pojišan“, *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana u Splitu: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 100. obljetnice dolaska kapucina na Pojišan* (gl. ur. Arsen Duplančić), Split, 2010., 33.-42.;

⁹⁵ Srbija (SR)-Arhiv Jugoslavije (AJ) - fond 38, fascikl 11., broj jedinica opisa 41 (dalje: 38-11-41), Predsjedništvo Ministarskog Saveta – Centralni Presburo (CPB), Dopisnik CPB Split, pov. br. 661., 21. VII. 1934.

⁹⁶ Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930*. Split, 1931., 9-10.

U ljetu 1910. tada još srpskoga regenta Aleksandra I. Karađorđevića građani Splita navodno su na proputovanju dočekali vatrama, bengalkama i klicanjima „živio budući jugoslavenski kralj.“ Prethodno spomenuti Radica ovaj je događaj svrstao među „najljepše manifestacije nacionalnog osjećanja“, koji su samo pokazali kako Split i Dalmacija čekaju „svoju slobodu i spasenje od Belih Orlova.“⁹⁷

Autorove riječi moramo uzeti sa zadržkom jer je njegova knjiga, kako je rečeno, nastala u doba diktature kralja Aleksandra Karađorđevića i propagiranog integralnog jugoslavenstva. Uostalom, Aleksandar je te 1910. još bio regent. Ovaj događaj kasnije je postao jedan od tri uklesana datuma na spomenik podignut u Aleksandrovu čast 1935., uz objašnjenje da je pozdrav označavao „zanosan poklik naše jadranske mladosti, pune vjere u ostvarenje nacionalnog ideala.“⁹⁸

Hrvatsko-srpska radikalna omladina pod vodstvom Vladimira Čerine i Oskara Tartaglia⁹⁹ osnovana je u Splitu 1911.¹⁰⁰ Austrijsko Namjesništvo bilo je svjesno postojanja „revolucionarne tajne đачke organizacije“ pa je u dopisima svim kotarskim poglavarima upozoravalo na njeno postojanje, pri čemu je posebno istaknulo „očite subverzivne političke težnje.“¹⁰¹ U samome Splitu redarstveni odsjek splitskog Kotarskog poglavarstva ustanovio je da su s Čerinom surađivali Marko Nani, Krunoslav Bego i Oskar Tartaglia¹⁰², zapaženo je da se među uhićenima nalazio i Augustin (Tin) Ujević.¹⁰³ Povodom kasnije Čerinine smrti Krunoslav Bego naveo je kako se dalmatinsko krilo Hrvatske napredne omladine prvo pretvorilo u „Hrvatsko-srpsku-radikalno-naprednu omladinu“, a potom u „Jugoslavensku revolucionarnu omladinu“, vidjevši ideal u Zagrebu i, napose, Beogradu.¹⁰⁴ Prema Ivanu

⁹⁷ B. RADICA, *Novi Split*, 11. Slične navode o dočeku nalazimo i u propagandnoj knjizi Stjepana Roce, nastaloj 1935. Vidi: Stjepan ROCA, *Viteški Kralj Ujedinitelj u Narodu: sakupio i obradio za omladinu i narod Stjepan Roca*, Split, 1935., 15.-16.

⁹⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1001., 13. XI. 1935.

⁹⁹ Više o Oskaru Tartaglii vidi u: Norka Machiedo Mladinić, „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije“, *Časopis za suvremenu povijest* 35/2003., br. 3, 903.-920.

¹⁰⁰ Milostislav BARTULICA, „Jugoslavenski revolucionarni omladinski pokret u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1908-1918“, *Zadarska revija*, 1965., br. 5., 371.-388.; I. J. BOŠKOVIĆ, *Orjuna: ideologija i književnost*, Zagreb, 2006., 38.-50.; Ljubo JURKOVIĆ – Kosta MILUTINOVIĆ, „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910-1914)“, *Zadarska revija*, 1965., br. 1., 1.-4.

¹⁰¹ Hrvatska (HR)-Državni arhiv u Zadru (DAZD)-fond 88., Tajni spisi c.k. dalmatinskog Namjesništva (dalje: TSN), 1814.-1918., svežanj broj 56, stari broj 569., br. dok. 18., Predsjedništvo ć. k. dalmatinskog Namjesništva Gospodi Upraviteljima c. k. kot. Poglavarstva Dubrovniku, Kotoru, Spljetu, Šibeniku, Zadru, svim kot. poglavarima, Zadar juna 1912.

¹⁰² Tartaglia je u ovome razdoblju postao član organizacije *Ujedinjenje ili smrt!*, poznatije pod drugim nazivom – *Crna ruka*. Više o ovoj organizaciji vidi u: Sahara TETSUYA, „The making of *Black Hand* Reconsidered“, *Istorija 20. veka*, 1/2016., 9.-29.

¹⁰³ HR-DAZD-88, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Prezidijalni spisi Namjesništva (PSN), svežanj br. 694., C. K. Poglavarstvo (Redarstveni odsjek) Split za C. K. Namjesn(red. Odsjek), K. 705/9, Ad R 570/3 dd 26. kolovoza 1916.

¹⁰⁴ „Predratne uspomene“, *Novo doba* (dalje: ND), br. 56., 8. III. 1932., 5.

Boškoviću upravo je Split bio „privlačan ideologiji kojoj je hrvatsko državno i nacionalno identificiranje predstavljalo zapreku.“¹⁰⁵

Prvi balkanski rat imao je znatan utjecaj na dalmatinskom prostoru.¹⁰⁶ Kako ističe Ante Bralić, pobjede balkanskih saveznica dovele su „do vrhunca razvitka ideje o južnoslavenskoj suradnji i uzajamnosti,¹⁰⁷ odnosno „sveslavenstva, južnoslavenstva i srbofilstva u Dalmaciji, uz sudjelovanje vodećih osoba političkog i kulturnog života u regiji.¹⁰⁸ Prostor Splita značajan nam je iz razloga što se u kratkom razdoblju dogodilo nekoliko događaja koji su doveli do raspuštanja splitske Općinske uprave.¹⁰⁹ Naime, splitsku su luku u više navrata posjetili Crnogorci na proputovanju za front, a svaki je od njihovih boravaka bio obilježen manjim incidentima. U prvom je slučaju oko stotinu građana, a među njima gradonačelnik Vinko Katalinić i splitska inteligencija, himnama i pjesmama dočekalo 80 Crnogoraca. Ponukan prijemom jedan od Crnogoraca izjavio da su Austrijanci „dobri“, na što je dobio odgovor: „Mi nismo Austrijanci, mi smo Hrvati (*Wir sind keine Oesterreicher, wir sind Kroaten*).“ Skandiranje gostiju u čast Franje Josipa ostalo je bez odgovora.¹¹⁰ Štoviše, zabilježen je i incident kada je jedan od prisutnih izjavio: „Ja sam činovnik, a nek se j... Franjo Josip!“¹¹¹

Novi dolazak većeg broja Crnogoraca na putu prema frontu doveo je do još užarenije atmosfere. Ovoga je puta goste dočekalo između 500 i 600 građana, od čega najviše mladeži (učenika), a potom žena i težaka. Po dolasku njihova parobroda zapaljene su baklje te su se uz pjevanje balkanskih himni čuli poklici u čast crnogorskog kralja Nikole i srpskog kralja Petra.

¹⁰⁵ I. BOŠKOVIĆ, *Orjuna*, 39.

¹⁰⁶ Više o Balkanskim ratovima vidi u: Igor DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Zagreb 2013.; *Isti*, „Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima (1912-1913)“, *Historijski zbornik*, LXII/2009., br. 1., 109.-135. Despot u radu ne koristi splitski tisak, već u prvom redu zadarški i dubrovački. Autor navodi da se „bez imalo pretjerivanja može zaključiti da su godine od 1912. do 1914. zaslugom ili krivnjom Monarhije predstavljale prekretnicu i prihvaćanju jugoslavenske ideje i kod širih slojeva stanovništva“ te da je veća oduševljenost balkanskim saveznicama bila posljedica „komesarijatu u Hrvatskoj, blizini Crne Gore i morskog puta dobrovoljaca balkanskih zemalja do bojišta, djelovanju protjeranih omladinaca iz Hrvatske u Dalmaciji te većoj prisutnosti strane etnije na dalmatinskom prostoru (Dalmacija).“ Vidi: I DESPOT, *Balkanski ratovi*, 190., 209.

¹⁰⁷ Ante BRALIĆ, *Zadar u doba Prvog svjetskoga rata*, doktorski rad, Zadar, 2005., 65.

¹⁰⁸ ANTE BRALIĆ, „Narodni list i Hrvatska kruna o Drugom balkanskom ratu“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41/1999., 277.-279.

¹⁰⁹ Prema tvrdnjama Ante Trumbića manifestacije za balkanske saveznice počele su upravo u Splitu, „žarištu ovih događaja.“ Vidi: Sveučilišna knjižnica Split (SVKST), Arhiv Ive Tartaglie (AIT), M-681/18.3 C, Ante Trumbić, „Obrazloženje moga traženja: O mojem nacionalnom radu do svjetskog rata“

¹¹⁰ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., Pras no 5182, K.u.k. XVI. Korpskommando an das k.k. Statthaltereipraesidium, Ragusa, 1. XI. 1912.

¹¹¹ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56., stari br. 569., Pras no 5256, K.u.k. XVI. Korpskommando an das k.k. Statthaltereipraesidium, Ragusa, 5. XI. 1912. Po ovim je zbivanjima gradonačelnik Katalinić pozvan na konzultacije kod namjesnika Attemsa. Vidi: Milan ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. III./1957., 334.-336. Više o Attemsu vidi u: Vjekoslav MAŠTROVIĆ, „Attems, Mario“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1., Zagreb., 1983., 262.

Budislav Grga Anđelinović¹¹², kasniji istaknuti jugoslavenski orijentirani političar u međuratnom Splitu, u prigodnom je govoru, prekidan poklicima protiv „Germanije“ i „švapskih bajuneta“, izjavio da je došlo vrijeme za pobjedu slavenske i romanske mase. Jedan od Crnogoraca izrazio je želju za pobjedu slavenstva i zajedničkoga okupljanja „sviju pod jednim barjakom.“¹¹³

Najvažniji od svih incidenata nastao je prilikom vijesti o savezničkom zauzimanju Soluna. Potez vodstva Splitske općine¹¹⁴, koja je u znak veselja izvjesila općinski barjak, popratila su razna hrvatska i srpska društva, kao i pojedini vlasnici trgovina. Već otprilike u sukobu s vrhom Splitske općine, splitski Kotarski poglavar St. Szilva de Silvas suptilno je poručio Namjesništvu kako ponašanje Općinske uprave počinje „prekoračivati svaku mjeru.“¹¹⁵ Na glasine o mogućoj manifestaciji splitski je Kotarski poglavar upozoravao općinsku vlast kako nije dozvoljeno nošenje barjaka naroda nezastupanih u Monarhiji.¹¹⁶ Ovo je bio samo početak u središnji projugoslavenski događaj predratnog Splita.

Prema izvještaju koji je policijski povjerenik Alfred Peršić¹¹⁷ uputio austrijskom Namjesništvu¹¹⁸ skupina je građana po zauzimanju Soluna 10. studenoga 1912. napravila „demonstrativni ophod u proslavu slavenskog (balkanskog) oružja.“ Spomenuta „skupina“ pretvorila se u tri kilometra dugu povorku, očito organiziranu, s približno 8 000 okupljenih građana, a uz istaknute hrvatske, srpske i slovenske zastave, čule su se „balkanske himne.“ Povorku su predvodila najvažnija lica Splitske općine, gradonačelnik Vinko Katalinić¹¹⁹ i članovi Općinske uprave, Ante Trumbić¹²⁰, Gajo Bulat¹²¹ i Ivo Tartaglia. Iako su govori bili

¹¹² Više o Anđelinoviću vidi u: Anđelka STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „Angjelinović, Budislav Grga“, *HBL*, 166.

¹¹³ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 14549., C. K. Kotarsko Poglavarstvo Split Predsjedništvu c.k. Namjesništva u Zadru, 10. XI. 1912.

¹¹⁴ Noć prije proslave ponovni prolazak crnogorskih vojnika popratilo je 500-600 osoba koje su goste dočekali pjevanjem himni i poklicima u čast kralja Nikole i kralja Petra, a protiv „njemačkih oficira, švapskih bajuneta i Germanije.“ Vidi: M. ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije...“, 336.-337.

¹¹⁵ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 329/res., C. K. Kotarsko Poglavarstvo Split Predsjedništvu c.k. Namjesništva u Zadru, 9. XI. 1912.

¹¹⁶ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 320/res., C. K. Kotarsko Poglavarstvo Split Velemožnom Gospodinu Vinku Kataliniću, načelniku u Splitu, 9. XI. 1912.

¹¹⁷ U literaturi je ponekad naveden i kao Alfred Peršić.

¹¹⁸ Szilvas je izvještaj prosljedio dalje Namjesništvu. Vidi: HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 14586, C. K. Kotarsko Poglavarstvo Split Predsjedništvu c. k. Namjesništva u Zadru, 11. XI. 1912.

¹¹⁹ Vinko Katalinić (1857.-1917.), gradonačelnik, vršio je dužnost predsjednika nekoliko organizacija i društava poput mjesnog Hrvatskog sokola, Ljubljanske banke i slično. Vidi: Šimun JURIŠIĆ, *Glasoviti Splitski i osobe iz splitske prošlosti*, Split 2008., 81.-82; Petar POŽAR, *Znameniti i zaslužni Splitski te osobe vrijedne spomena u splitskoj povijesti: (1700 godina)*, Split 2001., 172.

¹²⁰ Više o Trumbiću vidi u: Mihaela KOVAČIĆ – Marko TROGRIĆ, *Dr. Ante Trumbić: (1864. – 1938.), životopis kroz spise osobnog arhiva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, (katalog izložbe), Sveučilišna knjižnica Split – Filozofski fakultet Split, Split, 2015.

¹²¹ Gajo Bulat, ml. (1867.-1927.), političar. Dugogodišnji tajnik Trgovačko-obrtničke komore u Splitu, zastupnik u Dalmatinskom saboru i pobornik bratstva Hrvata i Srba u Dalmaciji. Predsjednik Narodnog vijeća SHS za Dalmaciju i član privremene Zemaljske vlade za Dalmaciju. Tijekom 1920-ih predsjednik splitskog mjesnog i

zabranjeni, Katalinić je kao jedan od govornika, prema Persiću, rekao da su „dani slave Balkanaca, dani i slave naše... ufamo se da će ti junaci osloboditi i nas“. Drugi govornik Dujam Mikačić izrazio je nadu da će se „prilike kod nas promijeniti“, dok se Tartaglia nadao pobjedi balkanskih naroda i „bratskom zagrljaju“ na Jadranskom moru. Možda je najžešći govor izrekao Anđelinović koji je naveo sljedeće: „Današnji dan slave ovog starog grada biva izraz našeg veselja za pobjedom braće koja nam je u svemu jednaka u krvi i u jeziku a bliža mnogo više nego koji Grof iz Voralberga od onih iz Kragujevca ili iz Cetinja. Mi Hrvati ufamo se da će uz slavodobitne barjake srpske i crnogorske zalepršati naša krvlju poškropljena hrvatska trobojnica kojom su se borili naši junaci od Svačića do Kvaternika.“¹²²

Budući da je isti događaj zabilježen i u Šibeniku¹²³, vlast je na temelju preporuke kotarskih poglavarstava odlučila raspustiti oba vijeća, Splitsko i Šibensko, te uvesti komesarijat umjesto dotadašnje uprave.¹²⁴ U objašnjenju je splitski Kotarski poglavar Szilva istaknuo kako su u posljednje vrijeme u Splitu učestale manifestacije u čast balkanskih država prelazile granice dopuštenih „simpatija“ te išle nauštrb „najviših državnih interesa.“ Unatoč Katalinićevim obećanjima ne samo da su se manifestacije nastavile, već je i sam gradonačelnik sudjelovao na posljednjima koje su obilježili govori suprotni „interesima države.“ Kako su time članovi Općinskog vijeća pokazali da „nisu u stanju vršiti svoju dužnost u pogledu uzdržavanja mira i reda“, splitsko je Općinsko vijeće raspušteno. Upravu je preuzeo kotarski povjerenik (komesar) Teodor Sporn.¹²⁵

Gradonačelnik Katalinić zajedno s Općinskom upravom, u prvom redu Trumbićem¹²⁶ protivio se odluci držeći je nezakonitom. Naime, dotadašnja Uprava vjerovala je kako odluka

oblasnog odbora Demokratske stranke, a potom i Samostalno demokratske stranke. Vidi: Anđelka STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, *HBL*, sv. 2., Zagreb, 1989., 475.

¹²² HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 62., C. K. Policijski povjerenik Alfred Persić Gospodinu c. k. Namjesništvu Savjetniku Upravitelju c. k. kotarskog Poglavarstva u Splitu, 10. XI. 1912.

¹²³ Više o demonstracijama vidi u: M. ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije...“, 327.-352.; Mirjana GROSS, „Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 1/1972., 275.-276.

¹²⁴ Bralić ističe da su velikoaustrijski krugovi tražili uporabu oštrijih mjera, no da je namjesnik Mario Attems „ostao kod prilično umjerenih represivnih mjera.“ A. BRALIĆ, „Zadar u doba Prvog svjetskog rata“, 19.-20. Smodlaka u pismu Seton-Watsonu također vjeruje da je namjesnik Attems bio prisiljen izvršiti zahtjev nadređenih, a Persićevu zabilježbu o Katalinićevom govoru držao je falsifikatom. Vidi: Josip Smodlaka – R. W. Seton-Watsonu, *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni: Korespondencija*, sv. 1., dok. br. 62., Beč, 8. 12. 1912. Navodno se tada pojavila i ideja o atentatu na Attemsa. Vidi: Lj. JURKOVIĆ – K. MILUTINOVIĆ, „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret...“, 17.-18.

¹²⁵ SVKST, Arhiv Ante Trumbića (AAT), M. 541./2, Raspust općina Splita i Šibenika god. 1913. [Komesarijat], br. 321/res., c.K. Kotarsko Poglavarstvo Općinskom Upraviteljstvu Split, 16. XI. 1912.

¹²⁶ Trumbić je tražio sazivanje hitne sjednice općinskog vijeća na kojoj bi splitsko općinsko vijeće u ime zaštite općinske autonomije prosvjedovalo protiv raspuštanja splitske i šibenske općine, ali i „dalo izraza svome udivljenju narodima balkanskih saveznih država živom željom, da njihova sjajna pobjeda bude zaokružena zasluženim uspjehom.“ Vidi: SVKST, AAT, M 541/3, Naputak općinskim Upraviteljima.

nije obvezujuća jer nije donesena u dogovoru sa Zemaljskim odborom.¹²⁷ Pri napuštanju svojih položaja okupljeni građani iskazali su podršku sada već bivšoj Općinskoj upravi, napose Kataliniću.¹²⁸

Dalmatinski političari glavno su nezadovoljstvo zbivanjima iskazali na pokrajinskom sastanku održanom nekoliko dana poslije u Zadru. Uz sudjelovanje aktualnih dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću i Dalmatinskom saboru, predstavnika općina i gotovo svih stranaka u Dalmaciji raspravljalo se o političkom položaju u Dalmaciji.¹²⁹ Važnost ovoga događaja dvostruka je: s jedne je strane pokazana solidarnost vodećih dalmatinskih političara, kasnije manifestirana još jednom u srpnju 1918. S druge strane, raspuštanje vrha Splitske općine budućim projugoslavenskim općinskim upravama uvijek je bilo dokazom odanosti grada Splita prema Aleksandru Karađorđeviću. U kasnijem sudskom procesu gradonačelnik Katalinić, uz podršku svih lokalnih političara, oslobođen je optužbi, a prilikom povratka u Split organiziran mu je svečani doček.¹³⁰

Spomenuti događaji trebali bi nam jasno govoriti u prilog tvrdnji da je Split zbilja bio ako već ne „najjugoslavenskiji grad“, onda svakako grad koji je bio najviše protuaustrijski usmjeren. No, detaljniji pogled u izvore i dostupnu literaturu pokazuje nam drugačiju sliku koja nam govori da Split nije bio pretjerano „jugoslavenskiji“ u odnosu na druge dalmatinske gradove. U svim većim dalmatinskim gradovima, a posebno u Dubrovniku, ranije je došlo do demonstracija u čast Luke Jukića, koji je pucao na komesara Slavka Cuvaja.¹³¹ Kao što smo vidjeli, manifestacije u čast balkanskih saveznica, antiaustrijski poklici i potom raspuštanje Općinskog vijeća dogodilo se i u Šibeniku pod vodstvom gradonačelnika Ive Krstelja.¹³² Šibenski kotarski poglavar tako je istaknuo da se među (mlađom) inteligencijom počeo isticati „jugoslavenski iredentizam“ kojemu pomaže mjesni tisak.¹³³ Također, kada su se vodeći

¹²⁷ SVKST, AAT, M 541/5, Zapisnik sastavljen u Općinskom uredu – Split 16. studenog 1912. Bralić navodi da je Namjesništvo zakonski moralo imati suglasnost Zemaljskog odbora pri izboru povjerenika. Vidi: A. BRALIĆ, *Zadar u doba...*, 16.

¹²⁸ HR-DAZD-88, TSN, svežanj brj. 57, stari br. 570., sdp fr 1 3630 89 5/40, Brzovjanka Split Predsjedništvu Namjesništva Zadar.

¹²⁹ SVKST, AAT, M 541/8, Poziv Krstelja i Kalinića, 18. XI. 1912.; M. GROSS, „Uloga šibenskog pravaštva...“, 275.-276.; M. ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije...“, 345.-347.

¹³⁰ M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 625.

¹³¹ Lj. JURKOVIĆ, K. MILUTINOVIĆ, „Jugoslavensko nacionalno-revolucionarni omladinski pokret...“, 7.-8., 13.; M. ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije...“, 328.-329.;

¹³² Izvještaji su isticali kako su se za vrijeme povorke u Šibeniku čuli poklici protiv Austrije i „ćelave glave“, čime se mislilo na cara Franju Josipa. M. ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije...“, 341.-345.

¹³³ Šibenski kotarski poglavar nije želio zabraniti manifestacije jer je vjerovao da bi zabrana dovela do sukoba s općinom. Vidi: HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 916/res, C. K. Kotarsko Poglavarstvo Šibenik Predsjedništvu c.k. Namjesništva u Zadru, 11. XI. 1912.

šibenski političari vratili sa sastanka iz Zadra, dočekalo ih je između 300 i 400 osoba, uz poklike upućene gradonačelniku Krstelju, općinskoj autonomiji i balkanskom savezu.¹³⁴

U Dubrovniku je već prije jedan redarstvenik, koji je posjetio školu u vezi postojanja tajne đačke organizacije, dočekan uvredljivim povicima, a kako su učenici sami prethodno uništavali dokazni materijal, u svome istraživanju nije imao mnogo uspjeha.¹³⁵ Dubrovačko Općinsko vijeće također se solidiziralo s raspuštenim Splitskim i Šibenskim vijećem isticanjem da je to „izraz jedinstvenog čuvstva cjelokupnog našeg naroda.“ U tom gradu su i tijekom 1913. zabilježeni poklici u čast savezničkih zemalja, a protiv Austrije i cara Franje Josipa.¹³⁶ O iznimnim prilikama u Splitu, ali i Dubrovniku govorio je Josip Beroš.¹³⁷ Na prostoru Kotarskog poglavarstva u Benkovcu i Kotoru stanovništvo je prikupljalo milodare preko Crvenog križa, dok je u potonjem slučaju zabilježena i misa zadušnica za poginule vojnike balkanskih država.¹³⁸ Svi ovi primjeri samo nam pokazuju da Split nije bio jedini grad obilježen protuaustrijskim ispadima, odnosno manifestacijama u čast južnoslavenskih država.

Uzimajući sve navedeno u obzir, postavljaju nam se sljedeće pitanja: što je isticalo jugoslavenstvo Splita u odnosu na ostale gradove? Zašto su pristaše jugoslavenstva Split, a ne Dubrovnik, Šibenik ili neki drugi grad nazivali „najjugoslavenskijim gradom“? Po mišljenju autora ovoga rada dva su uzroka tome razmišljanju: prvi je plodna publicistika istaknutih zagovornika (integralnog) jugoslavenstva, povezanih sa Splitom, a drugi je djelovanje splitskog Kotarskog poglavara Szilvasa.

U međuratnom razdoblju objavljeno je nekoliko radova splitskih publicista koja su isticala jugoslavenstvo Splita: Niko Bartulović 1925. tiskao je *Od revolucionarne omladine do Orjune*, tri godine poslije objavljena je prva verzija *Veleizdajnika* Oskara Taraglie, a u doba diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića, 1931., u javnost je plasirano djelo *Novi Split: monografija grada Splita 1918.-1930.* autora Branislava Radice. Dok je Niko Bartulović to isticao u manjoj mjeri, preostala dva autora svakako su imala važnu ulogu u širenju pojma

¹³⁴ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 1000/res, C. K. Kotarsko Poglavarstvo Šibenik Predsjedništvu c.k. Namjesništva u Zadru, 24. XI. 1923.

¹³⁵ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 916/res, Predsjedništvo č. k. dalmatinskog Namjesništva Gospodinu upravitelju c. k. kot. Poglavarstvu u Dubrovniku, br. 19 geh, 4. VI. 1912. U Dubrovniku je također postojao sukob između općine i nadležne vlasti. Vidi: Milan ŽIVANOVIĆ, *Dubrovnik u borbi za ujedinjenje*, Beograd, 1962., 87.-100.

¹³⁶ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 6908., Zapisnik sa sjednice Općinskog Vijeća Dubrovnik 17. novembra 1912.,

¹³⁷ Josip BEROŠ, „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije (1911.– 1918).“, *Zadarska revija* 13/1964., br. 5, 380.

¹³⁸ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 475/res, C. K. Kotarsko Poglavarstvo Benkovac Predsjedništvu c. k. Namjesništva u Zadru, 18. XI. 1912.; br. Red 1511., C. K. Kotarsko Poglavarstvo Kotor Predsjedništvu c. k. Namjesništva u Zadru, 25. XI. 1912.

„najjugoslavenskijeg grada. Upravo je Radica vjerojatno od Tartaglie preuzeo navode o Splitu kao „središtu nacionalističkog i revolucionarnog omladinskog pokreta, Pijemontu nacionalizma i jugoslavenstva.“¹³⁹ Sjećanja Oskara Tartaglie nastala su u doba kada su pristaše jugoslavenske ideologije u Splitu, međusobno rascjepkane u više stranaka, sve više gubile uporište pred nadirućim HSS-om pa je moguće da je tim riječima autor javnost „pokušao“ podsjetiti na predratna zbivanja u Splitu. Važno je napomenuti da su obojica autora imala manje zapaženu ulogu i u međuratnom Splitu, napose Tartaglia koji je po svojem antiaustrijskom stavu trebao možda imati i važnije mjesto. Iako su ponekad stajali na suprotnim pozicijama, Radićini i Tartagliini pogledi ponovno su se isprepleli kada su se obojica zajednički usprotivila rješenju „hrvatskoga pitanja“ putem formiranja Banovine Hrvatske. Za razliku od Splita, ostali dalmatinski gradovi, bez obzira na protuaustrijski, odnosno projugoslavenski stav, nisu imali ovako značajne publiciste koji bi naglasili njihovo jugoslavenstvo.

Splitski kotarski poglavar Szilvas uoči Prvoga svjetskoga rata stajao je u oštroj suprotnosti s vodećim splitskim političkih strankama i njihovim glavnim predstavnicima, Antom Trumbićem (Hrvatska stranka) i Josipom Smodlakom¹⁴⁰ (Hrvatska pučka napredna stranka).¹⁴¹ Obje su stranke upravljale Splitskom općinom kada je došlo do njenog raspuštanja, što je predstavljalo novi korak u zaoštavanju odnosa.

Splitski je kotarski poglavar, naime, u pismu namjesniku Attems u isticao da je Splitska općina u rukama ljudi čije „izdajničke ideje truju omladinu“¹⁴², dok je Namjesništvo istovremeno upozoravalo Szilvasa na „eventualne teške posljedice“ nastavi li se s demonstracijama.¹⁴³ U gradu je tako uvedena stroga kontrola, a zatvaranjem ulaza na obalu svake večeri onemogućavalo se okupljanje građana. Sâm Szilvas vjerovao je da iz mjesnoga tiska treba „zaplijeniti sve vijesti koje obzirom na prilike koje teku mogu da djeluju štetno za

¹³⁹ B. RADICA, *Novi Split*, 11.; Oskar TARTAGLIA, *Veleizdajnik: (moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla): u dva dijela*, Zagreb-Split, 1928., 17., 57.

¹⁴⁰ Među splitskim političarima koji su zagovarali narodno jedinstvo Hrvata i Srba Stjepan Matković primjećuje „očitu heterogenost koja se najviše izražavala u generacijskoj podjeli i međusobnim rivalitetima“, u prvom redu između Trumbića i Smodlake. Vidi: Stjepan, MATKOVIĆ, „Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslavenstva“, *Vladan Desnica i Split : 1920. – 1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.*, (gl. ur: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb-Split, 307. Više o dotičnome vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, „Smodlaka dr. Josip“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*, Beograd, 2016., 269.-270.

¹⁴¹ O djelovanju obiju stranaka autor ovoga rada govorio je u djelu posvećenom splitskom tisku 1914. pa se unutar toga rada može pogledati relevantna literatura za predratno razdoblje na području Splita koje obuhvaća i djelovanje obiju stranaka. Vidi: M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 595.-626.

¹⁴² M. ŽIVANOVIĆ, „Dve demonstracije...“, 340.-341.

¹⁴³ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 103, Predsjedništvo ć. k. dalmatinskog Namjesništva brzojav savjetniku Szilvi, 25. XI. 1912.

interese države.“ Time je u prvom redu ciljao na Smolakinu *Sloboda i Pučka sloboda*.¹⁴⁴ Kako se ne bi ponovili isti događaji kao prilikom zauzimanja Soluna, Namjesništvo je zabranilo održavanje skupština prilikom zauzimanja Skadra.¹⁴⁵

Budući da je na novim Općinskim izborima 1913. ponovno izabran isti sastav Općinske uprave kao u vrijeme njenog raspuštanja,¹⁴⁶ sukob je nastavljen. Nekoliko slučajeva Szilvasu su bili očitim dokazom da je Općina u potpunosti pod utjecajem Smolakine stranke. Primjerice, splitski Kotarski poglavar obavijestio je Namjesništvo kako je rođendan Franje Josipa I. ove godine drugačije proslavljen. Naime, za razliku od ranijih slučajeva sada je Szilvas zapazio skromnije tiskani proglas, u kojem je bio uočljiv izostanak poklika u čast Franje Josipa. Proglas su ujedno potpisali samo gradonačelnik i jedan član Općinske uprave (Frano Pervan), što je bilo različito od ranijih slučajeva kada bi to učinili svi vodeći članovi Splitske općine.¹⁴⁷

Zapažen je i slučaj kada je Szilva prijavio vodstvo Splitske općine zato što su u gradu paljene vatre prilikom proslave sv. Ivana.¹⁴⁸ U odgovoru je Splitska općina naglasila kako se od svih okolnih mjesta u kojima se palila vatra interveniralo samo u Splitu.¹⁴⁹ Nezadovoljstvo Szilvasovom upravom, Splitska je općina iskazala posebnim dopisom Zemaljskom odboru u kojem je istaknula kako je grad postao „žrtva redarstvenih naredaba kotarskog poglavarstva u Splitu“, odnosno pogrešnih i neopravdanih policijskih mjera koje prijete remećenje miru u gradu. U tom smislu zatražena je intervencija Odbora kako bi se zaštitila općinska autonomija i spriječio „prestanak ovog nesnosnog stanja.“¹⁵⁰ Dopis je Zemaljski odbor prosljedio Namjesništvu uz zamolbu da se isti dalje prosljedi ministarstvu, koje će „drugim putem biti zamoljeno da tim odveć napetim i opasnim prilikama učini jednom odriješiti kraj.“¹⁵¹ Time se zapravo mislilo na Szilvasovo premještanje. Incident prilikom proslave sv. Duje 1914., kada

¹⁴⁴ HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari br. 569., br. 15700., C. K. Kotarsko Poglavarstvo Split Predsjedništvu c.k. Namjesništva u Zadru, 20. XII. 1912. Kako ističe Despot, novinari su u Dalmaciji mogli „slobodnije pisati.“ Vidi: I. DESPOT, *Balkanski ratovi...*, 207.

¹⁴⁵ HR-DAZD-88, TSN, stari svežanj br. 582., br. 8723., C. K. Kotarsko poglavarstvo Gospodinu Općinskom načelniku u Splitu, 2. IV. 1913.; stari svežanj br. 570., br. 37. geh., Predsjedništvo č. k. dalmatinskog Namjesništva svim Upraviteljima c.k. kotarskih Poglavarstava u Pokrajini, 4. aprila 1913.; stari svežanj br. 570., br. Pr. Z1 39/geh, Predsjedništvo č. k. dalmatinskog Namjesništva svim Upraviteljima c.k. kotarskih Poglavarstava u Pokrajini, 8. IV. 1913.

¹⁴⁶ Splitskom je općinom upravljala koalicija Hrvatske stranke (21 općinski vijećnik) i HPNS-a (15 vijećnika). Vidi: B. RADICA, *Novi Split...*, 69.-72.

¹⁴⁷ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 679., br. 175/res, C. K. Kotarski poglavar u Spljetu Predsjedništvu C. K. Namjesništva u Zadru, 13. VIII. 1913.

¹⁴⁸ HR-DAZD-88, TSN, stari svežanj br. 582., br. 11622., C. K. Kotarsko Poglavarstvo Općinskom načelniku u Splitu, 25. VI. 1913.

¹⁴⁹ HR-DAZD-88, TSN, stari svežanj br. 582., na br. 11622., Općinsko upraviteljstvo u Splitu Č. k. Kotarskom poglavarstvu u Spljetu, 27. VI. 1913.

¹⁵⁰ HR-DAZD-88, TSN, stari svežanj br. 582., br. 3730., Općinsko upraviteljstvo u Splitu Zemaljskom odboru Kraljevine Dalmacije, 27. VI. 1913.

¹⁵¹ HR-DAZD-88, TSN, stari svežanj br. 582., br. 7781., Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije Gospodinu c. k. Namjestniku Kraljevine Dalmacije u Zadru, 12. VII. 1913.

Općinska uprava nije sudjelovala u tradicionalnoj procesiji, nepovratno je narušilo ionako već problematične međusobne odnose.¹⁵²

Između Szilve s jedne, a HPNS-a i organa *Slobode*, odnosno Splitske općine do Prvog svjetskog rata vladala je svojevrsna pat pozicija u kojoj nijedna strana nije željela popustiti. Iako je Szilvas imao političku moć, HPNS je imala tisak u svojim rukama pa je svaki nagli korak jedne strane morao dovesti do odgovora druge. Smodlakina je *Sloboda* dakle, imala čvrste veze sa vodstvom Splitske općine, a tu su činjenicu koristile druge tiskovine pri napadima na ovo HPNS-ovo glasilo. Upravo je legitimitet koji su u *Slobodi* imali u međuratnom razdoblju pokušao preuzeti novopokrenuti splitski dnevnik *Novo doba*. O odnosu ostalih novina prema austrijskoj vlasti i Srbiji ovdje se nećemo detaljnije osvrnuti jer je autor ovoga rada to već obradio u spomenutom članku koji se bavio splitskim tiskom 1914. Ipak, samo ćemo upozoriti na pisanje *Zastave*, koja se pod uredništvom Oskara Tartaglie zalagala za ideju narodnog i državnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na temelju svega možemo zaključiti da je jugoslavenstvo Splita dodatno bilo potencirano pisanjem autora koji su zagovarali takvu ideologiju te, s druge strane, prikazanim djelovanjem splitskog Kotarskog poglavara Szilvasa, čiju smjenu nadležno ministarstvo tada nije držalo potrebnim korakom za smirivanjem odnosa.

2.1.2. Prvi svjetski rat i lokalne prilike

Na vijest o atentatu na nadvojvodu Franju Ferdinanda¹⁵³ vodstvo općina u Splitu, Šibeniku i Zadru poslale su brzojave sućuti kabinetskoj kancelariji, izdale prigodne proglase te crninom obložile javne urede, što su popratile razne korporacije, dućani i privatne kuće.¹⁵⁴ Sve su splitske novine izuzev Tartagliine *Zastave* vijest o atentatu popratile crnim florom. Zabilježen je i manji incident kada je skupina građana nakon misa zadušnica uz protusrpske i prohabsburške usklike zapalila srpsku zastavu. Novine naklonjene Austriji isticale su više tisuća sudionika, dok su *Sloboda* i *Zastava* broj okupljenih znatno umanjivale.¹⁵⁵

¹⁵² M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 611.-613.

¹⁵³ O utjecaju atentata na prostoru Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije više vidi u: Željko KARAULA, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 43/2011., 255.-291.

¹⁵⁴ HR-DAZD-88, TSN, stari svežanj broj 599/11, br. 3705 s 57, Brzojav, Predsjedništvo, Zadar. U svojim uspomenama Bogdan Radica navodi sljedeće: „Grad bijaše sav taman, sva su svjetla bila utrnuta, kavane zatvorene, i odjednom je zavladao mrtva tišina.“ Vidi: Bogdan RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti: uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu zapada*, sv. 1., München-Barcelona, 1982., 18.

¹⁵⁵ M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 614.-617. Veće demonstracije zabilježene su u Dubrovniku i južnoj Dalmaciji. Vidi: Ž. KARAULA, „Sarajevski atentat...“, 278.-279.

U drugoj polovici srpnja 1914. počela su prva uhićenja¹⁵⁶ u Splitu i ostatku Dalmacije. Prema dostupnim informacijama prvo je uhićen urednik *Slobode* Niko Bartulović¹⁵⁷, potom Budislav Grga Anđelinović (koji je prilikom obilježavanja Vidovdana održao antiaustrijski govor na Kosovom polju¹⁵⁸), a zatim je uslijedilo uhićenje Oskara Tartaglie, Jerka Čulića, Ive Tartaglie¹⁵⁹, Ante Tresića Pavičića¹⁶⁰, Josipa Smodlake, Josipa Beroša, Vicka Arambašina, Petra Senjanovića i ostalih, političkih i nepolitičkih djelatnika.¹⁶¹ Prema Niki Bartuloviću na prvi je dan mobilizacije u Splitu ukupno bilo zatvoreno oko 200 osoba.¹⁶² Za razliku od situacije u Šibeniku gdje se među uhićenima nalazio i gradonačelnik Ivo Krstelj¹⁶³, ime Vinka Katalinića ne nalazimo ni ja jednom popisu uhićenika.¹⁶⁴ U kasnijem dijelu rada vidjet ćemo kako je pokušaj okupljanja uhićenika prilikom dvadesete godišnjice ostao bezuspješan.

Povjesničar Milan Gulić navodi kako je austrougarski ministar unutarnjih poslova izdao naredbu o pažljivom skupljanju podataka o držanju osoba „srpske narodnosti“ i provođenju „najstrožeg nadzora nad svim politički sumnjivim ličnostima i udruženjima.“ Isti autor veliki broj uhićenika drži dokazom da je riječ bila o unaprijed pripremljenoj akciji, a ne „stihijskom policijskom djelovanju.“¹⁶⁵ S tim na umu možemo donijeti Trumbićeve zabilješke da je tijekom aneksijske krize postojao popis ljudi u Dalmaciji koje je trebalo uhititi.¹⁶⁶ Uz uhićenja uslijedile

¹⁵⁶ Bogdan Radica tvrdi da je već na dan atentata policija vršila pretrese. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*, 18.

¹⁵⁷ Milan Gulić ističe da je Bartulović optužen da je kao član Nacionalističke omladine širio velikosrpsku propagandu s ciljem razbijanja Austro-Ugarske. Vidi: Milan GULIĆ, „Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat“, *Istorija 20. veka*, 1/2016., 45. Više o Bartuloviću vidi i u: Ivan BOŠKOVIĆ, *Orjuna*, 145.-151.

¹⁵⁸ Sadržaj govora vidi u: Željko KARAULA, *Sarajevski atentat...*, 273.

¹⁵⁹ Tartaglia je u međuratnom razdoblju tražio izdavanje potvrde koja je potvrdila da je zbog velikosrpske propagande uhićen 26. srpnja 1914. radi zločina veleizdaje te prvotno osuđen na šestogodišnju zatvorsku kaznu. Vidi: HR-Državni arhiv Split (DAS)-52., Odvjetnička pisarnica Tartaglia dr. Ivo (OPTI), svežanj (sv.) br. 54., Dopis Okružnom sudu u Splitu, 29. I. 1927.

¹⁶⁰ Tresić-Pavičić također je uhićen kao antiaustrijski element i pristaša jugoslavenske ideje. Ivo Petrinović navodi da je Tresić-Pavičić čitanjem svojih pjesama „stvarao klimu za projugoslavensko raspoloženje i razvijao simpatije prema Kraljevini Srbiji“ zbog čega je imao ulogu svojevrsnog „političkog agitatora.“ Vidi: Ivo PETRINOVIĆ, „Ante Tresić Pavičić: od starčevićanstva preko jugoslavenstva do povratka starčevićanstvu“, *Kulturna baština*, 31/2002., 245.-246.

¹⁶¹ M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 620.-621., Aleksandar JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, Zagreb, 2018., 102.-103. Prema podacima Ante Bralića u Dalmaciji su do kraja srpnja 1914. ukupno uhićena: 4 zastupnika Carevinskoga vijeća, 5 zastupnika Dalmatinskoga sabora, 16 katoličkih i pravoslavnih svećenika, 17 odvjetnika i bilježnika, 5 liječnika i ljekarnika, 33 trgovca, bankara i obrtnika, 13 profesora i učitelja, 14 privatnih učitelja, 7 novinara, 16 državnih, zemaljskih i općinskih činovnika, 32 posjednika, 12 učenika te više djevojaka i gospođa. Vidi: A. BRALIĆ, *Zadar u doba...*, 84.

¹⁶² Niko BARTULOVIĆ, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, Split, 1925., 51. Imena nekih uhićenika navodi i Josip Beroš. Vidi: J. BEROŠ, „Dalmacija pod terorom...“, 569.-573.

¹⁶³ Zdravka JELASKA MARIJAN, „Circumstances in Dalmatia During the Reign of Emperor Charles“, *Review of Croatian History*, 10/2014., Vol. 1., 80.

¹⁶⁴ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 82.-83.; A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 102.-103.

¹⁶⁵ M. GULIĆ, „Dalmatinska javnost...“, 44., 47. Gulić u svojem radu isključivo koristi pisanje proaustrijskih *Pučkih novina*, a iako spominje njihovo postojanje, ne koristi *Slobodu* i *Zastavu*.

¹⁶⁶ „Nekoliko autobiografskih bilježaka“, *Jadranski dnevnik* (dalje: *JD*), br. 270., 18. XI. 1938., 4.-5.; SVKST, AIT, M-681/18.3 C, Ante Trumbić, „Obrazloženje moga traženja: O mojem nacionalnom radu do svjetskog rata“

su zabrane daljnjeg djelovanja, kako nepoćudnog tiska (*Zastava i Sloboda*)¹⁶⁷, tako i raznih društava poput Hrvatskog političko demokratskog društva, Pučke zore, Srpske sloge, Hrvatskog akademskog kluba, Hrvatskog sokola i drugih.¹⁶⁸

Nakon što je Austro-Ugarska navijestila rat Srbiji, gradonačelnik Katalinić je na svečanoj sjednici splitskog Općinskog vijeća u ime Općinske uprave poslao Carskoj kancelariji izjavu odanosti. Za pomoć Crvenom križu formiran je i poseban Odbor za doprinose koji su, između ostalih, činili Katalinić i Eduard Grgić, budući član Narodne radikalne stranke u Splitu.¹⁶⁹

Unatoč trenutačnom iskazivanju „prohabsburškog sentimenta“ Szilvas se očito već unaprijed odlučio obračunati sa splitskom Općinskom upravom, i njoj pripadajućim Vijećem, pa je oba tijela sredinom kolovoza 1914. nakon manje od dvije godine ponovno raspustio. Iako je odluku o raspuštanju službeno donijelo Namjesništvo, Szilvas je potez motivirao situacijom u kojem su dvojica članova Općinske uprave bila pod optužbama za veleizdaju (Smodlaka i Tartaglia), a druga dvojica u inozemstvu (Frano Pervan i Trumbić). U skladu s tim Općinsko vijeće, izabrano u istom sastavu kao i prilikom prethodnog raspuštanja, po Szilvasu nije jamčilo „skroz redovito i točno, te višim interesima bezuvjetno odgovarajuće vođenje općinskih poslova.“ Vođenje općinskih poslova tako je preuzeo komesar Franjo Madirazza.¹⁷⁰

O zbivanjima u Splitu za vrijeme Prvog svjetskog rata ovdje ćemo se kratko zadržati na samo nekoliko događaja, najviše radi poveznica s međuratnim razdobljem. Prije svega svećenik i novinar Vinko Brajević naknadno je sebi pripisao ključnu ulogu u „odstranjenju“ Szilvasa iz Splita, do čega je došlo krajem 1915.¹⁷¹ Po kasnijim informacijama austrijske su vlasti htjele da nova Općinska uprava u Splitu namjesnika Attemsa proglasi počasnim građaninom te osudi Trumbićev rad u inozemstvu. Za neuspjeh u ostvarivanju ovih ciljeva najviše se isticala uloga Dujma Mikačića i Vicka Nisetea.¹⁷²

¹⁶⁷ M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 621.

¹⁶⁸ HR-DASZD-88, TSN, stari svežanj br. 584., Vereinspolizei, Pr. Z1: 5.000/4

¹⁶⁹ Stanko PIPLOVIĆ, „Prilike u Dalmaciji početkom Prvog svjetskoga rata“, u: *1914. prva godina rata u Trojnoj Kraljevini...* 568., 575.

¹⁷⁰ HR-DAS-52, OPTI, sv. br. 168., Raspust općinskog zastupstva, Kotarsko poglavarstvo (Szilva) gospodinu načelniku općine splitske, 15. VIII. 1914. Uz splitsku, raspuštene su i neke druge općine: Hvar, Starog Grada, Paga, Kotora, Knina i drugih. Vidi: S. PIPLOVIĆ, „Prilike u Dalmaciji...“, 578.-579.

¹⁷¹ SVKST, Arhiv uredništva Novoga doba (AUND), „Jesam li preko rata ispunio svoju patriotsku dužnost“, *ND*, prilog. br. 103.

¹⁷² „Dujam Mikačić“, *ND*, br. 193., 19. VIII. 1933., 5.; „Dr. Vicko Nesećeo“, *Hrvatski glasnik* (dalje: *HG*), br. 186., 10. VIII. 1939., 6.

Jedan od središnjih događaja u gradu za vrijeme ratnog razdoblja svakako je bila smrt Franje Josipa I. Dok su pojedinci tiskali posebne pjesme u čast preminuloga cara,¹⁷³ sućute su poslali Jakša Račić, mjesna Trgovačko obrtnička komora, kaptol i kler stolne crkve, Sokolsko vijeće, Učiteljstvo splitskog kotara, Trgovačka škola, Obrtnička zadruga i drugi.¹⁷⁴ Prednjačila je Splitska općina koja je navela „duboku žalost i bol...vjernog, privrženoga i zahvalnog pučanstva.“¹⁷⁵ Znakovito, neki od nabrojanih iste će iskaze vjernosti pokazivati kralju Aleksandru I. Karađorđeviću za vrijeme njegove vladavine, a i prilikom pogibelji 1934.

Prema izvještaju splitskog Kotarskog poglavarstva na vijest o smrti grad Split, „koji se inače nadasve odlikovao svojom živahnošću“, „trenutačno je postao kao mukla, tužna grobnica: srca su njegovih građana bolno zadrhtala, a lica propljiedila.“¹⁷⁶ Kotarskom su poglavaru predstavnici raznih institucija iskazivali sućut, a kako su mnogi dućani imali carevu sliku, građani su se zaustavljali i „molili za upokojenje duše velikoga cara.“ Za vrijeme sprovoda sve su radnje u gradu bile zatvorene, a u isto vrijeme održanoj spomenici prisustvovali su svi predstavnici vlasti u Splitu. Konačno, na misi zadušnici više tisuća nazočnih smještenih u zgradi splitskog kazališta klicalo je u čast preminuloga cara.¹⁷⁷ Na misu je komesar Madirazza pozvao namjesnika Attemsa, koji je odgovorio kako se iskreno nada da će prisustvovati „tom dostojanstvenom patriotskom činu Splićana.“¹⁷⁸

Vladavina Karla I. Austrijskog izazvala je promjene u Dalmaciji. Za nas je bitno što je došlo do oslobađanja političkih zatvorenika.¹⁷⁹ Popuštanje u državnoj represiji osjetilo se u Splitu tako da među sačuvanim izvorima imamo dokument iz svibnja 1917. kojim je Redarstveni odsjek splitskog Kotarskog poglavarstva, očito na temelju ranije zatraženog upita, Namjesništvu poručio da se ne protivi povratku u grad interniranih, ali neosuđenih osoba među kojima su nabrojani Josip Smodlaka, Vjekoslav Stefanini, Leonardo Pezzeli, Ante Ružić, Ercolano Salvi, Antun Burić i Ivo Tartaglia.¹⁸⁰ O nepovoljnoj ekonomskoj situaciji u gradu

¹⁷³ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 689., Preminuće Njegova Apoštolskog Veličanstva Cesara i Kralja Franje Josipa I, Žalosni soneti i saučešća uopće, Slavi Franji Josipu Prvom, Split, 2. prosinca 1916.

¹⁷⁴ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 689., Preminuće Njegova Apoštolskog Veličanstva..., telegram br. 2789., 2722., 2850, 2845, 2834, 2764.

¹⁷⁵ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 689., Preminuće Njegova Apoštolskog Veličanstva..., telegram br. 2690., Za općinu grada Splita općinski upravitelj dr. Frane Madirazza

¹⁷⁶ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 689., Preminuće Njegova Apoštolskog Veličanstva..., br. 265/res, C. K. kotarsko poglavarstvo Predsjedništvu c. k. Namjesništva, 6. XII. 1916.

¹⁷⁷ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 689., Preminuće Njegova Apoštolskog Veličanstva..., br. 265/res, C. K. kotarsko poglavarstvo Predsjedništvu c. k. Namjesništva, 6. XII. 1916.

¹⁷⁸ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 689., Preminuće Njegova Apoštolskog Veličanstva..., br. 7746/2, Općina Split Njegovoj Preuzvišenosti Gospodinu Mariju grofu Attemsu-u Namjesniku Njegova Veličanstva u Dalmaciji, 26. XI. 1916.; Brzjav Attemsa Općinskom Upraviteljstvu Split, 30. XI. 1916.

¹⁷⁹ Više vidi u: Z. JELASKA MARIJAN, „Circumstances in Dalmacija...“, 82.-95.

¹⁸⁰ HR-DAZD-88, PSN, svežanj br. 702., br. 79/res, C. K. Poglavarstvo Split za Predsjedništvo c. c. Namjesništva, 19. svibnja 1915.

svjedoči nam odluka Namjesništva o proglašenju Splita zatvorenim gradom. Odlukom su stranci mogli najviše tri dana boraviti bez posebnih dozvola, a ujedno je najavljeno i strogo kažnjavanje neopravdanog podizanja cijena.¹⁸¹

Prema podacima koje donosi Ante Bralić austrijske su vlasti 1918. držale da je javna sigurnost najviše ugrožena u Splitu. Štoviše, splitski Kotarski poglavar „okarakterizirao je sigurno stanje u Splitu nemogućim.“¹⁸² Posljednja godina rata obilježena je teškim gospodarskim stanjem¹⁸³ i promjenama unutar splitskog tiska, što se u prvom redu misli na pokretanje novog splitskog dnevnika *Novo doba*.¹⁸⁴ Pod vodstvom urednika Vinka Kisića novopokrenuti dnevnik u lipnju 1918. nije spadao u zagovornike austrijske vlasti, već se s vremenom, prvo prikriveno, a potom sve otvorenije, počeo zalagati za izdvajanje hrvatskih zemalja iz Austro-Ugarske i sjedinjenje južnoslavenskih naroda.¹⁸⁵ O tome nam jasno govori uvodna riječ *Novog doba* kojom je istaknuto da će novi list biti „narodan i neovisan dnevni list...glasnik političkih težnja jedinstvenog naroda Hrvata, Srba i Slovenaca.“ Najava lista o prednosti narodnih pred stranačkim interesima pokazuje da je novi dnevnik zagovarao koncentraciju glavnih dalmatinskih političkih snaga.¹⁸⁶

Do toga je i došlo mjesec dana po pokretanju ovoga lista kada su se početkom srpnja na posebnom sastanku okupili istaknutiji članovi predratnih dalmatinskih političkih stranaka, i to formalno radi nepovoljne gospodarske situacije, no zapravo zbog zabrane održavanja političkih skupština.¹⁸⁷ Gospodarstvu je naposljetku posvećen manji prostor u odnosu na političku

¹⁸¹ HR-DAZD-88, PSN, svežanj broj 705., br. 4425., Predsjedništvo ć. k. dalmatinskog Namjesništva za Uprav. C. k. kot. poglavarstva u Splitu. Ante Bralić u radu koji se bavi stanjem cijena u Zadru za vrijeme rata ističe kako je rast cijena do 1916. bio umjeren, no potom je postao jako brz. Više vidi u: Ante BRALIĆ, „Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 413.-430. Radica u svojim uspomjenama iznosi slučajeve fizičke iscrpljenosti u gradu. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 19.

¹⁸² Ante BRALIĆ, „Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije (1917. - 1918.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol 38/2006., br. 1., 255.-256. Hrvoje Čapo navodi kako je u Dalmaciji, kao austrijskom dijelu Monarhije, „manjkalo organizacije.“ Gradsko redarstvo postojalo je samo u Zadru, dok je u ostalim mjestima „represivni aparat bio na financiranju općinskih i mjesnih vlasti te malobrojnog oružništva.“ Vidi: Hrvoje ČAPO, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. – 1941.)*, Zagreb, 2015., 41.

¹⁸³ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi.*, 63.-70.

¹⁸⁴ Vlast je onemogućila pokušaj pokretanja lista još u 1917. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 460.-464.

¹⁸⁵ Po riječima Tončija Šitina, *Novo doba* bio je „relej jugoslavenstvijućih intelektualaca.“ Vidi: Tonči ŠITIN; „Kratki dometi stranačke unifikacije Dalmacije“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 36 (23), 1998., 193. Jelaska Marijan navodi da je „list pisao u duhu stavova koje su zastupali tadašnji istaknutiji dalmatinski političari“ - stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 65.

¹⁸⁶ „Tajna našeg roda“, *ND*, br. 1., 9. VI. 1918., 1.

¹⁸⁷ „Sastanak radi prehrane“, *ND*, br. 23., 2. VII. 1918., 1.

situaciju¹⁸⁸ i unaprijed pripremljenu i izglasanu *Splitsku rezoluciju*, kojom je navedeno da je rat „izbrisao stranke i njihove razlike“¹⁸⁹ te ujedinio „dalmatinsko pučanstvo u misli i cilju da etničko jedinstveni narod Srba, Hrvata i Slovenaca ima neotuđivo pravo i dužnost da sredstvom samoodređenja (op. M. B.) ostvari svoju jedinstvenu nezavisnu državu“. Tom prigodom izabrana je Uprava Narodne organizacije SHS za Dalmaciju koju su od budućih značajnih političara za ovaj rad činili Gajo Bulat, Uroš Desnica¹⁹⁰ i Ivan Majstrović.¹⁹¹ Prema Zdravki Jelaski Marijanu zbog opasnosti od talijanskih pretenzija bilo je važno istaknuti političko jedinstvo.¹⁹² S druge strane, Tonči Šitin navodi da je srpanjski zbor do punog izražaja doveo „oblikovanje integralnog političkog pokreta i unitarističkog nacionalnog koncepta u Dalmaciji.“¹⁹³ Važnost ovoga zbora ogleda se što je ovo bio posljednji slučaj zajedničkog djelovanja svih predratnih političkih stranaka u Dalmaciji i Splitu. Nova država označila je početak nove političke borbe.

2.2. Split u Državi SHS

Po slomu Austro-Ugarske Uprava Narodne organizacije za Dalmaciju u Splitu, koja je preuzela vlast¹⁹⁴, pretvorena je u Zemaljsku vladu za Dalmaciju pod vodstvom Ive Krstelja, Josipa Smodlake i Vjekoslava Škarice sa zamjenicima Prvislavom Grisogonom¹⁹⁵, Urošom Desnicom i Jerkom Machiedom.¹⁹⁶ Pismo Blaža Jurišića upućeno don Ivi Prodanu pokazuje nam da su zagrebački pravaši od dalmatinskih istomišljenika očekivali da će potonji pokrenuti inicijativu za sjedinjenjem s Banskom Hrvatskom, bilo putem Zemaljskog odbora ili Dalmatinskog sabora.¹⁹⁷ Do takvog poteza nije došlo iz dvaju razloga: s jedne strane pravaši

¹⁸⁸ Kako je vladala zabrana, u *Novom dobu* navodilo se o sastanku koji se „sasvim slučajno“ pretvorio u političku skupštinu. Vidi: „Narodni zbor u Splitu“, *ND*, br. 24., 3. VII. 1918., 1.-3.; „Iznimne prilike na jugu“, *ND*, br. 30., 9. VII. 1918., 1.;

¹⁸⁹ Prvislav Grisogono isticao je kako Dalmacija mora preuzeti inicijativu za stvaranjem nove države. Vidi: T. ŠITIN, „Kratki dometi...“, 194.

¹⁹⁰ Više o Urošu Desnici vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, „Desnica dr. Uroš“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 81.-82.

¹⁹¹ Ostali su članovi Uprave bili: Ante Anić, Roko Arneri, Jovo Bučin, Mate Drinković, Ante Franić, Ivo Grisogono, Ivo Krstelj, Jerko Machiedo, Milan Marušić, Dujam Mikačić, Pavao Roca i Roko Vuković. Vidi: „Narodni zbor u Splitu“, *ND*, br. 24., 3. VII. 1918., 1.-3.; Z. JELASKA MARIJAN, „Circumstances in Dalmatia...“, 91.-92.; A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju...*, 64.-65.

¹⁹² Zdravka JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918.-20. siječnja 1919.)“, u: *Godina 1918.: prethodnice, zbivanja, posljedice*, (gl. ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 156.

¹⁹³ Tonči ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 434.-435.

¹⁹⁴ Zdravka JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918. – 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 36.

¹⁹⁵ Više o Grisogonu vidi u: Mladen ŠVAB, „Grisogono, Prvislav“, *HBL*, 2002., 218.-219.

¹⁹⁶ Z. JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju...“, 157.-158.

¹⁹⁷ HR-DAZD-44, Lični fond don Ive Prodana (dalje: O-DIP-44), Kutija br. 2., 27., 27.4. Blaž Jurišić don Ivi Prodanu, Zagreb, 3. XI. 1918.

nisu imali dovoljnu moć kako bi pokrenuli ovakav postupak, a s druge je talijanska prijetnja potpomognuta Londonskim ugovorom potencirala želju za što hitnijim ujedinjenjem Dalmacije s Kraljevinom Srbijom.

U gradu Splitu tijekom 33 dana života Države SHS¹⁹⁸ vladalo je kaotično stanje. I urednik *Novog doba* Vinko Kisić kasnije je govorio o razdoblju „kolektivnog ludila.“¹⁹⁹ Vodstvo grada preuzela je ranije raspuštena Općinska uprava, što je (simbolički) označilo nastavak njenog predratnog političkog programa, odnosno želje za ujedinjenjem s ostalim južnoslavenskim narodima. Gradonačelničku dužnost preuzeo je Ivo Tartaglia, koji se na tom mjestu idućih gotovo deset godina.²⁰⁰

Središnji gradski događaj za vrijeme trajanja Države SHS vjerojatno je bio dolazak srpske vojske 20. studenoga.²⁰¹ Svečani doček bila je posljedica, ističe John Paul Newman, ratnih nedaća i talijanske opasnosti koje su stvarale „prouнитарističke i projugoslavenske osjećaje.“²⁰² Uostalom, srdačni govori Josipa Smodlake²⁰³ i Ive Tartaglie govore u prilog tome razmišljanju.²⁰⁴ Obilježavanje dolaska srpske vojske postao je jedan od najznačajnijih datuma koji su projugoslavenski orijentirani krugovi isticali u međuratnom Splitu.

Neki od političara u kasnijem su međuratnog razdoblju isticali važnu, gotovo sudbonosnu ulogu Splita u stvaranju prve jugoslavenske države. Primjerice, sam Tartaglia je na jednome skupu u drugoj polovici 1922. istaknuo kako je Split imao „osobitog udjela“ u stvaranju države tako što je po slomu i nastalim trzavicama poduzeo „odlučan korak“ za ujedinjenje.²⁰⁵ U jednom izbornom proglasu mjesne Narodne radikalne stranke također je istaknuta „znamenita uloga Splita u historijskom trenutku oslobođenja.“²⁰⁶

¹⁹⁸ O problematici stvaranja Države SHS više vidi u: Ljubo BOBAN, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 26/1993., 199.-208.; Hodimir SIROTKOVIĆ, „O nastanku, organizaciji, državopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 26/1993., 187.-198. Vidi i: Frano MIROŠEVIĆ, „Prilike u južnoj Dalmaciji za vrijeme postojanja Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 26/1993., 263.-268.; A. BRALIĆ, „Zadar u vrtlogu propasti...“, 243.-266.

¹⁹⁹ „Problemi Dalmacije“, *Nova Evropa*, br. 3.-4., 11. II. 1927., 73.-77.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 433. Smodlakine memoare o događajima u Splitu više vidi u: Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, 56.-66.

²⁰⁰ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 71.-90.

²⁰¹ Nekoliko dana prije Splita jedan odred srpske vojske stigao je i u Dubrovnik. Vidi: F. MIROŠEVIĆ, „Prilike u južnoj Dalmaciji...“, 267.

²⁰² John Paul NEWMAN, „Post-imperial and Post-war violence in the South Slav Lands, 1917–1923“, *Contemporary European History*, 19/2010., Vol. 3., 256.

²⁰³ U svojim sjećanjima Smodlaka navodi da je doček bio „nezaboravna uspomena.“ Vidi: J. SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, 65.

²⁰⁴ Smodlaka je izjavio da je „sve ovo (Split i Dalmacija, op. M. B.) vaša Srbija“, dok se Tartaglia nadao da će „Split biti vaša i naša svojina, hrvatska i srpska, sastavni dio jedinstvene jugoslavenske države.“ Vidi: A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju...*, 80., Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi...*, 83.-85.

²⁰⁵ „Produženje akcije zagrebačkog Kongresa“, *ND*, br. 212., 18. IX. 1922., 1.-2

²⁰⁶ SVKST, AAT, M 568/11, Odbor NRS: Biračima srezova Splita i Brača, Hvara i Visa: Split 8. travnja 1923

Što je grad Split zbilja napravio po tom pitanju? Pogled u zapisnike splitskoga Općinskoga vijeća tijekom Države SHS ne pokazuju nikakvu sudbonosnu ulogu grada. Priznavši vrhovnu vlast Narodnog vijeća SHS i Zemaljske vlade za Dalmaciju, na sjednicama Vijeća čuli su se poklici u čast Jugoslavije, Trumbića i slobode, no ni na kojem mjestu službeno tijelo grada Splita od nadležnih vlasti nije tražilo hitno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom.²⁰⁷ Po ujedinjenju priređeno je „spontano slavlje“, popraćeno pirotehnikom, a svečana povorka priređena je sredinom istoga mjeseca.²⁰⁸

S druge strane, potrebu ujedinjenja isticala je Zemaljska vlada za Dalmaciju²⁰⁹, koja je, kako to ističe Zdravka Jelaska Marijan, držala „pitanjem opstanka zbog lakšeg suprotstavljanja talijanskim pretenzijama.“ Autorica također upozorava da se strah od srpskih pretenzija u ovome razdoblju nije isticao te da su važnu ulogu u ujedinjenju imali dalmatinski članovi Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS, napose Josip Smodlaka.²¹⁰

Iz ovoga vidimo da grad Split nije odigrao nikakvu ključnu ulogu u stvaranju nove države. Moguće je, stoga, da je u kasnijem međuratnom razdoblju tadašnja uloga Zemaljske vlade bila izjednačena s vrhom Splitske općine, odnosno da su projugoslavensko orijentirani političari²¹¹ u njima gledali sinonime. Pogrešno je razmišljanje da grad Split, Općinsko vijeće/uprava i građani nisu željeli ujedinjenje sa Srbijom, no držim da nedostaje dokaza koji bi govorili u prilog činjenici o ključnoj ulozi grada u prvoprosinačkom ujedinjenju.

Imena najvažnijih političara koji će se javljati tijekom međuratnoga razdoblja spomenuti su na prethodnim stranicama, od čega neki i na više mjesta. U budućem odnosu snaga protuautrijsko usmjerenje prije 1918., naročito ono žešćeg intenziteta, značilo je određeni legitimitet u novoj jugoslavenskoj zajednici, što su neki od političara koristili u svojim predizbornim nastupima. Naspram njima, oni političari koji su prije 1918. zadržali proautrijsko

²⁰⁷ SVKST, M-611/II a, Zapisnici općinskog vijeća u Splitu (ZOV), br. 6006/1., 6. XI. 1918.; br. 6114/6, 10. XI. 1918.; br. 6114/7, 21. XI. 1918.

²⁰⁸ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 90.-91.

²⁰⁹ Smodlaka i Krstelj tražili su „brzi i odlučni korak“ kako bi se „odvratile štetne posljedice današnje razdvojenosti.“ Vidi: „Kompromisni prijedlog Smodlake i Krstelja za privremeno jedinstveno uređenje Države SHS“, Zemaljska vlada za Dalmaciju za Narodno vijeće SHS, br. 289/Pred. N. V., Split, 16. novembra 1918., u: Marina ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Zlatko MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.“, *Fontes: izbori za hrvatsku povijest*, 14/2008., br. 1.

²¹⁰ Z. JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju...“, 167.-168. Smodlaka je na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća 23. i 24. studenoga održao govor koji je mnoge „ganuo do suza.“ Vidi: T. ŠITIN, „Kratki dometi...“, 193. Smodlaka u zapisima tvrdi da je „sva Dalmacija pljeskala našem odlučnom postupku (zahtjevu privremene vlade za hitnim ujedinjenjem s Kraljevinom Srbijom, op. M. B.). Vidi: J. SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, 73.-74.

²¹¹ Jelaska Marijan o tome piše: „U Splitu je...djelovao niz političara koji su odigrali važne uloge pri stvaranju Države Slovenaca, Hrvata i Srba, što je vjerojatno bilo presudno pri izboru sjedišta (Dalmacije, op. M. B.).“ Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 74.-75.

usmjerenje, a kasnije prihvatili jugoslavensku ideologiju, mogli su uvijek „strahovati“ da će taj podatak politički suparnici prije ili poslije pronaći i potom ga koristiti.

Govori Ive Tartaglia i Budislava Grge Anđelinovića izrečeni za vrijeme balkanskih ratova pružaju, nam, primjerice, naznaku njihovih budućih razmišljanja i djelovanja. S jedne strane Tartaglia se kao budući predsjednik organizacije Jadranska straža nadao da će se svi „bratski narodi“ okupiti na Jadranskom moru, dok se u Anđelinovićevom govoru i spominjanju „nas Hrvata“ osjeća njegovo buduće političko identificiranje kao „Hrvata jugoslavenske orijentacije.“²¹²

U ovom poglavlju nismo se detaljnije zadržali na splitskim socijaldemokratima, budućim komunistima. Bez dubljeg ulaženja u njihovo djelovanje možemo samo napomenuti da je velik dio sudionika toga razdoblja isticao organizaciju mnogih štrajkova, izleta, ulogu tiska²¹³ i proslavu Prvoga svibnja. Direktive su primane iz Trsta (odakle su uopće i došle prve socijalističke ideje u Dalmaciju), a od značajnijih političara isticali su se Jerko Dorbić (po nekima najvažnija osoba za širenje socijaldemokratskih ideja), Jakov Gabrić (označen kao glavni rukovoditelj od 1902. do 1919.), Vicko i Ante Prkušić, Dušan Jankov i ostali.²¹⁴ Prema podacima koje iznosi Aleksandar Jakir dalmatinski socijaldemokrati prije Prvoga svjetskoga rata imali su 312 članova, uz 136 članova u omladinskim sekcijama.²¹⁵

2. 3. Zaključak

Prilikom pregleda nekih važnijih političkih zbivanja u gradu Splita uočili smo događaje zbog kojih su pristaše (integralnog) jugoslavenstva Split nazivale „najjugoslavenskijim gradom.“ Prikazana zbivanja na širem dalmatinskom području pokazala su nam da Split nije bio izuzetak u iskazivanju sklonosti prema ideji o široj suradnji južnoslavenskih naroda. Možda je stoga pravilnije Split nazvati gradom s najvećim „protuaustrijskim usmjerenjem“,²¹⁶ nastalim

²¹² HR-DAZD-88, TSN, svežanj br. 56, stari b. 569., br. 62., C. k. Policijski povjerenik Alfred Persić Gospodinu c. k. Namjesništvom Savjetniku Upravitelju c. k. kotarskog Poglavarstva u Splitu, 10. XI. 1912.

²¹³ Dinko FORETIĆ, „Pregled socijalističke štampe u Dalmaciji, Istri i Rijeci do 1919“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*, 1971./1972., br. 4, 169.-198.

²¹⁴ U zbirci Memoarskog gradiva sačuvanoj u Državnom arhivu u Splitu (HR-DAST-194) pretežito u kutiji broj 1 nalazimo razna sjećanja o predratnim događajima sljedećih autora: Jerka Dorbića, Dušana Jankova, Josipa Marasovića, Đimeta Roje, Maria Vlaka, Pavle Loze i drugih. Također vidi: D. FORETIĆ, „Radnički pokret u Dalmaciji od 1870. do kongresa ujedinjenja 1919.“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, (gl ur. Jozo Urina), sv. 1., 1970., 23.-70.; Tonči ŠITIN, „Karakteristike razvitka sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1920. godine“, *Povijesni prilozi*, 4/1985., 179.-183.; Ivan JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta Split u revolucionarnom radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“, *Povijesni prilozi*, 4/1985., 84.-88.

²¹⁵ A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 150.

²¹⁶ Bogdan Radica također ističe kako se u Splitu razvijao slavenski i jugoslavenski pokret, ali i da je „borba protiv Austrije bila u Splitu najžešća.“ B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 76.

kao posljedica djelovanja splitskoga Kotarskoga poglavara Szilvasa. U ovom razdoblju nije posebno uočljiv nikakav poseban „otpor prema Zagrebu.“ Također, vidjeli smo i pretjeranost navoda o ključnoj ulozi Splita u stvaranju Kraljevstva SHS. Jednostavnije rečeno, Split se ni po čemu nije trebao posebno razlikovati od ostalih gradova na dalmatinskom području što se tiče stupnja njegova „jugoslavenstva.“ Unatoč tome vodeći predstavnici grada i ostali političari povezani sa službenim režimom od prvoprosinačkog su ujedinjenja krenuli s isticanjem titule „najjugoslavenskijeg grada“, očito nadajući se da će u novoj državi Split dobiti sve što mu je prije bilo uskraćeno u njegovom razvoju.

3. Politički život u Splitu²¹⁷ od 1918. do 1929.

3.1. Opći pregled s posebnim osvrtom na izbore

O odnosu vodećih političkih predstavnika Splita prema regentu i budućem kralju Aleksandru I. Karađorđeviću po stvaranju nove države svjedoči brzojav koji je Splitska općina nekoliko dana poslije ujedinjenja poslala Aleksandru. Njime je navedeno da je Split „uvijek visoko dizao barjak jedinstvene narodne misli i isticao težnje za jedinstvenom narodnom državom“.²¹⁸ Aleksandrov odgovor da je u Splitu „uvijek pravim plamenom buktila narodna svijest“ ipak nije jasno govorio je li Split zbilja „najjugoslavenskiji grad.“²¹⁹

Na prostoru nove državne zajednice uskoro dolazi do formiranja novih stranaka, koje prema riječima Tončija Šitina nastaju „uglavnom kao segmenti većih političkih organizacija sa središtima u Beogradu ili Zagrebu“ pa ih, uz veze sa svojom središnjicom, karakteriziraju „svi lokalni i regionalni problemi i sukobi.“²²⁰

Nova politička situacija dovela je i do raspada ranije zajedničke koncentracije svih dalmatinskih političara. Već krajem 1918. socijaldemokrati su istupili iz Narodne organizacije i počeli s vlastitim djelovanjem.²²¹ Općenito, od svih aktualnih političkih snaga pokazivali su najveću agilnost. U skladu s prethodnim odlukama²²² predstavnici dalmatinskih socijaldemokrata sudjelovali su na Kongresu ujedinjenja proletarijata čitave Jugoslavije, koji je doveo do stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (SRPJ) (komunisti), odnosno, godinu dana poslije, Komunističke partije Jugoslavije (KPJ).²²³

I druge političke grupacije polako su započele s aktivnijim djelovanjem. Tako je zapaženo konstituiranje Pokrajinskog težačkog staleža (PTS) formalno strukovnog, a ne

²¹⁷ Za detaljniju situaciju u drugim hrvatskim gradovima tijekom 1920-ih vidi: Đurđica, CESAR, „Kako su glasovali žitelji Varaždina i Varaždinske županije na skupštinskim, oblasnim i lokalnim izborima od 1920. do 1928. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23/2012., 17.-47.; Hrvoje MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1/1972., br. 2., 263.-274.; Ivica MIŠKULIN, „Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god 35/2003., br. 3., 859.-885.; Ivan HRSTIĆ, *Vrijeme promjena: Makarska 1918. – 1929.*, Zagreb, 2016., 51.-74.

²¹⁸ „Brzojavni pozdrav općine prijestolonasljedniku“, *ND*, br. 179., 5. XII. 1918., 3.

²¹⁹ „Pozdrav regenta Aleksandra Dalmaciji i Splitu“, *ND*, br. 184., 10. XII. 1918., 1.

²²⁰ T. ŠITIN, „Kratki dometi...“, 197.

²²¹ „Naš istup iz Narodne Organizacije“, *Radničke novine* (dalje: *RN*), br. 4., 28. XII. 1918., 4.; „Socijalistička skupština“, *ND*, br. 198., 30. XII. 1918., 3.; „Generalni štrajk u Splitu“, *RN*, br. 5., 5. I. 1919., 1.-2.

²²² Misli se na IV. Pokrajinsku konferenciju Socijaldemokratske stranke za Dalmaciju iz prve polovice 1919. na kojoj je uz borbu protiv kapitalizma zatraženo ujedinjenje pokrajinskih socijalističkih pokreta u jedinstvenu socijalističku stranku. Vidi: Hrvatska (HR)-Hrvatski državni arhiv (HDA)-fond 1561., Služba državne sigurnosti (SDS), Republički sekretarijat unutarnjih poslova (RSUP), Socijalistička republika Hrvatska (SRH). 01. 42., Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji).

²²³ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1995., 269.; Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije: 1918-1988.*, Beograd, 1988., 60.-64.

političkog saveza, koji se borio protiv komunista za utjecaj nad težacima.²²⁴ Anton Korošec ostao je zapamćen kao prvi ministar nove države koji je uopće posjetio Split. Njegov dolazak bio je povezan s organiziranjem nove Hrvatske pučke stranke (HPS), čiji je budući stranački organ *Jadran* već djelovao.²²⁵ Pojedini dalmatinski političari sudjelovali su i na sastanku u Sarajevu kojim je dogovoreno formiranje Jugoslavenske demokratske stranke (DS).²²⁶ Nakon pripremnih dogovora i očitog skupljanja potencijalnih pristaša demokrati su od 1920. počeli s intenzivnijim djelovanjem. Na stranačkim skupštinama održanih polovicom i sredinom iste godine dogovoreno je osnivanje stranke u Dalmaciji i Splitu.²²⁷

U ovom početnom razdoblju zapažena je borba između demokrata, pristaša PTS-a i komunista oko utjecaja nad (splitskim) težacima. Kako se agrarna reforma odgađala, i to iz razloga što su vlasnici velikih površina bili i članovi vodećih stranaka, u prvom redu Narodne radikalne stranke (NRS), demokrati su među težacima sve više gubili utjecaj.²²⁸

Izbori za Ustavotvornu skupštinu konačno su se raspisali za kraj 1920. pa je predizborna kampanja vođena i na području Splita i Dalmacije. Prvo je pitanje bilo koje će sve stranke uopće istupiti na području južnodalmatinskog okruga, izborne jedinice unutar koje je spadao i grad Split, a drugo hoće li pojedine stranke istupiti zajednički, odnosno hoće li imati iste kandidate, bolje rečeno istog kandidata.

U splitskom se tisku, naime pojavila mogućnost da sve stranke–sudionice izbora postave Antu Trumbića za svoga nositelja te tako pokažu slogu uoči nastavka pregovora s Italijom. Ideja je dobila konkretniji oblik kada je Josip Smodlaka pokrenuo akciju okupljanja „svih zdravih narodnih elemenata u Dalmaciji“ (op. M. B.) putem izvanstranačke liste na čelu s Trumbićem.

²²⁴ Franko MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918...Južna Dalmacija 1918-1929*; Zagreb, 1992., 59.; Tonči ŠITIN, „Nastup Zemljoradničke stranke u Dalmaciji“, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević: zbornik radova povodom 70. rođendana*, (gl. ur. Damir Agičić), Zagreb, 2003., 345.-347.; Tonči ŠITIN, „Utapanje Saveza zemljoradnika u Dalmaciji u HRSS nakon 1923. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 47/2005., 368.-369.

²²⁵ „Dobro nam došao!“, *Jadran*, br. 62., 26. IV. 1919., 1.; „Pouzdan sastanak jugoslavenske pučke stranke u Dalmaciji“, *Jadran*, br. 65., 30. IV. 1919., 3. Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS*, Zagreb, 1998., 93.

²²⁶ I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 136.-139.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd, 1979., 37.-38., 75.

²²⁷ „Demokratski sastanak“, *ND*, br. 47., 26. II. 1920., 3.; „Skupština demokrata“, *ND*, br. 74., 29. III. 1920., 3.; „Skupština Demokratske stranke“, *ND*, br. 127., 7. VI. 1920., 3.; „Iz demokratske stranke“, *ND*, br. 195., 30. VIII. 1920., 3.

²²⁸ „Gospoda i kmetovi“, *RN*, br. 11., 15. II. 1919., 1.; „Izdajstvo Težačke Sloge“, *Oslobođenje*, br. 13., 2. VIII. 1919., 1.; „Sa zbora splitskih težaka“, *Oslobođenje*, br. 24., 31. I. 1920., 2.; „Skupština Socijalističkog Zemljoradničkog Skupa“, *Oslobođenje*, br. 26., 14. II. 1920., 3.; Tonči ŠITIN, „Prvi stranački nastupi i politički projekti u Dalmaciji nakon Prvoga svjetskoga rata“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 37, 24/1999., 183.; Ivan HRSTIĆ, „The Abolition of the Colonate: Long-Term Sharecropping Relations in Dalmacija, 1918-1946“, *Agricultural History*, Vol. 91, 4/2017., 513.-516., 525.-528. O agrarnoj reformi u Dalmaciji vidi i u: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918-1941)“, *Povijesni prilozi*, br. 8/1994., 91.-141.; A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 183.-196.

Akcija je podržana u mjesnom dnevniku *Novo doba*, čije je uredništvo takvu potporu držalo „narodnom dužnošću.“²²⁹ Pojavilo se pitanje kakav će stav ostale stranke zauzeti prema Smodlakinom prijedlogu, odnosno hoće li u ime „viših ciljeva“ međusobno surađivati ili će odbiti ponudu, istupiti samostalno, ali time i narušiti ugled stranke u javnom životu.

Nesklona suradnji s Pučkom strankom, Demokratska stranka predložila je da se sve stranke zajednički obrate Trumbiću s molbom da potonji prihvati kandidaturu bilo koje strane, bez stranačkog angažmana.²³⁰ Splitski gradonačelnik Ivo Tartaglia predložio je novu opciju kojom bi u Splitskoj općini (i okolici) zajednički istupile Zemljoradnička, Pučka i Demokratska stranka s Trumbićem kao nositeljem.²³¹ Budući da nikakva suradnja nije uspostavljena, demokrati su odlučili provesti svoj prethodni prijedlog te ponudili Anti Trumbiću mjesto nositelja svoje liste.²³²

HPS je pokazala veću spremnost na suradnju te je prihvatila sve prijedloge suradnje, a kako su isti propali, naposljetku je Trumbiću ponuđeno mjesto nositelja liste kao simbol povjerenja u pregovorima s Italijom.²³³ Prema pisanju Zlatka Matijevića ovo je suradnja bila „više kurtoazna, nego stvarna izborna kooperacija.“²³⁴

Težaci su preko PTS-a odlučili podržati jedinstvenu izvanstranačku listu ukoliko ista bude jamčila da će voditi brigu o težačkim udruženjima. Nakon propalih pregovora odlučili su svoju stalešku organizaciju pretvoriti u političku pod imenom „Težačka stranka“ te na izborima istupiti u suradnji s ostalim težačkim strankama u državi. Anti Trumbiću također je ponuđeno mjesto nositelja liste, bez ikakve obveze.²³⁵

Pojedinačne ponude Demokratske, Težačke i Pučke stranke Trumbić je prvotno odbio.²³⁶ Budući da je postojala mogućnost da aktualni ministar vanjskih poslova u vrijeme intenzivnih pregovora s Italijom ne uđe u sastav Ustavotvorne skupštine, Tartaglia je ponovno

²²⁹ „Akcija dr. Smodlake“, *ND*, br. 220., 29. IX. 1920., 1. U *Novom dobu* već se otprije zagovaralo zajedničko djelovanje „poštenih rodoljubnih elemenata“ u jednu organizaciju“, odnosno stvaranje „jedinstvenog bloka jugoslavenske Dalmacije.“ Vidi: T. ŠITIN, „Kratki dometi...“, 199.

²³⁰ „Za pregovore“, *ND*, br. 222., 2. X. 1920., 2.; „Pouzdana sastanak Dem. stranke“, *ND*, br. 234., 16. X. 1920., 3.; „Sastanak Demokratske Stranke“, *ND*, br. 238., 22. X. 1920., 3.; „Zaključak DS“, *ND*, br. 240., 23. X. 1920., 2.

²³¹ „Vanstranačka kandidatura dr. Trumbića“, *ND*, br. 244., 28. X. 1920., 1.

²³² „Kandidati demokratske stranke“, *ND*, br. 261., 18. XI. 1920., 3.

²³³ „Odgovor Pučke stranke“, *Jadran*, br. 238., 21. X. 1920., 2.-3.; „Vanstranačka kandidatura dr. Trumbića“, *ND*, br. 244., 28. X. 1920., „Lista Pučke stranke“, *ND*, br. 264., 22. XI. 1920., 3.

²³⁴ Z. MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji (1919.-1929.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 488.-489.

²³⁵ „Zbor Pokrajinskog Težačkog Saveza“, *ND*, br. 223., 4. X. 1920., 2.; „Zaključci Težačkih Sloga“, *ND*, br. 232., 14. X. 1920., 3.; „Vanstranačka kandidatura dr. Trumbića“, *ND*, br. 244., 28. X. 1920., 1.; T. ŠITIN „Prvi stranački nastupi...“ 183.

²³⁶ „Dr. Trumbić otklonio stranačke kandidature“, *ND*, br. 241., 25. X. 1920., 3.

inicirao akciju kojom je osnovana Vanstranačka grupa s Trumbićem kao nositeljem.²³⁷ Na ovaj je način Ante Trumbić na izborima 1920. bio nositelj četiriju lista u južnodalmatinskom izbornom okrugu.²³⁸

Od ostalih stranaka na izborima nalazimo na KPJ, koja je odlučila izaći s nositeljem Vickom Jelaskom.²³⁹ Uoči izbora komunisti su se žalili na izborni teror, no ipak su uspjeli održali predizbornu skupštinu.²⁴⁰ Kao prvi trag djelovanja u Splitu na izborima se pojavila NRS, koja je odbila mogućnost izvanstranačke liste, ali i Trumbića kao nositelja.²⁴¹ O Drinkovićevoj listi nemamo gotovo nikakvih podataka.

Uočavamo izostanak izbornih koalicija na prvim izborima u novoj državi unatoč pokušajima Josipa Smodlake i Ive Tartaglie. Političkim strankama i grupacijama u ovom trenutku očito nije odgovarala mogućnost izborne suradnje, već se više gledao samostalni izlazak. Sljedeća tablica sadržava ime stranke na izborima, nositelja liste i broj glasova, brojevi i onaj izraženi postotkom. Važno je naglasiti da se u tablici nalaze samo rezultati za područje grada Splita, bez ostatka Splitske općine. Upadljiva je niska izlaznost jer je prvim izborima pristupilo samo 49, 27 % birača.²⁴²

²³⁷ Splitska je općina potporu za kandidaturu tražila od općinskih činovnika jer je držala da joj „građanska i patriotska dužnost“ nalažu da Trumbić bude kandidat u svome rodnom mjestu. Vidi: SVKST, AIT, M-681/18. 3 C, d)1-4, pres. br. 5629/20., Pokrajinska vlada za Dalmaciju općinskoj upravi u Splitu, 30. X. 1920.; pres. br. 5748/20, Pokrajinska vlada za Dalmaciju općinskoj upravi u Splitu, 5. XI. 1920.

²³⁸ „Sastanak u općini“, *ND*, br. 242., 26. X. 1920., 3.; „Za plebiscit Dr. Trumbiću“, *ND*, br. 246., 30. X. 1920., 1.

²³⁹ „Iz uredništva“, *Oslobođenje*, br. 42., 30. X. 1920., 6. Vicko Jelaska naknadno je naveo da je unatoč jednoglasnom izboru on sam zagovarao da na mjestu nositelja bude srpski oficir Milojković koji se angažirao u radu u Splitu. Vidi: Hrvatska (HR)-Državni arhiv u Splitu (DAS)-fond 194 (dalje: 194), Zbirka memoarskog gradiva (dalje: ZMG), 1900.-1982., Kutija br. 26., Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): treći dio“

²⁴⁰ „Radnici i težaci izbornog okružja Split – Dubrovnik – Kotor“, *Oslobođenje*, br. 46., 17. XI. 1920., 1.; 3.; „Naša velika javna skupština u Splitu“, *Oslobođenje*, br. 48., 24. XI. 1920., 1.-2.

²⁴¹ „Radikalna stranka i dr. Trumbić“, *ND*, br. 253., 9. XI. 1920., 2.; „Na sastanku radikala“, *ND*, br. 268., 26. XI. 1920., 3.;

²⁴² Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 112.

Tablica II.: Izbori za Ustavotvornu skupštinu na području grada Splita 1920..²⁴³

Ime stranke na izborima 1920.	Nositelj liste	Broj glasova	Postotak
Demokratska stranka	Ante Trumbić	627	17, 24 %
KPJ	Vicko Jelaska	1298	35, 7 %
Narodna radikalna stranka	Ljubo Jovanović	110	3, 03 %
Težačka stranka	Ante Trumbić	426	11, 72 %
Dr. Drinković	?	61	1, 68 %
Hrvatska pučka stranka	Ante Trumbić	123	3, 38 %
Izvanstranačka grupa	Ante Trumbić	991	27, 26 %
UKUPNO		3636	100 %

Prvi izborni rezultati u Splitu u novoj državnoj zajednici izazvali su mnoštvo otvorenih pitanja, iznenađenja, ali i nezadovoljstva. Gotovo nikakve podatke o listi Dr. Drinkovića nemamo, izuzev pojave i izbornog rezultata, pa se na nju neće detaljnije osvrnati. Glavni su pobjednici, a to svakako pokazuje izborni rezultat, bili komunisti. Dobivši više od jedne trećine glasova, komunistički tisak isticao je da je time Split pokazao svoju „klasnu svijest“ i nezadovoljstvo sa stanjem u državi. S druge strane, komunistima nenaklonjeni tisak rezultate je tumačio posljedicom apstinencije ili fanatizmom.²⁴⁴ Ostaje činjenica da su u prvom poslijeratnom razdoblju splitski komunisti predstavljali najjaču stranku u gradu.

U posljednji tren organizirana i s pomalo nejasnom stranačkom strukturom, o čemu svjedoči višestruka Trumbićeva kandidatura, Izvanstranačka grupa osvojila je prilično dobar rezultat u gradu Splitu.²⁴⁵ Iako su dobili 17, 24 % glasova i imali snažnu podršku lista *Novog doba*, demokrate bismo ipak mogli svrstati u izborne gubitnike, i to ne po broju dobivenih glasova, već zbog velikih očekivanja od „najjugoslavenskijeg grada“, odnosno „uporišta unitarističkog jugoslavenstva“.²⁴⁶ Stečeni glasovi nikako ne opravdavaju reputaciju grada koji je po očekivanju nekih demokrata trebao biti prvi u davanju podrške integralnom jugoslavenstvu. Stranački protivnici rezultate su držali posljedicom terora i glasova dobivenih

²⁴³ „Izbori u Splitu“, *ND*, br. 270, 29. XI. 1920., 1.

²⁴⁴ „Velika pobjeda komunista u Splitu i Dalmaciji“, *Oslobođenje*, br. 49., 29. XI. 1920., 1.; „Manifestacije Splitskog Proletarijata“, *Oslobođenje*, br. 50., 4. XII. 1920., 1.; „Nadgrobna riječ“, *Oslobođenje*, br. 51., 8. XII. 1920., 1.; „Izborni rezultat“, *ND*, br. 271., 30. XI. 1920., 2.-3.; SVKST, AAT, M 567/11, *Novi list (Split)* 1, 164 (29. XI. 1920.)

²⁴⁵ Po Jelaski Marijan ovo je bila posljedica Trumbićeva „suprotstavljanja talijanskim zahtjevima.“ Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 112.-113.

²⁴⁶ I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 141.

od „špijuna, žandara i bjegunaca.“²⁴⁷ Moguće je da su demokratima potencijalni glasovi otišli u prilog Izvanstranačke grupe.

Težačka stranka imala je povoljnu mogućnost za dobivanjem značajnijeg broja glasova, no po svemu sudeći presudila joj je kasnija organizacija. Ipak, valja uzeti u obzir da Težačka stranka nije održala pravu, znatno posječenu predizbornu skupštinu kojom bi vjerojatno osvojila povoljniji rezultat. Dosta loše izborne rezultate ostvarili su i radikali i pučkaši. Prvi su se kasno pojavili i održali tek jedan manji izborni sastanak, dok su pučkaši doživjeli značajan neuspjeh u Splitu, iako nisu imali nijedan incident kojim bi odvratili potencijalne glasače. Možda je nenaklonjenost ostalog splitskog tiska imala utjecaja na slabiji izborni rezultat.

U zaključku rezultata izbora za područje Splita možemo se složiti s navodima Jelaske Marijan da su stranke koje su zagovarale centralizam i unitarizam „relativno slabo prošle.“²⁴⁸ U južnom izbornom okrugu, unutar kojeg je spadao i Split, najviše glasova i mandata dobila je Hrvatska pučka stranka, dok su po jedan mandat dobili komunisti, radikali, demokrati, Hrvatska zajednica i Vanstranačka grupa.²⁴⁹

Nakon izbora došlo je do znatnih promjena u političkom životu. *Obznanom* je zabranjena komunistička propaganda (što je uključivalo izdavanje novina) i rad partijskih organizacija.²⁵⁰ Težački savez u Dalmaciji inkorporirao se sa Savezom zemljoradnika u Srbiji pa je umjesto Težačke nastala Zemljoradnička stranka. Podršku novoj organizaciji polako je počeo davati dnevnik *Novo doba*.²⁵¹

U političkom životu Splita sada su zapaženi češći fizički sukobi prema političkim neistomišljenicima. U prvom se redu to odnosi na djelovanje novoosnovane Jugoslavenske napredne nacionalističke omladine (JNNO), nastale pod okriljem Demokratske stranke kao preteče kasnije *Orjune*. Naime, njene pristaše demolirale su prostorije pučkaškog *Jadrana*, zapalile novopokrenuto splitsko opozicijsko glasilo *Hrvatska riječ* te se fizički sukobljavali s članovima Hrvatskog katoličkog društva (*orlovi*).²⁵² HPS je prosvjedovala što se ovakve stvari

²⁴⁷ „Ko je glasovao za demokrate“, *Oslobođenje*, br. 50., 4. XII. 1920., 4.; SVKST, AAT, M 567/11, *Novi list* (Split) 1, 164 (29. XI. 1920.)

²⁴⁸ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 112.

²⁴⁹ SR-AJ-fond 14 (dalje: 14), fascikl 7, broj jedinica opisa 24 (7-24), Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, 1919-1941, br. 7-576; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992 (pretisak iz 1942.), 98.-106.

²⁵⁰ Ljubomir PETROVIĆ, „U okruženju unutrašnjeg neprijatelja: Neki vidovi borbe Kraljevine SHS protiv komunista i antijugoslavenskih nacionalista 1918-1921“, *Istorija 20. veka*, 2/2009., 30.-31.; I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 270.-271.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke ...*, 116.-117.

²⁵¹ „Pokrajinski zbor zemljoradničke stranke“, *ND*, br. 4., 7. I. 1921., 2.-3.; T. ŠITIN, „Nastup Zemljoradnike stranke u Dalmaciji“, 352.

²⁵² Za razvoj orlovskog pokreta na području Hrvatske vidi u: Saša CERAJ, „Comparative Analysis of the Historical Circumstances Surrounding the Emergence and Activities of the Czechoslovak, Slovenian and Croatian Orel/Orao

događaju u hrvatskom i kršćanskom Splitu.²⁵³ Pristaše JNNO pokrenule su i vlastito glasilo, *Pobedu*, koja je odmah u prvom broju krenula u oštru borbu s komunistima.²⁵⁴ Fizički obračuni vrhunac su dosegli po atentatu na ministra Draškovića, tvorca *Obznane*.²⁵⁵ U Splitu je tada došlo do velikog sukoba između nacionalista i komunista u kojem su prvi izvukli deblji kraj.²⁵⁶ Uz atentat na Draškovića, komunistički predstavnici pokušali su izvršiti atentat i na kralja Aleksandra I. Karađorđevića pa je režim odlučio formalno zabraniti daljnje djelovanje KPJ.²⁵⁷ Otada Partija u zemlji, a time i u Splitu, djeluje na razne načine, legalne (pod drugim imenom), polulegalne i ilegalne.

Dalmaciji i Splitu veću pozornost počela je posvećivati Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), koja je 1921. pozvala dalmatinske Hrvate na suradnju s „braćom u Banskoj Hrvatskoj.“ Radićev prijedlog Ustava također je Dalmaciji priznao pravo narodnog samoodređenja.²⁵⁸ Širenje HRSS-a u Split onemogućavala je JNOO koja je mnoge napade inicirala ili odobravala.

Sredinom 1922. JNNO je uz podršku/zaštitu Demokratske stranke promijenila ime u Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (*Orjuna*).²⁵⁹ Prema brošuri iz 1922. svrha organizacije bila je da „pomoću svojih moralnih, intelektualnih, a do potrebe i fizičkih snaga svojih članova (op. M. B.) bude obrana političkih, kulturnih i ekonomskih tekovina, koje je

Movements“, *Review of Croatian History*, 9/2013., 92.-114. O ovom sukobu govori i Bogdan Radica. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 31.-32.

²⁵³ „Razbojništvo crne ruke“, *Jadran*, br. 21., 30. III. 1921., 3.; „Sumišljenicima“, *Jadran*, br. 22., 3. IV. 1921., 1.; „Politika pljačke i batine“, *Jadran*, br. 24., 9. IV. 1921., 1.; „Teror splitskih fašista“, *Jadran*, br. 57., 3. VIII. 1921., 1.

²⁵⁴ „Split, preni se“, *Pobeda*, br. 1., 28. VI. 1921., 4.

²⁵⁵ Kako donosi Hrvoje Čapo, prosvjedi protiv komunista povodom Draškovićeve smrti bili su organizirani i u Osijeku. Autor ističe da je ovaj atentat označio „prekretnicu u životu Kraljevine SHS i apsolutno zaoštavanje represivne politike.“ Vidi: H. ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 55.-56., 79. Janjatović navodi kako su komunističke pristaše zatvarane u Zagrebu, Osijeku, Splitu i čitavoj državi. Vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb, 2002., 189.

²⁵⁶ I. BOŠKOVIĆ, *Orjuna*, 85.-86.

²⁵⁷ I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 271.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke...*, 116.-117.

²⁵⁸ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999., 92.-93.; Hodimir SIROTKOVIĆ, „Radićev ustav neutralne seljačke Republike Hrvatske iz 1921. godine“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33/1999-2000., 299.-307.; Tihomir CIPEK, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb 2001., 136.-174.

²⁵⁹ Stevo Đurašković piše kako politička nesamostalnost Orjuna, čiji je vrhunac djelovanja bio između 1922. i 1925., nije „dopustio da se razvije u puni revolucionarni fašistički pokret“, iako je zagovarala stvaranje „jedinstvene unitarne jugoslavenske nacije.“ Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1., 225.-247. John Paul Newman *Orjuna* je nazvao „paramilitarnom organizacijom s oružanim grupama“, usko povezanu s četničkim pokretom. Vidi: John, Paul NEWMAN, „War Veterans, Fascism, and Para-Fascist Departures in the Kingdom of Yugoslavia, 1918-1941“, *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, 6/2017., 47., 55.-57. Vidi i: I. BOŠKOVIĆ, *Orjuna*, 84.-129..

jugoslavenski narod postigao svojim ujedinjenjem.“ Cilj je bio i širiti jugoslavensku unitarnu misao i „svijest o dužnostima prema zajednici naroda i državi“ što znači „energično postupanje“ (op. M. B.) protiv svakoga tko „bi mogao“ ugrožavati jedinstvo naroda i države, u prvom redu vjerski ili plemenski separatizam. Na čelu organizacije nalazio se Centralni odbor sa sjedištem u Splitu.²⁶⁰ U svome je djelovanju *Orjuna* tražila i potporu kraljevske obitelji o čemu nam svjedoči njena zamolba kraljevom dvoru da princ Đorđe bude pokrovitelj njenog plesa.²⁶¹ *Orjuna* je u drugoj polovici 1920-ih svoje sjedište preselila iz Splita u Beograd²⁶², a od njenih istaknutijih djelatnika u Splitu spomenut ćemo imena onih koji će se, neki i više puta, javiti u ovom radu: Marko Nani, Edo Bulat, Jerko Čulić, Paško Fabris, Berislav Anđelinović, Ćiro Čičin-Šain, Niko Bartulović, Vlado Matošić i Ljubo Leontić.²⁶³

U drugoj polovici 1922. jedan je događaj predstavljao simbolički sukob između režima i oporbe u gradu Splitu. Sve je započelo Pribičevićevim dolaskom s ciljem, navodio je tisak, učvršćenja svoga položaja u vladi i stranci, ali i želje kako bi pokazao da grad potporu pruža centralističkom režimu i demokratima. U tom je smislu Pribičević u svojem govoru napao sve koji ne podržavaju režim, uključujući Trumbića i Smodlaku. Optužbe su navele uredništvo *Novog doba* da organizira svečani doček Anti Trumbiću prilikom njegovog povratka u Split.. Kako bi se ublažili efekti uspješnog dočeka, *Orjuna* je Pribičeviću po povratku s Hvara također organizirala manifestacije, kako bi se tobože pokazalo tko ima pravu podršku u gradu. U osvrtu na oba događaja u *Novome dobu* jasno su istaknuli kako veća brojnost nazočnih i oduševljenje pri Trumbićevom dolasku jasno pokazuju čiju politiku grad Split podržava.²⁶⁴

Neki splitski političari koji su u rasporedu novih političkih snaga ostali formalno neutralni, poput gradonačelnika Tartaglie i Josipa Smodlake, uoči najavljenog Kongresa javnih radnika u Zagrebu zagovarali su akciju okupljanja svih pristaša tzv. „srednje linije.“²⁶⁵ Sklono

²⁶⁰ HR-HDA-1354., Režimske i reakcionarne organizacije (dalje: Režimske...), 1919.-1941., kutija broj 15, Inv. broj 850., Statut i program organizacije jugoslavenskih nacionalista (brošura)

²⁶¹ SR-AJ-fond 74 (dalje: 74), Dvor Kraljevine Jugoslavije 1918-1946 (dalje: Dvor...), broj fascikle 109., broj jedinica opisa 166, br. 1339/22, Organizacija Jugoslavenskih nacionalista Maršalatu dvora, br. 1339/22, 27. XII. 1922.

²⁶² To se po Đuraškoviću dogodilo 1927. Vidi: S. ĐURAŠKOVIĆ, „Ideologija Organizacije...“, 244.

²⁶³ I. J. BOŠKOVIĆ, „Splitski orjunaški list *Pobeda* i Stjepan Radić“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2007., br. 1., 117.–119. A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 103.-110. Prema Boškoviću nisu postojali točni podatci o *Orjuninom* članstvu u Splitu, dok Jakir, citirajući *Splitski shematizam* iz 1923., navodi 718 članova.

²⁶⁴ Odgovor Splita Svet. Pribičeviću“, *ND*, br. 194., 28. VIII. 1922., 1.; „Sinoćnje demokratske manifestacije“, *ND*, br. 196., 30. VIII. 1922., 2.; „S. Pribičević i dr. A. Trumbić“, *Pobeda*, br. 54., 3. IX. 1922., 1.; „Velike ovacije dr. Trumbiću“, *ND*, br. 194., 28. VIII. 1922., 1.; „O jučerašnjim manifestacijama“, *ND*, br. 195., 29. VIII. 1922., 4.; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*, Split, 1991., 172.-173.

²⁶⁵ Tonći Šitin među pristaše „srednje linije“ svrstao je „neutralne intelektualce jugoslavenske orijentacije“ okupljenje oko časopisa *Nova Evropa*, te listova *Narod*, *Slobodna tribuna* i *Novo doba*. Ideal ove skupine bilo je rješenje hrvatskog pitanja revizijom ustava i unutrašnjim promjenama između „rigidnog centralizma“ i „tvrde

ovoj akciji bilo je uredništvo *Novog doba*, koje je čvrsto vjerovalo da Dalmacija, „nikada, a Split napose“ neće slijediti Radićevu „hrvatsku republiku“.²⁶⁶ Suradnik lista i njegov budući urednik Vinko Brajević održavao je blisku vezu sa Smodlakom u vezi planirane akcije. Smodlaka je isticao uspjeh dosadašnjeg dijela akcije, ali isticao i potrebu da se prije Zagrebačkog kongresa održi još jedan sastanak u Splitu.²⁶⁷ Na prethodnom je sastanku, naime, nakon upoznavanja s akcijom, izabran privremeni odbor koji su činili Tartaglia kao predsjednik, Jakov Čulić, Niko Bonetti, Kajo Jelaska, Vinko Brajević i ostali.²⁶⁸ Prema pisanju *Novoga doba* sastanak za daljnje provođenje ove „zdrave i tako potrebite akcije“ zbilja je održan u prisustvu Trumbića, don Frane Bulića, Tartaglie, Jakše Račića i drugih pripadnika „gradske inteligencije.“²⁶⁹

Iako su Tartaglia i urednik *Novog doba* Vinko Kisić²⁷⁰ isticali uspjeh Zagrebačkog kongresa²⁷¹, isti je po Tonćiju Šitinu „neodređeno ili kompromisno govorio o uočenim problemima.“²⁷² Smodlaka je Brajevića upozoravao na potrebu pomaganja Tartaglii, koji je planirao posjetiti sva veća mjesta srednje Dalmacije oko upoznavanja šire javnosti s ovom akcijom.²⁷³ Pozivnica za sastanak sačuvana u Trumbićevoj ostavštini svjedoči da se uoči izbora 1923. na temelju odluka Zagrebačkog kongresa planiralo postavljanje izborne liste na čelu sa Smodlakom.²⁷⁴ Do istupa na izborima naposljetku nije došlo, a političari koji su do tada zajednički surađivali, sada su krenuli svatko svojim putem.

Na izborima za Narodnu skupštinu 1923. na prostoru Splita uočavamo nestanak pojedinih sastavnica s prethodnih izbora, odnosno pojavu novih političkih stranaka. Kritičan prema strankama općenito Kerubin Šegvić držao je da je najveće zlo što se Dalmacija „dala organizirati u stranke koje nemaju ni smisla ni interesa za ovu zemlju.“²⁷⁵

opozicije“ Vidi: Tonći ŠITIN, „Kongres javnih radnika u Zagrebu 1922. i njegovi odjeci u Dalmaciji“, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru*, sv. 44/2002., 246.

²⁶⁶ „Pred zagrebačkim kongresom“, *Novo Doba*, br. 199., 2. IX. 1922., 3.

²⁶⁷ Smodlaka je pod „uspjehom“ vjerojatno ciljao na sastanak održan u Ilidži krajem lipnja 1922. Vidi: T. ŠITIN, „Kongres javnih radnika...“, 247.-248. SVKST, AUND, Josip Smodlaka Vinku Brajeviću, 18. VIII. 1922. Postojala je mogućnost i da se Kongres održi u Splitu. Vidi: T. ŠITIN, „Kongres javnih radnika...“, 248.

²⁶⁸ „Odaziv akciji upućenoj na Ilidži“, *ND*, br. 153., 10. VII. 1922., 1.-2.

²⁶⁹ „Dr. Smodlaka o zadacima Zagrebačkog Kongresa“, *ND*, br. 203., 7. IX. 1922., 1.-2.; „Na Zagrebački kongres“, *ND*, br. 203., 7. IX. 1922., 3.

²⁷⁰ „Produženje akcije zagrebačkog Kongresa“, *ND*, br. 212., 18. IX. 1922., 1.-2.;

²⁷¹ Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970., 266.-287.; R HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 144.-146.; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Ivo Politeo: povijest, intelektualci, odvjetoništvo 1887. – 1956.*, Zagreb, 2015., 78.-79.

²⁷² T. ŠITIN, „Kongres javnih radnika...“, 257.-258.

²⁷³ SVKST, AUND, Josip Smodlaka Vinku Brajeviću, 24. IX. 1922.

²⁷⁴ SVKST, AAT, M 568/1, Odbor: Poziv na sastanak, 29. [1. 1923.].

²⁷⁵ SVKST, AAT, M 588/17, Kerubin Šegvić Anti Trumbiću, 21. III. 1923.

Među sudionicama izbora nalazila se i početkom godine osnovana Nezavisna radnička partija Jugoslavije (NRPJ), koja je okupljala komuniste. Prema riječima Franka Miroševića to je bio „pokušaj legalizacije djelovanja komunista preko nove stranke bez komunističkog programa.“²⁷⁶ Iako je formalno isticano da nova stranka nema veze s komunizmom, vlast nije dopuštala veću predizbornu propagandu NRPJ²⁷⁷ pa je upravo u Splitu održan jedini sastanak.²⁷⁸

HPS je također sudjelovala na izborima, a iako spremna na suradnju s nekim hrvatskim strankama i osobama (Trumbić), istupila je bez koalicije.²⁷⁹ U samostalnom istupu pridružila joj se DS, i to po posljednji put jer se na svim nadolazećim izborima uvijek nalazila u koalicijama. Ovoga puta demokrati više nisu imali naklonost *Novog doba*, koje je odlučilo podržati novog kandidata/stranku.²⁸⁰

Linija „srednjeg puta“ definitivno je propala pa je Smodlaka sklopio izbornu suradnju s frakcijom zemljoradnika (Oblasni odbor), a novoj koaliciji potporu je pružalo *Novo doba*. Druge skupine zemljoradnika, ljevičari i desničari, nakon dugotrajnih sukoba, ipak su se uspjeli ujediniti i zajednički izaći. Radikali su također ponovno istupili samostalno na izborima te su na manjem predizbornom skupu obećali veću osjetljivost za potrebe Splita.²⁸¹

Prvi se put na izborima pojavila HRSS unatoč *Orjuninom* protivljenju i pokušajem onemogućavanja predaje njenih izbornih lista.²⁸² Izborni proglas HRSS-a upućen „Hrvatima Dalmatincima“ i „seljacima republikancima“ pozivao je birače da svoje povjerenje poklone Radiću, isticanjem da se već duže vremena mnogi krajevi Dalmacije tuže na „popove“ i „gospodske stranke“.²⁸³ Posebnim je proglasima *Orjuna* upozoravala da „radićevi emisari“ žele

²⁷⁶ F. MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918...*, 114.

²⁷⁷ NRPJ je djelovala do kraja 1924. Za više o NRPJ vidi radove Stanislave KOPRIVICE-OŠTRIĆ: „Nezavisna radnička partija Jugoslavije i njena djelatnost u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7/1975., br. 2., 7.-35.; „Nezavisna radnička partija Jugoslavije“ – politička radnička stranka“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15/1983., br. 1., 1.-8.

²⁷⁸ Tonći ŠITIN, „Revolucionarni radnički pokret u Dalmaciji u vrijeme djelovanja Nezavisne radničke partije Jugoslavije“, *Zadarska revija*, 28./1979., br. 5.-6., 461.-465.; „Sastanak nezav. radničke grupe“, *ND*, br. 41., 19. II. 1923., 2.

²⁷⁹ „Pokrajinsko Pučko Vijeće HPS“, *Jadran*, br. 8., 27. I. 1923., 1.; „Građanski klub HPS“, *Jadran*, br. 8., 27. I. 1923., 3.; „Kandidatska lista HPS za okrug Kotor – Dubrovnik – Split“, *Jadran*, br. 14., 17. II. 1923., 1.; Z. MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji“, 491.-492.

²⁸⁰ „Kandidatske liste u južn. Dalm. Okrugu“, *ND*, br. 42., 20. II. 1923., 3.; „Skupština Demokratske Stranke“, *ND*, br. 59., 12. III. 1923., 4.; „Neki nas pitaju“, *ND*, br. 61., 14. III. 1923., 4.

²⁸¹ „Govor g. ministra Ljube Jovanovića“, *ND*, br. 59., 12. III. 1923., 2.; „Izborni govor g. Ljube Jovanovića“, *ND*, br. 63., 16. III. 1923., 1.

²⁸² „Tko je Radićev pouzdanik u Splitu“, *Pobeda*, 18. II. 1923., 3.; „Kako su Radićevci predali liste“, *ND*, br. 43., 21. II. 1923., 4.; Bosiljka JANJATOVIĆ, „Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., br. 1.-2., 45.-71.

²⁸³ SVKST, AAT, M 589/I 2; „Izborne liste u južno – dalmatinskom srezu“, *ND*, br. 41., 19. II. 1923., 3. Već sredinom 1922. suvremenici su govorili o prodiranju „radićevštine“ na prostor zagorske Dalmacije. Vidi: Sofija

rušiti jugoslavenstvo u Dalmaciji, a napose u Splitu, „svjetioniku jugoslavenske misli u našoj otadžbini.“²⁸⁴ Kako ističe John Paul Newman, Radić je sada došao u direktan sukob s *Orjunom*, koja je nasilnim metodama pokušala zastrašiti njegove pristaše.²⁸⁵ Osim pristaša, pritisak je vršen i na moguće saveznike, primjerice, Trumbića čiju je konferenciju o eventualnoj međusobnoj suradnji ova organizacija pokušala omesti.²⁸⁶

Upravo je jedino preostalo pitanje glasilo što će biti s Antom Trumbićem.²⁸⁷ Moguća je suradnja sa Smodlakom²⁸⁸ propala pa se pojavila mogućnost da najistaknutiji Splitsanin u državi izgubi mandat u skupštini i prije samih izbora. Neki su, s time na umu, Trumbiću predlagali „zalazak“ u narod i formiranje izbornog odbora sastavljenoga od uglednijih osoba iz Splita.²⁸⁹ Epilog svega bio je samostalan Trumbićev izlazak na izborima u Splitu i južnodalmatinskom izbornom okrugu, što se posebno isticalo u predizbornim letcima.²⁹⁰ Uz sve navedene, na izborima se pojavila i Invalidska lista, no o njoj nisam našao nikakve podatke, osim sudjelovanja i gotovo beznačajnog rezultata. Ovoga je puta izlaznost bila veća pa je glasovalo 61, 8 % birača.

BOŽIĆ, „Srbi u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i parlamentarni izbori 1925. godine“, *Tokovi istorije*, 4/2007., 7.-8. Pismo upućeno Ivi Prodanu s kraja 1922. tako je isticalo kako se diljem Dalmacije očekuje pobjeda Radićeve stranke. HR-DAZD-44, O-DIP, Kutija broj 2., 27., 27.5. D. Skorče don Ivi Prodanu, Dubrovnik, 27. XII. 1922.

²⁸⁴ SVKST, AAT, M. 569/1, OR.JU.NA – Split. Jugoslaveni Splita – Split.

²⁸⁵ J. P. NEWMAN, „War Veterans...“, 60.-61.

²⁸⁶ Orjuna je također pokušala omesti agitaciju Kerubina Šegvića koji je ustupio u ime Hrvatskog bloka. B. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 71. Bogdan Radica na jednome mjestu navodi: „Oportunizam inteligencije u odnosu na Beograd i na Srbiju zauzimalo je toliko maha, da se i sam Trumbić, na povratku u Split, našao osamljenim.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 23.

²⁸⁷ Trumbić je u pismu don Frani Buliću izbore 1923. okarakterizirao kao „osobito važnima“ jer je njima raspuštena skupština koja je imala velikosrpski ton. Vidi: Konzervatorski ured Split (dalje: KUS), Ostavština don Frane Bulića (dalje: ODB), Kutija br. 20, Korespondencija sa različitim ličnostima, L-V, Ante Trumbić don Frani Buliću, 27. XII. 1922.

²⁸⁸ Zagovaravši suradnju sa Smodlakom, Josip Barač Trumbiću je pisao o glasinama kako se Radiću u Dalmaciji „nitko ne može suprotstaviti“ Vidi: SVKST, AAT, M 588/7 Josip Barač Anti Trumbiću, 16. I 1923., 18. I. 1923. Vidi i: SVKST, AAT, M 588/18, *Zmaj* Anti Trumbiću, 3. II. 1923.

²⁸⁹ SVKST, AAT, M 588/19, Ivo Tomasović Anti Trumbiću, 19. I. 1923.

²⁹⁰ Sačuvana dva predizborna letka Ante Trumbića govore sljedeće: u prvom se navodi da „pred veličinom Dr. Ante Trumbića otpada svako strančarstvo. Glasujte svi za njega! Živila Hrvatska!“, dok drugi navodi: „Bacite vašu kuglicu samo u sedmu žaru! Živio naš otkupitelj DR ANTE TRUMBIĆ! ŽIVJELA JUGOSLAVIJA!“ Uopće je zanimljivo što drugi letak kliče u čast Jugoslavije! Vidi: SVKST, AAT, M 568/6, Glasački letci za dr. Antu Trumbića

Tablica III.: rezultati izbora za skupštinske izbore 1923. na području grada Splita.²⁹¹

Imena stranaka	Nositelj liste	Splitski kotarski kandidat	Broj glasova	Postotak
HPS	Ante Dulibić	Ivo Juras	172	4, 2 %
Radikali	Ljubo Jovanović	Ante Štambuk	329	8, 04 %
Kompromisna zemljoradnička (Franićeva)	Ante Franić	Marko Domjanov	43	1, 05 %
Radićeva	Stjepan Radić	August Košutić	44	1, 07 %
Demokratska	Prvislav Grisgono	Lujo Vujnović	528	12, 9 %
Radnička	Vicko Jelaska	Ivo Baljkas	839	20, 5 %
Trumbićeva	Ante Trumbić	Ante Trumbić	1389	33, 93 %
Zelić-Smodlaka	Jozo Zelić	Josip Smodlaka	708	17, 29 %
Invalidska	?	?	42	1, 02 %
UKUPNO			4094	100 %

U Trumbićevoj ostavštini nalazimo na detaljnije rezultate po različitim izbornim mjestima u Splitu. Ovdje ćemo, stoga, pokazati odnos između grada Splita i njegovih seoskih dijelova. Možemo uočiti i da na pojedinim mjestima nalazimo ponešto izmijenjene rezultate u usporedbi s prethodnom tablicom.

Tablica IV.: rezultati na izborima 1923, u Splitu i splitskim selima²⁹²

Ime liste/Broj glasova	Grad	Splitska sela	Ukupno glasova
HPS	172	80	252
NRS	328	68	396
Zemljoradnici	44	9	53
HRSS	43	29	72
DS	528	167	695
Radnici	839	105	944
Trumbić	1389	442	1831
Smodlaka	704	222	926
Invalidska	43	10	53
UKUPNO	4090	1132	5 222

²⁹¹ „Grad Split“, ND, br. 65., 19. III. 1923., 3.

²⁹² SVKST, AAT, M 590, I a)1 Izborni srez Split. Popis općina, glasačkih mjesta, broja birača (*sic!*) i izborne liste. Prema podacima iz tablice u splitskim selima, izuzev podataka za selo Slatine koji nisu navedeno, ukupno je glasovalo 69, 3 % birača.

U odnosu na prethodne izbore situacija se promijenila. Najveći pad zabilježili su komunisti, no možemo reći da je to s jedne strane bilo i očekivano. Ilegalan rad, progoni pristaša, ali i nepovoljna vanjska situacija u kojoj više nije bilo aktualno izbivanje svjetske revolucije, ostavili su značajna traga, iako su komunistički predstavnici tvrdili da je rezultat posljedica režimske odluke o uskraćivanju prava glasa mnogim potencijalnim biračima.²⁹³

Po svemu sudeći dio glasača koji je za prethodnih izbora glasovao za komuniste sada je svoje povjerenje poklonio Anti Trumbiću, koji je u odnosu na Izvanstranačku grupu 1920. zabilježio rast glasova. Jelaska Marijan drži da je rezultat posljedica Trumbićeva suprotstavljanja centralizmu u Narodnoj skupštini.²⁹⁴ Ipak, nedovoljan broj glasova u drugim mjestima presudio je da Trumbić nije dobio mandat. Kasnijom prilikom, u *Novom dobu* su pisali da su ovi izbori pokazali da pojedinci, bez obzira na osobni značaj, ne mogu u borbu bez političke organizacije.²⁹⁵

Poput situacije u ostatku zemlje manji broj glasova na izborima također je zabilježila DS. U slučaju Splita to je vjerojatno bila i posljedica čestih polemika koje je njihovo stranačko glasilo *Život* vodilo s *Novim dobom* oko pitanja Splita. Bolje rečeno, koliko god davalo podršku 1920., u *Novom dobu* sada su otvoreno napadali demokrate za ekonomsku stagnaciju grada i veze s *Orjunom*.²⁹⁶

HPS je dobila nešto veći broj glasova u odnosu na 1920., no riječ je bila o dosta skromnom izbornom rezultatu, možemo reći i razočaravajućem gledajući strankina očekivanja. Iako je možemo staviti u izborne gubitnike, Radićeva HRSS sada se pojavila na izborima i time počela sa svojim zapaženijim djelovanjem u samom gradu Splitu. Zbog nepovoljnog poznavanja Radićeve politike uvjetovane nemogućnošću održavanja predizbornih skupova te pritiscima i progonima orjunaša prema pristašama stranke, skroman izborni rezultat u jednu je ruku bio očekivan.

Bivši težaci, sada zemljoradnici na izborima nisu iskoristili priliku koju su imali. Česte svađe među istaknutijim članovima stranke i međusobne podjele upropastili su priliku za povoljnijim izbornim rezultatom, što se pogotovo može odnositi na Franićevu listu. S druge strane, lista Zelić-Smodlaka nije iskoristila podršku *Novog doba* i povoljan procjep u vremenu dok je očito većina glasača Splita vrludala između komunista i HSS-a, odnosno HFSS-a. Naposljetku, ostali su radikali koji su ostvarili nešto povoljniji izborni rezultat u odnosu na

²⁹³ T. ŠITIN, „Revolucionarni radnički pokret...“, 465.

²⁹⁴ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 115

²⁹⁵ „Dr. Ante Trumbić“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 1.-4.

²⁹⁶ „Neki nas pitaju“, *ND*, br. 61., 14. III. 1923., 4.; „Novo Doba“, *Pobeda*, br. 11., 16. III. 1923., 3.

1920., vjerojatno na račun demokrata. Zanimljivo je uočiti odnose između sela i grada pa je, primjerice, Trumbićev uspjeh u selima Splitske općine bio još uočljiviji. Sve stranke imale su sličan rezultat kao i u gradu, odnosno ponešto bolji, izuzev komunista koji su ostvarili dvostruko slabiji rezultat.

Najviše je glasova u južnom izbornom okrugu (Split-Dubrovnik-Kotor) osvojila Radićeva HRSS s gotovo 28 000 glasova i 7 mandata, NRS je dobila oko 23 500 glasova s 5 mandata, DS je dobila oko 11 000 glasova i 1 mandat, Udruženi Hrvati sjeverne Dalmacije (Drinković) 2 mandata, dok su ostale stranke ostale bez mandata.²⁹⁷

Nakon izbora režim je i dalje onemogućavao komuniste u djelovanju tako što je zabranjivao njihove skupštine i uhićivao pojedine istaknute djelatnike. O komunističkim progonima splitske novine često su tijekom 1923. objavljivale vijesti.²⁹⁸ S druge strane, vidjevši u HRSS-u glavnu opasnost u svome agresivnom isticanju narodnog i državnog jedinstva, *Orjuna* je i dalje nastavila s borbom protiv Radića pa je jednom prilikom izjavila kako nikada neće dopustiti da se u „jugoslavenskom Splitu ustali i ohrabri separatistička klika“.²⁹⁹ Unatoč prijetnjama mnoštvo događaja pokazivalo je kako je grad Split sve više počeo prihvaćati Radićevu politiku. Tako je tijekom 1924. zapaženo izlaženje glasila *Hrvatska riječ*, koje je podržavalo Trumbićevu i Radićevu politiku.³⁰⁰ Doček jednog hrvatskog pjevačkog društva u Split izazvalo je oduševljenje spomenutog glasila koje je govorilo o manifestaciji „hrvatske duše grada“.³⁰¹ Gotovo nezamislivo ranije zastupnici HRSS-a sredinom 1924. slobodno posjećuju Split i, poput Josip Predavca, ističu da većina građana podržava Radićevu politiku. Toj su se konstataciji protivili unutar *Novoga doba* isticanjem da su „nacionalni patriotizam i zdrav razum“ Splita protivni Radiću.³⁰²

Sukob unutar DS-a između Davidovićeve i Pribićevićeve krila rezultirao je konačnom podjelom stranke i odcjepljenjem Pribićevićeve skupine, koja je nakon odvajanja od matice sada postala poznata pod novim imenom Samostalna demokratska stranka (SDS).³⁰³ Do podjele

²⁹⁷ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 157.-164.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 439.,

²⁹⁸ „Uhapšen bivši komunistički narodni poslanik“, *ND*, br. 243., 20. X. 1923., 5.; „Riješeni“, *ND*, br. 256., 6. XI. 1923., 5.; „Zabranjena radnička skupština“, *ND*, br. 297., 30. XII. 1923., 6.; T. ŠITIN, „Revolucionarni radnički pokret...“, 467., 474.

²⁹⁹ „Kako huškaju i kako mistificiraju javnost!“, *Pobeda*, br. 33., 2. IX. 1923., 2.

³⁰⁰ Prema riječima Bogdana Radice cilj *Hrvatske riječi* – koja je pokrenuta inicijativom nekoliko „starčevićanski orijentiranih advokata uz potporu Trumbićevih federalista“ (federalisti tada još nisu postojali pa se vjerojatno misli na Trumbićeve pristaše, op. M. B.) - bio je vratiti „hrvatski karakter Splita“. B. RADICA, *Živjeti–nedoživjeti*, 38.

³⁰¹ „Veličanstveni doček hrvatskog pjevačkog društva *Kolo*“, *Hrvatska Riječ* (dalje: *HR*), br. 14., 26. IV. 1924., 3.

³⁰² „U zabludi“, *ND*, br. 136., 12. VI. 1924., 4.; „Radićevci u Splitu“, *ND*, 20. VII. 1924., 4.

³⁰³ Više o povijesti SDS – a vidi u: Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna Demokratska Stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.

je došlo i među splitskim pristašama stranke. Od poznatijih lica, o čemu će više govora biti dalje u tekstu, za demokrate se izjasnio Ivo Majstrovic, a za samostalne demokrate Prvislav Grisogono.³⁰⁴

Poticaj djelovanju DS-u u Splitu nakon rascjepa označio je dolazak predsjednika stranke Ljube Davidovića sredinom 1924. Mjesni demokrati u drugi su plan stavili stranačka obilježja pa su Davidovića pozdravila mnoga hrvatska društva. Radikali su, dakako, umanjivali značaj Davidovićeve dočeka, koji je bio jedna vrsta demonstracije Splita protiv aktualnog (radikalnog) režima.³⁰⁵

Politička gibanja zabilježena su i u djelovanje hrvatske opozicije. Prethodno stvorena pod Trumbićevim vodstvom Hrvatska politička organizacija, koja je za cilj imala „skidanje nametnute maske Splitu“ te pripojenja Dalmacije Hrvatskoj, postala je dijelom Hrvatske zajednice. Trumbić je prigodnim govorom istaknuo da se Split osvijestio te ponovno postao „hrvatski grad.“³⁰⁶

Druga polovica 1924. samo je učvrstila pristajanje Splita uz opoziciju. Jedan od vodećih članova HRSS-a August Košutić prilikom posjete Kaštelima napadnut je i teško ozlijeđen. Po dolasku na oporavak u Split HRSS-ove pristaše priredili su mu srdačan doček.³⁰⁷ Košutić je govorom istaknuo kako se za prethodnih izbora morao sakrivati od „razbojničke bande“, dok je sada svjedokom Splita. koji se „sasvim otrijeznio i povratio svome starome hrvatstvu“ kao „čisti hrvatski grad“ s „još malo plaćenika i izdajica roda hrvatskoga“.³⁰⁸

Definitivan dokaz prihvaćanja Radićeve politike i jedan od najznačajnijih događaja međiratnog razdoblja bio je veliki opozicijski zbor održan početkom studenoga 1924. u Solinu. Nekoliko tisuća posjetitelja iz Splita i mnoštvo hrvatskih zastava nagnali su opozicijski tisak da

³⁰⁴ „Drobljenje stranaka“, *Pobeda*, br. 15., 19. IV. 1924., 2.; „Rascjep među demokratima“, *HR*, br. 10., 20. IV. 1924., 3.; „Među demokratima“, *ND*, br. 95., 23. IV. 1924., 4.; „Iz demokratske stranke“, *Država*, br. 3., 23. IV. 1924., 3.

³⁰⁵ „Davidović u Splitu“, *Država*, br. 21., 25. VI. 1924., 2.; „Ljuba Davidović u Splitu“, *Jadran*, br. 20., 26. VI. 1924., 2.; „Davidovićeve put našim Primorjem“, *ND*, br. 147., 26. VI. 1924., 1.; „Ljuba Davidović u Splitu“, *HR*, br. 1., 27. VI. 1924., 2.; „Tko pretjeriva“, *Država*, br. 22., 28. VI. 1924., 4.; „Zahvala Splitu Ljube M. Davidovića“, *ND*, br. 158., 10. VII. 1924., 4.

³⁰⁶ „Veličanstvena manifestacija hrvatske misli“, *HR*, br.158., 27. X. 1924., 1.-3.; „Pristupanje Hrv. Političke Organizacije u Splitu u Hrvatsku Zajednicu“, *ND*, br. 252., 28. X. 1924., 2.-3.; I. PETRINOVIC, *Ante Trumbić*, 178. Bogdan Radica piše: „U tim godinama, stari se Split povlačio u se, i upirao sve svoje poglede u pravcu Zagreba; osjećaj s gornjom Hrvatskom sve više je rastao...U Split je u međuvremenu sve više ulazio duh seljačkog pokreta.“ B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 41.

³⁰⁷ „Zločinački napadaj na narodnog zastupnika inž. Augusta Košutića“, *HR*, br. 160., 29. X. 1924., 2.; „Napadaj na poslanika Košutića“, *ND*, br. 254., 5.

³⁰⁸ „Veličanstveni doček narodnog zastupnika inž. Augusta Košutića u Splitu“, *HR*, br. 163., 3. XI. 1924., 3.; Napad na Košutića Bosiljka Janjatović drži „jednim od prvih nagovještaja novoga obračuna režima s HRSS – om“, Vidi: B. JANJATOVIĆ, „Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.“, 57.

zbor prozove „afirmacijom hrvatstva grada“, odnosno „plebiscitom Splita“ za Radićevu politiku.³⁰⁹ Nakon povratka u Split Ante Trumbić i Pavle Radić održali su kraći govor, a situaciju su iskoristili okupljeni komunisti sa svojim parolama zbog čega su u radikalnoj *Državi* i orjunaškoj *Pobeda* držali da je riječ o komunističkoj manifestaciji.³¹⁰ Uostalom, i Drago Gizdić pisao je o zboru kao „velikoj manifestaciji radnika i seljaka.“³¹¹ U *Novom dobu* također su izražavali zabrinutost događajima u Solinu i širenjima politike Stjepana Radića, „besavjesnog demagoga.“³¹²

Radićeva odluka o pristupanju Seljačkoj internacionali poslužila je vladi kao povod da na HRSS primijeni *Obznanu* i *Zakon o zaštiti države*, odnosno zabrani daljnje djelovanje stranke te njene vođe uhititi. Unatoč zabrani vlada Pašić-Pribićević dopustila je HRSS-u sudjelovanje na izborima.³¹³ U Splitu je primjena vladinih mjera značila zatvaranje prostorija *Hrvatskog kola* i *Hrvatske riječi* te uhićenje vodećih mjesnih pristaša Radićeve i Trumbićeve politike.³¹⁴ Vladine poteze srdačno je pozdravio režimski tisak, koji je tražio još oštrije postupanje.³¹⁵

Na parlamentarnim izborima 1925. sada uočavamo manji broj lista, što je u prvom redu bilo uvjetovano pojavom izbornih koalicija, koje su od ovih izbora postale češće. Među sudionicima izbora nalazili su se komunisti, s potpuno istom listom kao i na proteklim izborima, no pod (novim) imenom - Radnička lista.³¹⁶

Uoči izbora demokrati i frakcija zemljoradnika PTS (tzv. „zemljoradnici desničari“) sklopile su izbornu suradnju, koju su motivirale potrebom okupljanja „patriotskih“ stranaka za očuvanjem države. Demokrati su dobili pravo imenovati nositelja liste i splitskog kotarskog

³⁰⁹ „Veliki dani narodnog slavlja“, *HR*, br. 163., 3. XI. 1924., 1.–2., 4.

³¹⁰ „Nedjeljni radićevsko – boljševički vašar u Solinu“, *Pobeda*, br. 44., 8. XI. 1924., 2.; „Komunističko slavlje“, *Država*, br. 57., 5. XI. 1924., 1.; „Osuđeni radi poklika“, *Država*, br. 57., 5. XI. 1924., 3.;

³¹¹ Drago GIZDIĆ, „O razvoju dalmatinske cementne industrije i o klasnoj borbi u njoj do početka Narodnooslobodilačke borbe: I. dio“, *Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije* (gl. ur. Jozo Ugrina), Split, 1970., 175.-176.

³¹² „Quo vadis Jugoslavija?“, *ND*, br. 257., 4. XI. 1924., 1.

³¹³ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke...* 170.-186.; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2., Zagreb, 1989., 281.-285., 290.-295.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 195.-210., 215.-224.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 169.-184.

³¹⁴ „Premetačina“, *ND*, br. 2., 3. I. 1925., 4.; „Primjena Obznane u Splitu“, *ND*, br. 3., 4. I. 1925., 4.; „Premetačine i uhapšenja u Splitu i provinciji“, *ND*, br. 4., 6. I. 1925., 4. Prema dnevniku don Frane Bulića među uhićenima bili su njegov sinovac Ivan Bulić (s cjelokupnom upravom *Hrvatske riječi*), Damjan Sokol, Josip Brkić, Kerubin Šegvić i drugi. Vidi: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (NSK), Ostavština don Frane Bulića (dalje: OFB), R 7977, don Frane Bulić Dnevnik, 1922.-1925. 1)

³¹⁵ „Rasturivanje protudržavnih organizacija“, *Život*, br. 54., 3. I. 1925., 3.; „Zakon se vrši“, *Život*, br. 55., 7. I. 1925., 1.–2.; „Rasturivanje protudržavnih organizacija“, *Država*, br. 74., 3. I. 1925., 3.; „Hapšenja u Splitu“, *Država*, br. 75., 7. I. 1925., 3.; „Premetačina u Hrv. Riječi“, *Država*, br. 75., 7. I. 1925., 3.;

³¹⁶ „Kandidatske liste u južnoj Dalmaciji“, *ND*, br. 32., 8. II. 1925., 6.;

kandidata pa možemo zaključiti tko je od novih imao jaču ulogu u Splitu. Novoj koaliciji podršku u radu pružali su u *Novom dobu*.³¹⁷ Ostatak je zemljoradnika istupio samostalno, iako je navodno bio naklonjen suradnji s komunistima i HRSS-om.³¹⁸

HPS je prije izbora vodila pregovore oko moguće suradnje s demokratima u južnom dalmatinskom okrugu, no kako su pregovori definitivno propali, HPS je samostalno izašla.³¹⁹ Radikali i samostalni demokrati također su istupili zajedno u oba dalmatinska izborna okruga pod imenom Nacionalni blok, a zajedničku suradnju najavili su borbom protiv svih neprijatelja narodnog i državnog jedinstva.³²⁰ Naposljedku, na izborima su se pojavile HRSS i „frankovci, o čijem djelovanju ne nalazimo više podataka. Sljedeća tablica pokazat će nam rezultate parlamentarnih izbora 1925. u Splitu na kojima je glasovalo 62, 12 % svih birača.

Tablica V.: rezultati izbora za skupštinske izbore 1925. na području grada Splita³²¹

Ime stranke	Nositelj liste	Splitski kotarski kandidat	Broj glasova	Postotak
HSS	August Košutić	Ivan Lorković	1888	39, 22 %
Radnici	Vicko Jelaska	Ivo Baljkas	1156	24, 01 %
Frankovci	?	?	7	0, 15 %
Zemljoradničko ljevičarska	?	?	33	0, 69 %
Nacionalni blok (NRS i SDS)	Prvislav Grisgono	Mirko Tripalo	930	19, 32 %
Davidović- zemljoradnička	Grga Anđelinović	Ivan Majstrović	632	13, 13 %
HPS	Ante Dulibić	Drago Bartulica	168	3, 49 %
			4814	100 %

³¹⁷ „Za koga da glasamo?“, *ND*, br. 29., 5. II. 1925., 1.; „Izbori u Splitu“, *ND*, br. 34., 10. II. 1925., 1.; „Težački zbor u Splitu“, *ND*, br. 8., 11. I. 1925., 5.; „Jugoslaveni! Demokrati! Zemljoradnici!“, *ND*, br. 26., 1. II. 1925., 4.

³¹⁸ „Zemljoradnici i izbori“, *HR*, br. 202., 22. XII. 1924., 1.; „Predane izborne liste“, *ND*, br. 9., 13. I. 1925., 5.

³¹⁹ „Sastanak pučkaša“, *HR*, br. 201., 20. XII. 1924., 5.; „Okružno vijeće u Splitu“, *Jadran*, br. 44., 25. XII. 1924., 13.; „Kandidatske liste Hrvatske Pučke Stranke“, *Jadran*, br. 3., 15. I. 1925., 3.; Z. MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji, 493.-494.

³²⁰ „Udruženim silama na izbore za obranu najviših državnih i narodnih ideala“, *Država*, br. 72., 27. XII. 1924., 1.; „Na izbore punom verom i sigurnošću u pobjedu“, *Država*, br. 73., 31. XII. 1924., 1.; „Liste Nacionalnog Bloka“, *Država*, br. 77., 14. I. 1925., 1.

³²¹ „Izbori u Splitu“, *ND*, br. 34., 10. II. 1925., 1. Split je pripadao izbornom okrugu Split-Dubrovnik-Kotor na kojem je glasovalo 77 634 glasača od mogućih 110 451 (70, 3 %). Više od polovice glasača, njih gotovo 43 500 glasovalo je za HRSS koja je dobila šest mandata, tri mandata dobili su NRS-SDS s gotovo 20 000 glasova, dok su po jedan mandat osvojile Demokratska stranka i Težački savez. Vidi: Sofija BOŽIĆ, „Srbi u Hrvatskoj...“, 18.-19.

Poput rezultata prethodnih izbora, u Trumbićevoj ostavštini također nalazimo detaljnije kakve su glasove stranke postigle u selima Splitske općine.

Tablica VI.: rezultati na izborima 1925., u Splitu i splitskim selima.³²²

Ime liste/Broj glasova	Grad ³²³	Splitska sela	Ukupno glasova
HRSS	1888	1151	3039
Radnici	1156	59	1215
Frankovci	7	-	7
Zemljoradnici	33	7	40
Radikali i SDS	930	177	1107
Davidović i zemljoradnici	632	114	746
HPS	168	51	219
UKUPNO	4814	1559	6373

Komunisti su na izborima dobili nešto bolji izborni rezultat u odnosu na prošle izbore, moguće kao posljedica sudjelovanja na HRSS-ovom zboru iz druge polovice 1924., o čemu se već govorilo. Nepovoljan izborni rezultat u ostatku Dalmacije i drugim dijelovima države u demokratskom *Pučkom listu* bio je dokazom koji bi „trebao otvoriti oči i onome malom broju zavedenih u Splitu i okolici.“³²⁴

Unatoč velikim najavama i podršci od *Novog doba*, koalicija demokrata i dijela zemljoradnika nije ostvarila značajniji izborni rezultat. Štoviše, demokrati su stekli zanemarivo veći broj glasova u odnosu na prethodne izbore. S druge strane, zemljoradnici ljevičari ponovno su, poput 1923. ostvarili katastrofalni izborni rezultat.

Koalicija radikala i samostalnih demokrata ostvarila je relativno dobar izborni rezultat. Gotovo 20 % dobivenih glasova pokazuju nam da je Nacionalni blok istupio kao „zaštitnik“ nacionalnog unitarizma u Splitu. I u radikalnoj *Državi*, oduševljen rezultatom, tvrdila su da je riječ o broji koja „zahtijeva poštovanje“, iako je podcrtana apatičnost splitske inteligencije.³²⁵ HPS je ponovno osvojila približan izborni rezultat kao i prethodnih izbora što je bio samo još jedan dokaz da je njen maksimalni rezultat u Splitu, bez obzira na veći ili manji rad na terenu, polemike, nastupe u javnom životu, bio najviše oko 5-6 %.

³²² SVKST, AAT, M 590, I a)3, Općina Split. Popis s br.[ojem] birališta, glasačkih mjesta, glasača i izborne liste.

³²³ U Trumbićevoj ostavštini za grad Split kod nekih stranaka nalaze se rezultati koji se nigdje ne podudaraju s ostalim izvorima pa su ovdje ponovno iskorišteni rezultati objavljeni u *Novom dobu*.

³²⁴ „Komunisti i radnički interesi“, *Pučki list* (dalje: *PL*)br. 5., 28. II. 1925., 2.-3.

³²⁵ „Pobjeda državotvorne ideje“, *Država*, posebno izdanje prigodom izbora 1925.; „Komers Nacionalnog Bloka“, *Država*, br. 85., 11. II. 1925., 2.

Apsolutni pobjednik izbora bila je HRSS. Prave razloge njezina uspjeha treba tražiti u nepojavljivanju Ante Trumbića kao kandidata na području Splita, priljevu bivših komunističkih glasova te činjenici da se HRSS sada postavila kao predvodnica hrvatskog nacionalnog pokreta. Osobito je uočljivo gotovo $\frac{3}{4}$ podrške svih glasova sela splitske općine. Nezadovoljni rezultatom bili su radikali i samostalni demokrati. Prvi su isticali da je Split otišao u „komunističko-radićevski tabor“, a samostalni su demokrati, pak, isticali da je nekada „najjugoslavenskije mjesto“ sada „zatajilo.“³²⁶ U cjelokupnom izbornom okrugu Split-Dubrovnik-Kotor HRSS je osvojila više od 43 000 glasova što joj je donijelo 6 mandata.³²⁷

Zatvoreni Stjepan Radić odlučio je promijeniti taktiku i stupiti u direktne pregovore s vladajućim radikalima i kraljem Aleksandrom I. Karađorđevićem. Posljedice su bile: HRSS – ovo priznavanje dinastije Karađorđevića i Vidovdanskog ustava, odbacivanje republikanizma simboličnom promjenom imena stranke u Hrvatska seljačka stranka (HSS) te suradnja sa radikalima u svrhu koje je uskoro formirana radikalsko – radićevska vlada.³²⁸

Iako je dio tiska govorio o prihvaćanju Radićeva političkog zaokreta na sastanku pristaša stranke u Splitu, odnosno o prijelazu Trumbićevih pristaša u redove stranke, sâm Trumbić krenuo je s politikom okupljanja svih nezadovoljnika novom Radićevom politikom.³²⁹ Predstavnici više skupina: isključeni članovi HSS-a, pristaše Hrvatske zajednice i Hrvatske stranke prava odlučili su u Splitu održati konferenciju radi rasprave oko buduće politike. Tom prigodom izglasana je Splitska rezolucija, kojom se dogovorilo osnivanje Hrvatskog federalističkog saveza, prvog koraka prema osnivanju buduće političke stranke, što se i dogodilo početkom 1926. stvaranjem Hrvatske federalističke seljačke stranke (HFSS).³³⁰

Sredinom 1925. pokrenut je novi splitski dnevnik *Jadranska pošta*, koji je sve veću naklonosr pokazivao prema opoziciji. Značajan događaj u drugoj polovici 1925. svakako je bio dolazak kralja Aleksandra I. Karađorđevića i kraljevske obitelji u Split. Sve su političke stranke

³²⁶ „Split na izborima“, *Država*, br. 87., 18. II. 1925., 1.; „Na izborima 8. februara 1925. Nacionalni Blok je pobedio“, *Život*, br. 12., 19. II. 1925., 1.; „Utopljeničke slamke“, *Život*, br. 12., 19. II. 1925., 2.

³²⁷ T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 440.-441.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 230.-236.

³²⁸ Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb, 1961., 453.-457., 463.-484.; J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 295.-319.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 230.-235., 244.-245., 259.-287.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 159.-161., 189.-201.,

³²⁹ „Sastanak radićevskih delegata u Splitu“, *ND*, br. 182., 4. VIII. 1925., 3.; „Sastanak predstavnika HSS iz ovog kotara“, *ND*, br. 185., 7. VIII. 1925., 4.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 443.

³³⁰ „Osnutak Hrvatske federalističke seljačke stranke u Splitu“, *Jadranska pošta* (dalje: *JP*), br. 145., 18. I. 1926., 1.; „Dr. Trumbić protiv Stj. Radića: organizacija HFSS u Splitu“, *ND*, br. 14., 19. I. 1926., 2.; „Federaliste“, *Pobeda*, br. 4., 20. I. 1926., 3.; Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 15/1982., 171.-172.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stanke...* 210.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 444.

sudjelovale u programu svečanog dočeka kralja, a svečanosti se priključilo Općinsko vijeće prigodnom sjednicom.³³¹

Suradnja HSS-a i radikala ispočetka je prolazila bez većih trzavica, no tijekom 1926. međusobni sukobi, obilježeni i unutarnjim raslojavanjem stranaka postajali su sve intenzivniji. O tome svjedoči i polemika koju je u prvoj polovici 1926. vodio splitski odbor HSS-a s radikalskom *Državom* oko pitanja održavanja općinskih izbora i iskrenosti u koaliciji.³³² Gordana Krivokapić-Jović navodi da je spomenuta suradnja imala „izvanredno pozitivne rezultate“ u Dalmaciji jer je dovela do stvaranja mnogih, iako skromnih, radikalskih organizacija.³³³ S ovim se tvrdnjama ne možemo u potpunosti složiti jer je suradnja zapravo izazivala veliko nezadovoljstvo kod dalmatinskih radikala koji su više puta isticali da ih samo stranačka disciplina priječi da jasno izraze svoje stajalište o suradnji s Radićem.

Nakon dugogodišnjeg odgađanja općinski izbori u Dalmaciji³³⁴ konačno su bili raspisani za sredinu svibnja 1926. pa se i u Splitu razvila snažna predizborna kampanja svih stranaka, pogotovo zbog, kako navodi Ljubo Boban, „ponovnog uspostavljanja tradicionalne samouprave u gradu“.³³⁵ O izborima, predizbornim i postizbornim koalicijama govorit će se u posebnom poglavlju pa ćemo ovdje samo ukratko navesti da su nakon svega novu Općinsku upravu činili Građanski blok, koalicija više stranaka i skupina na čelu s dotadašnjim gradonačelnikom Ivom Tartagliom i HFSS na čelu s Antom Trumbićem. Dogovorom je Ivo Tartaglia i dalje obnašao dužnost splitskog gradonačelnika.

Zanimljivo je da su, unatoč propalim pregovorima oko sastavljanja nove općinske uprave, predstavnici HSS-a i HFSS-a dogovorili osnivanje Hrvatskog sokola u Splitu. Predstavnici vodećih hrvatskih stranaka u Splitu time su, barem privremeno, pokazali spremnost na zajedničku suradnju, bez sukobljavanja kakva su bila prisutna u splitskom Općinskom vijeću.³³⁶

³³¹ SVKST, M-611/II h, ZOV, Izvanredna sjednica 24. IX. 1925.

³³² „Pitanje općinskih izbora u Dalmaciji“, *Država*, br. 189., 20. II. 1926., 1.; „Općinski izbori i HSS“, *JP*, br. 179., 25. II. 1926., 3; „Općinski izbori i HSS“, *JP*, br. 182., 1. III. 1926., 3.; „Naš stav prema sporazumu“, *Država*, br. 191., god III., 27. II. 1926., 3.

³³³ Gordana KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, „Nikola Pašić 1918-1926: kraj jedne karijere“, *Tokovi istorije*, 1/2011., 41.

³³⁴ Po Jelaski Marijan mogući razlozi odgode općinskih izbora u Dalmaciji bili su nepovoljni rezultati za režimske stranke, napose demokrata, u pokrajini prilikom ranijih izbora. Vidi: Zdravka JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 40.-41.

³³⁵ Ljubo BOBAN, „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914-1934)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 18/1985., 180.

³³⁶ „Osnutak Hrvatskog Sokola u Splitu“, *JP*, br. 308., 2. VIII. 1926., 2.; „Osnivanje Hrvatskog Sokola u Splitu“, *JP*, br. 314., 9. VIII. 1926., 3.

Pitanje Nettunskih konvencija³³⁷ ticalo se i interesa Splita. Naime, po njihovom sklapanju i djelomičnom objavljivanju sadržaja u javnosti reagirali su gradonačelnik Tartaglia i predsjednik mjesne Trgovačko-obrtničke komore Juraj Duboković s tvrdnjama da će promet Splita i Šibenika „biti žrtvovan interesima Rijeke.“ Zatražili su, stoga, da se prije konačne odluke poslušaju zahtjevi spomenutih gradova.³³⁸ Reagirao je i Grisogono interpelacijom u Narodnoj skupštini kojom je favoriziranje Suška nazvao „smišljenim prepadom na našu državu.“³³⁹

Suradnja s radikalima dovela je unutrašnje krize unutar splitskih i dalmatinskih članova HSS-a, koja je dovela do isključenja pojedinih članova te stvaranja disidentskog pokreta. Nakon isključenja vodeći HSS-ovi disidenti³⁴⁰, organizirani pod imenom Pokrajinski odbor HSS-a, sklopili su suradnju s komunistima (Nezavisnim radnicima) u Dalmaciji kojom su pod imenom Hrvatsko seljačko-radnički blok odlučili zajednički istupiti na nadolazećim oblasnim izborima.³⁴¹

Već prije javno obznanjene suradnje između HSS-ovih disidenata i komunista, a možda i upravo zbog nje, uredništvo *Novoga doba* uoči oblasnih izbora 1927. pokrenulo je akciju okupljanja svih stranaka koje stoje na „nacionalnom temelju“, u što su uključene HSS i HFSS, sve kako tri poslanika grada Splita isključivo ne bi bila komunistička.³⁴² Potonji su uzvratili protuprijedlogom upućenom mjesnim federalistima o potrebi zajedničkog istupa kako bi se pokazao pravi „nacionalni karakter Splita koji u ogromnoj većini hrvatski diše.“³⁴³ Federalisti su odbili ponudu te istupili samostalno, a svoju su kampanju u prvom redu bazirali u napadima na Radića.³⁴⁴ Sličnu retoriku imali su i novi saveznici, komunisti i HSS-ovi disidenti, koji su

³³⁷ *Nettunske konvencije*, sklopljene još 1925. između Kraljevine SHS i Italije, jamčile su Italiji niz privilegija, a prilikom ratifikacije u Narodnoj skupštini izazvale su niz prosvjeda. Vidi: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, 521.–523.; Bogdan KRIZMAN, „Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918-1941)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 7/1975., br. 1., 38.

³³⁸ SVKST, AAT, M 578/70, Dopis Ive Tartaglie načelnika Splita i predsjednika Trgovačko-obrtničke komore Dubokovića

³³⁹ SVKST, AAT, M 588/71, Grisogono, Prvislav. Interpelacija predsjedniku Narodne skupštine i drugim nadležnima povodom odluke Tarifnog odbora na Sušaku.

³⁴⁰ Petar Đirlić, Đuro Mimica, Miho Jerinić i Petar Bulat

³⁴¹ SVKST, AAT, M 589/II 1, „Deklaracija Hrvatskog Seljačko – Radničkog Bloka povodom predstojećih izbora za oblasne skupštine u Dalmaciji“; „Deklaracija Hrvatsko Seljačko – Radničkog Bloka“, *JP*, br. 428., 24. XII. 1926., 4.; Deklaraciju su u ime komunista potpisali Jelaska, Baljkas i Marić, a u ime disidenata Đirlić, Mimica i Jerinić.

³⁴² Grad Split i Oblasni izbori“, *ND*, br. 289., 16. XII. 1926., 4.

³⁴³ SVKST, AAT, M 588/80, Vicko Jelaska, Josip Rosić, „Hrvatskoj Federalističkoj Seljačkoj Stranci u Splitu“, rukopisom je pogrešno dodan datum 17. svibnja 1926. To saznajemo iz dvaju činjenica: tada su bili općinski, a ne oblasni izbori te se još nisu pojavili HSS-ovi disidenti.

³⁴⁴ „Sastanak HFSS“, *JP*, br. 416., 9. XII. 1926., 1.; „O novim izgledima državne politike: govor dr. Trumbića u Splitu“, *ND*, br. 1., 3. I. 1927., 1.-2.;

proglasom osudili HSS zbog „sramotnog dezertstva“, a federaliste zbog suradnje s režimskim snagama u Splitskoj općini.³⁴⁵

Vjerojatno pod utjecajem akcije *Novog doba*, Mjesni odbor SDS-a predložio je zajedničku suradnju strankama koje su stajali na istim temeljima (narodnoga jedinstva.) Pozivu se odazvala NRS pa je ponovno sklopljena izborna suradnja između SDS-a i NRS-a, ovoga puta pod nazivom Jugoslavenski blok, na čelu s Dujmom Mikačićem.³⁴⁶ Upravo je postavljanje potonjega na mjesto nositelja onemogućilo uključenje demokrata u zajednički istup.³⁴⁷ Predizborna skupština Jugoslavenskog bloka isticala je hrvatstvo Splita, ali sa širom slavenskom koncepcijom kojoj je potrebno čvršće povezivanje s Beogradom.³⁴⁸

Demokrati su nakon bezuspješnih pregovora o zajedničkoj izbornoj suradnji s NRS-om i SDS-om na izbore ponovno izašli u suradnji sa savezništvu otvorenim zemljoradnicima.³⁴⁹ U predizbornoj kampanji demokrati su odbacivali od sebe optužbe o krivnji za propale pregovore s NRS-om i SDS-om. Ujedno su izrazili želju da će dobiti glasove svih birača „zavedenih“ komunizmom i razočaranih Trumbićem preko ove prave „splitske liste“. Potporu je ponovno pružalo uredništvo *Novog doba*.³⁵⁰

HPS je na izborima također samostalno istupila³⁵¹ te je održala manju predizbornu skupštinu početkom 1927., na kojoj su se njeni govornici koncentrirali na svoj način rješavanja socijalnog pitanja.³⁵² Stranački proglas naglasio je da će stranka na izborima braniti „hrvatska, pučka i katolička prava našeg naroda.“³⁵³

³⁴⁵ „Zbor Hrvatsko – seljačkog radničkog bloka“, *JP*, br. 449., 21. I. 1927., 2.; SVKST, TO, M 589/II 10, Hrvatska seljačka braćo!, M 589/II 11, Izborni letak HSRB. U čemu je značaj ovih izbora?: Radnici i težaci Splita!

³⁴⁶ „Kandidature SDS u Splitu“, *JP*, br. 419., 13. XII. 1926., 2.

³⁴⁷ „Komunikej sekretarijata Samostalne Demok. Stranke“, *Naše selo* (dalje: *NS*), br. 22., 18. XII. 1927., 1.; „Izjava samostalnih demokrata“, *ND*, br. 291., 19. XII. 1926., 3.-4.

³⁴⁸ „Izborna skupština jugoslavenske splitske liste“, *JP*, br. 439., 10. I. 1927., 2.; „U Splitu“, *Država*, br. 273., 12. I. 1927., 2.; „Proglas jugoslavenskog bloka za grad Splita“, *JP*, br. 447., 19. I. 1927., 2.

³⁴⁹ Anđelinović je iz Beograda obavijestio Ljubića da je „svakako nužno“ samostalno istupiti u Splitu protiv „radikalno samostalne kombinacije koja nas onemogućuje parlamentarnim izborima.“ Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 2, dok. br. 409/29., 3227. Po ovome je Mikačićevo mjesto nositelja uzeto kao razlog izostanka zajedničkog istupa s Nacionalnim blokom bilo samo nominalno. U tom smislu predizborni proglas Jugoslavenskog bloka za moguće komunističke mandate optužio je Anđelinovića. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija 2, dok. br. 428. Isti dokument nalazi se u SVKST, AAT, M-589/II 18, Izborni odbor Jug.[oslavenske] splitske liste. Dr. Angjelinoviću. – Split. „

³⁵⁰ SVKST, AAT, M-589/II 8, Skup građana i težaka. Bit će ovaj put – Split; Pouzdani sastanak u Splitu“, *PL*, br. 23., 29. XII. 1926., 2.; „Skupština Demokratsko – Zemljoradničkog bloka“, *JP*, br. 437., 7. I. 1927., 1.; „Skupština u Splitu“, *PL*, br. 1., 12. I. 1927., 1.

³⁵¹ Očekujući znatnu apstinenciju, Kerubin Šegvić je uoči izbora Trumbiću sugerirao stvaranje jedne „hrvatske koalicije“ kako bi se dobila 2-3 mandata. Koalicija bi sadržavala komuniste, i/ili pučkaše, a ako je bilo potrebno (u slučaju grada Splita) i Radićeve šizmatike.“ Vidi: SVKST, AAT, M 588/29, Kerubin Šegvić Anti Trumbiću, 6. XII. 1926.

³⁵² Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 217.; „Izborna skupština HPS u Splitu“, *JP*, br. 437., 7. I. 1927., 3.

³⁵³ SVKST, AAT, M 589/II 9; Kandidatske liste HPS u Dalmaciji: Hrvati, izbornici!“

Radić je uoči izbora duže vremena boravio po Dalmaciji te je u prvom redu napadao svoje dojučerašnje pristaše, sada okupljene u disidentskom pokretu. U Splitu je održao predavanje, na kojem je bio zabranjen ulazak novinaru *Novog doba*, o svjetskom miru, seljačkoj državi i radničkom pitanju.³⁵⁴ Na izborima za oblasnu skupštinu u siječnju 1927. u samome gradu Splitu glasovalo je nešto malo više od pola glasača, točnije njih 51, 41 %. Kako je grad Split davao trojicu kandidata, sljedeća tablica pokazat će nam imena kandidata, njihovih zamjenika te ukupan broj glasova. Rezultate imamo samo za grad Split.

Tablica VII.: rezultati oblasnih izbora u Splitu 1927.:³⁵⁵

Ime stranke	Radničko- disidentska	Jugoslavenski blok	HFSS	HSS	Demokrati i zemljoradnici	HPS
1. kandidat	Petar Đirlić	Dujam Mikačić	Ante Trumbić	Duje Šore	Marin Bego	F.Ž. Donadini
2. kandidat	Vicko Jelaska	Vorih Matković	Josip Brkić	Silvestar Giunio	Jozo Zelić	Marin Deminić
3. kandidat	Silvije Matulić	Frane Aljinović	Ivan Cuzzi	Zvonko Jakasović	Ante Kragić	Ivo Juras
1. zamjenik	Damjan Sokol	Jovo Margetić	Šimun Jelaska	Filip Muljačić	Paško Tomić	Petar Mitrović
2. zamjenik	Petar Jozević	Duje Sardelić	Marin Šegvić	Jozo Ružić	Paško Matošić	Miho Burić
3. zamjenik	Jakov Pavić	Mirko Krstulović	Ivan Kovačić Šibiškin	Jerko Brajković	Juraj Vrcan	Dragutin Bartulica
Broj glasova	1414	1034	862	365	343	225
Postotak	33, 33 %	24, 37 %	20, 32 %	8, 6 %	8, 08 %	5, 3 %

Na izborima je najviše glasova dobila koalicija komunista i HSS-ovih disidenata, no rezultat joj je bio dovoljan samo za jednoga zastupnika jer joj je za drugoga nedostajala samo 1/3 glasova. U *Novom dobu* zadovoljno su konstatirali da „nije ispalo zlo kakvo je moglo ispasti“ zbog „svijesti pojedinih birača i sreće“.³⁵⁶ Nepovoljan izborni rezultat koalicije zemljoradnika i demokrata i manje od 10 % glasova u istom dnevniku pravdali su obrazloženjem

³⁵⁴ „Stjepan Radić o Splitu i političkim prilikama“, *JP*, br. 442., 13. I. 1927., 1.; „Sinoćnje predavanje Stjepana Radića“, *JP*, br. 443., 14. I. 1927., 1.; „Kako g. Radić prikazuje svoj uspjeh u Dalmaciji“, *ND*, br. 12., 17. I. 1927., 2.

³⁵⁵ „Rezultati izbora za Oblasne skupštine“, *JP*, br. 451., 24. I. 1927., 1.

³⁵⁶ „Nedjeljni izbori“, *ND*, br. 19., 25. I. 1927., 3.

da je veliki broj demokrata i stranački neopredijeljenih glasovao za listu Jugoslavenskog bloka vjerujući da ona ima veće izborne šanse.³⁵⁷ Naime, Jugoslavenski je blok osvojio 24, 37 % glasova, jednog zastupnika, odnosno gotovo tri puta više glasova od koalicije demokrata i zemljoradnika. Možemo pretpostaviti da bi u zajedničkom istupu jugoslavenske stranke lako moguće dobile dva od ukupna tri kandidata. HFSS je osvojila 20, 32 % glasova, a iako u jednu ruku opterećena suradnjom s režimskim strankama u splitskom Općinskom vijeću, kroz korektnu predizbornu borbu i napade na HSS, glavnu političku protivnicu, ostvarila je dobar izborni rezultat. HPS je osvojila nešto veći broj glasova, no to je i dalje bilo zanemarivo da bi stranka igrala neku važniju ulogu u Splitu. Slab izborni rezultat HSS-a uvjetovan je prije svega nedavno nastalom unutarnjom krizom, koja je vjerojatno zbunila i odvrtila dio birača. Nadalje, disidenti stranke, nakon sklapanje suradnje s komunistima, nisu štedjeli dojučerašnje saveznike raznim prozivanjima, koja su samo izazivala odgovor vrha stranke, a ne mjesnih čelnika. Treća stvar, vrlo bitna, jest potpuni izostanak predizbornih skupova koje bi HSS inače organizirala, ne računajući Radićevo predavanje, koje je više bilo usmjereno na općenito, a ne izbornu gledište. Uzmemo li sve navedeno u obzir, onda nas ovakav izborni rezultat ne smije previše iznenaditi. Ipak, na području cjelokupne splitske oblasti HSS je osvojila tijesnu većinu dobivši 26 od ukupno 49 mandata.³⁵⁸

Do idućih parlamentarnih izbora u rujnu 1927. pozornost je u splitskom političkom životu bila usmjerena na djelovanje splitskog Općinskog vijeća u kojemu su na gotovo svakoj sjednici zabilježene stranačke borbe. Izuzev oštre borbe u vijeću, možemo slobodno reći da nije bilo nekog značajnijeg događaja u političkom životu Splita, izuzev manjih stranačkih sastanaka izborova.

Uoči parlamentarnih izbora 1927. pojavilo se pitanje hoće li disidenti HSS-a nastaviti suradnju s komunistima ili će možda pristupiti novoformiranom Hrvatskom bloku, u kojemu su vodeću ulogu imali federalisti.³⁵⁹ Prema natpisima u mjesnom tisku, u pregovorima su disidenti kao uvjet tražili postavljanje nove liste Hrvatskog bloka u južnodalmatinskom izbornom okrugu, prekid HFSS-ovih veza s „režimskim i nehrvatskim strankama“, što se u Splitskoj općini odnosilo na suradnju s Građanskim blokom, ali i priznavanje postojećeg sporazuma s komunistima. Do suradnje, izuzev pojedinačkih prelazaka, ipak nije došlo.³⁶⁰

³⁵⁷ „Nedjeljni izbori“, *ND*, br. 19., 25. I. 1927., 3.

³⁵⁸ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 329.-331.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 460.-461.;

³⁵⁹ Hrvatski blok, stvoren u drugoj polovici lipnja 1927., činili su HFSS, HPS i Hrvatski republikanski seljački blok. Vidi: LJ. ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, 189.-190.

³⁶⁰ „Vijećanje predstavnika Hrvatskog Bloka: pitanje disidenata HSS“, *JP*, br. 579., 25. VI. 1927., 2.; „Među Radićevim disidentima“, *JP*, br. 583., 2. VII. 1927., 2.; „HSS odgovora HB“, *JP*, br. 584., 4. VII. 1927., 2.;

HFSS je uoči ovih izbora, barem u južnodalmatinskom izbornom okrugu, očito pokušavala stvoriti širu političku platformu kojom bi zaokružila HSS. Uz navedene pregovore s disidentima HSS, federalisti su bezuspješno vodili pregovore i s HPS-om, koja je naposljetku samostalno istupila.³⁶¹ Šira koalicija nije uspjela pa su federalisti također istupili samostalno te uoči izbora održali jednu predizbornu skupštinu.³⁶²

Na održanom zboru Hrvatsko seljačko-radnički blok (HSRB) isticao se značaj Splita u komunističkom pokretu.³⁶³ Vlast je na ovim izborima pravila veći pritisak prema komunistima pa je pokrenuta optužnica protiv vodećih članova koalicije komunista i HSS-ovih disidenata zbog objavljivanja predizbornog proglašenja koji je, osim poziva glasačima, kritizirao režimske i ostale stranke. Način pisanja po optužnici je ponižavao vladu te širio mržnju prema državi.³⁶⁴ Spomenuti proglas nije znatnije odudarao od usmene i pisane retorike drugih stranaka pa pretpostavljam da je optužnica podnesena zbog pritiska Ministarstva unutarnjih poslova prema županu Peroviću. Naime, u dopisu s kraja srpnja potonji je obaviješten da komunisti pokazuju aktivnost povodom nadolazećih izbora promjenom imena pod kojim će istupiti i organiziranjem zborova. Dužnost Perovića i svih podređenih bila je da vode računa o pokušajima komunista te da u slučaju uočavanja nepravilnosti odmah primijene Zakon o zaštiti države.³⁶⁵

Kao i za vrijeme oblasnih, i uoči parlamentarnih izbora javila se mogućnost fuzije demokratskih elemenata, DS-a i SDS-a, no i sada do toga nije došlo pa su demokrati ponovno istupili zajednički sa zemljoradnicima. Demokratski predstavnik Grga Anđelinović naknadno je krivce u propalim pregovorima vidio u samostalnim demokratima, točnije Niki Bartuloviću koji je, prema njegovim riječima bio protiv zajedničkog istupa.³⁶⁶

SDS i NRS sada su istupile odvojeno. Koji je razlog tome, u dostupnim izvorima nisam našao. Možda su jednostavno, nakon posljednja dva zajednička izlaska, sada odlučili

„Federalistička pakost“, *JP*, br. 588., 8. VII. 1927., 2.; „Hrvatski blok i disidenti HSS“, *JP*, br. 589., 9. VII. 1927., 2.

³⁶¹ „Kandidatska lista HPS“, *JP*, br. 615., 9. VIII. 1927., 2.; „Izborna skupština HPS“, *JP*, br. 638., 5. IX. 1927., 3.; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 222.

³⁶² „Komunikej Hrvatskog Bloka“, *ND*, br. 151., 4. VII. 1927., 4.; „Kandidati Hrvatskog Bloka – zaključci okružne konferencije“, *JP*, br. 609., 2. VIII. 1927., 2.; „Lista Hrvatskog Bloka“, *ND*, br. 187., 16. VIII. 1927., 5.; „Velika skupština dr. Ante Trumbića“, *JP*, br. 625., 22. VIII. 1927., 1.

³⁶³ „Skupština Hrvatsko Seljačko – Radničkog Bloka“, *JP*, br. 638., 5. IX. 1927., 2.-3.; „Zbor Hrv. Seljačko – radničkog Bloka“, *ND*, br. 204., 5. IX. 1927., 7.-8.;

³⁶⁴ HR-DAS-52, OPTI, sv. br. 9., Kazneno 1927.

³⁶⁵ HR-HDA-1359, Teror vladajućeg režima (dalje: Teror...), 1912.-1941., Kutija broj 8, Inv. broj 364, br. 11675, MUP Pov DZ za Velikog župana u Splitu, 27. VII. 1927.

³⁶⁶ „Između dviju demokratskih stranaka“, *ND*, br. 257., 4. XI. 1927., 5.; „Između dviju demokratskih stranaka“, *ND*, br. 261., 9. XI. 1927., 3.

samostalno izaći i „prebrojati se.“ Uoči izbora radikali su održali manju konferenciju na kojoj su govornici upozoravali da glas radikalima znači ispunjenje dužnosti prema domovini.³⁶⁷

SDS je istupila samostalno, a stranački zbor održan je početkom rujna, i to isti dan kada su i HSRB, HSS te HPS također održale skupštinu. Prema pisanju SDS-u naklonjenije *Jadranske pošte* ovaj je zbor bio najuspješniji i najposjećeniji. Nazočni govornici isticali su da je samo SDS ostala vjerna idejama integralnog jugoslavenstva.³⁶⁸

Koliko je HSS-u značio dobar izborni rezultat u južnodalmatinskom izbornom okrugu, svjedoči nam postavljanje samog Radića na mjestu kandidata. Taj su potez u *Novom dobu* držali pokušajem spašavanja glasova. HSS-ov zbor bio je na rubu incidenta jer je Radiću policijski predstavnik nekoliko puta prekidao govor, a spriječen je i mogući sukob između pristaša stranke i grupe federalista. Ponovno je nenaklonjenost stranci pokazivana u listu *Novo doba*.³⁶⁹ Sljedeća tablica pokazuje nam rezultate u gradu Splitu gdje je izašlo 59,4 % glasača.

Tablica VIII.: Rezultati parlamentarnih izbora 1927. na području grada Splita³⁷⁰

Ime stranke	Nositelj liste	Splitski kotarski kandidat	Broj glasova	Postotak glasova
HSS	Stjepan Radić	Stipe Matijević	544	12,26 %
SDS	Prvislav Grisogono	Niko Bartulović	813	18,29 %
HPS	Stjepan Barić	Ante Dulibić	260	5,85 %
Demokratsko-zemljoradnička	Grga Anđelinović	Ivo Majstrovčić	596	13,41 %
Radikali	Ljubo Jovanović	Ksaver Varda	364	8,19 %
Radničko-disidentska	Petar Đirlić	Vicko Jelaska	1022	22,3 %
HFSS	Đuro Mimica	Stijepo Perić	845	18,99 %

U usporedbi s oblasnim izborima sada imamo gotovo iste stranke koje su se pojavile, s tim da jedini izuzetak predstavlja odvojeni istup radikala i samostalnih demokrata. Koalicija komunista i disidenata HSS-a sad je osvojila značajno manji broj glasova. Razlog je možda što

³⁶⁷ „Kandidatska lista NRS“, *JP*, br. 620., 16. VIII. 1927., 2.; „Konferencija NRS u hotelu Bellevue“, *JP*, br. 639., 6. IX. 1927., 4.; „Izborni zbor radikalne stranke u Splitu“, *ND*, br. 206., 6. IX. 1927., 2.; „Veliki zbor Narodne Radikalne Stranke u Splitu“, *Država*, br. 322., 7. IX. 1927., 1.; „Zbor Narodne radikalne stranke“, *ND*, br. 208., 8. IX. 1927., 3.

³⁶⁸ „Velika skupština Samostalnih Demokrata“, *JP*, br. 638., 5. IX. 1927., 1.-2.; „Zbor Samostalno – demokratske stranke“, *ND*, br. 204., 5. IX. 1927., 2.;

³⁶⁹ „Nesloga među radićevcima radi kandidatura“, *ND*, br. 154., 7. VII. 1927., 3.; „Prva kandidatska lista“, *ND*, br. 183., 10. VIII. 1927., 3.; „Zbor g. Stjepana Radića“, *JP*, br. 638., 5. IX. 1927., 2.; „Stjepan Radić u Splitu“, *ND*, br. 204., 5. IX. 1927., 2., 7.; „Nedjeljni izborni zborovi u Splitu“, *ND*, br. 207., 7. IX. 1927., 3.; „Predizborne žare“, *ND*, br. 210., 10. IX. 1927., 4.

³⁷⁰ „Rezultati izbora za Narodnu skupštinu u Dalmaciji i cijeloj zemlji: Grad Split“, *JP*, br. 644., 12. IX. 1927., 1.

se dio bivših glasača, nakon stabilizacije unutar HSS-a, sada vratio matičnoj stranci. Branislav Gligorijević, primjerice, navodi da je manji broj glasova posljedica „nepovoljnog sporazuma s disidentima“, ističući da je on više naglašavao seljačke, no radničke zahtjeve.³⁷¹ Demokrati i zemljoradnici osvojili su nešto više glasova nego na prošlim izborima kao vjerojatna posljedica većeg broja izlaska birača naklonjenijih jugoslavenskim strankama jer je i SDS zabilježila procvat. Većim brojem glasača i HPS je doživjela svoj vrhunac sa 5, 85 % osvojenih glasova. U odnosu na oblasne, ali i općinske izbore, HSS dobila je veći broj glasova. Za razliku od turbulentne situacije uoči oblasnih izbora, mjesna organizacija HSS-a, ali i ostatak stranke na ovim skupštinskim izborima bili su bez incidenata. Možemo reći da je nakon krize splitski HSS sada stajao na čvrstim temeljima s mogućnošću daljnjeg napredovanja. Izuzetno nezadovoljni rezultatima bili su radikali koji su najavili reorganizaciju stranke i strože primanje novih pristaša.³⁷² O mogućem nezadovoljstvu u redovima zemljoradnika s postojećom izbornom suradnjom s demokratima svjedoči nam vijest objavljena u *Novom dobu* o želji zemljoradnika za novim djelovanjem stranke.³⁷³ Ukupno je u okrugu Split-Dubrovnik-Kotor HSS osvojila malo više od 25 000 glasova i 5 mandata, NRS je dobila malo više od 10 000 glasova i 2 mandata, a manje od 10 000 glasova i po jedan mandat dobili su DS, SDS i HPS.³⁷⁴

Poslije izbora najveća novost na glavnoj političkoj sceni bilo je uspješno okončanje pregovora između dojučerašnjih protivnika, Radića i Pribićevića, koji su doveli do zajedničke suradnje dvaju stranaka stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije (SDK).³⁷⁵ Po stvaranju SDK Splitu su suradnju uspostavili mjesni HSS i mjesni SDS te odmah započeli oštru borbu u splitskom Općinskom vijeću.

Novu koaliciju nisu blagonaklono gledali na hrvatskoj strani pa je početkom 1928. zapažena javna konferencija sazvana radi okupljanja hrvatskih elemenata u borbi protiv novih saveznika koji, kako su istaknuli, „hrvatsko pitanje“ žele zamijeniti „prečanskim pitanjem“. S time na umu u Splitu su se okupljeni federalisti i pristaše HSRB-a istaknule nužnost zbližavanja

³⁷¹ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke...*, 241.

³⁷² „Radikalna stranka i Split“, *Država*, br. 324., 14. IX. 1927., 2.

³⁷³ „Gibanje među splitskim zemljoradnicima“, *ND*, br. 283., 6. XII. 1927., 4.

³⁷⁴ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 352.-360.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 466.;

³⁷⁵ F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, 497.-503., 510.-513.; J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 326.-328.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 352.-363.; H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna...*, 204.-233. Dejan Djokić primjećuje da je SDK bila „najduža trajuća politička koalicija u cjelokupnoj povijesti Jugoslavije.“ Dejan DJOKIĆ, „Nationalism, Myth and Reinterpretation of History: The Neglected Case of Interwar Yugoslavia“, *European History Quarterly*, 42/2012., br. 1., 82.-83.

„nezavisnih hrvatskih narodnih snaga.“ Ipak, sva akcija za sada je ostala samo na pregovorima jer je disident Đirlić ponovno zatražio priznavanje postojećeg saveza s komunistima.³⁷⁶

SDK je započela s održavanjem zborova diljem zemlje na kojima je žestoko napadana vladu. Između ostaloga zahtijevalo se uvođenje demokratskog režima, reforma uprave i državne administracije, jednakost u plaćanju poreza za „prečanske“ krajeve te s vremenom revizija ustava.³⁷⁷ Veliki zbor, s Radićem i Pribićevićem kao glavnim govornicima, bio je najavljen u Splitu, a radikali su se nadali da će SDK baš u ovom gradu započeti sa svojim raspadom.³⁷⁸

Želje radikala nisu se ostvarile jer je travanjski zbor SDK bio najbrojniji skup neke političke grupacije za ovo razdoblje 1918. - 1929.³⁷⁹ Glavni govornici skupa, među njima Radić i Pribićević, u govorima su žestoko napali vladu, a mnoštvo hrvatskih zastava radikalima i demokratima značilo je „sprovod“ SDS- a u Splitu i Dalmaciji.³⁸⁰ Demokrati su otišli korak dalje nazvavši zbor „sprovodom jugoslavenstva u nekoć najjugoslavenskijem gradu države.“³⁸¹ Čini se da je Radić u tolikoj mjeri bio oduševljen zborom, koji je nazvao „manifestacijom pravog seljačkog Splita“, da je neposredno poslije rekao da je Split „realno i praktično središte hrvatstva“, odnosno glavni grad SDK.³⁸²

Dosta u sjeni SDK-ovog zbora i režimske su snage imale manje akcije u Splitu. Grga Anđelinović je održao manji zbor,³⁸³ a sredinom travnja, vjerojatno s ciljem ublažavanja velikoga uspjeha SDK, predsjednik vlade Velja Vukičević došao je u Split. Značaj dolaska potonjega umanjivao je opoziciji naklonjeni tisak.³⁸⁴

Sjednice Narodne skupštine prolazile su u burnom tonu, a sukob između SDK i vladinih stranaka sve se više povećavao, posebice oko donošenja Nettunskih konvencija. Sve je

³⁷⁶ „Javna konferencija federalista i Hrvatsko seljačko – radničkog bloka“, *JP*, br. 24., 30. I. 1928., 3.

³⁷⁷ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 330.–335.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 363.–384.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 243.–251.;

³⁷⁸ „Zbor seljačko – demokratske koalicije“, *Država*, br. 374.–375., 7. IV. 1928., 1.; „Nekada i sada“, *Država*, br. 374.–375., 7. IV. 1928., 2.

³⁷⁹ Novinski naslovi govorili su o prisutnih 10 000 – 25 000 ljudi.

³⁸⁰ „Veličanstvena manifestacija Dalmacije: Na zboru od preko 20 000 duša, osuđuju Stjepan Radić i Svetozar Pribićević vladinu politiku“, *JP*, br. 84., 10. IV. 1928., 1.-2.; „Zbor Seljačko – demokratske koalicije“, *Država*, br. 376., 18. IV. 1928., 3. – 4.; „Sprovod Samostalno – Demokratske stranke u Dalmaciji“, *PL*, br. 7., 10. IV. 1928., 1.

³⁸¹ „Posljedice koalicije SDS sa Radićem“, *PL*, br. 7., 10. IV. 1928., 2.; „Sprovod Samostalno – Demokratske stranke u Dalmaciji“, *Pučki list*, br. 7., 10. IV. 1928., 1.

³⁸² „Split kao središte hrvatstva“, *JP*, br. 85., 11. IV. 1928., 3.; „Split glavni grad prečanske oblasti“, *JP*, br. 91., 18. IV. 1928., 2.

³⁸³ „Zbor Jugosl. Demokratske stranke u Splitu“, *ND*, br. 66., 18. III. 1928., 1.-2.;

³⁸⁴ „Predsjednik vlade g. Velja Vukičević u Splitu“, *JP*, br. 89., 16. IV. 1928., 3.

kulminiralo na sjednici 20. lipnja kada je radikalski zastupnik Puniša Račić usmrtio Đuru Basaričeka i Pavla Radića, te ranio Ivana Pernara, Ivana Grandu i Stjepana Radića.³⁸⁵

Atentat u Narodnoj skupštini izazvao je najveću političku krizu u Splitu³⁸⁶ te je doveo i do raspuštanja Splitskog vijeća, uvođenja komesarijata i raspisivanja novih izbora. Splitski SDK pozvao je sve pristaše stranke na mir i čekanje odluke vodstva stranke. Održan je protestni skup na kojem su vodeći mjesni članovi HSS-a³⁸⁷ i SDS-a osudili atentat, a diljem grada održavane su mise u čast poginulih i ranjenih. Mnoštvo građana iskazalo je posljednju počast Pavlu Radiću i Basaričeku, a u tome su im se pridružili i općinski vijećnici koji su prethodno održali izvanrednu sjednicu s jednoglasno prihvaćenom rezolucijom žaljenja.³⁸⁸ Gradonačelnik Tartaglia tom je prilikom istaknuo kako građani Splita jednoglasno osuđuju „strašan i gadljiv zločin“, osobno držeći potrebu revizije Vidovdanskog ustava.³⁸⁹ Zbog nesudjelovanja predstavnika Splitske općine u proslavi Vidovdana veliki župan Ivo Perović raspustio je Splitsko vijeće i uveo komesarijat.³⁹⁰

Atentat je imao posljedica i na djelovanju drugih političkih stranaka. Unutar HPS-a došlo je do previranja i nezadovoljstva što se stranka posredno nalazila u vladi.³⁹¹ Tijekom ljeta 1928. vođeno je više polemika: između SDS-a i demokrata, između zemljoradnika i demokrata te između radikalske *Države* i *Novog doba*, kojoj se pridružila i orjunaška *Pobeda*. Teme polemika kretale su se od lokalnih pitanja poput onoga tko je inicirao komesarijat u Splitskoj općini, preko toga ima li Split zbog apstinencije Vidovdana „duboku i istinsku nacionalnu

³⁸⁵ F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, 514.-531.; J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 329.-346.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 363.-391.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 251.-255. Više o atentatu vidi u: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967.

³⁸⁶ Magazinović o utjecaju atentata na jednome mjestu navodi: „Spuštajući se s periferije Splita u centar grada vidim grupe ljudi kako razgovaraju, zabrinutih lica, tajanstveno.“ Vidi: Hrvoje MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće: sjećanja*, Split, 2002., 35. Bogdan Radica također govori kako „Split nije bi otako šutljiv, zabrinut i zamišljen nad svojom sudbinom.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 71.

³⁸⁷ Jedan od čelnika mjesnog HSS-a Paško Kaliterna u pismu Radiću je izrazio zadovoljstvo što je potonji stigao u „naš pitomi i bijeli Zagreb.“ Narod svakodnevno dolazi s pitanjima o vašem zdravlju, nastavlja Kaliterna, te drži da se „više ne ide u Beograd.“ U tom smislu Kaliterna je vjerovao da bi još bilo bolje kada bi Radić dao upute za daljnje držanje. Vidi: HR-HDA-815, Obitelj Radić, Kutija br. 7, 1.3.155. P(aško) Kaliterna Stjepanu Radiću, 11. VII. 1928.

³⁸⁸ SVKST, M-611/III-a, ZOV, br. 5423/3, 23. VI. 1928.; „Seljačko – demokratska koalicija u Splitu o žalosnim događajima u Skupštini“, „Pristašama Seljačko – Demokratske koalicije“, „Protest SDK u Splitu“, *JP*, br. 143., 21. VI. 1928., 3.; „Split u crnini i žalosti“, *JP*, br. 144., 22. VI. 1928., 3.; „U znak pieteteta i počasti blagopok. Pavlu Radiću i Đuri Basaričeku“, *JP*, br. 145., 23. VI. 1928., 5.; „Crnina i žalost u Splitu za vrijeme pogreba blagopok. Pavla Radića i Đure Basaričeka“, „Sastanak SDK“, *JP*, br. 146., 25. VI. 1928., 5.

³⁸⁹ SVKST, AIT, M-681/18. 3 A, [1] g) 2/3, Govor općinskim vijećnicima povodom atentata na Pavla Radića i Gjuru Basaričeka u Narodnoj skupštini u Beogradu, 20. VI. 1928.

³⁹⁰ Marijan BULJAN, „Splitski općinski izbori“, *Historijski zbornik*, LXVI/2013., br. 2., 335.-337. I u Dubrovniku je zbog istog razloga došlo do raspuštanja općinske uprave i uvođenja komesarijata. Vidi: Mirošević, Franko, „Borba za općinsku samoupravu u južnoj Dalmaciji od 1919. do 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 23/1990., 160.-161.

³⁹¹ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 274.-282.

svijest“, pa do toga je li opravdan ulazak istaknutog demokratskog vođe Budislava Grge Anđelinovića u novu vladu, s čime se nisu slagali dalmatinski i splitski zemljoradnici na čelu s Rudolfom Pederinom.³⁹²

I po Radićevoj smrti Poslovni odbor SDK u Splitu pozvao je na očuvanje reda građane, koji su, ponovno okupljeni na obali, ovoga puta odali posljednju počast Stjepanu Radiću. Tijekom čitavog ljeta u gradu su česte bile komemoracije u Radićevu čast.³⁹³ Posljedica atentata bilo je i likvidiranje disidentskog pokreta, i to od samih vodećih disidenata.³⁹⁴

Značajan događaj u Splitu, kojim se manifestiralo nezadovoljstvo prema režimu, bile su demonstracije i nemiri izbili prilikom posjete Grge Anđelinovića. Novine su različito prikazale taj događaj tako da su opozicijske pravdale napade, dok su režimske kritizirale izostanak kulture u gradu.³⁹⁵

Za Split su raspisani novi općinski izbori sredinom studenog. O samoj kampanji, izbornom rezultatu i novoj općinskoj upravi govorit će se u posebnom poglavlju. Nakon intenzivne izborne kampanje, obilježene sklopljenim i razvrgnutim pregovorima, raspuštenim zborovima, novinskim natpisima i pritiscima, te pogledu ostatka zemlje prema događajima u Splitu najviše je glasova osvojila HSS, koja je, uz podršku SDS-a i HFSS-a sastavila novu Općinsku upravu na čelu s istaknutim djelatnikom iz HSS-a Josipom Berkovićem.

To je bio posljednji značajniji politički događaj u gradu Splitu jer je 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar I. Karađorđević uveo diktaturu, ukinuo političke stranke, a umjesto zakonski i slobodnim izborima izabranog Općinskog vijeća u veljači imenovao nove članove na čelu s imenovanim gradonačelnikom Jakšom Račićem. No, o tome će se govoriti u drugom dijelu ovoga rada.

³⁹² M. BULJAN, „Splitski općinski izbori“, 335.-341.

³⁹³ *Isto*, 339.-340.

³⁹⁴ „Javna konferencija federalista i Hrvatsko seljačko – radničkog bloka“, *JP*, br. 24., 30. I. 1928., 3.; „Prijelaz disidenata HSS u maticu stranke“, *JP*, br. 157., 10. VII. 1928., 3.; „Sažalnica Pere Đirlića“, *JP*, br. 184., 10. VIII. 1928., 3.

³⁹⁵ „Demonstracije protiv ministra Dr. Anđelinovića“, *JP*, br. 206., 6. IX. 1928., 3.; „Kako Split dočekuje ministre“, *Država*, br. 415., 12. IX. 1928., 3.; „Pod dojmom demonstracija“, *PL*, br. 15., 25. IX. 1928., 1. Sličan napad zabilježen je i u Makarskoj. Vidi: I. HRSTIĆ, *Vrijeme promjena*, 99.-100.

3. 2. Djelovanje političkih stranaka i osoba

Nakon uvodnog poglavlja sada ćemo se detaljnije osvrnuti na djelovanje svake od važnijih političkih stranaka u vrijeme parlamentarnog razdoblja Kraljevine SHS. Prilikom obrade pojedine stranke pokušat će se odgovoriti na sljedeća pitanja (ne nužno tim redoslijedom): a) kada se javljaju prvi tragovi stranke u Splitu?; b) kada je formirana njena mjesna organizacija?; c) tko su glavni predstavnici stranke?; d) ima li stranka svoj stranački tisak, ako da koliko redovito izlazi, ako ne, ima li simpatije pojedinih novina?; e) koja skupina građana joj spada u potencijalne glasače?; f) s kime se stranka najviše sukobljava politički, a s kime komunalno?; g) vezano s ovim posljednjim, kakav je stav stranke prema Splitu?; h) koji su najznačajniji događaji pojedine stranke u Splitu, odnosno veliki stranački skupovi/zborovi?; te i) jesu li postojali unutarstranački sukobi? To su pitanja koja se tiču samih stranaka, dok će se posebnim potpoglavljem pokazati djelovanje splitskoga gradonačelnika Ive Tartaglie.

Stvaranjem Kraljevstva SHS prethodno uspostavljena koncentracija predratnih dalmatinskih (i splitskih) političara, koja je svoj vrhunac postigla srpanjskim zborom 1918., uskoro je napuštena. Obnova političkog života došla je sada u ponešto drugačijim okolnostima. Naime, za razliku od predratnog razdoblja u novoj državi stranke su većinom dolazile izvan Splita i Dalmacije, odnosno s prostora bivše Banske Hrvatske (primjerice, Hrvatska seljačka stranka) ili iz novih područja države (primjerice, Narodna radikalna stranka). Izuzetak su predstavljali splitski/dalmatinski socijalisti, koji su nastavili sa svojim predratnim djelovanjem, iako su se poslije ujedinili s ostalim strankama u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije.

Nameće nam se prvo pitanje: je li uopće postojala mogućnost stvaranja, ali i djelovanja nekakve regionalne ili lokalne stranke? Odgovor glasi „da“, no samo u početnom razdoblju političke borbe. Primjer za to možemo uzeti u stvaranju „Izvanstranačke grupe“ na izborima 1920., koja je nestala na već idućim izborima. Kasniji događaji ipak su nekako svrstali političke stranke u Splitu na one koje su tada, u većoj ili manjoj mjeri, bile najznačajnije i na širem državnom području. Usko vezano s ovim, drugo pitanje glasi: je li postojala mogućnost uspjeha u zagovaranju isključivo komunalne politike u prvom planu, koja bi Split isključivo gledala u njegovom užem gradskom/općinskom području, a ne izvan tog teritorija? Kao i na prvo pitanje, i ovdje bi odgovor glasio „da“, no također samo za početno razdoblje. Pojedini političari koji su možda i djelovali u obliku svojevrsne „splitske komunalne politike“ s vremenom jednostavno nisu više imali dovoljnu potporu, pogotovo s obzirom događaje i zbivanja na

krupnoj političkoj sceni.³⁹⁶ Bolje rečeno, u situaciji kada je u državi prevladavalo (još službeno nepriznato) „hrvatsko pitanje“ isticanje splitske komunalne politike u prvom planu nije moglo imati značajniji odjek. Stranke ovdje obrađivane bit će poredane redosljedom nastanka njihovih mjesnih organizacija u Splitu. Prvi su, stoga, na redu komunisti.

3. 2. 1. Komunisti

Komunisti su u Splitu tijekom parlamentarnog razdoblja prolazili kroz burno razdoblje obilježeno progonima, zabranom djelovanja te čestom promjenom imena pod kojim su prikriveno djelovali. U legalnom razdoblju stranka³⁹⁷ je bila poznata pod imenima socijaldemokrati/socijalisti i komunisti, a u ilegalnom Nezavisna radnička partija Jugoslavije, radnici, Hrvatsko seljačko-radnički blok (u suradnji s disidentima HSS-a) te Savez radnika i seljaka. Uz sve to, i unutar same stranke ponekad su se javile nesuglasnosti oko taktike i političkog (ne)djelovanja, iako sada možda u manjem dijelu no što će se pojaviti 1930-ih.

Općenito bismo razdoblje Komunističke partije u Splitu mogli podijeliti u dva razdoblja s granicom koju predstavlja Obznana i Zakon o zaštiti države kada je stranka prešla u ilegalnost. Bez obzira na sve, komunisti su imali izrazitog uspjeha u samom Splitu³⁹⁸ te su u nekoliko izbora osvajali najveći broj glasova, ili su u najgorem slučaju, bili u samom vrhu. Tako su i u vremenima najvećih progona i pritisaka mogli uvijek računati na minimum 20 % glasova.

Zašto su komunisti imali takav uspjeh u Splitu? Vjerujem da razlog tome možemo tražiti u godinama prije 1918., odnosno u razdoblju kada su prve radničke ideje počele dolaziti u grad Split. Budući da ostale prijeratne političke stranke nisu bile obnavljane, komunisti, u ovom razdoblju poznati kao socijaldemokrati/socijalisti³⁹⁹, već su bili poznati građanima i biračima

³⁹⁶ Bogdan Radica o tome piše: „Bilo je jasno, da ni Split ni Dalmacija nisu mogli više voditi nikakav ni politički ni socijalni ni kulturni pokret cijelog hrvatskog organizma, nego da se je on morao voditi iz uže Hrvatske, na koju je gledalo svo hrvatsvo. Povijesna uloga Dalmacija...pretopila se u prvenstvenoj ulozi Zagreba.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 42.

³⁹⁷ Iako komuniste obilježava riječ „partija“, ovdje ćemo koristiti termin „stranka“, isključivo iz razloga i što ostale sudionice nazivamo istim imenom.

³⁹⁸ Ivan Jelić ističe da je u prvom razdoblju poslije 1918. Split bio „jedno od glavnih jugoslavenskih središta veoma burnih društveno-političkih zbivanja u kojima je revolucionarni radnički pokret, predvođen mladom Komunističkom partijom, odigrao značajnu ulogu.“ Vidi: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split...*“, 91.

³⁹⁹ Elaborat sačuvan u fondu SDS RSUP SRH navodi da je prijeratna Socijalistička demokratska stranka imala „dosta pristaša“ u Splitu, no istodobno politički „nije naročito dolazila do izražaja.“ Istom elaboratu je prisustvo 50 delegata iz Splita (od ukupno 74 dalmatinska) na IV. Pokrajinskoj konferenciji Socijaldemokratske stranke za Dalmaciju bio dokaz da je „Split još tada bio žarište socijalističkog pokreta u Dalmaciji.“ Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji). Tonči Šitin u radu koji proučava sindikate u Dalmaciji do 1920. navodi „značajne i vrijedne uspjehe socijalista“ u Splitu i okolici, odnosno uspjehe u „široj uobličenoj određenih stavova prema seljačkom i agrarnom pitanju.“ Vidi: Tonči ŠITIN, „Karakteristike razvitka...“, 198.-202.

Splita sa svojim djelovanjem pa njihova pojava na novoj političkoj sceni nije značila potpuno novi početak.

S time na umu formiranje Mjesne organizacije stranke⁴⁰⁰, odnosno Mjesnog komiteta u ovom slučaju, nije predstavljalo nikakvi značajni korak u djelovanju stranke u gradu. Već na samom početku života nove države nailazimo na poznata imena istaknutih djelatnika koji, za razliku od nekih drugih političara, poslije 1918. nisu promijenili političko djelovanje ili pristupili nekoj novoj političkoj stranci. Na taj su način komunisti imali dobre startne pozicije, dapače izrazito povoljne, kojima je pridonijelo i na samom početku relativno slobodno djelovanje, što se ogledalo i u slobodnom izlaženju tiska. Stoga, nije ni iznenađenje što su na prvim poslijeratnim izborima uvjerljivo pobijedili u Splitu. Zanimljivo je što su neki sudionici komunističkog pokreta u naknadnim sjećanjima istaknuli da su na razvoj komunističkog pokreta u Splitu utjecali i pojedini srpski oficiri, koji su držali predavanja u socijalističkom duhu.⁴⁰¹

Glavni predstavnici komunista u Splitu u razdoblju 1918. - 1929. bili su Jakov Gabrić⁴⁰² Ante Prkušić, Dušan Jankov, Mario Vlasko, Ivo Marić, Vicko Jelaska, Ivo Baljkas i drugi. Dok su Gabrić i Jakov bili aktivni u legalnom razdoblju stranke, posljednja trojica svakako spadaju u komunističke vođe za ovo razdoblje. To se napose odnosi na Vicko Jelasku, koji je zahvaljujući svojem autoritetu i, možemo reći, čestim uhićenjima uživao „apsolutnu vlast“ unutar Partije u Splitu, što je dovelo do kasnijih nesuglasica.

U ovom parlamentarnom razdoblju komunisti su u Splitu tiskali i izdavali više stranačkih novina: prvo su već raspadom Austro-Ugarske pokrenute *Radničke novine*,⁴⁰³ koje je 1920. zamijenilo *Oslobođenje*⁴⁰⁴, zabranjeno krajem iste godine. Uz neke manje pokušaje ističe se još i *Radnički odjek*, pokrenut sredinom 1928. Dok su *Radničke novine* još i prolazile relativno „neoštećene“ u sukobu s vlastima, *Oslobođenje* nakon oštrijih mjera protiv

⁴⁰⁰ Ivo Marić navodi da je nakon ilegalnih sastanaka u listopadu 1918. odlučeno da će se obnoviti radnički pokret u Dalmaciji. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (grada): treći dio“

⁴⁰¹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/2, Dalibor Jakaša, „Izjava o radu KPJ i SKOJ-a od 1918. do 1925. u Splitu“; Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 1/2, Ivo Marić, „O razvitku socijalističkog pokreta u Dalmaciji (do Obznane)“

⁴⁰² Jakov Gabrić se nalazio na čelu sedmeročlanog Pokrajinskog izvršnog odbora. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/3, Vicko Jelaska – Ivo Marić, „Organizacioni podaci KPJ na području Splita 1919-1929 rekonstruirani na osnovu sjećanja Vicka Jelaska i Ive Marića“

⁴⁰³ *Radničke novine* su po Šitinu „odigrale značajnu ulogu u revolucioniranju radničkih i seljačkih masa Dalmacije.“ Vidi: T. ŠITIN, „Karakteristike razvitka.“, 193.

⁴⁰⁴ Nezadovoljan pisanjem *Oslobođenja* bio je gvardijan samostana sv. Frane u Splitu koji je pismom iz prve polovice 1920. upozorio upravu Hrvatske štamparije da prema ugovoru samostan ima pravo prekinuti odnose sa Štamparijom ako ista tiska tekstove koji se protive katoličkoj vjeri i moralu, što je *Oslobođenje* redovito radilo. Vidi: HR-DAS-502, Zbirka Vidović, Stjepan, 1918 – 1936., Sig. SV 21/11, 23. II. 1920.

komunizma u Splitu i Dalmaciji nije izlazilo gotovo pet mjeseci u drugoj polovici 1920. Kada je ponovno pokrenuto, odmah je svojim pisanjem oštro kritiziralo vlast. Primjenom *Obznane* zabranjena je komunistička propaganda pa je tako i *Oslobođenje* prestalo s daljnjim izlaženjem.⁴⁰⁵

I prije početka izlaženja *Radnički odjek* bio je pod prismotrom režima. Državno redarstvo obavijestilo je tako župana Perovića o najavljenom izlasku ovoga lista pod vodstvom Ive Baljkasa. Iako su u *Radničkome odjeku* najavili da će pozornost posvećivati samo radničkim socijalno-gospodarstvenim problemima, a ne političkim, Perović je upozoren da je Baljkas „duhovni vođa dalmatinskih potajnih komunista“, blizak Ivi Mariću, „jednim od vođa potajnih splitskih komunista.“⁴⁰⁶ Nakon atentata u Narodnoj skupštini uslijedile su češće zapljene *Radničkog odjeka*.⁴⁰⁷ Razlog je bio i što su članci postali oštrij⁴⁰⁸ pa je *Radnički odjek* optužen da „uvijenim riječima poprilično jasno propagira komunizam i vrijeđa državu.“⁴⁰⁹

Glavnu opoziciju komunistima u mjesnom tisku, uz orjunašku Pobedu, pružalo je *Novo doba*, u kojem su u više navrata upozoravali na „pogubnost“ komunističkog pokreta te su u skladu s tim pozdravljali sve pokušaje režima da suzbije komunistički utjecaj. Rijetkost nisu bile ni međusobne polemike koje je ovaj vodeći međuratni splitski list vodio s *Oslobođenjem*. Uz prozivanja splitskih komunista za navodnu suradnju s Talijanima svaki komunistički neuspješni štrajk u *Novom dobu* bio bi srdačno pozdravljen. Uostalom, kao što smo vidjeli u uvodnom poglavlju, upravo su u *Novom dobu* povelili akciju da splitski predstavnici na oblasnim izborima 1927. ne bi bili isključivo komunistički.⁴¹⁰

Iako su se komunisti u prvom redu pretežito obraćali radnicima, čini se da se njihovo uporište potencijalnih glasača nalazilo prije svega u splitskim težacima.⁴¹¹ O tome nam mogu svjedočiti sastavi lista na općinskim izborima 1926. i 1928. Drugu skupinu potencijalnih

⁴⁰⁵ „U eri slobode...“, *Oslobođenje*, br. 42., 30. X. 1920., 1.; „Za slobodu zbora i sastajanja“, *Oslobođenje*, br. 42., 30. X. 1920., 3.; „Kojim putem?“, *Oslobođenje*, br. 53., 15. XII. 1920., 1.

⁴⁰⁶ SR-AJ-14-70-248. broj. pov. 18/125 Glavni odsjek Državnog redarstva u Splitu županu Peroviću, 20. V. 1928.

⁴⁰⁷ SR-AJ-14-70-248, 22. VI. 1928., 13. VII. 1928. .

⁴⁰⁸ „Bastilja“, *Radnički odjek*, god I., br. 8., 12. VII. 1928., 1.; „Gnjusan zločin velikosrpskih hegemonista“, br. 4., 22. VI. 1928., 1.

⁴⁰⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 9., Kazneno 1927.

⁴¹⁰ Npr. vidi: „Opasna igra“, *ND*, br. 157., 19. VII. 1919., 3.; „Split, 7. travnja“, *ND*, br. 75., 7. IV. 1919., 1.; „1. svibnja“, *ND*, br. 95., 2. V. 1919., 3.; „Splitska općina – falsifikator“, *Oslobođenje*, br. 6., 13. VI. 1919., 1.; „Socijalistički prijedlog u općinskom vijeću“, *ND*, br. 132., 18. VI. 1919., 3.; „Splitska Općina – falsifikator“, *Oslobođenje*, br. 8., 27. VI. 1919., 2.; „Fiasco generalnog štrajka u Splitu“, *ND*, br. 146., 2. VII. 1920., 1.-2.; „Tko stvara u Splitu komuniste?“, *ND*, br. 150., 7. VII. 1920., 1.-2.; „Grad Split i Oblasni izbori“, *ND*, br. 289., 16. XII. 1926., 4.

⁴¹¹ Prema zaključku Jelasko Marijan splitski su komunisti „čvršće uporište imali među težacima i obrtnicima u gradu, nego među tvorničkim radnicima.“ Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 119.

glasača činili su obrtnici i trgovci⁴¹², a tek potom mogli bismo staviti radnike. Visokoobrazovanim osobama komunisti vjerojatno nisu bili pretjerano zanimljivi, izuzev pojedinaca koji su prihvatili njihove ideje i potom moguće bili aktivniji članovi. Gotovo sigurno možemo navesti da i državni činovnici nisu spadali u potencijalnu komunističku skupinu glasača, dakako i u tom slučaju uz pojedine izuzetke.⁴¹³

Naknadni podatci pretežito izneseni od Vicka Jelaska i Ive Marića pružaju nam pogled u članstvo KPJ tijekom ovoga razdoblja, no njihovu istinitost moramo ipak uzeti sa zadržkom.⁴¹⁴ Jelaska i Marić na nekim mjestima nisu iznijeli podatke, koji su ovdje popunjeni od drugih autora.

⁴¹² Drago Gizdić u svojoj knjizi *Dalmacija 1941*. ističe kako je u Dalmaciji vladala „pogrešna linija“ orijentacije na zanatlije, umjesto na industrijske radnike. Vidi: Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941: Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb, 1959., 52.

⁴¹³ Na općinskim izborima 1926. komunistička lista kandidata i zamjenika (ukupno 82 imena) sadržavala je: 36 obrtnika (od čega 11 zidara, 5 kamenolomaca i 4 drvodjelca), 27 težaka, 17 radnika (obalnih i tvorničkih) te dvojicu tipografa i jednoga namještenika. Vidi: SVKST, AAT, M 575/16, Izborni odbor „Saveza radnika i seljaka.“ S druge strane, lista kandidata na izborima 1928. (ukupno 41 ime) sadržavala je gotovo 62 % težaka, oko 33 % trgovaca i obrtnika te 5 % radnika. M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 356. Možemo spomenuti i sastav stranačkih predstavnika po glasačkim mjestima na izborima 1923. kada je od njih ukupno dvadeset bilo sedam težaka, četiri drvodjelaca, četiri zidara te po jedan obućar, bojadisar, klesar, brijač i kovač. Vidi: SVKST, AAT, M-589/II 5, „Radnici i težaci! Kandidatska lista NRPJ“

⁴¹⁴ Jozo Ugrina naveo je da je ovo bio jedini način da se „nekako napravi pregled“ za razdoblje 1918. – 1929. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/ 1 – 2/3, Vicko Jelaska – Ivo Marić, „Organizacioni podaci KPJ na području Splita 1919-1929 rekonstruirani na osnovu sjećanja Vicka Jelaska i Ive Marića“

Tablica IX: Organizacioni podatci KPJ na području Splita 1919. – 1929.⁴¹⁵

Godina	Broj članova	Napomene
1919.	100 pa 300 (280 muških, 20 ženskih) 160 omladinaca	220 radnika, 30 težaka, 15 intelektualaca, 35 ostalih
1920.	370 (345 muških, 25 ženskih) 210 omladinaca ⁴¹⁶	240 radnika, 45 težaka, 25 intelektualaca, 60 ostalih
1921.	60 (57 muških, 3 ženske) 38 omladinaca	40 radnika, 12 težaka, 8 ostalih
1922.	70 (67 muških, 3 ženske) 47 omladinaca	44 radnika, 18 težaka, 8 ostalih
1923.	200 članova ⁴¹⁷	
1924. ⁴¹⁸	150 članova (140 muških, 10 ženskih) 105 omladinaca	95 radnika, 35 težaka, 8 intelektualaca, 12 ostalih
1925.	43 ćelije, 284 ukupno ⁴¹⁹	194 „obalaca“ i radnika, 90 seljaka ⁴²⁰
1926.	45 ćelija	
1927.	Neznatne promjene	
1928.	Neznatne promjene ⁴²¹	

Podatci koje iznose Marić i Jelaska nimalo se ne podudaraju sa zanimanjima kandidata komunističke liste na splitskim općinskim izborima. Zbog toga nam se čini da njihova kazivanja nisu u potpunosti točna. Mali broj radnika kandidata na listama za izbore 1926. i 1928., a s druge strane u ovoj tablici njihov ogroman broj, u znatnom su nesrazmjeru.

Glavni protivnik komunista u razdoblju 1918. – 1929. bila je JNNO, preteča kasnije *Orjune*, koja se odmah pri svome osnivanju žestoko obrušila na komuniste i najavila im oštru borbu.⁴²² Uskoro su uslijedili i fizički sukobi, pri čemu se posebno ističu oni odigrani iz 1921.

⁴¹⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/3, Vicko Jelaska – Ivo Marić, „Organizacioni podaci KPJ na području Splita 1919-1929 rekonstruirani na osnovu sjećanja Vicka Jelaska i Ive Marića“

⁴¹⁶ Ivan Jelić iznosi da je 1920. KP u Splitu imala oko 300 članova od čega 220 radnika, 30 težaka, 15 intelektualaca i 35 ostalih zanimanja. Vidi: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split...*“, 92. Podatke možemo uzeti s rezervom jer su većinu zanimanja na općinskim izborima 1926. i 1928. činili upravo težaci.

⁴¹⁷ Šitin iznosi da je 1923. u Splitu bilo 182 člana NRPJ, na čelu s Vlakom. Vidi: T. ŠITIN, „Revolucionarni radnički pokret...“, 467., 474.

⁴¹⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 3, Sig MG – I/3 – 1/23, „Split: uz 30. godišnjicu oslobođenja Splita“

⁴¹⁹ Broj je prema Jeliću iznosio 170. Vidi: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split...*“, 92.

⁴²⁰ Ove je podatke iznio Mario Vlak. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/17, Mario Vlak, „Pregled ćelija i članova KPJ u Splitu krajem 1925. i početkom 1926.“

⁴²¹ Jelić navodi da je 1928. KP imala oko 200 članova. Vidi I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split...*“, 92.

⁴²² „Ne igrajte se s vatrom“, *Pobeda*, br. 23., 22. I. 1922., 4.; „Komunisti se spremaju na juriš!“, *Pobeda*, br. 32., 26. III. 1922., 4.; „Komunisti se spremaju“, *Pobeda*, br. 67., 8. XII. 1922., 4.

i 1924. U kasnijim sjećanjima nastalim 1950-ih i 1960-ih sudionici zbivanja iznijeli su svoj pogled na dva spomenuta sukoba. Jedan od njih bio je Ivo Marić koji je za sukob iz 1921. naveo da se nakon atentata na Draškovića skupina od stotinjak jugoslavenskih nacionalista, među njima i Edo Bulat, Berislav Anđelinović i Marko Nani, spremila za obračun sa splitskim komunistima, koji su obranu odlučili postaviti u Velom Varošu. Na putu prema mjestu obračuna nacionalisti su demolirali prostorije sportskog društva „Jug“ te zlostavljali obitelj Vicka Jelaska. Sukob se odvio u Plinarskoj ulici, a u njemu su nacionalisti uz više desetaka teže ozlijeđenih izvukli deblji kraj.⁴²³ Drugi sukob iz 1924., koji se odigrao na splitskim Gripama, po Mariću je označio prestanak *Orjuninog* terora u Splitu.⁴²⁴ Vicko Jelaska u svojoj je „autobiografiji“ dodao kako je borbi protiv *Orjune* posvećivao veću pozornost nego partijskom radu. Nakon zbivanja iz 1921. komunisti su tako organizirali dodao je kako je borbene grupe pod nazivom „deseci“, „trideseteci“ i „stotinjac.“⁴²⁵ Jelaskine navode potvrdio je i Josip Rosić dodavši da je Pokrajinski komitet Radničku obranu formirao bez inicijative CK.⁴²⁶

Konstataciju da su upravo splitski komunisti imali ključnu ulogu u sprječavanju planiranog marša *Orjune* (na čelu s Ljubom Leontićem) na Beograd, pri čemu bi ulogu jugoslavenskog Mussolinija imao Pribičević, ipak se može činiti malo pretjeranom. Jelaska i Marić zbilja su držali kako bi *Orjunina* pobjeda u Dalmaciji dovela do uništenja cjelokupnog radničkog pokreta u zemlji, no navodni „marš na Beograd“ držali su posljedicom djelovanja Rajka Jovanovića, koji je „uvijek sa svojim hirovima stvarao nemoguće kombinacije i paniku u partijske redove.“ Ipak, naglasili su da bi splitski komunisti bili spremni izvršiti svoju dužnost da im je takvo što bilo naređeno.⁴²⁷

Režim je u nekoliko navrata pokušao steći pogled o komunističkom pokretu u Splitu. Tako je u rujnu 1925. pokrenuta velika akcija u kojoj je Franjo Klopčić optužen zbog unošenja raznog komunističkog materijala u grad. Nakon istrage policija je ustanovila da su u ovaj slučaj upleteni i državni nedostupni Dalibor Jakaša i Josip Donelli Rafanelli.⁴²⁸ To je potvrdio i Jakaša,

⁴²³ 150 uhićenika, od čega je većina njih pripadala KP-u, po Jeliću je predstavljalo „veliki udarac za partijsku organizaciju u Splitu.“ Vidi: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split...*“, 93.

⁴²⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 3, Sig MG – I/ 3 – 2/9, Ivo Marić: „O djelovanju *Orjune* u Splitu“

⁴²⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/ 1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900) – 1941 (autobiografija)“

⁴²⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa)“

⁴²⁷ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/2, Jelaska Vicko–Marić Ivo, „O Orjuni par slučajeva“

⁴²⁸ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 8, Inv. broj 351, br. 2154., Izvještaj o kom. propagandi u Splitu, 4. V. 1926.; Kutija broj 10., Inv. broj 452, Odjeljenje javne bezbednosti Velikom županu u Karlovcima, 19. VI. 1929.

koji je u svojim sjećanjima naveo da je na prijedlog Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju zajedno s Donelijem upućen u SSSR.⁴²⁹

Spomenuti Klopčić u svojim je sjećanjima naveo da mu je zadatak u Splitu bio odnijeti neke partijske letke, upoznati se sa stanjem partijske organizacije u Dalmaciji te održati sjednicu s Pokrajinskim komitetom SKOJ u Splitu, u čije je rukovodeće omladince svrstao Jakašu i Rafanellija. Ilegalni sastanci održavani na moru i na Marjanu Klopčića su samo uvjerali u jakost komunističkog pokreta u Splitu, pri čemu je istaknuo ulogu Marića, Baljkasa i Jelasko, napose potonjega za kojega je utvrdio da ima „goleme zasluge za komunistički pokret u Dalmaciji“ i „beskrajnu popularnost u narodu.“⁴³⁰

U samom Splitu komunisti su borbe vodili s potencijalnom saveznicom, HSS-om, i koalicijom Građanski blok-HFSS. Prvi su optuživani da svoju politiku ne vode iskreno u interesu splitskih težaka, koji im isključivo služe zbog glasova⁴³¹, a drugi da je Splitska općina pala u „nejsposobnije ruke, u koje je ikada mogla pasti.“⁴³²

Istovremeno, splitski su komunisti tijekom svog razdoblja u više navrata pokazali spremnost na suradnju s raznim strankama, većinom onih hrvatskog predznaka, iako su, primjerice, 1924. mogućnost zajedničke izborne suradnje ponudili i Oblasnom odboru Saveza zemljoradnika⁴³³. Nakon Splitskih općinskih izbora 1926. komunisti su mjesnom HSS-u i HFSS-u dali otvorenu ponudu za zajedničko sastavljanje splitske Općinske uprave.⁴³⁴ Federalistima je ponuđena i zajednička suradnja na Oblasnim izborima 1927.⁴³⁵ Nadalje, unatoč čestim (međusobnim) sukobljavanjima, komunisti su bili spremni, štoviše pokrenuli su i inicijativu, za zajednički izlazak s HSS-om i HFSS-om na Splitskim općinskim izborima

⁴²⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/ 1 – 2/2, Dalibor Jakaša, „Izjava o radu KPJ i SKOJ-a od 1918. do 1925. u Splitu“

⁴³⁰ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/ 1 – 1/8, Franc Klopčić, „Sjećanje na radnički Split 1925.“ Isti tekst nalazi se u prvom svesku *Zborniku Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije* (sv. I.) na str. 83.-93.

⁴³¹ „Vodstvu HSS u Splitu“, *JP*, br. 227., 23. IV. 1926., 2.; „Izbornom odboru Saveza radnika i seljaka u Splitu“, *JP*, br. 228., 24. IV. 1926., 2.; „Vodstvu HSS u Splitu“, *JP*, br. 229., 26. IV. 1926., 2.

⁴³² „Za osnaženje poništenih radničkih mandata“, *JP*, br. 333., 28. VIII. 1928., 3.

⁴³³ Vicko Jelaska navodi da su im zemljoradnici ljevičari nudili zajedničku suradnju na izborima 1923. te da je Politbiro-ovo odbijanje iste bila greška. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900.–1941.) autobiografija“. Ponuda zemljoradnicima 1924. u prvom je planu stavila republika i borbu potlačenih nacija protiv srpske hegemonije, a otvorenim pitanje nositelja zajedničke liste. Zemljoradnici su ponudu odbili držeći da kao jači imaju pravo na nositelja liste, a komunistima su spočitnuli da ih očito manje zanima stanje siromašnih seljaka. Vidi: HR-DAS-503, Gradivo za povijest radničkog pokreta, 1908.-1941., Sig. RP-21/118, 22. XII. 1924.; 27. XII. 1924.

⁴³⁴ SVKST, AAT, M 588/79, Jelaska, Vicko; Grčić, Duje. Pismo Mjesnoj organizaciji HFSS u Splitu. Split, 18. V. 1926.

⁴³⁵ SVKST, AAT M 588/80; Jelaska, Vicko; Rosić, Josip. Pismo HFSS u Splitu. Split, 17. XII 1926.; „Drugarska riječ dalmatinskim radnicima“, *JP*, br. 444., 15. I. 1927., 2.

1928.⁴³⁶ Svi ovi pokušaji propali su izuzev na prvi pogled uspješne suradnje s HSS-ovim disidentima, koja je dovela do unutrašnjih razmimoilaženja.

Tijekom ovoga razdoblja komunisti su u više navrata isticali požrtvovnost i borbu splitskih radnika i samog Splita. Pojedine protestne skupštine organizirane još u legalnom razdoblju stranke komunisti su nazivali „veličanstvenom manifestacijom proletarijata grada Splita“,⁴³⁷ a javni zbor uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu držali su dokazom da „splitski proletarijat“ unatoč svim progonima i dalje živi.⁴³⁸ Dakako, povoljne izborne rezultate njihov je tisak komentirao pohvalama u čast „crvenog Splita.“⁴³⁹ I drugi partijski tisak, koji nije izlazio u Splitu, isticao je da „jedinstvo, solidarnost, klasna svijest i volja za borbu“ splitskog radništva drugima mogu poslužiti za primjerom.⁴⁴⁰

Općenito gledano, prednost komunista bila je i što nikada nisu optužili Split za nedostatak radničke solidarnosti ili što slično. Jednostavnije im je bilo optužiti režim za bilo koju nepravilnost. S druge strane, zanimljivo je da su i komunisti u više navrata isticali hrvatstvo Splita, osobito kada bi postojala mogućnost zajedničkog istupa s hrvatskim strankama.⁴⁴¹

Na kraju valja reći nekoliko riječi o režimskim progonima komunista. Prvi je svibnja za komuniste i vlast svake godine označio borbu za održavanjem ili zabranom proslave.⁴⁴² Osobito je zapažena zakonom zabranjena, ali i održana proslava Praznika rada 1919. Vlast je tada uhitila i iz Splita deportirala istaknute komuniste: Jakova Gabrića, Antuna Domazeta, Jošta, Ljubu Maksimovića i Vardijana. Postupak vlasti opravdavao je komunistima nenaklonjeni mjesni tisak.⁴⁴³ Na sjednicama Općinskog vijeća socijaldemokratski predstavnik Dušan Jankov otvorio

⁴³⁶ „Predlog Nezavisnih Radnika HSS i HFSS“, *JP*, br. 203., 3. IX. 1928., 5.

⁴³⁷ „Velika javna skupština splitskog radništva“, *RN*, br. 4., 28. XII. 1918., 2.

⁴³⁸ „Naša velika javna skupština u Splitu“, *Oslobođenje*, br. 48., 24. XI. 1920., 1.-2.

⁴³⁹ „Velika pobjeda komunista u Splitu i Dalmaciji“, *Oslobođenje*, br. 49., 29. XI. 1920., 1.; „Manifestacije Splitskog Proletarijata“, *Oslobođenje*, br. 50., 4. XII. 1920., 1.

⁴⁴⁰ T. ŠITIN, „Revolucionarni radnički pokret...“, 475.-476.

⁴⁴¹ SVKST, AAT, M 588/80; Jelaska, Vicko; Rosić, Josip. Pismo HFSS u Splitu. Split, 17. XII 1926.; „Drugarska riječ dalmatinskim radnicima“, *JP*, br. 444., 15. I. 1927., 2.; „Proglas Hrvatsko Seljačko – Radničkog Bloka svim radnicima i težacima“, *JP*, br. 450., 22. I. 1927., 4

⁴⁴² Ivo Petrinović u konceptu teksta „Proslave Prvog maja 1897. – 1941.“ sačuvanog u Zbirci memoarskog gradiva u Državnom arhivu u Splitu ističe da je proslava 1919. spontano izbila, proslavu 1920., unatoč ranijim uhićenjima naziva značajnom, dok za 1921. i 1922. spominje više uhićenih. Naredne dvije godine, 1923. i 1924 (o kojoj govori i Tonči ŠITIN), proslava je održana, pogotovo 1924., kada je održana javna skupština u mjesnom kinu uz znatno oduševljenje. Zabrana proslave uslijedila je 1925. i 1926., Nezavisni radnici 1927. održali su zbor na rivi, dok je 1928. on zabranjen. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/ 1 – 1/6, Ivo Petrinović „Proslave Prvog maja 1897-1941“ u Splitu, koncept; T. ŠITIN, „Revolucionarni radnički pokret...“, 478.

⁴⁴³ „Prvi svibnja u Splitu“, *Jadran*, br. 67., 2. V. 1919., 3.; „1 svibnja“, *ND*, br. 95., 2. V. 1919., 3.; B. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 181.

je raspravu, zapaženu i u tisku, koliki je utjecaj splitsko Općinsko vijeće imalo na postupanje prema deportiranima.⁴⁴⁴

Bezuspješni pokušaj štrajka 1920. ponovno prilikom proslave Praznika rada⁴⁴⁵ doveo je do uhićenja Gabrića, Prkušića, Domazeta, Jankova i drugih.⁴⁴⁶ Neki od njih su po uhićenju i kasnijoj *Obznani* odlučili napustiti radnički pokret, koji se sada počeo ilegalno formirati po sistemu tzv. ćelija.⁴⁴⁷ Pokret su napustili, tvrdio je Jelaska, „svi oni koji tamo nisu pripadali.“⁴⁴⁸ Ipak, na drugome mjestu Jelaska je nadodao da su Gabrić, Jankov, braća Prkušić i Špiro Ivanišević izjavili da će se povući kako ne bi smetali Partiji u ilegalnom radu, koji su odobrali, no u kojem nisu mogli sudjelovati, obećavši ujedno da nikada neće služiti klasnom neprijatelju.⁴⁴⁹ S tim na umu zanimljiv je put istaknutog člana Ante Domazeta, koji se također prividno povukao, no kasnije je prešao u Orjunu.⁴⁵⁰

Nakon najave deportacije uhićenih komunisti su proglasili generalni štrajk u Splitu, koji nije uspio, te je doveo do velikog broja uhićenih. To je naročito pozdravilo *Novo doba* tumačenjem da još nije vrijeme za „komunističke eksperimente.“⁴⁵¹ Prihvatimo li navode Ljubomira Petrovića da je do donošenja „Obznane o zaštiti države 1920. represivna politika u gradovima bila stvar procjene lokalnih organa vlasti“, koja se povećala komunističkim ispadima, primjerice štrajkovima, onda bez sumnje možemo reći da je ta procjena u Splitu bila dosta oštra.⁴⁵² Drago Gizdić navodi da je utjecaj Partije „znatno splasnuo“ zahvaljujući „teroru vladajuće buržoazije i slabosti ondašnjeg rukovodstva“, nagrizanog frakcijskim borbama.⁴⁵³

⁴⁴⁴ „Austrija u pogoršanom izdanju“, *Oslobođenje*, br. 2., 16. V. 1919., 4.; „Sjednica općinskog vijeća“, *ND*, br. 121., 4. VI. 1919., 3.; „Povodom deportacije naših drugova“, *Oslobođenje*, br. 5., 6. VI. 1919., 5.; „Splitska općina – falsifikator“, *Oslobođenje*, br. 6., 13. VI. 1919., 1.; „Socijalistički prijedlog u općinskom vijeću“, *ND*, br. 132., 18. VI. 1919., 3.; „Splitska Općina – falsifikator“, *Oslobođenje*, br. 8., 27. VI. 1919., 2.

⁴⁴⁵ I u ostatku zemlje zapažen je bio štrajk željezničara uz sudjelovanje navodno 50 000 štrajkaša. Vlast je odlučila preventivno djelovati te uhićivati partijske rukovodioce i zatvoriti radničke domove, usporedno s raspuštanjem partijskih organizacija u cijeloj Dalmaciji. LJ. PETROVIĆ, „U okruženju unutrašnjeg neprijatelja...“, 29.-30.

⁴⁴⁶ B. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 185.-186.

⁴⁴⁷ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): treći dio“

⁴⁴⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900.–1941.) autobiografija“.

⁴⁴⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): treći dio“

⁴⁵⁰ Jelaska i drugi sudionici tvrdili su da je Domazet prešao u Orjunu na naređenje šefa splitske policije. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900.–1941.) autobiografija“.

⁴⁵¹ „Fiasko generalnog štrajka u Splitu“, *ND*, br. 146., 2. VII. 1920., 1.-2.; „Tko stvara u Splitu komuniste?“, *ND*, br. 150., 7. VII. 1920., 1.-2.; „Poslije nekadašnjeg štrajka“, *ND*, br. 151., 8. VII. 1920., 3.; B. RADICA, *Novi Split*, 26.

⁴⁵² LJ. PETROVIĆ, „U okruženju unutrašnjeg neprijatelja...“, 26.

⁴⁵³ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 40.-41.

Prilikom izvještavanje o predizbornoj skupštini HSRB-a na parlamentarnim izborima 1927. *Novo Doba* je zbog dijelova Jelaskina govora, bilo zaplijenjeno. Odluci se uredništvo lista usprotivilo tumačenjem da to donosi kontraefekt, odnosno da zapljene stvaraju veće oduševljenje za stranku uoči izbora. Zbog izbornoga proglašenja bili su optuženi Baljkas, Đirlić i Jelaska, no naknadno su oslobođeni.⁴⁵⁴ Općenito su mjesne novine pratile komunistička uhićenja, dok je sama vlast u kasnijem razdoblju onemogućavala javne zborove komunista, izuzev onih predizbornih, no takvi isto nisu bili u potpunosti slobodni.⁴⁵⁵

3. 2. 2. Demokratska stranka

Gledajući izborne rezultate, Demokratska stranka (DS)⁴⁵⁶ u Splitu tijekom ovoga razdoblja nikada nije polučila značajniji uspjeh, iako je na samom početku imala gotovo sve potrebne predispozicije. Što se time misli? Kao prvo, „najjugoslavenski grad“ svakako je po toj proglašenoj tituli na izborima najvećim dijelom trebao dati podršku stranci koja je zagovarala unitarno jugoslavenstvo jer inače ta titula ne bi imala smisla. Budući da do toga nije dolazilo, pokazalo se da je titula „najjugoslavenskijeg grada“ - pretjerana. Demokrati u Splitu na izborima za Ustavotvornu skupštinu dobili su gotovo 18 % glasova, no to im je ujedno i bio najbolji uspjeh jer im se narednim izborima, kada su najčešće koalirali s dijelom zemljoradnika, izborni rezultat kretao oko 13 %, a ponekad bi pao i ispod 10 %. Općenito su slabiju potporu demokrati pokušavali nadoknaditi sudjelovanjem u brojnim koalicijama, bilo na skupštinskim, oblasnim ili općinskim izborima. Drugo, stranka je (ispočetka) imala istaknute vođe: Prvislava Grisogona, Ivu Majstrovića, i, iako po svemu sudeći službeno nije bio član stranke, potporu aktualnog gradonačelnika Ive Tartaglie. Treće, na samom početku stranku blago podržava vodeći splitski dnevni list *Novo doba*, a s vremenom se pokreće i službeni stranački list *Život*. Imamo, dakle, titulu „najjugoslavenskijeg grada“, istaknute stranačke djelatnike i potporu mjesnog tiska. Zbog čega onda demokrati nisu stekli veću popularnost u Splitu, barem u

⁴⁵⁴ „Skupština Hrvatsko Seljačko – Radničkog Bloka“, *JP*, br. 638., 5. IX. 1927., 2.-3.; „Zapljenjena našeg lista“, *ND*, br. 204., 5. IX. 1927., 4.; „Zapljenjena našeg lista“, *ND*, br. 206., 6. IX. 1927., 4.; „Iz suda“, *ND*, br. 24., 30. I. 1928., 4.

⁴⁵⁵ „Komunistička nova afera“, *Pobeda*, br. 59., 8. IX. 1925., 3.; „Nova komunistička afera“, *Država*, br. 144., 9. IX. 1925., 3.; „Apšnja komunista u Splitu“, *Jadranska Pošta*, br. 40., 10. IX. 1925., 3.; „U Splitu je po prvi put uapšen jedan komunistički kurir“, *ND*, br. 221., 13. IX. 1925., 5.; „Zabranjen radnički zbor“, *ND*, br. 74., 28. III. 1928., 5.

⁴⁵⁶ Više o Demokratskoj stranci do 1921. vidi u: Tonči ŠITIN, „Nastup Demokratske stranke u Dalmaciji dvadesetih godina XX. stoljeća“, *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, (gl. ur: Stjepan Matković), Zagreb, 2005., 357.-376.

početnom razdoblju do podjele 1924.? Dolje navedeni kratki prikaz života Demokratske stranke u razdoblju od 1918. do 1929. pokušat će nam dati odgovor na to pitanje.

Već u prvoj polovici 1919. u Splitu su održavani sastanci na kojima se isticala potreba osnivanja Demokratske stranke u Dalmaciji. Na njima su sudjelovali Prvislav Grisogono, Budislav Grga Anđelinović, Ivo Tartaglia, Jakov Čulić, Josip Beroš, Petar Senjanović i drugi političari. Mnogi od nabrojanih ušli su u „promicateljski“ odbor stranke u Splitu.⁴⁵⁷

Čini se da je rad stranke i njeno organiziranje nakon ovih početnih sastanaka postao dosta pasivan jer u ostatku godine nalazimo na vrlo malo obavijesti o djelovanju DS-a. U tome možemo vidjeti jedan od razloga koji su doveli do slabijeg djelovanja stranke, pasivnost i ne baš pretjerani rad pristaša i organizatora stranke na terenu i tisku čime je propuštena prilika da stranka odmah ispočetka počne progovarati u ime „jugoslavenstva Splita.“

Očito vidjevši stanje u kojem se stranka nalazi, demokrati su u prvoj polovici 1920. isticali potrebu hitnog organiziranja i širenja stranke u Splitu i okolici, odnosno okupljanja svih „demokratskih elemenata jugoslavenske Dalmacije“ kako je to jednom prilikom rekao Ivan Majstrovčić, predsjednik Privremenog organizacijskog odbora i Pokrajinskog odbora stranke.⁴⁵⁸ No, povoljna prilika već je propuštena, a stranci u prilog nije išlo ni što je s radikalima bila na čelu države već gotovo dvije godine.

U razdoblju do unutarstranačke podjele u novinama nalazimo na obavijesti o formiranjima Demokratskog kluba u Splitu i raznim skupštinama ili zborovima stranke kojima je stranka pokazivala svoje djelovanje. Njeni predstavnici, u prvom redu Grisogono, sudjelovali su i na raznim zborovima građana kojima je tražena bolja željeznička povezanost Splita ili osuđivan memorandum Hrvatskog bloka. Dužnost predsjednik Mjesne organizacije stranke obnašao je Silvije Bulat, koji nije imao posebno značajnije istupe u političkom životu Splita.⁴⁵⁹

Na samom početku djelovanja mjesni demokrati imali su neslužbenu potporu *Novog doba*, koja je na sastanku sredinom 1919. mogla postati i službenom. Naime, većina dioničara

⁴⁵⁷ „Radi organizacije stranke“, *ND*, br. 31., 7. II. 1919., 2.; „Vodstvo i program Južnoslavenske demokratske stranke“, *Jadran*, br. 20., 26. II. 1919., 3.; „Sastanak organizacije JDS u Dalmaciji i Splitu“, *Zastava*, br. 4., 12. V. 1919., 3.; „Sastanak Jugoslavenske demokratske stranke“, *ND*, br. 102., 12. V. 1919., 2.; „Sastanak demokratske stranke“, *Oslobođenje*, br. 2., 16. V. 1919., 4.

⁴⁵⁸ „Demokratski sastanak“, *ND*, br. 47., 26. II. 1920., 3.; „Skupština demokrata“, *ND*, br. 74., 29. III. 1920., 3.; „Skupština Demokratske stranke“, *ND*, br. 127., 7. VI. 1920., 3.; „Iz demokratske stranke“, *ND*, br. 195., 30. VIII. 1920., 3.

⁴⁵⁹ „Demokratski klub“, *ND*, br. 48., 1. III. 1921., 3.; „Sastanak Demokratske Stranke“, *ND*, br. 53., 7. III. 1921., 3.; „Demokratski dan“, *ND*, br. 111., 17. V. 1921., 2.; „Za željeznički spoj s Unskom dolinom“, *ND*, br. 229., 10. X. 1921., 1.-2.; „Sjednica Demokratske stranke“, *HR*, br. 58., 18. X. 1921., 2.-3.; „Protestni zbor protiv memoranduma Hrv. Bloka“, *ND*, br. 47., 27. II. 1922., 1.-2.; „Mjesna organizacija Dem. stranke“, *ND*, br. 53., 6. III. 1922., 2.; „Zbor Demokratske Stranke“, *ND*, br. 214., 17. IX. 1923., 4.

Novog doba, njih 69 %, izjasnilo se protiv odluke da splitski dnevnik postane službeno glasilo demokrata tumačeći to „posebnim prilikama u Dalmaciji“, čime se mislilo i na dalje prisutnu talijansku okupaciju dijela regije, no uz dodatak da DS najviše odgovara idealima *Novog doba*.⁴⁶⁰ Budući da je time stranka u Splitu ostala bez mogućnosti da joj *Novo doba* postane službeno glasilo, javila se potreba za pokretanjem istoga. To je naposljetku dovelo do pokretanja *Života*, službeno glasila DS u Splitu.

Time je odnos s *Novim dobom* s vremenom ušao u novu, neprijateljsku fazu. Naime, *Novo doba* i demokratski *Život* često su u više navrata polemizirale oko ključnih, neriješenih pitanja bitnih za daljnji razvoj Splita poput željezničkoga spoja ili izgradnje magazina u sjevernoj luci. U tim raspravama u *Životu* su tvrdili kako su za problem razvitka isključivo krivi Splitsani, koji na izborima ne glasuju za veće (režimske) stranke spremne riješiti takva pitanja, poput DS-a. Također, demokrati su napadali *Novo doba* da svojim pisanjem najviše šteti državnoj misli u Dalmaciji. Takvi su navodi u *Novom dobu* oštro odbijani kao sramotni s porukom da Split ne „pazari političkim osjećajima.“ Izostanak povjerenja demokratima (a i radikalima) vodeći je splitski dnevnik tumačio činjenicom da režimske snage od stvaranja nove države nisu pokazali zanimanje za potrebe grada.⁴⁶¹

Ovakva polemika između demokrata i *Novog doba* oko pitanja Splita sigurno nisu išli u prilog stranci, pogotovo što je činjenica da u ovom razdoblju do 1925. Split nije dobio željezničku mrežu sa zaleđem, odnosno Zagrebom. U kasnijem razdoblju, nakon rascjepa unutar stranke i stvaranja SDS-a, u *Novom dobu* ponovno su pokazali veću podršku demokratima. Uoči skupštinskih izbora 1925. vodeći je splitski međuratni dnevnik pozvao dalmatinsku inteligenciju da koaliciji demokrata i zemljoradnika udijeli svoje glasove.⁴⁶²

Teško je sa sigurnošću reći tko bi mogao predstavljati potencijalne glasače DS-a u Splitu jer je stranka na splitskim općinskim izborima 1926. i 1928. istupila u koaliciji s više stranaka. Mogli bismo ipak s rezervom pretpostaviti da su strankini potencijalni glasači bile obrazovanije skupine građana, u manjoj mjeri trgovci i obrtnici, i još manjoj težaci ili radnici. Svi su oni, dakako, trebali biti, u višoj ili manjoj mjeri, jugoslavenski orijentirani, čime su se demokrati na političkom polju najviše trebali sukobljavati, a i sukobljavali su se s radikalima i pristašama

⁴⁶⁰ „14. srpnja“, *ND*, br. 152., 14. VII. 1919., 1.

⁴⁶¹ „Zar stranačko „Marsreglovanje Splita““, *ND*, br. 288., 22. XII. 1920., 2.-3.; „Split pod današnjim režimom“, *ND*, br. 245., 26. X. 1922., 1.; „Cinizam“, *ND*, br. 247., 28. X. 1922., 2.; „Fikcija demokratskog organa“, *ND*, br. 67., 22. III. 1922., 1.; „Gradska kronika“, *ND*, br. 105., 9. V. 1922., 3.; „Je li dobra volja dovoljna?“, *ND*, br. 182., 12. VIII. 1922., 1.; „Split pod današnjim režimom“, *ND*, br. 245., 26. X. 1922., 1.; „Cinizam“, *ND*, br. 247., 28. X. 1922., 2.; „Za Split i proti Splitu“, *Jadran*, br. 87., 1. XI. 1922., 3.

⁴⁶² „Za koga da glasamo?“, *ND*, br. 29., 5. II. 1925., 1.; „Izbori u Splitu“, *ND*, br. 34., 10. II. 1925., 1.;

SDS-a. Ne smijemo zaboraviti ni da je upravo pod zaštitom Demokratske stranke u Splitu nastala *Orjuna*. Iako je Organizacija kasnije bila povezanija sa SDS-om možemo istaknuti da fizičko nasilje nad svim neistomišljenicima sigurno nije išlo u prilog strankinoj popularnosti u gradu.

Demokrati su ovome razdoblju gotovo redovito pokazivali spremnost podržati bilo kakav oblik koalicije na bilo kojim izborima. Nakon rascjepa unutar stranke i stvaranja SDS-a splitski Oblasni odbor DS-a i Pokrajinski težački savez (PTS), dio također podijeljenih zemljoradnika, za parlamentarne izbore 1925. sklopile su izborni sporazum nazvan „narodni sporazum“. Čini se da su sa suradnjom obje strane bile zadovoljne jer su uz parlamentarne izbore 1925. zajednički sudjelovali i na oblasnim i skupštinskim izborima 1927., a bili su i sastavnice šire koalicije na Splitskim općinskim izborima 1926., kao i dio manje koalicije na Splitskim općinskim izborima 1928.⁴⁶³

Upravo su demokrati inicirali biranje najsposobnijih na općinskim izborima 1926. te bili spremni surađivati sa svim strankama i skupinama.⁴⁶⁴ Njihova akcija rezultirala je stvaranjem šire koalicije stranaka i skupina pod vodstvom aktualnog gradonačelnika Ive Tartaglie.⁴⁶⁵ Politički i komunalni stav potonjega podržali su i na Splitskim općinskim izborima 1928. Iznijeto je kako je propala mogućnost zajedničkog izlaska SDS-a, NRS-a i DS-a na oblasnim i parlamentarnim izbore u Splitu 1927. Znači li to da su demokrati bili spremni zbog saveza sa zemljoradnicima odbiti suradnju sa SDS-om ili je razlog isključivo bilo ime Dujma Mikačića?

Nakon rascjepa unutar vrha stranke na demokrate i samostalne demokrate uslijedila je i podjela unutar splitske organizacije stranke. Na sastanku u travnju 1924. za Davidovićevu skupinu izjasnili su se Majstrović i Niko Ljubić, dok se preostalih osam odbornika, prema navodima *Hrvatske riječi* pretežito *Orjuninih* članova, izjasnilo za Pribićevića. Podjela je dovela i do promjene u vodstvu Mjesnog odbora stranke u Splitu, čiju je vodstvo preuzeo Ivan Majstrović, uskoro obnašao i dužnost predsjednika Splitske oblasti DS-a. Pokrenuto je i novo stranačko glasilo *Pučki list* „,Neovisno glasilo Davidovićeve Demokratske stranke“, s planom izlaska od tri puta mjesečno, iako je stvarnosti list dosta rjeđe izlazilo.⁴⁶⁶

⁴⁶³ „Izborni sporazum Davidovićeve Demokratske Stranke i *Pokrajinskog Težačkog Saveza*“, *PL*, br. 1., 30. XII. 1924., 2.; „Kandidatska lista narodnog sporazuma“, *PL*, br. 2., 12. I. 1925., 1.

⁴⁶⁴ „Akcija DS“, *JP*, br. 213., 7. IV. 1926., 2.

⁴⁶⁵ Primjerice, nakon općinskih izbora 1926. demokrati su tvrdili da su „dostojno i pošteno izvršili svoju dužnost prema narodu“ zagovaranjem koalicije na vlastitu štetu jer su gledali u prvom redu općinske interese. Vidi: „Nakon općinskih izbora“, *PL*, br. 10., 14. VI. 1926., 1.

⁴⁶⁶ „Drobljenje stranaka“, *Pobeda*, br. 15., 19. IV. 1924., 2.; „Rascjep među demokratima“, *HR*, br. 10., 20. IV. 1924., 3.; „Među demokratima“, *ND*, br. 95., 23. IV. 1924., 4.; „Iz demokratske stranke“, *Država*, br. 3., 23. IV. 1924., 3.; „Izbor mjesnog odbora Demokratske stranke u Splitu“, *ND*, br. 100., 29. IV. 1924., 4.

Splitski demokrati u novoj su situaciji pokušali ojačati svoju poziciju pa su nastavili s organiziranjem skupština i zborova, a polet stranci označio je i Davidovićeov dolazak nakon definitivnog rascjepa 1924., ovog puta u splitskom tisku znatno pozitivnije zabilježen nego onaj Pribičevićev iz 1922.⁴⁶⁷

Nakon Grisogonova prelaska u SDS glavni predstavnik demokrata u Splitu, uz Majstrovića, postao je Budislav Grga Anđelinović. Čestim skupštinama i zborovima držao je u stalnom kontaktu svoje glasače i pristaše o aktualnoj političkoj situaciji te uporno naglašavao porast broja pristaša stranke u Dalmaciji. Ponekad bi zborove pohodile i pristaše drugih stranaka koje bi Anđelinovića upadicama ometale.⁴⁶⁸ Početkom 1927. u Splitu je formiran Mjesni odbor stranke na čelu s Antom Kragićem sa zadatkom reorganiziranja mjesne organizacije i pripremanja za sazivanje skorašnje glavne godišnje skupštine.⁴⁶⁹ Kragić se nije dugo zadržao na navedenoj poziciji jer ga je već sredinom iste godine zamijenio Nikola Bonetti.⁴⁷⁰ U Paštrovićeovoj ostavštini nalazimo i na podatak koliko su istaknutiji stranački djelatnici u Splitu mjesečno izdvajali novca za život stranke. Iako ne piše na koji se mjesec točno odnosi, ipak je zanimljivo uočiti iznose i njima pripadajuća imena.

⁴⁶⁷ „Sastanak demokrata u Splitu“, *ND*, br. 141., 18. VI. 1924., 4.; „Davidović u Splitu“, *Država*, br. 21., 25. VI. 1924., 2.; „Ljuba Davidović u Splitu“, *Jadran*, br. 20., 26. VI. 1924., 2.; „Davidovićeov put našim Primorjem“, *ND*, br. 147., 26. VI. 1924., 1.; „Slika kako neki ljudi poštuju istinu“, *ND*, br. 147., 26. VI. 1924., 4.; „Ljuba Davidović u Splitu“, *HR*, br. 1., 27. VI. 1924., 2.; „Zahvala Splitu Ljube M. Davidovića“, *ND*, br. 158., 10. VII. 1924., 4.

⁴⁶⁸ „Triumf ideje narodnog sporazuma“, *PL*, br. 3., 25. I. 1925., 2.; „Javni zbor Dr Grge Anđelinovića“, *JP*, br. 151., 25. I. 1926., 1.; „Javni zbor Jugoslavenske Demokratske Stranke u Splitu“, *PL*, br. 2., 10. II. 1926., 1.-2.; „O zboru dr. Anđelinovića“, *ND*, br. 23., 29. I. 1926., 4.; „Sastanak Dem. stranke“, *ND*, br. 169., 25. VII. 1926., 4.; „Konferencija ministra Dr Anđelinovića“, *JP*, br. 688., 3. XI. 1927., 3.; „Konferencija u Splitu“, *PL*, br. 21., 19. XI. 1927., 3.; „Veličanstvena konferenca JDS u Splitu“, *PL*, br. 22., 29. XII. 1927., 1.-2.

⁴⁶⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 2., dok. br. 552/1, 2. II. 1927.

⁴⁷⁰ „Nova Uprava Mjesne organizacije Dem. Stranke“, *ND*, br. 147., 27. VI. 1927., 4.; „Otvaranje Demokratskog Kluba u Splitu“, *PL*, br. 21., 19. XI. 1927., 2.; „Pokrajinska konferencija Dem Stranke“, *JP*, br. 709., 28. XI. 1927., 3.;

Tablica X.: mjesečni doprinosi istaknutijih DS-ovaca u Splitu.⁴⁷¹

Mjesečni doprinos	Iznosi (u dinarima)	Mjesečni doprinos	Iznos (u dinarima)
Budislav Grga Anđelinović	1 000	Marin Bego	100
Niko Ljubić	500	Ante Ferić	100
Ivan Majstrovic	200	Dane Matošić	100
Zvonimir Šimunović	200	Pero Puvišić	100
Josip Beroš	200	Niko Bonetti	100
Paško Tomić	100	Šimun Tudor	100
Mirko Buić	100	UKUPNO	2 900

Iz tablice uočavamo kako je većina doprinosa iznosila 100 dinara. Mogli bismo, stoga, pretpostaviti da su svi članovi s tim mjesečnim iznosom plaćali nekakve minimalno utvrđene obveze, izuzev Anđelinovića i Nike Ljubića. Bez doprinosa dvojice spomenutih ukupni bi mjesečni iznos na raspolaganju splitskom DS-u iznosio dvostruko manje.

Unatoč optimističkim najavama i povoljnijim izbornim rezultatima,⁴⁷² Demokratsku stranku u Dalmaciji u drugoj polovici 1920-ih potresala je kriza. O tome nam svjedoči kada se u prvoj polovici 1928. u Splitu pokušala održati velika sreska konferencija stranke. Ante Mastrović, jedan od istaknutijih stranačkih djelatnika u Makarskoj, pisao je da u redovima stranke, pogotovo na selu, vlada „takva pokolebanost“ koja nameće da se ništa ne poduzima sve dok se situacija ne promijeni u Beogradu.⁴⁷³ Drugom prilikom, pak, Mastrović je tvrdio da neprestane trzavice u redovima stranke donose sve veću zabunu te da treba odlučno poduzeti kako bi se krenulo „jednim jasnim i određenim korakom.“⁴⁷⁴

Atentat u Narodnoj skupštini označio je i početak raspada Demokratske stranke u Splitu i Dalmaciji.⁴⁷⁵ U uvodnom dijelu smo vidjeli da su mjesni demokrati za uvođenje komesarijata

⁴⁷¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 2., dok. br. 555/1.

⁴⁷² Manfred Paštrović je u nacrtu za konferenciju DS-a u Dalmaciji krajem 1927. isticao da je „mala zabuna“ među dalmatinskim pristašama stranke nastala nakon raskola 1924. i Grisogonove podrške Pribičeviću. Neumornim radom stranka je dobila poslanika u Anđelinoviću, no za bolju budućnost predložio je osnivanje jednog posebnog Odbora od 14 ljudi za Dalmaciju. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., Jug. Demokratska Stranka (JDS) do 6 januara 1929. Sveščić 1, dok. br. 148/1-8. Na konferenciji je naposljetku utvrđen akcijski odbor od 22 člana, dok se tajništvo i Zemaljski odbor stranke za Dalmaciju uspostavilo u Splitu. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., dok. br. 43., 27. XI. 1927.

⁴⁷³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., JNDS do 6 januara 1929. Sveščić 1, dok. br. 73./1.-2., Ante Mastrović, 17. III. 1928.

⁴⁷⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., Kutija broj 1, JDS do 6 januara 1929. Sveščić 1, dok. br. 80./1., Ante Mastrović, 24. V. 1928.

⁴⁷⁵ Nezadovoljna vodstvom stranke koje nije udovoljavalo „opravdanim zahtjevima prečana, a Hrvata napose“, JDS u Makarskoj odlučila je u kolovozu na izvanrednoj skupštini raspustiti svoju organizaciju. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., Razno, Akcioni odbor za Hrvatsku i Dalmaciju, Komunique, Odbori Statut – upute itd. proglašeni i letci, dok. br. 8. Vodstvo stranke u Dalmaciji upozoravalo je da mjesno vodstvo ne može samo donositi

optuživali djelovanje splitske SDK, podsjetivši ujedno na svoju „žrtvu“ prilikom suradnje s federalistima.⁴⁷⁶

Mnoge pristaše sada su napustile stranku. U Paštrovićevoj ostavštini tako među izašlima iz stranke nalazimo i na ime Bogumila Doležala, općinskog tajnika.⁴⁷⁷ Posebno je zanimljiv istup Vladimira Bege, koji je pismom odmah po atentatu ustvrdio da je za vrijeme rata bio oduševljen za „bivšu braću Srbe“, no da više ne može trpjeti „hegemonistički stav podivljalih kačaka.“ Bego je od Anđelinovića zatražio da „odlučno“ pristupi Hrvatima i prati njihove poteze, a u slučaj da do toga ne dođe, zaprijetio je izlaskom iz stranke.⁴⁷⁸ Jedan neimenovani član stranke pisao je Anđelinoviću da nakon atentata i osipanja DS u čitavoj zemlji ne bi dobila više od 2000 glasova, a u samom Splitu najviše 100. Isto je autor istaknuo potrebu skorog pokretanja lista u Splitu pod imenom *Jugoslaven*, koji bi se borio protiv *Novog doba* i *Jadranske pošte* koja „rīga vatru na vas (Anđelinovića).“⁴⁷⁹ Splitske novine, nenaklonjene Anđelinoviću i demokratima, također su objavljivale vijesti o raspadanju stranke u Dalmaciji i istupu brojnih pristaša.⁴⁸⁰

Sam je Anđelinović proglasom pozvao dalmatinske pristaše stranke da „stisnu redove u ovim teškim danima“ za kralja, Jugoslaviju i ravnopravnost „nas Hrvata (jugoslavenske orijentacije) sa Srbima i Slovencima.“ Držao je i da treba promijeniti „iz osnova naš državni život“, no bez rasprave o jedinstvu naroda i države.⁴⁸¹

U uvodnom smo dijelu vidjeli da je do razdoblja diktature mjesna DS prolazila kroz teško razdoblje obilježeno polemikom Anđelinović-Pederin i nemirima prilikom dolaska prvoga u Split. Sve je to, očito, dovelo do novih promjena unutar vodstva Mjesne organizacije stranke pa je njenu upravu preuzeo Josip Beroš.⁴⁸²

Ipak, zanimljivo je da su unatoč svim događajima, kako na lokalnoj, tako i na globalnoj sceni, splitski demokrati na nadolazećim općinskim izborima 1928. i dalje zagovarali biranje

takve odluke, već da je potrebno da pristaše ostanu kompaktne na svojim mjestima do odluke Izvršnog odbora. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., Istupi iz stranke poslije zločina u Narodnoj skupštini, dok. br. 309.

⁴⁷⁶ „Demokratska stranka o komunalnoj politici“, *JP*, br. 156., 9. VII. 1928., 2.; HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Razno, Akcioni odbor za Hrvatsku i Dalmaciju, Komunike, Odbori Statut – upute itd. proglašeni i letci, dok. br. 31., 6. VII. 1928.

⁴⁷⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Istupi iz stranke poslije zločina u Narodnoj skupštini, dok. br. 314., 14. VIII. 1928.

⁴⁷⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Istupi iz stranke poslije zločina u Narodnoj skupštini, dok. br. 311., 22. VI. 1928.

⁴⁷⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2395/1-4

⁴⁸⁰ „Rasulo Davidovićeve stranke“, *NS*, br. 12., 25. VIII. 1928., 3.; „Iz Jugosl. Dem. Stranke“, *ND*, br. 224., 10. IX. 1928., 3.; „Iz Jug. Dem. Stranke“, *ND*, br. 225., 11. IX. 1928., 2.; „Mjesna, sreska i oblasna konferencija DS u Splitu“, *PL*, br. 15., 25. IX. 1928., 3.

⁴⁸¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, 4. VIII 1928.

⁴⁸² „Mjesna, sreska i oblasna konferencija DS u Splitu“, *PL*, br. 15., 25. IX. 1928., 3.

najsposobnijih ljudi, ne stranačkih, pa su, unatoč nekim natpisima o posebnim stranačkim listama za selo i grad, podržali Tartagliinu listu.⁴⁸³

Jesu li demokrati imali kakav drugi izbor? S kime su mogli uopće surađivati u situaciji kada nisu bili najpoželjniji zbog sudjelovanja u vladinoj koaliciji? Bilo kako bilo, širokom su koalicijom demokrati uspjeli prikriti novonastalu nepovoljnu političku situaciju. Ipak, dio članova DS-a ostao je vjeran politici stranke (Anđelinoviću) pa je u prvoj polovici 1930-ih upravo pod vodstvom samoga Anđelinovića igrao važnu ulogu u gradu, nesrazmjernu rezultatima izbora i općenitom podrškom.

3. 2. 3. Hrvatska pučka stranka

Hrvatska pučka stranka (HPS) jedina je stranka koja je samostalno sudjelovala na svim izborima održanima u gradu Splitu za period 1918. – 1929. Unatoč tom zanimljivom postignuću stranka nikada nije dobila veći broj glasova niti igrala važniju ulogu u političkom životu grada. Glavne razloge Jelaska Marijan vidi u samom programu stranke te navodi da je građanstvo Splita manju naklonost posvećivalo vjerskim pitanjima i klerikalizmu, a veću liberalnim idejama.⁴⁸⁴

Stranka nije pasivno djelovala: počela je s ranim organiziranjem, održavala manje kontakte s pristašama, redovito izdavala stranački dnevnik a potom tjednik *Jadran*⁴⁸⁵, uoči izbora organizirala sastanke, tiskale izborne proglose, bila otvorena za izbornu suradnju s hrvatskim strankama i slično. Ipak, nikada nije postala neki važniji politički faktor u gradu Splitu. Vjerujem da razlog izostanka većeg uspjeha možemo naći i u nepostojanju snažnije ličnosti u Splitu, koja bi bila prepoznatljiv pučkaški simbol. Drago Bartulica, predsjednik Građanskog kluba stranke, možda je bio i najprepoznatljivije ime vezano uz djelovanje HPS-a. Ipak, stječe se dojam da se ni on nije mogao nametnuti kao apsolutni autoritet stranke, koji bi s jedne strane naveo sve neodlučne glasače da svoje povjerenje poklone HPS-u, a s druge istovremeno izazivao poštovanje političkih protivnika.

Formiranje stranke u Splitu započelo je već u prvoj polovici 1919., a značajan obol tome dan je dolaskom Antona Korošca. Sve do posljednjega sastanka Težačkog sabora u Splitu u listopadu 1920. stranka je bila poznata pod imenom Dalmatinska pučka stranka ili

⁴⁸³ „Općinski izbori – predaja lista“, *JP*, br. 245., 22. X. 1928., 3.; „Demokrati neće postavljati svoje liste“, *JP*, br. 246., 23. X. 1928., 3.; „Općinski izbori u Splitu“, *PL*, br. 17., 31. X. 1928., 3.; „Splitski izbori“, *JP*, br. 270., 21. XI. 1928., 3.

⁴⁸⁴ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 112. Bogdan Radica lucidno ističe: „Biti klerikalac u Splitu, bio je teži grijeh, nego li biti komunist“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 32.

⁴⁸⁵ SR-AJ-14-70-248. broj. pov. 70-180, Jadran.

Jugoslavenska pučka stranka, a od tada isključivo kao Hrvatska pučka stranka, sada konačno potpuno konstituirana u Dalmaciji. U međuvremenu su se kao istaknutija imena HPS-a u Splitu pojavili Ivo Juras, Milostislav Bartulica i Frano Ženko Donadini.⁴⁸⁶

Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu stranka je tijekom 1920-ih održavala manje godišnje skupštine, zborove, sastanke, no nikako nije uspijevala ostaviti neki značajniji dojam svojim djelovanjem, iako je u svojim zahtjevima tražila sve bitno potrebno Splitu: željeznički spoj, rješavanje težačkog pitanja i raspisivanje općinskih izbora. Dapače, nekad bi na zboru sazvanom u interesu Splita pojedini govornici napadali HPS, koja bi potom odbila sudjelovanje na sličnim zborovima, kao što je bio slučaj na skupštini sazvanoj protiv memoranduma Hrvatskog bloka. Iz tiska saznajemo da je postojao Građanski klub HPS-a u Splitu na čelu s predsjednikom Dragutinom Bartulicom, koji je, izgleda, tu dužnost obnašao čitavo vrijeme. Iako su u *Jadranu* optimistički najavljivali sve veću potporu stranci i sve veću njenu važnost, nikakav veći uspon stranke nije zabilježen, ni nakon sastanka početkom 1926. koji je navodno označio početak obnovljenog rada stranke u Splitu.⁴⁸⁷ Također, zapaženo je i kako HPS tijekom svoga djelovanja nije imala neki veći i značajniji politički skup ili zbor.

Strankini potencijalni glasači bile su vjerojatno sve skupine građana koje su podržavale konzervativniji program stranke. Na listi kandidata koji su se pojavili na Splitskim općinskim izborima 1928. uočavamo kako je 1/3 navedenih pripadala staležu trgovaca i obrtnika, 1/4 visokoobrazovanima, težaka je bilo manje od 15 %, a uočljivo je i nešto veći broj umirovljenika u odnosu na druge liste.⁴⁸⁸

HPS je u razdoblju 1918. - 1929. u više navrata bila spremna na izbornu i postizbornu suradnju, osobito ako je ona dolazile od strane hrvatskih stranaka. Vidjeli smo spremnost stranke na sve oblike suradnje prilikom izbora 1920. i postavljanja Trumbića nositeljem.⁴⁸⁹ Uoči parlamentarnih izbora 1923. Pokrajinsko pučko vijeće HPS-a konstatiralo je da će stranka nakon propalih pregovora s drugim hrvatskim strankama i samim Trumbićem naposljetku

⁴⁸⁶ Z. MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji“, 487. – 488.

⁴⁸⁷ „Godišnja skupština Građanskog kluba HPS“, *Jadran*, br. 13., 2. III. 1921., 3.; „Prigodom zbora za željeznicu“, *Jadran*, br. 76., 12. X. 1921., 2.-3.; „Komadanje Dalmacije“, *Jadran*, br. 15., 22. II. 1922., 1.; „Sastanak mjesnog kluba HPS“, *Jadran*, br. 15., 22. II. 1922., 3.; „Skupština protiv skupoće“, *Jadran*, br. 15., 22. II. 1922., 3.; „Sastanak Građanskog Kluba HPS u Splitu“, *Jadran*, br. 6., 29. III. 1924., 4.; „Sastanak HPS u Splitu“, *Jadran*, br. 45., 30. X. 1925., 1.-3.; „Sastanak Građanskog Kluba Hrvatske Pučke Stranke“, *Jadran*, br. 4., 28. I. 1926., 7.; „Iz mjesne organizacije HPS“, *JP*, br. 504., 26. III. 1927., 5.; „Iz Hrvatske Pučke Stranke“, *JP*, br. 578., 24. VI. 1927., 1.; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva*, 194.-195., 208.

⁴⁸⁸ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 356. Mark Biondich navodi da je stranka u Dalmaciji okupljala intelektualce, kler, seljake i poljoprivrednike bez zemlje. Vidi: Mark BIONDICH, „Radical Catholicism and Fascism in Croatia, 1918 – 1945“, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8/2007., br. 2., 384.

⁴⁸⁹ Z. MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji“, 488.-489.

samostalno istupiti.⁴⁹⁰ Zanimljivo je da je na idućim izborima postojala mogućnost da u južnodalmatinskom izbornom okrugu HPS istupi zajednički s demokratima, do čega ipak nije došlo.⁴⁹¹

Na Splitskim općinskim izborima 1926. stranka je istupila samostalno, ne otklanjajući mogućnost suradnje s ostalim strankama, koje su za cilj imale afirmiraciju hrvatstva Splita. Jednostavnije rečeno, pod vodstvom don Frane Bulića HPS je bila spremna koalirati s HSS-om i HFSS-om.⁴⁹² U opoziciji je HPS u splitskom Općinskom vijeću ipak bila zapažena djelovanjem prvotno jednog, a nakon korigiranja izbornih rezultata, dvojice vijećnika.

Mogućnost suradnje s HFSS-om pojavila se uoči skupštinskih izbora 1927., no, baš kao i 1923. kada se pregovaralo s Trumbićem, pokušaj je propao. Matijević navodi da je glavni razlog propalih pregovora to što je HPS želio dogovor oko izbornog sporazuma, a Hrvatski blok (HFSS) bio je za političku i parlamentarnu kooperaciju na temelju koje bi trebalo sklopiti izbornu suradnju.⁴⁹³

Nakon atentata u Narodnoj skupštini splitski je klub HPS-a zatražio istup stranačkog predstavnika Barića iz Korošćeva kluba, dok Matijević ističe da su splitske pristaše stranke tražile da svi hrvatski elementi zajednički istupe. Kasniji Barićev ulazak u novu vladu dalmatinske pristaše stranke, pogotovo Juras, nisu prihvatile te su svoje nezadovoljstvo javno manifestirale.⁴⁹⁴ Nezadovoljan aktualnim radom stranke bio je don Frane Bulić koji je odbio stranačku kandidaturu na Splitskim općinskim izborima 1928.⁴⁹⁵

Glavni protivnik u tisku Hrvatskoj pučkoj stranci u prvim je godinama bilo *Novo doba*, koje je gotovo svaki put poručivalo kako organiziranje svećenstva u Splitu neće doživjeti uspjeh, pri čemu je napadalo stranački organ *Jadran*.⁴⁹⁶ Protivljenje *Novog doba* bilo je i zbog prijeteće novonastale stranke DS-u, koju je u ovom početnom razdoblju Kisićev list blago podržavalo. Ipak, s vremenom, a možda i kada je vidjelo da HPS nema značajnijeg uspjeha u

⁴⁹⁰ „Pokrajinsko Pučko Vijeće HPS“, *Jadran*, br. 8., 27. I. 1923., 1.; „Građanski klub HPS“, *Jadran*, br. 8., 27. I. 1923., 3.; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 183.-184.;

⁴⁹¹ „Kandidatske liste Hrvatske Pučke Stranke“, *Jadran*, br. 3., 15. I. 1925., 3.; Z. MATIJEVIĆ, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji, 493.-494.“;

⁴⁹² „Općinski izbori u Dalmaciji: istup HPS u Splitu“, *JP*, br. 222., 17. IV. 1926., 2.; „Sastanak u Splitu“, *Jadran*, br. 17., 22. IV. 1926., 3.; „Istup Hrvatske Pučke Stranke u Splitu“, *ND*, br. 90., 18. IV. 1926., 4.; „Kandidatska lista HPS“, *Jadran*, br. 19., 6. V. 1926., 2.; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 215.

⁴⁹³ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 222.

⁴⁹⁴ *Isto*, 274.-282.

⁴⁹⁵ *Isto*, 282.

⁴⁹⁶ „Osnivanje pučke stranke“, *ND*, br. 90., 25. IV. 1919., 1.; „Dolazak dr. Korošca“, *ND*, br. 91., 26. IV. 1919., 3.; „Na izazove“, *ND*, br. 93., 29. IV. 1919., 2.; „Stranke na vidiku“, *ND*, br. 98., 6. V. 1919., 1.; „Organizacija klerikalizma“, *ND*, br. 175., 9. VIII. 1919., 3.;

Splitu, u *Novom dobu* otupili su svoju oštricu, štoviše, čak je jednom prilikom napisano da je pozitivno što je HPS s vremenom „korigirala svoje stajalište.“⁴⁹⁷

Mnogi opasniji protivnik HPS je imala u djelovanju JNNO, preteče *Orjune* i njenog stranačkog glasila *Pobeda*, čije su pristaše demolirali uredništvo *Jadrana* te se sukobljavali s članovima stranačkih pripadnika *Orlova*, što je osudilo i stranci nenaklonjeno *Novo doba*.⁴⁹⁸

Tijekom svoga djelovanja stranka nije imala neki zapaženiji, masovniji politički zbor u Splitu pa ne možemo istaknuti nešto što je dalo novi polet stranci. Većih unutarstranačkih previranja, sve do atentata u Narodnoj skupštini nije bilo. Zaključno možemo reći da je HPS u Splitu bila zapažena stranka, no bez nekih čvršćih uporišta u samom gradu.

3. 2. 4. Zemljoradnička stranka

Kao nasljednica ranijih organizacija s osloncem u brojnim splitskim težacima i usmjerena prema težačkim potrebama i pitanjima Zemljoradnička stranka nije imala neku značajniju ulogu u gradu. Širenjem Radićeve stranke na području Splita njezina su moguća uporišta nepovratno izgubljena. Koje je krive korake Zemljoradnička stranka učinila, ako ih je uopće učinila? Što joj je nedostajalo da se jače razvije? Snažni vođa?

Stranka je pod nazivom Zemljoradnička stranka postala poznata 1921., dok se prije vodila pod političkim imenom Težačka stranka, odnosno strukovnim - Težačka sloga. Sekcije potonje nastale su već prije Prvog svjetskog rata kao dio politike Smodlakine stranke (HPNS) u svrhu promicanja težačkih interesa. U tome je postignut uspjeh jer se oko Težačke sloge okupila većina splitskih težaka.⁴⁹⁹ Dakle, već i u predratnom razdoblju buduća stranka imala je poveznice s potencijalnim biračima i dobre temelje za napredak.

Težačka sloga inicirala je i prve političke sastanke u razdoblju raspada Austro-Ugarske i nastanka nove države pozivajući težake da joj pristupe, iako su istovremeno utjecaj nad ovom organizacijom pokušali steći komunisti i demokrati, s tim da su potonji imali veći uspjeh u

⁴⁹⁷ „Izborna skupština HPS“, *JP*, br. 638., 5. IX. 1927., 3.; „Zbor Hrv. Pučke Stranke“, *ND*, br. 207., 7. IX. 1927., 3.;

⁴⁹⁸ „Razbojništvo crne ruke“, *Jadran*, br. 21., 30. III. 1921., 3.; „Sumišljenicima“, *Jadran*, br. 22., 3. IV. 1921., 1.; „Politika pljačke i batine“, *Jadran*, br. 24., 9. IV. 1921., 1.; „Teror splitskih fašista“, *Jadran*, br. 57., 3. VIII. 1921., 1. „Razbojnički napadaj na našeg urednika“, *Jadran*, br. 29. III. 1922., 1.; „Pod vladavinom terora“, *Jadran*, br. 25., 29. III. 1922., 2.; „Razbojnici nastavljaju divljačkim napadajima“, *Jadran*, br. 62., 5. VIII. 1922., 1.

⁴⁹⁹ T. ŠITIN, „Nastup Zemljoradničke stranke...“, 342. Po istom autoru Smodlakina je stranka prije rata vodila „možda najprogresivniju gospodarsko-socijalnu politiku“ usmjerenu prema seljačkim interesima. Vidi i: Tonči ŠITIN, „Utapanje Saveza zemljoradnika...“, 367.

tome.⁵⁰⁰ Ovo je možda i prvi razlog zbog čega stranka nije imala većeg uspjeha - vezanje s demokratima, odnosno nesamostalno djelovanje na samom početku.

Težaci su na brojnim skupštinama u poslijeratnom razdoblju tražili povrat zemlje bez ikakve odštete i bolje životne uvjete težacima, te su osnovali i Pokrajinski težački savez (PTS) na čelu s Jozom Zelićem⁵⁰¹, kao nepolitičkom organizacijom.⁵⁰² U uvodnom smo poglavlju vidjeli da su težaci uoči izbora 1920. stalešku organizaciju pretvorili u političku pod nazivom Težačka stranka.⁵⁰³ Kasno organiziranje stranke očito je imalo utjecaja na prve izborne rezultate jer je najava o samostalnom izlasku na izbore prekasno došla.

Po prvi izborima stranka se stopila sa Savezom zemljoradnika u Srbiji pa je sada djelovala u sklopu Zemljoradničke stranke, unutar koje su se nalazile Težačka sloga i PTS. Stranka se ispočetka redovito pojavljivala u javnosti zborovima, njene istaknute predstavnike poput Joze Zelića, Rudolfa Pederina, Stjepana Roce, Ante Ružića i ostalih, redovito nalazimo u izvještajima u tisku ili na javnim skupštinama kojima se zalažu za razvoj Splita, a i *Novo doba* joj iskazuje podršku.⁵⁰⁴ Stranka je pokrenula i glasilo *Težačka sloga* koje je izlazilo dva puta mjesečno s tiražom od 8000 primjeraka.⁵⁰⁵

Glavni stranački problem predstavljala je unutrašnja podjela na lijeve i desne koja se počela javljati već na samom početku djelovanje stranke. „Desne“ su predstavljali Jozo Zelić, Rudolf Pederin i Ljubo Leontić, a „lijeve“ Franić, Vrsalović i Visković. Da stvar za stranku bude gora podjela se dogodila uoči parlamentarnih izbora 1923. Krajnjim je naporom postignuto privremeno jedinstvo, no nova podjela se pojavila nakon što je Oblasni odbor stranke odlučio za nositelja liste postaviti Josipa Smodlaku, pri čemu je podrška došla od *Novog doba*.⁵⁰⁶

⁵⁰⁰ F. MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918...* 59.; T. ŠITIN, „Nastup Zemljoradnike stranke u Dalmaciji“, 344.; T. ŠITIN, „Utapanje Saveza zemljoradnika.“, 368.-369.

⁵⁰¹ Po Miroševiću ovo je bila „prva politička organizacija težaka u Dalmaciji.“ Vidi: Franko MIROŠEVIĆ, „Prilozi za povijest zemljoradničkog (težačkog) pokreta u južnoj Dalmaciji od 1919. do 1925.“, *Historijski zbornik*, L/1997., br., 1., 1997., 121.

⁵⁰² F. MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918...*, 59.; T. ŠITIN, „Nastup Zemljoradnike stranke u Dalmaciji“, 345-347..

⁵⁰³ Zaključci Težačkih Sloga“, *ND*, br. 232., 14. X. 1920., 3.; T. ŠITIN „Prvi stranački nastupi“ 183.

⁵⁰⁴ „Pokrajinski zbor zemljoradničke stranke“, *ND*, br. 4., 7. I. 1921., 2.-3.; „Spor oko agrarne reforme“, *ND*, br. 209., 15. IX. 1921., 1.; „Za željeznički spoj s Unskom dolinom“, *ND*, br. 229., 10. X. 1921., 1.-2.; „Skupština zemljoradničke stranke“, *ND*, br. 252., 7. XI. 1921., 2.; „Sastanak zemljoradničke omladine“, *ND*, br. 94., 24. IV. 1922., 3.; „Zemljoradnički zbor“, *ND*, br. 188., 21. VIII. 1922., 3.; F. MIROŠEVIĆ, „Prilozi za povijest...“, 124.; T. ŠITIN, „Nastup Zemljoradnike stranke u Dalmaciji“, 352.;

⁵⁰⁵ SR-AJ-14-70-248. broj. pov. 70-180, Težačka sloga.

⁵⁰⁶ „Zemljoradnička stranka“ *Jadran*, br. 3., 10. I. 1923., 2.; „Izborna borba u Dalmaciji“, *Jadran*, br. 8., 27. I. 1923., 2.; „Izborna borba u Dalmaciji“, *Jadran*, br. 12., 10. II. 1923., 2.; „Izborna borba u Dalmaciji“, *Jadran*, br. 13., 14. II. 1923., 1.; „Stranačko gibanje u Dalmaciji“, *Jadran*, br. 14., 17. II. 1923., 2.; „Rascjep među zemljoradnicima“, *Jadran*, br. 16., 24. II. 1923., 1.; F. MIROŠEVIĆ, „Prilozi za povijest...“, 128-132.; T. ŠITIN, „Utapanje saveza zemljoradnika...“, 371.-372.

Izbori su pokazali da dvije frakcije zemljoradnika nikako ne mogu uz sebe privući veći broj birača, osobito lijevi zemljoradnici koji su doživljavali katastrofalne rezultate.⁵⁰⁷ Smodlakino⁵⁰⁸ ponovno uključivanje uz, recimo, nasljednicu njegovih predratnih Težačkih sloga, stranci bi vjerojatno donijeli više uspjeha da se dogodilo 1920., a ovako je ovo ispala samo još jedna isključivo ne pretjerano uspješna izborna suradnja.

Nakon avanture sa Smodlakom zemljoradnici su se definitivno podijeli na lijeve i desne, s tim da su prvi u jednom trenutku raspravljali o mogućoj suradnji s HSS-om, do čega nije došlo, dok su se potonji, pod vodstvom PTS-a, priklonile suradnji s Demokratskom strankom. Sve ovo javljalo se dok su međusobna prepucavanja i optužbe samo nastavljene.⁵⁰⁹

Indirektna suradnja lijevih i desnih zemljoradnika ostvarena je na Splitskim općinskim izborima 1926. jer su obje frakcije bile dijelom Tartagliinog Splitskog općinskog bloka seljaka i građana, iako su prije govorile o mogućnosti pomirenja i zajedničkog nastupa na izborima. Njihovi su govornici isticali nužnost da se u općinama ne vode političke borbe.⁵¹⁰

Unatoč pisanju orjunaške *Pobede* o katastrofalnom stanju unutar stranke i prelasku pristaša u suparničke grupe, oba krila stranke, ljevičari i desničari, konačno su se ujedinili u drugoj polovici 1926., spremivši se time na vrijeme za oblasne izbore. Na njima su ujedinjeni ponovno izašli u koaliciji s demokratima, a isti savez, uz nešto bolje rezultate, nastavljen je i na parlamentarnih izborima 1927. Nakon tih izbora putem tiska najavljen je novi smjer stranke, no o tome nemamo gotovo nikakvih informacija.⁵¹¹

O zemljoradnicima više saznajemo nakon atentata u Narodnoj skupštini. Na sjednici Pokrajinskoga kongresa početkom srpnja 1928. dalmatinski su zemljoradnici podržali SDK te

⁵⁰⁷ Vrsalović je loše rezultate na izborima 1923. pripisao podjelama unutar stranke i Radićevoj „plemensko-šovinističkoj propagandi“, a glavnim je problemom označio neriješeno agrarno pitanje., koje je navodno izazivalo mržnju prema Srbima i samome kralju. Vidi: S. BOŽIĆ, „Srbi u Hrvatskoj...“, 8.

⁵⁰⁸ U *Primorskom glasniku*, glasilu Zemljoradničke omladine, Smodlaka, prigodno nazvan „Stodlakom“, „političkim starcem“ i „kapitalistom prvoga reda“ optužen je za pokušaj nametanja zemljoradničkom pokretu u Dalmaciji. Vidi: „Smodlaka – Stodlaka“, *Primorski glasnik*, br. 1., 23. II. 1923., 3.

⁵⁰⁹ „Kongres zemljoradnika ljevičara“, *ND*, br. 237., 13. X. 1923., 5.; „Spor među zemljoradnicima“, *ND*, br. 190., 17. VIII. 1924., 4.; „Davidovićeveci i Pokrajinski Težački Savez“, *Država*, br. 70., 20. XII. 1924., 3.; „Težački zbor u Splitu“, *ND*, br. 8., 11. I. 1925., 5.; „Jugoslaveni! Demokrati! Zemljoradnici!“, *ND*, br. 26., 1. II. 1925., 4.; „Ljevičari zemljoradnici“, *PL*, br. 5., 28. II. 1925., 2.; „Za približenje dalmatinskih zemljoradnika HSS-u“, *ND*, br. 181., 3. VIII. 1925., 3.; „Sa sastanka zemljoradnika“, *ND*, br. 189., 11. VIII. 1925., 4.; „Pouzdan sastanak predstavnika Pokrajinskog Saveza u Splitu“, *PL*, br. 6.-7., 28. V. 1925., 2.

⁵¹⁰ „Sastanak zemljoradnika“, *ND*, br. 257., 19. X. 1925., 9.; „Zemljoradnici prema općinskim izborima“, *ND*, br. 84., 11. IV. 1926., 4.; „Splitski općinski izborni blok seljana i građana“, *ND*, br. 100., 30. IV. 1926., 4.; „Veliki zbor Bloka seljaka i građana“, *ND*, br. 108., 11. V. 1926., 2.-4.

⁵¹¹ „Zemljoradnici i Radić“, *Pobeda*, br. 53., 28. VIII. 1926., 1.; „HSS i Zemljoradnička stranka u Dalmaciji“, *ND*, br. 207., 8. IX. 1926., 2.; „Fuzija zemljoradnika, ljevičara i desničara“, *JP*, br. 344., 13. IX. 1926., 3.; „Proglašeno jedinstvo Zemljoradničke stranke u Dalmaciji“, *ND*, br. 254., 3. XI. 1926., 4.; „Zemljoradnici u Dalmaciji i oblasni izbori“, *ND*, br. 285., 11. XII. 1926., 4.; „Skupština Demokratsko – Zemljoradničkog bloka“, *JP*, br. 437., 7. I. 1927., 1.; „Gibanje među splitskim zemljoradnicima“, *ND*, br. 283., 6. XII. 1927., 4.

zatražili od svog poslaničkog kluba da stupi u SDK-ov klub. U slučaju protivnog odgovora, zaprijetili su da će samostalno odlučiti o daljnjim potezima. To su i napravili na sastanku Šireg odbora Saveza zemljoradnika za Dalmaciju kada su neki članovi stranke odlučili preći u HSS, među njima i Pederin, dok su ostali odlučili ostati u stranci.⁵¹² Komunisti su kritizirali ponašanje dalmatinskih zemljoradnika ističući da se ovo moralo i prije, i oštrije učiniti. Splitske su članove napose osudili za suradnju s Beogradom.⁵¹³

Možda je glavni problem Težačke stranke bio što se nikada nije pokazala kao nekakav samostalan politički faktor u Splitu. Uvijek je bila u sjeni demokrata ili koje druge političke opcije. Potencijalni glasači svakako su joj bili težaci, no, kao što je rečeno više puta, idealna politička prilika propuštena je i stranka nije stekla povoljne startne pozicije koje je trebala stići. Značajno je i da stranka sve do atentata u Narodnoj skupštini nikada nije vodila politička prepucavanja s drugim političkim strankama, već je znatno više štete činila sebi unutarstranačkim sukobima. Na taj način, a i zbog nedostatka očito veće političke samostalnosti Težačka stranka nije imala podršku kakvu je očito mogla, a možda i trebala imati.

3. 2. 5. Narodna radikalna stranka⁵¹⁴

Unatoč relativno ranoj pojavi u političkom životu grada i izdavanju vlastitih novina NRS u Splitu nikada nije ostvarila značajniji izborni rezultat.⁵¹⁵ Jednostavno, radikali nisu pružali dovoljno privlačnosti splitskim glasačima⁵¹⁶, a na ruku im nije išlo ni stalno prozivanje grada da se odrekao svoje vlastite prošlosti. Stranka nije imala nikakvu prethodnu povijest na području Splita pa je morala djelovati iz samog početka, no čini se da je problem, kao i u nekim drugim strankama, bilo nepostojanje istaknutog mjesnog člana, odnosno mjesnog vođe. Tko je uopće bio pravi vođa radikala u Splitu? U proučavanju stranke naići ćemo na imena Josipa Jablanovića, Edvarda Grgića, Uroša Desnice, Đure Negrinija, prote Sergija Urukala i drugih.

⁵¹² „Dalmatinski zemljoradnici uz SDK“, *JP*, br. 154., 6. VII. 1928., 2.; „Zadušnice i komemoracija blgpk. Anti Sirotkoviću“, *ND*, br. 180., 30. VII. 1928., 2.-3.; „Važna sjednica zemljoradnika“, *JP*, br. 223., 26. IX. 1928., 3.; T. ŠITIN, „Utapanje Saveza zemljoradnika...“, 379.

⁵¹³ „Kongres dalmatinskih zemljoradnika“, *Radnički odjek*, br. 8., 12. VII. 1928., str. 1.-2.

⁵¹⁴ Više o radikalima u Splitu za vrijeme ovoga razdoblja vidi u: Marijan BULJAN, „Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih prema splitskoj periodici“, *Vladan Desnica i Split: 1920.–1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.* (gl. ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Split-Zagreb, 2016., 285.-305. Ovo potpoglavlje ukratko pokazuje glavne misli iznesene u tom radu, ali i upotpunjene nekim novim izvorima i zaključcima.

⁵¹⁵ I u Osijeku je izborna baza radikalima bila oko 10 %. Vidi: Anamarija LUKIĆ, „Ako neće milom, hoće komesarijatom: mehanizam državne centralizacije na primjeru grada Osijeka (1926.-1928.)“, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, XI., 15/2016., 141.

⁵¹⁶ Primjerice, uoči izbora 1923. Trumbiću je u pismu izvjesni *Zmaj* pisao da bi kao Splićanin volio da Split ne pokloni glasove radikalima. Vidi: SVKST, AAT, M 588/18, 3. II. 1923.

No, tko je od njih bio glavni predstavnik, odnosno vođa u Splitu? Ako su to Jablanović ili Desnica, zbog čega nisu predvodili radikale na izborima, pogotovo općinskim? Što je s ostalima?

U proučavanju povijesti djelovanja NRS u Splitu prvo možemo uočiti da stranka ispočetka nije bila sklona suradnji s drugim strankama, o čemu nam svjedoči odbijanje suradnje na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920.⁵¹⁷ Ipak, kasniji ne baš značajni izborni rezultati odveli su radikale, nakon samostalnog izlaska 1920. i 1923., u koaliciju sa Samostalnim demokratima gdje su, barem prividno zahvaljujući boljim pozicijama SDS-a, mogli zamaskirati slabiji izborni rezultat. Tada su, zadovoljni prvim izbornim rezultatima, isticali da ideja nacionalnog unitarizma i dalje postoji u Splitu.⁵¹⁸ U vezi s provedbom Splitskih općinskih izbora 1926. NRS je izrazila spremnost na suradnju sa strankama i grupama, koje će pružati garanciju za dvije stvari: provođenje uspješne komunalne politike te poštivanje narodnoga i državnoga jedinstva. Oba uvjeta našli su u širokoj koaliciji Splitskog općinskog bloka seljaka i građana pa je radikalski predstavnik Edvard Grgić postao i članom Općinske uprave.⁵¹⁹

Dok su na oblasnim izborima ponovno istupili u koaliciji sa SDS-om, radikali su se na parlamentarnim izborima 1927. pojavili sa samostalnom listom. Moguće da je iz nekih razloga suradnja s SDS-om u potpunosti propala na lokalnoj razini, iako je vjerojatno ovo bilo naređeno iz vrha stranke. Radikalski govornici uoči izbora isticali su patriotsku dužnost glasanja za NRS, no slab rezultat nagnao ih je da nakon izbora naglase neke drugačiji kurs stranke u Splitu.⁵²⁰

Naime, nakon izbora opsežnim člankom u *Državi* istaknuta je velika razočaranost podrškom u gradu. Budući da Split nije pružio nikakvo priznanje NRS-ovim pokušajima pridobivanja podrške, odlučeno je da će se buduća pozornost posvetiti vlastitim pristašama, kod kojih će se, pak, vršiti stroža kontrola.⁵²¹ Ovime su radikali možda najbolje pokazali svoju razočaranost stanjem u Splitu, a i takozvanim pristašama koji su u stranku ušli očito isključivo

⁵¹⁷ „Radikalna stranka i dr. Trumbić“, *ND*, br. 253., 9. XI. 1920., 2.; „Na sastanku radikala“, *ND*, br. 268., 26. XI. 1920., 3.

⁵¹⁸ „Pobjeda državotvorne ideje“, *Država*, posebno izdanje prigodom izbora 1925.

⁵¹⁹ „Izbori će se obaviti u marču“, *Država*, br. 161., 7. XI. 1925., 2.; „Radikali i općinski izbori“, *Država*, br. 204., 14. IV. 1926., 3.; „Narodna Radikalna Stranka“, *ND*, br. 85., 13. IV. 1926., 4.; „Birači Splita, pristaše i prijatelji Narodne Radikalne Stranke!“, *Država*, br. 211., 12. V. 1926., 1.; „Splitski općinski izborni blok seljana i građana“, *ND*, br. 100., 30. IV. 1926., 4.

⁵²⁰ „Kandidatska lista NRS“, *JP*, br. 620., 16. VIII. 1927., 2.; „Konferencija NRS u hotelu Bellevue“, *JP*, br. 639., 6. IX. 1927., 4.; „Izborni zbor radikalne stranke u Splitu“, *ND*, br. 206., 6. IX. 1927., 2.; „Veliki zbor Narodne Radikalne Stranke u Splitu“, *Država*, br. 322., 7. IX. 1927., 1.; „Zbor Narodne radikalne stranke“, *ND*, br. 208., 8. IX. 1927., 3.

⁵²¹ „Rezultati izbora za Narodnu skupštinu u Dalmaciji i cijeloj zemlji: Grad Split“, *JP*, br. 644., 12. IX. 1927., 1.; „Radikalna stranka i Split“, *Država*, br. 324., 14. IX. 1927., 2.

zbog materijalnih ili sličnih razloga. Posebno je zanimljivo isticanje da će stranka ubuduće pozornost više posvetiti interesima vlastitih pristaša.

NRS je na Splitskim općinskim izborima 1928. također istupila samostalno, možda iz vlastite želje, no vjerojatno više iz nužnosti jer ostale stranke zbog svih zbivanja, atentata i ljetne polemike s *Novim dobom*, nastaloj zbog odluke Splitske općine o apstinenciji Vidovdana, nisu željele koalirati s njom.⁵²²

Vratimo se na život stranke do diktature. Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu stranka se do početka izdavanja vlastitog glasila ispočetka rijetko javljala u javnosti, uglavnom kada je riječ bila o obavijestima vezanih uz stranačke sastanke, odnosno izborima pojedinih odbora, manjim okupljanima ili sudjelovanju pojedinih predstavnika na protestnim zborovima, koje je organiziralo vodstvo grada Splita.⁵²³

Država, glasilo Okružnog odbora Narodne radikalne stranke u Splitu, počelo je izlaziti 1924. To je označilo novi korak djelovanja stranke u Splitu pa su u prvoj polovici 1926. radikali, primjerice, držali da im svi znakovi govore da stranka jača zahvaljujući protoku ljudi prožetih narodnim i državnim jedinstvom. Prividnom jačanju stranke pridonijela je i posjeta Nikole Pašića u dva navrata i njegovo obećanje da će se uskoro riješiti splitski željeznički problem.⁵²⁴ Svojevrsnu tajnovitost u strukturi radikalske stranke u Splitu ponešto nam postaje jasnija putem obavijesti u *Državi* o održanom sastanku Mjesne organizacije stranke i biranju nove uprave. Predsjednikom Mjesne organizacije tada je postao Uroš Desnica, no ne zadugo jer je dužnost uskoro preuzeo Josip Jablanović, uz najavu organizacije stranke u gradu.⁵²⁵

Posebno je zanimljiv odnos radikala prema gradu Splitu, odnosno pogled Splicićana na radikale. Što se tiče potonjega, zapažen je nepotpisani letak (autora Petra Senjanovića), tiskan uoči izbora 1920., u kojem se nalazio tekst da nijedan Splicićanin koji želi dobro svome gradu

⁵²² „Lista Narodne Radikalne Stranke“, *JP*, br. 253., 31. X. 1928., 2.

⁵²³ „Radikalni sastanak“, *ND*, br. 258., 14. XI. 1921., 3.; „Radikalno sijelo“, *ND*, br. 35., 13. II. 1922., 3.; „Protestni zbor protiv memoranduma Hrv. Bloka“, *ND*, br. 47., 27. II. 1922., 1.-2.; „Sastanak mjesne organizacije NRS“, *ND*, br. 196., 27. VIII. 1923., 4.; „Radikalni zbor“, *Jadran*, br. 47., 30. VIII. 1923., 3.; „Okružni zbor Radikalne stranke“, *ND*, br. 220., 24. IX. 1923., 2.; „Pažnja našim pristašama i organizacijama“, *Država*, br. 31., 2. VIII. 1924., 1.; „Sastanak odaslanika radikalskih organizacija iz Sjever. Dalmacije“, *Država*, br. 40., 3. IX. 1924., 1.;

⁵²⁴ „Radikalno veče: Manifestacija radikalske snage“, *Država*, br. 187., 13. II. 1926., 3.; „G. Nikola Pašić u Splitu“, *JP*, br. 346., 15. IX. 1926., 1.; „G. Nikola Pašić u Splitu“, *JP*, br. 375., 19. X. 1926., 3.; „G. Nikola Pašić u Splitu“, *Država*, br. 252., 20. X. 1926., 2.; „Pašić na prolasku Splitom“, *ND*, br. 243., 20. X. 1926., 4.

⁵²⁵ „Mjesna organizacija NRS“, *JP*, br. 584., 4. VII. 1927., 2.; „Zbor mjesne organizacije Narodne Radikalne Stranke u Splitu“, *Država*, br. 311., 27. VII. 1927., 3.; „Skupština mjesne organizacije Narodne Radikalne Stranke“, *ND*, br. 151., 4. VII. 1927., 4.; „Split za pok. Ljubom Jovanovićem“, *Država*, br. 360., 11. II. 1928., 3.; „Parostos za blagopokojnog Ljubu Jovanovića“, *Država*, br. 362., 18. II. 1928., 3.; „Reorganizacija Narodne Radikalne Stranke“, *Država*, br. 365., 3. III. 1928., 3.; „Predsjednik vlade g. Vukičević u Splitu“, *Država*, br. 376., 18. IV. 1928., 3.

neće glasovati za radikale. U lektu je navedeno da su radikali „aktivno radili“ protiv Splita i njegove budućnosti, i to isključivo iz „individualnih, šovinističkih razloga“ jer im je očiti cilj bio pretvoriti grad u obično ribarsko mjesto, a ne pomorski centar na obali.⁵²⁶

S druge strane, radikalni su predstavnici na početku parlamentarnoga razdoblja vjerovali da će Split ostati „čvrst bedem državnog i narodnog jedinstva.“⁵²⁷ Uoči izbora 1923., primjerice, njihovi su predstavnici isticali da će vlada pomagati razvoju Splita, „gradu budućnosti“ uz prikladnu osobu, dakako, radikalskog kandidata, koji će „strpljivo i postepeno“ (op. M. B.) postići za Split ono što se može postići „u današnjim teškim prilikama.“ U tom su pravcu govorili i predizborni proglašujući važnost „Splita koji je u oslobođenju igrao važnu ulogu te tako stekao neizbrisive zasluge...pozvan... da i dalje izgrađuje državno i nacionalno ujedinjenje.“ U tom smislu grad je mogao računati na podršku NRS-a, no neizrečeni, ali jasni uvjet bilo je, dakako, glasovanje za radikale.⁵²⁸

Kako su s vremenom radikali na izborima stagnerali, a hrvatski predstavnici H(R)SS i Trumbić jačali, radikali su promijenili retoriku. Putem *Države* isticali su nadu da će se naći osoba ili stranka (najvjerojatnije radikalska!) koja će srušiti „mrežu političkih pauka“ po gradu i tako vratiti stari ugled Splitu.⁵²⁹ Budući da to toga nije došlo, retorika bi postala još zaoštrenija pa se više puta tako isticalo da je Split „zaboravio na svoje jugoslavenstvo i nacionalnu svijest kojom se nekad ponosio“ i „pošao stopama separatističkoga Zagreba.“⁵³⁰

Druge stranke također su znale napadati radikale zbog odnosa prema Splitu. Primjerice, demokratski je *Život* prilikom kraljeve posjete radikale optužio za ometanje pripreme dolaska isključivo zbog određenog „neraspoloženja stranke“ prema gradu. Optužbe su radikali oštro odbili te naglasili da su prema Splitu „stotine puta“ pokazivali svoju ljubav, odnosno da su sva upozorenja isključivo pravljeni iz dobre namjere.⁵³¹

Radikalski je defetizam najjači bio uoči izbora. Primjerice, nekoliko dana uoči parlamentarnih izbora 1925. u *Državi* je pisalo da će Split „kroz izborne žare progovoriti kao radićevski i komunistički.“ Glavni krivac tome pronađen je u *Novom dobu*, koje je prema

⁵²⁶ SVKST, Arhiv Petra Senjanovića (APS), M-274, [Publikacije P. Senjanovića], - Split – za radikale ! [1920.?].

⁵²⁷ „Split regentu“, *HR*, br. 26., 1. VII. 1921., 1.

⁵²⁸ SVKST, AAT, M 568/11, Odbor NRS Srba, Hrvata i Slovenaca. Birači srezovi Splita i Brača, Hvata i Visa! 8. IV. 1923. Nositelj liste 1923. bio je Ante Štambuk, opisan kao Hrvat i katolik, čime se htjelo pokazati da NRS nije „srpsko-imperijalistička i vjersko-pravoslavna stranka.“

⁵²⁹ „Split nekada i sada“, *Država*, br. 34., 13. VIII. 1924., 3.;

⁵³⁰ „Slava narodnom mučeniku“, *Država*, br. 48., 1. X. 1924., 3.; „Čujte Hrvati u Istri! Splićani, gdje vam je ponos!“, *Država*, br. 62., 22. XI. 1924., 1.; „Proslava Vidovdana“, *Država*, br. 124., 1. VII. 1925., 3.;

⁵³¹ „Osvrt na osvrt“, *Država*, br. 154., 14. X. 1925., 2.; „Za spomeniku Kralju Oslobođiocu“, *Država*, br. 155., 17. X. 1925., 3.; „Split i željeznička tarifa“, *Država*, br. 156., 21. X. 1925., 2.

radikalima neprestano kritiziralo vladu.⁵³² Glavni splitski list pod vodstvom urednika Kisića odbio je optužbe, a glavne razloge što će po svemu sudeći „najjugoslavenski grad“ najveći broj glasova dati Radiću pronađeni su u neriješenome željezničkome spoju i nesređenoj luci. Ipak, list je naglasio da je približavanje grada Radiću teklo sporije zbog jakih jugoslavenskih tradicija.⁵³³ Nakon ovih izbora u *Državi* su „sa žaljenjem konstatirali“ da je Split otišao u „komunističko-radićevski tabor.“⁵³⁴ Slično je rečeno i nakon općinskih izbora 1928. kada se Split opisao kao „separatističko-komunistički grad.“⁵³⁵ Izuzev samih izbora, radikali su i u drugim slučajevima Splitu spočitavali nedostatak patriotizma.⁵³⁶ Spomenuta ljetna polemika 1928. *Države s Novim dobom* i orjunaškom *Pobedom* nakon atentata u Narodnoj skupštini sigurno je još više naštetila radikalskoj misli u Splitu. Pisac *Državinih* članaka Uroš Desnica svojim pisanjem samo je nepotrebno zaoštravao situaciju. Ovo je bilo, vidjet ćemo u nastavku rada, prvo Desničinu interveniranje oko pitanja „patriotizma“ u gradu Splitu.⁵³⁷

Potencijalne skupine radikalskih pristaša u Splitu bili su, po svemu sudeći, državni činovnici na prvom mjestu, a potom visokoobrazovane osobe te trgovci i obrtnici. Na kandidatskoj listi za splitske općinske izbore 1928. nije se nalazio nijedan kandidat-težak.⁵³⁸ Kada govorimo o članovima stranke, pitanje je li bilo riječ o iskrenim pristašama stranke, koje su u stranku istupile isključivo prihvaćajući njen program, ili je bila riječ o karijeristima koji su u stranku ušli kako bi ostvarili svoje vlastite (političke ili druge) ciljeve? Članak u *Državi* nakon parlamentarnih izbora 1927. navodi nas da je riječ više bila o drugom slučaju. Unatoč članstvu, glasilu, javljanju u političkom životu, radikali nikada nisu igrali značajniju ulogu u Splitu, a čestim spočitavanjem o „nedostatku nacionalne svijesti“ radili su više negativne reklame stranci.

⁵³² „Aminaši – Novom Dobu“, *Država*, br. 79., 21. I. 1925., 1.; „Za koga da glasamo? Odgovor *Novom Dobu*“, *Država*, br. 84., 7. II. 1925., 1.

⁵³³ „Uzroci političkom raspoloženju širokih slojeva“, *ND*, br. 44., 21. II. 1925., 1.

⁵³⁴ „Split na izborima“, *Država*, br. 87., 18. II. 1925., 1.

⁵³⁵ „Općinski izbori u Splitu“, *Država*, br. 432., 21. XI. 1928., 1.; „Desetgodišnjica dolaska srpske vojske u Split“, *Država*, br. 433., 24. XI. 1928., 1.

⁵³⁶ „Prije osam godina“, *Država*, br. 260., 17. XI. 1926., 3.; „Godišnjica dolaska srpske vojske“, *ND*, br. 268., 19. XI. 1926., 4.; „Neumjesne primjedbe *Novog Doba*“, *Država*, br. 261., 20. XI. 1926., 3.; „Nisu *neumjesne primjedbe Novog Doba*“, *ND*, br. 271., 23. XI. 1926., 4.; „Desetgodišnjica dolaska srpske vojske u Split“, *Država*, br. 433., 24. XI. 1928., 1.;

⁵³⁷ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori...“, 338.

⁵³⁸ *Isto*, 356.

3. 2. 6. Samostalna demokratska stranka

SDS u Splitu počela je djelovati odmah pri svom nastanku u prvoj polovici 1924. U prilog joj je svakako išlo što je u svojim redovima imala Prvislava Grisogona, možda i najistaknutijeg predstavnika do tad jedinstvene Demokratske stranke u gradu. Uz djelovanje na glavnoj političkoj sceni i tituli ministra bez lisnice, Grisogono je bio i član splitskog Općinskog vijeća (i u razdoblju do općinskih izbora 1926.) pa je na taj način također sebi i stranci mogao osigurati prisutnost u javnom životu Splita.

Stranka je u ovome razdoblju mogla računati s 10-20 % glasova na izborima, čime je u odnosu na Demokratsku i Radikalnu stranku bila mnogo jača. Razlog toj činjenici možemo naći i u okrenutosti stranke na komunalne probleme Splita. Naime, za razliku od demokrata i radikala, samostalni demokrati su uoči izbora, a i u „mirno“ vrijeme isticali komunalne potrebe Splita te se zalagali za njihovo rješavanje. Dakako, u političkim pitanjima isticalo se „jugoslavenstvo Splita“, no upućivanjima na svakodnevne probleme imali su jasniji komunalni program od drugih.

Formalni vođa stranke u Splitu, odnosno predsjednik Mjesnog odbora, od njenog nastanka pa sve do kraja 1926. bio je Gajo Bulat, dok su se od ostalih imena isticali Vladimir (Vlade) Matošić, Marko Nani, Marin Ferić, Duje Ivanišević i drugi. Bulata je na mjesto predsjednika Mjesne organizacije naslijedio Matošić, a promjena je očito došla zbog Bulatovog lošeg zdravstvenog stanja jer je on uskoro, u ožujku 1927., preminuo.⁵³⁹

Tijekom svoga djelovanja SDS je ponekad bila spremna surađivati s drugim političkim strankama pa je u parlamentarnom razdoblju Kraljevine SHS s radikalima surađivala na skupštinskim izborima 1925. i oblasnim 1927., iako je u slučaju potonjih bezuspješno pokušala privući ostale stranke. Zanimljivo je da unatoč prethodnoj najavi spremnosti suradnje sa strankama koje u prvom planu imaju komunalne interese, SDS nije sudjelovala u širokoj koaliciji Građanskog bloka na Splitskim općinskim izborima 1926. Službeni razlog bila je želja za afirmacijom, no istaknuto je da će stranka podržati i prikladnu osobu za funkciju gradonačelnika, bez obzira pripada li ona SDS-u. Ovime se vjerojatno aludiralo na Tartagliu.⁵⁴⁰ Pravi razlog možemo vidjeti u vjerojatnom nezadovoljstvu stranke što nije ispočetka

⁵³⁹ „Organizacija SDS u Splitu“, *NS*, br. 6., 1. IV. 1926., 4.; „Iz Samostalne Demokratske Stranke“, *ND*, br. 284., 10. XII. 1926., 4. „Iz organizacije SDS“, *NS*, br. 21., 13. XII. 1926., 7.; „Dr. Gajo Bulat“, *ND*, br. 67., 22. III. 1927., 3.

⁵⁴⁰ „Samostalni demokrati i općinski izbori“, *JP*, br. 215., 9. IV. 1926., 2.; „Zbor Samostalnih demokrata“, *JP*, br. 217., 12. IV. 1926., 3.; „Zbor SDS u Splitu“, *NS*, br. 7., 15. IV. 1926., 4.; „Samostalni demokrati“, *JP*, br. 223., 19. IV. 1926., 2.; „Općinski izbori“, *NS*, br. 7., 15. IV. 1926., 1.

sudjelovala u pregovorima oko sastavljanja Građanskog bloka, već je naknadno bila obaviještena o rezultatima ishoda.

Odnos između SDS-a (Pribićevića) i *Orjune* napose je zanimljiv jer se potonja, možemo reći, držala svojevrsnom „interesnom sferom“ SDS-a. U tom smislu valja istaknuti sukob između Pribićevića i Ljube Leontića oko pitanja „pripadnosti“ *Orjune*. Na Pribićevićeve optužbe Leontić je, uz podršku drugih orjunaša - Marko Nanija i Vlade Matošića - odgovorio pozivom na revolveraški dvoboj do kojeg naposljetku nije došlo.⁵⁴¹ Ovaj kratkotrajni sukob posebno je zanimljiv jer je činjenica da su vodeći splitski orjunaši kao spomenuti Nani i Matošić bili kandidati SDS-a na općinskim izborima 1926.⁵⁴² Sve to samo nam pokazuje (duboku) povezanost *Orjune* i SDS-a u Splitu.

Samostalni demokrati često su održavali izborne skupštine na kojima su obavještavali pristaše stranke s aktualnim političkim događanjima, a često se među glavnim govornicima nalazio i Grisogono. Novinske suparnike u Splitu SDS je nalazila u pisanju *Hrvatske riječi*, radikalne *Države*, demokratskog *Pučkog lista* i pučkaškog *Jadrana*.⁵⁴³

Svetozar Pribićević više je puta posjetio Split, a posebno je značajan bio njegov posjet u rujnu 1926. Prisutni govornici tada su s ponosom isticali jugoslavenstvo Splita, dok se Pribićević javno pomirio s Leontićem.⁵⁴⁴ Prije samoga zбора letak potpisan u ime „Ujedinjenih Hrvata“ pozvao je „najhrvatskiji Split“ na bojkot Pribićevića, „diktatorskog očajnika.“⁵⁴⁵ Zbor je obilježen incidentom u kojem je (bivši?) pripadnik *Orjune* Edo Bulat napadnut. SDS-u je napad predstavljao primjer mržnje mržnjom udruženih komunista, radićevaca i trumbićevaca na sve „nacionalno jugoslavenstvo.“⁵⁴⁶

⁵⁴¹ „Duelska afera Pribićević – Leontić“, *JP*, br. 116., 11. XII. 1925., 3.; „Orjunašima“, *Pobeda*, br. 79., 12. XII. 1925., 1.; „Za Orjunu!“, *Pobeda*, br. 79., 12. XII. 1925., 2.; „Komunikej Direktorija“, *Pobeda*, br. 80., 16. XII. 1925., 1.; H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević...*, 130.-134.

⁵⁴² „Općinski izbori u Dalmaciji: lista SDS“, *JP*, br. 233., 30. IV. 1926., 2.; „Druge kandidacione liste: Samostalna Demokratska Stranka“, *ND*, br. 101., 1. V. 1926., 4.

⁵⁴³ „Zbor samostalnih demokrata“, *Država*, br. 5., 30. IV. 1924., 3.; „Moral stranačkih uskoka“, *HR*, br. 18., 1. V. 1924., 2. „Grisogonovo predavanje“, *Jadran*, br. 11., 2. V. 1924., 3.; „Sa zбора Samostalnih Demokrata“, *Država*, br. 32., 6. VIII. 1924., 3.; „Galama Sv. Pribićevića“, *PL*, br. 17., 27. IX. 1926., 2.;

⁵⁴⁴ „Skupština g. Svetozara Pribićevića“, *JP*, br. 34., 3. IX. 1925., 2.; „Govor Sv. Pribićevića na skupštini sam. demokrata u Splitu“, *ND*, br. 211., 3. IX. 1925., 1. „Svetozar Pribićević u Splitu“, *JP*, br. 344., 13. IX. 1926., 1.-2.; „Izmirenje g. Pribićevića i dr. Leontića“, *JP*, br. 344., 13. IX. 1926., 3.; „Pribićevićev zbor u Splitu“, *ND*, br. 212., 14. IX. 1926., 2.-3. „Triumf Svetozara Pribićevića u Dalmaciji: Veličanstveni zborovi u Splitu i Korčuli“, *NS*, br. 17., 18. IX. 1926., 1.-4.

⁵⁴⁵ Na jednome mjestu navodi se da će se Pribićević uvjeriti „da ni Split, ni Dalmatinska Hrvatska, gdje je osjećaj za Narodnu Dinastiju jak, nisu teren za fašističke pustolovine i diktatorske težnje.“ Vidi: SVKST, AAT, M 575/2 Letak: Ujedinjeni Hrvati grada Splita: Hrvati Splita

⁵⁴⁶ „Razbojnička banda u Splitu“, *NS*, br. 17., 18. IX. 1926., 6. Bulata je napao Paško Fradelić Gale, o kojem će se govoriti na više mjesta u nastavku ovoga rada.

Inače, počevši od 1926. SDS je neredovito izdavala svoje stranačko glasilo u Splitu, *Naše selo*. U samom uvodnom broju istaknuto je da cilj stranke nisu „vlast i kuglice“, već „borba za ideal jugoslavenskog narodnog i državnog jedinstva i seljačke pravde.“⁵⁴⁷ Retorika SDS, do stvaranja SDK, temeljila se na isticanju „jugoslavenstva Splita“, a zasluge u njegovom održavanju pripisivala je isključivo sebi.⁵⁴⁸ Za razliku od NRS koja je Splitu spočitavala nedostatak patriotizma i zaboravljanje jugoslavenstva, SDS nikada nije optuživala direktno grad Split, izuzev incidenta s napadom na Edu Bulata. Na ruku joj je išlo i što se nikada nije upuštala u polemike s *Novim dobom* ili *Jadranskom poštom*, štoviše potonja novina često bi joj ustupala stupce za stranačke poslove te joj davala blagu podršku.

Političko stajalište SDS-a potpuno se izmijenilo stvaranjem SDK kada se promjenom političke retorike jugoslavenstvo Splita više nije spominjalo. Koalicija s HSS-om ogledala se i na bliskoj suradnji unutar Općinskog vijeća i propalog pokušaja preuzimanja Općinske uprave u vlastite ruke, a okrunjena je velikim zborom SDK u travnju 1928.⁵⁴⁹ Zadovoljno nastankom SDK bila je skupina unutar *Jadranske pošte*, koja je tvrdila da novostvorena koalicija ima znatnu podršku u Splitu. Novoizabrani sastav Mjesnoga odbora stranke, koji su, između ostalih, činili Matošić, Leontić i Nani, izabran početkom iste godine pokazao je da su, barem načelno, suradnju s HSS-om podržali i vodeći splitski orjunaši. Štoviše, trojica spomenutih uz Ivaniševića i Bartulovića bili su članovi SDS-a unutar Poslovnog odbora SDK u Splitu.⁵⁵⁰

Indikativno je da je upravo SDS, stranka koja je od svoga osnivanja isticala da jedina zagovara čisto i pravo jugoslavenstvo u Splitu, inicirala apstinenciju Vidovdana, koja je dovela do krize u Splitskoj općini i novih splitskih općinskih izbora.⁵⁵¹ Ironično, SDS je nakon izbora povećala broj svojih vijećnika u splitskom Općinskom vijeću, iako je suradnja s HSS-om bila manjim dijelom okrnjena zbog odvojenog izlaska obiju stranaka na izbore. To pokazuje da su njeni birači u Splitu prihvatili novu politiku nastalu stvaranjem SDK. Potencijalni strankini glasači bili su jugoslavenski orijentirani građani.⁵⁵² Time se u prvom redu misli na trgovce i obrtnike, potom na državne činovnike, ali i težake o čemu govori posebna Seoska lista SDS-a

⁵⁴⁷ „Riječ dalmatinskom seljaku“, *NS*, br. 1., 21. I. 1926., 1.; „Organizacija Samostalne Demokratske Stranke“, *NS*, br. 2., 30. I. 1928., 4.; „Organizacija SDS u Splitu“, *NS*, br. 6., 1. IV. 1926., 4.

⁵⁴⁸ „Nakon osam godina“, *NS*, br. 20., 20. XI. 1926., 6.

⁵⁴⁹ „Veličanstvena manifestacija Dalmacije: Na zboru od preko 20 000 duša, osuđuju Stjepan Radić i Svetozar Pribićević vladinu politiku“, *JP*, br. 84., 10. IV. 1928., 1.-2.

⁵⁵⁰ „Značajna skupština splitskih samostalaca“, *JP*, br. 24., 30. I. 1928., 2.; „Godišnja skupština SDS“, *ND*, br. 24., 30. I. 1928., 2.; „Konferencija Dr. Prvislava Grisogona“ i „Poslovni odbor S – D koalicije“, *JP*, br. 66., 19. III. 1928., 3.; „Pripreme za zbor Seljačko – Demokratske Koalicije“, *NS*, br. 2., 25. III. 1928., 3.

⁵⁵¹ „Proslava Vidovdana i općinsko vijeće“, *JP*, br. 149., 30. VI. 1928., 5.

⁵⁵² Bogdan Radica govori o „velikog dijelu splitske inteligencije, kojoj je duhovni i politički vođa bio Svetozar Pribićević.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 58.

za općinske izbore 1928., koja je doživjela izborni uspjeh.⁵⁵³ Ipak, neki vodeći članovi SDS u Splitu bili su nezadovoljni Pribičevićevim vodstvom što se manifestiralo kada su uspostavom kraljeve diktature prišli režimu.

3. 2.7. Hrvatska seljačka stranka⁵⁵⁴

Djelovanje HSS - a u Splitu u razdoblju od 1918. do uvođenja diktature 1929., uvjetno rečeno, možemo podijeliti u dva razdoblja s granicom koju obilježava osnivanje Mjesne organizacije stranke krajem 1925. Poput komunista, i HSS je u ovom razdoblju 1918.-1929. prolazila kroz burno razdoblje: režimski progoni u „najjugoslavenskiem gradu“, *Orjunine* ponekad ostvarene (fizičke) prijetnje, unutrašnji sukobi itd...samo su neki od događaja vezanih uz život stranke, koja je svoj vrhunac dosegla dobivanjem graodnačelničkog mjesta na Splitskim općinskim izborima 1928.

Život stranke u prvom razdoblju do 1925. bio je znatno težak. I u razdoblju kada HSS nije imala gotovo nikakve tragove u Splitu lokalni tisak, *Novo doba*, *Život* i *Jadran*, žestoko su kritizirali Radića.⁵⁵⁵ Posebno je istaknuto pisanje orjunaške *Pobede* koja je, osim novinskih prijetnji, fizički napadala prve pristaše i organizatore stranke u Splitu: Damjana Sokola u više navrata, Petra Bulata i Petra Đirlića. Također, ista je Organizacija onemogućavala posjete visokih stranačkih dužnosnika gradu.⁵⁵⁶

Unatoč pritiscima i sukobima ideja HSS-a ipak se postepeno širila u Splitu, doduše nešto sporije kao rezultat terora i nemogućnosti održavanja normalnih predizbornih skupova. Vrhunac je dostignut svečanim dočekom teško ozlijeđenom Augustu Košutiću i više puta spomenutom velikom HRSS-ovom zboru u Solinu, koji je otvorio Damjan Sokol, možemo reći dotadašnji vođa stranke u Splitu. Teror nad HRSS-om ušao je u novu fazu odlukom da se *Obznana* provede i nad Radićevom strankom. Ujedno su i nadolazeći parlamentarni izbori 1925. bili, gledajući izborne rezultate, vrhunac Radićeve politike u Splitu jer je na svim narednim izborima HSS vodio borbu s novoosnovanom Trumbićevom HFSS-om.

⁵⁵³ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 356.

⁵⁵⁴ O HSS-u na prostoru Dalmacije u ovom razdoblju više vidi u: Ivan HRSTIĆ, „Društvena struktura i nastup H(R)SS-a u Dalmaciji (1922-1929)“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova*, (gl. ur. Zorislav Lukić – Hrvoje Petrić), Zagreb-Križevci, 2015., 255.-268.

⁵⁵⁵ Branka BOBAN, „Dalmacija između jugoslavenstva i hrvatstva 1920.-1923. godine (u svjetlu splitskog dnevnika *Novo Doba*)“, *Dijalog povjesničara – historičara*, (gl. ur. Hans Georg-Fleck, Igor Graovac), 7. (2003.), Zagreb, 129.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija, 435.-437.

⁵⁵⁶ „Što nam spremaju izdajice u Dalmaciji“, *Pobeda*, br. 45., 28. VI. 1922., 6.; „Basariček“, *Pobeda*, br. 57., 24. IX. 1922., 3.; „Tko je Radićev pouzdanik u Splitu“, *Pobeda*, 18. II. 1923., 3.; „Demonstracije splitskih fakina proti zagrebačkom načelniku“, *Hrvat*, br. 636., 12. IV. 1922., 2.; „Fašistički bijes u Splitu protiv Zagreba“, *Obzor*, br. 99., 12. IV. 1922., 5.; „Zagrebački gradonačelnik u Dubrovniku“, *Obzor*, br. 101., 14. IV. 1922., 3.

Upravo je najava o sazivanju konferencije u rujnu 1925., kojom bi Ante Trumbić uz osvrt na aktualnu političku situaciju najavio osnivanje nove stranke HSS-u očito bio poziv na uzbunu. Trebalo je, stoga, što hitnije osnovati mjesni ogranak stranke kako bi se spriječio priljev većeg broja glasača Trumbićevoj stranci, pogotovo uzmemo li u obzir ugled koji je potonji uživao u Splitu. Nakon duže vremena Mjesna organizacija stranke konačno je formirana krajem 1925., na čelu s prvim predsjednikom Silvestrom Giuniom⁵⁵⁷ i odbornicima Kaliternom, Berkovićem, Jozevićem i drugima.⁵⁵⁸ Jače djelovanje stranke očitovale se u organiziranju prve javne skupštine stranke, održane nekoliko mjeseci poslije, na kojoj je glavni govornik bio Predavec. Sredinom 1926. i Radić posjećuje Split, dočekan oduševljenjem pristaša i demonstracijama stranačkih protivnika.⁵⁵⁹ Ipak, dolaskom Trumbićeve stranke HSS je izgubila dio stvarnih ili potencijalnih glasača te je na općinskim izborima 1926. nesumnjivo doživjela neuspjeh, iako je ulaskom svojih vijećnika u splitsko Općinsko vijeće dobila novi način djelovanja.

Glavni predstavnici stranke u njenom početnom razdoblju bili su Petar Bulat i Damjan Sokol⁵⁶⁰, no kasnije su njihove uloge preuzeli Paško Kaliterna⁵⁶¹, Josip Berković i Silvestar Giunio. Vidjeli smo da HSS u Splitu, za razliku od drugih stranaka nije imala svoje vlastito stranačko glasilo što je, primjerice, Mužinić držao njenom slabom stranom.⁵⁶² Je li to zbilja istina za ovo razdoblje? Vodeći splitski dnevnik *Novo doba* svakako nije podržao Radića pa se u tome možemo složiti, no u *Jadranskoj pošti* ipak se pokazivala blagu naklonost opoziciji u državi, napose SDS-u, ali i HSS-u, koja je ovime imala kakvu-takvu novinu na raspolaganju kojom bi mogla plasirati informacije vezane uz život stranke. Ostaje otvorenim je li izostanak

⁵⁵⁷ Josip Rosić navodi da je Giunio bio komunist do provođenja Obznane nakon čega se prvo vratio u Drugu internacionalu, a potom i Radiću. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26., Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa)“.

⁵⁵⁸ „Konstituiranje mjesne organizacije HSS u Splitu“, *JP*, 7. XII. 1925., 3.; „Konstituirajuća skupština mjesne organizacije HSS“, *ND*, br. 300., 8. XII. 1925., 4.

⁵⁵⁹ „Skupština Hrvatske Seljačke Stranke“, *JP*, br. 195., 16. III. 1926., 3.; „Zborovi Stjepana Radića od Vrgorca do Splita“, *JP*, br. 284., 5. VII. 1926., 1.; „Dostojan doček habsburškog himnopoja u Splitu“, *Pobeda*, br. 40., 6. VII. 1926., 2.; „Stjepan Radić u Splitu“, *ND*, br. 152., 6. VII. 1926., 4.; Više o Radićevim govorima na turneji sredinom 1926. vidi u: Franko MIROŠEVIĆ, „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“, *Rad. Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadru*, 50/2008., 300.-307.

⁵⁶⁰ Obojica su bila predstavnici liste u glavnom biračkom odboru u Splitu 1923., prvim izborima na kojima se u južnoj Dalmaciji pojavila HRSS. Vidi: SVKST, AAT, M 589/I 2, Radić, Stjepan. Izborni proglas HRSS za Dalmatinsku Hrvatsku. Hrvati Dalmatinci! Seljaci republikanci!

⁵⁶¹ Kaliterna je na izborima 1923. bio jedan od predstavnika Trumbićeve liste. Vidi: SVKST, AAT, M 566/2, Kandidatska lista za izborni okrug oblasti Okružnih sudova Kotor, Dubrovnik, Split, za izbor narodnih poslanika, 18. III. 1923. Više o Kaliterni vidi u: Zdravko Mužinić – Filip Hameršak, „Paško Kaliterna“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, VI., 746.

⁵⁶² Zdravko MUŽINIĆ, „Djelovanje ogranka *Hrvatske seljačke stranke* u Splitu“, *Kačić*, XXV/1993., 632.

vlastitog tiska 1920-ih bio posljedica nedostatka financijskih sredstava ili stavu vodstva stranke da vlastito glasilo nije potrebno.

Potencijalni glasači stranke trebali su biti težaci, što se dadne primijetiti u sastavu liste na Splitskim općinskim izborima 1928., kada je više od 50 % njih činilo stranačku kandidaturu, no pozornost stranke bila je usmjerena i na trgovce i obrtnike.⁵⁶³ Čini se da je visokoobrazovanim osobama i činovnicima pridavana znatno manja pozornost.⁵⁶⁴ Budući da su se suočavali sa sličnom skupinom potencijalnih glasača, HSS-u su upravo HFSS i komunisti istovremeno predstavljali i najveće političke suparnike, ali i moguće saveznice. Unatoč međusobnim pozivima i pokušajima, pogotovo na splitskim općinskim izborima 1926. i 1928., splitski HSS i komunisti nikada nisu zajednički istupili.⁵⁶⁵ Po svemu sudeći mjesni HSS-ovci bili su spremni na suradnju, no to je očito onemogućavalo vodstvo stranke. S druge strane, suradnja s HFSS-om uspostavljena je tek na Splitskim općinskim izborima 1928., a posebno je zanimljiva nakon ranijih oštrih međusobnih sukobalja u splitskom Općinskom vijeću, suradnja sa SDS-om.

Stječemo dojam da se HSS u ovom razdoblju nije značajnije bavila komunalnim problemima Splita. Dakako, u žaru predizborne borbe, a i borbe SDK protiv aktualne Općinske uprave, HSS bi se ponekad dotaknuo nekih aktualnijih problema Splita, ali kao da to nikada nije bilo ozbiljnije razrađeno u mirnodopskom razdoblju. To najbolje ilustriraju riječi Josipa Predavca koji je uoči općinskih izbora 1926. izjavio ne postoji „nikakva splitska politika, nego uopće narodna hrvatska politika“ te da će Split imati osiguran napredak kada „bude imao oslonac na jaku narodnu seljačku stranku“, odnosno da će postati glavni emporij bude li održavao povijesni kontinuitet sa Zagrebom.⁵⁶⁶

Važnije od komunalnih problema HSS je tijekom svoga djelovanja uvijek isticala da predstavlja „hrvatstvo Splita“. Sve do pojave HFSS-a imala je monopol nad tom frazom, iz razloga i što HPS nikada nije igrala značajniju ulogu u Splitu, no pojavom Trumbićeve stranke situacija se promijenila pa su se HSS i HFSS međusobno sporile oko toga tko zapravo predstavlja „hrvatstvo“ u gradu.

⁵⁶³ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 356.

⁵⁶⁴ Bogdan Radica navodi da splitska inteligencija nije voljela Radića. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 39.

⁵⁶⁵ Prema pisanju dnevnog tiska, vodstvo HSS-a navodno je odlučilo da se sa splitskim radnicima (komunistima) zajednički može izaći na oblasne izbore 1927. pod uvjetom kandidature prikladnih kandidata te neobjavlivanjem zajedničkog proglašenja. Vidi: „Zaključak vodstva HSS glede izbora u Dalmaciji“, *JP*, br. 420., 14. XII. 1926., 1.

⁵⁶⁶ „Sastanak pristaša HSS u Kinu *Eden*“, *JP*, br. 238., 7. V. 1926., 3.; „Zborovi HSS u Splitu i Solinu“, *JP*, br. 243., 14. V. 1926., 2.

Stranka je tijekom svoga djelovanja u Splitu imala nekoliko značajnih političkih skupova. Na samom početku možemo istaknuti veliki zbor stranke u obližnjem Solinu početkom studenog 1924. Značajno je bilo i Radićevo predavanje uoči oblasnih izbora 1927., možda i značajnije zbog brojnih demonstracija koje su ga popratile.⁵⁶⁷ Ipak, daleko najznačajniji je bio više puta spomenuti veliki skup SDK u travnju 1928.

Djelovanje HSS-a u Splitu obilježeno je i velikom unutrašnjom krizom, koja nije označila samo isključenje pojedinih članova, već i nastanak disidentskog pokreta.⁵⁶⁸ U izvorima nisam naišao na objašnjenje kako je sukob točno započeo, no mislim da, uz Nikićev boravak, njegove početke možemo naći u izboru jednog od začetnika HSS-ove politike u Splitu Damjana Sokola na mjesto predsjednika Mjesne organizacije stranke u srpnju 1926. Upravu su, uz Sokola, činili Petar Bulat, Duje Šore i Ivo Čulić, - „stariji“ članovi stranke. Novine nenaklonjene HSS-u govorile su o unutrašnjem sukobu između Giunijeve „gospodske“ i Đirlićeve „težačko-radne“ skupine. Vrh stranke u Splitu odbacio je takve navode ističući potpunu suglasnost unutar stranke, no naredni događaji pokazali su posve suprotnu situaciju.⁵⁶⁹

Za službeni početak sukoba možemo uzeti obavijest iz listopadskog broja *Jadranske pošte* o Sokolovoj ostavci i demisiji čitavog odbora, čime je splitski HSS ostao bez uprave.⁵⁷⁰ Izvanredna skupština mjesne organizacije značila je i konačnu podjelu unutar stranke. Na njoj je, naime, izabrana nova uprava na čelu s Paškom Kaliternom, no dio članova odbio je potvrditi njeno imenovanje zbog prisustva manje od 40 % stranačkih članova. Štoviše, došlo je do napuštanja stranke, a kasnije i do konstituiranja druge mjesne organizacije HSS-a, koju su činile „starije“ pristaše. Pojavilo se pitanje koja mjesna organizacija bolje shvaća i predstavlja istinsku politiku HSS-a? Vodstvo Kotarskog HSS-a odlučilo je privremeno suspendirati obje mjesne organizacije sve do konačne odluke vodstva stranke. Na situaciju u Splitu osvrnuo se i Rudolf Herceg koji je naglasio da prava Mjesna organizacija postoji od 1925., čime je, očito, dao podršku Kaliterninoj struji.⁵⁷¹ Kriza za HSS došla je u najgorem mogućem trenutku, uoči

⁵⁶⁷ „Stjepan Radić o Splitu i političkim prilikama“, *JP*, br. 442., 13. I. 1927., 1.

⁵⁶⁸ Do krize je došlo i unutar šibenske organizacije stranke. Vidi: T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 446.-447.

⁵⁶⁹ „Godišnja skupština HSS: izbor nove uprave“, *JP*, br. 296., 19. VII. 1926., 2. „Razdor među splitskim radićevaca“, *Država*, br. 230., 21. VII., 1926., 3.; „Pocijepanost među radićevcima“, *Država*, br. 234., 4. VIII. 1926., 3.; „O razdoru u HSS – u“, *JP*, br. 311., 5. VIII. 1926., 2.; „Splitska organizacija uz Stjepana Radića“, *JP*, br. 313., 7. VIII. 1926., 5.; „Trzavice među radićevcima“, *Država*, br. 235., 14. VIII. 1926., 3.; „Kod radićevaca nije sve u redu“, *Država*, br. 243., 11. IX. 1926., 3.;

⁵⁷⁰ „Komešanja u mjesnoj organizaciji HSS“, *JP*, br. 375., 19. X. 1926., 3.

⁵⁷¹ „Skupština mjesne organizacije HSS“, *JP*, br. 386., 2. XI. 3.; „Rascjep među radićevcima“, *Država*, br. 256., 3. XI. 1926., 3.; „Skupština mjesne organizacije HSS“, *ND*, br. 254., 3. XI. 1926., 4.; „Skupština starih pristaša HSS“, *JP*, br. 397., 15. XI. 1926., 3.; „Nesuglasice u HSS – u“, *ND*, br. 265., 16. XI. 1926., 4.; „Kotarski sastanak

oblasnih izbora 1927., pa možemo reći da je znatnim dijelom odgovorna i za nepovoljan izborni rezultat stranke.⁵⁷² Uostalom, kao što smo vidjeli, dovela je i do pokreta HSS-ovih disidenata koji su, udruženi s komunistima, HSS-u lako preoteli ranije stečene glasove.

Mjesna je organizacija poslije oblasnih izbora krenula s reorganizacijom i jačim djelovanjem. Odlučeno je da će se legitimacije i pečati sa starim vodstvom poništiti, organizirao se veliki ples sredinom veljače 1927. namijenjen otvaranju tečajeva za nepismene, a zapaženo je i održavanje „kućnih zabava.“⁵⁷³ Očito se intenzivnijim radom na terenu pokušala nadomjestiti šteta učinjena ovim unutarstranačkim sukobom, a da je to imalo dobre posljedice svjedoči veći broj glasova na idućim izborima.

HSS je nakon krize pokazivala rast u Splitu, iako vjerojatno nikada ne bi dosegla visokih 40 % glasova kao na izborima 1925., najveći zabilježeni rezultat bilo koje političke stranke na izborima u razdoblju 1918.-1929. Mjesne pristaše ponekad, a to je uopće i obilježje HSS-a, nisu imale samostalno djelovanje, već su čekali upute vodstva iz Zagreba, što joj je onemogućavalo veću fleksibilnost u djelovanju. Uoči same diktature uočavamo i češće vijesti u novinama o djelovanju Ženske organizacije HSS-a.⁵⁷⁴ Unatoč svemu mjesni HSS kraljevu je diktaturu dočekao s najvećim brojem glasova na Splitskim općinskim izborima 1928., gradonačelnikom Josip Berkovićem iz svojih redova i vodećom ulogom među političkim strankama u Splitu.⁵⁷⁵

HSS u Solinu“, *JP*, br. 397., 15. XI. 1926., 3.; „Izjava R. Hercega o org HSS u Splitu“, *JP*, br. 398., 16. XI. 1926., 2.

⁵⁷² Ivo Čulić, bivši tajnik splitske organizacije stranke, u pismu Radiću isticao je povoljan izborni rezultat stranke unatoč „lažnoj i žalosnoj tragičnog gospodskoj vici i hajci“ na stranku i „zaprepaštenje mudraca oko *Novog doba* i *Jadranske pošte*.“ Glavni uzrok rezultatu vidio je u Radićevom govoru na skupštinu u Splitu pa je tvrdio da bi s dodatnim dvjema organiziranim javnim skupštinama broj glasova porastao za još 800-1000. Također, poručio mu je da će osnivanjem *Seljačke sloge* Split postati „grad seljačke svijesti i sloge.“ Vidi: Bogdan KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, Zagreb 1972., sv. 2., 650. *Seljačka sloga* osnovana je u Splitu 23. 11. 1927. Vidi: Suzana LEČEK, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“, *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., br. 3., 376.

⁵⁷³ „Iz mjesne organizacije Hrv Selj Stranke u Splitu“, *JP*, br. 458., 1. II. 1927., 3.; „Za veliki ples Mjesne Org HSS“, *JP*, br. 469., 14. II. 1927., 3.; „Mjesna org. Hrvatske Seljačke stranke“, *JP*, br. 502., 24. III. 1927., 3.; „Kućna zabava HSS“, *JP*, br. 503., 25. III. 1927., 3.

⁵⁷⁴ „Ženska organizacija H.S.S.“, *JP*, br. 4., 5. I. 1929., 5. I Kaliterna je u ranijem pismu Stjepanu Radiću iz srpnja 1928. govorio o stalnom jačanju mjesne Narodne ženske zadruge stranke. Vidi: HR-HDA-815, Obitelj Radić, Kutija br. 7, 1.3.155. P(aško) Kaliterna Stjepanu Radiću, 11. VII. 1928. Sudjelovanje stranačkog potpredsjednika Predavca i vodećih mjesnih i kotarskih HSS-ovaca na osnivačkoj je skupštini po Suzani Leček bilo dokazom je dokaz „koliko se polagalo do osnivanja ženskih organizacija.“ Vidi: Suzana LEČEK, „*Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila*“. Hrvatska seljačka stranka i žene“, *Historijski zbornik*, LIX/2006., 109.

⁵⁷⁵ Elaborat o rekonstrukciji bivših građanskih stranaka na kotaru Split pomalo pojednostavljeno navodi da je Tartaglia gubio ugled kako je HSS, uz pomoć raznih društava i veza s klerom, jačala. Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

3. 2. 8. Hrvatska federalistička seljačka stranka

Djelovanje Hrvatske federalističke stranke (HFSS) u Splitu neraskidivo je vezano s ličnošću Ante Trumbića, koji je bez sumnje bio najprepoznatljivije ime u stranci. Ovdje ćemo ukratko pokazati Trumbićevo djelovanje u gradu do samog osnivanja HFSS-a. Iako su mu se protivnici izrugivali da je promijenio toliko stranaka da više ni sam ne zna u kojoj je trenutačno⁵⁷⁶, Trumbić je uvijek mogao oko sebe okupiti respektabilan broj glasača.⁵⁷⁷ Potpora je vrhunac⁵⁷⁸ doživjela prilikom potpisivanja Rapalskog ugovora krajem 1920., kada je Trumbića pri povratku u Splitu navodno dočekalo oko 20 000 ljudi.⁵⁷⁹ Kako je vrijeme prolazilo, potpora bi se smanjivala⁵⁸⁰ pa bi tek kratke crte u tisku upućivale da u Splitu boravi „njegov najdraži sin“, kako je to jednom prilikom rečeno. S druge strane, radikali⁵⁸¹, orjunaši i demokrati Trumbićevo udaljavanje od režima koristili su kako bi istaknuli pogrešan put kojim je krenuo, ali i sramotu Splita što Trumbića i dalje slijedi odričući se time svoje jugoslavenske unitarističke prošlosti.⁵⁸²

Trumbić je na izborima za Ustavotvornu skupštinu bio nositelj četiriju lista (Demokratske, Pučke, Težačke i Vanstranačke), a na izborima 1923. izašao je samostalno. Upravo je na predizbornom skupu Trumbić tada održao govor, zanimljiv radi njegovih tadašnjih razmišljanja. Naime, nakon osude velikosrpske politike i Vidovdanskog ustava, Trumbić je usporedio „beogradsku politiku“ s onom Austro-Ugarske, ogledanu, između ostaloga, u nepostojanju željezničkoj spoja za Split i Šibenik. Kao nužnost naglasio je potrebu da se

⁵⁷⁶ „Stari ljudi nova stranka“, *NS*, br. 1., 21. I. 1926., 2.

⁵⁷⁷ Jelaska Marijan razloge Trumbićeve popularnost u Splitu vidjela je u njegovom razmišljanju koje se podudaralo s političkim stavovima, očekivanjima i razočaranjima znatnog dijela stanovništva Splita“ uz često isticanje zasluga u borbi protiv talijanskog ekspanzionizma te samoj činjenici da je Trumbić bio rođeni Splitskičanin s Lučca.“ Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 384.

⁵⁷⁸ Splitska općina je, uz niz pozdrava, jednu ulicu preimenovala u Trumbićevu čast; građani su slali pojedinačne čestitke i počele sa skupljanjem priloga kojim bi se Trumbiću uručio „dostajan dar“, iako nije bilo jasno navedeno što se točno pod time mislilo, odnosno je li taj dar Trumbić ikada dobio. Vidi: „Split za Jugoslaviju: Neviđena narodna manifestacija“, *ND*, br. 143., 30. X. 1918., 1.; „Općina Splita dr. Trumbiću“, *ND*, br. 194., 23. XII. 1918., 3.; „Split dr. Trumbiću“, *ND*, br. 199., 31. XII. 1918., 3.; „Splitskičanin za dra Trumbića“, *ND*, br. 115., 27. V. 1919., 3.; „Za počasni dar dr. Trumbiću“, *Jadran*, br. 87., 4. VI. 1919., 3.

⁵⁷⁹ „Za doček dr. Trumbića“, *ND*, br. 269., 27. XI. 1920., 3.; „Dobro nam došao!“, *ND*, br. 270., 29. XI. 1920., 1.; „Veličanstveni doček dr. Trumbića“, *ND*, br. 271., 30. XI. 1920., 1.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 112.-113.; I. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić*, 158.

⁵⁸⁰ Primjerice, u Trumbićevoj ostavštini prilikom održavanja Hrvatskog narodnog zbora u rujnu 1923. više stotina mjesta predviđenih za upisivanje sudionika zbora ostalo je prazno. Vidi: SVKST, AAT, M 563/1-3, Imenik prisutnih iz drugim mjesta na Zboru u Splitu; Imenik prisutnih na zboru; Imenik za pozivnice.

⁵⁸¹ Da je ispočetka Trumbić uživao ugled u mjesnih radikala svjedoči nam pozivnica Sreskog odbora, potpisana od Jablanovića, na zbor Ljube Jovanovića. Vidi: SVKST, AAT, M 565 d) Brzjavni. Sreski odbor NRS.

⁵⁸² „Dr. Ante Trumbić“, *Pobeda*, br. 3., 28. I. 1923., 1.; „Prvi Trumbićev fiasco u Splitu“, *Pobeda*, br. 4., 4. II. 1923., 3.; „Ispraćaj dr. Trumbića bio je nečuven fijasko“, *Pobeda*, br. 37., 30. IX. 1923., 3.; „Epilog u lakrdiji ili: zgužvani cilindri“, *Život*, br. 10., 3. II. 1925., 1.; „Padanje dr. Trumbića“, *Država*, br. 57., 5. XI. 1924., 1.; „D. Ante Trumbić“, *Država*, br. 130., 22. VII. 1925., 1.; „O odnosu Orjuna prema Trumbiću vidi I. BOŠKOVIĆ, *Orjuna: ideologija i književnost*, 126.-128.

Dalmacija „pridruži Zagrebu, komu po volji naroda i po svim njezinim interesima direktno gravitira.“⁵⁸³

Uz ključnu Trumbićevu ulogu, preteču nastanka HFSS-a u Splitu možemo naći u postojanju udruge Hrvatska politička organizacija, koja se Hrvatskoj zajednici (HZ) pridružila krajem 1924. Već tada među istaknutije predstavnike HZ-a u Splitu nalazimo na imena budućih značajnih federalista poput Josipa Brkića, Jakova Čulića, Bartula Ganze, Marina Šegvića, Stjepana Vukušića i ostalih.⁵⁸⁴ Budući federalisti, neki ovdje spomenuti, sudjelovali su u pokretanju opozicijskog glasila *Hrvatska sloga* 1924., koje je početkom 1925. bilo više puta zaplijenjeno te je uskoro prestalo s daljnjim izlaženjem.⁵⁸⁵ HZ je u ovom razdoblju ipak ostala u sjeni HRSS, no nakon (neprihvaćenog) zaokreta u Radićevoj politici, došlo je vrijeme za službeno organiziranje.

To se i dogodilo krajem rujna 1925. na spomenutoj konferenciji u Splitu i izglasanom Splitskom rezolucijom. Osnivanje HFSS-a početkom 1926. popratilo je i osnivanje njene mjesne organizacije, koja je prema samom Trumbiću trebala predstavljati sve Hrvate, bez obzira na pripadajući stalež.⁵⁸⁶ Mogli bismo reći da je HFSS u Splitu okupila intelektualce, trgovce, obrtnike i težaке⁵⁸⁷, hrvatski nastrojene, koji se nisu slagali ili nisu prihvaćali Radićevu politiku ili Radićevu ličnost.⁵⁸⁸

⁵⁸³ SVKST, AAT, M 589/I 4a), Govor Dra Ante Trumbića izrečen na izbornom sastanku splitskog građanstva 4. veljače 1923.

⁵⁸⁴ „Pristupanje Hrv. Političke Organizacije u Splitu u Hrvatsku Zajednicu“, *ND*, br. 252., 28. X. 1924., 2.-3.; I. PETRINOVIC, *Ante Trumbić*, 178. Prema podacima iz Trumbićeve ostavštine Mjesnu organizaciju HFSS-a u Splitu činili su: predsjednik Josip Brkić (ujedno i predsjednik ranije Hrvatske zajednice), potpredsjednici Jakov Čulić, Ivo Cuzzi (naveden kao Kuci), Ivan Kovačić Šibiškin i Kajo Jelaska, tajnik Stjepan Vukušić i blagajnik Vladimir Ganza. Postojala su tri pododbora: za grad, Varoš-Dobri te Lučac-Manuš. Vidi: SVKST, AAT, M 571/10 a), Mjesna Organizacija HFSS Odbor za Split; M 573/6 e) Odbor organizacije Hrvatske zajednice u Splitu. O strukturi stranke više vidi u: Lj. ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, 175.-176.

⁵⁸⁵ SR-AJ-14-70-248. P br. 323. Ministarstvo unutrašnjih dela, Odelenje državne zaštite, Hrvatska sloga, Split.

⁵⁸⁶ „Osnutak Hrvatske federalističke seljačke stranke u Splitu“, *JP*, br. 145., 18. I. 1926., 1. U elaboratu o rekonstrukciji bivših građanskih stranaka na kotaru Split navedeno je da je HFSS bila građanska stranka koja se ograničila na Dalmaciju (što je netočno jer je stranka postigla uspješne rezultate u Zagrebu i Osijeku), „pretežno na grad i Split, gdje je imala i nešto seljačkih pristaša.“ Po elaboratu okupljala je „sve građanske slojeve, jedan dio težaка i nešto klera“, najviše zahvaljujući utjecaju Ante Trumbića. Uz njega, istaknuti su Krunoslav Bego, Jakov Čulić i Ivo Kucci (Cuzzi, op. M. B.) Vidi: Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

⁵⁸⁷ U Trumbićevoj ostavštini u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici navodi se da se na kandidatskoj listi stranke (sa zamjenicama) na splitskim općinskim izborima 1926. ukupno nalazilo 7 članova inteligencije, 20 trgovaca, 23 obrtnika, 20 težaка, 6 (navedeno kao 5+1) radnika te pet ostalih zanimanja. SVKST, AAT, M 573/4, Kandidatska lista HFSS. Pažljivijim pogledom na kandidate i njihove zamjenike naći ćemo na nešto izmijenjene podatke: 25 težaка, 16 trgovaca, 8 članova inteligencije (od čega 2 umirovljenika), 30 obrtnika te dva navedena zanimanja. (privatnik i umirovljenik). Vidi: SVKST, AAT, M 573/3, Kandidatska lista HFSS.

⁵⁸⁸ Sam je Trumbić, primjerice, vjerovao da bi za federaliste u Dalmaciji bilo povoljnije kada bi se HSS i disidenti „izmirili“ (odnosno, disidenti vratili Radiću) jer bi time nastala „čišća“ situacija među Hrvatima. Bolje rečeno, nastanak disidentskog pokreta spriječio je da se svi nezadovoljnici s Radićem okrenu HFSS-u, koja je protiv Radića

HFSS tijekom svoga djelovanja u Splitu nije imala vlastito stranačko glasilo duže vremena na raspolaganju, iako se razmišljalo o pokretanju tjednika. Pretpostavljam da su razlog tome financijske poteškoće prilikom izlaženja prethodnih glasila bliskih Trumbićevom političkom stavu, *Hrvatske riječi* i *Hrvatske sloge*, te njihove česte zapljene.⁵⁸⁹ Također, dovršetkom Ličke pruge zagrebačke novine, a među njima i službeno stranačko glasilo *Hrvat*, postali su lakše dostupni i redovitiji.

U analizi pisanja ostalog tiska uočavamo blage simpatije *Jadranske pošte* prema federalistima. S druge strane, i unutar drugoga splitskoga dnevnika, *Novog doba*, iako isprva nepovjerljivog,⁵⁹⁰ s vremenom je također pokazivana blaga podršku HFSS-u, uvjetovana u prvom redu Trumbiću čije djelovanje nikada opsežnije nije kritizirano. Razlog podrške bio je i što su u *Novom dobu* vidjeli veću zastupljenost „splitskih elemenata“ u samoj strukturi stranke. Imajući to na umu, ovaj je dnevnik tako pritiskao federaliste na suradnju s Građanskim blokom po rezultatima općinskih izbora 1926.

Više detalja o financijskom stanju federalista saznajemo iz Trumbićeve ostavštine. Vladimir Ganza, blagajnik Glavnog odbora HFSS u Splitu, uoči općinskih izbora 1926. prikupio je oko 14 500 dinara za stranačke potrebe. Stranačke pristaše i simpatizeri obično su doprinosili iznosom u vrijednosti od 100 dinara, a tek rijetki, primjerice Josip Brkić, iskazali bi se sa 1000 dinara namijenjenih životu stranke.⁵⁹¹ O tome svjedoči sljedeća tablica.

iz „načelnih razloga“, dok su disidenti iz „ličnih.“ Vidi: SVKST, AAT, M 588/28, Ante Trumbić Nikoli Zvonimiru Bjelovučiću, 18. I. 1927.

⁵⁸⁹ Po podacima iz Trumbićeve ostavštine *Hrvatska sloga* imala je godišnji deficit od 11 250 dinara. Pokretanje eventualnog tjednika također bi ostavilo značajne gubitke. Vidi: SVKST, AAT, M 573/5 e) Prihodi i rashodi za list. Dugove nastale za vrijeme izlaženja *Hrvatske riječi* i *Hrvatske sloge* preuzeli su Brkić, Čulić, Vukušić i ostali. Tada je konstatirano da Hrvati u Dalmaciji nemaju razvijenu svijest o „svetosti borbe za prava hrvatskog naroda.“ Vidi: SVKST, AAT, M 573/7 Obračun Josipa Brkića sa izvještajem Hrv. Zajednice.

⁵⁹⁰ Još prije osnivanja HFSS-a, u kolovozu 1925. u *Novom dobu* se isticalo kako se splitska inteligencija i „mali splitski puk“ više ne slažu s Trumbićevom politikom. Vidi: „Dolazak dr. Trumbića“, *ND*, br. 188., 10. VIII. 1925., 2.

⁵⁹¹ SVKST, AAT, M 591 I c), „Općinski izbori Solin i Split 1926: Doprinosi članova za pokriće izbornih troškova“

Tablica XI.: Doprinosi za pokriće troškova (u dinarima) na oblasnim izborima 1927.⁵⁹²

Ime i prezime	Plaćeni iznos	Ime i prezime	Plaćeni iznos
Jakov Čulić	10 000	Mate Peribonio	1 000
Petar Ferić Zokić	1 500	Marin Šegvić pk. Ivana	1 000
Ivan Mazinić Kragić	500	Mate Čulić pk. Frane	100
Mijo Dušancin	100	Lovre Vidjak	100
Karlo Čulić	200	Milan Mitrović	10 000
Ante Radica	1 000	Luka Duplančić Antun	200
		UKUPNO	25 700

Pogledamo li program koji je isticala HFSS i orijentiranost prema hrvatskom biračkom tijelu, onda nam je jasno da su joj u tom smislu glavni politički protivnici bili HSS u većoj, komunisti u manjoj, a HPS u beznačajnoj mjeri. Ujedno su joj to bile i potencijalne političke saveznice, što se primijetilo na Splitskim općinskim izborima 1926. i, napose, onima iz 1928. Retorika HFSS-a većinom je bila usmjerena na „hrvatstvo Splita“ pa je stranka time uglavnom i bazirala svoje parole na političkim izborima. Značajno je i što parola ponekad značila i suradnju s HSS-om, primjerice prilikom spomenutog dogovora o osnivanju organizacije Hrvatskog sokola u Splitu. Možemo reći i da su spas u „hrvatstvu Splita“ federalisti vidjeli u stvaranju čvršćih veza sa Zagrebom.⁵⁹³

Prvi test o svojoj snazi federalisti su imali na Splitskim općinskim izborima 1926., a možemo reći da su ga uspješno prošli jer su naposljetku bili dio sastavnice aktualne Općinske uprave. Ipak, suradnja s režimskim strankama unutar splitskog Općinskog vijeća predstavljala je podlogu za eventualne buduće političke potrese, do čega je naposljetku i došlo nakon atentata u Narodnoj skupštini 1928. Federalisti, poput SDS-a nikada nisu ulazili u „sukob“ s gradom Splitom. Svoje su djelovanje, istaknuto je, bazirali na isticanju „hrvatstva Splita“, a zanimljivo je da su gotovo cijelo svoje stranačko djelovanje proveli upravljajući Splitskom općinom. Kritike koje su pojedini vijećnici SDK upućivali Općinskoj upravi, bile su u jednu ruku i kritike upućivane federalistima.

Od stranačkih konferencija i zborova vezanih uz HFSS na prvome mjestu svakako možemo staviti splitski rujanski zbor iz 1925., koji je i označio prvi korak u formiranju nove stranke. Također, iako manje po značaju i broju sudionika, ističu se skupštine uoči oblasnih

⁵⁹² SVKST, AAT, M 591 I c), 10 Prinos za pokriće troškova izbora za 23. siječnja 1927.

⁵⁹³ „Osnivanje Hrvatskog Sokola u Splitu“, *JP*, br. 314., 9. VIII. 1926., 3.

izbora i parlamentarnih izbora 1927., te zbor uoči općinskih izbora 1928., koji je završio policijskim rasturanjem istoga.⁵⁹⁴

HFSS je u razdoblju svoga djelovanja u Splitu prolazila kroz mirnije razdoblje u odnosu na HSS. Nije bilo značajnijih unutarstranačkih prepucavanja i razmimoilaženja, a ni režim nije provodio potpunu blokadu stranke. Međutim, postojali su manji unutarstranački sukobi poput istupa Josipa Brkića, reakcije Josipa Kolarleta, disidentstva federalističkog općinskog vijećnika Frane Tentea te manjih isključenja uoči općinskih izbora 1928.

Na godišnjoj skupštini federalista u Splitu početkom 1928. odlučeno je da se Josip Brkić više ne smatra predstavnikom stranke u splitskoj Oblasnoj skupštini nakon što je dotični, suprotno odluci stranačkog vodstva, glasovao za (HSS-ov) prijedlog proračuna.⁵⁹⁵ U obraćanju javnosti početkom travnja iste godine prozvani Brkić tvrdio je da je iz stranke isključen zbog „mjesnih i ličnih razloga“, no naglasivši da i dalje ostaje federalist. Brkić je također vjerovao da je do isključenja došlo Trumbićevom odlukom zbog njihovog prethodnog međusobnog sukoba jer se on (Brkić) zalagao za suradnju s hrvatskim strankama u splitskom Općinskom vijeću.⁵⁹⁶ Ovo je posebno zanimljivo jer nam pokazuje ne samo da odluka o izostanku suradnje s HSS-om u nakon općinskih izbora 1926. nije bila jednoglasna, već da je očito najveći utjecaj nad njom imao sam Trumbić. Brkić je, naime, i prije definitivne odluke o suradnji s Građanskim blokom, očito nezadovoljan zbivanjima na konstituirajućoj sjednici Vijeća, odlučio predati ostavku na dužnost predsjednika Mjesne organizacije stranke.⁵⁹⁷

Upravo je sastav kandidatskih lista na izborima 1926. izazvao reakciju Josipa Kolarleta, koji je Trumbića obavijestio kako se nakon postavljanja određenih kandidata javilo određeno nezadovoljstvo, u kojem se nitko javno nije usudio kritizirati Trumbića.⁵⁹⁸ Izbornim rezultatima Kolarlet je vidio veliki uspjeh stranke pa je povukao ranije poslano pismo (očito s najavom ostavke) te odlučio i dalje ostati član HFSS-a.⁵⁹⁹ U *Novom dobu*, naime, objavljeno je kako je Trumbić dobio pravo sâm određivati i postavljati kandidate na listi.⁶⁰⁰ Štoviše, prilikom

⁵⁹⁴ „Skupština HFSS“, *JP*, br. 434., 3. I. 1927., 2.; „O novim izgledima državne politike: govor dr. Trumbića u Splitu“, *ND*, br. 1., 3. I. 1927., 1.-2.; „Velika skupština dr. Ante Trumbića“, *JP*, br. 625., 22. VIII. 1927., 1.; „Sinoćnji zbor HFSS u Splitu“, *ND*, br. 291., 16. XI. 1928., 2.; „Brzozavka Ante Trumbića Splitu“, *JP*, br. 267., 17. XI. 1928., 3.

⁵⁹⁵ „Godišnja skupština splitskih federalista“, *ND*, br. 5., 7. I. 1928., 2.; „Godišnja skupština organizacije HFSS u Splitu“, *JP*, br. 1., 7. I. 1928., 2.; „Megju federalistima“, *Država*, br. 352., 11. I. 1928., 3.; Federalistička stranka prema Selj – dem. koaliciji: Isključenje dra Brkića iz stranke“, *ND*, br. 23., 28. I. 1928., 2.

⁵⁹⁶ „Kakav je dr. A. Trumbić“, *Država*, br. 354., 18. I. 1928., 2. „Izjava dr. Brkića“, *JP*, br. 83., 7. IV. 1928., 5.

⁵⁹⁷ SVKST, AAT, M 572/14 c Izjave: Josip Brkić Jakovu Čuliću, 28. V. 1926.

⁵⁹⁸ SVKST AAT, M 571/1; Dopisivanje i razno. Pisma, brzozavi Anti Trumbiću i drugima, Pismo Josipa Kolarleta upućeno Anti Trumbiću u Splitu, 26. IV. 1926.

⁵⁹⁹ SVKST, AAT, M 572/14 a Izjave: Josip Kolarlet Glavnom odboru HFSS Split, 2. VI. 1926.

⁶⁰⁰ „Sastanci federalista“, *ND*, br. 99., 29. IV. 1926., 4.

prijedloga zajedničke suradnje svih grupa Trumbić se u jednom trenutku nalazio u Beogradu na što su mjesni federalisti odmah zatražili njegov odgovor na postavljeni prijedlog.⁶⁰¹ Slučajevi Brkića i Korlaeta samo nam pokazuju u jednu ruku i autoritativan stav Ante Trumbića u splitskom HFSS-u.

U kasnijem razdoblju zapažen je istup federalističkog općinskog vijećnika Frane Tentea, koji je u svinju 1928., navodno nezadovoljan odnosom Općinske uprave prema Mravincima, selu Splitske općine, napustio HFSS. Potez su, naravno, pozdravili pripadnici SDK.⁶⁰² Ostaje nam još samo zabilježiti slučaj isključenja četvorice članova uoči općinskih izbora 1928., i to zbog kandidature na Tartagliinoj listi.⁶⁰³

Po atentatu u Narodnoj skupštini HFSS je stavila na daljnje raspolaganje HSS-u uopće svoje djelovanje. Kako nikakva kombinacija zajedničkog izlaska nije uspjela, HFSS je na Splitskim općinskim izborima 1928. istupila samostalno. Ni sva zavrzlama nije napravila nepovoljan publicitet stranci pa je ostvaren relativno povoljan izborni rezultat. To nam pokazuje da su glasači HFSS-a (i Trumbića) ostali vjerni stranci, odnosno, bolje rečeno, Anti Trumbiću.

3. 2. 9. Ivo Tartaglia

Tijekom gotovo čitavog razdoblja 1918. – 1929. dužnost splitskog gradonačelnika vršio je Ivo Tartaglia.⁶⁰⁴ Izuzetak su bili: sedmodnevna uprava Josipa Smodlake 1918.;⁶⁰⁵ razdoblje formiranja Općinske uprave nakon izbora 1926. s tehnički neupražnjenim gradonačelničkim mjestom,⁶⁰⁶ te razdoblje od srpnja 1928., i to nakon što je Tartaglia podnio ostavku na svoju dotadašnju dužnost.

Postoje razna historiografska djela koja ističu napredak Splita pod Tartagliinim vodstvom ogledan u elektrifikaciji, urbanizaciji, dobivanju modernoga urbanističkoga plana,

⁶⁰¹ SVKST, AAT, M 572/14 b Izjave: Jakov Čulić telegram Anti Trumbiću.

⁶⁰² „Važni zaključci općinskog vijeća“, *JP*, br. 108., 9. V. 1928., 2.; „Sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 108., 9. V. 1928., 3.-4.; „Prijedlog o raspustu općinskog vijeća“, *JP*, br. 120., 24. V. 1928., 2.; „Sinoćnja burna sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 120., 24. V. 1928., 2.-4.

⁶⁰³ „Kandidatska lista HFSS“, *JP*, br. 249., 26. X. 1928., 3.; „Splitska izborna kronika: organizaciji Hrv. federalističke seljačke stranke“, *ND*, br. 276., 1. XI. 1928., 2.

⁶⁰⁴ Više o Tartagliinom političkom stavu vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, „Ivo Tartaglia, naprednjaštvo i časopis *Nova Evropa*“, Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“, (gl. ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split, 2016., 157.-179.

⁶⁰⁵ U polemici 1935. između Tartaglie i Smodlake jedno od pitanje je bilo i kako je došlo do „primopredaje“ dužnosti gradonačelnika između spomenutih.

⁶⁰⁶ U razdoblju Banovine Hrvatske Gradsko poglavarstvo Split na čelu s gradonačelnikom Josipom Brkićem netočno je navelo Tartaglii da je ponovno na gradonačelničko mjesto došao 24. svibnja 1926. nakon općinskih izbora. Vidjet ćemo da tog datuma nova općinska uprava i gradonačelnik još nisu bili konstituirani. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 155., br. 14834, Gradsko poglavarstvo Split, 4. XI. 1940.

željezničkog spoja sa Zagrebom i ostalim stvarima.⁶⁰⁷ U sačuvanim spisima Tartagliine odvjetničke kancelarije nalazimo na pojedine pohvale koje je Tartaglia primao kao gradonačelnik. Primjerice, neki su isticali „sreću“ za grad što upravo on upravlja njime,⁶⁰⁸ dok su drugi tvrdili da i Beograd cijeni „čudesa“ učinjena sa Splitskom općinom i Tartagliinu popularnost, sličnu Bajamontijevoj.⁶⁰⁹

Određenu sličnost možemo uočiti u usporedbi Tartagliinog obnašanja dužnosti s mandatom zagrebačkog gradonačelnika Vjekoslava Henzela, također tijekom 1920-ih. Obojica su gradonačelnika tako imala potporu i u drugim strankama te su se zanosila idejom daljnjeg širenja svojih gradova za što je nužno, držali su, bilo provesti veliki investicijski zajam. Ipak, za razliku od zagrebačkog kolege, Tartagliu protivnici nisu optuživali za nedostatak demokratizma u upravi, iako prilikom proučavanja pojedinih sjednica Općinskoga vijeća možemo primijetiti tu istu značajku.⁶¹⁰

Namjera ovoga potpoglavlja nije ponavljanje već objavljenih postignuća Tartagliine uprave, već, na temelju nekih neobjavljenih izvora i drugačijeg pogleda, pokušaj davanja novoga svjetla na neka dosad slabije obrađena pitanja, što uključuje i „negativnu“ stranu Tartagliina upravljanja gradom.

Prvo pitanje koje nam se nameće glasi: kako je Tartaglia uopće opstao u ovakvoj burnoj političkoj situaciji ako nije imao pravo političko zaleđe? Koliko je istina u tome? Ovo posebno ističem jer se više puta spominjalo da Tartaglia nikada nije bio politički angažiran u nekoj stranci 1920-ih.⁶¹¹ Dok se to u potpunosti ne provjeri, možemo primijetiti da je na samom početku parlamentarnog života možda najbliži bio programu DS-a, štoviše, sudjelovao je na nekim njenim skupštinama. Ipak, uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. Tartagliu

⁶⁰⁷ Goran BORČIĆ, „Split u doba načelnika dr. Ive Tartaglie (1918. – 1928.) – virtualna izložba, *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, 21.-94.; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split, 2001. Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split, 2008.; Stanko PIPLOVIĆ, „Javne gradnje u Splitu i Primorskoj banovini za uprave Ive Tartaglie“, *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, 95.-105.

⁶⁰⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 3., Ante Kalina Ivi Tartaglii, kolovoz, 1921. O sličnome je govorio i liječnik Katalinić iz Biograda na Moru kada je istaknuo da je prava „sreća“ Splita što je u Tartaglii dobio „staratelja i upravnika svoje budućnosti“, koji će grad povesti „velebnoj budućnosti, koja je već sadašnjost.“ Vidi: SVKST, AIT, M-681/1.3 Korespondencija, J. Katalinić, liječnik Biograda na Moru Ivi Tartaglii., 4. II. 1927.

⁶⁰⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 28., Emer Tartaglia Ivi Tartaglii, 6. VIII. 1921.

⁶¹⁰ GORAN HUTINEC; *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, doktorski rad, Zagreb, 2011., 84.-106.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871.-1934.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 26/1994., br. 2., 257.-276.

⁶¹¹ Bogdan Radica navodi: „Kad je riječ o oportunistu u poslijeratnom Splitu, gledan iz današnje perspektive (1980-ih, op. M. B.) taj Tartagliin oportunizam, iako politički antipatičan onima, koji su se osjećali prije svega Hrvatima, bio je samome gradu od ogromne koristi....bilo je guranje laktanjem čitave jedne inteligencije advokata, inženjera, graditelja, učitelja i umjetnika, koja je ulagujući se Tartagli, i kasnije, svima ostalima, koji su uživali povjerenje Beograda, uglavnom vodila računa o svojem osobnom obogaćivanju.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 39.-40.

nalazimo na mjestu istaknutog člana Vanstranačke grupe. U jednom govoru Tartaglia je naveo da glasovanjem za spomenutu grupu „dajemo nezadovoljstvo politikom kakvu su vodile vladajuće stranke.“⁶¹² Ovom je konstatacijom očito izrazio svoje nezadovoljstvo djelovanjem demokrata pa se okrenuo drugim pravcima. Zapaženo je i da je 1922. Tartaglia sudjelovao u politici „srednjeg puta“ te je zajedno sa Smodlakom podržao sve akcije vezane uz Zagrebački kongres.⁶¹³ Uočavamo i da su i druge političke stranke imale povjerenje u njega. Primjerice, kada je Prvislav Grisogono povodom oštih borbi u ime SDK 1928. predložio raspuštanje splitskog Općinskog vijeća, predložio je da upravo Tartaglia bude povjerenik Splitske općine do novih izbora.⁶¹⁴

Ipak, Tartaglia, kako ispravo primjećuje Jelaska Marijan, očito nikada oko sebe nije uspio prikupiti značajniji broj glasača⁶¹⁵ što nam pokazuju rezultati na Splitskim općinskim izborima 1926. i 1928. I u prvom i u drugom slučaju morao je oko sebe okupiti snažnije političke stranke i grupe koje će mu pružiti potporu. U prvom slučaju potpora je bila dovoljna za ponovnim preuzimanjem dužnosti, no 1928. situacija je bila potpuno drugačija te je završila neuspjehom.

Tartagliu bismo, uvjetno rečeno, mogli staviti u zagovornike „splitske komunalne politike“. Štoviše, u ovom razdoblju možemo ga držati glavnim predstavnikom te struje čija su glavna obilježja bila široko jugoslavenstvo i borba protiv bilo kakvog stranačkog uplitanja, kako na sam razvoj Splita, tako i unutar djelovanja Splitskog vijeća. Tartagliin politički *credo* za ovo razdoblje možda se najbolje manifestirao prilikom obilježavanja četrdesete godišnjice pobjede Narodne stranke 1922. U osvrtu na narodni preporod u Splitu Tartaglia je tako posebno istaknuo da su preporoditelji zaboravili na sve staleške, osobne i druge razlike te zajedno surađivali za napredak Splita, čime su pokazali „put koji vodi k pobjedi i koji se u pitanjima gradskih i komunalnih interesa zasniva na građanskoj slozi i snošljivosti.“ Govoreći o Tartagliinom jugoslavenstvu, uočavamo kako je istaknute preporoditelje držao borbama za Jugoslaviju, odnosno da je Split po njemu bio jedini put kojim je Dalmacija, taj „najslavenskiji, ali i najzapušteniji i najsiromašniji puk“ mogla prijeći u „veliku slavensku obitelj.“⁶¹⁶

⁶¹² „Izborni sastanak Vanstranačke Grupe“, *ND*, br. 264., 22. XI. 1920., 2.

⁶¹³ „Produženje akcije zagrebačkog Kongresa“, *ND*, br. 212., 18. IX. 1922., 1.-2.

⁶¹⁴ „Prijedlog o raspustu općinskog vijeća“, *JP*, br. 120., 24. V. 1928., 2.

⁶¹⁵ „Iako je (Tartaglia) mogao biti dobar posrednik između dijela političkih snaga i grupa.“ Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 120.

⁶¹⁶ SVKST, AIT, M-681/1.4 Radovi objavljeni i neobjavljeni Tartagliini radovi o Splitu, Tartaglin govor općinskim vijećnicima prigodom obilježavanja pobjede narodnjaka na izborima 22. VII. 1882.

Zagovaranje komunalne ideologije uočavamo i u Tartagliinom članku objavljenom u časopisu *Nova Evropa* znakovita naziva „Tisućljetni samoupravni život dalmatinskih gradova.“ U njemu se Tartaglia usprotivio najavljenome Zakonu o gradovima (naposljetku izglasanom 1934., op. M. B.) obrazloženjem da će isti još dodatno suziti ionako skučenu autonomiju dalmatinskih gradova, zbog koje se ne mogu poduzimati vlastite inicijative.⁶¹⁷ Također, na predizbornom je skupu uoči općinskih izbora 1928. Tartaglia istaknuo kako bi on sâm volio da općine imaju prava kao prije 1 000 godina, no da je nužna prilagodba s aktualnim stanjem „ma kako ono nesuvremeno i nama nepoćudno bilo“, iako uz obranu općinske samouprave.⁶¹⁸

Čitavo vrijeme Tartaglia je vjerovao i da Split, ne samo zbog sebe samoga, već u interesu same države, mora dobiti položaj koji mu „pripada.“ U Općinskoj je upravi vidio ustanovu koja redovito obavlja predviđeni posao, ali i onu koja provodi inicijativu na način da se „čitav živi organizam grada redovito i što intenzivnije razvije“ uz brigu za sve gradske djelatnosti. Govoreći na kraju 1925., držao je da je Općinska uprava koja je na vlasti bila od 1918. sve navedeno i napravila.⁶¹⁹ To je također mislilo i Općinsko vijeće do 1926. koje je Tartaglii u nekoliko navrata izražavalo „beskrajnu“ zahvalnost za upravljanje gradom u njegovim sudbonosnim trenucima, a jednom je prilikom zatražilo i posebno tiskanje Tartagliinih navoda o razvoju Splita.⁶²⁰ Vrhunac je u tom smjeru bio prijedlog imenovanja ulice u Tartagliinu čast, čemu se splitski gradonačelnik ispočetka protivio. U zapisnicima Općinskog vijeća stoji zabilježeno da je taj prijedlog jednoglasno usvojen.⁶²¹

Ipak, odnos na relaciji Tartaglia – općinski vijećnici ponekad je skretao i u oštrije vode, primjerice, kada se raspravljalo oko dodataka redarstvenim umirovljenicima Tartaglia je naglasio da uvjete s činovnicima može regulirati samo Općinska uprava, a ne Vijeće. Svako suprotno mišljenje od ovoga držao je glasom nepovjerenja. To je za posljedicu imalo povlačenje spomenutoga prijedloga.⁶²²

Inače, zanimljiva je Tartagliina izjava koju je dao jednom prilikom da se u interesu grada Splita (op. M. B.) nije želio opredijeliti ni za jednu političku grupaciju, a sve kako bi svojom neutralnošću mogao tražiti pomoć svih stranaka za grad Split.⁶²³ Možda je tom izjavom pokazao

⁶¹⁷ SVKST, AIT, M-681/16., a) Tisućljetni samoupravni život dalmatinskih gradova.

⁶¹⁸ SVKST, AIT, M-681/18. 3 A, [1] h, Komunalni program dra Iva Tartaglia

⁶¹⁹ SVKST, ZOV, M-611/II h, XLIII sjednica 16. XII. 1925., br. 11.052/6

⁶²⁰ SVKST, M-611/II d, g, h, ZOV, XXIII. redovita sjednica, 29. VII. 1921., br. 1072/3.; XXXIX. redovita sjednica 19. III. 1924., br. 1460.; XLIV. redovita sjednica 15. I. 1925., br. 171.; XLIII. redovita sjednica, 16. XII. 1925., br. 11.052/6

⁶²¹ SVKST, M-611/II e, ZOV, XXVIII. redovita sjednica, 6. VII. 1922., br. 2717/6.

⁶²² SVKST, M-611/f, ZOV, XXXVIII redovita sjednica, 15. XII. 1923., br. 6370/6

⁶²³ „Izborni sastanak Vanstranačke Grupe“, *ND*, br. 264., 22. XI. 1920., 2.

poznavanje *Splitskoga statuta*, čija je jedna od odredbi isticala da splitski upravitelj „ne smije biti pristran niti se ikome prikloniti u gradu Splitu, niti više pogodovati jednoj negoli drugoj strani, već treba da bude pošten i pravedan i treba da u pravičnosti, zajedništvu i jednakosti upravlja ovim gradom.“⁶²⁴

Tartaglia je više puta isticao da za upravljanje Splitom nikada nije primio nikakvu plaću, štoviše, da je odbijao sve novčane iznose koji su mu se nudili za tu dužnost. Spomenuti *Splitski statut* jasno je isticao da načelnik ne smije predložiti niti dopustiti da se predloži na nekoj sjednici vijeća povišenje načelničke plaće.⁶²⁵ Ipak, kao što ćemo vidjeti u polemici s Fabijanom Kaliternom 1929., predmetom kasnijeg razdoblja rada, Tartaglia je svakako morao imati neke koristi, makar ona bila i indirektna. S tim na umu, zanimljiv je slučaj kada je Porezna vlast 1927. Tartaglii odredila plaćanje gotovo 20 % iznosa poreza za navodnu svotu koju je dobio od svoga odvjetničkog ureda. Žaleći se na iznos, koji je okarakterizirao „nerealnim, neosnovanim i silno pretjeranim“, Tartaglia je tvrdio da zbog obavljanja gradonačelničkog posla i trošenja vlastitog novca za reprezentaciju ne stigne ni upola obavljati posao koji bi mogao obavljati, a koji obavljaju drugi odvjetnici.⁶²⁶

Kao gradonačelnik Splita Tartaglia je, napose u prvim godinama nove države, sudjelovao u svim važnijim događajima i skupštinama, političkim i nepolitičkim u gradu, uvijek ističući pri tome važnu ulogu Splita u novoj državi i njegovo jugoslavenstvo.⁶²⁷ Mogli bismo reći da je čestim sudjelovanjem na raznim zbivanjima pravdao „legitimitet“ gradonačelničke dužnosti koju 1918. nije dobio izborima. Neke od skupština na kojima je sudjelovao bili su Kongres državnih novinara, zbor građanstva kojim je tražena željeznička povezanost Splita sa zaleđem (tema koju je Tartaglia više puta isticao), skupština protiv skupoće, protestni zbor povodom Hrvatskog memoranduma i slično.⁶²⁸ Iako je *Splitskom statutom* rečeno da načelnik ne smije biti pristran u svom obavljanju možemo uočiti da je Tartaglia komunicirao i podršku tražio isključivo od jugoslavenski orijentiranih građana.

⁶²⁴ *Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Split*, Split, 1985., 38.-39.

⁶²⁵ *Statut grada Splita*, 33.-33.

⁶²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Utok Ive Tartaglie Poreskoj vlasti, 8. III. 1927.

⁶²⁷ Tartaglia je pobjedu Narodne stranke na izborima 1882. držao prvom etapom prema stvaranju jugoslavenske države, a posebno je naglasio kako je Split „uvijek prednjačio u misli narodnog jedinstva Srba i Hrvata.“ Ipak, nije propustio kritizirati da ni sami preporoditelji vjerojatno nisu očekivali da pedeset godina poslije Split još neće imati željeznički spoj sa svojim zaleđem. Vidi: SVKST, M-611/II e, ZOV, Svečana sjednica, 9. XI. 1922., br. 2717/9.

⁶²⁸ „Kongres Jug. Nov. Udruženja“, *ND*, br. 195., 29. VIII. 1921., 1.-2.; „Prigodom zbora za željeznice“, *Jadran*, br. 76., 12. X. 1921., 2.-3.; „Skupština protiv skupoće“, *Jadran*, br. 15., 22. II. 1922., 3.; „Protestni zbor protiv skupoće“, *ND*, br. 41., 20. II. 1922., 2.; „Protestni zbor protiv memoranduma Hrv. Bloka“, *ND*, br. 47., 27. II. 1922., 1.-2.; „Za Unsku prugu“, *ND*, br. 181., 11. VIII. 1922., 1.; „Jubilej Narodne pobjede na Splitskoj Općini“, *ND*, br. 256., 9. XI. 1922., 1.-2.

Naime, tijekom 1920-ih Tartaglia se oštro suprotstavljao s HSS-om, strankom kojoj će postati blizak u narednom desetljeću. Njihova borba naročito se ogledala u splitskom Općinskom vijeću tijekom razdoblja 1926. – 1928. Uoči općinskih izbora 1926., primjerice, Tartaglia je u jednom pismu istaknuo da „stanovite seljačke perjanice svjesno lažu – za svoju ličnu korist“,⁶²⁹ dok je drugom prilikom u govoru pred Općinskim vijećnicima istaknuo da je ubuduće s HSS-ovim predstavnicima odlučio govoriti samo pred svjedocima.⁶³⁰

Potporu je Tartaglii u djelovanju tijekom 1920-ih pružao dnevnik *Novo doba*, napose prilikom općinskih izbora 1926. i 1928. Jednom je prilikom spomenuto glasilo tako istaknulo Tartagliinu ulogu u razvoju Splita, odnosno „pravu sreću i blagodat“ što se u teškim trenucima u povijesti grada na njegovu čelu nalazi „jedan vrlo neumoran čovjek“,⁶³¹ koji se „čitavom dušom bez odštete i nagrade posvetio svome gradu“. ⁶³²

S druge strane splitski komunistički i hrvatski opozicijski tisak nisu toliko blagonaklono gledali na Tartagliino upravljanje Splitom.⁶³³ Neosporna je činjenica da je upravo za vrijeme Tartagliina gradonačelnikovanja formirana *Orjuna* i da su hrvatski opozicijski političari i pristaše fizički bili napadnuti u više navrata. Štoviše, jednom je prilikom navodno i zapaljena hrvatska zastava, a samom se istragom (koju je krajem 1930-ih pokrenuo budući gradonačelnik Josip Brkić) nije moglo utvrditi je li osumnjičeni Pavao Šegvić učinio za što je bio sumnjičen.⁶³⁴

Tartagliinu nemoć pred *Orjunom* najbolje ilustrira događaj s kraja 1923. kada je prilikom obilježavanja godišnjice ujedinjenja Direktorijum Organizacije želio postaviti spomen-ploču stradalima za „oslobođenje i ujedinjenje“ na zidu općinske zgrade. Općina je cijeloj svečanosti željela dati „splitski biljeg“, no tome se usprotivila *Orjuna* te sama organizirala svečanost sa spomen-pločom postavljenom na drugom mjestu.⁶³⁵ Jedan od vijećnika preporučio je Općinskoj upravi da se ubuduće ne dozvole nikakve narodne manifestacije bez njenog (općinskog sudjelovanja) na što je Tartaglia odgovorio da se preporuka ne može provesti zbog neprovedivosti.⁶³⁶ Važnije od ovoga, Tartaglia na sjednicama

⁶²⁹ SVKST, AAT, M 571/6, Ivo Tartaglia Marinu Šegviću, 12. V. 1926.

⁶³⁰ SVKST, M-611/II i, ZOV, XLI. redovita sjednica, 26. II. 1926.

⁶³¹ „Za napredak i razvitak Splita: Razgovor s g. načelnikom dr. Tartagliu“, *ND*, br. 13., 17. I. 1922., 1.-2.

⁶³² „Nedoličan napadaj na načelnika dr. Tartagliu“, *ND*, br. 299., 6. XII. 1925., 3.

⁶³³ „Kruha, kruha gospodar...“, *RN*, br. 10., 8. II. 1919., 7.; „Splitska općina – smutljivac“, *Oslobođenje*, br. 10., 11. VII. 1919., 2.; „Gradske vijesti“, *HR*, br. 55., 11. VI. 1924., 3.

⁶³⁴ Vidi: SVKST; AIT, M-681/14, b), br. 2719, Dopis općinskog upraviteljstva u Splitu Josipu Brkiću, 24. III. 1925.

⁶³⁵ U orjunaškoj *Pobeda* isticalo se da spomen-ploča predstavlja „znak zahvalnosti nacionalnog, jugoslavenskog Splita svojim sinovima“, a mjesto gdje je postavljena, zapadni dio gradskih zidina na Pisturi, povezan je sa stvaralaštvom Marka Marulića. Vidi: SVKST, AIT, M-681/18.4 E, poseban broj *Pobede*, povodom I. kongresa svih Orjuna u Splitu 1. XII. 1923.

⁶³⁶ SVKST, M-611/II f, ZOV, XXXVIII. redovita sjednica, 14. XII. 1923., br. 6370/6.

Općinskog vijeća ni na kojem mjestu nije osudio *Orjunino* djelovanje. Doduše, tek je jednom prilikom neodređeno spomenuo kako je „intervenirao kod nadležne vlasti“ da se stane na put „protuzakonitom manifestacijama sa strane mladarije.“⁶³⁷

O tome koliko je Tartaglia uopće bio uspješan gradonačelnik, a koliko je sebi pripisivao prevelike zasluge u razvoju Splitu i kasnije ostavio milijunske dugove, polemike su se tijekom 1930-ih vodile u više navrata, kako s pojedincima poput Fabijana Kaliterne, tako i s tadašnjim (1933. – 1938.) zamjenikom gradonačelnika Dujom Ivaniševićem. O tome će više riječi biti u dijelu rada koji će se baviti razdobljem 1929. - 1935. pa ćemo se na ovome mjestu koncentrirati na kritike trojice pojedinaca: Dušana Jankova, Petra Senjanovića i Krunoslava Bege. Ta tri sukoba nisu sama po sebi bitna, već je njihova važnost što nam oni dodatno osvjetljavaju Tartagliino političko i osobno razmišljanje i djelovanje.

O sukobu Tartaglie i Jankova uoči, za vrijeme i poslije Splitskih općinskih izbora 1926. autor ove disertacije govorio je u prethodno objavljenom članku pa ćemo ranije objavljene podatke upotpuniti novim podacima i zaključcima.⁶³⁸ Sukob je započeo kada je Dušan Jankov uoči općinskih izbora 1926. objavio tiskani letak *Slobodna riječ za općinske izbore*, kojim se nizom napada obrušio na „splitsku gospodu“, odnosno na vodstvo grada, u prvom redu Tartagliu. U letku je glavna Jankovljeva misao bila da Split nije iskoristio puni potencijal u novoj državi ne samo zbog režimske politike, već i zbog „splitske gospode“ koja je onemogućavala razvoj grada kako ne bi izgubila svoj dosadašnji vodeći položaj. Novac, a riječ je bilo o 100 milijuna dinara proračuna kojim se moglo „nešto da učini, mnogo više, nego što je učinjeno“, tako nije potrošen na potrebnu gradsku infrastrukturu i siromašne građane, već na „nepotrebne potrebe drugog reda.“ Jankov je Tartagliu optužio za nerealno pokazivanje pravog stanja općinskog proračuna, zatajivanje hrvatstva u Splitu, nejasnu političku određenost te sukob interesa, držeći da „nije zdravo, pohvalno ni preporučljivo“ da jedna te ista osoba čitavo desetljeće obavlja dužnost gradonačelnika, čime se stječe dojam da je ona „neophodna“.⁶³⁹

Po pojavljivanju letka Tartaglia je kontaktirao svoga odvjetnika Vjekoslava Škaricu kako bi što prije pripremio dokaze za tužbu protiv Jankova. Naime, Tartaglia je držao da bi se do potrebnih podataka teže moglo doći ako bi vlast u Splitskoj općini preuzeli Jankov i „njegovi prijatelji“, čime je mislio na HSS.⁶⁴⁰

⁶³⁷ SVKST, AIT, M-681/18.3, Spor Dr. Tartaglia – Dušan Jankov, A,[2] c) 1 Optužnica

⁶³⁸ Vidi: Marijan, BULJAN, „Slobodna riječ za općinske izbore: sukob Tartaglia-Jankov“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 24./2012., 117.–153. Podatke vidi u: SVKST, AIT, M-681/18. 3 A

⁶³⁹ M. BULJAN, „Slobodna riječ...“, 133.-140.

⁶⁴⁰ HR-DAS-52, OPTI, nepoznat svežanj u bijelom papiru. Jankov se, naime, pojavio kao jedan od govornika na HSS-ovoj predizbornoj skupštini. Vidi: M. BULJAN, „Slobodna riječ...“, 132.-133.

Nakon okončanja zavrzlane oko izbora gradonačelnika i nove Općinske uprave Tartaglia je krenuo u obračun s Jankovom pa je dojavom, podneskom i naposljetku optužnicom demantirao svaku pojedinu točku iz *Slobodne riječi za općinske izbore*. Pri tome je iznio kako je letak sadržavao mnoštvo izmišljenih podataka, s ciljem klevetanja i prikazivanja Tartaglie kao „nepoštenog čovjeka.“ Suprotno letku, Tartagliin odgovor isticao je kako aktualni gradonačelnik za svoj rad nije primao nikakav novčani iznos, te da je, s druge strane, svojim autoritetom, uspio Splitu ishoditi povoljnije ugovore. Navodi o „zatajivanju hrvatstva u Splitu“ su odbijeni, a politička neutralnost objašnjena je mogućnošću većeg manevriranja i traženja pomoći od svih političkih stranaka u gradu.⁶⁴¹

Novosti u odnosu na autorov prethodno objavljeni članak pronalazak je Jankovljevog odgovora na Tartagliinu dojavu, kojim je tuženi tvrdio da ni na kojem mjestu nije tvrdio da Tartaglia izrabljuje Split kako bi opstao i stekao za život potrebna „nedozvoljena sredstva.“ Uvjeravao je i da pojam „splitska gospoda“ nikako ne označava Tartagliu kao isključivog splitskog gospodara, već da se odnosi na neodređenu množinu, iako je na jednome mjestu navedeno kako je činjenica je Tartaglia kandidiran upravo iz redova te splitske gospode. Na više mjesta Jankov je pokušao umanjiti utjecaj letka te pozvati Tartagliu na samilost, no i dalje s mišljenjem da se novcem od proračuna moglo steći više, odnosno da se hrvatstvo u gradu nije dovoljno obranilo.⁶⁴²

U jednom dijelu spomenutog odgovora Jankov je spomenuo da je nakon izbora namjeravao objaviti drugi letak koji mu tiskara nije željela tiskati. Među dokumentima Tartagliine odvjetničke pisarnice sačuvane u Državnom arhivu u Splitu nalazimo na sadržaj ovoga javnosti nepoznatog letka.⁶⁴³ Njime je Jankov naglasio da treba onemogućiti uvođenje političkih/stranačkih borbi u Općinsko vijeće, no na jednom mjestu ističe nesumnjivo hrvatski karakter Splita. Idealnog vršitelja gradonačelničke dužnosti vidio je u novom, neodređenom inženjeru.⁶⁴⁴

Tartaglia je nastavio s obračunom, a da Jankov čitavu situaciju očito nije držao toliko ozbiljnom, svjedoči nam njegovo pismo inženjeru Lovri Manoli, koji je imao posredničku ulogu u ovom sukobu. Tartagliine prijete da će Jankov svojim postupcima „platiti“ potonji je držao „nedemokratskim“, iako nije osjećao preveliko uzbuđenje vjerujući da će ga sud, ako uopće dođe do rasprave i unatoč pritisku „masonske ruke“, osloboditi. Ipak, zamolio je Manolu za

⁶⁴¹ M BULJAN, „Slobodna riječ...“, 142.-150.

⁶⁴² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54., Odgovor Dušana Jankova na dojavu Ive Tartaglie, Split, 10. VI. 1926.

⁶⁴³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežanj 54., A, Poslije izborni letak *Slobodna riječ* poslije izbora. Što da se radi sada?

⁶⁴⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54.

posredništvo kako se situacija „ne bi zakomplicirala“ pa je najboljim držao da se čitava stvar zaboravi i iz razloga kako se „ustalasalase mase“ ne bi uznemirile. Time je Jakov mislio da bi uz potporu „svoje vojske“, malog splitskog puka za koji je spreman postati mučenikom i herojem, sudskim procesom Tartaglia mogao riskirati svoj ugled.⁶⁴⁵

Unatoč Jankovljevim nadanjima do optužnice je ipak došlo, a ona se pretežito temeljila na spomenutoj dojadi i podnesku, uz traženje da kao svjedoci pristupe neki vodeći općinski djelatnici poput Dujma Mikačića, Josipa Barača, Josipa Beroša, Bogumila Doležala i drugih. Glavni motiv optužnice bio je da je letak sadržavao netočne podatke koji je mogao nauditi Tartagliinom imenu.⁶⁴⁶

Suđenje je izazvalo znatnu pozornost u javnosti, a epilog svega bila je osuda Dušana Jankova, koji je tiskanjem članaka u mjesnom tisku zažalio što je svojim postupcima klevetao ne samo Tartagliu, već i druge osobe i institucije (Jakšu Račića, Pučku kuhinju i ostale).⁶⁴⁷

U ostavštini Petra Senjanovića sačuvanoj u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici naići ćemo na zbirku „Anti-Tartaglia“,⁶⁴⁸ što nam dovoljno govori kakav je odnos ovaj splitski arhitekt imao s Ivo Tartagliom. Sa sigurnošću, ipak, možemo reći da je arhiv sastavljen poslije međuratnog razdoblja, odnosno da je pojedine komentare Senjanović pisao nakon što je prošlo određeno vremensko razdoblje.⁶⁴⁹ Još važnije, Senjanović je na općinskim izborima 1926. bio kandidat na listi Građanskog bloka koju je predvodio upravo Tartaglia⁶⁵⁰, objavio je jednu predizbornu knjižicu o budućim radnjama potrebnim za daljnji napredak Splita⁶⁵¹, te, zaključno, u privatnim pismima Tartaglii nije pokazivao veće neprijateljstvo.⁶⁵² Štoviše, sredinom 1926.

⁶⁴⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54., Dušan Jankov Lovri Manoli, 18. VI. 1926.

⁶⁴⁶ M. BULJAN, „Slobodna riječ...“, 142.-150.

⁶⁴⁷ *Isto*, 150.-153.

⁶⁴⁸ Podnaslov fonda glasi „Materijal za jednu studiju o moral – insanity (o ličnoj propagandi u *Zlatnom dobu* splitske općine).

⁶⁴⁹ Primjerice, Tartagliine navode s predizbornog skupa 1928. o povoljnoj cijeni i kvaliteti struje, vode i plina u Splitu Senjanović je popratio navodima da je riječ o „lažima“ jer je prava statistika objavljena u zagrebačkim *Novostima* 1935. Vidi: SVKST, APS, M 127/1 E III, Izresci iz *Novog doba* (iz pojedinih brojeva od 1926. do 1940.), „Veliki predizborni zbor za listu dr. Iva Tartaglie“, *ND*, br. 287., 12. XI. 1928., 1.-3.

⁶⁵⁰ Štoviše, kao jedan od govornika na predizbornom Tartagliinom skupu istaknuo je potrebu zajedništva u komunalnom radu i opasnost da se Splitu oduzme hrvatstvo. Vidi: SVKST, AIT, M-681/18. 4 A, a), Veliki zbor Bloka seljaka i građana: Govor načelnika dr. Iva Tartaglie. U Senjanovićevoj ostavštini nalazimo na pismo samog Senjanovića da je bio kandidat Građanskog bloka, no da nije pripadao nijednoj grupi ili stranci koja je formirala Blok te da je sama brošura izdana bez dogovora s ostalim predstavnicima koalicije. Vidi: SVKST, APS, M 272/2, Iz ostalog dnevnog tiska [1919.–1952.]; Pismo inženira Senjanovića.

⁶⁵¹ Petar SENJANOVIĆ, *Što čeka novu općinsku upravu u Splitu?*, Split, 1926. Na jednome je mjestu brošure spomenuto kako je poslije rata „uspješno nastavljen“ komunalni program pripremljen još prije rata, a uočljivo je i da se ni na kojem mjestu nije spomenuo Tartaglia.

⁶⁵² U jednom pismu iz prve polovice 1927., i to onom koje je spominjalo asfaltiranje Wilsonove obale, Senjanović je Tartagliu pozdravio s „Odličnim poštovanjem, iskreno Vas pozdravljam Vam odani.“ Vidi: SVKST, APS, M-127/1 C Zajmovi, Utok protiv Zajmu 1926., Pismo P. Senjanovića Dr. I. Tartagli, 29. III. 1937. S druge strane, Senjanović je Tartaglii protestirao zbog nadogradnje marjanskih stepenica i narušavanja dotadašnje panorame.

Račić je u ime Općinske uprave upravo nudio Senjanoviću mjesto voditelja Tehničkog ureda, što je ovaj odbio.⁶⁵³

Nameće nam se, stoga, pitanje kada je odnos između Senjanovića i Tartaglie ušao u neprijateljsku fazu.⁶⁵⁴ Odgovor nam se možda nalazi u događajima koji su se zbili na sjednici Općinskog vijeća održanoj u rujnu 1926., i to nakon što su u Vijeće ušli novi vijećnici, a među njima i Senjanović, izabran na (Tartagliinoj) listi Građanskoga bloka. Upravo je Senjanović, kao član većine, pružio podršku nezadovoljnim HSS-ovim vijećnicima što je o pitanju gradnje željeznice Beograd-Sarajevo-Split Općinska uprava samostalno djelovala, bez konzultacije s Vijećem. Iako je Tartaglia isticao da je situacija bila hitna, Senjanović je tvrdio da je riječ o kršenju „autoriteta Općinskoga vijeća“ te da je „moralna šteta za općinu što se založila za ovu stvar.“ Drugi su vijećnici pokušali ublažiti situaciju i naglasiti suglasnost Vijeća i Uprave u pitanju pruge pa je jednoglasno izglasana rezolucija kojom je dana podrška Općinskoj upravi u daljnjem radu za splitski željeznički spoj. I u nastavku sjednice oko pojedinih drugih točaka Senjanović je ponekad pokazivao suprotno mišljenje u odnosu na stav općinske uprave.⁶⁵⁵

Pravi razlog Senjanovićeve reakcije, čini se, bile su navodne tvrdnje Općinske uprave da on osobno radi protiv izgradnje ovakve pruge⁶⁵⁶, što je Tartaglia demantirao. U posebnom ćemo pogavlju posvećenom željezničkom pitanju vidjeti da se Senjanović čitavo međuratno vrijeme isključivo zalagao za izgradnju Unske pruge držeći da su sve druge opcije samo gubljenje nužnog vremena i novca. Kandidat na listi pod Tartagliinim vodstvom Senjanović je ovdje pokazao snažnije opozicijsko djelovanje od same opozicije. Valja naglasiti i Tartagliino pravdanje postupka Općinske uprave bez suglasnosti Vijeća, što je bilo u direktnoj suprotnosti s Tartagliinim isticanjem demokratizma.

Senjanovićeви sačuvani komentari iz ostavštine tako ističu sljedeće: „Sve što je Tartaglia dobroga učinio, to je bilo zamišljeno, predviđeno i solidno osnovano od Općinske uprave

Vidi: SVKST, APS, M 127/1 EI, Pismo P. Senjanovića načelniku [Tartagli], Zagreb 10.07.[1927.?). Senjanović je ujedno bio sumnjičav što je samo dan nakon njegova odlaska iz Splita općinska uprava odlučila promijeniti „Marjansku trasu“ pa je o tome obavijestio Jakšu Račića, prema kojemu je očito gajio poštovanje i privrženost. Vidi: SVKST, APS, M 127/3, B, Pismo P. Senjanovića dr. J. Račiću, [?] 15.08.[1923.?)

⁶⁵³ SVKST, APS, M-127/1 E I, Pismo P. Senjanovića Dr. Račiću, [?], 06. 1926.

⁶⁵⁴ Senjanović je spadao među skupinu građana koja je nadležnoj vlasti protestirala protiv odluke općinske vijeća iz druge polovice 1920., izglasane na Tartagliinu inicijativu, o razdiobi solinskoga blata seljacima. Suradnja s Tartagliinom na izborima 1926. pokazuje nam da ovo nije predstavljalo njihov međusobni lom. Vidi: SVKST, AIT, M-681/15.3, Solinsko blato, br. 6309., Zemaljski odbor za Dalmaciju općinskom upraviteljstvu Split.

⁶⁵⁵ SVKST, M-611/II e, ZOV, II. redovita sjednica, 24. IX. 1926., br. 11433/10

⁶⁵⁶ Posebnim je letkom Senjanović negirao da je radio protiv izgradnje jadranske željeznice, no sumnjao je na samu izvedenost projekta „privatnog neobjašnjelog konzorcija i nepoznatih projekatana“, koji je, naglasio je, općinska uprava skrivala i nije obavijestila vijeće. Naknadno je Senjanović dodao komentar kako je riječ bila o „reklamnoj Tartagliinoj hohštapteriji“ koja je završila „blamažom.“ Vidi: SVKST, APS, M-131/4, C)- Senjanović, P. Jedno objašnjenje, 3. IX. 1926., 1 letak.

1913/14 u Splitu pre [*sic*] rata. On sebe uvijek predstavlja kao preporoditelja Splita, a ne pominje [*sic*] sve što je urađeno od drugih ranije (Bajamonti, Bulat uprava 12 – 13 – 14) već se samo tuđim perjem kiti i to je – jedini – njegov nakit.⁶⁵⁷ Pojedine Tartagliine razgovore u *Novom dobu*, ili preštampane iz drugih novina u istom dnevniku, 1920-ih Senjanović je držao plaćenom reklamom masonerije.⁶⁵⁸ Napose je, pak, ironizirao novinske natpise o dugovima nakon Tartagliina odlaska iz vodstva grada kao posljedicom „zlatne Tartagliine uprave.“⁶⁵⁹ Za pojam „kićenje tuđeg perja“ Senjanović je u svojoj ostavštini naveo više primjera od kojih ćemo dva posebno izdvojiti: prvo je pitanje općinskog zajma, a drugo asfaltiranje splitske obale.

Pitanja većeg zajma pojavilo se na sjednici Općinskog vijeća održanoj sredinom 1927. Tartaglia je tada isticao potrebu sklapanja velikog „komunalno-investicijskog zajma“ u iznosu većem od 100 milijuna dinara kojim bi se riješili ključni problemi grada. Novac se tako planirao potrošiti na rekonstrukciju vodovoda, klaonice i kanalizacije, ulica te gradnju pučkih škola, ribarnice, tržnice, bolnice, stanova, novog groblja te konverziju postojećih dugova.⁶⁶⁰ Sve je to Senjanović zagovarao već 1914. posebnim elaboratom Splitske općine za sklapanjem zajma, nerealiziranom zbog izbjanja Prvog svjetskog rata.⁶⁶¹

Tartagliin pokušaj da se dio gradske obale poploča lošijim, skupocjenijim i dotrajelijim kamenom spriječili su i asfaltiranjem zamijenili Senjanović, Fabijan Kaliterna i Ivo Šakić. Završetkom radova Tartaglia je isticao isključivo svoje zasluge u posticanju istoga kao „preporoditelj Splita“ što je Senjanović, koji je na svoj račun i rizik otišao u Beograd, nazvao „mistifikacijom javnosti“ i u svojem arhivu podastro prepisku s Ministarstvom građevina.⁶⁶²

⁶⁵⁷ SVKST, APS, M-127/1 C Zajmovi, Utok protiv Zajmu 1926.; [Dokumenti od 1914. do 1927.]: Gradjevni odsjek Općine Split: Tehnički elaborat za novi zajam Općine Split izradjen u Gradjevnom odsjeku Općine Split god. 1914. Da se drugi „kite njegovim (Senjanovićevim) perjem“, ovaj je splitski arhitekt spomenuo i u pismu (Tartaglii bliskom) Milanu Ćurčinu. SVKST, APS, M 127/6, A, Pismo Petra Senjanovića Mlanu Ćurčinu, 15. VII. 1929.

⁶⁵⁸ Vidi: „Razvitak Splita“, *Obzor*, 18. XI. 1925., 5.; „Stari i novi Split: razgovor s načelnikom Splita g. dr. Ivom Tartagliom“, *Novosti*, 3. IV. 1926., 22.-23.; „Nova električna energija za Split“, *Obzor*, 18. VIII. 1926. SVKST, APS, M-127/1 E II.

⁶⁵⁹ SVKST, APS, M 127/1 E II, „Splitska općina“, *Obzor*, 23. II. 1929., 5.; „Veliki zajam splitske općine od 110 milijuna dinara u Holandiji: Komunalni problemi Splita“, *Novosti*, 17. III. 1929., 35. U pismu budućem gradonačelniku Jakši Račiću s kraja 1932. Senjanović na jednome mjestu navodi da se „pridržava da progovori“ kada dođe vrijeme da „polažu račune“ oni koji su svojim djelovanjem doveli do poraznih i štetnih posljedica za općinu i građane. Vidi: SVKST, APS, M-127/2 C Vodovod ([Pisma, dopisi], studije, novine, ostalo [od 1927. do 1939.], Pismo Senjanovića načelniku Račiću, 2. XI. 1932.

⁶⁶⁰ SVKST, APS, M-127/1A Razna gradska i općinska pitanja 1920.-1927. godine, Spisi i pisma o raznim pokrajinama (1922. – 1929.), Izvješće s VIII. redovite sjednice splitskog općinskog vijeća, [Split], 30. V. 1927.

⁶⁶¹ SVKST, APS, M-127/1 C Zajmovi, Utok protiv Zajmu 1926.; [Dokumenti od 1914. do 1927.]: Gradjevni odsjek Općine Split: Tehnički elaborat za novi zajam Općine Split izradjen u Gradjevnom odsjeku Općine Split god. 1914.

⁶⁶² SVKST, APS, M-127/1 E I. „Zasluge“ dr. Tartalje za uređenje Splita. Asfaltiranje splitskih obala, Dopis Ministarstva građevina (Nikola T. Uzunović) Ministru finansija (M. Stojadinović) o kaldrmisanju obale, Beograd 10.06.1925.,

Na ovo pitanje osvrnuo se i Fabijan Kaliterna u kasnijem sukobu s Tartagliom, a kada je sredinom 1930-ih izbila značajna polemika između Tartaglie i Josipa Smodlake, upravo je Senjanović pomagao potonjemu u napadima.

Preostaje nam još objasniti čudan odnos između Tartaglie i Krunoslave Bege. Naime, za vrijeme Splitskih općinskih izbora 1928. dnevnik *Novo doba* s jedne, a izvjesni „Splićanin“ s druge strane, za kojega se naknadno utvrdilo da predstavlja Krunoslava Begu, međusobno su polemizirali o Tartagliinoj ulozi u razvitku Splita. Dok su u *Novom dobu* svojom dužnošću držali isticati isključivo Tartagliine zasluge, Bego je isticao kako Tartaglia nije jedini zaslužan za razvitak Splita, već da su jednaku važnost za grad imali Trumbić, Smodlaka i Senjanović.⁶⁶³

Upravo je Bego bio autor djela *Grad Split i njegova općina*, objavljenog 1927. pa se tijekom polemike s *Novim dobom* branio da je rad isključivo napisao kao općinski tajnik, i to po naredbi Općinske uprave. U jednom su trenutku u *Novom dobu* prekorili Begu da je za pisanje spomenutog djela dobio dvostruki honorar, od općinske uprave i od ministarstva, što je on iskoristio za podizanje tužbe protiv urednika novine Brajevića. Budući da je Bego pobijedio u tom sporu, Brajević je morao tiskati određenu izjavu u svom glasilu.⁶⁶⁴

Svjedočenje Tartaglie i Bege na spomenutom suđenju spomenulo je njihov raniji međusobni odnos. Tako saznajemo da se Bego sredinom 1926. zaposlio na (privremeno) mjesto tajnika Splitske općine. Prilikom obavljanja svoje dužnosti Bego je u više navrata tražio veće novčane doprinose, što je redovito i dobivao, bez obzira na činjenicu da još nije položio stručni ispit.⁶⁶⁵ Naposljetku, Bego je odlučio svojevolumeno napustiti dužnost te o tome obavijestiti nadležne. Posebnim je pismom naglasio da mu služba u općini „ne odgovara“, i to po kulturi, ambiciji, mišljenju i drugim stvarima, najviše materijalnim. Unatoč tome, svejedno je zahvalio Tartaglii i Općinskoj upravi na pruženoj prilici.⁶⁶⁶

Prethodni odlomak samo je malim dijelom obuhvatio jedno pitanje Tartagliina upravljanja Splitom koje je tijekom kasnijeg razdoblja zadavalo ogromne probleme svim budućim gradonačelnicima. Riječ je bila o općinskim financijama i odnosima s općinskim činovnicima, čiji se broj tijekom 1920-ih znatno povećao pa je ubuduće čak 1/5 općinskih

⁶⁶³ M BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 354.-355., 358., 362.

⁶⁶⁴ „Epilog jedne polemike“, *JP*, br. 99., 27. IV. 1929., 5.; „*Novo doba* pred sudom“, *ND*, br. 111., 27. IV. 1929., 5.; „U ime njegova veličanstva kralja“, *ND*, br. 191., 3. VIII. 1929., 4.-5.

⁶⁶⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Lično, 1929., Razni spisi. Krunoslav Bego Općinskom upraviteljstvu Split, br. 7443/17, 12. VII. 1926.; Općinsko upraviteljstvo Krunoslavu Begi, br. 7443/19, 21. VII. 1926.; Općinsko upraviteljstvo Krunoslavu Begi, br. 12067, 30. IX. 1926.; Krunoslav Bego Općinskom upraviteljstvu, 4. I. 1927.; Općinsko upraviteljstvo Krunoslavu Begi, br. 297., 8. I. 1927.

⁶⁶⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Lično, 1929., Razni spisi. Krunoslav Bego Općinskom upraviteljstvu Split, br. 2918., br. 4. III. 1927.

proračuna bila namijenja podmirenju njihovih (činovničkih) obaveza. To je bilo znatno više novca u odnosu na predratno doba kada je Splitska općina na tu stavku trošila 9 %.⁶⁶⁷ Dakako, sada je situacija bila drugačija pa je bilo više zaposlenika, no s druge strane općinski su proračuni u predratnom dobu bili znatno manji.

Tijekom razdoblja 1918. - 1926. broj je općinskih činovnika znatno povećan⁶⁶⁸, kao i općinske obveze prema njima. Sâm Tartaglia vjerovao je da Splitska općina ima premalo činovnika zbog čega planirani poslovi zapinju.⁶⁶⁹ Prilikom kasnije rasprave za proračun 1929. utvrđeno je da na administraciju otpada gotovo 3,3 milijuna rashoda dinara! Tartaglia, tada u ulozi zamjenika gradonačelnika, pravdao je troškove tvrdnjom da su u službi uzeti novi činovnici potrebni za planirane općinske investicije.⁶⁷⁰ Kasnije su općinske uprave isticale da je tijekom 1920-ih vladalo „stranačko namještenje na općini koje je dovelo do prevelikog broja zaposlenih.“⁶⁷¹ Još više, u Vijeću je postojao očiti sukob interesa. Naime, kada se jedan od vijećnika usprotivio što pojedine općinske poslove dobivaju vijećnici-obrtnici, ili čak članovi uprave-obrtnici, Tartaglia je obrazložio da bi poslove dobivala najjeftinija ponuda, bez obzira na izvođača.⁶⁷² O ovome je pitanju intervenirala i podružnica splitske Inženjerske komore koja je također upozoravala na sukob interesa koji dovodi do besposlice civilnih inženjera i arhitekata.⁶⁷³ Pitanje statusa činovnika zaposlenih u Splitskoj općini protezalo se tako tijekom čitavog međuratnog razdoblja.

Kakav je odnos Tartaglia imao prema selima splitske općine? Poglavlje posvećeno djelovanju splitske Općinske uprave u razdoblju 1918. - 1926. pokazat će nam koliko je novca bilo predviđeno za grad Split, a koliko za njegova sela. Zanimljivo je da su žitelji Žrnovnice početkom 1928. Tartaglii u znak brige za selo postavili spomen-ploču.⁶⁷⁴ Krajem iste godine, u vrijeme održavanja općinskih izbora isti stanovnici Tartaglii su udijelili samo 16 % glasova, a

⁶⁶⁷ Ante BRALIĆ – Karlo KRALJEV, „Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900.-1908.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1., 281.-282.

⁶⁶⁸ Goran Hutinec iznosi kako se u Zagrebu broj činovnika povećao s predratnih 119 na 226 početkom 1930-ih, a broj službenika s 7 na 229 Općenito o financijama u međuratnom Zagrebu više vidi u: G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 53.-55., 63.-65.

⁶⁶⁹ SVKST, M-611/d, ZOV, XXIII. redovita sjednica, br 2717/6, 29. VII. 1921.

⁶⁷⁰ „Prihvaćen općinski proračun za g. 1929.“, *ND*, br. 181., 23. VII. 1929., 4.-5.

⁶⁷¹ „Pitanje redukcije općinskih namještenika“, *JP*, br. 276., 27. XI. 1931., 5.; „Pitanje redukcije pred Općinskim Vijećem“, *ND*, br. 278., 27. XI. 1931., 5.

⁶⁷² SVKST, M-611/II e, ZOV, XXXII. redovita sjednica, 27. XII. 1922., br. 6271/12

⁶⁷³ SVKST, APS, M-127/1 A, Spisi i pisma o raznim pitanjima (1922.-1929.), Dopis Inženjerske komore u Ljubljani - Poslovnica Split načelniku Tartaglii, 31. XII. 1925.

⁶⁷⁴ „Spomen ploča načelniku dr. Tartagli“, *ND*, br. 11., 14. I. 1928., 4.

HSS-u više od 50 %.⁶⁷⁵ S druge su strane Solin i Vranjic, što ćemo vidjeti u njima posvećenom poglavlju, prijetili da će se u slučaju Tartagliina reizbora odcijepiti od Splitske općine.⁶⁷⁶

Tartagliin novi pokušaj da na Splitskim općinskim izborima 1928. ponovno preuzme vodeće mjesto Splita ostao je bezuspješan, a izbore je obilježilo i nekoliko osobnih tužbi koje je podnio. Ovoga puta nije bilo riječi o tiskanim i raširenim letcima ili pamfletima kao u slučaju s Dušanom Jankovom 1926., već o pojedinačnim klevetama, možda Tartaglii dodatno potenciranim činjenicom da je postojala veoma mala mogućnost da nakon izbora ostane na gradonačelničkoj dužnosti. U fondu Tartagliine odvjetničke pisarnice tako imamo zabilježene slučajeve poput Dušana Lukića, koji je izjavio da su „lupeži Tartaglia i svi općinski činovnici“⁶⁷⁷ odnosno Stjepana Marušića s tvrdnjom da je Tartaglia svoju kuću sagradio na teret Splitske općine. Obrazlažući tužbu, Tartaglia je naveo da se već odavno protiv njega šire ovakve klevete „kao nagrada za moj desetgodišnji rad u općini“, ali i da znatnom naporu sve do sada nije uspio pronaći „jednog od onih intelektualaca i akademski izobraženih lica“ koji ovo šire među masama. Budući da je Marušić spadao u tu skupinu koja širi ovakve klevete, Tartaglia je držao potrebnim da se isti „po zakonu najoštrije i egzemplarno osudi.“⁶⁷⁸ Nažalost, u oba primjera epilog spora nije ostao zabilježen.

Sačuvan je, pak, slučaj u kojemu je Tartaglia zbog uvrede poštenja tužio Vinku Katunarić, suprugu Marina Katunarića koji je bio ranije premješten u Tuzlu. Optužena je, naime, vjerovala da joj je suprug premješten zbog navodnog „određenog neprijateljstva“ prema dotadašnjem gradonačelniku. Rezultate izbora Vinka Katunarić tako je tumačila osobnom pobjedom protiv Tartaglie, što je potonjemu poslužilo za tužbu. Na sudskom sporu vođenom tijekom 1929. sudac je od optužene zatražio „zadovoljavajuću izjavu“ kojom bi se čitav slučaj riješio, no tome se protivio sâm Marin Katunarić. Iako se Vinka Katunarić branila kako je optuživala demokrate za mužev premještaj, sud to nije uvažio već je osudio na novčanu kaznu u iznosu od 60 dinara.⁶⁷⁹

Tartagliina politika vođenja Splita najlakše se mogla objasniti u jednoj misli izrečenoj na sjednicama Općinskog vijeća koja je isticala da svaka odgoda (u radu) šteti⁶⁸⁰, odnosno da je „politika štednje identična s onom zastoja i nerada.“⁶⁸¹ Možemo dodati da je takvo

⁶⁷⁵ „Rezultat Općinskih izbora u Splitu“, *ND*, br. 294., 19. XI. 1928., 2.

⁶⁷⁶ „Još o solinskom pitanju“, *ND*, br. 224., 10. IX. 1928., 1.

⁶⁷⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 2., 1, 3 (1927. Kazneno K), U 1692/28., 25. X. 1928.

⁶⁷⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 2., 6 (1927. Kazneno K),

⁶⁷⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 2., 2. (1927. Kazneno K)

⁶⁸⁰ SVKST, M-611/II b, ZOV, VII. redovita sjednica, 30. VIII. 1919., br. 2881/7

⁶⁸¹ SVKST, M-611/II h, ZOV, XLIII. redovita sjednica, 16. XII. 1925., br. 11.052/6

razmišljanje u jednu ruku dovelo do nepovoljnije financijske situacije u Splitskoj općini tijekom 1930-ih.

3. 3. Splitsko Općinsko vijeće 1918. - 1926.

Splitsko Općinsko vijeće od obnove rada 1918. pa sve do posljednje sjednice uoči raspisivanja općinskih izbora u prvoj polovici 1926. činili su, uz manje izmjene, isti vijećnici izabrani na posljednjim prijeratnim izborima 1913.⁶⁸² Izuzetak su predstavljali vijećnici koji su naknadno u vijeće ušli kooptacijom, odnosno oni koji su napustili dužnost vijećnika, bilo smrću, selidbom ili svojevolumnim napuštanjem kao u slučaju komunista. U ovakvoj situaciji ostalim političkim strankama u Splitu, zaknutim u djelovanju, preostale su dvije opcije: čekati raspisivanje novih općinskih izbora ili možda vrbovati aktualne vijećnike te na taj način steći svoje predstavnike u Vijeću.

Prva opcija se produžila na gotovo osam godina jer je toliko, naime, trebalo da se konačno raspišu i provedu prvi općinski izbori u poslijeratnoj Dalmaciji. U međuvremenu je, prema podacima koje donosi Branislav Radica, splitsko Općinsko vijeće održalo 69 sjednica, od čega 49 redovnih i 20 izvanrednih.⁶⁸³ Radicina tablica pokazuje nam tako intenzitet održavanja sjednica kroz ovo razdoblje.

⁶⁸² Kako navodi Ivan Hrstić, do proglašenja Zakona o gradskim općinama 1934. splitska je općina, poput ostalih dalmatinskih gradskih općina, funkcionirala prema Općinskom pravilniku iz 1864. Isti autor također iznosi stanje u Makarskoj od 1918. do općinskih izbora 1926 Vidi: Ivan HRSTIĆ, „Djelovanje lokalne samouprave u Makarskoj između dva svjetska rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 66.-76.

⁶⁸³ B. RADICA, *Novi Split*, 79. U splitskoj Sveučilišnoj knjižnici sačuvani su zapisnici za 43 redovite i 14 izvanrednih sjednica.

Tablica XII.: Sjednice Općinskog vijeća 1918. – 1926.:⁶⁸⁴

Godina	1918.	1919.	1920.	1921.	1922.	1923.	1924.	1925.	1926.
Redovite	1	9	10	5	7	6	5	5	1
Izvanredne	6	2	3	3	2	1	1	2	-

Na temelju ove tablice jasno uočavamo da su prve sjednice Vijeća još u doba Države SHS karakterizirane kao izvanredne⁶⁸⁵ pa je tek sjednica održana 17. prosinca 1918. uzeta kao prva redovita. Primjećujemo i kako se redovitost održavanja sjednica s vremenom smanjivala, napose od 1923. Izvanredne sjednice bile su sazvane pretežito zbog različitih komunalnih (ugovor za struju, izmjena glasačkih lista, pitanje vodovoda i slično) i državnih (godišnjica dolaska srpske vojske, 40. godišnjice pobjede Narodne stranke, smrt kralja Petra I. i rođenju Petra II. Karađorđevića, svečanom dolasku kraljevske obitelji 1925., i slično) prigoda, kojima se često manifestiralo oduševljenje prema novoj državnoj zajednici

Prilikom proučavanja djelovanja Općinskog vijeća u razdoblju 1918.-1926. nameće nam se nekoliko pitanja: a) Kada je splitsko Općinsko vijeće uopće započelo sa svojim djelovanjem? b) Tko su sve bili općinski vijećnici, odnosno tko je od vijećnika opstao u Vijeću do kraja ovoga razdoblja? c) Kako su izgledali općinski proračuni i financije? d) Kakav je bio odnos prema ranijoj austrijskoj upravi, a kakav prema nadležnoj, aktualnoj vlasti? e) Tko je od vijećnika uopće predstavljao opoziciju u vijeću?

Što se tiče samih početaka djelovanja Vijeća, nakon raskida svih veza s Austro-Ugarskom u Splitskoj je općini 30. listopada 1918 vlast preuzeo „Privremeni općinski odbor“. Njega su činili vijećnici izabrani još 1913., čiji je mandat prestao Szilvasom odlukom o raspuštanju Splitskog vijeća nedugo nakon izbijanja Prvoga svjetskog rata. Budući da je predratni gradonačelnik Vinko Katalinić u međuvremenu preminuo, novim je načelnikom, to jest općinskim predsjednikom imenovan Josip Smodlaka.⁶⁸⁶

Je li ovo bila prva sjednica Općinskog vijeća kao što tvrdi Jelaska Marijan?⁶⁸⁷ Mislim da ipak nije, već da je prva prava (izvanredna) sjednica održana tjedan dana poslije. Tri su razloga tome zaključku: prvi je što i Zapisnici Općinskog vijeća sačuvani u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu za prvu sjednicu uzimaju onu održanu tjedan dana poslije; drugi je što *Novo*

⁶⁸⁴ B RADICA, *Novi Split*, 79.

⁶⁸⁵ Sjednica održana 10. XI. 1918. trebala je biti izvanredna, no odlukom vijećnika postala je redovita. Ipak, u Zapisnicima općinskog vijeća nije zavedena kao redovita. Vidi: SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 10. XI. 1918., br. 6114/6

⁶⁸⁶ „Privremeni općinski odbor“, ND, br. 144., 31. X. 1918., 4.; B. RADICA, *Novi Split*, 69.-70.

⁶⁸⁷ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 75.

doba za 30. listopada piše o „Privremenom općinskom odboru“; a treći što i Branislav Radica navodi da je Općinsko vijeće svoj prvi nastup imalo 6. studenog, a Općinska uprava 30. listopada, iako, istina, na drugome mjestu spominje još jedan datum između ova dva.⁶⁸⁸

Pretpostavljam, stoga, da su se 30. listopada sastali članovi bivše splitske Općinske uprave, kao svojevrsan odbor i bez službenog poziva ostalim vijećnicima. Nakon kraćeg sastanka i imenovanja Smodlake⁶⁸⁹ novim splitskim gradonačelnikom, prisutni su zakazali da će se prva „prava“ sjednica održati tjedan dana poslije ove. Na toj sjednici, održanoj 6. studenog 1918., i različito zabilježenom tako da je Zapisnici Općinskog vijeća spominju kao prvu, Branislav Radica naziva je prvom izvanrednom⁶⁹⁰, a Jelaska Marijan drugom po redu, Općinsko se vijeće proširilo kooptacijom.⁶⁹¹ Nakon što su prisutni primili na znanje Smodlakinu ostavku (zbog dužnosti na mjestu člana Vlade za Dalmaciju), Tartaglia je jednoglasno izabran za novoga predsjednika, odnosno gradonačelnika.⁶⁹²

Dužnost članova Općinske uprave vršili su Emil Perišić, Grgo Kaliterna⁶⁹³, Ante Radica, Frano Rosić i Ante Sirotković, a na prvoj sjednici pridružili su im se Josip Barač, biran umjesto Gaje Bulata, koji se sada također nalazio na dužnosti člana Zemaljske vlade za Dalmaciju, Josip Beroš, te novi član vijeća Dušan Jankov, koji je već početkom 1919. predao ostavku na svoju dužnost. Radica u *Novom Splitu* spominje ostavku Emila Perišića, koji je ipak do početka 1925. revno sudjelovao na svim sjednicama.⁶⁹⁴

Prvoj sjednici Općinskog vijeća prisustvovali su ranije izabrani vijećnici: Bogoslav Botić, Vicko Bučan, Špiro Buj, Ante Grubić, Ivan Dinko Ilić, Ante Katunarić, Edvard Karaman, Ivan Majstrović, Nikola Marin, Blaž Mikelić, Erald Marchi, Filip Muljačić, Ivo Stalio, Ante

⁶⁸⁸ Datum koji se spominje jest 3. studenog, no držim da je ponovno riječ bila o manjem sastanku, a ne o sjednici. Vidi: B. RADICA, *Novi Split*, 79.

⁶⁸⁹ Smodlaka u svojim zapisima navodi sljedeće: „...dođoše k meni u posjetu članovi posljednjg Općinskog vijeća splitskog...Bilo je njih dvadeset...te najstariji među njima, ugledni građanin splitski Ivan Dominik Ilić, pozdravivši me u ime svih, predloži me svojim drugovima za općinskog načelnika, što prisutni aklamacijom odobriše....Sad sam se primio da budem i po imenu Načelnik, ali sam ostao na upravi grada samo nedjelju dana...“ Vidi: J. SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, 57.

⁶⁹⁰ Branislav Radica na jednom mjestu spominje da je općinska uprava sazvala „općinsko vijeće na prvu sjednicu za dan 3. studenog“ na kojoj se općinsko vijeće proširilo kooptacijom, dok na drugom mjestu donosi da se „dana 6. studenog općinsko vijeće proširilo kooptacijom“. Vidi: B. RADICA, *Novi Split*, 15., 71.

⁶⁹¹ Jelaska Marijan upozorava da kooptacija nije imala „uporišta u dotadašnjim zakonima“, već da je „vjerojatno primijenjena“ po uzoru na Središnji odbor Narodnog vijeća. Vidi: Zdravka JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 38.

⁶⁹² „Općinski odbor“, ND, br. 151., 7. XI. 1918., 6.; B. RADICA, *Novi Split*, 70-71. Gradsko poglavarstvo Split u razdoblju Banovine Hrvatske potvrdilo je Tartaglii da ga je 6. studenog 1918. tadašnje općinsko vijeće izabralo za načelnika. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 155., br. 14834, Gradsko poglavarstvo Split, 4. XI. 1940.

⁶⁹³ Prilikom Kaliternine smrti 1933. *Jadranska pošta* sućut je napisala s jugoslavenskom intonacijom. Vidi: „Grgo Kaliterna“, *JP*, br. 87., 13. IV. 1933., 4.

⁶⁹⁴ B. RADICA, *Novi Split*, 71.

Štambuk i Ante Zelić⁶⁹⁵, dok su se naknadno na sjednicama još pojavili Ante Mladinov, Mate Jankov, Jozo Ozretić, Ante Jurašin, Ante Grubić, Ivan Šakić, Prvislav Grisogono i Ante Ružić. Tadašnji gradonačelnik Vinko Katalinić i dvoje vijećnika preminulo je tijekom rata, dok se jedan vijećnik preselio iz Splita.⁶⁹⁶

Službenom kooptacijom Vijeće je prošireno s dodatnih osam vijećnika iz triju različitih skupina pa su novi članovi vijeća tako postali Josip Beroš, Roko Čulić i Ante Kragić kao predstavnici Hrvatskog napretka, don Marko Kalogjera i Dušan Mangjer kao predstavnici svećenstva Jugoslavenske katoličke struje te u ime socijal-demokratske stranke Ante Domazet, Dušan Jankov i Ante Prkušić.⁶⁹⁷

Gledajući strukturu zanimanja, Vijeće je prema podacima koje donosi Branko Radica činilo 14 težaka (navedeni kao težaci, posjednici i težaci-posjednici), 6 odvjetnika (među njima i Smodlaka koji se nalazio samo na prvoj sjednici te Ante Trumbić koji se prema izvorima svoga položaja nije odrekao iako se nikad nije pojavio na sjednici), 4 obrtnika, po 3 trgovca, liječnika i profesora, te po jedan graditelj, sudski savjetnik, zidar, konobar, kavanar, tapetarski majstor i župnik.⁶⁹⁸

Ukupan je broj vijećnika ispočetka iznosio 40, no s vremenom se smanjio na 28 i to zbog smrti pojedinih vijećnika (Jurašin, Karaman, Mladinov i Zelić), gubitkom mandata (Buj⁶⁹⁹), preseljenjem u drugo mjesto (Štambuk) te ostavkama (Gajo Bulat, Smodlaka, Perišić, Jankov, Domazet, Prkušić, Kalogjera).⁷⁰⁰ Sjednice Općinskog vijeća obilježilo je i neredovito dolaženje vijećnika pa ih je na mnogim važnim sjednicama prisustvovalo tek petnaestak, a nezadovoljstvo takvim stanjem možda je najbolje sažeo u jednoj raspravi vijećnik Mate Jankov naglasivši da se rad vijećnika „bagatelizira.“⁷⁰¹ S druge strane, Tartaglia je prilikom jedne godišnje rasprave o proračunu izrazio žaljenje što zbog nemara pojedinih vijećnika treba proći više vremena kako bi se sjednica uopće sazvala te je prijetio kaznom zbog neredovitog prisustvovanja sjednicama.⁷⁰² Vrhunac je postignut na sjednici u prvoj polovici 1923. kada je dvoje vijećnika, nezadovoljno prethodnom odlukom Vijeća, napustilo sjednicu pa je ista morala

⁶⁹⁵ SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 6. XI. 1918., br. 6006/1

⁶⁹⁶ B. RADICA, *Novi Split*, 70.-71.

⁶⁹⁷ SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 6. XI. 1918., br. 6006/1

⁶⁹⁸ B. RADICA, *Novi Split*, 71.-72.

⁶⁹⁹ U izvorima nisam našao podatak zbog čega je dotični kao jedini vijećnik izgubio mandat u ovom razdoblju.

⁷⁰⁰ B. RADICA, *Novi Split*, 70.-71.

⁷⁰¹ SVKST, M-611/II h, ZOV, XLIV. redovita sjednica, 15. I. 1925., br. 171.

⁷⁰² SVKST, M-611/II c, e, ZOV, XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11; XXVIII. redovita sjednica, 6. VII. 1922., br. 2717/6.

biti završena zbog nedostatka kvoruma.⁷⁰³ Kako ističe Jelaska Marijan, kooptacija je podrazumijevala „samostalnost u odlučivanju organa koji takvu odluku donosi“, a pred nastupajućom centralizacijom nijedno Općinsko vijeće nije imalo slobodu u tom pravcu djelovanja.⁷⁰⁴

Od samog početka Tartaglia je više puta isticao da je Vijeće privremeno do općinskih izbora.⁷⁰⁵ Na posljednjoj održanoj sjednici u veljači 1926. zaključio je da Vijeće nije bilo „izraz volje općinara“ nakon čega je jednoglasno prihvaćen prijedlog da se od velikog župana zatraži što prije održavanje redovnih općinskih izbora.⁷⁰⁶

Prilikom prikazanog sudskog spora između Jankova i Tartaglie potonji je od općinske blagajne zatražio podatak o prihodima i rashodima općinskih proračuna za razdoblje 1920. - 1925. te je dobio ovakve rezultate.

*Tablica XIII.: konačni račun (u dinarima) za općinske proračune 1920.-1925.*⁷⁰⁷

Godina	Predračun	Konačni prihodi	Konačni rashodi
1920.	666 216,50	4 213 123,96	4 176 077,06
1921.	3 062 538,25	8 304 106,78	8 228 314,20
1922.	9 904 997	10 729 548,74	10 687 967,40
1923.	13 945 694	12 263 827,38	12 147 342,54
1924.	15 907 377	24 264 433,44	24 022 599,16
1925.	25 393 952, 20	24 136 698,28	23 733 186,82

Velika disproporcija u predračunima s jedne, a prihodima i rashodima s druge strane, objašnjena je za 1921. i 1924. U prvom je slučaju rečeno da je to u posljedica porasta taksa na uvoz-izvoz, trošarine i prireza, odnosno izgradnje općinske zgrade i uređenja puta. Znatni porast u 1924. objašnjen je kupnjom posjeda, zajmom kod općine Milna i isplatom udjela u Električnim poduzećima.⁷⁰⁸

Iz podataka uočavamo da su općinski proračuni u ovom razdoblju znatno povećani, napose u spomenutim godinama te su, barem na papiru, sve do 1925. pokazivali veće prihode od rashoda. Ipak, povećanje stavaka za proračun te sve veća izdvajanja za općinsku

⁷⁰³ SVKST, M-611/II f, ZOV, XXXIII. redovita sjednica, 19. II. 1923., br. 1118.

⁷⁰⁴ Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti.“, 38.

⁷⁰⁵ SVKST, M-611/II a, b, ZOV, Zapisnik sjednice, 10. XI. 1928., br. 6114/6.; X. redovita sjednica, 24. XI. 1919., br. 4308/13.

⁷⁰⁶ SVKST, M-611/II i, ZOV, XLI. Redovita sjednica, 26. II. 1926.

⁷⁰⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54., Općinska blagajnica u Splitu, 20. V. 1926.

⁷⁰⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54., Općinska blagajnica u Splitu, 20. V. 1926.

administraciju u kasnijem su razdoblju 1930-ih imali teške posljedice za život Splita. Pojedini podatci sačuvani u Zapisnicima Općinskih vijeća pokazuju nam koliko se novaca u predračunima planiralo izdvajati za grad Split, njegova sela te njihove zajedničke poslove. Neki su podatci iz prve godine izraženi u krunama pa ćemo kako bismo dobili iznos u istoj valuti krune pretvoriti u dinare prema službenom iznosu 4:1.

Tablica XIV.: prijedlozi proračuna za pojedine dijelove splitske općine po godinama⁷⁰⁹

Godina i mjesto	1919. (iz kruna u dinare)	1921. (iz kruna u dinare)	1922.	1923.	1925.	1926.
Kamen	713, 25	15 217.75	13 098	16 689	55 765.36	43 935.55
Kučine	1132	27 237.25	27 576	29 884	77 995.39	107 297.20
Mravince	7856	13 495.75	33 345	107 432	111 597.39 redovito + 735 000 izvanredno	460 398.16
Slatine	273, 5	12 672.75	34 220	47 939	104 076.02	55 959.31
Solin-Vranjic	9819, 25	43 278	308 689.49	257 383	789 285.02 redovito + 1 140 000 izvanredno	1 829 389.20
Split	209 292,25	2 454 036.5	8 294 181.51	11 778 061	13 178 883.04 red. + 8 616 026.88	26 389 535.55
Stobreč	1613	11 103.75	23 904	18 696	27 260.51	52 250
Žrnovnica	2 850, 75	56 123.75	159 000	304 340	143 562.30	268 108.45
Općinska zajednica	44 016, 25	429 372.75	1 108 393	1 385 270	2 861 120	4 236 600
UKUPNO	277 566,25	3 062 539.5	9 904 997	13 945 694	25 393 952.20 (Redovito 14 902 925.32 + izvanredno 10 491 026.88)	33 533 472.32

⁷⁰⁹ SVKST, M-611/II b c d g h, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250.; XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11; XXV. redovita sjednica, 25. XI. 1921., br. 5563/7; XXXI. redovita sjednica, 29. XI. 1921., br. 6271/11; XLIII. redovita sjednica, 26. XI. 1924., br. 7669/5; XLII. redovita sjednica, 7. XII. 1925., br. 10.567/18

Iz ove tablice također možemo i detaljno uočiti koliki je iznos proračuna (u postocima) bio namijenjen za grad, seoske odlomke te za (zajedničku) općinsku zajednicu.

Tablica XV.: izdvajanje za selo, grad i zajednicu⁷¹⁰

	1919.	1921.	1922.	1923.	1925.	1926.
Grad Split	75, 4 %	80, 13%	83, 74 %	84, 46 %	85, 83 %	78, 71 %
Splitska sela	8, 74 %	5, 85 %	5, 07 %	5, 61 %	2, 9 %	8, 66 %
Općinska zajednica	15, 86 %	14, 02 %	11, 19 %	9, 93 %	11, 27 %	12, 63 %

Podatci nam detaljnije pokazuje kako je Općinska uprava pod Tartagliinim vodstvom sve do 1926. veću pozornost posvećivala gradu Splitu nego splitskim selima. Vrhunac je dosegnut 1925. kada je čak više od 85 % iznosa predviđeno za grad Split, a manje od 3 % za ostala splitska sela. Ipak, podatke za 1926. moramo uzeti s oprezom jer je prijedlog proračuna za tu godinu obuhvaćao i iznos za vodovod i plinaru, što se prije nije navodilo. Lako je moguće, stoga, da je nastavljeno s manjim izdvajanjem za sela, koja su u slučaju Solin-Vranjica dovela do pokreta za odcjepljenjem od Splitske općine. Manja izdvajanja Tartaglia je pravdao niskim prihodima seoskih općina čije je obveze morao podmirivati grad Split.⁷¹¹

Dok su članovi Općinskog vijeća bili socijaldemokratski/socijalistički/komunistički predstavnici, prijedlozi proračuna bili su prihvaćeni većinom glasova, no uz suprotstavljanje spomenutih, koji su, štoviše, tražili uklanjanje prijedloga proračuna do njegove dorade. Njihovim izlaskom iz Vijeća kasniji bi se prijedlozi jednoglasno prihvaćali, uz manje zamjerke pojedinih vijećnika, no bez uskraćivanja potpore prilikom glasovanja. Poimence, u raspravama oko usvajanja općinskih proračuna istaknuli su se sljedeći vijećnici: Domazet⁷¹², Prkušić, Dušan Jankov i te demokratski predstavnik Ivo Majstrovčić.

Domazet, Prkušić⁷¹³ i Dušan Jankov prijedlozima proračunima zamjerali su socijalnu neosjetljivost tražeći veća opterećenja za tzv. luksuz (kuće, stanovi, kina, kavane, automobili i

⁷¹⁰ SVKST, M-611/II b c d g h, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250.; XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11; XXV. redovita sjednica, 25. XI. 1921., br. 5563/7; XXXI. redovita sjednica, 29. XI. 1921., br. 6271/11; XLIII. redovita sjednica, 26. XI. 1924., br. 7669/5; XLII. redovita sjednica, 7. XII. 1925., br. 10.567/18

⁷¹¹ SVKST, M-611/II g, ZOV, XLII. redovita sjednica, 26. IX. 1924., br. 1460/3

⁷¹² Domazet je zatražio da općinska uprava uoče sjednice svakom vijećniku dostavi prijepis proračuna, što je Tartaglia odbio navodno zbog velikih troškova proračuna. Vidi: SVKST, M-611/II b, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1929., br. 250.

⁷¹³ Prkušić je za srpanjsku sjednicu 1919. odbio poziv za sudjelovanjem (i daljnjim članstvom u stranci) na što su Jankov i Domazet zatražili dopuštenje za ulaskom novog predstavnika socijalističke stranke. Na kasnijim sjednicama Prkušićevo ime ponovno nalazimo među vijećnicima pa možemo pretpostaviti da je riječ bila o nekom

slično), a manja za siromašne građane, što se odnosilo i smanjenje poreza.⁷¹⁴ Na njihove primjedbe Tartaglia je odgovarao da spomenute mjere ne bi imale dovoljno efekata za redovito poslovanje općine te da o „luksuzu“ jedino može odlučiti viša vlast.⁷¹⁵

Iako je po svemu sudeći uvijek glasovao za proračun, Majstrović, predstavnik Demokratske stranke, često je imao zamjerke na predložene prijedloge. Primjerice, prilikom rasprave za 1919. upozoravao je da isti, „šablonski napravljen“⁷¹⁶ Drugom je prilikom, uz priznanje radu Općinskog upravi, uočio „neku nemetodičnost“ prikazanu kroz mnoštvo nedovršenih projekata.⁷¹⁷

Kada je izašao prijedlog proračuna za izbornu 1926., s više od osam milijuna dinara većim iznosom od prethodne godine, građanstvo je, prema vijećniku Ružiću, bilo uznemireno pa je od Tartaglie zatraženo objašnjenje takvog iznosa. Aktualni gradonačelnik držao je da su kritike proračunu posljedica „kampanje“ protiv Općinske uprave i Vijeća prilikom nadolazećih izbora te je pravdao pojedine stavke, a veći iznos, kako smo vidjeli, protumačen je unošenjem iznosa za plinaru i vodovod.⁷¹⁸

Prijedlozi proračuna nisu bili istovjetni s ukupnim troškovima naknadno ustanovljenim. Primjerice, prijedlog proračuna za 1920. predviđao je iznos od 188 000 kruna za doplatke činovnicima, dok je ukupni trošak glasio čak 420 000!⁷¹⁹ U kasnijim je slučajevima prekoračenje od 100 000 kruna također zabilježeno u točkama činovničkih plaća i povišenja beriva.⁷²⁰ Kao što smo rekli prikazujući djelovanje Ive Tartaglie, činovničko pitanje postalo je možda i ključno pitanje međuratnih splitskih općinskih uprava, svojevrsna rak-rana grada Splita.

Riječ „zajam“ često se javljala na sjednicama Općinskog vijeća u ovom razdoblju, a najčešće ju je koristio gradonačelnik Tartaglia, koji je tvrdio da se sva općinska pitanja nikako ne mogu riješiti redovnim prihodima, već isključivo velikim zajmom.⁷²¹ Općinsko je vijeće tako od prvih sjednica odobravalo sve prijedloge uprave za sklapanjem zajmova, čiji se iznos

kratkom unutarstranačkom sukobu. Vidi: SVKST, M-611/II b, ZOV, IX. redovita sjednica, 24. XI. 1919., br. 4308/12

⁷¹⁴ SVKST, M-611/II b, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250., VI. redovita sjednica, 16. VII. 1919., br. 2881/5

⁷¹⁵ SVKST, M-611/II b, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250., VI. redovita sjednica, 16. VII. 1919., br. 2881/5

⁷¹⁶ SVKST, M-611/II b, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250.

⁷¹⁷ SVKST, M-611/d, ZOV, XXXI. redovita sjednica, 29. XI. 1921., br. 6271/11

⁷¹⁸ SVKST, M-611/II h, ZOV, XLIII. redovita sjednica, 16. XII. 1925., br. 11.052/6

⁷¹⁹ SVKST, M-611/II c, ZOV, XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11

⁷²⁰ SVKST, M-611/II d, ZOV, XXIV. redovita sjednica, 12. X. 1921., br. 5563/5

⁷²¹ SVKST, M-611/II g, ZOV, XLII. redovita sjednica, 26. IX. 1924., br. 1460/3. Zaključak o potrebi zajma istaknut je i u zaključku knjige *Grad Split i njegova općina*.

mijenjao od sjednice do sjednice.⁷²² To je izazvalo reakciju vijećnika Ružića koji je jednom prilikom naglasio da je Općinsko vijeće više puta glasovalo za razne zajmove, no bez ikakve koristi.⁷²³

Tek na temelju sjednica vijeća iz druge polovice 1930-ih jasno nam je koji su zajmovi zbilja bili realizirani. Uz prethodne obveze iz 1889. i 1901., svaka u iznosu od 200 000 dinara, Općinsko je vijeće 1919. sklopilo konsolidacijski zajam od 750 000 dinara, a 1925. amortizacijski od 400 000 dinara. Između njih, krajem 1923. sklopljen je zajam s Općinom Milna od 4, 5 milijuna dinara.⁷²⁴

Uz sve navedeno, Splitska općina znatni je iznos novca dugovala Gradskoj štedionici. Prema naknadnim podacima već 1919. dug je iznosio više od 18 milijuna dinara.⁷²⁵ Tartaglia je, prilikom prijedloga proračuna za 1926. tvrdio da općinski dugovi iznose 14 milijuna dinara, no da s druge strane isto toliko vrijede općinski doprinosi u Električnim poduzećima.⁷²⁶ Uopće je međusobni odnos Splitske općine i raznih poduzeća formalno neovisnih, ali pod njenom prismotrom bio dosta isprepleten i pomalo nerazumljiv.⁷²⁷ Cjelokupni je odnos možda najbolje ukratko objasnio Senjanović kada je na statut Gradske plinare, gdje se spominjalo da nadzor nad njom vrši Gradska štedionica, komentirao „država u državi.“⁷²⁸ Slična situacija bila je i u Zagrebu.⁷²⁹

Splitsko je Općinsko vijeće u spomenutom razdoblju negativno gledalo na raniju austrijsku upravu, dok je odnos prema aktualnoj vlasti prošao put od izraženog oduševljenja

⁷²² SVKST, M-611/II a b d e g, ZOV, Zapisnik sjednice, 14. XI. 1918., br. 6114/6.; 21. XI. 1918., br. 6114/7, I. redovita sjednica, 17. XII. 1918., br. 6115/9; III. redovita sjednica, 22. II. 1919., br. 250/1; XXV. redovita sjednica, 25. XI. 1921., br. 5563/7; XXVIII. redovita sjednica, 6. VII. 1922., br. 2717/6; XLII. redovita sjednica, 26. IX. 1924., br. 1460/3.

⁷²³ SVKST, M-611/II f, ZOV, XXXIV. redovita sjednica, 25. IV. 1923.

⁷²⁴ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., pres. br. 109/37.; „Budžet grada Splita pred općinskim vijećem“, *JD*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5. Prema podacima iz Tartagliine ostavštine splitska općina je novac dobiven od općine Milna trebala uložiti u nabavu električne energije. Vidi: SVKST, AIT, M-681/11.3, Brač-elektrifikacija, Zajmovni ugovor između Općine Split i Općine Milnarske, Split, 13. XII. 1923.

⁷²⁵ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica, 16. VI. 1937., pres. br. 109/37.

⁷²⁶ SVKST, M-611/II h, ZOV, XLIII. redovita sjednica, 16. XII. 1925., br. 11.052/6

⁷²⁷ Prema podacima iz Tartagliine odvjetničke pisarnice Gradsku je štedionicu osnovala splitska općina na temelju zaključaka splitskog općinskog vijeća iz travnja 1919. Njome je upravljao odbor izabran od članova općinskog vijeća, a kako je stajala pod državnim nadzorom, postojao je i vladin povjerenik za njezino djelovanje. Cilj je ustanove bilo financiranje raznih općinskih poduzeća te unaprjeđenja i razvitka Splita. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 24., 61., Prijava Općine Split, zastupane po predsjedniku Ivi Tartaglii u zastupstvu Gradske štedionice. O štedionici vidi i u: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 254.-255.

⁷²⁸ SVKST, APS, M-127/1 A, Spisi i pisma o raznim pitanjima (1922.-1929.). HSS-ov vijećnik Giunio također je prilikom opstrukcije SDK u općinskom vijeću istaknuo kako je jasno da je Gradska štedionica vlasništvo splitske općine. Vidi: Prilog *Jadranske pošte* br. 116., 47 predloga vijećnika Seljačko Demokratske Koalicije općinskom načelniku Dr. Ivi Tartaglia za općinsko upraviteljstvo“, *JP*, br. 116., 19. V. 1928., 1.-8.

⁷²⁹ I u Zagrebu je Heinzl pojedina gradska poduzeća stavio pod nadležnost tamošnje Gradske štedionice. Vidi: Vidi: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu...“, 266.

stvaranjem nove državne zajednice pa do kasnije otvorene kritike zbog zapostavljanja Splita. U svemu tome uvijek je nepomućeno stajalo oduševljenje prema dinastiji Karađorđević, kojoj su posvećene sjednice povodom triju događaja: smrti Petra I.⁷³⁰, rođenju Petra II.⁷³¹ te dolasku kraljevske obitelji, predvođene kraljem Aleksandrom I.⁷³² U sva tri događaja isticao se patriotizam Splita prema kraljevskoj obitelji.

Negativan odnos prema austrijskoj vlasti uočio se već na sjednicama održanima u vrijeme Države SHS. Na konstituirajućoj sjednici Smodlaka je pozvao prisutne vijećnike da pozdrave „sretni dan oslobođenja nakon dugog robovanja“,⁷³³ a u više se navrata isticalo raspuštanje Općinskih vijeća 1912. i 1914. te smrt tadašnjeg gradonačelnika Vinka Katalinića, „žrtve političkih progona.“⁷³⁴ Pojedini su vijećnici također više puta tražili potrebu objektivne istrage o (nesavjesnom) općinskom poslovanju za vrijeme komesarijata.⁷³⁵ Simbolički je iz vijećnice skinuta spomen-ploča o proslavi vjenčanja austrijske nadvojvotkinje.⁷³⁶

Jedan od poklika s konstituirajuće sjednice Vijeća u doba Države SHS, „Živjela Jugoslavija“, jasno je prikazao oduševljenje općinskih vijećnika prema stvaranju nove državne zajednice.⁷³⁷ Kada je stvoreno Kraljevstvo SHS, vijeće je telegrame oduševljenja poslalo Trumbiću, Pašiću, i regentu Aleksandru, u potonjem slučaju ističući ponos zbog raspuštanja 1912. i 1914. Sve je popraćeno preimenovanjem ulica i trgova u čast Aleksandra, Trumbića, Smodlake, Wilsona, vojvode Mišića i ostalih.⁷³⁸

Rasprave u Ustavotvornoj skupštini oko imena nove države izazvale su pozornost i kod ovdašnjih vijećnika koji su istaknuli da je splitsko Općinsko vijeće oduvijek bilo vođeno mišlju za jedinstven narod i državu Jugoslaviju, ime koje predstavlja simbol narodnog jedinstva. Namjeri da se ovo dostavi kao službena peticija općine usprotivio se demokratski vijećnik Grisogono pa je naposljetku jednoglasno prihvaćen Majstrovićev prijedlog da se ova odluka pošalje dalmatinskim i srpskim općinama, predsjedniku Konstituante, Trumbiću te svim parlamentarnim klubovima.⁷³⁹

⁷³⁰ Vijeće je odlučilo službeno sudjelovati u sprovodu, za razliku od zagrebačkoga koje je zbog odluke o nesudjelovanju bilo raspušteno, te podignuti prikladan spomenik. Vidi: SVKST, M-611/II d, ZOV, Izvanredna sjednica, 17. VIII. 1921., b. 1072/4

⁷³¹ SVKST, M-611/II f, ZOV, Izvanredna sjednica, 7. IX. 1923., br. 118/3

⁷³² SVKST, M-611/II h, ZOV, Izvanredna sjednica, 24. IX. 1925.

⁷³³ SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 6. XI. 1918., br. 6006/1

⁷³⁴ SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 10. XI. 1918., br. 6114/6

⁷³⁵ SVKST, M-611/II a b, ZOV, Zapisnik sjednice, 14. XI. 1918., br. 6114/6; II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250; X. redovita sjednica, 5. XII. 1919., br. 4308/13.

⁷³⁶ SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 11. XII. 1918., br. 6409/10

⁷³⁷ SVKST, M-611/II a, ZOV, Zapisnik sjednice, 6. XI. 1918., br. 6006/1

⁷³⁸ SVKST, M-611/II a, ZOV, I. redovita sjednica, 17. XI. 1918., br. br. 6115/9

⁷³⁹ SVKST, M-611/II d, ZOV, XXII. redovita sjednica, 15. IV. 1921., br. 1072/2

Splitsko Općinsko vijeće podržavalo je zamisli koje je Tartaglia više puta isticao kao nužne za napredak Splita, u prvom redu izgradnju željezničke mreže između grada i njegova zaleđa (Unska pruga) te pitanje gradnje nove splitske luke. Kada do nikakvog pomaka u tim pitanjima nije dolazilo, a i zbog drugih stvari kojima su vijećnici osjećali da se zakida Split, u vijeću su se počeli čuti prvi otvoreni znakovi nezadovoljstva prema aktualnoj vlasti, dodatno potencirani neimenovanjem države u zatraženo ime i političkom krizom na glavnoj sceni.

Vijeće je tako, što ćemo također vidjeti u posebnom poglavlju, jednoglasnim rezolucijama tražilo dovršene željezničkog spoja za Split te isticalo pogubnost drugih planiranih pravaca izlaska na Jadransko more.⁷⁴⁰ U nezadovoljstvu se isticao vijećnik Mate Jankov, koji je više puta tvrdio da režim svojim odlukama, šteti Splitu, s očitim ciljem uništenja grada.⁷⁴¹ Među vijećnicima koji su kritizirali odnos prema Splitu nalazili su se i pripadnici režimske stranke Grisogono i Majstrović. Prvi je tako isticao da se često znaju javljati razne makinacije kada se raspravlja o potrebama grada, u ovom slučaju gradnji luka, pa je uz jednoglasnu potporu Vijeća držao potrebnim tome stati na kraj te obavijestiti javnost o pravom stanju stvari.⁷⁴² Drugom je prilikom naglasio da ne može optimistički gledati na razvoj Splita u novoj državi te da postoje različiti razlozi zbog čega grad ne uživa određene „simpatije.“ Predložio je, stoga, ozbiljni i složni rad kako bi Split konačno postao glavna državna luka.⁷⁴³ Majstrović je, pak, na glasine o gradnji željezničke pruge Knin-Zadar naglasio da se to ne smije dopustiti Splitu, sve ako i postoji kakva „hostilnost“ protiv grada.⁷⁴⁴ Naposljetku, i sâm Tartaglia poručio je da su interesi Splita često „zanemareni, omalovažavani i izigrani“, no da, unatoč tome, grad ostaje vjeran jugoslavenskoj ideologiji.⁷⁴⁵

Pravu su oporbu sve do prestanka sudjelovanja u splitskom Općinskom vijeću predstavljali socijaldemokratski/socijalistički/komunistički predstavnici. Njihovim izlaskom Vijeće nije imalo pravu oporbenu skupinu, iako su zabilježeni manji ispadi pojedinih vijećnika, primjerice spomenutih Majstrovića ili Grisogona.

Domazet, Prkušić i, napose, Dušan Jankov s Tartagliom su se prepirali oko raznih pitanja, od određivanja cijena pojedinih namirnica i podjela gradske aprovizacije, preko

⁷⁴⁰ SVKST, M-611/II d g, ZOV, XXIV. redovita sjednica, 12. X. 1921., br. 5563/5; XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072; XXII. redovita sjednica, 15. IV. 1921., br. 1072/2; XLIII. redovita sjednica, 26. XI. 1924., br. 7669/5

⁷⁴¹ SVKST, M-611/II c g, ZOV, XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11; XL. redovita sjednica, 30. V. 1924., br. 1460/1; XLIII. redovita sjednica, 26. XI. 1924., br. 7669/5.

⁷⁴² SVKST, M-611/II c, ZOV, Izvanredna sjednica, 18. V. 1920., br. 466/4

⁷⁴³ SVKST, M-611/II c, ZOV, XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11

⁷⁴⁴ SVKST, M-611/II d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072.

⁷⁴⁵ SVKST, M-611/II e, ZOV, Izvanredna sjednica, 3. XI. 1922., br. 2717/8

općinskih poreza, pa do prijedloga proračuna Splitske općine. O sukobu unutar Općinskog vijeća između Tartaglie i Jankova, koji je neko vrijeme bio član Općinske uprave, već se govorilo. Ovdje ćemo, stoga, samo spomenuti da je njihov međusobni sukob kulminirao za vrijeme rasprave u kolikoj se mjeri Splitska općina trebala angažirati za komuniste uhićene prilikom proslave Praznika rada 1919.: je li prema Jakovljevom mišljenju trebala narediti nadležnoj vlasti da se isti puste na slobodu ili je po Majstrovićevom i Tartagliinom prijedlogu trebala samo preporučiti nadležnoj vlasti da ista provjeri što je dovelo do uhićenja. Sukob između Tartaglie i Jankova nastavljen je sve do ostavke potonjega, koji je, zanimljivo, u jednome trenutku čak predložio općinskim vijećnicima da Ivo Tartaglia dobije novčanu nagradu za svoj rad.⁷⁴⁶

Nakon što su komunistički predstavnici predali ostavke na vijećničku dužnost,⁷⁴⁷ sjednice splitskog Općinskog vijeća postale su pretežito mirnije, no i dalje bi ponekad znala iskrsnuti neka oštrija razmimoilaženja, u prvom redu između Tartaglie s jedne, a prethodno spomenutih Majstrovića i Grisogona s druge strane.

Majstrović je, primjerice, držao da samo novoizabrano, a ne aktualno Vijeće može odlučivati o elektrifikaciji grada, s upozorenjem da će troškovi ispasti znatno veći od predviđenih⁷⁴⁸ Kada se, pak, po zagovoru Općinske uprave raspravljalo o prodaji jedne gradske zgrade, Majstrović je poručio da se o ovako bitnim odlukama ne može odlučivati s nekoliko glasova u Vijeću.⁷⁴⁹ Također, spomenuti se vijećnik isprva protivio predviđenoj izgradnji stanova zbog devaluacije novca i skupoće, no kasnije je podržao prijedlog.⁷⁵⁰ Zaključak svega Majstrovićevo je podsjećanje da Tartaglia poput svog prethodnika Trumbića mora odbiti novac predviđen za obavljanje službe radi postojećeg općinskog zakona koji propisuje da se sve općinske časti besplatno obnašaju.⁷⁵¹

Prvislav Grisogono, iako zapažen na glavnoj političkoj sceni, u splitskom je Općinskom vijeću ispočetka imao povučeniju ulogu i nije bio u direktnom sukobu s Tartagliom, no to je promijenila izvanredna sjednica održana na kraju studenoga 1922. Povod sazvanoj sjednici bilo je pisanje mjesnog *Života*, demokratskog glasila unutar kojeg su napali aktualnu upravu za milijunsku štetu gradu nastalu nemarom. Tartaglia je pri otvaranju istaknuo da je cilj sjednice

⁷⁴⁶ M. BULJAN; „Slobodna riječ...“, 123.-129.

⁷⁴⁷ „Iz partije“, *Oslobođenje*, br. 18., 20. XII. 1919., 3.; „Iz Partije“, *Oslobođenje*, br. 23., 24. I. 1920., 4.

⁷⁴⁸ SVKST, M-611/II b, ZOV, VII. redovita sjednica, 6. IX. 1919., br. 2881/8

⁷⁴⁹ SVKST, M-611/II c, ZOV, XI. redovita sjednica, 4. II. 1920., br. 466.

⁷⁵⁰ SVKST, M-611/II c, ZOV, Izvanredna sjednica, 10. V. 1920., br. 466/3; XVII. redovita sjednica, 21. IX. 1920., br. 3524/7

⁷⁵¹ SVKST, M-611/II d, ZOV, XXXI. redovita sjednica, 29. XI. 1921., br. 6271/11

omogućiti Općinskoj upravi obranu na sve napade u proteklo vrijeme i zaštititi grad, koji se u posljednje vrijeme kroz spomenuti tisak optužuje za separatizam i neprijateljstvo. Budući da je urednik *Života* bio Grisogono, Tartaglia je sazivanje sjednice držao opravdanim. Negiravši sve optužbe, koje je držao pozivom na odgovornost, odlučio je svoj mandat staviti na raspolaganje. Tartaglia je za sve neuspjehe optužio nadležne vlasti, koje nisu znali prepoznati važnost Splita za državu. Time je aktualni gradonačelnik ciljao na režimske stranke, što je uključivalo i (njegovu) Demokratsku. Grisogono je držao da Tartaglia svojim nastupom nije negirao pisanje *Života* jer se predviđeni novac mogao kvalitetnije raspodijeliti. Drugi su vijećnici odmah u obranu uzeli Tartagliu, izuzev Majstrovića, koji je držao pretjeranim da se zbog svake kritike objavljene u mjesnim glasilima saziva sjednica. Tartaglia je i dalje ustrajao da neće i dalje obavljati dužnost budu li vijećnici ustrajali da je propušten novac. U glasovanju su većinom glasova⁷⁵² vijećnici izrazili povjerenje aktualnoj Općinskoj upravi i gradonačelniku te izrazili žaljenje što se pitanje iznijelo u javnost.⁷⁵³ Neka mjesna glasila događaje su tumačili početkom izborne borbe,⁷⁵⁴ no do njih je došlo tek u svibnju 1926.

3. 4. Splitsko Općinsko vijeće 1926. - 1928.

Za razliku od prethodnog saziva, u razdoblju 1926. – 1928. splitsko su Općinsko vijeće činili vijećnici izabrani na općinskim izborima, prvim održanima po stvaranju nove državne zajednice. To je dovelo do intenzivnije političke borbe unutar Vijeća. Ovo je poglavlje podijeljeno u dva dijela: prvo će se prikazati raspisivanje općinskih izbora, tijek izborne kampanje, rezultati i pregovori za sastavljanje nove Općinske uprave; a potom će se pozornost posvetiti djelovanju Općinskog vijeća u razdoblju od 1926. do njegova raspuštanja u lipnju 1928. O Splitskim je općinskim izborima 1926. autor ove disertacije govorio u prethodno objavljenom radu⁷⁵⁵ pa će se otkrije objavljeni podatci samo ukratko iznijeti, dok će se veća pozornost posvetiti neobjavljenim izvorima i iz njih izvedenih zaključaka.

⁷⁵² Protiv su bili vijećnici Majstrović, Grisogono, Štambuk i Mangjer.

⁷⁵³ SVKST, M-611/II e, ZOV, Izvanredna sjednica, 3. XI. 1922., br. 2717/8

⁷⁵⁴ „Početak izborne borbe“, *Jadran*, br. 89., 8. XI. 1922., 3.

⁷⁵⁵ Marijan BULJAN „Dalmatinske teme i osobe (s posebnim osvrtom na Split i Splitsku) u djelima Ljube Bobana“, *Ljubo Boban i istraživanje suvremene povijesti*, (gl. ur. Damir Agičić, Marica Karakaš Obradov), Zagreb, 2017., 161.-182.

3. 4. 1. Općinski izbori 1926.

U prethodnom smo poglavlju vidjeli kako je splitsko Općinsko vijeće na posljednjoj sjednici u veljači 1926. jednoglasno odučilo od velikog župana zatražiti što hitnije održavanje općinskih izbora.⁷⁵⁶ Tartaglia je u izjavi novinama istaknuo potrebu da Splitsku općinu vode osobe, kojima će se povjeriti dužnost, i to zbog „promijenjenih prilika (vjerojatno u odnosu na poslijeratnu 1918., op. M. B.) i velikih zadaća što se nameću upravi grada.“⁷⁵⁷

Izbori su za bivšu pokrajinu Dalmaciju konačno bili raspisani za sredinu svibnja 1926.⁷⁵⁸, a u samom Splitu i Splitskoj općini pojavile su se sljedeće stranke: HSS, HFSS, HPS, SDS, Savez radnika i seljaka (SRS, ime pod kojim su istupili komunisti), koalicija Splitski općinski blok seljaka i građana (Građanski blok), Hrvatska seljačka solinska stranka (HSSS) te Savez državnih namještenika i penzionera (SDNP). Posljednje ćemo dvije stranke zbog nedostatka ikakvih detaljnijih podataka o djelovanju i zanemarivog izbornog rezultata samo spomenuti među sudionicima. Jedina koalicija na ovim izborima bio je spomenuti Građanski blok⁷⁵⁹, koji je u prvom planu zagovarao komunalnu politiku, bez obzira na stranačko opredjeljenje. Nastala inicijativom mjesnih demokrata⁷⁶⁰, koalicija je uz njih same naposljetku okupila radikale, Pokrajinski težački savez, Nezavisnu građansku grupu, Nezavisnu grupu hrvatskih obrtnika i Oblasni odbor Saveza zemljoradnika. Koaliciju je predvodio aktualni gradonačelnik Ivo Tartaglia.⁷⁶¹ U Trumbićevoj ostavštini nalazimo na Majstrovićev dopis kojim je mjesec dana uoči izbora zatražen kratki razgovor s Trumbićem „o izbornom poslu“, što nas navodi da su demokrati za suradnju pokušali vrbovati i federaliste.⁷⁶²

Koaliciji se nije priključila SDS, očito nezadovoljna dovoljnim isticanjem jugoslavenstva Splita. Isti stav zauzela je i *Orjuna*, koja je ispočetka pozdravila stvaranje koalicije, no kasnije je suradnju odbila obrazloženjem da su jugoslavenske stranke (Građanski blok) podlegle „taktici i oportunitetu“ spominjanjem hrvatskog karaktera Splitske općine.⁷⁶³

⁷⁵⁶ SVKST, M-611/II i, ZOV, XLI. redovita sjednica, 26. II. 1926.

⁷⁵⁷ „Načelnik dr. Tartaglia o općinskim izborima“, *ND*, br. 64., 18. III. 1926., 4.

⁷⁵⁸ O tijeku izbora u Makarskoj više vidi u: I. HRSTIĆ, „Djelovanje lokalne samouprave...“, 76.-78.

⁷⁵⁹ Slična koalicija postojala je i Šibeniku pod imenom „Blok sloge sela i grada“ koju su činili vodeći zemljoradnici, te NRS, DS i SDS. Vidi: H. MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi...“, 272.

⁷⁶⁰ „Akcija DS“, *JP*, br. 213., 7. IV. 1926., 2.

⁷⁶¹ LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju“, 180.; M. BULJAN, „Dalmatinske teme i osobe.“, 164.; Petar KROLO, „Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928. godine“, *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi sa znanstvenog skupa* (gl. ur. Ljubo Boban, Ivan Jelić), Zagreb 1991., 139. Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 120.,

⁷⁶² SVKST, AAT, M 571/7.a) Ivo Majstrović Anti Trumbiću, 15. IV. 1926.

⁷⁶³ „Najsposobnije i najčestitije bez obzira na stranke“, *Pobeda*, br. 22., 9. IV. 1926., 3.; „Prvi izborni proglas u Splitu“, *JP*, br. 239., 8. V. 1926., 2.; „Orjuna i općinski izbori u Splitu“, *Pobeda*, br. 29., 12. V. 1926., 3.

Ljubo Boban stranke-sudionice svrstao je u tri skupine: prvu su činile zagovornice unitarističko-centralističke orijentacije (SDS i novoosnovana koalicija Građanski blok), drugu hrvatske stranke (HSS, HFSS i HPS), a treću komunisti. Iako su neke od njih zagovarale komunalnu politiku u prvom planu, Boban je primijetio da su izbori, noseći „sva obilježja tadašnje političke situacije u zemlji“, imali političko značenje.⁷⁶⁴ Na temelju Bobanova razmišljanja, predizbornih proglašenja, izbornih kampanja, međusobnih napada i sličnoga sljedećom tablicom možemo prikazati glavno djelovanje spomenutih stranaka na ovim izborima.

⁷⁶⁴ LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju...“, 180.-181.

Tablica XVI: stranke-sudionice izbora s popratnim podacima:⁷⁶⁵

Stranke-sudionice	Prvi plan	Karakter Splita	Potpora u tisku	Moguće saveznice (od jače prema slabijoj)	Glavne protivnice (od jače prema slabijoj)
Građanski blok	komunalna politika	hrvatski unutar šireg, jugoslavenskog sklopa	<i>Novo doba</i>	HFSS/SDS ⁷⁶⁶	komunisti, HSS, HPS
SDS	komunalno ^{767/} politički	jugoslavenski	<i>Pobeda</i>	Građanski blok	komunisti, HSS, HPS, HFSS,
HSS	politički	hrvatski	<i>Obzor</i> ⁷⁶⁸	HPS, komunisti, HFSS	SDS, Građanski blok, HFSS ⁷⁶⁹
HFSS	politički	hrvatski	<i>Hrvat, Novo doba</i>	-	HSS, SDS
SRS ^{770/} (komunisti)	klasna borba	(hrvatski)	-	HFSS, HSS, HPS	SDS, Građanski blok, HSS ⁷⁷¹
HPS	politički/komunalni	hrvatski i katolički	<i>Jadran</i>	HSS, HFSS, komunisti	SDS, Građanski blok

⁷⁶⁵ SVKST, TO, M 575/4, Općinska organizacija HPS: „Hrvati! Općinari Splita!“; „Samostalni demokrati i općinski izbori“, *JP*, br. 215., 9. IV. 1926., 2.; „Općinski izbori u Dalmaciji“, *JP*, br. 217., 12. IV. 1926., 2.; „Zbor Samostalnih demokrata“, *JP*, br. 217., 12. IV. 1926., 3.; „Općinski izbori u Dalmaciji: istup HPS u Splitu“, *JP*, br. 222., 17. IV. 1926., 2.; „Samostalni demokrati“, *JP*, br. 223., 19. IV. 1926., 2.; „Sastanak u Splitu“, *Jadran*, br. 17., 22. IV. 1926., 3.; „Dr. Trumbić kandidiran za splitskog gradonačelnika“, *JP*, br. 226., 22. IV. 1926., 2.; „Kandidatska lista Hrvatske seljačke stranke“, *JP*, br. 232., 29. IV. 1926., 2.; „Općinski izbori u Dalmaciji: lista SDS“, *JP*, br. 233., 30. IV. 1926., 2.; „Općinski izbori u Dalmaciji: lista HPS“, *JP*, br. 233., 30. IV. 1926., 2.; „Hrv. fed. seljačka stranka“, *ND*, br. 100., 30. IV. 1926., 4.; „Splitski općinski izborni blok seljana i građana“, *ND*, br. 100., 30. IV. 1926., 4.; „Zbor HPS u Splitu“, *Jadran*, br. 19., 6. V. 1926., 3.; „Veliki zbor Bloka seljaka i gradjana“, *ND*, br. 108., 11. V. 1926., 2.-4.; „Pučki zbor HPS u Splitu“, *Jadran*, br. 20., 15. V. 1926., 6.; M. BULJAN, „Dalmatinske teme i osobe...“, 162.-165.

⁷⁶⁶ Grisogono je naglasio kako je stranka spremna poduprijeti gradonačelnika koji ne pripada SDS-u ako je to u (jugoslavenskom) interesu Splita, čime je aludirao na Tartagliu.

⁷⁶⁷ Predizborni proglas, napisan ekavicom, uz isticanje jugoslavenskog unitarizma Splita, spominjao je i stvari nužne za (komunalni) razvoj grada. Vidi: SVKST, AAT, M 575/7, Izborni odbor SDS Splitsani i seljaci splitskih sela! Jugoslaveni!

⁷⁶⁸ *Obzor* je izbore držao borbom za „hrvatstvo Splita“ pa je podržavao suradnju s ostalim hrvatskim strankama ili komunistima, bude li potrebno. Vidi: „Općinski izbori u Dalmaciji“, *Obzor*, br. 107., 22. IV. 1926., 5.

⁷⁶⁹ Predsjedništvo HSS-a poručilo je da se ne smije surađivati ni s jednom „gospodskom strankom“, čime se vjerojatno mislilo na federaliste. Vidi: „Općinski izbori u Dalmaciji“, *JP*, br. 220., 15. IV. 1926., 2.

⁷⁷⁰ O progonima komunista tijekom kampanje svjedoče: osporeno pravo kandidature nekolicini kandidata, uhićenje Vicka Jelaske i zabrana zbora za 1. Svibnja. Vidi: „Ometen jedan sastanak komunista na Manušu“, *Pobeda*, br. 26., 27. IV. 1926., 3.; „Uapšenja u Splitu“, *JP*, br. 231., 28. IV. 1926., 3.; „Druge kandidacione liste: Savez radnika i seljaka“, *ND*, br. 101., 1. V. 1926., 4.; „Prvi svibnja“, *Pobeda*, br. 27., 5. V. 1926., 3.

⁷⁷¹ Mjesna organizacija HSS-a uoči izbora bezuspješno je pregovarala s Težakim udruženjem oko zajedničke suradnje. Komunisti su za prekide pregovora krivnju svalili isključivo na HSS. Vidi: „Pouzdan sastanak u Velikom Varošu“, *JP*, br. 224., 19. IV. 1926., 3.; „Vodstvu HSS u Splitu“, *JP*, br. 227., 23. IV. 1926., 2.; „Izbornom odboru Saveza radnika i seljaka u Splitu“, *JP*, br. 228., 24. IV. 1926., 2.; „Vodstvu HSS u Splitu“, *JP*, br. 229., 26. IV. 1926., 2.; Jedan komunistički letak poručio je radnicima i težacima da ne vjeruju „gospodskim strankama“, čime se u prvom planu mislilo na HSS. Vidi: SVKST, AAT, M 575/16; M 589/II 4, „Težaci! Radnici!“

Iz tablice uočavamo da je gotovo svaka stranka istovremeno napadala glavne političke protivnike, ali im i (pokriveno) nudila izbornu suradnju. Građanski je blok tako formalno zagovarao zajedničku suradnju svih stranaka, a iako nije navedeno možemo zaključiti da se to u prvom redu odnosilo na jugoslavensku SDS i „splitsku“ HFSS, dok istovremeno posredno nije želio suradnju s HSS-om, HPS-om i, dakako, komunistima koji se uopće ni na kojem mjestu nisu spominjali. SDS je bila (ideološki) spremna surađivati s Građanskim blokom, iako je i ta suradnja bila upitna jer SDS nije činila dio koalicije, dok su joj protivnice bile sve ostale stranke. HSS je zajedno s HPS-om već desetak dana uoči izbora nudila HFSS-u vezanje lista s ciljem „očuvanja hrvatskog karaktera grada i općine“, no to su federalisti odbili⁷⁷² pa ih je HSS napadala. Federalistima su općinski izbori bili prvi pravi test nakon osnivanja stranke i zanimljivo je što uoči njihovih održavanja u Splitu nisu pokazivali potrebu suradnju ni s kojom strankom. Na zboru je Trumbić izrazio spremnost suradnje sa strankama koje će najbolje pomoći općini i „malim ljudima“, što je bilo dosta otvoreno na koga se time točno mislilo.⁷⁷³ Kako ističe Petar Krolo, cilj je federalistima bilo „političko afirmiranje kao autentične hrvatske stranke“, odnosno, „odmjeravanje snaga s HSS-om.“⁷⁷⁴ Tomu bih dodao i da suradnja sa SDS-om zbog ideoloških razloga nije dolazila u obzir. Komunisti su moguću suradnju vidjeli u hrvatskim strankama, a glavne protivnike u ideološki različitim (SDS i Građanski blok), ali i u HSS-u zbog bezuspješnih pregovora. Naposljetku, HPS je čvrsto stajala uz HSS i zagovarala zajedničku suradnju svih stranaka, i komunisti bude li potrebno, dok se protivila SDS-u i Građanskom bloku.

Splitska općina, s više od 30 000 stanovnika, spadala je u skupinu koja je birala 41 općinskog vijećnika.⁷⁷⁵ Na Splitskim općinskim izborima 1926. od upisanih 10 036 glasača (po Radici 10 051) glasovalo je njih 5792 na način prikazan sljedećom tablicom:

⁷⁷² „Vezivanje kandidatskih lista“, *JP*, br. 237., 6. V. 1926., 2.; „Pitanje vezivanja lista: Odgovor g. Dr. Brkiću“, *JP*, br. 240., 10. V. 1926., 3.

⁷⁷³ „Javni zbor HFSS“, *JP*, br. 238., 7. V. 1926., 2.-3.; „Polemika oko Krfske deklaracije“, *ND*, br. 106., 8. V. 1926., 4.; P. KROLO, „Ante Trumbić“, 140.-141.

⁷⁷⁴ P. KROLO, „Ante Trumbić“, 139.

⁷⁷⁵ *Zakon o biračkim spiskovima; Zakon o izboru u općinska zastupstva u Dalmaciji*, Split, 1926., članak 7.

Tablica XVII.: rezultati općinskih izbora 1926. na području Splita i splitske općine:⁷⁷⁶

Stranke	Split – glasovala 4323 birača (Radica ističe 4325)	Splitska sela – glasovalo 1549 birača	Ukupno splitska općina - glasovala 5792 birača (57, 71 %)	Broj mandata i imena vijećnika
SRS	1213	154	1367	10 ⁷⁷⁷
SDNP	101	3	104	0
HSSS	19	101	120	0
HFSS	887	290	1177	8 ⁷⁷⁸
SDS	444	110	554	4 ⁷⁷⁹
HPS	204	46	250	2 ⁷⁸⁰
Građanski blok	1003	246	1249	10 ⁷⁸¹
HSS	452	519	971	7 ⁷⁸²

Komunisti su bili relativni pobjednici izbora s najvećim brojem glasova, no nedovoljnim za samostalnim vođenjem Splitske općine. Znatno manji broj glasova HSS-u u odnosu na posljednje izbore možemo protumačiti iz više razloga. Prvi je razlog svakako neprihvatanje Radićeva političkog zaokreta, iako je HSS, primjerice, većinu dobila u Makarskoj, Imotskom, Sinju i Dubrovniku i drugim mjestima.⁷⁸³ Drugi su razlog propali pregovori sa članovima Težakog Udruženja koji su svoje povjerenje, vjerojatno, ponovno poklonili komunistima. Kao treći razlog možemo uzeti pojavu Hrvatske solinske seljačke stranke koja je vjerojatno zbunila dio birače. Naposljetku, možda najvažniji razlog je Trumbićev povratak u Split na mjesto kandidata.

Ostale stranke različito su gledali na izbore. Demokrati su tvrdili da su izvršili „dostojno i pošteno svoju dužnost prema narodu“ i na vlastitu štetu zagovarali sporazum i slogu gledajući

⁷⁷⁶ Prema: *Jadranska Pošta*, br. 245., 17. V. 1926., 1.

⁷⁷⁷ Vicko Jelaska, Dujam Grčić, Ante Katavić, Pave Dvornik, Jozo Kljaković Gaspić, Dominik Aljinović, Luka Burić, Ivan Velat, Ante Krstulović i Marin Miletić.

⁷⁷⁸ Ante Trumbić, Jakov Čulić, Ivo Cuzzi, Kajo Jelaska, Vjekoslav Ivanišević, Milan Mitrović, Ante Boban i Ivan Tente

⁷⁷⁹ SDS je prvotno dobio 5, a HPS 1 mandat, no početkom studenog 1926 odlučeno je da SDS dobiva 4, a HPS 2 mandata. SDS-ovi vijećnici bili su Prvislav Grisogono, Marin Ferić, Vlade Matošić i Duje Ivanišević.

⁷⁸⁰ Don Frane Bulić i Ivo Juras

⁷⁸¹ Ivo Tartaglia, Ivo Majstrovic, Petar Senjanović, Roko Čulić, Eduard Grgić, Jakša Račić, Jozo Zelić, Neven Matulina, Bartul Barišić i Mate Bučan.

⁷⁸² Ivan Kovačić, Silvestar Giunio, Blaž Katić, Josip Berković, Marin Mihanović, Petar Jozević i Ante Kuzmanić.

⁷⁸³ Rezultate općinskih izbora u Dalmaciji vidi u: „Rezultat općinskih izbora u Dalmaciji“, *ND*, br. 113., 18. V. 1926., 4. Prema pisanju Tončija Šitina, od ukupno 78 općina u Dalmaciji HSS je većinu osvojila 56, od čega u 51 apsolutnu većinu. Vidi: T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 452.

u prvom redu općinske interese.⁷⁸⁴ Radikali su govorili o nepovoljnom trenutku provođenja izbora izražavajući bojazan da nesposobni ljudi iz hrvatskih stranaka preuzmu upravu u Splitu⁷⁸⁵ Rezultatima je zadovoljna bila SDS, dok je orjunaška *Pobeda* također isticala napredak „jugoslavenske stvari“ u Splitu.⁷⁸⁶

Petar Krolo s potpunim je pravom naveo da je u pregovorima oko sastava općinske uprave i izbora gradonačelnika Trumbić kao nositelj HFSS-a „u svojim rukama držao ključ.“ O tome, uostalom, svjedoče tri ponude nastale neposredno nakon izbora: HSS-ove, komunističke (u više navrata) te one Građanskog bloka.⁷⁸⁷ Sve stranke sudionice poslale su ponudu federalistima, izuzev SDS-a, koja, dobivši u ovom trenutku pet mandata, možda oprezno nije željela pokrenuti inicijativu očekujući daljnji rasplet događaja. Razdoblje od izbora do konstituirajuće sjednice prošlo je u pregovaranjima, demantiranjima ponuda, međusobnim optužbama i sličnome. Čini se da je u svemu najviše prednjačila HSS.

Već jutro poslije izbora Trumbić je zabilježio posjet HSS-ovih predstavnika s prijedlogom formiranja „Hrvatskog bloka“ u Općinskom vijeću u sastavu HFSS, HSS, HPS⁷⁸⁸ (14-15 mandata) koji bi imao „dodir s vijećnicima radnika i težaka“, misleći time na komuniste što bi broj mandata podignuo na 26-27. Da je Trumbić ostao suzdržan pri prijedlogu, govori nam bilješka da su potom HSS-ovi predstavnici pokušali vrbovati četvoricu HFSS-ovih seoskih vijećnika, među njima i budućeg prebjega Ivana Tentu.⁷⁸⁹ Na taj bi način 7 HSS-ovih vijećnika sa 4 disidentska i 10 komunističkih tvorilo tijesnu većinu unutar splitskog Općinskog vijeća s ukupno 21 mandatom. Pravi bi cilj nove uprave navodno bilo raspuštanje Vijeća te pokušaj stjecanja povoljnijeg rezultata na novim izborima.⁷⁹⁰

Druga je ponuda Trumbiću stigla od komuniste, koji su mu možda i neslužbeno u više navrata isticali potrebu zajedničkog istupa radnika, HSS-a i HFSS-a. Kao uvjet suradnje tražili su veću pozornost radničkim pitanjima, a navodno su im mjesta u Općinskoj upravi bila u drugom planu.⁷⁹¹ To je sve bilo samo priprema za najkonkretniji potez komuniste, pismo poslano mjesnim organizacijama HSS-a i HFSS-a kojim se isticala potreba međusobne

⁷⁸⁴ „Nakon općinskih izbora“, *PL*, br. 10., 14. VI. 1926., 1.

⁷⁸⁵ „Zar i Dalmacija izručena radićevcima“, *Država*, br. 213., 19. V. 1926., 2.; „Pitanje općinske uprave u Splitu“, *Država*, br. 213., 19. V. 1926., 4.; „Konstituiranje općinskih uprava“, *Država*, br. 214., 22. V. 1926., 3.

⁷⁸⁶ „Izbori u Splitu“, *JP*, br. 245., 17. V. 1926., 1.; „Općinski izbori u Dalmaciji“, *Pobeda*, br. 31., 21. V. 1926., 1.; „Pobjede i porazi“, *NS*, br. 10., 2. VI. 1926., 1.;

⁷⁸⁷ P. KROLO, „Ante Trumbić“, 141.

⁷⁸⁸ Trumbić je zabilježio da je HPS-ov predstavnik Juras tražio koncentraciju hrvatskih grupa.

⁷⁸⁹ Tente je s ostalim seljacima tražio da HFSS surađuje s koalicijom HSS-HPS te da ne ostane u opoziciji.

⁷⁹⁰ SVKST, AAT, M 571/8 Trumbić, Ante a) Bilješke sa sastanka 17.V. – 22.V.

⁷⁹¹ SVKST, AAT, M 571/8 Trumbić, Ante a) Bilješke sa sastanka 17.V – 22.V; SVKST, AAT, M 573/5 f) Bilješke. Toni Vukušić

suradnje, motivirane sličnim ciljevima, pravima hrvatskog naroda, te interesima seljaka i hrvatskih građana, kako bi se spriječilo da Splitska općina „padne u ruke otvorenih i prikrivenih neprijatelja hrvatskih seljaka i radnika“. ⁷⁹²

Građanski blok ponudio je suradnju federalistima, bez navođenja drugih grupa. ⁷⁹³ Sastanak oko izbora održali su HSS i Građanski blok pa se kao pitanje pojavilo je li HSS ponudila direktnu suradnju Bloku, što je Tartaglia tvrdio davši Trumbiću „poštenu riječ.“ ⁷⁹⁴ S druge strane, Klub HSS-ovih vijećnika demantirao je postojanje spomenute ponude, objasnivši da su vođeni samo „neobavezni razgovori“ s jednim predstavnikom Građanskog bloka te da je HSS samo s HPS-om bila i jest spremna zajednički surađivati s HFSS-om kao strankom, dok je suradnja još moguća s pojedincima iz drugih grupa. ⁷⁹⁵

U vrhu mjesnoga HFSS-a nije vladala suglasnost oko daljnjeg djelovanja. Prema Trumbićevim bilješkama za samostalni istup zalagao se upravo Trumbić, seoski vijećnici tražili su suradnju s komunistima i radićevicima, a jedan od nazočnih isticao je potrebu suradnje s Građanskim blokom. ⁷⁹⁶

Prethodno davši „neograničeno povjerenje“ Trumbiću, federalisti su naposljetku izrazili uvjerenje da će njihovi vijećnici ući u općinsku upravu „samo ako se osigura hrvatski karakter grada i općine i ako (HFSS-ovi) vijećnici budu imali većinu glasova u novoj općinskoj upravi.“ ⁷⁹⁷ To možemo protumačiti na dva načina: s jedne su strane federalisti tako teoretski bili otvoreni prema svim strankama, uz osiguranje hrvatskog karaktera općine, dok su s druge strane otvorili mogućnost apstinencije prilikom biranja općinske uprave. Potonjoj mogućnosti, kojom bi vodstvo Splita možda preuzeli HSS-ovci i komunisti, u *Novom dobu* su se usprotivili te počeli posredno pritiskati federaliste na sporazum s Građanskim blokom. ⁷⁹⁸

Sve pregovore, ponude i zavrzlake poremetila je vijest da su odlukom vlasti radnički mandati označeni komunističkim te kao takvi poništeni prema Zakonu o zaštiti države. ⁷⁹⁹

⁷⁹² SVKST, AAT, M 588/79, Jelaska, Vicko; Grčić, Duje. Pismo Mjesnoj organizaciji HFSS u Splitu. Split, 18. V. 1926.

⁷⁹³ SVKST, AAT, M 571/8 Trumbić, Ante a) Bilješke sa sastanka 17.V. – 22.V.

⁷⁹⁴ SVKST, AAT, M 571/8 Trumbić, Ante a) Bilješke sa sastanka 17.V. – 22.V.; M 572/7, Ivo Tartaglia dopis Josipu Berkoviću, 24. svibnja 1926.

⁷⁹⁵ SVKST, AAT, M 572/4 a) Klub vijećnika HSS u Splitu Anti Trumbiću 22. V. 1926.; M 572/4b Berković u ime vijećnika HSS Anti Trumbiću, 23. V. 1926.; M 572/5 Klub Opć vijećnika HSS za Ivu Tartagliu, 23.V. 1926.

⁷⁹⁶ SVKST, AAT, M 595 3e) poziv na dogovor članovima Gradskog odbora i izabranim vijećnicima organizacije HFSS Split 18. V. 1926.

⁷⁹⁷ SVKST, AAT, M 571/12, Rezolucija HFSS 23. V. 1926.

⁷⁹⁸ „Vijećnici HFSS u Splitu ne namjeravaju ući u novu pravu“, *ND*, br. 115., 20. V. 1926., 4.; „Glede izbora opć. uprave u Splitu“, *ND*, br. 116., 21. V. 1926., 4.; „Sinoćnja skupština organizacije HFSS“, *ND*, br. 117., 22. V. 1926., 4.

⁷⁹⁹ „Poništeni mandati Saveza radnika i seljaka“, *JP*, br. 250., 22. V. 1926., 3.; U elaboratu o rekonstrukciji bivših građanskih stranaka na kotaru Split za poništenje mandata optuženi su gradonačelnik Tartaglia i Veliki župan Ivo

Odluka je potpuno obrnula čitavu situaciju, a odnos pojedinih stranaka prema toj odluci i daljnjim kombinacijama uslijedio je na konstituirajućoj sjednici novoga Općinskoga vijeća.

Ista je održana uz mnoštvo upadica i na rubu incidenta pa će se ovdje samo ukratko navesti samo najvažnije stvari. Pozdravne riječi predsjedavajućeg don Frane Bulića (kao najstarijeg vijećnika) jedan je HSS-ov vijećnik pozdravio riječima „živio prvi hrvatski predsjednik općinskog vijeća don Frane Bulić.“ Očito se ovime mislilo da je u ovom trenutku Bulić splitski gradonačelnik! Ovaj poklik isprovocirao je trojicu poznatih vijećnika koji su ovu konstataciju popratili s različitim objašnjenjima. Trumbić je kao prvi rekao da Bulić nije prvi, već „jedan vrlo častan u redu hrvatskih načelnika“, čime je u prvom planu ciljao na svoj raniji mandat. Tartaglia je dodao da je Bulić prvi hrvatski načelnik u svibnju 1926., aludiravši time na svoje obavljanje dužnosti, ali i svoje „ hrvatstvo.“ Naposljetku, SDS-ov predstavnik Prvislav Grisogono konstatirao je da je prvi hrvatski načelnik izabran još prije 44 godine, misleći time na pobjedu narodnjaka 1882. Ova mala rasprava je zanimljiva jer nam pokazuje kako su, možemo reći, možda i trojica vijećnika najpoznatija široj državnoj zajednici gledala na pitanje hrvatstva i hrvatskog gradonačelnika.

Bulićev je uvodni govor spominjao hrvatstvo Splita i izostanak radničkih vijećnika, koje je uzeo u zaštitu. Prigodne izjave o (nepravедno) ukinutim mandatima dali su Berković (uz glasne upadice nazočnih i „zaglušivoj buci“⁸⁰⁰) i Trumbić, s tim da je potonji odbio HSS-ovu podršku.⁸⁰¹

Epilog svega bila je nedostatkom sloge izazvana Bulićeva ostavka u splitskom Općinskom vijeću. Bulića je zamijenio Ivo Juras, a uopće prisutnost zamjenika govori nam da je moguće da je Bulić i prije planirao ostavku, a ne da je ona izazvana raspravom.⁸⁰² U mjesnom

Perović. Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji). U Makarskoj su također poništena dva mandata „Seljačko-radničkog saveza.“ Vidi: I. HRSTIĆ, „Djelovanje lokalne samouprave“, 78.

⁸⁰⁰ Uoči sjednice Tartaglia je obavijestio Trumbića da je općinska uprava odlučila da zbog gužve na galeriji unutar vijećnice može biti najviše 110 osoba pa mu je dostavljeno 30 pristupnica za članove stranke. Ako je podatak ispravan, HFSS je dobila pravo skoro 30 % publike iz svojih redova što isto možemo gledati kao na svojevrsan pritisak prema HSS-u, manifestiran „zaglušujućom bukom.“ Vidi: SVKST, AAT, M 571/8, Općinsko upraviteljstvo Anti Trumbiću, 22. V. 1926., br. 6702/72.

⁸⁰¹ SVKST, ZOV, M – 611/II i; „Prva sjednica novoizabranog općinskog vijeća“, *JP*, br 251, 24. V. 1926., 3.; „Burna prva sjednica novog Opć. vijeća“, *ND*, br. 119, 25. V. 1926., 5.,8.; Lj. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića“, 189.; M. BULJAN, M. Buljan, „Dalmatinske teme...“, 166.-167. P. KROLO, „Ante Trumbić...“, 143-145.

⁸⁰² SVKST, M-611/II i, ZOV, Konstituirajuća sjednica, 24. V. 1926., br. 2565/2. Sam Bulić je uredništvu *Narodne politike* u nedatiranom pismu naveo da je u politici djelovao isključivo iz ljubavi prema narodu pa je prihvatio kandidaturu Hrvatske pučke stranke na ovim izborima, no „čim sam vidio, na čemu smo, odbio sam svaki dalji rad u općini poslije toliko godina neprestanog članstva.“ Vidi: KUS, OFB, Kutija br. 20, Korespondencija..., Uredništvu *Narodne politike*. U svome dnevniku sačuvanom u NSK Bulić je kratko zabilježio: „Dana 23. svibnja (pravi je datum 24. svibnja, op. M. B.) ja stariji po godinama presjedao izboru načelnika općinske splitske i

tisku izašla je Bulićeva izjava oko ostavke, dodatno objašnjene potrebom prestanka borbe i zajedničkim radom za napredak grada i općine „u njihovu hrvatsku karakteru“ pod vodstvom kralja Aleksandra.⁸⁰³

U nastavku su sjednice vijećnici HSS-a, HPS-a i HFSS-a apstinirali te je za gradonačelnika glasovima Građanskog bloka i SDS-a (ukupno 15/31 vijećnika) izabran Jakša Račić, koji je odbio imenovanje.⁸⁰⁴ Budući da na ovoj sjednici nisu izabrane općinska uprava i gradonačelnik, nova je sjednica sazvana za osam dana pod prijetnjom uvođenja komesarijata ne dođe li do imenovanja novog vodstva grada.

Po završetku sjednice Račić je u ime Građanskog bloka poslao dopis HFSS-u, a vjerojatno i ostalim strankama, o „mogućnosti ugrožavanja općinske autonomije i postavljanja komesara“ u slučaju izostanka dogovora među stranačkim grupama, što bi Građanskom bloku „znatno kompromitiralo općinske interese“.⁸⁰⁵ Kako bi se isto spriječilo, građanskom su dužnošću smatrali da se „učini zadnji pokušaj“ (op. M. B.) zajedničke suradnje svih grupa u izboru općinske uprave i gradonačelnika te daljnjeg zajedničkog djelovanja.⁸⁰⁶ Tim je potezom Građanski blok istupio kao zagovornik komunalnog rada i sloge, što se i isticalo u njihovim predizbornim proglasima.

Do iduće su se sjednice mjesne novine još više uključile u pregovore oko sastava nove općinske uprave. Štoviše, neke su stranke koristile njihove stupce kako bi isticale svoju spremnost na zajedničku suradnju ili demantirale optužbe koje bi slale druge novine. Tako je mjesna organizacija HSS-a preko *Jadranske Pošte* objavila dopisivanje s Građanskim blokom

prisjednika, držao govor. Nedošlo se do sporazuma i ja položio mandat općinskog vijećnika.“ Vidi: NSK, R 7977 A, Don Frane Bulić, Dnevnik, 1926 – Split

⁸⁰³ „Oko odreke mons. Bulića“, *Novo doba*, br. 120, 26. V. 1926., 5.

⁸⁰⁴ Članak 46. Zakona o biračkim spiskovima i Zakona o izboru u općinska zastupstva glasi: „Da bude izbor općinskog načelnika valjan, potrebna je prisutnost najmanje polovice općinskih vijećnika i nadpolovična (*sic!*) većina glasova prisutnih vijećnika. Ako se kod glasanja ne postigne spomenuta većina glasova, mora se obaviti drugo glasanje, a ako se ni kod ovog ne postigne potrebna većina glasova, onda se mora obaviti uži izbor. Kod užeg izbora mogu birači glasati samo za onu dvojicu vijećnika, koji su kod drugog glasanja dobili relativno javiše glasova. Kada je jednak broj glasova, odlučuje kocka, (op. M. B.) tko dolazi u uži izbor.“ Ni jedan glas, koji kod užeg izbora padne na nekoga, koji nije ušao u uži izbor, ne vrijedi. Kod glasanja u užem izboru smatra se izabranim onaj, koji je dobio nadpolovičnu (*sic!*) većinu valjanih glasova. Ako je kod užeg izbora jednak broj glasova, odlučuje kocka (op. M. B.)...Kocku baca u oba slučaja općinski vijećnik, koji predsjedava. Ako se izabrani ne bi primio izbora, novi će se izbor obaviti najdalje za 8 dana.“ Vidi: *Zakon o biračkim spiskovima...*, članak 46.

⁸⁰⁵ Splitska sekcija Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata pozvala je sve stranke i njihove vijećnike da „osobne i političke borbe stave u drugi plan“, već da pozornost posvete „specifičnim interesima Splita“ tako da novim vijećem dominira „barjak rada.“ Vidi: SVKST, AAT, M 572/12, Udruženje Jugoslavenskih Inženjera i Arhitekata Sekcija Split, 27. svibnja 1926., br. 102/26.

⁸⁰⁶ SVKST, AAT, M 572/1, Jakša Račić (predsjednik Blok seljaka i građana, odnosno Izborni Općinski blok Seljaka i građana) šalje Dopis Odboru HFSS, Split [5. 1926.]

oko pitanja suradnje. Zanimljivo je da je predstavnik Bloka tvrdio da su razgovori vođeni prije, a HSS poslije ukidanja komunističkih mandata.⁸⁰⁷

U *Novom su dobu* glavnoga krivca u izostanku sporazuma vidjeli u HSS-u pa se ovaj dnevni list i dalje zalagao za izravnu suradnju između Građanskog bloka i HFSS-a. Mjesni Odbor HSS-a preko stranica *Jadranske pošte*, drugoga splitskoga dnevnika, (opravdano) se žalilo kako je *Novo Doba* uvijek imalo neprijateljski stav prema stranci. U potonjem su glasili demantirali optužbe, a potpora Građanskom bloku motivirana je isticanjem komunalne politike koalicije u prvom planu.⁸⁰⁸

Kako je krajnji rok za dogovor istjecao uoči druge sjednice⁸⁰⁹, Račićev raniji prijedlog postao je konkretniji novim prijedlogom zajedničke suradnje svih stranaka, izuzev HPS-a. Čini se da autor ovoga koncepta bio sami Tartaglia jer nacrt prijedloga nalazimo u ostavštini njegove odvjetničke pisarnice s jasnim (Tartagliin) uputama da se pismo odnese Račiću na potpis te nakon toga pošalje HFSS-u, HSS-u, HPS-u, SDS-u i, zanimljivo, *Novom dobu*. Po novom prijedlogu Građanski bi blok dobio mjesto gradonačelnika i dvaju članova općinske uprave, HFSS također dva mjesta općinske uprave, a SDS i HSS po jednoga.⁸¹⁰

Prijedlog je dospio u javnost, a prije odgovora Klub HSS-ovih vijećnika u dopisu upućenom HFSS-ovom odboru svojom je „hrvatskom dužnošću“ držao potrebom da sve tri hrvatske stranke (HSS, HPS i HFSS) zajednički istupe prema Građanskom bloku. Podjela bi se pri tome vršila na principu da bi spomenute hrvatske stranke dobile lako raspodjeljivih pet mandata, a Građanski blok dva, u što bi spadalo i mjesto gradonačelnika, vjerojatno rezervirano za Tartagliu. Krajnji rok ove ponude bio je dva sata raniji od ponude Građanskog bloka, kako bi se u slučaju pozitivnog odgovora uredili još preostali sitni detalji.⁸¹¹

Berković je u službenom odgovoru na Račićevu ponudu poručio da HSS ne može prihvatiti spomenuti prijedlog jer isti ne spominje HPS. Ipak, u slučaju da bi „i ostale hrvatske stranke bile razmjerno zastupane u općinskoj upravi“, HSS je tražila dvoje članova općinske uprave i garanciju da će zajedno s ostalim strankama, prema izbornim rezultatima, biti zastupana u institucijama pod vodstvom Splitske općine ili u uskoj vezi s njom.⁸¹²

⁸⁰⁷ „Oko sastava općinske uprave“, *JP*, br. 251., 24. V. 1926., 3.; „Polemika Građanski blok – Radićevci“, *JP*, br. 252., 25. V. 1926., 3.; „Polemika Građanski blok – Radićevci“, *JP*, br. 253., 26. V. 1926., 3.

⁸⁰⁸ „Split bez općinske uprave“, *ND*, br. 120., 26. V. 1926., 1.; „Lojalnost i nepristranost“, *JP*, br. 254., 27. V. 1926., 2.; „Lojalnost i nepristranost II“, *JP*, br. 255., 28. V. 1926., 2.; „U raboš nepokvarenoj gospodi Odbora HSS“, *ND*, br. 123., 29. V. 1926., 4.

⁸⁰⁹ Ponuda je vrijedila do podne, 29. svibnja.

⁸¹⁰ SVKST, AIT, M-681/18.4A Blok seljaka i građana, b) 1,2, Split, 31. V. 1926.

⁸¹¹ SVKST, AAT, M 572/3 Klub Opć Vijećnika HSS šalje dopis Odboru HFSS 28. V. 1926.

⁸¹² SVKST, AAT, M 572/8, Josip Berković Odboru Bloka građana i seljaka, 31. V. 1926.

Razlika između Račićevog s jedne, a Berkovićevog prijedloga s druge strane izostanak je spominjanja HPS-a kod prvog, odnosno SDS-a kod drugog prijedloga.⁸¹³ Mjesna organizacija HSS-a, barem u ovom razdoblju, očito nije željela nikakvu suradnju sa Samostalnim demokratima.

U međuvremenu je Glavni odbor HFSS-a u odgovoru Građanskom bloku izrazio spremnost „započeti razgovore u tom prijedlogu“. Zanimljivo je da je olovkom dodano sljedeće: „naime o njegovoj olakotnosti i to samo sa predstavnicima Bloka.“⁸¹⁴ Nakon duge zavrzlake HFSS, odnosno Trumbić odlučio se na direktne pregovore s Građanskim blokom.

Utvrđenim sporazumom između Građanskoga bloka i federalista obje su strane dobile po tri mjesta u općinskoj upravi. Građanski je blok jedno od svoja tri mjesta ponudio HSS- u, motivirajući to željom da uprava bude sastavljena od većeg broja stranaka. U odgovoru je Berković ponovno zatražio dva prisjednička mjesta za HSS i HPS, ističući da ispod toga broja ne može ići, kao i ravnopravno sudjelovanje u institucijama, naročito vezanim uz splitska sela.⁸¹⁵ Prema Berkovićevom prijedlogu, dakle, općinsku bi upravu činili HFSS sa tri člana uprave, HSS i HPS sa dva, dok bi Građanski blok imao jednoga uz položaj gradonačelnika.

Takve modifikacije Građanski blok nije prihvatio pa je zajedno s HFSS- om odlučio uspostaviti direktnu općinsku upravu bez radićevaca.⁸¹⁶ Trumbić je time, ističe Krolo uspio ostvariti jedan od svojih glavnih ciljeva, potisnuo je HSS, čak i pod cijenu suradnje s nosiocima režimske politike, što je izazvalo unutarstranačko nezadovoljstvo.⁸¹⁷

Iako je nakon izbora povezala listu s Građanskim blokom, SDS nije sudjelovala u spomenutim pregovorima s federalistima i radićevcima. Njihovim završetkom Tartaglia je ponudio SDS suradnju, koja je to odbila iz dvaju razloga: prvi je bio što je stranka o pregovorima uvijek bila „stavljena pred gotov čin“, bez razmjena mišljenja, dok je pod drugi razlog spadalo nepoznavanje uvjeta suradnje s federalistima, pogotovo što su oni „idejno i programski“ stajali u potpunoj suprotnosti sa SDS-om.⁸¹⁸

⁸¹³ Građanski klub HPS-a u Splitu u pismu Građanskom bloku pisao je da tri hrvatske grupe imaju 16 vijećnika, a sve ostale 14, no da, unatoč tome za njih prijedlogom nisu planirani ni položaj gradonačelnika ni većine u općinskoj upravi. Klub se, stoga, složio s HSS-ovim zahtjevom. Vidi: SVKST, AAT, M 572/11, Građanski klub HPS (Ivo Miličić) za Odbor građana i seljaka.

⁸¹⁴ SVKST, AAT, M 572/2, Glavni odbor HFSS odgovara Račiću 28. V. 1926.

⁸¹⁵ SVKST, AAT, M 572/9, Josip Berković (Za Klub opć vijećnika HSS) upravljeno Odboru izbornog opć Bloka građana i seljaka, 1. VI. 1926.

⁸¹⁶ U dnevniku don Frane Bulića navodi se da je autora dnevnika ujutro 29. svibnja posjetio Trumbić i obavijestio ga da se sporazumio s Građanskim blokom. NSK, R 7977 A, Don Frane Bulić, Dnevnik, 1926 – Split

⁸¹⁷ P. KROLO „Ante Trumbić...“, 146.

⁸¹⁸ SVKST, AAT, M 572/10; SDS za Odbor Bloka Građana i Seljana, 31. V. 1926.

Sporazum HFSS- a i Građanskog bloka nalazimo u Trumbićevoj ostavštini. U samom uvodu tako je istaknuto da je sporazum sklopljen „iz osjećaja dužnosti prema gradu Splitu i Splitskoj općini“ kako se ne bi uveo komesarijat, već nastavilo zakonito funkcioniranje grada. Prvom točkom navedeno je da će se čuvati „hrvatski karakter splitske općine“ u svim manifestacijama, počevši od isticanja hrvatske zastave svugdje uz državnu.⁸¹⁹ Dalje se utvrdilo Tartaglino imenovanje gradonačelnikom⁸²⁰ i izbor općinskih prisjednika. Dogovoreno je i da će HFSS unaprijed odobriti eventualni sporazum između Građanskog Bloka i HSS-a. Tom bi suradnjom sve tri grupe, HFSS, HSS i Građanski blok glasovale za Tartagliu kao gradonačelnika te članove općinske uprave predložene od samih stranaka. Međusobna podršku postojećih saveznika izražena je i prilikom glasovanja članova općinskih odbora. Na samome kraju istaknuto je da će HFSS i Građanski blok u prvom planu imati interese Splita.⁸²¹ Iako na kraju sporazuma ne nalazimo na Trumbićev i Račićev⁸²² potpis, Krolo drži da se posredno može zaključiti da je ugovor i formalno sklopljen.⁸²³ Da je zbilja bilo tako, svjedoči nam ponašanje nove Općinske uprave prilikom sleta Hrvatskog sokola ni mjesec dana po uspostavi suradnje.⁸²⁴ Tri razloga koja možemo uzeti zbog čega HSS nije sudjelovala u vlasti su: nevoljnost suradnje sa SDS-om, precjenjivanje značaja vlastita rezultata te „opterećenost“ saveza sa HPS-om, koja se nije spominjala u ponudama Građanskog bloka.

Drugom sjednicom Općinskog vijeća presjedao je (dobni) radikalski predstavnik Eduard Grgić, izabran na listi Građanskog bloka. Nastupnim je govorom Grgić isticao važnost samoupravne i komunalne politike općine. Nova Općinska uprava pod vodstvom Građanskog bloka i federalista i službeno je formirana pod vodstvom gradonačelnika Ive Tartaglie.⁸²⁵

Na sjednici je HPS-ov vijećnik Ivo Juras pročitao izjavu kojom je naglasio da se većina građana u Splitu opredijelila za „hrvatski kor Splitske općine“ zbog čega žali što većina vijećnika nije preuzela upravu. Time je Juras indirektno napao HFSS.⁸²⁶ Očito nezadovoljna

⁸¹⁹ Kada su u tisak došle vijesti o hrvatskom karakteru Splita, orjunaška *Pobeda* tražila je izjašnjavaње općine oko ovoga pisanja. Vidi: „Trumbićev Hrvat“, *Pobeda*, br. 35., 8. VI. 1926., 1.

⁸²⁰ Kako bi Tartaglia što „uspješnije vršio svoju dužnost“, odlučeno je da neće biti „vezan nikakvom obvezom prema nijednoj stranci“ pri čemu će imati ulogu posredniku u eventualnom sporu suradnika.

⁸²¹ SVKST, AAT, M 572/16 Sporazum izbornih odbora Bloka građana i seljaka i HFSS, 1. VI.1926.

⁸²² Prema Jelaski Marijan, federalisti nisu željeli Račića za gradonačelnika. Vidi: Z: JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 123.

⁸²³ P. KROLO, „Ante Trumbić“, 146.

⁸²⁴ SVKST, AAT, M 575/1, Odbor Hrvata Splita i okolice za doček Hrv. Sokola; SVKST, AAT, M 595, 3f) poziv građanima za doček Hrvatskog sokola iz Zagreba 23. VI. 1926. Općinski je proglas tako pozvao Splićane da „punim srcem i iskrenom ljubavlju prime braću iz Zagreba i ostalih krajeva Hrvatske te im učine što ugodniji boravak.“

⁸²⁵ SVKST, M-611/II i, ZOV, II. konstituirajuća sjednica, 1. VI. 1926., br. 2563/3

⁸²⁶ „Povodom jedne izjave u opć. vijeću“, *Jadran*, br. 25., 10. VI. 1926., 7.

situacijom u kojoj s njom nisu vođeni pregovori, SDS je prilikom izbora apstinirala.⁸²⁷ Ovime su konačno u Splitu formirani nova Općinska uprava i novo Općinsko vijeće izabrani na temelju izbora, iako nisu bili potpuni zbog izostanka relativnih pobjednika izbora – komunisti.

3. 4. 2. Djelovanje splitskog Općinskog vijeća od lipnja 1926. do lipnja 1928.

Za razliku od relativno mirnog djelovanja Općinskog vijeća u razdoblju 1918. - 1926., novo su splitsko Općinsko vijeće obilježile žestoke stranačke borbe koje su, uostalom, dovele do njegova raspuštanja. Djelovanje splitskog Općinskog vijeća u razdoblju 1926. - 1928. možemo podijeliti u dva razdoblja s granicom koju označava stvaranje SDK, svojevrsnom prekretnicom u djelovanju Vijeća. Ukupan broj sjednica u ovom razdoblju iznosi Radica prema donjoj tablici.

TABLICA XVIII.: redovite i izvanredne sjednice vijeća 1926. – 1928. ⁸²⁸

Godina	1926.	1927.	1928.
Redovite	5	8	5
Izvanredne	1	2	1

Izvanredne sjednice posvećene su zaštiti interesima Splita od mogućeg prodiranja Italije (Nettunske konvencije), kao i događajima nakon atentata u Narodnoj skupštini.⁸²⁹ Poput prethodnog razdoblja, i sada nam se prilikom proučavanja djelovanja splitskog Vijeća u razdoblju 1926. - 1928. nameće nekoliko pitanja: a) kakva je bila struktura vijeća gledajući zanimanje pojedinih vijećnika? b) Kako su izgledali općinski proračuni i financije? c) Tko je predstavljao opoziciju u Vijeću? d) Kada je krenula oštra opstrukcija u Vijeću?

Izostankom poništenih komunističkih mandata splitsko je Općinsko vijeće u razdoblju 1926. - 1928. ispočetka imalo 31 vijećnika sa sljedećom strukturom: po osam odvjetnika (uključujući i Trumbića i Grisogona, koje je Radica naveo kao ministre) i težaka, tri trgovca, dva liječnika, te po jedan drvodjelac, građevinski poduzetnik, mesar, industrijalac, privatni

⁸²⁷ „Konstituiranje nove Općinske Uprave u Splitu“, *ND*, br. 127., 3. VI. 1926., 3.-4.

⁸²⁸ B. RADICA; *Novi Split*, 79.

⁸²⁹ SVKST, M-611/II i, III/a; ZOV, Izvanredna sjednica, 24. VI. 1926., br. 2564/4; Izvanredna sjednica, 23. VI. 1928., br. 5423/3

činovnik, arheolog, civilni inženjer, učitelj, obrtnik i graditelj.⁸³⁰ Da nije došlo do poništenja mandata, bilo bi ukupno 13 težaka, uz još dodatnog radnika, tipografa, konobara i drvodjelca.⁸³¹

U ovom je razdoblju Općinsko vijeće izglasalo dva općinska proračuna: jedan za 1927., a drugi za 1928. Kako bismo vidjeli razliku u odnosu na prethodno razdoblje, sljedeća tablica obuhvatit će i prethodno izglasani proračun za 1926. Svi su iznosi navedeni u dinarima.

Tablica XIX.: iznosi proračuna namijenjeni pojedinim dijelovima splitske općine za razdoblje 1926.-1928.⁸³²

Godina i mjesto	1926.	1927.	1928.
Kamen	43 935.55	59 835.39	74 895.20
Kučine	107 297.20	143 554.40	181 964.01
Mravince	460 398.16	447 115	629 532.74
Slatine	55 959.31	72 847.39	77 634.98
Solin-Vranjic	1 829 389.20	1 797 745.77	1 978 504
Split	26 389 535.55	31 332 136.37	67 064 335.05
Stobreč	52 250	52 196.16	126 054.70
Žrnovnica	268 108.45	443 781.70	561 120.33
Općinska zajednica	4 236 600	4 504 000	6 698 899.94
UKUPNO	33 533 472.32	38 855 212.18	77 442 940.95 ⁸³³

Poput prethodnog razdoblja, iz ove tablice također možemo i detaljno uočiti koliki se iznos proračuna izdvajao za grad Split, seoske odlomke, te za (zajedničku) općinsku zajednicu.

Tablica XX.: prihodi predviđeni za grad Split i splitska sela 1926. – 1928.⁸³⁴

	1926.	1927.	1928.
Grad Split	78, 71 %	80, 64 %	86, 6 %
Splitska sela	8, 66 %	7, 76 %	4, 75 %
Općinska zajednica	12, 63 %	11, 6 %	8, 65 %

⁸³⁰ B. RADICA, *Novi Split*, 73.

⁸³¹ *Isto*, 73.

⁸³² SVKST, M-611/II h i j, ZOV, XLII. redovita sjednica, 7. XII. 1925., br. 10.567/18; IV. redovita sjednica, 30. XI. 1926., br. 11433/12; XIV. redovita sjednica, 15. XII. 1927.-16. XII. 1927., br. 12723/14

⁸³³ Iznos je veći je za 1928. ubrojen i općinski zajam u iznosu od 50 milijuna dinara.

⁸³⁴ SVKST, M-611/II h i j, ZOV, XLII. redovita sjednica, 7. XII. 1925., br. 10.567/18; IV. redovita sjednica, 30. XI. 1926., br. 11433/12; XIV. redovita sjednica, 16. XII. 1927., br. 12723/14

Podatci nam jasno pokazuje da je nova Općinska uprava s vremenom sve manje novca izdvajala selima Splitske općine, što se posebno uočilo 1928., kada je među prihodima predviđen i novac dobiven od zajma. To samo pokazuje da je nova Općinska uprava nastavila s politikom zanemarivanja splitskih sela.

U opoziciji prema prijedlozima općinskih proračuna u svojim su se kritikama istaknuli vijećnici HSS-a i SDS-a, odvojeno a i poslije zajednički, kao dio svoje politike opstrukcije prema općinskoj većini. O tome ćemo više govoriti kada budemo pokazivali stranačke sukobe u Vijeću pa ćemo se na ovome mjestu koncentrirati samo na određene kritike upućene prema proračunskim točkama.

Prijedlog proračuna Općinske uprave za 1927. HSS-ov vijećnik Giunio kritizirao je zbog izostanka financijskog plana, te odnosa prema zdravlju i socijalnim potrebama grada, uključujući i stambeno pitanje. Držao je, stoga, da poseban odbor sviju stranaka treba zajednički sastaviti proračun, što je odbijeno tijesnom većinom glasova (15:13). Ivo Juras, HPS-ov predstavnik, također je isticao socijalnu neosjetljivost proračuna. S druge strane, SDS-ov Marin Ferić držao je da proračun pokazuje nesrazmjer između prihoda i rashoda, napose u selima Splitske općine koja su po njemu imala prevelike izdatke. Kritizirao je i zapošljavanje činovnika po stranačkoj dužnosti. Iako član većine, i Petar Senjanović je kritizirao proračun zbog „šablonskog pristupa.“ Braneći prijedlog, Tartaglia je naglasio da isti odgovara većini pučanstva te da je dužnost Općinske uprave pomoći svima, što uključuje i pasivne odlomke. Proračun je naposljetku primljen većinom glasova (17:11).⁸³⁵

Idućem prijedlogu proračuna za 1928. HSS se protivila zbog „nepovjerenja prema Općinskoj upravi, rasipnosti (čime se mislilo na izdvajanje za općinske činovnike) i napose lošeg socijalnog stanja.“ O sličnome su govorili i HPS-ovi predstavnici, ponovivši svoje kritike kao i za 1927. Prijedlog proračuna najviše kritizirali SDS-ovi vijećnici tvrdeći da isti, uz nepreglednost, previše izdvaja za činovnike. Tartaglia je ponovno branio stavke proračuna isticanjem da Split od svih većih gradova najmanje izdvaja za činovnike, a najviše za socijalnu skrb. Istim omjerom glasova proračun je primljen i za ovu godinu.⁸³⁶ Prethodni proračun planirao je veliki općinski zajam od 50 milijuna dinara koji se još ranije planirao potrošiti na ove stavke: Tablica dolje navedena pokazat će nam glavne troškove predviđene zajmom.

⁸³⁵ SVKST, M-611/II i, ZOV, IV. redovita sjednica, 30. XI. 1926., br. 11433/12

⁸³⁶ SVKST, M-611/II j, ZOV, XIV. redovita sjednica, 15. XII. 1927.-16. XII. 1927., br. 12723/14

Tablica XXI.: planirana potrošnja zajma od 50 mil dinara⁸³⁷

	Predviđene stavke	Iznos
1.	Izgradnja dovodnog kanala i rekonstrukcija vodovoda	21 milijun dinara
2.	Izgradnja osam pučkih škola	17 milijun dinara
3.	Provođenje elektrinog puta i plinskog namještaja do rta Marjana	1 milijun dinara
4.	Izgradnja kanala	4, 75 milijun dinara
5.	Izgradnja groblja	2, 25 milijun dinara
6.	Izgradnja stanova u svrhu asanacije nezdravih gradskih predjela	2 milijuna dinara
7.	Spomenici Grguru Ninskome i oslobođenju	2 milijun dinara
8.	UKUPNO	50 milijuna

Poput prijedloga proračuna, HSS se sredinom 1927., protivila sklapanju zajma zbog nedostatka povjerenja u Općinsku upravu, nepotpunoga Vijeća i velike obveze zajma koje može preuzeti samo „hrvatska većina u hrvatskom duhu“ kao prava predstavica pučanstva. Izjava je popraćena nezadovoljstvom vijećnika ostalih stranaka, koji su HSS-ovim vijećnicima spočitavali „nesplićanstvo“, a to isto uradilo je i *Novo Doba*.⁸³⁸ Vijećnik Jozević nije se pridružio ostatku HSS-ovih vijećnika u ovoj izjavi pa je moguće da je u odnosu njega i ostatka organizacije u Splitu nastao određeni procjep.

Navedeni je zajam po kasnijim informacijama službeno odobren u travnju 1928⁸³⁹, a dva mjeseca poslije ova je Općinska uprava prestala s vođenjem Splitske općine. Ključno pitanje međuratnih splitskih općinskih uprava glasi: bilo je tko je kriv za milijunske dugove, koji su se od odobrenja zajma protezali kroz ostatak međuratnoga razdoblja? Ova uprava koja je provela inicijativu za zajam? Općinski komesar s četveromjesečnim upravljanjem? Račićeva općinska uprava 1929.-1933.? Svi glavni akteri naknadno su skidali krivicu za sebe te isticali da je zajam, odobren u prvoj polovici 1928., loše iskorišten.

Sljedeća tablica svjedoči kakva je situacija do studenoga 1927. vladala među političkim strankama u splitskom Općinskom vijeću.

⁸³⁷ SVKST, M-611/II j, ZOV, XII. redovita sjednica, 28. X. 1927., br. 12723/10

⁸³⁸ SVKST, M-611/II j, ZOV, XIV. redovita sjednica, 30. V. 1927., br. 2972/2; „Sjednica Općinskog Vijeća: Veliki investicioni zajam Splita“, *ND*, br. 125., 31. V. 1927., 4.; „Depolitizacija općinskih uprava“, *ND*, br. 125., 31. V. 1927., 3.

⁸³⁹ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica, 16. VI. 1937., pres. br. 109/37.

Tablica XXII: odnos među grupama u vijeću od prve redovne sjednice (srpanj 1926.) do stvaranja SDK (studeni 1927.)

Općinska uprava	Opozicija
Građanski blok – 10 mandata HFSS – 8 mandata	SDS – 4 mandata HSS – 7 mandata HPS – 2 mandata

(SRS – 10) - izvan vijeća

Tablica nam pokazuje kako su u opoziciji prema Općinskoj upravi u sastavu Građanski blok - HFSS stajale tri stranke: SDS u blažoj, a HSS i HPS u krajnjoj opoziciji. Komunistički su vijećnici poništenjem mandata ostali izvan Vijeća, no nema nikakve sumnje da bi i oni pripadali krajnjoj opoziciji. Upravo je više puta u raspravama spomenuto poništenje mandata nagnalo komunističke predstavnike da upozore na nepravdu režimskog poteza, koji je doveo da su Općinsku upravu preuzele „najnesposobnije ruke.“ Opozicijski su vijećnici, stoga, pozvani da svojim ostavkama izazovu raspust Splitske općine te omogućе nove izbore na kojima bi radnici zauzeli prikladno mjesto.⁸⁴⁰ Ovaj prijedlog opozicijski vijećnici isprva nisu poslušali, već su svojim djelovanjem kritizirali djelovanje Općinske uprave, no kasnijim su okolnostima promijenili taktiku i počeli upravo to i tražiti.

Najživlju su djelatnost u novom sastavu Općinskog vijeća predstavljale dvije najjače (i prisutne) opozicijske stranke: SDS i HSS: prvi u ime „jugoslavenstva“ Splita, a drugi u ime njegova „hrvatstva.“ SDS je tako odmah inicirala hitan saziv sjednice protiv Nettunskih konvencija.⁸⁴¹ Grisogono je drugom prilikom u ime stranke protestirao zbog držanja Splitske općine prilikom sleta Hrvatskog sokola u Splitu 1926., nezadovoljan izostankom većih manifestacija prema Jugoslavenskom sokolu. Uzroke ovome SDS je našla u sporazumu Građanskoga bloka i federalista za koji je vjerovala da krivotvori karakter Splita koji „je bio, jest i ostat će jugoslavenski u svojem najzdravijem i najsvjesnijem dijelu“, manifestiran po „izgrađenosti i dubini osjećaja“, a ne izbornim rezultatima.⁸⁴²

⁸⁴⁰ „Za osnaženje poništenih radničkih mandata“, *JP*, br. 333., 28. VIII. 1926., 3.

⁸⁴¹ SVKST, M-611/II i, ZOV, Izvanredna sjednica, 24. VI. 1926., br. 2565/4; „Samostalni demokrati za hitan saziv sjednice“, *JP*, br. 276., 23. VI. 1926., 2.

⁸⁴² SVKST, M-611/II i, ZOV, I. redovita sjednica, 14. VII. 1926., 8590/5. *Orjuna* je u odnosu općine prema Jugoslavenskom sokolu glavnog krivca vidjela u „partizanskoj zatucanosti federalista.“ Vidi: „Splitska općina i Jugoslavensko Sokolstvo“, *Pobeda*, br. 29., 22. VII. 1927., 3.

S druge strane, nakon neuspjeha u preuzimanju Općinske uprave, HSS je započela oštru borbu u Općinskom vijeću, jednako živu kao i SDS. Na drugoj redovitoj sjednici Berković je u ime stranke pročitao izjavu kojom je istaknuo nužnost upravljanja Splitskom općinom u hrvatskom duhu zbog njenog „hrvatskog karaktera“ i „hrvatskih osjećaja građanstva“, koji prema njemu nisu bili dolično iskazivani. Takav način retorike u *Novom dobu* držali su „neumjesnim.“⁸⁴³ Nezadovoljni odlukom Općinske uprave HSS-ovi su vijećnici jednom prilikom kratkotrajno napustili sjednicu, a Tartaglino osuđivanje takvog postupka u *Novom Dobu* posebno je naglašen. Rasprava oko postavljanja spomenika Grguru Ninskome izazvala posljednji sukob između HSS-ovih i SDS-ovih vijećnika, glavnih dotadašnjih aktera suprotstavljanja u vijeću.⁸⁴⁴

Usporedo s pregovorima između Radića i Pribičevića početkom studenog 1927. uspješno su okončani pregovori između mjesnih predstavnika HSS- a i SDS- a oko suradnje u Splitskoj općini. Cilj je novonastalih saveznika bio preuzimanje vodstva grada u svoje ruke pa je poslani prijedlog Tartaglii isticao potrebu sastavljanja nove Općinske uprave između koalicije HSS i SDS s jedne, a Građanskog bloka s druge strane. Novi su saveznici svoj potez tumačili potrebom stvaranja „čvrste većine“ koja će upravljati Splitskom općinom, no uočavamo da mu je cilj prije svega bio izbaciti federaliste iz Općinske uprave. Prijedlog poslan Tartaglii sadržavao je radni program sastavljen od nacionalnog, socijalnog i zdravstvenog dijela. Nacionalni se dio oslanjao na „slavnu tradiciju starodrevnog hrvatskog Splita“, (op. M. B.), socijalni se odnosio na gradnju stanova, a zdravstveni za bolju liječničku zaštitu i slično. Kao uvjet suradnje postavljena su četiri mjesta u Općinskoj upravi, od kojih bi jedno bilo mjesto dogradonačelnika, te određeni broj mjesta u upravama koje općina nadzire.⁸⁴⁵ Ovdje bih posebno istaknuo spominjanje „hrvatskog Splita“, što je, kako smo vidjeli, HSS već otprije stalno isticala, a SDS ignorirala ističući „jugoslavenstvo Splita“. Ovim bi prijedlogom Tartaglia i dalje ostao na gradonačelničkom mjestu!

Tartaglii su u dnevniku *Novo Doba* savjetovali da ne vjeruje ponudi i zbog „nesplićanstva“ HSS-ovih vijećnika, a iako je koalicija pozdravljena, Građanski je blok

⁸⁴³ SVKST, M-611/II i, ZOV, II. redovita sjednica, 24. IX. 1926., br. 11433/10; „Sjednica općinskog vijeća“, *ND*, br. 223., 26. IX. 1926., 4.–5.

⁸⁴⁴ SVKST, M-611/II j, ZOV, XI. redovita sjednica, 30. IX. 1927., br. 8009/8; XII. redovita sjednica, 28. X. 1927., br. 12723/10; „Sjednica općinskog vijeća: Radićevci sabotiraju rad vijeća i govore kroz prozor“, *ND*, br. 229., 1. X. 1927., 4.; „Sjednica općinskog vijeća“, *ND*, br. 253., 29. X. 1927., 5.–6.

⁸⁴⁵ „Suradnja Radićevaca i Samostalaca u splitskoj općini“, *JP*, br. 693., 9. XI. 1927., 3.; „Iz Vijeća općine Splita“, *ND*, br. 261., 9. XI. 1927., 3.; „Prijedlog vijećnika HSS i SDS načelniku g. Dr. Tartagli za obrazovanje nove općinske uprave“, *JP*, br. 694., 10. XI. 1927., 3.

službeno odbio prijedlog suradnje zbog izostanka federalista vjerujući da će SDK surađivati s Općinskom upravom za napredak Splitske općine. Istu stvar zaželjeli su i u *Novom dobu*, no uz bojazan od mogućih stranačkih borbi u Općinskom vijeću.⁸⁴⁶ Novim je odnosom snaga situacija u općinskom vijeću postala drugačija o čemu svjedoči sljedeći prikaz.

Tablica XXIII: odnos među grupama u vijeću od formiranja SDK (studeni 1927.) do raspuštanja općinskog vijeća (lipanj 1928.).

Općinska uprava	Opozicija
Građanski blok – 10 mandata HFSS – 8 mandata	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block; margin-right: 20px;"> HPS – 2 mandata </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;"> HSS – 7 mandata SDS – 4 mandata </div>
(SRS – 10) - izvan vijeća	

Općinsku su uprava i dalje činili HFSS i Građanski blok, a uz i dalje poništene komunističke mandate, HPS je sada predstavljala blažu opoziciju, a SDS i HSS ekstremnu, spremnu na sve što je potrebno kako bi se isprovocirao raspust Vijeća i raspisivanje novih izbora. Naime, kako „mirnim“ načinom SDK-ovi vijećnici nisu uspjeli preuzeti Općinsku upravu, odlučili su opstruirati rad Vijeća te tako izazvati nove općinske izbore. Prvu je prilika nova koalicija imala već pri prvom predstavljanju na sjednici održanoj krajem studenog 1927. Berković je u ime SDK pročitao izjavu o nužnosti postojanja većine koja bi upravljala Splitskom općinom nakon sklapanja zajma. Budući da ista nije bila sastavljena, čime je aludirao na prethodni prijedlog poslan Građanskom bloku, vijećnici HSS-a i SDS-a zatražili su nove izbore kojima bi se omogućilo da Splitskom općinom upravlja „prava većina vijećnika“. Završetkom izjave vijećnici HSS-a i SDS-a napustili su sjednicu pa ju je Tartaglia morao zaključiti.⁸⁴⁷ Opstrukcija je nastavljena i prilikom prijedloga proračuna za 1928. kada je uz

⁸⁴⁶ „Prijedlog vijećnika HSS i SDS načelniku g. Dr. Tartagli za obrazovanje nove općinske uprave“, *JP*, br. 694., 10. XI. 1927., 3.; „Splitska Opć. Uprava pred novom situacijom“, *ND*, br. 262., 10. XI. 1927., 3.; „Odgovor Građanskog bloka opć. koaliciji SDS i HSS“, *JP*, br. 698., 15. XI. 1927., 2.; „Odgovor Građanskog bloka opć. koaliciji SDS i HSS“, *ND*, br. 265., 14. XI. 1927., 3.; „Odgovor koalicije HSS i SDS“, *ND*, br. 270., 19. XI. 1927., 4.

⁸⁴⁷ SVKST, M-611/II j, ZOV, XIII. redovita sjednica, 25. XI. 1927., br. 12723/11; „Prelom na sinoćnjoj sjednici općinskog vijeća“, *JP*, br. 708., 26. XI. 1927., 2.-3.; „Sjednica Općinskog Vijeća: Opozicija napustila sjednicu“, *ND*, br. 276., 26. XI. 1927., 4.-5.; „Splitska općina“, *Država*, br. 343., 26. XI. 1927., 3.; „Pred općinskim izborima u Splitu“, *Država*, br. 344., 30. XI. 1927., 3.;

kritizirane pojedine stavke proračuna istaknuto i „nedostatak povjerenja u Općinsku upravu. Ipak, nakon prisustva SDK-ovih vijećnika proračun je primljen većinom glasova, no rasprava je uskoro završila zbog nedostatka kvoruma nakon što su spomenuti vijećnici napustili sjednicu.⁸⁴⁸ Mjesne vođe SDK-a putem novina najavljivale su mogućnost skorih održavanja novih općinskih izbora.⁸⁴⁹

Aktualna Općinska uprava opstrukciji se namjeravala suprotstaviti izglasavanjem novog poslovnika koji bi ograničio vrijeme predviđeno opoziciji.⁸⁵⁰ Prijedlog poslovnika postojao je još od formiranja nove Općinske uprave, možda i više iz preventivnih razloga uprave koja je mogla očekivati oštriju opstrukciju u Vijeću. Kako je do stvaranja SDK Vijeće ipak moglo normalno održavati sjednice, čini se da nije postojala potreba za njegovim korištenjem. Neke od njegovih točaka bile su da se sve sjednice drže javnima, ali i da mogu postati tajnim zahtijevaju li to gradonačelnik, općinska uprava ili 1/3 vijećnika. Ograničeno je vrijeme govora pojedinih vijećnika, uz minimalan rok vijećničkih prijedloga dopuna dnevnog reda. U slučaju direktnog upita gradonačelniku vijećnici su mogli samo kratko komentirati zadovoljavaju li se odgovorom. Izvanrednu sjednicu Općinskog vijeća po poslovniku mogla su zatražiti 1/3 članova + dodatan vijećnik, a takve bi sjednice postale pravovaljane u slučaju prisustva polovice vijećnika. Možda i najvažnije od svega, gradonačelnik je kao predsjedavajući mogao prekinuti i završiti sjednicu ako bi ista i nakon opomena postala burna.⁸⁵¹

Budući da se po treći put trebala održati sjednica Općinskog vijeća s istim dnevnim redom, a na kojoj su se prema općinskom pravilniku mogle donijete odluke bez obzira na broj vijećnika, vijećnici SDK odlučili su se za novu taktiku opstruiranja tako da su Općinskoj upravi predali 47 hitnih prijedloga i upita o raznim pitanjima vezanih uz splitsku komunalnu politiku, objavljenih u posebnom izdanju *Jadranske pošte*. Pitanja su se kretala od gradnje stanova, smještaja spomenika Grgura Ninskoga pa do nečistoće u gradu, zaštite radnika na poslu i sličnih stvari. Izdanje je također sadržavalo i stav Koalicije da uvođenje komesarijata ne bi bilo toliko loše jer bi ono bilo privremeno do održavanja novih općinskih izbora, poput situacije u

⁸⁴⁸ SVKST, M-611/II j, ZOV, XIV. redovita sjednica, 15. XII. 1927.-16. XII. 1927., br. 12723/14; „Općinski proračun primljen u generalnoj debati“, *JP*, br. 723., 16. XII. 1927., 2.; „Završetak debate o općinskom proračunu“, *JP*, br. 724., 19. XII. 1927., 2.; „Budžet Općine Splita pred Vijećem“, *ND*, br. 291., 16. XII. 1927., 3.-5.; „Budžet općinskog Vijeća definitivno prihvaćen“, *ND*, br. 292., 19. XII. 1927., 4.

⁸⁴⁹ „Organizacija HSS“, *ND*, br. 21., 26. I. 1928., 5.; „Ples HSS“, *JP*, br. 24., 30. I. 1928., 3.; „Skupština mjesne organizacije HSS“, *JP*, br. 37., 14. II. 1928., 3.;

⁸⁵⁰ SVKST, APS, M 127/1 E II, [Izresci iz dnevnog tiska od 1925. do 1938.], Poslovnik općinskog vijeća općine Split. - Split : Hrvatska štamparija, 1927. - 10 str ; 17 cm

⁸⁵¹ SVKSTO, AAT, M 595, 3 a) Općinsko upraviteljstvo Anti Trumbiću, br. 8430, 1. VII. 1926., predmet: poslovnik za općinsko vijeće.

Zagrebu.⁸⁵² Građanski blok, podržan od *Novog doba*, žalio je zbog ulaska „stranačke borbe“ u Općinsko vijeće, a iako su potezi SDK držani čisto političkim, izražena je spremnost za stvaranjem koncentracijske Općinske uprave sastavljene od svih stranaka.⁸⁵³

Dugoočekivana sjednica Općinskog vijeća održana je u svibnju, a HSS je dobila pojačanje preko bivšeg federalističkog vijećnika Tentea, koji joj se ranije pridružio, nezadovoljan odnosom Općinske uprave prema selu Mravince.⁸⁵⁴ Prije rasprave o 47 hitnih prijedloga Grisogono je predložio da vijećnici ostavkom svojih mandata izazovu raspuštanje Vijeća i održavanje novih izbora zbog izostanka radnika i drugačijim prilikama. Općinska uprava odbila je prijedlog te isticala nelogičnost da redovito izabrano Vijeće kolektivno preda ostavku i od vlade zatraži raspust. Nakon polemike oko pitanja većine/manjine, odnosno uloge u poništenjima radničkih mandata, Grisogonov je prijedlog naposljetku odbijen. SDK je za Tartagline odgovore o hitnim prijedlozima izjavljivao da se „uglavnom ne zadovoljava“.⁸⁵⁵ Stav opozicije, a napose HSS-a ponovno su oštro kritizirali u *Novom dobu*, uz poruku da bi čitavom gradu bilo bolje da se ova stranka nikada nije ni pojavila na obzoru.⁸⁵⁶ Unatoč razmimoilaženjima, većina i opozicija donijeli su jednoglasnu rezoluciju protiv donošenja Nettunskih konvencija.⁸⁵⁷ Zahtjev za novim izborima komunisti su preko svoga tiska držali frazama, bez obzira na poništene mandate.⁸⁵⁸

SDK-ova borba protiv aktualne Općinske uprave imala je odjeka i u svakodnevnom životu. Primjerice, dvojica putnika, Ante Marić i Frane Bilić, u vlaku su na relaciji Split - Klis javno i pred više putnika klevetali Tartagliu riječima da je ukrao znatne količine općinskog novca za osobne svrhe. To je izazvalo Tartagliu da spomenutu dvojicu tuži sa zahtjevom da ih

⁸⁵² Više o situaciji u Zagrebu i zagrebačkim gradskim izborima 1927. Vidi: Paulina RADONIĆ VRANJKOVIĆ, „Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40/2008., 249.-274. Valja napomenuti da je komesarijat od listopada 1926. do travnja 1928. bio i u Osijeku. Vidi: A. LUKIĆ, „Ako neće milom...“, 137.-155.

⁸⁵³ „Prilog *Jadranske pošte* br. 116., 47 predloga vijećnika Seljačko Demokratske Koalicije općinskom načelniku Dr. Ivi Tartaglia za općinsko upraviteljstvo“, *JP*, br. 116., 19. V. 1928., str 1.-8.; „Posljedice partijske borbe u općinama“, *ND*, br. 114., 16. V. 1928., 4.; „Povodom spora u splitskom općinskom vijeću“, *ND*, br. 116., 19. V. 1928., 4.; „Građanski Blok o sporu u Splitskom Općin. Vijeću“, *ND*, br. 117., 21. V. 1928., 3.; „Pred sutrašnju sjednicu Splitskog Opć. Vijeća“, *ND*, br. 118., 22. V. 1928., 3.

⁸⁵⁴ „Važni zaključci općinskog vijeća“, *JP*, br. 108., 9. V. 1928., 2.; „Sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 108., 9. V. 1928., 3.-4.; „Važni zaključci općinskog vijeća“, *JP*, br. 108., 9. V. 1928., 2.

⁸⁵⁵ SVKST, M-611/III a, ZOV, XVII. redovita sjednica, 23. V. 1928., br. 5423/2; „Prijedlog o raspustu općinskog vijeća“, *JP*, br. 120., 24. V. 1928., 2.; „Sinoćnja burna sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 120., 24. V. 1928., 2.-4.; „Naša općinska pitanja“, *JP*, br. 121., 25. V. 1928., 2.

⁸⁵⁶ „Refleksije povodom sjednice općinskog vijeća“, *ND*, br. 121., 25. V. 1928., 3.

⁸⁵⁷ SVKST, M-611/III a, ZOV, XVII. redovita sjednica, 25. V. 1928., br. 5423/2; „Jednodušna manifestacija Splita protiv Neptunskih konvencija“, *JP*, br. 122., 26. V. 1928., 1.; „Sinoćnja Sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 128., 1. VI. 1928., 2.-4.

⁸⁵⁸ „Nismo pogriješili“, *Radnički odjek*, br. 4., 22. VI. 1928., 4.

se „po zakonu najstrože kazni i egzemplarno osudi“ kako bi se spriječile „ovakve strašne glasine.“⁸⁵⁹ Na javnoj raspravi održanoj, zanimljivo između atentata u Narodnoj skupštini i raspuštanja Splitske općine 1928., optuženi Marić se žalio da su ga svi splitski odvjetnici odbili braniti protiv Tartaglie, dok se drugooptuženi Bilić branio da se u vožnji raspravljalo o svemu, a pogotovo oko 47 točaka SDK te da su njegove riječi bile da „gospodin načelnik ne igra nikakvu ulogu, da li bio načelnik ili ne, jer mu nije potrebna“. Istaknuo je da su o političkoj situaciji raspravljali i neki drugi seljaci u istom vagonu.⁸⁶⁰ Epilog ove Tartagliine optužbe konačno je razriješen tek sredinom 1929., u doba diktature kralja Aleksandra, kada su optuženi u prethodnom dogovoru s Tartagliinim odvjetnicima, izrazili žaljenje zbog postupka i dobili zatraženi oprost.⁸⁶¹

Općinsko je vijeće naposljetku raspušteno, no ne svojevóljno, već od strane nadležne vlasti. Odluka o nesudjelovanju Splitske općine u proslavi Vidovdana kosila se s osobnim uvjerenjem aktualnog gradonačelnika Ive Tartaglie, ali i trojice članova Općinske uprave pripadnika Građanskog bloka, koji su zbog toga predali ostavku na svoju dužnost.⁸⁶²

Je li Tartagliina ostavka zbilja bila dana u danom trenutku bez razmišljanja? Dokaz suprotan tome je pismo kojim Tartaglia mjesec dana prije ostavke govorio o mogućnosti „eventualnog odstupanja.“⁸⁶³ Očito je, stoga, Tartaglia i ranije pomišljao na mogućnost ostavke. Splitsku je općinu tako trebao preuzeti federalistički donaćelnik Jerko Čulić, no to je spriječio veliki župan Ivo Perović, koji je raspustio vodstvo Splitske općine te uveo komesarijat pod upravom Petra Bonettija.⁸⁶⁴

Ovim potezom je Splitsko općinsko vijeće, u ovom sastavu formirano sredinom 1926., ponovno raspušteno odlukom više vlasti, ukupno treći put u razdoblju od 16 godina: u Austro-Ugarskoj 1912. i 1914. i sada 1928. Tu povijest djelovanja Općinskog vijeća u Splitu nije bila gotova jer je već iduće 1929. Vijeće kao i sva ostala općinska predstavništva u zemlji, ponovno raspušteno uvođenjem diktature. U razdoblju od 17 godina, dakle, u sklopu dvaju različitih zemalja i oblika vladavine, vrhovno zakonodavno tijelo Splitske općine čak je četiri puta raspušteno! Jednostavnije rečeno, vijeće je 1912. raspušteno zbog prevelikih simpatija prema

⁸⁵⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 2., 4. (Kazneno 1927.). Dojava Ive Tartaglie protiv Ante Marića i Frane Bilića.

⁸⁶⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 2., 4. (Kazneno 1927.). Dojava Ive Tartaglie protiv Ante Marića i Frane Bilića.

⁸⁶¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., 14. Vjekoslav Škarica Ivi Tartaglii, 25. V. 1929.

⁸⁶² M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 335.-337.

⁸⁶³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 24., Ivo Tartaglia Emeriku Tartaglii, 19. V. 1928.

⁸⁶⁴ „Proslava Vidovdana i općinsko vijeće“, *JP*, br. 149., 30. VI. 1928., 5.; „Demisija načelnika i trojice prisjednika“, *JP*, br. 150., 2. VII. 1928., 3.; „Raspuštena splitska općina“, *JP*, br. 151., 3. VII. 1928., 3.; T. ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija“, 474.

Kraljevini Srbiji, a 1928. zbog krize nastale apstinencijom Vidovdana, odnosno mogli bismo reći i izostankom takvih simpatija.

3. 5. Splitski općinski izbori 1928.

O splitskim općinskim izborima 1928. autor ove disertacije objavio je više puta citiran poseban rad pa će ovo poglavlje ukratko prepričati najvažnija zbivanja, dopunjena novim izvorima ili dodatnim autorovim interpretacijama.⁸⁶⁵ Izbori su raspisani⁸⁶⁶ za 18. studenog 1928., a stranke-sudionice ovoga su puta bile: SDS s dvije liste, jednom za grad, a drugom za splitska sela; Lista Dr. Ive Tartaglie; HSS; HFSS; NRS; Solin. seljačka; Privrednička; Republikanski savez radnika i seljaka (RSRS, ime pod kojim su ovaj put istupili komunisti); HPS i Solinska nezavisna. Od navedenih, Solinsku seljačku ćemo zbog nedostatka detaljnijih podataka o djelovanju i skromnog izbornog rezultata samo spomenuti, dok će Solinska nezavisna biti spomenuta samo u kontekstu suradnje s Tartagliinom listi. Privrednička lista također nije ostvarila značajniji rezultat, no značajnije je što je ovo bio prvi značajniji pokušaj okupljanja svih splitskih privrednika popraćen pokretanjem novine prikladna naziva *Privrednička riječ*. Lista Dr. Ive Tartaglie po svemu je sudeći okupila više stranaka⁸⁶⁷, moguće istih kao na prethodnim općinskim izborima, izuzev radikala koji su sada samostalno istupili, možda vlastitom inicijativom, no vjerojatnije zbog nesklonosti ostalih sastavnica spomenute koalicije. Prije svega moramo istaknuti kako je državna vlast pokušala ometati rad opozicije o čemu svjedoče glasine o odgađanju izbora, raspuštanju mjesnih organizacija HFSS-a i HSS-a, premještanju njihovih mjesnih vođa.⁸⁶⁸ Poput općinskih izbora 1926., i sada nam može poslužiti tablica koja će nam ukratko navesti listu sudionica, potencijalnih saveznika, glavnih suparnika i sličnoga.

⁸⁶⁵ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 329.-364.

⁸⁶⁶ Prema pisanju Anamarije Lukić komesar je morao u roku od tri mjeseca raspisati nove izbore. Vidi: A. LUKIĆ, „Ako neće milom...“, 139. Za razliku od osječkog komesara Strupija, o kojem autorica govori u prethodnom tekstu, nemamo nikakva dokaza da je Bonetti tijekom svoga obavljanja dužnosti dodatno financijski opteretio ili pokušao opteretiti Split.

⁸⁶⁷ Po raspisivanju su izbora Tartagliine pristaše organizirale sastanke na kojima su se isticali Račić, Majstrovčić, Zelić, Brajević, i drugi, ukratko, svi koji su bili članovi bivšeg Građanskog bloka ili mu pružali potporu. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 24., Split. 30. VIII. 1928., br. svežnja 1919., 3. IX. 1928.

⁸⁶⁸ „Pitanje općinskih izbora u Splitu“, *ND*, br. 245., 1. X. 1928., 2.; „Vijest o raspustu org. HSS i HFSS“, *JP*, br. 227., 1. X. 1928., 5.; „Progon nosioca liste HSS“, *JP*, br. 256., 5. XI. 1928., 3.

Tablica XXIV.: stranke-sudionice na splitskim općinskim izborima 1928., s popratnim sadržajem.⁸⁶⁹

Stranke-sudionice	Prvi plan	Karakter Splita	Potpore u tisku	Moguće saveznice (od jače prema slabijoj)	Glavne protivnice (od jače prema slabijoj)
SDS (Gradska i seoska)	političko pa komunalno ⁸⁷⁰	hrvatski	<i>Naše selo, Jadranska pošta</i>	HSS, HFSS	NRS, Ivo Tartaglia, komunisti, HPS
Ivo Tartaglia	komunalno	hrvatski Split, jugoslavenski Jadran	<i>Novo doba</i>	NRS/SDS	HSS, komunisti, HFSS
HSS	političko	hrvatski	<i>Jadranska pošta</i>	HFSS, SDS, komunisti, HPS	NRS, Ivo Tartaglia
HFSS	političko	hrvatski	<i>Jadranska pošta</i>	HSS, komunisti, SDS	NRS, Ivo Tartaglia
NRS	političko/komunalno	jugoslavenski	<i>Država</i>	Ivo Tartaglia	HSS, HFSS, SDS, komunisti,
HPS	političko	hrvatski i katolički	<i>Jadran</i>	HSS, HFSS	NRS, komunisti, Ivo Tartaglia, SDS
RSRS (komunisti)	klasna borba	(hrvatski)	<i>Radnički odjek</i>	HFSS, HSS	NRS, Ivo Tartaglia, HSS

Odmah po raspisivanju izbora mjesni su komunisti javno putem tiska HSS-u i HFSS-u ponudili zajednički izlazak na izbore. HSS je tako mogla birati kako će istupiti na ovim izborima: a) s komunistima i federalistima; b) samo s federalistima; c) sa samostalnim demokratima ili d) samostalno. Više od idućih mjesec dana u mjesnom su tisku objavljivane različite informacije o HSS-ovoj odluci: od prihvaćanja prijedloga komunista, preko isključive suradnje s federalistima pa do konačne odluke o samostalnom izlasku, bez suradnje sa službenom saveznicom iz SDS-a.⁸⁷¹

⁸⁶⁹ M BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 341.-355.

⁸⁷⁰ Govor stranačkog predstavnika Grisogona tiskan je kao poseban prilog *Jadranske pošte*, a uz političke fraze, sadržavao je konkretan komunalni program s predviđenim planovima radnje. Vidi: „Proglas SDS“, *JP*, br. 261., 10. XI. 1928., 4.

⁸⁷¹ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 341.-355. Valja naglasiti i da su HSS i SDS odvojeno istupile i na općinskim izborima u Varaždinu održanima u srpnju 1928. Vidi: Đ. CESAR, „Kako su glasovali žitelji Varaždina...“, 43.

Gotovo svaka od stranaka-sudionica prolazila je kroz manje unutarstranačke sukobe. Tako su unatoč glasinama o samostalnom istupu, mjesni demokrati podržali Tartagliinu listu.⁸⁷² Ipak, ponovna suradnja s donedavnim splitskim gradonačelnikom nije tekla glatko. Stranačke pristaje iz Solina zatražile su od lokalnog vodstva postavljanje dvojice članova na „sigurna kandidatska mjesta“ Tartagliine liste s podsjećanjem da je na prethodnim izborima Solin bio zapostavljen.⁸⁷³ Sreski odbor DS-a podupro je zahtjev solinskih pristaša te Tartagliu upozoravao da se, unatoč dogovoru o konačnom ustroju, lista kandidata i dalje može izmijeniti.⁸⁷⁴ Tartaglia se pravdao da je nakon dugog čekanja već predao listu te da bi eventualne izmjene dovele do mnogih komplikacija. Rješenje je vidio u mogućnosti da „birači iz Solina“ surađuju s njim, misleći očito na moguće sastavljanje nekakve nove solinske liste.⁸⁷⁵ Do toga je i došlo jer je predstavnik Neovisne seoske liste, na temelju prethodnog sporazuma s vodstvom DS-a u Splitu⁸⁷⁶, obavijestio Sresko poglavarstvo da će se Neovisna lista povezati s Tartagliinom.⁸⁷⁷

Ipak, mjesna DS i dalje je bila nezadovoljna službenim sastavom Tartagliine liste, pri čemu je glavnog krivca vidjela u samom Tartaglii. Odlučila je ipak svoje nezadovoljstvo ne podijeliti s javnošću kako ne bi došlo do „jače podvojenosti među jugoslavenski orijentiranim biračima.“ Napomenuto je da izborni proglas na vidnom mjestu mora sadržavati jugoslavensko ime.⁸⁷⁸ Uvjet je prihvaćen jer je predizborni proglas u prvom planu isticao „ljubav za napredak i procvat hrvatskog Splita, bisera jugoslavenskog Jadrana“, uz pohvale Tartaglii za upravljanje gradom.⁸⁷⁹ Proglas je kombinirao hrvatski Split i jugoslavenski Jadran, a spominjanje potonjega očito je bilo istaknuto kako bi se odobrovoljili nezadovoljni demokrati.

⁸⁷² „Općinski izbori – predaja lista“, *JP*, br. 245., 22. X. 1928., 3.; „Demokrati neće postavljati svoje liste“, *JP*, br. 246., 23. X. 1928., 3.; „Općinski izbori u Splitu“, *PL*, br. 17., 31. X. 1928., 3.; „Splitski izbori“, *JP*, br. 270., 21. XI. 1928., 3.

⁸⁷³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, dok. br. 428, Razno, Akcioni odbor za Hrvatsku i Dalmaciju, Komunique, Odbori Statut – upute itd. proglašeni i letci., Izbori 18. XI. 1928., br. 22., 3. X. 1928.

⁸⁷⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Razno, Akcioni odbor..., Izbori 18. XI. 1928., dok. br. 18.-19.

⁸⁷⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Razno, Akcioni odbor..., Izbori 18. XI. 1928., 22. X. 1928., dok. br. 23.

⁸⁷⁶ Na temelju dogovora odlučeno je da će Ante Kragić predstavnik Neovisne seoske liste vezati listu s Tartagliinom, a da će zauzvrat DS u Splitu „poraditi“ da za Neovisnu seosku listu u Splitu glasuje što više pristaša stranke kako bi ista dobila količnik i ušla u vijeće. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Razno, Akcioni odbor..., Izbori 18. XI. 1928., dok. br. 27., 4. XI. 1928.

⁸⁷⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Razno, Akcioni odbor..., Izbori 18. XI. 1928., dok. br. 21., 6. XI. 1928.

⁸⁷⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1, Razno, Akcioni odbor..., Izbori 18. XI. 1928., dok. br. 25., 25. X. 1928.

⁸⁷⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 36., 2., Letak: Cijenjeni Gospodine!

Don Frane Bulić odbio je kandidaturu HPS-a zbog neslaganja s aktualnim stanovištem i radom stranke.⁸⁸⁰ Zapažen je i izostanak već otprije nezadovoljnog Ive Jurasu s liste kandidata pa je moguće da je isti istupio iz stranke ili bio isključen.⁸⁸¹ Manje turbulencije zabilježene su unutar SDS-a gdje su dvojica članova isključena zbog pojavljivanja na Tartagliinoj listi.⁸⁸² Burno je bilo i u HSS-u u kojem je sastav liste izazvao nezadovoljstvo nekih članova koji su namjeravala istupiti posebnom listom povezanom s ostalim sastavnicama SDK. Nakon intervencije kotarske organizacije i vodstva stranke do samostalnog istupa takve liste nije došlo.⁸⁸³ Ipak, jedan je član javno isključen zbog „protustranačkog držanja prigodom općinskih izbora“ na što je potonji u otvorenom pismu odgovorio da je do toga došlo zbog kritiziranja odnosa HSS-a prema SDS-u.⁸⁸⁴ Na Splitskim općinskim izborima 1928. od 10 287 glasača njih 6 975 glasovalo je na sljedeći način prikazan tablicom:

⁸⁸⁰ U dopisu upućenom uredništvu *Narodne politike* Bulić je objasnio da je odbijanje kandidature držao „patriotskom dužnošću“ zbog neslaganja s aktualnim stanovištem pučke stranke i njezinim političkim radom. Vidi: KUS, OFB, Kutija br. 20, Korespondencija..., Uredništvu *Narodne politike*.

⁸⁸¹ „Lista Hrvatske Pučke Stranke“, *JP*, br. 251., 29. X. 1928., 2.; „Kandidatska lista Hrv. Pučke Stranke“, *JP*, br. 255., 3. XI. 1928., 6.; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 274.-282.

⁸⁸² „Saopćenje SDS“, *JP*, br. 249., 26. X. 1928., 3.; „Cijepanje Samostalnih demokrata“, *Država*, br. 426., 27. X. 1928., 3.

⁸⁸³ „Kandidatske liste za Općinu Split: Lista HSS“, *ND*, br. 266., 22. X. 1928., 3.; „Lista Hrvatske seljačke stranke“, *JP*, br. 246., 23. X. 1928., 2.; „Druga lista HSS za općinske izbore“, *JP*, br. 249., 26. X. 1928., 3.; „Druga lista HSS za općinske izbore“, *JP*, br. 250., 27. X. 1928., 4.; „Druga lista HSS za općinske izbore“, *JP*, br. 251., 29. X. 1928., 2.; „Nema druge liste HSS“, *JP*, br. 253., 31. X. 1928., 2.; „Druga lista HSS neće biti predana“, *ND*, br. 273., 29. X. 1928., 4.

⁸⁸⁴ „Isključenje iz mjesne org. H. S. S.“, *JP*, br. 265., 15. XI. 1928., 3.; „Priopćeno“, *JP*, br. 267., 17. XI. 1928., 2.; „Povodom izborne skupštine HSS“, *JP*, br. 265., 15. XI. 1928., 3.; „Poruke vodstva SDK u Splitu“, *JP*, br. 266., 16. XI. 1928., 1.; „Jedna izjava upravi organizacije HSS Split“, *ND*, br. 291., 16. XI. 1928., 5.; „Kakva treba da je Općinska Uprava“, *ND*, br. 292., 17. XI. 1928., 3.

Tablica XXV.: rezultati općinskih izbora 1928. na području Splita i Splitske općine⁸⁸⁵

IZBORI 1928.	Split – glasovala 5284 birača	Splitska sela – glasovala 1691 birača	Splitska općina – glasovala 6975 birača (67, 44 %)	Broj mandata
SDS	694	18	712	4
Dr. Ivo Tartaglia	712	381	1093	8
HSS	1120	464	1584	10
HFSS	944	205	1149	7
NRS	385	24	409	2
Sol. seljačka	27	68	95	0
Privrednička	92	10	102	0
RSRS⁸⁸⁶	1075	174	1249	7
HPS	186	47	233	1
Seoska SDS	11	209	220	2
Sol. Nezavisna	38	91	129	0

Ne pretjerano uvjerljivi rezultati HSS-a, HFSS-a i SDS-a mogu se objasniti proturječnim informacijama puštenim u javnosti oko zajedničkog ili odvojenog istupa spomenutih stranaka, osobito za HSS koja je mogla bolje iskoristiti situaciju nakon atentata u Narodnoj skupštini. Ako je odluka bila samostalan istup, to se trebalo naglasiti na samom početku. HFSS je postigla respektabilan rezultat uzmemo li u obzir da u jednom trenutku nakon Trumbićeva poziva teoretski više nije trebala ni postojati. SDS je također napravila odličan potez stvaranjem dvaju odvojenih lista. Tartagliina lista dobila je dva mandata manje nego Građanski blok 1926., no to je vjerojatno bila posljedica nesudjelovanja radikala u ovoj koaliciji. Pitanje je, s druge strane, da su radikali zbilja sudjelovali na listi, bi li broj glasova ostao isti. Manji broj glasova komunistima vjerojatno je posljedica HSS-ovog porasta.

Pregovori oko sastava nove općinske uprave uoči konstituirajuće sjednice bili su napeti kao i 1926., no sada s drugačijim akterima. HSS i HFSS dogovorile su suradnju, a pitanje je bilo tko će im se pridružiti: komunisti, SDS, ili čak Tartagliina lista. Naposljetku su novu Općinsku upravu činili HSS, HFSS i SDS pa je svaka od stranaka dobila po dva člana Uprave,

⁸⁸⁵ „U gradu“, *JP*, br. 268., 19. XI. 1928., 1.

⁸⁸⁶ Republikanski savez radnika i seljaka – ime pod kojim su istupili komunisti.

s time da je iz redova HSS-a došao gradonačelnik Josip Berković. Ipak, suradnja nije lako uspostavljena jer su neki članovi HSS-a vjerovali da je sporazum trebalo sklopiti s komunistima. Nova uprava službeno je formirana na konstituirajućoj sjednici novoga Općinskoga vijeća.⁸⁸⁷

Splitsko Općinsko vijeće izabrano na općinskim izborima u studenome 1928. bilo je, kako je uočila Jelaska Marijan, jedino koje je za vrijeme ovog međuratnog razdoblja u potpunosti izabrano slobodnom voljom birača Splita.⁸⁸⁸ Na izborima 1926. radnički su mandati označeni komunističkima i kao takvi poništeni, a sastav svih ostalih vijeća međuratnog razdoblja bio je posljedica stanja još iz doba Austro-Ugarske (do 1926.) ili režimskog imenovanja počevši od 1929.

HSS-ovo kratkotrajno upravljanje Splitskom općinom u ovom razdoblju ipak je donijelo nekoliko zanimljivih događaja. Nova Općinska uprava sredinom prosinca 1928. suspendirala je i potom otpustila općinskog redara Marina Ljubicu zbog otvorenog zanimanja za potpore koje je gradonačelnik izdvaja siromašnima.⁸⁸⁹ Otkaz je objašnjen motivacijom da je Općinska uprava, a ne Općinsko vijeće, na posao primila Ljubicu, i to na privremeno razdoblje, a ne na neodređeno radno vrijeme.⁸⁹⁰ Uprava je odbijala Ljubičine žalbe pa se potonji nakon uspostave diktature žalio Oblasnom odboru Splitske oblasti, no kako je proces završio, nažalost nije poznato.⁸⁹¹ Ovo nam na jedan način pokazuje kako je nova Općinska uprava odlučila provesti stroge promjene u odnosu na raniju Tartagliinu.

Berkovićevom izboru za mjesto gradonačelnika protivio se zemljoradnik Josip Zelić, koji je u žalbi velikom županu Splitske oblasti početkom 1929. tvrdio da prema Zakonu o izboru u općinska zastupstva za gradonačelnika ne može biti izabran aktivan državni činovnik, što je Berković bio u trenutku izbora. Iako se potonji odrekao državne službe, vlast to još nije potvrdila, isticao je Zelić.⁸⁹² I Tartaglia se oštro pripremao za prvu redovitu sjednicu Općinske uprave pa je bilježio moguća pitanja i razjašnjenja.⁸⁹³

⁸⁸⁷ M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928“, 359.-361.

⁸⁸⁸ Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 35.

⁸⁸⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 21., Odluka općinskog upraviteljstva Marin Ljubica, 15. XII. 1928., br. 15382.

⁸⁹⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 21., Odluka općinskog upraviteljstva za Marina Ljubicu, 7. I. 1929., br. 15382,

⁸⁹¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 21., Utok Marina Ljubice protiv odluke Općinskog upraviteljstva, 15. XII. 1928., 10. I. 1929., 12. I. 1929.

⁸⁹² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Utok Josipa Zelića za velikog župana splitske oblasti protiv odluke, 2. I. 1929., br. 36764/27

⁸⁹³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Dnevni red prve redovte sjednice općinskog vijeća, 29. XI. 1928., br. 14281/42

Druga sjednica novoizabranog splitskog Općinskog vijeća trebala se održati 7. siječnja 1929. sa zanimljivim dnevnim redom. Između ostaloga, planiralo se imenovati trg i ulice u čast Stjepana i Pavla Radića te Đure Basaričeka, najavljeno je donošenje novog poslovnika, moguće kako bi se spriječilo ponavljanje ranije opstrukcije SDK, a trebalo se birati i novi odbor pojedinih općinskih poduzeća, u uskoj vezi sa samom Splitskom općinom.⁸⁹⁴ Ipak, do te sjednice nije došlo zbog poznatog „Kraljevog manifesta“ kojim je Aleksandar I. Karađorđević umjesto zakonskim i slobodnim izborima izabranog Općinskog vijeća u veljači 1929. imenovao nove članove na čelu s gradonačelnikom Jakškom Račićem.⁸⁹⁵

3. 6. Splitski tisak⁸⁹⁶ i pitanje *Novog doba*

Sloboda tiska u razdoblju 1918. – 1929. bila je definirana Vidovdanskim ustavom i Zakonom o tisku iz 1925., no, kako ističe Ivana Šubic Kovačević, „u praksi te slobode nije bilo.“⁸⁹⁷ Pojedini članci Zakona o tisku dopuštali su slobodu pisanja, izuzev (brojnih) slučajeva koja je Ustav zabranjivao poput: uvrede kralja i njegove obitelji, uvrede Narodne skupštine, mržnji protiv države, pozivanju građana da silom mijenjaju ustav, vjerskom i plemenskom razdoru, i sličnim. Iako se cenzura trebala primjenjivati samo u vrijeme rata i mobilizacije, u stvarnosti je situacija bila drugačija.⁸⁹⁸ Povjesničari tako ističu oštrinu spomenutog Zakona, odnosno bolje rečeno njegove „restriktivne i nazadne uredbe“.⁸⁹⁹

U svojem djelu *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Josip Horvat navodi da je Split, uz Osijek i Zagreb, ulaskom u novu državnu zajednicu postao jedan od ključnih novinskih centara na hrvatskom području, zbog čega je njegovo međuratno razdoblje obilježeno veoma plodnom publicističkom djelatnošću.⁹⁰⁰ Tako se prema podacima časopisa *Nove Evrope* u Splitu već 1921. tiskalo 15 novina i časopisa, od ukupno 21 registriranog u Dalmaciji.⁹⁰¹ Ivanka Kuić navodi da je u razdoblju 1918. - 1929. u Splitu tiskano oko 70 novinskih naslova, s dužim

⁸⁹⁴ „II. redovita sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 1., 2. I. 1929., 3.; „Dnevni red II. red. sjednice općinskog vijeća“, *ND*, br. 2., 2. I. 1929., br. 2. 2. I. 1929., 2.

⁸⁹⁵ U razdoblju od uvođenja šestosiječanjske diktature do promjena u vodstvu splitske općine možemo uočiti kako je *Jadranska pošta* svojim pisanjem podržavala Berkovičevu upravu. Vidi: „Čišćenje snijega po ulicama i trgovima“, *JP*, br. 15., 18. I. 1929., 3.; „Hrana i drva za siromahe“, *JP*, br. 16., 19. I. 1929., 5.

⁸⁹⁶ O stanju u zagrebačkom tisku vidi u: Ivana ŠUBIC KOVAČEVIĆ, „Kontrola i zabrana oporbenog zagrebačkog tiska 1921. - 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 48/2016., 329.-351.

⁸⁹⁷ I. ŠUBIC KOVAČEVIĆ, „Kontrola i zabrana...“, 330.

⁸⁹⁸ *Zakon o štampi*, Split, 1926.

⁸⁹⁹ Ivana DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. veka*, 2/2005., 51.; Rade RISTANOVIĆ, „Beogradska periodična štampa o početku Drugog svjetskog rata“, *Tokovi istorije*, 2/2015., 57.

⁹⁰⁰ Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Zagreb, 1962., 390.

⁹⁰¹ „Broj političkih i i privrednih novina u Jugoslaviji“, *Nova Europa*, 21. VII. 1921., 496.

ili kraćim rokom trajanja, što svjedoči o „eksploziji novinskog izdavaštva“ zahvaljujući kojoj je međuratni Split postao „značajno medijsko i tiskarsko središte.“⁹⁰²

U uvodnom smo dijelu ovoga rada u pregledima zbivanja do 1918. vidjeli dokaz o plodnom splitskom tisku uoči Prvog svjetskog rata, koji je ipak pretežito bio ograničen na uski dalmatinski prostor. Za razliku od toga razdoblja, u međuratnom razdoblju splitski je tisak „razbio“ prethodne ograničavajuće granice pa rijetkost nisu bile ni polemike koje su splitske novine vodile s raznim novinama i časopisima diljem države. O mnoštvu novina koje su izlazile u Splitu 1918. - 1929., ali i kasnijem razdoblju do 1941., postoje objavljeni brojni radovi, pri čemu se napose ističu pregledi Hrvoja Morovića i oni objavljeni u izdanju splitske Sveučilišne knjižnice.⁹⁰³

Što se tiče dnevnih listova u ovom razdoblju, uz *Jadransku poštu*, pokrenutu u drugoj polovici 1925., vodeću je ulogu⁹⁰⁴ u splitskom tisku, bez sumnje, imao list *Novo doba*, pokrenut još u doba Austro-Ugarske sredinom 1918., pod urednikom i većinskim vlasnikom Vinkom Kisićem. Dok su druga glasila, među njima i dnevna, odlukom režima ili novčanim poteškoćama tijekom vremena prestajala s izlaženjem, *Novo doba* pretežito redovito⁹⁰⁵ izlazilo od lipnja 1918. do travnja 1941.

Pokretanje *Novog doba* po Ivanki Kuić predstavljalo je „prekretnicu u povijesti splitskog novinstva“, i to zbog „modernog, građanskog načina informiranja“, bez stroge političke povezanosti s određenom političkom skupinom, koji je, uostalom, pridonio i razvoju Splita u moderan grad.⁹⁰⁶

Iako su unutar *Novoga doba*, barem formalno, propagirali političku neutralnost, u stvarnosti je situacija bila drugačija. Dnevnik je tijekom svoga izlaženja podržavao različita, a ponekad i suprotstavljena, politička mišljenja. Tijekom ovoga razdoblja 1918. - 1929. podrška je ispočetka pružena Anti Trumbića i Demokratskoj stranci, potom zemljoradnicima i Josipu Smodlaku, pa ponovno Davidovićevoj (Demokratskoj) stranci.⁹⁰⁷ Relativno česta promjena

⁹⁰² Ivanka KUIĆ, „*Novo doba* – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 30/2013., 115.

⁹⁰³ Hrvoje MOROVIĆ, *Građa za bibliografiju splitske periodike*, sv. 1., Split, 1968.; *Splitske novine*, Split, 1999.

⁹⁰⁴ Radica navodi: „Biti tiskan u *Novome Dobu*, bilo je svakako najveće priznanje za jednog mladog novinara i književnika.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 44.

⁹⁰⁵ Zbog kritike prema komunistima, list nije izlazio nekoliko dana u prvoj polovici 1919., „Split, 7. travnja“, *ND*, br. 75., 7. IV. 1919., 1.

⁹⁰⁶ I. KUIĆ, „*Novo doba*...“, 114.-116. O jezičnoj politici *Novog doba* više vidi u: Anđela MILINOVIĆ, „Vrijednosni jezični identitet u dnevniku *Novo doba* (1918. – 1941.)“, *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskog jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, 11/2013, br. 1, 25.-44.

⁹⁰⁷ B. BOBAN, „Dalmacija između jugoslavenstva...“, 127.-145. I Trumbić na jednom mjestu 1930-ih navodi da su *Novo doba* i novi urednik Vinko Brajević ranije „politički a ne stranački“ pripadali Davidovićevoj Demokratskoj stranci. Vidi: Stjepan MATKOVIĆ – Marko TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića 1930.*

političkih favorita dovela je do čestih izrugivanja političkih i novinski protivnika Kisićevom listu.⁹⁰⁸

Možemo bez ikakve sumnje reći da je *Novo doba* na početku svoga izlaženja pokušalo steći legitimitet predratne Smodlakine *Slobode*. Time ne mislimo samo na program koji je zagovaralo (jugoslavensko ujedinjenje, a potom narodno i državno jedinstvo, najbliže programu Demokratske stranke), već i po bliskim vezama novine s vodstvom Splitske općine.⁹⁰⁹ Mogli bismo reći da je spomenuto glasilo bilo svojevrsno neslužbeno glasilo Splitske općine, napose gradonačelnika Ivi Tartaglii kojem je, uz redovite izvještaje pohvale, na općinskim izborima 1926. i 1928. pružena podrška u kandidaturi. Tiraža *Novog doba* u ovome je razdoblju, prema izvještaju MUP-a, bila oko 8 000 primjeraka, a važno je napomenuti i da je list tijekom 1920-ih nekoliko puta bio zaplijenjen.⁹¹⁰

Kakva je uopće bila struktura *Novog doba*? Tko je njime upravljao? Kakvu je vezu list imao s gradonačelnikom Tartagliom? Ova, a i druga brojna pitanja, javljaju nam se pri proučavanju djelovanja *Novog doba*, a zahvaljujući sačuvanoj arhivskoj građi (Odvjetnička pisarnica Ive Tartaglie iz Državnog arhiva u Splitu te Arhiv uredništva Novoga doba sačuvanog u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici), na većinu pitanja imamo odgovor.

Prema sačuvanome (i nedatiranome) nacrtu ciljevi *Novoga doba* bili su sljedeći: izvanstranačka funkcija lista, zagovaranje narodnog i državnog jedinstva te zastupanje i branjenje interesa Splita, od gospodarskih, preko prometnih, kulturnih i socijalnih pa do narodnih. S tim na umu, odlučeno je da će se pružiti podrška onim strankama koje će se držati ovakvih načela.⁹¹¹ Ove riječi objašnjavaju nam raznoliku podršku koje je *Novo doba* iskazivalo različitim grupacijama.

– 1938., sv. 1., Zagreb - Split, 2019., 409., bilješka (br. 147) o razgovoru s Vinkom Brajevićem, Zagreb, 28. I. 1933. Veliki župan splitske oblasti Ivo Perović također je u izvještaju MUP-u naveo da *Novo doba*, vanstranačka novina, simpatizira s Davidovićevom strankom. Vidi: SR-AJ-14-70-248. broj. pov. Veliki Župan Perović Ministarstvu unutrašnjih poslova, 22. III. 1927., pov. br. 2022/27. Naposljetku, u arhivu uredništva *Novoga doba* sačuvana su dva pisma koja je predsjednik DS-a Davidović poslao Brajeviću. Vidi: SVKST, AUND, Ljubomir Davidović, „Dragi prijatelju!“, 29. II. 1928., Ljubomir Davidović Vinku Brajeviću, 22. III. 1928.

⁹⁰⁸ Primjerice, prilikom obilježavanja desete godišnjice lista komunistički *Radnički odjek* pisao je da *Novo doba* nije bilo ni plodno ni koristilo, uvijek upereno protiv splitskih radnika i radničkog pokreta. Vidi: „Na vr' jezika“, *Radnički odjek*, br. 4., 22. VI. 1928., 4.

⁹⁰⁹ U kolovozu 1927. općinska uprava u Splitu pristala je na raniji dopis *Novog doba* da se ubuduće dnevniku mjesečno plati iznos od 1 000 dinara, a da ovaj zauzvrat tiska sve vijesti, oglase i natječaje vezane uz općinu. Vidi: SVKST, AUND, Općinska uprava Split za *Novo doba*, 6. X. 1927., br. 7936.

⁹¹⁰ Zapljene su, primjerice, bile 17. X. 1924., 6. XII. 1924., 1. VIII. 1928., itd. SR-AJ-14-70-248., br. 70-27., 70-215., 70-220.

⁹¹¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., nedatirani dokument

Urednik Vinko Kisić vodeći splitski međuratni dnevnik pokrenuo je sredinom 1918. s temeljnim kapitalom u iznosu od 234 550 tadašnjih austrijskih kruna. Sljedeća tablica pokazuje nam poznatije članove-dioničare s iznosom sudjelovanja prilikom pokretanja lista:

Tablica XXVI.: istaknutiji pokretači Novoga doba⁹¹²

Ime i prezime	Iznos	Ime i prezime	Iznos	Ime i prezime	Iznos
Šimun Rak	7 000	Frano Rosić	2 000	Uroš Desnica	500
Josip Arambašin	6 000	Jakša Račić	1 500	Mirko Buić	250
Vjekoslav Škarica	6 000	Marko Kalogjera	1 000	Lovre Manola	250
Joakim Kunjašić	6 000	Jozo Zelić	1 000	Emanuel Vidović	100
Jerko Čulić	6 000	Dujam Mikačić	1 000	Mate Jankov	100
Prvislav Grisogono	6 000	Eduard Grgić	1 000	Dane Matošić	100
Ante Štambuk	6 000	Grgo Kaliterna	1 000	Inž Šakić	100
Josip Karaman	6 000	Lovre Radica	1 000	Dane Matošić	100
Ivo Antičević	6 000	Vicko Juras	1 000	Inž Marki ⁹¹³	100
Milan Marušić	6 000	Josip Beroš	600	Adolf Štuk	100
Jakov Čulić	4 000	Duje Ivanišević	500		
Niko Ljubić	4 000	Gajo Bulat	500		

Struktura članstva pokazuje nam da je tadašnja ne samo splitska, već i ostala dalmatinska buduća međuratna projugoslavenska politička elita podržala pokretanje novoga Kisićevoga dnevnika. Između ostaloga, tu su se nalazili članovi aktualne (Kaliterna, Rosić) i buduće općinske uprave (Zelić, Ivanišević); budući gradonačelnici (Račić, Buić); vijećnici aktualnog (Jankov, Štambuk, Šakić, Marchi, Kalogjera) i budućeg splitskog Općinskog vijeća iz prve polovice 1930-ih (Matošić, Jerko Čulić, Škarica); predstavnici buduće Radikalske (Štambuk, Arambašin, Desnica, Kunjašić, Grgić) i Samostalno demokratske stranke (Bulat, Grisogono); zastupnik Splita na izborima 1935. (Šakić) i ostali. Još zanimljivije, sastav zadrugara odgovarao je posjetiteljima tzv. „stola mudraca“, mjesta s kojeg se navodno vodila vodeća splitska politika.⁹¹⁴

⁹¹² SVKST, AUND, Popis sudionika zadruge „Hrvatska Štamparija“

⁹¹³ Misli se na inženjera Eralda Marchija.

⁹¹⁴ Edo ŠEGVIĆ, „Braća Marko i Angjeo Uvodić“, *Kulturna baština*, 41/2015., 118.-119. Članovi zadruge, a ujedno i sudionici „stola mudraca“ bili su: Tartaglia, Škarica, Kisić, Tudor, Vidović, Lujo Rismondo i drugi. Kritičan prema ovoj skupini bio je Bogdan Radica koji je isticao kako se „stol mudraca“, „koji stvarno nisu bili nikakvi mudraci“ više isticao „svojim večerama i marendama, nego li intelektualnim simpozijima.“ Ipak, Radica priznaje da su članovi „neosporno predstavljali vrhunac zauzetog položaja i ugleda u gradu.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 40.-41.

Ovakva koncentracija bila je i moguća u prvom razdoblju dok još nisu počela raslojavanja unutar političkih stranaka. Na prethodnim stranicama vidjelo smo da je nedovoljnih 31 % dioničara lista željelo da *Novo doba* postane službeno glasilo DS-a, što je naposljetku odbijeno.⁹¹⁵ Uz ovu zanimljivost, zapažen je i sukob na skupštini s kraja 1922. kada su neki dioničari iskazali nezadovoljstvo držanjem lista prema pitanju agrarne reforme te interesima kućevlasnika.⁹¹⁶

Nekoliko riječi potrebno je reći i o strukturi zadruge „Novo doba“⁹¹⁷, pogotovo zbog budućeg sukoba uredništva s Tartagliom. Prema pravilniku iz studenog 1925., u Zadrugu se stupalo isključivo jednoglasnom odlukom (tročlanog)⁹¹⁸ ravnateljstva, biranog na trogodišnje razdoblje. Također, isto je tijelo moglo isključiti članove zbog klevete ili sudjelovanju u malverzacijama, te je moralo sazvati redovitu glavnu skupštinu svake godine zaključno do 31. svibnja. Na istoj je svaki član imao pravo predstavljati broj glasova koliko je imao udjela, a zaključci su bili pravovaljani ako je skupštinu pohodilo 1/10 članova i 1/4 svih udjela. Izvanredna skupština, pak, mogla se sazvati zahtjevom ravnatelja, zamjenika ili voljom 1/10 zadrugara.⁹¹⁹ Tko je sve činio tročlano ravnateljstvo u ovom razdoblju, svjedoči sljedeća tablica.

Tablica XXVII.: uprava Zadruge „Novo doba“ od prosinca 1922. do siječnja 1929.

RAZDOBLJE	RAVNATELJ	ZAMJENIK RAVNATELJA	ČLAN UPRAVE
22. XII. 1922. ⁹²⁰ – 18. V. 1927.	Vinko Kisić	Mate Barišić	Milan Marušić
18. V. 1927. – 9. X. 1927.	Ivo Tartaglia	Vjekoslav Stefanini	Mato Barišić
9. X 1927. – 25. III. 1928.	Ivo Tartaglia	Šimun Rak	Mato Barišić
25. III. 1928 – 16. X. 1928.	Šimun Tudor	Josip Beroš	Don Frane Ivanišević
16. X. 1928. – 27. I. 1929.	Šimun Tudor ⁹²¹	Josip Beroš	Vinko Brajević
27. I. 1929. ⁹²² -	Vinko Brajević	Mate Barišić	Ivo Antičević

⁹¹⁵ „14. srpnja“, *ND*, br. 152., 14. VII. 1919., 1.

⁹¹⁶ I. KUIĆ, „*Novo doba...*“, 117.-118.

⁹¹⁷ SVKST, AUND, Izvještaj revizora Franka Ženka Donadinija, 28. XII. 1933.

⁹¹⁸ Ravnateljstvo je moglo imati i do sedam članova, no tijekom međuratnog razdoblja uvijek je bilo tročlano.

⁹¹⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Pravilnik Nakladne Zadruge „Novo Doba“ uknjižene s ograničenim jamstvom u Splitu.

⁹²⁰ Ovoga datuma prvi se put održala konstitucijska skupština zadruge. Vidi: SVKST, AUND, Iskaz zadružnih udjela 1931.-1939. (bilježnica)

⁹²¹ Tudor je ranije preminuo pa je u siječnju 1929. novi ravnatelj postao Brajević.

⁹²² „Iz zadruge 'Novo Doba'“, *ND*, br. 28., 28. I. 1929., 2.

Iako se u javnosti uvijek isticalo da *Novo doba* ima povoljno novčano stanje, stvarna situacija bila je drugačija. U prilog tome govori nam memorandum datiran iz 1926., koji iznosi podatke o tiraži lista, ali i njegovim prihodima i rashodima.

Tablica XXVIII: Memorandum „Novoga doba“⁹²³

Godina	Tiraža (početkom godine)	Prihodi (u dinarima)	Rashodi (u dinarima)	Cijena lista (u dinarima)
1921.	3 000	670 524.92	606 486.43	0. 75
1922.	3 400	1 084 093.11	1 082 781.31	1 –od ½
1923.	3 500	1 233 917.35	1 244 980.99	1.5 – od 1/9
1924.	3 500	1 558 005.62	1 545 115.90	1.5
1925.	3750	1 646 595.82	1 723 345.86	2
1926.	3 850			2

Na temelju tablice uočavamo da rashodi lista i zadruga počinju 1925., unatoč povećanju cijene lista. Kao razlozi smanjena prihoda navedeni su nepovoljna promjena dinara i kruna, propast jutarnjeg izdanja 1925. te povećani troškove tiskanja, s obzirom da je Hrvatska tiskara prešla u vlasništvo Gradske štedionice.⁹²⁴

Mogućnost pojave konkurentskog zagrebačkog tiska otvaranjem Ličke pruge Kisić je pokušao preduhitriti pregovorima s Jugoštamptom koji su održani početkom 1926. Kisić je kao argumente isticao isti politički pravac *Novog doba* i Jugoštampe, štoviše, spremnost znatnije potpore Davidoviću uđe li on u vladu. Kako je Jugoštapa tražila 50 % udjela, pregovori su propali.⁹²⁵

Istovremeno, Kisić se tada okrenuo dotada neaktivnom, ali sada očito zainteresiranom Tartaglii pa ga je u pismu iz prve polovice 1926. uvjeravao da financijska situacija lista „nije toliko loša.“ Upoznat s glasinama da je Tartaglia „s obzirom na interese grada“ izrazio spremnost „sanirati financijske teškoće lista“ preuzimanjem udjela, Kisić je osjetio „moralnu dužnost“ prvome mu ponuditi povoljnije uvjete kako bi „ovaj list koji uživa znatno povjerenje

⁹²³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Memorandum (nedatirani). Najveći dio prihoda odnosio se na preplate, navodno 1/3, a potom su slijedili oglasi. Vidi: SVKST, AUND, Račun gubitka i dobitka.

⁹²⁴ I. KUIĆ, „*Novo doba...*“, 118.

⁹²⁵ U pregovorima s Jugoštamptom Kisić je iznosio tiražu od 4000 primjeraka, vodeću ulogu u Dalmaciji, ali i ugled u drugim dijelovima države. S druge strane, predstavnik Jugoštampe Toni Schlegel vjerovao je da je *Novo doba* precijenjeno, kako po utjecaju, tako i po iznosu. Vidi: SVKST, AUND, Vinko Kisić Toniju Schlegelu, 7. I. 1926., Jugoštampa Vinku Kisiću 14. IV. 1926., I. KUIĆ, „*Novo doba...*“, 118.-119.

ostao trajno vlasništvo Splita i srednje Dalmacije“. U tvom pravcu Tartaglii su ponuđene tri opcije sudjelovanja.

Prva je bila raspisivanje novih udjela pri čemu bi Tartaglia dobio 2000 udjela, odnosno 51 % njihovog ukupnog broja, dok bi svi ostali, uključujući Kisića sa 720 i Mate Barišića sa 653, ukupno imali 1886 udjela. U tom slučaju Kisiću bi se trebala zajamčiti sloboda oko političkog pravca, a on zauzvrat list ne bi vezao ni uz kakvu političku stranku, već bi štitio ekonomske interese Splita i srednje Dalmacije. Drugom bi opcijom Tartaglia preuzeo dio udjela, ali većina bi ostala u Kisićevim i Barišićevim rukama. Na ovaj bi način Barišić imao ranijih 653 udjela, Kisić 1377, a svi preostali imali bi 513 udjela. Naposljetku, treća opcija bila je da situacija ostane kakva jest, a da Tartaglia besamatnim zajmom od 100 000 dinara na 5 godina Kisiću omogući saniranje financijske situacije.⁹²⁶ Sve ove opcije Tartaglia u ovom trenutku očito nije želio prihvatiti jer njegovo ime ne nalazimo na podacima koji prikazuju stanje zadrugara u zadruzi „Novo doba“ posljednjeg dana 1926. o čemu nam govori tablica niže u tekstu.

Prije njezina iznošenja, dodat će još da unatoč nepovoljnoj situaciji Kisić nije odustajao od pokušaja pronalaska novog rješenja. Nepoznatom je autoru⁹²⁷ tako isticao da samo jugoslavenska koncepcija može „zacementirati našu državu“ i da tiskovine koje zastupaju takvo stajalište, poput *Novog doba*, teško preživljavaju u ovoj „sredini zatrovanoj plemenskim šovinizmom“ Gašenje lista po Kisiću bi dovelo do velike „štete za jugoslavensku ideju i specifične interese Dalmacije.“ Svaka pomoć bila je ipak uvjetovana nezavisnošću lista i Kisićevim nastavkom uređivanja istoga s nastalim pravcem jugoslavenske ideologije.⁹²⁸ Pokušaj Mate Barišića za stjecanjem većinskih udjela zasada je također ostao bezuspješan.⁹²⁹

Iz navedenoga možemo zaključiti nekoliko stvari. Tartaglia je, moguće, bio nezadovoljan što mu Kisić prvome nije ponudio otkup udjela Zadruga, a možda je jednostavno čekao povoljniji razvoj situacije, kako u poslovanju „Novog Doba“, tako i u Kisićevoj povoljnijoj ponudi. S druge strane, očito ni sâm Kisić nije bio sklon ideji da većinu dnevnika preuzme Barišić. O stanju zadružnih udjela na kraju 1926. svjedoči sljedeća tablica.

⁹²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Vinko Kisić Ivi Tartaglii, 4. IV. 1926.

⁹²⁷ Po Ivanki Kuić pismo je poslano jednom iseljeniku u Južnoj Americi. Vidi: I. KUIĆ, „*Novo doba...*“, 120.

⁹²⁸ SVKST, AUND, Vinko Kisić nepoznatoj osobi, 24. X. 1926.

⁹²⁹ SVKST, AUND, Mate Barišić Vinku Kisiću, 24. XI. 1926.

Tablica XXIX: *iskaz zadružnih udjela 31. prosinca 1926.*⁹³⁰:

Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1926.	Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1926.
Vinko Kisić	1377	File Marasović	5
Mate Barišić	653	Ante Bezić	5
Milan Marušić	310	Mate Grgičević	4
Ivo Antičević	60	Fračević (?)	4
Josip Arambašn	60	Grgo Peroš	1
Don Stipe Tomašević	60	Adolf Štuk	1
Niko Bonetti	30	Malašević (?)	1
Vicko Juras	10	Frano Zavoreo	1
Ivan Cipci	5		
		UKUPNO	2623

Kisićeva teška bolest u prvoj polovici 1927. pokrenula je mnoga pitanja oko financijskog stanja *Novog doba*, koje je u odnosu na prethodno pismo Tartaglii s vremenom postojalo još nepovoljnije. Jedan od istaknutijih zadrugara Mate Barišić u pismu Kisićevom bratu Antunu iz ožujku 1927. odgovorio je na prethodni upit o stanju u zadruzi „Novo doba“ tvrdeći da Zadruga duguje oko 250 000 dinara, od čega Gradskoj štedionici oko 90 000, a njemu (Barišiću) 125 000. Antun se upoznao i s prethodnim gore navedenim mogućim angažmanom s Tartagliom, opisanog kao mogućnost da list preuzme Splitska općina ili da se raspišu novi udjeli.⁹³¹

Za probleme *Novog doba* saznao je i urednik konkurentne *Jadranske pošte* Manfred Makale i pismom predložio zanimljivu ideju kojom bi on (Makale) osobno preuzeo *Novo doba* uz oslonac na stvoreni konzorcij. Pravac *Jadranske pošte* i *Novog doba* uredio bi se u dogovoru sa spomenutim konzorcijem, oba lista nastavila bi tiskanje u postojećim tiskarama. Makale bi, pak, samostalno odlučivao o administraciji, osoblju i troškovima.⁹³²

Ideja nije prihvaćena, a Antun Kisić nastavljao je s pokušajima rješavanja bratovih dugova, ponudivši Vjekoslavu Stefaniniju i (očito novostvorenom) konzorciju Vinkovih 1377 udjela za cijenu od 150 000 dinara, čime bi se sanirali dugovi prema upravi „Novog doba“ i Gradskoj štedionici.⁹³³ Time bi konzorcij preuzeo sva prava i obveze koje je ranije Vinko Kisić

⁹³⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Iskaz zadružnih udjela 31. decembra 1926.

⁹³¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Mate Barišić Antunu Kisiću 8. III. 1927.

⁹³² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Manfred Makale, 2. IV. 1927.

⁹³³ U Tartagliinoj ostavštini nalazimo da dug iznosi 83 700 dinara koji se Gradskoj štedionici mora podmiriti u roku od četiri godine. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., nedatirani dokument.

imao, ali i potonjem jamčio da će ostati urednik narednih 10 godina, dok bi novina i dalje pisala prema načelima narodnog jedinstva, monarhije i „izvanstranačkog informiranja.“⁹³⁴

Sve zavrzlane konačno su riješene na sjednici ravnateljstva zadruge „Novo doba“ održanoj u Kisićevom stanu uoči njegove smrti u travnju 1927. Tada je odlučeno da novi članovi zadruge postanu Tartaglia sa 477, a Jakša Račić, Dane Matošić i Vjekoslav Stefanini svaki sa 300 udjela. Time je Kisić prestao biti većinski vlasnik „Novog doba“, riješen svih novčanih dugovanja.⁹³⁵ Prilikom kasnije polemike s *Novim dobom* Tartaglia je isticao kako je njegova grupa prijatelja prikupila 190 000 dinara, s upisanih 2698 udjela.⁹³⁶

Razvojem situacije Tartaglia ne samo da nije ušao kao zadrugar u „Novo doba“, već je preuzeo dužnost ravnatelja Zadruga od svibnja 1927. Ipak, ostavku na dužnost predao je već u drugoj polovici prosinca 1927.⁹³⁷ Moguće da nova skupština zadruge nije sazvana odmah jer se čekalo da se nađe nova, prikladna zamjena za Tartagliu, što je u učinjeno u ožujku 1928. Tartaglia, dakle, nije „izbačen“ iz vodstva, već je sam predao ostavku.⁹³⁸ Koji su razlozi tome, zasad nije jasno navedeno. Možemo li pretpostaviti da su isključivo novčani?

Tartagliina ostavka na mjesto ravnatelja „Novog doba“ nije značila i potpuno prekidanje veza sa Zadrugom i listom. Po svemu sudeći, uoči službeno prihvaćene ostavke Tartaglia je želio osigurati za budućnost pa je službenim dopisom dobio pravo predstavljati udjele Josipa Beroša, Luje Rismonda, Vjekoslava Škarice i Dane Matošića. Na ovaj je način mogao upravljati s ukupno 568 svih udjela (11, 6 %).⁹³⁹ Kasnije se njegov udio još više povećao, no dvojac Brajević-Barišić također je s vremenom počeo preuzimati udjele, s tim da je Brajević preuzeo uredničku dužnost.⁹⁴⁰

Da je Zadruga i dalje imala novčane neprilike svjedoči pokušaj raspisivanja novih udjela. Jedno pismo iz sredine 1927. isticalo je potrebu skupljanja 200 000 dinara, koje se namjeravalo osigurati povećanjem broja udjela, a sve kako bi se u javnosti ostavio dojam da list opstaje vlastitim prihodima, teza korištena još i za Kisićeva života.⁹⁴¹ O uspjehu akcije

⁹³⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Antun Kisić Vjekoslav Stefaniniju, 28. III. 1927.

⁹³⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Ugovor. 6. IV. 1927.

⁹³⁶ Vidi: „Zašto i ko? Urednik *Novog Doba* i jugoslavenstvo, nacionalizam i narodna obrana“, *JP*, br. 300., 23.-24.-25-26. XII. 1933., 2.-3.

⁹³⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54., nedatirani dokument.

⁹³⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Papir o pravnim odnošajima društva „Novo Doba“

⁹³⁹ U Tartagliinoj ostavštini nalazimo na tekst koji glasi: „Ovlaštujem gospodina Ivu Tartagli da me zastupa na svim skupštinama *Novog doba* zadruge s.o.j. da mesto mene i u moje ime glasuje stvara pravovaljane zaključke. Split, 1. ožujka 1928.“ Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45.

⁹⁴⁰ Po Radici je Brajević *Novom dobu* „dao mnogo više života“, uzimajući nove suradnike, mlade Splitsane, koji nisu imali Kisićevo povjerenje. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 44.

⁹⁴¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Ivi Tartaglii, 10. VI. 1927.

svjedoče nam potvrde o plaćenim udjelima kojima su podmireni dugovi prema Gradskoj štedionici.⁹⁴²

Uz financijsko saniranje, pitanje je bilo i daljnje uređivanje lista. U pismima koja su primili zadrugari, primjerice Brajević i Stefanini, a kojima je možda autor Tartaglia, dani su prijedlozi kojima bi se smanjili troškovi i povećao ugled lista. Tako se preporučilo da beogradski izvjestitelji, za razliku od *Jadranske pošte*, koriste dodatne izvore i komentare političara, napose dalmatinskih.⁹⁴³ Brajević je pak, preporučio da dopisništvo ostane u Beogradu, a ne u Zagrebu jer je prvi središte političke situacije, kao i da vrijeme izlaska lista ostane kakvo je i bilo (navečer) s obzirom da će na svaku promjenu *Jadranska pošta* odmah reagirati.⁹⁴⁴

Možda u ovo vrijeme tiskani proglas „*Budućnost Novog doba*“ isticao je da list i dalje može biti izvanstranački i informativni organ, ali da je nužno pripaziti na sljedeće stvari: smanjiti rashode, proširiti list u Dalmaciji, odnosno učiniti ga što „dalmatinskijim“ te angažirati ljude izvan Dalmacije da ga čitaju.⁹⁴⁵ Nakon svih promjena, Kisićeve smrti, ulaska novih zadruga, broj članova zadruge znatno je povećan, kao i iznos novca. Situacija je tako posljednjeg dana 1927. izgledala bitno drugačije nego godinu dana prije, o čemu svjedoči sljedeća tablica:

⁹⁴² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Nedatirani dokument.

⁹⁴³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Vjekoslav Stefaniniju, 24. V. 1927.; Vinku Brajeviću, 19. V. 1927.

⁹⁴⁴ SVKST, AUND, Vjekoslav Stefanini Vinku Brajeviću, 19. V. 1927.; Vinko Brajević Vjekoslav Stefaniniju, 24. V. 1927.

⁹⁴⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., *Budućnost Novog doba*.

Tablica XXX: ime i prezime zadrugara te broj udjela na kraju 1927.⁹⁴⁶

Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1927.	Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1927.
Vinko Brajević	781	Petar Rismondo	71
Mate Barišić	653	Dane Matošić	71
Milan Marušić	310	Don Frane Ivanišević	71
Prva pučka dalmatinska banka	284	Ivo Antičević	60
Šimun Rak	284	Josip Arambašin	60
Jakov Čulić	284	Don Stipe Tomašević	60
Ivo Tartaglia	213	Niko Bonetti	30
Niko Ljubić	213	Vicko Juras	10
Mate Matić	213	Ivan Cipci	5
Jakša Račić	142	File Marasović	5
Ljubo Rismondo (?)	142	Ante Bezić	5
Emer Tartaglia	142	Mate Grgičević	4
Dinko I.(van) Ilić	142	Frano Zavoreo	1
Lujo Rismondo	142	Grgo Peroš	1
Šimun Tudor	71	Adolf Štuk	1
Josip Beroš	71	M. Mopolešević(?)	1
Vjekoslav Škarica	71	UKUPNO udjela	4885
Rudolf Pederin	71		

Početak 1929. *Novo doba* ušlo je u dvanaestu godinu svoga izlaženja i tom je prilikom istaknulo da „ponosno pogleda u svoju prošlost i s dobrim nadama u budućnost“ uvijek ostajući vjerno „jedinoj ispravnoj liniji“, koncentraciji „svih zdravih narodnih elemenata.“ Posebno je naglašeno nezavisno djelovanje lista i suprotstavljanje svim lošim režimima i režimskim odlukama poput centralizacije.⁹⁴⁷ I povodom novog stanja nastalog kraljevim uvođenjem diktature u *Novom dobu* istaknut je izvanstranački stav.⁹⁴⁸ Dnevnik je tako spadao među glasila koja su preživjela kraljev potez.

⁹⁴⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 202., Iskaz zadružnih udjela 31. decembra 1927.

⁹⁴⁷ „*Novo doba* u dvanaestoj godini opstanka“, *ND*, br. 3., 3. I. 1929., 4.

⁹⁴⁸ „Povodom raspuštanja svih stranaka“, *ND*, br. 25., 25. I. 1929., 3.

3. 7. Zaključak

Ulaskom u novu državnu zajednicu očekivalo se da će Split opravdati zvanje „najjugoslavenskijeg grada“, no izborni rezultati tijekom 1920-ih jasno su pokazali da je takva titula bila pretjerana. Iako mu to samome vjerojatno nije bio cilj, kao simbol jugoslavenskog Splita služio je gradonačelnik Ivo Tartaglia, barem do 1926. i dogovora s federalistima nakon čega je grad (službeno) počeo uvažavati hrvatsku misao. Bez obzira na jasne činjenice, i uoči proglašenja diktature u pojedinom mjesnom tisku i dalje ćemo naići na natpise o jugoslavenskom Splitu koji se (privremeno) odrekao svoje (jugoslavenske) prošlosti.

Značajno za politički život u gradu jest što je u novim uvjetima uskoro došlo do raspada političke koncentracije uspostavljene na srpanjskom zboru 1918. Najbolji dokaz nesuglasja predstavlja nam, možda, nemogućnost dogovora oko Trumbićeve kandidature na prvim poslijeratnim izborima 1920.

Ovdje ćemo i odgovoriti na pitanja postavljena u poglavlju posvećenom životu političkih stranaka. Izuzev komunista, lokalne organizacije svih ostale stranke počele su s djelovanjem tek od 1918.: u prvom valu svoja predstavništva u Splitu osnovali su demokrati, pučkaši, zemljoradnici i radikali, a u drugome (1924. – 1926.) samostalni demokrati, radićevci i federalisti. Slučaj druge skupine stranaka pokazuje da kasnije formiranje nije predstavljalo nikakav hendikep. Dakako, stranke su mogle očekivati (barem ispočetka) značajniji uspjeh ako su njihovi vodeći predstavnici bili političari poznati u Splitu. U tome je poželjna bila ranija protuaustrijska, odnosno projugoslavenska orijentiranost. Nedostatak jasnijih i istaknutijih vođa nekim je strankama onemogućavao jači razvoj (radikali i pučkaši), a prisutnih takvih političara drugima je vjerojatno dodatno potencirao uspjeh (samostalni demokrati s Grisogonom i federalisti s Trumbićem). Gotovo svaka od stranaka (izuzev HSS-a i HFSS-a) s većim je ili manjim uspjehom u nekom trenutku djelovanja izdavala svoje stranačko glasilo, no da (mjesni) tisak nije imao ključnu ulogu u pridobivanju glasača pokazuje nam neuspjeh dnevnika *Novo doba*, koje je često bez većeg uspjeha upozoravalo na potrebu davanja glasova određenim strankama i kandidatima. Svaka je od stranaka svojim programom pokušala obuhvatiti što veći broj staleža u gradu: napose težaka, obrtnika, trgovaca, a primamljivi su bili i državni činovnici. Tijekom parlamentarnog razdoblja stranke-sudionice uspostavljale su razna savezništva, pri čemu su neka od njih bila logična, kako zbog sličnosti programa, tako i zbog političke situacije (NRS i SDS; DS i dio zemljoradnika); druga su bila potpuno neočekivana (HSS i SDS); dok su treća bila realno ostvariva, no zbog različitih razloga do njih nikada nije došlo (komunisti s HFSS-om, odnosno HSS-om). Odnos prema Splitu bio je osjetljivo pitanje

jer bi otvoreno prozivanje grada za gubitak nacionalne svijesti (radikali) značilo osiguranu neprijaznost u ostatku tiska. Svaka od stranaka s više ili manje uspjeha održavala je stranačke zborove od kojih se najviše ističe veliki zbor SDS-a i HSS-a, održan u travnju 1928. Naposljetku, gotovo svaku od stranaka više ili manje potresala je stranačka kriza u jednom trenutku djelovanja.

Općinsko vijeće pod Tartagliinim vodstvom u razdoblju 1918. – 1926. nije imalo potreban politički legitimitet jer su ga činili vijećnici birani 1913., koji su pretežito nastavili s ranijim protuaustrijskim, odnosno prosrpskim stajalištem. Takvo Vijeće obilježava nekoliko činjenica: sukob interesa, rast godišnjih proračuna i stvaranje (po općinu problematičnog) činovničkog pitanja, koje će još više uskrsnuti tijekom 1930-ih.

Općinske izbore 1926. obilježila je intervencija režima kojom je ukinut mandat desetorici komunističkih vijećnika. S tim na umu, iako je novi sastav vijeća 1926. – 1928. bio „demokratskiji“ u odnosu na njegov prethodni saziv, činjenica jest da je Vijeće u svome djelovanju bilo „krnje.“ Tek kratki period od studenoga 1928. do siječnja 1929., paradoksalno, jedino je razdoblje, i to za čitavo međuratno razdoblje, u kojemu su u Vijeću prisustvovali vijećnici slobodnim izborima birani.

Na samome kraju možemo navesti da je Split diktaturu dočekaao s HSS-ovom upravom koja je simbolički pokazala „narušeno“ jugoslavenstvo grada naspram sve naglašenijeg hrvatstva, koje će se privremeno u novim represivnim uvjetima privremeno primiriti te isticati samo u sklopu službene, šire jugoslavenske ideje.

4. Politički život u Splitu od 1929. do 1935.

4. 1. Opći pregled

Političku krizu u zemlji nastalu atentatom u Narodnoj skupštini kralj Aleksandar I. Karađorđević odlučio je riješiti uvođenjem osobne diktature. Posebnim je proglasom 6. siječnja objavio da mu „najviši Narodni i Državni interesi“ nalažu suspendiranje Vidovdanskog ustava i raspuštanje Narodne skupštine, kako ne bi više bilo „posrednika“ između njega i naroda, „najvjernijih pomagača budućih napora.“ Novi je predsjednik vlade postao general Petar Živković.⁹⁵²

Režim je sada službeno propagirao ideologiju integralnog jugoslavenstva. Riječima Christiana Axboea Nielsena, cilj je bio da stanovništvo odbije prijašnje identitete u korist nove, unitarističke i jedinstvene jugoslavenske nacije.⁹⁵³ Kralj Aleksandar tumačio je kako su „vanjski faktori“ razbili jedinstvenu jugoslavensku naciju na tri plemena, no da je šestoga siječnja ispravljena „etnička istina“ o integralnom jugoslavenstvu, odnosno uslijedila je asimilacija triju plemena u jednu naciju.⁹⁵⁴ S tim na umu režim je, koristeći se obrazovanjem⁹⁵⁵, kulturom⁹⁵⁶, medijima i javnim prostorom, spajao pojedine „mitove“ i „simbole“ iz raznih plemena te ih prikazivao „neodvojivima.“⁹⁵⁷

⁹⁵² „Mome dragom Narodu, svima Srbima, Hrvatima i Slovencima“, *ND*, br. 7., 7. I. 1929., 1. Više o uspostavi diktature vidi u: Ljubomir ANTIĆ, „Prve reakcije u Hrvatskoj na zavođenje diktature kralja Aleksandra“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, (gl. ur. Tomislav Jonjić–Zlatko Matijević), Zagreb, 2009., 135.-144.; Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1., Zagreb, 1974., 40.-48.; Ivana DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935.*, Beograd, 2006.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 425.-432.; Stjepan MATKOVIĆ, „Šestosiječanjska diktatura u djelima suvremene historiografije“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, 197.-222.; Nedim ŠARAC, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1975. 44.-59., 105.-134.; Christian Axboe NIELSEN, *One State, One Nation, One King: The Dictatorship of King Aleksandar and His Yugoslav Project, 1929-1935*, doktorski rad, Columbia, 2002., 123.-143. Nielsenov je zaključak da je Aleksandrov „jugoslavenski projekt“ više doveo do stvaranja „policijske države“ u odnosu na uspostavljanje „unitarističkog jugoslavenskog identiteta.“

⁹⁵³ Christian Axboe NIELESEN „Policing Yugoslavism: Surveillance, Denunciations, and Ideology during King Alexandar's Dictatorship, 1929-1934“, *East European Politics & Societies*, 23/2009, br. 1., 34.-62.

⁹⁵⁴ Pieter TROCH, „Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building“, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*“, 38/2010., br. 2., 233.

⁹⁵⁵ Ljubomir PETROVIĆ, „Jugoslavenski učitelji između ideološke i društvene odgovornosti: Represija nad profesijom između dva svjetska rata“, *Tokovi istorije*, 1-2/2005., 39., 42.-43. Vidi i članke Pietera Trocha: „The Intertwining of Religion and Nationhood in Interwar Yugoslavia: The School Celebrations of St Sava's Day“, *The Slavonic and East European Review*, 91/2013., br. 2., 235.-261.; „Between Tribes and Nation: The Definition of Yugoslav National Identity in Interwar Yugoslav Elementary School Curricula“, *Südost-Forschungen*, 69/70., 2010/2011., 152.-181.

⁹⁵⁶ Ljubodrag DIMIĆ, „Integralno jugoslavenstvo i kultura 1929.-1931. godine“, *Dijalog povjesničara-istoričara* (gl. ur. Hans-Georg Fleck - Igor Graovac), 3/2001., 333.-349. O zbivanjima u Vardarskoj banovini vidi u: Vladan JOVANOVIĆ, „Negovanje dekretiranog pamćenja: nacionalne proslave i jubileji u Vardarskoj banovini“, *Tokovi istorije*, 3/2013., 93.-108.

⁹⁵⁷ Stipica GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth: Yugoslav dictatorship and the confrontation of national symbols in Croatia (1929-1935)“, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 46/2018., br. 3., 459.

Među više od 100 novoproglašeni zakona nalazio se i Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, sa zabranom daljnjeg djelovanja svih stranaka ili udruženja koja su nosila vjersko ili plemensko ime, motivacijom da time djeluju protiv narodnog jedinstva.⁹⁵⁸ Iako nije nosila ni plemenske ni vjerske ime, među zabranjenim organizacijama nalazila se i *Orjuna*.⁹⁵⁹ Novom uspostavom stanja svaka legalna organizacija morala je upozoriti vlast gdje će održati sastanak te dopustiti policijskim predstavnicima sudjelovanje na istome.⁹⁶⁰

Utisak kraljeva poteza na Split bio je, prema pisanju *Novog doba*, „silan.“ Čitavo je građanstvo uz manju manifestaciju omladine pozdravilo kraljevu odluku, u kojoj je vidjelo „nadu u bolju budućnost.“⁹⁶¹ Ipak, vjerojatnim nam se čini da su građani čekali reakciju političara, kako vodećih, tako i mjesnih.⁹⁶² Ne smijemo zaboraviti da su nakon izbora u studenome 1928. Splitskom općinom upravljali HSS (s gradonačelnikom Berkovićem), HFSS i SDS. Upravo je stav potonjih bio ključan jer se gledalo hoće li pristaše SDS-a prihvatiti kraljevu politiku jugoslavenstva ili čekati daljnji razvoj događaja. Prvislav Grisogono, primjerice, nedavno je javno iskazao nezadovoljstvo spram SDS-ovog odnosa na događaje u zemlji⁹⁶³ pa je bilo lako moguće da su on i njegovi istomišljenici, poput Vlade Matošića i Duje Ivaniševića, također bez pretjeranog oduševljenja zbog suradnje s HSS-om, s više naklonosti pozdravili ovaj kraljev potez, a možda dali i kralju otvorenu potporu u novim okolnostima. Matošić i Ivanišević tako će tijekom 1930-ih igrati važnu ulogu među režimskim pristašama u Splitu.

Neposredno po objavi novoga stanja u zemlji razne su sekcije splitskih i dalmatinskih društava javno iskazivale vjernost kralju Aleksandru⁹⁶⁴, dok su vodeći predstavnici vlasti, a

⁹⁵⁸ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 46.-47. Ivana DOBRIVOJEVIĆ, „Kraljevina Jugoslavija u doba ličnog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. veka*, 2/2008., 110.; S. GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth...“, 460. C. A. NIELSEN, *One State, One Nation...*, 149.-154.

⁹⁵⁹ J. P. NEWMAN, „War Veterans, Fascism...“, 63.-64.

⁹⁶⁰ C. A. NIELSEN, „Policing Yugoslavism...“, 42.

⁹⁶¹ „Prijem Kraljevog manifesta u Splitu“, *ND*, br. 7., 7. I. 1929., 6. Hrvoje Magazinović također navodi da je „bilo dosta ljudi koji su taj čin (uvođenje diktature, op. M. B.) pozdravljali s ushićenjem.“ Vidi: G. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 43. Ivana Dobrivojević, citirajući *Politiku*, navodi kako su Splićani „osjetili veliko olakšanje poslije teške situacije koja je već nekoliko mjeseci bila na vrhuncu.“ Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 53.

⁹⁶² Neki od njih, Marin Bego i Ivo Tartaglia pozdravili su kraljev potez, s tim da je Tartaglia istaknuo da je novi poredak „u pretežnom dijelu Dalmacije“ vrlo povoljno primljen, naročito u redovima inteligencije. Vidi: „Trebalo je pritegnuti uzde“, *ND*, br. 21., 21. I. 1929., 1.; „Dr. I. Tartaglia o novom stanju u državi“, *ND*, br. 24., 24. I. 1929., 3.

⁹⁶³ Grisogono je 1933. negirao navode iz Pribičevićeve knjige *Diktatura kralja Aleksandra* podsjetivši na svoj sukob s Košutićem i „lokalnim predstavnicima drugog krila“, te sudjelovanje na obilježavanju prvog prosinca 1928. Vidi: SVKST, AIT, M-681/18.4 I, Preuređenje Jugoslavije i Hrvatsko pitanje, [2]m), Prvislav Grisogono, „Odgovor na neispravne tvrdnje i prikaze u posljednjoj knjizi Svetozara Pribičevića, I. III. 1933.

⁹⁶⁴ Kralja su pozdravili splitska i dalmatinska Trgovačka i obrtnička komora, zanatlije, iseljeničko udruženje, Udruženje inženjera i ostali.. „Naša Trgovačka komora Njeg. Vel. Kralju“, *JP*, br. 6., 8. I. 1929., 3.; „Pozdravi

među njima i gradonačelnik Berković, prisustvovali svečanoj misi u čast kraljičina rođendana.⁹⁶⁵ U splitskim novinama zapažen je boravak Ivana Bulića u Beogradu i susret s kraljem.⁹⁶⁶ Pretpostavljam da je dotični boravio s ciljem izmjena vodećih osoba Splitske općine. Naime, Zakonom o izmjeni zakona i Zakonom o općinama i oblasnim samoupravama splitsko je Općinsko vijeće na čelu s Berkovićem raspušteno. Veliki župan Ivo Perović imenovao je novo, režimsko na čelu s Jakšom Račićem.⁹⁶⁷

Već prije došlo je do raspuštanja lokalnih organizacija stranaka, prvo mjesnih i kotarskih organizacija HSS-a⁹⁶⁸, HFSS-a i HPS-a, a potom i ostalih.⁹⁶⁹ Pomalo iznenađuje što se među zabranjenim društvima⁹⁷⁰ ispočetka nisu nalazili mjesna Seljačka sloga i Hrvatski sokol, koji su tijekom prve polovice 1929. u dnevnim novinama objavljivali podatke o svome djelovanju.⁹⁷¹ Naposlijetku je Hrvatski sokol ipak zabranjen krajem listopada, a potez je vlast branila tvrdnjom da je društvo prestalo „odgovarati uslovima svog pravnog postojanja i postojećeg pravnog poretka.“ Naknadno je uslijedila i obavijest o prestanku djelovanja Seljačke sloge.⁹⁷²

U ovom uvodnom poglavlju prikazat će se samo kratki politički pregled za razdoblje 1929. – 1935. Detaljnije o opoziciji u vrijeme diktature, napose pojedinim HSS-ovim akcijama, te sudskim procesima vođenim protiv „običnih“ građana, kao i razlozima koji su doveli do istih, govorit će se u narednim dvama poglavljima.

Sredinom 1929. kralj Aleksandar posjetio je Split, popraćen, kako je tisak navodio, „spontanom oduševljenjem građana.“ Ističući jugoslavenstvo Splita i ljubav grada prema svome

Njeg. Vel. Kralju iz Splita“, *ND*, br. 8., 8. I. 1929., 4.; „Pozdravi Njeg. Vel. Kralju iz Splita“, *ND*, br. 9., 9. I. 1929., 4.; „Pozdravi Njeg. Vel. Kralju iz Splita“, *ND*, br. 10., 10. I. 1929., 5.; „Pozdravi Njeg. Vel. Kralju iz Splita“, *ND*, br. 11., 11. I. 1929., 4. Takvi pozdravi, uključujući i privatne osobe, slani su diljem zemlje, no neki od njih sadržavali su i određene kritike. Vidi: C. A. NIELSEN, *One State...*, 143.-147.

⁹⁶⁵ „Proslava rođendana Nj. V. Kraljice u Splitu“, *ND*, br. 9., 9. I. 1929., 4.

⁹⁶⁶ „Dr. Ivan Bulić kod Njeg. Vel. Kralja“, *JP*, br. 18., 22. I. 1929., 1.; „Audijencija Dr. I. Bulića“, *ND*, br. 22., 22. I. 1929., 1.

⁹⁶⁷ „Nova općinska uprava“, *JP*, br. 28., 2. II. 1929., 5.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 436.-437.; B. RADICA, *Novi Split*, 76.;

⁹⁶⁸ U slučaju HSS-a vijest u novinama govorila je da nisu pronađeni nikakvi spisi vezani uz djelovanje stranke pa je vjerojatno mjesno vodstvo na vrijeme skrilo materijal koji bi mogao poslužiti vlastima. Vidi: „Raspuštene mjesne i kotarske organizacije HSS, HFSS i HPS u Splitu“, *JP*, br. 19., 23. I. 1929., 3.

⁹⁶⁹ „Raspuštene mjesne i kotarske organizacije HSS, HFSS i HPS u Splitu“, *JP*, br. 19., 23. I. 1929., 3.; „Raspuštanje svih stranaka u Splitu“, *JP*, br. 22., 26. I. 1929., 5.; „Raspust organizacija HSS, HFSS, HPS u Splitu“, *ND*, br. 22., 22. I. 1929., 4.; „Daljno raspuštanje stranačkih organizacija u Splitu“, *ND*, br. 25., 25. I. 1929., 4.

⁹⁷⁰ Raspuštene su, primjerice, bratovštine sv. Križa i sv. Petra Apostola u četvrtima Varoš, odnosno Lučac. Vidi: „Raspuštene bratovštine“, *ND*, br. 24., 24. I. 1929., 4.

⁹⁷¹ „Skupština 'Seljačke sloge'“, *JP*, br. 113., 16. V. 1929., 3.; „Skupština Seljačke sloge, ogranka Split“, *JP*, br. 116., 20. V. 1929., 2.; „Obljetnica smrti Stjepana Radića“, *JP*, br. 182., 8. VIII. 1929., 3.

⁹⁷² „Raspuštanje 'Hrvatskog Sokola' u Splitu“, *JP*, br. 256., 2. XI. 1929., 4. Režim je pokrenuo stvaranje zajedničkog Sokola Kraljevine Jugoslavije. Vidi: C. A. NIELSEN, *One State...*, 191.-208.

vladaru, novi gradonačelnik Račić u Aleksandru je vidio nasljednika kralja Tomislava i Grgura Ninskoga, čiji je spomenik upravo kralj trebao otkriti u drugoj polovici rujna.⁹⁷³

U listopadu iste godine kraljevom je odlukom dotadašnje ime države Kraljevina SHS promijenjeno u Kraljevina Jugoslavija. Važnije za Split jest što je grad postao sjedište Primorske banovine, jedne od devet formiranih banovina, novih administrativno-teritorijalnih jedinica, na čelu s banom.⁹⁷⁴ Neki povjesničari ističu da je cilj stvaranja banovina bio „pokušaj stapanja južnoslavenskih naroda“⁹⁷⁵ te „zadovoljavanje federalistički nastrojenog stanovništva.“⁹⁷⁶

Novim je stanjem grad Split, barem na papiru, trebao biti ravnopravan s ostalim sjedištima unutar države pa su kraljevu odluku pozdravili mjesni tisak⁹⁷⁷, razna društva⁹⁷⁸ te građanstvo koje se uz općinski proglas⁹⁷⁹ okupilo u velikom broju na gradskim ulicama. Prema pisanju mjesnog tiska posljednji je put takvo oduševljenje vladalo tek u doba ujedinjenja. Gradom je formirana prigodna povorka s više tisuća građana na čelu s gradonačelnikom Račićem i jugoslavenskom zastavom. Prigodni govori bili su izrečeni u čast kralja i jugoslavenske misli.⁹⁸⁰

⁹⁷³ „Dobro nam došao!“, *ND*, br. 168., 8. VII. 1929., 4.; „Split očekuje svoga Kralja“, *ND*, br. 169., 9. VII. 1929., 4.; „Za Karagjorgja i nerazdruživu Jugoslaviju!“, *JP*, br. 157., 10. VII. 1929., 1.-2.; „Odlazak Njegovog Veličanstva Kralja iz Splita“, *JP*, br. 157., 10. VII. 1929., 3.; „Najveličanstvenija etapa Kraljevog pohoda“, *ND*, br. 170., 10. VII. 1929., 1.-2.; „Poslije odlaska Nj. V. Kralja“, *ND*, br. 171., 11. VII. 1929., 4.

⁹⁷⁴ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 107.-108.; Stipica GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini: između državnog centralizma i supsidijarnosti*, doktorski rad, Zagreb, 2014., 167.-183., 239.-243.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 451.-457. *Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja*; Vladan JOVANOVIĆ, „Vardarska banovina: društveno-politička skica“, *Istorija 20. veka*, 1/2010., 60.-61.; C. A. NIELSEN, *One state...*, 167.-184.

⁹⁷⁵ Kako ističe Ivana Dobrivojević, „vlasti su od građana očekivale da se jednog jutra jednostavno probude kao Jugoslaveni.“ Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 109.

⁹⁷⁶ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Kraljevina Jugoslavija u doba...“, 113.-114. Dobrivojević navodi da promjena imena države „faktički označilo prelazak s kompromisnog unitarizma na jugoslavenski integralizam“. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 106.

⁹⁷⁷ „Naša se država od danas naziva Jugoslavija!“, *JP*, br. 231., 4. X. 1929., 1.; „Živjela Jugoslavija!“, *JP*, br. 232., 4. X. 1929., 1. „Kraljevina Jugoslavija!“, *ND*, br. 243., 4. X. 1929., 1. U tisku su se odmah javili natpisi kojima se očekivao snažan ekonomski razvoj Splita u situaciji kada ima svoje prirodno zaleđe što se u prvom redu ogledalo u nadi u skori završetak željezničkog spoja. Vidi: „Split i historijski 3. X.“, *ND*, br. 250., 10. X. 1929., 4.

⁹⁷⁸ *Novo doba* objavljivalo je telegrame oduševljenje upućene kralju koje su, između ostaloga, poslali Jadranska straža, Iseljenička organizacija, Jugoslavenska matica i drugi. Vidi: „Radost u Splitu“, *ND*, br. 243., 4. X. 1929., 3.; „Split pozdravlja novo stanje“, *ND*, br. 244., 5. X. 1929., 3.

⁹⁷⁹ „Građani! U duhu svoga historijskog Manifesta, Njegovom Veličanstvo Naš omiljeni Kralj Aleksandar, zadahnut idealima najsvjetlijih duhova našega preporoda, herojskom odlučnošću i vršenjem zavjeta cjelokupnog naroda, posvetio je današnjim danom našu Državu žuđenim imenom JUGOSLAVIJA i time cijelom narodu i cijelom svijetu objavio potpunu jednakost i jedinstvenost svih dijelova naše zemlje i naroda. Splicani! Ovaj veliki dan pozdravite sa veseljem i ushitom! Živilo Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I.!“, *JP*, br. 233., 5. X. 1929., 4.

⁹⁸⁰ „Živio Kralj! Živila Jugoslavija!“, *JP*, br. 233., 5. X. 1929., 4.; „Sinoćnja velebna manifestacija Splita“, *ND*, br. 244., 5. X. 1929., 2.

Imenovanje Ive Tartaglie na mjesto prvoga bana Primorske banovine⁹⁸¹ javno su pozdravili Splitska općina, razni pojedinci te udruženja poput Jadranske straže⁹⁸², Trgovačko-obrtničke komore i ostalih.⁹⁸³ Mjesni tisak također je pozdravio imenovanje pa su u *Jadranskoj pošti* u Tartaglii vidjeli „neumornog radnika“, „čovjeka široke inicijative i visoke kulture“⁹⁸⁴, a iako osobno nerasplošeni prema Tartaglii, i u *Novom dobu* također su pozdravili imenovanje. Oba su dnevnika posebno istaknuli prethodne Tartagliine zasluge u razvitku grada Splita.⁹⁸⁵

Dotadašnji veliki župan splitske oblasti Ivo Perović navodno je trebao biti Tartagliin zamjenik⁹⁸⁶, no po dolasku u Beograd je nakon nekih danih izjava Tartaglia zatražio njegovu smjenu tako da je Perović preuzeo dužnost pomoćnika ministra u Ministarstvu unutarnjih poslova.⁹⁸⁷ Pretpostavljam da su Perovićeve riječi (nakon audijencije kod kralja), kojima je Tartagliu nazvao „komesarom“ do općinskih izbora 1926., a gradonačelnikom nakon „uništenja radničkih mandata“ pogodile Tartagliu.⁹⁸⁸ Stipica Grgić upozorava da bi ranije podređeni Tartaglia sada bio nadređen Peroviću. Podban je tako postao Andrija Zdravković, koji je obnašao titulu velikoga župana primorsko-krajiške oblasti.⁹⁸⁹ Kerubin Šegvić u pismu don Frani Buliću ironično je pisao o borbi „na život i smrt“ između „Arnautina“ (Perovića, op. M. B.) i „koljenovića“ (Tartaglie, op. M. B.), u kojemu „ili jedna ili druga glava mora pasti.“⁹⁹⁰

U okolnostima kraljeva poteza, postavljanja Splita središtem Primorske banovine i promjenom imena države, svečano je proslavljena godišnjica ujedinjenja. Mjesni tisak tada je govorio o oduševljenju građana, „patriotskom iskazivanju osjećaja“, te Aleksandrovoj ulozi u

⁹⁸¹ Više o Tartagliinom gotovo trogodišnjem banovanju vidi u: Zdravka JELASKA MARIJAN, „Ivo Tartaglia i prilike u Primorskoj banovini 1929.- 1932.“, *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, 145.-156.

⁹⁸² Tartaglia je dolaskom na mjesto bana predao ostavku na sve dužnosti, izuzev mjesta predsjednika Jadranske straže. Vidi: „Jadranska straža svom predsjedniku Dr. I. Tartagli“, *JP*, br. 242., 16. X. 1929., 3.

⁹⁸³ „Odjek vijesti o imenovanju Dr. Tartaglie prvim banom“, *JP*, br. 238., 11. X. 1929., 3.; „Čestitke Banu, Dr. Ivo Tartagli iz Grada, Banovine i cijele države“, *JP*, br. 245., 19. X. 1929., 3.; „Čestitke Primorskom banu Dr. Tartagli“, *JP*, br. 247., 22. X. 1929., 2.; „Čestitke Primorskom banu Dr. Tartagli“, *JP*, br. 249., 24. X. 1929., 2.

⁹⁸⁴ „Živio ban Primorske banovine Dr. Ivo Tartaglia“, *JP*, br. 237., 10. X. 1929., 1. Tartaglii su nakon imenovanja i povratka iz Beograda priređene manifestacije mjesnih glazbenih društava ispred stana što je *Jadranska pošta* naročito istaknula te dodala da su se brojni građani spontano okupili i na taj način dali priznanje Tartaglii, „prezaslužnom načelniku i sinonimu modernog razvitka Splita.“ Vidi: „Manifestacije prvom banu Primorske banovine g. Dr. Ivi Tartagli“, *JP*, br. 241., 15. X. 1929., 3.

⁹⁸⁵ „Postavljanje Dr. Tartaglie za bana“, *ND*, br. 250., 10. X. 1929., 3.

⁹⁸⁶ O imenovanju je već izvijestio tisak. Vidi: „Imenovanje banskih pomoćnika“, *ND*, br. 252., 12. X. 1929., 1.

⁹⁸⁷ S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini*, 759.

⁹⁸⁸ „Interesovanje Nj. V. Kralja za prilike u Primorskoj banovini“, *ND*, br. 253., 14. X. 1929., 4.

⁹⁸⁹ S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini*, 759. Povodom Zdravkovićeve smrti 1939. *Novo doba* pisalo je da podban tijekom obavljanja svoje dužnosti nije „unosio lične momente“ koji bi dodatno otežali situaciju. Vidi: „Smrt bivšeg podbana Zdravkovića“, *ND*, br. 221., 18. IX. 1940., 2.

⁹⁹⁰ KUS, OFB, Kutija br.20, Korespondencija..., Ante Trumbić don Frani Buliću, 27. XII. 1922.

spašavanju države.⁹⁹¹ U *Novom dobu* otišlo se korak dalje isticanjem da je najnovijim zbivanjima „ovaj rodoljubni grad obnovio svoj polet i vjeru u budućnost.“⁹⁹²

Splitsko Općinsko vijeće jednoglasno je prihvatilo prijedlog Zagrebačkog da posebna deputacija hrvatskih gradova posjeti kralja i iskaže mu vjernost prigodom njegova rođendana.⁹⁹³ Mjesnu deputaciju predvodilo je 17 općinskih vijećnika⁹⁹⁴, uz dvojicu članova Općinske uprave, Ivana Bulić i Jakše Račića, koji je javno isticao „nepokolebljivu odanost“ Splita i Dalmacije kralju.⁹⁹⁵

Kakav je zbilja odnos imao kralj Aleksandar I. Karađorđević prema Splitu i nekim vodećim licima grada, govori nam Trumbićeva ostavština u HAZU. Između ostaloga saznajemo da je kralj pokazivao simpatije prema aktualnom gradonačelniku Račiću, za razliku od Tartaglie kojega nije simpatizirao. Aleksandar je ujedno navodno izjavio Meštroviću da, za razliku od „opozicijskog i nemirnog Zagreba“, voli Split te želi pomoći gradu na što je Meštrović uputio kralja da o potrebama grada priča s Račićem.⁹⁹⁶

Predsjednik vlade i ministar unutarnjih poslova Petar Živković posjetio je Split u kolovozu 1930. Tom je prigodom mjesni tisak, uz prigodnu Živkovićevu sliku na naslovnici, istaknuo da po prvi put dolazi predsjednik jugoslavenske vlade koja je udarila jasan jugoslavenski pravac.⁹⁹⁷ U *Novom dobu* očekivalo se da će predsjednik vlade pokazati veću zainteresiranost za napredak Splita, što su prethodne vlade propustile učiniti.⁹⁹⁸

⁹⁹¹ „U svečanom ruhu i neopisivim oduševljenjem, slavi Split dan narodnog Ujedinjenja 1. decembra“, *JP*, br. 281., 2. XII. 1929., 1.-3.; „Proslava 1. prosinca“, *ND*, br. 291., 28. XI. 1929., 2.; „Živio Kralj! Živila Jugoslavija!“, *JP*, br. 280, 30. XI. 1929., 1.; „Živio Kralj!“, *JP*, br. 293., 16. XII. 1929., 1.; „Proslava Kraljeva rođendana u Splitu“, *ND*, br. 307., 18. XII. 1929., 8.

⁹⁹² „Veličanstvena manifestacija Splita za Kralja i Jugoslaviju“, *ND*, br. 294., 2. XII. 1929., 1.-2.

⁹⁹³ „Oduševljenje općinskog vijeća za poklonstvenu deputaciju Njeg. Vel. Kralju“, *JP*, br. 284., 5. XII. 1929., 3.; „Split se pridružuje akciji Zagreba“, *ND*, br. 296., 4. XII. 1929., 2., 7.; „Proslava rođendana Njeg. Vel. Kralja u Splitu“, *JP*, br. 294., 18. XII. 1929., 5.; I. DOBRIVOJEVIĆ, „Između kralja i naroda nema posrednika: dinastička propaganda u vreme šestojanuarskog režima“, *Tokovi istorije*, 4/2006., 162.; G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 112.; C. A. NIELSEN, *One State...*, 185.-191. Ivan Peršić tvrdio je kako je na Trumbićevoj poticaj povezao zagrebačke i splitske političare oko deputacije. Vidi: S. MATKOVIĆ, „Ivo Tartaglia, naprednjaštvo...“, 191.

⁹⁹⁴ Od poznatijih osoba (važnih i za daljnji dio rada) deputaciji su prisustvovali don Frane Ivanišević, Ante Tresić Pavičić, Niko Bartulović, Mirko Buić, Slavko Radica i drugi. Vidi: „Sinoćnji odlazak poklonstvene deputacije iz Splita“, *ND*, br. 306., 16. XII. 1929., 3.

⁹⁹⁵ „Split se pridružuje akciji Zagreba“, *ND*, br. 296., 4. XII. 1929., 2., 7. „Veličanstvene manifestacije Dinastičke i Unistarističke misli u prijestolnom Beogradu“, *JP*, br. 294., 18. XII. 1929., 1.-2., 6.; „Poklonstvena deputacija kod Nj. Vel. Kralja“, *ND*, izvanredno izdanje, 17. XII. 1929., 1.; „Za Kralja i Jugoslaviju!“, *ND*, br. 307., 18. XII. 1929., 1.-3., 7.-8.; „Manifestacije velike i jedinstvene Jugoslavije“, *ND*, br. 306., 16. XII. 1929., 2.; „Poslije svečanih beogradskih dana“, *ND*, br. 312., 24. XII. 1929., 25.

⁹⁹⁶ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 77., bilješka (br. 25) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 29. VIII. 1930.

⁹⁹⁷ „Živio predsjednik vlade g. general Petar Živković!“, *JP*, br. 179., 4. VIII. 1930., 3.; „Dobro nam došao!“, *JP*, br. 180., 5. VIII. 1930., 1.

⁹⁹⁸ „Pretsjudnik vlade u Splitu“, *ND*, br. 180., 5. VIII. 1930., 1.

Ranije imenovano Općinsko vijeće, uz prisustvo banskih, vojnih, ckrvenih i civilnih vlasti, u Živkovićevu je čast održalo svečanu sjednicu na kojoj je Račić govorio o starodrevnom Splitu, bez epiteta „hrvatski“, kao gradu „lijepe i svijetle nacionalne prošlosti i zdravog nacionalnog shvaćanja sadašnjice“, uobličeno prihvaćanjem (politike) šestog siječnja. S tim na umu, nadao se da će vlada znati prepoznati važnost Splita za državu te mu posvetiti zasluženu pozornost. Živković je u svom govoru istaknuo vodeću „nacionalnu svijest Splitskana“ na Primorju i njihovo „najbolje razumijevanje“ kraljevog manifesta, uz obećanje da će se voditi računa o Splitskoj općini pod Račićevim vodstvom.⁹⁹⁹ Na prigodnoj večeri Živković je također naglasio da je Split 1918. s patriotskom krilaticom „za Beograd“ nakon ujedinjenja postao prometni i kulturni centar Primorja. Predsjednik vlade pohvalio je i napredak grada kao rezultat zajedničkog rada države i privatnika.¹⁰⁰⁰ I nakon Živkovićeve odlaska Račić je u brzojavu isticao podršku splitske Općinske uprave aktualnom režimu¹⁰⁰¹, na što je predsjednik vlade istaknuo kako je uvijek cijenio „požrtvovnost i idealni patriotizam svih Splitskana, napose Općinske uprave.“¹⁰⁰²

Ivan Meštrović boravio je u Splitu¹⁰⁰³ za vrijeme ove posjete pa je primijetio pasivan stav građana, no i općenito bolju atmosferu u odnosu na neke druge gradove. Živkovića su za vrijeme boravka kao „radikalska grupa“ posjetili Uroš Desnica, Sergej Urukalo, Joakim Kunjašić¹⁰⁰⁴ i Josip Cortelazzo (Jablanović).¹⁰⁰⁵ Očito još pod dojmom Živkovićeve boravka općinski proglas prilikom prve godišnjice promjene imena države govorio je o „nacionalnom Splitu, historičkom bedemu jugoslavenstva.“¹⁰⁰⁶

Posljedica Živkovićeve posjete Splitu bilo je određeno političko (re)grupiranje, ali i pojava manjih nesuglasica između ranijih političkih protivnika. U nedatiranom dokumentu, moguće nastalom najkasnije do prve polovice rujna 1930., skupina političara prethodno bliskih

⁹⁹⁹ SVKST, M-611/III c, ZOV, Izvanredna sjednica, 6. VIII. 1930., br. 5462/1

¹⁰⁰⁰ „Triumfalni doček predsjednika vlade u Splitu“, *JP*, br. 181., 6. VIII. 1930., 2.; „Svečani put pretsjednika Vlade“, *ND*, br. 181., 6. VIII. 1930., 1.; „Deputacija kod predsjednika Vlade“, *ND*, br. 181., 6. VIII. 1930., 2.; „Veličanstven doček u Splitu“, *ND*, br. 181., 6. VIII. 1930., 4.; „Boravak pretsjednika vlade u Splitu“, *ND*, br. 182., 7. VIII. 1930., 1.-2.; „Staro se neće nikada povratiti“, *JP*, br. 182., 7. VIII. 1930., 1.;

¹⁰⁰¹ „Brzojavka pretsjedniku vlade“, *ND*, br. 185., 11. VIII. 1930., 2.

¹⁰⁰² „Zahvala Pretsjednika Vlade“, *ND*, br. 187., 13. VIII. 1930., 6.

¹⁰⁰³ Štoviše, Meštrović je prisustvovao spomenutoj svečanoj večeri u prisustvu Živkovića, Tartaglie, Račića, drugih članova općinske uprave, pojedinih vijećnika i ostalih značajnih mjesnih, projugoslavenskih političara. Vidi: „Večera na ratnom brodu 'Hvar'“, *JP*, br. 182., 7. VIII. 1930., 5.

¹⁰⁰⁴ Više o Joakimu Kunjašiću vidi u: Tonko BARČOT, „Jugonacionalisti na otoku Korčuli“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49/2007., 699.

¹⁰⁰⁵ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 77., bilješka (br. 25) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 29. VIII. 1930.

¹⁰⁰⁶ „Živjela Jugoslavija!“, *JP*, br. 230., 3. X. 1930., 4.; „Proslava 3. Oktobra u Splitu“, *ND*, br. 229., 2. X. 1930., 6.

Demokratskoj i Zemljoradničkog stranci Živkoviću je izrazila potporu, odnosno spremnost na „podupiranje vlade na izgradnji Jugoslavije.“ Među potpisnicima su se nalazili Budislav Grga Anđelinović, Ivan Majstrovic, Jozo Zelić, Mirko Buić, Manfred Paštović, Andrija Zelić i drugi.¹⁰⁰⁷ Ovim potezom navedena skupina političara bila je spremna sudjelovati u novim političkim kombinacijama, no u tome naumu nije bila jedina.

U drugoj je polovici rujna 1930., naime, Prvislav Grisogono¹⁰⁰⁸ sa skupinom istomišljenika, Vladom Matošićem, Dujom Ivaniševićem, Josipom Barbieriem i Mirkom Krstulovićem, dakle bivšim pripadnicima SDS-a, održao manji sastanak na kojem je ova „nacionalna grupa“ definitivno raskrstila s vodstvom SDS-a, odnosno Pribičevićem, te svoje usluge otvoreno ponudila kralju i vladi.¹⁰⁰⁹

U izjavi novinama Grisogono je objasnio da je sastanak posljedica Živkovićeve najave o potrebi koncentracije jugoslavenskih snaga, kojom se „čestiti nacionalni elementi“ moraju staviti u službu naroda, a ne apstinirati. Po njemu je bivša SDS, kao najistaknutija pobornica narodnog jedinstva i jugoslavenske ideologije, trebala pozdraviti kraljeve poteze, a ne solidarizirati se s „plemenski partikularističkim državnopravnim pogledima bivših radićevskih i federalističkih političara.“ Bilo je potrebno, zaključio je Grisogono, „ukloniti zabunu“ tko podržava narodno i državno jedinstvo, a tko ne. Na kraju je Grisogono pozvao druge bivše stranke „s čestitim i nacionalnim elementima“ da naprave sličan potez.¹⁰¹⁰ Već je navedeno da je pitanje bilo kako će pojedini mjesni članovi SDS-a gledati na novo stanje nastalo kraljevim potezima, a ovaj nam potez samo pokazuje da njegovi vodeći članovi nisu u potpunosti prihvatili suradnju s HSS-om. Bolje rečeno, ovo je samo pokazalo da je SDK u Splitu stajala na labavim nogama pa su kao posljedice nastala razna javna sukobljavanja (bivših) saveznika u drugoj polovici 1930-ih.

Grisogonovim istomišljenicima pojedinci su davali podršku i isticali potrebu većeg uključenja omladine u cijelu akciju.¹⁰¹¹ S druge strane o akciju se očešao Manfred Paštović proglasom da bivša Demokratska stranka neće objavljivati nikakvu posebnu deklaraciju iz

¹⁰⁰⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2194/1-3

¹⁰⁰⁸ Po promjeni imena države u Kraljevina Jugoslavija Grisogono je izjavio da kraljev potez odgovara željama „najširih narodnih slojeva“, a i da je ovo bila njegova „misao vodilja“ koja pokazuje kraljevu mudrost. Vidi: „Čitava zemlja pozdravila je velike reforme“, *ND*, br. 244., 5. X. 1929., 1.

¹⁰⁰⁹ „Jugoslavenska nacionalna koncentracija“, *JP*, br. 220., 22. IX. 1930., 3.; „Dr. P. Grisogono za politiku Vlade“, *ND*, br. 220., 22. IX. 1930., 5.

¹⁰¹⁰ „Akcija g. Dra Grisogona“, *ND*, br. 220., 22. IX. 1930., 3.

¹⁰¹¹ „Akcija gosp. Dr. Grisogona i omladina“, *JP*, br. 223., 25. IX. 1930., 4. Kao pripadnik bivše Demokratske stranke Silvije Alfrević isticao je da će akciju Grisogona, „autoritativne ličnosti dostojne svakog povjerenja“ prihvatiti svi iskreni Jugoslaveni, pristaše integralnog jugoslavenskog narodnog i državnog jedinstva. Vidi: „Na akciju g. Dr. P. Grisogona“, *ND*, br. 221., 23. IX. 1930., 3.

razloga što je već otprije iskazala podršku kralju, odmah po nastupanju novog režima u mnogo opasnijim uvjetima i „bez čekanja na razvoj prilika.“¹⁰¹² Paštrovićeva opaska ostala je bez odgovora sa suprotne strane.

Grisogonov polet ogledao se i što je na sjednici Banskog vijeća¹⁰¹³ s kraja 1930. upravo on predložio pozdravni telegram kralju.¹⁰¹⁴ Ipak, od neke njegove značajnije političke akcije nije bilo ničega jer je godinu dana poslije prihvaćanjem poslaničke dužnosti u Čehoslovačkoj napustio Split. Na oproštajnoj je večeri Grisogono tada izrazio želju da se jednom vrati na „nove borbe za stare ideale“, ali i podsjetio nazočne o važnosti Dalmacije kao kulturne cjeline.¹⁰¹⁵

Kraljevom su odlukom u listopadu 1930. konačno ukinuti agrarni odnosi u bivšoj pokrajini Dalmaciji.¹⁰¹⁶ Prividno rješenje agrarnog pitanja također je pozdravljeno u tisku.¹⁰¹⁷ Splitski težaci na prigodnom su sastanku javno iskazali zadovoljstvo postignutim, no u *Jadranskoj pošti* držali su da je namjera sastanka bila i pokušaj stvaranja neke političke stranke. U prilog tome opažene su pohvale Demokratskoj i Zemljoradničkoj stranci i Anđelinoviću¹⁰¹⁸, dok se nigdje nisu spomenuli Smodlaka, Tartaglia, Pederin¹⁰¹⁹ i ostali političari koji su prethodno zagovarali rješenje ovoga pitanja.¹⁰²⁰

U prvoj polovici 1931. nije bilo značajnijih političkih događaja u Splitu, izuzev sastanka Oskara Tartaglie s 40-ak istomišljenika, nacionalista, oko osnivanja Jugoslavenske akcije u Splitu.¹⁰²¹ Potonja je organizacija nastala u siječnju 1930., okupljajući pretežito nacionalističku omladinu s ciljem jačanja jugoslavenske nacionalne svijesti i potpore režimu. Ipak, sve do 1932.

¹⁰¹² „Jugoslavenska akcija Dr. Grisogona“, *JP*, br. 236., 10. X. 1930., 4.

¹⁰¹³ Tisak navodi da su banski vijećnici Primorske banovine za grad Split bili Jakša Račić, Ivo Bulić i Prvislav Grisogono. Vidi: „Imenovanje banskih vijećnika“, *JP*, br. 153., 4. VII. 1930., 4.; „Banski vijećnici Primorske banovine“, *ND*, br. 180., 5. VIII. 1930., 6.

¹⁰¹⁴ „Bansko vijeće Primor. banovine“, *ND*, br. 285., 10. XII. 1930., 2.-3.

¹⁰¹⁵ „Pred odlazak g. Dra Grisogona u Prag“, *ND*, br. 226., 28. IX. 1931., 5.

¹⁰¹⁶ Ivan HRSTIĆ, „The Abolition of the Colonate...“, 529.; A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 196.-208.; F. MIROŠEVIĆ, „Položaj dalmatinskog težaka...“, 92.-93.

¹⁰¹⁷ „Agrar za Dalmaciju riješen!“, *JP*, br. 246., 22. X. 1930., 1.; „Živio Kralj!“, *JP*, br. 246., 22. X. 1930., 4.; „Povodom riješenja Agrarnog pitanja u Dalmaciji“, *JP*, br. 247., 23. X. 1930., 1.; „Likvidacija agrarnih odnosa u Dalmaciji“, *ND*, br. 246., 22. X. 1930., 1.

¹⁰¹⁸ Anđelinović je zahvalio, ali i istaknuo da najviše treba zahvaliti samome kralju. Vidi: „Odjeci zakona o agraru“, *ND*, br. 251., 28. X. 1930., 5.

¹⁰¹⁹ Pederin je krajem godine u izjavi upućenoj „bivšim zemljoradnicima“ istaknuo da ne može iznijeti svoje mišljenje o novom agrarnom zakonu iz razloga što su zborovi i sastanci zabranjeni, barem njemu, dok „neka gospoda iz Splita (mислеći time vjerojatno na Anđelinovića, op. M. B.) a i nekoja u pokrajini“ iste slobodno održavaju. Vidi: „Bivšim zemljoradnicima na znanje“, *ND*, br. 298., 29. XII. 1930., 6. Banska uprava je odmah po izlasku ovoga članka demantirala stanje o povlaštenosti nekih skupina u komentiranju članka isticanjem da je odlukom vlasti od početka studenog zabranjeno održavanje sastanaka radi raspravljanja oko zakona. Vidi: „Bivšim zemljoradnicima na znanje“, *ND*, br. 299., 30. XII. 1930., 6.

¹⁰²⁰ „Refleksije na sastanak težaka“, *JP*, br. 254., 31. X. 1930., 5.

¹⁰²¹ „Organizovanje jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 9., 13. I. 1931., 4., „Sastanak Jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 11., 15. I. 1931., 4.

ova organizacija nije imala značajnije djelovanje.¹⁰²² U Splitu je to djelomično uspjela jer se, pokušavajući baštiniti *Orjuninu* prošlost, borila s nekim drugim organizacijama, koje su također pokušale prisvojiti nasljeđe ove organizacije.

U Splitu je zapažena bila uspostava dopisništva Centralnog presbiroa (dalje: CP) u travnju 1931., koji je osnovala vlada kao svojevrsno „ministarstvo za propagandu.“ U svojem je djelovanju, između ostaloga, dopisnik CP-a nadzirao pisanje tiska i kretanja novinara, pratio razna zbivanja u mjestima ili poticao propagandu u čast režimu.¹⁰²³ Antun Masovčić obnašao je dužnost (glavnoga), a Ćiro Čičin Šain pomoćnoga splitskoga dopisnika CP-a.

Unatoč službenim hvalospjevima uvođenje diktature nije popravilo stanje u državi, pogoršano i širenjem svjetske gospodarske krize pa je Aleksandar u rujnu 1931. proglasio novi, „oktroirani“ ustav.¹⁰²⁴ Bojan Simić upozorava da je ustavom određeno javno glasovanje bilo „korak unatrag“ u odnosu na tajno glasovanje 1920-ih,¹⁰²⁵ dok Ivana Dobrivojević navodi da je ustav „formalno“ predstavljao kraj otvorene diktature, iako je „karakter režima ostao gotovo nepromijenjen.“¹⁰²⁶

Objavljivanjem ustava raspisani su novi izbori za Narodnu skupštinu (i novouspostavljeni Senat) na kojima se, nakon što je opozicija bojkotirala izbore, kao strankasudionica pojavila samo vladina lista na čelu s Petrom Živkovićem.¹⁰²⁷ Režim je u svojoj agitaciji isticao da je izlazak na izbore čin građanske i političke odgovornosti.¹⁰²⁸

Pri najavi izbora u *Jadranskoj pošti*¹⁰²⁹ redovito su objavljivani mnogi propagandni članci, od kojih je neke napisao i sâm CP-ov dopisnik u Splitu, Antun Masovčić. Člancima se, primjerice, hvalio rad aktualne vlade, pozivao narod na izlazak na izbore i kritizirao sustav kakav je bio prije šestoga siječnja.¹⁰³⁰

¹⁰²² Po Christianu Krzydłowski, razlog tome bili su „nedostatak kodificiranog programa“ i „brojne pukotine“, odnosno frakcije unutar organizacije koje su se borile oko agitacije, usko vezane uz intelektualce, ili uz šire djelovanje. U tom smislu nedostajalo je pravo vodstvo Vidi: Christian KURZYDŁOWSKI, *Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the ZBOR movement*, doktorski rad, 2017., London, 113., 116.

¹⁰²³ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 54.-56.

¹⁰²⁴ LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS*, 53.-57.; R. HORVAT; *Hrvatska na mučilištu*, 499.-505.; H. MATKOVIĆ, *Hrvoje Povijest Jugoslavije*, 177.-178.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 301.-303. Više o samom Ustavu vidi u: Anita BLAGOJEVIĆ, Branka RADONIĆ, „O Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“, *Pravni vjesnik*, 28/2012, br. 1. 123.-143.; I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 59.-69.; C. A. NIELSEN, *One State...*, 385.-389.

¹⁰²⁵ Bojan SIMIĆ, „Organizacija državne propagande na Balkanu tokom tridesetih godina XX veka: analiza slučaja Bugarske i Jugoslavije“, *Tokovi istorije*, 3/2007., 134.

¹⁰²⁶ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Kraljevina Jugoslavija...“, 117.

¹⁰²⁷ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 505.-506.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 303.-306.; C. A. NIELSEN, *One State...*, 389.-396.

¹⁰²⁸ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 69.-78.

¹⁰²⁹ Ovaj je dnevnik oduševljeno pozdravio novi ustav kao dokaz povratka prava i slobode naroda. Vidi: „Novi ustav Kraljevine Jugoslavije!“, *JP*, br. 203., 3. IX. 1931., 1., 5.

¹⁰³⁰ Npr. „Naša nova politička orijentacija“, *JP*, br. 225., 29. IX. 1931., 2.; „Kraljevina Jugoslaviju treba izraditi“, *JP*, br. 226., 30. IX. 1931., 2.; „Učestvovanje na izborima“, *JP*, br. 240., 16. X. 1931., 2.; „Veliki značaj ovih

Bivši dalmatinski radikalski poslanici, Uroš Desnica, Sergije Urukalo, Nikola Subotić, Joakim Kunjašić i Sever Varda održali su prvi izborni sastanak na splitskom području. Tom prigodom objavljena rezolucija istaknula je potrebu za pomaganjem kralja i vlade u nadolazećem razdoblju.¹⁰³¹ Odmah potom uslijedio je odgovor Anđelinovića, koji je znatnim angažmanom sebi omogućio kandidaturu na vladinoj listi u Splitu.¹⁰³²

Na predizbornom je skupu Anđelinović pozvao prisutne da ne budu pasivni na izborima, a podršku mu je u ime grupe Jugoslavena pružio i Vlade Matošić, član Općinske uprave. Možemo zapaziti kako je *Novo doba* detaljnije objavilo detalje Anđelinovićevog govora pa mu je na neki način, unatoč svojoj izjavi o strogoj neutralnosti, pružalo posrednu podršku u odnosu na drugog kandidata.¹⁰³³ Podršku su ovom kandidatu pružili i splitski težaci, članovi Zemljoradničke stranke 1920-ih.¹⁰³⁴

Naime, uz Anđelinovića kao drugi kandidat na vladinoj listi pojavio se Petar Đirlić, ranije jedan od prvih zagovornika Radićeve politike u Splitu, odnosno jedan od poznatijih HSS-ovih disidenata, koji se sada priključio režimskim snagama.¹⁰³⁵ Đirliću je na izborima podršku pružala *Jadranska pošta* što možemo uočiti iz većeg prostora koji je ova novina posvećivala njegovim predizbornim zborovima i programu. U svojim je govorima Đirlić također govorio o pogubnosti stranačkih borbi, a zanimljive su mu misli da je razdoblje oporavka (od 6. siječnja 1929. do najave izbora, op. M. B.) trebalo biti i duže. Podršku je ovom kandidatu pružao Branko Radica, autor monografije *Novi Split*, koji je isticao razvoj Splita od 1918., a indirektno se očešao i o Anđelinovića.¹⁰³⁶

Da su na izborima 1931. postojali pritisci, svjedoči nam nekoliko izvora. U ostavštini Manfreda Paštovića tako nalazimo primjer obrasca namijenjen svim glasačima koji još nisu

izbora“, *JP*, br. 244., 21. X. 1931., 2.; „Jugoslavensko jedinstvo uvjerava i pobjedjuje“, *JP*, br. 246., 23. X. 1931., 2.; „Idemo na izbore!“, *JP*, br. 256, 4. XI. 1931., 2.; „Sutra će narod da glasa za politiku jedinstva i sloge“, *JP*, br. 259., 7. XI. 1931., 2.

¹⁰³¹ „Izborni sastanak bivših radikalskih poslanika“, *JP*, br. 235., 10. X. 1931., 4. Varda je bio kandidat za srez Sinj, Kunjašić za Korčulu, Urukalo Benkovac i Subotić Knin. Vidi: „Kandidati za Primorsku banovinu“, *JP*, br. 243., 20. X. 1931., 4.; „Jedan predizborni zbor u Splitu“, *ND*, br. 237., 10. X. 1931., 6. Desnici se aktivnost očito isplatila jer je na izborima početkom 1932. izabran za jednoga od tri senatora Primorske banovine, uz Majstrovića i Nikolu Preccu. Vidi: „Jučer su obavljani izbori senatora u cijeloj državi“, *JP*, br. 2., 4. I. 1932., 1.

¹⁰³² „Predizborni sastanak prijatelja g. dr. Angjelinovića“, *JP*, br. 236., 12. X. 1931., 3.; „Izborni zbor d. ra Angjelinovića“, *ND*, br. 238., 12. X. 1931., 5.

¹⁰³³ „Veliki zbor Dr. Grge Angjelinovića“, *JP*, br. 252., 30. X. 1931., 5.; „Predizborni zbor dr. Grge Angjelinovića u Splitu“, *ND*, br. 254., 30. X. 1931., 5.

¹⁰³⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1025/2, 1041.

¹⁰³⁵ O dotičnome više vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, „Đirlić (Gjirlić) Petar (Pero)“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 91.-92.; *Isti*, „Senatori iz Splita...“, 318.-320.

¹⁰³⁶ Kako je Anđelinović u svojoj retorici isticao zatvorske kazne zbog protuaustrijskog djelovanja, Radica je izjavio da „nije veći Jugoslaven onaj koji je pod Austrijom stradao za Jugoslaviju, a potom bio nagrađen.“ Vidi: „Vrlo uspješni sastanak g. Pere Gjirlića“, *JP*, br. 248., 26. X. 1931., 3.; „Veličanstveni izborni zbor g. Petra Gjirlića u Splitu“, *JP*, br. 254., 2. XI. 1931., 3.-4.

ispunili svoju građansku dužnost. Takvi bi se zamolili da to odmah učine i glasaju za Anđelinovića.¹⁰³⁷ Drugi obrazac upućen čuvarima „žara“, odnosno izbornih mjesta isticao je kako je važno čuvati Anđelinovićeve interese na izborima te uvjeriti narod da glasovima za Anđelinovića „pomažu u prvom redu sebi i svome kraju.“ Dakako, čuvari izbornih žara nisu smjeli napuštati mjesto glasanja sve do završetka izbora.¹⁰³⁸ Kerubin Šegvić pisao je don Frani Buliću kako se počinje osjećati jaka represija prema ljudima „zavisnim od vlasti“ za sudjelovanjem na izborima.¹⁰³⁹ Naposljetku, don Frane Bulić u svome dnevniku navodi da je „strogi nalog“ iz Beograda govorio da „svi činovnici moraju glasovati“ za Anđelinovića ili Đirlića.¹⁰⁴⁰

HSS nije sudjelovala na izborima, iako su po svemu sudeći na području Splita vršene pripreme u slučaju Mačekove promjene mišljenja. Izvjesni Jakov Petrić, osumnjičen zbog prikupljanja potpisa za Mačekovu listu, u svojoj je obrani isticao da je samo slijedio naređenja Ivana Bavčevića i Paške Kaliterne. Potonji je tvrdio da je skupljao potpise isključivo za listu splitskog sreza jer je vjerovao da će opozicija sudjelovati na izborima. Optužnica zbog razbijanja jedinstva države podignuta je protiv Bavčevića i Petrića: prvi je oslobođen optužbi, dok je drugi osuđen na desetomjesečnu zatvorsku kaznu. Raznim odgađanjima, revizijom i naposljetku novim suđenjem postigao je, čini se, da istu kaznu nije morao izdržati.¹⁰⁴¹ Rezultati izbora 1931. na području Splita iskazani su sljedećom tablicom.

Tablica XXXI.: rezultati izbora na području Splita¹⁰⁴²

Mjesto glasanja	Ukupan broj glasača	Glasovalo	Anđelinović	Đirlić
Grad Split	8166	3697	2755	942
Solin I. ¹⁰⁴³	751	182	171	11
Solin II.	777	206	154	52
Žrnovnica ¹⁰⁴⁴	513	52	49	3
Slatine	191	76	50	26
UKUPNO	10 398	4513	3179	1034

¹⁰³⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5, dok. br. 1035.

¹⁰³⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5, dok. br. 1018/2, Split, 24. X. 1931.

¹⁰³⁹ KUS, ODB, Kutija br. 20, Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 29. X. 1931.

¹⁰⁴⁰ NSK, R 7977 A, Don Frane Bulić, Dnevnik, 1929.-1931.

¹⁰⁴¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/IV, 4 Jakov Petrić i družina (HSS), Sig. Kzp. 2163/31-16-IV/52.

¹⁰⁴² „Split ima sa odlomcima 10 398 glasača“, *ND*, br. 217., 17. IX. 1931., 6.; „Rezultat glasanja u Splitu“, *JP*, br. 261., 10. XI. 1931., 4.; „Glasanje u splitskom srezu na izborima 8. Novembra“, *JP*, br. 262., 11. XI. 1931., 4.

¹⁰⁴³ Kućine, Mravince, Vranjic

¹⁰⁴⁴ Kamen, Stobreč

Tablica prije svega pokazuje manju izlaznost birača u odnosu na prethodne izbore. Manje od 44 % birača¹⁰⁴⁵ znatno se razlikovalo od općinskih izbora iz 1928. kada je izlaznost iznosila gotovo 68 %. Budući da izuzev kandidata režimske politike nije bilo predstavnika opozicije, rezultat bi mogao značiti da je 44 % građana, koji su imali pravo glasa, podržavalo aktualni režim.¹⁰⁴⁶ To je ipak teško reći jer su tijekom 1920-ih režimske stranke dobivale između 20 i 30 % podrške. Znači li ovo da se podrška u međuvremenu povećala ili je pritisak prema određenoj skupini birača ovisnih o državnoj vlasti urodio plodom? Naposljetku, sada je u odnosu na 1920-te uvedeno javno glasovanje.

Zadovoljne rezultatima Anđelinovićeve su pristaše napravile manje manifestacije po gradu uzvikujući razne parole u čast kralja i Jugoslavije.¹⁰⁴⁷ Prigodnim je govorom sâm Anđelinović istaknuo važnost Splita u nacionalnom životu, odnosno ponos što je izabran voljom „jugoslavenskog Splita“, koji je ostao vjeran svojim „tradicijama.“¹⁰⁴⁸ Kao „predstavnik Splita“ Anđelinović je nakon izbora čestim posjetima gradu dolazio u bliži kontakt s nazočnim pristašama pa je, možemo reći, postao najistaknutiji režimski predstavnik u gradu.

Nakon izbora vlada je krajem 1931. osnovala političku stranku, Jugoslavensko radikalnu seljačku demokraciju (JRSD), kao predstavnicu interesa nove jugoslavenske nacije.¹⁰⁴⁹ Kako ističe Dejan Djokić, samo ime JRSD, kasnije promijenjeno u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) pokazuje da je cilj režima bio ujediniti glavne političke grupe u dinastiji lojalnu jednu i jedinu stranku u državi.¹⁰⁵⁰ U Splitu je proglas o osnivanju JRSD u tisku objavljen početkom svibnja 1932., a među potpisnicima, slučajno ili ne, nije se nalazio Anđelinović.¹⁰⁵¹

Znatno uzbuđenje u gradu izazvale su eksplozije bombi, tzv. paklenih mašina, koje su postavili pripadnici i simpatizeri ustaškog pokreta. Prvo su u ožujku 1932. nepoznati počinitelji noću bacili bombu u Narodnu tiskaru *Novoga doba*, pri čemu je nastala materijalna šteta, dok je jedna od paklenih mašina bila namijenjena sokolskim prostorijama. Jedan od policijskih

¹⁰⁴⁵ Rezultat je sličan s izlaznošću u Primorskoj banovini (43 %). Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 76.

¹⁰⁴⁶ U Dubrovniku je oko 54 % građana glas poklonilo državnoj listi Vidi: Franko MIROŠEVIĆ, „Političko opredjeljivanje birača kotara Dubrovnik 1931.-1940.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1., 160.-161.

¹⁰⁴⁷ „Nakon izbora u Splitu“, *JP*, br. 260., 9. XI. 1931., 3.

¹⁰⁴⁸ „U počast Dr. Angjelinovića“, *JP*, br. 261., 10. XI. 1931., 4.; „Jučerašnji izbori u Splitu“, *ND*, br. 262., 9. XI. 1931., 6.

¹⁰⁴⁹ Kralj je već prije zagovarao stvaranje nove stranke. I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 124.-127.; C. A. NIELSEN, *One State...*, 396.-401.; P. TROCH, „Yugoslavism between...“, 234.;

¹⁰⁵⁰ D. DJOKIĆ, „Nationalism, Myth and...“, 83. Nielsen s druge strane ističe da je riječ bila o „kozmetičkoj promjeni.“ Vidi: C. A. NIELSEN, *One State...*, 437.-438.

¹⁰⁵¹ „Proglas o osnivanju JRSD“, *ND*, br. 103., 3. V. 1932., 2.

djelatnika bacio ju je u more, a nakon što je ista izvađena iz mora i demontirana, pronađena je jedna manja hrvatska zastava i natpis „Hrvatski ustaša.“ Stručnjak koji je pregledao napravu vjerovao je da je riječ o demonstrativnom činu. Upravitelj policije Magazin pisao je Državnom tužiteljstvu da unatoč najstrožim mjerama počinitelji nisu poznati. Naprava se poslala zagrebačkoj policiji čiji je upravitelj Bedeković istaknuo da je isti takav uređaj pronađen i u Zagrebu. Državni tužitelj odlučio je obustaviti postupak do pronalaska krivca.¹⁰⁵²

Mjesec dana poslije čule su se nove detonacije: prva iz pravca Marjana (iako se nije našlo mjesto gdje je paklena mašina eksplodirala, op. M. B.), a navodna druga uz sjeverni zid vojne kasarne na Gripama. Riječ je prividno bila o istim napravama kao u prethodnom slučaju, iako je u slučaju eksplozije na Gripama u obzir uzeto da je možda riječ bila o eksploziji plina u dimnjaku. Ponovno su obavljani mnogi pretresi i uhićenja, no bez uspjeha pa je i u ovom slučaju postupak obustavljen do pronalaska krivca.¹⁰⁵³ Bombe su prema Trumbićevim bilješkama izazvale i pozornost samog kralja koji je vjerovao da u Dalmaciji vlada mirna situacija.¹⁰⁵⁴ U Elaboratu u djelovanju bivših građanskih stranaka u Splitskom kotaru nastalom nakon Drugog svjetskog rata navedeno je da su Anđelinović i Tartaglia u dogovoru s policijom za detonacije željeli optužiti Berkovića držeći njega i HSS glavnim protivnikom.¹⁰⁵⁵ O ovome, pak, nemamo nikakvih daljnjih podataka pa takvu informaciju moramo uzeti sa zadržkom.

Neovisno o bombama Trumbić je zabilježio da ga je u travnju 1932. posjetio Smodlaka te mu, između ostaloga, rekao da ne postoji nitko u Dalmaciji, a pogotovo u Splitu, tko bi branio aktualni režim, uključujući i činovnike koji otvoreno kritiziraju stanje u državi.¹⁰⁵⁶ Negativan stav prema dotičnome imao je Kurbin Šegvić, koji je u pismu don Frani Buliću govorio kako „Hrvati Splita a ni drugi“ ne žele surađivati sa Smodlakom nakon uloge koju je ovaj odigrao prilikom ujedinjenja 1918. i „ponora u koji nas je uvalio.“¹⁰⁵⁷

Središnje manifestacije (hrvatske) opozicije, odnosno otvoreniji antirežimski istup u Splitu, zabilježeni su krajem svibnja 1932. Riječ je zapravo bila o dvama odvojenim zbivanjima

¹⁰⁵² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 6 nepoznati, Sig. Kzp. 181/32-15-V-59

¹⁰⁵³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 12 nepoznati, Sig. Kzp. 343/32-16-V/65

¹⁰⁵⁴ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 178., bilješka (br. 72) o razgovoru Karla Lukšića i Vjekoslava Stefaninija

¹⁰⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji). Bombe spominje i Rudolf Horvat. Vidi: R. HORVAT; *Hrvatska na mučilištu*, 516.-517.

¹⁰⁵⁶ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 235., bilješka (br. 93) o razgovoru s Josipom Smodlakom, Zagreb, 29. IV. 1932.

¹⁰⁵⁷ KUS, ODB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 16. VII. 1932. Na drugome mjestu Šegvić Smodlaku naziva „velikim grešnikom protiv Hrvatske.“ Vidi: KUS, ODB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 4. VII. 1932.

odigranima istoga dana: dnevnom iščekivanju dolaska Vladka Mačeka (do čega naposljetku nije došlo) i večernjem vrijeđanju skupine jugoslavenski orijentiranih građana i predstavnika, i to na isti dan kada je službeno osnovan privremeni odbor JRSD za Primorsku banovinu na čelu s predsjednikom Ivom Majstrovićem,¹⁰⁵⁸

Splitski dopisnik CP-a primijetio je da JRSD nije pokazivala neke veće „vanjske znakove djelovanja“ zbog izostanka stranačkih zborova ili konferencija, no isticao je da se situacija polako mijenja Anđelinovićevom inicijativom.¹⁰⁵⁹ U tom smislu zapaženo je formiranje Banovinske organizacije JRSD, na čijem se čelu sada upravo nalazio Anđelinović.¹⁰⁶⁰

Početak srpnja 1932. Ivo Tartaglia na vlastiti je zahtjev prestao s daljnjim obnašanjem dužnosti bana Primorske banovine.¹⁰⁶¹ Novi ban Primorske banovine tako je postao Josip Jablanović, zapaženi član Narodne radikalne stranke 1920-ih, čije će djelovanje obilježiti jačanje HSS-a u Splitu i Primorskoj banovini tijekom druge polovice 1930-ih.

Trumbić u svojim bilješkama navodi Meštrovićeve tvrdnje da je Tartaglia i ranije bio nezadovoljan odnosom vlasti prema zbivanjima u Banovini te iskazivao želju za odlaskom. Iako je, kako smo vidjeli, novi ban postojao Jablanović, Meštrović je tvrdio da je dužnost trebao preuzeti jedan general.¹⁰⁶² Iako kritičan prema njegovom „framasonstvu i karijerizmu“, Kerubin Šegvić priznavao je Tartaglii da nikada nije zatajio svoje hrvatstvo, ni mijenjao narodnost ostavši kao i prije „pokretaš i naprednjak.“¹⁰⁶³

Na ostavku se osvrnuo i Anđelinović te u jednom pismu datiranom nekoliko dana prije službene ostavke, što dokazuje da se o Tartagliinoj namjeri već znalo, tvrdio da nije radio ništa na „rušenju“ Tartaglie, „nacionalno radnoga i ispravnoga čovjeka.“ Ipak, bivšem je banu spočitnuo manjak energije na terenu i neodlučnost koja je dovela do smanjivanja banskih ovlasti. Anđelinović navodi i da je u „svom, njegovom (Tartagliinom, op. M. B.) i državnom interesu“ pokušao ojačati Tartagliin autoritet i položaj, a kako u tome nije uspio, držao je potrebnim da bivši ban pokaže nezadovoljstvo. Tartagliina (zakašnjela) ostavka iznenadila je Anđelinovića, koji je držao da je njegov položaj već otprije bio ugrožen Jablanovićevim

¹⁰⁵⁸ „Osnivanje JRSD u Primorskoj banovini“, *JP*, br. 120., 25. V. 1932., 4.; „Organizacija J.R.S.D. u Primorskoj banovini“, *JP*, br. 121., 27. V. 1932., 4.-5.; „JRSD za Primorsku banovinu“, *ND*, br. 121., 27. V. 1932., 5.

¹⁰⁵⁹ SR-AJ-38, 13-47, Dopisnik CPB Split, pov. br. 815., 6. IX. 1932.

¹⁰⁶⁰ „Jučer je u Splitu provedena prva banovinska organizacija“, *JP*, br. 226., 28. IX. 1932., 4.-5.; „Skupština JRSD Primorske Banovine“, *ND*, br. 225., 27. IX. 1932., 2.-3.

¹⁰⁶¹ SR-AJ-138, 7-49, 7-565, Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije, 3. VII. 1932.

¹⁰⁶² S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 176., bilješka (br. 71) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 13. III. 1932.

¹⁰⁶³ KUS, ODB, Kutija broj 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 16. VII. 1932.

dolaskom.¹⁰⁶⁴ Naposljetku je Anđelinović ostavio otvorenim pitanje buduće suradnje s Tartagliom, no upozorio je da bi to značilo „ozbiljno se vezati i zauzeti jedan stav, a ne praviti kompromise na sve strane.“¹⁰⁶⁵

Vjerojatno pod dojmom ustaških bombi i otvorenom manifestacijom u Mačekovu čast neka su splitska društva prilikom proslave Vidovdana 1932. u ime „Jugoslavena Splita“ kralju Aleksandru uputile depešu vjernosti i izrazili spremnost da „nerazdruživo brane parče ove zemlje.“ Svoj potez motivirali su potrebom okupljanja „konstruktivnih jugoslavenskih snaga“ oko kralja u „teškom i mučnom času pomućenosti plemenskih pojmova“, pojačane „neprijateljskim utjecajima izvana.“ Među društvima-potpisnicima depeše nalazili su se Jugoslavenska matica, Jadranska straža, Jugoslavenska narodna čitaonica, Hajduk, Narodna ženska zadruga, Sokolsko društvo i drugi.¹⁰⁶⁶ Neka od spomenutih društava, uključujući i dodatne kulturne, prosvjetne, „patriotske“ i druge organizacije krajem su godine postali članovima posebno formiranog odbora, uz pomoć kojega bi Split mogao „patriotski progovarati“ u nadolazećim „patriotskim manifestacijama grada.“¹⁰⁶⁷

Kratki pogled u opoziciju: Trumbić je u drugoj polovici 1932. naveo da mu je Josip Berković pripovijedao svoj razgovor sa zapovjednikom mjesta, generalom Arandelovićem, koji je tvrdio da do prije pedeset godina nije bilo Hrvata i katolika u Splitu sve dok Austrija pravoslavne Srbe u Dalmaciji nije otada „prevela“ na Hrvate katolike!¹⁰⁶⁸

Središnji događaj u drugoj polovici 1932. bila je proslava pedesete godišnjice pobjede Narodne stranke na izborima 1882., koju su hrvatski političari ignorirali. Kako su vlast, a kako hrvatska opozicija gledali na spomenute događaje, te kako je tekla sama proslava bit će predmetom posebnog poglavlja rada. U isto vrijeme pozornost je bila uperena prema

¹⁰⁶⁴ Pisac *Jadranske pošte* (Ć. Š.) u veljači 1932. pozdravio je Jablanovićevo postavljanje na mjesto vrhovnog inspektora u pretsjedništvu Ministarskog savjeta tvrdeći da će njegovo imenovanje biti pozdravljeno u Splitu i Dalmaciji. Jablanović je, između ostalog, opisan kao „čovjek visoke kulture i spremne, izvanredno radišan i čestit“, koji će dolaskom na spomenuto mjesto moći „razviti sve svoje visoke intelektualne sposobnosti.“ Vidi: „Dr. J. Jablanović“, *JP*, br. 35., 12. II. 1932., 4.-5. Jablanović je također bio član Izvršnog odbora Jadranske straže. Vidi: „Sjednica Izvršnog Odbora JS na dan 10-godišnjice“, *ND*, br. 42., 20. II. 1932., 6.

¹⁰⁶⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2558/1-3, 28. VI. 1932., Grga Anđelinović Bepici.

¹⁰⁶⁶ „Proslava Vidovdana u Splitu“, *JP*, br. 149., 29. VI. 1932., 4.; „Vidovdanska proslava u Splitu“, *ND*, br. 148., 28. VI. 1932., 6.

¹⁰⁶⁷ „Jedna lijepa inicijativa naše općine“, *JP*, br. 286., 9. XII. 1932., 4.; „Split će sa najvećim oduševljenjem proslaviti rođendan Nj. Vel. Krala Aleksandra“, *ND*, br. 285., 8. XII. 1932., 6.

¹⁰⁶⁸ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 336., bilješka (br. 127) o razgovoru s Gazzarijem, Škaricom i Korošecom, Split, rujna-listopad 1932., 6. X. Josip Berković. Kritičan prema Tartagliinoj „blagoj politici“, general Arandelović isticao je da je više od 90 % stanovništva Primorske banovine povezano s „pojednim separatistima i agentima talijanskim.“ Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 118.

Zagrebačkim punktacijama, osuđenim od strane dijela splitskog tiska, općine i pojedinih mjesnih nacionalističkih/jugoslavenskih društava.¹⁰⁶⁹

Upravo zbog posljednjih zbivanja, od strane hrvatske opozicije ignorirane svježe proslave 50. obljetnice pobjede Narodne stranke, i objavljenih Zagrebačkih punktacija, s tim da je u oba događaja presudnu ulogu imao „najdraži sin Splita“ Ante Trumbić, proslava ujedinjenja 1932. možda je bila još i intenzivnija organizirana nego inače. Prigodni govori tako su u prvom planu isticali nedjeljivost Jugoslavije.¹⁰⁷⁰ Slično je bilo i prilikom proslave rođendana kralja Aleksandra. Općinski proglas govorio je o „Osloboditelju i Ujeditelju Jugoslavije“, odnosno „budnom čuvaru narodnih svetinja i tekovina“¹⁰⁷¹, a organizirana svečana povorka u kraljevu čast navela je splitski tisak da govori o pravom „jugoslavenskom licu Splita“ i dotad nezabilježenom oduševljenju.¹⁰⁷²

Iako su sredinom 1933. stranački čelnici režimske Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS), nastale od JRSD, obilazili zemlju s ciljem pokretanja „jugoslavenskog nacionalnog pokreta“, neuspjeh u stvaranju integralnog jugoslavenstva bio je sve uočljiviji.¹⁰⁷³ Kako ističe Stipica Grgić, jugoslavenska zastava¹⁰⁷⁴ i kralj Aleksandar predstavljali su „dva najizrazitija simbola“ u centralističkom konceptu izgradnje jedine jugoslavenske nacije i države.¹⁰⁷⁵ O sličnome govori i Pieter Troch kada navodi da je borba protiv režima ujedno bila i borba protiv jugoslavenstva koje je režim proglasio temeljem svoje autoritarne politike.¹⁰⁷⁶

U prvoj polovici 1933. došlo je do promjene u splitskoj Općinskoj upravi i Vijeću. Nakon četiri godine upravljanja Općinska uprava na čelu s Račićem predala je ostavku, a novi gradonačelnik, popraćen novim sastavom Vijeća, postao je Mihovil Kargotić, koji se na toj dužnosti zadržao gotovo pet idućih godina. Prvo javno predstavljanje nove uprave uslijedilo je

¹⁰⁶⁹ „Dvoličnost d. ra Trumbića“, *JP*, br. 243., 18. X. 1932., 2.; „Tisućgodišnje punktacije“, *JP*, br. 276., 26. XI. 1932., 1.; „Protestni brzojav Općine i društava Splita“, *ND*, br. 260., 8. XI. 1932., 6. Punktacije je oštro napao i nacionalistički *Zov s Jadrana*. Vidi: „Gde bi nas odveli?“, *Zov s Jadrana*, br. 11., Božić, 1932., 9.

¹⁰⁷⁰ „Proslava dana Ujedinjenja u Splitu“, *JP*, br. 280., 2. XII. 1932., 2.

¹⁰⁷¹ „Proglas općine uoči rođendana Nj. Vel. Kralja“, *ND*, br. 290., 14. XII. 1932., 6.; „Proglas općine za rođendan Nj. V. Kralja“, *JP*, br. 291., 15. XII. 1932., 4.

¹⁰⁷² „Večerašnja manifestaciona povorka“, *JP*, br. 292., 16. XII. 1932., 4.; „Veličanstvena proslava Kraljevog rođendana u Splitu“, *JP*, br. 293., 19. XII. 1932., 2.; „Veličanstvena proslava Kraljeva rođendana u Splitu“, *ND*, br. 293., 19. XII. 1932., 5.; „Proslava rođendana Nj. Vel. Kralja“, *Zov s Jadrana*, br. 11., Božić 1932., 12.

¹⁰⁷³ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Kraljevina Jugoslavija u doba ličnog režima...“, 120.; D. DJOKIĆ, „Nationalism, Myth...“, 78.; LJ. PETROVIĆ, „U potrazi za izmišljenom stvarnošću.“, *Istorija 20. veka*, 1/2007., 38.-39.; P. TROCH, „Yugoslavism between...“, 228.-229.

¹⁰⁷⁴ Zakon od 3. listopada 1929. dozvoljavao je nošenje i isticanje isključivo državnih zastava. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 110.

¹⁰⁷⁵ S. GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth...“, 458.-470.

¹⁰⁷⁶ P. TROCH, „Yugoslavism between...“, 236.

pri proslavi Vidovdana.¹⁰⁷⁷ Nakon boravka u Beogradu u drugoj polovici godine Kargotić je dobio obavijest o skorom početku gradnje Unske pruge i potrebi zajma za gradnju sjeverne luke. Oba pitanja spadala su među ključne probleme međuratnog Splita.¹⁰⁷⁸

Tijekom ovoga razdoblja kao poseban zanimljiv ističe nam se slučaj Josipa Pijevića, obrtnika-drvodjelca i bivšeg člana splitske Općinske uprave. O njegovoj nepovoljnoj financijskoj situaciji i mogućem stečaju, ali općenito o prilikama u Splitu u prvoj polovici 1934., saznajemo iz pisma koja je ban Savske banovine Ivo Perović dobio od Dušana Jankova i samoga Pijevića. Jankov je tako upozorio na sudbinu „dobrog i čestitog“ Pijevića, „žrtvu svoga poštenja i patriotizma“, kojega je navodno splitska Općinska uprava izrabljivala davajući mu teške poslove. Prema Jankovu velika posvećenost općinskim poslovima dovela je do zanemarivanja Pijevićevog privatnog rada,¹⁰⁷⁹ a nastala gospodarska kriza samo je pogoršala situaciju. Ujedno, i ono malo posla išlo je u korist „trumbićevaca“, a ne pristaša narodnog i državnog jedinstva, tužio se Jankov te zatražio Perovićevu intervenciju kako bi se Pijeviću osigurao stolarski posao.¹⁰⁸⁰

Pijević je također zatražio Perovićevu pomoć u dobijanju posla pri čemu je naglasio da je od ujedinjenja sve donedavno neprekidno bio u službi „Kralja i Države“ ne dopuštajući vođenje pasivne i defetističke politike, kako u zanatskim organizacijama, čiji je on bio predsjednik¹⁰⁸¹, tako i na dužnosti banskoga vijećnika¹⁰⁸² i općinskoga prisjednika (člana Općinske uprave, op. M. B.). No, istaknuo je Pijević, „živeći u jednom pokvarenom gradu kao što je Split, sve su one sitne duše, pune zloće i mržnje“ jedva dočekale slom njegove firme, što se očitovalo i nedostatkom potpore u udruženju splitskih zanatlija.¹⁰⁸³ U odgovoru je Pijeviću rečeno da je ban intervenirao kod nadležnog ministra koji je najavio da će se, ako je moguće,

¹⁰⁷⁷ „Vidovdan u Splitu“, *ND*, br. 148., 28. VI. 1933., 6.; „Proslava Vidovdana u Splitu“, *JP*, br. 149., 29. VI. 1933., 4.

¹⁰⁷⁸ „Ministar finansija odobrio budžet splitske općine“, *ND*, br. 215., 14. IX. 1933., 3.

¹⁰⁷⁹ Pijeviću je u listopadu 1931. Izgorjela jedna tvornica pokućstva. Vidi: „Izgorila Tvornica pokućstva Josipa pijevića“, *JP*, br. 250., 28. X. 1931., 5.

¹⁰⁸⁰ HR-HDA-1363, Politička situacija (dalje: Politička...), Kutija br. 49, Inv br. 3611 (Josip Pijević) Dušan Jankov banu, 31. III. 1934.

¹⁰⁸¹ Pijević je ranije stajao na čelu splitske podružnice Saveza hrvatskih obrtnika i sličnih organizacija. Vidi: „Obrtnički dan“, *ND*, br. 282., 18. XI. 1929., 3.; „Obrtničke organizacije u Splitu“, *ND*, br. 42., 20. II. 1930., 6. Osnivanjem samostalne Zanatske komore isprva je bio jedan od njezinih vijećnika, no uskoro je podnio ostavku motiviran preopterećenošću. Vidi: „Iz zanatlijskih krugova“, *ND*, br. 155., 6. VII. 1933., 5.

¹⁰⁸² Sredinom 1933. umjesto Pijevića na mjesto banskog vijećnika za grad Split imenovan je Vlado Matošić. Vidi: „Izmjene u Banskom Vijeću Primorske Banovine“, *ND*, br. 161., 13. VII. 1933., 6.; „Novi banski vijećnici“, *JP*, br. 162., 14. VII. 1933., 5.

¹⁰⁸³ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 49, Inv. br. 3611 Josip Pijević banu Ivi Peroviću, 30. III. 1934.

posao prepustiti domaćim obrtnicima.¹⁰⁸⁴ Ipak, čini se da nije ništa učinjeno u Pijevićevom slučaju jer je u kolovozu iste godine pokrenuto otvaranje stečaja nad njegovom imovinom.¹⁰⁸⁵

Tijekom ovoga razdoblja rada pretežito nacionalistička/prorežimska udruženja održavala su redovite skupštine na kojima bi se uz izbor novog/starog vodstva, govorilo o potrebnim smjernicama zemlje te iskazivalo vjernost kralju i državi. Ponekad su se inicirale i akcije kojima je cilj bio pokušati privući ne nužno samo organizirane članove.

Jedna od takvih organizacija bila je Narodna odbrana, uspostavljena još 1908. kao „patriotsko militarno udruženje“. Organizacija je također održavala uske veze s četničkim udruženjima i njihovim vodstvom, a aktivnije djelovanje u javnom životu započela je kada je njenu upravu preuzeo Ilija Trifunović Birčanin.¹⁰⁸⁶

Oblasni odbor Narodne odbrane (OO NO) u Splitu konstituirao se krajem 1930. te je tiskom zabilježene održavao manje godišnje skupštine.¹⁰⁸⁷ Primjerice, na godišnjoj skupštini OO NO 1934., a u prisustvu vodstva Organizacije iz Beograda, Eugen Meichsner ostao je na dužnosti predsjednika, dok su Upravni odbor činili Uroš Desnica, Uliks Stanger, komandant mjesta Vladimir Kostić, starješina splitske Sokolske župe Mirko Buić, potpredsjednik splitske općine Duje Ivanišević i drugi¹⁰⁸⁸ Ovaj je izbor značajan jer će upravo vodeći članovi Narodne odbrane u Splitu inicirati akciju protiv budućeg Zagrebačkog memoranduma.

Uz Narodnu odbranu, među nacionalističkim organizacijama u Splitu isticali su se Jugoslavenska nacionalistička omladina („Grupa oko Zova“), Jugoslavenska akcija i Pokret jugoslavenskih nacionalista („Grupa oko Pokreta“). Prva i treća organizacija svoje djelovanje popratili su izdavanjem stranačkih novina. U više navrata dopisnik CP-a Masovčić je objašnjavao da je sličnost između obaju grupa pokušaj baštinjena *Orjunina* nasljeđa, no različito im je bilo djelovanje. „Grupa oko Zova“ držala se Anđelinovićevom grupom te je bila dosta agresivna u svome djelovanju, dok se „grupa oko Pokreta“ držala smirenijom političkom

¹⁰⁸⁴ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 49, Inv. br. 3611, sekretar bana Josipu Pijeviću, 7. IV. 1934.

¹⁰⁸⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Nedatiran dokument.

¹⁰⁸⁶ J. P. NEWMAN, „War Veterans...“, 51.-54., 63.-64., 70.-71.

¹⁰⁸⁷ Prema pisanju *Novog doba* Banovinski odbor NO konstituirao se krajem 1930. Vidi: „Kongres Narodne Odbrane u Skoplju“, *ND*, br. 271., 21. XI. 1930., 5.; Među članovima organizacije, uz predsjednika Eugena Meichsnera, Buljana, Stangera i Desnicu, isticali su se Musanić (predsjednik Jugoslavenske narodne čitaonice), Marin Bego, Vorih Matković, Arambašin, Buić, Markov, Alfirević, Roca i Šegota. Vidi: „Godišnja skupština Narodne odbrane“, *ND*, br. 41., 18. II. 1933., 3.

¹⁰⁸⁸ „Godišnja skupština Narodne odbrane u Splitu“, *ND*, br. 30., 5. II. 1934., 2., „Godišnja skupština Narodne odbrane u Splitu“, *JP*, br. 32., 7. II. 1934., 5.

grupom, i to bez Anđelinovićevega utjecaja.¹⁰⁸⁹ Unatoč nekim najavama u tisku ove suprotstavljene grupe nisu se spojile u jednu jedinstvenu organizaciju.¹⁰⁹⁰

Do fuzije je ipak došlo, ali između Jugoslavenske akcije i grupe oko Pokreta, i to nakon javnog zбора¹⁰⁹¹ prve organizacije, s Marinom Begom kao glavnim govornikom.¹⁰⁹² Iako je Masovčić sumnjao u uspjeh Jugoslavenske akcije zbog izostanka prestiža, političke sposobnosti i pravoga vođe,¹⁰⁹³ utapanje „Grupe oko Pokreta“ u redove Jugoslavenske akcije trebalo je dati dodatnog poticaja u djelovanju ove organizacije.¹⁰⁹⁴

Novi korak u političkom životu Split označio je početak ožujka 1934. kada su putem splitskog dnevnog tiska građani Splita pozvani na pristupanje režimskoj JNS. Proglas je naglasio da Split mora dati svoj udio u izgradnji narodnog i državnog jedinstva u zemlji, dokazujući „svoju političku zrelost i dalekovidno shvaćanje.“¹⁰⁹⁵ Masovčić je pozivu dodao da se, unatoč ranijim najavama o postojanju Mjesnog odbora JNS-a, do sada nije pristupilo intenzivnijem radu oko upisivanja članova.¹⁰⁹⁶

Zaustavimo li se ovdje nakratko, uočit ćemo da više od gotovo pet godina na području Splita nije bilo prave političke, legalne organizacije stranke koja bi okupljala građane. Prethodno smo vidjeli da su postojale razne organizacije („Grupa oko Zova“, „Grupa oko Pokreta“ i ostalih) jugoslavenske orijentacije, česti su bili zborovi jugoslavenskih političara, primjerice Anđelinovićeve, no nedostajale su (prave) političke stranke kojima bi politički život Splita krenuo u novu fazu. Naravno, ključna je riječ legalne, jer HSS u ovom razdoblju nije bila zakonski dozvoljena. Iako je većim brojem uz sebe zadržala vodeće članove, s tim da su rijetki pojedinci prešli na stranu režima, HSS nije imala mogućnost slobodnog djelovanja.

Obavijest o pozivu građanima za upisivanjem u JNS istovremeno je označila i poticaj nekim strankama da naprave novi korak u svome djelovanju te održe osnivačku konferenciju.

¹⁰⁸⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 648., 4. IX. 1933.; pov. br. 59., 22. I. 1934.; pov. br. 570., 5. VII. 1934.

¹⁰⁹⁰ „Fuzija nacionalističkih organizacija“, *Pokret jugoslavenskih nacionalista* (dalje: *PJN*), br. 5., 28. VI. 1933., 4.

¹⁰⁹¹ Policija je ranije odbila predviđeni termin zбора, a za pravi razlog odbijanja Masovčić je naveo glasine o Anđelinovićevoj „represiji.“ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 608., 9. VII. 1934.

¹⁰⁹² Bego je bio predsjednik Banovinskog odbora Jugoslavenske akcije u Splitu. Vidi: „Jugosl. Akcija“ u Splitu“, *ND*, br. 157., 6. VII. 1934., 4. Više podataka o Marinu Begi, iako s dosta netočnosti vidi u: C. KURZYDŁOWSKY, *Ideologi and Politics of Dimitrije Ljotić...*, 175.-176.

¹⁰⁹³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 639., 16. VII. 1934.

¹⁰⁹⁴ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 832., 1. IX. 1934.; „Javni zbor *Jugoslavenske Akcije* u Splitu“, *ND*, br. 165., 16. VII. 1934., 6.; „Prvi zbor Jugoslavenske akcije u Splitu“, *JD*, br. 99., 16. VII. 1934., 5.

¹⁰⁹⁵ Uz predsjednika Vladu Matošića, među odbornike su navedeni Stojanov, Bonetti, Anđelinović, Duje Dvornik, Duje Ivanišević, Marin Marasović, Ante Kragić, Šime Lisičić, Branko Radica, Marko Ciciliani, Ante Mastrović, Ivan Majstrović, Manfred Paštrović, Ivo Stalio, Mate Vrdoljak, Jozo Zelić, Luka Draganja. Vidi: „Stranačko kretanje u Splitu“, *ND*, br. 55., 6. III. 1934., 3.

¹⁰⁹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 168., 6. III. 1934.

U prvom se redu to mislilo na Jugoslavensku narodnu stranku,¹⁰⁹⁷ koja se pod mjesnim vodstvom Oskara Tartaglie¹⁰⁹⁸ spremala konstituirati u Splitu i ostalom teritoriju Primorske banovine.¹⁰⁹⁹

Masovčić je bio dosta skeptičan oko nastanka Jugoslavenske narodne stranke za Primorsku banovinu pa je i u osvrtnu na njenu konstituirajuću skupštinu naveo da je održana ispred „većeg broja građanstva“, simpatizera i nezadovoljnika Anđelinovićevom politikom. Vjerovao je da će nova stranka usko surađivati s „Grupom oko Pokreta“ i Sokolskim društvom, pogotovo starješinom Mirkom Buićem. Unatoč intenzivnoj propagandi, zavodljivim parolama, pripremama za zbor, održavanju istoga pred raznim staleškim pripadnicima¹¹⁰⁰, čestim izvještajima o radu stranke u dnevnom tisku¹¹⁰¹, kratkotrajnoj zabrani nakon žestokih kritika Uzunovićevoj vladi, te, naposljetku, izdavanju stranačkoga glasila *Sloboda*¹¹⁰², istim nazivom kao i Smodlakina predratna novina¹¹⁰³, Masovčić je istaknuo da se stranci nije pridavala veća pozornost i interes javnosti u Splitu i Primorju. Glavni razlog tome vidio je u nepostojanju snažnih, autoritativnih lica koja bi oko sebe okupila političke istomišljenike.¹¹⁰⁴

Rekonstrukcija Uzunovićeve vlade prema splitskom dopisniku CP-a izazvala je manje zanimanje u javnosti nego u prijašnjem razdoblju, i to zbog aktualne ekonomske situacije.¹¹⁰⁵ Ovaj nam izvještaj pruža zanimljivost iz više razloga: s jedne strane možemo pretpostaviti da

¹⁰⁹⁷ Po riječima Željka Karaule, ova je stranka „stajala na čvrstim idejama jugoslavenstva“, no imala je ulogu *lojalne oporbe*, odnosno nije se protivila sustava vlasti u Jugoslaviji, već protiv „nekih njegovih nevažnih strana.“ Vidi: Željko KARAULA, „Studija za politički portret“, u: Manfred PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, Bjelovar – Zadar, 2018., 33.

¹⁰⁹⁸ U kratkom pregledu političkog djelovanja Oskara Tartaglie Masovčić ga naziva jednim od „najistaknutijih predratnih nacionalista“ i donedavni član Pokreta jugoslavenskih nacionalista. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 187., 16. III. 1934. Tartaglia je kasnije postao predsjednik Akcijskog odbora Jugoslavenske narodne stranke za Primorsku banovinu i član Glavnog odbora stranke. Vidi: „Iz Jugoslavenske narodne stranke“, *ND*, br. 90., 17. IV. 1934., 6.

¹⁰⁹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 187., 16. III. 1934.; „Organizacija Jugosl. Narodne Stranke“, *ND*, br. 64., 16. III. 1934., 3

¹¹⁰⁰ „Javni zbor Jugoslavenske narodne stranke u kinu Eden“, *JD*, br. 51., 21. V. 1934., 3.; „Skupština Jugoslavenske narodne stranke u Splitu“, *JD*, br. 140., 3. IX. 1934., 5.

¹¹⁰¹ „Konferencija Jugoslavenske Narodne Stranke u Splitu“, *ND*, br. 72., 26. III. 1934., 4.; „Iz Jugoslavenske narodne stranke“, *ND*, br. 110., 11. V. 1934., 6.; „Javni zbor Jugoslavenske Narodne Stranke“, *ND*, br. 118., 22. V. 1934., 5.; „Iz jugoslavenske narodne stranke“, *ND*, br. 130., 5. VI. 1930., 6.; „Iz jugoslavenske narodne stranke“, *ND*, br. 187., 10. VIII. 1934., 3.

¹¹⁰² Dok su prva dva broja izašla u travnju, odnosno svibnju 1934., treći broj izašao je tek u studenome iste godine. Novina se pretežito sastojala od programskih natpisa vezanih uz djelovanje ove stranke, koja je pokušala povezati svoje djelovanje s preporodnom Narodnom strankom. Npr. vidi: „Jugoslavenski narode Primorske banovine“, *Sloboda*, br. 1., 14. IV. 1934., 3.; „Iz Jugoslavenske Narodne stranke“, *Sloboda*, br. 1., 14. IV. 1934., 4.; „Veliki zbor jugoslavenske narodne stranke“, *Sloboda*, br. 2., 10. V. 1934., 1., „Narode! Narodnjaci! Borbaši!“, *Sloboda*, br. 3., 6. XI. 1934., 2.

¹¹⁰³ Povodom pokretanja glasila Josip Smodlaka dao je javnu izjavu kako nema nikakve veze s ovim glasilom. Vidi: „Izjava Dr. J. Smodlake u pogledu novog lista *Sloboda*“, *ND*, br. 92., 19. IV. 1934., 6.

¹¹⁰⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 212., 26. III. 1934.; br. 260., 9. IV. 1934.; br. 333., 30. IV. 1934.; br. 350., 4. V. 1934.; br. 408., 22. V. 1934.

¹¹⁰⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 298., 20. IV. 1934.

je riječ bila o općenitoj nezainteresiranosti građana prema političkim u odnosu na ekonomska pitanja, dok s druge strane ovo možemo uzeti kao dokaz pasivnosti građana prema diktatorskom režimu i zabrani djelovanja opozicijskih stranaka, u prvom redu HSS-a.

Za argument koji idu u prilog općoj pasivnosti možemo uzeti obilježavanje Zrinsko-frankopanskog dana u Splitu koji je, u odnosu na prethodne godine, sada u organizaciji Sokola i mjesnih škola prošao mirno i bez incidenata.¹¹⁰⁶ Argument u prilog drugoj tezi obilježavanje je godišnjice Mačekova suđenja koju je opozicija proslavila tzv. tihim misama. Uz prisustvo dvjestotinjak pristaša, Masovčić je uočio posebno istaknute bivše vođe mjesnih HSS-a, HFSS-a, HPS-a (koju je Masovčić svrstavao u opoziciju, iako je diktaturu dočekala kao režimska stranka) te krila SDS-a i Zemljoradnika.¹¹⁰⁷

Gradonačelnik Kargotić u prvoj polovici 1934. boravio je u Beogradu s ciljem odobrenja gradskog proračuna i ubiranja novca od tzv. „kaldmarine.“ Iako je tražio iznos od 10 milijuna dinara kojim bi se uredile gradske ulice i podigla carinska skladišta, ministarstvo mu je obećalo isplatiti 1,8 milijun dinara.¹¹⁰⁸ U isto vrijeme skupina narodnih zastupnika posjetila je Split, a mjesni tisak je to iskoristio kako bi upozorio na stvari potrebne za daljnji razvoj grada.¹¹⁰⁹

Smrt don Frane Bulića, koji je, između ostaloga, obnašao i kratkotrajnu dužnost splitskog vijećnika, u splitskom je javnom životu izazvala veliku pozornost. Mjesni tisak Bulića je nazivao jednim od najvećih ljudi grada, učiteljem, naučenjakom, patriotom i sličnim.¹¹¹⁰ Na izvanrednoj, komemorativnoj sjednici Općinskog vijeća u Bulićevu čast, „velikog splitskog građanina i bivšeg općinskog vijećnika“, održanoj u prisustvu vijećnika i predstavnika raznih vlasti, pokojniku je odana počast što je „ojačao nacionalnu svijest“ zahvaljujući čemu je Split dobio „znatan broj zaslužnih građana i rodoljuba.“¹¹¹¹ Prigodne govore održali su Alojzije

¹¹⁰⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 334., 30. IV. 1934.

¹¹⁰⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 336., 30. IV. 1934.

¹¹⁰⁸ „Kaldmarina i općinski budžet“, *ND*, br. 103., 3. V. 1934., 5.; „Split i pitanje kaldmarine“, *ND*, br. 107., 8. V. 1934., 2.; „Općinski budžet i kaldmarina“, *ND*, br. 118., 22. V. 1934., 6.; „Povratak gradonačelnika iz Beograda“, *JD*, br. 52., 22. V. 1934., 5.

¹¹⁰⁹ „Pozdrav Jadrana“, *JD*, br. 43., 11. V. 1934., 3.; „Narodno Predstavništvo na Jadranu“, *ND*, br. 110., 11. V. 1934., 2.; „Dolazak članova Narodnog Predstavništva u Split“, *ND*, br. 111., 12. V. 1934., 5.; „Posjeta parlamentaraca“, *JD*, br. 77., 20. VI. 1934., 3.

¹¹¹⁰ „Msgr Don Frane Bulić“, *JD*, br. 112., 31. VII. 1934., 1.-2.; „Split u žalosti za Don Franom Bulićem“, *JD*, br. 11., 31. VII. 1934., 3.; „Split se oprašta od Don Frane Bulića“, *JD*, br. 113., 1. VIII. 1934., 4.-5.; „Dok je don Frane Bulić u Splitu na odru, sa ljubavlju i toplinom odaju mu se žalobne počasti“, *ND*, br. 179., 1. VIII. 1934., 2. Urednik *Novog doba* Vinko Brajević Bulića je nazvao „najtipičnijom ličnošću intelektualnog Splita“, najpoznatijim imenom u državi, a i šire. Vidi: „Monjsinor Frano Bulić“, *ND*, br. 177., 30. VII. 1934., 1.-2.

¹¹¹¹ SVKST, M-611/III g, ZOV, Izvanredna sjednica, 1. VIII. 1934., Pres. broj 1002.

Stepinac, Albert Bazala i Mihovil Kargotić, a među govornicima se neplanirano našao i Josip Berković.¹¹¹²

Gospodarskoj krizi počela se posvećivati sve veća pozornost. Tako je splitsko Općinsko vijeće jednoglasnom odlukom tražilo davanje hitne pomoći privrednicima.¹¹¹³ Narodna odbrana organizirala je nacionalno-gospodarski zbor popraćen parolom „Svoj svome“ koja je označavala borbu za zaštitu domaće industrije i radnika od utjecaja stranaca. Uz prisustvo Trifunovića Birčanina, prvi javni istup ove organizacije u Splitu imao je „relativni uspjeh“ po CP-ovom dopisniku Masovčiću, koji je ipak istaknuo da veći uspjeh Narodne odbrane onemogućuju osobe u njenom vodstvu optužene za prijeratno podržavanje Austrije (predsjednik Meichsner i Silvije Alfirević), održavanje veza sa stranim poduzećima (Uroš Desnica) ili pripadnosti masonskim organizacijama (Ulrik Stanger). Iz svega navedenoga ni Alfirević, ni Desnica, ni Stanger nisu sudjelovali na zboru.¹¹¹⁴ Lako je moguće da su NO i njena sekcija u Splitu bile izuzetno zadovoljne uspjehom zbora i reakcijom nazočnih zbog čega su odlučile kasnije pokrenuti akciju protiv Ive Tartaglie i preostalih splitskih potpisnika Zagrebačkog memoranduma. U *Novom dobu* ovom je mitingu posvećena znatna pozornost, možda i zbog neprijateljstva prema Ivi Tartaglii.¹¹¹⁵

Sjednica Općinskog vijeća iz rujna 1934. bila je posljednja održana po starom općinskom pravilniku za Dalmaciju.¹¹¹⁶ Općinsko je vijeće, naime, otprije jednoglasno odlučilo da se na općinu Split primijeni budući Zakon o gradovima, izglasan na koncu u srpnju 1934.¹¹¹⁷ Kako se datum primjene novog zakona približavao, mjesni tisak govorio je o ugrožavanju slavne tisućljetne autonomije primorskih gradova.¹¹¹⁸

Zakonom o gradskim općinama Splitska općina promijenila je naziv u Gradsko poglavarstvo, dok se umjesto „načelnika“ pojavila titula „predsjednika Gradske općine.“ Članovi općinske uprave više nisu zasebno postojali, već su bili stopljeni s ostalim vijećnicima. Izuzetak je bila dužnost potpredsjednika o čijem je postojanju odlučivalo Gradsko vijeće. Vijećnici na čelu s gradonačelnikom Kargotićem ostali su na svojoj dužnosti do najave novih

¹¹¹² „Opraštaj Splita i Solina od Don Frane Bulića“, *JD*, br. 114., 2. VIII 1934., 2.-4.; „Posljednje putovanje Don Frane Bulića iz Splita u Solin“, *ND*, br. 180., 2. VIII. 1934., 1.-3.

¹¹¹³ SVKST, M-611/III g, ZOV, XI. redovita sjednica, 27. VI. 1934., Pres. broj. 900.

¹¹¹⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 900., 17. IX. 1934.

¹¹¹⁵ „Mitig privredne akcije Narodne Odbrane *Svoj svome*“, *ND*, br. 218., 17. IX. 1934., 4.-5.; „Splitski privrednici na mitingu *Svoj svome*“, *ND*, br. 219., 18. IX. 1934., 6.

¹¹¹⁶ SVKST, M-611/III g, ZOV, XII. redovita sjednica, 20. IX. 1934., Pres. broj. 1223.

¹¹¹⁷ SVKST, M-611/III f, ZOV, V. redovita sjednica, 28. IX. 1933., Pres. broj 1919.

¹¹¹⁸ „Naši gradovi“, *JD*, br. 89., 4. VII. 1934., 3.; „Kritika zakona o gradskim općinama u Senatu“, *JD*, br. 98., 14. VII. 1934., 3., 7.; „Sinoćnja sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 222., 21. IX. 1934., 5.; „Stupanje na snagu zakona o gradovima“, *JD*, br. 157., 22. IX. 1934., 6.

izbora s javnim glasanjem.¹¹¹⁹ Buduće vijeće trebalo je ukupno imati 54 vijećnika, od čega bi 1/3 postavljao ban. Nadležno ministarstvo imalo je pravo razriješiti dužnosti Gradsko vijeće i predsjednika Gradske općine.¹¹²⁰ Možemo bez sumnje reći da je novi zakon i simbolički označio kraj splitske komunalne politike, koja je do tada bila narušavana u više navrata: od poništenja vijećničkih mandata, preko imenovanja članova vijeća pa do njegova raspuštanja.

Prilikom posjete Francuskoj Aleksandar I. Karađorđević ubijen je u atentatu koji su izveli pripadnici ustaške emigracije i makedonskog VMRO-a. Umjesto maloljetnoga Petra II. vlast u zemlji preuzelo je tročlano Namjesništvo.¹¹²¹ Vlada je proglasila šestomjesečnu državnu žalost, od čega je četrdeset dana otpadalo na duboku žalost.¹¹²² Prema pisanju Ivane Dobrivojević unutar zemlje vladala je iskrena i duboka žalost.¹¹²³

Atentat je ostavio značajan trag u Splitu pa je odmah po dolasku vijesti iz Francuske Ćiro Čičin Šain, ujedno i pomoćni dopisnik CP-a na ovim prostorima, u *Novom dobu*¹¹²⁴ objavio niz članaka nacionalne orijentacije kojima je veličao kraljevu ulogu.¹¹²⁵ Vladao je nezapamćeni interes za novinama pa je, primjerice, *Novo doba* uz svoju standardnu tiražu od 5000 primjeraka tiskalo još dodatno rasprodanih 15 000 primjeraka.¹¹²⁶

¹¹¹⁹ Stipica Grgić navodi da je Zakon onemogućavao uvođenje prave demokracije u gradskim općinama, no da je s druge strane pokazao liberalnost u gradskim i gospodarskim odnosima. Također, vlast je time mogla izravno utjecati na komunalnu politiku. Vidi: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 503.-522.

¹¹²⁰ „Od nedjelje ukida se Općinsko upraviteljstvo“, *JD*, br. 153., 18. IX. 1934., 6.; „Općina je od jučer Gradsko poglavarstvo“, *ND*, br. 224., 24. IX. 1934., 6.; Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 56. Suzana Leček ističe da je novi zakon označio veću centralizaciju. Vidi: Suzana LEČEK, „Izbor ili imenovanje – problem gradske (samo)uprave u Slavonskom Brodu 1918.-1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 15. Više vidi u: *Zakon o gradskim opštinama*, Sarajevo, 1935.

¹¹²¹ Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941.*, Zagreb, 2007., 303.-343.

¹¹²² I. DOBRIVOJEVIĆ, „Između kralja i naroda...“, 178.

¹¹²³ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 340.

¹¹²⁴ Ironično je što je *Novo doba* na dan atentata objavilo unaprijed pripremljeni članak o veličanstvenom kaljevom dočeku u Marseillesu, ponosu građana Francuske i slično. Vidi: „Marseille je svečano dočekaio NJ. V. Kralja Aleksandra I.“, *ND*, br. 237., 9. X. 1934., 2.

¹¹²⁵ „Smrtni ostaci kralja Aleksandra na putu za Domovinu“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 1., „Viteški Kralj Aleksandar I. Ujedinitelj“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 3.-4.; „Split u znaku tuge i priprema“, *ND*; br. 241., 13. X. 1934., 5.; „Kralj i narod!“, *ND*, br. 241., 13. X. 1934., 6.; „Pred odrom Kralja Aleksandra“, *ND*, br. 242., 14. X. 1934., 1.; „Apoteoza Viteškog Kralja“, *ND*, br. 242., 14. X. 1934., 2.; „Nakon jučerašnjeg značajnog dana“, *ND*, br. 243., 15. X. 1934., 3.

¹¹²⁶ SR-AJ-38, 11-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1025., 15. X. 1934.

U mjesnom tisku objavljeni su članci o dubokoj, nezapamćenoj tuzi u gradu.¹¹²⁷ Banu Jablanoviću i vladi u Beogradu sućut su poslali Gradsko poglavarstvo pojedinci i razna društva.¹¹²⁸ dok su diljem grada održane komemoracije u kraljevu čast.¹¹²⁹

Gradsko poglavarstvo posebnim je proglasom istaknulo „tešku i nepopravljivu nesreću“ te je građane pozvalo da se poklone „pred svetom uspomenom nezaboravnog junaka, dobrotvora, oca i državnika.“¹¹³⁰ Ujedno je održana izvanredna komemorativna sjednica Gradskog vijeća, popraćena brzojavima nadležnoj vlasti o „nenadoknadivom gubitku.“¹¹³¹

Budući da se predviđalo da brod s mrtvim kraljevim tijelom pri povratku u domovinu pristane u Splitu, mjesni tisak je isticao da se i na ovaj način može pokazati ljubav koju je grad osjećao prema kralju.¹¹³² Zadovoljno time, *Novo doba* isticalo je ponos što će upravo Split primiti tijelo „Viteškog Kralja.“¹¹³³ Zanimljiva je naredba crkvenih vlasti o održavanju svećanih misa na kojima se trebalo isticati kraljeve vrline.¹¹³⁴

Samom dolasku kraljeva tijela i ispraćaju iz Splita posebnim vlakom prisustvovalo je prema *Novom dobu* gotovo 50 000 osoba, a situacija u gradu nagnala je ovaj dnevnik da zabilježi kako se stekao dojam o „nepoznatom Splitu“ punom tuge.¹¹³⁵ Sličnim tonom u novopokrenutom *Jadranskome dnevniku* govorilo se prisustvu 78 000 osoba!¹¹³⁶

Na kraljevu odru nalazili su se vijenci predstavnika vlasti i raznih, prethodno navedenih, „patriotskih“ udruženja.¹¹³⁷ Čitava atmosfera ispunila je ponosom *Novo doba* u kojem se tvrdilo

¹¹²⁷ „Split u dubokoj crnini oplakuje svog vladara“, *JD*, br. 172., 10. X. 1934., 6.; „Kralj je mrtav!“, *JD*, br. 172., 10. X. 1934., 3.; „Split u dubokoj tuzi“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 5. *Jadranski dnevnik* u ovom je razdoblju dublje proživljavao kraljevu smrt pa je, između ostaloga, pisao: „...Oči se pune suzama, zar Ga više nikada nećemo vidjeti? Ugasio se Život, prestalo je kucati Veliko Srce, Vođa, Kralj, Otac Naroda, Mučenik, njegovo djelo – Narod, živjet će dalje! Vidi: „Kralj Aleksandar I Ujedinitelj“, *JD*, br. 172., 10. X. 1934., 1. Vidi i: „Naš Veliki Kralj je mrtav“, *Zov s Jadrana*, br. 14., 15. X. 1934., 1.

¹¹²⁸ „Saučešća društava i korporacija“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 5.; „Izjave saučešća iz Splita“, *ND*, br. 240., 12. X. 1934., 7.; „Brzojavna saučešća iz Splita“, *ND*, br. 244., 16. X. 1934., 6.

¹¹²⁹ „Komemorativna sjednica svih odbora Jadranske straže“, *JD*, br. 173., 11. X. 1934., 5.; „Žalobna sjednica Narodne ženske zadruge“, *JD*, br. 174., 12. X. 1934., 5.; „Komemorativna sjednica T.I. Komore“, „Komemoracija u jevrejskoj opštini“, *ND*, br. 240., 12. X. 1934., 6.; „Upozorenje svim trgovcima i zanatlijama u Splitu“, *ND*, br. 240., 12. X. 1940., 7.; „Split istinski oplakuje Kralja-Mučenika“, „Split za svojim Kraljem-Mučenikom“, *JD*, br. 175., 13. X. 1934., 5.-6.

¹¹³⁰ „Proglas gradske općine“, *JD*, br. 172., 10. X. 1934., 6.

¹¹³¹ SVKST, M-611/III g, ZOV, Izvanredna sjednica, 12. X. 1934., Pres broj 1351.

¹¹³² „Program pogrebnih svečanosti u Splitu“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 6.; „Program sahrane Viteškog Kralja“, *ND*, br. 240., 12. X. 1934., 4.; „U nedjelju stiže u Split lijes Kralja Aleksandra“, *ND*, br. 240., 12. X. 1934., 5.; „Program pogrebnih svečanosti u Splitu“, *ND*, br. 240., 12. X. 1934., 6.; „Pripreme za doček posmrtnih ostataka Viteškog Kralja Ujedinitelja u Splitu“, *JD*, br. 174., 12. X. 1934., 7.

¹¹³³ „Split u znaku tuge i priprema“, *ND*, br. 241., 13. X. 1934., 5.

¹¹³⁴ „Okružnica Splitskog Biskupa“, *ND*, br. 241., 13. X. 1934., 5.

¹¹³⁵ „Apoteoza Viteškog Kralja“, *ND*, br. 242., 14. X. 1934., 2.-3.

¹¹³⁶ „U crnim danima“, *JD*, br. 175., 13. X. 1934., 3.; „Žalost u Splitu za ljubljenim Kraljem još uvijek traje“, *JD*, br. 177., 15. X. 1934., 6.; „Posljednji pozdrav Dalmacije Viteškom Kralju Aleksandru I Ujedinitelju“, *JD*, br. 176., 14. X. 1934., 1.-3.

¹¹³⁷ „Vijenci na odru Kralja Mučenika“, *ND*, br. 243., 15. X. 1934., 5.

da će se desetljećima govoriti o tome kako je posljednji put u Splitu dočekan i ispraćen kralj Aleksandar I. Karađorđević.¹¹³⁸ I nakon ispraćaja govorilo se o tuzi i pustim ulicama u gradu.¹¹³⁹ Dok su predstavnici gradskog vodstva, mjesni sokoli i zanatlije prisustvovali sprovodu u Beogradu, održana je petominutna šutnja za kraljem na obali.¹¹⁴⁰ Naposljetku, mjesec dana od atentata održane su mise zadušnice uz veliko prisustvo građana.¹¹⁴¹ Posljedica atentata bila je internacija nekolicine istaknutijih mjesnih HSS-ovaca, dok je gradonačelnik Kargotić podigao optužnicu protiv nekoliko osoba. Kako zaključuje Stipica Grgić, Aleksandrova smrt dovela je do još veće kraljeve popularnosti u čiju su čast dizani spomenici, nazivani razni parkovi, udruženja, institucije, njegovo se lice koristilo na raznim značkama i markama, sve kao dokaz „čuvanja Jugoslavije“, no s vremenom je kraljeva uloga slabila, na hrvatskom prostoru u korist Stjepana Radića.¹¹⁴²

U takvome ozračju posljednjeg dana listopada obilježen je Jadranski dan u Splitu, no ovoga puta u znatno drugačijoj, tužnijoj atmosferi. Mjesna Jadranska straža organizirala je komemoraciju za kralja u prisustvu vodećih članova organizacije i banovinskih, odnosno gradskih predstavnika. Ivo Tartaglia, predsjednik ove Organizacije, prigodnim je govorom okupljene podsjetio na kraljevu ljubav za more, a čitava je manifestacija završena posebnom skladbom splitskog skladatelja Josipa Hatzea znakovita imena „Čuvajmo Jugoslaviju.“¹¹⁴³

Skupina je intelektualaca nedugo nakon atentata Namjesništvu uputila Memorandum kojim je, između ostalog, zatraženo provođenje zakonitosti, puštanje političkih zatvorenika na slobodu, što je uključivalo i Vladka Mačeka, koji se u zatvoru nalazio još od Zagrebačkih punktacija¹¹⁴⁴, dodjela što šire amnestije, uspostava građanskih sloboda i raspisivanje tajnih izbora.¹¹⁴⁵ Među potpisnicima tzv. Zagrebačkog memoranduma nalazile su se i osobe povezane

¹¹³⁸ „Nakon jučerašnjeg značajnog dana“, *ND*, br. 243., 15. X. 1934., 3.; „Split je sa srcem učestvovao u sahrani Kralja“, *ND*, br. 246., 18. X. 1934., 6.; „U času sahrane“, *ND*, br. 246., 18. X. 1934., 7.

¹¹³⁹ „Tužna slika Splita“, *ND*, br. 244., 16. X. 1934., 6.; „Dani tuge i plača“, *JD*, br. 179., 17. X. 1934., 6.

¹¹⁴⁰ „Split na sahrani Kralja Ujedinitelja“, *ND*, br. 244., 16. X. 1934., 6.; „Posljednja počast Splita mrtvom Kralju-Mučeniku“, *JD*, br. 178., 16. X. 1934., 6.; „Zadnji oproštaj Splita sa mrtvim Kraljem-Mučenikom“, *JD*, br. 180., 18. X. 1934., 6.-7.

¹¹⁴¹ „Jutrošnji pomen Kralju Ujedinitelju“, *ND*, br. 265., 9. XI. 1934., 6.; „40.dnevni pomen mučeničke smrti Kralja Mučenika“, *JD*, br. 205., 17. XI. 1934., 6.;

¹¹⁴² S. GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth...“, 465. Suzana Leček navodi kako je Radićev lik imao važnu ulogu „simboličke manifestacije.“ Vidi: Suzana LEČEK, „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918.-1941.), *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 33.

¹¹⁴³ „Tužna proslava Jadranskoga dana“, *JD*, br. 192., 2. XI. 1934., 5.

¹¹⁴⁴ LJ. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stanke*, 87.-97.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 517.-518.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 306.-319.

¹¹⁴⁵ *Nova Europa*, br. 7., 26. 7. 1935., 202.-204.; Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., Zagreb 1989., 88.-129.; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Ivo Politeo. Povijest, intelektualci, odyjetništvo 1887.–1956.*, Zagreb, 2015., 75.-77. Po Ivani Dobrivojević ovo su bili „sasvim umjereni zahtjevi.“ Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 79.-80.

uz Split. Kada je sadržaj Memoranduma izašao u javnost, režimske i nacionalističke jugoslavenske organizacije, popraćene tiskom, žestoko su reagirale i potpisnike optuživale za protudržavno djelovanje.¹¹⁴⁶ U Splitu se sukob u prvom redu vodio na relaciji Ivo Tartaglia – Narodna odbrana.

Jedan od prvih koraka Namjesništva bilo je puštanje na slobodu Vladka Mačeka. Vijest je izazvala manifestacije na Narodnom trgu u Splitu, a uslijedili su i mnogi brzogjavi upućeni HSS-ovom vođi.¹¹⁴⁷ Namjesništvo je također raspisalo nove parlamentarne izbore za svibanj 1935.¹¹⁴⁸ O situaciji u Splitu povodom izbora, predizbornoj kampanji i drugim stvarima govorit će u drugom dijelu radu koji će se baviti političkom povijesti u Splitu od petosvibanjskih izbora 1935. do stvaranja Banovine Hrvatske 1939.

4. 2. Splitska opozicija u vrijeme diktature

Pojam „splitska opozicija“ u ovom se poglavlju pretežito odnosi na HSS, a tek manjim dijelom na SDS. Nakon što se ukratko osvrnemo na pojedina zbivanja tijekom cjelokupnog razdoblja, detaljnije ćemo opisati sljedeća zbivanja: a) obilježavanje spomena lipanjskih žrtava 1930.; b) mogući Mačekov dolazak 1932.; c) incident prilikom proslave sv. Duje 1933., d) proslava 70. rođendana Ante Trumbića; e) sprovod don Frane Bulića te f) internacija mjesnih opozicijskih vođa nakon atentata u Marseillesu. Kompleksan odnos Općinske uprave i hrvatske opozicije u Splitu razlog je zbog čega će proslava pedesete godišnjice pobjede Narodne stranke biti predmetom posebne obrade.

O nadzoru, progonu, ali i ubojstvima (hrvatskih) opozicijskih političara za vrijeme diktature postoje kvalitetni radovi u historiografiji.¹¹⁴⁹ Nažalost, prilikom istraživanja nisam naišao na građu o detaljnijem nadzoru nad vodećim političarima Primorske banovine, no pojedinačni izvori govore nam u prilog tezi da se to (strogo) provodilo.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁶ „Glasnik JNS o Zagrebačkom memorandumu“, *Politika*, br. 9533., 30. 11. 1934., 2.

¹¹⁴⁷ „Odjek pomilovanja d. ra Mačeka“, *ND*, br. 303., 25. XII. 1934., 37.

¹¹⁴⁸ C. A. NIELSEN, *One State...*, 466.-467.

¹¹⁴⁹ Vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava, *Povijesni prilozi*, 13/1994., 219.-244.; *Ista*, „Isticanje hrvatskih zastava 1932. godine: zabranjeno i kažnjivo djelo“, *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića* (gl. ur. Stjepan Matković), Zagreb, 2005., 121.-142.; *Ista*, „O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karadorđevićevske šestojanuarske diktature“, *Radovi Zavoda za hrvatsku znanost*, 26/1993., 161.-176.; I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 241.-256.; Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature: 1929-1935*, Beograd, 1969;

¹¹⁵⁰ Nezadovoljan pasivnošću opozicije i njenim vodstvom, izvjesni Stjepo Perić, primjerice predložio je održavanje političke konferencije „užeg kruga Hrvata iz Primorske i Zetske banovine“ u Splitu čiji bi se zaključci predali Mačeku na daljnju konferenciju u Zagrebu. Vidi: SVKST, AAT, M 588/38, Stjepo Perić, 8. I. 1932. Kerubin Šegvić to je držao „pustim željama plemenitih duša, ali bez osnova u realnom životu.“ Vidi: KUS, ODB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 10. I. 1932. Hrvoje Čapo citira izvor iz

Tako je prema Meštrovićevim riječima ban Tartaglia angažirao policijske detektive u praćenju Trumbića za vrijeme dok je ovaj boravio u Dalmaciji, i to zbog glasina o mogućem atentatu.¹¹⁵¹ O tome svjedoči i Šegvićevo pismo don Frani Buliću s kraja 1931. o „tihom“ Trumbićevom boravku u Splitu, „bez poklika i bučnog pozdravljanja“, a uz pratnju detektiva. Za takav „doček“ Šegvić je napao Račića, Tartagliu i „druge moćnike.“¹¹⁵²

Da je i tijekom kasnijeg razdoblja nastavljeno s praćenjem svjedoči nam Masovčićev dopis da su u prvoj polovici 1934. Split posjetili istaknuti HSS-ovci Bariša Smoljan i Juraj Šutej te održali sastanke s Josipom Berkovićem.¹¹⁵³ U gradu se već otprije nalazio Trumbić te se po Masovčiću svakodnevno sastajao sa svojim istomišljenicima i istaknutijim članovima opozicije.¹¹⁵⁴ Ovih nekoliko fragmentarnih primjera jasno nam pokazuju kako je režim pratio djelovanje opozicije u Splitu.

S druge strane, zanimljivo je što je i u razdoblju neposredno nakon proglašenja diktature u Splitu održana zadušnica u čast Stjepana Radića. U mjesnim je novinama zabilježeno sudjelovanje pojedinih članova novoimenovane Općinske uprave.¹¹⁵⁵ Zadušnice su tijekom 1929. održavane za sve lipanjske žrtve i Stjepana Radića, no kako bi se izbjegli incidenti, policija je ranije zabranila ikakve manifestacije i govore.¹¹⁵⁶ Prema pisanju mjesnoga tiska vodeći predstavnici splitske opozicije, Berković, Kaliterna, Giunio, Cuzzi, Leontić i Vukušić nalazili su se među brojnim građanima koji su pohodili zadušnicu u Radićevu čast.¹¹⁵⁷

Svojevrsno opozicijsko djelovanje u kasnijem razdoblju mogli bismo naći u djelovanju mjesne podružnice društva Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“.¹¹⁵⁸ Primjerice, godišnja

Ministarstva unutrašnjih dela o kako se „kretanje bivših političkih vođa (Primorske banovine) diskretno nadzire.“ Vidi: H. ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 102.

¹¹⁵¹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 219., bilješka (br. 88) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 13. IV. 1932. Trumbić je od Perovića, bana Savske banovine, u travnju 1932. zatražio dozvolu za nošenjem revolvera u svrhu obrane motivirajući to „ozbiljnim razlozima sumnje o ugroženosti lične sigurnosti.“ SVKST, AAT, M 588/37, Ante Trumbić za Ivu Perovića, bana Savske banovine, 16. IV. 1932. U istom je razdoblju Trumbića u Splitu preslušala policija povodom članka objavljenog u *Manchester Guardianu*. Vidi: B. JANJATOVIĆ, „O progonima hrvatskih političara...“, 174.

¹¹⁵² KUS, ODB, Kutija broj 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 29. X. 1931.

¹¹⁵³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 291., 17. IV. 1934.

¹¹⁵⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 362., 11. IV. 1934.

¹¹⁵⁵ Riječ je bila o Josipu Baraču i Jozi Zeliću. Vidi: „Zadušnice za blpk. Stj. Radića“, *ND*, br. 48., 18. II. 1929., 2.

¹¹⁵⁶ „Zadušnice za blgpk. Stjepana Radića“, *JP*, br. 41., 18. II. 1929., 3.; „Zadušnice za blagopokojne Stjepana i Pavla Radića i Dr. Basaričeka“, *JP*, br. 143., 21. VI. 1929., 3.; „Obljetnica smrti Stjepana Radića“, *JP*, br. 182., 8. VIII. 1929., 3.; „Zadušnice za pok. Stjepana Radića“, *JP*, br. 184., 10. VIII. 1929., 5.

¹¹⁵⁷ „Zadušnice za pok. Stjepana Radića“, *JP*, br. 185., 10. VIII. 1929., 3.

¹¹⁵⁸ Napretkova podružnica u Splitu osnovana je u rujnu 1928. Po autorima Matiću i Stojiću riječ je bila o glavnoj podružnici Društva u Dalmaciji koja je 1932. imala 450 aktivnih članova. Vidi: Zdravko MATIĆ - Frano STOJIC, „Djelovanje Hrvatskog kulturnog društva *Napredak* na području Dalmacije (1925.-1949.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59/2017., 478.-479., 486.

skupština 1932. bila je značajna zbog vodstva Udruge koju su činili Stjepan Vukušić (predsjednik), Duje Šore, Edo Bulat, Vjekoslav Ivanišević, i na kraju skupštine otpjevane „Lijepe naše.“¹¹⁵⁹

Što se tiče SDS-ovih aktivnosti u ovom periodu, valja zabilježiti da je Državno tužiteljstvo pokrenulo prijavu protiv Martina Čičin-Šaina i „družbe“, koju su činili Marko Nani, Ljubo Leontić, Edo Bulat, ali i Josip Berković zbog širenja brošure Svetozara Pribićevića *Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njenu budućnost*. Svi osumnjičeni opovrgavali su optužbu, pri čemu je jedini „uljez“ Berković tvrdio da mu nije ni poznato postojanje spomenute brošure. Optužnica je naposljetku podignuta samo protiv Čičina Šaina za širenje propagande s ciljem promjene političkog poretka u državi. Uz pomoć odvjetnika Bulata i Leontića optužbe su nakon revizije procesa uspješno opovrgnute.¹¹⁶⁰

Održavanje zadušnice u spomen lipanjskim žrtvama 1930. izazvalo je, barem prema dostupnim izvorima skupljenim u ovaj rad, prve veće i značajnije političke turbulencije u Splitu nakon uspostave diktature.¹¹⁶¹ Ovoga puta, naime, riječ nije bila o pojedinačnim slučajevima, već o mnoštvu sudionika. Uzmemo li u obzir da su gotovo svi osumnjičeni bili raniji istaknuti djelatnici HSS-a, onda sâm događaj postaje još značajniji. Pretpostavljam da je situacija dodatno bila zaoštrena nedavnim suđenjem Vladku Mačeku, s kojim su neki od vodećih splitskih opozicijskih lica održavali kontakt.¹¹⁶²

Izvještaj splitske policije navodi da su u mjesnoj katedrali Ivo Čulić i Silvije (pretpostavljam Silvestar) Giunio organizirali misu zadušnicu, po čijem se završetku čulo pjevanje hrvatske himne uz dodatne poklike u čast žrtvama. Prisutni policijski savjetnik pozvao je prisutne, među kojima su se nalazili i Bulat i Kaliterna, na mirni razlaz bez pjevanja i poklika. „Slava lipanjskim žrtvama“ bio je poklik jednog od sudionika, koji je zbog svog poteza odmah bio uhićen. Istovremeno, nova grupa sudionika na Peristilu pjevala je i klicala u čast Hrvatske, Mačeka, Trumbića i Pribićevića. Budući da se okupljeni nisu htjeli razići, policijski organi „oštro su nastupili“, rastjerali sve prisutne i uhitili šest osoba, među njima i Nikolu Koceića, koji se opirao govoreći da ne dopušta uhićenje u „svojoj slobodnoj državi Hrvatskoj.“ U opiranju mu je pomagao Paško Fradelić Gale pa su obojica naposljetku privedena. Okružni sud

¹¹⁵⁹ „Godišnja skupština Hrvat. kulturnog društva „Napredak“, podružnica Split“, *ND*, br. 61., 14. III. 1932., 6.

¹¹⁶⁰ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/6, 8 Martin Čičin-Šain, Sig. Kzp. 523/32-16-VI/80

¹¹⁶¹ Režim je u Radiću, navodi Stipica Grgić, vidio „glavnu prepreku“ u pokušaju kreiranja jedinstvene nacionalne države pa se borio protiv širenja njegove popularnosti. Vidi: S. GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth...“, 466.

¹¹⁶² Npr., prema podacima iz Trumbićeve ostavštine Ivo Cuzzi i Krunoslav Bego pripadali su splitskoj skupini Mačekovih odvjetnika na suđenju 1930. Vidi: SVKST, AAT, M 591/14 Mačekovi odvjetnici; SVKST, AAT, M 593/21, Krunoslav Bego, 17. IV. 1930.

u Splitu zahtijevao je da se naprave izvidi protiv svih spomenutih, uključujući i jednog sudionika osumnjičenog za vrijeđanje i udaranje policajaca, te da se ustanovi jesu li organizatori manifestacija uopće zatražili odobrenje vlasti za spomenutu manifestaciju. Trebalo je i utvrditi jesu li demonstracije bile prije ili poslije poziva policijskog predstavnika na razlaz. Epilog svega je oslobađanje svih optuženih, izuzev Fradelića Gale osuđenog na četrnaestodnevnu zatvorsku kaznu.¹¹⁶³

U situaciji kada su pripadnici opozicije ovako manifestirali i usput se sukobili s policijom jedna osoba osuđena na relativno manju zatvorsku kaznu ipak je predstavljala relativno blagu osudu. Iduće poglavlje rada pokazat će nam više slučajeva u kojima su pojedinci u svakodnevnom životu znali dobiti i znatno veće kazne od Fradelić Galine, pogotovo ako su vrijeđali državu ili veličali Austriju. Ovdje će se samo navesti primjer presude skitnici Marku Dujmoviću osuđenom da je u rujnu 1930. javno vrijeđao državu riječima da u njoj nema reda „od kada je došao nesretni glupavi geđo.“ Dujmović je osuđen na zatvorsku kaznu od 28 dana jer se svojim ponašanjem izrugivao državi i „dražio na razdor među plemenima.“¹¹⁶⁴

Pogledajmo malo nedosljednosti u slučaju Fradelić i slučaju Dujmović. Prvi se i fizički sukobio s policijom te za to dobio 14 dana zatvora, dok je Dujmović za javno vrijeđanje dobio dvostruko više, 28 dana. Je li bila riječ o dobrom, odnosno lošem odvjetniku teško je reći. Ipak, pretpostavljam da je kod Fradelića uzeta u obzir njegova povezanost s HSS-om jer bi teža kazna možda mogla dovesti do turbulentnije situacije u Splitu, dok u Dujmovićevom slučaju nije postojalo nikakvo „zaleđe“ koje bi ga moglo uzeti u zaštitu. Ivana Dobrivojević iznosi kako je u Splitu 1932. uhićeno 13 demonstranata, no kako u spomenutom fondu Okružnog suda ne postoji izvora o tom događaju moguće je da se time mislilo na ovo zbivanje iz 1930.¹¹⁶⁵

Svibanj 1932. bio je naročito buran zbog dviju opozicijskih manifestacija održanih u veoma kratkom roku. Prva od njih bila je zadušnica u čast Zrinskih i Frankopana u prvoj polovici mjeseca. Po njenom završetku skupina demonstranata marširala je gradom s poklicima u čast Radića i slobodne Hrvatske, pri čemu se osobito isticao Ante Aglič. Budući da je potonji uza se imao mnoštvo koje ga je branilo, redarstvo je Agliča zbog separatističkih poklika i poticanja mnoštva uhitilo dan poslije. Osumnjičeni se branio da je manja skupina počela pjevati

¹¹⁶³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/II, 9 Paško Fradelić, Ljubo Šandrović, Sig. Kzp. 859/30-16-II/33

¹¹⁶⁴ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/II, 10 Marko Dujmović, Sig. Kzp. 1339/30-16-II/34

¹¹⁶⁵ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929.-1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 30/2006., br. 1., 109.

i klicati te da je upravo on pokušao smiriti situaciju, a ne poticati okupljene na otpor. Konačnom je presudom Aglič naposljetku osuđen na četveromjesečnu zatvorsku kaznu.¹¹⁶⁶

Uz Agliča, sudski proces vođen je i protiv više puta osuđivanoga Franje Pavića, koji je optužen da je, uz vidljivo uočljiv crveni rubac u džepu svoje jakete, nožem prijetio policijskim organima riječima: „Slava Stjepanu Radiću. Svanut će zora, kada ćemo mi s vama obračunati.“ Policijski izvještaj posebno je naveo Pavićeve veze s komunizmom, a sama se optužnica najviše bazirala na pružavanje otpora prema policiji. Naposljetku je Pavić osuđen na tromjesečnu zatvorsku kaznu.¹¹⁶⁷

Spomenuti događaji bili su samo uvertira za manifestaciju koja je, možemo reći, simbolički pokazala nezadovoljstvo građana prema aktualnom režimu.¹¹⁶⁸ Prema izvještaju zapovjednika gradske straže na željezničkoj se stanici 26. svibnja 1932. okupilo oko 1 000 osoba, koje su „uzbuđeno“ i uzaludno očekivale dolazak Vladka Mačeka iz Šibenika. Iako je policija zabranila svaku manifestaciju, okupljena masa nije se dala rastjerati, već je klicala u čast Mačeka i slobodne Hrvatske. „Energičnijim“ djelovanjem policije mnoštvo je rastjerano uz uhićenje dvadesetak osoba, čije ćemo pojedine slučajeve vidjeti u idućim odlomcima.¹¹⁶⁹ U uvodnom dijelu je navedeno da je isti dan bilo predviđeno osnivanje JRSD za Primorsku banovinu pa je to vjerojatno pridonijelo ovoj, mogli bismo reći, i najznačajnijoj manifestaciji opozicije u razdoblju 1929. - 1935.

Među uhićenima se nalazio Paško Fradelić Gale, istaknuti i višestruko kažnjavani HSS-ovac, za kojega je policija izjavila da je „poročan, nagle i otporne ćudi.“ Fradelić Gale optužen je da je pred mnoštvom uzvikivao sljedeće riječi: „Dolje izdajice, živjeli Hrvati, živio dr. Maček, slava hrvatskim mučenicima.“ Uz navedene riječi uhićenik se opirao prilikom uhićenja zbog čega je osuđen na plaćanje novčane globe i višemjesečnu zatvorsku kaznu.¹¹⁷⁰

Na isprva dvomjesečnu zatvorsku kaznu osuđen je i Marko Malicije, koji je protestirao protiv Fradelić Galina uhićenja riječima: „Zašto ga, razbojnici, hapsite, što vam je učinio?“ Malicije se također opirao prilikom uhićenja, a u Obrazloženju presude navedeno je da jedna

¹¹⁶⁶ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 16 Ante Aglič, Sig. Kzp. 397/32-16-V/69.

¹¹⁶⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/VI, 1 Franjo Pavić, Sig. Kzp. 463/32-16-VI/13

¹¹⁶⁸ U pismu don Frani Buliću Kerubin Šegvić naveo je da „ne zna“ je li Split „opet počeo hrvatski disati“ jer su mu na čelu „motorni vrtikape“. Vidi: KUS, OFB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 8. II. 1932.

¹¹⁶⁹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 18 Paško Fradelić, Sig. Kzp. 457/32-16-V/71; Kutija broj 16/VI, 5 Ljubo(mir) Tecilazić, Sig. Kzp. 498/32-16-VI/77

¹¹⁷⁰ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 18 Paško Fradelić, Sig. Kzp. 457/32-16-V/71

svjedokinja nije čula spomenute riječi, ali da „to ne isključuje mogućnost da je optuženik uistinu kazao odnosne riječi.“ Kasnijom revizijom Apelacijski sud u Splitu Malicija je osudio na ukupno tri mjeseca.¹¹⁷¹

Uhićenje Ede Bulata i njegov kasniji postupak osobito su zanimljivi. Naime, Ljubomir Tecilazić, bivši šef policije u Splitu, Bulatu je predbacio da sudjeluje i organizira ovakve demonstracije isključivo radi svoje osobne karijere.¹¹⁷² Bulat je ovo držao klevetom i uvredom zbog čega je tužio Tecilazića, koji je tvrdio da je ovo rekao u dobroj namjeri. Objašnjenje je Apelacijski sud prihvatio te odlučio da nema nikakve osnove za pokretanje tužbe.¹¹⁷³

Novinar Špiro Čakić, tijekom 1920-ih urednik radikalne *Države*, osvrnuo se na spomenute događaje u Splitu pismom koje nalazimo u Stojadinovićevoj ostavštini. Čakić tako navodi da je riječ zapravo bila o dvostrukim demonstracijama koje je policija mogla spriječiti. Prva demonstracija u očekivanju Mačekova dolaska okupila je prema Čakiću gotovo 1500 osoba, među koje su ubrojani državni i banovinski činovnici. Iščekujući dolazak, kočijom su se po gradu vozile Berkovićeve i Cuzzijeve supruge s hrvatskim zastavama pri čemu su im okupljeni iskazivali glasnu podršku. Po dolasku na željezničku stanicu pridružio im se i Ljubo Leontić, popraćen poklicima u čast slobodne Hrvatske i Mačeka. Tek je tada, napominje Čakić, policija intervenirala, privela ovih troje navedenih i počela rastjerivati okupljene.

Druga, manja demonstracija okupila je grupu od 150 osoba među kojima je Čakić zapazio Marka Nanija i dr. Sokola (moguće HSS-ovog Damjana). Navedena grupa verbalno se prepirala s grupom jugoslavenskih omladinaca, a prilikom pristanka broda, na kojem su navodno bili političari jugoslavenske orijentacije, ponovno se čuli poklici u čast slobodne Hrvatske i Mačeka. Iz svega navedenoga Čakić je zaključio da ne može biti govora ni o kakvoj šetnji građana, koji su se tu „slučajno“ zatekli te da je raspoloženje u gradu takvo da se svaki tren očekuje pad vlade.¹¹⁷⁴

Na događaj se osvrnula i Vinka Bulić u svome dnevniku te je navela da je na stanici bilo „mnogo svijeta“, među kojoj se „šepurenjem“ i „samouvjerenim istupom pred policijom“ isticao „šofer“ gđe Berković, koja je zajedno s gospođom Cuzzi, bezuspješno pokušala doći na sami peron. Spomenuti „šofer“ po svemu sudeći bio je upravo Fradelić Gale, po zanimanju

¹¹⁷¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 19 Marko Malicije, Sig. Kzp. 458/32-16-V/72

¹¹⁷² Zanimljivo je da je Bulat bio jedan od predsjednik biračkog odbora u Splitu na izborima 1931. Vidi: „Predsjednici biračkog odbora u splitskom srezu“, *ND*, br. 242., 16. X. 1931., 5.

¹¹⁷³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/VI, 5 Ljubo(mir) Tecilazić, Sig. Kzp. 498/32-16-VI/77

¹¹⁷⁴ SR-AJ-37, broj fascikle 9, broj jedinica opisa 53 (9-53), Politička pitanja u Primorskoj banovini. Izvod iz pisma Š Čakića, novinara u Splitu od 29. svibnja 1932.

kočijaš.¹¹⁷⁵ Po ovome više od 1 000 okupljenih na ovaj je način usred diktature pokazalo privrženost zabranjenoj HSS. Pitanje je uopće što bi se dogodilo da je Maček zbilja došao u Split.

Incident prilikom proslave sv. Duje 1933. mogao je imati značajne političke posljedice. Sve je započelo kada je povorku studenata Male Antante¹¹⁷⁶ aktiviranjem petarde prekinula skupina (opozicijski nastrojenih) građana. Prema tvrdnjama Pere Magazina, načelnika Uprave policije u Splitu, „mjesni separatisti“ zajedno sa svojom omladinom iskoristili su povorku za demonstraciju. Nakon detonacija među građanima je izbila „zabuna i uzrujanje“, a situacija se dodatno zaoštrila kada su se pojavile glasine da je petarda pala s prozora mjesnog talijanskog društva „Societa operaia.“ Nakon što je utvrđeno da naprave nisu detonirane s toga mjesta, slijedila su uhićenja šestorice osumnjičenih među kojima se ponovno nalazio Fradelić Gale, prema Magazinovim riječima glavni inicijator ranije akcije nastale kao protest protiv Mačekove osude. Magazin je naglasio da su gotovo svi sudionici incidenta separatistički nastrojeni s ranijim članstvom u HSS-u i Hrvatskom sokolu te je vjerovao da je cilj demonstracija, uz politički protest, bio uzrujati okupljeno mnoštvo kako bi se napadom na talijanske građane i objekte izazvao sukob između Jugoslavije i Italije. Iskazi osumnjičenih oko pitanja tko je inicirao akciju međusobno su se suprotstavljali. U optužnici je navedeno da su osumnjičeni svojim potezom ugrozili život ljudi, a potvrđeni su Magazinovi navodi o Fradeliću Gali kao organizatoru akcije. Obrazloženo je da povod nije bila Mačekova osuda, već prethodno uhićenje nekih hrvatskih omladinaca. Odvjetnici optuženih spadali su među glavine opozicijske predstavnike Splita: Bulat, Pederin, Giunio i Leontić. Okružni sud oslobodio je osumnjičene optužbi obrazloženjem da je riječ bila o bezopasnom protestu. Zatraženu reviziju Državnog tužiteljstva 1936. Stol sedmorice u Zagrebu odbio je obrazloženjem da petarda nije opasna po život.¹¹⁷⁷ Ovom prilikom mogli bismo ponovno reći da je presuda suda bila pomalo neočekivana.

Trumbić je gotovo svake godine putem novina zahvaljivao svima na upućenim čestitkama za rođendan.¹¹⁷⁸ Proslava njegove sedamdesetogodišnjice ipak je značajnije obilježena. O potezu splitskih dnevnika, *Jadranskoga dnevnika* i *Novoga doba*, koji su

¹¹⁷⁵ NSK, R-7978, A 9 Bulić, Vinka, Dnevnik, Split 1932/34., II/4.

¹¹⁷⁶ Poput ostalih „nacionalnih“ zbivanja, *Jadranska pošta* govorila je o veličanstvenom dočeku gostiju popraćenu nekoliko tisuća građana. Vidi: „Veličanstven doček studenata Male Antante u Splitu“, *JP*, br. 106., 8. V. 1933., 3.

¹¹⁷⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XI, 6 Mato Brković, Sig. Kzp. 525/33-16-XI/129

¹¹⁷⁸ *Novo doba* je sredinom 1930. objavilo Trumbićevu izjavu iz *Jutarnjeg lista* kojom je zahvalio svima iz Splita koji su mu čestitali imendan i uputili želje za ozdravljenjem. Vidi: „Zahvala Dra. Trumbića“, *ND*, br. 140., 18. VI. 1930., 6.; „Zahvala g. dra. A. Trumbića“, *ND*, br. 142., 21. VI. 1932., 5.

namjeravali svečano proslaviti Trumbićev 70. rođendan uz prigodne članke i sliku Masovčić je obavijestio Državno tužiteljstvo, koje je zaplijenilo neke pasuse u *Jadranskom dnevniku*. Autori spomenutih članaka u Trumbićevu čast posebno su zanimljivi: onaj u *Novom dobu* poštom je poslao i napisao Brajević¹¹⁷⁹, a članak u *Jadranskom dnevniku*¹¹⁸⁰ navodno je napisao Ivo Tartaglia.¹¹⁸¹

Uz mjesne novine, Trumbiću su u Zagrebu mnogi pojedinci uputili rođendanske čestitke, o čemu nam svjedoči njegova ostavština u Sveučilišnoj knjižnici. Mogli bismo, stoga, reći da je veliki broj čestitki, od kojih su neke napisane u otvorenim pismima u ime „Hrvata Splita“, također spadao u svojevrsnu prethodno isplaniranu manifestaciju opozicije u Splitu jer režim svakako nije propustio primijetiti značajniji protok pošte. Štoviše, neki su u čestitkama otvoreno klicali u čast hrvatskog naroda ili isticali Trumbićevu ulogu u njegovoj borbi.

Među čestitarima tako su se nalazili Ivo Tijardović s obitelji¹¹⁸²; Josip Berković i supruga Katica istaknuli su Trumbićevu posvećenost hrvatskom narodu i želji da „što izdašnije surađuje na konsolidaciju ostvarenog hrvatskog ideala“¹¹⁸³; Jakov Čulić poslao je Trumbiću spomenute članke iz *Novog doba* i *Jadranskog dnevnika* uz poruku da je „tiha proslava“ održana u Splitu¹¹⁸⁴; niz čestitara (Silvestar Giunio, Paško Kaliterna i Stjepan Vukušić) isticao je poštovanje, slavu i borbu u ime hrvatskog naroda.¹¹⁸⁵ Odvojeno su čestitali Ivo Tartaglia¹¹⁸⁶ i još neki manje poznati Splićani.¹¹⁸⁷ Nadalje, posebne brzojave potpisali su Krunoslav Bego, Edo Bulat, Cuzzijsva obitelj, Ivo Grisogono, Ljubo Leontić te župnik s Lučca, ponosan na Trumbićevo podrijetlo.¹¹⁸⁸ Ujedno su župljani iz Trumbićeve rodne četvrti dali doprinose za

¹¹⁷⁹ U članku se posebno isticalo Trumbićevo podrijetlo splitskog težaka s Lučca i ratna „Odisejada.“ Naveden je i ponos Splita što je „njegov sin“ igrao važnu ulogu u stvaranju države. Kratak životopis izbjegao je najnovije Trumbićevo razdoblje objašnjenjem da je taj period „odviše svjež.“ Kako protivnici, tako i prijatelji, zaključuje članak, sačuvali su veliko poštovanje prema slavljenu. Vidi: „Dr. Ante Trumbić 1864 – 17. V. – 1934“, *ND*, br. 115., 17. V. 1934., 2.

¹¹⁸⁰ Članak je navodio Trumbićevu političku borbu, najveće poštovanje i autoritet koji uživa. Za šestosiječanjski period samo je navedeno da se Trumbić, „čovjek inicijative i akcije, sporih, ali promišljenih i dobro fundiranih odluka“, povukao od sudjelovanja u javnom životu. Članak je završio čestitkom ovom „Splićaninu, Hrvat i Jugoslaven.“ Vidi: „Dr. Ante Trumbić“, *JD*, br. 48., 17. V. 1934., 3.

¹¹⁸¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 398., 17. V. 1934.

¹¹⁸² SVKST, AAT, Ante Trumbić privata – pisma, računi, tisak, čestitke. Čestitke Anti Trumbiću povodom sedamdesetog rođendana (1934.), imendana i razne, M 597/6, 7, 8

¹¹⁸³ SVKST, AAT, M 597/5/I, Katica i Josip Berković, 15. svibnja 1934.

¹¹⁸⁴ SVKST, AAT, M 597/5/I, Jakov Čulić, 18. svibnja 1934.

¹¹⁸⁵ SVKST, AAT, M 597/5/II, Silvestar Giunio, 17. svibnja 1934.; M 597/5/II, Paško Kaliterna, 16. svibnja 1934.; M 597/5/IV, Stjepan Vukušić, 24. svibnja 1934.

¹¹⁸⁶ SVKST, AAT, M 597/13, Ivo Tartaglia

¹¹⁸⁷ SVKST, AAT, M 597/5/III, Dragutin Poparić, 17. svibnja 1934.; Josip i Vinka Perić, 19. svibnja 1934.

¹¹⁸⁸ SVKST, AAT, M 597/10 I, Brzojavi iz Splita (čestitke)

nabavu prigodnog dara Trumbiću.¹¹⁸⁹ Po sadržaju se od svih čestitki izdvaja ona Josipa Smodlake, koji je tom prigodom istaknuo nadu da će „nestati zlo koje bije našu Jugoslaviju i nastati dobro koje joj želimo.“¹¹⁹⁰ Mnoštvo otvorenih dopisa i razglednica režimu je jasno predstavljalo još jedan demonstrativni akt, a prilika nije mogla biti bolja od proslave okrugle godišnjice rođendana „najdražeg sina Splita.“

Smrt i sprovod don Frane Bulića u srpnju 1934. imali su značajan odjek među splitskom opozicijom jer je potezom njezina istaknutijeg predstavnika Josipa Berkovića ponovno pokazan jedan značajan stupanj aktivnosti. Bulić je po navodima pomoćnoga CP-ova dopisnika Čičina Šaina spadao među najpopularnije osobe u ovome kraju, a zapaženi su bliski odnosi koje je održavao s „plemenski orijentiranim istaknutijim ljudima“, među koje je svrstan i Ante Trumbić.¹¹⁹¹ Čičin Šainovi navodi su istiniti jer u Trumbićevoj ostavštini u HAZU na više mjesta nalazimo Bulićevo ime, dok nas s druge strane sačuvana ostavština u Konzervatorskom uredu u Splitu, a osobito korespondencija, upućuju da Bulić, kako je to odlično sažeo Ljubo Boban: „nikada nije postao političar, a uvijek je to bio, nikada se nije uspio osloboditi politike, a postao je njen svojevrzni zarobljenik.“¹¹⁹²

Kada je pogrebna povorka na samom sprovodu stala u blizini prostorija Gradske općine, kako bi nakon planiranih govora krenula dalje prema Solinu, riječ je neplanirano uzeo Josip Berković te održao govor, „s jasnim aluzijama i istaknutom tendencom u separatističkom i borbenom pravcu.“ Prema navodima Čičina Šaina, to je jedne strane izazvalo zgroženost, a s druge „aplauze govorniku“, koji je iskoristio ovu prigodu za unošenje „političkog razdraživanja u jedan ovako svečan trenutak.“ Državno tužiteljstvo onemogućilo je mjesne novine u pokušaju objavljivanja Berkovićevih riječi.¹¹⁹³

Protiv Berkovića provedena je istraga na temelju koje saznajemo sadržaj govora, obilježen u prvom redu isticanjem hrvatstva. Upadljive su tako Berkovićeve riječi da su „Hrvati Splita“ njegovim govorom poslali posljednji pozdrav Buliću, skupini „heroja“ koji su prije dali svoje živote, nego li „poklekli pred mačem silnika i tiranina.“ Time je Bulić pokazao put „mlađoj hrvatskoj generaciji“ na čemu mu je cijeli hrvatski narod zahvalan. Po državnom tužitelju namjera je govora bila prouzrokovati neraspoloženje protiv aktualnog političkog i

¹¹⁸⁹ SVKST, AAT, M 597/13, Doprinos župljana župe sv. Petar Lučac za pribavu dara prigodom 70. godine života Ante Trumbića

¹¹⁹⁰ SVKST, AAT, M 597/13, Josip Smodlaka

¹¹⁹¹ SR-AJ-38, 13-44, Dopisnik CPB Split, pov. br. 700., 30. VII. 1934. Sam Trumbić je don Franu Bulića opisivao „senilnim i taštım.“ Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 476., bilješka (br. 186) o razgovoru s don Franom Bulićem i Ivom Tartagliom

¹¹⁹² LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju...“, 212.

¹¹⁹³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 707., 2. VIII. 1934.

socijalnog poretka u zemlji. Dok se istraga provodila, došlo je do kraljeve pogibelji u Marseillesu i Berkovićeve internacije. U spisu ne nalazimo samu optužnicu pa je moguće da vlast u novim prilikama nije držala potrebnim pokretati ovo pitanje.¹¹⁹⁴

Osim Berkovićeve intervencije valja napomenuti i nekrolog o Bulićevom životu, koji je napisao Ivo Tartaglia u *Jadranskom dnevniku*. Autor je, između ostaloga, naveo da Bulić nije bio zadovoljan unutrašnjim prilikama u Jugoslaviji, no da se protivio pasivnosti Hrvata vjerujući da im ista čini više štete nego koristi. Zanimljivo je što se u tekstu osvrnuo i na sukob oko smještaja Grgura Ninskoga istaknuvši da su u tom slučaju politički razlozi bili jači od konzervatorskih. Tartaglia je zaključio da se Bulić, iako čvrstih stavova i bez spremnosti na kompromise, zbog čega nije bio pravi političar, uvijek bavio politikom, kao Hrvat i Jugoslaven.¹¹⁹⁵

Tartaglia se u tekstu prikriveno osvrnuo na akciju iz druge polovice 1933. Tada su, naime, Meštrović, Tartaglia i don Frane Bulić, pod vodstvom potonjeg, a uz Trumbićevu i Mačekovu potporu, namjeravali kralja Aleksandra upozoriti na stvarno političko stanje i raspoloženje u narodu. Cijela planirana akcija propala je zbog izostanka Trumbićeve podrške.¹¹⁹⁶

Čičin Šain tvrdio je da su građani Splita u ovome Tartagliinom članku vidjeli pokušaj „privlačenja simpatija“ opozicije. Po CP-ovome pomoćnom dopisniku bivši gradonačelnik i ban se nalazio u opoziciji, no ne potpunoj, o čemu je svjedočio sadržaj članka iz kojega se „mjestimično probijala opozicijska tendenca, plemenskog karaktera.“¹¹⁹⁷ Povodom Bulićeve smrti određene iznose u fond podružnice Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ predali su Jakov Čulić, Kaliterna, Berković, Ivo Čulić i drugi, dok je Ante Trumbić uputio posebni telegram društvu „Bihać“, kojim je više puta istaknuo Bulićevu pripadnost hrvatskom narodu.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁴ Ravnatelj splitske policije Magazin nije propustio reći da je Berković „moralnog ponašanja dobrog, dok je političkog ponašanja hrđavog.“ Poput Čičina Šaina, i Magazin je tvrdio da je govor osudila skupina jugoslavenski orijentiranog građanstva, a pozdravila druga skupina separatističko orijentiranih građana. Vidi: HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/14, 5 Josip Berković, Sig. Kzp. 741/34-16-XIV/165

¹¹⁹⁵ „Don Frane Bulić i politika“, *JD*, br. 114., 2. VIII. 1934., 1.

¹¹⁹⁶ LJ. BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., 90.-92.

¹¹⁹⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 708., 2. VIII. 1934.

¹¹⁹⁸ „U počast blagopok. Don Frani Buliću“, *ND*, br. 179., 1. VIII. 1934., 3.; „Saučesće za blgpk. don F. Bulićem“, *ND*, br. 182., 4. VIII. 1934., 5.; „Sažalnica dr. Trumbića društvu „Bihać““, *JD*, br. 116., 4. VIII. 1934., 6.

Naposljetku dolazimo i do atentata na kralja Aleksandra, koji je doveo do internacije HSS-ovih vođa u Splitu.¹¹⁹⁹ Sreski načelnici i komandanti žandarmerijskih stanica, naime, morali su bilježiti imena građana koji su se neprimjereno ponašali za vrijeme žalosti.¹²⁰⁰ Na temelju te naredbe krajem listopada internirana su trojica „vođa krajnje opozicije u Splitu“, Josip Berković, Ivo Cuzzi i Paško Kaliterna. Prema Masovčiću spomenuti su se u posljednje vrijeme isticali „naglašenim opozicijskim stavom“, što je dovelo do revolta građana zbog čega im je policija morala pružiti zaštitu.¹²⁰¹ Masovčić tako Josipa Berkovića svrstava u vođu mjesnog HSS-a netočno navodeći podatak da je godinu dana bio predsjednik Splitske općine. Berković je po istom dopisu i nakon 6. siječnja nastavio raditi na ranijem programu sa stava „krajnje opozicije“, a u posljednje se vrijeme sve više isticao antirežimskim stavom, koji je prelazio u „borbu protiv osnovnih principa narodnog i državnog jedinstva.“ To se posebno uočilo u govoru na Bulićevom sprovodu, „nekom vrstom skrivene harange protiv same državne strukture“. O Cuzziju je samo kratko navedeno da je poznat kao predratni frankovac, sudionik spaljivanja srpske zastave 1914., i potom istaknuti federalist. Kaliterna je karakteriziran kao predsjednik bivše HSS u Splitu, nakon šestosiječanjskog režima osuđen i zbog širenja zabranjene literature.¹²⁰² Time je Masovčić vjerojatno mislio na suđenje skupini Ivana Pernara s početka 1933. Među tadašnjim optuženima nalazio se i Paško Kaliterna, osumnjičen za širenje ilegalnih letaka. Kaliterna je u svojoj obrani priznao da je slao čestitke Trumbiću i Mačeku, no odbio je navode o namjeri širenja spomenutih letaka.¹²⁰³ Epilog je bilo Kaliternino oslobođenje od svih optužbi.¹²⁰⁴

Trumbić u svojim bilješkama navodi da mu je Vlaho Raić rekao da su spomenuta trojica zbog neisticanja crnine prvo osuđena na petnaestodnevnu zatvorsku kaznu te da se Berkovića namjeravalo internirati. Anđelinović i Teodorčević (najvjerojatnije Todorčević, op. M. B.) bili su protiv progona, s tim da je potonji upozoravao na mogućnost stalnih međusobnih osveta. U zagovaranju internacije najžešći je navodno bio ban Cortelazzo (Jablanović), a prema

¹¹⁹⁹ Po Hrvoju Čapi, nakon atentata „represija je trenutno doživjela svoj vrhunac., a interniranje građana postalo je najbržim načinom borbe režima protiv neistomišljenika.“ Vidi: H. ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 149.

¹²⁰⁰ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Između kralja i naroda...“, 172.

¹²⁰¹ Josip Rosić tvrdi da su nacionalisti nakon atentata u Hajdukovim prostorijama sastavili listu ljudi koje treba ubiti, među kojima su se nalazili komunisti i neki pripadnici HSS-a, iako ne navodi koji. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa)“. Drugi dio.

¹²⁰² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1066., 31. X. 1934.

¹²⁰³ „Proces protiv dr. Pernara i drugova“, ND, br. 54., 6. III. 1933., 2.; br. 55., 7. III. 1933., 2.-3., br. 56., 8. III. 1933., 2.-3., br. 57., 9. III. 1933., 2.

¹²⁰⁴ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 523.-524.; B. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 268.-269.;

bilješkama u Splitu je sveukupno do kraljeva pogreba bilo 76 interniranih, među kojima su se nalazili Bulat i Leontić.¹²⁰⁵

Krajem listopada policija je nakon zatvorske kazne internirala Kaliternu u Velu Varoš, Cuzzi u Tutin, a Berkovića u Prijepolje, mjesta u Sandžaku s vrlo oštrim klimatskim uvjetima.¹²⁰⁶ Mjesta nisu izabrana slučajno jer bi ponekad režim, kako ističe Nielsen, nepoćudne osobe znati prebaciti u Zetu ili Vardarsku banovinu.¹²⁰⁷

Meštrović je internirane krivio za rasplet situacije i situaciju što su „prkosili kad cijelo općinstvo žali.“ S time se nije slagao Trumbić koji je tvrdio da Berković, Cuzzi i Kaliterna nisu vlasnici kuće u kojima žive, već njeni stanari te da su nakon policijske opomene izvjesili crninu na svoje prozore. Trumbić je vjerovao da je dvotjedna zatvorska kazna trebala biti dovoljna, a ne da se „protiv svakog zakona“ pošalju u „Sandžak-Sibir“, osobito Cuzzi koji je zbog zbog zdravstvenog stanja, slabog srca, mogao i umrijeti. Zaključno, Trumbić je naglasio da sva trojica žive samo od svoga rada te da policija nema pravo zatvarati nekoga zbog vlastitog mišljenja.¹²⁰⁸

Šutej je Trumbiću javio da je spomenutu trojicu dočekaao prilikom dolaska u Sarajevo te im omogućio jednodnevni predah prije daljnjeg putovanja. Berkovića je nakon nesvjesticke dežurni doktor zadržao u bolnici na oporavku.¹²⁰⁹ Cuzzi i Kaliterna su otputovali, no došlo je do manje promjene tako da je Cuzzi naposljetku otišao u Novu Varoš, a Kaliterna u Prijedor.¹²¹⁰ Kada je politička represija popustila, internirani su se vratili u Split u prvoj polovici 1935. Ivana Dobrivojević u svojem djelu pokušava umanjiti postupak internacije pa navodi da je općenito riječ bila o preventivnoj mjeri te da su internirani obično bili smješteni u kućama „najbogatijih i najviđenijih ljudi u kraju.“¹²¹¹ Bez obzira je li riječ bila o nekakvom luksuznom smještaju, što je upitno, to ni najmanje ne mijenja činjenicu da su građani bez ikakve sudske odluke bili

¹²⁰⁵ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 805.-806., bilješka (br. 354) o obavijestima Vlahe Raića, Zagreb, 20. X. 1934.

¹²⁰⁶ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 811.-812., bilješka (br. 357) o internacijama i drugim događajima, Zagreb, 30. X. 1934. Hrvoje Čapo citira izvještaj ministarstva unutrašnjih poslova kojim je po naredbi ministra Živojina Lazića Berković prebačen u Valjevo, Cuzzi u Novu Varoš, Kaliterna u Prijepolje, a Šime Poduje u Kosjerić. Vidi: H. ČAPO, *Kraljevina čuvara...*, 149.-150.

¹²⁰⁷ C. A. NIELSEN, „Policing Yugoslavism“, 40.-41.; Dobrivojević navodi da su u vrijeme šestosiječanjskog režima internacije postale jedno od „glavnih sredstava vlasti za obračun s političkim neistomišljenicima, najčešće političkim prvcima zabranjenih stranaka, ali i običnim ljudima.“ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 101.

¹²⁰⁸ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 824.-825., bilješka (br. 362) o razgovorima s Zdravkom Lorković i Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 4. XI. 1934.

¹²⁰⁹ O ovome je Berković obavijestio Mariju Radić. Vidi: HR-HDA-815, Obitelj Radić, Kutija broj 14, 2. 4. 20. Josip Berković Mariji Radić, Sarajevo 9. XI. 1934.

¹²¹⁰ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 843., bilješka (br. 373) o obavijestima Juraja Šuteja, Zagreb, 14. XI. 1934.

¹²¹¹ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 229.

internirani u druga mjesta unutar države, što se ne može opravdati nikakvom prevencijom ili luksuzom.

Na internaciju se naknadno, u siječnju 1936., osvrnuo ban Jablanović, koji je u pismu Stojadinoviću tvrdio da se za vrijeme Uzunovićeve vlade nekoliko puta pokušalo deportirati istaknutije vođe opozicije u Primorskoj banovini. Jablanović se tome navodno protivio pa je otezao s odlukom vjerujući da te osobe nisu opasne po mir i poredak. Po atentatu u Marseillesu postajala je velika opasnost da se neki „ekstremni nacionalistički elementi“ u Splitu i Mostaru krvavo obračunaju s ovim osobama, koje su se neprimjereno ponašale u vremenu opće žalosti. Jablanović je istaknuo da su tadašnje prilike i nadležno Ministarstvo unutarnjih poslova, kao i potreba očuvanja reda i mira te zaštita života, dovele do internacije Berkovića, Cuzzija i Kaliterne, kao i još nekih opozicijskih pristaša iz drugih mjesta Primorske banovine. Uz trojicu spomenutih vezanih za Split, Jablanović je spomenuo da se među interniranima nalazio i Šime Poduje.¹²¹²

Za potonjega se zauzela njegova zaručnica Vanda Dvornik, koja je krajem 1934. obavijestila Trumbića da Poduje više od dvadeset dana boravi neosuđen u splitskom zatvoru, strogo nadziran u kontaktima s vanjskim svijetom.¹²¹³ U izvorima nisam naišao na podatak mjesto u kojem je Poduje bio interniran, ako je do prave internacije uopće došlo.

Posljednji događaj možda najznakovitije pokazuje kako režim nije uspio ušutkati hrvatsku opoziciju u ovome razdoblju. Mačekovo puštanje na slobodu izazvalo je manifestacije na Narodnom trgu i njemu upućene brojne brzojave.¹²¹⁴ To je nagnalo upravitelja splitske policije Magazina da putem mjesnog tiska poruči kako je vijest o pomilovanju „dala povoda živom raspravljanju i zadovoljstvu među svim slojevima građanstva“, koje je dan poslije u vrijeme nedjeljne šetnje od klicanja preraslo u „oblik jedne javne manifestacije“, a potom, novim poklicima i „demonstracije.“ Policija je smjesta reagirala i pozvala prisutne na razlaz, čemu su se pojedinci silom oduprli pa je desetak njih uhićeno. Uprava policija odmah je zabranila bilo kakvo organiziranje javnih manifestacija ili priredbi.¹²¹⁵

Svi navedeni događaji jasno nam pokazuju da splitska opozicija tijekom razdoblja 1929. – 1935. nije mirovala, odnosno da je režim u Splitu svakodnevno imao sve manje uporišta u

¹²¹² SR-AJ-37, 49-313, Zbirka Milana Stojadinovića (dalje: ZMS), Primorska banovina. Ban Josip Jablanović (1935.-1938.). Ban Mirko Buić. Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 26. I. 1936.

¹²¹³ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 861.-862., bilješka (br. 384) o razgovoru s Vandom Dvornik, Zagreb, 5. XII. 1934.

¹²¹⁴ „Odjek pomilovanja d. ra Mačeka“, *ND*, br. 303., 25. XII. 1934., 37.

¹²¹⁵ „Saopćenje upravnika policije u Splitu“, *JD*, br. 237., 27. XII. 1934., 5. Cjelokupnim poglavljem u potpunosti je demantirano pisanje tadašnjeg pješadijskog pukovnika Petra Petrovića koji je tvrdio da pojava samo „dvojice općinskih pandura“ sve demonstrante natjera u bijeg. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Policija i žandarmerija...“, 125.

njenu korist. Sve unaprijed režirane manifestacije u čast vladajućih nisu mogle zamaskirati izostanak veće potpore građana i orijentiranost splitskih građana prema antirežimskoj/opozicijskoj/HSS-ovoj politici.

4. 3. Pedeseta obljetnica pobjede Narodne stranke

Godina 1932. za Split je bila značajna zbog označavanja pedesete obljetnice pobjede Narodne stranke. Prvotni naziv ovog poglavlja glasio je „Pedeseta obljetnica pohrvaćenja Splitske općine“ i nalazilo se kao posebno potpoglavlje u prethodnom dijelu rada koji je govorio o splitskoj opoziciji. Ipak, do promjene i posebnog poglavlja došlo je zbog dvaju razloga: prvi je što su režim i opozicija gledali potpuno različito na značaj zbivanja iz 1882., odnosno što nije vladala suglasnost je li to bila konačna pobjeda hrvatstva ili je to bio samo privremeni korak prema onom idućem – jugoslavenstvu, sada ostvarenom kraljevom šestosiječanjskom proklamacijom. Drugi razlog posljedica je što su i aktualna općinska vlast i opozicija, unatoč pozivu prvih za suradnjom, imali odvojeno djelovanje.

Povjesničar Nikša Stančić, koji se bavio narodnim preporodom u Dalmaciji, prilikom prikaza knjige Rade Petrovića *Nacionalno pitanje u Dalmaciji* usprotivio se navodima da su članovi Narodne stranke svoje „slavenstvo“ shvaćali kao nacionalnost. Prema Stančiću shvaćanje jugoslavenstva kao nacionalne kategorije bio je poput zbivanja u drugim hrvatskih preporodnim pokretima „određeni stupanj formiranja moderne hrvatske nacionalne svijesti“, koja se naposljetku jedina pojavljivala.¹²¹⁶

Već u prvoj polovici godine u splitskom ćemo tisku naići na pojedine članke kojima je pripreman „teren“ za središnjicu proslave u studenome iste godine. Splitski dnevni listovi, *Jadranska pošta* i *Novo doba* na različite su načine obilježili obljetnicu. Primjerice, u prvom je listu Branko Radica, autor *Novog Splita* objavljivao članke kojima je pokazivao kako su „hrvatski elementi“ ponarodili splitsku općinu.¹²¹⁷ Upravo preko Splita „slavenska“ Dalmacija ušla je u „veliku slavensku obitelj“, odnosno pristala je uz „narodnu, hrvatsku i jugoslavensku misao.“¹²¹⁸ Također, u *Jadranskoj pošti* u više su brojeva objavljivani kratki prikazi najznačajnijih „puntara“, sudionika u borbi za ponarođenje Splita. Može se primijetiti kako je

¹²¹⁶ Nikša STANČIĆ, „Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1971., br. 2., 229.-238.

¹²¹⁷ „Nacionalno budjenje i preporod Splita“, *JP*, br. 79., 5. IV. 1932., 4.

¹²¹⁸ „Nacionalno budjenje i preporod Splita“, *JP*, br. 80., 6. IV. 1932., 2.; „Nacionalno budjenje i preporod Splita“, *JP*, br. 81., 7. IV. 1932., 2.; „Nacionalno budjenje i preporod Splita“, *JP*, br. 82., 8. IV. 1932., 2.

spomenuta novina spominjala hrvatsku zastavu i hrvatske vođe, no i ideale slavenstva.¹²¹⁹ S druge je strane u *Novom dobu* Dušan Manger objavljivao članke o povijesti Splita, od kojih su neki izdani i poslije svečanosti, čak i tijekom 1933.¹²²⁰

Splitska općina aktivnije se uključila na travanjskoj sjednici kada su pojedini vijećnici isticali važnost pobjede Hrvata, dok su drugi tražili da se proslava proširi na čitavi jugoslavenski narod. Predlagano je tiskanje posebne brošure te je formiran poseban pripremni Odbor za proslavu.¹²²¹

Na sjednici u lipnju Općinska je uprava imenovala članove Odbora za obljetnicu proslave, koji je predvodio Račić. Ostali su članovi trebali biti živući gradonačelnici Berković, Trumbić, Tartaglia i Smoldaka te poseban odbor od 60 lica među kojima su se, između ostalih, nalazili: Marin Bego, don Frane Bulić, Jakov Čulić, Eduard Grgić, Ivo Grisogono, don Frane Ivanišević, Vjekoslav Ivanišević, Dušan Manger, Vlado Matošić, Dujam Mikačić, Josip Pijević, Slavko Radica, Petar Senjanović, Ante Tresić Pavičić i drugi. Datum proslave određen je za 9. studenog, a planirani su svečana sjednica, prigodna rasvjeta, prigodna brošura, glazba i barjaci (iako nije pisalo koji, pretpostavljam da se mislilo na jugoslavenske) na javnim zgradama. Uz posebne pozive za sudjelovanjem koji su se trebali uputiti kralju, predstavnicima Zagreba¹²²², Beograda, Sarajeva, Ljubljane i općinama s područja bivše pokrajine Dalmacije, namjeravalo se svečano otkriti poprsje Gaji Bulatu i spomen-ploča Dujmu Rendiću-Miočeviću. Općinska je uprava po završetku sjednice obavijestila članove Odbora kako se nada da će isti dostojno sudjelovali u proslavi ovog značajnog događaja za grad Split.¹²²³

U redovima hrvatske opozicije pojavilo se pitanje kako odgovoriti na ovaj poziv. Postojale su tako tri opcije: a) prva je bila sudjelovanje u proslavi, što bi značilo pristajanje uz aktualni diktatorski režim i davanje suglasnosti nedemokratski imenovanom Vijeću; b) druga je opcija predstavljala apstinenciju, odnosno potpuno ignoriranje poziva; dok je c) treća opcija

¹²¹⁹ Neki od brojeva su: „Borba za hrvatski Split i naši pučani“, *JP*, br. 89., 16. IV. 1932., 2.; br. 91., 19. IV. 1932., 2.; br. 92., 20. IV. 1932., 2.; br. 93., 21. IV. 1932., 2.; br. 94., 22. IV. 1932., 2.; br. 95., 23. IV. 1932., 2., br. 97., 26. IV. 1932., 2.; br. 98., 27. IV. 1932., 2.; br. 99., 28. IV. 1932., 2...

¹²²⁰ „Slavjanska Narodna Čitaonica u Splitu“, *ND*, br. 228., 30. IX. 1932., 5.; „Iz historijske borbe za narodni preporod u Splitu“, *ND*, br. 243., 18. X. 1932., 3.; br. 247., 22. X. 1932., 5.; br. 252., 28. X. 1932., 5.; br. 258., 5. XI. 1932., 3.; „Profesori u narodnom preporodu Splita“, *ND*, br. 274., 24. XI. 1932., 5.; „Iz nacionalne historije Splita“, *ND*, br. 43., 21. II. 1933., 6.

¹²²¹ U Odbor su izabrani: Ivo Bulić, Jozo Zelić, Josip Barač, don Frane Ivanišević, Ivan Šanto-Matošić, Ante Ružić, Marin Bego, Dušan Mangjer i Dujam Mikačić. Vidi: „Pripreme za proslavu 50-godišnjice pobjede Hrvata u općinskim izborima“, *JP*, br. 83., 9. IV. 1932., 4.

¹²²² Zagrebački su predstavnici sudjelovali u ovoj „manifestaciji hrvatske, jugoslavenske i narodne misli“. Službenim brzojavom Split je prozvan „poznatim stupom hrvatstva i jugoslavenstva.“ G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 110.

¹²²³ „Subotnja sjednica opć. vijeća“, *JP*, br. 147., 27. VI. 1932., 2.; „Proslava 50-godišnjice pobjede u općini Split“, *ND*, br. 147., 27. VI. 1932., 5.

bila odbijanje poziva, no uz jasno objašnjenje razloge. Među prozvanim opozicijskim pristašama nije vladalo jednoglasje. Ljubo Boban navodi kako su prema pisanju Vinke Bulić Cuzzi i Berković bili da se poziv odmah odbije, dok su sâm don Frane Bulić i inženjer (Vjekoslav) Ivanišević držali kako treba pričekati konačnu Trumbićevu odluku.¹²²⁴

Izabravši treću opciju, odgovor opozicijski nastrojenih gađana bio je i više nego upečatljiv. Naime, skupina političara i javnih osoba hrvatske orijentacije, sastavljena od bivših vijećnika i gradonačelnika Splitskog vijeća, u listopadu 1932. službeno je odbila sudjelovanje u proslavi, i to tome obavijestila aktualnu Općinsku upravu posebnim dopisom s naslovom „Odgovor dr. Trumbića i drugova.“

Odgovor je istaknuo da se svi potpisani slažu o potrebi dostojne proslave spomenute obljetnice, no ne i na način predložen od aktualne Općinske uprave. Pobjedom 1882., naime, Splitska se općina (oduvijek hrvatska) pridružila hrvatskom narodnom pokretu, koji je za krajnji cilj imao sjedinjenje Dalmacije s prekovelebitskom Hrvatskom. Prema potpisnicima odgovora simbol te borbe bila je „hrvatska narodna zastava“, od 1882. izvješena na (Splitskoj) općini. S tim na umu, ova je proslava imala smisla samo kao „hrvatska narodna proslava.“ Budući da su aktualno Općinsko vijeće činili vijećnici koje narod nije izabrao, proslava je postala nelegitimna. Pravo u njenom organiziranju isključivo je imalo Općinsko vijeće legalno izabrano na slobodnim izborima 1928. koje je predstavljalo pravi narod. Zaključno, budući da nije bilo govora o narodnoj proslavi, svi potpisani, a osobito bivši vijećnici ili gradonačelnici „legalno izabrani od „hrvatskoga naroda“, odlučili su ne sudjelovati u istoj, koja se isključivo mora proslaviti „u ovoj hrvatskoj općini, pod hrvatskom narodnom zastavom“¹²²⁵, pod kojom je, uostalom, i izborena. Odgovor su potpisali: don Frane Bulić, Ante Trumbić, Frane Bradić, Pavao Ozretić, Jere Vidjak, Mijo Bužančić, Pavao Matković, Vjekoslav Ivanišević, Mate Tente, Anton Grubić, Kajo Bulić, Marin Bilić, Lovro Aržić, Josip Berković, Filip Tudorić, Kajo Jelaska, Lovro Reić, Jakov Čulić, Ivan Dvornik „Kraljičin“ i Ivan Jakasović.¹²²⁶

Znatniju pozornost u državi izazvale su Zagrebačke punktacije, no po mišljenju autora ovoga rada spomenutu akciju, iako lokalno usmjerenu, treba staviti u gotovo jednaku važnost. Razlog tome jest što su bivši vijećnici, a neki od njih i gradonačelnici poput Trumbića i Berkovića, aktualnom splitskom Općinskom vijeću spočitnuli nelegitimnost u narodnoj, i ono što se posebno više puta istaknulo, hrvatskoj proslavi! Splitske novine nisu donijele ni riječi o

¹²²⁴ LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju...“, 210.

¹²²⁵ Kako ističe Stipica Grgić, u razdoblju 1929. - 1935. hrvatska zastava predstavljala je znak otpora. Vidi: S. GRGIĆ, „Pantheon on a tabletoch...“, 461.-462.

¹²²⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2386/1-3

ovoj akciji, pretpostavljam po želji vladajućih da ovo ne izađe u javnost. Ipak, protest splitske (hrvatske) opozicije ovime je svakako zabilježen.

Poput Zagrebačkih punktacija, Trumbić je i ovdje imao odlučujuću ulogu u sastavljanju odgovora. Uz sami naslov o tome svjedoči i pismo Kerubina Šegvića don Frani Buliću iz srpnja iste godine kojim je Šegvić istaknuo da je Trumbić „odavno“ napisao formular odgovora na poziv za sudjelovanje, no da je samo čekao službeni Račićev poziv. Sâm odgovor Šegvić je držao „sjajnim“, dodavši da će se Trumbić prvo dogovoriti s Bulićem i onda ostalima.¹²²⁷ Od druge polovice rujna Trumbić se nalazio u Splitu pa je najvjerojatnije došao u kontakt s ostalim potpisnicima i konačno stilizirao cjelokupan tekst.¹²²⁸ Uostalom, kakav je Trumbić imao utjecaj na prilike u Splitu svjedoče navodne ranije riječi Ivana/Ive Bulića da u Splitu postoji 500 Splićana „koji kad bi Trumbić sutra rekao bilo što, sve bi učinili“ stalno ponavljajući „Trumbić-Trumbić-Trumbić.“¹²²⁹

Spomenuti odgovor mlađa, antirežimski nastrojena skupina građana, tobožnja Hrvatska ujedinjena narodna omladina (za koju se naposljetku ispostavilo da uopće ne postoji) namjeravala je umnožiti i proširiti diljem Splita, s planiranim novim letkom naziva „Hrvati Splita i okolice.“ Potonji se upućivao seljacima, radnicima i građanima te je također isticao pedesetu godišnjicu pobjede „hrvatske narodne misli u najčistijoj hrvatskoj pokrajini – kolijevci hrvatske slave i državne samostalnosti.“ U letku je navedeno da se unatoč želji za dostojnom proslavom obljetnice, diktaturom, koja je uništila „sva naša narodna, socijalna i građanska prava“, onemogućilo izražavanje iskrenih hrvatskih osjećaja. Proslavu, „nasvjetiliji dan u povijesti hrvatskog Splita“ tako je preko aktualne Općinske uprave pokušala organizirati „šaćica narodnih izdajica, plaćenika i najamnika velikosrpske hegemonističke politike.“ Na kraju letka nalazila su se klicanja u čast boraca iz 1882., Mačeka, Trumbića i, zanimljivo, seljačko-radničke sloge.¹²³⁰

Državno tužiteljstvo tvrdilo je da je skupina koju su činili Ante Aglič, Antun Nikolić, Ćiril Ružić i Stjepan Holat (s odvjetnicima Bulatom, Pederinom, Giunijom i Krunoslavom Begom) pokušala promijeniti državno uređenje i poredak u zemlji umnažanjem i širenjem letaka „Odgovor dr. Trumbića i drugova“ i „Hrvati Splita i okolice.“ Sudska presuda odbacila je

¹²²⁷ KUS, OFB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 16. VII. 1932.

¹²²⁸ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 329.-335., bilješka (br. 125) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Split, 23. IX. 1932.

¹²²⁹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 96.-97., bilješka (br. 32), anonimno pismo o političkim prilikama u Dubrovniku, 28. IX. 1930.

¹²³⁰ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/IX, Letak „Hrvati Splita i okolice“, Sig. Kzp. 1044/32-16-IX/106

tvrdnje tužiteljstva obrazloženjem da letku „Hrvati Splita i okolice“, koji se uostalom nije ni plasirao u javnost unatoč umnoženosti od gotovo 2 000 kopija, nije bio cilj rušenje državnog poretka, već demonstracija protiv aktualne Općinske uprave. Tome se suprotstavilo Državno tužiteljstvo koje je od Stola sedmorice zatražilo reviziju procesa zbog dijelova letka koji su govorili o Hrvatskoj, a ne Splitu. Stol sedmorice uvažio je razloge te sve osumnjičene, osim Holata, osudio na zatvorsku kaznu u trajanju od mjesec i dvadeset dana.¹²³¹

Članstvo u Odboru za proslavi odbili su i Ivo Grisogono i Josip Smodlaka. Odgovor, prvoga, nažalost, nisam nigdje našao prilikom prikupljanja građe, dok je Smodlaka, iako mu je bio poznat „Odgovor dr. Trumbića i drugova“¹²³², sudjelovanje odbio s ponešto drugačijim objašnjenjem. U svojem je odgovoru tvrdio da se, počevši od 1882., Split trideset godina pripremao za „oslobađanje i ujedinjenje Jugoslavena.“ Držao je, stoga, da bi se 50. obljetnica trebala, stoga, obilježiti proslavom „jedne velike izborne pobjede naroda, skopčane s afirmacijom općinske samouprave, a okrunjene isticanjem gradskog grba u narodnim bojama i razvijanjem hrvatske trobojnice nad Općinskim domom.“ Kako ovo trenutačno nije bio slučaj, Smodlaka je vjerovao da bi u proslava u ovom trenutku bila „neumjesna i s gledišta državnih interesa“, ali i iz razloga što aktualna Općinska uprava ima „nezatnu podršku građana Splita“. Do „proslave pobjede narodne svijesti i narodne volje“ mora doći čim se „uspostave normalne prilike u svijetu, ali i općini“, poručio je Smodlaka te na kraju poručio sljedeće: „Moja politička prošlost, moja demokratska načela i nepokolebljivo uvjerenje (je) da sretnija budućnost Hrvata i svih Južnih Slavena leži, koliko u državnom jedinstvu i nezavisnosti Jugoslavije, toliko u građanskim slobodama zadovoljnih državljana, i u samouprava jugoslavenskih zemalja i općine.“¹²³³

Usporedimo li ove dvije akcije, možemo uočiti mnogo sličnosti. Tako su i hrvatska opozicija i Smodlaka uskratili legitimnost imenovanom, a ne izabranom splitskom Općinskom vijeću u proslavi 50. godišnjice pobjede narodnjaka 1882. Ipak, dok je „Odgovor dr. Trumbića i drugova“ u prvom planu isticao hrvatsku narodnu proslavu, Smodlaci je u fokusu potreba ponovne uspostave općinske autonomije. Naknadno je Smodlaka izjavio u *Novom dobu* da je odbio sudjelovanje „ne zbog sujete ili defetizma“, kako se negdje navodi, već kao

¹²³¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/IX, 3 Ante Aglič, Sig Kzp. 1044/32-16-IX/106

¹²³² I Trumbiću je bio poznat Smodlakin odgovor. Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 258.-259., bilješka (br. 104) o razgovoru s Vjekoslavom Stefaninijem, Zagreb, 3. VII. 1932.

¹²³³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2573/1-3, Josip Smodlaka splitskoj općini 8. X. 1932. Sadržaj istog pisma Smodlaka je također uputio don Frani Buliću. Vidi: KUS, OFB, Kutija br. 23., Korespondencija od 1927-1934., 1932., Josip Smodlaka don Frani Buliću, 10. X. 1932.

„jugoslavenski demokrat vođen načelnim razlozima.“ Gore spomenuti odgovor poslao je *Novom dobu*, no potom je list istaknuo da ga ne može objaviti iz „čitateljima poznatih razloga“, misleći time na cenzuru.¹²³⁴

Unatoč bojkotu spomenutih političara, splitska je Općinska uprava namjeravala što dostojnije proslaviti svečanost. Posebnim je proglasom povezala pobjedu „splitskih Hrvata“ i „ustoličenje prve hrvatske općinske uprave“ s aktualnim jugoslavenstvom. Posebnim je proglasom tako isticala da je Split „disao hrvatskom i slavenskom dušom“, odnosno bio središtem „hrvatske države, prve jugoslavenske državne tvorevine“, do dolaska tuđinske vlasti. Potom se Split ponovno stavio na čelo „narodnog pokreta za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom“, kao prvi korak „Ujedinjenja Velike Jugoslavije.“¹²³⁵

Novine su najavljujvale da će više od stotinu općina Primorske banovine sudjelovati na proslavi, a program je predviđao i da se megafonom svim zainteresiranima prenese Račićev govor sa svečane sjednice Vijeća.¹²³⁶ Don Frane Ivanišević je u izdanju splitske podružnice Jugoslavenske matice objavio prigodnu knjigu *Narodni preporod u Dalmaciji*, s posebnim potpoglavljem koji je govorio o Splitu.¹²³⁷

Kako se datum proslave približavao, mjesne su joj novine počele posvećivati sve veću pozornost. U tome su prednjačili natpisi unutar *Jadranske pošte* koji su isticali da će Split „još jednom pokazati koliko su duboke i snažne njegove veze s prošlošću i koliko su čvrsta i nesalomljiva njegova današnja uvjerenja o ujedinjenoj Jugoslaviji.“¹²³⁸ U spomenutoj novini držali su da je ulaskom Splita u „zagrljaj moćne Jugoslavije“ ispunjen „san naših preporoditelja „najširih Slavena i Jugoslavena.““ U prilog tom razmišljanju isticalo se osnivanje Slavenske čitaonice¹²³⁹ i Slavenskog napretka pa su u *Jadranskoj pošti* zaključili da nigdje ideja jugoslavenska nije bila „čvrsta i postojana kao u Splitu.“¹²⁴⁰ Napoljetku, na dan proslave objavljene su slike vodećih preporoditelja, Gaje Bulata, Koste Vojnovića, Mihovila Pavlinovića i Mihe Klaića popraćene poklicima u njihovu čast i slavu Jugoslavije.¹²⁴¹ Da je pisanje

¹²³⁴ „Izjava g. d.ra Josipa Smodlake“, *ND*, br. 270., 19. XI. 1932., 5.

¹²³⁵ „Za proslavu 50-godišnjice izborne pobjede“, *ND*, br. 254., 31. X. 1932., 6.

¹²³⁶ „Proslava 9. XI“, *JP*, br. 255., 2. XI. 1932., 4.; „9. XI.“, *JP*, br. 256., 3. XI. 1932., 4.

¹²³⁷ U uvodu knjige Ivanišević je istaknuo kako je knjiga nastala zbog potrebe da jugoslavenska omladina upozna „znamenite događaje koji su utrljali put našem oslobođenju i ujedinjenju u jednu državnu zajednicu Jugoslaviju.“ Vidi: Frano IVANIŠEVIĆ, *Narodni preporod u Dalmaciji; Split u narodnoj borbi*, Split, 1932., 3.-4. Ivanišević je na više mjesta isticao slavenstvo Dalmacije i prije XX. stoljeća. Više o dotičnome vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, „Đirlić (Gjirlić) Petar (Pero)“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 128.-129.

¹²³⁸ „Slavna pedesetogodišnjica“, *JP*, br. 258., 5. XI. 1932., 2.

¹²³⁹ O osnutku čitaonice više vidi u: Hrvoje MOROVIĆ, „Osnutak Slavjanske narodne čitaonice u Splitu 14. VII 1862“, *Kulturna baština*, 7.-8./1978., 85.-87.

¹²⁴⁰ „Veličina naših preporoditelja“, *JP*, br. 259., 7. XI. 1932., 2.

¹²⁴¹ „Slava preporoditeljima! Živjela Jugoslavija!“, *JP*, br. 261., 9. XI. 1932., 1.

Jadranske pošte imalo i prikriveni prototalijanski značaj, svjedoči saržana poruka da na „ovim obalama ima jedan živ, svjestan, složan i očeličen narod“, spreman suprotstaviti se svim napadačima.¹²⁴²

U *Novom dobu* su isticali da je 1882. bila preduvjet da se „kasnije s toliko oduševljenja prihvati široka jugoslavenska misao kao priprema za narodno ujedinjenje.“ Hrvatski barjak predstavljao je prethodnicu jugoslavenskog „istih boja, a šireg značenja“, naglašavali su u ovom dnevniku.¹²⁴³ Samoju proslavi prethodila je Jablanovićeua podjela raznih odlikovanja u kraljevo ime. Tada je, vjerojatno pod utjecajem Zagrebačkih punktacija, ban Primorske banovine naglasio da nikakve granice ne razdvajaju i neće razdvajati jugoslavenski narod.¹²⁴⁴

Prema pisanju mjesnoga tiska više od 10 000 osoba prisustvovalo je središnjoj svečanosti, koja je obuhvaćala misno slavlje, formiranje svečane povorke, otkrivanje spomen-ploča na kući Dujma Rendića-Miočevića i zgradi Čitaonice, svečanu sjednicu Općinskog vijeća te, naposljetku, večernju svečanu akademiju u kazalištu. Ovo „općejugoslavensko slavlje“ popraćeno je kićenim zastavama, mnoštvom sijalica i posebnim isticanjem datuma 1882. – 1932. Prigodne govore na svečanosti održali su Račić, Jablanović, Anđelinović, Lujo Vojnović i Vladimir Matošić.¹²⁴⁵ Čestitke Račiću i Splitskoj općini uputili su kralj¹²⁴⁶, razne općine, udruženja i pojedinci.¹²⁴⁷ Među njima se isticala čestitka bana Savske banovine, i bivšeg župana splitske oblasti Ive Perovića, koji je, kako je primijetio Petar Senjanović, govorio o „prvoj nacionalnoj općinskoj upravi Splita“ i „sjajnoj slavenskoj pobjedi“ bez da je igdje spomenuo hrvatstvo.¹²⁴⁸

Svečana, izvanredna sjednica splitskog Općinskog vijeća u općinskoj vijećnici na Narodnom trgu sadržavala je jedinu točku pod nazivom „Proslava 50. obljetnice pobjede Hrvata (op. M. B.) na općinskim izborima 1882.“ Uopće spominjanje „hrvatske pobjede“ bila je vjerojatno posljedica „Odgovora dra. Trumbića i drugova.“ Uz prisustvo izaslanika svih

¹²⁴² „Ljubav živih za trud mrtvih“, *JP*, br. 260., 7. XI. 1932., 2.

¹²⁴³ „Prilikom jubileja Općine Splita“, *ND*, br. 260., 8. XI. 1932., 2.-3.

¹²⁴⁴ „Proslava 9. XI.“, „Visoka odlikovanja boraca narodnog preporoda u Splitu“, *JP*, br. 260., 7. XI. 1932., 4.; „Svečanosti narodnog preporoda u Splitu“, *JP*, br. 261., 9. XI. 1932., 4.; „Svečana predaja odlikovanja prilikom jubileja Splita“, *ND*, br. 260., 8. XI. 1932., 6.; „Jubilej Općine Splita“, *ND*, br. 262., 10. XI. 1932., 6. Odlikovani su Eduard Grgić, Dujam Mikačić, Dušan Mangjer i drugi.

¹²⁴⁵ „Split se je jučer dostojno odužio uspomeni narodnih preporoditelja“, *JP*, br. 262., 10. XI. 1932., 2.-3.; „Jubilej Općine Splita“, *ND*, br. 261., 9. XI. 1932., 1.-5.; „Besjeda d. ra Luja Vojnovića“, *ND*, br. 263., 11. XI. 1932., 2. Član općinske uprave, Ivo Bulić, istaknuo je da je Split „idejni zametak velike Jugoslavije“ zbog „sudbonosne“ uloge u nacionalnom razvitku države. Vidi: „Značenje jubileja Općine Splita“, *ND*, br. 262., 10. XI. 1932., 2.

¹²⁴⁶ Kralj je u zahvalnom brzogovoru spomenuo jugoslavenske rodoljube s čijim je imenima vezana 50. godišnjica splitske općine Vidi: Nj. V. Kralj – Splitu“, *ND*, br. 263., 11. XI. 1932., 5.

¹²⁴⁷ „Brzogovori čestitanja splitskoj općini prigodom slave“, *JP*, br. 264., 12. XI. 1932., 4.

¹²⁴⁸ „Daljnje čestitke povodom proslave preporoda“, *JP*, br. 266., 15. XI. 1932., 4.; SVKST, APS, M 127/1 E II

predstavnik vlasti sjednica je otvorena čitanjem posebnog brzojava upućenog kraljevom dvoru. Njime je, uz izražene osjećaje odanosti, ljubavi i vjernosti, navedeno da se svečano obilježava godišnjica otkada „splitski Hrvati Preporoditelji priosvojiše u narodne ruke općinu Splita, te ovaj starodrevni grad privedoše u kolo i na čelo narodnog pokreta u Dalmaciji, s krajnjim ciljem da kroz unitarističku misao i borbu za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom doprinesu svoj udio u naporima za ujedinjenje Velike Jugoslavije.“

Prigodnim je govorom, megafonom prenošenim izvan prostora vijećnice, gradonačelnik Račić naglasio da je poslije „herojske borbe s protunarodnim težnjama razmahanog autonomaškog pokreta“, uz podršku nesvjesnih širokih slojeva grada, 1882. izbrisana „jedna krupna nacionalna laž iz Splita“ te je, umjesto nje, upisan pravi, „hrvatski i široki sveslavenski osjećaj“, čemu svjedoči postojanje raznih udruženja sa slavenskim imenom. Račić je tumačio da se „probudena hrvatska nacionalna svijest“ razvijala usporedno sa „zbližavanjem i stapanjem srpskog i slovenačkog slavenskog ogranka“ unatoč nedovoljno izraženom osjećaju narodnog jedinstva. Povezavši prošlost i sadašnjost, splitski je gradonačelnik tvrdio da je Split, zahvaljujući svojim preporoditeljima, „sačuvan Jugoslaviji“, kao njeno „glavno primorsko plućno krilo.“ Potom je slijedio napad na „Odgovor dra Trumbića i drugova“.

Naime, po Račiću hrvatska je misao svoju punu afirmaciju ostvarila u jugoslavenstvu, što ne može negirati „nikakav lični prkos i inat“, odnosno „časovita zabluda zavedenih i kratkovidnih.“ U tom smjeru Račić je naglasio da „samo Hrvati jugoslavenske i opće slavenske koncepcije i orijentacije“ jedini mogu dostojno proslaviti obljetnicu jer preporoditelje nije vodila hrvatska misao protivna jugoslavenskom unitarizmu. Iz toga razloga „svjesno inscenirana“ apstinencija ljudi, „koji su promašeno shvatili značenje naših borba“, nije moglo umanjiti proslavu zbog sudjelovanja Hrvata koji su u pobjedi 1882. vidjeli početak borbe za oslobođenje i ujedinjenje. Ipak, možemo reći da je Račić sam demantirao svoje pravo upravljanja općinom dijelom govora kojim je naveo da je Split bio hrvatski i kada je brojčano jača skupina ljudi, „obilno podržavana politikom ondašnje vlasti, davala tuđe, vanjsko obilježje gradu.“ Time je nenamjerno dao kritiku i svojem upravljanju Splitom. Na samome kraju oštru poruku poslao je svim državnim neprijateljima.¹²⁴⁹

Iz govora možemo uočiti da je Račićev cilj bio trostruki: povezati preporodnu borbu s jugoslavenstvom, osvrnuti se na „Odgovor dra Trumbića i drugova“ te ga prikazati pogrešnim te, i ovom prilikom istaknuti važnost Splita kao vodeće pomorske luke Jugoslavije. Na temelju

¹²⁴⁹ SVKST, M-611/III e, ZOV, Izvanredna sjednica, 9. XI. 1882, Pres br. 1578

svoga navedenoga možemo zaključiti da je u borbi između vlasti/općine i hrvatske opozicije u Splitu pedeseta godišnjica pobjede Narodne stranke i ponarođenja Splitske općine završila pobjedom opozicije koja ne samo da je složnim nastupom pod Trumbićevim vodstvom sastavila dokument u razini Zagrebačkih punktacija, već je isprovocirala vlast/općinsku upravu, koja joj je posvećivanjem pozornosti samo dodatno dala na važnosti, baš kao i u slučaju Zagrebačkih punktacija.

4.4. Diktatura i sudski procesi

O sudskim procesima vođenim u razdoblju šestosiječanjske diktature protiv „običnih“ građana ili općenito o sudstvu postoje kvalitetni radovi, usmjereni na prostor Hrvatske ili cijele države.¹²⁵⁰ Kako je diktatura djelovala na svakodnevni život u gradu Splitu, odnosno za koje su prekršaje pojedini građani najčešće bili prijavljivani i kažnjeni, i to na koje vremensko razdoblje, svjedoči nam sačuvana ostavština u Državnom arhivu u Splitu. Vlast je prema prikazanim dokumentima posebno bila osjetljiva prema: a) omalovažavanju vojske, b) vrijeđanju države i protudržavnom radu, c) plemenskim sukobima (što pokazuje da su isti i dalje postojali unatoč kraljevom potezu) te d) vrijeđanju kralja i kraljevske obitelji. Osumnjičeni su svoju obranu često temeljili na nesvjesnom stanju zbog utjecaja alkohola¹²⁵¹, a neki su uspjeli dobiti oslobađajuću presudu na temelju psihičke neuravnoteženosti. Većina procesa vođena je na uspostavljenom Državnom sudu za zaštitu države, koji je prema Ivani Dobrivojević režimu predstavljao „jedno od sredstava za borbu protiv političkih neistomišljenika.“¹²⁵² Ista autorica, umanjujući ulogu režima, također navodi da državne vlasti „nisu mogle imati ni snage ni volje da stanu na put policijskim i žandarmerijskim zloupotrebama.“¹²⁵³

Christian Axboe Nielsen ističe da su uspostavom diktature svi građani bili pod prismotrom tako da su „oči i uši države, koja je satkala sveprisutnu mrežu oko stanovništva, bili svugdje.“ Ponekad su vlasti iscrpno pratile sumnjivce. Naime, režimu nije bio dovoljan izostanak opozicije, već je traženo aktivno sudjelovanje građana u kulturnim i političkim

¹²⁵⁰ Vidi: H. ČAPO, *Kraljevina čuvara...*, 97.-102.; I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...; Ista*, „Policija i žandarmerija...“, 99.-137.; *Ista*, „Sudstvo i sudije u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005., 28.-53.; Stipica, GRGIĆ, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 41/2009., 347.-365.

¹²⁵¹ Ivana Dobrivojević navodi da je vlast od 1932. prihvaćala alkoholizam kao olakšavajući činitelj prekršaja. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Između kralja i naroda...“, 174.-175.

¹²⁵² I. DOBRIVOJEVIĆ, „Sudstvo i sudije...“, 45.

¹²⁵³ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Policija i žandarmerija...“, 102.

institucijama. Potkazivanje poticano od države bilo je često, osobito među građanima s ranijim međusobno neriješenim računima.¹²⁵⁴

U vezi s ovim posljednjim, ponekad je za prijavljivanje nekoga državnom redarstvu bila dovoljna i samo sumnja određenih osoba. Slučaj za to imamo u optužnici protiv Milorada Vukovića, kojeg je policijski komesar Milan Babić prijavio na temelju „potpuno sigurnog povjerljivog izvora“. Vuković je optužen da je pred više osoba, među kojima se nalazio i slikar Čiko Bonacci, izjavio da je predsjednik vlade Petar Živković ubojstvom u Solunu došao na vlast, no da će ubojstvom i on i drugi „pasti s vlasti.“ Vuković je negirao optužbe te ga je sud oslobodio optužbi za protudržavni rad.¹²⁵⁵

Oslobađajuće presude u slučajevima omalovažavanja vojske bile su uočljive poput obustavljene istrage protiv Ahmeda Bešlajgića, osumnjičenog da je u alkoholiziranome stanju rekao da je svatko tko ide služiti vojsku „magarac“ jer u vojsci „nema nikakvog reda.“ Bešlajgiću je prijetila dvogodišnja zatvorska kazna, no spasila ga je činjenica što je i svjedok optužbe također bio u alkoholiziranome stanju te nije jasno čuo Bešlajgićeve riječi.¹²⁵⁶ U usporedbi s ostalim procesima, potpuno je iznenađujuće što je Petar Marini oslobođen optužbi nakon što je svađajući se s jednim radnikom rekao sljedeće riječi: „Ja nisam bio u vojsci kod nekulturnih ljudi, nego kod prave vojske, a ne kao sada kod marve – stoke, što psuju mater.“ Njegov odvjetnik Vlado Matošić¹²⁵⁷ obranu je temeljio na Marinijevu djelovanju za vrijeme rata koje je pokazalo da je on „visoko nacionalno izgrađen.“ Matošićeva se taktika pokazala uspješnom jer je Marini bio oslobođen svih sumnji.¹²⁵⁸ U drugim slučajevima vrijeđanje vojske oštrije se kažnjavalo poput procesa Jurju Vukušiću, koji je unatoč nepouzdanim svjedocima osuđen na dvadeset dana zatvora radi navodnog vrijeđenja jednog vojnika. U obrazloženju presude sud je naveo da ne postoji razlog zbog čega se ne bi trebalo vjerovati policajcu koji je prijavio cijeli slučaj.¹²⁵⁹ Konobar Đuro Šarić sudskom presudom osuđen je na petnaestodnevnu

¹²⁵⁴ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 29.-30., 168., 174.; C. A. NIELSEN, „Policing Yugoslavism...“, 35.-36., 39.-40., 50.

¹²⁵⁵ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/I, 10 Milorad Vuković, Sig. Kzp. 402/29-16-I/10

¹²⁵⁶ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/II, 10 Ahmed Bešlajgić, Sig. Kzp. 840/29-16-I/19 4

¹²⁵⁷ Matošić se u izvorima gotovo uvijek spominje kao „borbeni (jugoslavenski) nacionalist“ pa je svakako zanimljivo što ga nalazimo među odvjetnicima u ovakvim slučajevima.

¹²⁵⁸ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/14, 3 Marini Petar, Sig. Kzp. 616/34-16-XIV/163

¹²⁵⁹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/VI, 2 Juraj Bakušić, Sig. Kzp. 471/32-16-VI/74

zatvorsku kaznu jer je vojnicima u kavani rekao: „Marš napolje, ne volim vojsku.“ Amnestijom iz prosinca 1935. presuda mu je poništena.¹²⁶⁰

Vrijeđanje države i protudržavno djelovanje, obično propagandom, također su bili česta tema sudskih procesa. Primjerice, Mate Solje i Božo Škrbina 1929. prijavljeni su zbog omalovažavanja vojske i državnih službenika jer su na splitskoj željezničkoj stanici glasno isticali maltretiranje radnika u državi, nepostojanje reda, nepismenost policije i žandarmerije. Svjedoci događaja upozoravali su da su obojica komunistički nastrojeni. Državni tužitelj u optužnici je istaknuo da su Solje i Škrbina govorima namjeravali izazvati razdor među društvenim redovima i izložiti poruzi državne ustanove te politički i socijalni poredak. Iako se u spisu ne nalazi rezultat presude, iz jednog drugog izvještaja nalazimo da su obojica bila po mjesec dana u zatvoru.¹²⁶¹ Krajem 1930. Marko Bulić optužen je da se u Stobreču nepovoljno izražavao o današnjem režimu, hvalio komunizam i zagovarao plemensku razdvojenost tvrdeći da će se Hrvatska uskoro odijeliti od Srbije. Prilikom pretresa pronađen je jedan Mačekov letak, no Bulić se branio da je samo citirao što piše u *Jadranskoj pošti*. Završetak ovog procesa također nam nedostaje među sačuvanim dokumentima.¹²⁶² Zapaženi su slučajevi Augustina Čabrića i Marina Solića (na nekim mjestima piše Šolić) osuđenih na sedmodnevnu zatvorsku kaznu i novčanu globu zbog javnog vrijeđanja države.¹²⁶³

Mario Apolonio i Mate Škaro optuženi su, pak, zbog širenja antidržavne propagande jer su kod sebe imali razni nedozvoljeni materijal: prijepise Mačekovog letka, pjesmu o smrti Stjepana Radića, te letke koji su veličali NDH i govorili o bezvrijednosti dinara. Apolonio se branio da je neke letke našao ispred svoje knjižare, no njegov šegrt Tito Kirigin¹²⁶⁴ potvrdio je da je prepisao pjesmu o Radićevoj smrti te da je prethodno u knjižari zapazio letke s Mačekom imenom. Apolonio i Škaro naposljetku su osuđeni na višemjesečnu zatvorsku kaznu, koja je odlukom Stola sedmorice postala trenutačna.¹²⁶⁵ S druge strane, Josip Jug, banski činovnik, osumnjičen je što je navodno jednoj kolegici pokazivao Mačekov letak s popratnim riječima „Je li znate, da će se Hrvatska osloboditi?“ Jug se branio da je činovnici pokazivao *Jadransku*

¹²⁶⁰ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XI, 8 Đuro Šarić, Sig. Kzp. 593/33-16-XI/131

¹²⁶¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/II, 18 Mate Solje Božo Škrbina, Sig. Kzp. 801/29-16-I/19

¹²⁶² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/II, 12 Marko Bulić, Sig. Kzp. 2130/30-16-II/36

¹²⁶³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/III, , 5 Augustin Čabrić, Sig. Kzp. 823/31; 6 Marin Solić, Sig. Kzp. 1246/31-16-III/43

¹²⁶⁴ Budući Hajdukov predsjednik 1970-ih.

¹²⁶⁵ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 14 Mario Apolonio, Sig. Kzp. 366/32-16-V/67

poštu, a ne letak, a iako je kasnije promijenio stajalište pa rekao da je uzeo letak (koji nije prijavio vjerujući da je falsifikat) iz jedne kavane i možda ga slučajno pokazao. Vlasti su bile zadovoljne objašnjenjem pa optužnica nije podignuta.¹²⁶⁶

Činovnik Kotarskog suda Nikola Demarki prijavljen je za omalovažavanje vojske, vrijeđanje države i komunističku propagandu. Odvjetnici Leontić i Krstulović tražili su da sud uvaži Demakrijevo prijeratno srbofilstvo i članstvo u Sokolu i Narodnoj radikalnoj stranci. Sud nije uzeo navedeno u obzir već je Demarkija osudio na dvomjesečnu zatvorsku kaznu, no potom je uslijedila dugotrajna revizija u kojoj je obrana isticala duševno i živčano rastrojstvo optuženoga. Demarki se na predloženu kaznu žalio dvorskoj kancelariji isticanjem svoje uloge za dobrobit Jugoslavije, a njegova mu se dugogodišnja borba isplatila jer je naposljetku oslobođen optužbi na temelju liječničkog iskaza koji je govorio u umnoj zaostalosti.¹²⁶⁷

Slučaj umirovljenika Frane Magazinovića, Hrvojevog oca, posebno je zanimljiv. On je, naime, nezadovoljan visinom mirovine navodno na više adresa: talijanskom konzulatu, Mirku Buiću (starješini Sokolskog društva u Splitu), uredništvu lista *Pokret jugoslavenskih nacionalista*, predsjedniku Senata i streljačkoj družini u Splitu slao pisma kojima je vrijeđao državu i kralja te zagovarao separatizam isticanjem da Srbi žele stvoriti Veliku Srbiju. Magazinović se branio da nije autor pisama te da je očito riječ o namještalcu jer su mu djeca bliska Jadranskoj straži, Četničkom udruženju i *Zovu s Jadrana*. Mjesni sudski vještaci su tvrdili da rukopis s pisama najvjerojatnije pripada optuženiku, no vještaci uz Zagreba to su negirali. Presuda je naposljetku oslobodila Magazinovića na temelju policijskog izvješća koje je izjavilo da ne sumnja u njegovu „nacionalnu ispravnost“, koju pokazuju primjeri djece.¹²⁶⁸ Na ovaj se slučaj osvrnuo Hrvoje Magazinović u svojim sjećanjima pa je tvrdio da je i u kasnijem razdoblju otac Frane oštro opovrgnuo autorstvo pisama.¹²⁶⁹

Sudski procesi vođeni su i protiv crkvenih lica: fra Marijana Stašića u drugoj polovici 1933. i don Rajmonda Maroevića početkom 1934. Stašić se osumnjičio što je u propovijedi duhovnu vlast upotrijebio u protudržavne svrhe spominjući otimanje „najelementarnije slobode govora, pisanja, rada i udruživanja.“ Obrana pod odvjetnikom Stjepanom Vukušićem temeljila se da je Stašić mislio na općenite prilike u svijetu, napose Njemačku, što je sud i prihvatio i

¹²⁶⁶ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/V, 7 Josip Jug, Sig. Kzp. 291/32-16-V/60

¹²⁶⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/VII, 3 Nikola Demarki, Sig. Kzp. 588/32

¹²⁶⁸ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XII, 6 Frane Magazinović, Sig. Kzp. 1107/33

¹²⁶⁹ H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 41.-42.

oslobodio ga presude, a presuda je ostala ista i nakon žalbe Državnog tužiteljstva.¹²⁷⁰ Maroević, kanonik stolnog kaptola u Zadru, osumnjičen je što je kod sebe imao brošuru *Almnacco Italiano 1934*, koji je po tužiteljstvu vrijeđao kralja i Jugoslaviju. Optuženi se branio da nije znao za sadržaj spomenute brošure, a zanimljivo je Maroevićevo navođenje da je iz Splita odlučio otići nakon što ga je *Orjuna* dva puta fizički napala zbog držanja mise na talijanskom jeziku u talijanskoj crkvi, u kojoj je bio kapelan. Državni tužitelj nije našao temelja za daljnji proces, no almanah je zadržan.¹²⁷¹

Primjer plemenske mržnje, odnosno „razdora među plemenima“ imamo u slučajevima Marije Pilić i Bartula Alujevića iz sredine 1929. Prva je osumnjičena da je na javnoj česmi optužila Srbe da su „šmrkavci“ i „gubavci“, odgovorni što su Hrvati postali „Srbi i siromašni.“ Pilić je potvrdila navode, izuzev nazivanja Srba gubavcima, a tvrdila je i da je riječ „šmrkavac“ bila upućena nazočnom dječaku koji ju je prijavio. Iako joj je prijetila jednogodišnja zatvorska kazna, osuđena je na sedam dana zatvora i manju novčanu kaznu. Inače, odvjetnik joj je bio istaknuti HSS-ovac Silvestar Giunio.¹²⁷² Alujević je prijavljen što je prilikom rasprave s vlasnikom jedne kavane u alkoholiziranome stanju potonjem rekao „Vi ste Srbi nas zarobili, ali ovo ovako neće dugo trajati“, te potom „Ako si Srbin, misliš, da ćeš profitirati.“ Alujević se branio da navedene riječi nije rekao, no sud nije prihvatio to objašnjenje pa potonji osuđen na desetodnevnu zatvorsku kaznu. Sud je odluku obrazložio riječima da se vlasniku kavane mora vjerovati jer mu sigurno nije u interesu lažno prijavljivati mušterije.¹²⁷³

Kako je režim žustro reagirao na svaku sumnjivu „plemensku“ organizaciju, svjedoči sudski proces vođen protiv Jakova Dvornika, tajnika Hrvatskog sokola, optuženog da kao tajnik navedenog Društva nadležnoj redarstvenoj vlasti nije prijavio održavanje godišnje skupštine u travnju 1929. Dvornik se branio da skupština nije prijavljena isključivo zbog nesporazuma, ali i da sam zakon ne govori da skupštinu izričito treba prijaviti tajnik Društva. Sud je naposljetku prihvatio Dvornikovo objašnjenje pa je isti oslobođen optužbi.¹²⁷⁴

I pokušaj osnivanja Hrvatskog sokola u Vranjicu, s ciljem jačanja zdravlja i snage hrvatskog naroda, sredinom 1929. ostao je bezuspješan. Veliki župan sugerirao je Ministarstvu

¹²⁷⁰ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XII, 3 Fra Marijan Stašić, Sig. Kzp. 978/33-16-XII/141

¹²⁷¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941., Kutija br. 16/XII, 9 Don Rajmondo Maroević, Sig. Kzp. 158/34-16-XII/147

¹²⁷² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/I, 14 Bartul Alujević, Sig. Kzp. 674/29-16-I/14

¹²⁷³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/I, 20 Bartul Alujević, Sig. Kzp. 860/29-16-I/20

¹²⁷⁴ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/I, 11 Jakov Dvornik, Sig. Kzp. 436/29-16-I/11

unutarnjih poslova da odbije molbu. Župan je navodio kako postoji opravdana sumnja da osnivači preko društva namjeravaju okupiti svoje političke istomišljenike.¹²⁷⁵

Posljednji incident povezan s Hrvatskim sokolom zbio se u drugoj polovici 1929. kada su trojica splitskih članova Hrvatskog sokola optužena da su prilikom odlaska skupine izletnika parobrodom iz Kaštela vikali u čast (velike) Hrvatske i crvene košulje, što je okupljeno mnoštvo prihvatilo. Dvojicu optuženih narednik je osobno identificirao, a dok je jedan od njih tvrdio da je pod „crvenim košuljama“ mislio na članove Sokola, drugi se branio da je samo klicao u čast Hrvatskog sokola. Nažalost, nemamo podatke kako je ovaj proces završio.¹²⁷⁶ Možemo primijetiti da je vlast posebno bila osjetljiva na djelovanje Hrvatskog sokola držeći ga, vjerojatno, primjerom separatizma.

Slučajevi vrijeđanja kralja i kraljevske obitelji zabilježeni su u nekoliko navrata. Mate Šolje tako je osumnjičen za vrijeđanjem kraljevske obitelji riječima da djeca ne pripadaju kralju ili kraljici jer nisu dovoljno lijepa. Budući da je prijavljen tek dva mjeseca naknadno i to nakon svađe s osobom koja ga je prijavila, svjedoci su izrazili sumnju u cijelu situaciju tako da naposljetku nije došlo do sudskog procesa.¹²⁷⁷ Na temelju psihičke neuravnoteženosti oslobođeni su Anton Križnik za vrijeđanje kralja i vojske¹²⁷⁸, odnosno Roko Harašić za vrijeđanje kralja i države,¹²⁷⁹ dok protiv Alberta Kovača tužiteljstvo nije pokrenulo proces iako je ovaj navodno opsovao kralja.¹²⁸⁰ Na samom kraju, valja spomenuti i slučaj skupine vezane uz Vinka Dumanića koja je bila osumnjičena, no naposljetku ne i optužena za polijevanje kraljeve slike u jednom lokalitetu.¹²⁸¹ Zaključno, prema pisanju Ivane Dobrivojević, uvrede kralju bile su nehote, bez izazivanja nekog političkog stava, no vlast im je posvećivala preveliku pozornost.¹²⁸² S druge strane, Stipica Grgić ističe da je zakon povezan uz uvrede kralja i

¹²⁷⁵ SR-AJ-14-65-206, 65-296. Hrvatski sokol u Vranjicu sreskom načelniku 24. VI. 1929., Veliki župan Ministarstvu unutrašnjih poslova, br. 8877/29., 10. IX. 1929.

¹²⁷⁶ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/I, 21 Ivan Burić, Jozo Martinović, Fabijan Matijaca, Sig. Kzp. 887/29-16-I/21

¹²⁷⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/VIII, 5 Mate Šolja, Sig. Kzp. 798/32-16-VIII/99

¹²⁷⁸ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/IX, 11 Anton Križnik, Sig. Kzp. 129/33-16-IX/114

¹²⁷⁹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XI, 11 Roko Harašić, Sig. Kzp. 707/33-16-XI/134 ,

¹²⁸⁰ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XI, 9 Albert Kovač, Sig. Kzp. 621/33-16-XI/132 ,

¹²⁸¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XV, 10 Vinko Dumanić i družina, Sig. Kzp. 324/35-16-XV/184

¹²⁸² I. DOBRIVOJEVIĆ, „Između kralja i naroda...“, 172.-174.

kraljevske obitelji režimu koristio za kako bi se obračunao sa svim nezadovoljnicima postojećim stanjem u državi.¹²⁸³

4.5. Djelovanje splitskog Općinskog/Gradskog vijeća 1929. - 1935.

Ovo poglavlje bavit će se djelovanjem splitskog Općinskog vijeća, odnosno nakon zakona iz 1934. Gradskog vijeća Split u razdoblju 1929. – 1935, te će biti podijeljeno u tri dijela: prvo će se prikazati razdoblje Račićevog upravljanja gradom od 1929. do 1933., nakon čega slijedi prikaz prvoga dijela Kargotičeve uprave (do svibnja 1935.), dok će posebno, manje potpoglavlje pokazati kako je Općinska uprava provodila štednju.

U djelovanju Račićeve i djelomične Kargotičeve uprave pozornost će biti usmjerena na: a) ukupan rad Vijeća; b) sastav i izmjene Općinske uprave i vijećnika; c) programski govor gradonačelnika i odnos prema kralju Aleksandru; d) proračun i financije; e) odnos prema ranijim općinskim upravama (napose Tartagliinoj); f) opoziciju u vijeću; te, naposljetku, u Račićevom slučaju, događaje koji su doprinijeli njegovoj ostavci. Budući da je Kargotić dužnost gradonačelnika obavljao sve do polovice 1938., u kasnijem dijelu ovoga rada pozornost će se posvetiti i događajima koji su i njega očito nagnali da ponovi Račićev potez.

Više o djelovanju splitskog Općinskog vijeća saznajemo iz sljedećih izvora: zapisnika (iako nepotpunih) splitskog Općinskog vijeća sačuvanih u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu¹²⁸⁴, izvještajima CP-ovog dopisnika Antuna Masovčića (od sredine 1931.) te vijestima iz splitskog, pretežito dnevnog tiska, *Novog doba* i *Jadranske pošte*.

4. 5. 1. Splitsko Općinsko vijeće 1929. – 1933.

Uspostavom šestosiječanjskog režima raspuštena su sva općinska vijeća, pa tako i nedavno izabrano Splitsko pod vodstvom HSS-ovog gradonačelnika Josipa Berkovića. Režim je uskoro imenovao nove gradonačelnike, sastave općinskih uprava i vijećnika općinskih vijeća diljem države.¹²⁸⁵ U slučaju Splita za novoga je gradonačelnika po naredbi splitskog velikog

¹²⁸³ S. GRGIĆ, „Neki aspekti poimanja...“, 347., 362.

¹²⁸⁴ Sveučilišna knjižnica u Splitu sadrži zapisnike 28 redovitih sjednica (od ukupno 41) te sedam izvanrednih u vrijeme Račićeve uprave. Za Kargotičevu upravu u ovom razdoblju imamo sačuvane zapisnike za 11 sjednice (od njih ukupno 12), dvije izvanredne, te dvije od ukupno pet sjednica otkada je Zakonom o gradovima od splitske općine nastala Gradska općina Split.

¹²⁸⁵ Za situaciju u Makarskoj više vidi u: I. HRSTIĆ, „Djelovanje lokalne samouprave...“, 80.-87.; G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 107.-130., 141.-152.

župana Perovića izabran Jakša Račić.¹²⁸⁶ Zbog čega Tartaglia ponovno nije bio postavljen na „svoj“ prethodni položaj, u izvorima nisam našao na usuglašeno razmišljanje. Naime, u kasnijim polemikama Tartagliini politički protivnici isticali su da se sâm Tartaglia „grčevito“ i bezuspješno borio za ponovni gradonačelnički položaj.¹²⁸⁷ Perović je u razgovoru za novinare u doba stvaranja Primorske banovine tvrdio da je upravo Tartagliu predlagao za gradonačelnika.¹²⁸⁸ Ipak, s obzirom na sukob između Tartaglie i Perovića ovu tvrdnju možemo uzeti s određenom rezervom.

Novu Općinsku upravu tako su ispočetka činili: Jakša Račić kao splitski gradonačelnik i predsjednik Općinskog vijeća, Ivo Tartaglia¹²⁸⁹ kao donaćelnik (zamjenik gradonačelnika) te ostali članovi Općinske uprave: Ivo (negdje naveden kao Ivan) Bulić, Vlado (Vladimir) Matošić, Josip Barač¹²⁹⁰, Slavko Radica¹²⁹¹ i Jozo Zelić.¹²⁹² Promjene su nastale početkom 1930. kada su umjesto Tartaglie i Barača novi članovi Općinske uprave postali Josip Pijević i Roko Stojanov.¹²⁹³ Tartaglia je preuzimanjem banske dužnosti morao napustiti svoju dotadašnju dužnost, dok za Barača u *Novom dobu* i Radičinom *Novom Splitu* piše da se „zahvalio“ na dužnosti zbog preopterećenosti posla.¹²⁹⁴ Barač je, barem prema zapisnicima Općinskog vijeća, sudjelovao na svim sjednicama, izuzev posljednje iz 1929., a ostavio bih otvorenim za buduća istraživanja je li sâm svojevrijedno predao ostavku ili je bila riječ o određenom pritisku.

Male nedoumice imamo oko ukupnog broja vijećnika.¹²⁹⁵ Jelaska Marijan, služeći se Radičinim *Novim Splitom*, navodi 32 nova vijećnika općine Split, što je uz šest članova

¹²⁸⁶ Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj vlasti...“, 51. O Račiću više vidi u: Joško KOVAČIĆ „Splitski liječnik i političar Jakša Račić“, *Kulturna baština*, 20/1997., br. Br. 28.-29., 257–268. Članak ne ulazi dublje u Račićevo upravljanje Splitom. Vidi i: Stjepan MATKOVIĆ, „Đirlić (Gjirlić) Petar (Pero)“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 247.-248.

¹²⁸⁷ Odnosi se na sukob Tartaglia-*Novo doba* s kraja 1933. te ljetnoj polemici s Dujom Ivaniševićem 1934.

¹²⁸⁸ Vidi: „Interesovanje Nj. V. Kralja za prilike u Primorskoj banovini“, *ND*, br. 253., 14. X. 1929., 4.

¹²⁸⁹ Početkom veljače 1929 Tartaglia je pismeno obaviješten da je odlukom Velikog župana splitske oblasti imenovan za člana uprave novog općinskog vijeća splitske općine. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Veliki župan splitske oblasti Ivi Tartaglii., 2. II. 1929.

¹²⁹⁰ O Baraču više vidi u: Mihaela KOVAČIĆ, *Ostavština prof. Josipa Barača (1871.-1939.) u Zbirci starih knjiga i rukopisa Sveučilišne knjižnice u Splitu*, Split, 2012.

¹²⁹¹ Radica je, inače, bio potpredsjednik splitske Trgovačko-obrtničke komore i predsjednik udruženja trgovaca u Splitu. Vidi: „Počast Frani Dubokoviću u Splitu“, *ND*, br. 91., 4. IV. 1929., 4.; „Glavna godišnja skupština udruženja trgovaca u Splitu“, *ND*, br. 75., 31. III. 1930., 5. „Slavko Radica“, *ND*, br. 76., 31. III. 1938., 5.

¹²⁹² Više vidi u: „Jozo Zelić“, *ND*, br. 207., 2. IX. 1940., 6.

¹²⁹³ Stojanov je bio raniji predsjednik Oblasnog odbora. Vidi: „Podnačelnik splitske općine“, *JP*, br. 6., 9. I. 1930., 3. Njegovo imenovanje naročito je srdačno pozdravljeno u *Novom Dobu*. Vidi: „Imenovanje općinskog prisjednika“, *ND*, br. 44., 22. II. 1930., 6.

¹²⁹⁴ „Ostavka prof. Barača“, *ND*, br. 7., 10. I. 1930., 3.; B. Radica, *Novi Split*, 78.

¹²⁹⁵ Izvanredno izdanje *Jadranske pošte* među vijećnike je svrstalo don Franu Bulića, Ivana Čulića, Jakova Čulića, Ljubu Karamana, Dujma Mikačića, Marka Mikačića, Ivana Šakića i Duju Šoru za koje se ispostavilo da naposljetku nisu postali članovi vijeća. Vidi: „Novo općinsko vijeće grada Splita“, izvanredno izdanje, 2. II. 1929.,

općinske uprave i Račića činilo ukupno 39 članova.¹²⁹⁶ U Zapisnicima općinskog vijeća nalazimo, pak, imena 35 vijećnika, što znači da je ukupan broj vijećnika iznosio 42. Jednostavnije rečeno, novi su vijećnici Splitske općine abecednim redom bili: Josip (Jozo) Arambašin¹²⁹⁷, Bartul Barišić, Marin Bego, Niko Bonetti, Vicko Bučan, Jerko Čulić, Roko Čulić¹²⁹⁸, Vicko Damjanović, Jozo Domic, Marin Duplančić, Humbert Fabris, Ivan Gaspić, Niko(la) Giovanelli, don Frane Ivanišević¹²⁹⁹, Petar Jozević, Blaž Katić, Ivan Majstrovic¹³⁰⁰, Jovo Margetić, Nikola Marin, Ivan Marković, Vorih Matković, Dane Matošić¹³⁰¹, Ivan Matošić-Šanto, Petar Morpurgo, Viktor Morpurgo¹³⁰², File Muljačić¹³⁰³, Petar Pavičić¹³⁰⁴, Mate Perasović, Josip Pijević, Lujo Rismondo, Ante Ružić, Ivo Stalio¹³⁰⁵, Vjekoslav Škarica, Jozo Šegvić i Mate Vrdoljak.¹³⁰⁶ Radica nije spomenuo Matu Perasovića, Petra Pavičića i Matu Vrdoljaka koji, doduše, nisu ostvarili zapaženiji istup na sjednicama.¹³⁰⁷ Manje izmjene u Vijeću nastale su Pijevićevim preuzimanjem dužnosti člana Općinske uprave te smrću vijećnika Nikole Giovanellija na čije je mjesto u prosincu 1931. došao vrlo agilni Ante Kragić.¹³⁰⁸ Jelaska Marijan navodi da je novo Vijeće činilo 11 vijećnika s prethodnih općinskih (dva

1. Prema navodima Ljube Bobana, Tartaglia i Račić zbilja su pokušali „uvući“ don Franu Bulića u ovaj sastav vijeća, no to je on odbio. Vidi: LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju...“, 199.

¹²⁹⁶ Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 52.; B. RADICA *Novi Split* 76.-78.;

¹²⁹⁷ O Arambašinu više vidi u: Vladimir DUGAČKI, „Joso Arambašin“, *HBL*, sv. 1., Zagreb, 1983., 220.

¹²⁹⁸ Roko Čulić je bio potpredsjednik Trgovačkog udruženja. Vidi: „Deputacije kod pretsjednika vlade“, *ND*, br. 181., 6. VIII. 1930., 2.

¹²⁹⁹ Ivanišević je vršio više dužnosti: predsjednik Jugoslavenske matice, Pučkog sveučilišta, nadzornog odbora Privilegovane agrarne banke, ujedno je bio član Izvršnog odbora Jadranske straže i drugih, navedenih ustanove, te – općinski vijećnik. Vidi: „Don Frano Ivanišević – 70 godina“, *JP*, br. 5. I. 1933., 5. Više o Ivaniševiću vidi u: S. MATKOVIĆ, „Senatori iz Splita...“, 320.-322.

¹³⁰⁰ Dopisnik CP-a Masovčić netočno je Majstrovica svrstao među političare koji su se (privremeno) povukli iz javnosti. Dotični je, naime, bio veoma zapažen kao općinski vijećnik, a uz to je kasnije obnašao dužnost senatora. Vidi: SR-AJ-38, 13-44, Dopisnik CPB Split, pov. br. 296., 21. VII. 1931. Više o Majstrovicu vidi u: S. MATKOVIĆ, „Majstrovic dr. Ivan (Ivo)“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 190.-191.; *Isti*, „Senatori iz Splita...“, 322.-324.

¹³⁰¹ U elaboratu SDS RSUP Dane Matošić označen je kao „mason, veliki pristaša režimskih organizacija“ i osobni prijatelj Ive Tartaglie. Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici JNS-a). Više o Matošiću vidi u: Stanko, PIPLOVIĆ, „Inženjer Dane Matošić“, *Kulturna baština*, 35/2009., 91.-124.

¹³⁰² Najvjerojatnije je riječ o predsjedniku židovske Bogoštovne općine, i tijekom Drugog svjetskog rata predsjedniku Emigrantskog odbora u Splitu. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 146.

¹³⁰³ Na izborima 1923. ime dotičnoga spominje se među Trumbićevim predstavnicima na izbornoj listi. Vidi: SVKST, AAT, M 570/2, Split. Također, prilikom Muljačićeve smrti HSS-u naklonjen tisak tvrdio je da Muljačić nikada nije „prikriivao svoje narodne (hrvatske, op. M. B.) osjećaje“, izlažući „sebe i svoje progonima diktature.“ Vidi: „File Muljačić pk. Mate“, *JD*, br. 260., 8. XI. 1937., 5.

¹³⁰⁴ Pavičić je obnašao dugogodišnju dužnost starješine Sokolskog društva Split. Vidi: „Prva sjednica starešinstva Sokolske župe u Splitu“, *ND*, br. 36., 13. II. 1930., 3.

¹³⁰⁵ O Staliju, dugogodišnjem predsjedniku *Gusara*, više vidi u: Herci GANZA ČALJKUŠIĆ, „*Gusar* na pramcu društvenog života Splita između svjetskih ratova“, *Kulturna baština*, 40/2014., 156. Članak ne spominje Staliovo projugoslavensko djelovanje.

¹³⁰⁶ SVKST, M-611/III b, ZOV, I. redovita sjednica, 4. V. 1929., br. 474

¹³⁰⁷ B. RADICA, *Novi Split*, 76.

¹³⁰⁸ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXVIII. redovita sjednica, 30. XII. 1931.

radikalska, sedam Tartagliinih te po jedan iz HSS-a i SDS-a) izbora te trojica vijećnika s ranijih izbora 1926. (dvojica s liste Građanskog bloka te jedan HSS-ov).¹³⁰⁹

Dnevni tisak iznio je različitu strukturu zanimanja sastava novoga Vijeća. Tako su po pisanju *Jadranske pošte* novo Vijeće i Općinsku upravu činili: šest odvjetnika, pet težaka, četiri medicinske osobe¹³¹⁰, četiri trgovca¹³¹¹, tri inženjera, tri obrtnika, te po jedan profesor, direktor, poduzetnik i kavanar.¹³¹² U *Novom dobu*, pak, donosi se malo drugačija i potpunija slika pa se navodi da je Vijeće i Upravu činilo po šest odvjetnika, težaka, obrtnika i medicinskih osoba (tri liječnika, dva ljekarnika i jedan veterinar), pet trgovaca (od kojih jedan veletrgovac), četiri inženjera, te po jedan profesor, direktor, poduzetnik, posjednik i kavanar.¹³¹³ Neki od vijećnika bili su članovi splitske Trgovačko-obrtničke komore.¹³¹⁴

Splitsko Općinsko vijeće pod predsjedanjem gradonačelnika Jakše Račića svoju prvu sjednicu održalo je u svibnju 1929., a posljednju, ukupno 41., u travnju 1933. Uz to, održalo je i nekoliko svečanih, izvanrednih sjednica povodom različitih prilika. Novi gradonačelnik imao je znatnu podršku splitskih dnevnih listova koja s vremenom nije tinjala.¹³¹⁵

Imenovanje novoga Vijeća navelo je ranijeg vijećnika Prvislava Grisogona da javno objavljenim člankom gradonačelniku Račiću iznese svoj pogled na situaciju u Splitu. Sadržaj pisanja možemo protumačiti kao kritiku prema Tartagliinoj upravi 1920-ih pa će se dio pisma koji govori o financijama koristiti i kada se budu prikazivali proračun i novčana situacija u Račićevoj upravi. Ovdje valja samo donijeti navode autora da je tijekom 1920-ih Splitska općina u više navrata pretrpjela financijske štete plaćajući veći iznos od onog stvarnog, a uz to je današnjim rječnikom vladao klasični sukob interesa jer su obrtnici-općinski vijećnici često obavljali plaćene općinske poslove.¹³¹⁶ Dodao bih da je člankom Grisogono želio otkloniti

¹³⁰⁹ Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 52.

¹³¹⁰ Dva liječnika, jedan ljekarnik i jedan veterinar

¹³¹¹ Jedan je navedeni kao veletrgovac

¹³¹² „Novo općinsko vijeće grada Splita“, izvanredno izdanje, 2. II. 1929., 1.; „Nova Općinska uprava i Vijeće u Splitu“, *ND*, br. 33., 2. II. 1933., 4.

¹³¹³ *Novo doba* donosi precizniji podatak o novim vijećnicima splitskog općinskog vijeća. Jedini pogrešni podaci su što su navedeni Ivan i Jakov Čulić umjesto don Frane Ivaniševića (dakle, i svećenika u sastavu vijeća) i Petra Morpurga. Vidi: „Definitivni sastav novog Opć. Vijeća u Splitu“, *ND*, br. 53., 23. II. 1929., 4.

¹³¹⁴ To su bili: Jerko Čulić, Roko Čulić, Viktor Morpurgo, Josip Pijević i Lujo Rismondo. Vidi: „Plenarna sjednice Trgovačke i Obrtničke komore“, *ND*, br. 30., 6. II. 1931., 3., 6.

¹³¹⁵ U tome je prednjačila *Jadranska pošta*. Vidi: „Imendan gradonačelnika g. Dr. Jakše Račića“, *JP*, br. 170., 25. VII. 1929., 3.; „Živio načelnik!“, *JP*, br. 171., 25. VII. 1930., 5.; „Živio gradonačelnik“, *JP*, br. 170., 25. VII. 1931., 4. Drugim prilikama isticane su Račićeve osobne i upravljačke vrline, ljubav za Split te „osobni utjecaj“ kojim je radio na napretku grada. Vidi: „Veliki uspjeh gradonačelnika Dr. Račića u Beogradu“, *JP*, br. 15., 20. I. 1931., 4. U *Novom dobu* također se isticala Račićeva „silna energija“ i „veliki utjecaj“ kojima je riješio razne probleme Splita, napose financijske. Vidi: „Izgradnja nove velike bolnice u Splitu“, *ND*, br. 77., 2. IV. 1930., 2.; „Financijsko saniranje općine Splita“, *ND*, br. 13., 17. I. 1931., 5.

¹³¹⁶ „Gosp. Opć. Upravitelju Dr. Jakši Račiću.“, *JP*, br. 32., 7. II. 1929., 2.

odgovornost od sebe i, eventualno, pokazati spremnost za mogućom suradnjom u budućnosti.¹³¹⁷

Neposredno uoči konstituirajuće sjednice Grisogono se još jednom javio, ovoga puta oko pitanja Električnih poduzeća pa je držao da općina Poduzećima, kao javnoj ustanovi, nametne „neke izvjesne obzire“ kako bi struja bila dostupnija i jeftinija. Uz to, upozorio je i na ogromne tantijeme koje primaju kako pojedini članovi Upravnog odbora Električnih poduzeća¹³¹⁸, tako i radnici spomenute ustanove.¹³¹⁹ Dio Grisogonova članka o tantijemama Električnih poduzeća pojedinim članovima Odbora zapravo je predstavljalo jedno od ključnih mjesta sukobljavanja u međuratnom splitskom Općinskom vijeću, koje je, u slučaju Račićeva nasljednika Kargotića, moglo dovesti i do promjena sastava vijećnika ili još većih turbulencija. Novi sastav vijeća i Grisogonovi članci izazvali su znatna očekivanja od prvoga nastupa nove uprave.

Račić je u svom prvom obraćanju pred Vijećem naglasio da je na mjesto gradonačelnika „možda“ jedino pozvan zbog svoje „istinske, nepokolebive odanosti i ljubavi prema...gradu, i neizmjerljivoj predanosti Kralju i Otadžbini“ s ciljem da Split dovede do „svog punog značaja.“ Indirektno se dotičući prethodnih stranačkih borbi, naglasio je da će se odmah suzbiti svaki pokušaj kojim bi u „našem komunalnom životu nastupile žalosne prilike koje su ...bile zavladale cijelim našim javnim životom.“ Govor je zanimljiv i zbog dviju izrečenih stvari: Račić je prvo izrazio spremnost da on i ostali članovi Uprave svoja mjesta „za koja se nisu otimali“ bilo kada prepuste drugima, sposobnijima, a također je spomenut Split kao „starodrevni hrvatski grad“ i primjer „ničim okaljane hrvatske časti.“ Naposljetku, jasno je rečeno da će se gradska politika voditi pod smjernicama kralja Aleksandra.¹³²⁰

Zanimljivo je i što Račić nije izrekao u nastupnom govoru. Ni na kojem mjestu nije se dotaknuo prethodne Berkovićeve uprave, što je bilo i razumljivo, no nigdje nije spomenuto Tartagliino upravljanje Splitom. Račiću je, čini se, u prvom redu bilo važno naglasiti

¹³¹⁷ Navodna je Grisogonova izjava *Obzorovu* dopisniku bila da je dužnost svakog građanina iznijeti „ozbiljne opaske u djelokrugu interesa općinske zajednice.“ Vidi: SVKST, APS, M 127/1 E II, „Splitska općina, *Obzor*, br. 70., 23. II. 1929.

¹³¹⁸ Primjerice, članovi uprave su 1926. ukupno dobili malo manje od 92 000 dinara. Vidi: SVKST, AIT, M-681/11.2 Električna poduzeća 1925.-1926. Trumbić je kao član Nadzornog odbora Električnih poduzeća sredinom 1929. „u ime nagrade“ trebao dobiti 2 500 dinara. Je li Trumbić zbilja dobio spomenuti novac, a ako je, što je s njim napravio nije zabilježeno. Prethodne je svote dobivene 1928. u dva navrata (1 000 dinara i 2 500 dinara) predao u fond HFSS-a. Vidi: SVKST, AAT, M 595/5, Električna poduzeća društvo s.o.j. Split (oko nagrade), datumi 20. IV. 1928.; 25. V. 1928.; 6. VI. 1929.; 7. IX. 1930.

¹³¹⁹ Članak je potpisan s „Dr. P. G.“, no nema sumnje da je riječ o Grisogonu. Vidi: „Jedna napomena općinskom vijeću“, *JP*, br. 100., 29. IV. 1929., 3.

¹³²⁰ SVKST, M-611/III b, ZOV, I. redovita sjednica, 4. V. 1929., br. 4749

nepokolebljivu vjernost kralju, dok spominjanje hrvatstva Splita, ponekad i na kasnijim sjednicama, možemo gledati i kao na pokušaj prividnog stjecanja podrške, po izborima iz 1928., u prohrvatski orijentiranom stanovništvu grada.

Pravilno shvativši da je Grisigonov članak usmjeren prema njemu, Tartaglia je isticao povoljan ishod elektrifikacije za grad te važnu ulogu Električnih poduzeća, koja po njemu nisu bila općinsko poduzeće.¹³²¹ U pitanju tantijema Tartaglia je držao da se oni „trebaju izmijeniti i smanjiti“ (op. M. B.) te da će on osobno, kao i drugi članovi,¹³²² svoj iznos poput prethodnih godina udijeliti dobrovoljnim društvima.¹³²³

Na ove navode naknadno je ponovno reagirao Grisogono ne složivši se s navodom da Električna poduzeća ne spadaju u općinska poduzeća, no sa „simpatijom“ je prihvatio navode o darivanju (nezaslužena) tantijema u dobrotvorne svrhe. Grisogono se ponovno dotaknuo Tartaglie podsjetivši na njegovu (Tartagliinu) dužnost predsjednika Električnih poduzeća.¹³²⁴

Konstituirajuća sjednica imala je za posljedicu sudski proces između vijećnika Ante Ružića¹³²⁵ i građanina Paška Boškija. Ružić je, naime, na sjednici predložio da Vijeće osudi „izdajnički rad Pavelića i Perčeca“ što je prihvaćeno jednoglasnom odlukom.¹³²⁶ Nekoliko dana iza sjednice Paško Boški je navodno Ružiću spočitnuo da je „junačina“, koja se na općinskoj sjednici „razjunačila“ protiv Hrvata i Pavelića. Boški, optužen zbog protudržavnog rada, branio se kako je navedeno rekao Ružiću u šaljivom tonu, a u cijeli je proces završio oslobođanjem od optužbi.¹³²⁷

¹³²¹ Jelaska Marijan navodi kako su Električna poduzeća osnovana krajem 1919. te da je u kasnijim godinama došlo do povećanja društvene glavnice i promijenjenih društvenih pravila. Većina kapitala (61, 2 %) nalazilo se u rukama splitske općine, a ostatak su imali tvornica cementa *Split* (23 %), društvo *Sufid* i privatne osobe. Općina je tako imenovala većinu članova unutar Upravnog (4/7) i nadzornog odbora (2/5) društva. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 149.-153.

¹³²² Općinska uprava poslala je pismo Senjanoviću kojim mu je natuknula da iznos tantijema poput Tartaglie udijeli u dobrotvorne svrhe. Senjanović je oštro odgovorio da anonimno (Grisogonovo) pismo sadrži podatke koje bi trebali znati samo članovi Električnih poduzeća, a ne spominje veći novčani iznos koji će dobiti inozemni članovi Poduzeća. Ujedno je poručio i da nikada nije uzimao nikakvo „općinsko dobro“ te da se koristi koje je dao Električnim poduzećima i gradu ne mogu mjeriti nikakvom nagradom. Vidi: SVKST, APS, M-280, Dopis P. Senjanovića Općinskom upraviteljstvu u Splitu, Zagreb, 4. V.1929.

¹³²³ Senjanović je Tartagliinu najavu u izvješću *Novog doba* kratko popratio komentarom: „laže.“ Vidi: SVKST, APS, M 127/1 E III. Prema pisanju *Jadranske pošte*, Tartaglia je tantijemu u iznosu od 20 000 dinara predao Narodnoj ženskoj zadruzi u kojoj je njegova supruga Eleonora obnašala dužnost predsjednice. Vidi: „Dar Narodnoj ženskoj zadruzi“, *JP*, br. 163., 17. VII. 1929., 3.

¹³²⁴ „Bez naslova“, *JP*, br. 118., 22. V.1929., 2.

¹³²⁵ Senjanović je za Ružića u istom izvještaju *Novog doba* kratko naveo „svakom loncu poklopac.“ Vidi: SVKST, APS, M 127/1 E III.

¹³²⁶ Slična je rezolucija, poticana iz Beograda, izglasana i u zagrebačkom vijeću. Vidi: G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 109.

¹³²⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/I, 17 Paško Boški, Sig. Kzp. 776/29-16-I/17

Ako bismo ukratko trebali navesti glavnu značajku djelovanja splitskog Općinskog vijeća u ovom razdoblju, onda ne bismo nimalo pogriješili kada bismo uzeli riječ „jugoslavenstvo“ te, povezano s time, gotovo neograničene izljeve ljubavi i vjernosti prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću.¹³²⁸ Uzmemo li kao glavni razlog za upravljanjem nekom općinom količinu obožavanja iskazanu prema Karađorđevićima, nema sumnje da je upravo Račić bio idealna osoba za navedenu dužnost.¹³²⁹ Sve izvanredne sjednice Općinskog vijeća (promjena imena države, Živkovićev dolazak, deseta godišnjica vladavine kralja Aleksandra...) u prvi su plan isticale jugoslavenstvo Splita, veličale kralja Aleksandra te očekivale dalji razvoj Splita.

Primjerice, na svečanoj sjednici održanoj prilikom promjene ime države u Kraljevina Jugoslavija i imenovanja Tartaglie prvim banom Primorske banovine Račić je naglasio kako je država dobila „svoje pravo ime koje spaja i sjedinjenje jedinstvene dijelove jednog naroda“ i to pod vodstvom „Kralja-Heroja“. Držao je i da će Split kao središte Primorske banovine, na čijem se čelu nalazio posebno pozdravljeni ban Tartaglia¹³³⁰ doživjeti snažan razvoj.¹³³¹

Dakako, najveće pohvale kralju upućene su prilikom obilježavanja desete godišnjice njegove vladavine, održane ponovno u prisustvu raznih predstavnika civilnih, kulturnih, vojnih, sportskih i građanskih vlasti. Prigodnim govorom Račić je izrazio radost što je na mjesto gradonačelnika došao „povjerenjem Onoga Kojemu predano služi i oduševljeno žrtvuje ostatak snage i života“ te što može izraziti radost „jugoslavenskog Splita“ nad ovom obljetnicom kralja, „živog simbola Jugoslavije, legendarnog Junaka, Genija i Viteza bez straha i mane“, koji je spasio narodno jedinstvo i državu. U znak sjećanja da godišnjica ostane u trajnoj uspomeni odlučeno je da će se, unatoč nepovoljnom financijskom stanju unutar Splitske općine¹³³², provesti ranije izglasana odluka o gradnjama spomenika u čast Petra I. Karađorđevića i Doma za nezbrinute i nemoćne starce i starice u Splitu.¹³³³

¹³²⁸ O odnosu varaždinske (projugoslavenske) gradske uprave prema kralju Aleksandru (što uključuje kraljeve posjete gradu, komemoraciju u njegovu čast i otkrivanje spomenika) vidi: Vladimir, HUZJAN, „O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 21/2011., 219.-251.; U slučaju Zagreba više vidi u: G. HUTINEC, Hutinec, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 115.-123.

¹³²⁹ „Doktor Jakša Račić...u svojem upravo idolopoklonstvu za dinastiju Karađorđevića.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 41.

¹³³⁰ *Jadranska pošta* donosi obavijest da je nedugo nakon imenovanja deputacija općinskih vijećnika Tartaglii uručila poseban dar – stol s porukom „Zasluznom radniku za dobro rodnog grada – vijećnici Splita“, Vidi: „Dar općinskih vijećnika banu g. Dr. Tartagli“, *JP*, br. 273., 22. XI. 1929., 3.

¹³³¹ SVKST, M-611/III b, ZOV, Izvanredna sjednica, 11. X. 1929., br. 7363/9

¹³³² Vijeće je odobrilo izvanredni kredit u iznosu od 40 000 dinara kojim bi se pokrili troškovi oko proslave desete godišnjice Aleksandrove vladavine, i za eventualne druge izvanredne troškove. Vidi: SVKST, M-611/III d, ZOV, XXII. redovita sjednica, 10. VIII. 1931., br. 12455/816

¹³³³ SVKST, M-611/III d, ZOV, Izvanredna sjednica, 16. VIII. 1931., br. 12364/816

Račićevoj općinskoj upravi glavni je problem predstavljalo stanje općinskih financija i u skladu s time njen proračun, u prvom redu opterećen dugovanjima¹³³⁴ i troškovima na plaće općinskih zaposlenika. Spomenuti Grisogonov članak tako se najviše zadržao na općinskim financijama i po njemu nepotrebno sklopljenom zajmu od 50 milijuna dinara kod Državne hipotekarne banke. Grisogono je, naime, istaknuo da je od svih investicija predviđenih zajmom samo rekonstrukcija vodovoda¹³³⁵ (u iznosu od 21 milijuna dinara) prividno donosila rentabilnost, odnosno da bi donosila kada bi se cijena vode upetostručila, što je bilo nemoguće provesti među siromašnijim stanovništvom. Uz zajam, Grisogono je upozoravao na dodatna općinska dugovanja prema Gradskoj štedionici¹³³⁶ i drugim ustanovama.¹³³⁷

Nepovoljno financijsko stanje Račić je pokušao riješiti pokušajima štednje koji nisu imali znatnijeg uspjeha po općinske financije jer je velik dio novca odlazio na plaće općinskih zaposlenika i saniranje dugova. U novinama su se ponekad javljale vijesti kako je režim odlučio pomoći u rješavanju splitskih financija, no sve je ostalo samo na glasinama.¹³³⁸

Jednostavnije govoreći, financije i proračun Splitske općine u vrijeme Račićeve uprave nisu bili pretjerano oličenje transparentnosti, ali i uspješne uprave, barem što se financijskog dijela tiče. Pod transparentnost mislim na činjenicu da je proračun redovito kasnio¹³³⁹, iako se uprava branila da je to posljedica državnog neslanja potrebnih podataka. Financijski gledano, Općinska uprava, unatoč višestrukim najavama, u četiri godine nije znatnije smanjila dug. Ipak, valja i napomenuti da situacija nije isključiva Račićeva krivnja iz dvaju razloga: prvi je što je većinski dug i zajam od 50 milijuna dinara nastao u Tartagliinom upravljanju Splitom, a drugi što su sve odluke Općinskog vijeća, kojima su nastala nova dugovanja, gotovo uvijek jednoglasno prihvaćali svi vijećnici i članovi Općinske uprave.

¹³³⁴ Grad Zagreb početkom je 1934. imao više od 195 milijuna dugova na ime zajmova. O krizi u Zagrebu više vidi u: G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 131.-141.

¹³³⁵ Za grad Osijek također se u ovo razdoblje predviđala izgradnja gradskog vodovoda predviđena za sličan iznos od 20 milijuna dinara, no banska je vlast spriječila predviđeni zajam. Možda je time Osijek izbjegao sudbinu Splita u pitanju milijunskih dugova. Vidi: Anamarija LUKIĆ, „Između Scile i Haribde: grad Osijek pod udarima šestosiječanjske diktature i Velike depresije“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 20/2016., br. 1.-2., 112.

¹³³⁶ Dug prema Gradskoj štedionici po Grisogonu je iznosio 18 milijuna dinara.

¹³³⁷ „Gosp. Opć. Upravitelju Dr. Jakši Račiću.“, *JP*, br. 32., 7. II. 1929., 2.

¹³³⁸ Mjesni je tisak tako sredinom 1929. i početkom 1930. objavio vijest da su vlasti odlučile potrošiti oko 30 milijuna za najvažnije potrebe Splita. Vidi: „32 milijuna zajma za slobodna skladišta, javne zgrade za urede, obalu i puteve“, *ND*, br. 146., 11. VI. 1929., 4.; „Kraljevo interesovanje za Primorsku banovinu“, *JP*, br. 17., 22. I. 1930., 1.; „Veliki radovi u Splitu i Prim banovini“, *ND*, br. 17., 22. I. 1930., 1.

¹³³⁹ Primjerice, za 1930. *Novo doba* je iznijelo da je općini rečeno da prije sastavljanja proračuna pričekati na donošenje uredbe o budžetu općina. Kako spomenuta uredba nije dolazila, općina je sama odlučila iznijeti proračun u ožujku iste godine. Vidi: „Općinski predračun za 1931. godinu“, *ND*, br. 229., 2. X. 1930., 6.

Netransparentnost se uočila i prilikom slučaja sa sjednice iz druge polovice 1929. kada je donesen konačni račun za 1927., pri čemu je don Frane Ivanišević kao jedan od članova Blagajničkog odbora upozoravao da su on i ostali članovi Odbora račune pregledali „samo da ispune zakonsku formalnost“ (op. M. B.) jer ranije nisu sudjelovali u radu Splitske općine.¹³⁴⁰

Tijekom četiri godine upravljanja Račićeva se uprava dodatno zaduživala u više navrata. Već na konstituirajućoj sjednici odlučeno je da se iznos od 7,5 milijuna dinara dobiven od Državne hipotekarne banke namijeni saniranju Gradske štedionice, a ne za planiranu izgradnju nove osnovne škole i groblja.¹³⁴¹ Vijeće je također jednoglasno tijekom 1929. dodatno odobrilo sklapanje dodatnog „letećeg zajma“¹³⁴² u iznosu od 8 milijuna dinara također uzetog od Državne hipotekarne banke, iz čega se 5 milijuna namjeravalo upotrijebiti za saniranje duga prema Gradskoj štedionici, a 3 milijuna za dovršenje radova na vodovodu, kanalizaciji i nekim školama.¹³⁴³

Početak 1931. na sjednici je jednoglasno odobreno ovlaštenje Općinskoj upravi da sklopi novi zajam kod Državne hipotekarne banke u iznosu od 17, 5 milijuna dinara, kojim bi se platile ranije obveze prema općini Milna. Račić je „nezgodno financijsko stanje“ Splitske općine tumačio posljedicom „naglog razvitka grada“ i uloge u novoj državi, iako nije propustio zahvaliti kralju na „besprimjernoj ljubavi“ za grad. Tada je pročitana komunikacija za tisak o Račićevom uspješnom boravku u Beogradu koji je doveo do državne pomoći Splitu preko više načina: novim zajmom, dužim rokom plaćanja, sniženjem kamata i preuzimanjem dijela obaveza.¹³⁴⁴ Budući da se u kasnijoj Kargotičevoj upravi ponovno spominjao ovaj dug prema Milni zaključujemo da mjera nije imala uspjeha, odnosno da novi zajam nije sklopljen i da su sve postojeće obveze ostale!

Kada se, pak, krajem 1932. raspravljalo o konačnom računu za 1930., utvrđeno je da općinski dugovi iznose 75, 5 milijuna dinara od čega je najveći dio, 58,7 milijuna dinara, otpadao na obveze prema Državnoj hipotekarnoj banci. Ostatak su činili dugovi na tekućim

¹³⁴⁰ SVKST, M-611/III b, ZOV, V. redovita sjednica, 26. VII. 1929., br. 7363/7

¹³⁴¹ SVKST, M-611/III b, ZOV, I. redovita sjednica, 4. V. 1929., br. 4749; III. redovita sjednica, 12. VII. 1929., br. 7363/5

¹³⁴² Iznos zajma prvotno je trebao iznositi 5 milijuna dinara na rok od 4 godine, kojim bi se isplatio dug prema Gradskoj štedionici. Vidi: SVKST, M-611/III b, ZOV, VI. redovita sjednica, 14. XI. 1929., br. 11856/11

¹³⁴³ SVKST, M-611/III b, ZOV, VIII. redovita sjednica, 30. XII. 1929., br. 11856/13

¹³⁴⁴ SVKST, M-611/III d, ZOV, XVII. redovita sjednica, 19. I. 1931., br. 816. Komunikacija vidi u: „Veliki uspjeh gradonačelnika Dr. Račića u Beogradu“, *JP*, br. 15., 20. I. 1931., 4. *Jadranska pošta* ujedno je demantirala pisanje zagrebačkog tiska o Splitu kao najviše opterećenom gradu za građane. Vidi: „Krupna pogreška“, *JP*, br. 105., 7. V. 1931., 7. S druge strane, i općinska je uprava putem tiska također demantirala glasine o preopterećenosti. Vidi: „Opterećenje pučanstva Splita“, *ND*, br. 103., 5. V. 1931., 6. U *Novom dobu* se, pak, govorilo o „najpovoljnijim“ financijskim rezultatima isključivo zbog Račićeva ugleda. Vidi: „Financijsko saniranje općine Splita“, *ND*, br. 13., 17. I. 1931., 5.

računima u iznosu od 10,6 milijuna (pretpostavljam da je tu spadao dug prema Gradskoj štedionici)¹³⁴⁵, Općini Milna dugovalo se 4,3 milijuna, 950 000 dinara odnosilo se na općinsko konsolidiranje zajmova, a na pasivnost po inventaru otpadalo je 753 926 dinara. Utvrđeno je prekoračenje proračuna u mnogim točkama: vodovodu, zajmovima i javnim svečanostima.¹³⁴⁶ Stvarni su prihodi prema podacima općinskih referenata u 1930. iznosili 48,2 milijuna dinara, a troškovi oko 65 milijuna.¹³⁴⁷ Najvažnije od svega, gotovo 90 % dugovanja ovoga razdoblja obuhvaćalo je kamate s visokom stopom od 8 do 12 % pa su u *Jadranskoj pošti* oprezno komentirali o potrebitosti, racionalnosti i pravovremenosti svih investicija.¹³⁴⁸

Što se tiče općinskih proračuna, u Zapisnicima Općinskog vijeća imamo nepotpuno sačuvane pojedine sjednice upravo njima posvećene, a tamo gdje one nedostaju možemo se djelomično osloniti na podatke iz dnevnog tiska. Pod pojmom „djelomično“ misli se da ponekad stavke proračuna nisu bile jasno navedene, kao i njihov ukupan iznos u prihodima i rashodima. Također, budući da je ponekad dan iznos proračuna koji je obuhvaćao pedesetmilijunski zajam kod Državne hipotekarne banke postoje znatne razlike između pojedinih godina.

U sljedećoj tablici prikazat će se predviđeni rashodi proračuna za razdoblje 1929. - 1932.¹³⁴⁹ Budući da u Zapisnicima Općinskih vijeća većinom nemamo izvještaje sa sjednica o kojima se raspravljalo o pojedinim stavkama proračuna, tablica je najvećim dijelom sastavljena prema dostupnim novinskim podacima. To se pokazalo i kao najveća prepreka jer ponekad nalazimo na potpuno različite podatke.

¹³⁴⁵ Na sjednici u listopadu tvrdilo se da je općinska uprava pri dolasku na dužnost zatekla dugovanje u Gradskoj štedionici u iznosu od 17,6 milijuna dinara što je navodno smanjeno na 7,6 milijuna. Vidi: „Smanjenje duga općine kod Gradske štedionice“, *JP*, br. 239., 13. X. 1932., 4.; „Sjednica Općinskog Vijeća“, *ND*, br. 239., 13. X. 1932., 5. U Zagrebu je gradska općina 1932. prestala plaćati dugove prema Gradskoj štedionici koji su u tom razdoblju iznosili više od 300 milijuna dinara. Ipak, Hutinec navodi kako je situacija bila „shizofrena“ jer su „odluke uprave Štedionice zapravo donosili većinom ljudi koji su istovremeno bili članovi gradskog zastupstva, a za poslovanje Štedionice jamčila je gradska općina svojim imetkom.“ Vidi: G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 192.-195. Sličnu situaciju nalazimo i u splitskoj Gradskoj štedionici.

¹³⁴⁶ Primjerice, tijekom 1930. novac je potrošen na dolazak kraljice Marije, proslavi 80. Masarykova rođendana, dolasku francuske mornarice, proslavi stote godišnjice Luke Botića i ostalim manjim svečanostima.

¹³⁴⁷ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXXVII. redovita sjednica, 25. XI. 1932., Pres broj 1778

¹³⁴⁸ „Dugovi samoupravnih tijela Primorske banovine“, *JP*, br. 81., 7. IV. 1932., 6.

¹³⁴⁹ Proračun za 1933. izglasan je nakon Račićevog odlaska s vrha općine pa će se prikazi u idućem potpoglavlju posvećenom Kargotićevom vođenju grada.

Tablica XXXII: predviđeni rashodi splitske općine prema proračunima 1929. - 1932.¹³⁵⁰

Rashodi za god.	1929.	1930.	1931.	1932.
Redovito	36 230 565 (bez investicija) ¹³⁵¹	34 063 040.47	34 291 196	27 125 235
Izvanredno	69 793 437	63 013 540	52 288 321 / 50 497 926	19 593 521
UKUPNO		97 076 580.47	86 579 517	46 718 756.74
Vodovod	-	-	4 675 000	5 877 500
Plinara	-	-	2 700 000	2 750 000
UKUPNO	69 793 437	97 076 580.47	93 954 517	55 346 256.74

Iz tablice zapažamo znatnije smanjenje proračuna na prijelazu iz 1931. na 1932. Izvanredni dio odnosio se na zajam koji se najvećim dijelom trošio na nerentabilnu rekonstrukciju vodovoda. Iako nedostaju podatci za vodovod i plinaru u 1929. i 1930., možemo pretpostaviti da, barem u slučaju plinare, iznos nije znatnije odstupao od kasnijih iznosa. U kasnijem dijelu rada uočit ćemo i kako se iznos namijenjen za činovničke plaće s vremenom povećavao.

Izglasavanje proračuna prihvaćalo se gotovo jednoglasnim pristankom nazočnih, iako su pojedini vijećnici tražili nužne izmjene kao uvjet glasanja. Račić je, pak, tumačio da u osjetljivoj ekonomskoj situaciji izglasavanje proračuna sigurno svima neće donijeti popularnost ni simpatije. Ipak, pojavljivali su se pojedini znakovi zabrinutosti. Primjerice, u debati prilikom izglasavanja proračuna za 1929. neki su vijećnici upozoravali na glasine koje su govorele da Splitska općina uskoro više neće moći pokriti svoje obveze. Situaciju je privremeno primirio Tartaglia, tada na dužnosti zamjenika gradonačelnika, koji je uvjeravao da treba samo izdržati do 1930. kada će Općina početi primati investicije od zajmova.¹³⁵² Kako do toga nije dolazilo, na sjednici za proračun 1930. gradonačelnik je govorio o „skoro bezizlaznoj financijskoj

¹³⁵⁰ „Prihvaćen općinski proračun za g. 1929.“, *ND*, br. 181., 23. VII. 1929., 4.-5.; „Predračun Splita za 1930 dinara 97, 076.580.47“, *ND*, br. 154., 5. VII. 1930., 5.; „Predračun Općine za 1931“, *ND*, br. 127., 3. VI. 1931., 5.; „Općinski redovni predračun manji za sedam miliona od lanjskoga“, *ND*, br. 256., 2. XI. 1931., 6.; „Predračun općine Splita za 1932. godinu pred vijećem“, *JP*, br. 269., 19. XI. 1931., 4.; „Budget općine Splita za 1931 godinu“, *ND*, br. 143., 23. VI. 1931., 6.

¹³⁵¹ „Godišnji proračun općine 33 milijuna i 600 hiljada dinara“, *JP*, br. 73. (pogrešno piše br. 75), 28. III. 1933., 4.

¹³⁵² „Opć. predračun za 1929. iznosi 100.117.939.98 dinara“, *ND*, br. 175., 16. VII. 1929., 4.; „Prihvaćen općinski proračun za g. 1929.“, *ND*, br. 181., 23. VII. 1929., 4.-5.

situaciji“ kao isključive posljedice „ogromnog razvitka grada“, a ne djelovanja ranijih (Tartagliinih) uprava.¹³⁵³

O proračunu za 1931. raspravljalo se sredinom iste godine.¹³⁵⁴ Prijedlog proračuna Račić je nazvao plodom „dugih napora, teških muka i velike ljubavi“, koji je u prvom planu imao istaknutu štednju. Kritike vijećnika sada su postale otvorenije pa je don Frane Ivanišević, unatoč potpori proračunu, Općinskoj upravi zamjerao što nije pokazala konačne račune za ranije godine¹³⁵⁵, a smetao mu je i preveliki broj zaposlenih općinskih činovnika. Vijećnik Roko Čulić pridružio se kritikama o potrebi reduciranja osoblja, ali je istaknuo i potrebu smanjivanja gradskih nameta. Račić je upozoravao na neizbježnost u daljem razvoju Splita ne dobije li Splitska općina novi, veći zajam.¹³⁵⁶

CP-ov dopisnik Masovčić u više je navrata izvijestio središnjicu o raspravama proračuna za nadolazeću 1932., istaknuvši prije svega da je riječ o znatno skromnijem iznosu kojim su smanjeni materijalni i osobni rashodi, dok je potrošnja bila predviđena samo na najvažnije gradske potrebe poput izgradnje puteva, proširenja plinske i vodovodne mreže te sličnome.¹³⁵⁷

Nažalost, nije sačuvan zapisnik sjednice o proračunu za 1932. pa o njemu saznajemo iz mjesnog tiska i Masovčićeva dopisa, izvora koji su nam ipak nepotpuni zbog izostanka detaljnije rasprave. Tako se samo navode dijelove Račićeva govora o teškom radu, nezapamćenoj gospodarskoj krizi i zahvalnosti kralju na pomoći. Prethodnim općinskim upravama također je iskazana zahvala za razvitak Splita, iako su napredak grada pratili sklopljeni zajmovi i porezi koji su zatekli aktualnu upravu. U prvom planu, stoga, istaknuta je potreba saniranja općinskih financija kao „prirodne i neimenovne posljedice naglog razvitka grada bez bilo kakve krivnje ili propusta prethodnika.“ Nakon manje rasprave prijedlog proračuna za 1932. jednoglasno je prihvaćen.¹³⁵⁸

Pitanje općinskih financija i izglasavanje godišnjih proračuna usko je povezano s odnosom prema Tartagliinom vođenju Splita. Unatoč nepovoljnoj situaciji Račić ni na kojem

¹³⁵³ „Predračun Splita za 1930 dinara 97, 076.580.47“, *ND*, br. 154., 5. VII. 1930., 5.

¹³⁵⁴ Uoči sjednice u *Novom dobu* pisalo je da proračun sadrži samo prethodno započete investicije te da mu je glavna značajka štednja. Vidi: „Predračun Općine za 1931.“, *ND*, br. 127., 3. VI. 1931., 5.

¹³⁵⁵ Ivanišević je vršio dužnost predsjednika Blagajničkog odbora

¹³⁵⁶ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 23. VI. 1931., br. 9198/816

¹³⁵⁷ SR-AJ-38, 13-43, Dopisnik CPB Split, pov. br. 659., 26. X. 1931.; pov. br. 702., 2. XI. 1931.

¹³⁵⁸ SR-AJ-38, 13-44, Dopisnik CPB Split, pov. br. 773., 19. XI. 1931.; „Općinski redovni predračun manji za sedam miliona od lanjskoga“, *ND*, br. 256., 2. XI. 1931., 6.; „Predračun općine Splita za 1932. godinu pred vijećem“, *JP*, br. 269., 19. XI. 1931., 4. Ministarstvo financija tražilo je izmjene nekih stavaka zbog štednje čemu se protivila posebna općinska delegacija u posjeti Beogradu pa je konačni iznos glasilo 26 645 000 dinara. Članovi delegacije tvrdili su da su uvaženi razlozi isključivo zbog Račićevog autoriteta. Vidi: „Definitivno odobrenje Općinskog budžeta“, *ND*, br. 64., 17. III. 1932., 6.

mjestu za stanje nije optužio dugogodišnjeg prethodnika, već je u više navrata isticao Tartagliinu ulogu u razvitku grada.¹³⁵⁹

(Nepovoljno) stanje u općinskim financijama i izostanak otvorenije kritike aktualne Općinske uprave prema prošloj navelo je bivšeg općinskog vijećnika Marina Ferića da se člankom objavljenim u *Novom dobu*, formalno objavljenim oko pitanja nove gradske plinare,¹³⁶⁰ dotakne Račićeve i Tartagliine uprave. Ferić je tako hvalio Račićevu „energiju, samoprijegor i autoritet“, dok je kritizirao što se tijekom 1920-ih, unatoč protivljenjima stručnjaka, izabrao nepovoljniji način opskrbe plinom. Važnije od toga, spomenuo je tadašnje osnivanje raznih općinskih poduzeća, čije milijunske gubitke danas „strpljivi Splitsani plaćaju u formi teških nameta.“¹³⁶¹

Posljedica istupa bila je pojava povremene polemike između Ferića s jedne, a aktualne Općinske uprave s druge strane. Ferić krivca nije vidio u Račiću, već u neimenovanom Tartaglii.¹³⁶² Ferić je ujedno optužio i konkurentsku tvrtku ugljena¹³⁶³ da je Gradskoj plinari prodavala skuplji ugljen, dok je Općinska uprava nizom objava¹³⁶⁴ demantirala i podacima potkrijepila natpise o lošijoj opskrbi plina i višemilijunskim gubitecima općinskih poduzeća. Ujedno je upozorila i da je 50 milijuna zajma kod Državne hipotekarne banke, neophodnog za budući razvoj grada, bilo jednoglasno prihvaćeno kada je član Vijeća bio upravo i Ferić.¹³⁶⁵ S obzirom na spomenutu polemiku između Ferića s jedne, a stare/nove Općinske uprave s druge strane, ali i nekih drugih pitanja, javnost je s velikim zanimanjem iščekivala iduću sjednicu Vijeća.¹³⁶⁶

Na dugoočekivanoj sjednici o Ferićevim se natpisima raspravljalo odmah prije prijelaza na dnevni red. Vijećnik Marin Bego držao je potrebnim objasniti cjelokupnu situaciju zbog dvaju razloga: prvi je bila iskazana solidarnost aktualne Općinske uprave s Tartagliinim

¹³⁵⁹ SVKST, M-611/III b c, ZOV, Izvanredna sjednica, 11. X. 1929., br. 7363/9; Izvanredna sjednica, 24. VII. 1930., br. 5137

¹³⁶⁰ Ferić je bio vlasnik tvrtke koja se bavila ugljenom.

¹³⁶¹ „Gradnja nove plinare u Splitu“, *ND*, br. 61., 14. III. 1931., 6.

¹³⁶² Pojam koji je označavao Tartagliinu upravu glasio je: „gospodarenje općinom kroz jedno desetljeće.“ Vidi: „Pitanje nabave ugljena Gradske plinare“, *ND*, br. 124., 30. V. 1931., subotnji prilog 1.-2.

¹³⁶³ Prozvana tvrtka javno je tužila Ferića zbog kleveta. Vidi: „Pitanje nabave ugljena Gradske plinare“, *ND*, br. 125., 1. VI. 1931., 6.; „Rasprava po zakonu o štampi“, *JP*, br. 239., 15. X. 1931., 5.

¹³⁶⁴ Javno se iznijelo ovo pitanje jer je Račićeva parola bila „čestitost i poštenje pre i iznad svega.“

¹³⁶⁵ „Pitanje nove plinare u Splitu“, *ND*, br. 66., 20. III. 1931., 3.; „Gradnja nove plinare u Splitu“, *ND*, br. 67., 21. III. 1931., 3.; „Pitanje nabave ugljena Gradske plinare“, *ND*, br. 107., 9. V. 1931., subotnji prilog 1.-2.; „Pitanje nabave ugljena Gradske plinare“, *ND*, br. 124., 30. V. 1931., subotnji prilog 1.-2. Ferić je u vijeće ušao 1926. kao SDS-ov kandidat te je ponovno izabran 1928. Podršku zajmu pravdao objašnjenjem kako je vjerovao da će se isti bolje iskoristiti.

¹³⁶⁶ SR-AJ-38, 13-43, Dopisnik CPB Split, pov. br. 179., 18. VI. 1931.; „Bačvice pred sutrašnjim vijećem“, *ND*, br. 137., 16. VI. 1931., 6.

vođenjem Splita, a drugi što su se među općinskim vijećnicima nalazili i oni koji su u Vijeću bili 1920-ih. Račić je javno obznanio putem tiska ranije objavljene podatke o rezultatima cijene ugljena te je predložio imenovanje posebnog odbora građana i stručnjaka, koji bi proučio djelovanje Gradske plinare u posljednjih deset godina. Pojedini vijećnici također su se uključili u obranu Tartagliine uprave pa je cjelokupna rasprava završena ponovnim iskazivanjem zasluga općinskim upravama (Tartagliinim, op. M. B.), koja su dovele do procvata grada.¹³⁶⁷

Rasprava nam ponovno otvara pitanje koliko je Tartaglia bio uspješan gradonačelnik, a koliko je svojom upravo doveo do neprimjerenih ugovora, odnosno velikih dugova koje su buduće uprave, u ovom slučaju Račićeva, poprilično opterećivale u radu. Izostanak osude Tartagliine uprave ne treba nas ipak čuditi, pogotovo ako uzmemo obzir da je i sâm Račić aktivno sudjelovao u Općinskoj upravi 1926. - 1928. Također, s obzirom na bliskost s Tartagliom, svaka kritika upućena aktualnom banu mogla je stvoriti neprilike u daljnjem djelovanju splitskog Općinskog vijeća. Kada se sastav Općinskog vijeća i uprave promijenio, a Tartaglia prestao s vršenjem banske dužnosti, općinska politika 1920-ih često se otvoreno napadala, kako u samome Vijeću, tako i u mjesnome tisku.

Pokretač nezadovoljstva Marin Ferić nije bio zadovoljan sjednicom pa je napisao novi članak za *Novo doba*, no njegovo objavljivanje spriječilo je Državno tužiteljstvo u Splitu, unatoč sumnji redakcije da je odluku zapravo donijela viša vlast. U zaplijenjenom članku Ferić je pozdravio najavljeno imenovanje posebnoga Odbora, no istovremeno je izrazio čuđenje što je Marin Bego preuzeo ulogu branitelja starih općinskih uprava.¹³⁶⁸

Valja naglasiti da je negativnu reklamu Općinskoj upravi zasigurno donio i postupak bivšeg šefa građevinskog odjela Frane Bettinija,¹³⁶⁹ koji je u prvoj polovici 1931. preko *Jadranske pošte* kritizirao općinsku politiku i javno zatražio prihvaćanje najavljene mu ostavke. Bettini je za motivaciju naveo kaos u općinskim uredima.¹³⁷⁰ Općinska je uprava tvrdila da su Bettinija u postupku isključivo vodili materijalni razlozi demantirajući navode o nejasnom stanju u uredima.¹³⁷¹

¹³⁶⁷ SR-AJ-38, 13-43, Dopisnik CPB Split, pov. br. 179., 18. VI. 1931; SVKST, M-611/III d, ZOV, XX. redovita sjednica, 17. VI. 1931., br. 9019; „Sjednica općinskog vijeća“, *ND*, br. 139., 18. VI. 1931., 2., 3., 6. ; „Općinsko vijeće odbija napadaje na ranije opć. uprave, odobrava i nastavlja njihovim radom“, *JP*, br. 139., 18. VI. 1931., 4.-5.

¹³⁶⁸ SR-AJ-39, 85-210., Dopisnik CPB Split, pov. br. 185., 20. VI. 1931.

¹³⁶⁹ Bettini je za šefa Tehničkog odjeljenja imenovan na drugoj sjednici u svibnju 1929. Vidi: „II. Redovita sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 122., 27. V. 1929., 2.-3.

¹³⁷⁰ „Zašto g. inž. Bettini istupio iz općinske službe“, *JP*, br. 66., 20. III. 1931., 6.-7.

¹³⁷¹ SVKST, M-611/III d, ZOV, XIX. redovita sjednica, 17. IV. 1931., br. 6037

Naposljetku, slijedi osvrt na opoziciju u Vijeću. Ne toliko žestoko kao u prethodnom 1926./1927. – 1928. razdoblju, splitsko Općinsko vijeće 1929. – 1933. također su potresle manje trzavice koje su, možemo sa sigurnošću reći, imale odlučujuću ulogu u Račićevoj ostavci.

Važno je naglasiti da u Vijeću do samoga kraja (1932.) nije bilo organizirane opozicije i otvorenih napada na Općinsku upravu i samog Račića¹³⁷², već je riječ bila o pojedinačnim ispadima pojedinih vijećnika oko pravnih pitanja, socijalne skrbi grada, proračuna, izmjenama regulacijskog plana i sličnoga.

Na konstituirajućoj sjednici Josip Pijević u ime dvanaest vijećnika pročitao je izjavu o formiranju Privredničkog kluba¹³⁷³ s navodnom podrškom 200 splitskih trgovaca i obrtnika. Kao uvjet potpore Općinskoj upravi zatražio je uvažavanje privredničkih potreba, u prvom redu smanjenje postojećih nameta i izbjegavanje novih.¹³⁷⁴ Jedini značajniji potez Kluba bio je prijedlog za stvaranjem Personalnog odbora, kao pomoć/kontrole Općinske uprave.¹³⁷⁵ S vremenom je, očito, Privrednički klub prestao sa svojim djelovanjem, možda i Pijevićevim ulaskom u Općinsku upravu.

Ponekad su najveći sukobi u Vijeću izbili prije prijelaza na dnevni red, u tzv. „prešnim“, odnosno hitnim prijedlozima pojedinih vijećnika. U kritikama općinskoj vlasti i ponekad međusobnim razračunavanjima, do otvorenog nezadovoljstva prema Račiću, najviše su se isticali Vjekoslav Škarica, Dane Matošić, Ante Ružić, Roko Čulić te Blaž Katić. Djelovanje posljednjega, koji je najviše intervenirao oko pitanja Solina, bit će detaljnijim predmetom posebnog, kasnijeg dijela rada posvećenom pokušajima Solina i Vranjica za odcjepljenjem od Splitske općine. Ostali vijećnici, od kojih se ponekad ističu don Frane Ivanišević i Jerko

¹³⁷² Primjerice, u prvoj polovici 1932. vijećnici su iskazali punu podršku Račiću („puno, neograničeno i ničim nepomućeno povjerenje) na jedno pismo građevnog poduzetnika File Marasovića za koje su vjerovali da osobno vrijeda gradonačelnika „intonacijom i pojedinim izrazima.“ Vidi: „Pripreme za proslavu 50-godišnjice pobjede Hrvata u općinskim izborima“, *JP*, br. 83., 9. IV. 1932., 4.

¹³⁷³ Pijević je naglasio da su splitski privrednici zahvaljujući kraljevom manifestu konačno ušli u vijeće nakon dvaju bezuspješnih pokušaja na izborima (1926. i 1926., op. M. B.) kada im to nije uspjelo zbog „političkih prilika i partijske zaslijepljenosti.“ Klub su činili: Pijević, Duplančić, Gaspić, Ružić, Marković, Roko Čulić, Muljačić, Šegvić, Giovanelli, Morpurgo, Marin i Perasović. Početkom 1930. Klub je protestirao protiv predloženog prireza na najamninu, a neki su članovi u kolovozu iste godine tvrdili da je broj članova Kluba porastao na 17. Vidi: „Utok trgovaca protiv opć. prireza na najamninu“, *ND*, br. 9., 13. I. 1930., 2.; „Krizna našeg obrta“, *JP*, br. 192., 20. VIII. 1930., 4.

¹³⁷⁴ SVKST, M-611/III b, ZOV, I. redovita sjednica, 4. V. 1929., br. 4749

¹³⁷⁵ SVKST, M-611/III b, ZOV, VIII. redovita sjednica, 30. XII. 1929., br. 11856/13 Odbor je naposljetku formiran na IX. sjednici održanoj u ožujku 1930., a činili su ga Škarica, Stalio, Matković, Fabris, Bonetti i Pijević, koji je izjavio da njegovo osnivanje „ne tangira“ općinsku upravu. Vidi: „IX. sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 59., 12. III. 1930., 3., „Sjednica općinskog vijeća“, *ND*, br. 59., 12. III. 1930., 5.

Čulić¹³⁷⁶, tek su se ponekad javljali oko pojedinih pitanja, no ipak nedovoljno u odnosu na spomenute vijećnike.

Škarica, jedan od uhićenika 1914. po izbijanju rata, naveden je zbog zapaženog istupa na konstituirajućoj sjednici. Naime, odmah po Račićevom nastupnom govoru imenovano Vijeće označio je „manjkavim“ spočitnuvši mu da ne predstavlja „izražaj čitavog pučanstva Splita“ zbog nedostatka triju skupina: predstavnika bivših stranaka, (mirnog) radničkog sloja¹³⁷⁷ i napose žena. Škarica je bio spreman prepustiti svoj mandat nabrojenim slojevima, no do tada je djelovanje u Vijeću i potporu Općinskoj upravi držao svojom dužnošću. Ipak, najavio je „slobodu kritike“¹³⁷⁸ u slučaju neslaganja s Općinskom upravom.¹³⁷⁹

Iako je Vijeće označio „manjkavim“, Škarica je redovito sudjelovao na njegovim sjednicama te se, primjerice, protivio prijedlogu formiranja Personalnog odbora vjerujući da isti ne bi rasteretio Općinsku upravu jer bi imao samo savjetodavnu ulogu.¹³⁸⁰ Izrazio je i nezadovoljstvo (nepravednim) napredovanjima općinskih činovnika.¹³⁸¹ U odnosu na istup s konstituirajuće sjednice, Škarica je bio manje glasan prema Općinskoj upravi u budućim sjednicama.

Oštriji u kritikama upućenima Općinskoj upravi bio je Dane Matošić. Jednom prilikom spomenuti je tako isticao velike, gotovo nenaplative namete stanovnicima Splita, iako je, s druge strane odobrio Račićev pokušaj sklapanja manjeg zajma, navodno kako bi se olakšalo građanima.¹³⁸² Prilikom rasprave oko promjene regulacijskog plana očešao se u upravu spomenuvši da bi u Financijskom odboru Općinskog vijeća i u samoj Općinskoj upravi morao biti „stručnjak-inženjer“ kako se ne bi dogodilo da Općinska uprava potvrđuje dokumente „koje razumije i ne razumije.“¹³⁸³ Također, poput Škarice, i Matošić se čudio kako fakultetski obrazovani činovnici zaposleni u Splitskoj općini ne mogu imati jednaka napredovanja¹³⁸⁴ te je

¹³⁷⁶ Jerko Čulić, direktor turističkog društva „Putnik“, upravu je najviše kritizirao oko (spore) gradnje infrastrukture za put prema novoplaniranom Oceanografskom institutu Vidi: SVKST, M-611/III c, ZOV, XVIII. redovita sjednica, 10. IV. 1931., br. 5590; „Gradnja biološko-oceanografskog instituta u Splitu“, ND, br. 151., 2. VII. 1930., 4. O natječaju za Institut više vidi u: Darovan TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918.-1941.*, Split, 1994., 60.-62.

¹³⁷⁷ U *Jadranskoj pošti* navodi se da su se prilikom spominjanja radnika s općinske galerije čuli poklici u Škaričinu čast. Vidi: „Prva sjednica novog općinskog vijeća“, JP, br. 105., 6. V. 1929., 2.-3.

¹³⁷⁸ Izraz je posebno naglašen u *Jadranskoj pošti*. Vidi: „Prva sjednica novog općinskog vijeća“, JP, br. 105., 6. V. 1929., 2.-3.

¹³⁷⁹ SVKST, M-611/III b, ZOV, I. redovita sjednica, 4. V. 1929., br. 4749

¹³⁸⁰ SVKST, M-611/III b, ZOV, VIII. redovita sjednica, 30. XII. 1929., br. 11856/13

¹³⁸¹ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXVIII. redovita sjednica, 30. XII. 1931.

¹³⁸² SVKST, M-611/III b, ZOV, VIII. redovita sjednica, 30. XII. 1929., br. 11856/13

¹³⁸³ SVKST, M-611/III c, ZOV, XIV. redovita sjednica, 16. XI. 1930., br. 5136/13

¹³⁸⁴ SVKST, M-611/III d, ZOV, XVIII. redovita sjednica, 10. IV. 1931., br. 5590

tom smislu imao pritužbe na predloženi statut općine Split.¹³⁸⁵ Na sjednici u studenom 1932. Dane Matošić držao je da je Račićev posjet Beogradu morao uroditi većim izdvajanjima za Split¹³⁸⁶, a pružio je i potporu stvaranja Tehničko-regulacijskog odbora, o čemu će više riječi biti dalje u tekstu.¹³⁸⁷

U socijalnom pogledu česte kritike općini upućivali su Ante Ružić u manjoj, a Roko Čulić u većoj mjeri, obojica članovi privremenog Privredničkog kluba. Prvi je u više navrata isticao da nastupa kao *vox populi* tražeći objašnjenja oko nekih gradskih pitanja, najviše na odnosu Općine prema siromašnjima, pitanju čistoće u gradu te općinskim financijama. Također je često upozoravao na nezadovoljstvo među građanima zbog prevelikog broja činovnika i njihovih čestih unapređenja koja dodatno opterećuju općinske financije.¹³⁸⁸ Naposljetku, i Ružić je podržao osnivanje Tehničko-regulacijskog odbora.¹³⁸⁹

S druge strane, češću kritiku Općinskoj upravi pružao je Roko Čulić, držeći to potrebnim zbog glasina koje kolaju o vijećnicima koji „dižu ruku“ čim se „upre botun.“¹³⁹⁰ Čulić se tako ponekad suprotstavljao prijedlozima Uprave, zahtijevajući sniženje nameta, pomoć siromašnjim stanovnicima i redukciju općinskih činovnika.¹³⁹¹ Općini je, pak, pružao podršku u točkama za koje je vjerovao da će doprinijeti štednji u njenim financijama i pomoći težacima.¹³⁹² Uostalom upravo je Roko Čulić pročitao prijedlog o potrebi formiranja Tehničko-regulacijskog odbora.¹³⁹³

Uz navedena djelovanja gorespomenutih vijećnika, jača kritika uperena Račićevoj općinskoj upravi pojavila se na sjednici u listopadu 1932., a eruptirala je prilikom prijedloga o formiranju Tehničko-regulacijskog odbora na posljednjoj sjednici iste godine. Prvo nekoliko riječi o sukobu s listopadske sjednice, započetom raspravom oko pitanja umirovljenja općinskog činovnika. Po izbijanju rasprave, don Frane Ivanišević jasno je poručio da kao vijećnik ima svako pravo kritizirati rad Općinske uprave pri čemu zastupa „mišljenje čestite

¹³⁸⁵ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXIX. redovita sjednica, 15. I. 1932., Pres broj 67

¹³⁸⁶ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXXVII. redovita sjednica, 25. XI. 1932., Pres broj 1778

¹³⁸⁷ SVKST, M-611/III f, ZOV, XL. redovita sjednica, 7. IV. 1933., br. 845

¹³⁸⁸ SVKST, M-611/III b, d, e, ZOV, V. redovita sjednica, 26. VII. 1929., br. 7463/7; XVII. redovita sjednica, 19. I. 1931., br. 816; XXXVI. redovita sjednica, 28. X. 1932., Pres broj 1514; XXXIX. redovita sjednica, 30. XII. 1932., Pres broj 2041

¹³⁸⁹ SVKST, M-611/III f, ZOV, XL. redovita sjednica, 7. IV. 1933., br. 845

¹³⁹⁰ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 23. VI. 1931., br. 9198/816

¹³⁹¹ SVKST, M-611/III b d, ZOV, VIII. redovita sjednica, 30. XII. 1929., br. 11856/13, XVIII. redovita sjednica, 10. IV. 1931., br. 5590. Primjerice, prilikom rasprave oko općinskom proračunu za 1930. Čulić je naglasio da su nameti „prešli svaku mjeru.“ Vidi: „Izglasan opć. predračun za 1930“, *JP*, br. 154., 5. VII. 1930., 4.

¹³⁹² SVKST, M-611/III c, ZOV, X. redovita sjednica, 26. V. 1930., br. 244/3, XIV. redovita sjednica, 15. XI. 1930., br. 5136/13

¹³⁹³ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXXIX. redovita sjednica, 30. XII. 1932., Pres broj 2041

javnosti.“ Odgovor Račića i više je nego zanimljiv: „Glasu javnosti ne smije se vjerovati jer je uvijek nepravedan.“ U nastavku sjednice Ivanišević je bio još oštrije te je izrazio nezadovoljstvo kvalitetom gradske vode nakon velike svote novca utrošene za vodovod. Uz kritike Blaža Katića oko Solina, nezadovoljstvo prihodima gradskog vodovoda i nametima iskazao je Roko Čulić. Račić se branio da su sami stanovnici krivi zbog velike potrošnje vode, no nakon nezadovoljstva vijećnika i glasova s galerije predložio je smanjenje nekih manjih daća.¹³⁹⁴ Ova je rasprava ujedno označila i otvaranje prostora u novinama za kritiku prema aktualnoj Općinskoj upravi.¹³⁹⁵

Iduća sjednica, posvećena konačnom računu za 1930., označila je nastavak kritike. Uz nastavak zahtjeva za javnim proglašenjem konačne cijene rekonstrukcije vodovoda, pojedini, nenačeljeni vijećnici, unatoč Račićevim opravdanjima, bili su nezadovoljni što Splitska općina nije dobila novac iz Kaldrminskog fonda. Račić se branio da je odustao od nedavno planiranog puta u Beograd jer se „nije želio izlagati sigurnom neuspjehu“ nakon što su mu „najpouzdanije informacije“ govorile da neće imati uspjeha u povlačenju novca. Tu konstataciju najviše je kritizirao Dane Matošić, koji je držao da je Račić odlaskom zasigurno mogao dobiti barem manji dio novaca. Ove nije bila nikakva novost jer je Matošić već ranije isticao potrebu Račićevog odlaska u Beograd iz istog razloga. Gradonačelnik je tada odgovorio da je planirani put, „tešku i nezgodnu situaciju“ morao odgoditi.¹³⁹⁶ Sada je, pak, poručio da nakon petog pokušaja sâm najbolje zna što znači obilaziti pojedina ministarstva u Beogradu, što je spreman ponovno i učiniti, čim bude imao veće šanse za uspjeh. Općinsko vijeće, istaknuo je, ima pravo slobodno izabrati druge predstavnike.¹³⁹⁷ Nakon relativno mirne sjednice pretežito posvećene imenovanju novih ulica¹³⁹⁸, koja je očito značila grupiranje snaga, prosinačka sjednica značila je novi korak u borbi pojedinih vijećnika protiv Račića.

¹³⁹⁴ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXXVI. redovita sjednica, 28. X. 1932., Pres broj 1514; „Sinoćnja sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 253., 29. X. 1932., 4.; „Pitanje Općinskoga Vodovoda pred Vijećem“, *ND*, br. 253., 29. X. 1932., 4.-5.

¹³⁹⁵ U *Jadranskoj pošti* i *Novom dobu*, naime, pojedini su autori od ove sjednice počeli kritizirati upravljanje gradskim vodovodom. Vidi: „Pitanje općinskog vodovoda“, *JP*, br. 266., 15. XI. 1932., 6.; „Pitanje općinskog vodovoda“, *JP*, br. 300., 30. XII. 1932., 6. „Pitanje općinskoga vodovoda u Splitu“, *ND*, br. 300., 29. XII. 1932., 3.; „Splitski vodovod i mjerila“, *ND*, br. 5., 7. I. 1933., prilog str 3.; „Splitski vodovod i mjerila“, *ND*, br. 7., 10. I. 1933., 5.; „Oko pitanja splitskog vodovoda“, *ND*, br. 9., 12. I. 1933., 5.; „Pitanje splitskog vodovoda“, *ND*, br. 35., 11. II. 1933., 6.; „Oko pitanja splitskog vodovoda“, *ND*, br. 44., 22. II. 1933., 6.

¹³⁹⁶ „Subotnja sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 159., 11. VII. 1932., 2.; „Sjednica Općinskoga Vijeća“, *ND*, br. 159., 11. VII. 1932., 5.

¹³⁹⁷ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXVII. redovita sjednica, 25. XI. 1932., Pres broj 1778.

¹³⁹⁸ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXVIII. redovita sjednica, 30. XI. 1932., Pres broj 1812

Prije prijelaza na dnevni red Roko Čulić, u ime nekolicine vijećnika¹³⁹⁹, članova Financijskog odbora, pročitao je hitan prijedlog o potrebi formiranja dvaju tijela: Odbora za studij regulacijskog plana i izgradnju plana te Gospodarskog odbora s dvostrukim zadatkom: ispitivanja rentabilnosti svih općinskih nekretnina i poduzeća te davanja prijedloga (preopterećenog) Općinskoj upravi u gospodarskim pitanjima. Članovi Općinske uprave nisu blagonaklono gledali na ovaj prijedlog, dodatno prihvaćen od još nekolicine vijećnika (Petar Jozević, op. M. B.), vidjevši suvišnost formiranja takvih odbora. Situacija je privremeno smirena prihvaćanjem Račićeva prijedloga o privremenoj odgodi, sve dok Općinska uprava u dogovoru s određenim vijećnicima prouči ovo pitanje te iznese svoje mišljenje.¹⁴⁰⁰ Možemo uočiti da je ovaj potez predstavljao skrivenu kritiku prema aktualnoj Općinskoj upravi. Sâm Račić pokušavao je riješiti situaciju onako kako je često to radio, odgodom, no nezadovoljstvo je još jače raslo.

Prije posljednje sjednice pod Račićevim presjedanjem nezadovoljstvo unutar Vijeća, ali i u javnom tisku sve se više manifestiralo. Tako je član Općinske uprave Vlado Matošić tumačio Anđelinoviću da će pitanje natječaja na mjesto inženjera vodovoda dovesti do političke borbe između „dva protivna politička mišljenja“.¹⁴⁰¹ Uz Matošićevog/Anđelinovićevog favorita za mjesto inženjera kandidirao se i zet Petra Jozevića, blizak Petru Đirliću, a ne Anđelinoviću. Kako bi pridobio ostale vijećnike za svoj izbor, Jozević je po Matošiću razvio „silnu agitaciju“, dobivši povjerenje svojih istomišljenika, ali i „nekih Jugoslavena“ pa je Anđelinović zamoljen da svojim autoritetom onemogući pobjedu Jozevićevog favorita, koja bi izazvala loš utisak u samoj (JNS-ovoj) organizaciji.¹⁴⁰² Jozević je, inače, podržao prijedlog o formiranju dvaju odbora pa je moguće da je Matošić tražio od Anđelinovića obustavljanje cijele akcije ili zbilja imenovanje svog kandidata.

U međuvremenu je Općinska uprava održala sjednicu na kojoj je Račić konstatirao da njegovi suradnici možda nisu ostavili trajniji znak djelovanja (u pitanju investicija, op. M. B.), no da mogu biti ponosni što su preuzeli upravu grada u njegovim „najkritičnijim i najtežim“ trenucima, pod prijetnjom financijskog sloma. Račić je ujedno poručio i da se u „bolesnoj sadašnjici rad i nastojanja javnih ljudi površno i olako prosuđuju, podcjenjuju i sumnjiče.“¹⁴⁰³

¹³⁹⁹ Prijedlog su uz Čulića potpisali Petar Jozević, Niko Bonetti, Jovo Margetić i Filip Muljačić.

¹⁴⁰⁰ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXXIX. redovita sjednica, 30. XII. 1932., Pres broj 2041

¹⁴⁰¹ Uoči same sjednice izvjesni „D.M.“ (Dušan Mangjer?) u *Novom dobu* upozorio je da svi sudionici „poduzimaju sve moguće korake, koriste se rodbinskim vezama i poznanstvima“ da dobiju mjesto predviđeno natječajem koje bi moglo dovesti do „borbe i intervencije“ unutar općinskog vijeća. Vidi: „Biranje inženjera u Otsjeku za Vodovod i Plinaru“, *ND*, br. 81., 6. IV. 1933., 3.

¹⁴⁰² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2514/1-2, Matošić Anđelinoviću, 21. III. 1933.

¹⁴⁰³ „Iz općinske uprave“, *ND*, br. 29., 4. II. 1933., 6.

Račićev potez možemo gledati kao na dvostruki čin: s jedne strane ovo je moguća najava buduće ostavke u slučaj nesloge, a s druge strane upravo je ovo trebala biti „opomena“ opoziciji u Vijeću za smanjenjem kritike.

Mjesec dana poslije Općinska je uprava putem mjesnog tiska negirala višestruke glasine o financijskim neprilikama Splitske općine, pasivnosti vodovoda i podbačaju u prikupljanju prihoda, te ostavci Josipa Pijevića, predanoj navodno zbog sukoba Općinske uprave s jednom ličnošću (Anđelinovićem, op. M. B.). Prema ovome demantiju Općinska je uprava ranije, zbg prethodnog dogovora o četverogodišnjem vršenju dužnosti, namjeravala predati zajedničku ostavku banu Jablanoviću, no rješenjem tog „nesporazuma“ ostavka je povučena. Neovisno o ostatku Uprave, Pijević je prema ovoj izjavi ostavku predao iz osobnih razloga, i to ne samo u Općinskoj upravi, već i na mjesto banskog vijećnika.¹⁴⁰⁴

Masovčić je ovaj tumačio čestom kritikom Račićeve uprave, napose zbog 20 milijuna dinara utrošenih za gradnju vodovoda.¹⁴⁰⁵ Financijske poteškoće u Splitskoj općini i novi nameti doveli su do „poljuljanog ugleda“ Općinske uprave, iako je CP-ov dopisnik tvrdio da Račić uživa „glas kao čovjek energije i čistih ruku.“¹⁴⁰⁶

Nakon očito namjenog dužeg odgađanja iduća je sjednica Općinskog vijeća održana tek u prvoj polovici travnja 1933.¹⁴⁰⁷ Moguće je da je pravi razlog kasnijem sazivanju Račićeva nada da će se novonastali problem sâm od sebe riješiti. Ne samo da to toga nije došlo, već se problem i dodatno potencirao na, kako se ispostavilo, pretposljednjoj sjednici Općinskog vijeća pod Račićevim vodstvom. Naime, odmah na njenom početku Ante Kragić podsjetio je na prethodni prijedlog o osnivanju, kako ga je sada nazvao, Tehničko-regulacijskog odbora kao savjetodavnog organa Općinske uprave. Na temelju izostanka odgovora Općinske uprave o ranijem prijedlogu Kragić je zatražio da se glasovanjem odluči hoće li se prihvatiti osnivanje spomenutog Odbora i potom lista njegovih članova spomenuta u sklopu prijedloga. Opravdanje gradskog senatora Doležala da je pozornost Općine bila usmjerena prema radu na proračunu, i

¹⁴⁰⁴ „Oko pitanja Općinske uprave u Splitu“, *ND*, br. 52., 3. III. 1933., 6.; „Oko ostavke splitske općinske uprave“, *JP*, br. 53., 4. III. 1933., 5.

¹⁴⁰⁵ Sredinom 1932. općinska je uprava preko *Jadranske pošte*, na nezadovoljstvo dijela građana nestašicom vode, isticala da ne može davati lažna obećanja, već samo realne stvari temeljene na proračunu, koji se ispunjava ako građani izvrše svoje dužnosti - plate previđene namete. Vidi: „Opskrba vodom gradskih predjela“, *JP*, br. 116., 20. V. 1932., 4. Senjanović je u pismu Račiću s kraja 1932. pisao kako su mu poznate „vodene nevolje“ splitske općine kao posljedica nestručnog rada na projektu novog splitskog vodovoda. Zanimljiv je dio pisma kojim je Senjanović vjerovao da Račiću i vijeću očito „nitko ne zna ili ne želi“ iznijeti prave uzroke teškog stanja. Vidi: SVKST, APS, M-127/2 C, Vodovod ([Pisma, dopisi], studije, novine, ostalo [od 1927. do 1939.], Pismo Senjanovića Račiću načelniku, 2. XI. 1932.

¹⁴⁰⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 127., 13. 23. II 1933.

¹⁴⁰⁷ U *Novom dobu* je pisano kako „izgleda“ da se sjednice neće sazivati sve dok se ne dovrši prijedlog općinskog proračuna. Vidi: „Rad na općinskom budžetu“, *ND*, br. 26., 1. II. 1933., 5.

da će općinski konkretni prijedlog doći naknadno, nije zadovoljilo Ružića i Danu Matošića koji su vjerovali da se pitanje što prije mora riješiti. Račić se također branio pozornošću usmjerenom prema proračunu, no s ponovnim prijedlogom odgode odluke oko osnivanja odbora. S ovim se objašnjenjem nisu složili Kragić i Dane Matošić, no, za razliku od prethodne sjednice, ideji o odboru sada se usprotivio Petar Jozević, koji je držao da „stanovita gospoda“, misleći na JRSD/JNS samo žele „ugurati svoje ljude.“¹⁴⁰⁸ Na temelju Jozevićevog poteza možemo pretpostaviti da je Matošićev/Anđelinovićev kandidat ipak imenovan na mjesto inženjera.¹⁴⁰⁹ Moguće je, stoga, da je sam Jozević podržao prijedlog Odbora vjerujući da u njemu neće biti „stranačke politike.“

Račić je nakratko prekinuo debatu, a po njenom nastavku hitnost prijedloga prihvaćena je većinom glasova, popraćena Jozevićevom upadicom „Velika četa“ i Kragićevim odgovorom „Biće [sic] nas i više.“¹⁴¹⁰ Jedan glas viška u Vijeću tako je prihvatio prijedlog o osnivanju Tehničko-regulacijskog odbora, sa zadatkom rješavanja tehničkih pitanja grada Splita, napose njegov regulacijski plan. Odbor, usmjeren protiv vodstva Splitske općine i njenog tehničkog osoblja, činili su: Ivan Šakić, Vorih Matković, Marin Duplančić, Marin Bego, Jerko Čulić, Anđeo Uvodić, Hranko Smodlaka, Branko Radica, Fabijan Kaliterna, Dane Matošić, Ivo Bulić i Mihovil Kargotić. U odboru su se tako nalazili budući poslanik grada Splita u Narodnoj skupštini (Šakić), neki aktualni vijećnici (Jerko Čulić, Dane Matošić) i članovi Općinske uprave (Bulić), te budući splitski gradonačelnik Mihovil Kargotić. U kasnijim točkama sjednice neki su prijedlozi Općinske uprave primljeni većinom glasova (dakle, ne jednoglasno), a dodatnu situaciju začinio je vijećnik Blaž Katić, koji je na kraju rasprave zatražio odcjepljenje Solina i Vranjica iz političkog sklopa Splitske općine, što je predmet kasnijeg dijela ovoga rada.¹⁴¹¹

U izvještaju sa sjednice Masovčić je istaknuo kako je prvi put rasprava s „lične ili tehničke naravi“ prešla na „političko polje“ te da je zbog užarene atmosfere i „jačeg objašnjenja“ između Jozevića i Kragića gradonačelnik Račić u jednom trenutku prekinuo

¹⁴⁰⁸ SVKST, M-611/III f, ZOV, XL. redovita sjednica, 7. IV. 1933., br. 845. U *Novom dobu* navedeno je kako je Jozević poručio Račiću da je „neinformiran“ o situaciji. Vidi: „Sinoćnja sjednica Općinskoga Vijeća uz veliko interesovanje vijećnika i gradjanstva“, *ND*, br. 83., 8. IV. 1933., 5.

¹⁴⁰⁹ Za inženjera je izabran izvjesni Gema čemu se usprotivio Mate Senjanović istaknuvši da izabrani nema uvjeta za natjecanje te da izbor nije zakonito proveden. „Utoci protiv zaključka vijeća“, *ND*, br. 97., 26. IV. 1933., 2.

¹⁴¹⁰ U *Jadranskoj pošti* pisalo se o „živoj debati“ i „lakšem incidentu“ između Kragića, Jozevića i Rismonda. „Predlog da se Solin odvoji od splitske općine“, *JP*, br. 83., 8. IV. 1933., 4.

¹⁴¹¹ SVKST, M-611/III f, ZOV, XL. redovita sjednica, 7. IV. 1933., br. 845.

sjednicu.¹⁴¹² U *Novom dobu* govorilo se o velikom interesu za sjednicu među vijećnicima i građanima te punoj galeriji prisutnih građana s ponekim upadicama što je davalo živost.¹⁴¹³

Pitanje odcjepljenja Solina i Vranjica od Splitske općine pretežito je obilježilo i posljednju sjednicu Općinskog vijeća pod Račićevim vodstvom, održanoj nekoliko dana poslije gore navedene. Nakon duge rasprave dogovoreno je da se pitanje odgodi za mjesec dana dok se ne sastavi točan financijski izvještaj o iznosu koji zarađuju Solin-Vranjic. Uočljiv je izostanak žesćih sukoba i Račićovo priznanje senatorima i svim zastupnicima, napose Anđelinoviću, na svoj pomoći u razvoju Splita.¹⁴¹⁴ Ispostavilo se da je ovo bila posljednja sjednica Vijeća pod Račićevim vodstvom.

Naime, na sjednici Općinske uprave krajem svibnja Račić je izjavio da sredinom lipnja na snagu stupa novi Zakon za seoske općine čijom se primjenom neće moći provoditi nikakve izmjene ni u zastupstvima gradskih općina do predviđenih izbora. Iz toga razloga Račić i ostatak Općinske uprave odlučili su svoje mandate staviti na raspolaganje.¹⁴¹⁵

Lipanjaska sjednica Općinskog vijeća označila je neslužbeni oproštaj Račićeve uprave. Ban Jablanović dodijelio je Račiću (i ostalim članovima Općinske uprave) kraljevo odlikovanje te im zahvalio na vršenju dužnosti u teškim vremenima.¹⁴¹⁶ U zahvalnom je govoru Račić ponovno u prvom planu istaknuo vjernost kralju i domovini.¹⁴¹⁷ Govor u ime Općinskog vijeća održao je Marin Bego, čiji je sadržaj po Masovčiću ostavio neugodan dojam na dio publike jer je njime naglašena promjena političkog pravca donošenjem Ustava i poslaničkim mandatima. Državno je tužilaštvo žustro reagiralo te uklonilo dvije stavke iz Begina govora tiskanog u *Novom dobu*.¹⁴¹⁸

Bivši članovi Općinske uprave, Stojanov, Bulić, Matošić, Radica i Zelić (dakle, bez Pijevića) javno su Račiću izrazili „iskreno i neograničeno poštovanje“, kako kao „upravniku“,

¹⁴¹² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 252., 8. IV. 1933.

¹⁴¹³ „Sinoćnja sjednica Općinskog Vijeća uz veliko interesovanje vijećnika i gradjanstva“, *ND*, br. 83., 8. IV. 1933., 5.

¹⁴¹⁴ SVKST, M-611/III f, ZOV, XLI. redovita sjednica, 13. IV. 1933., br. 872

¹⁴¹⁵ „Ostavka Općinske uprave“, *ND*, br. 125., 30. V. 1933., 6.; „Demisija Gradonačelnika i opć. uprave u Splitu“, *JP*, br. 126., 31. V. 1933., 4.

¹⁴¹⁶ Jablanović je Račića nazvao „idealno savršenim braniocem, predstavnikom i ostvariocem“, odnosno „svijetlim primjerom“ kako služiti kralju, narodu i domovini. Vidi: „Visoka odlikovanja odstupajućoj Općinskoj Upravi u Splitu“, *ND*, br. 140., 19. VI. 1933., 2.

¹⁴¹⁷ Račić je naglasio da su on i suradnici „pozvani na upravu ove Općine u jednom presudnom času, dužnost bez kolebanja preuzeli.“ Vidi: „Visoka odlikovanja odstupajućoj Općinskoj Upravi u Splitu“, *ND*, br. 140., 19. VI. 1933., 2.

¹⁴¹⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 475., 19. VI. 1933. U ostatku govora Bego je hvalio Račića i upravu zbog „šestosiječanjskog pravca“ djelovanja i redovitog izvršenja financijskih obaveza. Na kraju je poručio da će doći vrijeme kada će se o svemu detaljnije moći raspraviti. „Visoka odlikovanja odstupajućoj Općinskoj Upravi u Splitu“, *ND*, br. 140., 19. VI. 1933., 2.

tako i kao „čovjeku.“¹⁴¹⁹ Sličan je potez napravila i skupina općinskih vijećnika, koja je ustaknula Račićev požrtvovan rad te ga postavila u mjesto najzaslužnijih gradonačelnika.¹⁴²⁰

Dnevni je tisak također udijelio posljednje pohvale Račićevoj upravi. U *Jadranskoj pošti* isticao se Račićev „jaki autoritet, neograničeno povjerenje i manifestiranje patriotskih osjećaja ovoga grada prema domovini i kralju“, zahvaljujući kojima su postignuti značajni uspjesi u gradu.¹⁴²¹ S druge su strane u *Novom dobu* držali kako Račiću treba odati puno priznanje što je u „sudbonosnim“ događajima uspješno vodio grad u razdoblju krizu, koristeći svoj autoritet svugdje, pa i kod kralja.¹⁴²² Inače, pisanje *Novog doba* o promjeni u splitskoj Općinskoj upravi bilo je iznenađenje za Masovčića, pogotovo što je Brajevićev list prethodno izbjegao pisati sve teme vezane uz „javne poslove.“¹⁴²³

Naposljetku, kao svojevrsan posljednji čin Račićeva je općinska uprava putem tiska prikazala općinske financije u trenutku preuzimanja vođenja općinom i u vrijeme odlaska. O tome nam svjedoči sljedeća tablica:

*Tablica XXXIII: financijsko stanje splitske općine po Račićevoj upravi.*¹⁴²⁴

Razdoblje	Ožujak 1929.	Lipanj 1933.
Dugovi (u dinarima):		
1. U tekućem računu kod Gradske štedionice	17 929 979.30	7 095 886.11
2. Zajmovi kod Državne hipotekarne banke		
a) Nom. 50 000 000	50 000 000	46 961 666.80
b) Nom. 400 000	314 767.20	185 876.40
c) Nom. 2 000 000	1 808 700.50	1 279 729.60
d) Nom 8 000 000	-	6 853 390.40
3. Leteće obaveze	5 674 195.50	573 852
4. Dug prema općini milnarskoj	4 500 000	4 500 000
Ukupno dugovanje	80 227 612.50	67 450 401.31
Gotovina	109 830 36	521 053.41 ¹⁴²⁵
UKUPNO DUGOVANJE	80 117 781.14	66 929 347.90

¹⁴¹⁹ „Gosp. Dr. Jakši Račiću“, *JP*, br. 143., 22. VI. 1933., 4.

¹⁴²⁰ Zahvalu su potpisali svi bivši općinski vijećnici izuzev Barišića, Bučana, Gaspića, Katića, Marina, Markovića, Matkovića, Petra Morpurga, Perasovića i Pijevića. Možemo pretpostaviti da Gaspić i Katić nisu potpisnici zahvale zbog Račićeva odnosa prema točki odcjepljenja Solina i Vranjica, a da se Pijević javnim povlačenjem potpuno povukao iz politike. Za ostale vijećnike ostaje otvorenim zašto nisu potpisali zahvalu. „Bivši opć. vijećnici kod g. Dr. Račića“, *JP*, br. 155., 6. VII. 1933., 6.

¹⁴²¹ „Rijetka slava u vijećnici grada Splita“, *JP*, br. 141., 20. VI. 1933., 4.-5.

¹⁴²² „Izmjena Općinske Uprave u Splitu“, *ND*, br. 141., 20. VI. 1933., 2.

¹⁴²³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 482., 20. VI. 1933.

¹⁴²⁴ „Financijsko stanje splitske općine“, *ND*, br. 145., 24. VI. 1933., 6.

¹⁴²⁵ Po podacima nove općinske uprave od spomenutog iznosa u gotovini je bilo 92 060 dinara, a ostatak je bio u knjižicama i bonovima. Vidi: „Financijski razvitak splitske Općine“, *ND*, br. 199., 26. VIII. 1933., 8.

U analizi obavljanja gradonačelničke dužnosti možemo primijetiti da je Račić ponekad uklanjao pojedine točke s dnevnog reda kada bi nastupila žesća rasprava, ne dopuštajući bilo kakve „objede.“¹⁴²⁶ Pri raspravama o proračunu, istaknuo je da ne traži priznanja ni slave u „svijesti nesebičnih intencija i nadasve poštenih napora za grad Split“, istodobno zatraživši da ga se poštedi svih zloća i podvala.¹⁴²⁷ Posebno je bio osjetljiv na pojedine glasine¹⁴²⁸ da se u vrijeme obavljanja njegove službe Marjanu davaju znatnija novčana sredstva.¹⁴²⁹

Zanimljivo je što je u više navrata za vrijeme svoga djelovanja Račić ponekad dao natuknuti da trenutnu dužnost drži privremenom. Već u nastupnom govoru naglasio je da su on i Općinska uprava spremni prepustiti svoj položaj bilo kada „sposobnijim i boljim.“¹⁴³⁰ Kada je, pak, krajem 1931. primio čehoslovačko odlikovanje, izjavio je da je na samom kraju „vršenja primljene dužnosti.“¹⁴³¹ Trumbić u svojoj ostavštini na jednome mjestu navodi da mu je u drugoj polovici 1932. Meštrović za Račića rekao da je pod Tartagliinim utjecajem „jedna prazna budala“, „koji je sada ljut, jer je izigran.“ Račić navodno nije htio prihvatiti ponuđeno mjesto gradonačelnika, no kraljeva zamolba „moralno ga je prisilila“ na pristanak.“ Sada je kralju namjeravao najaviti podnošenje ostavke na što mu je Meštrović sugerirao da prvo preda ostavku, a potom posjeti kralja. Negativno mišljenje o Račiću Meštrović završava riječima: „Neprestance deklamira, praveći se važan. Puca od taštine za slavom praznom.“¹⁴³² I Kerubin Šegvić osvrnuo se na zbivanja držeći da Račiću treba „služiti na čast“ davanje ostavke jer je time „rehabilitiran pred očima svih poštenih Hrvata.“¹⁴³³

U ostavštini Manfreda Paštrovića nalazimo na tekst „Iz općinskog mirisnog cvi(c)njaka“ koji je negativno govorio o Račićevom vođenju Splitske općine. Iako nedatiran, lako je moguće da potječe iz razdoblja dok je ban bio Tartaglia, čija se titula spominje. „Iz općinskog mirisnog cvi(c)njaka“ navodi da se nezadovoljstvo Upravom u prvom redu javljalo zbog izgradnje (Oceanografskog) instituta na „pustom mjestu“, dok se istovremeno drugi dijelovi grada nisu

¹⁴²⁶ SVKST, M-611/III d, ZOV, XVIII. redovita sjednica, 10. IV. 1931., br. 5590

¹⁴²⁷ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 23. VI. 1931., br. 9198/816

¹⁴²⁸ Na pojedine glasine u drugoj polovici 1930. općinska je uprava javnim proglasom u *Jadranskoj pošti* naglasila da su se glasine javile najviše zbog „nesavjesnog rovarjenja stanovitih elemenata koji nisu nakloni Općinskoj upravi i kojima je u računu, da se u širokim slojevima podržava trajno nezadovoljstvo protiv vlasti.“ Vidi: „Općinsko Upraviteljstvo „Split“, *JP*, br. 222., 24. IX. 1930., 6.

¹⁴²⁹ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 23. VI. 1931., br. 9198/816. Račić je izabran za doživotnog predsjednika društva „Marjan.“ Vidi: „Glavna skupština društva 'Marjana“, *JP*, br. 97., 20. IV. 1932., 5. Kako ističe Joško Kovačić, Račić je „Društvo (Marjan) praktički sveo na svoju osobu.“ Vidi: J. KOVAČIĆ, „Splitski liječnik i političar...“, 259.

¹⁴³⁰ SVKST, M-611/III b, ZOV, I. redovita sjednica, 4. V. 1929., br. 4749

¹⁴³¹ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXVII. redovita sjednica, 16. XII. 1931., br. 19661

¹⁴³² S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 329.-330., bilješka (br. 125) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Split, 23. IX. 1932.

¹⁴³³ KUS, ODB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 8. VI. 1933.

razvijali, osobito oni predviđeni regulacijskim planom. Glavni krivac vidio se u „samovolji čovjeka koji je spadao u sanatorij za promatranje“ - Račića. Gradonačelniku se tako spočitavalo primanje pune plaće za kratkotrajni rad u bolnici, nezakonitu prodaju općinskih dobara bez odobrenja Vijeća i nepotizam. S druge strane, Općinska se uprava optuživala za loše vođenje financija, stvaranje duga od 80 milijuna dinara, nepravedno uvedene namete građanima, dok je posebno kritiziran Matošić, također zbog nepotizma.¹⁴³⁴

Teško je reći tko bi mogao biti autor ovog letka. Možemo samo pretpostaviti da je osoba ili skupina dobro upoznata s općinskom situacijom. Prilikom kasnije polemike 1939. Račić je tvrdio da je letke protiv njega, moguće i ovaj, pisao tadašnji vijećnik Juraj Čurin, nezadovoljan što nije dobio planirano mjesto napredovanja u splitskoj bolnici.¹⁴³⁵ Među letke spomenuti su anonimno pismo s Badnjaka 1931., anonimni „pamflete“ na dan sv. Jakova te jedan koji potječe s kraja kolovoza 1932.¹⁴³⁶

Uopće je zanimljivo Račićevo objašnjenje na jednome mjestu o četiri godine roka biranih općinskih uprava. Bitno je još jednom podsjetiti da ova Općinska uprava nije birana redovitim putem, već je imenovana! To Račiću i ostalim članovima nije smetalo kada su prihvatili dužnost pa pretpostavljam da je glavni razlog odlaska bio bezizlazni položaj u koji je Račić došao, odnosno nepovjerenje (veće) skupine vijećnika. Također, financijska samohvala očito nije bila najispravnija o čemu svjedoči postojanje značajnijih dugova u doba Kargotičeve uprave.

Iako u izvorima nisam naišao na direktan potez, lako je moguće da je službeno formiranje opozicije u Vijeću krajem 1932. potaknuo sam Anđelinović iz dvaju razloga: prvi je što su istaknutiji vijećnici u kritici, Dane Matošić i Ante Kragić bili ujedno članovi Jugoslavenske narodne čitaonice, institucije vezane uz samog Anđelinovića¹⁴³⁷; a drugi je spomenuto pismo člana Općinske uprave Vlade Matošića koje je moglo biti dokazom „kaosa“ u vijeću. Anđelinoviću je, moguće, to bilo znakom za hitnu promjenu sastava Vijeća i Općinske uprave u Splitu.

¹⁴³⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2101/1-2, Iz općinskog mirisnog cvi(c)njaka

¹⁴³⁵ U doba Račićevog gradonačelnikovanja u tisku je najavljena sigurna gradnja nove bolnice do čega, vidjet ćemo, ipak nije došlo. Vidi: „Izgradnja nove velike bolnice u Splitu“, *ND*, br. 77., 2. IV. 1930., 2. S druge, pak, strane, Joško Kovačić ističe da je Račićeva zasluga što je država počela financirati izgradnju nove bolnice na Firulama. Vidi: J. KOVAČIĆ, „Splitski liječnik i političar...“, 257.-258.

¹⁴³⁶ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VIII. redovita sjednica, 29. VIII. 1939., Pres broj 1160/39

¹⁴³⁷ Vidi: „Osnutak 'Jugoslavenske Narodne Čitaonice'“, *JP*, br. 25., 1. II. 1932., 3.; „Otvor Jug. Narodne Čitaonice u Splitu“, *JP*, br. 28., 4. II. 1932., 6.

4.5.2 Splitsko Općinsko vijeće/Gradska općina Split 1933. – 1935.

Do službene je promjene u vodstvu Splitske općine došlo na sjednici održanoj posljednjeg dana lipnja 1933. kada je za novoga gradonačelnika Splita postavljen/imenovan Mihovil (Mićo) Kargotić, dok su Općinsku upravu ispočetka činili Duje Ivanišević¹⁴³⁸ (ujedno i zamjenik gradonačelnika¹⁴³⁹), Ante Buzolić¹⁴⁴⁰, Vinko Nisiteo, Marin Marasović¹⁴⁴¹, Luka Draganja i Duje Dvornik.¹⁴⁴² Prema kasnijim Masovčićevim i Anđelinovićevim navodima nova Općinska uprava bila je posljedica sporazuma između Anđelinovića i Jablanovića te navodno (ispočetka) nije bila sastavljena isključivo po stranačkom ključu, iako se s vremenom uočila veća prisutnost (režimske) politike. Od spomenutih članova uprave Anđelinovićeve su „osobe od povjerenja“ bili Marasović, Draganja i Dvornik, a Jablanovićeve bivši radikali Nisiteo i Buzolić.¹⁴⁴³ Tijekom ovoga razdoblja (1933. - 1935.) umjesto Buzolića novi je član Općinske uprave od veljače 1934. postao Nikola Markov. U dnevniku *Novo doba* pružena je potpora budućoj Općinskoj upravi te je općenito veća pozornost posvećivana zbivanjima u vodstvu Splita.¹⁴⁴⁴ Kargotić je u prvoj izjavi novinama još uoči sjednice naglasio da će se budući rad Splitske općine, uz jednaku pozornost gradu i napose selu, temeljiti u skladu s njenim financijama što je značilo izostanak investicija i pokušaj smanjivanja opterećenja građana. Sve to provodit će se, istaknuo je, „daleko od sitne politike i partizanstva.“¹⁴⁴⁵

Promjene u vodstvu Splitske općine popraćene su novim sastavom općinskih/gradskih vijećnika. Prema zapisnicima sjednica i mjesnom tisku novoimenovani vijećnici Općinskog vijeća ispočetka su bili: Josip Barbieri, Ivo Bezić, Sava Bibić, Jerko Bonačić, Ivan Bučan, Vjenceslav Celigoj, Marko Ciciliani, Bogoljub Čurić, Petar Fabris, Rafo Ferri, Ante Grgić, Martin Iveta, Josip Jelaska, Frano Katunarić, Marin Katunarić, Jovan Klicov, Josip Kold, Mirko

¹⁴³⁸ U trenutku imenovanja vršio je dužnost predsjednika Udruženja trgovaca za splitski srez. Vidi: „Nova uprava udruženja trgovaca“, *ND*, br. 158., 10. VII. 1933., 5.

¹⁴³⁹ U Trumbićevom fondu u HAZU navodi se podatak da je Berislav Anđelinović zamjerio Duji Ivaniševiću da je Dujin brat (možda Vjekoslav?) separatist. Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 591.-592., bilješka (br. 241) o razgovoru s Antom Kovačićem, Zagreb, 1. XII. 1933.

¹⁴⁴⁰ Kasnije je vršio dužnost predsjednika Apelacijskog suda. Više o Buzoliću vidi u: „Novi pretsjed. Apelacije“, *ND*, br. 93., 21. IV. 1936., 6.

¹⁴⁴¹ Marasović se početkom 1930. nalazio na čelu splitske sekcije Udruženja graditelja Kraljevine Jugoslavije. Vidi: „Obrtničke organizacije u Splitu“, *ND*, br. 42., 20. II. 1930., 6.

¹⁴⁴² SVKST, M-611/III f, ZOV, I. redovita sjednica, 30. VI. 1933., Pres broj 1292

¹⁴⁴³ Gledajući zanimanja članova općinske uprave primjećujemo da je Marasović bio poduzetnik, Draganja trgovac, Dvornik zemljoradnik, Nisiteo direktor Hipotekarne banke te Buzolić apelacijski sudac.

¹⁴⁴⁴ „Izmjena Općinske Uprave u Splitu“, *ND*, br. 141., 20. VI. 1933., 2.; „Nova općinska uprava preuzela je dužnost“, *ND*, br. 142., 21. VI. 1933., 6.; „Početak rada nove opć. uprave“, *ND*, br. 143., 22. VI. 1933., 6. *Novo doba* imalo je poseban segment „Sa Općine“ u kojima bi govorilo o gradonačelnikovom radu. Vidi: „Sa Općine“, *ND*, br. 201., 29. VIII. 1933., 6.; „Imendan g. gradonačelnika“, *ND*, br. 228., 29. IX. 1933., 6.

¹⁴⁴⁵ „Nova Općinska uprava preuzela je dužnost“, *ND*, br. 142., 21. VI. 1933., 6.; „Prva izjava gradonačelnika g. inž. Kargotića“, *ND*, br. 142., 21. VI. 1933., 5.

Krstulović, Stipe Krstulović, Ante Kuzmanić, Šimun Lisičić, Erald Marki, Grgo Mandić, Filip Marković, Paško Matošić, Roko Matulić, Mate Nakir, Marko Parač, Ante Plosnić, Branko Radica, Lucijan Stella, Luka Tomić, Marin Vidan i Andrija Zelić.¹⁴⁴⁶

Gledajući strukturu zanimanja, prema mjesnom tisku, novi sastav Uprave i Vijeća činila je deset težaka, osam trgovaca, tri obrtnika, tri inženjera, tri profesora (od kojih jedan u mirovini), dva odvjetnika, dva poduzetnika, te po jedan sudac, direktor banke, tajnik Radničke komore, državni pravobranitelj, ljekar, arhitekt, liječnik, zemljoradnik, pomorski kapetan i privatni činovnik.¹⁴⁴⁷ Do svibnja 1938. sastav vijećnika nekoliko se puta mijenjao, no u ovom razdoblju do petosvibanjskih izbora 1935. ostao je nepromijenjen. Najveća razlika u odnosu na prethodno Vijeće veći je broj težaka i trgovaca.

Razdoblje Kargotićevoga „gradonačelnikovanja“ (1933. – 1938.), uvjetno rečeno, možemo podijeliti u četiri faze: prva faza trajala je od lipnja 1933. do veljače 1934., kada je došlo do prvog suprotstavljanja aktualnom gradonačelniku unutar Vijeća; drugo razdoblje, od veljačke sjednice 1934. do siječnja 1937. obilježeno je provođenjem Zakona o gradskim općinama, manjim sukobljavanjima i izmjenama u sastavu vijećnika, treća, najkraća faza traje od siječnja 1937. do svibnja iste godine kada dolazi do ponovne izmjene sastava Vijeća; dok, posljednja, četvrta faza traje od svibnja 1937. do svibnja 1938. kada je i Kargotić, poput Račića, predao ostavku na svoju dužnost, motiviran vjerojatno ulaskom vijećnika vezanih uz režimsku Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ.) U ovom dijelu rada pozornost će se bazirati pretežito na prvi dio razdoblja Kargotićeve uprave.

Općinsko vijeće pod vodstvom Kargotića u cjelokupnom razdoblju 1933. – 1938. održalo je ukupno 12 sjednica kao splitsko Općinsko vijeće¹⁴⁴⁸, 23 kao splitsko Gradsko vijeće¹⁴⁴⁹ te dvije izvanredne u čast preminulog don Frane Bulića i kralja Aleksandra I. Karađorđevića nakon atentata u Marseillesu. To je, zapravo, bio jedan od rijetkih slučajeva kada je Kargotićevo vijeće punu pozornost posvetilo kralju Aleksandru.

Kakva će biti razlika nove Općinske uprave u odnosu na Račićevu, pokazuje nam nastupni Kargotićev govor. Naime, za razliku od Račićevog, koji je bio, kako smo vidjeli najvećim dijelom obilježen isticanjem jugoslavenstva i ljubavi prema kralju Aleksandru,

¹⁴⁴⁶ SVKST, M-611/III f, ZOV, I. redovita sjednica, 30. VI. 1933., Pres broj 1292; „Nova Općinska Uprava u Splitu“, *ND*, br. 140., 19. VI. 1933., 3.; „Nova uprava i vijeće općine grada Splita“, *JP*, br. 141., 20. VI. 1933., 5.

¹⁴⁴⁷ „Nova Općinska Uprava u Splitu“, *ND*, br. 140., 19. VI. 1933., 3.; „Nova uprava i vijeće općine grada Splita“, *JP*, br. 141., 20. VI. 1933., 5.

¹⁴⁴⁸ Sve su sjednice održane u ovom razdoblju do petosvibanjskih izbora 1935.

¹⁴⁴⁹ Za ovo razdoblje sačuvane su dvije sjednice Gradskog vijeća iz 1934., no samo jedna iz 1935.

Kargotić je uz prikladne brzojave¹⁴⁵⁰ naveo da se budući rad mora sastojati od „nepokolebljive vjernosti i odanosti kralju i otadžbini, poštivanjem zakona, čuvanju samoupravnih i državnih interesa.“ Iako je poput svog prethodnika govorio o „teškim prilikama i okolnostima“ u kojima su on i Uprava preuzeli „građansku dužnost,“ isticao je i potrebu zakonitosti i ravnopravnosti prema svim stanovnicima općine. U prvom je planu istaknuta veza između Splita i državnih interesa, odnosno da će država „u interesu našeg grada i (same, op. M. B.) države poduprijeti nas da osiguramo časno i dostojno mjesto našem gradu u našoj državi, jakoj i moćnoj Jugoslaviji.“¹⁴⁵¹ Time je Kargotić, moguće, indirektno pokušao napraviti pritisak na vlast kako bi veću pozornost posvetila Splitu. Uz iskazanu zahvalu Račiću i prethodnoj Upravi, tisak¹⁴⁵² je pozvan da objektivnom kritikom pomogne rad Vijeća.¹⁴⁵³ U kasnijoj raspravi Kargotić je još razjasnio kako u prvom planu Splitske općine moraju biti ekonomska i socijalna, a ne politička pitanja.¹⁴⁵⁴

Kada ocjenjujemo Kargotićevo obavljanje gradonačelničke dužnosti, prije svega moramo u obzir uzeti činjenicu da je Splitska općina tada bila pritisnuta ogromnim novčanim dugovanjima pa je njegovo djelovanje u prvom planu bilo usmjereno prema financijskom saniranju. Ukupni su dugovi prema Državnoj hipotekarnoj banci iznosili 55,8 milijuna dinara, Gradskoj štedionici dugovalo se 7 milijuna, a općini Milna 4,5 milijuna. Ukupno je, dakle, bila riječ o 67,5 milijuna dinara dugovanja,¹⁴⁵⁵ koje se dvije godine poslije neznatno smanjilo. U tablici saznajemo malo više o aktualnim dugovanjima Splita u ožujku 1935.

¹⁴⁵⁰ Novo općinsko predstavništvo grada Splita u brzojavu maršalatu dvora iskazalo je Aleksandru „osjećaje nepokolebljive vjernosti i odanosti.“

¹⁴⁵¹ O tome je govorio i prigodni brzojavni pozdrav predsjedniku vlade Milanu Srškiću da nova općinska uprava „radom za dobro i procvat ovoga grada doprinosi napretku i konsolidaciji cjelokupne naše domovine.“

¹⁴⁵² Mjesni tisak ispočetka je pružao podršku Kargotićevoj upravi. Vidi: „Dvije lijepe namisli općinske uprave“, *JP*, br. 179., 3. VIII. 1933., 4.; „Novo Općinsko vijeće“, *PJN*, br. 5., 28. VI. 1933., 1.

¹⁴⁵³ SVKST, M-611/III f, ZOV, I. redovita sjednica, 30. VI. 1933., Pres broj 1292

¹⁴⁵⁴ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545. Nekoliko mjeseci poslije Kargotić je u najvažnije točke stavio „socijalno-humanitarno“ stanje grada, uređenje kanalizacije, vodovoda i cesta te redovno plaćanje dugova. „Smjernice komunalne politike nove općinske uprave“, *ND*, br. 210., 8. IX. 1933., 5.

¹⁴⁵⁵ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545

Tablica XXXIV: dugovi splitske općine/Gradske općine Split u ožujku 1935.¹⁴⁵⁶:

Vrsta duga i datum nastanka	Iznos duga
Konsolidacijski zajam iz 1899.	31 000
Konsolidacijski zajam iz 1901.	115 000
Konsolidacijski zajam iz 1919.	648 300
Mjениčni zajam Državnoj hipotekarnoj banci, travanj 1930.	7 189 337
Amortizacijski zajam Državnoj hipotekarnoj banci, 1925.	123 546
Amortizacijski zajam Državnoj hipotekarnoj banci, 1927.	1 022 278
Amortizacijski zajam Državnoj hipotekarnoj banci, 1928.	46 048 696
Općini Milna, dugoročni zajam iz 1923.	4 368 800
Gradske štedionici	7 420 120
Ukupno dugovanje	66 967 777

Općenito je Kargotićeva uprava u ovom dvogodišnjem razdoblju bila transparentnija u odnosu na Račićevu. Nedugo nakon preuzimanja u *Novom dobu* objavljeni su prihodi i rashodi u kratkom dvomjesečnom razdoblju¹⁴⁵⁷, a općinski proračuni s pripadajućim stavkama jasnije su prikazani. Prilikom prve godišnjice uprave Kargotić je govorio o teškoj financijskoj situaciji i „teškom bremenu raznih investicijskih zajmova“ kada se računalo s velikim razvojem Splita. Naglasio je i da su situaciju dodatno opteretile razne proračunske greške. Među supjehe svoje Općinske uprave stavio je „financijsku ravnotežu“ i izostanak novih zaduživanja.¹⁴⁵⁸

Kargotićeva uprava u ovom je razdoblju izglasala proračune za sljedeće godine: 1933., 1934. i 1935./1936. Prvi od njih rezultat je Račićeve uprave, a trajanje trećega posljedica je Zakona o gradskim općinama, kojim je proračunska godina trajala od 1. travnja do 31. ožujka iduće godine. Valja napomenuti da su zasigurno manje izmjene oko pojedinih stavaka dolazile nakon što bi se proračun poslao Beogradu na uvid.

Svaki prijedlog spomenutih proračuna prolazio je kroz manju raspravu vijećnika te bi se, iako ponekad i s više suprotstavljenih glasova, naposljetku prihvatio. Prilikom rasprave za proračun 1933., održanoj tek u srpnju iste godine¹⁴⁵⁹, Kargotić je upozorio da neće ulaziti u pojedine dijelove proračuna i pravdati ga iz razloga što je produkt ranije Općinske uprave. Ipak, predložio je prihvaćanje proračuna porukom da je bolje imati „jedan nesavršeni proračun“ od

¹⁴⁵⁶ „Budžet grada Splita pred općinskim vijećem“, *JD*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

¹⁴⁵⁷ „Financijski razvitak splitske Općine“, *ND*, br. 199., 26. VIII. 1933., 8.; „Gradonačelnik u Beogradu“, *ND*, br. 212., 11. IX. 1933., 6.; „Konferencija gradonačelnika inž. g. Kargotića u Beogradu“, *ND*, br. 214., 13. IX. 1933., 6.

¹⁴⁵⁸ „Prva godina rada općinske uprave u Splitu“, *ND*, br. 164., 14. VII. 1934., 5.

¹⁴⁵⁹ Kargotić je odmah naveo da ni općinska uprava ni vijeće nisu krivi za kašnjenje budžeta čime je krivca vidio u državi.

„nikakvog proračuna.“ Ipak, prilikom rasprave nastale su manje izmjene pojedinih stavaka, dok su petorica vijećnika, Marin Katunarić, Bogoljub Čurić, Branko Radica, Ivo Bezić i Lucijan Stella, iznijela kritike proračuna koje ćemo sada ukratko pokazati, dok ćemo se drugom prilikom osvrnuti na opoziciju u vijeću.

Katunarić je kritizirao proračun zbog nedovoljnih izdataka namijenjenih nezaposlenima i siromašnima, dok su Čurić i Radica tražili da Općinska uprava prije rasprave tiska prijedlog proračuna u više primjeraka. Bezić¹⁴⁶⁰ je prijedlog proračuna kritizirao zbog izostanka štednje, a Stella je istaknuo potrebu većeg ulaganja u splitska sela. Proračun je općenito primljen uz tri glasa protiv, a manje izmjene, upravo na inicijativu Stelle, zabilježene su u korist sela Splitske općine.¹⁴⁶¹

O proračunu za 1934. raspravljalo se također sa zakašnjenjem¹⁴⁶², u ožujku aktualne godine.¹⁴⁶³ Kargotić je naglasio da je sada riječ o realnijem prijedlogu proračuna, u skladu s ekonomskim prilikama Splitske općine, a sve kako bi se općinske financije dovele u realnije stanje. Gotovo četiri milijuna manji proračun od prethodnoga obrazložio je sniženjem plaća općinskim činovnicima i općom štednjom. Upozorio je i da će, dokle god vlada ekonomska kriza, Općina izbjegavati „krupnije“ poslove jer bi se isti mogli obaviti samo zajmovima. Kako je financijska situacija bila nepovoljna, odlučeno je da se isti neće sklapati. Općinski su dugovi prema Kargotićevim tvrdnjama posljednjeg dana 1933. iznosili malo više od 68 milijuna dinara duga, u odnosu na prvotni koji je iznosio više od 84 milijuna. Pojedini prethodno spomenuti vijećnici i sada su imali određene zamjerke. Dok su Bezić i Radica uz određene zamjerke pružili podršku, prijedlogu proračuna otvoreno su se suprotstavili Katunarić i Čurić zbog nedovoljne posvećenosti socijalnoj skrbi grada, odnosno stavu prema radnicima.¹⁴⁶⁴ Nedostatak podrške nije iznenadio Masovčića, koji je isticao „ljevičarski stav, nezadovoljnika, naročito u socijalnim pitanjima.“¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶⁰ Bezić je od 1918. pa sve do sredine 1935. obnašao dužnost predsjednika mjesnog društva Kućevlasnika. Vidi: „Skupština Kućevlasnika u Splitu“, *JP*, br. 1., 2. I. 1929., 2.; „Ostavka pretsjednika Društva kućevlasnika“, *JD*, br. 85., 10. IV. 1935., 6.

¹⁴⁶¹ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545.

¹⁴⁶² Kargotić je kašnjenje pravdao što je proračun prvi put sastavljen po uputama i smjernicama Ministarstva financija.

¹⁴⁶³ U *Novom dobu* ranije je pisalo da je općinska uprava reducirala mnoge troškove, podmirila tekuće obveze i leteće zajmove te uvela najstrožu štednju. Vidi: „Budžet općine Split za 1934 godinu“, *ND*, br. 31., 6. II. 1934., 5.

¹⁴⁶⁴ SVKST, M-611/III g, ZOV, IX. redovita sjednica, 1. i 2. III. 1934., Pres broj 293; „Debata o općinskom proračunu u vijeću“, *JP*, br. 52., 2. III. 1934., 4.; „Budžet općine Split za 1934 godinu“, *ND*, br. 31., 6. II. 1934., 5.; „Odobren budžet Općine Splita za 1934“, *ND*, br. 52., 2. III. 1934., 4.-5.; „Specijalna debata o Općinskom budžetu“, *ND*, br. 53., 3. III. 1934., 4.

¹⁴⁶⁵ SR-AJ-38, 13-43, Dopisnik CPB Split, pov. br. 159., 2. III. 1934.

Povećanje iznosa u prijedlogu proračuna za 1935./1936. Kargotić je pravdao kompromisom između potrebnih rashoda, platežne moći građanstva i nezaposlenog radništva. Dugovi su tada iznosili gotovo 67 milijuna dinara, a postojale su još nepodmirene obaveze prema Gradskoj štedionici i remizama skladišta (1 370 820 dinara), pogrebnim poduzeća (549 990 dinara), i kupalištu Bačvice (682 430 dinara).

U raspravi su se ponovno istaknuli spomenuti vijećnici pa je tako Branko Radica zatražio manje namete za građanstvo, kritizirajući najviše što se gotovo polovica proračuna trošila na saniranje prethodnih dugova i plaće zaposlenika u Općini.¹⁴⁶⁶ O sličnome je govorio i Bezić naglasivši da su nameti, unatoč suprotnim obećanjima, još više povećani. Vijećnik Ferri prozvaao je Općinsku upravu zbog nedostatka suradnje s Vijećem i općenitim izostankom osjetljivosti na socijalnom polju građana. Nakon čitanja prigovora mjesnih trgovaca i kućevlasnika, o potrebi smanjenja proračuna i redukciji činovnika, uslijedilo je glasovanje u kojem je čak sedam vijećnika prijedlogu proračuna uskratilo povjerenje. To su bili: Radica, Bezić, Klicov, Jelaska, Dvornik, Krstulović i Draganja.¹⁴⁶⁷ O ovome će se još govoriti kada budemo iznosili borbu u Vijeću, vođenu protiv Općinske uprave, ali i unutarstranačku. Ovdje ćemo, stoga, samo dodati da se i Društvo kućevlasnika u Splitu također protivilo nekim stavkama proračuna.¹⁴⁶⁸ Prema pisanju mjesnog tiska ministarstvo nije odobrilo planirano uvođenje novih gradskih nameta.¹⁴⁶⁹ Sljedeće tri tablice pokazat će nam detaljnije podatke o rashodima navedenih proračuna.

¹⁴⁶⁶ Prema *Jadranskom dnevniku* Radica je iznio podatak od 46 novozaposlenih u općini, odnosno da se 22 % proračuna trošilo na plaće. Vidi: „Budžet grada Splita pred općinskim vijećem“, *JD*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

¹⁴⁶⁷ „Izglasani budžet Općine Splita za 1935-36“, *ND*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

¹⁴⁶⁸ „Skupština 'Društva Kućevlasnika' u Splitu“, *ND*, br. 53., 4. III. 1935., 3.

¹⁴⁶⁹ „Općinski i socijalni nameti odbijeni“, *JD*, br. 237., 27. XII. 1934., 5.

Tablica XXXV.: rashodi budžeta po ključnim točkama za 1933., 1934. i 1935./1936.¹⁴⁷⁰

Stavke budžeta	Rashodi 1933.	Rashodi 1934.	Rashodi 1935./1936.
Administracija	25 149 368	23 550 000 ¹⁴⁷¹	25 226 570.20 ¹⁴⁷²
Gradski vodovod	6 161 000	4 826 352	4 533 459
Gradska plinara	3 518 655.88	2 420 000	2 071 000
Razne zaklade	102 081. 50	102 078	110 00
UKUPNO	34 931 105.38	30 898 430	31 831 029.20

Tablica XXXVI.: rashodi administracije po pojedinim točkama za 1933. i 1934..¹⁴⁷³

Stavke administracije	1933.	1934.
Personalni troškovi: redovite plaće	4 382 320.36	3 958 757
Personalni troškovi: povremene i komisije	298 420	316 400
Penzije	877 000	835 073
Materijalni troškovi: redoviti	18 211 241.64	16 401 000
Materijalni troškovi: izvanredni	1 380 386	2 039 000
Ukupno	25 149 368	23 550 000

¹⁴⁷⁰ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545; „Budžet Općine Splita za 1933“, *ND*, br. 177., 1. VIII. 1933., 4.-5.; „Budžet Općine Splita u pojedinostima“, *ND*, br. 178., 2. VIII. 1933., 4.-5.; „Općinski proračun je izglasan sinoć kasno u noć“, *JP*, br. 177., 1. VIII. 1933., 4.-5.; „Budžet općine Split za 1934 godinu“, *ND*, br. 31., 6. II. 1934., 5.; „Izglasani budžet Općine Splita za 1935-36“, *ND*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

¹⁴⁷¹ Ministarstvo je naposljetku neznatno skratilo ovu stavku budžeta s 23 500 000 dinara na 23 509 230 dinara. Vidi: „Definitivni budžet grada Splita“, *ND*, br. 114., 16. V. 1934., 3.

¹⁴⁷² Kasnije se iznosi nešto izmijenjeni budžet u iznosu od 25 164 000 dinara. Vidi: „Pitanje izgradnje javnih i carinskih skladišta riješeno“, *ND*, br. 93., 19. IV. 1935., 3.

¹⁴⁷³ „Budžet općine Split za 1934 godinu“, *ND*, br. 31., 6. II. 1934., 5.

Tablica XXXVII.: detaljniji troškovi administracije za 1934. i 1935./1936.:¹⁴⁷⁴

Pojedine grane	1934.	1935./1936.
Redovne prinadležnosti službenika	3 958 757	5 671 325.20
Vanredne specijalne nagrade, doplaci i komisije/Razni lični rashodi	316 400	280 888
Penzije opć službenicima	875 073	186 883.66
Materijalni troškovi svih grana službe	976 480	606 970
Lična i imovna bezbjednost (redarstvo, vatrogasci...)	1 241 840	1 065 200
Narodna prosvjeta	1 551 412	1 581 288
Financijska grana	8 813 176	8 706 919
Građevinska grana	2 473 462	3 949 165
Narodno zdravlje	1 212 800	1 823 300
Poljoprivreda i šume/šumarstvo	506 540	421 540
Socijalno staranje/Socijalna skrb	630 500	704 264
Trgovina, industrija, zanatstvo i turizam	76 000	398 613
Općinska/gradska privreda	788 560	788 560
Opći rezervni kredit		141 986
Ukupno	23 550 000	25 226 570.20

Tablice nam pružaju mnogo odgovora na pitanje odnosa Kargotičeve uprave prema gradskim financijama. Prvo uočavamo kako je nova gradska vlast ispočetka manje iznose namijenila općinskoj administraciji, no posljednji prijedlog proračuna ponovno je pokazao znatnije povećanje iznosa namijenjenog tog stavci. Stavka „financijska grana“ odnosila se na općinske dugove koji su iznosili gotovo 1/3 svih rashoda. Općenito, ne možemo reći da je Kargotić znatniju pozornost posvećivao socijalnoj skrbi (oko 3 % iznosa administracije) i narodnoj prosvjeti (oko 6 %).

Svakako jedno od važnijih pitanja Kargotičeve uprave u razdoblju do sredine 1935. svakako je bilo pitanje odnosa prema prethodnim upravama: Račićevoj i Tartaglinoj. Vidjeli smo da je u svom nastupnom govoru zahvala iskazana prethodnoj upravi i, napose, Račiću.¹⁴⁷⁵ S vremenom je odnos promijenjen pa je jednom prilikom Kargotić, bez direktnog prozivanja, izjavio da je raniji rad u Splitskoj općini primjer lošeg poslovanja.¹⁴⁷⁶ Indirektnu kritiku možemo uočiti i prilikom rasprava oko unapređenja pojedinih činovnika. Tada je vijećnik Katunarić jasno rekao da starija Općinska uprava (a upravo je u doba Račića došlo do znatnih

¹⁴⁷⁴ „Budžet općine Split za 1934 godinu“, *ND*, br. 31., 6. II. 1934., 5.; „Izglasani budžet Općine Splita za 1935-36“, *ND*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

¹⁴⁷⁵ SVKST, M-611/III f, ZOV, I. redovita sjednica, 30. VI. 1933., Pres broj 1292

¹⁴⁷⁶ „Izglasani budžet Općine Splita za 1935-36“, *ND*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

promaknuća, op. M. B.) nije radila po statutu te da bi trebalo revidirati sva prijašnja promaknuća.¹⁴⁷⁷

Sjednica održana u veljači 1934. nije značajna samo zbog razmimoilaženja između dijela vijećnika i Općinske uprave, već i po saznanjima o novim općinskim dugovima prema Gradskoj štedionici i to od Gradskih radionica (općinskih remiza i skladišta) u iznosu od 1, 25 milijuna dinara te Općinskog pogrebnog poduzeća u iznosu gotovo 590 000 dinara, tijela navodno nastalih bez odluke tadašnje Općinske uprave. Time se na jednoj sjednici očešalo pretežito na Tartagliinu i manjim dijelom na Račićevu upravu.

Zamjenik gradonačelnika Duje Ivanišević pravdao se da je kao gradski vijećnik upozoravao tadašnju Tartagliinu upravu na nepovoljno financijsko poslovanje gradskih radionica. Drugi vijećnici bili su iznenađeni saznanjem o dugovima pa je, zbog ugleda Splitske općine i povjerenja građana, formiran poseban odbor s ciljem proučavanja čitave situacije i pronalaska krivca. Vijeće je naposljetku prihvatilo postojanje duga, no jasno se ogradio dijelom izjave da je on, protivno općinskim pravilima i bez znanja Općinskog vijeća, postao valjan odlukom Općinske uprave iz travnja 1931.¹⁴⁷⁸

U izvještaju o sjednici Masovčić je pisao da je konstatacija o dugovima izazvala zaprepaštenje među samim vijećnicima i „oštre komentare“ u građanstvu.¹⁴⁷⁹ Tartaglia je, pak, žustro reagirao pa Kargotiću i uredniku *Novog doba* Brajeviću demantirao da je prekrivao dugove u gradskoj blagajni, istaknuvši da su općinske radionice u vrijeme njegova mandata bile u dobitku, te da su dugovi nastali isključivo nakon njegove ostavke sredinom 1928.¹⁴⁸⁰

Budući da je upravo u ovom razdoblju urednik *Novog doba* polemizirao s Tartagliom, ovo mu je otkriće dobro došlo u borbi. O tome dovoljno govori naslov jednog članka „Kako se poslovalo u Općinskim radionicama i Pogrebnom poduzeću.“ Ukratko rečeno, u *Novom dobu* sada su tvrdili da su gubitci bili i za vrijeme Tartagliinog upravljanja te da je Račić likvidirao ove dvije ustanove, ne zatraživši pritom pristanak Općinskog vijeća.¹⁴⁸¹

Pitanje (Tartagliinih) dugova ponovno se rasplamsalo proglašenjem Zakona o gradskim općinama, kojim je dotadašnja Splitska općina pretvorena u Gradsku općinu Split. Tada je izbila

¹⁴⁷⁷ SVKST, M-611/III g, ZOV, X. redovita sjednica, 23. III. 1934., Pres broj 402

¹⁴⁷⁸ SVKST, M-611/III g, ZOV, VIII. redovita sjednica, 16. II. 1934., Pres broj 206

¹⁴⁷⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 129., 17. II. 1934.

¹⁴⁸⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 122., Ivo Tartaglia Vinku Brajeviću 18. II. 1934. *Novo doba* je prema Zakonu o štampi objavilo ispravak, no naglasilo je da će svoj osvrt dati u idućem broju što se donosi u nadolazećoj fusnoti. Vidi: „Dr. Ivo Tartaglia, *Pokret jugoslavenskih nacionalista i Novo Doba*“, *ND*, br. 45., 22. II. 1934., 2.

¹⁴⁸¹ „Dr. I. Tartaglia, „Pokret Jugoslavenskih Nacionalista“ i „Novo Doba“, *Novo doba*, br. 41., 17. II. 1934., 2.; „Kako se poslovalo u Općinskim radionicama i Pogrebnom Poduzeću“, *ND*, br. 41., 17. II. 1934., 4.-5.; „Općinske radionice i Općinsko pogrebno poduzeće“, *ND*, br. 47., 24. II. 1934., 2.

otvorena polemika u kojoj su s jedne strane sudjelovali braća Ivo i Oskar Tartaglia, a s druge zamjenik gradonačelnika Duje Ivanišević. Sukob je izbio oko pitanje tko je kome nudio izbornu suradnju u budućim općinskim izborima (do kojih sve do kraja međuratnoga razdoblja nije ni došlo, op. M. B.) te jesu li postojali dugovi za vrijeme Tartagliina upravljanja Splitom.

U prvom slučaju državno tužiteljstvo cenzuriralo je članke koji su se namjeravali objaviti u *Jadranskom dnevniku* i *Novom dobu* o nadolazećim izborima i mogućim sudionicima (JNS, Jugoslavenska narodna stranka, „politički neutralci“).¹⁴⁸² Cenzuriran je i govor Oskara Tartaglie objavljen u *Novom dobu* u kojem se govorilo o borbi između Ivaniševića i Vlade Matošića u Splitskoj općini, te pobjedi potonjega, navodno budućeg splitskog gradonačelnika.¹⁴⁸³ Nezadovoljan postupkom, urednik dnevnika Vinko Brajević žalio se da je članak istoga sadržaja bez ikakvih poteškoća objavljen u drugim novinama tiskanim izvan Splita.¹⁴⁸⁴

Nakon cenzure u *Jadranskom dnevniku* objavljen je nepotpisani članak o izborima i opasnosti da se komunalna politika svede na stranačko, a pogotovo jednostranačko (JNS, op. M. B.) djelovanje. Članak je zagovarao stvaranje „jednog najšireg bloka najsposobnijih i najboljih građana“, bez obzira na njihovo stranačko opredjeljenje, ili zagovaranje manjih blokova, sve kako pasivnost građana ne bi dovela da „jedna stranačka grupacija (ponovno JNS, op. M. B.) samostalno upravlja gradom.“¹⁴⁸⁵

Unatoč najavi o samostalnom istupu u Splitu¹⁴⁸⁶ nekoliko je dana poslije Oskar Tartaglia na konferenciji Jugoslavenske narodne stranke, izrazio spremnost suradnje s ostalim grupama-sudionicima, također kako JNS ne bi samostalno vodila Split. Po Tartaglii na izborima je imalo istupiti pet do šest lista: vladina (tj. JNS) lista, potom lista radnika i seljaka, Solinjani i Vranjičani, grupa oko (Ive) Tartaglie, Jugoslavenska narodna stranka te eventualno hrvatska opozicija. Kargotić, izvan JNS-a, navodno je odbio prijedlog mjesta nositelja grupe zajedničkih opozicijskih lista.¹⁴⁸⁷ Razlog tome govornik je vidio u izostanku daljnje motivacije za obavljanjem gradonačelničke dužnosti. Ranija ponuda za suradnjom izmijenila se te je po Oskaru Tartaglia sada obuhvaćala Jugoslavensku akciju, tzv. grupu Solinjana i Ivu Tartagliu, odnosno „sve jugoslavenski orijentirane grupe.“¹⁴⁸⁸ Možemo reći da je Jugoslavenska narodna

¹⁴⁸² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 614., 10. VII. 1934.

¹⁴⁸³ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 672., 24. VII. 1934.

¹⁴⁸⁴ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 671, 24. VII. 1934.

¹⁴⁸⁵ „Pred izbore za grad Split“, *Jadranski dnevnik*, br. 104., 21. 7. 1934., 3.

¹⁴⁸⁶ Kao što je spomenulo i *Novo doba* u cenzuriranom članku, Stranka je otprije isticala da će na izborima za grad Split istupiti svojom listom. Vidi: „Iz Jugoslavenske narodne stranke“, *JD*, br. 70., 12. VI. 1934., 6.

¹⁴⁸⁷ „Konferencija Jug. Narodne Stranke“, *ND*, br. 172., 24. VII. 1934., 6.

¹⁴⁸⁸ „Pred općinske izbore u Splitu“, *ND*, br. 174., 26. VII. 1934., 6.

stranka u Splitu pod vodstvom Oskara Tartaglie u potpunosti precijenila svoju snagu, ali i napravila taktičku grešku ponudivši suradnju svima. Kargotić u ovom razdoblju još nije bio službeni JNS-ov pristaša pa je Jugoslavenska narodna stranka na ovaj način očito pokušala privući značajnija imena među svoje članove, a možda i izazvati rascjep unutar Općinske uprave u Splitu.

U razgovoru za *Novo doba*, u kojem su vjerovali da su spomenuti događaji „možda prerano otvorili izbornu kampanju“ Kargotić je izjavio da je odbio ponudu zbog dvaju razloga: izostanka prethodne konzultacije i činjenici što je na vrh Splitske općine došao upravo povjerenjem Anđelinovića i JNS-a. Oštiri odgovor pružio je Duje Ivanišević koji je u prvom planu napao Ivu Tartagliu. Budući da je time nastala polemika između Ivaniševića i Tartaglie oko nekih ključnih pitanja ranije prošlosti Splita, koja će se prikazati u idućoj tablici, samo ćemo kratko navesti da je i Ivanišević istaknuo da je Općinska uprava došla na dužnost Anđelinovićevim zagovorom te da će „predano vršiti svoju dužnost do zakonite predaje novom gradskom vijeću.“¹⁴⁸⁹ Sljedeća tablica ukratko će nam prikazati točke sukobljavanja između Tartaglie i Ivaniševića oko raznih pitanja, te njihova gledišta na isto. U polemici je Tartaglia na raspolaganju imao *Jadranski dnevnik*, a Ivanišević *Novo doba*.

¹⁴⁸⁹ „Pred općinske izbore u Splitu“, *ND*, br. 173., 25. VII. 1934., 2.

Tablica XXXVIII.: sukob između Tartaglie i Ivaniševića¹⁴⁹⁰

Ivanišević	Točke sukoba	Tartaglia
Tartaglia se obično ne potpisuje kada je riječ o političkim pitanjima	autorstva članaka	Ivanišević nije autor optužbi, nije potrebno uvijek se potpisivati
Tartaglia time pokušava sebe progurati	izvanstranačka lista	nestranačke osobe moraju upravljati gradom
Tartaglia se izbjegava izjasniti je li za ili protiv režima, ne želi se javno opredijeliti, balansira	politički stav	ne izbjegava, no ne smije se praviti razlika između pristaša režima i opozicije ¹⁴⁹¹ ako oba žele dobro, ne želi se svugdje „reklamirati“
Tartagliina uprava ostavila je više od 70 milijuna dinara dugova, „povoljniji“ zajam doveo bi do još većih dugova	općinski dugovi	dugovi su nastali nakon 1928., više od 40 milijuna nastalo je od 1929., Ivanišević je spriječio još povoljniji zajam
„fantastični projekti i nepametni troškovi“, značaj drugih osoba, npr. Senjanovića	Tartagliino upravljanje Splitom	velika financijska korist u aktualno doba za grad (vodovod, plinara, elektrifikacija), snažni razvoj Splita
paralelna akcija braće Tartaglia	akcija Oskara Tartaglie	Oskar Tartaglia demantirao i naglasio da je ponuda poslana bez prethodnog dogovora
mogao je postati gradonačelnik, ali nije htio dok Tartaglia i dalje želi ponovno upravljati Splitom	mjesto gradonačelnika	može igrati značajnu političku ulogu, važniju i od gradonačelničke, a ovo je Ivaniševiću očajnički cilj ¹⁴⁹²
nepovoljan ugovor općine	Društvo „Split“	povoljan ugovor općine

Polemika se kratko prekinula dva puta: prvi put povodom smrti don Frane Bulića, a drugi put zbog Tartagliina zdravlja. U jednom nedatiranom i neimenovanom dokumentu Arhiva uredništva Novog Doba u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici navodi se da je Tartaglii jednu večer pozlilo nakon čega je Račić zatražio da se napadi prekinu, a da zauzvrat Tartaglia napusti list

¹⁴⁹⁰ „Pred općinske izbore u Splitu“, *ND*, br. 173., 25. VII. 1934., 2.; „Pred općinske izbore za grad Split“, *Jadranski dnevnik*, br. 108., 26. VII. 1934., 6.; „Odgovor gosp. D. ru I. Tartaglii“, *Novo doba*, br. 175., 27. VII. 1934., 2.; „Pred općinske izbore za grad Split, razgovori i odgovori gosp. donaćelnika“, *Jadranski dnevnik*, br. 110., 28. VII. 1934., 6.; „Pred općinske izbore za grad Split“, *ND*, br. 176., 28. VII. 1934., 6.; „Pred općinske izbore za grad Split“, *Novo doba*, br. 177., 30. VII. 1934., 6.; „Razgovori sa g. dr. I. Tartagliom“, *Novo doba*, br. 182., 4. VIII. 1934., 2.; „Pred općinske izbore za grad Split“, *Jadranski dnevnik*, br. 117., 6. VIII. 1934., 6.; „Razgovori sa g. dr. I. Tartagliom“, *Novo doba*, br. 185., 8. VIII. 1934., 2.; „Pred općinske izbore za grad Split“, *Jadranski dnevnik*, br. 124., 14. VIII. 1934., 6.; „Razgovori sa g. dr. I. Tartagliom“, *Novo doba*, br. 193., 18. VIII. 1934., 2.

¹⁴⁹¹ Pri tome je Tartaglia naglasio Ivaniševićevo opozicijsko djelovanje do šestoga siječnja.

¹⁴⁹² Ovo je također isticao i Oskar Tartaglia, iako nije propustio istaknuti da puno veće šanse ima Vlado Matošić. Vidi: „Pred općinske izbore u Splitu“, *ND*, br. 174., 26. VII. 1934., 6.

(*Jadranski dnevnik*, op. M. B.), Jadransku stražu i odvjetnički ured. Na sastanku Brajevića, Ivaniševića i Račića dogovoreno je da će posljednji Ivaniševićev odgovor biti blag jer uskoro slijedi Tartagliino povlačenje. Brajević je tvrdio da je *Novo doba* ispunilo svoj dio pogodbe, no da je Tartaglia unatoč obećanjima nastavio s javnim djelovanjem.¹⁴⁹³ Po završetku polemike mjesni CP-ovi dopisnici uočili su kako se u *Jadranskom dnevniku* svaka prilika koristila za kritiziranje vodstva Splitske općine.¹⁴⁹⁴ List je, između ostaloga, strahovao od uvoda novih nameta građanima, kritizirao općinsku akciju za pomoć nezaposlenima, te držao da općinsko vodstvo mora jače djelovati kako bi dobilo novac od nadležnog ministarstva.¹⁴⁹⁵

Na kraju ovoga potpoglavlja slijedi dio posvećen borbama unutar Vijeća, o čemu se indirektno govorilo pri raspravama oko izglasavanja proračuna. Dvogodišnje razdoblje Kargotičeve uprave u ovom razdoblju 1933. – 1935. prolazilo je kroz izostanak podrške pojedinih vijećnika prema Općinskoj upravi, ali i međusobnim razračunavanjima pojedinih vijećnika, napose oko gradskog regulacijskog plana.

Glavnu opoziciju u vijeću do izglasavanja Zakona o gradskim općinama predstavljali su Katunarić, Radica, Bezić, i, dakako, Bogoljub Čurić. O njihovim kritikama prema proračunu već je ranije rečeno pa ćemo dodati samo još nekoliko stvari. Katunarić je tako u prvome kritizirao nedovoljnu pozornost općine siromašnijim slojevima grada.¹⁴⁹⁶

Čurić je u vijeću istupao kao tobožnji predstavnik radničkih prava.¹⁴⁹⁷ Tijekom svoga djelovanja zalagao se za raspisivanje općinskih izbora, a izrazio je kritiku prema aktualnom režimu, zahtijevajući povratak demokracije.¹⁴⁹⁸ Prilikom rasprave oko jednog općinskog proračuna, iako mu je bilo zabranjeno govoriti o političkim temama, nije propustio osuditi stranački utjecaj na općinska zapošljavanja, izazvavši tako nezadovoljstvo ostalih vijećnika.¹⁴⁹⁹

Zažalivši što je u Vijeće došao imenovanjem, a ne izborom, Bezić se odlučio detaljnije baviti socijalnim pitanjima grada.¹⁵⁰⁰ U tom smislu zagovarao je smanjenje subvencija društvu

¹⁴⁹³ SVKST, AUND, nedatirani dokument

¹⁴⁹⁴ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 741., 10. VIII. 1935.; br. 960., 29. IX. 1934.

¹⁴⁹⁵ „Gradnja javnih magacina u Splitu“, *JD*, br. 56., 26. V. 1934., 5.; „Akcija za pomaganje nezaposlenih“, *JD*, br. 204., 16. XI. 1934., 6.; „Budžet splitske općine“, *JD*, br. 51., 1. III. 1935., 2.; „Općinska uprava poskupljuje vodu“, *JD*, br. 108., 9. V. 1935., 7.

¹⁴⁹⁶ SVKST, M-611/III f g, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545., IX. redovita sjednica, 1. i 2. ožujka 1934., Pres broj 293

¹⁴⁹⁷ Drago Gizdić dotičnoga je nazvao „po zlu poznatoga, čovjeka velikog povjerenja policije i URSS-ove centrale.“ Vidi: D. GIZDIC, *Dalmacija 1941.*, 59. Bosiljka Janjatović istaknula je da je Čurić obavljajući posao tajnika Komore zarađivao „odlično plaćen“ posao. Vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine“, *Putovi revolucije*, 1966/7.-8., 60.

¹⁴⁹⁸ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545

¹⁴⁹⁹ SVKST, M-611/III g, ZOV, IX. redovita sjednica, 1. i 2. ožujka 1934., Pres broj 293

¹⁵⁰⁰ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545

„Marjan“¹⁵⁰¹ i nije želio teretiti općinske financije izmjenama regulacijskog plana.¹⁵⁰² Upravo je regulacijski plan bio česti kamen spoticanja između pojedinih vijećnika, napose između Josipa Kodla¹⁵⁰³ i Branka Radice.¹⁵⁰⁴

Konačno, nekoliko riječi o prijelomnom događaju sa sjednice u veljači 1934., koji je doveo do promjene unutar Općinske uprave, ali i budućeg odnosa unutar Vijeća. Prilikom točke dnevnog reda oko izbora članova Građevinskog odbora prijedlog Općinske uprave tajnim je glasovanjem ostao u manjini. Zamjenik gradonačelnika Duje Ivanišević ostao je neugodno iznenađen raspletom, pogotovo što neki članovi Općinske uprave nisu glasovali prema prethodnom dogovoru za unaprijed pripremljenu listu.¹⁵⁰⁵ Na razne upadice Ivanišević je odgovorio da vijećnici mogu glasovati kako žele, no da zamjera članovima Općinske uprave koji se nisu držali dogovora. Kargotić je pokušao smiriti situaciju pa je dopustio vijećnicima slobodu u glasovanju.¹⁵⁰⁶ U izvještaju o sjednici mjesne su novine govorile o neočekivanom iznenađenju.¹⁵⁰⁷

Postupak vijećnika na ovoj sjednici, i to ne samo u ovom slučaju, bio je posljedica Anđelinovićevog dolaska u Split početkom 1934. Budući da će se radu dotičnog političara posvetiti posebno poglavlje, pozornost ćemo posvetiti samo odnosu između Anđelinovića i Općinske uprave. Pobjedu prijedloga Anđelinovićevih pristaša u spomenutom glasovanju Masovčić je držao jasnim izricanjem nezadovoljstva prema gradonačelniku Kargotiću i njegovom zamjeniku Ivaniševiću.¹⁵⁰⁸

Uskoro je došlo do novog pokazivanja nezadovoljstva Općinskom upravom. Zajedno s novoupostavljenim Odborom za socijalnu skrb Splitska je općina otprije pokrenula akciju poboljšanja materijalnog stanja svojih stanovnika. Formalno nezadovoljna situacijom¹⁵⁰⁹, skupina je radnika predvođena članovima Općeg radničkog saveza (ORS), koji su imali većinu

¹⁵⁰¹ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545

¹⁵⁰² SVKST, M-611/III f, ZOV, III redovita sjednica, 18. VII. 1933., Pres broj 1492; V. redovita sjednica, 28. IX. 1933., Pres broj 1919

¹⁵⁰³ O Kodlu više vidi u: H. GANZA ČALJKUŠIĆ, „Gusar na pramcu...“, 155.; Darovan TUŠEK, *Leksikon splitske moderne arhitekture*, Split, 2018., 52.

¹⁵⁰⁴ SVKST, M-611/III f, ZOV, III. redovita sjednica, 18. VII. 1933., Pres broj 1492; V. redovita sjednica, 28. IX. 1933., Pres broj 1919.

¹⁵⁰⁵ Lista općinske uprave za spomenuti Odbor sadržavala je imena Lucijana Stelle, Josipa Kodla i Mihe Čulića, dok su se na pobjedničkoj listi nalazili Fabijan Kaliterna, Dane Matošić i Rafo Ferri.

¹⁵⁰⁶ SVKST, M-611/III g, ZOV, VIII. redovita sjednica, 16. II. 1934., Pres broj 206; „Iznenađenja na sinoćnjoj sjednici opć. vijeća“, *JP*, br. 41., 17. II. 1934., 4.

¹⁵⁰⁷ „Iznenađenja na sinoćnjoj sjednici opć. vijeća“, *JP*, br. 41., 17. II. 1934., 4.; „Kako se poslovalo u Općinskim radionicama i Pogrenom Poduzeću“, *ND*, br. 41., 17. II. 1934., 4.-5.

¹⁵⁰⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 179., 17. II. 1934.

¹⁵⁰⁹ Akciji je prethodila deputacija članova Odbora za zbrinjavanje nezaposlenih radnika ORS-a predvođena članom uprave Radničke komore kod Kargotića. Vidi: „Deputacija nezaposlenih kod gradonačelnika“, *JD*, br. 7., 28. III. 1934., 4.

u Radničkoj komori (uz Anđelinovićevu podršku)¹⁵¹⁰, od Općinske uprave zatražila pomoć nezaposlenim radnicima, u brojčano većem broju od službenih podataka.¹⁵¹¹ Ova je „neobična manifestacija“ po Masovčiću izazvala komentare među građanima.¹⁵¹² Spomenuti je Odbor potez ocijenio „neumjesnim“ poručivši da pokušava djelovati koliko može u sklopu svojih sredstava.¹⁵¹³ U *Jadranskom dnevniku* indirektno su poduprli akciju, očitovanu i kritiziranjem Odbora zbog neredovitih izvještavanja o tijeku pomoći.¹⁵¹⁴ Jasno je da su radnici svoj potez napravili na temelju Anđelinovićeve potpore, koji je ovime želio napraviti pritisak prema aktualnoj Općinskoj upravi, pogotovo kada se očekivalo skoro razrješenje sukoba na relaciji Anđelinović - Kargotić/Jablanović povodom događaja u splitskom Općinskom vijeću/Općinskoj upravi.

U posebnom je izvještaju Masovčić obavijestio središnjicu CP-a da je Kargotićeva uprava nastala prema sporazumu Anđelinović - Jablanović te nije bila sastavljena isključivo po stranačkoj pripadnosti. S tim na umu Općinsku upravu u prvom su redu činili gradonačelnik Kargotić i njegov zamjenik Duje Ivanišević. Za prvoga je Masovčić istaknuo da je uvijek bio na „nacionalnoj liniji“ i izvanstranački orijentiran, što nije točno jer smo vidjeli da je Kargotić bio član SDS-a. U prikazu Ivaniševićeve biografije navedeno je sudjelovanje u SDS-u do šestoga siječnja nakon čega je dotični postao pristaša nove politike i jedna od jačih veza između Anđelinovića i „samostalno demokratskog krila koje je njemu prišlo.“ Uz njih, Općinsku su upravu činili Anđelinovićeви (Marasović, Draganja i Dvornik) i Jablanovićeви (Niseteo i Buzolić) suradnici.

„Procjep“ u Općinskoj upravi mogao se odmah primijetiti jer su Kargotić i Ivanišević uz Buzolićevu i Niseteovu podršku htjeli „nepriistrano“ upravljati općinom bez vezanja uz JNS, odnosno s „Anđelinovićevom grupom“ kako je Masovčić nazivao. Dakako, to je dovelo do sukoba, kako u Općinskoj upravi, tako i Općinskom vijeću. Anđelinović je pokušao riješiti situaciju tako što je naveo Buzolića na ostavku¹⁵¹⁵ i na njegovo mjesto, uz Kargotićevu i

¹⁵¹⁰ O ORSU-u i izborima za Radničku komoru 1933. također će se govoriti u poglavlju posvećenom Anđelinovićevom djelovanju u Splitu.

¹⁵¹¹ U *Novom dobu* stajao je podatak da osim 480 radnika koji primaju pomoć, postoji još 375 nezbrinutih i potrebnih. Vidi: „Deputacija besposlenih na Općini“, *ND*, br. 81., 6. IV. 1934., 6.

¹⁵¹² SR-AJ-38, 12-42, *Dopisnik CPB Split*, pov. br. 251., 6. IV. 1934.

¹⁵¹³ „Rad Odbora za pomoć oskudnima“, *ND*, br. 84., 10. IV. 1934., 5. Općina je i kasnije nastavila s borbom protiv krize i pomoći sirotinji. Vidi: „Jača akcija za neuposlene i bijedne“, *ND*, br. 122., 26. V. 1934., 6., „Apel odbora za zbrinjavanje nezaposlenih i siromaha“, *ND*, br. 58., 29. V. 1934., 6., „Novi općinski nameti“, *JD*, br. 195., 6. XI. 1934., 6.; „Pretsjednik općine o pomaganju nezaposlenih“, *ND*, br. 270., 15. XI. 1934., 6.,

¹⁵¹⁴ „Akcija općine za besposlene i oskudne“, *JD*, br. 16., 9. IV. 1934., 5.

¹⁵¹⁵ U mjesnom tisku samo je kratko objavljeno da se od općinske uprave oprostio dosadašnji općinski prisjednik Ante Buzolić. Vidi: „Sa Općine“, *ND*, br. 89., 16. IV. 1934., 6.; *Jadranski dnevnik* prvo je objavio da je ostavka povezana s unapređenjem u poslu, no poslije je to demantirala. Vidi: „Ostavka prisjednika općine g. dr. Ante

Jablanovićevu pomoć, doveo Nikolu Markova¹⁵¹⁶, predsjednika Općeg radničkog saveza u Splitu i žestokog pristašu JNS-a. Tako je Anđelinović, zaključio je Masovčić, stekao većinu u splitskoj Općinskoj upravi.¹⁵¹⁷ Inače, već ranije je Anđelinović u jednom pismu Markovu usputno spomenuo da je Duje, misleći time očito na Ivaniševića, „izgubio glavu“ pa mu on (Markov) mora biti protuteža te u tome utjecati na pristaše stranke.¹⁵¹⁸

Svoju „pobjedu“ i formalno preuzimanje kontrole Anđelinović je okrunio osnivanjem Kluba JNS u splitskom Općinskom vijeću. Na prigodnoj sjednici općinskih vijećnika - pristaša stranke, održanoj upravo u Anđelinovićevom prisustvu, predsjedatelj Duje Ivanišević istaknuo je potrebu formiranja kluba općinskih vijećnika Splitske općine na osnovi JNS-ova programa. Prisutni Anđelinović govorio je o političkoj situaciji i važnosti takvog udruženja u općinskoj politici pa je osnovan Klub JNS-a na čelu s Antom Grgićem¹⁵¹⁹, uz sudjelovanje 31 od 36 općinskih vijećnika.¹⁵²⁰ Navodno se među njima, po kasnijim podacima, ispočetka nije nalazio gradonačelnik Kargotić.¹⁵²¹

Ovaj događaj Masovčić je posebno naglasio istaknuvši da je riječ o prvom na ovaj način formiranom stranačkom klubu na Primorju, no i da građanstvo to nije primilo s naročitim oduševljenjem, pogotovo što se protivilo uvođenju politike u rad Vijeća. Bez obzira na to, Anđelinovićeve pristaše nadale su se da će im ovo donijeti pozitivne rezultate u budućnosti.¹⁵²²

Primjena Zakona o gradskim općinama obuhvatila je i Split, a njime je bilo predviđeno da Gradskim poglavarstvom (bivšom općinom) upravlja samo predsjednik, dok je Gradsko vijeće sâmo odlučivalo želi li imati i titulu potpredsjednika. Upravo je o tome najviše raspravljano na I. redovitoj sjednici Gradskog vijeća Split. Kargotićevom prijedlogu o uspostavi stalne potpredsjedničke (Ivaniševićeve) dužnosti, koji bi preuzeo dio obaveza, najviše se protivio vijećnik Marin Katunarić motivacijom da Split nije veliki grad kojem treba dužnost potpredsjednika, kojem će se, uostalom, morati isplaćivati nagrade.¹⁵²³ Isti je govornik naglasio

Buzolića“, *JD*, br. 17., 10. IV. 1934., 6.; „Ostavka g. Dra Buzolića na čast prisjednika općinskog vijeća“, *JD*, br. 18., 11. IV. 1934., 6.

¹⁵¹⁶ Markov je tijekom 1920-ih bio tajnik splitskog sreskog odbora Demokratske stranke. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., dok. br. 1.

¹⁵¹⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 280., 13. IV. 1934.

¹⁵¹⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2342., Grga Anđelinović Nikoli Markovu, 17. III. 1934.

¹⁵¹⁹ Za potpredsjednika imenovan je Rafo Ferri, a tajnik Roko Matulić. Grgić je također spadao među članove Demokratske stranke 1920-ih. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 1., dok. br. 1.

¹⁵²⁰ U zagrebačkom je vijeću klub JRSO osnovan 1933. s približno 40 % gradskih zastupnika-članova. Vidi: G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 114.

¹⁵²¹ „Iz sekretarijata Jugoslavenske nacionalne stranke“, *ND*, br. 89., 16 IV. 1934., 3.; „Iz sekretarijata Jug. nacionalne stranke“, *JD*, br. 23., 17. IV. 1934., 6.

¹⁵²² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 289., 16. IV. 1934.

¹⁵²³ Vijeće je otprije, na temelju Zakona o gradskim općinama, izglasalo stalnu Kargotićevu godišnju naknadu za obavljanje dužnosti. Kargotić ispočetka nije želio primiti predviđeni iznos od 120 000 dinara, na nakon

da postoji trenutna funkcija potpredsjednika koja se neće posebno plaćati, ali i da je ukidanje općinske uprave novim zakonom protuzakonito! U glasovanju se Katunariću pridružilo dvoje vijećnika, Klicov i Bezić, no većinom je glasova ustanovljena stalna nadležnost gradskog potpredsjednika.¹⁵²⁴

Nakon primjene Zakona o gradskim općinama borba se u Gradskom vijeću intenzivirala, pogotovo što je sada unutar njega postojao Klub JNS. Tako je prilikom prijedloga oko uvođenja izvanrednih nameta za socijalnu skrb Katunarić ponovno reagirao i izrazio nezadovoljstvo što se o tome raspravljalo na pretkonferenciji, za koju on ni ostali vijećnici, nečlanovi Kluba, nisu znali, a ne na redovitoj sjednici Vijeća. Kargotić je za pretkonferenciju rekao da ju je sazvala stranka koja je osnovala Klub¹⁵²⁵, u čiju je obranu ustao vijećnik Celigoj. Ustvrdio je da Klub, iz kojeg je isključena politika (op. M. B.) ima svako pravo raspravljati o pitanjima koja dolaze pred Vijeće te da je njegov osnutak bio javno najavljen uz otvorene pozive svim vijećnicima. Te je navode Katunarić negirao.¹⁵²⁶

Na preostalim sjednicama do sredine 1935., uz izglasavanje proračuna za 1935./1936., zapažen je istup četvorice vijećnika, Vidana, Bonačića, Katunarića i Cicilijanija, koji su u ime Trgovačkog udruženja naglasili potrebu izgradnje javnih carinskih skladišta u Splitu. Ivanišević je nakon niza kritika izjavio da će se dobiveni novac proslijediti za izgradnju javnih skladišta, a ne za popravak ulica kako je ranije bilo planirano.¹⁵²⁷

4.5.3 Štednja i pitanje honorara Grgi Novaku i Ivanu Meštroviću

Jedna od ključnih riječi Račićeve i Kargotićeve uprave bila je „štednja.“ Sve veća izdvajanja za materijalne troškove, u prvom redu plaće općinskih zaposlenika, i pojava gospodarske krize nagnale su Splitsku općinu na poduzimanje triju koraka, nužnih za povoljnije stanje općinskih financija. To su bili pokušaj smanjenja rashoda te izbjegavanje ranije preuzetih

nagovaranja odlučio je prihvatiti manji iznos od 96 000 dinara, a ostatak predati u dobrotvorne svrhe. Prema *Jadranskom dnevniku*, od nazočnih 25 vijećnika njih 14 glasovalo je da gradonačelnik dobije iznos od 120 000 dinara, a preostali vijećnici za iznos 96 000. Vidi: „Budžet grada Splita pred općinskim vijećem“, *JD*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5. S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 547.

¹⁵²⁴ SVKST, M-611/III g, ZOV, I. redovita sjednica Gradskog vijeća, 22. X. 1934., Pres broj 1414

¹⁵²⁵ Prema novinskim vijestima i Kargotić je postao članom Kluba JNS u gradskom vijeću. „Partijsko opredjeljenje g. načelnika“, *JD*, br. 163., 29. IX. 1934., 6. CP-ov dopisnik je način izvještavanja o ovoj vijesti držao „ironičnim.“ Vidi: SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 960., 29. IX. 1934.

¹⁵²⁶ SVKST, M-611/III g, ZOV, II. redovita sjednica Gradskog vijeća, 16. XI. 1934., Pres broj 1580.; „Odobren vanredni namet od 1, 350.000 dinara za socijalnu skrb“, *ND*, br. 272., 17. XI. 1934., 5.; „Usvojeni vanredni nameti za socijalnu skrb“, *JD*, br. 205., 17. XI. 1934., 5.

¹⁵²⁷ „Jučerašnja sjednica Gradskog Vijeća“, *ND*, br. 302., 22. XII. 1934., 5.; „Gradsko vijeće traži izgradnju javnih skladišta u Splitu“, *JD*, br. 235., 22. XII. 1934., 5.

obveza prema Grgi Novaku i Ivanu Meštroviću. Sljedeća tablica jasno nam pokazuje kako je sve veći broj zaposlenih gradskih činovnika doveo do povećanja godišnjih izdvajanja Splitske općine u stavci materijalnih rashoda.

Tablica XXXIX: godišnja izdvajanja splitske općine/Gradskog poglavarstva Split namijenjena materijalnih rashodima u razdoblju 1929. – 1935./1936.¹⁵²⁸

Rashodi za god.	1929.	1933.	1934.	1935./1936.
Rashodi administracije (redovite plaće, razni osobni rashodi i mirovine općinskim službenicima)	3 226 888	5 557 740.36	5 110 230	6 139 096.86

Uočavamo da je dio proračuna predviđen za plaće općinskih službenika u Račićevom upravljanju općinom porastao s 3.25 milijuna na 5.6 milijuna dinara, a nakon što ga je prividno smanjio na 5.1 milijun, Kargotić ga je povećao na čak 6.1 milijun dinara! To je značilo da u postocima godišnje gotovo 20 % proračuna odlazilo samo na plaće. Kada se tome zbroji još gotovo 30 % iznosa proračuna predviđen za saniranje dugova, jasno nam je da je svaki godšnji proračun unaprijed raspolagao s čak 50 % manjim iznosom.

Općinska je uprava pravdala sredstva predviđena za administraciju. Primjerice, kao zamjenik gradonačelnika Tartaglia je tvrdio da su novi činovnici potrebni za planirane općinske investicije¹⁵²⁹, a još kao gradonačelnik priznao im je dodatke na skupoću zbog cijena namirnica i stanovanja u gradu.¹⁵³⁰

Ipak, sve veće širenje krize nagnalo je Račićevu upravu na poduzimanje određenih mjera. Općinska uprava formirala je poseban odbor, sastavljen od inženjera iz Općinskog vijeća i stručnjaka iz redova građanstva, koji je pripremio plan reorganizacije općinskih ureda uz planirano smanjivanje broja općinskih činovnika s 325 na 285.¹⁵³¹ Uz smanjenje raznih dohodaka na plaće godišnja je uštednja trebala iznositi između 800 000 i 850 000 dinara. Također, u slučaju tretiranja općinskih činovnika kao državnih planiralo se uštedjeti dodatnih 700 000 dinara. Ukupno uštedeni godišnji iznos prema tome iznosio bi čak 1,5 milijuna dinara. Reorganizacija ureda dovela je do smanjenja odjeljenja i njihovih odsjeka. Uočava se kako

¹⁵²⁸ „Prihvaćen općinski proračun za g. 1929.“, *ND*, br. 181., 23. VII. 1929., 4.-5.; „Budžet općine Split za 1934 godinu“, *ND*, br. 31., 6. II. 1934., 5.; „Izglasani budžet Općine Splita za 1935-36“, *ND*, br. 53., 4. III. 1935., 4.-5.

¹⁵²⁹ „Prihvaćen općinski proračun za g. 1929.“, *ND*, br. 181., 23. VII. 1929., 4.-5.

¹⁵³⁰ „Državni činovnici traže da se Split uvrsti u I. razred skupoće“, *ND*, br. 2., 3. I. 1930., 2.

¹⁵³¹ Na nekim mjestima se iznijelo planirano smanjenje sa 325 na 288 činovnika.

prijedlog nigdje nije spominjao pravne odnose s općinskim činovnicima. Neki vijećnici prilikom rasprave tražili su da rođeni Splitsani imaju prednost pri odlučivanju o redukciji, a drugi da se pozornost vodi o najsiromašnijima. Tadašnji član Općinske uprave Vlado Matošić govorio je o „stranačkim namještenjima“ prije šestosiječanjske politike, s upozorenjem da do ranije redukcije nije moglo doći zbog investicijskog zajma. Ujedno je najavio otkaze zaposlenicima koji nisu bili stalno zaposleni.¹⁵³² U *Novom dobu* naknadno nalazimo podatak da je redukcijom uštedeno 1,2 milijuna dinara, no podatci izneseni u gornjoj tablici jasno pokazuju kako nikakva ušteda nije provedena u rom pitanju.¹⁵³³ Nepovoljna financijska situacija dovela je i da mjesni odbor „Caritasa“ krajem 1931. preda cijeli svoj ured na raspolaganje Splitskoj općini.¹⁵³⁴

Račićeva je uprava tijekom svoga djelovanja poduzela još neke mjere, od kojih su neke naposljetku dovele do još veće zavrzame i povećanja stavaka na plaće, a pojedine su bile pomalo i apsurdne. Primjerice, štednja se provodila tako da je na nekim mjestima isključena noćna rasvjeta.¹⁵³⁵ S druge strane, u *Jadranskoj pošti* nalazimo podatak o sniženju porodičnih dodataka i ličnih dodataka na skupoću zaposlenih.¹⁵³⁶ Iz kasnijih objava također saznajemo da je odnos između općinskih činovnika i službenika određen statutom 1932., koji je donio mnoga promaknuća, predmet kasnijeg raspravljanja.¹⁵³⁷

Pri preuzimanju dužnosti Kargotićeva je uprava pokušala sklopiti sporazum s općinskim činovnicima oko smanjenja njihovih primanja. Prilikom rasprave o proračunu za 1933. Duje Ivanišević pročitao je rezoluciju Udruženja činovnika, kojom se demantiralo da je položaj općinskih činovnika svojevrsan *El Dorado* u odnosu na privatne i državne činovnike. Svojevrsan pritisak uočava se spominjanjem da je riječ o općim interesima općine, njenom funkcioniranju, ali i egzistencijama mnogih obitelji. Činovnici su tvrdili da od ukupnog iznosa proračuna na plaće otpada 18 % iznosa, iako je Ministarstvo financija toleriralo 25 %, te da se prethodnim redukcijama tijekom prijašnjih godina uštedjelo gotovo 1,1 milijuna dinara. Nadalje, posebno se naglasilo da su prema ranijem zakonu iz 1860-ih odnosi između činovnika

¹⁵³² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 714., 4. XI. 1931.; 43-13, Dopisnik CPB Split, pov. br. 571., 8. X. 1931., pov. br. 805., 27. XI. 1931.; „Oko redukcije opć. namještenika“, *ND*, br. 213., 12. IX. 1931., 9.; „Pitanje redukcije općinskih namještenika“, *JP*, br. 276., 27. XI. 1931., 5.; „Pitanje redukcije pred Općinskim Vijećem“, *ND*, br. 278., 27. XI. 1931., 5.; „Predračun općine Splita za 1932. pred vijećem“, *JP*; br. 269., 19. XI. 1931., 4.

¹⁵³³ „Uštede u općinskom predračunu“, *ND*, br. 11., 14. I. 1933., 5.

¹⁵³⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 18., Predsjednik Dobrotvornoga odbora „Charitasa“ Općinskom upraviteljstvu Split, 28. XII. 1932., br. 81. Više o Caritasu vidi u: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 436.-437.

¹⁵³⁵ „Provođenje štednje na općini“, *ND*, br. 16., 20. I. 1933., 6.

¹⁵³⁶ „Prištednja općine na personal“, *JP*, br. 16., 20. I. 1933., 5.

¹⁵³⁷ „Pred novim Statutom općinskih činovnika i namještenika“, *ND*, br. 263., 10. XI. 1933., 6.

i dalmatinskih općina privatnopravne naravi te da se ne mogu mijenjati bez pristanka objiju strana. Ipak, unatoč tvrdnji o Splitu kao najskupljem gradu u državi, činovnici su izrazili spremnost prihvatiti sniženje beriva. Kargotić je nakon izjave potvrdio da se odnos između općinskih činovnika i općine može mijenjati sporazumom, ali i novim statutom pa je u tom smislu predložio da ubuduće Vijeće odobri novi statut kojim bi Općinska uprava imala slobodne ruke u budućim odnosima s činovnicima.¹⁵³⁸ Iz ovoga vidimo da je Kargotić činovničko pitanje pokušao riješiti bez direktnog sporazuma sa suprotnom stranom, već zaobilaznim putem - novim statutom.

Naime, nakon sjednice novi je gradonačelnik činovnicima govorom poručio da je Splitska općina socijalna ustanova koja se mora prilagoditi aktualnom vremenu, a ne blagostanju poratnog vremena, čiji je rezultat neadekvatni činovnički aparat.¹⁵³⁹ Jedna od prvih stvari nove Uprave tako je bila redukcija umirovljenika koji su honorarno primali novac za rad na općini. Taj potez pohvalili su u *Novom dobu* i *Zovu s Jadrana*.¹⁵⁴⁰

Prije donošenja novoga statuta Kargotićeva je uprava pokušala izmijeniti stari. U takvoj namjeri odmah ju je dočekala odbijenica Udruženja činovnika i namještenika općine Split koja je isticala privatno-pravnu narav odnosa, mijenjanih samo zajedničkim sporazumom objiju strana.¹⁵⁴¹ U manjoj polemici Kargotić je prijetio da će aktualni statut ostati samo ako činovnici pristanu na smanjenje osobnih dodataka zaprijetivši da će se u surptonom izvršiti ponovno razvrstavanje postojećih činovnika po kvalifikacijama i stažu.¹⁵⁴² U svoju obranu činovnici su odbili od sebe svaku krivnju za financijsko stanje Splitske općine, istaknuvši da su im u kratko vrijeme već dva puta snižene plaće. Ipak, pristali su na sniženje osobnih dodataka, ali uz uvjet da se to ne odnosi na porodične te da ostane stari statut.¹⁵⁴³ Proračun za 1934., stoga, sadržavao je sljedeće izmjene kod općinskih činovnika: redukciju osobnih dodataka od 2 do 8 % te otpuštanje državnih umirovljenika iz službe.¹⁵⁴⁴

Vidjeli smo važnost koju je Zakon o gradskim općinama iz 1934. donio i za područje Splita. U Tartagliinoj ostavštini nalazimo na dokument gradskog senatora Bogumila Doležala,

¹⁵³⁸ SVKST, M-611/III f, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545; „Budžet Općine Splita za 1933“, *ND*, br. 177., 1. VIII. 1933., 4.-5.; „Budžet Općine Splita u pojedinostima“, *ND*, br. 178., 2. VIII. 1933., 4.-5.; „Općinski proračun je izglasan sinoć kasno u noć“, *JP*, br. 177., 1. VIII. 1933., 4.-5.

¹⁵³⁹ „Opć. činovništvo sa upravom“, *ND*, br. 150., 30. VI. 1933., 3.; „Sastanak sa opć. činovnicima“, *JP*, br. 151., 1. VII. 1933., 5.

¹⁵⁴⁰ „Financijski razvitak splitske Općine“, *ND*, br. 199., 26. VIII. 1933., 8.; „Rad naše opštine“, *Zov s Jadrana*, br. 17., 15. VIII. 1933., 2.-3.

¹⁵⁴¹ „Pred novim Statutom općinskih činovnika i namještenika“, *ND*, br. 263., 10. XI. 1933., 6.

¹⁵⁴² „Pitanje novog općinskog statuta“, *ND*, br. 265., 13. XI. 1933., 6.

¹⁵⁴³ „Pitanje Općinskog statuta“, *ND*, br. 268., 16. XI. 1933., 5.

¹⁵⁴⁴ „Definitivni budžet grada Splita“, *ND*, br. 114., 16. V. 1934., 3.

nastao u doba Banovine Hrvatske, kojim je istaknut negativan utjecaj zakona na rad Gradskog vijeća iz razloga što nije poznao Općinsku upravu koja je tada djelovala u Splitu.¹⁵⁴⁵

Uz smanjenje broja općinskih odbora i činovnika, Splitska općina pokušala je reducirati troškove tako što je krajem 1933. snizila određene dodatke službenicima i umirovljenicima. Činovnici, aktivni ili umirovljeni, svrstani su u tri skupine te im je, ovisno o pripadnosti određenoj grupi, smanjen dodatak, odnosno mirovina.¹⁵⁴⁶ Ova odluka dovela je do mnogih sudskih tužbi protiv Splitske općine, u kojima je Ivo Tartaglia zastupao neke stranke, koje su tvrdile da su samo oni mogu donijeti odluku hoće li im se mirovina smanjiti.

Jedan od njih bio je, primjerice, Duje Sardelić kojemu je zbog „iznimnih prilika i bezuvjetne potrebe štednje“ tijekom 1933. snižena mirovina, odnosno „lični dohodak na skupoću“ sa 1300 na 1050 te naposljetku na 830 dinara mjesečno.¹⁵⁴⁷ Sardelić je preko Tartaglie podigao tužbu kojom je istaknuo da je umirovljen u vrijeme kada je vrijedio stari zakon o općinama iz 1864., a ne aktualni iz 1934. Prva presuda išla je u korist Splitske općine, no nakon žalbe stvar je vraćena na Apelacijski sud, čija je presuda glasila da se spor može riješiti samo administrativnim putem.¹⁵⁴⁸ U drugom slučaju tužitelja je zastupao Tartaglia, a odvjetnik Gradske općine Split bio je aktualni gradonačelnik Mihovil Kargotić.¹⁵⁴⁹ Ovo je posebno zanimljiv slučaj jer su se na suprotnim stranama nalazili aktualni i bivši gradonačelnik, koji je uvijek isticao veliku ljubav i požrtvornost za Split!

Nakon niza redukcija te najava i provođenja mjera štednje početkom 1935. sjednica gradskog Financijskog i Personalnog odbora konstatirala je da ukupno ima 337 gradskih namještenika, od čega je na opću upravu otpadalo njih 298, a ostatak na gradska poduzeća.¹⁵⁵⁰ Unatoč najavama štednje (čime se misli na prijedlog iznesen još u doba Račićeve uprave, op. M. B.) ipak se predviđalo desetak novih radnih mjesta, formalno zbog Zakona o gradskim općinama.¹⁵⁵¹ Tome se protivilo mjesno Udruženje trgovaca vjerujući da aktualna administracija može to raditi bez novih zaposlenja, ali i opterećenja.¹⁵⁵²

¹⁵⁴⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 27., Bogumil Doležal, gradski senator.

¹⁵⁴⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Općinsko Upraviteljstvo Ravnateljstvu Ureda, 9. XII. 1933., Pres br. 2374,

¹⁵⁴⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 189., Opština splitska Dujmu Sardeliću, 12. XII. 1933., Pres 2405

¹⁵⁴⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 105., Rekurs tužitelja (Dujma Sardelića) Okružnom sudu Split za Apelacioni sud Split, proti zaključku 19. marta 1936., II b/ Po 6/36; Ivo Tartaglia Dujmu Sardeliću, 14. XI. 1936.

¹⁵⁴⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 144., Tužba tužitelja Ivana Aufa (po punomoći odv. I. Tartaglie) protiv Gradske općine Split (zastupane po Mihovilu Kargotiću), 14. I. 1936., br. 59/VI.

¹⁵⁵⁰ „Sjednica gradskog financijskog i personalnog odbora“, *ND*, br. 2., 3. I. 1935., 6.

¹⁵⁵¹ „Novi općinski budžet predviđa povećanje općinskog personala“, *JD*, br. 2., 3. I. 1935., 6.

¹⁵⁵² „Udruženje Trgovaca i Općinski budžet“, *ND*, br. 31., 6. II. 1935., 6.; „Udruženje trgovaca protiv povećanja općinskog personala“, *JD*, br. 31., 6. II. 1935., 6.

I u drugim gradovima se provodila štednja i prebacila se krivica oko velikih troškova zaposlenika.¹⁵⁵³ Primjerice, u Zagrebu su gradskim činovnicima snižene plaće i dodaci te je spriječeno svako novo zapošljavanje u Gradskoj općini. Aktualni gradonačelnik Srkulj optuživao je svog prethodnika Vjekoslava Heinzela za upuštanje u prevelike i gradu ne tako potrebne investicije.¹⁵⁵⁴ U Osijeku je Banska vlast tražila od Gradske općine štednju reduciranjem zaposlenika i smanjivanjem dodataka.¹⁵⁵⁵

Uz pitanje redukcija činovničkih plaća i samih činovnika, Splitska je općina također pokušala smanjiti troškove izbjegavanjem ranije dogovorenih obaveza s Grgom Novakom i Ivanom Meštrovićem. Jednostavnije rečeno, koristeći kao izliku nepovoljnu financijsku situaciju, cilj joj je bio na neodređeno vrijeme odgoditi oba ugovora ili ih potpuno raskinuti.

Zavrzlama s Grgom Novakom počela je još 1920-ih kada je prigodom 40. obljetnice pobjede Narodne stranke Splitska općina na svečanoj sjednici Općinskog vijeća raspisala natječaj u iznosu od 100 000 kruna za pisanje djela *Povijest grada Splita*.¹⁵⁵⁶ Pobjednika natječaja, Grgu Novaka, Općinska je uprava obavijestila da je, uz zatražene manje izmjene, prihvatila njegovu ponudu za pisanje zatraženog djela.¹⁵⁵⁷

Kada je knjiga završena, nastali su (novčani) problemi. Tijekom 1931. splitska Općinska uprava na čelu s Račićem razmijenila je nekoliko pisama s Novakom u kojima je tvrdila da aktualna financijska situacija ove i nadolazeće godine onemogućuju izdanje prvoga dijela knjige¹⁵⁵⁸, no da će to svakako biti učinjeno, čim se situacija popravi. Grga Novak s upitima i prijedlozima kojima bi se knjiga tiskala nije prestajao¹⁵⁵⁹ na što je Splitska općina i dalje stalno

¹⁵⁵³ S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 323.

¹⁵⁵⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi“, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 1/2005., br. 1., 106.-107., *Ista*, „Socijalno ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugoga svjetskog rata (1931-1939)“, *Povijesni prilozi*, 2/1983., br. 2., 179.

¹⁵⁵⁵ A. LUKIĆ, „Između Scile i Haribde...“, 110.-111.

¹⁵⁵⁶ SVKST, M-611/II e, ZOV, Izvanredna sjednica, 9. XI. 1922., br. 2717/9

¹⁵⁵⁷ Općina je istaknula da bi bilo poželjno da se u djelu obuhvate izbori koji bi posebno obradili razdoblje od XI. do XVI. stoljeća, ali i da se u djelu posebno istakne „socijalni, društveni, folkloristički i narodni momenat splitske povijesti.“ Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., Općinska uprava u Splitu Grgi Novaku, 4. III. 1924.

¹⁵⁵⁸ Prilikom rasprave kako dostojno proslaviti 50. obljetnicu pobjede Narodne stranke Marin Bego predlagao je tiskanje Novakove knjige. Vidi: „Pripreme za proslavu 50-godišnjice pobjede Hrvata u općinskim izborima“, *JP*, br. 83., 9. IV. 1932., 4.

¹⁵⁵⁹ Primjerice, u pismu s kraja rujna 1931. Novak je istaknuo kako općina znatne novčane iznose troši na razne stvari, a ne na „jedan naručeni posao.“ Predložio je, stoga, da do tiskanja dođe iduće godine prilikom obilježavanja pedesete godišnjice pobjede Narodne stranke, pri čemu bi ukupni troškovi iznosili najviše 100 000 dinara, a honorar u istom iznosu isplatio bi se 1933. Vidi: SVKST, AIT, M-681/1.3 Korespondencija, Korespondencija s Račićem i Grgom Novakom oko izdavanja knjige „Povijest Splita...“ Grgo Novak Općini grada Splita, 28. IX. 1931.

odgovarala da nema novaca. Povezano s objavljivanjem djela, Novaku je rečeno i da mu se pripadajući honorar u ovom trenutku ne može isplatiti.¹⁵⁶⁰

Zanimanje za izdavanjem knjige *Povijest Splita* pokazao je don Frane Bulić, o čemu svjedoči Novakovo pismo sačuvano u Konzervatorskom uredu u Splitu. Njime je autor djela tvrdio da prvi svezak ne bi iznosio 200 000 dinara, već gotovo polovicu manjeg iznosa, bez honorara koji bi se kasnije odredio i isplatio. Novak se također žalio da sa Splitskom općinom nikada nije raspravljao o mogućnostima tiskanja djela, već bi, kako smo vidjeli, potonja isticala da joj novčane neprilike to onemogućuju. U ovom dopisivanju Novak se nadao da će se upravo uz Bulićevu pomoć stvar pomaknuti s mrtve točke.¹⁵⁶¹

U kasnijoj korespondenciji između Grga Novaka i Tartaglie tijekom 1940. oko ove teme potonji je pisao da su Splitom tada upravljali ljudi „koji za sve ono što nije materijalno nisu ni marili ni imali smisla“, bez shvaćanja da je ovo djelo za Split više vrijedilo nego izgradnja jedne ulice ili puta.¹⁵⁶² Uostalom, knjiga se mogla tiskati uz općinsku potporu bez znatnijih poteškoća, vjerovao je Tartaglia.¹⁵⁶³ S druge strane, Novak je podsjećao da su sva njegova nastojanja za tiskanjem knjige povodom 50. godišnjice pobjede splitskih narodnjaka ostala bezuspješna tako da knjiga još nije tiskana, a ni honorar uplaćen.¹⁵⁶⁴ Ipak, ni tada nije dogovoreno izdavanje Novakove knjige koju je, naposljetku, grad Split prvi put objavio tek 1957. - 1966.¹⁵⁶⁵

Pitanje realizacije Meštrovićevog ugovora sa Splitskom općinom trajalo je više od deset godina, a, za razliku od Novakove knjige, ona nikada nije bilo provedeno. Sve je započelo još 1921. kada je tadašnje Općinsko vijeće na izvanrednoj sjednici povodom smrti kralja Petra I. Karađorđevića prihvatilo prijedlog omladine da se „kao vidljivi znak narodne zahvalnosti“ podigne spomenik kralju pri čemu je Splitska pćina odlučila dati 250 000 tadašnjih kruna.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., Općinska uprava Grgi Novaku, 20. IV. 1931.; Općinska uprava Grgi Novaku, 30. VII. 1931.; Općinska uprava Grgi Novaku, 6. X. 1931.

¹⁵⁶¹ KUS, ODB, Kutija br. 23., Korespondencija..., 1932., Grga Novak don Frani Buliću, 20. IV. 1932.

¹⁵⁶² Shvativši da se krivnja baca i na njega samoga, Tartaglia je još kao ban u nacrtu pisma upravljenog za Račića držao da se spor „uz malo dobre volje i inicijative“ može riješiti te sama knjiga početi tiskati. Među moguća rješenja predlagao je, primjerice, plaćanje mjesečnog honorara Novaku ili prikupljanje pretplatnika. Vidi: SVKST, AIT, M-681/1.3 Korespondencija s Račićem i Grgom Novakom..., koncept pisma 14. IX. 1931. Pismo je, možda i s izmijenjenim sadržajem očito bilo poslano jer je sam Tartaglia dvadesetak dana kasnije ponovno u jednom konceptu poručio Novaku kako je učinio što je mogao nakon što je ovaj zatražio intervenciju. Vidi: SVKST, AIT, M-681/1.3 Korespondencija s Račićem i Grgom Novakom..., Grga Novak Ivi Tartaglii, 28. IX. 1931., Koncept Pisma 5. X. 1931. (Tartaglia za Novaka). Račić se u odgovoru Tartaglii pozivao na nepovoljne općinske financije, a poručio je i da Novak „ne čini dobro“ svojim „forsiranjem“ i „prokazivanjem“ te da čitava situacija ne bi nastala da je Novak svoj rad ranije dovršio. Vidi: SVKST, AIT, M-681/1.3 Korespondencija s Račićem i Grgom Novakom..., Jakša Račić Ivi Tartaglii, 30. IX. 1931.

¹⁵⁶³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 110., Ivo Tartaglia Grgi Novaku, veljača 1940.

¹⁵⁶⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 167., Grga Novak Ivi Tartaglii, 20. III. 1940.

¹⁵⁶⁵ Ante SAPUNAR, „Grga Novak povjesničar Dalmacije i povjesničar Splita 2. IV. 1888 – 9. IX. 1978.“, *Kulturna baština*, 9-10/1979., 3.-4.

¹⁵⁶⁶ SVKST, M-611/II d, ZOV, Izvanredna sjednica, 17. VIII. 1921., br. 1072/4

Skoro čitavo desetljeće nije bilo dalje riječi o ovom potezu Općine, sve do kolovoza 1931. i desete godišnjice obilježavanja vladavine kralja Aleksandra I. Karađorđevića.

U ime Općinske uprave Roko Stojanov tada je predložio da Općinsko vijeće jednoglasno *per acclamationem* prihvati ostvarenje prethodnog zaključka o podizanju spomenika oslobođenja, posvećenog kralju Petru. To je značilo davati odobrenje Općinskoj upravi u podizanju iznosa koji se nalazio u Gradskoj štedionici u Splitu, ranije prikupljanog od ujedinjenja pod imenom „Dar slobode“ (oko 580 000 dinara). Ujedno su se predviđali i banski doprinosi (500 000 dinara) te eventualni dobrovoljni prilozi. Troškovima je obuhvaćeno i proširenje Francuske obale, mjesta gdje se spomenik trebao postaviti. Neki vijećnici upozoravali su da iznosi neće biti dovoljni te da svi u čitavoj državi moraju pomoći jer to nije isključivo stvar Splita, dok su drugi držali da će prihvaćanje tog zaključka samo odužiti čitavo podizanje spomenika.¹⁵⁶⁷

Službeni ugovor s Meštrovićem oko spomenika oslobođenja odobren je na redovitoj sjednici u rujnu iste godine. Prije detalja ugovora vijećnika Ružića zanimao je razlog odgađanja licitacije za nasip Francuske obale. Račićev je kao objašnjenje naveo štednju te mogućnost da se spomenik postavi na trenutnom stanju spomenute obale ili na Sustipanu.¹⁵⁶⁸ Ovaj gotovo beznačajni dio diskusije imat će zapravo značajne posljedice prilikom buduće rasprave između Splitske općine i samog Meštrovića.

Ugovor je predviđao ukupne troškove od gotovo 2,6 milijuna dinara, u što je spadao honorar Meštroviću u iznosu od 1 milijun, 500 000 odmah isplativih, a ostatak kada Općina prikupi novac. Potonja je institucija, pak, baratala iznosom od 1 080 000 dinara (iznos od „Dara slobode“ i banskih doprinosa) te je morala pokriti materijal za izradu spomenika. Najvažnije od svega, predviđeno je plaćanje kada Splitska općina bude imala potrebnog novca. Naime, stavke ugovora isticale su „pretpostavku“ platežne moći Općine u svakom trenutku jer će u suprotnom (izgradnja spomenika) ovisiti o (općinskim) doprinosima. Općinsko je vijeće jednoglasno prihvatilo prijedlog ugovora za izgradnju spomenika od 13, 5 metara s dva reljefa posvećena kraljevima Petru I. Karađorđeviću i Tomislavu.¹⁵⁶⁹

Nakon sjednice u *Novom dobu* pojavila se vijest da će sve troškove osim spomenutog iznosa od „Dara slobode“ snositi općina¹⁵⁷⁰, no to je odmah demantirao Račić naglasivši da

¹⁵⁶⁷ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXII. redovita sjednica, 10. VIII. 1931., br. 12455/816; „Sinoćnja sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 184., 11. VIII. 1931., 4.

¹⁵⁶⁸ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXIII. redovita sjednica, 24. IX. 1931., br. 14881

¹⁵⁶⁹ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXIII. redovita sjednica, 24. IX. 1931., br. 14881; SR-AJ-38, 13-44, Dopisnik CPB Split, pov. br. 491., 24. IX. 1931.

¹⁵⁷⁰ „Prihvaćen spomenik o izgradnji spomenika Oslobođenja“, *ND*, br. 223., 24. IX. 1931., 6.

aktualno stanje ne dopušta općini trošenje vlastitih sredstava i da u ovom slučaju ona samo „izvršava patriotski posao.“¹⁵⁷¹ Račićev demanti nije jasno izrekao pravo stanje stvari jer smo vidjeli da je ukupni troškovnik spomenika glasio 2,6 milijuna dinara, a Splitska općina banskim je doprinosima i ranije prikupljenim novcem baratala niti sa 40 % potrebnog novca. Nejasno je bilo je li prikupljanje ostalih 60 % sredstava spadalo u „patriotski posao?“¹⁵⁷²

Zatišje oko ovoga pitanja trajalo je sve dok Meštrović u drugoj polovici 1933. nije poslao pismo novoj Općinskoj upravi kojim je tražio raskidanje spomenutog ugovora. Kao razlog naveo je neslaganje s prethodnom odlukom Splitske općine da problem plaćanja riješi otuđenjem jednog gradskog objekta. Meštrović je ujedno zatražio i da Općinska uprava što prije prihvati njegov zahtjev te pred Općinskim vijećem izjavi da on (Meštrović) nikada nije primio nikakav honorar od Splitske općine.¹⁵⁷³

Budući da odgovor na ovaj zahtjev nije dolazio, Meštrović je tražio što hitnije rješenje pitanja pa se obratio Tartaglii. Prepričavši mu odnos sa Splitskom općinom, upozorio je da Općinska uprava ovaj zahtjev nije iznijela pred Općinskim vijećem, već je Kargotić osobnim posjetom Meštroviću iznio razloge zbog kojih to nije učinjeno, ponovno sa željom nalaženja nekog novog rješenja. Meštrović je ostao nepopustljiv pri ranijoj odluci pa je zamolio Tartagliu da ovo pitanje što prije završi.¹⁵⁷⁴ Potonji je odmah reagirao i Općinskoj upravi poslao pismo kojim je tražio hitno raskidanje ugovora.¹⁵⁷⁵ Općinska uprava je odgovorila kako je odlučeno da će se Meštroviću isplatiti honorar te napokon podignuti spomenik na Francuskoj obali, čim ju Direkcija pomorskog saobraćaja proširi u budućnosti. Naime, i Banska uprava morala je pristati na raskidanje ugovora.¹⁵⁷⁶

Meštrović je oštro prosvjedovao na odluku te ponovno zatražio raskidanje ugovora tvrdeći da je odluka Općine „u opreci s ugovorom (koji nije ni pročitala), pravnim pojmom i zdravim razumom.“ Ugovor ni na kojem mjestu po njemu nije spominjao proširenje cijele obale, a ni Banska uprava nije sudjelovala u njegovom sklapanju, tvrdio je Meštrović.¹⁵⁷⁷

¹⁵⁷¹ „Odakle će se Meštroviću platiti spomenik Oslobođenja“, *ND*, br. 225., 26. IX. 1931., 6.

¹⁵⁷² U drugoj polovici 1932. *Jadranska pošta* objavila je sliku kako bi trebao izgledati Meštrovićev spomenik oslobođenja, „čim se poprave (općinske) prilike“ Vidi: „Kako g. Meštrović zamišlja spomenik blpk. Kralju Petru Oslobodiocu?“, *JP*, br. 240., 14. X. 1932., 4.

¹⁵⁷³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Ivan Meštrović općini Split, 18. VIII. 1933.

¹⁵⁷⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Ivan Meštrović Ivi Tartaglii, 21. X. 1933.

¹⁵⁷⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Ivo Tartaglia (splitskoj) Općinskoj upravi, 4. XI. 1933.

¹⁵⁷⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Općinska uprava Ivi Tartaglii, 27. XI. 1933.

¹⁵⁷⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Utok Ivana Meštrovića protiv zaključka Općinske uprave od 27. XI. 1933.

Novim pismom od Tartaglie je zatražio formiranje Obraničkog suda imenujući Danu Matošića svojim svjedokom.¹⁵⁷⁸

Ovoga je puta splitska Općinska uprava odgovorila opsežnim pismom u kojem je isticala „patriotske razloge“ zbog kojih ne želi raskinuti ugovor, a nikako „razloge lične prirode“, kao što je tvrdio Meštrovic. Aktualna Općinska uprava (Kargotićeva, op. M. B.) nije sudjelovala u sklapanju ugovora iz 1931., koji je po sadašnjem vodstvu Općine govorio da spomenik (a ne reljef) mora biti postavljen na stvorenoj Francuskoj obali, do čijeg proširenja kao glavnog preduvjeta rada, još nije došlo. Ne namjeravajući se upuštati u „nepotrebno i nekorisno polemiziranje“, općinska je Uprava ipak naglasila da je Meštrovic mogao prihvatiti raniju odluku kojom bi se oslobodio svake obveze dok se ne počne s gradnjom Francuske obale. Time se Općini ne bi nametnula „neugodna dužnost“ raskidanja ugovora iz 1931., nastalog na temelju odluke splitskog Općinskog vijeća iz 1921. Na temelju svega, odlučilo se udovoljiti Meštrovicевой želji.¹⁵⁷⁹

Ugovor između Splitske općine i Ivana Meštrovica službeno je raskinut na sjednici splitskog Općinskog vijeća u prosincu 1933. Posebnim je izvještajem Općinska uprava utvrdila da se Meštrovicu zbog „nastalih poteškoća u privremenim financijskim odnošajima i prilikama“ nije mogao isplatiti honorar pohranjen u Gradskoj štedionici. Iako je spomenuta Ustanova namjeravala prodati jedan objekt u svom vlasništvu i tako dobiti novac za honorar, Meštrovic je to odlučno odbio i zatražio ništavnost ugovora, kako od Općinske uprave, tako i od Vijeća. Iako je potomje tijelo prihvatilo raskid ugovora, dalo je Općinskoj upravi slobodu djelovanja da na drugi način pokuša podignuti spomenik, a prikupljeni je novac odlučilo iskorisiti za izgradnju uboškog doma u spomen kralju Petru.¹⁵⁸⁰

Meštrovic nije želio prihvatiti prijedlog prodaje, koji je nudila Gradska štedionica jer nije želio da mu se ubuduće spočitava kako je općina morala prodavati svoje objekte za podmirenjem njegovih dugova. S druge strane, i dalje malo nejasno ostaje pitanje je li proširenja Francuske obale ušlo u konačni ugovor, što je vrh Općine tvrdio, a Meštrovic negirao. Naime, nepotpisani nacrt ugovora sačuvan u Tartagliinoj ostavštini spominje da će se spomenik „po Meštrovicевой želji“ postaviti na Francuskoj obali, ispred zgrade Srpske banke.¹⁵⁸¹ Prema

¹⁵⁷⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., pismo Ive Tartaglie Općinskom upraviteljstvu, 4. XII. 1933.

¹⁵⁷⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Općinska uprava Ivi Tartaglii, 18. XII. 1933.

¹⁵⁸⁰ SVKST, M-611/III f, ZOV, VII. redovita sjednica, 21. XII. 1933., Pres broj 2459; „Raskinut ugovor sa g. I. Meštrovicem za izradu spomenika na obali“, *JP*, br. 299., 22. XII. 1933., 4.-5.

¹⁵⁸¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Ugovor između općine Split i Meštrovica, 19. IX. 1931. (datum je dopisan ručno.)

nacrtu se navodi samo mjesto postavljanja, no ne spominje se nigdje proširenje. Prema tome bi Meštrovićeve tvrdnje trebale biti ispravne.

Dopisom s početkom 1934. splitsko je Općinsko vijeće službeno obavijestilo Tartagliu o raskidanju ugovora za spomenik oslobođenja, posvećen kralju Petru I. Karađorđeviću. Na redovitoj sjednici utvrđeno je da Općina ne može podmiriti troškove honorara prema ugovoru, a Meštrovićevo odbijanje da se novac prikupi na druge načine, doveo je da konačnog raskidanja ugovora, ukratko je navedeno u objašnjenju.¹⁵⁸²

Tartaglia je primio zaključak Općinskog vijeća ironično dodavši da se time omogućuje Splitskoj općini podizanje novoga spomenika, „jeftinijega i praktičnijega“ od Meštrovićeva prijedloga. Među stvarne razloge koji su Meštrovića nagnali na traženje raskida ugovora naveo je glasine da je Meštrović primio pola milijuna dinara ni za kakav rad, a Općinska uprava, osim što nije ispunila uvjete ugovora i platila iznos koji je trebala, ničim nije opovrgnula te glasine.¹⁵⁸³

Cijelu ovu situaciju u nekoliko rečenica spominje i Trumbić. Prema njemu, Meštrović je naveo da mu je Splitska općina pokušala „podmetnuti“ potpisivanje ugovora kojim ne bi radio spomenik, misleći time najvjerojatnije na Kargotićev prijedlog. Meštrović je zaprijetio tužbom protiv Splitske općine, za koju su i Tartaglia kao odvjetnik i ban Jablanović bili uvjereni da će biti uspješna.¹⁵⁸⁴ Naposljetku je ipak došlo do (bezbolnijeg) raskidanja ugovora.

4.6. Tartagliini sukobi

Bivši gradonačelnik i ban Primorske banovine Ivo Tartaglia tijekom ovoga razdoblja vodio je čak pet značajnih sukoba/polemika, i to prije i poslije vršenja banske dužnosti. Polemika s općinskim vodstvom Kargotić/Ivanišević već je prikazana pa se neće ponavljati, dok će se o sukobu nastalom objavljivanjem Zagrebačkog memoranduma također naknadno govoriti. Pozornost će se, stoga, posvetiti trima sukobima: sporu s Fabijanom Kaliteranom 1929., polemici s *Novim dobom* 1933./1934., koja je imala i značajnih posljedica po djelovanju splitskog tiska, te velikom sukobu s Josipom Smodlakom iz prve polovice 1935., koja se s vremenom proširila i na druge političare i javne djelatnike. Sva tri sukoba zapravo su međusobno povezana: spor Tartaglie s Kaliteranom imao je za posljedicu narušene odnose s

¹⁵⁸² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Općinska uprava Ivi Tartaglii, 14. I. 1934.

¹⁵⁸³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 161., Ivo Tartaglia Općinskoj upravi, 23. XII. 1933.

¹⁵⁸⁴ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 644., bilješka (br. 269) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 4. II. 1934.

Novim dobom, a polemika sa Smodlakom vodila se na relaciji *Novo doba – Jadranski dnevnik*, Tartagliinom novopokrenutom glasilu.

4.6.1. Sudski spor Tartaglia-Kaliterna¹⁵⁸⁵

Ovaj spor, privremeno suspendiran zbog Tartagliina banovanja, spadao je među najzanimljivije sukobe u međuratnom Splitu. Većinu materijala iz ovoga predmeta nalazimo u mjesnim novinama i arhivskom gradivu, manjim dijelom u Senjanovićevoj ostavštini, a većim u među materijalima Tartagliine odvjetničke pisarnice, pohranjene u Državnom arhivu u Splitu.

Sukob je započeo 1929. nakon što je novo Općinsko vijeće imenovalo članove Uresnog povjerenstva.¹⁵⁸⁶ Nezadovoljan sastavom istoga, Kaliterna se krajem svibnja iste godine javio člankom objavljenim u *Novom dobu* pod nazivom: „Kako su birani općinski odbori: javno pismo općinskom vijeću Splita.“ Pismom je utvrdio da aktualni općinski odbori, pri čemu se on kao arhitekt u prvom redu osvrnuo na Uresno povjerenstvo, nisu birani po načelu stručnosti (ključna riječ članka, op. M. B.), suprotno prethodnom razdoblju. Važnije za nas jest što se Kaliterna na dva mjesta očešao o Tartagliu: kao prvo, naveo je da se ne smije dopustiti postavljanje Grgura Ninskoga na predloženo mjesto, bez obzira na prethodne odluke i mišljenje nadležnih krugova, poput dan ranije objavljenoga Tartagliina članka¹⁵⁸⁷, dok je na drugome mjestu naveo da bi bez ranijih intervencija na obali sada umjesto asfalta stajao trščanski brus, a umjesto otvorenoga mora zatvoreni korzo.¹⁵⁸⁸ O potonjem pitanju raspravljalo se u prethodnom dijelu rada, posvećenom Tartagliinom upravljanju Splitom 1920-ih.

Na sjednici Općinskoga vijeća Tartaglia je članak svrstao kao „neumjesno napisan“ s potpuno drugim ciljevima od gradskog interesa. Podsjetio je na Kaliternino sudjelovanje u

¹⁵⁸⁵ Više o Fabijanu Kaliterni vidi u: H. GANZA ČALJKUŠIĆ, „Gusar na pramcu...“, 155., D. TUŠEK, *Leksikon splitske moderne...*, 47.-48.

¹⁵⁸⁶ Novi članovi Uresnog povjerenstva bili su: don Frane Bulić, Vorih Matković (inženjer), Marin Marasović (graditelj), Angjeo Uvodić (slikar), Dane Žagar (arhitekt), Kuzma Gamulin (arhitekt), Ante Kragić (građ. poduzetnik), Dane Matošić (inženjer) i Ivan Šakić (inženjer). Stanko PIPLOVIĆ, „Uresno povjerenstvo splitske općine“, *Kulturna baština*, 21/1991., 162.-163.

¹⁵⁸⁷ Tartagliin članak zagovarao je Meštrovićeovu ideju postavljanja spomenika Grgura Ninskoga na Peristol. Vidi: „O mjestu Meštrovićeova spomenika Grguru Ninskome“, *ND*, br. 131., 23. V. 1929., str. 3.-4.

¹⁵⁸⁸ „Kako su birani općinski odbori“, *ND*, br 132. 24. V. 1929., 4.

Uresnom povjerenstvu kada u njemu nisu sjedili sami stručnjaci¹⁵⁸⁹ te istovremenog zapuštanja mnogih stvari u gradu.¹⁵⁹⁰

Odgovor je izazvao Kaliternu¹⁵⁹¹ da od Tartaglie zatraži objašnjenje što je mislio pod „drugim interesima“, a ujedno je i negirao suradnju s „nekulturnima“ u Uresnom povjerenstvu. Prilikom odgovora naveo je i sljedeće riječi: „Građanstvo, koje nas oba dobro pozna prosudit će, tko je od nas koristi od javnog rada imao.“¹⁵⁹²

Zaprijetivši tužbom, Tartaglia je u dogovoru sa svojim odvjetnicima zatražio od Kaliternine da javno putem *Novog doba* opozove spomenute tvrdnje.¹⁵⁹³ Budući da do izjave nije dolazilo, Tartaglia je na temelju klevete i uvrede časti putem tiska odlučio podignuti sudsku tužbu protiv Kaliterne.¹⁵⁹⁴ U obrazloženju tužbe Tartagliini su odvjetnici tvrdili da dio teksta o „sudu građana“ tumači da se Tartagliia kao gradonačelnik i u ovom trenutku zamjenik gradonačelnika okoristio svojim položajima, iako za vrijeme vršenja ove službe nije primao nikakvu naknadu.¹⁵⁹⁵ Uopće, to što je *Novo doba* objavljivalo Kaliternine članke također nam pokazuje narušenost odnosa između njegova urednika Brajevića i Tartaglie.

U fondu Tartagliine odvjetničke pisarnice sačuvan je dio Kaliterninog odgovora kojim je optuženi tražio odbacivanje tužbe tvrdnjom kako je činjenica da je Tartaglia vršenjem gradonačelničke službe svakako imao korist. U prvom redu njegov odvjetnički ured postao je „privlačniji“ strankama, a kao član (predsjednik) nekih odbora, primjerice „Električnih poduzeća“, dobivao je novac za naknadu.¹⁵⁹⁶ U Senjanovićevoj ostavštini nalazimo i na još jedan dio odgovora kojim je Kaliterna Tartaglii spočitnuo istovremeno obavljanje gradonačelničke dužnosti i dužnosti odvjetnika tvornice „Split.“¹⁵⁹⁷

¹⁵⁸⁹ Općinska je uprava u prvoj polovici 1920-ih, upozorava Piplović, često prelazila preko mišljenja Uresnog povjerenstva, koje je 1927. bilo u sljedećem sastavu: don Frane Bulić, Petar Senjanović, Vorih Matković, Dane Matošić, Vjekoslav Ivanišević, Josip Barač, Ljubo Karaman i Danilo Žagar. Vidi: S. PIPLOVIĆ, „Uresno povjerenstvo...“, 160.-161. Piplović u članku ne navodi kada je Kaliterna točno bio član dotičnog tijela, no možemo pretpostaviti da je to bilo u prvoj polovici 1920-ih.

¹⁵⁹⁰ „Druga sjednica Opć. Vijeća“, ND, br. 134., 27. V. 1929., 6.; „II. Redovita sjednica općinskog vijeća“, JP, br. 122., 27. V. 1929., 2.-3.

¹⁵⁹¹ Splitska sekcija Udruženja graditelja i Udruženja zidarskih majstora dopisima u *Novom dobu* također je napala Kaliternu da mu nekvalificirani članovi nisu smetali dok je pripadao Uresnom povjerenstvu 1920-ih. Vidi: „O biranju općinskih odbora“, ND, br. 135., 28. V. 1929., 3.

¹⁵⁹² „Kako su birani Općinski Odbori“, ND, br. 140., 4. VI. 1929., str. 4. U međuvremenu je Kaliterna objavio članak u *Novom dobu* kojim je zauzeo stranu „protuperistilaca“ oko smještaja Grgura Ninskoga, dakle, stav protivan Tartaglii. Vidi: „Borba za i protiv Peristila“, ND, br. 141., 5. VI. 1929., 4.

¹⁵⁹³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Vjekoslav Škarica Fabijanu Kaliterni, 5. VI. 1929., Vjekoslav Škarica Ivi Tartaglii, 5. VI. 1929.

¹⁵⁹⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., „Kako su birani Općinski Odbori: priopćeno“, ND, br. 143., 7. VI. 1929., 4.

¹⁵⁹⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Dojava proti Fabijanu Kaliterni

¹⁵⁹⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Dio odgovora, Fabijan Kaliterna 26. VI. 1929.

¹⁵⁹⁷ SVKST, APS, M 127/1 EI, Odgovor dr. Peruta tužiocu dr. Tartaglia, [1929.],

Sačuvani dio odgovora Tartagliine strane prije svega isticao je da je riječ o novom, smišljenom napadu Kaliterne i prijatelja. Bez reakcije na navode o „sudu građanstva“, značilo bi da tužitelj (Tartaglia) „nema čistu savjest“, što bi posebno odjeknulo u krugovima izvan Splita. I navodi o „privlačnosti“ ureda vrijeđali su tužiteljevu odvjetničku struku i sposobnost. Replika se, uz podsjetnik na razvitak Splita 1920-ih, dalje osvrta na razne Kaliternine navode, nesačuvane u fondu, poput vršenja Tartagliine odvjetničke službe za grad, pitanja raznih gradskih institucija: Gradske štedionice, općinskog pogrebnog poduzeća, Gradske plinare, Električnih poduzeća i ostalog pa je zaključak replike bio da je Tartaglia zapravo imao znatnu štetu od javnoga rada, a ne korist.¹⁵⁹⁸

Slično prethodno navedenom sporu s Dušanom Jankovom, i sada se tražila osuda optuženoga po Zakonu o štampi, plaćanje materijalne naknade namijenjene Caritasu te tiskanje izjave u *Novom dobu*. Uz prozvano mnoštvo svjedoka, pretežito članova općinskih uprava, negirana je korist koju je Tartaglia imao u vrijeme vođenja grada, no priznalo se da je tužitelj primao dio naknade od Gradske štedionice. S druge strane, svaki eventualni honorar, poput prihoda od Pogrebnog poduzeća, Gradske plinare i Električnog poduzeća odlazio je u humanitarne svrhe, u prvom redu Caritasu¹⁵⁹⁹ ili drugim namjenama.¹⁶⁰⁰ Iako se isticala Tartagliina velika ljubav prema Splitu, „unatoč gradu i građanima koji to ponekad ne zaslužuju“, ogledana i u izostanku naplaćivanja odvjetničkih usluga, zanimljivo je što se ni na kojem mjestu nije spominjalo Tartagliino zastupanje društva „Split.“¹⁶⁰¹

Prozvani i optuženi Kaliterna ponovno je negirao sve navode, i dalje držeći očito povećanje prihoda Tartagliina odvjetničkog ureda za vrijeme vršenja ranijih dužnosti. Posebno je upozorio na klasični sukob interesa u Tartagliinom istovremenom obavljanju dužnosti gradonačelnika, predsjednika Električnih poduzeća i zastupanju tvornice „Split“, iako se potonja suprotstavljala općinskim interesima. Novac predan u tantijemima kao posljedicama članstava raznih društava nije ni približno iznosio ukupnoj zaradi, ujedno je tvrdio Kaliterna.¹⁶⁰²

Tartagliino postavljanje na mjesto bana Primorske banovine navelo je Disciplinsko vijeće Odvjetničke komore u Splitu da na sjednici u studenom 1929. (privremeno) prekine ovaj

¹⁵⁹⁸ Na jednome je mjestu Tartaglia naveo da time ne misli na Kaliternine „motive lične koristi“, već na „sasvim lične motive“ te da je riječ samo o „jednoj novoj karici u kampanji“ koja se odavno vodi protiv Tartaglie. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Dr. Ivo Tartaglia c) ing. Fabjan Kaliterna, P 839/29.

¹⁵⁹⁹ Caritasova potvrda iz lipnja 1929. navodi da je Tartaglia novac od Električnih poduzeća davao za prehranu siromašnih u Splitu. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Caritas Ivi Tartaglii, 18. VI. 1929., br. 25/1929.

¹⁶⁰⁰ U tu skupinu svrstani su spomenik Marku Maruliću i djelovanje Narodne ženske zadruge.

¹⁶⁰¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., nedatirani dokument.

¹⁶⁰² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Odgovor Kaliterne, 20. IX. 1929.

sudski proces.¹⁶⁰³ Po prestanku vršenja Tartagliine banske dužnosti proces je ponovno postao aktualan pa se postavlja pitanje što se dogodilo s Tartagliinom tužbom protiv Kaliterne. Rezultat ovog sudskog procesa ne nalazimo u arhivu Tartagliine odvjetničke kancelarije, no zato epilog nalazimo u Senjanovićevoj ostavštini u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici. Senjanović tako navodi da je Tartaglia kao „šestosiječanjski ban“ uložio čitavi svoj utjecaj te uspio prekinuti parnicu, na što je Kaliterna „ili iz dobroćudnosti ili slabosti karaktera“, pod utjecajem Meštrovića i drugih Tartagliinih prijatelja pristao i tako „Tartagliu spasio gotovo moralne katastrofe.“¹⁶⁰⁴ Time je Senjanović, otprije suprotstavljen bivšem gradonačelniku i banu, vjerovao u Kaliterninu nevinost i uspjeh u dokazivanju svih za Tartagliu kompromitirajućih podataka.

4.6.2. Sukob s *Novim dobom*

Kratka vijest objavljenja u *Novom dobu* krajem 1933. o članstvu Ive „Tartaglie u upravi talijanskog društva *Monte Promina*¹⁶⁰⁵ bila je samo uvod u nadolazeći članak iste novine iz druge polovice mjeseca pod naslovom „Može li član uprave talijanskih poduzeća u Dalmaciji biti predsjednikom *Jadranske straže*?“ Njime se, naime, jasno istaknulo da Tartaglia ne može istovremeno obavljati dvostruku dužnost predsjednika *Jadranske straže*, „narodno-obrambene institucije“ u prvom redu usmjerene protiv „tuđinskog utjecaja“, misleći time na Italiju, ali i člana upravnog odbora jednog talijanskog poduzeća. Očekivalo se, stoga, da bivši ban Primorske banovine preda ostavku na mjesto predsjednika *Jadranske straže*.¹⁶⁰⁶

Napad *Novog doba* možda je bio iznenađujući široj javnosti, no ispod površine već su otprije postojali zabilježeni jači sukobi između Ive Tartaglie s jedne, te novih vlasnika lista Brajevića i Barišića s druge strane. Postavlja se pitanje kada su ovi sukobi točno započeli. U prethodnom dijelu rada pozornost je dana i *Novom dobu* pa smo vidjeli Kisićeve pokušaje financijskog saniranja novine prije same smrti. To je uključivalo i ponudu Tartaglii, koji je tako postao član zadruga s ukupno 477 udjela.

Izvore sukoba, stoga, možemo vidjeti upravo i u Tartagliinom preuzimanju značajnijeg dijela udjela, koji je očito držao da preuzimanjem većeg broja udjela, zajedno s bliskim suradnicima, sada može i značajnije utjecati na uređivačku politiku lista. Tome se Brajević

¹⁶⁰³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Sjednica Disciplinskog vijeća Advokatske komore u Splitu, 11. XI. 1929.

¹⁶⁰⁴ SVKST, APS, M 127/1 E I Anti – Tartaglia, Odgovor dr. Peruta tužiocu dr. Tartaglia, [1929.]

¹⁶⁰⁵ „Iz Službenog Glasnika“, *ND*, br. 287., 9. XII. 1933., 6.

¹⁶⁰⁶ „Može li član uprave talijanskih poduzeća u Dalmaciji biti predsjednikom *Jadranske straže*?“, *ND*, br. 294., 18. XII. 1933., 2. Tartaglia je također 1930., a možda i kasnije, zajedno s Nikom Subotićem bio član uprave francuskog društva „*La Dalmatienne*“, *ND*, br. 116., 20. V. 1930., 3.

protivio držeći da *Novo doba* mora ostati nezavisan list, vjeran Tartaglii do točke koja se ne protivi većinskim interesima Splita. Ta točka bila je pitanje smještaja spomenika Grgura Ninskoga. Bitno je istaknuti da je to izazvalo prvi ozbiljniji sukob između Brajevića i Tartaglie, koji je držao da dnevnik o ovom pitanju mora pisati prema „željama i ciljevima onih koji su *Novo doba* spasili“, čime je mislio na sebe.¹⁶⁰⁷ Brajević je u relativno pomirljivom odgovoru odgovorio kako je pomislio da je i sâm Tartaglia protivan smještaju spomenika na Peristil. Držao je i potrebnim da se *Novo doba*, koje ne predstavlja Tartagliu, uključi u polemiku oko mjesta postavljanja spomenika.¹⁶⁰⁸

Tijekom kampanje za općinske izbore 1928. novina je ponovno poput 1926., podržala Ivu Tartagliu, no da unatoč tome sukob nije zaboravljen, svjedoče nam događaji prilikom objavljivanja prvog članka Fabijana Kaliterne u *Novom dobu* uperenog protiv Tartaglie. Ponovno ljutiti Tartaglia spočitnuo je Brajeviću da je očekivao ograđivanje od članka, pogotovo što se list tiskao zahvaljujući sredstvima koja je on „dao i pribavio“, a sada mu se člankom nije dala obična kritika, već „najprostija kleveta.“¹⁶⁰⁹

Ovoga je puta Brajević žustrije reagirao, štoviše, za svoje narušeno zdravlje posredno je optužio i Tartagliu što je zajedno sa svojim istomišljenicima ulaskom donio „raznovrsne i trajne duševne borbe“ zbog čega je bilo bolje da nikada nije ni pristupio Zadruzi. Urednik *Novog doba* spočitnuo je Tartaglii da mu je uvijek izlazio u susret, i u doba kada nije bio član zadruge, a čak i išao na sud zbog njega.¹⁶¹⁰ Potpuno otvoreno, Brajević je poručio Tartaglii da sâm odluči želi li u budućnosti prijateljske ili neprijateljske veze, koje bi značile spremnost na „svaku borbu i svaki izazov, naročito pred javnošću.“¹⁶¹¹

U arhivu uredništva *Novog doba* nalazimo na Brajević tekst datiran iz ožujka 1928. o borbi unutar Zadruga po ulasku novih (Tartagliinih) dioničara između Brajevića i Barišića s jedne, a Tartaglie s druge strane. Pokušaj prvih u stjecanju dodatnih udjela bio je znak Tartaglii da ih pokuša izbaciti iz administracije lista te na mjesto urednika postaviti Niku Bartulovića. Potonji je dodatno bio nezadovoljan i zbog čestih objavljivanja Anđelinovićevih izjava.¹⁶¹² S druge strane, Brajević je isticao pogubnost Tartagliine uloge u „spašavanju“ lista, koje mu je

¹⁶⁰⁷ SVKST, AIT, M-681/2.2 B Postavljanje spomenika Grguru Ninskome u Splitu, Ivo Tartaglia Vinku Brajeviću, 19. X. 1927..

¹⁶⁰⁸ SVKST, AIT, M-681/2.2 B Postavljanje spomenika..., Vinko Brajević Ivi Tartaglii 19. X. 1927.

¹⁶⁰⁹ SVKST, AUND, Ivo Tartaglia Vinku Brajeviću, 5. VI. 1929.

¹⁶¹⁰ Iako ne navodi, možemo zaključiti da je ovime Brajević mislio na sudski proces s Krunoslavom Begom o čemu se već govorilo.

¹⁶¹¹ SVKST, AUND, Vinko Brajević Gjinu (Ivi Tartaglii), 16. VI. 1929.

¹⁶¹² Brajević je naglasio da većina dioničara redovito glasuje za upravo za Anđelinovićevu listu i da upravo „obazrivost“ lista šteti dnevniku koji mora strogo paziti na pisanje i izbjegavati aktualna pitanja.

godinama gradilo reputaciju i pružalo potporu na izborima. Zanimljivo zvuči Brajevićevo objašnjenje da su on i Barišić većinske udjele stekli „stjecajem prilika“, uvjereni da samo oni najviše brinu o listu.¹⁶¹³ Ovi navodi pokazali su se ispravnima jer je u kasnijoj polemici Tartaglia naglasio da su on i njegovi istomišljenici nakon „saniranja financijskog dijela“ umjesto nedoraslog Brajevića namjeravali postaviti „jednog odličnog novinara.“¹⁶¹⁴

U međuvremenu se dogodila Tartagliina prijava Brajevića mjesnoj policiji nakon što ban Primorske banovine nije bio spomenut prilikom dolaska rumunjskih automobilista. Brajević se branio da je Tartaglia često spominjan, a da mu u ovom slučaju nije bilo poznato da je goste zasebno primio Tartaglia u svome stanu. O prijavi je Brajević pisao Jugoslavenskom novinarskom udruženju dodavši da je riječ o jedinstvenom slučaju prijave urednika novina za nešto što nije bilo tiskano.¹⁶¹⁵

Iz ovoga možemo uočiti da je među dioničarima Zadruga „Novo Doba“ postojala podjela na tri skupine: Barišić-Brajevićevu, Tartagliinu i tzv. „neutralnu.“ Prve dvije skupine, međusobno suprotstavljene, pokušale su steći što veći broj udjela i to potvrditi na idućoj (ukupno sedmoj) sjednici, zakazanoj za posljednji dan lipnja 1930. Prije prijelaza na dnevni red utvrđeno je da je prisutno 8 zadrugara od njih ukupno 31, ali sa 8852 od sveukupnih 9128 udjela. Sljedeća tablica pokazuje na prisutne zadrugare s brojem udjela kojima su raspolagali, bilo vlastitim ili preko punomoći.

*TABLICA XL.: prisutni zadrugari i njihovi udjeli*¹⁶¹⁶

Brajević	3044 udjela
Barišić	3109 udjela: 3044 osobno i navedena punomoć 65 udjela
Ivo Antičević	60 udjela
Franjo Zavoreo	1 udio
Šime Jakelić	310 udjela
Vicko Juras	10 udjela
Dane Matošić	71 udio
Niko Bonetti	1947 udjela – 30 osobno, punomoć od: Ivo Tartaglia 781 udjel, Niko Ljubić 213, Mate Matić 213, Emer Tartaglia 142, Dano Ilić 142, Ljubo Rismondo 142, Lujo Rismondo 142, Petar Rismondo 71, Vjekoslav Škarica 71

¹⁶¹³ SVKST, AUND, Vinko Brajević 9. III. 1928.

¹⁶¹⁴ „Zašto i ko? Urednik *Novog Doba* i jugoslavenstvo, nacionalizam i narodna obrana“, *JP*, br. 300., 23.-24.-25.-26. XII. 1933., 2.-3.

¹⁶¹⁵ SVKST, AUND, Zapisnik Brajević 11. VI. 1930.; Brajević Jugoslavenskom novinarskom udruženju, 19. VI. 1930.

¹⁶¹⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Zapisnik VII. redovite glavne skupštine Nakladne zadruge „Novo Doba“ r.z.s.o.j. u Splitu održane 30. juna 1930. u 6 sati popodne

Upadljiv je veliki broj udjela u rukama Brajevića i Barišića, odnosno Tartaglie s druge strane. Sljedeća tablica pokazuje kako su prvi stekli ovoliki broj udjela.

TABLICA XLI.: povećanje Brajevićevih i Barišićevih udjela

	Broj udjela s kraja 1928.	Preuzeti udjeli od kraja 1928. do sjednice	Novo raspisivanje ¹⁶¹⁷	Punomoć	UKUPNO
Brajević	1352 ¹⁶¹⁸	71 od Ive Tudora	1621	-	3044
Barišić	1153	71 od Josipa Beroša, 213 od Mate Matića ¹⁶¹⁹	1820	65	3109

S druge strane, uočavamo i kako je Tartaglia dobio pravo predstavljanja značajnog broja zadrugara, i to u vrijeme obnašanja banske dužnosti. Primjerice, pri stjecanju 284 udjela Šimuna Raka, Tartaglia je isticao važnost za Split da „znatan dio udjela bude u rukama jedne homogene skupine ljudi“, koja ne bi dopustila da pisanje lista bude protivno „interesima Splita, naroda i države.“¹⁶²⁰ Tartagliino je pismo značajno jer pokazuje njegove poglede na dnevne novine koje bi, kako je ranije istaknulo, odgovarale interesima „Splita, narodne i države“, a dodao bih i njegovim vlastitim. Dodatna 284 udjela od Jakova Čulića Tartaglia je stekao upravo prije ove sjednice pa je ukupno baratao sa 781 udjelom.¹⁶²¹ Ovaj potez Tartaglia je napravio kako bi stekao što više udjela, baš kao što su već napravili Brajević i Barišić i pripremio se na neizbježan sukob. No, za razliku od Tartaglie, njegovi suparnici pobjedu su osigurali raspisivanjem novih udjela, i to neposredno prije ove sjednice.

Tartagliin pouzdanik Bonetti, uz potporu Jakelića, Matošića i Jurasu, bezuspješno je protestirao protiv poteza Barišića i Brajevića, no 2338 glasova bilo je nedovoljno prema ostatku skupština s ukupno 2773 glasa po starome, odnosno 3441 po novome stanju, koji su potvrdili nove udjele. Brajević je tvrdio da je upisivanje novih udjela nastalo kao posljedica financijskog poboljšanja zadruge, a ne majorizacija. Svoju pobjedu okrunio je ponovnim postavljanjem sebe na čelu tročlanog ravnateljstva, uz Barišića i Antičevića.¹⁶²²

¹⁶¹⁷ Na temelju sjednice s početka lipnja 1930. koja je to odobrila.

¹⁶¹⁸ Brajeviću je Vinko Stefanini u drugoj polovici 1927. ustupio 300 udjela, dok je krajem 1928. Dodatni 71 udio dobio od don Frane Ivaniševića. Vidi: SVKST, AUND, Vjekoslav Stefanini 23. VII. 1927., Don Frane Ivanišević, 2. X. 1928.

¹⁶¹⁹ Vidi: SVKST, AUND, Josip Beroš, 30. I. 1929.; Mate Matić, 17. VII. 1930.

¹⁶²⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 150., Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 12. VII. 1929.

¹⁶²¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Jakov Čulić Ivi Tartaglii, 10. VI. 1930.

¹⁶²² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Zapisnik VII. redovite glavne skupštine Nakladne zadruge „Novo Doba“ r.z.s.o.j. u Splitu održane 30. juna 1930. u 6 sati popodne

Iz priloženoga vidimo da je sjednica službeno potvrdila Barišićevu i Brajevićevu većinu u udjelima. Stječe se dojam da je možda Niko Bonetti, kao Tartagliin bliski prijatelj, očito mogao i žustrije intervenirati oko pitanja udjela, iako, s manjim brojem glasova nije imao veće šanse. Sjednici Tartaglia nije prisustvovao, no pitanje je koliko bi uopće njegova prisutnost mogla promijeniti odluke.¹⁶²³

Budući da je ovom skupštinom uvidio da nema dovoljan broj udjela kojima bi se uspješno mogao boriti protiv Barišića i Brajevića, Tartaglia je godinu dana poslije, sredinom 1931., odlučio istupiti iz Zadruga i zatražiti povrat novca. Zahtjev je došao točno godinu dana nakon održane skupštine. Vjerujem da on nije slučajno odabran i da je, moguće, do tog datuma Tartaglia pokušao nekako okrenuti situaciju u svoju korist unutar „Novog Doba“. Kada je vidio da to nije moguće, odlučio se na napuštanje Zadruga.¹⁶²⁴ Sam rastanak nije bio idiličan jer je nakon dodatne zavrzlane Zadruga obavijestila Tartagliu da novac može preuzeti u njenim prostorijama.¹⁶²⁵ Ovime se na neki način očito htjelo poniziti Tartagliu koji je na ovaj način morao doći u prostor „Novog doba“ i samo na taj način preuzeti novac stečen od isplate udjela. Izlazak iz Zadruga popratili su i Tartagliini istomišljenici. Budući da je ravnateljstvo izbjegavalo sazvati skupštinu koja bi raspravila o tom pitanju, Dane Matošić, Šime Jakelić, Lujo Rismondo, Emer Tartaglia i Niko Ljubić u dva su navrata zatražili intervenciju splitskog Trgovačkog suda.¹⁶²⁶ U odnosu na pokretanje lista i drugu polovicu 1920-ih, broj dioničara i njihovih udjela se u ovom razdoblju 1929. - 1933. znatno promijenio o čemu svjedoči sljedeća tablica:

¹⁶²³ Ista skupina izabrana je na skupštini održanoj sredinom 1933., dok su Nadzorni odbor činili Brajević, Barišić i Stjepan Tomašević. Vidi: SVKST, AUND, Izvještaj revizora F. Ž. Donadinija na datum 28. XII. 1933.

¹⁶²⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Ivo Tartaglia Nakladnoj zadrugi „Novo Doba“ uknjižena sa ograničenim jamstvom, 30. VI. 1931.; Nakladna zadruga „Novo Doba“ Ivi Tartaglii, 4. VII. 1931.; Nakladna zadruga „Novo Doba“ Ivi Tartaglii, 31. XII. 1931.

¹⁶²⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Nakladna zadruga „Novo Doba“ Ivi Tartaglii, 9. I. 1933.

¹⁶²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Prijedlog Dane Matošića, Luje Rismonda, Emera Tartaglie i Nike Ljubića Okružnom kao Trgovačkom sudu u Splitu. 11. VIII. 1932.; SVKST, AUND, Pismo Ravnateljstvu 19. VII. 1932.; Jakelić, Ivo Tartaglia, Bonetti, Rismondo, Ivo Tartaglia, Matošić i Ljubić. Nevaljanost ovih tužbi utvrdio je revizor Frano Ženko Donadini. Vidi: SVKST, AUND, Izvještaj revizora F. Ž. Donadinija na datum 28. XII. 1933.

Tablica XLII: ime i prezime zadrugara, broj udjela i njihov iznos (iznos svakog udjela iznosi 25 dinara)¹⁶²⁷

Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1929.	31. XII. 1930.	31. XII. 1931.	31. XII. 1932.	31. XII. 1933.
Mate Barišić	1224	3257	3257	3258	4159 ¹⁶²⁸
Milan Marušić	310	-	-	-	-
Don Stipe Tomašević	60	60	60	60	60
Grgo Peroš	1	1	1	1	1
Adolf Štuk	1	1	-	-	-
Ivan Cipci	5	5	5	5	5
Vicko Juras	10	10	10	10	10
Jozo Arambašin	60	60	60	60	60
File Marasović	5	5	-	-	-
Ivo Antičević	60	60	60	60	60
Niko Bonetti	30	30	30	30	30
Frano Zavoreo	1	1	1	1	1
Ivo Tartaglia	497	781	-	-	-
Jakša Račić	142	142	142	142	142
Dane Matošić	213	213	-	-	-
Don Ante Bezić	5	5	5	5	5
Mate Grgičević	4	4	4	4	4
Jerko Čulić	284	-	-	-	-
Vinko Brajević	1423	3044	3050	3051	3951 ¹⁶²⁹
Prva pučka dalm. banka	284	284	284	284	284
Ljubo Rismondo	142	142	-	-	-
Emer Tartaglia	142	142	-	-	-
Ivan Dinko Ilić	142	142	-	-	-
Petar Rismondo	71	71	-	-	-
Vjekoslav Škarica	71	71	71	71	71
Rudolf Pederin	71	71	71	71	71
Niko Ljubić	213	213	213	-	-
Lujo Rismondo	142	142	-	-	-

¹⁶²⁷ SVKST, AUND, Ime i prezime zadrugara te broj udjela 1929. – 1933.

¹⁶²⁸ Za upisane udjele 901 (novih)

¹⁶²⁹ 900 novoupisanih udjela

Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1929.	31. XII. 1930.	31. XII. 1931.	31. XII. 1932.	31. XII. 1933.
Mate Nakić	213	-	-	-	-
Miloš Malešević	1	1	-	-	-
Ante Barišić	-	1	1	1	1
Marin Brajević	-	1	1	1	1
Antun Brajević	-	1	1	1	1
Šime Jakelić	-	310	-	-	-
Palmina Brajević	-	1	1	1	1
Marica Brajević	-	1	1	-	-
Karlo Lešinger	-	1	1	1	1
Emanuel Vidović	-	1	1	1	1
Velimir Deželić	-	1	1	1	1
Božena Deželić	-	1	1	1	1
Marijana Kralj	-	1	1	1	1
Domina Bussato	-	1	1	1	1
Karlo Bussato	-	1	1	1	1
Don Ante Biskupović	-	1	1	1	1
Zadrugari koji su istupili				2015	214
UKUPNO	5685; 142 125 dinara	8686; 217 150 dinara	7338; 183 450 dinara	7125; 178 125 dinara	9140; 228 500 dinara

Najveći je broj zadrugara najavio izlazak istupio tijekom 1931. i 1932., o čemu svjedoči sljedeća tablica.

TABLICA XLIII.: izašli zadrugari 1931. i 1932.¹⁶³⁰

Ime i prezime istupajućeg zadrugara	Broj udjela	Iznos u dinarima
Ivo Tartaglia	781	19 525
Šime Jakelić	310	7 750
Dane Matošić	213	5 325
Lujo Rismondo	142	3 550
Petar Rismondo	71	1 775
Ljubo Rismondo	142	3 550
Emer Tartaglia	142	3 550
Miloš Malašević	1	25
UKUPNO	1802	45 050
+ Niko Ljubić	213	5 325
UKUPNO	2015	50 375

Novi zadrugari postali su u javnom životu, a i u radu zadruga gledajući njihove udjele, ne pretjerano poznati članovi, često pripadnici Brajevićeve i Barišićeve bliže obitelji. Pretpostavljam da je veći broj članova s manjim brojem udjela, bolje rečeno jedinim udjelom, posljedica Brajević-Barišićeve odluke da Zadruga, u kojoj su oni na kraju 1933., držali gotovo 90 % udjela, na papiru izgleda povoljnije s većim brojem članova. Mogli bismo reći da je Zadruga „Novo Doba“ s istoimenim listom u razdoblju 1918. - 1933. prošla fazu kojom je od jugoslavenske dalmatinske političke elite postala gotovo privatno glasilo Brajevića i Barišića, koji su u nekoliko godina gotovo četiri puta povećali broj udjela.¹⁶³¹

Uzmemo li sve ovo u obzir, službeni napad *Novog doba* na Ivu Tartagliu ne smije nas u potpunosti iznenaditi. Vidjeli smo kako je spremnost na polemiku Brajević izrazio u lipnju 1929., a da ga je ista misao i dalje vodila svjedoči nam pismo upućeno Grisogonu dvije godine kasnije. Njime je Brajević istaknuo kako „strpljivo očekuje da ćemo se mi (Brajević i Tartaglia,

¹⁶³⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45.

¹⁶³¹ Primjerice, krajem 1932. Brajević i Barišić su oštro demantirali navode o prodaji *Novog doba* „političkim osobama“ isticanjem da oni sami upravljaju sa 95 % udjela zadruga, dok je preostalih 5 % u rukama „privatnika koji ne mogu ništa darovati ili prodati bez našeg pristanka.“ Vidi: „Izmišljeni glasovi o prodaji 'Novoga Doba'“, *ND*, br. 292., 16. XII. 1932., 6.

op. M. B.) jednog dana pri nekom jačem pitanju, ogledati pred javnošću i...onda izravnati sve naše račune.“¹⁶³² Spominjanje Monte Promine Brajeviću je bio znak za napad.¹⁶³³

Polemika između Ive Tartaglie i *Novog doba* bila je duga i oštra, njezin glavni dio trajao je nekoliko mjeseci, a i kasnije se sporadično javljala sve do kraja 1940. Poput sukoba Ivanišević - Tartaglia u obliku tablice koncentrirat ćemo se samo na najvažnija suprotstavljena mišljenja. Lijevo u tablici nalazit će se tvrdnje *Novoga doba*, a desno Tartagliine. Ipak, valja naglasiti da je uskoro polemika prešla na osobno polje poput Tartagliine uloge u *Novom dobu*, sada javno obznanjene ili Brajevićevog prijeratnog (proaustrijskog) djelovanja.

¹⁶³² SVKST, AUND, Odgovor (Vinka) Brajevića (Prvislavu) Grisogonu, 20. VIII. 1931.

¹⁶³³ „Može li član uprave talijanskih poduzeća u Dalmaciji biti predsjednikom Jadranske straže?, *ND*, br. 294., 18. 12. 1933., str. 2.

Tablica XLIV.: sukob između Tartaglia i „Novog doba“¹⁶³⁴

<i>Novo doba</i>	Točke sukoba	Tartaglia
Tartaglia je u službi stranog kapitala, ostavka u društvu nije predana na vrijeme	„Monta Promina“ ¹⁶³⁵	prihvatio mjesto člana Upravnog odbora vjerujući da će moći utjecati u korist Dalmacije, predao ostavku na tu dužnost
Tartaglia treba predati ostavku jer ne može čelu Organizacije biti osoba u službi stranog kapitala	Jadranska straža	ostavka nije potrebna, Izvršni odbor Jadranske straže dao jednoglasno povjerenje ¹⁶³⁶
Trumbić, Račić i Buić su odbili sudjelovanje pa je trebao i Tartaglia	sudjelovanje drugih osoba u stranim društvima	mnoge važne ličnosti također sudjeluju
borba za nacionalne interese i služenje javnoj stvari	povod kampanje	vanjski interesi, ugovor Jadranske straže s Hrvatskom štamparijom
najveći korisnik beneficija lista, ali ujedno i njegov najveći protivnik, pokušao utjecati na djelovanje, štetna uloga	Tartaglia, Zadruga i list <i>Novo doba</i>	spasitelj lista, Brajević lažno obećao prihvaćati sugestije u uređivanju, pad kvalitete lista
demantirano austrijanstvo, istaknuo jugoslavenstvo	Brajević	austrofilaska struja, borac protiv nacionalističkog pokreta, nema legitimaciju govoriti u ime jugoslavenstva
	Hrvatska štamparija	Na Brajevićevo nezadovoljstvo, Jadranska straža je sklopila povoljan ugovor

Polemika je imala utjecaj u Splitu, ali i izvan Splita. Nacionalističke novine sa sjedištem u Splitu, *Pokret jugoslavenskih nacionalista* i *Zov s Jadrana* držale su da Tartaglia kao

¹⁶³⁴ „Može li član uprave talijanskih poduzeća u Dalmaciji biti predsjednikom Jadranske straže?“, *ND*, br. 294., 18. XII. 1933., 2.; „Nacionalizacija *Monte Promine*“, *JP*, br. 295., 18. XII. 1933., 2.; „Societa carbonifera *Monte Promina* i dr. Ivo Tartaglia“, *ND*, br. 295., 19. XII. 1933., 2.; *ND*, br. 296., 20. XII. 1933., 2., *ND*, br. 297., 21. XII. 1933., 2.; *ND*, br. 299., 25. XII. 1933., 29.; „Jednoglasno i jednodušno povjerenje Izvršnog odbora *Jadranske straže* svom pretsjedniku Dr. Ivi Tartaglia“, *JP*, br. 299., 22. XII. 1933., 1.; „Može li član uprave talijanskih poduzeća u Dalmaciji biti predsjednikom Jadranske straže?“, *ND*, br. 298., 22. XII. 1933., 2.; „Zašto i ko? Urednik *Novog Doba* i jugoslavenstvo, nacionalizam i narodna obrana“, *JP*, br. 300., 23.-24.-25.-26. XII. 1933., 2.-3.; „Dr. I. Tartaglia i *Novo Doba*“, *ND*, br. 300., 27. XII. 1933., 2.; „Dr. I. Tartaglia i *Novo Doba*“, *ND*, br. 303., 30. XII. 1933., 2.; „Dr. I. Tartaglia i *Novo doba*“, *ND*, br. 5., 6. I. 1934., 2.; „Dr. I. Tartagli u beogradskoj *Pravdi*“, *ND*, br. 5., 6. I. 1934., 3.; „Dr. I. Tartaglia i *Novo Doba*“, *ND*, br. 11., 13. I. 1934., 9.-10.; „G. dr. I. Tartaglia, rotarijanci, framasoni, i *Novo Doba*“, *ND*, br. 23., 27. I. 1934., 2.; „Dr. I. Tartaglia, *Pokret Jugoslavenskih Nacionalista* i *Novo Doba*“, *ND*, br. 41., 17. II. 1934., 2.; „Općinske radionice i Općinsko pogrebno poduzeće“, *ND*, br. 47., 24. II. 1934., 2.;

¹⁶³⁵ Iznenađen napadom, direktor *Monte Promine* tvrdio je da u tvrtki rade samo jugoslavenski radnici. Vidi: „Nacionalizacija *Monte Promine*“, *JP*, br. 297., 20. XII. 1933., 4.

¹⁶³⁶ Izvršni odbor Jadranske straže istaknuo je da je Tartaglia „jedan od najistaknutijih vođa našeg predratnog nacionalnog pokreta“, koji se je još po tuđinskom vladavinom najaktivnije zalagao i radio za ideju jugoslavenskog jedinstva. Vidi: „Jednoglasno i jednodušno povjerenje Izvršnog odbora *Jadranske straže* svom pretsjedniku Dr. Ivi Tartaglia“, *JP*, br. 299., 22. XII. 1933., 1.

predsjednik Jadranske straže ne smije biti član talijanskog društva, no Brajeviću su spočitavali da zbog proaustrijske prošlosti nema pravo napadati Tartagliin nacionalizam. U *Novom dobu* zbog toga su ih optuživali za „neodlučnost i kompromisnost“.¹⁶³⁷

Na jednome je mjestu u *Novom dobu* poručeno Tartaglii da samostalno stupi u borbu, „eventualno sa svojim vlastitim listom.“¹⁶³⁸ Slučajno ili ne, u ožujku 1934. umjesto *Jadranske pošte* pokrenut je *Jadranski dnevnik*, novi splitski dnevnik, upravo s Tartagliom među pokretačima, koji je stajao u oštroj opreci s *Novim dobom*. O odnosu *Novo doba* – *Jadranski dnevnik* i nastavku sukoba više će se pozornosti posvetiti u kasnijem dijelu rada pa ćemo ovdje samo dodati još samo nekoliko informacija, više baziranim na osobnim odnosima Tartaglie i Brajevića.

Zanimljivo je što u Tartagliinoj ostavštini nalazimo na prijepise određenih članaka iz predratnih i ratnih novina, *Smotre dalmatinske* ili *Našeg jedinstva*, koji su Brajevića povezivali s austrofilstvom, posebno ističući njegovo slavljenje austrijske vojske i Habsburgovaca.¹⁶³⁹ Ostaje otvorenim jesu li članci skupljeni otprije ili ih je Tartaglia sada pronašao kako bih ih iskoristio protiv Brajevića.

Kako su pojedine osobe i u Splitu i izvan Splita gledali na ovu polemiku? Prethodno smo vidjeli da je Izvršni odbor Jadranske straže pružio Tartaglii jednoglasnu podršku, a to je učinio i njen Mjesni odbor u Novom Sadu nazvavši pisanje *Novog doba* „atentatom na našu svetu Organizaciju“ i posljedicama „intriga lokalne prirode.“¹⁶⁴⁰ Jakša Bužančić iz CP-a poručio je da pokretači ove novinske kampanje nisu dorasli protivnici Tartaglii, kojemu potporu moraju pružati svi koji žele dobro Splitu i Dalmaciji. Kasnije će Bužančić biti posebni beogradski izvjestitelj novog Tartagliinog dnevnika.¹⁶⁴¹

Trumbić je, pak, održavao kontakte s Brajevićem koji je ponekad imao ulogu posrednika u razmjeni mišljenja između Trumbića i Korošca.¹⁶⁴² O polemici se dodatno upoznao u razgovoru s Meštrovićem, koji je, kako nam je poznato, održavao vrlo bliske prijateljske odnose s Tartagliom. Meštrović je tako tvrdio da je napad *Novog doba* bio naručen iz Beograda jer je

¹⁶³⁷ „Pokret Jugosl. Nacionalista“, *ND*, br. 29., 3. II. 1934., 2.; „Još jedan pokušaj odbrane g. dra. Ive Tartaglie“, *ND*, br. 53., 3. III. 1934., 2.; „Slučaj *Novo Doba* – Dr. Ivo Tartaglia“, *Zov s Jadrana*, br. 4., 2. III. 1934., 2.; br. 5.-6., 31. III. 1934., 6. Vidi: Marijan BULJAN, „Ivo Tartaglia i *Jadranski dnevnik* (1934. – 1938.)“, *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, 199.-200.

¹⁶³⁸ „Još jedna pokušaj odbrane g. dra. Ive Tartaglie“, *ND*, br. 53., 3. III. 1934., 2.

¹⁶³⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., *Naše jedinstvo*, 22. XII. 1910.; *Smotra dalmatinska*, 5. IX. 1914.

¹⁶⁴⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 115., Prijepis Oblasnog i Mjesnog odbora Jadranske straže u Novom Sadu, 10. I. 1934.; Oblasni odbor Jadranske straže u Novom Sadu 12. I. 1934.

¹⁶⁴¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 203., Jakša Bužančić Ivi Tartaglii, 15. III. 1934.

¹⁶⁴² Primjerice, vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 504.-507., bilješka (br. 206) o razgovoru s Vinkom Brajevićem, Zagreb, 15. IX. 1933.

Tartaglia navodno trebao stajati na čelu „pokreta hrvatskoga nacionalnoga karaktera“, usmjerenog protiv Zagreba i Hrvatske. Taj pokret bio bi sličan predratnome „talijanaško-autonomaškom antikrovatskom pokretu“, a s hrvatskim imenom doveo bi do podjele Hrvata. Budući da Tartaglia nije želio prihvatiti tu poziciju, za koju je saznao na masonskoj sjednici u Beogradu, cilj je bio putem *Novog doba* navesti Tartagliu na ostavku ili smjenu s mjesta predsjednika Jadranske straže. Inače, po Meštroviću, položaj u toj Organizaciji Tartaglii navodno nije bio previše bitan, iako je Trumbić dodao da Jadranska straža (Tartaglii) predstavlja jedinu preostalu političku poziciju. Trumbić se ujedno ironično osvrnuo na navodno Tartagliino odbijanje ponude za vodstvom u navodnom pokretu riječima da će očito Meštrović, ako je sve ovo zbilja istina, Tartaglii „spremiti spomenik kao šampionu u borbi za hrvatsku političku misao.“ Meštrovićevo tumačenje događaja Trumbić je držao „teško dokučivim“ uočivši i Meštrovićeve „nedovoljno i nerazgovjetne odgovore.“ Što se samog Tartaglie tiče, Trumbić, već ranije neraspoložen prema njemu, vjerovao je da je riječ o Tartagliinim fantazijama uz pomoću kojih bi se prikazao kao branitelj hrvatske političke misli, čime bi stekao simpatije „kod ogromne većine splitskog pučanstva, koje je orijentirano prema Zagrebu (radićevci.)“ Na samom kraju naveo je da Meštrović nije znao tko zaista stoji iza Brajevića, odlučno odbijajući da bi to mogao biti ban Cortelazzo (Jablanović).¹⁶⁴³

Naposljetku, Kerubin Šegvić kratko je don Frani Buliću poručio da pažljivo promatra polemiku „eksponenta framasoma“ u Splitu te da je sramota da novine šute o ovoj polemici, a to čine zbog „framasonovog“ utjecaja.¹⁶⁴⁴ „Problematican odnos“ Tartaglia – Brajević/*Novo doba* zanimljivo je prikazala Ivanka Kuić kao sukob „političke moći“ (Tartaglia) i „moći medijskog komuniciranja“ (Brajević), koncentriranih u pojedincu.¹⁶⁴⁵ Ovaj je sukob imao značajnih posljedica za splitski tisak, a protezao se i kroz razdoblje Banovine Hrvatske

¹⁶⁴³ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 644.-645., bilješka (br. 269) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 4. II. 1934.

¹⁶⁴⁴ KUS, OFB, Kutija br. 20., Korespondencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 30. III. 1934.

¹⁶⁴⁵ I. KUIĆ, „*Novo doba...*“, 121., 124., 127.

4.6.3. Polemika s Josipom Smodlakom

Posljednja polemika ovoga dijela rada vođena je između Ive Tartaglie i Josipa Smodlake, a uz glavne aktere obuhvaćala je i druge javne djelatnike – Antu Tresića Pavičića, Antu Ružica, Jakova Čulića i Ivana Meštrovića, s kojim je polemika i započela. Povod polemici formalno je bio pomalo bizaran, pitanje smještaja spomenika oslobođenja u čast Petru I. Karađorđeviću, no to je bilo samo na površini jer su, kako se sukob rasplamsao, u javnost izbili drugi razlozi.

Tartaglia se nakon povlačenja s banske pozicije polako udaljavao od režima, a definitivni pokret možda je nastao objavljivanjem Zagrebačkog memoranduma u studenom 1934. O djelovanju Josipa Smodlake više saznajemo iz Masovčićevih dopisa i Trumbićevih bilješki. Govoreći o 50. obljetnici pobjede Narodne stranke, vidjeli smo koji su razlozi Smodlaku vodili pri odbijanju sudjelovanja u svečanoj proslavi. CP-ov dopisnik krajem 1933. izvještavao je da se Smodlaka u Splitu držao „opozicijski raspoloženim“ pri čemu je uputio na njegov članak o katalonskom pokretu, koji su „neki indirektno shvatili kao diskusiju o našim prilikama.“¹⁶⁴⁶

Trumbić u svojim bilješkama na nekoliko mjesta navodi Smodlaku. Tako krajem 1930. navodi da je „slab na živcima“ s „djetinjastom sujetom“ pri čemu optužuje svoje bivše suradnike za pridruživanje režimu iz interesa poput Tartaglie, Grisogona i Račića.¹⁶⁴⁷ Krajem listopada 1933. Trumbić navodi da mu je Smodlaka prilikom posjete izrazio svoje nezadovoljstvo postojećom situacijom, a za sve je optužio „gadove“ koji iz vlastitih interesa podržavaju Beograd, dok se Dalmatince optužuje da su antidržavni. Tipičan primjer vidio je u Eduardu Grgiću¹⁶⁴⁸, predsjedniku Jadranske plovidbe, koji se nakon „službovanja“ Szilvasu u novoj državi priklonio Pašiću. Iako se Smodlaka „hvalio“ da je prilikom audijencije kralju govorio o Kataloniji, Trumbić mu se izrugivao da je sada predstavljao velikog opozicionara, koji je odslužio svoju „crnačku ulogu“. Cilj mu je bio, držao je Trumbić, preko hrvatske opozicije steći položaj koji će „ponovno unovčiti“ u Beogradu.¹⁶⁴⁹

Polemika je počela Smodlakinim člancima oko smještaja budućeg spomenika oslobođenju koji su na jednome mjestu spomenuli „nezgodno smješteni kip Grgura

¹⁶⁴⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1007., 28. XII. 1933.

¹⁶⁴⁷ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 86.-88., bilješka (br. 29) o razgovoru s Josipom Smodlakom, Zagreb, 23. IX. 1930.

¹⁶⁴⁸ Riječ je o Eduardu Grgiću, istaknutom mjesnom radikalu 1920-ih.

¹⁶⁴⁹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 561.-562., 567., bilješka (br. 229) o razgovoru s Josipom Smodlakom, Zagreb, 30. X. 1933.

Ninskoga.¹⁶⁵⁰ Meštrović je na ovo odgovorio da je sa Splitskom općinom raskinuo ugovor oko izrade spomenutog spomenika te je ironično dobacio kako je Smodlaka „sretniji (u prijedlogu gdje bi spomenik stajao, op. M. B.) nego što je bio u ma kom svom prijedlogu gdje ga se moglo smatrati stručnjakom.“¹⁶⁵¹

O novonastaloj polemici autor je disertacije prethodno govorio u objavljenom radu. Ovdje ćemo ukratko spomenuti da se rasprava vodila na dva fronta: prvi je bio predratno Smodlakino i Tartagliino djelovanje, odnosno pitanje tko je od dvojice spomenutih bio značajniji za povijest Hrvatske pučke napredne stranke. Drugi front vodio se oko pitanja Splita pri čemu je s jedne strane Smodlaka optuživao Tartagliu da se sa svojim suradnicima po završetku rata Splitu nametnuo poput „srednjovjekovne oligarhije“ koja je gradu donijela milijunske dugove, iako nije iznio dokaze za takav zaključak.¹⁶⁵² S druge strane, Smodlaka, i dalje jugoslavenski orijentiran¹⁶⁵³, optužio je Tartagliu da je od Splita, „nekad ponosnog žarišta zavjetne misli ujedinjenja Srba i Hrvata“, napravio „sprdačinu.“¹⁶⁵⁴

Prema riječima CP-ovog dopisnika Masovčića početak polemike izazvao je „jak interes i komentar u ovdašnjim krugovima.“ Državno je tužiteljstvo reagiralo je jednom prilikom te zaplijenilo dio članka koji je Petra I. svrstao u branitelje slobode jer je u tom navodu vidjelo aluziju na Aleksandra I. Karađorđevića.¹⁶⁵⁵ Širenje je polemike s vremenom dovelo do smanjenja interesa, a „nezainteresirani i ozbiljniji građani“, uvjeravao je Masovčić, osuđuju ovako javno obračunavanje „istaknutih nacionalnih ljudi.“¹⁶⁵⁶

Kao i u slučaju polemike s *Novim dobom*, i kod Trumbića možemo naći na pojedine bilješke o ovom sukobu. Tako je Fabijan Kaliterna pričao da mu je Smodlaka govorio da je sada u potpunosti zdrav te da treba uništiti „onoga šinjorota Tartagliu“, odnosno da će ga „goniti do istrage“, misleći time na njegovo uništenje. U tome je pomoć imao u Senjanoviću koji je u svome arhivu imao podatke o svakoj Tartagliinoj djelatnosti: društvu „Split“, Monte Promini,

¹⁶⁵⁰ „Pitanje *Narodnog spomenika*“, *ND*, br. 4., 5. I. 1935., 9.-10.; „Još o proširenju splitske obale“, *ND*, br. 10., 12. I. 1935., 9.-10.

¹⁶⁵¹ „Mišljenje g. I. Meštrovića o predlogu dr. Smodlake u pitanju postavljanja *Narodnog spomenika*“, *JD*, br. 10., 12. I. 1935., 9.

¹⁶⁵² M. BULJAN, „Ivo Tartaglia i *Jadranski dnevnik*“, 207.-210.

¹⁶⁵³ Smodlakino jugoslavenstvo ogledalo se u zaplijenjenom članku o čijem sadržaju saznajemo iz jednog Masovčićevog dopisa. Njime je Smodlaka čvrsto istaknuo svoj stav: jedna, nedjeljiva jugoslavenska država uređena na demokratskoj osnovi, s potpunom ravnopravnošću Hrvata i Srba, uz široke samouprave pojedinim državnim dijelovima te istovremeno u borbi protiv velikosrpske politike i hrvatskog separatizma. Vidi: SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 282., 18. III. 1935.

¹⁶⁵⁴ „Svak na svoje mjesto“, *ND*, br. 28., 2. II. 1935., 9.-10.

¹⁶⁵⁵ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 99., 26. I. 1935., pov. br. 104., 28. I. 1935.

¹⁶⁵⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 195., 23. II. 1935.

sukobu interesa u doba gradonačelničke službe i sličnim.¹⁶⁵⁷ Postojanje sekcije „anti-Tartaglia“ u Senjanovićevoj ostavštini u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici ide u prilog tome razmišljanju.

4.7. Splitski tisak, uspostava dopisništva Centralnog presbiroa u Splitu, izvještaji o splitskom tisku 1931. - 1934.

Šestosiječanjski režim doveo je i do značajnih promjena u splitskom tisku. S daljnjim izlaženjem prestali su dotadašnji stranački i drugi listovi poput radikalne *Države*, pučkaškog *Jadrana*, SDS-ovog *Našeg sela*, orjunaške *Pobede* i ostalih. Promjenu su kao formalno neutralna glasila preživjeli dotadašnji splitski dnevnik *Novo doba* i *Jadranska pošta*, a 1930. ponovno je pokrenut *Pučki list*, sada čvrsto vezan uz režim. Tijekom ovog razdoblja također su pokrenuta i neka nova, pretežito jugoslavenski orijentirana (nacionalistička) glasila.

Splitski su dnevni listovi na naslovnim stranama objavili Kraljev manifest, i to popratili na različite načine.¹⁶⁵⁸ U *Novom dobu*, primjerice, vjerovali su da će se sada konačno riješiti hrvatsko pitanje,¹⁶⁵⁹ dok su se u *Jadranskoj pošti* ispočetka pretežito ograničili na objavu vijesti bez komentara, no kasniji su članci veličali uspjehe novoga režima i kralja.¹⁶⁶⁰

Postojeći Zakon o štampi iz 1925. i dalje je bio na snazi, no promjena u pojedinim odlomcima značila je još veću državnu kontrolu. Najvažnija promjena bila je preventivna cenzura koja je po Bojanu Simić, slobodu tiska dovela na „nizak nivo.“¹⁶⁶¹ Novim se zakonom, naime, pojedini primjerak novina trebao prvo dati Državnom odvjetništvu koje bi pregledalo čitavi sadržaj, a tek onda dozvolilo ili zabranjivalo objavljivanje novine.¹⁶⁶² Protiveći se ovoj odredbi, urednik *Novog doba* Vinko Brajević isticao je da su se zakonom (iz 1925., op. M. B.) novine u javnost mogle pustiti čim bi državno odvjetništvo dobilo jedan primjerak.¹⁶⁶³ Dodatni problem bio je što cenzura nije bila jednaka na području čitave države.¹⁶⁶⁴ Upravo u Splitu

¹⁶⁵⁷ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 32.-35., bilješka (br. 14) o posjetu Fabe Kaliterne, Zagreb, 26. II. 1935.

¹⁶⁵⁸ Vidi: *JP*, br. 5., 7. I. 1929., 1.-3.; „Mome dragome Narodu, svima Srbima, Hrvatima i Slovencima“, *ND*, br. 7., 7. I. 1929., 1., 4., 5.

¹⁶⁵⁹ „Živio kralj!“, *ND*, br. 7., 7. I. 1929., 3.; „Zadaća nove vlade“, *ND*, br. 11., 11. I. 1929., 3.

¹⁶⁶⁰ „Novi zakoni koje je vlada obnarodovala“, *JP*, br. 5., 7. I. 1929., 1.-2.; „Izvršivanje Kraljevog manifesta“, *JP*, br. 155., 8. VII. 1929., 1.

¹⁶⁶¹ B. SIMIĆ, „Organizacija državne propagande...“, 135.

¹⁶⁶² Ivana Dobrivojević navodi kako su državni tužitelji ili policijske vlasti mogle donijeti odluku o zabrani daljeg tiskanja, bez ikakvog suprotstavljanja ili odgode. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 301.-322.

¹⁶⁶³ „Pitanje novinske cenzure“, *ND*, br. 8., 8. I. 1929., 5.

¹⁶⁶⁴ Rade RISTANOVIĆ, „Beogradska periodična štampa...“, 58.

imamo zabilježene brojne slučajeve u kojima bi se cenzurirali članci prethodno objavljeni u drugim, „izvansplitskim“ novinama.

Uloga tiska u novom režimu bila je „glorifikacija“ rada vlade i ministara te propagiranje nove, jugoslavenske ideologije.¹⁶⁶⁵ Što se tiče veličanje kraljeve uloge, u splitskim novinama vladao je, i to ne samo od 1929., već i otprije, svojevrsan „kult ličnosti“ u njegovu čast. Novo je stanje to samo produbilo, no kako je autor ove disertacije već objavio članak koji se bavi tim pitanjem, na tome se ne ćemo detaljnije zadržavati.¹⁶⁶⁶ Ovdje ćemo samo napomenuti da su splitske dnevne novine svake godine svečano obilježavale rođendane kraljevske obitelji: kralja Aleksandra,¹⁶⁶⁷ kraljice Marije¹⁶⁶⁸ i prijestolonasljednika Petra.¹⁶⁶⁹

Za vrijeme diktature općenito su u *Jadranskoj pošti* pokazivali veći entuzijazam za aktualni režim i kralja Aleksandra. To se može uočiti obilježavanjem (neophodnoga) šestoga siječnja i trećeg listopada svake godine¹⁶⁷⁰, proslavi desete godišnjice kraljeve vladavine¹⁶⁷¹, te drugim člancima nevezanima isključivo za pojedine obljetnice. Njima bi se veličalo aktualno stanje, novi predsjednici vlade,¹⁶⁷² ili dolazak i boravak članova kraljevske obitelji. U potonjem bi se slučaju obično isticao novi stupanj odanosti i vjernosti grada Splita prema Karađorđevićima.¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁵ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 62.-64.

¹⁶⁶⁶ Marijan BULJAN, „Kult ličnosti“ kralja Aleksandra u međuratnim splitskim (nacionalističkim) novinama“, *Časopis za suvremenu povijest* 47./2015., br. 2., 347.–375.

¹⁶⁶⁷ Npr: „Rodjendan Nj. V. Kralja Aleksandra I.“, *ND*, br. 306., 16. XII. 1929., 1.; „Živio Kralj!“, *JP*, br. 290., 16. XII. 1931., 1.; „Živio Kralj!“, *JP*, br. 292., 16. XII. 1932., 1.; „Najveći sin naroda, veliki Jugosloven, „Rodjedan Nj. Vel. Kralja“, *ND*, br. 292., 16. XII. 1932., 1.

¹⁶⁶⁸ Prilikom proslave nisu se isticale samo kraljčine vladarske sposobnosti, već i općeljudske. Vidi: „Živjela kraljica Marija!“, *JP*, br. 7., 9. I. 1929., 3.; „Rodjendan Nj. V. Kraljice Marije“, *ND*, br. 6., 9. I. 1930., 4.; „Živilo Njeno Veličanstvo Marija Kraljica Jugoslavije!“, *ND*, br. 6., 9. I. 1931., 1.; „Živila Kraljica!“, *JP*, br. 7., 9. I. 1934., 4.; „Rodjendan Nj. V. Kraljice“, *JP*, br. 7., 9. I. 1934., 2.

¹⁶⁶⁹ Rođendan 1930. tekao je paralelno istoga dana s izmjenama pukovskih zastava. Nakon toga događaja Petar se obično spominjao kao nasljednik koji će nastaviti „historijsko djelo svoga oca.“ Vidi: „Živio Nj. Vis. Prestolonasljednik Petar“, *ND*, br. 207., 5. IX. 1931., 1.; „Živio Prestolonasljednik Petar“, *JP*, br. 207., 6. IX. 1932., 4.; „Njeg. Visočanstvo Prestolonasljednik Petar“, *ND*, br. 207., 5. IX. 1933., 1.-2.; „Rasti, jačaj krila, naš orliću mladi!“, *JP*, br. 208., 6. IX. 1933., 1.; „Prestolonasljednik Petar“, *ND*, br. 209., 6. IX. 1934., 2.

¹⁶⁷⁰ *Jadranska pošta* 1929. pisala je kako je kralj Aleksandar svojim potezom državi dao „prijeiko potrebiti lijek“ i time je spasio. Vidi: „Spas države – najviši zakon“, *JP*, br. 3., 4. I. 1930., 1. Obilježavanje prve godišnjice promjena ime države i stvaranja banovina popraćeno je riječima. „Split...simbol straže našeg naroda na Jadranu...koji je...radio i čeznuo za ujedinjenjem svih Jugoslavena u jednu slobodnu i veliku Jugoslaviju, obraća se svom mišlju i ljubavlju Tebi Kralju i isporučuju ti najmiliju zahvalu za veliko djelo kojima si cijeli narod obdario...“ Zahvala je izražena i „čeličnom kancelaru“ Živkoviću. Vidi: „Živio Kralj! Živila Jugoslavija!“, *JP*, br. 230., 3. X. 1930., 10.; „Ostale proslave vidi u: Na spas državne cijeline i narodnog jedinstva“, *JP*, br. 1., 5. I. 1931., 1.; „6 januara 1929 – 6 januara 1932“, *JP*, br. 3., 5. I. 1932., 1.; „Treći oktobra“, *JP*, br. 231., 3. X. 1933., 4.

¹⁶⁷¹ „Živio Kralj!“, *JP*, br. 187., 14. VIII. 1931., 1.

¹⁶⁷² „Pod jugoslavenskom trobojkom“, *JP*, br. 215., 16. IX. 1930., 2.; „Kraljeve riječi“, *JP*, br. 15., 20. I. 1932., 2.; „Dr. Milan Srškić“, *JP*, br. 156., 7. VII. 1932., 2.

¹⁶⁷³ Npr.: „Dolazak Njez Vel. Kraljice sa Prinčevima u Split“, *JP*, br. 99., 29. IV. 1930., 4.; „Živjela Kraljica Marija! Živjeli Kraljevski prinčevi!“, *JP*, br. 100., 30. IV. 1930., 1.; „Veličanstven doček Kraljice i Kraljevskih

U *Novom dobu* obljetnicu šestog siječnja obilježili su 1930.¹⁶⁷⁴ i 1931.¹⁶⁷⁵, no kasnije su šutke prelazili preko nje. Ipak, to ne znači da u spomenutim novinama nećemo naići na članke koji su veličali kralja, jugoslavenstvo i aktualno stanje u državi, napose uoči obilježavanja raznih godišnjica, primjerice ujedinjenja.¹⁶⁷⁶

U svojim bilješkama Trumbić navodi da mu je jednom prilikom Brajević pripovijedao da su on (Brajević) i Mirko Buić prilikom Živkovićeve posjete Splitu predsjedniku vlade otvoreno izrekli sve pritužbe, posebno oko pitanja tiska te mu iskreno prikazali situaciju u Splitu i Dalmaciji uz poruku da ne vjeruje režimskim ljudima.¹⁶⁷⁷

U pogledu novopokrenutih novina Oskar Tartaglia početkom 1931. ponovno je pokrenuo *Zastavu*, s početnim brojem 72, očito s ciljem nastavka starije tradicije lista. Za razliku od predratnih brojeva, dosta zapaženih, novije izdanje nije zazvalo jednaku pozornost, no borilo se s jednakom cenzurom!

Naime, nezadovoljan postupkom vladi nedugo nakon ponovnog pokretanja glasila Tartaglia je pisao Tresić Pavičiću da „muku muči“ s cenzurom te da je „gore nego pod Austrijom“ jer svako spominjanje Talijana i eventualna kritika nužno dovodi do cenzure. O svemu tome Tartaglia je navodno obavještavao Beograd kako bi se nadležni upoznali sa stanjem u Splitu i Dalmaciji, a ujedno je Tresić Pavičića molio da prihvati odluku o izostanku članka uperenog protiv Subotića (očito Nike), kako na sebe ne bi usmjerio nezadovoljstvo dalmatinskih Srba (radikalije).¹⁶⁷⁸ Nezadovoljan cenzurom, a moguće i zbog drugih razloga na kraju travnja iste godine *Zastava* je prekinula s izlaženjem.¹⁶⁷⁹ Općenito, ističe Ivana

Prinčeva u Splitu“, *JP*, br. 101., 2. V. 1930., 3.; „Veličanstveni doček Njez. Vel. Kraljice Marije u Splitu“, *JP*, br. 58., 11. III. 1931., 4.; „Dani radosti i oduševljenja“, *JP*, br. 101., 2. V. 1931., 4.

¹⁶⁷⁴ Prilikom obilježavanja 1930. u *Novom dobu* pisano je da su u prethodnih dvanaest mjeseci „izliječene državne prilike“, pri čemu je pozdravljena promjena imena države i postavljanje Splita kao centra Primorske banovine. Vidi: „6. januara“, *ND*, br. 4., 7. I. 1930., 3.

¹⁶⁷⁵ Sada je obljetnica bila zapaženije obilježena isticanjem kraljeva uspjeha u smirivanju kaotičnog stanja nastaloga djelovanjem stranaka. Vidi: „Godišnjica šestoga januara“, *ND*, br. 3., 5. I. 1931., 2.

¹⁶⁷⁶ „Za nove ljude“, *ND*, br. 241., 16. X. 1930., 2.; „Praznik narodnog ujedinjenja“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1931., 2.-3.; „Jubilej Kraljevskog Doma“, *ND*, br. 131., 8. VI. 1932., 2.; „Praznik narodnog ujedinjenja“, *ND*, br. 279., 30. XI. 1932., 2.; „Praznik 1 decembra“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1933., 6. U *Novom dobu* jednom su prilikom istaknuli da se list uvijek zalagao za „politiku 1. prosinca“, što se odnosilo na jugoslavensko ujedinjenje. Vidi: „Dvanaesti Praznik Narodnog Ujedinjenja“, *ND*, br. 293., 30. XI. 1929., 3.;

¹⁶⁷⁷ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 409.-410., bilješka (br. 147) o razgovoru s Vinkom Brajevićem, Zagreb, 28. I. 1933. U *Novom dobu* su i u rujnu 1930. tvrdili da se Brajević žalio Živkoviću na prilike oko cenzure prilikom posjete potonjega Splitu. Vidi: „Pretsjednik Vlade za slobodu štampe“, *ND*, br. 216., 17. IX. 1930., 2.

¹⁶⁷⁸ HR-DAS-178., Osobni fond Ante Tresić Pavičić (OF ATP), Kutija br. 6, Oskar Tartaglia, 10. I. 1931.

¹⁶⁷⁹ Norka MACHIEDO MLADINIĆ, „Publicist i novinar Oskar Tartaglia (Split 1887. – Split 1950.)“, *Kulturna baština*, 32/2004., 133.-144. Autorica u drugom članku navodi kako je mogući razlog prekida izlaženja Tartagliin neuspjeh u okupljanju suradnika. Vidi: N. MACHIEDO MLADINIĆ, „Oskar Tartaglia...“, 913.-914.

Dobrivojević, tek su rijetki tijekom 1931. protestirali protiv aktualnog stanja, držeći da je tisak „izgubio ulogu društvenog kritičara.“¹⁶⁸⁰

Od prve polovice 1931. u Splitu je počeo djelovati mjesni dopisnik Centralnog presbira (CP). Formiran u travnju 1929., Centralni presbiri Ministarskog savjeta Kraljevine Jugoslavije imao je ulogu svojevrsne „državne obavještajne službe.“ Zadatak CP-ovih dopisnika bilo je dostavljati informacije o tisku na području djelovanja, imati posrednu ulogu između urednika novina i centralnih institucija, te surađivati na političkim, kulturnim i nacionalnim manifestacijama, što je podrazumijevalo širenje režimske propagande.¹⁶⁸¹ Njihov posao, zaključuje Bojan Simić, ovisio je o sposobnosti samog dopisnika, ali i teritoriju djelovanja.¹⁶⁸²

Dužnost je glavnog dopisnika CP-a u Splitu od kraja ožujka 1931. obnašao Antun Masovčić, a u odsutnosti ga je mijenjao pomoćni dopisnik Ćiro Čičin Šain. Sredinom travnja CP-ov ured u Splitu službeno je počeo djelovati, dok je u međuvremenu Masovčić, uz bliske veze s vodstvom Primorske banovine¹⁶⁸³, dogovorio suradnju sa Splitskom općinom, Trgovačko-obrtničkom komorom, Jadranskom stražom i drugim društvima i institucijama.¹⁶⁸⁴

Početni Masovčićevi izvještaji u prvom su redu suhoparno prepričavali sadržaje pojedinačnih brojeva splitskih dnevnika, bez svojih dodatnih komentara.¹⁶⁸⁵ Ipak, uskoro je CP-ov dopisnik primijetio izvjesne razlike između dvaju splitskih dnevnika oko odnosa prema Banskoj upravi i Ivi Tartaglii. Dok je u *Jadranskoj pošti* postojao „otvoreni prijateljski stav“ prema aktualnome banu i spremnost uvrštavanja svih propagandnih članaka, u *Novom dobu*, koje se „čitalo u boljoj publici“, pozornost se također posvećivala „nacionalnoj propagandi u najširem smislu“, no zbog animoziteta između Brajevića i Tartaglie, ovaj dnevnik obično ne bi donosio vijesti o radu Banske uprave ili kretanjima samoga bana.¹⁶⁸⁶ Masovčić je zamolio, nadležne da učine sve što mogu kako bi se promijenilo sadašnje držanje *Novoga doba* i

¹⁶⁸⁰ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 53.

¹⁶⁸¹ H. ČAPO, *Kraljevina čuvara...*, 67.-68.; I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 54.-56. C. A. NIELSEN, *One State...*, 331.-337.

¹⁶⁸² B. SIMIĆ, „Organizacija državne propagande...“, 137.-143.

¹⁶⁸³ Dopisnici CP-a održavali su, ističe Ivana Dobrivojević, blisku vezu s kabinetom bana kako bi mogli biti obaviješteni o radu banske uprave i samog bana. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 56.

¹⁶⁸⁴ Dopisnik je u novoj sredini trebao steći veze i povjerenje „važnijih ljudi“ što se postizalo i „nevidljivom propagandom“, odnosno svakodnevnim, neformalnim susretima. Vidi: B. SIMIĆ, „Organizacija državne propagande...“, 144.

¹⁶⁸⁵ Npr. vidi: SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 41., 28. IV. 1931.; pov. br. 44., 29. IV. 1931.; pov. br. 45., 29. IV. 1931.; pov. br. 48., 30. IV. 1931.; pov. br. 50., 30. IV. 1931.; pov. br. 55., 6. V. 1931. Masovčić bi u ovom razdoblju obično u jednom izvještaju evidentirao pisanje *Novog doba*, a u drugom pisanje *Jadranske pošte*. Ivana Dobrivojević navodi da su dopisnici „najčešće šturo i površno“ pratili pisanje tiska, bez detaljnije analize članka ili pokušaja „globalnog sagledavanja pisanja pojedinih listova.“ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 307.-308.

¹⁶⁸⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 218., 1. VII. 1931.

pridobilo njegovu redakciju za aktivnu suradnju.¹⁶⁸⁷ Zamjenik upravitelja Centralnog presbiroa zatražio je navođenje razloga koji su doveli do sadašnjeg odnosa između Brajevića i Tartaglie, dok je samog Masovčića upozorio da veću pozornost obrati na same događaje u Primorskoj banovini, a ne na prepričavanje sadržaja pojedinih brojeva novina.¹⁶⁸⁸

Primjer negativnoga stava *Novog doba* prema Tartaglii pomoćni dopisnik CP-a Ćiro Čičin Šain uočio je u Brajevićevom članku „Oko pitanja izgradnje nove banske palače u Splitu“.¹⁶⁸⁹ U članku se, naime, navelo da još nije odlučeno gdje će se graditi nova banska palača, no da stav o tome ima pravo izreći i građanstvo Splita „ako je jedanput uspjelo da protiv njegovog mišljenja riješi pitanje postavljanja Grgura Ninskoga.“ Time je članak suviše jasno ciljao na Tartagliin stav oko postavljanja spomenika Grgura Ninskoga na Peristilu.¹⁶⁹⁰

Masovčić je uz izvještavanje o pisanju tiska i sâm sudjelovao objavljujući propagandne tekstove.¹⁶⁹¹ Primjerice, članak „Split od oslobođenja do danas“ objavljen u *Jadranskoj pošti* (povodom nadolazeće knjige Branislava Radice *Novi Split*) opisao je Tartagliu na sljedeći način: „...svestrane kulture, pozitivan i sređen, s temeljitim pravničkim znanjem...gospodin i demokrata, čovjek najšireg društva i blizak narodu, uvijek uravnotežen i pun takta, strpljiv u očekivanju rezultata i jasan u gledanju na cilj, radišan kao pčela i ustrajan...“. Ukratko, primjer pravog, neprekidnog rada koji „nije prezaao, u nekim mutnim momentima, čak ni od toga, da nosi punu odgovornost pred masom, koja je tada bila neraspložena prema njegovoj nacionalno-političkoj orijentaciji.“ Ovime je Masovčić očito mislio na Tartagliinu ostavku nakon atentata u Narodnoj skupštini. Tartaglia je, zaključuje se, „Splicanin širokih koncepcija“ značajan za pretvaranje Splita u jugoslavenski centar Jadrana, a Jakša Račić njegov dostojan nasljednik.¹⁶⁹² Općenito, možemo primijetiti kako u svojim dopisima Masovčić često veličao Tartagliinu ulogu prema kojem je, očito, gajio i osobne simpatije.

Oktroirani ustav iz 1931. dijelom se dotaknuo i pitanja tiska. Prema pisanju Ivane Dobrivojević, Zakon iz 1925. pooštren je te su njime državni tužitelji ili policijske vlasti mogle

¹⁶⁸⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 233., 3. VII. 1931.

¹⁶⁸⁸ SR-AJ-38, 11-41, Zamjenik šefa CPB, pov. br. 5993., 6. VII. 1931.

¹⁶⁸⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 415., 5. IX. 1931.

¹⁶⁹⁰ „Oko pitanja izgradnje nove banske palače u Splitu“, *Novo doba*, br. 207., 5. IX. 1931., subotnji prilog 1.

¹⁶⁹¹ Ivana Dobrivojević navodi da je dužnost dopisnika (glavnih ili pomoćnih, op. M. B.) bila da, skladu s instrukcijama središnjice, ili „plasira (svoje) gotove članke“ u novini ili preda detaljne instrukcije urednicima o načinu tretiranja nekog pitanja. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 58.

¹⁶⁹² Npr. vidi: SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 220., 1. VII. 1931., „Napredak Jugoslavije: II. Split od oslobođenja do danas“, *JP*, br. 150., 2. VII. 1931., 2. Drugim člancima u *Jadranskoj pošti* Masovčić je općenito govorio o napretku Jugoslavije u poljima prosvjete, poljoprivrede, šumarstva, prometa, rudarstva... Vidi: „Napredak Jugoslavije“, *JP*, br. 151., 3. VII. 1931., 2.; br. 152., 4. VII. 1931., 2.; br. 154., 7. VII. 1931., 2.; br. 155., 8. VII. 1931., 2.; br. 156., 9. VII. 1931., 2.; „Zatvaranje izložbe Centralnog presbiroa u Splitu“, *JP*, br. 170., 25. VII. 1931., 2.

zabraniti pojedina izdanja u slučaju vrijeđanja kralja, kraljevske obitelji ili organa vlasti, poziva na mijenjanje zakona te vjerskog ili plemenskog razdora. Vlast je mogla zahtijevati objavljivanje svake ispravke, a sav ovaj „neobično strog nadzor“ nad tiskom režim je pravdao „višim državnim razlozima.“¹⁶⁹³ Dok su u *Jadranskoj pošti* oduševljeno govorili o povratku prava i slobode narodu,¹⁶⁹⁴ uredništvo *Novoga doba* posebnim je komentarem istaknulo važnost da narod bude dostojan novoga stanja.¹⁶⁹⁵

Uz odnos prema Tartaglii, razliku između dvaju splitskih dnevnika sada se uočila i u eventualnom prihvaćanju CP-ovih propagandnih članaka, u čemu je *Jadranska pošta* pokazivala veću suradnju. Primjer suradnje između Masovčića i ovoga dnevnika možemo uočiti u članku „Za državu i njenu snagu“, objavljenom početkom studenog 1931., kojim se istaknula potreba izlaska na izbore po prvi put bez demagoških glasova i mržnje, a za obnovu Jugoslavije i spasa šestosiječanjske politike.¹⁶⁹⁶ Naspram stavu ovoga dnevnika, Vinko Brajević, urednik *Novoga doba*, odbio je prihvatiti upute u pisanju pa su CP-ov dopisnik i ban Tartaglia zaključili da je radni odnos moguće održavati jedino s *Jadranskom poštom*, koja se čitala kod širih slojeva.¹⁶⁹⁷

Nakon izbora 1931. Brajević je u svojem dnevniku pokušao objaviti članak o postizbornim utiscima. Intervenciju cenzure, koja je zabranila i izmijenila neke dijelove, Brajević nije želio prihvatiti pa je odlučio ne objaviti promijenjeni članak¹⁶⁹⁸ već originalni članak dostaviti Masovčiću, koji ga je dalje proslijedio Tartaglii. Aktualni ban Primorske banovine članak je držao prikladnim za objavljivanje, štoviše, prednost mu je vidio u „slobodnijem načinu pisanja“ u odnosu na članke za koje se stjecao utisak da su napisane od same vlasti. Tartagliin prijedlog o integralnom objavljivanju članka Masovčić je prihvatio, uz napomenu da je ovo prvi članak koji je *Novo doba* u posljednje vrijeme napisalo vezan za unutrašnju politiku.¹⁶⁹⁹ Ne ulazeći u samu problematiku odnosa novina prema cenzuri, zanimljivo je primijetiti da je u ovom slučaju Masovčić imao ulogu posrednika između

¹⁶⁹³ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 51.-52.

¹⁶⁹⁴ „Novi ustav Kraljevine Jugoslavije!“, *JP*, br. 203., 3. IX. 1931., 1., 5.

¹⁶⁹⁵ „Novi ustav Kraljevine Jugoslavije“, *ND*, br. 206., 4. IX. 1931., 2.

¹⁶⁹⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 720., 5. XI. 1931.; „Za državu i njezinu snagu“, *JP*, br. 257., 5. XI. 1931., 2. Možemo spomenuti i da je urednik *Jadranske pošte* Manfred Makale također bio jedan od kandidata vladine liste. Vidi: „Narode Šibenskog sreza!“, *JP*, br. 252., 30. X. 1931., 2.

¹⁶⁹⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 515., 28. IX. 1931.

¹⁶⁹⁸ Valja naglasiti da je u *Novom dobu* ranije istaknuto da je sloboda tiska u interesu „zdravog državnog razvitka.“ Vidi: „Pretsjednik Vlade za slobodu štampe“, *ND*, br. 216., 17. IX. 1930., 2. Sredinom 1931. objavljen je članak sarajevske sekcije Jugoslavenskog novinarskog udruženja o potrebi revizije Zakona o štampi. Vidi: „Za reviziju zakona o štampi“, *ND*, br. 118., 23. V. 1931., 2. Brajevićevo nezadovoljstvo cenzurom možemo uočiti i u nepreuzimanju stečenog odlikovanja, povelje i odličja. SVKST, AUND, Korespondencija V. Brajevića

¹⁶⁹⁹ SR-AJ-38, 85-120, Dopisnik CPB Split, pov. br. 768., 19. XI. 1931.

Brajevića i Tartaglie. Kasnijim dopisom Masovčić je proslijedio Brajevićevu odluku o izostanku tiskanja bilo kakvih članaka, sve ako bi intervencija cenzure promijenila makar i jedan zarez.¹⁷⁰⁰ Naposljetku, u *Novom dobu* su u prvoj polovici 1932. otvoreno pozdravili najavu slobode tiska.¹⁷⁰¹

I poslije izbora u *Jadranskoj pošti* su na vlastitu inicijativu ili u suradnji s Masovčićem nastavili s objavljivanjem propagandnih članaka. Tako je krajem 1931. članak „Organizacija našeg sela“¹⁷⁰² napisan s ciljem da se, prema Masovčićevim riječima, „pripremi teren u širokim slojevima naroda za stvaranje jedne velike jugoslavenske političke grupacije“, buduće JRSD.¹⁷⁰³ List je poput konkurentskog *Novog doba* pozdravio slobodu tiska, ali i razvijanje demokratizacije, što je značilo i pojavu drugih stranaka uz režimsku JRSD.¹⁷⁰⁴

Tartagliinom ostavkom i dolaskom Josipa Jablanovića na mjesto bana Primorske banovine polovicom 1932. situacija se u splitskim dnevnim novinama donekle promijenila. Više je puta rečeno kako su u *Novom dobu* izbjegavali donositi ikakve vijesti vezane uz rad Banske uprave pod Tartagliinim vodstvom. Masovčić je na novu situaciju gledao s optimizmom pa je pisao da je „dolaskom novog bana i nekim drugim okolnostima“ uz otvorenost *Jadranske pošte* uočio i kako je *Novo doba* počelo objavljivati izvještaje o radu Banske uprave i novoga bana.¹⁷⁰⁵ Povod tome, uz Tartagliin odlazak, bilo je osobno prijateljstvo Josipa Jablanovića i urednika *Novog doba* Vinka Brajevića.¹⁷⁰⁶ Poput podrške prethodniku Tartaglii, u *Jadranskoj pošti* u svome su pisanju također često donosili razne vijesti vezane uz Jablanovića, hvaleći njegovo djelovanje.¹⁷⁰⁷

Kao CP-ov dopisnik Masovčić je pratio i stanje u ostalim splitskom tisku. Tako je u drugoj polovici 1933. upozoravao na pisanje *Zova s Jadrana*, glasila Jugoslavenske nacionalne

¹⁷⁰⁰ SR-AJ-38, 85-120, Dopisnik CPB Split, pov. br. 800., 26. XI. 1931.

¹⁷⁰¹ „Zakon o štampi“, *ND*, br. 54., 5. III. 1932., 2.

¹⁷⁰² „Organizacija našeg sela“, *JP*, br. 281., 4. XII 1931., 2.

¹⁷⁰³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 800., 23. XII. 1931. Urednik lista Manfred Makale osobno je napisao brojne propagandne članke od kojih su neki „Koncentracija narodnih snaga“, *JP*, br. 292., 19. XII. 1931., 2.; „Naša inteligencija i narod“, *JP*, br. 294., 22. XII. 1931., 2.; „Organizacija našega sela“, *JP*, br. 295., 23. XII. 1931., 2. itd...Drugi propagandni članci objavljeni u ovoj dnevniku tražili su okupljanje narodnih snaga u duhu jugoslavenskog unitarizma, uz veličanje režima. Vidi: „Organizacija narodnih snaga“, *JP*, br. 181., 5. VIII. 1932., 2.; „Zadaci današnje omladine“, *JP*, br. 220., 21. IX. 1932., 2.; „Tisućgodišnje punktacije“, *JP*, br. 276., 26. XI. 1932., 1.; Jugoslavenska nacionalna stranka“, *JP*, br. 172., 26. VII. 1933., 2.

¹⁷⁰⁴ „Štampa“, *JP*, br. 53., 4. III. 1932., 2.; „Politički odgoj“, *JP*, br. 59., 11. III. 1932., 2.; „Normalizovanje političkog života“, *JP*, br. 84., 10. IV. 1932., 2.

¹⁷⁰⁵ U *Novom dobu* navelo se da je Jablanović „ličnom ispravnošću“ kao „visoko kulturni i estetski nastrojeni“ stekao mnoge prijatelje i poštovatelje. Vidi: „Novi ban Primorske Banovine“, *ND*, br. 161., 13. VII. 1932., 5.; „Novi ban sa svojim činovništvom“, *ND*, br. 164., 16. VII. 1932., 3.

¹⁷⁰⁶ SR-AJ-38, 13-47, Dopisnik CPB Split, pov. br. 770., 16. VIII. 1932.

¹⁷⁰⁷ „Ban Dr. Jablanović u Beogradu“, *JP*, br. 188., 13. VIII. 1932., 1.; „Put Bana“, *JP*, br. 188., 13. VIII. 1932., 4.; „Povratak bana g. Jablanovića u Split“, *JP*, br. 223., 24. IX. 1932., 4.

omladine¹⁷⁰⁸ na Jadranu. List pokrenut 1932., blizak Budislavu Grgi Anđelinoviću i namijenjen mlađima, obilježili su prigodni tekstovi u čast kralja Aleksandra I. Karađorđevića i pobjede jugoslavenske ideje.¹⁷⁰⁹ Po Masovčiću list je u svojem pisanju zauzimao „jedan borben nacionalistički pravac“, no ponekad je prelazio granice ukusa. To je bila posljedica neiskustva urednikâ koji često uz opravdane primjedbe, ali „bez nužne mjere i takta“, znaju pretjerati i tako štetiti pravcu koji zastupaju.¹⁷¹⁰ Sličan po stilu ovome glasilu bio je *Pokret jugoslavenskih nacionalista*, pokrenut sredinom 1933. s pokušajem stjecanja *Orjunina* nasljeđa, zbog čega se u prvom redu obraćao mlađoj publici.¹⁷¹¹

Na samome kraju vratit ćemo se ponovno na pitanje *Novoga doba*. Masovčić je tako u drugoj polovici 1933. zapazio da dnevnik u blažoj formi pokušavati pokazati „neki opozicijski stav.“¹⁷¹² Brajević je u pismu Smodlaci sredinom 1933. isticao svoju dugogodišnju borbu za slobodu tisku držeći da je najveće zlo što ista ne postoji. Nezadovoljan pisanjem *Novog doba* oko drugih pitanja, Smodlaka je oštro odgovorio da Brajević „očito“ ima „pogrešne pojmove o aktivnosti, dužnosti slobodne štampe i psihologiji nezavisnog novinara.“¹⁷¹³

U prvim mjesecima 1934. tako je zapažen Brajevićev članak o slobodi štampe kojim je tvrdio da *Novo doba* pod pojmom „sloboda štampe“ podrazumijeva „udovoljenju temeljnom zahtjevu javnosti“ za javnom kritikom negativnog u državi.¹⁷¹⁴ Odmah po izlasku spomenutog članka državni tužitelj u Splitu održao je sastanak s Masovčićem oko daljnjih koraka.¹⁷¹⁵ U takvim okolnostima u splitskom je tisku u prvoj polovici 1934., točnije od ožujka, došlo do značajnih promjena.

¹⁷⁰⁸ Vidi: „Statuti Omladine Organizacije *Jugoslavenske nacionalne omladine* za Primorsku banovinu“, *Zov s Jadrana*, br. 11., Božić 1932., 10. Prema jednome članku JNO je uopće nastala kao samostalna organizacija iz omladinske sekcije (Anđelinovićeva, op. M. B.) Jugoslavenske narodne čitaonice. Vidi: „Podmetačima klipova“, *Zov s Jadrana*, br. 7., 1. IV. 1933., 2.-3.

¹⁷⁰⁹ „Kralj, Jugoslavija i Omladina“, br. 1., 1. VIII. 1932., 1; „Omladinci dižimo svoj glas“, br. 2., 15. VIII. 1932., 1.; „Živela Jugoslavija“, br. 5., 1. X. 1932., 2.; „Živeo Kralj Ujedinitelj!“, *Zov s Jadrana*, br. 10., 15. XII. 1932., 1.-2.; „Što tražimo?“, br. 4, 15. II. 1933., 1.

¹⁷¹⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 751., 2. X. 1933.

¹⁷¹¹ „Prva afirmacija našeg Pokreta“, *PJN*, br. 1., 30. IV. 1933., 1.-3.; „Riječ jugoslavenskoj omladini“, *PJN*, br. 2., 6. V. 1933., 4.; „Htjenja i postupci u sukobu generacija“, *PJN*, br. 4., 16. VI. 1933., 2.

¹⁷¹² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 624., 25. VIII. 1933.

¹⁷¹³ SVKST, AUND, Vinko Brajević Smodlaci, 31. V. 1933., Josip Smodlaka Vinku Brajeviću, 3. VI. 1933.

¹⁷¹⁴ „Sloboda štampe pred Narodnom Skupštinom“, *ND*, br. 54., 5. III. 1934., 2.

¹⁷¹⁵ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 165., 5. III. 1934.

4.7.1. Pokretanje *Jadranskog dnevnika* i stanje u splitskom tisku 1934. - 1935.

Krajem veljače 1934. Masovčić je središnjicu CP-a upozorio na tešku financijsku situaciju splitskih novina, u prvom redu *Jadranske pošte*. Dok su s jedne strane u *Novom dobu* još uspijevali redovito plaćati troškove¹⁷¹⁶, u *Jadranskoj pošti* imali su znatne probleme s dugovanjima i plaćanjima. Upućena na šire (siromašnije) slojeve pučanstva *Jadranska pošta* bezuspješno je pokušala prevladati problem povećanjem tiraže. U bližoj budućnosti Masovčić je predvidio tešku situaciju za *Novo doba*, no još i težu za *Jadransku poštu*, predviđajući da bi list uskoro mogao prestati s izlaženjem, nakon čega bi postao vlasništvo Ive Tartaglie.¹⁷¹⁷

Izvori nas upućuju da se bivši gradonačelnik i ban ranije bavio mišlju o pokretanju vlastitog glasila. O svojoj je namjeri početkom 1934. obavijestio i redakciju *Glasnika Jugoslavenske nacionalne stranke*, koja mu je u odgovoru sugerirala da bi takav nacionalni dnevnik na Primorju, uz pozornost posvećenu Primorskoj banovini i pomorstvu, postao dostojan nasljednik Supilovog *Riječkog novog lista*, što nipošto nisu bili *Novo doba* i *Jadranska pošta*. Redakcija je ponudila da se novi list formalno deklarira kao neutralno glasilo, ali da u izvjesnoj mjeri podupire JNS te tako dobije „izvjesnu potporu.“¹⁷¹⁸

Bez obzira na tešku financijsku situaciju, urednik *Jadranske pošte* Manfred Makale tražio je od bana Josipa Jablanovića da izjave upućene javnosti prvo budu objavljene u njegovom listu. Drugom je prilikom demantirao navode o prodaji lista učinivši to, vjerovao je Masovčić, kako ne bi uzбудio niz svojih vjervornika.¹⁷¹⁹

Za loše stanje u *Jadranskoj pošti* saznala je grupa bliska Anđelinoviću, koja je pokazala interes za preuzimanjem ovoga dnevnika. Paštrovićevo pismo upućeno predsjedniku vlade Nikoli Uzunoviću upravo je govorilo o mogućnosti prestanka daljnjeg izlaženja Makalinog dnevnika, čime bi vlada ostala bez svoga glasila (op. M. B.) Naime, pojavila se glasina da bi u Splitu, uz formalno neutralno *Novo doba*, „jedna grupa intelektualaca“ pokrenula još jedan neutralni list. Paštrović je rješenje ovog nepovoljnog stanja za vladu u splitskom tisku vidio u pokušaju financijskog saniranja *Jadranske pošte*, za što je bio potreban iznos od 80 000 dinara. Budući da je Paštrovićeva skupina skupila 50 000 dinara, Uzunović je zamoljen da preostalim

¹⁷¹⁶ Revizor Donadini, primjerice, utvrdio je da su 1931. rashodi zadruge *Novo doba* iznosili 1,410.084.81 dinara, a prihodi 1,173.316.16. SVKST, AUND, Izvještaj revizora Frana Ženka Donadinija, 28. XII. 1933.

¹⁷¹⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 147., 26. II. 1934.

¹⁷¹⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 102., Administracija i redakcija *Glasnika Jugoslavenske nacionalne stranke* Ivi Tartaglii, 18. I. 1934.

¹⁷¹⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 160., 2. III. 1934.; pov. br. 180., 12. III. 1934.

iznosom omogućí pretvaranej ovoga dnevnika u stranački list.¹⁷²⁰ Ovime saznajemo da su mjesni režimski krugovi u *Jadranskoj pošti* gledali kao na svoje vlastito glasilo.

O Paštrovićevom pokušaju, ali i daljnjem razvoju situacije saznajemo iz Masovčićevih dopisa. Urednik *Jadranske pošte* Manfred Makale tako je stupio u kontakt s Anđelinovićevom grupom i dao joj rok od 24 sata za odluku hoće li preuzeti dnevnik po cijeni od 100 000 dinara. I prije isteka roka, štoviše i prije ove službene ponude, Makale je, napominje Masovčić, sklopio ugovor s Tartagliinom grupom o prodaji lista. Makalin postupak, kojim je, barem na papiru, Anđelinovićevoj grupi nudio prodaju *Jadranske pošte* Masovčić je držao smišljenim i planiranim zbog želje za kandidaturom na idućim izborima. Zamjeranjem Anđelinoviću, to bi bilo znatno teže.¹⁷²¹

Tartaglii je, zbog sukoba s *Novim dobom* dobro došao na raspolaganje jedan dnevni list. Gledajući vladine interese, Masovčić je upozoravao na postojanje mogućnosti promjene političkog pravca budućeg lista, odnosno izostanka suradnje s režimom, pogotovo što Tartaglia od ostavke na bansko mjesto javno nije podržavao vladinu politiku. Budući da *Novo doba* donošenjem samo informativnih vijesti nije pomagalo vladinu politiku, a o radu Banske uprave isključivo je pisalo iz simpatija prema Jablanoviću, postojala je mogućnost da vlada na Primorju ostane bez dnevnika na raspolaganju.¹⁷²²

U Tartagliinoj ostavštini nalazimo na privremene nacрте ugovora s različitim imenima budućeg glasnika, pokretačima i periodom izlaženja. Među imenima novoga lista tako su se javljali *Jadranski glas* i *Nova Jadranska pošta*, sve dok naposljetku nije odlučeno da će konačno ime glasiti *Jadranski dnevnik*, i da će riječ biti o dnevniku, a ne o tjedniku. Naposljetku, vodstvo novoga dnevnika preuzeo je četveročlani Konzorcij koji su činili Ivo Tartaglia, Stjepan Vidović, Dane Matošić i Pero Machiedo. Odlučeno je da će budućí list promicati „nacionalne, političke, privredne, socijalne i kulturne interese u prvom redu Splita, zatim čitavog našeg Primorja te se baviti svim našim neriješenim problemima mora i Primorja.“ Tartaglia je bio vlasnik 18 udjela, dok su preostali članovi pojedinačno držali po 3 udjela svaki.¹⁷²³

Sastav Konzorcija pokazuje da je prvotna namjera o sudjelovanju Makale u novom listu u potpunosti odbačena, a zanimljivo je usporediti stanje u konzorciju i Tartagliinu ulogu. S

¹⁷²⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, Korespodenca, dok. br. 2137/1-2., Manfred Paštrović Nikoli Uzunoviću, 9. III. 1934.

¹⁷²¹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 184., 13. III. 1934., pov. br. 188., 16. III. 1934.

¹⁷²² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 173., 8. III. 1934.

¹⁷²³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 55., Stjepan Vidović Ivi Tartaglii, 1. III. 1934.; Nacrt ugovora 15. III. 1934.; SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 185., 15. III. 1934.

ukupno 18 udjela od mogućih 27 Tartaglia je bio isključivi gospodar novog splitskog lista. Gledajući sukob s *Novim dobom*, možemo pretpostaviti da se dobivanjem većeg broja udjela želio osigurati kako se i ovi splitski dnevnik ne bi s vremenom okrenuo protiv njega.

Oproštajnim člankom urednik *Jadranske pošte* Manfred Makale obavijestio je čitatelje da je zbog posljedica ekonomske situacije list prestao s daljnjim izlaženjem. Posebno je naglasio da su se time netočnim pokazale glasine o tajnoj i značajnoj subvenciji koju je list navodno primao. Posve suprotno, završio je Makale posljednji članak, *Jadranska pošta* iskreno je i predano podupirala kraljevu politiku, Bansku upravu i splitske Općinske uprave, bez ikakvog traženja protuusluge.¹⁷²⁴

Uoči početka izlaženja novog splitskog dnevnika Masovčić je u razgovoru s Tartagliom saznao da će list imati „opće nacionalan karakter, jugoslavenskog smjera“ s ciljem propagande „jadranske misli“ i zastupanja interesa Splita i Primorja. List bi se osvrtao i na situaciju u Italiji, a prednost u odnosu na *Novo doba* bila bi niža cijena te uvođenje dopisništva u važnijim primorskim mjestima. Masovčić je vjerovao da je program lista uglavnom sličan Tartagliinoj politici, što je značilo lokalnu usmjerenost, bez vezivanja uz bilo kakvu političku stranku. CP-ov dopisnik vjerovao je da bi budući list trebao poslužiti i Tartagliinim osobnim ciljevima, ne samo protiv *Novog doba*, već i u eventualnim budućim kombinacijama za Splitsku općinu, Narodnu skupštinu ili Senat. Konstatiravši da u pokretanju lista izuzev pojedinaca ne sudjeluju masonske lože i klub rotarijanaca,¹⁷²⁵ Masovčić je na kraju pokušao utvrditi odnos novog lista prema CP-u i Banskoj upravi. Tartagliin odgovor, da će donositi sve što mu se bude upućivalo „u koliko to redakcija nađe za shodno“, držao je naznakom da će *Jadranski dnevnik* s rezervom primati natpise i informacije koje bi propagirale vladu i Bansku upravu.¹⁷²⁶

Neposredno prije izlaska prvoga broja Tartaglia je najavio da će novim dnevnikom Primorje „vjerodostojno iznositi svoje osjećaje.“ Posebno se isticalo da pokretači lista nemaju nikakve političke želje, odnosno da će list biti neutralan.¹⁷²⁷ Bez obzira što je Makale prema Masovčićevim riječima izigrao Anđelinovićevu grupu suradnika u Splitu, potonji su i dalje

¹⁷²⁴ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 185., 15. III. 1934. (Cij. pretplatnicima i prijateljima *Jadranske pošte*)

¹⁷²⁵ Prema Letku „Istorija rotarstva u Jugoslaviji“, u poglavlju posvećenom djelovanju u Splitu 1933. se navodi da je Klub imao 23 člana među kojima su bili: Dane Matošić (aktualni predsjednik), Uliks Stanger, Lujo i Petar Rismondo, Vjekoslav Meichsner, prof. Girometta, Anđeo Uvodić, Ivo Tartaglia (potpredsjednik), Manfred Makale, Nikola Markov i Roko Matulić (tajnik). Vidi: SVKST, AUND, Letak *Istorija rotarstva u Jugoslaviji*, VII. Osnivanje kluba u Splitu

¹⁷²⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 188., 16. III. 1934.

¹⁷²⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 102., Split, 16. III. 1934.

gledali na mogućnost uspostave bližih veza s Tartagliinom skupinom, odnosno na mogućnost iskorištavanja novopokrenutog splitskog dnevnika u svoje svrhe.

U skupinu koja je bila za bliže veze nalazio se Nikola Markov koji je Anđelinovića obavještavao da će novi list zastupati „čisto jugoslavensku ideologiju“. Krivca za sukob između Tartaglie i *Novog doba* isključivo je vidio u Brajevićevoj „osobnoj mržnji“ prema „nacionalno ispravnom Tartaglii.“ Markov je, stoga, Anđelinoviću predložio zajedničku suradnju s Tartagliiom, motiviranu trima razlozima: međusobnim zajedničkim prijateljima, izostanku osobnog sukoba i važnosti obojice u lokalnoj politici. Na ovaj bi se način, držao je Markov, pridobila Tartagliina grupa „prijeko potrebne splitske inteligencije“ pa je nužnim držao izbjegavati napade na Tartagliu i novi list, ali i izbjegavati vezanje uz ranije im nesklono *Novo doba*.¹⁷²⁸

U odgovoru je Anđelinović istaknuo da se Tartaglii odlučio ne približavati zbog prethodnog odbijanja.¹⁷²⁹ Osobno nije vjerovao u uspjeh dnevnika, financijski neisplativim i bez značajne važnosti u političkom životu, kao ni okupljanju spomenute inteligencije koja je „sterilna, ne radi i teoretizira.“ Rješenje je Anđelinović vidio u neutralnosti u ovoj borbi između „političkog uškopljenika Tartaglie“ i „nervoznog popa Brajevića“ pa je držao da će njegova grupacija na raspolaganju imati oba dnevnika kada bude trebalo objaviti pojedine materijale.¹⁷³⁰ Kasniji događaji pokazali su da je Anđelinović u potpunosti bio u krivu.

Sličan stav ovome imao je i Matošić koji je (u ovom razdoblju još) nadležnog Anđelinovića uvjeravao da je poželjno „čekanje i promatranje“. Možda je manju sklonost pokazao prema Tartaglii dijelom pisma kako bi bila pogreška odmah „udariti“ na ovu grupu, koja je sadržavala ideje „nama bliske i sklone“, a sve kako bi se odobrovoljio beznačajan dvojac Barišić-Brajević. Matošić je također upozoravao da bi napad na novopokrenuti list mogao izazvati i nezadovoljstvo kod „naših ljudi“ još osobno sklonih Tartaglii poput Dane Matošića¹⁷³¹, Blaža Duplančića i ostalih. Neke stranačke (JNS-ove, op. M B.) pristaše otvoreno

¹⁷²⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2431/1-3, Nikola Markov Grgi Anđelinoviću, 13. III. 1934.

¹⁷²⁹ U pismu navedenom iz uvodnog dijela ovoga razdoblja, i to u trenutku kada je Tartaglia podnio ostavku na bansku dužnost, Anđelinović je bio spreman surađivati s Tartagliom, no isključivo „ozbiljnim vezanjem, a ne kompromisom sa svima.“ Možemo pretpostaviti da je nekakva suradnja možda ranije i postojala te da ju je Anđelinović raskinuo. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2558/1-3, 28. VI. 1932., Anđelinović Bepici

¹⁷³⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2342, Grga Anđelinović Nikoli Markovu, 17. III. 1934.

¹⁷³¹ Meštrović je Trumbiću tumačio da je Dane Matošić uvijek govorio protiv Zagreba i Hrvata tražeći sporazum s Beogradom, u duhu starih dalmatinskih autonomaša, istodobno održavajući „nerazdruživo prijateljstvo“ s Tartagliom. Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 644.-645., bilješka (br. 269) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 4. II. 1934.

su podržavale *Novo doba* i napadale Tartagliu pa je Matošić držao potrebnim to spriječiti kako se ne bi izazvao unutrašnji razdor.¹⁷³²

Uvodni članak *Jadranskog dnevnika* objavljen u drugoj polovici ožujka kao glavne ciljeve naveo je pokazivanje pravog raspoloženja naroda u Dalmaciji, iskorištavanje potencijala jadranske obale i mora kako bi Jugoslavija postala pomorska država te upoznavanje naroda s „akcijama i pisanjem našeg jadranskog susjeda u odnosu prema nama.“¹⁷³³

Dugoočekivani prvi broj *Jadranskog dnevnika* popratio je i Masovčić primijetivši da se pokretanje novog dnevnika očekivalo s velikim interesom. Gore spomenuti uvodni članak po njemu je napisao upravo Tartaglia. Iako se ni na kojem mjestu nije spominjala polemika s *Novim dobom*, Masovčić je vjerovao da se na dva mjesta *Jadranski dnevnik* ipak očešao na Brajevićev list. Naime, na jednom mjestu zagovarana je borbu protiv klika, korupcije i zloupotrebe, što je Masovčić tumačio indirektnim odgovorom na ranije napade *Novog doba* na Tartagliu zbog sličnih stvari. Na drugome se mjestu, pak, uvodni članak obrušavao na „neiskrenost i neistinu praktičnih ne Jugoslavena“, koji žale za starim vremenima i ruše svaku konstruktivnu akciju. Time se, zaključio je Masovčić, ciljalo na Brajevića koji je za vrijeme rata držao austrofilске govore.¹⁷³⁴ Dakako, pokretanje novoga dnevnika konkurentsko *Novo doba* napadalo je uz izrugivanje Tartaglii.¹⁷³⁵

Članak „Jedan veliki grijeh“ objavljen u drugom broju novopokrenutog dnevnika kritizirao je Općinsku i Bansku upravu oko pitanja rješenja splitskog kazališta.¹⁷³⁶ Oštri stil pisanja Masovčić je držao primjerom budućeg odnosa novine prema spomenutim institucijama.¹⁷³⁷ Razlika u odnosu na neutralno *Novo doba* zapažena je i u člancima kojima su se u *Jadranskom dnevniku* zalagali za decentralizaciju i samoupravu, ali i u suglasju s vladinom vanjskom politikom.¹⁷³⁸

Nepovoljna situacija za vladu u splitskom dnevnom tisku ogledala se i u neuspjelom Masovčićevu pokušaju tiskanja članka ranije objavljenoga u *Glasniku Jugoslavenske*

¹⁷³² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2519., 17. III. 1934., Vlado Matošić Grgi Anđelinoviću.

¹⁷³³ „Želimo“, *JD*, br. 1., 21. III. 1934., 1.

¹⁷³⁴ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 201., 21. III. 1934.

¹⁷³⁵ „Od Monte Promina do grupe naših intelektualaca“, *ND*, br. 63., 15. III. 1934., 2.; „Zašto izlazi *Jadranski dnevnik*“, *ND*, br. 67., 20. III. 1934., 3.; „Batina gosp. D. ra Ive Tartaglie“, *ND*, br. 74., 28. III. 1934., 2.; „Konsternacija među splitskim masonima“, *ND*, br. 83., 9. IV. 1934., 2. *ND*, br. 86., 12. IV. 1934., 2.; *ND*, br. 92., 19. IV. 1934., 2.; *ND*, br. 129., 4. VI. 1934., 2.

¹⁷³⁶ „Jedan veliki grijeh“, *JD*, br. 2., 22. III. 1934., 1.

¹⁷³⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 202., 22. III. 1934.

¹⁷³⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 247., 5. IV. 1934.

nacionalne stranke.¹⁷³⁹ Time je Anđelinovićevo prethodno razmišljanje o dvama splitskim dnevnicima koji bi uvijek stajali na raspolaganju vladi doživjelo neuspjeh.

U drugoj polovici 1934. u splitskom tisku došlo je većih izmjena. Nizom izvještaja Masovčić je isticao sve veću nesklonost splitskih dnevnika prema vladi, odnosno simpatija prema opoziciji, i to *Novog doba* u manjoj, a *Jadranskog dnevnika* u većoj mjeri.¹⁷⁴⁰ U slučaju *Novog doba* Masovčić je primjećivao nedostatak bilo kakvih članaka o unutarnjoj i vanjskoj politici, držeći to Brajevićevom odlukom da neutralnim stavom zadrži „politički podijeljenu čitalačku publiku.“¹⁷⁴¹ Svojevrsni neposluh novine mogao se ogledati i prigodom proslave dana ujedinjenja. Masovčić je tvrdio da je Brajević prekršio obećanje tiskanjem svoga članka umjesto ranije dogovorenoga članka Čire Čičina Šaina nacionalnog karaktera kako bi time izrazio svoj stav prema političkoj situaciji.¹⁷⁴² Kao posljedica ovogodišnjeg članka nije bio „nacionalistički timbar“ poput prethodnih godina.¹⁷⁴³

Pitanje cenzure i dalje se protezalo.¹⁷⁴⁴ Tekstovi objavljeni u *Novom dobu* više su puta bili cenzurirani što je izazvalo žestoke proteste Brajevića, koji je tvrdio da ostale novine u zemlji bez problema objavljuju vijesti koji se njemu cenzuriraju. U znak protesta odlučio je da list neće donositi vijesti o unutrašnjoj politici. Potpuno neočekivano, i nakon ovoga Brajevićevog razmišljanja, Masovčić je i dalje pisao da je „stekao dojam“ da bi *Novo doba* moglo s vremena na vrijeme donositi vijesti o vladinim akcijama.¹⁷⁴⁵ Oba dnevnika objavila su Mačekovu zahvalu povodom izlaska iz zatvora.¹⁷⁴⁶

Nakon novog cenzuriranja članka *Novog doba* o lokalnoj ekonomskoj situaciji početkom 1935., cenzuriranog tek u popodnevnom izdanju lista, ban Jablanović najavio je sastanak između urednika mjesnih novina, Masovčića i Državnog tužiteljstva oko aktualne situacije.¹⁷⁴⁷

Sastanku unatoč cenzura je nastavljena, čak i kada bi se objavljivali članci prethodno tiskani drugdje. Brajević je promijenio taktiku pa je sada isticao da cenzura približava opoziciji

¹⁷³⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 435., 29. V. 1934.

¹⁷⁴⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 707., 30. VII. 1934.; pov. br. 834., 3. IX. 1934.

¹⁷⁴¹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1109., 19. XI. 1934.

¹⁷⁴² Vjerojatno se misli na članak „Prvi decembar“ objavljen na naslovnici. Vidi: *ND*, br. 284., 1. XII. 1934., 1.

¹⁷⁴³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1136., 3. XII. 1934.

¹⁷⁴⁴ Ivana Dobrivojević navodi da su CP i lokalna državna tužilaštva ponekad zabranjivali i banalne tekstove, a razloge toj „rigidnosti i nepopustljivosti pri ocjenjivanju tekstova“ vidi i u strahu za vlastiti položaj. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura u doba...“, 59.-61.

¹⁷⁴⁵ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1213., 29. XII. 1934.

¹⁷⁴⁶ „Javna zahvala“, *ND*, br. 5., 7. I. 1935., 5.; „Zahvala dr. Mačeka“, *JD*, br. 5., 7. I. 1935., 4.

¹⁷⁴⁷ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 8., 3. I. 1935.

one koji su inače bili skloni pomagati vladinu politiku. Time je u prvom redu mislio na sebe poručivši da više neće objavljivati materijale koje bi mu Masovčić slao preko CP-a.¹⁷⁴⁸

Državno tužiteljstvo u ožujku 1935. pokušalo je riješiti situaciju ukidanjem preventivne cenzure *Novom dobu* i *Jadranskom dnevniku*, i to upravo za vrijeme polemike između Tartaglie i Smodlake.¹⁷⁴⁹ Posljedica je bila da su vlasnici obaju listova otpustili velik dio zaposlenika kako ih u slučaju obustave daljeg izlaženje ne bi morali dalje plaćati. U pokušaju pronalaska rješenja postojećem stanju ban Jablanović organizirao je sastanak s vodećim predstavnicima splitskog dnevnog tiska. Uočivši „pasivan“ stav prema režimu, zatražio je da novine pomažu vladinu politiku uz napomenu da se tisak koji pomaže opoziciju „ne može koristiti blagodatima preventivne cenzure.“ U svoju su obranu vlasnici splitskih dnevnika tvrdili da su njihove novine „isključivo informativnog karaktera“ te da ne podržavaju opoziciju. Sukob s Državnim tužiteljstvom prema njima došao je zbog cenzure koja plijeni ono što ostale novine u zemlji normalno objavljuju te što u splitskim dnevnicima nisu tiskani vladini izvještaji i govori. Ipak, dogovoreno je da će splitski dnevnicima kao informativni listovi donositi vijesti o radu i izvještaju vlade i „do potrebe primati i sugestije za pisanje.“¹⁷⁵⁰

Novim sastankom, ovoga puta održanog u prisustvu državnog tužitelja, dogovoreno je ubuduće postupanje prema novinama, ali i mogućnosti da se po potrebi tužitelj obrati banu za mišljenje oko nekih pitanja, pogotovo mjesnih. Masovčić je naveo da su vlasnici novina u Jablanovićevom postupku istodobno vidjeli „odlučnost u zaštićivanju pravca vladine politike“, ali i najbolje namjere za izlazak u susret novinarima „pod uvjetom da svoj stav dovede u sklad s ciljevima državne politike“, napominjući da će se preventivna cenzura vratiti ako mjesne novine održe obećanje i počnu pomagati vladinu politiku.¹⁷⁵¹

Nakon sastanaka Masovčić je pokušao utjecati na pisanje splitskih dnevnika u objavljivanju što većeg broja članaka o radu vlade i njenoj predizbornoj kampanji. Iako su u *Novmo dobu* i *Jadranskom dnevniku* to i radili, CP-ov dopisnik primijetio je da su također često donosili razne dijelove iz Zakona o izborima, radeći na taj način „nekakvu vrstu propagandu u korist opozicije.“¹⁷⁵²

¹⁷⁴⁸ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 33., 10. I. 1935.; pov. br. 108., 30. I. 1935.; pov. br. 261., 13. III. 1935.; pov. br. 281., 18. III. 1935.

¹⁷⁴⁹ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 300., 23. III. 1935.

¹⁷⁵⁰ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 314., 27. III. 1935.

¹⁷⁵¹ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 314., 27. III. 1935.

¹⁷⁵² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 470., 9. V. 1935. Npr.: „Podjela mandata prema Izbornom zakonu“, *JD*, br. 64., 16. III. 1935., 9.; „Izbori kao baza razvitka ČSR“, *JD*, br. 73., 27. III. 1935., 3.

Što se tiče ostalog tiska iz prve polovice 1935., možemo samo zabilježiti da izlazak *Domovine*, glasila Četničkog udruženja u Splitu. Glasilo je, poput ostalih nacionalističkog usmjerenja u prvi plan isticalo kraljeve, pokojnog Aleksandra, aktualnog Petra II i državu.¹⁷⁵³

Na kraju ovoga poglavlja samo ćemo još putem tablice donijeti stanje zadrugara unutar zadruge „Novo Doba“, koje se nije znatnije mijenjalo, izuzev izlaska Rudolfa Pederina i dodatnog povećanja broja udjela kod Barišića i Brajevića.

*Tablica XLV: ime i prezime zadrugara, broj udjela i njihov iznos (iznos svakog udjela iznosi 25 dinara) na kraju 1933. i 1934.*¹⁷⁵⁴

Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1933.	31. XII. 1934.	Ime i prezime zadrugara	31. XII. 1933.	31. XII. 1934.
Mate Barišić	4159 ¹⁷⁵⁵	4274 ¹⁷⁵⁶	Ante Barišić	1	1
Vinko Brajević	3951 ¹⁷⁵⁷	4067 ¹⁷⁵⁸	Marin Brajević	1	1
Prva pučka dalmatinska banka	284	284	Don Ante Biskupović	1	1
Jakša Račić	142	142	Palmina Brajević	1	1
Vjekoslav Škarica	71	71	Marica Brajević	-	-
Rudolf Pederin	71	-	Karlo Lešinger	1	1
Don Stipe Tomašević	60	60	Emanuel Vidović	1	1
Jozo Arambašin	60	60	Velimir Deželić	1	1
Ivo Antićević	60	60	Božena Deželić	1	1
Niko Bonetti	30	30	Marijana Kralj	1	1
Vicko Juras	10	10	Domina Bussato	1	1
Ivan Cipci	5	5	Karlo Bussato	1	1
Don Ante Bezić	5	5	Antun Brajević	1	1
Mate Grgičević	4	4	Zadrugari koji su istupili	214	134
Grgo Peroš	1	1	UKUPNO udjela	9140	9220
Frano Zavoreo	1	1	UKUPNO dinara	228 500	230 000

¹⁷⁵³ „Povodom smrti jednog heroja“, *Domovina*, br. 1., 22. I. 1935., 1.-2.; „Petar II. Kralj Jugoslavije“, *Domovina*, br. 1., 22. I. 1935., 3.

¹⁷⁵⁴ SVKST, AUND, Iskazi zadrugara 1933. i 1934.

¹⁷⁵⁵ Uključuje 901 novoupisani udjel.

¹⁷⁵⁶ Uključuje 80 novoupisanih udjela i 5 udjela od Rudolfa Pederina

¹⁷⁵⁷ Uključuje 901 novoupisani udjel.

¹⁷⁵⁸ Uključuje 80 novoupisanih udjela i 36 udjela od Rudolfa Pederina

4.8. Propaganda jugoslavenstva

Kralj Aleksandar I. Karađorđević uspostavom diktature 1929. zagovarao je stvaranje jugoslavenske nacije. Propagandu jugoslavenstva u ovom razdoblju na području Splita, uvjetno rečeno, možemo podijeliti u četiri skupine: u prvu bi spadali propagandni pokušaji pojedinaca i pojedinih društava; druga je vezana uz raznolike (svečane) manifestacije u organizaciji „službenih institucija“; treća skupina, usko povezana s prethodnom, odnosi se na posjet članova kraljevske obitelji Splitu; dok posljednja, četvrta, obuhvaća ulogu tiska u propagandi. O potonjoj se neće govoriti jer je bila predmetom prethodnog izlaganja.

U prvu skupinu svakako možemo svrstati Stjepana Roca koji je prije i za vrijeme rata naklonost pokazivao Habsburgovcima, a sada je bio jedan od glavnih zagovornika kraljeve politike.¹⁷⁵⁹ To se ogledalo što je po uspostavi šestosiječanjskog režima obavijestio Antu Tresića Pavičića o svojem cilju da cijelom narodu, a napose mladima, pokaže „na kakvim se žrtvama stvarala država“, te time učvrsti narodno i državno jedinstvo. S time na umu napravio je predavanje „Stvaranje Jugoslavije“ popraćeno s više od stotinu dijapozitiva na kojim su se nalazili ratni događaji te istaknuti državni i kulturni radnici, među kojima se nalazio i sam Tresić Pavičić. Cijeli je posao Roca pokrenuo vjerujući u (novčanu) pomoć rodoljuba, no skupivši zasad malo više od jedne trećine ukupnih troškova, zamolio je Tresića Pavičića za pomoć.¹⁷⁶⁰ Kako o ovoj akciji ne nalazimo više informacija u tisku, moguće je da ista, uvjetovana izostankom novčanih sredstava, nije provedena. Tijekom međuratnoga razdoblja Roca se istaknuo i produljivanjem veza između lokalnih seljaka sa seljacima iz južne Srbije¹⁷⁶¹, te objavom nekoliko knjiga, od kojih se posebno ističe *Viteški kralj Ujedinitelj u narodu*, namijenjeno mladima.¹⁷⁶²

Propaganda se vodila i organiziranjem pojedinih predavanja u čast države i kralja. Od mnoštva održanih u ovom razdoblju možemo izdvojiti predavanje koje je održao Ivo Grisogono u prostorijama prorežimski orijentirane Narodne ženske zadruge krajem 1930. Pravedajući

¹⁷⁵⁹ Roca je također bio član propagandne sekcije Banovinskog Odbora Narodne odbrane. Vidi: „Kongres Narodne Odbrane u Skoplju“, *ND*, br. 271., 21. XI. 1930., 5. O Rocinoj ranijoj proaustrijskoj naklonosti govorit će se i u narednom dijelu rada posvećenom zbivanjima 1935. – 1939.

¹⁷⁶⁰ HR-DAS-178., OF ATP, Kutija broj 6., Stjepan Roca, 15. I. 1929.

¹⁷⁶¹ „Braćo iz Južne Srbije: Dobro nam došli!“, *JP*, br. 126., 2. VI. 1931., 2.; „Stjepan Roca“, *JP*, br. 300., 31. XII. 1931., 11.; „Naše dvije klasične zemlje“, *JP*, br. 89., 15. IV. 1933., 20. O tome svjedoči knjiga *Južna Srbija* objavljena 1928. u kojoj autor na samome početku iznosi kako je nakon državnog ujedinjenja potrebno stvoriti „duševno ujedinjenje“, što se „najbrže postiže međusobnim upoznavanjem.“ Vidi: Stjepan ROCA, *Južna Srbija*, Split, 1928.

¹⁷⁶² Djelo, u izdanju Primorske sekcije Jugoslavenskog učiteljskog udruženja, posvećeno je uspomeni na kralja Aleksandra, „najvećeg Sina naše zemlje i našega naroda“ koji je „mučeničkom smrću učvrstio Jugoslaviju, osnažio jugoslavensku vjeru u narodno i državno jedinstvo.“ Vidi: Stjepan ROCA, *Viteški kralj Ujedinitelj u Narodu*, Split, 1935., 3., 11.

kraljev potez, govornik je istaknuo kako postoji moralni dug Hrvata prema Srbiji za oslobođenje pa je ustvrdio da se zahvala može izreći samo podignutim spomenikom.¹⁷⁶³ Režima bliskoga novinara Špira Čakića naknadno je zanimalo je li Narodna ženska zadruga pokrenula inicijativu za ostvarenje ovakve ideje, pogotovo što su, po njegovim tvrdnjama, interes za ovim pitanjem pokazale vojska i vlada.¹⁷⁶⁴

Što se tiče „službenih proslava“, svake godine Banska uprava, mjesni Sokoli i Općina, uz prigodne proglase, svečano su obilježavali godišnjicu ujedinjenja, proslave kraljeva, prijestolonasljednikova i u manjoj mjeri kraljičina rođendana, a uz „redovne“ zapažene su bile i pojedine tzv. „izvanredne“ svečanosti, posvećene inozemnim saveznicama¹⁷⁶⁵ ili domaćim događajima.¹⁷⁶⁶ Ovo poglavlje neće prikazati apsolutnu svaku manifestaciju, već zabilježiti pojedine od njih, od kojih je jedna „izvanredna“ svakako bila otkrivanje Grguru Ninskome.

Bez namjere dubljeg ulaženja u samu problematiku rasprave oko mjesta postavljanja spomenika Grguru Ninskome tijekom druge polovice 1920-ih, o čemu, uostalom, svjedoče brojni radovi,¹⁷⁶⁷ kratko ćemo se osvrnuti na sâm proces otkrivanja.¹⁷⁶⁸ U *Jadranskoj pošti* u člancima se uoči svečanog čina govorilo o „afirmaciji nacionalne Dalmacije“¹⁷⁶⁹, dok je proglas Općinske uprave vezao kralja Aleksandra uz hrvatske srednjovjekovne kraljeve. Grgur Ninski, pak, predstavljen je kao simbol „tisućljetne“ borbe Hrvata za narodnu svijest, koja je „dala zaokruženost današnjoj narodnoj i državnoj cjelini.“¹⁷⁷⁰ Povodom otkrića prigodno je tiskana knjiga Frane Ivaniševića *Pobjeda glagoljice kroz tisućljetnu borbu*.¹⁷⁷¹

U *Jadranskoj pošti* su otkrivanju spomenika posvetila poseban, izvanredan broj popraćen slikom kralja i kraljice. Uz podsjećanje na kraljevo proputovanje 1910. kratak je osvrt

¹⁷⁶³ „Jedno pitanje nacionalne etike“, *ND*, br. 277., 28. XI. 1930., 2.-3.

¹⁷⁶⁴ SVKST, AIT, M.681/1.8. E, Korespondencija i govori Eleonore Tartaglia, Špiro Čakić Eleonori Tartaglia, 5. XII. 1930.

¹⁷⁶⁵ Npr. vidi: „Split je dostojno dočekaio francuske ratnike sa Soluna“, *JP*, br. 207., 7. IX. 1929., 3.; „Veličanstven doček franc. flote u Splitu“, *JP*, br. 288., 10. XII. 1929., 5.; „Veličanstveni doček delegatima Fidaka u Splitu“, *ND*, br. 221., 9. IX. 1929., 2.; „Proslava 80-godišnjice života predsjednika T. G. Masaryka“, *ND*, br. 54., 6. III. 1930., 6.; „Veličanstveni doček poljskih parlamentaraca u Splitu“, *JP*, br. 218., 18. IX. 1933., 2.-3.; „Dolazak članova delegacija međunarodne parlamentarne konferencije za trgovinu u Split“, *JD*, br. 157., 22. IX. 1934., 5.

¹⁷⁶⁶ „Split je veličanstveno dočekaio posmrtno ostatke naših ratnika“, *JP*, br. 188., 16. VIII. 1929., 2.; „Krsna slava 11. pješ. puka 'Kjaragjorgja'“, *JP*, br. 66., 20. III. 1931., 4.; „Spomen ploča na rodnoj kući Luke Botića“, *ND*, br. 121., 26. V. 1930., 5.; „Veličanstvena sokolska manifestacija u Splitu“, *ND*, br. 157., 9. VII. 1930., 3.;

¹⁷⁶⁷ Milan IVANIŠEVIĆ, „Kako je splitska općina podizala Meštovičevoga Grgura Ninskoga“, *Kulturna baština*, 14/1983, 21.-25. Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 444.-451. Pogledaj i radove Mladena Domazeta, Tanje Zimmermann i Ivana Boškovića iz zbornika radova *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*.

¹⁷⁶⁸ „Dolazak Njeg. Vel. Kralja u Split“, *JP*, br. 222., 25. IX. 1929., 3.; „Još nas dijele samo tri dana od velike narodne slave!“, *JP*, br. 223., 26. IX. 1929., 3.

¹⁷⁶⁹ „Još nas dijele samo tri dana od velike narodne slave!“, *JP*, br. 223., 26. IX. 1929., 3.

¹⁷⁷⁰ „Svečano otkriće spomenika Grguru Ninskome: Proglas Općine“, *ND*, br. 235., 25. IX. 1929., 2.

¹⁷⁷¹ Frano IVANIŠEVIĆ, *Pobjeda glagoljice kroz tisućljetnu borbu*. Split, 1929. Knjigu Ivanišević završava izvještajem o podizanju spomenika Grguru Ninskome.

dan na povijest nastanka spomenika, a broj su također obilježile prigodne pjesme, kako u čast kralja Aleksandra, tako i samog Meštrovića.¹⁷⁷²

Otkrivanju spomenika službenog zbog bolesti nije nazočio kralj Aleksandar I. Karađorđević¹⁷⁷³, iako je Meštrović dodao da će pitati kralja je li pravi razlog bio obzir prema Italiji.¹⁷⁷⁴ Koji god razlog bio kraljeva nedolaska, prema izvještajima je više od 20 000 osoba prisustvovalo manifestaciji koju je umjesto kralja pohodio princ Pavle. Prigodnom je govorom Tartaglia spominjao hrvatski dio naroda, kao i zagrebački biskup Bauer, dok je Račić spomenuo samo „starodrevni Split“, bez epiteta „hrvatski.“¹⁷⁷⁵ U *Novom dobu* govorilo se ne samo o „kulturno-nacionalnoj slavi Splita“, već uopće veličanstvenom slavlju naroda.¹⁷⁷⁶

Uz Splitsku općinu i BANSKU upravu po službenoj dužnosti, u proslavama raznih svečanosti naročiti su se isticali mjesni sokoli, naročito aktivni sredinom 1931. kada se upravo u Splitu prilikom Vidovdana organizirao svečani slet sokola, obilno popraćen u splitskom (dnevnom) tisku.¹⁷⁷⁷ Masovčić je citirao podatke statističkog ureda o prisutnih 15 000 članova sokolskih društava s prostora cijele Jugoslavije, uz manji broj sokola iz Čehoslovačke i Poljske te poput mjesnog tiska isticao veličanstvenu manifestaciju sleta koja je „probudila sve nacionalne elemente bez razlike“, ali i utjecala na one „koji su odgojeni u tuđinskom ili anacionalnom duhu.“¹⁷⁷⁸ Čelnik Sokola i budući gradonačelnik Mirko Buić govorio je o Splitu kao „žarištu sokolske misli i pokretaču širokih nacionalnih pokreta“ a antitalijanski ton mogao se osjetiti u dijelu govora u kojem je nakon spominjanja da će istočnojadranska obala zauvijek biti jugoslavenska, Buić pozvao na skidanje mletačkih lavova.¹⁷⁷⁹

¹⁷⁷² „Slava Grguru Ninskome! Živio Karagjorgjev dom!“, *JP*, izvanredni svečani br. 226., 29. IX. 1929., 1.-6.

¹⁷⁷³ Tisak je ranije govorio o oduševljenju u gradu nakon potvrđene odluke da će kralj Aleksandar svečano otkriti spomenik. Vidi: „Nj. V. Kralj Aleksandar otkriva spomenik Grguru Ninskome“, *JP*, br. 215., 17. IX. 1929., 3.

¹⁷⁷⁴ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 51.-52., bilješka (br. 1) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem na njegov poziv u njegovoj kući od 10 i pos, Zagreb, 11. I. 1930.

¹⁷⁷⁵ „Veličanstvena slava otkrića Grguru Ninskome“, *JP*, br. 227., 30. IX. 1929., 1.-3.

¹⁷⁷⁶ U *Novom dobu* isticalo se da građani Splita u kralju ne vide „samo svoga uzvišenoga Vlada, nego i vođu naroda.“ Vidi: „Zahvala Općinske Uprave grada Splita Nj. V. Kralju“, *ND*, br. 142., 6. VI. 1929., 4.; „Kralj će 29. o.m. otkriti spomenik Grgura Ninskoga“, *ND*, br. 228., 17. IX. 1929., 4.; „Split se sprema da dostojno proslavi 29. septembra“, *ND*, br. 236., 26. IX. 1929., 3.; „Pripreme za veliko nedjeljno slavlje“, *ND*, br. 237., 27. IX. 1929., 3.; *ND*, br. 238., 28. IX. 1929., 1.-4.; *ND*, br. 239., 30. IX. 1929.

¹⁷⁷⁷ Od tiska se u potpori sletu i propagandnoj ulozi naročito isticala *Jadranska pošta*, iako je i uloga *Novog doba* također bila zapažena. Vidi: „Omladino, budi ponosna i smjela“, *JP*, br. 135., 13. VI. 1931., 2.; „Veličanstveni dani sokolske mladeži u Splitu“, *JP*, br. 136., 15. VI. 1931., 3.; „Sokolovi, Jadran vas pozdravlja“, *JP*, br. 147., 27. VI. 1931., 9.-14.; „Omladino zdravo“, *ND*, br. 135., 13. VI. 1931., 1.; „Slet sokolstva na Jadranu“, *ND*, br. 136., 15. VI. 1931., 3.; „Slet sokolstva na Jadranu“, *ND*, br. 142., 22. VI. 1931., 3.; „Sokolski Vidovdan u Splitu“, *ND*, br. 147., 27. VI. 1931., 1.

¹⁷⁷⁸ SR-AJ-38, 13-44, Dopolisnik CPB Split, pov. br. 213., 30. VI. 1931.; „Velebna manifestacija Sokolske misli i snage na Jadranu“, *JP*, br. 148., 30. VI. 1931., 2.-3. U *Novom dobu* se, primjerice isticalo da Split „možda nikada nije doživio ovakvu manifestaciju nacionalnih snaga.“ Vidi: „Sveslavenske sokolske manifestacije“, *ND*, br. 147., 27. VI. 1931., 3.

¹⁷⁷⁹ „Velebna manifestacija Sokolske misli i snage na Jadranu“, *JP*, br. 148., 30. VI. 1931., 2.-3.

U organizaciji Jadranske straže¹⁷⁸⁰ proslava Jadranskog dana na dan sv. Ćirila i Metoda održana nekoliko dana poslije sokolskih zbivanja počela je posvećenjem kamena temeljca za gradnju budućeg doma Jadranske straže. Posvećenje je popraćeno Tartagliinom zahvalom kralju i isticanjem važnosti mora dok je nebom kružilo devet zrakoplova. Preko dana održane su natjecanje uz sudjelovanje tada prisutne engleske flote, a večer je završila organiziranom Jadranskom noći na Bačvicama, pri čemu je na velikim skelama bila podignuta „rasvijetljena kraljevska kruna s inicijalima Njegova Veličanstva Kralja“. U zaključku izvještaja Masovčić je naglasio da je sa sudjelovanjem više od 10 000 građana proslava u potpunosti uspjela.¹⁷⁸¹

Među „izvanredne“ svečanosti spadalo je i obilježavanje desete godišnjice vladavine kralja Aleksandra, o čemu se već govorilo. Sada ćemo, stoga, još samo nadodati kako je tekao tijek proslave u samom Splitu. Općinsko je vijeće odobrilo izvanrednih 40 000 dinara za pokrivanje troškova proslave, a član Općinske uprave Stojanov u govoru je naglasio da je grad Split „oduvijek neograničeno i bezuslovno privržen svome kralju“, odlučio proslaviti godišnjicu, „u čednim granicama i bez velikog troška.“ Proslavom su predviđene misne svečanosti u crkvama, svečana sjednica Općinskog vijeća, svečana rasvjeta, manifestacijska povorka građanstva te 500 objeda poklonjenih najsiriromašnijim građanima. Uz spomenik oslobođenju predviđala se i izgradnja Doma za nezbrinute, nemoćne i stare pa je Vijeće besplatno ustupilo zemljište Račićevoj supruzi Romildi za ispunjenje ovoga uvjeta.¹⁷⁸² Također, odlučeno je i da će se podignuti spomen-ploča u čast obljetnice, ranije predviđene prilikom kraljeva dolaska 1925.¹⁷⁸³

Na izvanrednoj je sjednici Općinskoga vijeća gradonačelnik Račić u ime „jugoslavenskog Splita“ veličao kralja i njegov (šestosiječanjski) potez kojim je spašeno narodno i državno jedinstvo, pomučeno „partijskom zarazom.“¹⁷⁸⁴ Općinski je proglas također isticao kraljevu vladavinu u skladu s narodnim potrebama naglasivši da nigdje nije zabilježena ovakva direktna ljubav između kralja i naroda, čime se podsjećalo na šestosiječanjski kraljev manifest.¹⁷⁸⁵

¹⁷⁸⁰ Jadranska straža krajem listopada 1930. odlučila je jednom godišnje organizirati proslavu svoje Organizacije. Vidi: „Dan Jadranske Straže“, *ND*, br. 246., 22. X. 1930., 5.

¹⁷⁸¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 241., 6. VII. 1931.; „Dan 'Jadranske straže u Splitu““, *JP*, br. 153., 6. VII. 1931., 2.

¹⁷⁸² Po zapisnicima sa sjednice održane s početka 1936. uočavamo kako unatoč skupljenom prinosu od pola milijuna dinara akcija nije provedena pa su neki vijećnici tražili da se pitanje konačne pomakne s mjesta. Vidi: SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica, 15. i 16. I. 1936., Pres br. 106.

¹⁷⁸³ SVKST, M-611/III d, ZOV, XXII. redovita sjednica, 10. VIII. 1931., br. 12455/816

¹⁷⁸⁴ SVKST, M-611/III d, ZOV, izvanredna sjednica, 16. VIII. 1931., br. 12364/816

¹⁷⁸⁵ „Proslava deset godišnjice vladanja Njeg. Vel. Kralja“, *JP*, br. 187., 14. VIII. 1931., 4.; „Split za Kraljev jubilej“, *ND*, br 188., 13. VIII. 1931., 3.

Predviđena svota namijenjena proslavi potrošila se i na prigodnu rasvjetu kojom je, kako su pisali u *Jadranskoj pošti*, postignut dojam „kao da kruna lebdi nad gradom“, s kraljevim inicijalima i godinama 1921. – 1931. Nakon spomenute svečane sjednice Općinskog vijeća uslijedila je svečana povorka raznih društava i građana. Prigodni govor o ljubavi, zahvali i vjernosti kralju izrekao je ban Tartaglia.¹⁷⁸⁶

U odnosu na tradicionalno naklonjenu *Jadransku poštu* pomalo iznenađuje što je godišnjica oduševljenije obilježena u *Novom dobu*, u kojem su uoči proslave pisali da će Split, „koji je vazda bio prožet istinskom i nepokolebljivom ljubavi“ prema kralju i njegovoj obitelji toga dana dati „oduška svome oduševljenju i svojoj ljubavi prema najvećem Jugoslavenu...simbolu jedinstvene, moćne i velike Jugoslavije.“¹⁷⁸⁷ Na samom danu proslave na naslovnici se nalazila kraljeva slika i prigodan tekst njemu u čast.¹⁷⁸⁸ Prikazujući samu proslavu, u *Novom dobu* govorilo se o „patriotskom oduševljenju“ i spontanoj ljubavi Splita prema kralju, povezanoj još prije „oslobođenja i ujedinjenja.“¹⁷⁸⁹

Kraj svake kalendarske godine jugoslavensko orijentirani krugovi u Splitu redovito su obilježavali dvama većim proslavama. Prva je bila proslava dana ujedinjenja, a potom obilježavanje Aleksandrova rođendana.¹⁷⁹⁰ U organizaciji proslava prednjačili su općina po službenoj dužnosti, sokolsko društvo i razne organizacije, većinom vojnog ustrojstva.

Na temelju Masovčićevih izvještaja pogledat ćemo obje proslave 1933., značajne po tome što su bile posljednje koje su uključivale živog kralja Aleksandra I. Krađorđevića. Pripreme prve svečanosti počele su znatno prije, uz službene proglose Splitske općine¹⁷⁹¹, Sokolskog društva, ali i Komande mjesta te Udruženja rezervnih oficira.¹⁷⁹² Proslava ujedinjenja 1933. popraćena je s mnoštvom zastavom po gradu, svečanom rasvjetom, sokolskom glazbom i vatrom koju su seljaci zapalili na okolnim mjestima. Prigodne crkvene svečanosti održane su u svim vjerskim prostorima, a na njima su prisustvovali zapovjednik mjesta general Kostić, ban Jablanović, predstavnici općina, ustanova, korporacija i

¹⁷⁸⁶ „Split je jučer spontano i sa oduševljenjem manifestacijama proslavio 10-god. Njeg. Vel. Kralja“, *JP*, br. 188., 17. VIII. 1931., 2.-3.

¹⁷⁸⁷ „Svečana proslava 10-godišnjice stupanja na prijestolje Nj. V Kralja u Splitu“, *ND*, br. 178., 1. VIII. 1931., 6.

¹⁷⁸⁸ „Živio Nj. V. Kralj Aleksandar I.“, *ND*, br. 189., 14. VIII. 1931., 1.

¹⁷⁸⁹ „Split je dostojno proslavio kraljev jubilej“, *ND*, br. 190., 17. VIII. 1931., 1., 5.; „Veličanstvena manifestacijona povorka“, *ND*, br. 190., 17. VIII. 1931., 6.

¹⁷⁹⁰ Ivana Dobrivojević navodi da je proslavi kraljeva rođendana posvećena posebna briga tako da su lokalne vlasti posebno pazile na ukrašavanje kuća državnim zastavama i sudjelovanje predstavnika raznih organizacija u proslavi. Od državnih se službenika, pak, očekivalo prisustvovanje vjerskim službama u čast kraljeva rođendana. I. DOBRIVOJEVIĆ, „Između kralja i naroda...“, 170.-171.

¹⁷⁹¹ Proglas je pozvao građane Splita da pokažu „vidni izraz tradicionalnim osjećajima i ljubavi“ za kralja i domovinu. Vidi: „Proglas. opć. uprave“, *JP*, br. 288., 30. XI. 1933., 4.

¹⁷⁹² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 917., 29. XI. 1933.

mnogobrojno građanstvo. Sokolsko društvo zbog lošeg vremena nije moglo održati veliku povorku, no manja je grupa na Narodnom trgu položila vijenac na ploču poginulim Splićanima za „slobodu i ujedinjenje.“ Duži govor održao je starješina Sokolske župe Mirko Buić, a navečer se, ponovno u organizaciji Sokolskog društva, u dvorani općinskog kazališta održala svečana akademija.¹⁷⁹³

Proslavi kraljeva rođendana¹⁷⁹⁴ prethodila je svečana povorka uz sudjelovanje raznih mjesnih društava.¹⁷⁹⁵ Prošlogodišnju povorku inicirao je Jablanović, a ovogodišnju Općinska uprava.¹⁷⁹⁶ Pretpostavljam da je ovo bio i cilj nove Općinske uprave na čelu s Kargotićem – dokazati vjernost kralju. Poznato je, naime, koliku je vjernost Karadorđevićima pokazivao bivši gradonačelnik Račić, a koliku će dokazivati i kasnije. Službeni poziv Općine veličao je kralja i pozvao građanstvo na kićenje kuća zastavama i sudjelovanju u proslavi i manifestacijama.¹⁷⁹⁷

Sama je proslava, ponovno prema Masovčićevim riječima, bila veoma svečana i u njoj je sudjelovalo skoro čitavo građanstvo. Sve je počelo pucnjavom s baterije na Sustipanu, paljenjem tisuća električnih sijalica na obali i vatri na okolnim mjestima „tako da je čitav krug otoka pred Splitom bio označen svečanim vatrama.“ Svečanu povorku i špalir činilo je, prema Masovčiću, 20 000 osoba, znatnije nego prošle godine, a među sudionicima su bili i vodeći članovi Općine, Banovine i mjesne vojske. Na Narodnom trgu održan je svečani zbor na kojem je s balkona stare općinske vijećnice patriotski govor održao Branko (Branislav) Radica. Za vrijeme proslave pjevane su patriotske pjesme te se klicalo kraljevskom dobu i obitelji.¹⁷⁹⁸ Slično oduševljenje proslavom nalazimo i u izvještajima mjesnoga tiska.¹⁷⁹⁹

¹⁷⁹³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 931., 2. XII. 1933.

¹⁷⁹⁴ *Novo doba* proslavu je popratilo kraljevom slikom na naslovnici i prigodnim tekstom koji je, između ostalog, spominjao. „...u slavi herojstva blista lik Kralja Aleksandra i njegovih junaka...ni u najtežim trenucima nije klonuo, nego je vedro gledao dalje sa dubokom vjerom, pun samopregalačkog idealizma...Jugoslaveni u primorskim krajevima...i koji su na udaru tuđe kulture, na granici Otadžbine, u osobi Njegova Veličanstva Kralja Aleksandra gledaju najsigurnije jamstvo i najbolji branič.“ Vidi: „Rodjendan Nj. Vel. Kralja“, *ND*, br. 293., 16. XII. 1933., 1.

¹⁷⁹⁵ Povorku su činili mjesni predstavnici Udruženja rezervnih oficira, Jadranske straže, Crvenog krsta, Streljačke družine, Narodne ženske zadruge, Društva kućevlasnika, „Jadrana“... Vidi: „Proslava rođendana Njeg Vel. Kralja“, *JP*, br. 294., 16. XII. 1933., 4.

¹⁷⁹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 958., 13. XII. 1933.

¹⁷⁹⁷ Općinski proglas sadrži sljedeće rečenice: „...Rodio se je (kralj, op. M. B.), da veliki zadatak, koji mu je udes namro u času rođenja, ostvari i u djelo privede...on je budan čuvar narodnih svetinja jedinstva i slobode...zlatne stranice jugoslavenske historije djelo su njegovog ličnog zauzimanja i staranja...Split priređuje spontano (sic!) veliku manifestaciju svojih osjećaja ljubavi i odanosti prema Kralju...“ Vidi: „Proslava Rođendana Njeg. Vel. Kralja: Proglas općine“, *JP*, br. 293., 15. XII. 1933., 4. Nakon proslave općina je još jednom iskazala „nepokolebljivu“ odanost i zahvalnost. „Općina Njeg. Vel. Kralju“, *JP*, br. 296., 19. XII. 1933., 4.

¹⁷⁹⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 976., 18. XII. 1933.

¹⁷⁹⁹ „Veličanstvena proslava rođ. Nj. V. Kralja u Splitu“, *JP*, br. 295., 18. XII. 1933., 3.; Jugoslavija je sva uz svojega Kralja“, *PJN*, br. 16., 24. XII. 1933., 2. U izvještaju *Zova s Jadrana* istaknuto je kako su se u povorci čuli poklici u čast *Orjune*. Vidi: „Proslava Kraljeva rođendana u Splitu“, *Zov s Jadrana*, br. 26., 24. XII. 1933., 3.

Proslava rođendana prijestolonasljednika Petra počela se u Splitu intenzivnije obilježavati od 1930. jer su upravo na njegov rođendan stare srpske, pukovske zastave zamijenjene novim, jugoslavenskim.¹⁸⁰⁰ Povratak zastava dočekan je prema *Jadranskoj pošti* s oduševljenjem, usporedivim samo s dolaskom srpske vojske 1918. ili posjetom članova kraljevske obitelji.¹⁸⁰¹ Zanimljivo je pisanje uredništva *Novog doba* koje je vjerovalo da se ovo trebalo već napraviti, no i da se posve sigurno nikada ne bi učinilo da su partijski režimi i dalje na vlasti.¹⁸⁰²

Vratimo se na obilježavanje Petrovoga rođendana. Te, 1930. godine, proslava je obilježena upaljenim krijesovima s inicijalima ŽPP (Živio prijestolonasljednik Petar, op. M. B.) i tisućama žarulja. Prigodan govor „upućen Jugoslavenima“ održao je Vlado Matošić kojim je istaknuo buduću pobjedu „misli jugoslavenskog narodnog jedinstva.“¹⁸⁰³ Prilikom proslave 1934. Sokolska je glazba gradom svirala domoljubne pjesme, a Narodni je trg po Masovčiću bio pun poklika u čast kralja i kraljevskog doma. Svečanosti su također prisustvovali mnogi uglednici iz grada i banovine, drugih uglednika iz civilnog života te predstavnika vojske i raznih društava, u prvom redu Sokola.¹⁸⁰⁴

Mnogo su skromnije u Splitu bili obilježavani rođendani kraljice Marije. Iako smo vidjeli da je u mjesnom tisku uvijek postojala prigodna čestitka, nedostatak oduševljenja u izvorima govori nam da nije vladalo „uzbuđenje“ kao u Aleksandrovom i Petrovom slučaju. U organizaciji povodom proslave kraljičina rođendana prednjačila je Narodna ženska zadruga koja je obično organizirala svečani ples u kraljičinu čast.¹⁸⁰⁵

Posjet članova kraljevske obitelji Splitu svaki bi put zaokupio znatnu pozornost građana i splitskog tiska. Primjerice, krajem travnja 1931. Split su posjetili kraljica Marija i članovi kraljevskog doma, a o njihovu boravku Masovčić je obavijestio središnjicu CP-a posebnim izvještajem. Njime je naveo da je uz gradom okićene narodne zastave mnogobrojno građanstvo i predstavnici civilnih, crkvenih i vojnih vlasti, među kojima su se isticali ban, gradonačelnik, zapovjednik mjesta te predstavnik vojske i mornarice, dočekalo goste na željezničkoj stanici. Zanimljiv je Masovčićev prikaz događanja nakon dolaska vlaka: kraljici i prijestolonasljedniku

¹⁸⁰⁰ S. GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth...“, 461.; C. A. NIELSEN, *One State...*, 270.-271.

¹⁸⁰¹ „Split je dočekaao simbole svoje nepovjediivosti neopisivim oduševljenjem“, *JP*, br. 210., 10. IX. 1930., 4.

¹⁸⁰² „Historijski narodni praznik“, *ND*, br. 207., 6. IX. 1930., 1. Vidi i: „Poslije velikih narodnih manifestacija“, *ND*, br. 211., 11. IX. 1930., 2.

¹⁸⁰³ „Proslava rođendana Nj. Vis. Prestolonasljednika“, *ND*, br. 208., 8. IX. 1930., 5.

¹⁸⁰⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 856., 6. IX. 1934.

¹⁸⁰⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 19., 10. I. 1934.; „Proslava rođendana Nj. V Kraljice u Splitu“, *ND*, br. 6., 9. I. 1931., 6.; „Živjela Kraljica Marija“, *JP*, br. 6., 9. I. 1932., 4.; „Proslava rođendana Nj. Vel. Kraljice Marije“, *ND*, br. 7., 11. I. 1932., 6.

prvi je po silasku s vlaka pristupio zapovjednik mjesta i predao joj izvještaj nakon čega su je pozdravili ban pa gradonačelnik. Ovo je zanimljiv dio jer prikazuje, možemo reći, primat vojske u odnosu na civilno predstavništvo, a i podređenost općinske u odnosu na bansku upravu. Inače, visoki gosti su, prema Masovčićevoj tvrdnji burno i „neprestano najsrdačnije pozdravljani“, narod im je stalno klicao, dok su seljaci prekidalali radove u polju kako bi ih pozdravili. Zaslugu ovakvom dočeku vidio je u gradonačelniku Račiću.¹⁸⁰⁶

Kraljevska obitelj posjetila je Split i sredinom 1934. Njihov dolazak popraćen je mnoštvom okićenih jugoslavenskih zastava i velikim brojem okupljenih građana, predvođenih predstavnicima vlasti. Svečani je doček po Masovčiću bio dokaz koliko građanstvo „voli svoju kraljicu i kraljevski dom.“¹⁸⁰⁷

Na kraju možemo reći nekoliko riječi o općinskim proglasima objavljenim tijekom ovoga razdoblja. Svima je zajedničko isticanje da se 1. prosinca, najljepši datum jugoslavenskog naroda i simbol konačne pobjede unitarističke jugoslavenske misli, zbog neprestane desetgodišnje borbi, našao u opasnosti. Kraljeva reakcija spasila je državu¹⁸⁰⁸, odnosno spomenutom danu „povratila je pravi smisao i vrijednost“, kako je jednom prilikom rečeno.¹⁸⁰⁹ Jugoslavenstvo se naročito isticalo za vrijeme Račićeve uprave. Ipak, da općinske akcije nisu uvijek završavale uspješno, svjedoči nam 50. obljetnica proslave pobjede Narodne stranke 1932., koju hrvatski orijentirani krugovi/političari nisu podržali.

¹⁸⁰⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 51., 30. IV. 1931.

¹⁸⁰⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 591., 5. VII. 1934.

¹⁸⁰⁸ „Rodjendan Nj. V. Kralja“, *ND*, br. 289., 15. XII. 1930., 5.; „Proslava nar. ujedinjenja u Splitu“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1931., 5.; „Za 1. Decembra. Jugosloveni!“, *ND*, br. 279., 30. XI. 1932., 5.

¹⁸⁰⁹ „Proslava 1 decembra u Splitu“, *ND*, br. 278., 29. XI. 1930., 5.

4.9. Anđelinovićeve uloga u Splitu

Ne bismo nimalo pogriješili konstatacijom da je Budislav Grga Anđelinović imao vodeću ulogu u ovom razdoblju u Splitu, odnosno da se pod njegovim utjecajem odvijao politički život grada u razdoblju od 1929./1931. – 1935.¹⁸¹⁰ O tome svjedoči i Ante Kovačić iz Splita kada ga u razgovoru s Trumbićem naziva „gospodarom situacije“ u Dalmaciji, koji je, uz „komandiranje“ brata Berislava, „postavio“ gotove sve općine u Primorskoj banovini po svojem izboru, izuzev onih „20-30 % u kojima su vladali srboradikali.“¹⁸¹¹

Raniji Anđelinovićeve suradnici sada su mu se javljali s traženjem usluga. Jedan od njih bio je Josip Beroš, pristaša Demokratske stranke 1920-ih, zadrugar „Novog Doba“ i bivši ravnatelj Gradske štedionice, protjeran zbog optužbi za financijske malverzacije.¹⁸¹² Beroš je spočitnuo Anđelinoviću, „koji je imao sve ključeve situacije na općini i Štedionici“ da mu nijednom nije pomogao ili ga obranio od nepravednih optužbi, unatoč činjenici da ga je branio prilikom spomenutih nereda nastalih Anđelinovićevim posjetom Splitu 1928. Za događaje (optužbe i otkaz) držao je odgovornim Račićevu upravu, čiji je odlazak držao svojom zaslugom. Ukratko, Beroš nije izričito naveo što točno zahtjeva, no moguće je da je upravo zahtijevao provođenje nove istrage koja bi ga oslobodila optužbi.¹⁸¹³ Anđelinović je po svemu sudeći uslugu namjeravao vratiti „uslugu“ davanjem pozicije unutar Radničke komore, no kako do toga nije došlo, Beroš je bio još nezadovoljniji.¹⁸¹⁴

Valja naglasiti i da je tijekom ovoga razdoblja Anđelinović dobivao i prijetnje. U Paštrovićevoj ostavštini nalazimo na prijepis pisma s početka 1935. nepoznatoga „Ustaše“ koji je Anđelinovića nazvao izdajicom izmućenog hrvatskog naroda te mu uz prijetnje smrću poručio da se „nosi iz našeg ponosnog i drevnog Splita.“¹⁸¹⁵

Splitsko je Općinsko vijeće 1933. sastavljeno upravo u Anđelinovićevom dogovoru s banom Jablanovićem. Čestim posjetima gradu te održavanjem sastanaka, ne samo političkih, već i gospodarskih, športskih i drugih, Anđelinović je uvijek dolazio u doticaj sa stvarnim ili

¹⁸¹⁰ SDS RSUP-ov elaborat ga naziva „glavnim vođom i organizatorom jugonacionalističkih ideja u Dalmaciji.“ Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici JNS-a). Više o Anđelinoviću vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, „Angjelinović (Anđelinović) Budislav Grgur (Grga)“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 48.-50.

S. MATKOVIĆ, „Senatori iz Splita...“, 312.-315.

¹⁸¹¹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 591.-592., bilješka (br. 241) o razgovoru s Antom Kovačićem, Zagreb, 1. XII. 1933.

¹⁸¹² SVKST, M-611/III b, ZOV, VI. redovita sjednica, 14. XI. 1929., br. 11856/11. U *Novom dobu* otkaz Berošu pravdan je zbog „obrane javnog morala“ i „umirenja građanstva.“ Vidi: „Oko gradske štedionice u Splitu“, *ND*, br. 281., 16. XI. 1929., 4.

¹⁸¹³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2412/1-3, Josip Beroš Grgi Anđelinoviću, 5. IX. 1933.

¹⁸¹⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 2, dok. br. 2413/1-2, Josip Beroš Grgi Anđelinoviću, 9. V. 1934.

¹⁸¹⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2377., „Izdajico!“, 26. I. 1935.

potencijalnim pristašama režima. To nije bilo slučajno. U jednom pismu tada još bliskom političkom suradniku, Vladi Matošiću vjerovao je da se političkim zborovima ne može puno toga postići pa je preporučio održavanje stalnog kontakta putem manjih sastanaka.¹⁸¹⁶ Uostalom, česte je posjete i sastanke Anđelinović uvijek mogao opravdati titulom splitskog narodnog poslanika nakon izbora 1931. Svoj vrhunac u gradu Splitu dosegnuo je 1934. stvaranjem Kluba JNS u splitskom Općinskom vijeću. Paradoksalno, bio je to početak njegova kraja. Upletanje u izbore za Radničku komoru, pojava dvostrukih kandidatskih lista na izborima 1935., neposlušnost kasnijeg (Anđelinovićevog) kandidata nakon izbora i gubitak utjecaja u splitskom Vijeću označili su pad, kako samog Anđelinovića, tako i Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) u Splitu.

Prilikom proučavanja Anđelinovićeve uloge u Splitu u ovom razdoblju, koncentrirat ćemo se na nekoliko pitanja vezanih uz samo njegovo djelovanje, ali i djelovanju njemu bliskih organizacija. Tako ćemo govoriti o sljedećim temama: a) Anđelinovićevom političkom djelovanju i stavu; b) odnosu s Jugoslavenskom narodnom čitaonicom; djelovanju iste i sukobima s drugim nacionalističkim organizacijama; c) stranačkom radu preko JRSD-JNS; d) djelovanju Zanatske komore, nastale Anđelinovićevim utjecajem i e) miješanju u izbore za Radničku komoru. Ironično, unatoč prikazanoj moći, Anđelinović nije imao prebivalište u Splitu pa mu je u drugoj polovici 1933. Općinsko vijeće udijelilo zavičajnost.¹⁸¹⁷

Prethodnim prikazom političkih zbivanja u Splitu 1918. - 1929. vidjeli smo da je nakon atentata u Narodnoj skupštini Anđelinović ušao u novu vladu te da ga je skupina građana napala u Splitu prilikom posjete gradu, što nam govori o njegovoj nepopularnosti u tom trenutku. Uspostavom diktature Anđelinović je vršio dužnost opunomoćenog ministra i poslanika prvo u Pragu, a potom u Beču.¹⁸¹⁸ Boravak u inozemstvu nije značio kidanje veza sa Splitom pa Anđelinovića nalazimo među skupinom političara koja je javno iskazala vjernost kralju i njegovoj politici.¹⁸¹⁹

Druga polovica 1931. bila je rezervirana za Anđelinovićevo intenzivnije pojavljivanje u Splitu preko dvaju skupština i jedne indirektno političke akcije, te, naposljetku, kandidaturi na izborima. Indirektna politička akcija odnosila se na osnivanje „Jugoslavenske privredne zajednice zadruge s ograničenim jamstvom u Splitu“, kojoj je cilj bio poboljšati prosvjetno,

¹⁸¹⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2518/1-2, Grga Anđelinović Vladi Matošiću, 2. VI. 1934.

¹⁸¹⁷ SVKST, M-611/III f, ZOV, V. redovita sjednica, 28. IX. 1933., Pres broj 1919.

¹⁸¹⁸ Anđelka STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „Budislav Grga Angjelinović“, *HBL*, sv. 1., 166.

¹⁸¹⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2194/1-3, Pismo za gospodina počasnog atudanta Nj V Kralja, Divizijskog generala gospodina Petra Živkovića, predsjednika Ministarskog savjeta, Ministra unutrašnjih djela.

privredno i socijalno stanja svojih članova. Uz predsjednika Jozu Zelića, istaknutiji su članovi bili Niko Ljubić, Manfred Paštrović i Ante Mastrović¹⁸²⁰, svi odreda, kako je zapazio CP-ov dopisnik Masovčić, vodeći članovi bivših demokrata i zemljoradnika desničara u Splitu i okolici, i dalje najbliži Anđelinovićeve prijatelji i suradnici.¹⁸²¹

Proglasenjem Oktroiranog ustava Anđelinović je s grupom istomišljenika održao dvije konferencije. Prvoj, nezabilježenoj u mjesnom tisku, pod službenom nazivom „Konferencija prijatelja jugoslavenskog narodnog i državnog jedinstva“ ipak su pretežito prisustvovali gore navedeni pripadnici bivših stranaka. Tada je Anđelinović javno istaknuo potrebu okupljanja svih jugoslavenskih snaga za dobrobit kralja i domovine, a izglasana rezolucija naglasila je vjernost jugoslavenskoj ideologiji, ali i potrebu veće pozornosti gospodarstvu.¹⁸²² Druga konferencija mjesec dana poslije zapravo je bila predizborni sastanak Anđelinovićevih pristaša, među kojima su prednjačili Zelić, Ivo Majstrovic i Duje Ivanišević. Spominjanjem istaknutih dalmatinskih preporoditelja, ovom je prilikom Anđelinović pokušao okupiti sve „jugoslavenske nacionaliste“ koji su za cilj imali „jedinstvenu i moćnu Jugoslaviju.“¹⁸²³

Političko djelovanje i pokušaj okupljanja bivših protivnika, sada na istoj liniji, Anđelinoviću se očito isplatilo jer je dobio kandidatsko mjesto na vladinoj listi za grad Split na parlamentarnim izborima 1931. Izbornim letkom, napisanom u prvoj osobi, Anđelinović je naglasio da je pred glasače došao s „čistim rukama i s ponosom“ ostavivši „zavidan položaj“ (poslanika u inozemstvu, op. M. B.) kako bi predstavljao „ovaj naš dragi Split, kolijevku novoprobudjenog hrvatstva u Dalmaciji, kolijevku pobjedonosnog jugoslavenstva u Jugoslaviji“. U Splitu je, uostalom, i počeo s političkom karijerom, a ovom kandidaturom „za ideale čistog jugoslavenstva“, koju nije tražio¹⁸²⁴, ispunio je dužnost prema kralju i narodu. Podršku je zatražio od svih „Jugoslavena Splita“: predratnih sokola, zatvorenima za vrijeme rata, preporoditeljima te onima koji su ističući svoje hrvatstvo iskreno prihvatili i jugoslavenstvo.¹⁸²⁵ Iako je upravo Anđelinović dobio mandat na ovim izborima, činjenica je bila da ga je prema izbornim rezultatima podržavalo oko 30 % građana s pravom glasa.

¹⁸²⁰ Mastrović je od travnja 1929. do kraja 1930. (i preseljenja u Split) obnašao dužnost makarskog gradonačelnika. Vidi: I. HRSTIĆ, „Djelovanje lokalne samouprave...“, 83.-84.

¹⁸²¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 301., 22. VII. 1931.

¹⁸²² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 449., 16. IX. 1931.

¹⁸²³ „Predizborni sastanak prijatelja g. dr. Angjelinovića“, *JP*, br. 236., 12. X. 1931., 3.; „Izborni zbor d. ra Angjelinovića“, *ND*, br. 238., 12. X. 1931., 5.

¹⁸²⁴ Spominjala se moguća kandidatura Uliska Stangera.

¹⁸²⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1025/1, Izbornicima grada Splita, 20. X. 1931. Proglas je objavljen i u tisku: *JP*; br. 245., 22. X. 1931., 5. Angjelinović je također u ovo vrijeme primio kraljevo odlikovanje što isto možemo gledati kao na neku vrstu propagande. Vidi: „Visoko odlikovanje Dr. G. Angjelinovića“, *JP*, br. 246., 23. X. 1931., 4.

Svejedno, to ga nije sprječavalo da u kasnijem razdoblju na raznim sastancima ističe svoj legitimitet kao službeni predstavnik Splita, i onda kada nije bio službeno pozvan na raznim događanjima.¹⁸²⁶ Primjerice, prilikom dočeka poljskih parlamentaraca Anđelinoviću je, prema novinskom izvještaju „palo na pamet“ pozdraviti goste¹⁸²⁷, a na jednoj sjednici Banskog vijeća u dvoranu je stupio za vrijeme govornika načelnika Općeg odjeljenja te „srdačno pozdravljen od vijećnika...uzeo riječ.“¹⁸²⁸ Iz ovoga jasno vidimo da je Anđelinović uopće imao moć neplanirano uskakati u isplanirani službeni program.

U govoru prigodom pedesete godišnjice pobjede Narodne stranke, sada s titulom ministra bez portfelja, osudio je „izdajničku rabotu onih koji rovare protiv narodnog i državnog jedinstva.“ Time je vjerojatno ciljao na autore i potpisnike Zagrebačkih punktacija, ali i „Odgovora Dr. Trumbića i drugova.“ Ironično, s 30 % potpore poručio je da Split i Dalmacija osuđuje „one koji od nikoga nemaju mandata da išta poduzimaju, a kamoli izdajnička djela.“¹⁸²⁹

Drugu polovicu 1933. Anđelinović je duže vremena proveo u Splitu. Kako su se najavljivali skorašnji općinski izbori u Primorskoj banovini, svoj boravak iskoristio je za političke sastanke i razne inicijative. Između ostalih sreo se s Desnicom, Kunjašićem, banom Jablanovićem, članovima Općinske uprave u Splitu, banskim vijećnicima, općinskim načelnicima, članovima JNS i drugima.¹⁸³⁰

Posebno intenzivan rad bio je tijekom 1934. Već smo vidjeli kako je situaciju u splitskoj Općinskoj upravi okrenuo u svoju korist dolaskom Nikole Markova na mjesto člana Općinske uprave, no tu se nije zaustavio. Uz susrete s predstavnicima (mjesnih i sreskih) odbora organizacija JNS, šireg odbora Jugoslavenske narodne čitaonice u Splitu i organizaciji sastanka svih „prijatelja jugoslavenskog i državnog jedinstva“, Anđelinović je održavao sastanke i s raznim gospodarstvenim granama, članovima općinskih uprava u srezu, splitskoj Zanatskoj komori, predstavnicima splitskih sportskih klubova i drugih.¹⁸³¹

¹⁸²⁶ „Dr. B. G. Angjelinović među izbornicima“, *ND*, br. 7., 11. I. 1932., 6.; SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 17., 11. I. 1932. Anđelinović je također djelovao i u Narodnoj skupštini pa se, primjerice, angažirao oko pitanja Direkcije pomorskog saobraćaja u Splitu. Vidi: „Pitanje Direkcije Pomorskog Saobraćaja u Splitu“, *ND*, br. 288., 12. XII. 1932., 2.

¹⁸²⁷ „Veličanstveni doček poljskih parlamentaraca u Splitu“, *JP*, br. 218., 18. IX. 1933., 2.-3.

¹⁸²⁸ „Zasjedanje banskog vijeća u Splitu“, *ND*, br. 9., 11. I. 1934., 2.-3.

¹⁸²⁹ „Split se je jučer dostojno odužio uspomeni narodnih preporoditelja“, *JP*, br. 262., 10. XI. 1932., 2.-3.

¹⁸³⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 638., 30. VIII. 1933.

¹⁸³¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 131., 19. II. 1934.; pov. br. 269., 12. IV. 1934.; pov. br. 277., 13. IV. 1934.; pov. br. 609., 9. VII. 1934.; pov. br. 917., 20. IX. 1934.; pov. br. 921., 21. IX. 1934.; „Konferencija ministra za fizičko vaspitanje naroda sa predstavnicima sportskih klubova u Splitu“, *JD*, br. 90., 5. VII. 1934., 5.; „Proglas Jugosl. Nacionalne Stranke“, *ND*, br. 160., 100. VII. 1934., 2.;

Andelinović je svoj politički stav, uz ključne pojmove „kralj, narodno i državno jedinstvo“¹⁸³² opisivao pod nazivom „Hrvat jugoslavenske orijentacije“, odnosno „Jugoslaven hrvatskog plemena“ koji i kao „jugoslavenski nacionalist“ istupa „čisto“ jugoslavenskim pravcem.¹⁸³³ Bolje rečeno, jugoslavenstvo, čiju je „kolijevku“ predstavljao upravo Split, držao je sintezom srpstva, slovenstva i hrvatstva, kojemu je pripadao.¹⁸³⁴ Ipak, to je značilo napad obiju strana: s jedne strane zagovornika hrvatske političke misli koja je negirala jugoslavenstvo, te s druge strane jugoslavenske koja je negirala uopće postojanje hrvatstva. Valja istaknuti da je Andelinović kroz čitavo međuratno razdoblje ostao vjeran ovom političkom stavu.

Najveću podršku Andelinoviću u djelovanju pružala je Jugoslavenska narodna čitaonica (JNČ), formalno osnovana u veljači 1932. Njeno osnivanje Andelinović je držao „temeljima nove kule pobjedonosnog jugoslavenskog nacionalizma“ (op. M. B.).¹⁸³⁵ Dužnost predsjednika Jugoslavenske narodne čitaonice u ovom razdoblju vršili su Mate Vrdoljak, Niko Bonetti, Krunoslav Musanić i Kajo Grubić, a među potpredsjednicima i članovima odbora nalazili su se, uz Kragića, Zelića, Vlade i Dane Matošića, Majstrovića i Stalio, članovi Općinske uprave Duje Ivanišević, Luka Draganja, Duje Dvornik i Nikola Markov, te vijećnici Barbieri, Bibić, Bonačić, Ciciliani, F. Katunarić, Lisičić, Matošić i Stella.¹⁸³⁶

Potonji podatak pokazuje nam Andelinovićev pretežiti utjecaj na Općinsku upravu, ali i djelomičan na splitsko Općinsko vijeće što je rezultiralo kasnijom izmjenom sastava vijećnika u drugoj polovici 1930-ih. Nedugo nakon osnivanja Čitaonice uslijedilo je i formiranje njene omladinske sekcije, Jugoslavenske nacionalne omladine (JNO), okupljene oko *Zova s Jadrana*, čije je agresivno djelovanje dovelo do razmimoilaženja unutar Čitaonice.¹⁸³⁷

Što se tiče ukupnog članstva, Masovčić je u vrijeme osnivanja tvrdio da je 120 splitskih težaka postalo članovima Čitaonice, držeći to „pozitivnim dobitkom za nacionalni život Splita“,

¹⁸³² „Govor gosp. dr. a. B. G. Angjelinovića“, *ND*, br. 17., 21. I. 1935., 5.

¹⁸³³ „Govor dr. Angjelinovića u Jugoslavenskoj Narodnoj Čitaonici“, *ND*, br. 260., 8. XI. 1932., 3.; „Što je senator. G. dr. Uroš Desnica rekao o narodu u Dalmaciji?“, *ND*, br. 84., 10. IV. 1933., 2.; „Govor nar. posl. dr. Andjelinovića“, *ND*, br. 5., 7. I. 1933., 2. Manfred Paštrović u svojim je memoarima to ovako objasnio: „Zato, što sam dobar Hrvat, odnosno Srbin ili Slovenac, zato sam i dobar Jugoslaven.“ Vidi: M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 133.

¹⁸³⁴ „Jučer je u Splitu provedena prva banovinska organizacija“, *JP*, br. 226., 28. IX. 1932., 4.-5.

¹⁸³⁵ „Osnutak 'Jugoslavenske Narodne Čitaonice'“, *JP*, br. 25., 1. II. 1932., 3.; „Otvor Jug. Narodne Čitaonice u Splitu“, *JP*, br. 28., 4. II. 1932., 6. U svojim je memoarima Paštrović, koji je osnivanje Čitaonice datirao u 1931., naveo da je institucija oko sebe okupila „gotovo sve jugoslavenske elemente po čitavoj Dalmaciji, bez obzira na raniju stranačku pripadnost.“ Vidi: M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 132.

¹⁸³⁶ „Osnutak 'Jugoslavenske Narodne Čitaonice'“, *JP*, br. 25., 1. II. 1932., 3.; „Otvor Jug. Narodne Čitaonice u Splitu“, *JP*, br. 28., 4. II. 1932., 6.; „G. Dr. Grga Andelinović o unutarnjoj i vanjskoj političkoj situaciji“, *JP*, br. 5., 7. I. 1933., 4.-5.; „Ministar g. Dr. Grga Angjelinović o političkoj situaciji“, *JP*, br. 12., 15. I. 1934., 1.-2.; „Tok skupštine i izvještaji uprave“, *JP*, br. 12., 15. I. 1934., 2.-3.; „Glavna godišnja skupština Jugoslavenske Čitaonice u Splitu“, *JP*, br. 19., 23. I. 1934., 4.

¹⁸³⁷ „Akademija Omladinske sekcije Jug. Narodne Čitaonice“, *JP*, br. 123., 30. V. 1932., 3.

uz tendenciju daljeg pristupanja.¹⁸³⁸ Na skupštini održanoj početkom 1934. isticala se, pak, brojka od 685 članova Čitaonice, od čega 200 težaka.¹⁸³⁹

JNČ je u prvom redu sebe držala nasljednicom preporodne Slavenske (Slavjanske) čitaonice.¹⁸⁴⁰ Iako se u svojem radu Ivanka Kuić bavila razdobljem do 1918., i ovdje bismo mogli primijeniti autoričin pojam o „izumu tradicija“ (preuzet od Erica Hobbsbawma), kojima bi se tradicija „oživljavala u prostorima u kojima nije postojala i koji su pripadali modernom dobu.“ Nadalje, u prostorijama čitaonica bi se „izumila tradicija, obnavljale davno prekinute veze, konstituirao narod, jačao osjećaj zajedničke kolektivne svijesti i nacionalnog identiteta.“¹⁸⁴¹ Sve navedeno u potpunosti možemo primijeniti na djelovanje JNČ, u prvom redu na pozivanje veza s preporodnom „Slavjanskom“ čitaonicom. Glavne su aktivnosti (Anđelinovićeve) Čitaonice tako bile: redovite godišnje skupštine održavane početkom svake kalendarske godine i pojedine izvanredne na kojima bi govor o aktualnoj političkoj situaciji iznio Anđelinović, te nakon toga dobio punu podršku i potpunu slobodu u daljem radu; pojedine akcije diljem Splita u obranu „patriotizma“ grada; te organiziranje godišnjih plesova uoči korizmenog razdoblja. Uočavamo da joj je znatnu podršku u radu i detaljnim izvještajima pružala *Jadranska pošta*.¹⁸⁴²

Na jednoj od skupština tadašnji predsjednik Vrdoljak istaknuo je da je Čitaonica osnovana s ciljem stvaranja (u Splitu) „centra za ono što sve jugoslavenski osjeća“, što je zapravo predstavljalo poziv ostalim jugoslavenskim elementima na pridruživanje.¹⁸⁴³ Anđelinović je i sam jednom prilikom ustvrdio da je upravo u njoj (Čitaonici) središte političkog života u gradu, iako je tajnik Organizacije tvrdio da Split „opet stremi osvojiti naslov državnog prvaka najjugoslavenskijeg grada“, što je bilo indirektno priznanje da je titula u međuvremenu izgubljena.¹⁸⁴⁴

¹⁸³⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 17., 11. I. 1932.

¹⁸³⁹ „Tok skupštine i izvještaji uprave“, *JP*, br. 12., 15. I. 1934., 2.-3.

¹⁸⁴⁰ „Glavna godišnja skupština Jugosl. Čitaonice u Splitu“, *ND*, br. 24., 30. I. 1933., 6.; „Glavna godišnja skupština Jugoslavenske čitaonice u Splitu“, *JP*, br. 24., 30. I. 1933., 2. O osnutku Slavjanske čitaonice više vidi u: Hrvoje MOROVIĆ, „Osnutak Slavjanske narodne čitaonice u Splitu 14. VII 1862“, *Kulturna baština*, 7.-8./1978., 85.-87. Ivanka Kuić ističe da su tadašnje čitaonice i knjižnice bile „simbolička reprezentacija hrvatske kulture i hrvatskog jezika.“ Vidi: Ivanka KUIĆ, „Medijski diskurs o splitskim čitaonicama i knjižnicama u dalmatinskoj periodici (1862.–1918.)“, *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, 2/2012., 150.-151.

¹⁸⁴¹ I. KUIĆ, „Medijski diskurs...“, 145.-146.

¹⁸⁴² Primjerice, događajima s godišnje skupštine 1934. posvećene su tri stranice teksta, a *Jadranska pošta* ujedno je istaknula da je skupština dokaz koliko je Anđelinović okupio „prijatelja narodnog i državnog jedinstva.“ Vidi: „Ministar g. Dr. Grga Anđelinović o političkoj situaciji“, *JP*, br. 12., 15. I. 1934., 1.-2.

¹⁸⁴³ „G. Dr. Grga Anđelinović o unutarnjoj i vanjskoj političkoj situaciji“, *JP*, br. 5., 7. I. 1933., 4.-5.

¹⁸⁴⁴ „Ministar g. Dr. Grga Anđelinović o političkoj situaciji“, *JP*, br. 12., 15. I. 1934., 1.-2.

Anđelinoviću neskloni građani jugoslavenske orijentacije krajem 1932. osnovali su Pokret jugoslavenskih nacionalista (PJN), organizaciju s ciljem okupljanja jugoslavenskih nacionalista i širenje jugoslavenske unitarističke misli u Splitu, „žarištu jugoslavenske misli.“¹⁸⁴⁵ Djelovanje PJN baziralo se na organiziranju raznih predavanja, društvenih zabava (ples) i izdavanja istoimenog glasila, a s vremenom vodeće je mjesto u Mjesnom odboru privremeno do angažmana unutar Jugoslavenske narodne stranke preuzeo Oskar Tartaglia.¹⁸⁴⁶ JNO je u ovom razdoblju predvodilo agresivnije vodstvo na čelu s Celimirom Pezeljem, urednikom lista *Zov s Jadrana*.¹⁸⁴⁷

S vremenom su se u tisku javljale informacije o fuziji JNO i PJN, no do toga naposljetku nije došlo.¹⁸⁴⁸ Štoviše, PJN je jasno odgovorio da kao potpuno izvanstranački pokret nema nikakve veze ni s Čitaonicom ni s JNO, povezanih s određenim stranačkim osobama, točnije Anđelinovićem.¹⁸⁴⁹ Budući da nije došlo do spajanja ovih dvaju grupa, nisu izostajale ni međusobne polemike, pogotovo što su obje organizacije sebe prikazivale nasljednicom *Orjune*.¹⁸⁵⁰ Štoviše, Organizacija JNO jednom je prilikom izjavila da su pravila Centralnog odbora odobrena te da *Orjuna* ponovno može djelovati u čitavoj zemlji, misleći time na vlastito djelovanje.¹⁸⁵¹ Svojevrsno „natjecanje“ između JNO i PJN vršilo se preko organiziranja predavanja, zabava, mjesnog tiska i ostalog, a čini se da je JNO imala većeg uspjeha, barem u komunikaciji s vodećim faktorima. Time se misli na uspjeh u dobivanju besplatnih karata, i to od kraljeve kancelarije, namijenjenih prijevozu pristaša na kongres delegata Primorske banovine. U dopisu su predsjednik Pezelj i tajnik Magazinović isticali „neumoran rad na kulturno ujedinjenju našeg naroda i podizanju nacionalne svijesti kod omladine“, vođeni načelima „Sve za kralja i jedinstvenu Jugoslaviju“, a u radu su navodno okupili gotovo 2 000

¹⁸⁴⁵ „Skupština jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 257., 4. XI. 1932., 4.; „Cirkular Pokreta jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 289., 13. XII. 1932., 4.

¹⁸⁴⁶ „Proslava Vidovdana putem Pokreta jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 149., 29. VI. 1933., 5.; „Čarobna noć Pokreta Jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 18., 22. I. 1934., 3.; *PJN*, br. 2., 2. II. 1934., 2.; „Veliki zbor jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 85., 11. IV. 1933., 4.; „Skupština pokreta jugoslavenskih nacionalista“, *JP*, br. 42., 19. II. 1934., 2.

¹⁸⁴⁷ „Godišnja skupština Org. Jug. Nac. Omladine“, *JP*, br. 278., 29. XI. 1932., 4.

¹⁸⁴⁸ „Iz Jugoslavenske Narodne Čitaonice“, *ND*, br. 288., 12. XII. 1932., 6.; „Ujedinjenje nacionalne omladine“, *JP*, br. 208., 6. IX. 1933., 6.

¹⁸⁴⁹ „Odgovor Jugoslovenskoj Narodnoj Čitaonici“, *ND*, br. 289., 13. XII. 1932., 6.

¹⁸⁵⁰ „Šta je sa Orjunom?“, *Zov s Jadrana*, br. 8., 6. V. 1934., 2.; „Orjuna!“, *Zov s Jadrana*, br. 9., 27. V. 1934., 2.; „Naš front“, *Zov s Jadrana*, br. 9., 27. V. 1934., 3.; „Za orjunašku historiju“, *Zov s Jadrana*, br. 12., 10. VIII. 1934., 2.; „Gospodi oko Pokreta“, *Zov s Jadrana*, br. 13., 30. VIII. 1934., 4.; „Dječurlija oko Zova i moral“, *PJN*, br. 10., 14. VIII. 1934., 2.

¹⁸⁵¹ „Iz org. Jug. nac. omlad.“, *JD*, br. 66., 7. VI. 1934., 5.

„mladih fanatika“, spremnih dati život za svoga kralja.¹⁸⁵² PJN je naposljetku ušao u sklop Jugoslavenske akcije.¹⁸⁵³

Godišnji plesovi u organizaciji Jugoslavenske narodne čitaonice imali su znatnu pozornost u političkom životu Splita. Iako je mjesni tisak isticao uspjeh plesa održanog prethodne 1933. godine¹⁸⁵⁴, pozornost će se posvetiti plesu iz 1934., koji je Masovčić držao „nacionalnom manifestacijom pristalica jugoslavenstva“.¹⁸⁵⁵

O uspjehu plesa, kojemu je prethodila revija narodnih nošnja, obavješten je i predsjednik vlade Nikola Uzunović. Njemu su u posebnom dopisu Anđelinović ili vjerojatnije Paštrović navodili „neviđeni uspjeh čisto stranačke priredbe“ i prisustvo 3 500 nazočnih građana i mnoštva koje nije moglo sudjelovati zbog gužve. Dopis je isticao uspjeh i zbog činjenice da je raniji pokušaj organiziranja stranke (op. M. B.) doživio neuspjeh. Unatoč optimizmu, Uzunoviću je istaknuta potreba vođenja „smišljenije i efikasnije briga za ovaj narod“ i veću vladinu pozornost prema Primorskoj banovini, a nezadovoljstvo je prikazano i s radom pojedinih sreskih načelnika i narodnih poslanika.¹⁸⁵⁶

Mjesni je tisak također popratio ovaj ples, naročito *Jadranska pošta*, koja je u najavi isticala njegovu „kulturnu i nacionalno-propagandnu ulogu“¹⁸⁵⁷, naglasivši da je riječ o „izrazu čiste narodne duše“ u kojemu zajedno sudjeluju grad i selo.¹⁸⁵⁸ Izvještaji su isticali jedinstvenu manifestaciju i neopisivo oduševljenje pred više od 5 000 posjetitelja.¹⁸⁵⁹ I u *Novom dobu* isticali su da je riječ o „možda i najuspjelijoj priredbi u kazalištu“ pred više od 3000 nazočnih.¹⁸⁶⁰

Anđelinović je imao i vodeću uloga u djelovanju JRSD/JNS na ovim prostorima¹⁸⁶¹ o čemu svjedoči njegovo imenovanje predsjednikom Banovinske organizacije JRSD za

¹⁸⁵² SR-AJ-74, 196-278, Dvor..., br. 151., 2320/33, 23. VIII. 1933., Centralni odbor Organizacije jugoslavenske nacionalne omladine Maršalatu dvora.; br. 1761/34, 15. I. 1934., Uredništvo i uprava *Zov s Jadrana*, Maršalatu dvora.

¹⁸⁵³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 832., 1. IX. 1934.

¹⁸⁵⁴ U *Novom dobu* su ples u kratkom izvještaju nazvali najuspješnije organiziranim od 1918. Vidi: „Narodni ples Jug. Nar. Čitaonice“, *ND*, br. 49., 28. II. 1933., 6. S druge strane o istom plesu unutar *Jadranske pošte* govorili su o „dirljivoj slici bratskog suosjećanja“ grada i sela. „Odličan uspjeh sinočnjeg narodnog plesa“, *JP*, br. 49., 28. III. 1933., 5.

¹⁸⁵⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 111., 10. II. 1934.

¹⁸⁵⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2138/1-3, Nikoli Uzunoviću, 15. II. O uspjehu plesa Paštrović je govorio i u kasnijim memoarima. Neke narodne nošnje omogućio je Etnografski muzej u Splitu. Vidi: M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 133.

¹⁸⁵⁷ „Narodni ples“, *JP*, br. 20., 24. I. 1934., 4.

¹⁸⁵⁸ „Narodni ples“, *JP*, br. 27., 1. II. 1934., 6.; „Plesovi i zabave“, *JP*, br. 30., 5. II. 1934., 3.

¹⁸⁵⁹ „Split u narodnim nošnjama“, *JP*, br. 36., 12. II. 1934., 3.; „Veliki uspjeh narodnog plesa Jugosl. Narodne čitaonice“, *JP*, br. 37., 13. II. 1934., 4.

¹⁸⁶⁰ „Sinočnji Narodni Ples u Kazalištu“, *ND*, br. 37., 13. II. 1934., 3.

¹⁸⁶¹ Elaborat o rekonstrukciji bivših građanskih stranaka u kotaru Split navodi da je JNS formirana 1931., pri čemu su joj „glavni akteri“ bili: Anđelinović, Sergije Urukalo, Prvislav Grisogono i Petar Đirlić, a da je poticaj za

Primorsku banovinu.¹⁸⁶² Čini se da na toj dužnosti nije imao znatnijeg uspjeha, što se vidjelo i po ranijem izvještaju o ples. Trumbić navodi i Meštrovićeve riječi o mnoštvu pisama iz Dalmacije upućene Anđelinoviću, koja u prvom planu ističu nezadovoljstvo postojećim stanjem. I sam Anđelinović bio je nezadovoljan situacijom tako da je u drugoj polovici 1932. nakon povratka s „terena“ izjavio da, izuzev skupine koja u pristupu JRSD-u vidi interes, „ni pas neće da dođe blizu.“¹⁸⁶³

Uspjeh spomenutog plesa očito je utjecao na jače angažiranje stranke i proglas objavljen u splitskom tisku kojim su građani Splita pozvani na pristupanje JNS-u, o čemu se već govorilo u uvodnom dijelu.¹⁸⁶⁴ Početkom 1934. već je izabrana Mjesna organizacija JNS-a na čelu s Vladom Matošićem, dok su ostali članovi odbora istovremeno bili istaknutiji članovi JNČ i pojedini vijećnici splitskog Općinskog vijeća.¹⁸⁶⁵

Unatoč službenom optimizmu, utemeljenom i po uspjehu plesa 1934., u samom vrhu splitskih režimskih pristaša ipak je vladalo razočaranje. O tome nam svjedoči pismo koje je Vlado Matošić u prvoj polovici 1934. poslao Anđelinoviću. Autor je tako naglasio da na političku situaciju gleda s „očajavanjem i zabrinutošću“, pogotovo što mjerodavni faktori ne poduzimaju ništa kako bi spriječili rast neraspoloženja. Čini se da je Matošić imao i osobne sukobe s drugim vodećim prvacima režima u Splitu i Primorskoj banovini jer je „odlučno odbio“ ući u tajništvo Primorske banovine.¹⁸⁶⁶

Rast Matošićeva nezadovoljstva uočljiv je u pismu koje mu je Anđelinović poslao sredinom 1934. Čelnik mjesne JNS-ove organizacije bio je očito nezadovoljan svojim položajem i općenitom situacijom pa mu je Anđelinović „prijateljski“ savjetovao strpljenje zbog stvari u gradu koje „moraju ići kako idu“ i organiziranjem manjih sastanaka, a ne većih zborova.¹⁸⁶⁷

Pretpostavljam da je protiv Matošića bio ostatak mjesnog vodstva, odnosno članova JNS u Splitu jer se u novom pismu koje je Anđelinović poslao Matošiću u rujnu 1934. spominje da potonji nije bio pozvan na sastanak održan u prostorijama JNČ. Anđelinović je pokušavao

formiranje stranke dao Ivo Tartaglia. Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

¹⁸⁶² „Jučer je u Splitu provedena prva banovinska organizacija“, *JP*, br. 226., 28. IX. 1932., 4.-5.

¹⁸⁶³ S. MATKOVIĆ – M. TROGRIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 176.-178., 333.-334., bilješka (br. 71) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 13. III. 1932.; bilješka (br. 125) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Split, 23. IX. 1932.

¹⁸⁶⁴ „Stranačko kretanje u Splitu“, *ND*, br. 55., 6. III. 1934., 3.

¹⁸⁶⁵ „Godišnja skupština Mjesne Organizacije Jugoslavenske Nacionalne Stranke“, *JP*, br. 13., 16. I. 1934., 4.; „Iz Jugosl. Nacijonalne stranke“, *ND*, br. 13., 16. I. 1934., 6.

¹⁸⁶⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2592, Vlado Matošić Grgi Anđelinoviću, 24. II. 1934.

¹⁸⁶⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2518/1-2, Grga Anđelinović Vladi Matošiću, 2. VI. 1934.

umanjiti situaciju pa isticao da u politici treba doći i kada se osoba službeno ne poziva.¹⁸⁶⁸ Očiti je Matošićev cilj bio ponovno ući u splitsku Općinsku upravu i, eventualno, jednom postati prvi čovjek Splita, što Anđelinović sada nije imao u planu.

Atentat u Marseillesu dodatno je narušio odnose između Anđelinovića i Matošića. Povod je bila tužba koju je zbog klevete aktualni gradonačelnik Splita Mihovil Kargotić podignuo protiv Vinka Petrića, Paške Fabrisa, Jordana Matošića, Pere Šegote i Josipa Romca. U obrazloženju tužbe navedeno je da se dan nakon „ogavnog atentata“ u Splitu okupila skupina bivših orjunaša koja je pokrenula raspravu oko gradonačelnika pri čemu su Petrić i Fabris tvrdili da je emigrante, povezane s atentatorima, novčano pomagao odvjetnički ured, s Kargotićem kao jednim od partnera. Petrić i Fabris tuženi su zbog stvaranja navedenih glasina te su otkazom prestali vršiti dužnost općinskih činovnika. Kargotića je zadovoljila izjava Šegote i Romca pa je tužba nastavljena protiv preostale trojice. Sud je nakon više presuda optužene oslobodio optužbi, a Kargotića osudio na podmirenje troškova procesa.¹⁸⁶⁹ Događaj je izazvao i znatnu pozornost u splitskom tisku koji je isticao zanimljivost situacije.¹⁸⁷⁰

Po izbijanju glasina Kargotić je Anđelinoviću isticao zaprepaštenost klevetama bivših orjunaša, među njima i njemu podložnih činovnika u Splitskoj općini, Petrića i Fabrisa. Iako je sve prijavio nadležnim službama, i sâm se pitao hoće li se primatelj pisma složiti s njegovim postupkom.¹⁸⁷¹ Epilog je bio Petrićevo i Fabrisevo otpuštanje iz općinske službe.

Anđelinović je u odgovoru naveo da potpuno shvaća ogorčenje i postupak prema Petriću i Fabrisu, štoviše naglasio je da bi on sam još energičnije postupio „i po svoj prilici dao (bi) ih po slugama isprebijati.“ (op. M.B.) Te klevete znače, naglasio je, „diranje u nacionalne osjećaje i lično poštenje jednog čovjeka“, a one postaju deseterostruko veće ako to čine podređeni svome šefu, prvom građaninu Splita. Anđelinović je vjerovao i da se Vlado Matošić, što ćemo vidjeti u idućem odjeljku, zalagao za Fabrisa i Petrića uslijed svega zbivanja, ali i jer je „u suštini mek čovjek.“ U zaključku je Anđelinović ponovno odobrio Kargotićev potez, štoviše, dao mu je mogućnost da se na njega pozove vjerujući da „jednom treba prestati s tim hiperpatriotizmom, koji ubija i pravi i zdravi nacionalnim.“¹⁸⁷² Kargotić je zahvalio Anđelinoviću na podršci i „dobroj prosudbi“ cjelokupne stvari.¹⁸⁷³

¹⁸⁶⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2517/1-2, Grga Anđelinović Vladi Matošiću, 29. IX. 1934.

¹⁸⁶⁹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XIV, 8 Vinko Petrić

¹⁸⁷⁰ „Tužba g. inž. Kargotića protiv g. inž. Petrića i drugova“, *ND*, br. 32., 7. II. 1935., 6.; „Interesantna rasprava“, *JD*, br. 60., 12. III. 1935., 6.; „Nastavak interesantne rasprave“, *JD*, br. 61., 13. III. 1935., 6.; „Završetak jedne interesantne rasprave“, *JD*, br. 62., 14. III. 1935., 6.

¹⁸⁷¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2415/1-2, Mihovil Kargotić Grgi Anđelinoviću, 31. X. 1934.

¹⁸⁷² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2414., Grga Anđelinović Vladi Matošiću, 31. X. 1934.

¹⁸⁷³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2416., Mihovil Kargotić Grgi Anđelinoviću, 3. XI. 1934.

Za sudbinu Petrića i Fabrisa, „jugoslavenskim prekaljenim do krajnjih konsekvencija“, žestoko se zauzimao Vlade Matošić, ranije i sam *Orjunin* član, što nam donekle i objašnjava njegov postupak. Matošić je Anđelinoviću tumačio da je otkaz spomenutima nepravedno udijeljen, i to kao posljedica zakulisne borbe u Općini. Apelirao je, stoga, da se ta odluka ne provede u djelo sve dok Anđelinović ne dođe u Split. Na jednom je mjestu Matošić naglasio da ne može dalje vršiti dužnost predsjednika JNS (u Splitu), dok vodstvo Splitske općine, za koje je bio siguran da je postavljeno po dogovoru Anđelinović – JNČ, provodi odluke koje ga se tiču. Inače, Matošić se žestoko obrušavao na Kargotića i Ivaniševića pa isticao da nacionalno gledano nisu dostojni Petriću i Fabrisu: Kargotić iz razloga što je „šestosiječanjski režim“ prihvatio tek imenovanjem za gradonačelnika, a Ivanišević tek nakon višemjesečnog iščekivanja situacije. „Stjecaj prilika izbacio ih je na površinu“, upozorio je Matošić te nakon svega navedenoga Anđelinoviću postavio ultimatum: ili će se stati „odlučno na kraj ovom ludovanju gospode u Općini“ ili će se on (Matošić) povući s političkog položaja.¹⁸⁷⁴

Odgovorom je Anđelinović pokušao smiriti Matošića prvo navevši da prethodnim pismom nije naveo razlog koji je doveo do Kargotićeva optužtanja Petrića i Fabrisa, koji je sam po sebi „nedostojan poštenih ljudi.“ Anđelinović je u potpunosti opravdavao Kargotićev potez te ponovio, kao u pismu Kargotiću, da bi on sâm još energičnije postupio jer takvi „denuncijantski skandali“ trebaju prestati. Ne složivši se s Matošićevim tvrdnjama, Anđelinović je u Kargotiću i Ivaniševiću vidio potpuno nacionalno ispravne elemente. Njihovo trenutačno nepristupanje politici 6. siječnja mogla je biti greška, no nikako ne i zločin, vjerovao je Anđelinović i podsjetio na druge djelatnike protiv „naše politike“, no nacionalno ispravne poput Mirka Buića ili Ante Tresića Pavičića. S druge strane, držao je da „hiperpatrioti“, među koje su nabrojani Pero Šegota, Petrić i Fabris, rade više štete od političkih protivnika. Anđelinović je, stoga, držao da Matošić nema pravo dati ostavku na mjesto predsjednika Odbora stranke u Splitu, bez obzira što je u „svom patriotskom raspoloženju“ uzeo u obranu ljude koji su krivi i svojim radom štete državnoj ideji.¹⁸⁷⁵

Novim je pismom Matošić nezadovoljan spočitnuo Anđelinoviću da je hitro uzeo Kargotića u obranu, bez da je čuo obranu Petrića i Fabrisa u čijem se radu može vidjeti samo „jedna plemenita pobuda“, a nikako ne krivica. Neprihvatanje toga Matošiću je dokazalo da Anđelinović više cijeni Kargotićevo od njegova mišljenja, iako ga je podržavao „u onoj neizvjesnoj i nesigurnoj političkoj borbi“ na izborima 1931., dok je, s druge strane, Kargotić

¹⁸⁷⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2514., Vlado Matošić Grgi Anđelinoviću, 29. X. 1934.

¹⁸⁷⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2515./1-2, Grga Anđelinović Vladi Matošiću, 31. X. 1934.

„demonstrativno“ apstinirao. Matošić se, stoga, odlučio posvetiti odvjetničkim poslovima uvjeren da će vrijeme pokazati da je bio u pravu.¹⁸⁷⁶

Posljednjim odgovorom na ovu temu Anđelinović je ponovno izrazio žaljenje što Matošić „tako stvari uzima srcu“ te se suprotstavio iznesenim razlozima. Odbio je i navode da više vjeruje Kargotiću, no naglasio da mu mora dati pravo tamo gdje ima pravo, iako misli da je i Duje Ivanišević malo pretjerao svojim ponašanjem.¹⁸⁷⁷ Uz čisto zanimljiv proces sam po sebi, njegova je važnost i što je značio narušene odnose između Anđelinovića i Matošića koji će se kasnije još više manifestirati na petosvibanjskim izborima.

Na kraju nam ostaje da se osvrnemo na Anđelinovićeve angažmane oko pitanja splitskih zanatlija i izbora za Radničku komora. Splitske zanatlije pretežito su djelovale u sklopu tadašnje Trgovačko industrijske i zanatske komore, no sredinom 1932. počeli su njihovi zahtjevi za samostalnim djelovanjem.¹⁸⁷⁸ Pitanje se intenziviralo početkom 1933., a podršku u samostalnom istupu dao im je Anđelinović.¹⁸⁷⁹ Unatoč protivljenju vodstva Trgovačko industrijsko i zanatske komore sredinom godine došlo je do osnivanja samostalne Zanatske komore, koju je odmah posjetio Anđelinović i obećao pomoć u daljnjem djelovanju.¹⁸⁸⁰ Uostalom, predsjedništvo mu je na konstituirajućoj skupštini javno zahvalilo na podršci.¹⁸⁸¹

Ipak, nisu sve splitske zanatlije svestrano podržavale Anđelinovića. Uz njemu odanu Zanatsku komoru, postojalo je i Udruženje zanatlija, u oštroj suprotnosti prema njemu i prvoj Organizaciji. Banska je uprava, upravo na prijedlog Zanatske komore, raspustila Udruženje zanatlija i uvela komesarijat, vođena motivacijom da svojim sastavom (Udruženje) ne može udovoljiti aktualnim potrebama, očito time misleći na djelovanje protiv Anđelinovića. Kako je tumačio Masovčić, dio Odbora Udruženja zanatlija, ili cijeli Odbor, na prošlim općinskim izborima radio je protiv Anđelinovićevih želja i interesa, dok su neke zanatlije bezuspješno pokušale organizirati stranku usmjerenu protiv JNS i Anđelinovića.¹⁸⁸² Udruženje zanatlija u 1934. krenulo je s ponovnim radom, a nova uprava pokazivala je veću poslušnost Anđelinoviću. Bez obzira što su sada stajali na istim stranama, barem što se tiče odnosa prema vodećem

¹⁸⁷⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2521., Vlado Matošić Grgi Anđelinoviću, 3. XI. 1934.

¹⁸⁷⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2516/1-2 Grgo Anđelinović Vladi Matošiću, 8. XI. 1934.

¹⁸⁷⁸ „Splitski zanatlije traže zanatsku komoru za Primorsku banovinu“, *ND*, br. 113., 17. V. 1932., 5.

¹⁸⁷⁹ „Sastanak splitskih zanatlija sa nar. poslanikom g. dr. Angjelinovićem“, *ND*, br. 8., 11. I. 1933., 5.

¹⁸⁸⁰ „Povodom osnutka Zanatske komore u Splitu“, *ND*, br. 149., 29. VI. 1933., 5.; „Zanatska komora u Splitu“, *ND*, br. 152., 3. VII. 1933., 2.; „Zanatska komora“, *JP*, br. 161., 10. VII. 1933., 4.

¹⁸⁸¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 795., 16. X. 1933.; „Prva svečana sjednica Zanatske komore za Primorsku banovinu“, *JP*, br. 242., 16. X. 1933., 3. Zanatska komora u prvoj polovici 1934. tražila je da određeni broj vijećnika i članova buduće gradske uprave mora pripadati Komori jer su zanatlije predstavljale „najpouzdaniji nacionalni element.“ Vidi: „Iz zanatskih krugova“, *ND*, br. 90., 17. IV. 1934., 6.

¹⁸⁸² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 873., 16. XI. 1933.

predstavniku režimske politike na ovom prostoru, i dalje nije vladala suglasnost između ovih dvaju organizacija splitskih zanatlija.¹⁸⁸³

Naposljetku, upletanje u izborima za Radničku komoru 1933.¹⁸⁸⁴ na teritoriju bivše pokrajine Dalmacije Anđelinoviću je donijelo više štete nego koristi, osobito kada su ga „njegovi“ članovi na listi počeli otvoreno napadati. Što ga je uopće navelo da se na ovaj način angažira u izbore za Radničku komoru u Splitu? Možda upravo želja za upravljanjem svime, odnosno vezivanjem svoga imena uz sva politički značajnija zbivanja u Splitu. S druge strane možda je intervenciji pridonio i prethodni „poziv“ njegovih simpatizera za popravljanjem situacije u Splitu, koji su bili nezadovoljni upravom Okružnog ureda u Splitu. To se moglo izmijeniti samo novim Anđelinovićevim suradnicima iz Radničke i Trgovačko-obrtničke komore.¹⁸⁸⁵

Na izborima su isprva sudjelovale tri liste: „bijela“ Općeg radničkog saveza (ORS)¹⁸⁸⁶, „crvena“ Ujedinjenih radničkih sindikalnih saveza Jugoslavije (URSSJ)¹⁸⁸⁷ i „plava“ Radničko strukovnog saveza (RSS).¹⁸⁸⁸ Anđelinović je svestranu podršku dao ORS-ovoj listi, no ista je sadržavala imena mnogih komunista.¹⁸⁸⁹ Nezadovoljan njegovim angažmanom, koji je značio „otvoreni politički teror“ i izostanak slobodnih izbora, Živko Topalović nazočnost komunista¹⁸⁹⁰ naročito je manifestirao predsjedniku vlade Milanu Srškiću.¹⁸⁹¹ Prepričavši sadržaj ovoga pisma, Topalović je Anđelinoviću poručio da sudjelovanje na izborima „može imati dalekosežnih političkih posljedica.“¹⁸⁹² Bolje rečeno, komunisti su iskoristili

¹⁸⁸³ „Udruženje zanatlija za srez splitski i brački“, *ND*, br. 60., 12. III. 1934., 3.; „Udruženje zanatlija u Splitu“, *JD*, br. 6., 27. III. 1934., 4.; „Konferencija zanatlija“, *ND*, br. 86., 12. IV. 1934., 6.; „Proslava Znanstvenog dana u Splitu“, *ND*, br. 84., 1. XII. 1934., 7.

¹⁸⁸⁴ O izborima više vidi u: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine“, *Putovi revolucije*, 1966., br. 7.-8., 60.-70.

¹⁸⁸⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok br. 2103/1-2, Slavko Radica-Bogoljub Čurić Grgi Anđelinoviću, 6. VI. 1933.

¹⁸⁸⁶ O povijesti ORS-a, čija je splitska podružnica osnovana sredinom 1933., više vidi u radovima Bosiljke Janjatović. Vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u razdoblju između dva rata i radnici-seljaci“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1974., br. 1., 28.-29.; „Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933 – 1936 s obzirom na politiku KPJ“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1.-2./1970., br. 1., 23.

¹⁸⁸⁷ Bosiljka Janjatović iznosi kako je vodstvo KP u drugoj polovici 1932. odlučilo poslati svoje članove na rad u sindikate, napose Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ). Vidi: B. JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u Hrvatskoj...“, 8.-9. O povijesti URSSJ-a više vidi u: B. JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u razdoblju između...“, 29.

¹⁸⁸⁸ „Izbori za Radničku Komoru“, *ND*, br. 247., 21. X. 1933., 7.

¹⁸⁸⁹ „Dalmatinski komunisti počeli su ulaziti u ORS kako bi tamo stekli povoljne položaje za iskorištavanjem.“ Vidi: B. JANJATOVIĆ, „Izbori za radničke komore...“, 61.

¹⁸⁹⁰ Na jednom mjestu u Paštrovićevoj ostavštini od 39 članova za njih 22 je rečeno da su komunisti. Ista je stvar i kod zamjenika gdje je od njih 39 njih 18 navedeno da su komunisti. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok br. 2127/1-2, Kandidatna lista ORS-a.

¹⁸⁹¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok br. 2128/1-2, Živko Topalović Milanu Srškiću, 25. IX. 1933.

¹⁸⁹² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok br. 2124, Živko Topalović Grgi Anđelinoviću, 27. IX. 1933.

Anđelinovićevo upletanje u posao za „koji nije bio nikakav red da se upleće“, držao je Topalović.¹⁸⁹³

Anđelinović ili Paštrović nadležnima su, uz kritike prema preostalim listama, „komunističkim“ (URSSJ-ovoj) i „klerikalnoj“ (RSS-ovoj) tvrdili da će se s ORS-ove liste, „koja sadrži najbolji dio dalmatinskog radništva“ svi sumnjivi članovi brisati odmah po završetku izbora. Potpora „bijeloj“ listi tumačila se potrebom države da ne ispadne kako je Topalovićeve URSSJ „apsolutni gospodar radničkih masa u Kraljevini.“¹⁸⁹⁴

URSSJ je povukla svoju kandidaturu.¹⁸⁹⁵ Potez je, prema Masovčiću, izazvalo „strahovito uzbuđenje i različite komentare“ među splitskim radnicima.¹⁸⁹⁶ Manfred Paštrović obavještavao je Anđelinovića o povoljnom stanju u Primorskoj banovini kao posljedicom ulaska „nacionalnog elementa“ koji se može „urediti“ odgovarajućom politikom. Izrazio je i žaljenje što je URSSJ povukla kandidaturu vjerujući da bi gotovo sigurno doživjela poraz.¹⁸⁹⁷

Na izborima za Radničku komoru u Splitu tako su sudjelovale dvije liste: ORS-ova „bijela“ i RSS-ova „plava.“ Od ukupno 23 700 glasovalo je samo 8070 ili 35 % glasača, od čega je ORS dobila 5668 glasova (70 %), RSS 2251 (28 %), dok je 151 glas bio nevažeći. Po mandatima je ORS je dobio 29, a RSS 11 zastupnika.¹⁸⁹⁸ Masovčić je napomenuo da je ORS-ova parola bila okupljanje nacionalnog radništva pa je s tim ciljem privučena i jedna grupa ljevičarskih (komunističkih, op. M. B.) radnika, ujedno potvrdivši da su cjelokupnu ORS-ovu kampanju vodili JNS i Anđelinović zbog čega se ovo držala pobjeda potonjega.¹⁸⁹⁹

Ukupan broj vijećnika dodatno se smanjio po konstituirajućoj sjednici ostavkama RSS-ovih vijećnika nakon što ministarstvo nije uvažilo njihove žalbe na izbore. Radnička komora

¹⁸⁹³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2123/1, Živko Topalović Grgi Anđelinoviću, 16. X. 1933.

¹⁸⁹⁴ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2125/1-3, ministru Dvora Milanu Antiću, 27. IX. 1933.

¹⁸⁹⁵ URSSJ je, naime, tražio odgodu izbora kako bi se dodatno uredile liste, a tvrdio je i da i su im neki vlastiti kandidati radili u korist „bijele liste.“ Vidi: „Pred izbore za Radničku komoru“, *ND*, br. 252., 27. X. 1933., 3. Janjatović navodi kako je na liste URSSJ-a u Dalmaciji ušla većina komunista na što su vođe sindikata počele „brisati nepoćudne“ te da je prevaga komunista bila razlog traženja odgode. Vidi: B. JANJATOVIĆ, „Izbori za radničke komore...“, 66.

¹⁸⁹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 826., 27. X. 1933.

¹⁸⁹⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2374/1-4, Manfred Paštrović Grgi Anđelinoviću, 30. X. 1933.

¹⁸⁹⁸ Prvi put su glasovale i žene na izborima. Vidi: „Velika pobjeda bijele liste na izborima za Radničku komoru“, *JP*, br. 259., 6. XI. 1933., 3.; „Izbori za Radničku Komoru u Splitu“, *ND*, br. 259., 6. XI. 1933., 5.; „Nakon izbora za Radničku Komoru“, *ND*, br. 275., 24. XI. 1933., 5. Janjatović navodi da je od 29 ORS-ovih mandata njih 7 pripadalo komunistima. Vidi: B. JANJATOVIĆ, „Izbori za radničke komore...“, 69.

¹⁸⁹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 847., 6. XI. 1933. Smodlaka je, prema Trumbićevim navodima vjerovao kako bi u normalnim okolnostima pobijedio RSS, što bi izazvalo udarac režimu. Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 571.-572., bilješka (br. 229) o razgovoru s Josipom Smodlakom, Zagreb, 30. X. 1933.

tako je umjesto 40 ukupno imala 29 članova koji su svi formalno pripadali ORS-u. Prethodna uprava svojoj nasljednici već je počela spočitavati izostanak legitimiteta djelovanju.¹⁹⁰⁰

Na prvu je Anđelinovićev utjecaj bio još čvršći, no, kao što je Topalović ranije predvidio, ulazak komunista značio je dugoročne probleme. To se manifestiralo na glavnoj godišnjoj skupštini održanoj u drugoj polovici 1934. kada je vijećnik Vlado Boban konstatirao da se Radnička komora stavila u službi JNS, što je dovelo do zapostavljanja stvarnih interesa radnika u korist pojedinih stranačkih osoba. Napadnut je i nestručni predsjednik Nikola Markov, postavljen na Anđelinovićev zahtjev.¹⁹⁰¹ Uslijedila je ostavka devetorice vijećnika unutar Radničke komore i daljnja rasprava jesu li dotični bili isključeni iz splitskoga ORS-a.¹⁹⁰² Epilog svega bilo je raspuštanje splitske ORS-ove podružnice.¹⁹⁰³ Na kraju ovoga poglavlja možemo reći da je ovo bio prvi značajniji Anđelinovićev poraz u razdoblju 1929./1931 – 1935., koji je simbolički doveo do pada njegova utjecaja. Čini se da je u pokušaju pridobivanja komunističke potpore Anđelinović sebe ipak precijenio. Time se ne misli da je ovo bio odlučujući događaj koji je doveo do rušenja njegova autoriteta u budućem razdoblju, no svakako je pokazao da Anđelinović nije bio „nepobjediv.“

¹⁹⁰⁰ „Konstituirajuća skupština splitske Radničke komore“, *ND*, br. 303., 29. XII. 1933., 4.; „Povodom izjave uprave Radničke komore“, *ND*, br. 3., 4. I. 1934., 5.; „Odreka članova RSS u Radničkoj Komori“, *ND*, br. 76., 30. III. 1934., 6.

¹⁹⁰¹ Masovčić je Markova okarakterizirao kao „glavnog eksponenta JNS-a.“ Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 899, 17. IX. 1934.

¹⁹⁰² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 2, dok. br. 2384/1-3, Opći radnički savez Jugoslavije – podružnica Split Drugarskom savezu u Zagrebu, 27. X. 1934.; „Burna skupština plenuma Radničke komore“, *JD*, br. 152., 17. IX. 1934., 7.; „Sinoćnja sjednica podružnice ORS-a“, *ND*, br. 219., 18. IX. 1934., 6.; „Iz podružnice Općeg radničkog saveza u Splitu“, *ND*, br. 220., 19. IX. 1934., 6.; „Jesu li Vlade Boban i drugovi isključeni iz O.R.S.a“, *ND*, br. 221., 20. IX. 1934., 6. Gizdić navodi kako je ostavku dana kako se ne bi snosila odgovornost za daljnji rad u komori. Vidi: D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941*, 61.

¹⁹⁰³ Janjatović iznosi i kako je ORS komunista bio manje prikladan zbog manje rasprostranjenosti i slobode djelovanja. Umjesto u ORS, komunisti su se infiltrirali unutar URSSJ-a. B. JANJATOVIĆ; „Sindikalni pokret u Hrvatskoj...“, 9.-10., 23., 41.

4.10. Austrijski (vele)izdajnici – 20 godina poslije

Ovo poglavlje obujmom je najmanje u čitavom radu, no po značaju svakako spada među značajnija, pogotovo zanima li nas odgovor na pitanje što se dogodilo s vodećim zagovornicima jugoslavenstva u Splitu. Već je rečeno kako je izbijanjem rata na temelju zločina veleizdaje u drugoj polovici srpnja 1914. došlo do masovnih uhićenja „elite dalmatinske inteligencije.“¹⁹⁰⁴ Okrugla, dvadeseta godišnjica nagnala je jednog neimenovanoga sudionika da istakne potrebu okupljanja tada interniranih.¹⁹⁰⁵

Ideju je podržao upravo Oskar Tartaglia koji je krajem travnja 1934. putem *Jadranskog dnevnika* pozvao na sastanak u vezi traženja prigodnoga načina obilježavanja dvadesete godišnjice spomenutog događaja. Poziv je popratio prigodnim frazama kojima je Dalmaciju nazivao „Pijemontom nacionalizma i jugoslavenstva“, iznijevši ujedno podatak da je sama Splitska općina ukupno imala 65 uhićenika.¹⁹⁰⁶

CP-ov dopisnik Masovčić nije optimistički gledao na Tartagliin poziv napominjući da ni pokušaj obilježavanja desete godišnjice nije uspio. Ovoga puta predvidio je još manji uspjeh akcije, a kao razloge uzeo je podijeljenost bivših uhićenika u razne grupe, suprotstavljena politička razmišljanja ili, pak, povlačenje iz javnog političkog života.¹⁹⁰⁷

U organizaciju su se, uz Oskaru Tartagliu, uključili Ante Tresić Pavičić, Ante Ružić i još neki manje istaknuti pojedinci. Novi proglas isticao je pogubnost ako se „šutke“ pređe preko uspomene progona jugoslavenskih revolucionara i nacionalista.¹⁹⁰⁸ Manji sastanak zbilja je održan sredinom svibnja, a dok su pojedini govornici isticali duboku predratnu nacionalnu svijest Dalmacije, Oskar Tartaglia posebno je naglasio da u to doba nije bilo sebičnosti. Sudionici su najavili da će se svečana godišnjica proslaviti 28. srpnja, na dan mobilizacije, i to organiziranjem zajedničkog izleta, velikog javnog zбора i izdavanjem posebne knjige spomenice s dokazima progonstva.¹⁹⁰⁹

Bas kako je i Masovčići predvidio, sve ovo ostalo je samo na pustim željama. Nikakav izlet, zbor, a ni knjiga nisu se realizirali. Prevelika podvojenost, prikazana u sljedećoj tablici, pokazuje nam kakav su politički stav imali pripadnici splitskog dijela „elite dalmatinske inteligencije.“

¹⁹⁰⁴ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 82.-83.

¹⁹⁰⁵ „Na pomolu historičke dvadestogodišnjice“, *JD*, br. 26., 20. IV. 1934., 6.

¹⁹⁰⁶ „Jedna dvadesetogodišnjica“, *JD*, br. 33., 28. IV. 1934., 11.

¹⁹⁰⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 330., 28. IV. 1934.

¹⁹⁰⁸ „Jedna dvadesetogodišnjica“, *ND*, br. 106., 7. V. 1914., 6.

¹⁹⁰⁹ „Jubilej stradanja i patnja“, *ND*, br. 110., 11. V. 1934., 6.; „Sastanak austrijskih veleizdajnika“, *ND*, br. 43., 11. V. 1934., 6.

Tablica XLVI – splitski dio elite dalmatinske inteligencije

Ime osuđenika iz 1914.	Političko opredjeljenje 1934.
Oskar Tartaglia	jedan od istaknutijih djelatnika novoosnovane Jugoslavenske narodne stranke, aktivan u Splitu i Primorskoj banovini
Niko Bartulović ¹⁹¹⁰	raniji istaknuti orjunaš, od 1931. u Beogradu, bavi se književnošću i publicistikom
Budislav Grga Anđelinović	vodeći predstavnik režimske JNS u Primorskoj banovini, političar s najvećim utjecajem u Splitu
Ante Tresić-Pavičić	politički pasivan, manjim dijelom simpatizira opoziciju
Vicko Arambašin	blizak režimskim krugovima, bez značajnije uloge
Ante Ružić	vijećnik u splitskom Općinskom vijeću 1918.-1926. i 1929.-1933., otada politički pasivan
Petar Senjanović	1929. i 1935. pomoćnik ministra saobraćaja
Josip Barač	član općinske uprave 1929.-1930., nakon ostavke politički pasivan
Josip Smodlaka	formalno politički neutralan, između režima i opozicije, jugoslavenski orijentiran
Ivo Tartaglia	nakon ostavke na mjesto bana 1932. Formalno politički pasivan, no pokretanjem <i>Jadranskog dnevnika</i> polako se počinje približavati HSS-u
Josip Beroš	politički pasivan nakon odlaska iz Gospodarske štedionice 1929.
Vjekoslav Škarica	odvjetnik, vijećnik u splitskom Općinskom vijeću 1929.-1933., otada politički pasivan
Ivo Grisogono ¹⁹¹¹	odbio sudjelovanje na proslavi 50. godišnjice pobjede Narodne stranke, član Anđelinovićeve Jugoslavenske narodne čitaonice
Prvislav Grisogono ¹⁹¹²	diktaturom postao član Zakonodavnog savjeta, a 1932. - 1936. poslanik je u Pragu
Jerko Čulić ¹⁹¹³	vijećnik u splitskom Općinskom vijeću 1929.-1933.
Ivan F Lupis-Vukić	većinom izvan zemlje, politički neaktivan

Tablica pokazuje da je gotovo svaki od bivših osuđenika u nekom razdoblju političkog djelovanja služio režimu. Zanimljivo, najviše slučajeva zabilježeno je po kraljevom uvođenju diktature. Vjerujem da ovaj podatak nije bio slučajan, već da je nastao kao posljedica iskrenog vjerovanja da će poslije političkih borbi 1920-ih kraljevom pomoći/odlukom sada do izražaja doći „pravo“ jugoslavenstvo. Razočaranje se možda najviše osjetilo što su takvi djelatnici po

¹⁹¹⁰ Više vidi u: Martin KAMINSKI, „Niko Bartulović“, *HBL*, sv. 1., 496.-497.

¹⁹¹¹ Više vidi u: Nataša BAŠIĆ, „Ivo Grisogono“, *HBL*, 2002., 215.-216.

¹⁹¹² Više vidi u: Mladen ŠVAB, „Prvislav Grisogono“, *HBL*, 2002., 218.-219.

¹⁹¹³ Više o Jerku Čuliću vidi u: Petra BLAŽEVIĆ, „Jerko Čulić: životni put, djelovanje i obitelj“, *Kulturna baština*, 42-43/2016.-2017, 149.-174.

okončanju mandata postali politički pasivni, štoviše, neki od njih počeli su simpatije pokazivati prema opoziciji (Ivo Tartaglia, Tresić Pavičić, Lupis-Vukić i Senjanović). S druge strane, pojedini osuđenici iz 1914. do kraja su ostali vjerni jugoslavenskoj ideji (Anđelinović, Oskar Tartaglia, Bartulović i Smodlaka). Sve ovo jasno nam govori da pokušaj okupljanja 1934. nije imao nikakvo uporište za uspjeh.

4.11. Zagrebački memorandum u Splitu

Potpisnici Zagrebačkoga memoranduma bili su Antun Bauer, Alojzije Stepinac, Kvirin Klement Bonefačić, Ivo Politeo, Ferdo Šišić, Želimir Mažuranić, Milan Ćurčin, Albert Bazala, Ivan Meštrović, Milivoj Dežman, Ivo Belin i – Ivo Tartaglia.¹⁹¹⁴ Upravo je potpis bivšeg gradonačelnika i bana na „protudržavni dokument“ nekim „nacionalnim društvima“ označio trenutak konačnog obračuna s Tartagliom, od ostavke sve udaljenijim od režimske politike. Ovo je poglavlje, stoga, najvećim dijelom posvećeno samom Tartaglii jer je borba protiv Zagrebačkog memoranduma u Splitu najvećim dijelom borba protiv njega samoga.

Među splitske potpisnike dokumenta Masovčić je isprva svrstao Bonefačića, Tartagliu i Niku Ljubića, odvjetnika i člana uprave Trgovačko-industrijske komore.¹⁹¹⁵ Trumbićevi izvori, uz dotične, spominjali su još i Ivana Bulića.¹⁹¹⁶ Ipak, na kraju su se kao „splitski“ potpisnici pojavili Želimir Mažuranić, Ivo Politeo¹⁹¹⁷ i, nama najvažniji, Tartaglia. Spomenuta je trojka u izjavi objavljenoj u *Politici* i *Jadranskom dnevniku* istaknula da se zalaže za ublažavanje postojećeg stanja u državi, odnosno protiv monopola jedne stranke.¹⁹¹⁸

Prema Masovčiću, građani su Splita, bez izuzetaka je li riječ o nacionalnim krugovima ili opoziciji, tekst memoranduma držali „deplasiranim, neozbiljnim, promašenim i pogibeljnim.“ Splitski je dopisnik zaključio da se objavljivanje ovakvog teksta držalo „jednim promašenim političkim aktom“, pogotovo što njegovi potpisnici uz sebe nisu imali nikakve pristaše. U primjer toga razmišljanja naveo je Tartagiin debakl u pokušaju pridobivanja podrške

¹⁹¹⁴ Za čitavu akciju više vidi u: Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., Zagreb, 1989., 88.-129. Trumbić ih svojim bilješkama naziva „memorundašima“. Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 872., bilješka (br. 389) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 19. XII. 1934.

¹⁹¹⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1104., 16. XI. 1934.

¹⁹¹⁶ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 870.-871., bilješka (br. 389) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 19. XII. 1934.

¹⁹¹⁷ Nada Kisić Kolanović ističe kako je „nedvojbeno da je Politeo isklesao oblik *Zagrebačkog memoranduma*.“ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Ivo Politeo...*, 76.

¹⁹¹⁸ „Potpisnici zagrebačkog memoranduma o cilju svoje peticije“, *JD*, br. 229., 15. 12. 1934., 2.; “Potpisnici zagrebačkog memoranduma o sadržini i cilju svoje peticije“, *Politika*, br. 9548., 15. 12. 1934., 1. Potez spomenute trojke bio je, naglašava Ivana Dobrivojević, „prvi put da su javno deklarirani protivnici režima dobili priliku da preko štampe izlože i objasne svoje političke stavove i uverenja.“ Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Cenzura i doba...“, 53.

splitskih rotarijanaca, kada se Memorandumu oštro usprotivio Uliks Stanger. Također su se očekivale i turbulencije unutar Jadranske straže.¹⁹¹⁹

Ovaj izvještaj o odjeku Memoranduma u Splitu ipak uzimamo s rezervom zbog dvije stvari: a) kao dopisnik CP-a Masovčić je morao ostaviti dojam što snažnijega protivljenja građanstva Splita prema Memorandumu i b) iz dopisa možemo zaključiti da se Masovčić i sam privatno protivio Memorandumu držeći ga u prvom redu neprimjerenim.

Putem sačuvane arhivske građe možemo pratiti kakve je posljedice imalo izbijanje Memoranduma u javnost na jednog od splitskih potpisnika, Ivu Tartagliu. O tome nam svjedoči Tartagliina privatna prepiska, akcija Oblasnog odbora Narodne odbrane, javna polemika između Tartaglie i Ilije Trifunovića Birčanina, predsjednika Središnjeg odbora Narodne odbrane u Beogradu te sukoba unutar Jadranske straže. Svaka tema ovdje navedena bit će predmetom posebnog potpoglavlja. Valja naglasiti i da je originalni tekst Zagrebačkog memoranduma u splitskom tisku prvi put objavljen krajem srpnja 1935., i to u (Tartagliinom) *Jadranskom dnevniku*.¹⁹²⁰

4.11.1. Tartagliina privatna prepiska

Pojedina pisma sačuvana u Tartagliinoj odvjetničkoj pisarnici pokazuju nam kako su na Tartagliin potpis gledali razni pojedinci: dok je manjina isticala da je svojim postupkom osvijetlao obraz Splita, drugi su tvrdili da je nanio nesagledivu štetu gradu. Sam Tartaglia ozlojoden je pisao da sve što ima veze s njim samim očito treba „uništiti i eliminirati“ i to od osoba, kojima prije nije dopuštao djelovanje u općem interesu.¹⁹²¹

Zbog pripadnosti masonskoj organizaciji, upitno je bilo i što će dalje biti s Tartagliinim članstvom. „Razočaran i ojađen“ postupkom klevetanjem „brata“ čije je djelovanje bilo obilježeno klevetama, Tartaglia je istupio iz Rotary cluba Split.¹⁹²² Time je ciljao na Uliksa Stangera i njegovu ulogu u rezoluciji splitskih društava od 3. prosinca 1934., o čemu će riječi biti u idućem dijelu rada. Sokolsko društvo u Splitu također je Tartagliu obavijestilo da je

¹⁹¹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1104., 16. XI. 1934.

¹⁹²⁰ „Zagrebački Memorandum“, *JD*, br. 176., 30. VII. 1935., 3., 7.

¹⁹²¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 132., Ivo Tartaglia Cvjetanu Spuževiću, 16. XI. 1934.

¹⁹²² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 218., Ivo Tartaglia Budimiru Stipinoviću, 14. I. 1935. Splitski klub osnovan je u svibnju 1931., a predsjedničku dužnost 1933./1934. vršio je Dane Matošić, dok se Tartaglia nalazio na položaju prvog potpredsjednika. Među članove spomenute u ovome radu nalazili su se Nikola Markov, Šime Lisičić, Manfred Makale, Lujo i Petar Rismondo te Uliks Stanger. Vidi: SVKST, AIT, M-681/1.1 Osobni dokumenti, Rotary clubovi Jugoslavije: 77 distrikt Rotary International: Izdanje 1933-1934.

stavljen pod disciplinski postupak zbog Memoranduma danog „u nezgodnom času“, a presuda izglasana tek početkom 1936. oslobodila ga je optužbi.¹⁹²³

Anonimni jugoslavenski nacionalisti u svome letku negativno su se osvrnuli na potpisnike Memoranduma, štoviše, zahtijevali su da se potpisnici kao unutrašnji neprijatelji pozovu na odgovornost.¹⁹²⁴ Blizak režimu i JNS-u, don Frane Ivanišević, pismeno je Tartaglii izrazio „zaprepaštenost“ zbog potpisa na „onaj nezgodni i neumjesni memorandum“. Time je po Ivaniševiću izazvana „velika zlovolja u najboljim krugovima Beograda i Zagreba“, koja je dovela do toga da su mnogi potpisnici povukli svoj potpis. Ivanišević je istaknuo da je ovo napisao zbog iskrenog poštovanja prema Tartaglii i njegova ugleda, osobito otkako je u vodstvu Jadranske straže, naše „najrodoljubnije organizacije.“¹⁹²⁵

U iscrpnom odgovoru Tartaglia je poručio Ivaniševiću da „strahovito pretjeruje i griješi u ocjenjivanju memoranduma“, čije objavljivanje može „biti nezgodno“ samo „elementima i krugovima“ koji žele održati postojeće stanje, bez suradnje s Hrvatima. Navode o povlačenju dijela potpisa oštro je negirao istaknuvši da je elita beogradskih intelektualaca pozdravila memorandum te se priključila njegovoj akciji. Potom slijedi možda ključni dio pisma koji nam pokazuje Tartagliino razmišljanje i kasniji politički preokret: „Otkuda da u zajedničkoj Jugoslaviji Hrvati ne bi smjeli osjećati i misliti kao Srbi?“¹⁹²⁶ Moguće je, stoga, da je kasnije Tartagliino približavanje HSS-u upravo bilo motivirano čitavom reakcijom oko Memoranduma.

S druge strane, imamo sačuvane i pohvale upućene Tartaglii. Primjerice, krajem 1934. nepoznati autor¹⁹²⁷, prethodno opisavši sebe „rođenim sinom našega dragoga Splita, iskrenim Jugoslavena i starim poštovateljem“, čestitao je Tartaglii na postupku koji bi po njemu trebali slijediti svi čestiti građani i „pravi patrioti ove izmučene zemlje.“ Pri tome je naglasio da mu je dobro poznat Tartagliin „čestiti jugoslavenski patriotski osjećaj“ u borbi protiv napada „podzemnih rabota demagoga, hohštaplera i parazita.“¹⁹²⁸

Na Memorandum i Tartagliino političko djelovanje osvrnuo se i Trumbić. Raniji Tartagliin pokušaj s don Franom Bulićem iz 1933. držao je pokušajem osobne rehabilitacije pred HSS-om nakon što su on i slični mu „odigrali ulogu crnca svjesno ili nesvjesno kao

¹⁹²³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Sokolsko društvo Split – župa Split Ivi Tartaglii, br. 739/34, 12. XII. 1934., 22. XII. 1934., 2. I. 1935., 4. II. 1935., 15. I. 1936.

¹⁹²⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., 12, Jugosloveni!

¹⁹²⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., don Frane Ivanišević Ivi Tartaglii, 27. XI. 1934.

¹⁹²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., Ivo Tartaglia don Frani Ivaniševiću, 6. XII. 1934.

¹⁹²⁷ Pismo je rukopisom potpisano pa je teško pročitati tko je autor, no moguće je da je osoba imenom Kazimir Katalinić ili nekako slično tome iz Banja Luke.

¹⁹²⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Banja Luka, 24. XII. 1934.

ministri, bani, itd.“ Vjerovao je, stoga, da Tartaglia spada u osobe koje prividno pokazuju svoj opozicijski stav, no s pravim ciljem da onima „gore“ u Beogradu pokažu da ponovno mogu poslužiti režimu, iako ne žele prihvatiti svoju sudbinu da su već iskorišteni.¹⁹²⁹ U tom smislu Trumbić je i Memorandum uzimao sa zadržskom,¹⁹³⁰ a zanimljivo je što je naveo da je Smodlaka uskratio svoj potpis nakon što je među potpisnicima našao režimski kompromitiranog Tartagliu.¹⁹³¹

4.11.2. Šezdeset sedam splitskih društava

Oblasni odbor Narodne odbrane (OO NO) u Splitu na čelu s predsjednikom Eugenom Meichsnerom krajem studenoga 1934. uputio je poziv brojnim splitskim društvima da po „svojim opunomoćenim predstavnicima“ početkom prosinca „neizostavno“ sudjeluju sastanku u mjesnim prostorijama Sokolskog doma kako bi se dogovorili daljnji potezi kojima bi se pokazalo da se Split ne slaže s Memorandumom i njegovim (splitskim) potpisnicima.¹⁹³²

Sastanku se, prema navodima OO NO, odazvalo 67 splitskih društava preko svojih predsjednika ili ovlaštenih delegata. Kako bi dokazali da splitski potpisnici „ne govore u ime ovoga grada“, potpisana splitska društva, stoga, osjećali su „patriotskom dužnošću“ izjaviti sljedeće: a) traženja memoranduma su neistinita i izmišljena, a način traženja lišen je poštovanja prema državi; b) država je u potpunosti pravna s nezavisnim pravosuđem; c) u državi vlada ravnopravnost, štoviše, zakoni su često i odviše blagi, d) treba ispitati motive koji su ove pojedince doveli do protudržavnog djelovanja; e) ovime se pomažu vanjskim neprijateljima države u ovim teškim i sudbinskim vremenima; f) ova akcija u trenutku poslije „goleme nesreće“ našeg naroda poprima krvavu povredu najblagodarnijih osjećaja i, naposljetku: g) akciji se mora oduzeti svaka dobronamjernost jer joj je pravi cilj bilo stvaranje zabune u narodu u svrhu ostvarenja osobnih ciljeva. U zaključku izjave postupak potpisnika se najenergičnije osudio, a potpisana društva izrazila su „nepokolebljivu vjernost postojećem državnom uređenju

¹⁹²⁹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 476.-478., bilješka (br. 186) o razgovoru s don Franom Bulićem i Ivo Tartagliom, [26. VIII. 1933., op. M. B.]

¹⁹³⁰ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 823.-827., bilješka (br. 362) o razgovoru sa Zdravkom Lorkovićem i Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 4. XI. 1934.

¹⁹³¹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 829.-830., bilješka (br. 366) o razgovoru s Nikolom Stojanovićem, Zagreb, 5. XI. 1934.

¹⁹³² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., Oblasni odbor Narodne odbrane u Splitu, br. 441/34, 28. XI. 1934. U (Tartagliinom!) *Jadranskom dnevniku* samo se spominje sastanak „sa svrhom da se odluči o načinu na koji ima da se u ime nacionalnog Splita odgovori na poznati zagrebačko-splitski memorandum.“ Vidi: „G. dr. Eugen Maixner“, *JD*, br. 217., 1. XII. 1934., 6.

i velikim državnim načelima“. Potom su slijedila imena 67 društava, solidarnih s ovom izjavom, tzv. Splitskom rezolucijom, iniciranom od OO NO.¹⁹³³

Budući da su neka društva već počela demantirati svoj potpis na navedenu rezoluciju, Tartaglia je odlučio, pod prijetnjom tužbe, krajem 1934. provjeriti tko ju je sve zaista potpisao. Zbog demanta pojedinih društava o potpisu izjave Tartaglia je zatražio da svako društvo koje se nalazi na izjavi „Splitske rezolucije“ najkasnije do 10. siječnja 1935. odgovori na dva upita: a) je li to društvo pravovaljano zaključilo potpisati izjavu splitskih društava od 3. prosinca 1934. i b) je li to društvo stvarno potpisalo spomenutu izjavu.¹⁹³⁴

U Tartagliinoj ostavštini nalazimo na odgovore 38 od ukupno 67 društava potpisnika Splitske rezolucije. Odgovore ostalih društava ne nalazimo, a mogući je razlog da neka društva i organizacije, izrazito jugoslavenski ili velikosrpski orijentirana (npr. OO NO, Četničko udruženje, JNČ, Mjesni odbor JNS, Mjesna organizacija ratnih dobrovoljaca...), vjerojatno Tartaglii, koji je neke od odgovara tiskao u *Jadranskom dnevniku*, nisu ni htjela odgovoriti na upit.¹⁹³⁵ U idućoj tablici nalaze se podaci koji sadrže sljedeće: ime društva koje se nalazi na Splitskoj rezoluciji, datum kada je poslan odgovor te odgovori na Tartagliina pitanja.

¹⁹³³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2381/1-2, „Povodom akcije...“

¹⁹³⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Split, 27. XII.

¹⁹³⁵ Tartaglia je u *Jadranskom dnevniku* društva koja nisu odgovorila svrstao u šest skupina: u prvu je tako stavio one koji uopće nisu bili pozvani na skupštinu; drugu su činila društva koja su prihvatila rezoluciju osjećajući „patriotsku dužnost“; treću skupinu činile se vođe društva koje se nisu usudile priznati istinu; četvrtu funkcioneri „zavedeni u bludnju“ koji to ne žele priznati; petu oni koji nisu željeli napadati vođe društva te, naposljetku, šestu skupinu činila su nepostojeća društva. Vidi: „Naličje splitskog političkog falsifikata, *JD*, br. 12., 15. 1. 1935., str. 1.-2.

Tablica XLVII: odgovori društava na Tartagliina pitanja 67 splitskih društava¹⁹³⁶

IME DRUŠTVA	DATUM ODGOVORA	ZAKLJUČAK O POTPISU („a“)	STVARNI POTPIS („b“)
Oblasni odbor Narodne odbrane			
Akademski tenis-klub	5. I. 1935.	da	da
Oblasni odbor Aero-Kluba Kraljevine Jugoslavije „Naša krila“ ¹⁹³⁷			
Mjesni odbor Aero-Kluba Kraljevine Jugoslavije „Naša krila“ ¹⁹³⁸			
Banovinski odbor Crvenog krsta ¹⁹³⁹			
Četničko udruženje, pododbor ¹⁹⁴⁰			
Dobrovoljna vatrogasna četa (u Splitu)	3. I 1935.	ne	ne
Društvo za suzbijanje tuberkuloze			
Društvo sv. Ćirila i Metoda, podružnica	11. I. 1935.	ne	ne
Filatelističko društvo za Primorsku banovinu	31. XII. 1934.	ne	ne
Jugoslavenski pomorski klub „Gusar“ ¹⁹⁴¹	10. I. 1935.	ne	ne
Hrvatsko planinarsko društvo „Mosor“ podružnica ¹⁹⁴²	23. XII. 1934.	ne	ne
Jugoslavenski nogometni športski klub „Hajduk“	4. I. 1935.	ne	ne
Jugoslavensko učiteljsko udruženje za srez Split	7. I. 1935.	ne	ne
Jugoslavenska narodna čitaonica			
Oblasni odbor Jadranske straže			
Oblasni odbor Jugoslavenske matice	7. I. 1935.	ne	ne

¹⁹³⁶ Tablica je napravljena prema sljedećim izvorima: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 58., 68., 80., 197., 218., *Politika*, 23. XII. 1934., *JD*, br. 235., 22. XII. 1934., 6.; br. 12., 15. I 1935., 1.-2.; Više o velikom broju klubova ovdje nabrojanih vidi u: Duško MAROVIĆ – Mihovil RADJA, *Povijest športa u Splitu: knjiga druga: 1918.–941.*, Split, 2006.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 469.-478.

¹⁹³⁷ Početkom 1931. središnjica Organizacije proglasila je Tartagliu počasnim članom i predsjednikom ovog istog Oblasnog odbora. Potpredsjednik je tada bio Eugen Meichsner, a tajnik Silvije Alfirević. Vidi: „Dr. Ivo Tartaglia počasni član aerokluba „Naša krila“, *JP*, br. 10., 14. I. 1931., 4. Početkom 1934. konstituirana je nova uprava na čelu s Josipom Jablanovićem, a jedan od potpredsjednika bio je Mihovil Kargotić. Vidi: „Konstituirajuća skupština Aerokluba“, *ND*, br. 18., 22. I. 1934., 6.

¹⁹³⁸ Početkom 1934. za predsjednika je izabran Žarko Dešković, a jedan od potpredsjednika bio je Marin Ivić, načelnik Banske uprave. Vidi: „Konstituirajuća skupština Aerokluba“, *ND*, br. 18., 22. I. 1934., 6.

¹⁹³⁹ Među članovima odbora 1932. nalazila se i Tartagliina supruga Eleonora, a na skupštini u travnju 1934. za predsjednika izabran je Marin Ivić. Vidi: „Iz mjesnog Odbora Crvenog Krsta“, *JP*, br. 51., 2. III. 1932., 4., „Svečana skupština banovinskog odbora Crvenog Krsta“, *ND*, br. 80., 5. IV. 1934., 6.

¹⁹⁴⁰ Udruženje je osnovano u ožujku 1934. pod vodstvom Đorđa Matošića. Vidi: „Skupština Udruženja četnika“, *ND*, br. 72., 26. III. 1934., 6.;

¹⁹⁴¹ Više o Gusaru vidi u: H. GANZA ČALJKUŠIĆ, „Gusar na pramcu...“, 139.-164. Članak ni na jednome mjestu ne spominje jugoslavensku orijentaciju vodstva kluba.

¹⁹⁴² Na čelu se nalazio prof. Girometta. Vidi: „Topli izrazi saučešća iz Splita“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 6

IME DRUŠTVA	DATUM ODGOVORA	ZAKLJUČAK O POTPISU („a“)	STVARNI POTPIS („b“)
Jugoslavensko iseljeničko udruženje	5. I. 1935.	da	da
Jevrejsko kulturno društvo „Jarden“/ „Jadran“ ¹⁹⁴³	3. I. 1935.	ne	ne
Jugoslavenski športski klub „Jadran“ ¹⁹⁴⁴	7. I. 1935./9. I. 1935. ¹⁹⁴⁵	ne	ne
Banovinski odbor Jugoslavenske akcije		vidi ispod	vidi ispod
Mjesni odbor Jugoslavenske nacionalne omladine			
Kuglački klub „Jadran“	7. I. 1935.	ne	ne
Udruženje „Istra“ ¹⁹⁴⁶	4. I. 1935.	ne	ne
Centralni odbor Jugoslavenske nacionalne omladine			
Jugoslavensko učiteljsko udruženje ¹⁹⁴⁷ , sekcija za Primorsku banovinu	8. I. 1935.	da	da
Sportski kuglački klub „Kaldra“	22. XII. 1934.	ne	ne
Klub komorske glazbe			
Jugoslavenski klub „Kras“			
Jugoslavensko pomorsko športsko društvo „Labud“			
Savezno lovačko udruženje	29. XII. 1934.	ne	ne
Društvo „Meje“			
Društvo za poljepšavanje Marjana „Marjan“	8. I. 1935.	-	da (nejasno) (vidi ispod)
Mačevalački klub „Vitez“	31. XII. 1934.	ne	da
Jugoslavenski primorski moto klub			
Mjesna organizacija ratnih dobrovoljaca			
Narodna ženska zadruga		da (vidi ispod)	da (vidi ispod)
Organizacija knjižničara i papirničara ¹⁹⁴⁸			
Splitski plivački podsavez	6. I. 1935.	ne	ne

¹⁹⁴³ Po Jelaski Marijan *Jarden* je predstavljao „središte kulturnog života židovske zajednice“ u međuratnom razdoblju. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 146.

¹⁹⁴⁴ Tartaglia, ali i Meichsner raniji su bili članovi „Jadrana.“ Vidi: „Konstituirajuća skupština 'Društvenog Doma' J. S. K. *Jadran*“, *JP*, br. 266., 14. XI. 1929., 2.

¹⁹⁴⁵ Tartaglii je prvo neslužbeno odgovorio član uprave, a potom je uslijedio službeni odgovor.

¹⁹⁴⁶ Predsjednik društva Brajša na svoju je ruku dao Tartaglii izjavu što je izazvalo privremene nesuglasice između njega i ostatka uprave, kasnije uspješno riješene. Vidi: „Vanredna skupština emigrantskog društva 'Istra'“, *JD*, br. 35., 11. II. 1935., 5.

¹⁹⁴⁷ Na čelu se nalazio Petar Grego. Vidi: „Izbor nove uprave Učiteljskog udruženja za Primorsku banovinu“, *JD*, br. 91., 6. VII. 1934., 5.

¹⁹⁴⁸ U tiskovini je navedena kao „Knjižarska organizacija.“ Vidi: „Izjava“, *JD*, br. 235., 22. XII. 1934., 6.

IME DRUŠTVA	DATUM ODGOVORA	ZAKLJUČAK O POTPISU („a“)	STVARNI POTPIS („b“)
Pododbor društva „Knaginja Ljubica“			
Profesorsko društvo, sekcija ¹⁹⁴⁹	7. I. 1935.	ne	ne
Poljsko-jugoslavensko kolo ¹⁹⁵⁰	7. I. 1935.	ne	ne
Primorsko prirodoslovno društvo	5. I. 1935.	ne	ne
Streljačka družina ¹⁹⁵¹			
Splitski nogometni podsavez	3. I. 1935.	ne	ne
Splitsko kazališno društvo	30. XII. 1934.	ne	da ¹⁹⁵²
Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije, podružnica	8. I. 1935.	ne	ne (rezolucija prihvaćena, ali ne i potpisana)
Savez jugoslavenskih brodovlasnika sredozemne plovidbe			
Splitski savez streljačke družine			
Šahovski klub („Split“)	3. I. 1934.	ne	ne
Pjevačko društvo „Šumadija“			
Udruženje šofera			
Udruženje poštanskih i telegrafskih službenika Kraljevine Jugoslavije, sekcija ¹⁹⁵³	2. I. 1935.	ne	ne
Oblasni odbor Udruženja ratnih invalida			
Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekata, sekcija ¹⁹⁵⁴	30. XII. 1934.	ne	ne
Udruženje računskih činovnika Kraljevine Jugoslavije, pododbor	4. I. 1935.	ne	ne
Udruženje rezervnih oficira i ratnika ¹⁹⁵⁵	4. I. 1935.	ne	ne
Udruženje zanatlija			

¹⁹⁴⁹ Na čelu se nalazio Silvije Alfirević koji je po pisanju *Jadranskog dnevnika* početkom 1935. predao ostavku na mjesto predsjednika jer je bez ovlaštenja potpisao spomenutu izjavu. Vidi: „Topli izrazi saučešća iz Splita“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 6.; „Ostavka predsjednika Proforskog društva dir. G. Alfirevića“, *JD*, br. 4., 5. I. 1935., 5.

¹⁹⁵⁰ Prema navodima *Jadranskog dnevnika* Alfirević je iz istog razloga (prethodno navedenog) predao ostavku i na ovoj dužnosti. Vidi: „Ostavka direktora g. Alfirevića u Kolu Poljsko-jugoslavenskom“, *JD*, br. 5., 7. I. 1935., 5.

¹⁹⁵¹ Navodno je imala preko 400 mjesnih članova, na čelu sa Šimunom Koceićem. Uživala je podršku bana Jablanovića. Vidi: „Skupština Streljačke Družine“, *ND*, br. 72., 26. III. 1934., 4.

¹⁹⁵² U *Jadranskom dnevniku*, pak, navodi se izjava društva da njegova uprava nije zaključila potpisati spomenuti Memorandum. Vidi: „Naličje splitskog političkog falsifikata“, *JD*, br. 12., 15. I. 1935., str. 1.-2.

¹⁹⁵³ Predsjednik Udruženja bio je Srećko Radman. „Topli izrazi saučešća iz Splita“, *ND*, br. 239., 11. X. 1934., 6.

¹⁹⁵⁴ U *Jadranskom dnevniku* iznosi se sjednica društva s početka 1935. na kojoj je predsjednik Nonweiller tvrdio da je na sastanku Narodne odbrane, kada je vidio da riječ o politici, otišao. Većina glasova prihvatila je što je predsjednik odgovorio na zatraženi (Tartagliin, op. M. b.) dopis o potpisivanju. Vidi: „Skupština Udruženja inženjera i arhitekata“, *JD*, br. 6., 8. I. 1935., 5.

¹⁹⁵⁵ Udruženje rezervnih oficira predvodio je general Todorčević, podatak bitan zbog kasnijeg međusobnog sukoba s Tartagliom. Vidi: „Glavna god. Skupština Rezervnih oficira“, *JP*, br. 66., 20. III. 1933., 2.

IME DRUŠTVA	DATUM ODGOVORA	ZAKLJUČAK O POTPISU („a“)	STVARNI POTPIS („b“)
Udruženje nastavnika građanskih škola, sekcija			
Udruženje diplomiranih tehničara	8. I. 1935.	ne	da
Društvo „Veli put“ (vjerojatno društvo „Veli Varoš)	9. I. 1935.	ne	ne
Jugoslavenski športski klub „Vuk“			
Savez jugoslavenskih vlasnika male plovidbe			
Kuglački športski klub „Slaven“	31. XII. 1934.	ne	ne
Sekcija jugoslavenskog ženskog saveza	4. I. 1935.	ne	ne
„Zvonimir“ splitsko muzičko društvo	8. I. 1935.	ne	ne
Zajednica jadranskih ribara	31. XII. 1934.	ne	ne

Negativni odgovori društava na oba zatražena Tartagliina pitanja imala su različita objašnjenja. Neka su samo kratko navela da njihovo društvo nije nikome dalo ovlaštenje za potpis, odnosno potpisalo navedenu izjavu (npr. Šahovski klub „Split“, Dobrovoljna vatrogasna četa, Filatelističko društvo u Splitu, Udruženje državnih računskih činovnika, „Istra“...), dok su pojedina društva dodatno naglasila da su nepolitička i izvanstranačka (Jevrejsko kulturno društvo „Jadran“, „Hajduk“, Poljsko-jugoslavensko kolo). Različite razloge nalazimo i među odgovorima društava s tvrdnjom da im je prethodno raspuštanje uprave dovelo do neizglasavanja izjave (Splitski nogometni potsavez), ili da su kao podružnice ovisile o glavnoj sekciji koja im nije dala nikakve upute (Jugoslavenski ženski savez), odnosno da su pojedinci/delegati izjavu potpisali na svoju ruku bez odobrenja društva (JŠK „Jadran“, Ćiril-Methodova podružnica Split, Jugoslavenski športski klub „Jadran“, Splitski plivački potsavez, Mačevalački klub „Vitez“, Splitsko kazališno društvo „Split“).

Određena su društva tvrdila da su njihovi delegati pristali na rezoluciju glasanjem, ali bez potpisivanja (Savez bankovnih, osiguravajućih i industrijskih činovnika Split). Savezno lovačko udruženje „Split“ naglašavalo je, pak, da je na sastanku namjeravalo predati pismenu izjavu protiv cjelokupne akcije, no da to nije učinilo isključivo kako se njihov predstavnik ne bi našao u nezgodnoj situaciji.

S druge strane, potpisnici rezolucije Tartaglii su naveli da su se odazvali pozivu i rezoluciju potpisali držeći da nije riječ o stranačkom ili političkom, već o nacionalnom pitanju s nacionalnim interesima (Akademijski tenis klub, Jugoslavensko učiteljsko udruženje, sekcija za Primorsku banovinu), odnosno da su postupili kao ostala društva bez namjere da se nekoga vrijeđa ili omalovažava (Jugoslavensko iseljeničko udruženje).

Odgovori dvaju društava, Narodne ženske zadruge (NŽZ) i Jugoslavenske akcije, nude nam odgovor na pitanja kako su se pojedina društva postavila na spomenuti poziv, odnosno što se uopće zbivalo na spornoj sjednici. Odgovor na prvo pitanje pruža nam zapisnik sjednice NŽZ u Splitu, održane uoči sastanka Narodne odbrane. Zadruga je osnovana 1919. te je od samog početka pokazivala projugoslavensko djelovanje¹⁹⁵⁶, o čemu, uostalom, svjedoči imenovanje kraljice Marije, „uzorom svih jugoslavenskih majka“, zaštitnicom Organizacije, te sudjelovanje u raznim režimskim, projugoslavenskim svečanostima. Pod vodstvom svoje predsjednice Eleonore Tartaglie, Ivine supruge, prema godišnjem izvještaju za 1930. NŽZ ukupno je imala navodno 450 članica.¹⁹⁵⁷ Po atentatu je na žalosnoj komemoraciji Eleonora Tartaglia isticala „neizrecivu tugu“ uz obećanje da će se čuvati Jugoslavija.¹⁹⁵⁸

Izvanrednom sjednicom predsjedala je potpredsjednica Ana Urukalo¹⁹⁵⁹ i to umjesto odsutne predsjednice, Tartagliine supruge Eleonore. Već na samom početku Urukalo je naglasila neugodnu dužnost jer se s jedne strane nalazila domovina, a s druge zaslužna predsjednica Zadruga i njen muž, „dobrotvor Zadruga i zaštitnik“, ali i potpisnik Memoranduma. Bez želje za samostalnim odlučivanjem, Urukalo je pozvala prisutne na izjašnjavanje o Memorandumu. Ustajanjem sa sjedalice sve su ga prisutne članice osudile, držeći ga štetnim za domovinu. Odlučeno je da će se poći na sastanak i zauzeti isti stav koji će imati i ostala nacionalna društva, u prvom redu mjesni Sokol. Na izričitu želje Ane Urukalo odlučeno je da će umjesto nje sastanku prisustvovati tajnica i jedna članica odbora.¹⁹⁶⁰

Nakon sastanka Narodne odbrane održana je nova sjednica NŽZ na kojoj su ostale članice obavještene o događajima. Predstavnice su tvrdile da su sva mjesna nacionalna društva, pa tako i one, prihvatile rezoluciju, osim Sokola koji je tražio odgodu do dogovora sa Sokolskim savezom u Beogradu. Sjednica je odobrila postupak predstavnica Zadruga.¹⁹⁶¹ Ovdje uočavamo nedosljednost jer su predstavnice NŽZ prethodno najavile da će postupiti kako i ostala

¹⁹⁵⁶ U pravilniku NŽZ kao cilj istaknuto je „zastupanje i zastupanje stanovišta i mišljenja naših žena u svim opće političkim kulturnim, socijalnim i ekonomskim pitanjima javnoga života.“ U tom smislu odlučeno je da će se priređivati predavanja s ciljem širenja „jugoslavenske unitarističke misli“, odnosno borbe „proti pojava koje u sebi kriju klasni, plemenski ili vjerski separatizam.“ Predviđeno je da Zadrugu predvode jedna predsjednica i blagajnica, po dvije potpredsjednice i tajnice te 25 članica odbora. Vidi: SVKST, AIT, M.681/1.8. B, Elenoroa Cicarelli Tartaglia, Jugoslavenski ženski savez, Narodna ženska zadruga u Splitu, (2) a-f, Pravilnik Narodne ženske zadruge:

¹⁹⁵⁷ SVKST, AIT, M.681/1.8 B, Godišnji izvještaj o radu Narodne ženske zadruge.

¹⁹⁵⁸ SVKST, AIT, M-681/1.8 E, Korespondencija i govori Eleonore Tartaglia, Elenoroa Cicarelli Tartaglia, [povodom smrti Kralja Aleksandra I]

¹⁹⁵⁹ Suprug Ane Urukalo bio je prota Sergije Urukalo, narodni poslanik i pravoslavni svećenik.

¹⁹⁶⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Zapisnik sjednice održane 3. XII. 1934. Točnost prijepisa 5. I. 1935.

¹⁹⁶¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Zapisnik sjednice održane 5. XII. 1934.

nacionalna društva, u prvom redu mjesni Sokol, no na samoj su sjednici samostalno izglasale rezoluciju!

Posljedica svega bile su ostavke predsjednice Eleonore Tartaglia i potpredsjednice Ane Urukalo.¹⁹⁶² Na skupštini NŽZ održane početkom 1935. neke su članice isticale da je glasovanjem za Memorandum Zadruga otišla u „političke vode, iako su joj ciljevi socijalni i ekonomski. Time se najviše napadalo Mariju Rocu¹⁹⁶³, Stjepanovu suprugu, kojoj je ironično poručeno da je očito jedina nacionalna. Nova predsjednica postala je gospođa Rismondo, iako su neki glasovali za nenazočnu Eleonoru Tartagliu.¹⁹⁶⁴ Događaji su doveli do rascjepa unutar Zadruga, a kako bi se izbjegao potpuni raspad društva, predloženo je da se iz pravilnika izbacikakvo spominjanje politike, odnosno jugoslavenstva, kako bi se okupio što veći broj članova.¹⁹⁶⁵ Budući da je u kasnijem razdoblju NŽZ nastavila s projugoslavenskim djelovanjem, ovaj prijedlog očito nije prihvaćen.

Više detalja o događajima na samoj sjednici Narodne odbrane saznajemo od Marina Bege, člana Jugoslavenske akcije u Splitu. Nejasni odgovor njenog Banovinskog odbora da je na sjednici jedino Jugoslavenska akcija dala „stvarne prigovore“, pogotovo u pogledu samog koncepta izjave nagnao je Tartagliu na traženje dodatnih objašnjenja.¹⁹⁶⁶ Poslao je, stoga, pismo Marinu Begi upozorivši ga da nije dan odgovor na zatražena pitanja te da mu je poznat stav koji je Bego imao na sastanku. Ipak, zamolio ga je za odgovor kako ne bi tužio ni njega ni Jugoslavensku akciju.¹⁹⁶⁷

Marin Bego odgovorom je prvo naglasio da Mjesni odbor Jugoslavenske akcije nema što dodati prethodnom pismu jer bi svaka promjena značila naknadno zauzimanje drugačijeg stava od onoga na sjednici. Potom se vratio na kronologiju cijelog događaja: Mjesni je odbor primio poziv te odlučio sudjelovati sastanku kojem je prethodilo prozivanje i potpisivanje prisutnih društava, a to je držao razlogom što je „Splitska rezolucija“ sadržala imena svih tih društava. Sam Bego izabran je u posebni odbor sa zadatkom odobrenja i donošenja izjave, unaprijed sastavljene od priređivača, odnosno Narodne odbrane. No, Bego je tvrdio da je takvu izjavu promijenio izbacivanjem dijelova koji su nekritički uzdizali aktualni režim te dodavanjem nekih drugih pojedinosti. Takvu (novu) verziju priređivači nisu htjeli prihvatiti i

¹⁹⁶² SVKST, AIT, M.681/1.8. E, Eleonora Tartaglia i Ana Urukalo, 6 I. 1935

¹⁹⁶³ Marija Roca svoje je jugoslavensko opredjeljenje pokazala prigodnom “Naricaljkom nad odrom Viteškog Kralja Ujedinitelja“ objavljenoj u suprugovoj knjizi *Viteški Kralj Ujedinitelj u narodu*. Vidi: S. ROCA, *Viteški Kralj Ujedinitelj...*, 119.-121.

¹⁹⁶⁴ „Bura na skupštini Narodne ženske zadruga“, *JD*, br. 35., 11. II. 1935., 5.

¹⁹⁶⁵ SVKST, TARTAGLIA, M.681/1.8. B, (2) 3. II. 1935., Narodna ženska zadruga Split.

¹⁹⁶⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 197., Banovinski odbor Jugoslavenske akcije Ivi Tartaglii, 4. I. 1935.

¹⁹⁶⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 197., Ivo Tartaglia Banovinskom odboru Jugoslavenske akcije, 7. I. 1935.

u glasovanju se 2/3 prisutnih izjasnilo za (staru) izjavu sastavljenu od priređivača. Unatoč pritisku Bego je inzistirao da se utvrdi kako izjava nije jednoglasno prihvaćena. Neimenovani organizator sastanka naposljetku je pristao djelomično promijeniti izjavu, no sjednica je završila bez da je ta, nazovimo je treća verzija, izglasana. Uslijedilo je potpisivanje nazočnih na sjednici, a ne potpisivanje rezolucije. U dodatku je Bego naglašava da on i osobno i kao predsjednik odbora Jugoslavenske akcije ne odobrava Zagrebački memorandum, ne samo zbog njegovog neprikladnog objavljivanja, već i zbog izostanka kritike protiv korupcije i razmatranja socijalno-ekonomskih problema.¹⁹⁶⁸

O ovom dijelu sjednice saznajemo i iz dopisivanja Tartaglie i člana Odbora JSK „Jadran.“ Budući da se odužilo vrijeme sastanka, odlučeno je da će se rezolucija prihvatiti ustajanjem, a ne potpisivanjem. Kako se nitko nije usprotivio rezoluciji, odlučilo se da će se automatski smatrati da su je svi sudionici i potpisali.¹⁹⁶⁹

OO NO pak, tvrdio da je na sjednici Odbor od 7 lica predložio svoj nacrt izjave koja je, uz manje stilske promjene, jednoglasno prihvaćena. Tek su predstavnici osam društava tvrdili da nemaju nikakva dopuštenja za izjavu, koju su ipak naknadno potpisali, poput ostalih društava, bez obzira na naknadni demant, zaključio je Oblasni odbor.¹⁹⁷⁰

U osvrtu na situaciju Masovčić je vjerovao da su navedena splitska društva Tartagliin traženjem objašnjenja dovedena „u jednu neprijatnu situaciju.“ Prema njegovim riječima, delegati pojedinih društava nisu opunomoćeni išli na sastanak te uopće nisu bili obavješteni o čitavoj stvari. Dolaskom na sastanak bili su stavljeni pred gotovo čin pa je jedan dio društava potpisao rezoluciju, no veći broj njih odlučio se prije konzultirati s upravom i članovima svoga društva. Unatoč tome, OO NO objavio je u tisku rezoluciju s potpisima svih društava. Tartagliina prijetnja tužbom, naglasio je Masovčić, „unijela je još veću zabunu u cijelu stvar“, napose službenih ograđivanje pojedinih udruženja od potpisa čime su pojedina društva i Narodna odbrana gubila ugled.¹⁹⁷¹

Za kraj, situaciju su humoristično popratile beogradske novine *Ošišani jež*.¹⁹⁷² Tako su karikaturom ispred Grgura Ninskoga prikazani Tartaglia i prosjaci koji su od njega tražili novac. Tartagliin odgovor glasio je: „Vi najpri križ preko potpisa memoranduma pa ću vam dat“,

¹⁹⁶⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 218., Marin Bego Ivi Tartaglii, 12. I. 1935.

¹⁹⁶⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 218., Ivo Tartaglia Anti Kargotiću, 31. XII. 1934.

¹⁹⁷⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 80., Saopćenje Oblasnog odbora Narodne odbrane u Splitu povodom izjave nekih društava da nisu potpisali rezoluciju protiv memoranduma.

¹⁹⁷¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 58., 16. I. 1935.

¹⁹⁷² Kako navodi Rade Ristanović, *Ošišani jež* bio je tjedni časopis koji je karikaturom te satiričnim i humorističnim tekstovima pratio aktualne političke i društvene događaje. Vidi: R. RISTANOVIĆ, „Beogradska periodična štampa...“, 68.

misleći očito time na podršku koju je Banovinski odbor Crvenog križa dao Narodnoj odbrani, iako o samom stavu Crvenog križa nisam našao nikakve podatke.¹⁹⁷³ Uostalom, činjenica da je u ovom beogradskom časopisu objavljena ovakva karikatura dovoljno govori koliki je utjecaj izvan Splita imao Tartagliin sukob s Narodnom odbranom.

4.11.3. Sukob Tartaglia - Narodna odbrana

John Paul Newman navodi da je Narodna odbrana pružala potporu kraljevoj diktaturi, iako se nije slagala s novom politikom Namjesništva. Pod vodstvom Ilije Trufnovića Birčanina cilj je ovoj organizaciji bio temeljiti državu na ratnoj pobjedi.¹⁹⁷⁴ Uz organiziranje akcije navedene u prethodnom potpoglavlju, Narodna je odbrana putem tiska napadala Tartagliu, koji je i sam žestoko uzvraćao. Riječ je zapravo bila o dvostrukom sukobu na relaciji Tartaglia-Središnji odbor Narodne odbrane, odnosno Tartaglia i OO NO u Splitu.

Dok je *Narodna odbrana*, službeno glasilo istoimene organizacije, veličalo „privatnu akciju“ 67 splitskih društava, kojima se još jednom pokazalo „jugoslavenstvo Splita“, Tartaglii se uskraćivalo pravo daljeg vođenja Jadranske straže, pri čemu se ponovno podsjetilo na njegovo ranije članstvo u Monte Promini, služenje stranom kapitalu i sukobu interesa zbog veza sa „Splitom.“ S druge strane, Tartaglia je napadao Trifunovića i splitsku sekciju Narodne odbrane za falsificiranje i prijeratno austrofilstvo. Polemika se vodila između više glasila: uz *Narodnu odbranu*, korišteni su *Jadranski dnevnik* i beogradska *Politika*.¹⁹⁷⁵ U polemici na mjesnoj razini predsjednik OO NO Meichsner i tajnik Buljan isticali su valjanost potpisa splitskih društava u akciji protiv memoranduma, kojom se Narodna odbrana kao svojom „patriotskom i nacionalnom dužnošću“ ponosila.¹⁹⁷⁶

Dodatne podatke o polemici nalazimo u ostavštini Tartagliine odvjetničke pisarnice. Tako saznajemo da je Tartaglia otkazao daljnju preplatu *Narodne odbrane*, objašnjenjem da je prije svojom dužnošću držao podupiranje Organizacije koja je, pak, „na vidna mjesta“ primila osobe koje su se prije rata borile protiv članova jugoslavenske nacionalne omladine, a koji u Splitu ne bi mogli okupiti više od 1 000 glasova. Također se nije slagao ni s odnosom Narodne odbrane prema „prvim ljudima hrvatskog plemena“, a odluku su, dakako ubrzali, nedavni događaji.¹⁹⁷⁷

¹⁹⁷³ „Tartagliin obračun sa splitskim društvima“, *Ošišani jež*, br. 3., 19. I. 1935.

¹⁹⁷⁴ J. P. NEWMAN, „War Veterans, Fascism...“, 70.-71.

¹⁹⁷⁵ Više vidi u: M. BULJAN, „Ivo Tartaglia i *Jadranski dnevnik*“, 205.-207.

¹⁹⁷⁶ „Splitski politički falsifikat“, *JD*, br. 28., 2. II. 1935., 3.

¹⁹⁷⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 197., Ivo Tartaglia Središnjem odboru Narodne odbrane u Beogradu, 6. I. 1935.

U vezi s ovom borbom Masovčić je zanimljivim držao članak *Jadranskog dnevnika* „Iznad svih stranačkih strasti“ s početka 1935. koji je istaknuo nadu da će pod Jeftićevom vladom zemlja doživjeti napredak, a završio je pozivom na borbu protiv „profesionalnih patriota Jugoslavena“ i „političkih skakavaca“ koji napadaju čestite domoljube.¹⁹⁷⁸

U komentaru na spomenuti članak Masovčić je podsjetio na Tartagliino zauzimanje „izvjesnog političkog stava“ koje je dovelo do Zagrebačkog memoranduma i sukoba s pojedinim društvima. Vjerovao je i da je Tartaglia napisao spomenuti članak te da je spominjanjem „političkih skakavaca“ ciljao na vrh Narodne odbrane u Splitu. Iz svega navedenoga zaključio je da je sadašnji Tartagliin politički stav iz taktičkih razloga vrlo blizak politici na plemenskoj bazi, a da se Tartagliin stav prema sadašnjoj politici vlade još iščekuje.¹⁹⁷⁹

Uz javna prozivanja i spomenutu polemiku, Tartaglia je odlučio pokrenuti i sudski spor protiv vodećih osoba Središnjeg odbora Narodne odbrane u Splitu, inicijatora „splitske rezolucije“, poimence protiv predsjednika Meichsnera, dvojice potpredsjednika Desnice i Stangera te tajnika Buljana. O obrazloženju tužbe posebno je navedeno da navodi sadržani u rezoluciji mogu ugroziti Tartagliino ime, što je optuženima „bio i naročiti cilj.“¹⁹⁸⁰ Druga tužba odnosila se protiv Meichsnera i Desnica zbog kršenja Zakona o štampi, odnosno nenavođenja podataka prilikom objavljivanja rezolucije.¹⁹⁸¹ Kako su završile ove tužbe, nažalost, nije sačuvano, no lako je moguće da je epilog bio sličan kao slučaj s časopisom *Narodna odbrana*, naveden dalje u tekstu.

Naime, budući da urednik lista Uroš Bjelić nije želio objaviti demante, Tartaglia je i protiv njega pokrenuo sudski proces. Sudac je u sporu presudio u Bjelićevu korist zbog dijelova Tartagliinog natpisa o teroru Narodne odbrane prilikom splitskog sastanka, i anacionalnosti nekih članova. Iako je njegov odvjetnik predlagao da se u dogovoru s Bjelićem objavi demanti činjenica bez napada na samu Organizaciju, Tartaglia je naposljetku odlučio zbog neaktualnosti slučaja odustati od objavljivanja bilo kojeg priopćenja.¹⁹⁸² Time su, možemo reći, u potpunosti završili događaji u Splitu nastali objavljivanjem Zagrebačkog memoranduma.

¹⁹⁷⁸ „Iznad svih stranačkih strasti“, *JD*, br. 6., 8. I. 1935., 2.

¹⁹⁷⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 32., 9. I. 1935.

¹⁹⁸⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Dojava Okružnom sudu u Splitu za klevete i uvrede

¹⁹⁸¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Dojava Okružnom sudu u Splitu za klevete i uvrede za povrijede čl. 6., 65. i 52. Zakona o štampi

¹⁹⁸² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Ivo Tartaglia Rinaldu Čuliću, 20. II. 1935., 15. III. 1925., 23. III. 1935., br. svežnja 218., Ivo Tartaglia Rinaldu Čuliću, 31. I. 1935.,

Tradicionalno, (pot)poglavlje ćemo završiti Trumbićevom bilješkom koji je vjerovao da su čitavu akciju vodili Desnica i Jablanović, i to nakon što je Tartaglia potpis na Memorandum ponudio Račiću. Potonji je zatražio savjet od kneza Pavla, no kako ga nikako nije mogao dobiti na telefon, odlučio se „rezervirati“ i ne potpisati memorandum. Kopiju Memoranduma, stoga, pokazao je Jablanoviću koji je odlučio pokrenuti čitavu akciju, tvrdio je Trumbić.¹⁹⁸³

Ako je istina da je među pokretačima akcije protiv Memoranduma bio i Uroš Desnica, onda je ovo bio drugi put da se kroz razdoblje od šest i po godina ovaj bivši radikalski prvak na neki način dotaknuo „splitskog patriotizma“, bolje rečeno ustao u njegovu obranu. Prvi je put to bilo, vidjeli smo, 1928. povodom apstinencije splitske općine u nadolazećoj proslavi Vidovdana te sada ovom organiziranom akcijom kojom bi se dokazalo da memorandum ne govori u ime grada Splita. Između toga zapažen je i Desničijin članak iz 1931. o potrebi izgradnje pravoslavne crkve u Splitu. Po svemu sudeći, Desnica je spadao u onaj red političara koji je i dalje isticao „jugoslavenstvo Splita“ ne prihvaćajući pravo stanje stvari.¹⁹⁸⁴

4.11.4. Situacija u Jadranskoj straži

Uz prikaz Tartagliine privatne prepiske, tobožnje rezolucije 67 splitskih društava te sukoba Tartaglia - Narodna odbrana, ostalo je još samo da se osvrnemo na potrebe i promjene koje je Zagrebački memorandum izazvao u samom vodstvu Jadranske straže. Neki su članovi ove organizacije, naime, vjerovali da predsjednik ne smije potpisivati jedan ovako „antidržavan dokument“ zbog čega je Tartaglia podnio ostavku na svoju dužnost. U pismu upućenom Izvršnom odboru Jadranske straže (IO JS) svoju odluku obrazložio je da se ne želi odreći prava da kao privatna osoba ima pravo slobodnog političkog opredjeljenja.¹⁹⁸⁵ IO JS je odlučio konzultirati sve Oblasne odbore te zahtjev dostaviti Glavnoj godišnjoj skupštini, jedinoj nadležnoj za konačnu odluku. Do njenog sazivanja Tartaglia je zamoljen da i dalje nastavi voditi Jadransku stražu.¹⁹⁸⁶ Tu je ponudu Tartaglia odbio zbog i dalje aktualnih razloga.¹⁹⁸⁷ Time je vjerojatno mislio na određene osobe, istaknutije članove Jadranske straže, koji su, očito

¹⁹⁸³ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 870.-871., bilješka (br. 389) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 19. XII. 1934.

¹⁹⁸⁴ Nije na odmet spomenuti Desničijin govor u Senatu početkom 1932. kojim je tvrdio da je Dalmacija „čisto slovenska, jugoslavenska zemlja po rasi, po jeziku, po kulturi, po tradiciji, a i po volji svoga stanovništva“, što ne misli samo on, već i „cijela Dalmacija, zapravo Primorska banovina.“ Vidi: „Govor Dr. Uroša Desnice u adresnoj debati“, *JP*, br. 21., 27. I. 1932., 5.

¹⁹⁸⁵ HR-DAS, 52, OPTI, br. svežnja 53., Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 23. XI. 1934.

¹⁹⁸⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 143., Izvršni odbor Jadranske straže Ivi Tartaglii, 13. XII. 1934., br. 48/pov

¹⁹⁸⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 162., Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 14. XII. 1934.

otprije nezadovoljni, povelu borbu protiv njega kao predsjednika, u prvom redu na Ivu Stalia i Silvija Alfirevića.

Preko korespondencije između Tartaglie i Stalia uočavamo da je potonji (vjerojatno po izlasku Memoranduma u javnost) zajedno s Alfirevićem sazvao tajni sastanak Tartaglii nesklonih vrhovnih članova Jadranske straže, s ciljem njegove smjene s mjesta predsjednika. Saznavši za njihov namjere, Tartaglia je o svemu obavijestio tajnika Todorčevića i ostale članove Izvršnog odbora.¹⁹⁸⁸

Alfirević je u pismu Tartaglii „najenergičnije osuđivao“ potpis na Memorandum, kojim je Jadranskoj straži, „čisto nacionalnoj organizaciji“ nanijet „težak i bolan udarac“, zbog vrijeđanja kraljeve uspomene. Ujedno je naglasio da će dokument „sigurno imati teških posljedica po samu Organizaciju i to nažalost zaslugom njezinog predsjednika.“¹⁹⁸⁹

„Zgrožen“ sadržajem ovoga pisma Tartaglia je, u djelomično sačuvanom primjerku, oštro odgovorio da mu je Alfirevićev stil pisma pun „svih onih podvala, kleveta i provokacija“ potpuno jasan, posebno ironiziravši „lekcije o patriotizmu i nacionalizmu.“¹⁹⁹⁰ Time se ciljalo na Alfirevićevo prijeratno austrofilstvo.¹⁹⁹¹

Na situaciju se osvrnuo i Trumbić te držao da je Tartaglia kao glavni pokretač Memoranduma predao ostavku kako bi ispalo da se sam povukao. Iako se „grčevito držao položaja od odlaska s banskog mjesta“, „vojni krugovi“ na čelu s generalom Todorčevićem, o kojima je Organizacija ovisila, nisu mu bili skloni pa je „dobio mig“ za samostalnim podnošenjem ostavke.¹⁹⁹² Po svemu sudeći pojedini članovi vodstva Jadranske straže u Splitu, u prvom redu sam Stalio, samo su čekali Tartagliin potez kojim bi mogli krenuti u obračun s njim. Zagrebački memorandum upravo je predstavljao idealan povod.

Valja naglasiti i da je početkom prosinca 1934. Tartaglia primio pismo nepoznatog pošiljatelja kojim je njegov autor tvrdio da je imao prigodu posjetiti i konzultirati odbore Jadranske straže u Zagrebu, Sušaku i Karlovcu. U prva dva mjesta odbori su bili za Tartagliinu ostavku, dok je karlovački odbor bio za povlačenjem ostavke. Pošiljatelj je stekao dojam da su odbori u Zagrebu i Sušaku radili i odlučili pod ingerencijom članova koje druge nacionalne organizacije, „pogođene“ memorandumom.¹⁹⁹³ Možda se time ciljalo na Narodnu odbranu.

¹⁹⁸⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., Ivo Stalio Ivi Tartaglii, 28. XI. 1934., Ivo Tartaglia Ivo Stalio, 30. XI. 1934.

¹⁹⁸⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 86., Silvije Alfirević Ivi Tartaglii, 29. XI. 1934.

¹⁹⁹⁰ HR-DAS-52, OPTO, br. svežnja 86., Ivo Tartaglia Silviju Alfireviću, 3. XII. 1934.

¹⁹⁹¹ Bogdan Radica nazvao je Alfirevića „prototipom karijerizma.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 69.

¹⁹⁹² S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 857.-858., bilješka (br. 381) o Zagrebačkom memorandumu, Zagreb, 3. XII. 1934.

¹⁹⁹³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 53., nepoznati Ivi Tartaglii, 5. XII. 1934.

Krajem 1934. Tartaglia je u pismu Humbertu Marjanoviću u Ljubljani tvrdio da je „čitava hajka protiv memoranduma i potpisnika jedna vrlo neiskrena i izračunata rabota“ lica kojima je memorandum osobno smetao zbog vlastitih interesa. Također je naglasio kako je podnio ostavku jer nije želio voditi Jadransku stražu s „nekim elementima“ koji sjede u njenom Izvršnom odboru.¹⁹⁹⁴ Ovime je privremeno, sve do rujna 1935. Tartaglia prestao s obavljanjem dužnosti predsjednika Jadranske straže.

4. 12. Komunisti u Splitu 1929. - 1935.

Šestosiječanjski režim komunističko je vodstvo nazvalo „žešćim provođenjem velikosrpske hegemonije“ pa je u skladu s tim je planiralo podignuti ustanak u zemlji.¹⁹⁹⁵ To se pokazalo kao kriva pretpostavka jer je uslijedio obračun s komunistima koji su, kako ističe Bosiljka Janjatović, krajem 1931. potpuno „desetkovani.“¹⁹⁹⁶ I Drago Gizdić u svojoj knjizi *Dalmacija 1941.* govorio je o „novom teškom udarcu radničkom pokretu i Komunističkoj partiji i u Dalmaciji.“¹⁹⁹⁷ Elaborat o rekonstrukciji bivših građanskih stranaka na području Splita naveo je da je Tartaglia kao ban „radio sve da uguši progresivne sile u gradu i kotaru“¹⁹⁹⁸, kao i Jablanović, optužen za „davanje direktiva za uhićenje i internaciju naprednih elemenata u Splitu i okolici.“¹⁹⁹⁹

Prije sveg, valja naglasiti da teško možemo naići na opću suglasnost o situaciji u Splitu. Pod time se ne misli samo na osobni animozitet između pojedinih sudionika, već i na različit pogled kakvo je stanje bilo s komunističkom pokretom u Splitu 1929.-1935. U poglavlju ćemo se, stoga, koncentrirati na nekoliko aspekata: a) uspostavu diktature i kasniju situaciju; b) pojedina uhićenja i c) suđenja istaknutijim predstavnicima komunističkog pokreta u Splitu.

Milan Jakaša u više puta citiranoj Zbirci memoarskog gradiva na jednom mjestu navodi da je poslije kraljeve diktature u Splitu među komunistima vladala „obezglavljenost i

¹⁹⁹⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 143., Ivo Tartaglia Humbertu Marjanoviću, 27. XII. 1934.

¹⁹⁹⁵ Vidi: Dušan BOJKOVIĆ, „Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije 1935.-1937.: formiranje Komunističkih partija Slovenije i Hrvatske“, *Tokovi istorije*, 3/2013., 60. O komunistima za vrijeme šestosiječanjske diktature više vidi u: Dušan BOJKOVIĆ, „The Communist Party of Yugoslavia during the Autocratic Rule of King Aleksandar Karađorđević“, *Tokovi istorije*, 3/2015., 65.-87.; I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 256.-280.; Ivana DOBRIVOJEVIĆ, „Rezultati novijih istraživanja o delovanju KPJ u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra“, u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije* (ur. Vera Katz), Sarajevo, 2007., 129.-162.; Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937.-1945.*, sv. 1., Zagreb, 1982., 27.-32.

¹⁹⁹⁶ B. JANJATOVIĆ, „Hrvatska 1928.-1934.“, 233.-236.

¹⁹⁹⁷ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, , 56.; Vidi: Tonči ŠITIN, „KPJ i sindikati u Dalmaciji u vrijeme monarhističke diktature (1929-1931)“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 26 (13), 1987., 293.-306.

¹⁹⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

¹⁹⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici JNS-a)

nepovezanost.²⁰⁰⁰ Njegova tvrdnja čini nam se realnom, pogotovo kada govorimo o početnoj fazi ovoga razdoblja. Naime, „obezglavljenost“ se odnosila na odnos CK KPJ, odnosno Izvršnog komiteta Kominterne prema (navodno isključenoj) trojci Jelaska – Baljkas – Marić, a „nepovezanost“ što stječemo dojam da splitski komunisti, unatoč dugogodišnjem ilegalnom djelovanju, spremno nisu dočekali kraljev potez.

Na temelju više iskaza sačuvanih u Zbirci memoarskog gradiva možemo ipak rekonstruirati da je uspostava diktature u Splitu pretežito dočekana mirno, bez demonstracija, štrajkova, protestnih letaka i sličnoga zbog čega nije bilo većih uhićenja. Jedino valja zabilježiti da se među zabranjenim novinama nalazio i *Radnički odjek*.²⁰⁰¹ Po spomenutom Jakaši partijska je djelatnost i dalje djelovala, što se zapazilo prilikom sprovođa njegova (Jakašina) brata ili tiskanja letaka povodom smrti Đure Đakovića, no priznao je da se manje radilo po principu ćelija.²⁰⁰²

Govoreći o proslavi Praznika rada, u *Novom doba* imamo vijest da su 1929. radnici šetali gradom u prazničkom raspoloženju pri čemu su neki od njih imali crveni karanfil u zapučku.²⁰⁰³ Ivo Petrinović, pak, navodi da su se prilikom proslave 1931. i 1932. na raznim mjestima u gradu pojavile crvene zastave i letci na što je policija odgovarala uhićivanjem.²⁰⁰⁴

Komunisti, dakako, nisu sudjelovali u izborima 1931.²⁰⁰⁵, iako se mišljenja razilaze je li bila riječ o odluci vrha KPJ²⁰⁰⁶ ili je došlo do spontanog bojkotiranja.²⁰⁰⁷ Prema Jelaskinim tvrdnjama početkom iduće godine održani su sastanci s HSS-ovim Ivanom Čulićem i Karlom Krstulovićem oko potrebe zajedničke suradnje u borbi protiv diktature, no daljnje kontakte prekinuo je CK.²⁰⁰⁸ Jelaska, Marić i Rosić iznose da je u Splitu tada bilo između 60 i 70 komunista koji su rad najvećim dijelom svodili na mase, a ne ćelije.²⁰⁰⁹

²⁰⁰⁰ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/5, Milan Jakaša, „O nekim događajima i radu KP u Splitu do šestojanuarske diktature“

²⁰⁰¹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

²⁰⁰² HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/5, Milan Jakaša, „O nekim događajima i radu KP u Splitu do šestojanuarske diktature“

²⁰⁰³ „1. maja u Splitu“, *ND*, br. 114., 2. V. 1929., 4.

²⁰⁰⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 1/6, Ivo Petrinović, „Proslave Prvog maja 1897-1941“ u Splitu, koncept

²⁰⁰⁵ Uoči izbora u *Jadranskoj pošti* objavljena je vijest o većem broju komunističkih letaka ubačenih iz inozemstva. Vidi: „Komunistički letci“, *JP*, br. 255., 3. XI. 1931., 4.

²⁰⁰⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 1/24, Podsjetnik: borbe radničke klase u Dalmaciji (za područje današnjeg splitskog kotara).

²⁰⁰⁷ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

²⁰⁰⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

²⁰⁰⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“ Dušan Bojković navodi podatak da je krajem 1934. u Dalmaciji KPJ imala 200 članova.

Što se tiče uhićenja, prvo ćemo navesti nekoliko pojedinačnih slučajeva. Primjerice, sredinom 1929. na željezničkom kolodvoru u Splitu policija je našla dva putnička kovčega puna komunističkog materijala u obliku proglasa, letaka, novina i podrugljivih kraljevih slika. Unatoč intenzivnoj potrazi, krivci nisu pronađeni.²⁰¹⁰ Da se režim odlučio oštrije obračunati s komunizmom u Splitu, svjedoče nam progoni njihovih pristaša u zavičajne općine. Tako je sredinom 1929. Antun Jeličić progan u svoju zavičajnu općinu Muć, dok je u drugoj polovici godine iz istoga razloga u Selca protjeran Ante Štambuk.²⁰¹¹ Zanimljiv je i sudski slučaj iz druge polovice 1931. kada je optužena Marija Gabrić rekla, također optuženome, Josipu Reiću da svome psu sveže crvenu vrpču oko vrata pa će on (pas) biti socijalist, na što je Reić izjavio da će pas biti komunist, poput njega. I Gabrić i Reić su naposljetku osuđeni na 500 dinara kazne.²⁰¹²

Najveću su pozornost u javnosti izazvali sudski procesi vođeni protiv vodećih komunista u Splitu u tri navrata, 1929., 1933. i s njim usko povezan sudski proces iz 1934.

Sredinom 1929. u mjesnom tisku objavljena je vijest o uhićenjima osumnjičenih komunista²⁰¹³, među njima i Ive Marića, Vicka Jelaska, Zvonimira Jakaše i Josipa Rosića.²⁰¹⁴ Prema svjedočanstvima trojke Jelaska–Marić–Rosić, uhićenja su dovela do „potpune obezglavljenosti“ unutar Partije,²⁰¹⁵ dok se Jakaša čudio što uhićenja nisu izvršena prilikom ranije Aleksandrove posjete.²⁰¹⁶

Razloge uhićenju Rosić je vidio i u početku razbijanja „zdravog i monolitnog pokreta Dalmacije“, a zanimljivo je što na jednome mjestu isti autor navodi da je većina komunista oslobođena isključivo nesposobnošću pristava splitske policije Milana Bubića, iako im je

Vidi: D. BOJKOVIĆ, „Nacionalna politika Komunističke...“, 71. Ivana Dobrivojević ni na kojem mjestu ne svrstava Split i ostatak Dalmacije među dijelove u kojima su komunisti jače djelovali u ovom razdoblju. Autorica citira Komintetnin podatak da je krajem 1932. u Dalmaciji bilo oko 150 članova KPJ. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Rezultati novijih istraživanja...“, 138.

²⁰¹⁰ HR-HDA-1359, Teror vladajućeg režima (dalje: Teror...), Kutija broj 13, Inv. broj 506, pov JB br. 14446., MUP Kraljevine SHS Odelenje javne bezbednosti za Velikog župana u Zagrebu. Ivana Dobrivojević navodi da do 1929. posjedovanje komunističke literature nije uzimano kao dovoljan dokaz za suđenje osumnjičenima. Vidi: I. DOBROVIJEVIĆ, „Rezultati novijih istraživanja...“, 132.

²⁰¹¹ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 11, Inv. broj 503/36, br. 18/272, Glavni odsjek Državnog redarstva u Slitu Velikom županu splitske oblasti

²⁰¹² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/III, 3 Josip Reić i družina, Sig. Kzp. 1431/31-16-III/45

²⁰¹³ U Splitu je uhićeno 12 komunista. Vidi.: T. ŠITIN, „KPJ i sindikati u Dalmaciji...“, 300.

²⁰¹⁴ „Hapšenje komunista“, *ND*, br. 185, 27. VII. 1929., 5.; „Nova noćasnja hapšenja komunista“, *ND*, br. 187., 30. VII. 1929., 3.; „Hapšenje komunista“, *ND*, br. 192., 5. VIII. 1929., 2.

²⁰¹⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

²⁰¹⁶ *Jadranska pošta* objavila je da je kralj Aleksandar prilikom boravka u Splitu i Dalmaciji sredinom 1929. Izrazio priznanje upravniku policije Magazin za potpuni red koji je vladao prilikom boravka. Vidi: „Naročita pažnja Njeg. Vel. Kralja prema Upravniku Policije“, *JP*, br. 158., 11. VII. 1929., 3.

prijetila zatvorska kazna od deset godina.²⁰¹⁷ Iako naveden u tisku, među uhićenima je bio i Vicko Krstulović, koji je osuđen na dvije godine zatvora.²⁰¹⁸ Jelaska, Marić i Rosić na jednome mjestu navode i da je grupa nihilista namjeravala izvršiti ubojstva kralja, šefa policije, Jablanovića, Račića i svih koji su se protivili ovoj akciji, uključujući i samog Jelasku.²⁰¹⁹ O ovoj navodnoj akciji nemamo, pak, više podataka.

Uhićenje Josipa Treursića²⁰²⁰ 1932. dovelo je do dodatnih uhićenja i suđenja istaknutim pristašama pokreta na temelju optužbi za komunističku propagandu. Među njima su se nalazili Krstulović, Marić, Filip Čulić, i Kukoč. U tome je izvještavano u mjesnom tisku sredinom 1933. u dva navrata i još jednom početkom 1934. Zanimljivo je što su se među odvjetnicima optuženih nalazili Leontić, Bulat, Giunio i drugi.²⁰²¹ Iako privremeno oslobođeni optužbi od pripadanja komunističkoj organizaciji, osuđeni su prema Zakonu o zaštiti države i to Ferić na dvije i po godine, a Ružić, Treursić i Kukoč na dvije godine. Nezadovoljno ishodom, tužiteljstvo je odmah uložilo reviziju presude.²⁰²²

Nastavak procesa vodio se oko pripadnosti osumnjičenika Komunističkoj partiji, što su svi osumnjičeni negirali osim Ive Marića koji je rekao da joj je pripadao u razdoblju legalnosti.²⁰²³ Sud je ovoga puta sve osumnjičene oslobodio od optužbi za pripadnost komunističkom pokretu, izuzev Treursića koji je odrađivao prethodno stečenu kaznu, a presuda je motivirana nedostatkom dokaznog materijala, iako su postojala policijska priznanja. *Novo*

²⁰¹⁷ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa)“

²⁰¹⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 1/21, Vicko Krstulović, „Izjava o radu partijske organizacije u Splitu nakon šestojanuarske diktature – do 1935.“ Krstulović o uhićenjima 1929. govori i u svojim sjećanjima. Vidi: Vicko KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara: I tom; na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva*, Zagreb-Beograd-Sarajevo, 2012., 67.-78.

²⁰¹⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

²⁰²⁰ Filip Čulić navodi da je Treursić podatke odao isključivo što je bio pod utjecajem nekakvog lijeka. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/14, Filip Čulić, „Izjava o radu KPJ u Splitu 1932-1941.“ Partija je ilegalno davala direktive članstvu kojim je rečeno da se prilikom uhićivanja policiji ne smije reći ništa jer u suprotnom će se osoba karakterizirati kao „izdajnik“ što je 80 % uhićenika i napravilo. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Rezultati novijih istraživanja...“, 146.-147.

²⁰²¹ „Rasprava po zakonu o zaštiti države“, *ND*, br. 118., 22. V. 1933., 6.; „Sudjene po Zakonu o zaštiti države u Splitu“, *JP*, br. 119., 23. V. 1933., 4.

²⁰²² „Osuda radi komunističke propagande“, *ND*, br. 129., 3. VI. 1933., 6. V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara...*, 81.-84.

²⁰²³ „Rasprava po zakonu o zaštiti države u Splitu“, *ND*, br. 167., 20. VII. 1933., 6.

doba posebno je isticalo nadahnuti Leontićevo govore kako osumnjičeni ne predstavljaju opasnost za društvo.²⁰²⁴ Državni tužitelj je i ovoga puta uložio reviziju na presudu.²⁰²⁵

Naposljetku, posljednji proces vodio se protiv Treursića, Kukoča, Josipa Ružića, Mate Gavranića i Marina Ferića, ranije osuđenih na kaznu od godine i po do dvije i po godine zatvora zbog rasturanja nedozvoljenih letaka. Stol sedmorice vratio je proces na ponovni uvid, dok je Državno tužiteljstvo koristilo Treursićevo priznanje da je zajedno s Ružićem, Ferićem i Kukočom član komunističke organizacije u Splitu. Treursić se branio da je izjavu dao u bunili, što je sud uvažio i oslobodio spomenute sumnje za pripadnost komunističkoj organizaciji. Prethodno spomenuta osuda i zatvorska kazna oko širenja komunizma putem zabranjenih letaka ostala je važeća.²⁰²⁶ Po Masovčićevim riječima, presuda je izazvala znatnu pozornost u javnosti.²⁰²⁷

4. 13. Zaključak

Kraljevo odbacivanje Vidovdanskog ustava i uvođenje osobne diktature dio je građana Splita dočekao s odobravanjem, naročito kada je grad postavljen za središte jedne od novostvorenih banovina. Zagovornici novoga stanja sada su očekivali brzi napredak grada, što je po njima bilo propušteno isključivo „razornim“ radom sada zabranjenih političkih stranaka.

Uspostavom diktature u javnom je životu istaknuta nova jugoslavenska ideologija koju je režim propagirao u svim mogućim prilikama, povezujući je, koliko je to moguće, s ranijom hrvatskom poviješću. Da takva nastojanja nisu uvijek ispala onakvima kakva je režim zamišljao, svjedoči nam proslava pedesete godišnjice pobjede Narodne stranke koja je zbog uočljivog protesta hrvatski orijentiranih grupa i političara završila gorkim okusom za režim. Također, svakodnevni sudski procesi pokazali su nam da su mnoga otprije otvorena pitanja, među njima i nacionalna, ostala neriješena. S druge strane, oštra cenzura u tisku jasno je pokazivala koje su se teme morale izbjegavati.

U novoj su situaciji zagovornici integralnog jugoslavenstva ponovno isticali kako je Split „najjugoslavenskiji grad“, no sudjelovanje građana na izborima 1931. pokazalo je, barem prema tom podatku, kako je režim imao podršku manje od polovice građana s aktivnim pravom

²⁰²⁴ Prema *Novom dobu* Leontić je predložio oslobađanje riječima da to „diktira rezon razuma“, prema tradiciji suda i „ovih krajeva gdje se trpilo mnogo od zuluma tuđina, u ropstvu i gdje je ljubav za čovjeka toliko gajena i toliko otpjevana...Oni u svojoj duši goje samo želju da njima i njihovim porodicama bude bolje...“ Vidi: „Rasprava po zakonu o zaštiti države u Splitu“, *ND*, br. 169., 22. VII. 1933., 6.

²⁰²⁵ „Osuda u procesu po zakonu o zaštiti države“, *JP*, br. 169., 22. VII. 1933., 5.

²⁰²⁶ „Konca rasprave po zakonu o zaštiti države“, *JP*, br. 19., 23. I. 1934., 6.; „Osuda u procesu po zakonu o zaštiti države“, *JP*, br. 21., 25. I. 1934., 4

²⁰²⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 49., 19. I. 1934.; 24. I. 1934.

glasa. Režimske pristaše u Splitu pretežito je predvodio Budislav Grga Anđelinović koji je ovim izborima „službeno“ stekao titulu poslanika grada Splita. Ipak, uz hrvatsku opoziciju i komuniste, Anđelinović nije uživao opću potporu svih pristaša jugoslavenstva u gradu. Pojava dvostruke liste na parlamentarnim izborima 1931. i izostanak zajedničke proslave dvadesete godišnjice austrijskih uhićenika po izbivanju Prvoga svjetskoga rata govore nam u prilog toj tezi. Ipak, u ovome razdoblju među režimskim pristašama izbjegnut je procjep koji će se kasnije pojaviti.

U opoziciji prema novom režimu stajali su predstavnici bivših hrvatskih stranaka i komunisti. Pojedini incidenti pokazuju nam na njihovu prisutnost koja se u slučaju potonjih pokušavala riješiti čestim uhićenjima istaknutijih predstavnika, a u slučaju prvih internacijom vodećih političara po atentatu na kralja Aleksandra.

Šestosiječanjskim režimom započela je praksa imenovanja članova općinskoga vijeća u Splitu koja će se nastaviti sve do kraja međuratnoga razdoblja. Općinske uprave pod vodstvom Račića, a potom i Kargotića u svome su se radu susrele s nagomilanim milijunskim dugovima i sve problematičnijim činovničkim pitanjem.

Posljednji događaji ovoga razdoblja bili su burni: dolazak kraljeva mrtva tijela, odjek Zagrebačkoga memoranduma i manifestacije prilikom puštanja Vladka Mačeka na slobodu samo su nam (simbolički) pokazali da režim i njegova službena ideologije nisu uživali većinsku potporu u Splitu. S tim na umu, najavljeni petosvibanjski izbori trebali su pokazati pravo stanje stvari.

5. Politički život u Splitu od 1935. do 1939.

5.1. Opći pregled

Knez Pavle raspisao je izbore za Narodnu skupštinu radi konsolidacije države.²⁰²⁸ O predizbornoj kampanji, izbornim rezultatima i njihov analizi na području Splita govorit će se u sljedećem dijelu rada. Ovdje ćemo, stoga, samo kratko navesti da su na izborima sudjelovali režimska Jeftićeva lista (s dvostrukim kandidatima, Ivanom Šakićem i Vladom Matošićem); opozicijska HSS (s Antom Trumbićem na mjestu nositelja za Split); Jugoslavenska akcija, koja je postala dio Ljotićevog *Zbora*, a u Splitu ju je predstavljao Marin Bego²⁰²⁹, te lista Božimira Maksimovića, čiji je kandidat za Split bio Božidar Kalajdžić.

Iako je Trumbić na HSS-ovoj listi osvojio gotovo 65 % glasova, mandat za grad Split dobio je Ivan Šakić, jedan od dvojice kandidata Jeftićeve zemaljske liste.²⁰³⁰ Bez obzira na tu odluku, opoziciji, ali i režimu, bilo je jasno da Šakić ne predstavlja izbornu većinu u gradu te da je taj položaj isključivo stečen „višim razlozima“, odnosno podjeli izbornih mandata.

Po izvještajima CP-ovog splitskog dopisnika Antuna Masovčića nakon izbora situacija se u Splitu i na Primorju polako normalizirala. Pozornost su izazivali sazivanje Narodne skupštine, iščekivanje budućeg stava opozicije te glasine o dolasku novoga bana i njegova zamjenika.²⁰³¹

Prema Trumbićevim bilješkama poslije izbora urednik *Novog doba* Vinko Brajević uvjeravao je Petra Živkovića da se ujedinjenje Savske i Primorske banovine mora što prije provesti. Živkovića je zanimalo bi li se u tom slučaju pojavilo nezadovoljstvo među građanima Splita, nastalo zbog gubitka titule centra banovine, o čemu su mu neki mještani već govorili. Tvrdnje je Brajević odlučno opovrgnuo naglasivši da pitanja interesa grada Splita nisu bitna jer

²⁰²⁸ I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 81.-94.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 545.-547.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 337.-343.

²⁰²⁹ „Izborna komešanje u Primorskoj banovini“, *JD*, br. 63., 15. III. 1935., 3. U mjesnim se novinama pokret sada nazivao Jugoslavenska akcija *Zbor* ili Mjesni splitski odbor Jugoslavenskog narodnog pokreta *Zbor* (Jugoslavenska akcija). Vidi: „Iz Jugoslavenske akcije“, *JD*, br. 68., 21. III. 1935., 6. Združena borbena organizacija rada (*Zbor*) službeno je osnovan početkom 1935. pod Ljotićevim vodstvom. John Paul Newman navodi kako je *Zbor* spojio Ljotićeve pristaše iz Srbije s članovima Jugoslavenske akcije, definirane kao jugoslavenska nacionalistička grupa. Vidi: J. P. NEWMAN, „War Veterans...“, 72.-73. Jedan od istaknutijih malobrojnih mjesnih pristaša *Zbora* bio je Hrvoje Magazinović koji na nekoliko mjesta u svojim sjećanjima iznosi stanje o organizaciji u Splitu Vidi: H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 65.-70. Christian Krzydłowski za *Zbor* veže sljedeće pojmove: nekonzistentnost, nedostatak pragmatizma, kontradikcija i jednostavnost, a vrijednost Magazinovićevih zapisa, unatoč netočnosti podataka, vidi u prikazu života organizacije u Splitu, primjenjive na druge dijelove države. Autor također ističe da je Bego pokret napustio 1939., nakon sukoba s Ljotićem. Vidi: C. KURZYDŁOWSKI, *Ideology and Politics...*, 175.-176.

²⁰³⁰ „Grad Split“, *ND*, br. 106., 7. V. 1935., 1.; „Grad Split“, *JD*, br. 106., 7. V. 1935., 1.

²⁰³¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 594., 19. VI. 1935.

je ovdje riječ o odluci naroda.²⁰³² Ako je sadržaj razgovor istinit, svakako je zanimljiv slučaj gdje urednik *Novog doba* ističe prednost „odlukama naroda“ pred interesima grada Splita, iako je u svojem listu uvijek isticao važnost ovoga prvoga, te ponekad blagonaklono gledao na režim.

Umjesto dotadašnje JNS nova režimska stranka postala je Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ, *Jereza*), predvođena Milanom Stojadinovićem, koju su činile tri ranije političke stranke: Narodna radikalna stranka, Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija.²⁰³³ Dok s jedne strane neki povjesničari među JRZ-ova obilježja ističu „unitarizam i državni centralizam s istaknutim profašističkim obilježjima i usmjerenjem“,²⁰³⁴ drugi tvrde da je Stojadinovićeva uprava uvažavala plemenske karakteristike unutar jugoslavenske nacije.²⁰³⁵

U svojim je izvještajima Masovčić isticao različiti stav povodom novih zbivanja: dio opozicije novu je vladu držao prikladnijom za smirivanjem političkih napetosti i rješenja državnog uređenja, dok je nezadovoljna skupina HSS-ovaca više očekivala. Oprez je vladao i među JNS-ovcima: činovnici su strahovali od gubitka posla, a pristaše „unitarističkih krugova nacionalističkog pravca“ pod vodstvom Vlade Matošića bili su spremni intervenirati u slučaju da nova politika počne ugrožavati narodno i državno jedinstvo.²⁰³⁶ Ovime je CP-ov splitski dopisnik pokazao netrpeljivost prema Matošićevoj grupi, kasnije još više očitovanom.

Problem za režimske snage u Splitu bila je, dakle, međusobna podjela na četiri skupine: a) prvu je činila JNS na čelu s Anđelinovićem; b) drugoj je pripadao splitski poslanik Šakić koji je, pridruživši se Stojadinoviću, uskoro počeo odvojeno djelovati od svoga pokrovitelja (Anđelinovića); c) treću je činila Matošićeva skupina (Jugoslavenski skup) koja je teoretski bila u JNS-u, no u stvarnosti je nezadovoljno čekala daljnji razvoj događaja; dok je d) posljednju skupinu činila JRZ u Splitu koja je u ovom razdoblju postojala samo na papiru. Svim nabrojanima suprotstavljala se ispočetka jedinstvena HSS kojoj su tijekom druge polovice 1930-ih podršku pružali vodeći splitski dnevници. Time vlada u Splitu, središtu Primorske banovine, na raspolaganju više nije imala dnevnik kojim bi mogla propagirati svoju politiku.

²⁰³² S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 101.-102., bilješka (br. 55) o razgovoru s Vinkom Brajevićem, Zagreb, 16. VII. 1935.

²⁰³³ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 557.-559.

²⁰³⁴ H. ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 110.-111.

²⁰³⁵ P. TROCH, „Yugoslavism between...“, 229., 236.-237., 241.

²⁰³⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 606., 25. VI. 1935., pov. br. 637., 3. VII. 1935.

Promjenom klime politički život Splita ušao je u „dinamičnu“ fazu, obilježenu održavanjem različitih skupova u „svakodnevnom ritmu.“²⁰³⁷ Svjesni rezultata izbora, režimski su predstavnici svojim akcijama pokušali okrenuti situaciju sebi u korist. Primjerice, u prisustvu bana Jablanovića, gradonačelnika Kargotića i zapovjednika mjesta Varjačića otvoren je radnički dom, nazvan po Aleksandru I. Prigodnim darivanjem obroka nezaposlenim radnicima režim je očito pokušao sebi pridobiti ovu skupinu građana.²⁰³⁸

Od značajnijih zbivanja po završetku izbora zabilježen je boravak Lazara Markovića. Unatoč nepovoljnim natpisima u tisku koji su isticali da rezultat izbora pokazuje da u Splitu, Dalmaciji i Hrvatskoj nema mjesta za druge stranke osim hrvatske (HSS – op. M. B.)²⁰³⁹, Marković je manju konferenciju održao pred „mlađim radikalima“ i članovima Matošićevog Jugoslavenskog skupa, nezadovoljnih spominjanjem federalizma kao državnog rješenja.²⁰⁴⁰

Nedugo nakon ovoga događaja uslijedio je prvi postizborni politički manifest opozicije. Riječ je bila o SDK-ovoj konferenciji u mjesnom kinu, popraćenoj poklicima i dugotrajnim klicanjima u čast Svetozara Pribićevića nakon čega je policijski komesar raspustio zbor. Tome nije bio kraj jer su se nazočni uputili prema hotelu ispred kojega su govore održali vodeći članovi SDS-a.²⁰⁴¹ Uz konferencije, zabilježeni su i otvoreni napadi na policijske organe, popraćeni klicanjima u čast Mačeka, Trumbića i slobodne Hrvatske.²⁰⁴²

Dodatno jačanje opozicije u Primorskoj banovini i Splitu nakon petosvibanjskih izbora naveli su mjesnog zapovjednika Jadranske divizijske oblasti da posebnim izvještajem upozori kako je od kraljeve smrti u ovom dijelu narodu izbio „duhovno-duševni pokret, koji je uzeo u svemu određeni pravac, i danas se razvija svom snagom u negiranju domovine i svih njenih amblema.“²⁰⁴³ Prema autoru to je u Primorskoj banovini otišlo u krajnost, popraćeno javnim vrijeđanjem „svetinja domovine, u prvom redu kraljevske dinastije“, s opasnošću da se isto

²⁰³⁷ Stjepan MATKOVIĆ, „Ljubo Leontić: njegovi politički pogledi 1939.-1947.“, u: *Intelektualci i rat: 1939. – 1947.: Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.*, (gl. ur. Drago Roksandić-Ivana Cvijović Javorina), Zagreb, 2012., 73.

²⁰³⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 503., 20. V. 1935.; „Svečano otvorenje Radničkog doma“, *ND*, br. 117., 20. V. 1935., 5.

²⁰³⁹ „Ribar sa Dunava“, *JD*, br. 162., 13. VII. 1935., 3.; „Konferencija dra Lazice Markovića“, *JD*, br. 163., 15. VII. 1935., 5.; „Slabi ribolov“, *JD*, br. 166., 18. VII. 1935., 2.

²⁰⁴⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 662., 15. VII. 1935.

²⁰⁴¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 683., 22. VII. 1935.

²⁰⁴² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XIX, 8 Ante Puljić i družina, Sig. Kzp. 835/35. Općom amnestijom naknadno je prekinut daljnji postupak protiv optuženih u ovom slučaju.

²⁰⁴³ Moguće je da je izvještaj napravljen i pod dojmom nedavnih nereda na Sinjskoj alci. Vidi: Nikica BARIĆ, „Neredi na Sinjskoj alci 1935. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38./2006., br. 3., 939.-953.

prenese i na vojsku. Zapovjednikovo rješenje bilo je hitno sprječavanje ovoga „bezumlja“, ako je potrebno „makar i po cijenu krvi, ubijanja i vješanja (op. M.B.).“²⁰⁴⁴

Za razliku od raznih izvještaja bana Jablanovića, koji su, kao što ćemo vidjeti, u prvom redu isticali smirivanje situacije i povoljniji politički život, ovaj je dopis negativno gledao na cjelokupnu situaciju u Primorskoj banovini. Dio izvještaja koji spominje ubojstva kao način sprječavanja vrijeđanja domovine i kraljevske obitelji možemo gledati kao poziv na otvoreni teror.

Sličan prethodnome izvještaju Jadranske divizijske oblasti kasniji je dopis žandarmerijskog zapovjednika o situaciji u Primorskoj banovini. Njime se autor žalio na slabu suradnju s Ministarstvom unutarnjih poslova. Među primjere naveo je i ubojstvo bivšeg četnika u Splitu, iako o ovom podatku u drugim izvorima ne nalazimo nikakve informacije. Naglasak zapovjednika bio je na potpunom nepoštivanju zakona u Savskoj i Primorskoj banovini, organiziranju ilegalnih zborova, amnestiranju krivaca i postupnom udaljavanju žandarmerije u očuvanju javnog reda i mira.²⁰⁴⁵ Proučavajući napisano, stječemo dojam da je ono u prvom redu bilo usmjereno protiv bana Jablanovića.

Proslava Mačekova rođendana prvi je put obilježena u srpnju 1935., a s vremenom je, mogli bismo reći, postala središnja godišnja manifestacija opozicije. Odgovor jugoslavenskih orijentiranih građana/ustanova/vlasti bila je proslava rođendana prijestolonasljednika Petra II., održavana svake godine početkom rujna. Borba između Mačekove i prijestolonasljednikove proslave predstavljala je u jednu ruku simboličnu borbu između hrvatstva i jugoslovenstva u Splitu. Budući da će se Mačekovoj proslavi posvetiti dodatna pozornost na idućim stranicama rada, kratko ćemo se zadržati samo na prijestolonasljednikovoj proslavi.

Naime, za razliku od Mačekove, proslava rođendana prijestolonasljednika Petra II. svake je godine imala potporu Banske uprave, Komande mjesta i Gradske općine.²⁰⁴⁶ Uz navedene, znatan obol dali su Sokolsko društvo i ostale jugoslavenski orijentirane organizacije. Prva proslava prijestolonasljednikova rođendana nakon smrti kralja Aleksandra prema Masovčiću obilježena je „vrlo svečano i dostojanstveno uz srdačno sudjelovanje građanstva“,

²⁰⁴⁴ SR-AJ-37, Zbirka Milana Stojadinovića (dalje: ZMS), 9-53, Politička pitanja u Primorskoj banovini. Armijski general Petar P. Živković Ministarstvu vojske i mornarice, Đeneralštabno odeljenje, Operativni odsek, 23 kolovoza 1935.

²⁰⁴⁵ SR-AJ-37, ZMS, 9-48, Opšta politička pitanja. Izveštaj komandanta žandarmerije o slaboj suradnji žandarmerije s Ministarstvom unutarnjih poslova. Travanj 1936.

²⁰⁴⁶ Primjerice, 1935. gradsko je poglavarstvo posebnim proglasom istaknulo da Petar II. prvi put slavi rođendan kao kralj Jugoslavije te da će Split kao „metropola Jadrana i žarište primorskih Hrvata (op. M. B.)“, uvijek odan Karađorđevićima, pokazati svoju vjernost mladom kralju. Vidi: „Gradjani!“, *ND*, br. 208., 5. IX. 1935., 5.

popraćena paljbom topova, paljenjem krijesova i zastavama. Gradska je općina svečano rasvijetlila obalu upaljenim sijalicama prigodnim natpisom „Živio kralj Petar II“, a ujedno je formirana i svečana povorka popraćena mnoštvom građana. Među sudionicima proslave zapaženi su vodeći predstavnici vojne, banske i gradske vlasti u Splitu, primjerice, Kargotić, Ivanišević, Desnica, Račić i drugi, uz predstavnike raznih društava. Sokoli su također održali svečanu povorku svojih članova, a cjelodnevna svečanost završila je svečanom akademijom u kazalištu.²⁰⁴⁷

Iako se sami događaj planirao obilježiti na drugi način, u listopadu 1935. obilježena je prva godišnjica smrti kralja Aleksandra.²⁰⁴⁸ Izvještavajući o utiscima s komemoracije, Masovčić je tvrdio da se na istoj „osjetilo“ sudjelovanje čitavog građanstva.²⁰⁴⁹ Prikladnom komemoracijom u kazalištu rukovodio je Odbor splitskih (prorežimskih) društava, unutar kojeg se naročito isticalo spomenuto Sokolsko društvo.²⁰⁵⁰

Od preostalih događaja iz druge polovice 1935. napose se ističe diljem zemlje isti dan održan zbor s ciljem borbe za žensko pravo glasa.²⁰⁵¹ Zbor je pokazao da se politička podjela nepovratno protegnula i na građanke Splita, podijeljene u tri skupine: a) prorežimski i jugoslavenski orijentirane građanke okupljale su se unutar Narodne ženske zadruge (NŽZ); b) njima nasuprot stajale su HSS-ove ženske organizacije²⁰⁵²; c) također je postojala i skupina građanki koje su simpatizirale komuniste. Incident je nastao u trenutku kada je jedna od govornica u svome govoru spomenula hrvatstvo Splita, što su predstavnice NŽZ držale pokušajem „uvlačenja“ politike. Budući da je nastala „zaglušujuća buka“, policija je prekinula zbor, završen klicanjem hrvatski orijentiranih građanki u Mačekovu čast.²⁰⁵³ U osvrtu na

²⁰⁴⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 806., 6. IX. 1935. Zadovoljstvo proslavom iskazano je u *Zovu s Jadrana* koji je tvrdio da je obilježavanje pokazalo kako je Jadran, sa Splitom kao svojim središtem, „jugoslavenski.“ Vidi: „Jadran je dokazao da je jugoslavenski“, *Zov s Jadrana*, br. 8., 11. IX. 1935., 1.

²⁰⁴⁸ Proglas gradskog poglavarstva ponovno je istaknuo kraljeve riječi 1925. o „čuvarima mora“ te podsjetio Splitskane na ponos što su prvi primili kraljevo tijelo u nezapamćenom sprovodu. Vidi: „Proglas Općine Splita“, *ND*, br. 235., 8. X. 1935., 5.

²⁰⁴⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 922., 9. X. 1935.

²⁰⁵⁰ „Komemoracija Kralju Ujedinitelju u Splitu“, *ND*, br. 236., 9. X. 1935., 3.; „Sinoćnja žalobna komemoracija u splitskom kazalištu“, *ND*, br. 237., 10. X. 1935., 5.; „Današnji pomen Viteškom Kralju Aleksandru I Ujedinitelju“, *JD*, br. 236., 9. X. 1935., 6.; „Žalobna komemoracija u Općinskom kazalištu“, *JD*, br. 237., 10. X. 1935., 5.

²⁰⁵¹ Vidi: Ida OGRAJŠEK GORENJAK, *Opasne iluzije: rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Zagreb, 2014., 103.

²⁰⁵² HSS-ove predstavnice istaknule su da je stranka odavno isticala potrebu ravnopravnosti muškaraca i žena. Vidi: Akcija za ženska politička prava“, *ND*, br. 243., 17. X. 1935., 6.; „Zbor udruženih žena Splita“, *ND*, br. 244., 18. X. 1935., 5.; „Hrvatske žene i njihovo političko oslobođenje“, *JD*, br. 245., 19. X. 1935., 6.

²⁰⁵³ „Buran zbor udruženih splitskih žena“, *ND*, br. 246., 21. X. 1935., 5.; „Impozantan zbor udruženih žena Splita“, *JD*, br. 246., 21. X. 1935., 5.; „O hrvatstvu Splita prije 25 godina“, *JD*, br. 251., 26. X. 1935., 2.

situaciju izvjesna „jedna žena Jugoslavenka“ zbor je nazvala „nimalo samostalnim ni feminističkim“, već isključivo vezanim uz HSS.²⁰⁵⁴

Ovdje ćemo se kratko zaustaviti na djelovanje NŽZ, i dalje projugoslavenski orijentirane. Svake godine Zadruga je organizirala posebnu zabavu povodom rođendana svoje zaštitnice, kraljice Marije, a ujedno je sudjelovala i na drugim projugoslavenskim svečanostima poput proslave ujedinjenja, obilježavanja kraljeve smrti i proslavi rođendana Petra II.²⁰⁵⁵ Projugoslavensko djelovanje manifestiralo se i u sastavu uprave koju su činile supruge glavnih zagovornika jugoslavenske ideologije u Splitu: Marija Roca, Ana Urukalo, Gabrijela Čičin-Šain, Emica Kargotić, Nevenka Markov, Romilda Račić i druge.²⁰⁵⁶ Kada je *Novo doba* jednom prilikom primijetilo da bi NŽZ, ako već sudjeluje u radu jednog beogradskog udruženja koje ima srpski karakter, trebala sudjelovati i na skupštinama u Zagrebu koje imaju hrvatski karakter, Zadruga je odgovorila da je spremna to i učiniti, dobije li poziv.²⁰⁵⁷ Iako Jelaska Marijan navodi da je NŽZ „imala najšire polje djelovanja“ te bila „najaktivnija i najuspješnija u prikupljanju financijskih sredstava“, u drugoj polovici 1930-ih značajno je gubila korak u odnosu na HSS-ove (ženske) organizacije.²⁰⁵⁸

Tijekom 1936. u javnosti je ostao zapažen službeni posjet gradonačelnika Mihovila Kargotića i gradskog poslanika Ivana Šakića predsjedniku vlade Milanu Stojadinoviću i drugim ministrima.²⁰⁵⁹ U *Novom dobu* posjet je zabilježen na naslovnoj stranici pa je Masovčić zapazio da Brajevićev list „iako opozicijski, u svakoj prigodi, kad god se radi o interesima Splita, sa simpatijom donosi razne izjave članova Kraljevske vlade i isto tako povoljno ih komentira.“²⁰⁶⁰ Kargotić je dodao da su mjerodavni faktori pokazali razumijevanje za potrebe Splita, pogotovo Stojadinović sa svojim „naročitim simpatijama.“²⁰⁶¹

Kargotićev prethodnik Jakša Račić otprije je Stojadinoviću formalno uputio poziv za posjet Marjanu, no vjerojatno je pravi razlog bilo traženje novčane pomoći za saniranje splitske

²⁰⁵⁴ „Zbor za žensko pravo glasa“, *Zov s Jadrana*, br. 12., 3. XI. 1935., 4.

²⁰⁵⁵ „Koncerat sa plesom“, *ND*, br. 4., 6. I. 1937., 6.; „Komemoracija blagopok. Viteškog Kralja Ujedinitelja u Splitu“, *ND*, br. 237., 10. X. 1938., 6.; „Rođendan Nj. V. Kraljice Marije“, *ND*, br. 7., 10. I. 1938., 3.; „Ples Nar. ženske zadruge“, *ND*, br. 9., 11. I. 1939., 3.

²⁰⁵⁶ „Glavna godišnja skupština“, *ND*, br. 57., 9. III. 1938., 6.; „Iz Narodne ženske zadruge“, *ND*, br. 252., 27. X. 1938., 4.

²⁰⁵⁷ „Iz. Nar. Ženske Zadruga“, *ND*, br. 117., 20. V. 1936., 6.; „Izjava Nar. Ženske Zadruga“, *ND*, br. 119., 22. V. 1936., 6.

²⁰⁵⁸ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 438.-440.

²⁰⁵⁹ Šakić i Kargotić krajem 1935. također su posjetili Beograd te zatražili 3 milijuna kaldmarinskog fonda za uređenje Wilsonove obale, gradnju paviljona za bolnicu na Firulama te drugim stvarima. Vidi: „Povratak gradonačelnika iz Beograda“, *JD*, br. 272., 21. XI. 1935., 7.

²⁰⁶⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 72., 1. II. 1936. Odnosi se na članak „Boravak splitskog gradonačelnika u Beogradu“, *ND*, br. 26., 1. II. 1936., 1.

²⁰⁶¹ „Na povratku g. gradonačelnika iz Beograda“, *ND*, br. 32., 8. II. 1936., 6.

bolnice. Prema odgovoru i kasnijem Račićevom postupku možemo pretpostaviti da je Stojadinović odobrio određenu svotu zbog čega mu je autor iskazao iskrenu zahvalu.²⁰⁶² Bivši je splitski gradonačelnik, naime, putem tiska, obznanio da je novac za nastavak gradnje bolnice osiguran, što je u *Novom dobu* naročito srdačno pozdravljeno.²⁰⁶³

Krajem godine, u prisustvu ministra Narodnog zdravlja i budućeg predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića, postavljen je kamen-temeljac nove bolnice u Splitu. Prigodnim govorom ban Jablanović istaknuo je kako ovo pokazuje da Stojadinovićeva vlada vodi brigu o potrebama Primorske banovine. Važnost Splita po značenju i položaju naglasio je nazočni ministar Cvetković.²⁰⁶⁴ Kargotić također nije ostajao skršenih ruku pa je uskoro zatražio sastanak sa Stojadinovićem oko pitanja izgradnje velikog turističkog hotela u Splitu.²⁰⁶⁵

Naposljetku, grad je sredinom 1936. prvi put kao predsjednik vlade posjetio sâm Stojadinović te prije svega istaknuo važnost gospodarskog razvoja cjelokupnog Primorja i grada Splita, napose njegovog brodogradilišta.²⁰⁶⁶ Svojevrsan uspjeh u prilog vlade ban Jablanović vidio je u sudjelovanju HSS-u sklonog vodstva mjesne Trgovačko-obrtničke komore u organiziranom svečanom dočeku članova Privrednog savjeta Balkanskog sporazuma.²⁰⁶⁷

Smrt Stojana Trnokopovića, pod čijim je vodstvom bataljun srpske vojske u studenom 1918. stigao u Split, u organizaciji Narodne odbrane obilježena je u Splitu, uz prisustvo vodećih predstavnika vlasti. Iako sada opozicijski raspoloženo, u *Novom dobu* podsjećali su na veličanstveni doček srpske vojske, koju je prigodnim govorom veličao Silvije Alfirević.²⁰⁶⁸

Početkom 1937. izbio je veliki štrajk u cementnoj industriji, a odvojene akcije kojima se prikupljao novac za pomoć radnicima u štrajk proveli su i HSS i Ujedinjeni radnički sindikalni savezi Jugoslavije (URSSJ), unutar kojega su glavnu riječ vodili komunisti, čiji je ples pohodio i ravnatelj splitske policije Pero Magazin.

²⁰⁶² SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina. Lokalni organi vlasti. Split. Jakša Račić Milanu Stojadinoviću, 2. II. 1936.

²⁰⁶³ „Izgradnja nove bolnice u Splitu“, *ND*, br. 63., 16. III. 1936., 6.; „Govor pretsjednika g. dr. M. Stojadinovića“, *ND*, br. 66., 19. III. 1936., 2.

²⁰⁶⁴ „Temeljni kamen nove bolnice u Splitu“, *ND*, br. 292., 14. XII. 1936., 4.-5. Cvetković je Split ponovno posjetio u travnju i kolovozu iduće godine. Vidi: „Ministar g. Dragiša Cvetković u Splitu“, *JD*, br. 84., 10. IV. 1937., 6.; „Ministar Cvetković u Splitu“, *ND*, br. 199., 25. VIII. 1938., 5.; „Blagoslov kamena temeljca“, *Država*, br. 45., 17. XII. 1936., 3.;

²⁰⁶⁵ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Mihovil Kargotić Milanu Stojadinoviću, 4. I. 1937.

²⁰⁶⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 381., 31. VII. 1936.; „Predsjednik Vlade i ministar vojni u Splitu“, *ND*, br. 178., 31. VII. 1936., 3.

²⁰⁶⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina. Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 17. VII. 1936.

²⁰⁶⁸ „Stojan Trnokopović“, *ND*, br. 283., 3. XII. 1936., 3.; „Pomen Stojanu Trnokopoviću“, *ND*, br. 298., 21. XII. 1936., 5. Posebnu pozornost događaju posvetio je nacionalistički *Zov s Jadrana*, isticanjem jugoslavenstva Splita i Dalmacije. Vidi: „Obletnica slobode“, *Zov s Jadrana*, br. 14., 20. XI. 1935., 1.

Uopće, prisustvo ravnatelja policije na plesu u organizaciji komunista bilo je posljedica lošeg stanja unutar policije i nezadovoljstva građana djelovanjem iste o čemu svjedoči nekoliko izvora. Primjerice, ranije je izdavač *Jadranskog dnevnika* Stjepan Vidović kažnjen sa 500 dinara globe pretvorivih u 10 dana zatvora zbog optužbi koje je telefonski uputio na račun splitske policije. Šokiran kaznom, tvrdio je da će se žaliti banu dodajući da je opće mišljenje o splitskim zatvorima kao „pravim mučilištima“, nastalim kao posljedica djelovanja prethodnog šefa Bojanića.²⁰⁶⁹ S druge strane, Ante Tresić Pavičić u privatnoj prepisci navodio je da izbjegava koristiti telefon zbog konstantnog prisluškivanja.²⁰⁷⁰ Naposljetku, prilikom posjete kraljice Marije, sredinom 1938., splitska policija onemogućila je mjesnim novinarima približavanje mjestu kraljičina dolaska. To je izazvalo protest novinara koji su se žalili CP-u i Jugoslavenskom novinarskom udruženju da ih policija često sprječava u vršenju „profesionalne i patriotske dužnosti“ čime se, između ostaloga, onemogućuje „korisna i nužna propaganda za državu i dinastiju.“²⁰⁷¹ Najvažnija od svega bila je anonimna optužba protiv Magazina da borbi protiv komunista nije posvetio nikakvu pozornost.²⁰⁷²

Prilikom ponovne posjete Splitu u drugoj polovici 1937. Stojadinović je posebnu pozornost posvetio stanju u brodogradilištu, obećavši višemilijunski iznos za gradnju nove splitske luke. Dočeku su prisustvovali predstavnici vlasti, među njima i splitski poslanik Ivan Šakić, a na „izričitu želju“ samog Stojadinovića, među okupljenima se nalazio i JNS-ov poslanik Ante Mastrović, čiji je boravak, moguće, bio kao naznaka budućeg prijelaza.²⁰⁷³ U isto vrijeme planirano je otvaranje hotela „Ambasador“ pa je Jablanović u pismu Stojadinoviću isticao da je spomenuti hotel dokaz da Split postiže razvoj kakav je predsjednik vlade planirao po svojoj „dalekovidnosti.“ Ipak, zatraženo je dodatnih pola milijuna dinara za konačno uređenje hotela.²⁰⁷⁴

Ivan Šakić, aktualni poslanik grada Splita u Narodnoj skupštini koji se u međuvremenu priklonio JRZ-ovoj vladi, u drugoj polovici 1937. također je u dva navrata Stajadinovića

²⁰⁶⁹ HR-DAS-502, Zbirka Vidović, Stjepan, 1918 – 1936., Sig. SV 21/96, 21-23/VIII, datum 4. IV. 1936.

²⁰⁷⁰ HR-DAS-178., OF ATP, Kutija br. 9., Ante Tresić Pavičić Frani Luetiću, 18. II. 1937.

²⁰⁷¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 316., 6. VII. 1938.

²⁰⁷² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 7, dok. br. 1789/1-6, Policijski komesar (anonimno) dojava, Šef mjesne kontrole Branko Marković, 15. VI. 1937.

²⁰⁷³ „Predsjednik Kr. Vlade g. dr. Stojadinović u Splitu“, *ND*, br. 188., 14. VIII. 1937., 4.; „Našu brodogradilišnu industriju treba pomoći i ne dozvoliti da nam stranci oduzimlju poslove“, *JD*, br. 189., 14. VIII. 1937., 5., 8.; „*Moj je malj teži i ja ću pritismuti*“, *Država*, br. 31., 19. VIII. 1937., 2.

²⁰⁷⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 20. VIII. 1937.

obavijestio o potrebama Splita.²⁰⁷⁵ Od predsjednika vlade prvom je prilikom zatražio da se, unatoč glasinama koje ističu suprotno, planirani brodovi izgrade u splitskom brodogradilištu, makar i po skupljoj cijeni.²⁰⁷⁶ U drugom je slučaju zatražio da se ne ostvare navodi iz tiska o premještanju automatske centrale iz Splita u Skoplje, čime bi „rijetki koji su uz vas (Stojadinovića, op. M. B.) u ovim stranama“ mogli jasno reći da predsjednik vlade „ispunjava svoja obećanja.“²⁰⁷⁷

Stojadinović očito nije odustajao od pokušaja pridobivanja (nekoć) „najjugoslavenskijeg grada“ u svoje okrilje pa je tijekom 1938. još u dva navrata posjetio Split. Uoči dolaska HSS-u naklonjen mjesni predsjednik Trgovačko-obrtničke komore Marin Ferić upozoravao je na hitne potrebe nužne za napredak grada, „najvažnije točke našeg Primorja.“ U dopisu se dotaknuo i Šakića spomenuvši da grad predstavljaju „neadekvatni narodni poslanici“ kojima imaju povjerenje „neznatne pokretne manjine.“²⁰⁷⁸

Do prvoga posjeta Splitu došlo je u prvoj polovici 1938., i to prilikom porinuća topljarke „Zagreb“, opisane kao prvi veliki ratni brod izgrađen u splitskim brodogradilištima. Uz prigodne parole o važnosti mora, održana je posebna konferencija o komunalnim problemima Splita kojoj su nazočili Stojadinović, Kargotić, Ivanišević, Šakić, Jablanović i Niko Novaković.²⁰⁷⁹

Unatoč pojedinim (prividnim) vladinim mjerama poboljšanja, po prethodno citiranom Šakićevom pismu s kraja 1937. i Trumbićevim bilješkama, veće potpore nije bilo. U slučaju potonjega na jednome se mjestu navodi da je raspoloženje Hrvata, „naročito primorskih“ za Srbiju 1918. i dvadeset godina poslije u potpunosti suprotno tako da je sada 100 % negativno.²⁰⁸⁰

²⁰⁷⁵ Elaborat SDS RSUP-a za Šakića navodi da je bio poznat po „svojim vezama s kraljem i dvorom, naročito sa Stojadinovićem.“ Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici JNS-a)

²⁰⁷⁶ U studenome 1937. porinuće brodova u splitskom brodogradilištu režimski tisak tumačio je novim uspjehom Stojadinovićeve vlade i jednaku posvećenost svim dijelovima unutar države. Vidi: „Značajan datum naše brodogradnje“, *Država*, br. 43., 11. XI. 1937., 3.; „Što je učinjeno za Dalmaciju?“, *Država*, br. 44., 18. XI. 1937., 3.

²⁰⁷⁷ SR-AJ-37, ZMS, 57-363, Prepiska s narodnim poslanicima. Ivan Šakić Milanu Stojadinoviću, 22. IX. 1937., 22. XII. 1937.

²⁰⁷⁸ SR-AJ-37, ZMS, 38-268, Trgovačko industrijska komora Split Milanu Stojadinoviću, 30. III. 1938.

²⁰⁷⁹ „Novi ratni brod *Zagreb* svečano je porinut u more“, *JD*, br. 75., 29. III. 1938., 6.-7.; „Svečano porinuće topljarke *Zagreb*“, *ND*, br. 75., 30. III. 1938., 2.; „Boravak predsjednika vlade u Splitu“, „Svečani ples na *Kraljici Mariji*“, *ND*, br. 76, 31. III. 1938., 6.; „Predsjednik g. dr Stojadinović u Splitu“, *Država*, br. 13., 31. III. 1938., 1.; „Naš pozdrav Vođi“, *Država*, br. 13., 31. III. 1938., 2. „G. predsjednik vlade u Splitu“, *ND*, br. 77., 1. IV. 1938., 6.; „Konferencija o komunalnim prilikama Splita“, *ND*, br. 78., 2. IV. 1938., 7.; „O građevinskoj politici grada Splita“, *JD*, br. 78., 2. IV. 1938., 7.

²⁰⁸⁰ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 447.-448., bilješka (br. 209) o razgovoru s engleskim konzulom Thomasom C. Rappom, Zagreb, 31. III. 1938.

Sredinom 1938. promjene su nastupile i u vodstvu splitske općine. Umjesto dotašnjeg dugogodišnjeg gradonačelnika Kargotića na čelno mjesto Splita prvotno je došao Mirko Buić, istaknuti član i vođa mjesnih (jugoslavenskih) sokola.

Posljednji posjet gradu Stojadinović je učinio u pratnji nekoliko ministara. Uz održanu konferenciju s JRZ-ovim predstavnicima iz Primorske banovine, predsjednik vlade ponovno je posjetio brodogradilište te održao sastanke s delegacijom hotelijera, kućevlasnika i nekih sportskih klubova. Boravak je završio odobrenjem iznosa od 6 i po milijuna dinara planiranih za razvoj grada.²⁰⁸¹ Navedeni iznos u kasnijim se razdobljima ni na kojem mjestu više nije spominjao.

Za razliku od *Jadranskog dnevnika* u kojem je minijaturnom obaviješću od šest redova zabilježen Stojadinovićev dolazak, uredništvo *Novog doba* istome je posvetilo znatnu pozornost posvetivši mu pozornost prije, za vrijeme i nakon boravka.²⁰⁸² Masovčić je uočio da se svi izvještaji mogu podijeliti u dvije skupine: ranije napisani bili su opširniji i pristupačniji, a kasniji kraći i suhoparniji. Uzrok promjene Masovčić je vidio u stavu nekih pojedinaca, sudionika hrvatskog pokreta (HSS-a, op. M. B.), koji su držali da je prethodnim izvještajem *Novo doba* simpatiziralo Stojadinovića.²⁰⁸³ Dakako, najveću pozornost i hvalospjeve dolasku pokazalo je JRZ-ovo glasilo *Država*, isticanjem Stojadinovićeve shvaćanje važne uloge grada Splita u budućnosti zemlje.²⁰⁸⁴

Uopće je zanimljivo kojim je pozdravnim govorima dočekan Stojadinović. Dok je aktualni gradonačelnik Mirko Buić, prethodno se opisavši kao predstavnik generacije vjerne duhu nacionalnog i konstruktivnog jugoslavenstva, hrvatstvo Splita naglasio u više navrata, budući gradonačelnik Vlade Matošić to je upadljivo zaobišao spominjanjem da je u gradu, „usprkos psihozi bratske mržnje“, sačuvana „lijepa jezgra izgrađenih Jugoslavena.“²⁰⁸⁵

Stojadinovićev boravak u Splitu u prvom je redu obilježen velikim demonstracijama. O njihovom tijeku više ćemo saznati iz Masovčićevog i Jablanovićevog izvještaja. Prvi od njih tako navodi da je sve započelo tako što su se manifestacije prisutnoj engleskoj floti pretvorile

²⁰⁸¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 360., 29. VII. 1938.

²⁰⁸² „Dolazak dra Milana Stojadinovića“, *JD*, br. 173., 26. VII. 1938., 5.

²⁰⁸³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 363., 25. VII. 1938.; pov. br. 364., 31. VII. 1938. Vidi: „Predsjednik vlade dr. Stojadinović u Splitu“, *ND*, br. 173., 26. VII. 1938., 2., 6.; „Boravak dra Stojadinovića u Splitu“, *ND*, br. 174., 27. VII. 1938., 6.; „G. Stojadinović otputovao iz Splita“, *ND*, br. 175., 28. VII. 1938., 6.

²⁰⁸⁴ „Naš vođa i pretsjednik Kr. vlade Dr Milan Stojadinović na Primorju“, *Država*, br. 31., 25. VII. 1938., 1.; „Veličanstveni doček pretsjednika Kr. vlade Dra Stojadinovića u Splitu“, *Država*, br. 32., 30. VII. 1938., 1.; „Za potrebe Splita“, *Država*, br. 33., 5. VIII. 1938., 1.

²⁰⁸⁵ „Predsjednik vlade dr. Stojadinović u Splitu“, *ND*, br. 173., 26. VII. 1938., 2., 6.

u demonstracije.²⁰⁸⁶ Na Narodnom trgu pojavili su se demonstranti predvođeni Paškom Kaliterom²⁰⁸⁷ s hrvatskom i engleskom zastavom nakon čega su uslijedili poklici u čast Mačeka, a protiv Stojadinovića. Uskoro je uslijedila intervencija policije i neredi u kojem je jedan policijski podnadzornik smrtno stradao. Energičnim djelovanjem policije demonstranti su rastjerani u druge dijelove grada, a u incidentima je, uz sudjelovanje „velikog broja krajnjih ljevičara“ naposljetku bilo više od 60 uhićenih.²⁰⁸⁸

Jablanovićeva je verzija malo detaljnija i drugačija pa tako on piše da su neposredno po Stojadinovićevu odlaska na središnjem trgu počele demonstracije pod vodstvom mačekovaca uz poklike protiv Stojadinovića. Policijski su organi energično istupili tako što su oduzeli zastave, rastjerali mnoštvo te počeli uhićivati demonstrante. Red je uspostavljen u gradu, izuzev predjela Varoš gdje je otpor demonstranata u „tjesnim i mračnim ulicama“ potrajao do dugo u noć. Prema Jablanovićevim tvrdnjama u demonstracijama je uhićeno 80 osoba, među kojima se nalazilo i 20 najistaknutijih splitskih komunista. Ban Primorske banovine vjerovao je da su demonstracije priređene i zbog „trijumfalnog dočeka“ Stojadinoviću, ali i da se „stavi na kušnju snaga vlasti u Splitu.“ Iako je policija zaustavila najavljene kasnije demonstracije, ovo je držao znakom nužne potrebe povećanja policijskog osoblja u Splitu.²⁰⁸⁹

Usporedbom ovih dvaju izvještaja uočavamo da je Masovčić naveo da su manifestacije prerasle u demonstracije, dok je Jablanović odmah govorio o demonstracijama i neredima. Unatoč nemirima i pogibelji policijskog nadzornika, na suđenju održanom sredinom 1939. svi osumnjičeni za sudjelovanje u demonstracijama oslobođeni su svake odgovornosti.²⁰⁹⁰

Da je Stojadinović odmah nakon nereda u Splitu i Jablanovićeva pisma promptno reagirao, svjedoči nam pismo Ministru unutarnjih poslova Korošcu o potrebi povećanja policijskih djelatnika u Šibeniku, Splitu i Dubrovniku. U slučaju Splita isticala se potreba povećanja broja policajaca koji bi u naglom razvoju grada „efikasnije mogli vršiti svoju

²⁰⁸⁶ Masovčić vjeruje da je srdačan doček engleskoj floti bio i zbog talijanske flote koja se nalazila u blizini Vidi: SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. 363., 25. VII. 1938.

²⁰⁸⁷ Kaliterna je ovom prigodom uputio otvoreno pismo engleskom admiralu Dudleyu kojim je istaknuo da mu kao narodni zastupnik izražava dobrodošlicu u ime hrvatskog naroda iz razloga što aktualne unutarnje političke prilike i „mutna vremena samovolje i prohtjeva“ ne dopuštaju pučanstvu iskazivanje radosti prema britanskom narodu. Vidi: SVKST, AIT, M-681/5.1 A, Značajno pismo hrvatskog narodnog zastupnika Paška Kaliterne admiralu Dudley-u. Split

²⁰⁸⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 360., 29. VII. 1938. Prema pisanju *Novog doba*, policijski izvještaji govorili su o 100 prijavljenih i 57 pritvorenih osoba. Vidi: „Poslije demonstracija od 27 pr. mj.“, *ND*, br. 189., 13. VIII. 1938., 7. U rujnu iste godine svi pritvoreni pušteni su da se brane sa slobode, osim osumnjičenog za ubojstvo policijskog nadzornika. Vidi: „Pušteni iz zatvora“, *ND*, br. 212., 10. IX. 1938., 6.

²⁰⁸⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 31. VII. 1938.

²⁰⁹⁰ „Demonstracije na Narodnom trgu pred sudom“, *ND*, br. 120., 23. V. 1939., 6.; „Demonstracije protiv dra Stojadinovića pred sudom“, *ND*, br. 142., 20. VI. 1939., 6.; „Riješeni krivnje svi optuženi“, *ND*, br. 143., 21. VI. 1939., 6.

dužnost“ protiv „opozicijskih elemenata“, naročito u demonstracijama, te se boriti protiv komunista koje treba „sistematski istrijebiti.“ (op. M. B.) Naglasila se i potreba da upravitelji policije u navedenim gradovima najstrože kažnjavaju sudjelovanje u demonstracijama sa 30 dana zatvora, dok je ban Primorske banovine upozoren na potrebu pružanja zaštite sokolskim društvima zbog čestih napada na iste.²⁰⁹¹

U drugoj polovici 1938. u kratkom razdoblju došlo je do novih promjena u vodstvu Splitske općine i Primorske banovine. Prvo je Buić napustio mjesto splitskog gradonačelnika preuzimanjem funkcije ministra za fizičko vaspitanje naroda pa je čelnim čovjekom Splita postao Ivan Zlatko Vrdoljak, dotadašnji zamjenik gradonačelnika. O potonjemu u ovome razdoblju samo saznajemo da mu je Stojadinović krajem rujna poslao pismo oko gradnje Unske pruge, no pismo je primljeno nakon što je predsjednik vlade već obavijestio drugog političara da bi bilo bolje da on preuzme funkciju gradonačelnika.²⁰⁹² Kako u Stojadinovićevoj zbirci ne nalazimo nikakva daljnja pisma aktualnog gradonačelnika, moguće je da je i sam Vrdoljak držao da se na ovom novom položaju našao privremeno te da nema potrebe smišljati eventualno neke nove akcije i inicijative. Novi gradonačelnik tako je postao Vlado Matošić. Posve iznenada, motiviran zdravstvenim problemima, i ban Jablanović napustio je svoju dužnost. Ovime je u samo nekoliko dana došlo do velikih potresa i promjena u Splitskoj općini i Primorskoj banovini. Dužnost bana Primorskog banovine preuzeo je Mirko Buić.²⁰⁹³

Pri preuzimanju nove dužnosti ban Buić posebnom je tiskovnom konferencijom iznio najaktualnije probleme Primorske banovine te naglasio da će se novac iz banovinskog zajma u slučaju Splita iskoristiti za dovršetak izgradnje banske zgrade i gradnju dvaju gimnazija. Problem nezaposlenosti planirao se riješiti nizom mjera, primjerice izgradnjom modernog razarača jugoslavenske mornarice u splitskim brodogradilištima. Buić se posebno posvetio stanju u Splitu naglasivši „posebnu pažnju“ gradu koju pruža Stojadinović, o čemu se uvjerio dok je obavljao dužnost splitskog gradonačelnika.²⁰⁹⁴

Međunarodna situacija i pitanje Čehoslovačke također je imalo i posljedice na politički život Splita. Gotovo 5 000 nazočnih građana ispratilo je veću skupinu odlazećih čehoslovačkih

²⁰⁹¹ SR-AJ-37, ZMS, 46-299, Ministri unutrašnjih poslova Velimir Popović, Anton Korošec, Milan Aćimović. Milan Stojadinović Antonu Korošecu, 2. VIII. 1938.

²⁰⁹² SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Milan Stojadinović Ivanu Zlatku Vrdoljaku, 29. IX. 1938.

²⁰⁹³ „Rekonstrukcija vlade dra Stojadinovića“, *JD*, br. 201., 27. VIII. 1938., 2.; „Ministar g. dr. M. Buić“, *ND*, br. 204., 31. VIII. 1938., 6. U *Novom dobu* i *JRZ-ovoj Državi* pozdravili su Buićevo imenovanje. Vidi: „Dr. Mirko Buić ban Primorske banovine“, *ND*, br. 220., 20. IX. 1938., 2.; „Smjena na banskoj stolici Primorske banovine“, *Država*, br. 43., 25. IX. 1938., 1.

²⁰⁹⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić, 1938.; „Problemi Primorske banovine“, *ND*, br. 233., 5. X. 1938., 6.; „Plan velikih radova u Primorskoj banovini“, *Država*, br. 46., 10. X. 1938., 1.

turista, uz poklike uperene protiv Hitlera i Mussolonija i zapaljenom improviziranom zastavom s kukastim križem.²⁰⁹⁵ Uz govore Ljube Leontića i Berislava Anđelinovića događaj je završio pokrenutom akcijom skupljanja potpisa na papirima uz poruku „Mi smo za bratsku Čehoslovačku.“²⁰⁹⁶

Pristaše jugoslavenske ideologije u Splitu u drugoj su polovici godine počeli s jačim djelovanjem, o čemu svjedoče proslava rođendana Petra II. i obilježavanje smrti Aleksandra I. Proslavu rođendana predvodio je Odbor patriotskih udruženja u Splitu, koji je naročitu pozornost dao obilježavanju dvadesete godišnjice nastanka države pa su na Marjanu tako pripremljene sijalice s natpisom „Živio Kralj!“ Središnji je govor održao Ivo Stalio naglasivši da jugoslavensku dušu Splita i povijesne činjenice (dolazak srpske vojske, ujedinjenje, Aleksandar I. Karađorđević) ne mogu „zamračiti ikakvi prolazni pokreti.“ Kako su po Staliu Splićani imali bitnog udjela u stvaranju države, grad je imao svako pravo na „napredak, blagostanje i zadovoljstvo.“²⁰⁹⁷ Proslava rođendana JRZ-ovoj *Državi* bila je dokazom da Primorje i Split, „žarište jugoslavenske nacionalne misli“ ostaju vjerni jugoslavenskoj politici te ne podržavaju u potpunosti opozicijsku politiku, kao što se u javnosti tumačilo.²⁰⁹⁸

Mjesec dana poslije održanu komemoraciju u čast Aleksandra I. predvodili su mjesni sokoli, Narodna ženska zadruga i Narodna odbrana. U Splitu je nakon održanoga parastosa u pravoslavnoj kapeli, uz predstavnike vlasti, ustanova, društava i građanstva, gradom formirana povorka sokola, zaustavljena ispred kraljeva spomen-svjetionika, dok je navečer komemoracija održana u kazalištu.²⁰⁹⁹

Glavni događaj ipak bilo je raspisivanje novih, prosinačkih izbora za Narodnu skupštinu koje je knez Pavle raspisao zbog više razloga: napete međunarodne situacije i jačanja hrvatske opozicije. Izborima se nije protivio Stojadinović koji se nadao da će na ovaj način dobiti „svoje“ zastupnike unutar skupštine.²¹⁰⁰

²⁰⁹⁵ O turističkim vezama tadašnje Čehoslovačke i istočnojadranske obale vidi članak: Igor TCHOUKARINE, „The sea connects; it does not divide’: Czech tourism on the interwar Adriatic“, *Journal of Tourism History*, 6/2014., br. 2.-3., 139.-157.

²⁰⁹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 450., 30. IX. 1938.

²⁰⁹⁷ „Rođendan Nj. Vel. Kralja Petra II.“, *ND*, br. 208., 5. IX. 1938., 1.; „Proslava Kraljevog rođendana u Splitu“, *ND*, br. 209., 7. IX. 1938., 5.

²⁰⁹⁸ „Još jedan dokaz“, *Država*, br. 40., 10. IX. 1938., 1.; „Split svome Kralju“, *Država*, br. 40., 10. IX. 1938., 1.

²⁰⁹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 473., 17. X. 1938.; „Komemoracija blagopok. Viteškog Kralja Ujedinitelja u Splitu“, *ND*, br. 237., 10. X. 1938., 6.

²¹⁰⁰ LJ. BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965., 45.-56.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 597.-603.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 381.-388.; Bojan SIMIĆ, „Govori Milana Stojadinovića na parlamentarnim izborima 1938“, *Zbornik radova: Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika*. Zbornik radova (gl. ur. Momčilo Mitrović). Beograd, 2007., 282.-292. Suzana Leček drži da je ovo bila „prva moderna predizborna kampanja u državi“ zbog niza novosti: prvog modernog političkog plakata, te upotreba radija i filma. Ipak, na samom prostoru Savske i Primorske banovine kampanja vladine liste nije bila intenzivna. Vidi: Suzana LEČEK, „Hrvatska seljačka

Za vrijeme izborne kampanje preminuo je Ante Trumbić, čiji se sprovod pretvorio u masovnu manifestaciju hrvatske misli u Splitu. Grad Split ponovno je birao mjesto jednog poslanika, a među strankama-sudionicama nalazili su se: režimska JRZ s Vladom Matošićem na mjestu kandidata; na listi Dimitrija Ljotića ponovno se nalazio Marin Bego; dok je listu Udružene opozicije za grad Split, s Vladkom Mačekom na čelu, činilo više kandidata: Juraj Šutej u ime HSS, Ljubo Leontić za SDS te Budislav Grga Anđelinović za JNS. Upravo je ova posljednja suradnja izazvala znatnu pozornost u javnosti. Na izborima je HSS bila još uvjerljivija osvojivši više od 72 % glasova (a cjelokupna opozicija gotovo 79 %), no mandat je još jednom otišao u JRZ-ove ruke čiji je predstavnik Matošić osvojio manje od 21 % glasova.²¹⁰¹

Nakon izbora i prvih postizbornih dana u kojima je, kako je pisao CP-ov dopisnik Masovčić, „politička strast dosegla vrhunac“, nastala je „prividna tišina“ u kojoj su se iščekivali daljnji događaji.²¹⁰² Ipak, rekonstrukcija Stojadinovićeve vlade izazvala je veliko zanimanje u Splitu.²¹⁰³

Proslavi rođendana kraljice Marije, kao i pravoslavnome Badnjaku, sada je posvećena znatnija pozornost u odnosu na prethodno razdoblje. Pretpostavljam da je razlog tome vladin cilj da ovime barem nekako ublaži izborni rezultat, ali i dokaže kako treba nastaviti s intenzivnim radom u Splitu. U svečanoj povorci gradom prilikom Badnjaka sudjelovali su Matošić i drugi jugoslavenski orijentirani zapaženiji građani, a aktualni splitski gradonačelnik i poslanik održao je i prikladan govor na sjednici Gradskog poglavarstva. Tradicionalno, NŽZ održala je prikladnu zabavu u prostorijama mjesnog sokola.²¹⁰⁴ Nakon izbora neke su političke stranke i grupacije gotovo prestale sa svojim radom i zapale u političku krizu, druge su se počele reorganizirati, dok su treće, naprotiv, sada još više intenzivirale svoje djelovanje. To se posebno odnosi na HSS koja je nastavila s aktivnim djelovanjem o čemu svjedoči organiziranje velikog stranačkog plesa, održavanje raznih konferencija, organiziranje pomoći Dalmatinskoj zagori i ostalo.²¹⁰⁵ Svim ovim akcijama, držao je CP-ov dopisnik Masovčić, stranka je „duhove

stranka i njeni gradski birači: primjer Vinkovaca na skupštinskim izborima 1938.“, *Scrinia slavonica*, 12/2012., 207.-208.

²¹⁰¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić, 1938. Mirko Buić Ministarstvu unutrašnjih poslova, 11. XII. 1938.

²¹⁰² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 603., 17. XII. 1938.

²¹⁰³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 605., 22. XII. 1938.

²¹⁰⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 14., 7. I. 1939., pov. br. 22., 14. I. 1939.

²¹⁰⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 14., 7. I. 1939.; pov. br. 81., 11. III. 1939.; pov. br. 103., 25. III. 1939.; „Hrvatski Split pomoći će braći iz dalmatinske Zagore“, *HG*, br.36., 11. II. 1939., 5.; „Sutra veliki dobrotvorni koncert za pomoć gladnoj Zagori“, *HG*, br. 53., 3. III. 1939., 6.; „Veliki uspjeh akcije sakupljanja za oskudnu Zagoru“, *HG*, br. 55., 6. III. 1939., 5., 8.

održavala budnim“ te „nesumnjivo povoljno djelovala na psihološko raspoloženje hrvatskih masa, koje su na taj način sudjelovale u radu i životu stranke“. ²¹⁰⁶

Pad Stojadinovićeve vlade ²¹⁰⁷ po Masovčiću je u Splitu izazvao iznenađenje među „najširim krugovima“, ali ne i među građanima koji su ga očekivali na temelju pisanja lokalnoga tiska. Mjesne HSS-ove pristaše nadale su se da Stojadinovićev pad može dovesti do podjela unutar (mjesnoga) JRZ-a, no rasplet situacije u Splitu ovisio je i o Matošićevom povratku iz Beograda. Masovčić je izvještajem očito dodao vlastito mišljenje predviđajući da će nova vlada zauzeti isti stav prema rješavanju hrvatskog pitanja. Pristanak na federalizam, tvrdio je, mogao bi imati „štetne posljedice“ za stranku, s eventualnim izborima kao posljedicom. ²¹⁰⁸ Uoči nastupnog govora novog predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića emitiranog radijem u gradu je vladala velika uzbuđenost. Sama deklaracija po istom izvjestitelju „uglavnom je povoljno“ prihvaćena, a naročito zadovoljstvo posebno je iskazano osudom ranije politike. Pomalo skeptična čitavom situacijom bila je HSS. ²¹⁰⁹

Matošićevim izborom za poslanika grada Splita ponovno se otvorilo pitanje tko će obavljati dužnost splitskoga gradonačelnika. Naime, CP-ov splitski dopisnik, očito nenaklonjen Matošiću, tvrdio je da je potonji bezuspješno pokušavao predati ostavku na svoju dužnost do čega je konačno i došlo nakon njegova povratka iz Beograda. ²¹¹⁰ Među novim kandidatima u Stojadinovićevoj zbirci nalazimo više imena, Ivan Šakić (s navodno najvećim šansama), Branko Radica, Šime Koceić, Vorih Matković, bivši gradonačelnik Kargotić i drugi. ²¹¹¹

Ista imena, izuzev Matkovića i Kargotića, nalazimo i u Masovčićevim izvještajima, koji su navodili da JRZ-ove pristaše očekuju da na poziciju dođe netko iz njihovih redova. U slučaju dolaska nekoga „izvana“ njihovi gradski vijećnici navodno su bili spremni predati ostavku na svoj položaj. Favorit Šakić navodno je odbio ponuđenu funkciju, a dok su Radićine pristaše počele prikupljati potpise potpore za svoga predstavnika, „mjerodavni faktori“ nisu blagonaklono gledali na imenovanje potonjega. Razlog je bio što se vjerovalo da stranci u prilog ne bi išlo izlaganje kojeg značajnijeg člana JRZ-a na toj poziciji koja bi, u nadolazećim pregovorima s Mačekom, možda uskoro prešla u HSS-ove ruke. Da bi se izbjegla eventualna

²¹⁰⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 59., 25. II. 1939.

²¹⁰⁷ LJ. BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, 78.-89.; H. ČAPO, *Kraljevina čuvara...*, 116.-119.; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 390.-393.

²¹⁰⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 48., 6. II. 1939.

²¹⁰⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 55., 17. II. 1939.

²¹¹⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 59., 25. II. 1939.

²¹¹¹ SR-AJ-37, ZMS, 9-37, Opća politička pitanja, 1926., 1931-1939./1940., Izveštaj iz Splita i Sušaka za januar 1939.

nezadovoljstva i mogući sukobi, privremeno je na mjesto splitskog gradonačelnika ponovno postavljen Ivan Zlatko Vrdoljak, raniji dogradonačelnik, čiju je dužnost sada preuzeo brodovlasnik Uroš Brainović. Dakako, obojica su bili članovi vladajuće JRZ.²¹¹² Ovime je Vrdoljak u gotovo šestomjesečnom razdoblju po drugi put preuzeo dužnost splitskog gradonačelnika, i ovoga puta gledan kao privremeno rješenje.

Povoljniji odnosi na glavnoj političkoj sceni i skori početak pregovora između predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka imali su odjeka i u Splitu. Primjerice, uspješno je riješen manji spor u brodogradilištu između radnika Jugorasa²¹¹³ i HSS-ovog Hrvatskog radničkog saveza (HRS).²¹¹⁴

Masovčić je primijetio i da se u redovima JRZ u Splitu i Primorskoj banovini sve više stvara „pomirljivija atmosfera među političkim protivnicima“ te potreba rješavanja unutrašnjih pitanja za dobro države. HSS, pak, nije mirno čekala rasplet situacije, već je i dalje aktivno djelovala tako da su njene pristaše u svakoj ustanovi/društvu/udruzi, bez obzira čime se ono bavilo, preuzimale upravu, pridruživši društvo cjelokupnom hrvatskom pokretu, što se manifestiralo pozdravnim telegramom Mačeku. Dakako, ta je politika izazivala nezadovoljstvo među drugim članovima tih društava, koji nisu podržavali ili simpatizirali HSS.²¹¹⁵ Vrhunac je HSS dosegla Mačekomom proslavom 60. rođendana, možda i centralnom događaju u Splitu za ovo razdoblje.

Slučajno ili ne, u iščekivanju rješenja „hrvatskog pitanja“ Split su posjetili kralj Petar II. Karađorđević i predsjednik vlade Dragiša Cvetković, koji je u službenim i neslužbenim razgovorima izrazio optimizam u pitanju postignuća sporazuma, a u pitanju Splita odobrio je kredit od 4 i po milijuna dinara za završetak radova u splitskoj bolnici.²¹¹⁶ Pretpostavljam da je Cvetkovićev dolazak bio povezan i sa situacijom unutar JRZ-a na području Primorske banovine, i pogotovo Splitu, koji je tada bio više pod Stojadinovićevim utjecajem. Konačno,

²¹¹² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 59., 25. II. 1939.; pov. br. 66., 6. III. 1939.; pov. br. 81., 11. III. 1939.; pov. br. 97., 18. III. 1939.; pov. br. 103., 25. III. 1939.; „G. dr. V. Matošić predao ostavku“, *ND*, br. 67., 20. III. 1939., 6.

²¹¹³ Ljubomir Petrović stvaranje Jugoslavenskog radničkog saveza (Jugorasa) 1936. tumačio je pokušajem da radnici prihvate „ideju radničkog pokreta nacionalnog predznaka, okrenutostima specifičnostima jugoslavenskog privrednog, običajnog i ekonomskog iskustva. Vidi: Ljubomir PETROVIĆ, „Socijalna politika u Kraljevini Jugoslaviji: bilans jednog neuspjeha“, *Istorija 20. veka*, 2/2011., 128. Vidi i: B. JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u Hrvatskoj...“, 52.-53. O stanju u Dalmaciji više vidi u: Tonči ŠITIN, „Neuspjeli Stojadinovićeve pokušaji osvajanja dalmatinskog radništva u drugoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća“, *Radovi razdio pojiesnih znanosti*, sv. 35 (22), 1997., 289.-304.

²¹¹⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 35., 27. I. 1939.; pov. br. 47., 6. II. 1939.

²¹¹⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 110., 1. IV. 1939.; pov. br. 133., 21. IV. 1939.; pov. br. 150., 1. V. 1939.; pov. br. 170., 12. V. 1939.; pov. br. 199., 25. V. 1939.

²¹¹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 287., 29. VII. 1939.; „Ministar predsjednik g. Cvetković u Splitu“, *ND*, br. 176., 29. VII. 1939., 3.

26. kolovoza 1939. sklopljen je sporazum između Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka kojim je formirana Banovina Hrvatska, autonomna jedinica unutar Kraljevine Jugoslavije.

5.2. Petosvibanjski izbori 1935.

Petosvibanjski izbori predstavljali su možda i ključnu prekretnicu u političkom životu međuratnog Splita. Objavom njihovih rezultata režimu i njegovim eksponentima u Splitu bilo je jasno da uza se nemaju većinu, a nejedinstvenost i pojava dvostruke kandidature u režimskoj listi dugoročno je dovela do budućih rascjepa unutar JNS-a.

Početak izborne kampanje zemaljska Jeftićeva lista u svojim je predizbornim proglasima isticala povezanost s pokojnim kraljem Aleksandrom I. te upozoravala na opasnost preuzmu li upravljanje državom drugi političari. Primjerice, u predizbornom proglasu u Šibeniku tako se isticalo da su se poslije „tragične smrti najvećeg Jugoslavena i najboljeg sina majke Jugoslavije“ pojavom „propalih političara karijerista“ popraćenih plemenskom mržnjom, poljuljali temelji države koja se, posebno je istaknuto, može voditi „isključivo voljom i duhom Aleksandra, *Kralja Mučenika*.“²¹¹⁷

Vlada je propagandu vršila i preko radija pa je u Splitu na zamolbu bana Jablanovića CP-ov splitski dopisnik Antun Masovčić omogućio postavljanje zvučnika na važnijim mjestima kako bi građani mogli čuti govore ministara preko radio-stanice, što je nekoliko stotina njih zbilja i učinilo.²¹¹⁸ Ipak, cjelokupni uspjeh držan je djelomičnim iz razloga što su mjesne novine u znak protesta protiv cenzure odbile objaviti sadržaje govora.²¹¹⁹

Unatoč bombastičnim najavama i prvom političkom zboru održanom na otvorenom, uopće prvom splitskom zboru neke stranke u kampanji, Jugoslavenska narodna stranka, s Oskarom Tartagliom kao glavnim predstavnikom na ovim prostorima, naposljetku nije izašla na izbore.²¹²⁰ Među pristašama stranke u Splitu očito je vladalo nezadovoljstvo jer su u mjesnom tisku neki isključeni članovi stranke izrazili nezadovoljstvo Tartagliinim vodstvom

²¹¹⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 4, dok. br. 764., Letak „Nacionalisti!

²¹¹⁸ Bojan Simić navodi da je 1934. u Splitu bilo 2 040 radio-prijemnika, godinu dana poslije njihov se broj posvećao na 3318, dok je 1938. dosegnuo broj od 5487. Autor također donosi Masovčićev izvještaj iz ožujku 1936. kojim je splitski dopisnik CP-a istaknuo da stanovništvo ne pokazuje pretjeranu zainteresiranost za takvu vrstu propagande. Bojan SIMIĆ, „Milan Stojadinović i razvoj radiofonije u Kraljevini Jugoslaviji (1935-1939), *Tokovi istorije*, 1-2/2006., 150., 155. O usporedbi korištenja radijske propagande između Jugoslavije, Bugarske i Poljske vidi u: Bojan SIMIĆ, „Radio in Service of the State Propaganda During the 1930's, cases of Poland, Yugoslavia and Bulgaria“, *Tokovi Istorije*, 3/2010., 37.-54.

²¹¹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 284., 19. III. 1935.; pov. br. 306., 25. III. 1935.

²¹²⁰ „Iz Jugoslavenske narodne stranke“, *JD*, br. 37., 13. II. 1935., 5.; „Prvi predizborni zbor u Splitu“, *JD*, br. 41., 18. II. 1935., 5.; „Početak izborne kampanje u Splitu“, *ND*, br. 41., 19. II. 1935., 5.

nazivajući ga „samozvanim vođom“ i „istrošenim venecijanskim umišljenim patriotom.“²¹²¹ U Splitu se kao kandidat najavljivao sâm Oskar Tartaglia, a konačnoj odluci o neizlasku, barem u ovom slučaju, pridonio je dolazak vođe stranke Svetislava Hođere, jer su se u mjesnom tisku uskoro pojavile vijesti o smanjenju članstva.²¹²² Izostanak sloge pojavio se i unutar vladinih snaga u Splitu, o čemu svjedoči pojava dvostruke kandidature, predmet posebnog potpoglavlja.

5.2.1. Pojava dvostruke kandidature u Splitu

U prethodnom razdoblju rada 1929. – 1935. vidjeli smo da su se na izborima 1931. na području grada Splita i splitskog kotara pojavila dvojica kandidata na vladinoj listi, Budislav Grga Anđelinović i Petar Đirlić. Iako je najavom petosvibanjskih izbora glavnim režimskim eksponentima u Splitu cilj bio ne ponoviti takvu nesuglasnost, do unutrašnjih suprotstavljanja svejedno je došlo, očito kao posljedica ranijeg sukoba između Anđelinovića i Đirlića.

Na Jablanovićev je poticaj u prvoj polovici ožujka 1935. održan sastanak nacionalističkih krugova Splita radi izabiranja prikladnog kandidata na režimskoj listi za grad. Unatoč prethodnim najavama da bi kandidatsku listu činio dvojac (Marko) Kožul²¹²³ - (Petar) Đirlić, o čemu će više riječi biti u jednom kasnijem Anđelinovićevom priopćenju, u uži izbor ušla trojica kandidata: a) Ivan Šakić, opisan kao izraziti Splitsanin i „sin seljačke splitske porodice“, oduvijek jugoslavenski orijentiran, no bez političkog iskustva, što nije bilo u potpunosti točno jer je isti bio član Splitskog općinskog vijeća u razdoblju 1918. - 1926.; b) Vlado Matošić, bivši član vodstva Orjune i općinske uprave, naveden kao jedan od najizrazitijih pripadnika „jugoslavenske nacionalističke borbene organizacije“, te c) Mirko Buić, tajnik Trgovačko industrijske komore i starješina splitske Sokolske župe, označen kao „izraziti, ali umjereni jugoslavenski nacionalist“, bivši pripadnik Demokratske stranke. Na novom sastanku za kandidata je većinom glasova izabran Šakić, a povezavši njegovu kandidaturu s pitanjem izgradnje Unske pruge, Masovčić je predloženoga kandidata držao čestitim čovjekom, financijski neovisnim i dobrim stručnjakom.²¹²⁴

²¹²¹ „Objašnjavaње u Jug. Narodno Stranci“, *ND*, br. 40., 16. II. 1935., 6.

²¹²² „Kandidati opozicione Jugoslavenske narodne stranke“, *JD*, br. 47., 25. II. 1935., 7.; „G. Sv. Hođera u Splitu“, *ND*, br. 56., 7. III. 1935., 3.; „Objašnjavaња u Jug. narodnoj stranci“ *ND*, br. 57., 8. III. 1935., 3.; „Objašnjavaња u Jug. narodnoj stranci“, *ND*, br. 64., 16. III. 1935., 5. Stranka je i poslije izbora nastavila s djelovanjem o čemu svjedoče povremene obavijesti u mjesnom tisku. Vidi: „Iz Jugoslavenske narodne stranke“, *ND*, br. 134., 8. VI. 1935., 6.; „Iz Jugoslavenske narodne stranke“, *ND*, br. 203., 30. VIII. 1935., 6.

²¹²³ Kožul je prošao zanimljiv put od djelovanje unutar HSS-a disidentskog pokreta pa do služenju kraljevom diktatorskom režimu. Kao takav, nezaobilazan je prilikom proučavanja međuratne povijesti grada Šibenika. Vidi: H. MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka...“, 263.-282.

²¹²⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 16 13/35, 15. III. 1935.

U osvrtu na imenovanje u *Jadranskom dnevniku* navedeno je da su sva trojica kandidata imala potporu različitih krugova Splita; Matošića su predlagali nacionalistički orijentirani građani (Račić, don Frane Ivanišević i drugi); Buiću su potporu pružali predstavnici privrede i neutralaca, bez navođenja istaknutijih građana; dok su Šakića podržavali najustrajniji Anđelinović, vodeći članovi Općinske uprave, gradonačelnik Kargotić, Duje Ivanišević, Nikola Markov, te istaknutiji jugoslavenski orijentirani građani poput Desnice, Stalia i Radice.²¹²⁵

Ipak, Šakićev izbor, unatoč svestranoj potpori, kako Anđelinovića, tako i većine mjesnog Gradskog vijeća, nije bio u potpunosti prihvaćen. Naime, uskoro se javila mogućnost dodatne kandidature Vlade Matošića, uz navodnu potporu gotovo 1400 građana.²¹²⁶ Prema pisanju *Jadranskog dnevnika*, čije je uredništvo više simpatiziralo ovu kandidaturu, Matošić je s potpisima posjetio bana Jablanovića kako bi mu se omogućila dodatna kandidatura za grad Split. Kao posljedica Matošićeva angažmana, uskoro su se pojavile i glasine o Šakićevom odustajanju od kandidature.²¹²⁷

Krajem je mjeseca ožujka pojava dvostruke kandidature u Splitu postala realnija. Matošiću nenaklonjeni splitski CP-ov dopisnik u kandidaturi je vidio radikalniju struju kojom su prednjačili bivši pripadnici SDS-a, Orjune i jedne grupe Tartagliinih pristalica. Upravo je Tartagliin cilj, vjerovao je Masovčić, *Jadranskim dnevnikom* unijeti zabunu među vladinim pristalicama u Splitu.²¹²⁸ Prema istom mišljenju, dvostrukoj kandidaturi protivila su se vodstva nacionalnih i umjerenih krugova vjerujući da bi njena pojava „na ovom borbenom terenu“ izazvala međusobnu borbu u redovima nacionalista. „Umjerenijem“ Šakiću u prilog nije išao izostanak članstva u JNS-u i veće političko iskustvo, činjenice koje je Matošić posebno naglašavao u svojim napadima. Ipak, Masovčić je i dalje držao da će se Matošićeva kandidatura raspliniti čim je vodstvo stranke službeno odbije.²¹²⁹ Ovim izvještajem možemo uočiti da je i sam Masovčić, podržavajući Šakića, vjerovao u štetnost dvostruke liste. Dio izvještaja o čekanju vodstva stranke koje bi odbilo Matošićevu listu možda je bio indirektan poziv vlastima da to isto učine. Dvostrukoj kandidaturi u Splitu i njenim mogućim negativnim posljedicama

²¹²⁵ Vidi: „Oko izbora kandidata za grad Split“, *JD*, br. 57., 8. III. 1935., 6.; „Oko kandidata za grad Split“, *JD*, br. 58., 9. III. 1935., 6.

²¹²⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 283., 19. III. 1935.

²¹²⁷ „Oko kandidata za grad Split“, *JD*, br. 66., 19. III. 1935., 6.; „Kandidati na vladinoj listi u Primorskoj banovini“, *JD*, br. 67., 20. III. 1935., 6.

²¹²⁸ Upravo je *Jadranski dnevnik* objavio vijest o jednoglasnom zaključku da se kao kandidat za grad Split na Jeftićevoj listi istakne vlade Matošić, koji „svojim imenom i sposobnostima osigurava potpuni odaziv za Vašu (Jeftićevu, op. M. B.) listu svih konstruktivnih elemenata ovoga grada, bez obzira na njihovo ranije političko opredjeljenje.“ Vidi: „Oko kandidacije g. dr. Matošića za grad Split“, *JD*, br. 73., 27. III. 1935., 6.

²¹²⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 311., 26. III. 1935.

protivio se i sam Anđelinović te to jasno izjavio pismima predsjedniku vlade Bošku Jeftiću i banu Jablanoviću.

Anđelinović je Jeftiću isticao da je bio spreman povući svoju kandidaturu iz grada i splitskog sreza kako ne bi ometao izborne planove. Štoviše, navodno je odbijao ponuđene kandidature na drugim mjestima, isključivo što „nadležne strane“ to nisu htjele, a sve kako ne bi ometao borbu protiv Mačeka. Naposljetku, kada je pomislio da je prihvaćena Šakićeva kandidatura, uz njegovo vlastito „zalaganje i eksponiranje“, pojavila se Matošićeva koja je oslabila njegov (Anđelinovićev) položaj. Bez obzira na sve, Anđelinović je bio siguran da bi uz prikladan poziv većina Matošićevih zagovornika glasovala za Šakića. Od predsjednika vlade, stoga, zahtijevao je da se nipošto ne prihvati najavljena kandidatura Kožul-Đirlić, već da se potvrdi Šakićeva, bez obzira na Matošićev potez, a sve kako bi se izbjegli budući unutarstranački sukobi u Dalmaciji.²¹³⁰

Podsjetivši na svoju titulu aktualnog poslanika grada i žrtvovanja vlastitih interesa, Anđelinović je upozorio Jablanovića da je potonji ranije prihvatio prijedlog imenovanja neutralnoga i „najpodesnijega“ Šakića, no da su ga očito druge okolnosti nagnale na prihvaćanje dodatne Matošićeve kandidature, koju je Anđelinović sada bio spreman prihvatiti, no pod uvjetom da Jablanović osobno uvjeri Šakića o potrebi iste. Ipak, zanimljivo je što je na jednome mjestu i sam Anđelinović zaželio da Šakić odbije kandidaturu pa da jedini vladin kandidat u Splitu bude Matošić.²¹³¹

Spomenuta pisma važna su jer pružaju neke nove uvide na Anđelinovićev pogled o dvostrukoj kandidaturi u Splitu. Tako je aktualni splitski poslanik istovremeno Jeftiću isticao štetnost Matošićeve kandidature, a Jablanoviću navodio kako bi najviše volio da sam Šakić povuče svoju kandidaturu! U oba je pisma u prvom planu isticao žrtvovanje vlastitih interesa u odnosu na stranačke. Neprihvaćanje Šakićeve kandidature govori nam u prilog da je Anđelinović precjenjivao svoju ulogu na prostoru Splita, iako je ispravno gledao na moguću podjela kao posljedicu nastanka dvostruke kandidature.

Dodatne informacije o kandidaturama saznajemo i iz Trumbićevih bilješki koji je još prije u razgovoru s Fabijanom Kaliternom zabilježio da predsjednik vlade Jeftić nije dozvolio Anđelinoviću kandidaturu, što potonji uz Jablanovićevu potporu nije prihvatio jer bi pad jednoga označavao i pad drugoga.²¹³² Borbu protiv njih vodio je Mirko Buić s planom koji je

²¹³⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2198/2-3, Grga Anđelinović Bogoljubu Jeftiću, 1. IV. 1935.

²¹³¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2104/1-2. Grga Anđelinović Josipu Jablanoviću, 3. IV. 1935.

²¹³² Kaliterna je istaknuo i da Anđelinović kao poslanik Splita za interese grada nije učinio ništa.

uključivao potporu opozicije, bude li on (Buić) postavljen za kandidata.²¹³³ Jablanović se protivio kandidaturi Kožul-Đirlić jer su spomenuti kao uvjet prihvaćanja kandidature navodno zatražili dolazak novoga bana.²¹³⁴

U raspravu oko sada službene dvostruke kandidature početkom travnja uključilo se i *Novo doba* objavljenim člankom kojim je veličan Šakić, „sin stare splitske težačke obitelji, pravi Splićanin“ i član staleža (inženjera, op. M. B.) sada najpotrebnijega Splitu. Brajevićev je dnevnik za Matošića samo kratko naveo da je svojim boravkom u Beogradu naposljetku dobio dopuštenje za postavljanjem kandidature.²¹³⁵

Spomenuti je članak nagnao Matošića na posebno priopćenje objavljeno u *Jadranskom dnevniku* kojim su se ironizirali ugled i „objektivnost“ *Novoga doba*, koje se lako od „velikog prijatelja“ lako može pretvoriti u „bjesomučnog neprijatelja“, dodirne li se njegov „lični, materijalni interes.“ Priopćenje je Matošić završio porukom da i on i Šakić rade za uspjeh jugoslavenske misli u Splitu, što se ne može reći za *Novo doba* s intimnom potporom prema opoziciji.²¹³⁶

Priopćenje je nagnalo uredništvo *Novog doba* da novim člankom, koji je prema Masovčiću napisao sâm urednik Brajević, ponovi da je Šakić prihvatljiviji kandidat iz razloga što je skloniji suradnji i sporazumu, za razliku od Matošića, predstavnika „beskompromisne politike.“ Odbijeni su navodi o negativnoj percepciji javnosti prema listu obrazloženjem da u *Novom dobu* bolje poznaje raspoloženje jugoslavenskog Splita u kojemu Šakić ima više izgleda i simpatija. Članak je odbio odgovoriti i na natpise o „ličnim, materijalnim interesima“ lista (iz razloga što to nije zatražio državni tužitelj), no nije propustio upozoriti na osobnu ili političku bliskost Matošića i *Jadranskog dnevnika*.²¹³⁷

Polemici je Masovčić dodao da su u *Novom dobu* namjerno istaknuli povezanost Matošića s *Jadranskim dnevnikom*, koje se ovdje držalo opozicijskim glasilom, no i da je prethodni članak spomenuo državno tužiteljstvo kako bi se „flertovalo“ s opozicijom. Naime, Masovčić je držao da je potpora *Novog doba* prema Šakiću bila samo prividna jer bi glasilo, da

²¹³³ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 32.-35., bilješka (br. 14) o posjetu Fabe Kaliterne, Zagreb, 26. II. 1935.

²¹³⁴ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 42.-43., bilješka (br. 20) o obavijestima Josipa Torbara, Zagreb, 10. III. 1935.

²¹³⁵ Također je navedeno da je Šakiću kandidatura ponuđena od strane posebne delegacije građana. Uzmemo li u obzir prethodno Anđelinovićevo pismo, moguće je da je delegaciju predvodio ban Jablanović. Vidi: „Kandidatura u Splitu na listi g. Jevtića“, *ND*, br. 82., 6. IV. 1935., 6.

²¹³⁶ „Prognoze *Novog Doba*“, *JD*, br. 83., 8. IV. 1935., str. 6.

²¹³⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 356., 9. IV. 1935.; „Splitske kandidature“, *ND*, br. 84., 9. IV. 1935., 2.

to slobodno može, podupiralo opoziciju, kao što je Matošić natuknuo.²¹³⁸ Daljnja polemika između *Novog doba* i Matošića spriječena je Jablanovićevom intervencijom.²¹³⁹

Loše odnose i sukob između Matošića i *Novog doba* Masovčić je vidio ne u političkim, već u osobnim razlozima započetih u doba kada je Jakša Račić bio gradonačelnik Splita, a jedan od njegovih glavnih suradnika u općinskoj upravi Vlade Matošić. Splitska je općina u najam namjeravala dati Hrvatsku štampariju, tada u vlasništvu Gradske štedionice.²¹⁴⁰ Najpovoljniju ponudu pružalo je *Novo doba*, u kojem su zatražili i službenu licitaciju kako bi je preuzeli. Do toga nije došlo i Hrvatska je štamparija, prema Masovčićevim riječima „neočekivano i skriveno“, na Matošićevu inicijativu bez licitacije predana njenim sadašnjim korisnicima Stjepanu Vidoviću i Ivi Tartaglii. Potonjemu je to odgovaralo iz dvaju razloga: prvi je što spriječio *Novo doba* u stjecanju monopola nad splitskim tiskom, a drugo je što je ovako mogao pokrenuti svoj list, što je kasnije i učinio s *Jadranskim dnevnikom*.²¹⁴¹

Unatoč Jablanovićevoj intervenciji, Anđelinović je sredinom travnja objavio priocjenje kojim je iznio svoj pogled na pojavu dvostruke kandidature u Splitu, navodno motiviran potrebom da kao aktualni narodni poslanik grada to učini, ali i skine odgovornost od sebe za buduće događaje. Uz ponavljanje o nepodesnosti liste Kožul-Đirlić²¹⁴² i odbijanja svoje kandidature, Anđelinović je vjerovao da se u interesu „opće stvari“ u Splitu Mačeku ne smije suprotstaviti „jedan izrazito politički čovjek“, već „jedan izgrađeni Jugoslaven, koji kao novi čovjek predstavlja otpor čitavog trezvenog građanstva ekstremima opozicije.“ Jednostavnije rečeno, kako je vlada propagirala ekonomske reforme, Anđelinović je držao nužnim da se za kandidata postavi osoba iz gospodarstvenih krugova koja će u interesu ekonomskog preporoda Splita „znati mnogo puta praviti kompromise.“ Na sjednici Jugoslavenske narodne čitaonice (JNČ) jednoglasno je odlučeno da se splitski kandidat ne smije vezati ni s kime: JNS-om, Čitaonicom ili bilo kojim drugim imenom. Među kandidatima su se pojavili Šakić, Matošić i Buić, o čemu je već rečeno na početku ovoga potpoglavlja. Šakićevo imenovanje, tvrdio je Anđelinović, odlučeno je podrškom 42 člana²¹⁴³, no to nije prihvatio Matošić, koji je zatražio

²¹³⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 356., 9. IV. 1935.

²¹³⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. 387., 18. IV. 1935.

²¹⁴⁰ U *Novom dobu* objavljen je vijest da je Gradska štedionica u Splitu u tajnosti dala u zakup Hrvatsku štampariju. Brajevićev je list isticao svojom dužnošću upozoriti javnost na ovaj događaj iz razloga što je Štedionica novčani zavod pod jamstvom splitske općine. Vidi: „Gradska Štedionica i njezina štamparija“, *ND*, br. 101., 2. V. 1933., 6.

²¹⁴¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 356., 9. IV. 1935.

²¹⁴² Činjenica što je Kožul istaknuo da bi odmah po izborima prepustio mandat Đirliću jasno nam pokazuje da režimski krugovi nisu uopće računali na mogućnost da opozicija dobije mandat u Splitu.

²¹⁴³ Od ukupno 69 članova JNČ, Šakiću su podršku pružala 42 člana, 12 ih je bilo za Matošića, a 15 se izjasnilo neutralnima. Iz toga vidimo da je Matošića podržavalo 61 % članova Čitaonice što je bila većina, no ne i apsolutna.

dvostruku kandidaturu ili Šakićevo povlačenje. Ukratko, Anđelinovićeva lista kandidata-favorita za grad Split glasila je: 1. Šakić; 2. Matošić; 3. Buić, 4. dvostruka kandidatura Šakić-Matošić; te, naposljetku 5. lista Kožul-Đirlić. Konačno prihvaćenje četvrtke opcije po Anđelinoviću je prihvaćena isključivo kako bi se izbjeglo da dio glasača apstinira ili glasuje za druge kandidate, iako je on sâm svoje suradnike i prijatelje pozvao na potporu Šakiću.²¹⁴⁴

Osjetivši se prozvanim, na ovo je reagirao Matošić posebnim letkom koji se najvećim dijelom bazirao na negiranju Anđelinovićevih navoda, prije svega o svojevolumnom odricanju od kandidature. Prema Matošićevim tvrdnjama pravi je Anđelinovićev cilj bio „posredno sačuvati političku poziciju u Splitu“ tako što bi uza se imao uvijek odanoga Šakića, koji bi se „dao upravljati njegovom (Anđelinovićevom, op. M. B.) oportunitetu.“ Uopće, Matošić se pitao i kolika je bila „politička logika i dosljednost“ postaviti Šakića u borbu protiv „najizrazitijeg političkog predstavnika opozicije“, misleći time na Antu Trumbića. Dvostruku kandidaturu držao je, stoga, „spontanom posljedicom“ Šakićeva imenovanja koju jedan dio jugoslavenskog Splita nije želio prihvatiti, vidjevši u njoj „izraz Anđelinovićeve volje.“ Zanimljivo je što je Matošić ustvrdio da bi prihvatio Buićevu kompromisnu kandidaturu ili koje druge opcije, da su iste bile ponuđene s nadležne strane. Zaključkom je izrazio nadu da će svi Jugoslaveni Splita „prezreti Anđelinovića“ i na izborima dokazati njemu i okolini „da vole jasan i određen pravac u politici ostvarivanja velikih jugoslavenskih ideala.“²¹⁴⁵

Novim je priopćenjem Anđelinović prvo podboio Matošića kako će mu potonji, nakon što se situacija smiri, ponovno držati prijateljske zdravice „kao svome šefu i prvaku.“ Štetnost dvostruke kandidature u Splitu, za razliku od drugih mjesta, objasnio je potrebom da grad istupi kao „svjetionik čitavom nacionalnom elementu Primorske banovine“, a ne da se u njemu vodi „sitna borba i klikerski interesi.“ Priopćenjem je najviše napadnut Matošić sa svojom „neograničenom ambicijom i megalomanijom“, manifestiranom u odbijanju bilo kakvog kompromisa, za razliku od Šakića.²¹⁴⁶

Za Matošića su, između ostalih, bili: Niko Bonetti, Duje Dvornik, Luka Draganja, Ivo Stalio, Nikola Markov, Ante Kragić, Duje Ivanišević, Manfred Paštrović, Branko Radica i drugi. Vidi: „Kandidatura u Splitu“, *ND*, br. 86., 11. IV. 1935., 3.

²¹⁴⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 388., 18. IV. 1935.; HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5, dok. br. 1010/1, 14. IV. 1935., Dragi gospodine i prijatelju!

²¹⁴⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2522/1-2., 23. IV. 1935., Dragi gospodine i prijatelju!

²¹⁴⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 417., 25. IV. 1935.; HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1010/4, 23. IV. 1935.

Za vrijeme ove rasprave Anđelinović je navodno napadnut od nepoznate osobe i teže ozlijeđen na periferiji Splita, Sličan napad ranije je izvršen i na don Franu Ivaniševića.²¹⁴⁷ Na Anđelinovićevu molbu Masovčić je zamolio novine da ne izvještavaju o ovome napadu jer je vjerovao da je nastao kao posljedica političke prirode, po svemu sudeći napravljen iz redova krajnje opozicije. Vijest o napadu ipak je, uz oštru osudu, objavljena u *Jadranskom dnevniku*.²¹⁴⁸ Anđelinovića su posjetili Šakić i Matošić, koji je naglasio solidarnost jugoslavenski orijentiranih građana Splita. Policija je poduzela stroge mjere za održavanjem reda i mira pa su gradom patrolirale jedinice s puškama. Novi incident zabilježen je kada je Berislav Anđelinović, Grgin brat, uskoro napao i lakše ozlijedio Edu Bulata.²¹⁴⁹ Što se tiče prvog napada, u izvorima ni u kasnijem razdoblju nisam naišao na ime krivca i njegovu moguću pripadnost opozicijskim, HSS-ovim ili komunističkim, ili režimskim snagama (bivši *Orjunin* član?), nezadovoljnih Anđelinovićem djelovanjem.

Pojava dvostruke kandidature na izborima tako je izazvala sukob u dotad relativno jedinstvenim redovima režimskih pristaša u Splitu, sa znatnim posljedicama na buduće djelovanje mjesnog JNS-a. Anđelinovićev očiti gubitak autoriteta manifestirao se Matošićevom neposlušnošću i kasnijom nepopustljivošću. Iako nije bio postavljen u gradu Splitu, Anđelinović je već početkom ožujka imenovan kandidatom za splitski srez, uz zamjenika Manfreda Paštrovića. Prema pisanju *Jadranskog dnevnika* Paštrovićevoj kandidaturi mnogi članovi JNČ oštro su se suprotstavljali, no ista je prihvaćena Anđelinovićevim utjecajem.²¹⁵⁰

²¹⁴⁷ „Napadaj na senatora Ivaniševića“, *ND*, br. 83., 8. IV. 1935., 6.; „Splitski apaši“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 5. V. 1935., 3.

²¹⁴⁸ „Povodom napadaja na političke ličnosti“, *JD*, br. 91., 17. IV. 1935., 5.

²¹⁴⁹ SR-AJ-38, 12-42, *Dopisnik CPB Split*, pov. br. 373., 15. IV. 1935.; pov. br. 378., 16. IV. 1935. U novinama je objavljena vijest o svojevrsnom „policijskom satu“ u gradu. Vidi: „Naredba Uprave policije“, *JD*, br. 89., 15. IV. 1935., 6.; „Nova policijska naredba“, *JD*, br. 94., 20. IV. 1935., 5.

²¹⁵⁰ U prvom izvještaju sa sastanka *Jadranski dnevnik* upadljivo je izvijestio o nesudjelovanju i nepozivanju Vlade Matošića na isto. Vidi: „Određivanje kandidata J.n.s. za srez Split“, *JD*, br. 53., 4. III. 1935., 6.; „Oko kandidacije g. Ing. Paštrovića“, *JD*, br. 54., 5. III. 1935., 6.; „Nezadovoljstvo među pristašama J.N.S. u srezu Split“, *JD*, br. 57., 8. III. 1935., 5.; „Kandidati JNS za srez Split“, *ND*, br. 59., 11. III. 1935., 5.; „Ponovni sastanak seoskih načelnika i predstavnika JNS radi izbora kandidata za srez Split“, *JD*, br. 59., 11. III. 1935., 5.

5.2.2. Predizborni skupovi i (međusobna) borba

U vrijeme raspisivanja izbora u Split su se vratili prethodno internirani Šime Poduje,²¹⁵¹ Kaliterna i Cuzzi, te potom Berković.²¹⁵² Nema sumnje da je i njihov povratak označio jači elan HSS-ovim pristašama. Opozicija je koliko-toliko mogla voditi predizbornu kampanju, koja je približavanjem dana izbora, kako u Splitu tako i u Primorskoj banovini, postala sve intenzivnija.²¹⁵³

HSS-ov kandidat za grad Split bio je Ante Trumbić, možda i najuglednija (domaća) ličnost koju je opozicija mogla dati u tom trenutku.²¹⁵⁴ Prema Trumbićevim bilješkama tijekom rasprave o kandidatima Paško (Kaliterna) zalagao se da Trumbić bude nositelj za grad Split.²¹⁵⁵ Žanić je navodno Mačeku rekao da se Trumbić „kapricirao za Split“ jer je to „njegova (Trumbićeva) sujeta.“²¹⁵⁶ Bez obzira na imenovanje, i u Trumbićevim krugovima očekivalo se da će, zahvaljujući izbornoj geometri, i Split i Zagreb predstavljati režimski kandidat.²¹⁵⁷

Pitanje odnosa sa SDS-om bilo je vrlo delikatno. Ističući važnost podrške, Leontić je kao izaslanik stranke bio nezadovoljan što SDS-u neće pripasti nijedan siguran kotar. Također je tvrdio da je Kaliterna pogrešno informirao Mačeka o pravoj situaciji prethodnim spominjanjem da je većina SDS-ovaca „odbjegla“ poput Grisogona, a zapravo je uz potonjega bila samo manjima, naglasio je. Lentić je vjerovao da bi lako mogao dobiti podršku komunista, bivših demokrata i činovnika, te svim tim glasovima „tući Grgu“ (Andelinovića) u Splitu. U ime stranke zatražio je, stoga, položaj zamjenika za grad Split i nositelja za splitski srez, s tim da bi potonji položaj bio isključivo za njega.²¹⁵⁸ Fabijan Kaliterna je ranije držao Edu Bulata

²¹⁵¹ Poduje se prema kasnijem pisanju tiska, na ovim prostorima, najviše angažirao na organiziranju petosvibanjskih izbora. Vidi: „Danas je obavljeno vjenčanje gdjice Vande Dvornik i Šime Poduje“, *JD*, br. 27., 2. II. 1938., 7.

²¹⁵² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 26. I. 1936.

²¹⁵³ Ipak, da opoziciji na splitskom području nije bilo onemogućeno normalno vođenje predizborne kampanje, svjedoči nam nekoliko primjera. Splitsko sresko načelstvo tako je onemogućilo Edi Bulatu održavanje predizborne skupštine na području lećevečke općine, a sresko načelstvo iz Biograda na Moru zbog straha od navodnih nemira zabranilo je Trumbiću dolazak i kretanje u biogradskom srezu. Vidi: SVKST, AAT, M 588/45, Sresko načelstvo Split, br. 13001/35, 12. IV. 1935.; M 588/46, Načelstvo sreza biogradskog, br. 10140/35, 26. IV. 1935. S druge strane, sresko načelstvo u Supetru prijetilo je da će u slučaju opozicijskog terora nad vladinim pristašama solidarno odgovarati istim načinom svima koji budu glasovali za Mačeka. Vidi: SVKST, AAT, M 588/49, Sresko načelstvo Supetar, str. pov. br. 660., 20. IV. 1935.

²¹⁵⁴ U Trumbićevoj ostavštini u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici nalazi se potpisana izjava Ante Trumbića o kandidaturi za grad Split na „Zemaljskoj kandidatskoj listi“ na čelu s Mačekom. Zanimljivo je što su se kandidati morali obvezati da će „u svome radu političkom radu čuvati državnu celinu i raditi za narodno jedinstvo“, odnosno da neće „prisustvovati vjerskim, plemenskim i regionalno partijsko-političkim udruženjima.“ SVKST, AAT, M 401/IV, 4, Izjava, 12. IV. 1935.

²¹⁵⁵ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 42., bilješka (br. 19) o sastanku kod Vladka Mačeka, 9. III. 1935.

²¹⁵⁶ *Isto*, 65.-66., bilješka (br. 33) o obavijestima Šime Debelića, 23. III. 1935.

²¹⁵⁷ *Isto*, 38.-39., bilješka (br. 17) o razgovoru s Vladkom Mačekom, 4. III. 1935.

²¹⁵⁸ *Isto*, 45.-46., bilješka (br. 22) o razgovoru s Ljubom Leontićem, Zagreb, 10. III. 1935.

najpodesnijim za davanje mandata zamjenika „negdje“ ako se samostalci budu bunili, iako nije naveo na koje je mjesto mislio.²¹⁵⁹ Bulat je naposljetku i imenovan za Trumbićevog zamjenika, a upravo je to imenovanje bilo jedan od predmeta kasnijeg sukoba između Leontića i Bulata.

Trumbić spominje i da mu je Meštrović ispričovijedao detalje o Tartagliinom boravku u Beogradu. Potonji, naime, u razgovoru sa Živkovićem nije spomenuo potporu koju je pružao Mačekovoj listi u Splitu, već je tvrdio da javnost u Primorskoj i Savskoj banovini pretežito pokazuje sklonost opoziciji unatoč glasinama da će joj se onemogućiti izlazak na izborima.²¹⁶⁰

Masovčić je u svojim izvještajima navodio da se propaganda za Mačekovu listu vršila usmeno, demagoški i tajno prema uputama vodstva, bez korištenja tiska (koji zbog cenzure nije smio pokazati naklonost opoziciji, op. M. B.) i predizbornih plakata. Takvim djelovanjem uspjela je „ustalapati pojedine narodne slojeve i u nekim mjestima stvoriti fanatizam.“²¹⁶¹ Štoviše, listu opozicije tako su potpisali razni „ugledni ljudi“ iz nacionalnih redova među koje su ubrojani Tartaglia (koji nije samo potpisao listu, već je dao i novac u izborni fond), bivši ministar Ivo Grisogono i Fabijan Kaliterna. Njihova je podrška opoziciji, vjerovao je Masovčić, pokazivala „da je psihoza zahvatila ne samo skupine i pojedince s plemenskom orijentacijom, nego i one koji su do sada isticali jugoslavensku orijentaciju“.²¹⁶² Od spomenutih lista sudionica u Primorskoj banovini Masovčić je u obzir uzimao samo Jeftićevu (vladinu) i Mačekovu. Banska je uprava tako uoči izbora predviđala da bi na području Primorske banovine vladina lista trebala dobiti između 40 i 45 % glasova, Mačekova između 50 i 55 %, a ukupna opozicija između 55 i 60 % glasova. U slučaju grada Splita vjerovalo se da bi Mačekova lista na čelu s Trumbićem trebala dobiti oko 60 % glasova, a dvostruka vladina ostatak od 40 %.²¹⁶³

Dvostruki kandidati na vladinoj listi u Splitu, Ivan Šakić i Vlade Matošić, imali su različiti pristup predizbornoj kampanji. Potonji se napose koncentrirao na održavanje niza sastanaka i zborova s raznim jugoslavenski orijentiranim grupama i osobama u gradu Splitu. Uz to, planirao je i pokrenuti izbornu glasilo *Jugoslavenski glas Splita*, uređivano u „jugoslavenskom nacionalističkom pravcu.“ U slučaju neizlaska Anđelinovićeve *Pučkoga lista*²¹⁶⁴, Masovčić je upozoravao da bi Matošićevo glasilo bilo jedina agitacijska novina za

²¹⁵⁹ *Isto*, 42., bilješka (br. 19) o sastanku kod Vladka Mačeka, 9. III. 1935.

²¹⁶⁰ *Isto*, 67.-70., bilješka (br. 35.) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 8. – 9. IV. 1935.

²¹⁶¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 283., 19. III. 1935.

²¹⁶² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 332., 2. IV. 1935.

²¹⁶³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 387., 18. IV. 1935.

²¹⁶⁴ Loše stanje *Pučkog lista* možemo vidjeti u Anđelinovićevom pismu ministru vlade Jeftiću kojim je tražio dvostruko povećanje iznosa predviđenog za izdavanje lista. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2198/1, Grga Anđelinović Bošku Jeftiću, 4. II. 1935.

Jeftićevu listu u ovo predizborno vrijeme u Splitu. Unatoč dvostrukim listama mjesno vodstvo JNS-a cijelo je vrijeme tvrdilo da će se obje liste nakon izbora fuzionirati u ojačane jugoslavenske redove u Splitu, no Masovčić je primijetio „neko borbeno raspoloženje i animozitet između jedne i druge skupine.“²¹⁶⁵ Ovo samo pokazuje kako je Matošić imao življu agitaciju, upriličenu i u izdavanju posebnog izbornog glasila.

Uz dvostruku kandidature i polemiku Matošić-Anđelinović JNS-u u prilog nije išlo ni pitanje za koga će općinski činovnici glasati. Njih su prvo obišli Anđelinović i Šakić, a potom i gradonačelnik Kargotić, a tome se usprotivio Matošić koji je isticao da Općinska uprava time pravi pritisak na činovnike i radnike kako bi glasovali za Šakića. Kargotić je otvoreno poručio da će se on i potpredsjednik općine (Ivanišević) otvoreno zalagati za Šakićevu pobjedu, dok je Anđelinović dodao da su posjećeni isti činovnici koje je prethodno sam Matošić već obišao. U svemu ovome Masovčić je istaknuo kako „nacionalni krugovi“ vjeruju da se ovime slabi Šakićeva pozicija i stvara nezadovoljstvo.²¹⁶⁶

Matošićeva je lista u drugoj polovici travnja zbilja objavila prvi broj *Jugoslavenskog glasa Splita*. Već u prvom broju slika Aleksandra I. Karađorđevića na samoj naslovnici jasno je pokazivala smjer novoga lista – nastavak ranije kraljeve šestosiječanjske politike.²¹⁶⁷ Obraćajući se javnosti, Matošić je u novopokrenutom glasilu izjavio kako će ostati vjeran „jugoslavenskom uvjerenju“ nacionalnog i državnog jedinstva.²¹⁶⁸

Krajem travnja Matošić je održao zbor pred 1500 prisutnih na kojem je naglasio bezuvjetnost jugoslavenskog nacionalnog jedinstva, uz isticanja važnosti afirmacije jugoslavenstva Splita.²¹⁶⁹ Za vrijeme govora očešao se o Šakića riječima kako vjeruje da će Split veću korist imati od njega (Matošića), „beskompromisnog Jugoslavena“, nego od „Hrvata jugoslavenske orijentacije“ – Šakića, a indirektno i Anđelinovića. Masovčić je zapazio da je izvještaj *Novog doba* umanjio važnost i ozbiljnost zbora.²¹⁷⁰ Brajevićev je list, naime, tekst o zboru napisao suhoparno, bez dodatnih komentara uredništva.²¹⁷¹ S druge strane, u *Jadranskom dnevniku* izostavljeni su navodi govornika Nenada Grisogona o „hrvatskom separatističkom

²¹⁶⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 378., 16. IV. 1935.

²¹⁶⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 425., 26. IV. 1935. Stipica Grgić na temelju naređenja bana Zetske banovine pretpostavlja da su i drugi banovi isticali potrebu da kotarski poglavari upozore činovnicima potrebu glasanja i aktivnog pomaganja Jeftićeve liste. Vidi: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 621.-622.

²¹⁶⁷ „Aleksandrov put“, *Jugoslavenski glas Splita* (dalje: *JGS*), br. 1., 21. IV. 1935., 1.

²¹⁶⁸ „Dvije riječi pred izbore“, *JGS*, br. 1., 21. IV. 1935., 3.

²¹⁶⁹ U *Jugoslavenskom glasu Splita* Matošić je opisan kao predstavnik „istinskog i nekompromisnog jugoslavenstva, pobornik aleksandrovske Jugoslavije.“ Vidi: „Kandidacija dr. Vlade Matošića“, *JGS*, br. 1., 21. IV. 1935., 2.

²¹⁷⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 435., 29. IV. 1935.

²¹⁷¹ „Izborna agitacija u Splitu“, *ND*, br. 100., 29. IV. 1935., 5.

pokretu“ kao najvećoj smetnji državi.²¹⁷² Cjeloviti govor u prisustvu „patriotskog Splita“ iznijet je u *Jugoslavenske glasne Splita*.²¹⁷³ Posljednji broj ovoga glasila objavio je Matošićev predizborni proglas kojim je istaknuta važnost rješavanja potreba Splita što može učiniti ne samo „dobar i skroman kandidat“ (čitaj: Šakić), već „dobar, pametan i okretan zagovornik“ koji će najbolje zagovarati potrebe grada (čitaj: Matošić).²¹⁷⁴

Drugi režimski kandidat Ivan Šakić tek je neposredno prije izbora u prisustvu Anđelinovića i članova Općinske uprave održao manji sastanak u prostorijama JNČ. Govornik je u prvom planu istaknuo ekonomske i socijalne probleme.²¹⁷⁵ Ostaje otvoreno zbog čega Šakić u predizbornoj kampanji nije održao veći izborni skup/zbor, no u obzir bih uzeo i Anđelinovićev utjecaj. Nakon svih zbivanja potonji možda nije želio dodatno isprovocirati Matošićeveve pristaše, i to zbog mogućnosti međusobnih izgreda. S druge strane, upitno je kolika je uopće bila Šakićeva karizma i kako bi izgledao njegov javni istup. Matošić je ipak bio političar i imao je iskustva u nastupima pa je pitanje koliko bi se Šakić snašao s eventualnim upadicama.

Šakić je tako svoju predizbornu djelatnost ograničio na tiskanje izbornih plakata pa je tako jednim u ime Odbora radnika pozvao sve „radnike Jugoslavene“ da glasove povjere njemu, „sinu radničke i pučke familije“, koji će najbolje znati riješiti probleme radnika.²¹⁷⁶ Drugim se plakatima isticalo da se gradom šire lažne vijesti o napadima i to od onih „koji traže za sebe monopol patriotizma“, čime se ciljao na Matošića,²¹⁷⁷ a ujedno su se pozivali građani da izaberu ljude (Šakića) koji će raditi na konsolidaciji zemlje te pozornost posvećivati ekonomskoj i socijalnoj pravdi.²¹⁷⁸

Najopširniji Šakićev predizborni plakat izdan je u tiskari „Novo doba.“ U njemu je istaknuto da je novi vladin pravac za „građanina i radnika“ Šakića značio promjenu gledišta s političkih na ekonomske probleme, čije bi rješavanje donijelo prosperitet jugoslavenskom narodu. Budući da se „principijelno slagao“ s vladinim pogledima, prihvatio je ponuđenu kandidaturu, no uz napomenu da istupa kao neovisan kandidat. Osnovicu svog rada Šakić je vidio u „splitskom puku, težaku, obrtniku i radniku“, skupinama kojima je obećao posvetiti posebnu pozornost kao splitski poslanik. Podsjetio je i da je mnogo govorio i sudjelovao u

²¹⁷² „Jučerašnji zbor dr. Vlade Matošića u Kinu Karaman“, *JD*, br. 100., 29. IV. 1935., 5.

²¹⁷³ „Veliki manifestacioni zbor dra Vlade Matošića“, *JGS*, br. 3., 30. IV. 1935., 1.-3.

²¹⁷⁴ „Izbornici!“, *Jugoslavenski glas Splita*, br. 4., 3. V. 1935., 1.

²¹⁷⁵ „Izborna agitacija u Splitu“, *ND*, br. 104., 4. V. 1935., 7.

²¹⁷⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1007/1, Letak *Radnici Jugoslaveni!*

²¹⁷⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1008/1, Letak *Splićani!*

²¹⁷⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1009/1, Letak *Gradjani!*

važnim pitanjima Splita²¹⁷⁹, više puta „nepravедno zapostavljenog ekonomskog i prometnog centra jugoslavenskog Primorja“, koji je napredak zaslužio po „prošlosti, zaslugama u narodnom životu te ekonomskom i geografskom položaju.“²¹⁸⁰ Na nekim izbornim plakatima napadnut je i Maček, iako nije pisalo je li ga napala Šakićeva, Matošićeva ili neka druga skupina.²¹⁸¹

Nakon „skrivenog“ djelovanja, vrijeme je bilo za javni istup opozicije. Početkom svibnja tako je kao posljednji održan HSS-ov predizborni skup, no po raznim izvještajima upravo je on bio najbrojniji. U izvještaju je Masovčić govorio o dupko punoj dvorani mjesnog kina i više tisuća nazočnih ispred dvorane koji jednostavno fizički nisu mogli ni ući u dvoranu. Vlast nije dopustila postavljanje megafona ispred dvorane kako bi svi nazočni mogli čuti govore. Trumbićev dolazak označio je erupciju oduševljenja nakon čega je uslijedilo pjevanje hrvatske himne te potom poklici u čast hrvatskog Splita, slobode, Mačeka, Turmbića, Radića, Leontića, Bulata, slobode tiska i Ujedinjenje opozicije.

Paško Kaliterna skup je otvorio riječima „Hrvatski seljački narode!“ nakon čega je naglasio važnost ponovnog okupljanja nakon sedmogodišnjih skrivanja, prijetnji, internacija i progona. Glavni govornik Trumbić istaknuo je da na skupu progovara „naš Split, gordi Split koji je uvijek bio na prvom mjestu kada je borba za ideju, za slobodu.“ Kritike režimu izazvale su opomenu policijskog predstavnika pa je Trumbić pozvao činovnike na slobodno glasanje. Edo Bulat, Trumbićev zamjenik, okupljenima se obratio riječima: „Hrvatski Split, radnici, seljaci i građani“, te je u nastavku govora veličao Trumbića i istaknuo važnost stvaranja SDK. Skup je završio poklicima: „Živio dr. Maček, živio hrvatski narod, živjeli svi prijatelji hrvatskog naroda“ što je popraćeno dugotrajnim klicanjem u Mačekovu i Trumbićevu čast. Klicanje potonjemu nastavljeno je i ispred njegova stana nakon čega je došlo do manjeg incidenta između građana i policije.²¹⁸²

U Državnome arhivu u Splitu zabilježena su dva incidenta povodom ovog predizbornog skupa. U prvome je Paško Jakasović optužen da je poklikom „Živjela slobodna Hrvatska“ želio izdvojiti dio iz jedinstvene države. Slična je optužba teretila i Miloša Jakasovića za klicanje „Živio Trumbić“ i „Živjela slobodna velika Hrvatska“ po završetku skupa. Nije zabilježeno jesu li optuženi u rodnom srodstvu. Prvooptuženi se branio da nije izrekao inkriminirajuće

²¹⁷⁹ Time je mislio na dužnost općinskog vijećnika.

²¹⁸⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2424., Letak *Splićani, Jugoslaveni!* 27. IV. 1935. Proglas je tiskan i u *Novom dobu*. Vidi: „Izborna agitacija u Splitu“, *ND*, br. 100., 29. IV. 1935., 5.

²¹⁸¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 1012., *Narode!*

²¹⁸² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 453., 3. V. 1935.

riječi, već da je klicao u čast „Mačeka, Trumbića, Ujedinjene opozicije i braće Srba.“ Sličnu obranu iznio je i Miloš Jakasović braneći se da je klicao samo u čast Mačeka i Trumbića. Sud je u obzir uzeo izbornu uzbuđenost (op. M. B.) pa je obojicu osudio na tri mjeseca zatvora, no s odgodom kazne u trajanju od dvije godine. Apelacijski sud odbio je reviziju tužiteljstva u slučaju Paške Jakasovića, dok su za Miloša Jakasovića reviziju tražili i tužiteljstvo i njegov odvjetnik Silvestar Giunio. Potonji je svoj zahtjev obraložio tvrdnjom da je poklik optuženoga, inače duševno slabim s dodatnim oduševljenjem u „sjajno ispalom i oduševljenom zboru“, bio nezapažen. Objašnjenje je prihvatio Apelacijski sud u Splitu te odgodio kaznu. Naposljetku, obojica optuženih nisu imali nikakve prekršaje u nagledno vrijeme te su oslobođeni svih optužbi.²¹⁸³

Pod prijetnjom najstrožeg kažnjavanja ban Jablanović strogo je zabranio širenje lažnih i uzbuđljivih vijesti.²¹⁸⁴ Koliki je bio interes za ove izbore, svjedoči nam podatak da su novinski izvještaji govorili o gotovo 2 100 zatraženih ispravaka za glasovanjem, koje su zatražili građani Splita.²¹⁸⁵ Rezultati izbora koji su se pojavili u mjesnom tisku nisu istovjetni s naknadnim rezultatima koji se nalaze u ostavštini Manfreda Paštovića.

*Tablica XLVIII.: rezultati izbora na području Splita prema splitskom tisku.*²¹⁸⁶

Mjesto glasovanja	Ukupan broj glasača	Glasovalo	Trumbić	Šakić	Matošić	Bego	Maksimović
Grad Split	13 297	9783	6338	1860	1550	30	5
Postotak	100 %	74 %	64, 8 %	19, 01%	15, 84 %	0, 31 %	0, 04 %

²¹⁸³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XVII, 4 Paško Jakasović, Sig. Kzp. 445/35-16-XVII/208, 6 Miloš Jakasović, Sig. Kzp. 338/35-16-XVII/210.

²¹⁸⁴ „Objava“, *ND*, br. 95., 23. IV. 1935., 6.

²¹⁸⁵ „Ispravak biračkih spiskova na općini“, *JD*, br. 33., 8. II. 1935., 6.; „Danas je zadnji dan za reklamaciju izbornog prava glasa“, *JD*, br. 45., 22. II. 1935., 6.; „Grad Split ima preko 10 hiljada birača“, *JD*, br. 46., 23. II. 1935., 6.; „Broj glasača u općini Split“, *ND*, br. 57., 8. III. 1935., 3.; „Upozorenje biračima“, *JD*, br. 63., 15. III. 1935., 6.

²¹⁸⁶ „Grad Split“, *ND*, br. 106., 7. V. 1935., 1.; „Grad Split“, *JD*, br. 106., 7. V. 1935., 1.

Tablica XLIX.: rezultati petosvibanjskih izbora za grad Split 1935. po ostavštini Manfreda

Paštrovića

Glasačko mjesto	Ukupan broj glasača	Glasovalo	Vladimir Matošić	Ivan Šakić	Ante Trumbić	Marin Bego	Božidar Kalajdžić
Mravince	358	289	27	57	206	-	-
Slatine	248	211	5	13	193	-	-
Solin I	562	447	30	45	372	-	-
Solin II	423	323	32	36	255	-	-
Split I. – Split XIV.	12 706	7 693	1 424	1614	4611	39	5
Vranjic	366	280	13	61	203	1	2
Žrnovnica	670	567	21	38	508	-	-
UKUPNO	15 333	9810	1552	1864	6347	40	7
POSTOCI	100 %	64.03 %	15.82 %	19 %	64.7 %	0.41 %	0.07 %

Unatoč prethodnim najavama režim ipak vjerojatno nipošto nije očekivao da će bez obzira na pritisak opozicija u Splitu prikupiti gotovo 65 % glasova.²¹⁸⁷ Iako je novim gradskim poslanikom umjesto Anđelinovića postao njegov štićenik Šakić, svima je bilo jasno da on uza se nema većinu glasova. Još više, dvostruka kandidatura donijela je buduća sukobljavanja unutar JNS-a. Istaknuo bih i Matošićev rezultat koji je ostvario samo 300 glasova manje od „službenog“, prvotnog (Anđelinovićevog) kandidata Šakića. Na kraju bismo hipotetski mogli pretpostaviti što se moglo dogoditi da su izbori bili održani ranije: a) Anđelinovićevim autoritetom ne bi se uopće pomišljala mogućnost dvostruke kandidature; te b) ako bi kojim slučajem i došlo do iste, sigurno ne bi ostvarila ovako povoljan rezultat, kao što je ostvarila Matošićeva. Iz toga možemo zaključiti kako je Anđelinovićev autoritet polako slabio, što se najbolje manifestiralo na idućim, prosinačkim izborima, što je predmet narednog poglavlja ovoga rada.

²¹⁸⁷ Magazinović u svojim sjećanjima navodi „teror mase“ na Jevtićeve pristaše u okolici Splita uoči izbora, kao i da je rezultat Mačekove liste u Splitu bio „iznad svih očekivanja.“ Vidi: H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno...*, 52. O incidentima povodom izbora u drugim dijelovima države više vidi u: B. JANJATOVIĆ, *Politički teror...*, 92.-97. Ivana Dobrivojević naročito ističe pritisak na državne činovnike te citira izvještaje banova Savske i Primorske banovine (Jablanović, op. M. B.) o mogućem napadu mačekovaca na državne objekte. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija...*, 83.-84., 90.

5.3. Prosinački izbori 1938.

Za razliku od petosvibanjskih izbora 1935. na prosinačkim je izborima 1938. opoziciji od samoga početka omogućeno relativno slobodnije djelovanje. U korist joj je također i išlo što su joj splitski dnevni listovi pokazivali naklonost, pogotovo *Jadranski dnevnik*, koji je ranijom Mačekovom odlukom proglašen službenim glasilom stranke.²¹⁸⁸ U poglavlju ćemo se prvo posvetiti događajima koji su se zbili u Splitu po raspisivanju samih izbora, pozornost će se potom posvetiti smrti i sprovodu Ante Trumbića, jednim od najznačajnijih događaja u međuratnom Splitu, nakon čega slijedi nastavak prikaza izborne kampanje te osvrt na rezultate izbora i njihov odjek.

Predstavnici režima i opozicije nastojali su povezati bilo koji događaj u gradu sa svojom aktivnošću, čak iako taj događaj nije bio usko vezan s predizbornom kampanjom. Primjerice, podizanje spomen-ploče Ivanu Lukačiću, prvom hrvatskom skladatelju, možemo gledati na aktivnost opozicije, dok su se režimske pristaše, u organizaciji Narodne odbrane, koncentrirali na obilježavanje dvadesete godišnjice dolaska srpske vojske u Split. Tom su prilikom glavni eksponenti režima u Splitu (Vlado Matošić, Stjepan Roca, Silvije Alfirević i drugi) isticali da nikakva nova vremena i njihove „zablude“ ne mogu promijeniti nedavne događaje.²¹⁸⁹

Po raspisivanju izbora HSS-ova izborna kancelarija započela je s djelovanjem te se uskoro prometnula o stožerno mjesto Mačekovih simpatizera u gradu Splitu.²¹⁹⁰ Najveća je pozornost među stranačkim pristašama ispočetka bila posvećena samim glasačima pa su se u tisku znali javljati i podatci o više tisuća izbornih reklamacija.²¹⁹¹ U slučaju uskraćivanja prava glasa od Gradskog poglavarstva²¹⁹², HSS je pristašama poručivala da žalbu podnesu Sreskom

²¹⁸⁸ CP-ov dopisnik Masovčić primijetio je da su splitski dnevници različito donosili obavijesti o izbornoj kampanji: *Jadranski dnevnik* isključivo je donosio obavijesti vezane uz HSS, dok je *Novo doba* objavljivalo i vijesti vezane uz SDS i JRZ. Vidi: SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 468., 17. X. 1938.

²¹⁸⁹ „Sinoć je otkrivena spomen-ploča prvom hrvatskom skladatelju“, *JD*, br. 257., 3. XI. 1938., 6.; „20-godišnjica dolaska srpske vojske u Split“, *ND*, br. 277., 26. XI. 1938., 6.; „Proslava 20-godišnjice dolaska srpske vojske“, *ND*, br. 278., 28. XI. 1938., 6.; „Proslava 20-godišnjice dolaska oslobodilačke srpske vojske u Split“, *Država*, br. 57., 29. XI. 1938., 3. Poseban proglas gradske uprave na čelu s Matošićem nekoliko je puta spomenuo („neka se zna i neka se ne zaboravi“) da je srpska vojska donijela slobodu gradu Splitu. Vidi: „20-godišnjica dolaska hrabre oslobodilačke srpske vojske“, *Država*, br. 54., 18. XI. 1938., 3.

²¹⁹⁰ „Raspust Narodne skupštine“, *JD*, br. 238., 11. X. 1938., 4.; „Izborna kancelarija HSS započela radom“, *JD*, br. 240., 13. X. 1938., 5.

²¹⁹¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Mirko Buić Mnistarstvu unutrašnjih poslova, 21. XI. 1938.; „Splitska općina ima 14.182 birača“, *JD*, br. 244., 18. X. 1938., 6.; „Splitski kotar ima 40.808 birača, a splitska općina 14.464“, *JD*, br. 252., 27. X. 1938., 6.; „Konačni broj glasača“, *ND*, br. 276., 25. XI. 1938., 2.

²¹⁹² Mjesna HSS optužila je gradskog vijećnika Grgu Mandića da je nekim stranačkim pristašama onemogućila glasovanje, što je ovaj negirao i najavio tužbu. Vidi: „HSS predala prijavu Državnom tužioštvu“, *ND*, br. 277., 26. XI. 1938., 2.; „Novi pokušaj falsifikata“, *ND*, br. 278., 28. XI. 1938., 3.; „Nepravilnosti u biračkom spisku glasačkog mjesta Vranjic“, *JD*, br. 278., 28. XI. 1938., 4.; *JD*, br. 283., 5. XII. 1938., 5.; „Ispravak“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1938., 6.

sudu koji je, navodno, na prethodnim izborima uvažio više od 900 pritužbi.²¹⁹³ Poput svoje glavne suparnice, i mjesna JRZ otvorila je posebnu izbornu kancelariju za svoje pristaše, koju je predvodio Josip Beroš, raniji pripadnik JNS-a i bivši upravitelj Gradske štedionice. Lako je moguće da je Beroša na pridruživanje JRZ-u motiviralo Anđelinovićevo (ne)postupanje oko ranije spomenutog slučaja vezanoga uz Gradsku štedionicu.²¹⁹⁴

O situaciji kakva je vladala u Splitu i Dalmaciji povodom raspisivanja izbora govore nam dva različita izvještaja koja su napisali Antun Masovčić i Branislav (Branko) Radica, bivši pristaša JNS-a koji je u međuvremenu prešao u JRZ. Masovčić je u izvještaju središnjici CP-a naveo da je raspisivanje izbora povećalo interes za unutrašnju politiku te da je „osobiti dojam“ izazvala vijest o pregovorima između HSS-a i JNS-a, koje su osuđivali „svi elementi jugoslavenske orijentacije.“²¹⁹⁵ To je išlo u ruke JRZ-u koja je mnogo očekivala od novijih pristaša koji su sredinom godine ušli u stranku.²¹⁹⁶ Time je Masovčić prvom redu mislio na ulazak Ante Mastrovića i Vlade Matošića, o čemu će se još govoriti u poglavlju posvećenom JRZ-ovom djelovanju u Splitu.

Radica je u pismu predsjedniku vlade Stojadinoviću priznao da je nakon početnog oduševljenja najava zajedničkog izlaska različitih opozicijskih grupa izazvala „malu depresiju.“ Iako nije bio pesimist, Radica je primijetio strah i u Splitu, posebno ističući mogućnost slabijeg rezultata i terora „odozdo“. Kako bi se tome oduprijelo, vjerovao je da je „apsolutna potreba“ barem do kraja izbora pokrenuti JRZ-ov dnevni list u Splitu, sve kako bi se s jedne strane oduprijeli protivnicima koji su uz veću spremnost imali dva dnevnika na raspolaganju (*Novo doba* i *Jadranski dnevnik*, op. M. B.), a s druge utjecali na „duh i borbenost naših glasača.“ Podsjećanjem na rezultate petosvibanjskih izbora 1935. Radica je upozorio na izborna pobjeda u Splitu nije sigurna, ali i pravdao tadašnju pojavu dvostruke liste, možda i jer se sada ponovno javljala ista mogućnost.²¹⁹⁷

²¹⁹³ „Upozorenje izbornicima splitske općine“, *ND*, br. 243., 17. X. 1938., 5.; „Popisi izbornika su netačni“, *ND*, br. 243., 17. X. 1938., 6.; „Preko 800 birača nije upisano“, *ND*, br. 246., 20. X. 1938., 3.; „Pripreme za izbore sve življe“, *ND*, br. 248., 22. X. 1938., 3.; „Zadnji dan za reklamaciju izbornog prava“, *ND*, br. 249., 24. X. 1938., 6.; „Birački spiskovi“, *ND*, br. 257., 3. XI. 1938., 6.

²¹⁹⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 473., 17. X. 1938.; „Predizborna akcija J. R. Z.“, *ND*, br. 243., 17. X. 1938., 6.

²¹⁹⁵ Javnom okružnicom Anđelinović je kao predsjednik Banovinskog odbora JNS-a za Primorsku banovinu najavio moguću suradnju s HSS-om, motiviranu političkom situacijom u Europi i Stojadinovićevom upravom. Vidi: HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 4, dok. br. 774/1-4, Okružnica broj 7, Banovinski odbor JNS za Primorsku banovinu, 5. X. 1938.

²¹⁹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 468., 13. X. 1938.

²¹⁹⁷ SR-AJ-37, ZMS, 63-383, Prepiska sa ličnostima lokalnog odnosno regionalnog značaja. Primorska banovina. Branislav Radica Milanu Stojadinoviću, 14. X. 1938.

Imenovanje Vlade Matošića, novoga predsjednika Mjesnog i Sreskog odbora JRZ-a, na mjesto splitskog gradonačelnika također možemo gledati kao na svojevrsni propagandni potez uoči izbora. Njegovim je postavljanjem JRZ raspolagala jakom ličnošću koja je, podsjetimo li se zbivanja iz 1935., mogla vršiti pritisak na općinsko činovništvo oko glasovanja. Politički put Vlade Matošića kretao se od članstva u SDS-u, preko priklanjanja šestosiječanjskom režimu, vođenja Jugoslavenskoga skupa i djelovanja u JNS-u. Sada, gotovo četiri mjeseca nakon prijelaza u JRZ, Matošić je bio predsjednik Mjesnog i Sreskog odbora stranke, splitski gradonačelnik, te predloženi stranački kandidata za grad Split!²¹⁹⁸

Službena suradnja između JNS-a i HSS-a,²¹⁹⁹ odnosno Udruženom koalicijom izazvala je velika previranja unutar prvih. Na konferenciji u Splitu njeni su članovi uprave upozorili da se uz ovakvu suradnju ne nadaju izbornom uspjehu. Masovčić je ovome dodao da je veći dio pristaša, „koji drži do političke načelnosti“, napustio JNS te da je uz vodstvo stranke i samog Anđelinovića ostao „neznan broj njegovih ličnih prijatelja za koje je upitno bilo hoće li uopće i glasovati na izborima.“²²⁰⁰ Pristaše su na raspolaganju imali četiri opcije: glasovati za JRZ, podršku pružati „Zboru“, apstinirati, ili zbilja glasovati za JNS.²²⁰¹ Protiv suradnje s Udruženom opozicijom istupio je i Uroš Desnica javnom izjavom u *Novom dobu*.²²⁰²

Unatoč navodima o jednoglasnoj odluci vrha stranke o suradnji s Mačekom, pismo upućeno Petru Živkoviću, koje je najvjerojatnije poslao Anđelinović, realnije govori o pravom stanju stvari. Autor pisma držao je „svojom dužnošću točno informirati“ Živkovića o situaciji tvrdeći da je on (autor) na sjednici Glavnog odbora JNS-a otvoreno izjavio da je dogovor (o suradnji s Mačekom) „fatalan za nas“ te da može dovesti do negativnih posljedica za stranku. Iako je suradnju prihvatio u interese države, autor je vjerovao da je njome u Primorskoj banovini, bez obzira na uložene znatne napore, „gotovo sve izgubljeno.“ Brojkama govoreći,

²¹⁹⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 474., 19. X. 1938.

²¹⁹⁹ Novu suradnju, a naročito Anđelinovića, JRZ-ova *Država* je ironizirala, dok je nacionalistički *Zov s Jadrana* govorio o „sramotnom potezu.“ Vidi: „Dr Angjelinović otkrio je karte“, *Država*, br. 48., 20. X. 1938., 3.; „Političko samoubistvo prvaka JNS“, *Država*, br. 49., 25. X. 1938., 1.; „Jedinstvena, velika i napredna Jugoslavija bio je i ostaje naš ideal“, *Zov s Jadrana*, br. 96, 13. XI. 1938., 1.-2.; „Dr Grga Angjelinović poziva jugoslavene da glasuju za dra Mačeka“, *Država*, br. 56., 25. XI. 1938., 2. JNS je sporazumom „nominalno zadržala svoju unitarističku ideologiju nacionalnog i državnog jedinstva.“ Vidi: Ž. KARAULA, „Studija za politički portret“, *Generacija dvaju ratova*, 52.

²²⁰⁰ U novinama je objavljena vijest da je mjesna Jugoslavenska narodna čitaonica odobrila suradnju s Mačekom. Vidi: „Iz izborne kancelarije JNS“, *ND*, br. 247., 21. X. 1938., 3.

²²⁰¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 482., 20. X. 1938.

²²⁰² Desnica je izjavio da se ne namjerava nigdje kandidirati, a „naročito ne“ na Mačekovoj listi. Vidi: G. dr. U. Desnica ne kandidira“, *ND*, br. 246., 20. X. 1938., 3. *Jadranski dnevnik* pisao je da Desnica ostaje u JNS. „Dr. Desnica ostaje u JNS“, *JD*, br. 253., 28. X. 1938., 5. Desnica je prema pisanju Željka Karaule napustio stranku, no poslije se u njoj vratio. Vidi: Ž. KARAULA, „Studija za politički portret“, 53.

tvrdio je da će umjesto očekivanih 15 000 – 20 000 glasova uspjeh biti ako se osvoji i 5 000 glasova.²²⁰³

Boravak Prvislava Grisogona u Splitu bio je povezan s njegovom kandidaturom na JNS-ovoj listi. Nakon što je policija spriječila prethodno najavljenju konferenciju o unutarnjoj i vanjskoj politici²²⁰⁴, Grisogono je održao predavanje u blažoj formi te u „izvjesnim granicama“ iznio razloge koji su doveli do njegova ponovnog aktiviranja u političkoj borbi na JNS-ovoj listi, čiju je suradnju s Udruženom opozicijom opravdao.²²⁰⁵ Zanimljivo je da se ova konferencija podudarala s desetom godišnjicom konferencije na kojoj je, uoči Splitskih općinskih izbora 1928., Grisogono tada kritizirao ponašanje dijela HSS-a. Sada je bila potpuno obrnuta situacija: Grisogono je u potpunosti opravdavao suradnju s HSS-om pa je za zaslugu bio postavljen na mjesto drugog JNS-ovog kandidata u splitskom srezu, odmah iza Anđelinovića.²²⁰⁶

Nezadovoljan situacijom u stranci i odnosom prema Grisogonu bio je Ivan Majstrović, kojemu je zasmetala ova „iznenadna, ekstravagantna kandidatura“, odnosno nova Anđelinovićeva pogreška. Zahvaljujući „samovolji i ekskluzivnosti“ potonjega, naglasio je, stranka je doživjela „toliko neuspjeha i grešaka“, što je dovelo do „loma naših redova u Splitu.“ Iako je tvrdio da pismo ne piše iz osobnih razloga, Majstrović je zapravo držao da je on sâm zaslužio kandidaturu na temelju ranijeg djelovanja i tituli najstarijeg člana u vodstvu stranke. Razočaran, odlučio je predati ostavku na stranačke dužnosti kako bi „otklonio od sebe i minimalnu odgovornost od pogrešaka.“²²⁰⁷ Pismo nam jasno govori da Majstrović nije spadao u skupinu JNS-ovih članova koji su prihvatili suradnju s HSS-om na ovim izborima, ali i da su osobni razlozi presudili u davanju ostavke.

Ovakva je situacija prividno trebala ići u prilog JRZ-a koja je teoretski mogla okupiti sve jugoslavenske glasove u Splitu (i Primorskoj banovini)²²⁰⁸ pa bi na izborima prevladavala borba između JRZ-a i Ujedinjene opozicija (HSS-a). Uz novo vodstvo stranke i svojevrni polet koji se ogledao u aktualnom gradonačelniku Matošiću i novom ministru za fizičko vaspitanje

²²⁰³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2196/2, Nepoznati autor Petru Živkoviću, nedatiran dokument.

²²⁰⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 511., 2. XI. 1938. Prije Grisogonova pokušaja Leontić je održao predavanje o događajima u Europi, s posebnim naglaskom na Čehoslovačku pa je ustvrdio da je demokracija doživjela poraz. Vidi: „*Mir pod svaku cijenu*“, ND, br. 245., 19. X. 1938., 2.

²²⁰⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 512., 4. XI. 1938. Prema pisanju mjesnoga tiska Grisogono je rekao da ne namjerava ulaziti ni u jednu stranku, no da je počašćen što je JNS, njemu najbliža, ponudila kandidaturu. Vidi: „Konferencija dr. Prvislava Grisogona“, ND, br. 258., 4. XI. 1938., 3.

²²⁰⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5, dok. br. 944, Letak *Svim Jugoslavenima splitskog sreza!*

²²⁰⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2444/1-3., 5. XI. 1938., Ivan Majstrović Grgi Anđelinoviću.

²²⁰⁸ Ranije naklonjeni Anđelinoviću nacionalistički *Zov s Jadrana* sada je pružio podršku Vladi Matošiću. Vidi: „Dr Vlade Matošić“, *Zov s Jadrana*, br. 96., 13. XI. 1938., 2.

naroda, Anti Mastroviću, JRZ je mogla gledati sigurno naprijed. Uostalom, imenovanje stranačkog pouzdanika iz Dalmacije za dužnost ministra sigurno je pokazivalo povjerenje koje je Mastrović uživao kod Stojadinovića. Ipak, u samom vrhu stranke u Primorskoj banovini/Splitu počela su se javljati sukobljavanja, uskoro javno manifestirana.

Masovčić je tako zapazio da Majstrovića i Radicu prilikom povratka u Split nisu dočekali predstavnici stranačkih odbora, što se tumačilo kao posljedica sukoba unutar mjesnog vodstva stranke. Splitska JRZ navodno nije bila jednoglasna ni oko najavljene Matošičeve kandidature za Splitski srez, a ni oko eventualne dvostruke Mastrovićeve kandidature za splitski i makarski srez. Nesuglasticama usprkos, JRZ u Splitu nastavljala je s intenzivnim radom, tvrdio je Masovčić, te na temelju broja pristaša i zahtjevima za reklamacijom glasova, očekivao da će na izborima stranka dobiti više od 3000 glasova. Naime, prema podacima koje je naveo, splitska JRZ imala je oko 1300 upisanih, 300 mlađih članova i 400 upisanih radnika u Jugorasu.²²⁰⁹

Na sjednici Mjesnog odbora JRZ-a jednoglasnom je odlukom za kandidata i službeno izabran Vlade Matošić, a za zamjenika Ivan Šakić, donedavni predstavnik grada Splita u Narodnoj skupštini. Uzme li se obzir da su obojica na prethodnim izborima bili svojevrсни protukandidati i ne baš u idiličnim odnosima, ova je odluka u redovima stranke, pisao je Masovčić, primljena „sa simpatijom.“²²¹⁰

Uz novosklopljenu suradnju s JNS-om, bilo je pitanje kako će na izborima istupiti HSS i SDS: zajedničkom, jedinstvenom listom; odvojenim, ali povezanim listama s istim nositeljem; ili potpuno odvojenim listama?²²¹¹ Po povratku iz Zagreba Ljubo Leontić tvrdio je da su međusobni odnosi s HSS-om svugdje izglađeni te da će uskoro biti riješena „tehnička pitanja“ izborne suradnje SDS-a i HSS-a u Dalmaciji, držeći da je najbolje rješenje jedinstveni istup obiju stranaka.²²¹² Ipak, Masovčić je upozorio na glasine kako Leontić namjerava postaviti svoju kandidaturu u Splitu jer je prijašnjim zagovaranjem stvaranja „pučke fronte“ zainteresirao veliki broj splitskih radnika – komunista. Potonji su, također prema glasinama, za splitskog kandidata namjeravali postaviti Božidara Adžiju te svoju listu vezati s HSS-om, kao posebnu ili neslužbenu.²²¹³ Time bi, naglasio je Masovčić, Leontić ostao bez značajne podrške, a mali

²²⁰⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 491., 24. X. 1938.; br. 499., 29. X. 1938.

²²¹⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 509., 1. XI. 1938.

²²¹¹ Dušan Mangjer zagovarao je četvrtu opciju: isključivo glasovanje za HSS i uopće nepostavljanje SDS-ove liste na izborima. Vidi: „Još o paralelnim kandidaturama“, *JD*, br. 262., 9. XI. 1938., 4.

²²¹² „Suradnja HSS i SDS u Dalmaciji“, *ND*, br. 250., 25. X. 1938., 3.

²²¹³ Vjerojatno je ovu vijest Masovčić preuzeo iz *Novog doba* koje je o ovome govorilo. Vidi: „Zaključeno reklamiranje izbornog prava“, *ND*, br. 251., 26. X. 1938., 3.; „Radnički kandidati“, *ND*, br. 252., 27. X. 1938., 3.

broj splitskih SDS-ovaca ne bi mu bio dovoljan za uspješnu kandidaturu. Što se tiče HSS-ovog predstavnika, Masovčić je istaknuo da je službena HSS-ova lista s najvjerojatnijom kandidaturom Jurjem Šutejom, nesplićaninom, izazvala nezadovoljstvo. U zaključku je CP-ov splitski dopisnik predvidio da bi sve tri navedene liste, radnička/komunistička, HSS-ova i JRZ-ova, u Splitu trebalo dobiti oko 3 000 glasova.²²¹⁴ Do samostalnoga izlaska komunista, i to preko Stranke radnog naroda, naposljetku nije došlo te je vrh Partije pozvao članove da svoje glasove poklone Mačeku.²²¹⁵ U pitanju SDS-a konačna je odluka (navedena od vodstva stranke) bila postavljanje paralelnih kandidatskih lista.²²¹⁶

Masovčić je prethodnim izvještajem naveo da službeno imenovanje Šuteja na mjesto HSS-ovog splitskog kandidata i Marijana Radića, radnika iz brodogradilišta i mjesnog tajnika HRS-a, na mjesto zamjenika dio mjesnog HSS-a nije najbolje prihvatio.²²¹⁷ Naime, skupina nezadovoljnika vjerovala je da bi, ako to već nije kandidat, onda barem njegov zamjenik za Split trebala biti poznatija politička (intelektualna) ličnost, primjerice Vjekoslav Ivanišević,²²¹⁸ koji je, za razliku od spomenutog Radića, bolje poznao stvarne potrebe. Svoje su mišljenje otvoreno izrazili izaslaniku vodstva stranke Augustu Košutiću koji je i sada, poput općinskih izbora 1928., odlučivao o cjelokupnoj situaciji.²²¹⁹ Ovo se očito uzelo u obzir jer se u HSS-ovom *Jadranskom dnevniku*, bez spominjanja ikakvog nezadovoljstva, govorilo o Ivaniševićevom postavljanju na mjesto Šutejeva zamjenika.²²²⁰

U Paštovićevoj ostavštini nalazimo na jednu tiskanu, ali i nepotpisanu brošuru negativna sadržaja upućenu Mačeku povodom izborne situacije. Njome je nepoznati autor negativno gledao na sljedeće stvari: suradnju sa srpskim strankama (Ujedinjenom opozicijom, op. M. B.) i JNS-om; postavljanju Šuteja, „nedalmatinca, nehrvata i nepolitičara“ na mjesto

²²¹⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 499., 29. X. 1938.

²²¹⁵ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji); HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić i Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928-1941“; I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 218.-222.

²²¹⁶ „Paralelne liste SDS“, *ND*, br. 263., 10. XI. 1938., 3.; „Paralelne liste SDS“, *JD*, br. 264., 11. XI. 1938., 5.

²²¹⁷ JRZ-ova *Država* Šuteja je nazivala „omraženim, nesimpatičnim i stranim“, ciljajući na njegovo nesplitsko podrijetlo. Vidi: „Splitski kandidat b. HSS stranac“, *Država*, br. 56., 25. XI. 1938., 4. S druge strane *Zov s Jadrana* ironizirao je kako HSS očito ne vidi podesnu osobu u Splitu na mjestu kandidata zbog čega je potreban dolazak „furešta.“ Vidi: „Split oskudeva podesnim osobama koje bi mogle da pretstavljaju b. HSS“, *Zov s Jadrana*, br. 96., 13. XI. 1938., 3.

²²¹⁸ Više o Vjekoslavu Ivaniševiću vidi u: Zdravko MUŽINIĆ, „Vjekoslav Ivanišević: javni djelatnik i hrvatski domoljub“, *Kulturna baština*, 30/1999., 363.-387.

²²¹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 518., 8. XI. 1938., pov. br. 523., 11. X. 1938.; „Kandidati HSS u Splitu“, *ND*, br. 261., 8. XI. 1938., 5.; „Potpredsjednik HSS inž. Košutić u Splitu“, *ND*, br. 263., 10. XI. 1938., 3.

²²²⁰ „Zamjenik kandidata HSS za grad Split“, *JD*, br. 266., 14. XI. 1938., 1.

kandidata te općeniti rad Paške Kaliterne.²²²¹ Letci sličnoga sadržaja oštro su kritizirani u *Jadranskome dnevniku*.²²²²

Maček je u posebnoj brošuri pozvao na održavanje reda i mira u danima uoči „slobode hrvatskog naroda“, odnosno ostavljanja svih nedoumica ili sukoba za vrijeme nakon izbora. Kako se ne bi javile dezinformacije, najavljeno je da će HSS sve obavijesti slati isključivo preko narodnih zastupnika ili predsjednika kotarskih organizacija, dok je Hrvatska seljačka zaštita (HSZ) trebala paziti da ne bude izbornih falsifikata.²²²³ Prema pisanju *Jadranskog dnevnika* već je dolazilo do lažnih predstavljanja i prikupljanja potpisa.²²²⁴

Izborni odbor JRZ-a pod Matošićevim vodstvom planirao je veliki zbor stranke u Splitu za početak prosinca u mjesnom kazalištu, istoga dana i mjesta kada je planiran i HSS-ov zbor. Kompromis je postignut tako što je odlučeno da će HSS svoj zbor održati ujutro, a JRZ navečer istoga dana. Raspravljalo se i o tobožnjoj Tartagliinoj akciji koji je činovnike uvjeravao da slobodno mogu glasovati na izborima bez straha i posljedica. „Energičnim demantom“ nadležne vlasti činovnici su pozvani da pripaze na ove navode.²²²⁵

U periodičnom izvještaju o izbornom kretanju u Primorskoj banovini ban Buić obavijestio je Ministarstvo unutarnjih poslova o velikom nezadovoljstvu nastalom kao posljedica imenovanja predsjednika biračkih odbora, koje su činili većinom nepoznatih imena iz srpskih krajeva. Koristeći ovo, opozicija je javno tvrdila da se čini sve kako bi se izborni rezultati falsificirali u korist vladine liste. Nakon izvršenih ispravaka kod nadležnih sudova u gradu Splitu za prosinačke je izbore ukupno prijavljeno 15 597 birača.²²²⁶ Ipak, jedan je događaj naknadno prekinuo izbornu kampanju, ali i napravio ogromnu propagandu za HSS kojoj se režimske snage nisu mogle ili nisu znale suprotstaviti.

5.3.1. Trumbićev sprovod

Za vrijeme trajanja predizborne kampanje preminuo je Ante Trumbić. O utjecaju ovog značajnog političara na politička zbivanja u međuratnom Splitu govori mnoštvo stranica u prethodnim dijelovima ovoga rada. Podsjetit ćemo samo da je upravo Trumbić predvodio HSS-

²²²¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 938/1, Vladku Mačeku, 2. XI. 1938.

²²²² „Politika apstinencije i dr. Maček“, *JD*, br. 277., 26. XI. 1938., 4.

²²²³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 918, Brošura *Svim narodnim zastupnicima, te predsjednicima kotarskih, općinskih i mjestnih organizacija Hrvatske seljačke stranke!*

²²²⁴ „Iz Kotarske organizacije HSS – Split“, *JD*, br. 248., 22. X. 1938., 7.

²²²⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 543., 19. XI. 1938. Grgić HSS-ovu politiku prema činovnicima naziva „politikom mrkve i batine.“ O HSS-ovom pritisku nad činovnicima više vidi u: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 625.-632.

²²²⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić Ministarstvu unutrašnjih poslova, 21. XI. 1938.

ovu listu u gradu Splitu na petosvibanjskim izborima kada je stranka ostvarila najveći broj glasova, činjenice koje su bile svjesne i najveće HSS-ove suparnice.

Dnevne novine znatno su popratile Trumbićevu smrt. Urednik *Novog doba* Vinko Brajević u posebnom je članku Trumbića nazvao „jednim od najslavnijih sinova Splita“, odnosno „autentičnim sinom ovoga grada.“²²²⁷ Po *Jadranskom dnevniku*, Trumbić nije bio „jedan od“, već „prvi sin Splita i veliki borac za slobodu hrvatskog naroda (u Dalmaciji).“²²²⁸ Prigodne članke objavljivali su Dušan Mangjer, Rudolf Pederin, Ljubo Leontić, Krunoslav Bego i drugi.²²²⁹

Vijest o Trumbićevoj smrti, pisao je Masovčić u svome dopisu, ostavila je „dubok i bolan utisak“ u Splitu, vidljiv u mnoštvu crnine u gradu i spuštenim zastavama, kako na službenim ustanovama, tako i u privatnim radnjama i u kućama. Prigodan nekrolog objavila je splitska Gradska općina naglasivši veliki gubitak uglednog sina, koji je zadužio čitavu zemlju.²²³⁰ Isti potez napravili su i HSS-ova Kotarska organizacija²²³¹ te Odbor hrvatskih društava iz Splita.²²³² Mjesna vodstva HSS-a,²²³³ „SDS-a, te velik broj „uglednih građana“²²³⁴, među njima i Vlado Matošić, poslala su telegrame sućuti Trumbićevoj supruzi. Splitska gradska općina preuzela je prijenos tijela o svom trošku u Split.²²³⁵ Sve predviđene priredbe, a među njima i 20. godišnjica dolaska srpske vojske, odgođene su.²²³⁶ Bilo je predviđeno da se Trumbićevo tijelo prvo izloži u crkvi sv. Duji, a potom uz velike pogrebne svečanosti pokopa

²²²⁷ „Dr. Ante Trumbić“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 1.-4.

²²²⁸ „Dra Ante Trumbića nema više među živima“, *JD*, br. 270., 18. XI. 1938., 1.

²²²⁹ „Dr Ante Trumbić kao čovjek i političar“, *JD*, br. 270., 18. XI. 1938., 2.; „Dva govora dra Ante Trumbića u dalmatinskom saboru“, *JD*, br. 270., 18. XI. 1938., 3. Još: „Životopis dra Ante Trumbića“, *JD*, br. 270., 18. XI. 1938., 5.; „Nekoliko autobiografskih bilježaka“, *JD*, br. 270., 18. XI. 1938., 4.-5.; „Spomenik dru A. Trumbiću u Splitu“, *JD*, br. 271., 19. XI. 1938., 4.; „Svijetloj uspomeni dra A. Trumbića“, *ND*, br. 271., 19. XI. 1938., 1.; „Slavne uspomene na dra Antu Trumbića“, *ND*, br. 271., 19. XI. 1938., 1.-2.; U JRZ-ovoj državi o Trumbićevu životu i (jugoslavenskom) djelovanju pisao je režimu naklonjeni Branko Radica koncentriravši se na zbivanja do 1920. Vidi: „Velikom Jugoslavenu dru Anti Trumbiću“, *Država*, br. 54., 22. XI. 1938., 3.;

²²³⁰ Vidi: „Proglas Općine Splita“, „Brzovaj Gradske Općine“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 6.

²²³¹ Organizacija je isticala Trumbića nazvala „velikim sinom hrvatskog naroda i zastupnikom hrvatskog Splita.“ Vidi: „Hrvati grada Splita, Općine i Kotara“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 5.

²²³² „Proglas Odbora hrvatskih društava u Splitu“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 5.

²²³³ Trumbićevoj obitelji u ime „Hrvata Splita“ brzovaj je poslao Paško Kaliterna. Vidi: „Brzovaj u ime Hrvata Splita“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 6.

²²³⁴ Edo Bulat u svojem je brzovaju sućuti istaknuo da su on i sumišljenici mu „za dom spremni sve učiniti, da se (Trumbićeva) politička misao održi i ostvari.“ Vidi: *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 6.

²²³⁵ U brzovaju Trumbićevoj supruzi Matošić je izrazio „sreću“ splitske općine ako joj se omogući prebacivanje Trumbićevog tijela u Split i davanje zemljišta za ukop. Vidi: „Proglas Općine Splita“, „Brzovaj Gradske Općine“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 6.

²²³⁶ „Odgoda proslava dolaska srpske vojske“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 10.

u crkvi sv. Frane.²²³⁷ Masovčić je s pravom držao da će Trumbićev sprovod biti „politička manifestacija prvoga reda.“²²³⁸

Predviđanja potonjega bila su točna jer je Odbor za pogreb Ante Trumbića naglasio da se sprovod mora držati „isključivo hrvatskom narodnom žalobnom manifestacijom.“ Programom²²³⁹ je odlučeno da će tijelo „Velikog Sina Splita“ u rodni grad dočekati građani sa svim hrvatskim društvima, udruženjima i ustanovama. Na Narodnom trgu, pred starom općinskom vijećnicom, od njega se trebao oprostiti Josip Berković, posebno istaknut kao „posljednji od naroda slobodnom voljom birani hrvatski gradski načelnik Splita“, a potom je do samog sprovoda Trumbićevo tijelo trebalo stajati u crkvi sv. Duje. Udruženje trgovaca, obrtnika i ugostitelja izdalo je upute svojim članovima da svoje radnje zatvore na dan sprovoda. Budući da se, kako je rečeno, povorka morala držati samo hrvatskom manifestacijom, bili su dopušteni samo vijenci s hrvatskom zastavom ili crnom vrpcom.²²⁴⁰

Trumbićevo mrtvo tijelo prvo je došlo u Solin, gdje je bilo dočekano od predstavnika Odbora za pogreb na čelu s predsjednikom Jakovom Čulićem.²²⁴¹ Uz pratnju narodnih zastupnika i splitskih zemljoradnika u narodnim nošnjama povorka je krenula prema Splitu, gdje ju je na ulazu u grad dočekalo mnogobrojno građanstvo popraćeno hrvatskim društvima. Prigodan govor o Trumbićevom „nepomućenom hrvatskom patriotizmu“ u borbi za ostvarenje slobodne Hrvatske izrekao je Paško Kaliterna. Povorka je potom gradskim ulicama krenula prema samom centrom gradu, praćena, prema Masovčićevim riječima, dva kilometra dugim špaliorom građanstva s više od 10 000 ljudi. Kako se i predviđalo, Berković je u održao govor pred zgradom vijećnice u kojem je zaželio da Trumbićeva smrt bude „preteča slobode hrvatskog naroda.“ Na posebno ukrašenom Peristilu od Trumbića se u osobno ime, i u ime „Tomislava“ oprostio stari politički suradnik Jakov Čulić. Općenito su u dočeku i ispraćaju, zapazio je Masovčić, sudjelovali „skoro isključivo hrvatski orijentirani slojevi splitskog građanstva“, uz organizaciju vodstva mjesnog HSS i predstavnika hrvatskih društava.²²⁴² Tisak je također govorio o ogromnom, nezabilježenom sprovodu, manifestaciji hrvatstva Splita, popraćenom,

²²³⁷ „Dr. Trumbić će se sahraniti u crkvi sv. Frane“, *ND*, br. 271., 19. XI. 1938., 5.-6.; „Mrtvo tijelo dra Ante Trumbića bit će izloženo ispred portala stolne crkve“, *JD*, br. 271., 19. XI. 1938., 5.

²²³⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 544., 19. XI. 1938.

²²³⁹ Raspored programa objavljen je u mjesnom tisku. Vidi: „Raspored pogreba hrvatskog Velikana blgp. Dra Ante Trumbića“, *JD*, br. 272., 21. XI. 1938., 3.

²²⁴⁰ SR-AJ-37, ZMS, 19-138, HSS. Upute za pogreb blagopokojnog Dra Ante Trumbića 21. XI. 1938.

²²⁴¹ Službeno ime Odbora glasilo je „HSS i odbor splitskih hrvatskih društava na čelu sa H(hrvatskim) G(lazbenim) D(ruštvo) Tomislav.“ Vidi: „Sprovod dra Trumbića“, *ND*, br. 270., 18. XI. 1938., 6.; „U hrvatskom Pantheonu“, *JD*, br. 271., 19. XI. 1938., 3.

²²⁴² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 546., 21. XI. 1938.

između ostaloga, s više od 15 000 upisanih u knjigu žalosti, 200 priloženih vijenaca te više od 50 zastava.²²⁴³

Trumbićev sprovod nije prošao bez političkih incidenata. U uzavreloj predizbornoj atmosferi možemo reći da je prava slučajnost što nigdje nisu izbili ozbiljniji nemiri. O manjim izgredima na sprovodu govore nam dva dopisa: dodatni Masovčićev i onaj nepoznatog autora upućen Stojadinoviću.

Vladimir Matošić odbio je Berkovićev zahtjev za skidanjem državnih zastava s balkona gradske vijećnice, a kako je potonji navodno zaprijetio da će zastave masa silom odstraniti, policija je poduzela potrebne mjere. Odbor za pogreb također je uskratio aktualnom Gradskom vijeću na čelu s gradonačelnikom Matošićem sudjelovanje u ispraćaju, i to iz dvaju razloga: prvi je što se sprovodu trebao dati isključivo hrvatski karakter, a drugi što se Matošić i Općinsko vijeće nisu slagali sa životom i Trumbićevim hrvatskim političkim radom. Općinsko vijeće nije, stoga, sudjelovalo u sprovodu, iako je Općinska uprava, kako ističe Masovčić, pokazala dostojnu uspomenu prema Trumbiću prigodno uredivši grad za sprovod. Između vijenaca u pogrebnoj povorci našao se i Pavelićev što je izazvalo razne komentare među građanima. Jugoslavenski orijentirani građani bili su zgroženi njegovom pojavom, tvrdio je CP-ov dopisnik, i čudili se HSS-u što je dopustila da se takvo što dogodilo. Splitska policija nije bila sigurna je li vijenac uopće bio nošen na sprovodu pa je Masovčić spominjao mogućnost da je isti bio podmetnut u posljednji trenutak, i to bez znanja Odbora za pogreb.²²⁴⁴

Drugi izvještaj, znatno oštrij, Milanu Stojadinoviću poslao je nepoznati autor koji je naglasio da je Odbor za pogreb, isključivo sastavljen od HSS-ovaca, izdavao naređenja kojima se i vlast morala pokoravati tako da su se iz dućana i privatnih stanova, a ponekad i državnih ustanova, uklanjale državne zastave. Izvještaj je potvrdio ranije navode da su iz sprovoda bili isključeni svi vijenci s jugoslavenskim obilježjem, uključujući i onaj vladin te da sudjelovanje nije bilo dopušteno predstavnicima Banske vlasti i općine. Povrh svega, navodno se javno pred svima upečatljivo nosio Pavelićev vijenac.²²⁴⁵ Spomenuti je izvještaj Stojadinović poslao banu

²²⁴³ „Split je danas primio dra Trumbića“, *ND*, br. 272., 21. XI. 1938., 5.-6.; „I danas je Split u dubokoj žalosti“, *ND*, br. 273., 22. XI. 1938., 1.-2.; „Sa dubokom boli i zahvalnosti dočekala je dalmatinska Hrvatska mrtvo tijelo pok. dra Ante Trumbića“, *JD*, br. 272., 21. XI. 1938., 1., 4.-5.; „Split oko odra pok. dra Ante Trumbića“, *JD*, br. 273., 22. XI. 1938., 1.; „Odar pred stolnom crkvom“, *JD*, br. 273., 22. XI. 1938., 2.; „Veličanstveni sprovod dra Trumbića“, *ND*, br. 274., 23. XI. 1938., 1.-2., 7.; „Slava uspomeni njegovoj“, *JD*, br. 274., 23. XI. 1938., 1., 4.-5.; „Vijenci na sprovodu dra Trumbića“, *ND*, br. 275., 24. XI. 1938., 2.; „Narod hodočasti na grob dra Trumbića“, *ND*, br. 275., 24. XI. 1938., 5.

²²⁴⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 553., 24. XI. 1938.

²²⁴⁵ SR-AJ-37, 9-53, Politička pitanja u Primorskoj banovini, Izvod iz jednog pisma poslanog iz Splita 24. XI. 1938., N. N. Slične navode i optužbe nalazimo u članku „Jedna sramota koja pada na obraz onih, koji ne znaju da

Buiću uz zatražena dodatna razjašnjenja o postupcima državne vlasti te imenima uhićenika zbog pojave Pavelićeva vijenca. Na spomenuta pitanja Stojadinović nije dobio zatraženi odgovor.²²⁴⁶

Pretpostavljam da je ovom prilikom vlast dopustila potpunu slobodu Odboru za pogreb jer je bilo kakva intervencija mogla izazvati mogući politički incident i ozbiljnije žrtve, što bi opozicija svakako iskoristila na nadolazećim izborima. Bezuspješan pokušaj Splitske općine u sudjelovanju u Trumbićevom sprovodu samo pokazuje kako su strasti uzavrele u ovoj predizbornoj borbi.

5.3.2. Nastavak predizborne kampanje

Nakon Trumbićeva sproveda predizborna je kampanja nastavljena. U ovom ćemo se potpoglavlju, stoga, koncentrirati na posljednje djelovanje JNS-a, SDS-a, HSS-a i JRZ-a, te se potom osvrnuti na same izbore i postizbornu situaciju u Splitu. Na izborima je sudjelovala i organizacija *Zbor*, no ista nije održala nijedan predizborni skup u Splitu ili objavila program vezan uz komunalni razvoj grada. Jedina važnija informacija iz njenog djelovanja bilo je postavljanje Marina Bege za kandidata u gradu Splitu, sa zamjenikom Lukom Draganjom. Zapažena je i manja polemika organizacije s glasilom *Zov s Jadrana* oko pitanja nevezanih isključivo uz grad Split.²²⁴⁷

Poziv na JNS-ovu konferenciju s Anđelinovićem kao glavnim govornikom u mjesnom kinu potpisao je i Ivan Majstrovčić, što nas navodi na pitanje je li dotični zbilja napustio JNS kao što je prethodno najavljivao.²²⁴⁸ Prema Masovčićevom izvještaju konferenciji su uz JNS-ove pristaše nazočili i HSS-ovci s upadicama protiv Anđelinovića, koji je pravdao suradnja s Mačekom kao potrebom konsolidacije zemlje.²²⁴⁹ Sadržaj konferencije i broj uzvanika ironizirali su u JRZ-ovoj *Državi*.²²⁵⁰

Anđelinović se posebnim plakatom osvrnuo na svoje ranije političko djelovanje i važnost rješenja hrvatskog pitanja, „možda i najvažnijeg i jedinog unutarnjeg političkog pitanja jugoslavenskog naroda.“ Između ostaloga, pristajanje uz šestosiječanjski režim pravdao je

poštuju zasluge jednog pokojnika“, objavljenom u *Zovu s Jadrana* (br. 97., 7. XII. 1938., 3.) pa je moguće da je autor ista osoba.

²²⁴⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Milan Stojadinović Mirku Buiću 3. XII. 1938.

²²⁴⁷ „Vijesti iz pokreta“, *Vihor*, br. 20., 26. X. 1938., 4.; br. 21., 15. XI. 1938., 4.; „Računi i sredstva neprijatelja jedinstva“, *Vihor*, br. 21., 15. XI. 1938., 4.; „Račun i sredstva onih oko Zova sa Jadrana“, *Vihor*, br. 22., 6. XII. 1938., 7.; „Banovinska konferencija Zbora u Splitu“, *ND*, br. 249., 24. X. 1938., 6.

²²⁴⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5, dok. br. 987., Letak *Štovani gospodine*, Ivan Majstrovčić, Niko Bonetti, Ivan Katić, 23. XI. 1938.

²²⁴⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 562., 29. XI. 1938.

²²⁵⁰ „Dr. Angjelinović priznaje svoje grijehe“, *Država*, br. 57., 29. XI. 1938., 3.

nadom u rješanje ovoga pitanja, a navode o izdaji jugoslovenstva oštro je opovrgnuo isticanjem JNS-ove žrtve u korist „države i narodne cjeline.“²²⁵¹ Poseban plakat namijenjen mjesnim Jugoslavenima Split je opisivao kao grad Zvonimira, „puntarskog“ preporoda, Jugoslavenskog odbora i Riječke rezolucije, ukratko, grad koji najbolje može shvatiti aktualnu stranačku politiku i suradnju s HSS-om.²²⁵² JNS-ovu suradnju s HSS-om otvoreno su podržali i bivši orjunaši (Marko Kranjec, Berislav Anđelinović i drugi).²²⁵³

SDS je nakon odluke o izlasku na izbore, i to na paralelnoj listi Udružene opozicije, intenzivirala svoje djelovanje pa je u kratkom vremenu održala konferenciju i skup, uz, primijetio je Masovčić, „znatan broj ljevičarsko raspoloženih radnika.“²²⁵⁴ Leontićevo govore s konferencije objavljen u *Novom dobu* jasno pokazuje da su unatoč aktualnim izborima i dalje postojale znatne razlike u djelovanju između lokalnih organizacija HSS i SDS. Naime, govorom je mjesni vođa SDS-a ponovio kako su on i njegovi istomišljenici zagovarali jedinstveni istup svih strana (HSS-a, SDS-a i radnika/komunista) kako bi se pokazalo da narod nije orijentiran isključivo u jednom pravcu (hrvatskom, op. M. B.), no da takva inicijativa „nije bila adekvatno shvaćena od faktora koji dirigiraju lokalnom politikom HSS-a.“²²⁵⁵

Dušan Mangjer u članku objavljenom u *Jadranskom dnevniku* isticao je suvišnost paralelne liste SDS-a u Splitu, a i drugdje pa je zagovarao mišljenje da svi trebaju glasovati isključivo za HSS. Autor je, naime, držao da dodatna lista u Splitu jedino može pokazati nesuglasnost i nezadovoljstvo prema mjesnom vodstvu HSS-a, a općenito je „političkom i narodnom pogreškom“ držao činjenicu što su odnosi između lokalnih SDS-a i HSS-a „teški, skoro i neprijateljski.“²²⁵⁶ Tajništvo izbornog odbora SDS-a kratko je odgovorilo da je postavljanje paralelnih kandidatskih lista odluka vodstva SDK.²²⁵⁷

Držeći Leontićevo govore „demagoškim“, istaknuti je HSS-ovac Ivo Čulić podsjećao na Lenotićevo ranije sudjelovanje u *Orjuni*.²²⁵⁸ Prozvani vođa SDS-a oštro je odgovorio na idućem javnom predstavljanju kada je utvrdio da neki ljudi davaju lekcije, iako nemaju „moralne i

²²⁵¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 4., dok. br. 775., „Moj program – moj odgovor“, Budislav Grga Anđelinović, 25. XI. 1938.

²²⁵² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 992., Letak *Izbornici Splita*, 9. XII. 1938.

²²⁵³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 948., Letak *Jugoslavenski nacionaliste!*

²²⁵⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 579., 6. XII. 1938.

²²⁵⁵ „Sinoćnja konferencija SDS u Splitu“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1938., 3.

²²⁵⁶ „Još o paralelnim kandidaturama“, *JD*, br. 262., 9. XI. 1938., 4.

²²⁵⁷ „Paralelne liste SDS“, *ND*, br. 263., 10. XI. 1938., 3.; „Paralelne liste SDS“, *JD*, br. 264., 11. XI. 1938., 5.

²²⁵⁸ „Povodom govora dra Ljube Leontića“, *ND*, br. 281., 2. XII. 1938., 3.

intelektualne legitimacije za istim.“ Navodno je sam Maček osobnom intervencijom prekinuo ovu polemiku.²²⁵⁹

Dvije vodeće stranke u Splitu, JRZ i HSS, svoj su veliki zbor održale istoga dana, na istome mjestu (u gradskom kazalištu), samo u različito vrijeme. HSS-ov jutarnji skup ukupno je pohodilo oko 3 000 nazočnih, a među govornicima nalazili su se Kaliterna, zamjenik kandidata u Splitu Vjekoslav Ivanišević i Juraj Šutej, koji je naglasio da su Hrvati na liniji Split – Zagreb. U svome se govoru Šutej osvrnuo na zbivanja koja su dovela do njegove kandidature u Splitu, a Masovčić je vjerovao da je to napravio kako bi opovrgnuo glasine da je upravo on spriječio Trumbićevu kandidaturu.²²⁶⁰ Uz Split, Šutej je govorio i u Žrnovnici i Solinu, a prema pisanju HSS-u naklonjenog tiska kratku govorničku turneju dotičnoga popratilo je više od 11 000 nazočnih.²²⁶¹

Režim je zabranio širenje letaka sa Šutejevim govorom iz Splita, i to zbog nedozvoljenog sadržaja.²²⁶² Spomenuti letak ipak nalazimo u sklopu jednog izdanja *Jadranskog dnevnika*.²²⁶³ HSS je u posljednjim trenucima glasačima davala upute za glasanje, organizirala njihov prijevoz na biračka mjesta, dok su prigodni plakati isticali da glasovi za stranku znače glasove za slobodu, čovječnost i socijalnu pravdu.²²⁶⁴

Prema Masovčićevim riječima više od 2 000 nazočnih, a među njima ban Buić, Jablanović te predstavnici općine i stranačkih tijela, prisustovali su velikom JRZ-ovom večernjem skupu. Glavni govornici, Jozo Zelić, Matošić, Radica te jedan radnički predstavnik, uz veličanje Stojadinovića, kritizirali su rad svojih političkih protivnika, u prvom redu spomenutog Leontića. Zbor je završio poklicima u čast kralja, Jugoslavije, Stojadinovića i Matošića.²²⁶⁵ U JRZ-ovoj *Državi* i nacionalističkome *Zovu s Jadrana* govorilo se o veličanstvenom zboru pohođenom od strane najuglednijih građana raznih staleža kao dokazu žive jugoslavenske misli u gradu.²²⁶⁶

²²⁵⁹ „Predizborna konferencija SDS u Splitu“, *ND*, br. 282., 3. XII. 1938., 3.

²²⁶⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 579., 6. XII. 1938.

²²⁶¹ „Velike manifestacije HSS u Splitu, Solinu i Žrnovnici“, *JD*, br. 283., 5. XII. 1938., 2.-3.

²²⁶² HR-HDA-1361., Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska (dalje: Cenzura...), 1913.-1941., Kutija broj 29, Inv. broj 2408, Ka 1760 Pov/38, Kraljevska banska uprava Savske banovine; HR-HDA-1353, Grupa VI, Građanske stranke i društva (dalje: Građanske...), 1919.-1941., Kutija broj 3, Inv. broj 875, Banska uprava Savske banovine, Odjeljak za državnu zaštitu, pov II. broj 53490/38, 10. XII. 1938. O HSS-ovoj kampanji i pritisku režima više vidi u: Suzana LEČEK, „Hrvatska seljačka stranka i njeni gradski birači...“, 211.-216.

²²⁶³ „Veliki govor kandidata HSS za grad Split Dr Jure Šuteja“, *JD*, 1.-4.

²²⁶⁴ „HSS obavlja posljednje predizborne pripreme“, *ND*, br. 284., 6. XII. 1938., 3.; „Iz izborne kancelarije HSS“, *ND*, br. 281., 2. XII. 1938., 3.; „Završetak izborne kampanje“, *ND*, br. 285., 7. XII. 1938., 2.

²²⁶⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 579., 6. XII. 1938.; „Zbor JRZ u Splitu“, *ND*, br. 283., 5. XII. 1938., 3.;

²²⁶⁶ „Veličanstveni zbor JRZ u Splitu“, *Država*, br. 59., 6. XII. 1938., 3.-4.; „Jugoslavenski Split je progovorio“, *Zov s Jadrana*, br. 97., 7. XII. 1938., 1.-3.

Izborni plakat JRZ-a za grad Split pozvao je „Jugoslavene Splita i splitskih sela“ da glasuju za Vladu Matošića, „pravoga (rođenoga) Splicićanina“, koji će se jedini moći zauzimati za interese grada i njegovih sela u važnom trenutku kada Split zahvaljujući Stojadinoviću treba postati veliki grad.²²⁶⁷ Isticanje Matošića kao „pučkog sina“, odnosno „rođenog Splicićanina“ posebno se isticalo kao suprotnost u odnosu na Šuteja i njegovo „izvansplitsko“ podrijetlo. U Tartagliinoj ostavštini iz splitske Sveučilišne knjižnice imamo letak kojim je izrugivano predratno i ratno austofilstvo glavnih JRZ-ovih djelatnika u Primorskoj banovini: Stjepana Roce, Silvija Alfirevića i, zanimljivo, Vlade Matošića, optuženoga za protusrpski govor i izdaju.²²⁶⁸

Mjesnoj JRZ-u u prilog nije išla pojava pojava Radikalne socijalne stranke, koju je u Splitu predvodio mjesni obrtnik Blaž Duplančić. Dotični je u pismu Stojadinoviću tvrdio da unatoč tvrdnjama opozicije vladina lista „u ovim krajevima“ ima veće šanse za pobjedu te da će on (Duplančić) sve poduzeti kako bi do pobjede došlo. Ipak, potreban mu je bio novac za uspješnu propagandu.²²⁶⁹ Iako se ova lista trebala vezati uz JRZ-om, mjesno vodstvo i tisak štetnom su držali Duplančićevu listu, iz razloga što njezin nositelj nije uživao ugled u gradu.²²⁷⁰ Bez dovoljne podrške, ali i pod pritiskom Matošića i mjesnog JRZ-a, Duplančić je samo nekoliko dana prije izbora obavijestio Stojadinovića da odustaje od kandidature za grad Split. Kao glavni razlog odustajanja naveo je stav Nike Novakovića, no pretpostavljam da je pritisak splitskog JRZ-a bio još jači.²²⁷¹

Navodni Tartagliin poziv općinskim činovnicima da na nadolazećim izborima slobodno glasuju za Mačeka zabrinuo je režimske pristaše u Splitu.²²⁷² Matošić je od bana zahtijevao da podložnim činovnicima „natukne“ potrebu glasovanja za vladinu listu, a kako je Buić to navodno odbio, anonimni autor pismeno je od Stojadinovića zatražio telefonsku intervenciju u ovom pitanju. Svoju anonimnost autor je pravdao strahom da se sadržaj pisma ne otkrije, odnosno da samo pismo uopće ne dođe do Stojadinovića.²²⁷³ Među opozicijom kolao je letak

²²⁶⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., dok. br. 903., Letak *Jugoslaveni Splita i splitskih sela*

²²⁶⁸ SVKST, AIT, M-681/18.4 H, Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), Letak *O Stjepanu Roci generalnom sekretaru JEREZE i Narodne odbrane*

²²⁶⁹ SR-AJ-37, ZMS, 5-32, Predizborna kampanja, Primorska banovina, Izbori 1938., Blaž Duplančić Milanu Stojadinoviću

²²⁷⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 543., 19. XI. 1938.; „Iz sekretarijata JRZ“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1938., 6.; „Dvije liste JRZ u Splitu“, *ND*, br. 277., 26. XI. 1938., 2.

²²⁷¹ SR-AJ-37, ZMS, 5-32, Izbori 1938., Blaž Duplančić Milanu Stojadinoviću, 8. XII. 1938.

²²⁷² U slučaju Slavenskog Broda Suzana Leček navodi da je, unatoč naknadnoj odluci, došlo do otpuštanja državnih činovnika koji su glasovali za HSS. Vidi: Suzana LEČEK, Leček, „Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939.“, *Scrinia Slavonica*, 5/2005., br. 1., 1/2005., 229.-233.

²²⁷³ SR-AJ-37, ZMS; 5-32, Izbori 1938., anonimni autor Milanu Stojadinoviću 6. XII. 1938.

upućen „sveukupnom hrvatskom činovništvu“, kojim je ovaj sloj pozvan da svoje povjerenje pokloni Mačeku.²²⁷⁴

Još pri raspisivanju kampanje Radica je, kako smo vidjeli, Stojadinovića obavijestio o nužnosti pokretanja jednog dnevnog lista kojim bi se promovirala JRZ-ovu ideologiju i politiku. Tek početkom prosinca ova se ideja počela realizirati o čemu svjedoči Matošićevo pismo upućeno Stojadinoviću u kojem je aktualni splitski gradonačelnik poručio da mu je Ante Mastrović na raspolaganje stavio 12 000 dinara namijenjenih pokretanju jednog izbornoga humorističnoga lista. Budući da je izdavanje na samom početku „naišlo na neke smetnje“, Matošić je držao potrebnijim upotrijebiti novac za „korisnije stvari“. Zaključno Matošić je očekivao „mirno finale Vašeg (Stojadinovićevo, op. M. B.) pobjedonosnog marša!“²²⁷⁵

Dan uoči izbora CP-ov splitski dopisnik govorio je o „vrhuncu“ predizbornoga raspoloženja u Splitu i Primorskoj banovini, pri čemu su se napose istaknule Mačekove pristaše, popraćene hrvatskim zastavama, značkama, plakatima i klicanjima. Masovčić se izvještajem očešao o vlast navođenjem stavaka o slobodnom kretanju i agitaciji opozicije, koja je, štoviše, vršila pritisak nad činovnicima. Iako incidenti nisu bili zabilježeni, Masovčić je upozoravao da ipak postoji mogućnost terora provođenoga „odozdo“, izazvanog velikom napetošću (nejedinstvene) opozicije u kojoj je HSS u prvom planu isticala slobodnu Hrvatsku, SDS demokraciju, a JNS narodno i državno jedinstvo.²²⁷⁶ O sličnom su izbornom uzbuđenju govorili i u *Novom dobu* i *Jadranskom dnevniku*,²²⁷⁷ a dok je prvi dnevnik isticao potrebu slobodnog glasanja²²⁷⁸, u drugome su otvoreno pozivali da se na izborima manifestirana narodna svijest hrvatskog naroda.²²⁷⁹

Za razliku od mirnijih petosvibanjskih prosinački su izbori 1938. bili puni incidenata, o čemu nam svjedoči više izvještaja. U prvome od njih, Masovčićevom, navodilo se da je i prije otvaranja birališta skupina HSS-ovih pristaša pojavom na biralištima stvarala „raspoloženje za Mačeka.“ Postupak je izazvao JRZ-ovce koji su se također pojavili na biračkim mjestima.

²²⁷⁴ Tiskan u Vidovićevoj tiskari, letak je pozvao činovnike da slijede svoj (hrvatski) narod u borbi za narodna prava. Vidi: SVKST, AIT, M-681/18.4, f, g., Hrvatska seljačka stranka, Letak *Sveukupnom hrvatskom činovništvu!* 4. XII. 1938.

²²⁷⁵ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Lokalni organi vlasti. Vlade Matošić Milanu Stojadinoviću 6. XII. 1938.

²²⁷⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 584., 10. XII. 1938.

²²⁷⁷ Npr., vidi: „Za izbore vlada ogromno zanimanje“, *ND*, br. 286., 8. XII. 1938., 3.; „Posljednji izborni radovi u kancelariji HSS“, *JD*, br. 286., 8. XII. 1938., 5.; „Zavladala je izborna groznica...“, *ND*, br. 287., 9. XII. 1938., 3.; „Otkrivene nove nepravilnosti u biračkom spisku“, *ND*, br. 287., 9. XII. 1938., 3.; „Predizborno gibanje u Dalmatinskoj Hrvatskoj“, *JD*, br. 287., 9. XII. 1938., 5.; „Predizborno raspoloženje“, *JD*, br. 288., 10. XII. 1938., 5.

²²⁷⁸ „Sutrašnji izbori“, *ND*, br. 288., 10. XII. 1938., 2.

²²⁷⁹ „Svi na biralište“, *JD*, br. 287., 9. XII. 1938., 4.

Izorno popodne obilježio je incident između mladih pristaša HSS-a i JRZ-a oko pitanja kršenja prava glasovanja. Tijekom večeri je središte grada puno ljudi „zahvatila izvjesna psihoza“, istaknuo je Masovčić, dodatno potencirana manifestacijama i demonstracijama po gradu. Incident je nastao kada su se u policijsku stanicu blizu hotela „Belleuve“ pred naletom mladih HSS-ovaca sklonila dva mlada člana JRZ-a. Okupljene pristaše HSS-a tražili su da im se spomenuta dvojica izruče, a kada je policija to odbila i počela rastjerivati demonstrante, došlo je do napada kamenjem na policijsku stanicu i okolne policajce. Organi reda na to su odlučili upotrijebiti vatreno oružje pa je epilog svega bilo nekoliko ranjenih policijskih djelatnika i građana. Žestokim nastupom policije protjerani demonstranti u bijegu su oštetili nekoliko dućana. Pripadnici Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) spriječili su daljnju pljačku, a situaciju je konačno smirio Kaliterna, koji je uspješno pozvao prisutne na razlaz. Time se konačno uspostavio red i mir.²²⁸⁰ Po JRZ-ovom tisku, ovo je bio jasan dokaz terora „mačekovaca“ u Splitu.²²⁸¹

Detaljnije informacije o svim incidentima vezanim uz izbore nalazimo u fondu Okružnog suda u Državnom arhivu u Splitu. Uoči njih izvjesni Miloš Mosić prijavljen je zbog „revolucionarnih prijetnji“ jer je jednom policijskom stražaru, predstavivši se kao Ante Pavelić (!), rekao da će Hrvati, uz pomoć Italije i Njemačke, pobiti svu policiju, kralja i sve koji ne budu glasovali za Mačeka. Mosić je negirao prijavu što je sud uzeo u obzir jer optužnica naposljetku nije bila podignuta.²²⁸²

Mnogo ozbiljniji bili su događaji djelomično navedeni u Masovčićevom izvještaju. Prema izvještaju zamjenika policijskog upravitelja i višeg policijskog komesara Matutinovića riječ je zapravo bila o dvostrukim demonstracijama na temelju kojih je prijava podnesena protiv ukupno petnaest osoba zbog napada na organe vlasti te oštećenja imovine. Na dan izbora samo je glasovanje proteklo u relativnom miru, no ključnim je označen povratak HSS-ovih pristaša u grad nakon glasovanja u drugim mjestima te novonastalih manifestacija koje su „još više uzbudili i onako lako razdražljivu masu.“ U odnosu na Masovčićev izvještaj, razlika je što se sada navodi da su se dvojica JRZ-ovaca skrila na različita mjesta: jedan se nalazio u spomenutoj policijskoj stanici, a drugi u JRZ-ovim prostorijama. Pred oba mjesta okupila se masa, među kojom su u prvom slučaju zapaženi štapovima naoružani članovi HSZ-a. Uperena oružja dvojice stražara doveli su do bacanja kamenja i drugih predmeta na policijsku stanicu pa je

²²⁸⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 589., 12. XII. 1938.

²²⁸¹ „Teror Mačekove zaštite u Splitu i Primorskoj banovini“, *Država*, br. 61., 15. XII. 1938., 3.

²²⁸² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XVIII, Sig. Kzp. 1024/38, 8 Miloš Mosić

zatražena pomoć žandarmerije. U međuvremenu su istaknutiji HSS-ovci intervenirali tako da se masa počela razilaziti. Nova grupa demonstranata počela je demolirati trgovačke radnje u gradu na što je policija, dobivši pojačanje, krenula u ofenzivu podijeljena u dva dijela. Neki demonstranti počeli su napadati policiju stolovima, stolicama, kamenjima, i, po tvrdnjama izvještaja, revolverima. Policija je odgovorila pucnjevima, navodno u samoobrani. Novo policijsko pojačanje konačno je suzbilo demonstrante, a epilog svega bila je šteta od gotovo 100 000 dinara i deset ozlijeđenih građana, među kojima se nalazio i petnaestogodišnji Miljenko Smoje. Od mnoštva prijavljenih zbog incidenata možemo istaknuti nekoliko zanimljivih slučajeva: Milica Pocrnić, primjerice, osumnjičena je zbog klicanja protiv Srbije i Jugoslavije te napada na policajce; Mario Bešker što je predvodio grupu mlađih demonstranata koji su uz poklike u čast Mačeka i slobodne Hrvatske marširali gradom lupajući toljagama po izlozima trgovina; Antun Bilić zbog organiziranja skupina koja je razbijala trgovačke radnje te Krsto Milić radi poticanja mase na demonstracije. Ostale su prijave pretežito podignute zbog napada na policiju. Ovisno o različitim izvješćima pojedinih sudionika, navodila se brojka od čak 1 000 demonstranata u jednom trenutku. Protiv svih sudionika pokrenut je postupak, no samu optužnicu ni eventualnu presudu nisam našao u izvorima.²²⁸³

Što se tiče samoga glasovanja, prema podacima koje je iznio ban Buić u Splitu je od ukupno 15 612 glasača glasovalo njih 11 413, što je u postotcima iznosilo visokih 73, 1 % glasača. Bio je to uopće najviši zabilježeni postotak glasača koji su izašli na izbore u međuratnom Splitu. U odnosu na najmanje zabilježeni postotak u izborima za Ustavotvornu skupštinu dvadeset godina ranije, ovo je bilo dosta značajno, ali i simbolično. Sljedeće dvije tablice pokazuju nam a) izborne rezultate u Splitu i b) rezultate glasovanja među radnicima i namještenicima splitskoga brodogradilišta, podatak koji je od bana Buića prethodno zatražio Stojadinović.

²²⁸³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XVIII, Sig. Kzp. 1027/38, 9 Krsto Milić i dr. (14)

Tablica L.: rezultati prosinačkih izbora na području Splita²²⁸⁴

Ime stranke	Kandidat za grad Split	Zamjenik za grad Split	Broj glasova	Postotak
HSS	Juraj Šutej	Vjekoslav Ivanišević	8251	72, 3 %
JNS	Budislav Grga Anđelinović	Ivan Katić	250	2, 2 %
SDS	Ljubo Leontić	Miro Benzon	465	4, 07 %
UKUPNO OPOZICIJA			8966	78, 6 %
JRZ	Vlado Matošić	Ivan Šakić	2390	20, 9 %
Ljotić	Marin Bego		57 ²²⁸⁵	0,5 %
UKUPNO			11 413 / 15 612 (73, 1 %)	100 %

Tablica LI.: rezultati glasovanja u splitskom brodogradilištu²²⁸⁶

Broj glasača	Broj glasača (činovnici i namještenici)	Broj glasača (Radnici kvalifikacijski i manualni)
Glasovalo za HSS (Šutej)	18	292
Glasovalo za JRZ (Matošić)	15	45
Glasovalo za SDS (Leontić)	3	13
Glasovali za JNS (Anđelinović)		2
Glasovali za Ljotića (Bego)		3
Apstiniralo	9	51
Nije imalo pravo glasa (maloljetni)	2	356
Nije bilo upisano	20	301
Strani državljani		22
Radnici dva puta uvedeni		3
Ukupno	67	1088

Prva tablica pokazuje apsolutnu prevlast HSS-a na izborima. Možemo pretpostaviti da je prihvaćanje „lokalnog prijedloga“ o Šutejevom zamjeniku također pomoglo uspjehu stranke. Zanimariv izborni rezultat koji je ostvarila JNS pokazao je da suradnja s Mačekom nije bila uspješna. U odnosu na petosvibanjske izbore i dvostruke liste, režimski je predstavnik sada dobio gotovo 14 % glasova manje. Kao djelomičan razlog, uz jačanje HSS-a, nameće se nezadovoljstvo JRZ-ovih pristaša što je „novopridošli“ Matošić odmah, uz stranačke dužnosti, bio postavljen na mjesto kandidata grada Splita. Druga tablica ukratko pokazuje da

²²⁸⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić Ministarstvu unutrašnjih poslova, 11. XII. 1938.

²²⁸⁵ O rezultatima izborima Magazinović navodi: „Izbori u Splitu opet su prošli loše za nas, opet nastaje strah za egzistenciju, strah od željeznih šipki.“ Vidi: H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno...*, 70. Kurzydłowski ističe da su izbori 1935. i 1938. pokazali stvarnu nepopularnost organizacije. C. KURZYDŁOWSKI, *Ideology and Politics...*, 162.

²²⁸⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić Milanu Stojadinoviću, 29. XII. 1938.

Stojadinoviću, unatoč intenzivnoj propagandi i obaveznim posjetama brodogradilištu prilikom boravka u Splitu, birači zaposleni u splitskim brodogradilištima nisu poklonili naročitu pozornost.²²⁸⁷

Nekoliko dana nakon izbora Masovčić je pisao o vrhuncu „političke strasti“ u kojem je opozicija „davala bučni izraz radosti.“ U posebnom poglavlju posvećenom splitskom tisku vidjet ćemo kako je režim pisanje *Jadranskog dnevnika* iskoristio kako bi zabranio njegovo daljnje izlaženje. Budući da je atmosfera u gradu bila na rubu nereda, odluka splitske policije o zabrani širenja lažnih vijesti dovela je do smirivanja stanja, pogotovo nakon službeno objavljenih izbora. JRZ-ovi glasači isticali su teror opozicije na izborima i tražili zaštitu od vlade, a Masovčić je uz to dodao i da je opozicija u gradovima „vješto iskoristila zbunjenost“ dijela činovnika.²²⁸⁸ U kasnijem razdoblju u HSS-ovom tisku navodilo se da u samome Splitu nije dolazilo do masovnih otpuštanja činovnika kao u drugim mjestima, no da je svejedno zabilježeno mnogo slučajeva progona.²²⁸⁹

Ban Primorske banovine Mirko Buić nizom se izvještaja upućenima Ministarstvu unutarnjih poslova osvrnuo na izbore. Manji broj glasova režimskim predstavnicima tako je s jedne strane tumačio „nedovršenim orijentiranjem unitarističkih elemenata prema JRZ“, čime je ciljao ne nedavni priljev članova iz JNS-a, u prvom redu na Vladu Matošića, dok je drugi i važniji razlog vidio u pritisku i teroru „mačekovaca“. Neočekivani porast HSS-a vidio je u njenom ranijem i „upravo savršenom“ organiziranju, što je uključivalo jaku disciplinu, teror i rješavanje sviju nesuglasica uoči izbora.²²⁹⁰

Naknadnim je osvrtom za područje Primorske banovine Buić posebno isticao teror, psihički i fizički, posebno od pripadnika HSZ-a²²⁹¹, iako se nije detaljnije zadržao na ulogu Splita. Dodatno obrazlažući HSS-ov uspjeh, isticao je fascinaciju „hrvatskih seljačkih masa“ Mačekovim propagandom, koja je utjecala i na „kolebljive činovnike.“ Najvažnijim od svega čini se Buićevo pisanje da je problem bio što vlast nije zauzela jasan prema HSS-u. To se najbolje vidjelo kroz tri konstatacije: a) stranka formalno nije postojala, a posljednje tri godine

²²⁸⁷ Više o brodogradilištu vidi u: Ivan JELIĆ, „Prilog povijesti...“, 81.-169.

²²⁸⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 603., 17. XII. 1938.

²²⁸⁹ „Dokle s progonima?“, *ND*, br. 50., 28. II. 1939., 2.; „Premještaj poštanskih kontrolora“, *ND*, br. 49., 27. II. 1939., 6.; „Na općini još nisu izvršene reparacije nepravda Stojadinovićeveg režima“, *HG*, br. 54., 4. III. 1939., 6.; „Što je sa reparacijama izbornih nepravda u Splitu?“, *HG*, br. 68., 21. III. 1939., 3.; „Još jedna žrtva imenovanih opć. upravljača“, *HG*, br. 74., 28. III. 1939., 3. O progonima vidi: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 634.-637.

²²⁹⁰ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić Ministarstvu unutrašnjih poslova, 11. XII. 1938.

²²⁹¹ U ulozi HSZ na izborima vidi u: Željko KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb, 2015., 222.-234.

održavala je zborove i sastanke²²⁹²; b) iako je zakonom bilo zabranjeno, dopuštalo se isticanje hrvatskih nacionalnih boja; c) vlast je dopuštala HSS-u propagiranje svoje politike nakon što je u svoje ruke preuzela općine. Moguće je da je ovim pisanjem Buić ciljao i na banovanje svoga prethodnika Jablanovića. Nadalje, Buić je HSS-ov uspjeh vidio i u postojanju njenih organizacija (Seljačka sloga i Gospodarska sloga), kao i knjizi Rudolfa Bićanića *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, koja se držala nepobitnom istinom.²²⁹³ Naposljetku, spominjući JRZ, Buić je samo kratko naveo da stranka nije postigla željeni rezultat zbog kasnog početka propagande i malog broja vođa na terenu za vrijeme kampanje.²²⁹⁴

U historiografiji se isticalo da je Stojadinović pokušao napraviti svojevrsni kult vođe, praćen zelenim košuljama.²²⁹⁵ Pismo Branka Radice, relativno novoga člana JRZ-a, upućeno samome Stojadinoviću pokazuje nam kako su njegove (Stojadinovićeve) pristaše gledale u predsjednika vlade, ali i suptilno pokušavale djelovati na promjene u politici. Radica je prije svega naveo da mu kao „fanatični pristalica najsrdačnije čestita“ na izbornoj pobjedi, u kojoj je vidio napredak državnoga i nacionalnog života. U samom Stojadinoviću Radica nije vidio isključivo stranačkog šefa „i djelima legitimiranog velikog državnika, već dugo očekivanog Vođu Nacije“, pa mu je u jednom dijelu pisma rekao: „Vama je, Ekscelencijo, suđeno da preko trnovitih staza stupate k lovorikama pobjeda.“

U središnjem je dijelu pisma Radica naglasio da su izbori na prvo mjesto ponovno postavili „odozgo od demagoga“ stvoreno hrvatsko pitanje. Time je Radica u prvom redu ciljao na Radića, no za aktualnu situaciju podjednako je krivio političare s objiju strana, ali i „hrvatske mase“ što nisu „izgradile državnu svijest, već uvijek bile u opoziciji.“ Podsjetio je i na veliki broj javnih radova u Primorskoj banovini, koji JRZ-u nisu donijeli porast glasova, te opasnost da HSS u samoupravama dobije još veću podršku. Rješenje problema i poboljšanje opće situacije Radica je vidio u savezništvu sa SDS-om, koja je prema njegovim tvrdnjama dobila oko 130 000 glasova. Međusobnom suradnjom SDS i JRZ bi imale 285 000 glasova u odnosu

²²⁹² Stojadinovićeve je vlada tijekom 1937. i 1938. „dopuštala dosta veliku slobodu još uvijek zabranjenoj HSS“, kako bi sklopila dogovor s Mačekom oko rješenja „hrvatskog pitanja.“ Vidi: Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „Kako se je dr. Vladko Maček poslužio financijskim poteškoćama Jugoslavije da bi postao vođa opozicije na parlamentarnim izborima 1938. godine“, *Historijski zbornik*, LIV/2001., 105.

²²⁹³ Bićanićeve knjiga tiskana je u Hrvatskoj narodnoj tiskari vlasnika Stjepana Vidovića, no uskoro ju je pri objavljivanju zaplijenilo Držano tužiteljstvo. Vidi: SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, KP 19/38. O utjecaju knjige više vidi u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Kako se je dr Vladko Maček...“, 101.-114.

²²⁹⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Mirko Buić Ministarstvu unutrašnjih poslova, 11. XII. 1938.

²²⁹⁵ Trumbić navodi da je Niko Novaković u razgovoru Meštroviću priznao da vlada (JRZ) radi na uvođenju fašizma preko uniforma koje će biti maslinasto zelene. Vidi: S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 425.-426., bilješka (br. 201) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 4. II. 1938.

prema Mačekovih 500 000, no time bi mogli „cijepati homogenost opozicije u etapama“, prvo u Primorskoj, a onda u Savskoj banovini.²²⁹⁶

Prosinački su izbori jasno pokazali da je HSS imala potporu većine splitskih građana te da su svi pokušaji režima za stjecanjem potpore, između ostaloga i Stojadinovića osobno, ostali bez većeg uspjeha. Ukratko, na ovim se izborima Split čvrsto vezao uz ostatak hrvatskog teritorija, s daljnjim očekivanjem promjena u unutarnjem kursu vlade.

5.4. Djelovanje Jadranske straže i sukobi unutar nje

Jedna od najmasovnijih i najznačajnijih prividno nepolitičkih organizacija u prvoj jugoslavenskoj državi svakako je bila Jadranska straža, osnovana u veljači 1922.²²⁹⁷ Pod pojmom „prividno nepolitička organizacija“ želimo reći da je unatoč propagiranoj nepolitičnosti utjecaj politike ipak bio znaменit, što će se pokazati dalje u tekstu.²²⁹⁸ Valja naglasiti da je ovo tijekom čitavoga međuratnog razdoblja bila jedina masovnija i znatnija organizacija u državi sa sjedištem u Splitu.²²⁹⁹ Ovo poglavlje govorit će o djelovanju i sukobima unutar Jadranske straže u drugoj polovici 1930-ih, no manja će se pozornost posvetiti njenoj ideologiji, vezama s režimom i prethodnim zbivanjima, od kojih su neki i ranije navedeni u tekstu. Naglasak će se, dakako, dati djelovanju Organizacije u Splitu.

Prema sačuvanome pravilniku među ciljevima Jadranske straže navodilo se: „čuvanje nacionalnog obilježja i tradicije jugoslavenskog mora i primorja, buđenje u svim slojevima naroda svijesti o važnosti mora i primorja, unapređenje iskorištavanja jugoslavenskog mora i primorja za sve državne i narodne potrebe.“ Vrhovno tijelo Organizacije bila je Glavna skupština, ispod koje se nalazio Glavni odbor, nakon čega su slijedili oblasni odbori (njih ukupno 19), oblasne skupštine, mjesni odbori i ostala tijela.²³⁰⁰ Iako to nigdje nije eksplicitno navedeno, jasna je oštra suprotnost Jadranske straže u odnosu s Italijom, odnosno da je sama organizacija nastala kao posljedica osjetljivih odnosa s jadranskim susjedom. Uostalom,

²²⁹⁶ SR-AJ-37, ZMS, 63-383, Prepiska sa ličnostima lokalnog odnosno regionalnog značaja. Primorska banovina. Branislav Radica Milana Stojadinoviću, 20. XII. 1938.

²²⁹⁷ O osnivanju više vidi u: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 25.-28.

²²⁹⁸ Igor Tchoukarine navodi da je Jadranska straža bila „izrazito politična.“ Vidi: Igor TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea: The Adriatic Guard and Identity Politics in Interwar Yugoslavia“, *Austrian History Yearbook* 42/2011., 38.

²²⁹⁹ Tijekom čitavog međuratnog razdoblja postojala je mogućnost da se središte Organizacije premjesti u Beograd. Vidi: I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 39.

²³⁰⁰ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 45, Inv. br. 3457a, Pravila „Jadranske straže“ i osnivanje sjedišta u Samoboru. Vidi i: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 81.-96.

prilikom poziva na preplatu upozoravalo se na talijansko svojatanje istočnojadranske obale te dužnost Organizacije da svojim djelovanjem upozori narod na tu pogubnost.²³⁰¹

O ideologiji Jadranske straže, njezinom djelovanju, organizaciji i izdavačkoj djelatnosti postoje radovi nekolicine autora pa ćemo dodati još nekoliko novih podataka. Vodstvo Organizacije tijekom čitavog međuratnog razdoblja isticalo je da okuplja čitavu naciju, bez obzira na pripadnost različitim plemenima ili vjerama.²³⁰²

Da je Jadranska straža održavala bliske veze s vladajućim režimom²³⁰³, svjedoči što je dužnost njezina zaštitnika obnašao Petar II.²³⁰⁴ Nije iznenađenje, navodi Stipica Grgić, što je Organizacija prihvatila šestosiječanjski režim²³⁰⁵ i s njima pripadajuće jugoslavenske simbole, dok je zauzvrat dobila novčanu potporu.²³⁰⁶ Sličnu konstataciju iznosi i Igor Tchoukarine navodeći da se Organizacija formalno uzdržavala novcem od članstva i privatnih donacija, no da veze s režimom i govore u prilog dodatne pomoći. Po istome autoru, Jadransko more imalo je ključnu ulogu u „mobilizaciji kolektivnoga identiteta“ nove jugoslavenske nacije, u suprotnosti s talijanskim imperijalizmom.²³⁰⁷

Deseta godišnjica Jadranske straže prigodno je obilježena tiskanjem posebne spomenknjige pod uredništvom tajnika Nike Bartulovića.²³⁰⁸ Na samom početku spomenice nalazile su se slike Aleksandra i Petra II., uz Aleksandrove riječi o „vjernim čuvarima Jadrana.“ Potom je slijedio Tartagliin prigodan tekst o važnosti mora i ovoga „nacionalnog i kulturnog udruženja svih sinova Jugoslavije bez obzira na pleme, vjeru i politička osvjedočenja.“²³⁰⁹

Dodao bih još da je među članovima i vodstvom Jadranske straže očito vladao pluralizam mišljenja. Time se misli da je nekima u prvom planu bila potreba pomorske

²³⁰¹ SVKST, AIT, M-681/9.7 Jadranska straža, Uprava glasnika *Jadranska straža* Split – Poštovani gospodine!

²³⁰² I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 33.-51.

²³⁰³ Organizacija je tijekom 1920-ih također održavala bliske veze s *Orjunom*. Vidi: I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 39.

²³⁰⁴ Prijestolonasljednik Petar za vrijeme boravka u Splitu sredinom 1930. dobio je odoru Jadranske straže i druge prigodne darove. Vidi: „Dar Jadranske straže Prestolonasljed. Petru“, *ND*, br. 124., 30. V. 1930., 2. Kada je dotični preuzeo dužnost, Jadranska straža mu je poručila da će „bezgraničnim požrtvovanjem i energijom“ raditi na „dobro njega i nedjeljive Jugoslavije.“ Vidi: SR-AJ-74, Dvor..., 109-166, br. 7301/34, Izvršni odbor Jadranske straže Maršalu dvora Nj. V. Kralja Petra II., 29. X. 1934.

²³⁰⁵ Posebnim je proglasom Organizacija istaknula da će isticati unitarističku misao te služenje kralju i domovini. Vidi: C. A. NIELSEN, *One State...*, 256.-260., I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 38.-39.

²³⁰⁶ S. GRGIĆ, „Pantheon on a tablecloth...“, 461.

²³⁰⁷ I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 33.-51.

²³⁰⁸ Bartulović je obnašao dužnost prvog tajnika Jadranske straže. Vidi: „Konstitucija Izvršnog Odbora 'Jadranske straže'“, *JP*, br. 166., 20. VII. 1929., 5.

²³⁰⁹ *Spomenica prigodom desetogodišnjice udruženja Jadranska straža: 1922-1932*, (gl. ur. Niko Bartulović), 1932., Beograd. Tartaglia je i prigodnim govorom također pozvao „sve sinove Jugoslavije, sve Hrvate, Srbe i Slovence“ na pristup organizaciji. Vidi: „Veličanstvena proslava Jadranskih stražara“, *JP*, br. 43., 22. II. 1932., 2., N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 50.-53.

orijentacije države, drugima s time usko povezana borba protiv talijanskog imperijalizma, trećima isticanje narodnog i državnog jedinstva, odnosno širenje jugoslavenske misli²³¹⁰, a četvrtima, koji su se pojavili posljednji krajem 1930-ih, u Jadranskoj su straži u prvom redu vidjeli hrvatsku organizaciju.

Prvi predsjednik Organizacije od njenog nastanka do smrti 1927. bio Juraj Biankini, koji je, primjerice, u jednom pismu Tresiću Pavičiću bio zadovoljan širenjem Jadranske straže unutar zemlje, no ne i stanjem u inozemstvu, kako brojem organizacija, tako i novčanom pomoći iseljenika.²³¹¹

Nakon Biankinija vodstvo Jadranske straže preuzeo je Ivo Tartaglia, s dodatnom titulom predsjednika njenog Izvršnog i Glavnog odbora tijekom zasjedanja 1929..²³¹² Tartaglia je pokušao proširiti djelovanje Organizacije pa je, primjerice, zajedno s Primorskim savezom za unapređenje turizma u Splitu, u kojem je on također stajao na čelu, inicirao stvaranje „Arhiva za propagandu Jadrana“, društva kojemu je cilj bio jasno naveden u njegovom naslovu.²³¹³

Na kraju ovoga „općenitoga“ dijela možemo još navesti da se nezadovoljstvo unutar Jadranske straže zbog izostanka pomorske orijentacije zemlje javilo još za života Aleksandra I. Karađorđevića u prvoj polovici 1930-ih pa Tchoukarine zaključuje da je organizacija postala problematična za vlast zbog kritika upućenih prema njemu režimu i prototalijanskog stava.²³¹⁴

Što se tiče ukupnog broj članova, u tiskovinama, raznim priopćenjima i radovima povjesničara naići ćemo na različite podatke. Neke su novine tako 1930. govorile o 40 000 članova.²³¹⁵ Povodom desete godišnjice Otokar Lehman u *Jadranskoj pošti* objavio je brojku od 70 000 članova, raspoređenih u 507 ogranaka, a te navode prihvatio je i Tchoukarine.²³¹⁶ Suprotno ovim iznosima Tartaglia je na prigodnom govoru kojim se obilježilo deset godina djelovanja naveo broju od 100 000 članova, no moguće je da je spomenuta brojka bila pretjerana, odnosno da je obuhvaćala i djecu.²³¹⁷ Krajem 1934. Jadranska straža u dopisu kraljevoj kancelariji iznijela je sljedeće podatke o svome dotadašnjem djelovanju: 798 ogranaka, 98 500 članova, 24 848 održanih predavanja, 1 250 ekskurzija (s gotovo 50 000

²³¹⁰ Radica navodi da je Jadranska straža okupljala „svu inteligenciju jugoslavenske orijentacije.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*, 62.

²³¹¹ HR-DAS-178., OF ATP, Kutija br. 1., I/56, Juraj Biankini, 26. XII. 1926.

²³¹² „Kongres Jadranske straže u Sarajevu“, *JP*, br. 146., 25. VI. 1929., 1.; „Sa glavne skupštine Jadranske straže u Sarajevu“, *ND*, br. 159., 26. VI. 1929., 4.

²³¹³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 82., Društveni ugovor Primorski savez za unapređenje turizma u Splitu i Jadranska straža.

²³¹⁴ I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 40.-41.

²³¹⁵ „Za 100 000 članova Jadranske straže“, *ND*, br. 28., 4. II. 1930., 2.

²³¹⁶ „Prvi dani organizacije 'Jadranske Straže'“, *JP*, br. 40., 18. II. 1932., 2.

²³¹⁷ „Veličanstvena proslava Jadranskih stražara“, *JP*, br. 43., 22. II. 1932., 2.

posjetitelja) te 1 340 856 tiskanih primjeraka *Jadranske straže*.²³¹⁸ Navodima Norke Machiedo Mladinić o 180 000 članova Tchoukarine se usprotivio objašnjenjem da ista gotovo sigurno sadrži i imena dječjih članova, njih čak 80 000, pa, uz ranije prihvaćene Lehmanove podatke, iznosi da je 1935. broj članova iznosio oko 68 000.²³¹⁹

U Splitu je osim središta djelovao i Oblasni i Mjesni odbor, a veću potporu u radu Organizaciji davala je *Jadranska pošta* tijekom svoga izlaženja.²³²⁰ Unatoč sukobu s Tartagliom i Masovčićevim navodima, i u *Novom dobu* do kraja 1933. možemo naići na pojedine informacije vezane uz djelovanje Jadranske straže.²³²¹

Ipak, niz izvora upućuje nas na zaključak da Jadranska straža u Splitu, preko spomenutih odbora, nije uhvatila većeg zamaha. Oblasni odbor u Splitu tako je 1928. navodno imao malo više od 3 100 članova, godinu dana poslije broj je povećan na gotovo 5 250, no vodeći članovi i dalje su isticali da još nije postignut optimalan broj.²³²²

Mjesni odbor u prvoj je polovici 1930. konstatirao da je intenzivnom propagandom potrebno povećati broj članova koji bi bio primjeren ugledu Organizacije u Splitu.²³²³ Kako brojka nije dostigla predviđenu vrijednost, Tartaglia je sredinom 1934. na sastanku Mjesne organizacije priznao da Jadranska straža u samom Splitu nije dosegla „zamah“ kakav je trebala, a krivca za takvo stanje vidio je u pasivnosti dotadašnjih mjesnih vođa.²³²⁴ U tom smjeru očito se krenulo s intenzivnijim djelovanjem pa je u drugoj polovici godine otvorena čitaonica Organizacije u Splitu.²³²⁵

Tartaglia se u prvom razdoblju vođenja Jadranskom stražom u razdoblju od 1927. do 1934. susreo s više nezadovoljnika, a jedan od njih bio je Ante Tresić Pavičić, koji nije želio i dalje pripadati Organizaciji obrazloženjem da je ista tehnički netočno i bez pitanja koristila neke njegove radove. Važnije, dodao je i da Jadranska straža s istoimenim glasilom „ni iz daleka“ nije vršila predviđenu joj zadaću. U odgovoru je Izvršni odbor ironizirao ulogu Tresića Pavičića u (bezuspješnom) „spašavanju“ državne mornarice 1918.²³²⁶

²³¹⁸ SR-AJ-74, Dvor..., 109-166, br. 7301/34, Izvršni odbor Jadranske straže Maršalu dvora Nj. V. Kralja Petra II., 30. X. 1934.

²³¹⁹ I TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 37.

²³²⁰ „Za prvih 100.000!“, *JP*, br. 203., 3. IX. 1929., 3.; „Kongres Jadranske Straže“, *JP*, br. 257., 4. XI. 1932., 2.; „Nakon Kongresa Jadranske straže u Skoplju“, *JP*, br. 261., 9. XI. 1932., 9.-13.

²³²¹ „Porast članstva Jadranske straže u Splitu“, *ND*, br. 40., 18. II. 1930., 5.; „Desetgodišnjica Jadranske Straže“, *ND*, br. 41., 19. II. 1932., 5.; „10-godišnjica Jadranske Straže“, *ND*, br. 43., 22. II. 1932., 4.

²³²² „Oblasni Odbor Jadr. Straže Split u prošloj godini“, *ND*, br. 239., 14. X. 1930., 5.

²³²³ „Mjesni zbor Jadranske Straže“, *ND*, br. 64., 18. III. 1930., 5.

²³²⁴ „Mjesni odbor Jadranske Straže u Splitu“, *JD*, br. 53., 23. V. 1935., 5.

²³²⁵ „Otvorenje čitaonice Jadranske straže“, *JD*, br. 164., 1. X. 1934., 5.

²³²⁶ HR-DAS-178., OF ATP, Kutija broj 6., br. 3127/39, Jadranska straža 21. IV. 1933.

Mnogo ozbiljniji incident zbio se u rujnu 1933. između Organizacije (Tartaglie) i dalmatinskog pravoslavnog episkopa Irineja Đorđevića.²³²⁷ Prema izmijenjenim pismima glavnih protagonista možemo rekonstruirati što se točno dogodilo. Episkop i pratnja, naime, u Split su doputovali kako bi sudjelovali u svečanoj proslavi blagoslova školskog broda i svečane zastave pomlatka Jadranske straže. Vlak kojim su putovali kasnio je pa ih je na stanici jedini dočekaio pravoslavni svećenik prota Sergije Urukalo. Dotični je obavijestio goste da je svečanost već završila jer je započela prije planiranog vremena. Nezadovoljni episkop bio je i dodatno ljut što su pravoslavni predstavnici više sati čekali u Splitu bez ikakva obraćanja iz redova Jadranske straže. Ovaj „nezabilježeni tretman“ držao je uvredom prema Srpskoj pravoslavnoj Crkvi pa tražio zadovoljštinu od Jadranske straže zaprijetivši da će u suprotnome učiniti „sve drugo što (mu) stoji na raspoloženju“ kako bi zaštitio Crkvu i njene članove u Straži. Skinuvši svaku odgovornost sa sebe, prijetnju je završio porukom da će „zažaliti ako Jadranska straža, kao ustanova, bude imala teških dana.“²³²⁸

Tartaglia je odmah žustro reagirao i na samom početku tvrdio da je riječ zaista bila o „nedoličnom postupku“ prema episkopu i njegovoj pratnji. Više je puta izrazio žaljenje zbog nastale situacije, no odbio je navode da je Organizacija kriva za propuste iz više razloga. Prije svega, naveo je da episkop prethodnim pismom nije jasno naveo da će pristupiti svečanosti te je držao da je čitava situacija mogla ispasti drugačija da su osobe koje su znale za dolazak to javile njemu ili bilo kojem drugom članu Odbora. Time je u prvom redu mislio na protu Sergija Urukala, koji je cijelo vrijeme stajao kraj njega (Tartaglie), a o dolasku episkopa izvijestio ga je tek navečer. Držeći takav postupak „interesantnom konstatacijom“, Tartaglia je poručio episkopu da su mu „činjenice iskrivljene sam Bog zna u kojem cilju.“ Kao zaključak svega Tartaglia je vjerovao da se vodstvo Organizacije namjerno nije željelo obavijestiti o dolasku gostiju, no episkopu je bio spreman pružiti „satisfakciju u granicama“, iako se nije navelo što se pod time mislilo.²³²⁹ Podatak iz Trumbićevih bilješki navodi da je pravoslavni vladika iz Šibenika, a po svemu sudeći riječ je upravo o Đorđeviću, ranije izjavio da mrzi Split jer su

²³²⁷ Đorđević je ustoličen početkom 1932. Zanimljivo je što u mjesnom tisku nalazimo na Đorđevićevu zahvalu Račiću povodom čestitki potonjega na imenovanju. Đorđević je tako naglasio da u Dalmaciji dolazi kao iskreni pobornik „vjerske srdačnosti i narodnog jedinstva, sloge i bratstva.“ Vidi: „Zahvala gradonačelniku“, *JP*, br. 20., 26. I. 1932., 4., „Zahvala episkopa d. ra Gjorgjevića d. ru Račiću“, *ND*, br. 19., 25. I. 1932., 6. Također, sredinom iste, 1932. godine Đorđević je posjetio Split, a u „odboru za doček“ nije bilo Tartaglie, već podbana Zdravkovića. Moguće je, stoga, da je ovaj sukob bio samo nastavak prethodnih nesuglasnosti. Vidi: „Nj. Preosveštenstvo episkop Dr. Irinej Djordjević u Splitu“, *JP*, br. 135., 13. VI. 1932., 3., „Prva posjeta episkopa d. ra Irineja“, *ND*, br. 135., 13. VI. 1932., 5.

²³²⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 1932., Pravoslavni episkop Irinije Đorđević Ivi Tartaglii, 27. IX. 1933.

²³²⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 132., nedatirani dokument.

Hrvati katolici!²³³⁰ Kako je Organizacija najnormalnije nastavila sa svojim djelovanjem, čini se da je isprika bila prihvaćena.

Na prethodnim smo stranicama vidjeli kako je Vinko Brajević, urednik splitskoga dnevnika *Novo doba*, vodio dugogodišnju borbu protiv Tartaglije tražeći odlazak potonjega s mjesta predsjednika Jadranske straže. Do Tartagliine ostavke naposljetku je i došlo krajem 1934., kao posljedicom objavljivanja Zagrebačkog memoranduma. Po svemu sudeći, Tartaglii su najviše smetale optužbe da kao predsjednik Organizacije nije smio potpisati jedan „antidržavni dokument.“ Dužnost predsjednika preuzeo je dotadašnji potpredsjednik Ivo Stalio. Tartagliina ostavka dovela je i do trenutačne podjele među mjesnim odborima Organizacije pri čemu se pojedini članovi podržavali ostavku, a drugi tražili njeno povlačenje.²³³¹

Četvrti po redu glavni kongres Jadranske straže planiran u Ljubljani tijekom rujna 1935. bio je napose važan jer je trebao odgovoriti na pitanje hoće li vodstvo Organizacije ponovno preuzeti Tartaglia ili netko drugi, te je možda odvesti u skroz drugom pravcu. Prvoj mogućnosti usprotivili su se unutar *Novoga doba* podsjećanjem na sve prethodne zamjerke upućene prema Tartaglii, uz dodatne kritike koje su govorile da se odlučuje zapravo hoće li Organizacija biti pravo udruženje ili skupina ljudi s vlastitim interesima.²³³²

Kongres je s radom započeo 6. rujna, na rođendan prijestolonasljednika Petra II. Na otvaranje je svečano pozvan i predsjednik vlade Milan Stojadinović kako bi prisustvovao ovoj „velebnoj nacionalnoj manifestaciji jugoslavenskog naroda za naše more i za naše nacionalne svetinje.“²³³³ Sljedeća tablica pokazat će broj članova oblasnih odbora diljem zemlje te s njima popraćen broj delegata. Iako nepotpuni, podatci nam ipak pružaju bolju sliku u rad Jadranske straže.

²³³⁰ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 329.-335., bilješka (br. 125) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Split, 23. IX. 1932.

²³³¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 53., nepoznati autor Ivi Tartaglii, 5. XII. 1934.; Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 23. XI. 1934.

²³³² „Pred kongres *Jadranske straže*“, *ND*, br. 206., 3. IX. 1935., 2.; „Povodom izvještaja Jadranske straže za kongres“, *ND*, br. 207., 4. IX. 1935., 2.; „Na pretkonferenciji *Jadranske straže* nije došlo do sporazuma“, *ND*, br. 208., 5. IX. 1935., 2.

²³³³ SR-AJ-37, ZMS, 22-172, Jadranska straža – udruženje, a) Izvršni odbor Jadranske straže Milanu Stojadinoviću, 22. VIII. 1935.

TABLICA LII.: broj članova i delegata Jadranske straže na IV. kongresu u Ljubljani²³³⁴

Ime Oblasnog odbora	Broj članova	Broj delegata	Ime Oblasnog odbora	Broj članova	Broj delegata
Beograd	6 933	7	Cetinje		
Dubrovnik	1 613		Karlovac	1497	
Kragujevac	754		Ljubljana	10 246	11
Maribor	6 291	7	Niš	1 627	2
Novi Sad	2 552		Osijek	5 209	6
Petrograd	6 477	7	Priština	267	
Sarajevo	4 631	5	Skoplje	3 598	4
Split	2 572		Sušak	2 171	
Valjevo	4611	5	Zagreb	12 343	12
Zaječar	507	5			

Tablica pokazuje gotovo sve članove Jadranske straže unutar zemlje (izuzev Cetinja) te većinu delegata. Barem prema ovim izloženim podacima Jadranska straža u ovom je trenutku imala malo manje od 74 000 pripadnika. Odmah možemo uočiti i da je Oblasni odbor u Splitu spadao u donju skupinu po broju članstva. To nam samo pokazuje da Jadranska straža, u ovom trenutku još držana unitarističkom organizacijom, u Splitu nije imala znatniju potporu.

Na kongresu je Tartaglia ponovno izabran za predsjednika Glavnog i Izvršnog odbora Jadranske straže s ukupno dobivena 74 glasa, dok je protukandidat imao 35 glasova. Također, Tartagliina lista suradnika²³³⁵ dobila je 81 glas, a lista protukandidata 35 glasova.²³³⁶ Iz ovoga možemo zaključiti da su neki delegati apstinirali prilikom prvog izbora. Nezadovoljno rezultatima, u *Novom dobu* ironično su poručili da očito član uprave talijanskog društva također može biti i predsjednik Organizacije.²³³⁷

Po završetku kongresa neki istaknutiji režimski eksponenti u Splitu osvrnuli su se na događaje. U izjavi je Jakša Račić poručio da je bio spreman prihvatiti kandidaturu za mjesto predsjednika da mu je ista bila ponuđena, dok je Mirko Buić demantirao povezanost s glasinama

²³³⁴ SR-AJ-37, ZMS, 22-172, Jadranska straža – udruženje, 22-172, a) Izvršni odbor Jadranske straže Milanu Stojadinoviću, članovi po oblasnim odborima, delegati, 22. VIII. 1935.

²³³⁵ Novu upravu predvodio je Tartaglia, a u Izvršnom odboru bili su Ivo Rubić, Dane Matošić, Dragoljub Todorčević i drugi. Vidi: „Nova uprava *Jadranske straže*“, *JD*, br. 211., 10. IX. 1935., 7.

²³³⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Izvršni odbor Jadranske straže u Splitu Ivi Tartaglii, 11. IX. 1935.

²³³⁷ „Član uprave *Monte Promina* može biti predsjednikom *Jadranske straže*“, *ND*, br. 211., 10. IX. 1935., 2.

o svojoj kandidaturi.²³³⁸ U nacionalističkome *Zovu s Jadrana* javno je zatražen odgovor oko nekih pitanja djelovanja Jadranske straže.²³³⁹

Po ponovnom preuzimanju dužnosti predsjednika Tartaglia je još jednom pozvao sve građane na pristup Organizaciji, pri čemu je naglasio da će Jadranska straža postati „prava narodna ustanova“ tek kada u nju budu pristupali svi građani, „bez razlike političkog, vjerskog i kulturnog shvaćanja.“²³⁴⁰

Nezadovoljan načinom vođenja Jadranske straže, a očito motiviran i drugim razlozima, glavni tajnik organizacije Dragoljub Todorčević sredinom 1936. poslao je povjerljivi (op. M. B.) referat Tartaglii. Tim potezom započeo je dugotrajni međusobni sukob između predsjednika i tajnika Jadranske straže, koji je ovoj organizaciji svakako donio znatnu štetu u njenom djelovanju. Povod referatu bio je ranije sklopljeni ugovor Jadranske straže s Hrvatskom štamparijom Stjepana Vidovića iz prve polovice 1933.²³⁴¹ Todorčević je ugovor prividno kritizirao zbog navodne financijske neisplativosti po organizaciju, no čini se da je pravi razlog intervencije bio što je u Vidovićevoj tiskari istovremeno tiskan *Jadranski dnevnik*, po Todorčeviću opisan kao list protivan interesima kralja, države i naroda. Kao što znamo, vlasnik *Jadranskog dnevnika* bio je upravo Tartaglia, koji se po Todorčeviću nalazio u višestrukome sukobu interesa.²³⁴² Referat je Todorčević popratio porukom kako je „krajnje vrijeme“ da se njegovi i Tartagliini međusobno različiti pogledi na vođenje Jadranske straže raščiste. Iako je Todorčević zatražio da referat ostane povjerljiv, Tartaglia je držao da o njegovu sadržaju mora saznati Izvršni odbor, koji potom mora donijeti odluku što učiniti.²³⁴³

Po primitku referata Tartaglia je krenuo s prikupljanjem protudokaza o štetnosti ugovora s Hrvatskom štamparijom. Vidović je tako opsežnim odgovorom opovrgnuo Todorčevićeve navode te naglasio da je ugovorom pretrpio novčane gubitke iz razloga što se edicije Jadranske straže nisu prodavale u dovoljnoj količini, kao što ni Hrvatska štamparija nije ostvarila veći

²³³⁸ „Izjava g. dra Račića“, *ND*, br. 211., 10. IX. 1935., 3.; „Okolo kandidacije predsjednika *Jadranske Straže*“, *ND*, br. 213., 12. IX. 1935., 6.

²³³⁹ Zatraženo je javno prikazivanje ugovora s Hrvatskom štamparijom i općenita revizija poslovanja, s naglaskom na honorare. Vidi: „Javnost zahteva istinu“, *Zov s Jadrana*, br. 9., 29. IX. 1935., 1.

²³⁴⁰ SVKST, AIT, M-681/9.7 Jadranska straža, Dopis izvršnog odbora Jadranske straže, 30. XII. 1935.

²³⁴¹ Vidović je naknadno isticao kako je vjerovao da će povoljnijim ugovorom (koji je Jadranskoj straži omogućavao dodatni popust u iznosu od 15 do 20 % u odnosu na konkurenciju) steći veći profit u svojoj tiskari. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 48., Stjepan Vidović Ivi Tartaglii, 31. VIII. 1936. Početkom 1936. Nadzorni odbor Jadranske straže upozorio je Izvršni odbor da je potrebna Vidovićeve jasna izjava kojom se odriče svake naknade prema Organizaciji. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 74., Nadzorni odbor Izvršnom odboru Split, 20. I. 1936.

²³⁴² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 5., 134., Referat broj 2 Glavnog sekretara Jadranske straže generala D-Todorčevića predsjedniku Jadranske straže Ivi Tartaglii., 26. VII. 1936.

²³⁴³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 28., Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 2. IX. 1936.

utjecaj na tržištu. Uzrok potonjem Vidović je vidio u posljedici borbe između Tartaglie i *Novog doba*.²³⁴⁴

U ostavštini Tartagliine odvjetničke pisarnice u Državnom arhivu u Splitu nalazimo na različite dijelove Tartagliinog odgovora namijenjenom Izvršnom odboru Jadranske straže. Todorčevićeve optužbe držao je posljedicom „osobnog neraspoloženja“, o čemu su svjedočili prijašnji pokušaji „pobune.“ Demantiravši svaku točku optužbe, Tartaglia je naglasio da referat sadrži poznate navode koje godinama širi „poznata štamparska konkurencija i novina, kojima je svjesno ili nesvjesno nasjeo tajnik“, čime je ciljao na Brajevićevo *Novo doba*. Što se tiče optužbi o *Jadranskom dnevniku*, Tartaglia je tu naglasio da spomenuti dnevnik nikada nije tiskao ništa protiv spomenutih interesa grada, naroda i države, osim ako Todorčević „nije izjednačavao po svome mentalitetu, interese naroda i države s interesima jednog ili drugog režima ili sistema.“²³⁴⁵

Budući da je ovo držao novim udarcem u davno započetoj „osobnoj i političkoj borbi“, a i iz razloga što „ni kao čovjek ni kao Hrvat“ dalje nije mogao surađivati s Todorčevićem, Tartaglia je odlučio po drugi put u kratkom vremenu predati ostavku na položaj predsjednika Jadranske straže. Ipak, ostavio je mogućnost ponovnog preuzimanja dužnosti samo ako bi se odstranio uzrok koji mu je onemogućavao djelovanje, čime je mislio na Todorčević odlazak.²³⁴⁶

Unatoč ranijim navodima o znatnim gubitcima, Vidović je sklopio novi, jednogodišnji s Jadranskom stražom, no pod novom tiskarom.²³⁴⁷ U međuvremenu je tiskara „Novo doba“ kupila Hrvatsku štampariju Gradske štedionice u kojoj je Organizacija ranije tiskala svoje edicije.

Nezadovoljan odredbama novoga ugovora, Todorčević se ovoga puta dodatnim referatom direktno obratio Izvršnom odboru, sumnjajući u regularnost natječaja.²³⁴⁸ Posebni Odbor Jadranske straže, imenovan upravo od njenog Izvršnog odbora, ustanovio je da organizacija nije pretpjela financijsku štetu ranijim ugovorom s Vidovićevom štamparijom. Što se tiče odnosa između Todorčevića i Tartaglie, utvrđeno je da je prvi „s obzirom na delikatnost situacije“ postupio u skladu s formalnostima, no istovremeno je Tartaglii nanio „tešku uvredu

²³⁴⁴ HR-DAS-52, OPIT, br. svežnja 45., Ivo Tartaglia Stjepanu Vidoviću, 24. VIII. 1936.; br. svežnja 48., Stjepan Vidović Ivi Tartaglii, 31. VIII. 1936.

²³⁴⁵ HR-DAS-52, OPIT, br. svežnja 36., 45., 170., Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 2. IX. 1936.

²³⁴⁶ HR-DAS-52, OPIT, br. svežnja 28., Ivo Tartaglia Izvršnom odboru Jadranske straže, 2. IX. 1936.

²³⁴⁷ Jedan od članova odbora, Damjanović, Tartaglii je sredinom 1936. nalagao nužnost opreza pri sklapanju novog ugovora o tiskanju. Vidi: HR-DAS-52, OPIT, br. svežnja 91., Damjanović Ivi Tartaglii, 31. V. 1936.

²³⁴⁸ HR-DAS-52, OPIT, br. svežnja 36., Referat glavnog sekretara Izvršnog odbora Jadranske straže Izvršnom odboru Jadranske straže, 5. X. 1936.

i neistinitu osudu.“ Pokušajima unatoč, Odbor nije uspio razuvjeriti obojicu u mirno razrješenje sukoba pa je rješenje pronađeno u nužnosti Todorčevićeve ostavke na mjestu tajnika i međusobnom opozivanju izrečenih uvreda.²³⁴⁹

Sukob se protegnuo kroz oblasne odbore diljem države pa je od 50 članova Glavnog odbora Organizacije 36 delegata potvrdilo odluku Izvršnog odbora o Todorčevićevoj ostavci, dok je 13 delegata, i to iz Beograda, Valjeva, Niša, Kragujevca, Skoplja, Cetinja, Novog Sada, ali i Osijeka i Sarajeva, bezuspješno zatražilo da i Tartaglia podnese ostavku.²³⁵⁰ Todorčević je uspio isposlovati osnivanje posebnog suda, s ciljem rješavanja ovoga spora.²³⁵¹ Sve je konačno razriješeno u prvoj polovici 1938. kada su obojica prozivanih povukla prethodno izrečene osobne uvrede.²³⁵² Time je ovaj sukob, koji je donio nemjerljivu štetu Organizaciji, konačno završio.

U odnosu na razdoblje 1927. - 1934., Tartaglia se na ponovnoj funkciji predsjednika Jadranske straže sada okrenuo prema potencijalnim hrvatskim članovima pa je na sjednici Mjesnog odbora u prvoj polovici 1936. konstatirao da unutar Organizacije „u prvom redu“ moraju stupiti Hrvati koji „žive na više od 90 % ove obale.“ Držao je da ih u tome treba popratiti što veći broj Splićana iz razloga što grad ima najveću korist od Jadranske straže.²³⁵³ Očito zadovoljan rezultatima, Tartaglia je na godišnjoj skupštini Jadranske straže sredinom 1937. istaknuo kako se uspjelo pridobiti hrvatske članove u mnogim krajevima što je držao dobrobiti za samu Organizaciju. Osvrnuo se i na nedavne sukobe pa je, bez spominjanja imena, istaknuo kako su „pojedinačni elementi“ izvan Jadranske straže bezuspješno pokušali nametnuti svoje političko shvaćanje i isključivo (jugoslavensku) ideologiju. Ujedno je priznao i kako su zabilježeni slučajevi osipanja članstva iz financijskih razloga ili protesta, odnosno smanjenja tiraže te općenite indiferentnosti prema problemima same Organizacije.²³⁵⁴

Unatoč završenom sporu s Todorčevićem, Tartaglia je i u prvoj polovici 1938. namjeravao predati ostavku na mjesto predsjednika Jadranske straže na što ga je skupina

²³⁴⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 74., 144., Glavni odbor Jadranske straže (Prijepis), 9. XI. 1936.

²³⁵⁰ „G. Todorčević ima da se povuče iz Izvršnog odbora JS“, *JD*, br. 142., 21. VI. 1937., 6.

²³⁵¹ Za svoga predstavnika u sporu Tartaglia je imenovao Danu Matošića. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Jadranska straža Ivi Tartagli, 20. I. 1937.

²³⁵² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 74., Zapisnik sastavljen u Splitu 15. II. 1938. u predmetu časnog spora između Ive Tartaglie, predsjednika Jadranske straže i generala Dragoljuba Todorčevića, bivšeg generalnog tajnika Jadranske straže.

²³⁵³ „Godišnja skupština Mjesnog odbora Jadranske straže“, *JD*, br. 63., 16. III. 1936., 6. U *Jadranskom dnevniku* objavljena teza o višestrukoj koristi Jadranske straže za Split koja je redom bila: veći kulturni prestiž, rast turizma, pomorski muzej i ostalo. Vidi: Split i Jadranska straža“, *JD*, br. 256., 2. XI. 1935., 2.

²³⁵⁴ SVKST, AIT, M-681/9.7 Jadranska straža, Ivo Tartaglia, Rad Jadranske straže, koncept govora povodom sjednice GO JS; „Zasjedanje Glavnog odbora *Jadranske straže*“, *JD*, br. 141., 19. VI. 1937., 6.

djelatnika, među njima Ivo Rubić, Ilija Despot i Dane Matošić, pozvala na predomišljanje, barem do godišnjeg kongresa u veljači 1939. U objašnjenju su upozorili da bi ostavka izazvala „mnoge nepoželjne trzavice“ u samoj Organizaciji.²³⁵⁵ Tartaglia je prestao razmišljati o ostavci, no ne samo motiviran ovom akcijom, već, značajnije, Mačkovim djelovanjem.

U jednom nacrtu (promemoriji) Tartaglia se osvrnuo na stanje u Organizaciji pa je naveo da su neki srpski delegati držali da se djelovanje Jadranske straže nije zasnivalo na ranije ustanovljenom narodnom i državnom jedinstvu zbog čega su zatražili ostavke vodstva, uključujući i Tartaglie kao predsjednika, i premještaj Jadranske straže u Beograd.²³⁵⁶ Tartaglia je vjerovao da srpski odbori „zahvaljujući beskrupuloznim makinacijama“ trenutačno imaju većinu te da bi premještanje središta donijelo veliki gubitak za Hrvate, iz razloga što je Organizacija vođena u hrvatskom duhu. Time je direktno priznao navode svojih protivnika o „skretanju“ vodstva Organizacije u hrvatskom pravcu. Rješenje je vidio u Mačkovom pozivu kojim bi HSS-ove pristaše masovno ušle u Organizaciju (pri čemu se naveo broj od 20 000 novih članova). Uz veći broj članova, Tartaglia je bio spreman i čitavu upravu sastaviti prema Mačkovim željama.²³⁵⁷

Prema Trumbićevim bilješkama Tartaglia je u slučaju izostanka Mačkove intervencije prijetio ostavkom, no vođa HSS-a, obećavši pomoć, poručio je Tartaglii da ne napušta položaj predsjednika. Maček se usprotivio i ideji da upravo on otvori predviđenu Jadransku izložbu, no istu je posjetio poslije nekoliko dana.²³⁵⁸ Pokušaji premještanja sjedišta organizacije u Beograd zasada su ostali bezuspješni.

Inače, Jadranska izložba otvorena u Zagrebu²³⁵⁹ popraćena je posebnom konferencijom na kojoj je Tartaglia govorio o aktualnim jadranskim problemima, u prvom redu potrebi izgradnje željezničke mreže. Poseban je značaj vidio u činjenici što se izložba održava u Zagrebu, „metropoli svih Hrvata.“²³⁶⁰

²³⁵⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 54., Dr. Ivo Tartaglia, Predsjednik Izvršnog odbora Jadranske straže, 5. III. 1938.

²³⁵⁶ Kritičan prema Tartaglii, premještaj je podržao nacionalistički *Zov s Jadrana* isticanjem da bi se time Organizacija riješila nepotrebnih osoba koje koriste njene financije. Vidi: „Hoće li Izvrš. odbor *Jadranske straže* biti prenesen u drugi koji grad?“, *Zov s Jadrana*, br. 17., Božić, 1936., 1.

²³⁵⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 167., nedatirani dokument

²³⁵⁸ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 482.-483., bilješka (br. 221) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 27. VI. 1938. „Predsjednik dr. Maček na Jadranskoj izložbi“, *JD*, br. 152., 1. VII. 1938., 1.

²³⁵⁹ Vidi SVKST, AIT, M-681/1.6 Dokumentacija knjižna i foto: Jadranska izložba u Zagrebu, 25. VI. – 5. VII. 1938., 106 fotografija.

²³⁶⁰ SVKST, AIT, M-681/9.7 Jadranska straža, Jadranska izložba i Jadranska konferencija u Zagrebu (9.7)

Tartaglia je povremeno održavao kontakt i s Milanom Stojadinovićem. Prema Trumbićevim bilješkama krajem 1937. obojica su se formalno susrela oko zbivanja u društvu „Putnik“, no razmijenjeno je i mišljenje o političkoj situaciji.²³⁶¹ Mnogo važniji bio je njihov susret kod Meštrovića prilikom Stojadinovićeve posjete Splitu ljeti 1938., za koji je Masovčić tvrdio da je izazvao veliko nezadovoljstvo u HSS-u, pogotovo što je Paško Kaliterna navodno već ranije savjetovao Tartaglii da izbjegne sastanak.²³⁶²

Iako nigdje nije navedeno, po svemu sudeći povod Tartagliinom potezu bio je odnos vlasti prema *Jadranskom dnevniku* i, važnije, Jadranskoj straži. Nadležno ministarstvo, naime, nakon prvotnog prihvaćanja, odbilo je inicijativu Organizacije da se iznos predviđen tiskanjem posebne serije poštanskih marki preda upravo Jadranskoj straži, i to za gradnju domova na moru namijenjenih siromašnoj djeci. Tartaglia je odluku držao posljedicom općenitog uspjeha i kritika pojedinih govornika koji su se čuli prilikom održavanja Jadranske izložbe. „Kažnjavanje Jadranske straže“ držao je posljedicom intriga osoba kojima je cilj bio produbiti jaz između Zagreba i Beograda te potencirati nezadovoljstvo Hrvata i hrvatskih krajeva protiv vlade.²³⁶³

U drugoj polovici 1930-ih Jadranska straža osjetila ne samo ideološku krizu u svome djelovanju, već i novčanu.²³⁶⁴ Sljedeća tablica pokazuje nam tako financije Jadranske straže posljednjeg dana 1938.

²³⁶¹ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 357.-360., bilješka (br. 181) o razgovoru s Ivanom Meštrovićem, Zagreb, 8. XI. 1937.

²³⁶² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 364., 31. VII. 1938.

²³⁶³ SR-AJ-37, ZMS, 22-172, Jadranska straža, Pismo Ive Tartaglie, 15. VII. 1938.

²³⁶⁴ Tartaglia je u privatnoj prepisci s kraja 1936. priznao kako su prihodi „teško pali.“ Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Ivo Taraglia Tomislavu Krizmanu, 21. XI. 1936. O općenitim financijama Jadranske straže vidi u: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 107.- 114.

Tablica LIII.: financije Jadranske straže 31. XII. 1938.:²³⁶⁵

Rashodi: Stavke	Iznos u dinarima	Prihodi	Iznos u dinarima
Troškovi organizacije i propagande (uključujući i izložbu u Zagrebu)	244 477.75 (od čega na izložbu u Zagrebu otpada 129 973.75)	Dobitak od revije <i>Jadranska straža</i>	76 209.84
Upravni troškovi (poštarina, komunalije...)	50 262.70	Dobitak od ekonomata: edicije žigice	384 065.50
Osobni izdaci (plaće i slično)	159 795.75	Prihod doma Jadranska straža	46 570
Troškovi doma	69 898.75	Članarina	62 830.70
Troškovi Pom. Muzeja ²³⁶⁶	1 128	Kamate	23 091.63
Ekonomat gubitak na edicijama	10 925.10	Darovi	7 148.50
Nepredviđeni troškovi	27 392.40	Storno otpisa iz 1937.	64 875
Otpis dubioza	9 042.85	Gubitak u 1938.	100 813
Otpis kod inventara	161 154.22		
UKUPNO	734 077.52		

Iz tablice uočavamo da je gotovo 20 % iznosa potrošeno na organiziranje Jadranske izložbe u Zagrebu, no, dugoročno gledano, to je bio nužan potez kako bi se stekla Mačekova naklonost. Naime, upravo u drugoj polovici 1930-ih, Jadranska straža stajala je u teškom položaju jer su je s jedne strane napuštali dotadašnji članovi koji su u njoj vidjeli čvrstu obranu narodnog i državnog jedinstva, dok, s druge strane, vođa HSS-a još nije pozvao svoje pristae da podrže njeno djelovanje. Tablica nam govori i kako unatoč dugogodišnjem djelovanju istoimeno glasilo Organizacije očito nije imalo veću rasprostranjenost, barem što se tiče platežne moći pučanstva. Nažalost, nisam naišao na podatke kojima bismo usporedili poslovanje tijekom 1938 s ranijim razdobljima.

Nepoznati autor iz Splita (N.N.), moguće onaj isti koji je govorio o Trumbićevom sprovodu te o političkoj situaciji s početka 1939., u posebnom je dopisu upućenom Stojadinoviću tvrdio da glavnu riječ u vodstvu Jadranske straže u Splitu „vode lica koja po svojim moralnim, a naročito političkim kvalifikacijama nemaju za to potrebne uvjete.“ Time je mislio na nametanje HSS-ove „plemenske“ politike ovoj „nacionalnoj i jugoslavenski sveopćoj patriotskoj“ organizaciji, što se najbolje manifestiralo u Mačekovoj ulozi na Jadranskoj izložbi

²³⁶⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Račun rashoda i prihoda za 31. XII. 1938.

²³⁶⁶ Ugovor iz 1927. predvidio je da splitska općina otkupi i ustupi zemljište isključivo za Pomorski muzej Jadranske straže u Splitu s tim da bi se zemljište vratilo splitskoj općini ako bi se muzej djelomično ili u potpunosti preselio iz Splita. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 123., Kupoprodajni ugovor.

u Zagrebu i drugim, pretežito hrvatskim proslavama, u kojima je Organizacija sudjelovala. Krivca za takvo stanje autor je vidio u „svemoćnom predsjedniku“ Tartaglii, kojega je optužio da neovlašteno koristi novac Jadranske straže za pokrivanje HSS-ovog glasila *Hrvatski glasnik*. Prelazeći na samu bit stvari, autor je držao kako je Jadranskoj straži potreban direktan kontakt s najvišim predstavnicima vlasti, što se isključivo moglo postići u Beogradu, a ne u Splitu, „u kojem je sredina najvećim dijelom jako zatrovana politički i lično i nepodesna.“ Uz preseljenje središta autor je držao potrebnim i pronaći prikladniju osobu za predsjednika umjesto Tartaglie pa je predložio da navedenu akciju pokrenu delegati iz Srbije, Vojvodine, Slovenije te Bosne i Hercegovine, i to prije planirane godišnje skupštine u Zagrebu sredinom veljače.²³⁶⁷ Idealnog kandidata na mjestu predsjednika vidio je u Josipu Jablanoviću, a na mjestu potpredsjednika Ivu Stalia.²³⁶⁸

Dugoočekivanom Petom kongresu Jadranske straže prethodila je sjednica Oblasnog odbora za sjevernu i srednju Dalmaciju na kojoj se konstatiralo da na teritoriju splitskog Oblasnog odbora Jadranske straže ima 11 000 članova, od čega je njih 500 primalo reviju Organizacije. Jednoglasno je za predsjednika izabran Ivo Tartaglia.²³⁶⁹

Naposljetku, na samom kongresu Tartaglia je ponovno izabran za predsjednika nakon što je ukupno dobio 65 glasova, dok su 53 delegata bila protiv reizbora, odnosno njih 10 bilo je neutralno. Jednostavnije govoreći, Tartaglii su podršku pružali hrvatski i slovenski delegati, a srpski su uskraćivali.²³⁷⁰ Nove poteze Organizacije i prohrvatsko djelovanje, ogledano i u otvorenom sudjelovanju na proslavi Mačkova rođendana, izazvali su dodatno nezadovoljstvo među članovima jugoslavenskog usmjerenja.²³⁷¹

Na samome kraju ovoga poglavlja možemo citirati Igora Tchoukarinea koji je naveo kako je posljedica otvorenosti Jadranske straže prema HSS-u imalo za posljedicu da su najmanje aktivni ogranci postali oni u srpskim krajevima, a najaktivniji u hrvatskim i slovenskim. Prema autoru, to je bio svojevrsni paradoks jer je Jadranska straža prethodno podržavala unitarizam, no sada se pokazala kao organizacija koja je u prvom redu branila hrvatske interese.²³⁷²

²³⁶⁷ Kongres se trebao održati krajem listopada 1938., no zbog izbora je odgođen na sredinu veljače 1939. Vidi: „Odgodjen je kongres Jadranske straže“, *JD*, br. 252., 27. X. 1938., 5.

²³⁶⁸ SR-AJ-37, ZMS, 22-172, Jadranska straža, Izvještaj N. N. iz Splita o stanju u Glavnom odboru Jadranske straže u Splitu., 27. I. 1939.

²³⁶⁹ „Godišnja skupština oblasnog odbora Jad. Straže u Splitu i otvor ribarskog ostsjeka pom. muzeja“, *HG*, br. 31., 6. II. 1939., 8.

²³⁷⁰ „Kongres Jadranske straže u Zagrebu“, *HG*, br. 37., 13. II. 1939., 1., 5.

²³⁷¹ „Tamo, amo...“, *Vihor*, br. 12., 22. VII. 1939., 1.

²³⁷² I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 41.

5. 5. Dvije različite svečanosti: otkrivanje kraljeva spomen-svjeticionika i proslava stote godišnjice hrvatske himne

U dijelu rada koji se bavio razdobljem 1929. - 1935. vidjeli smo kako su režimske pristaje u Splitu organizirale razne propagandne svečanosti u korist jugoslavenstva, dok eventualne proslave u čast hrvatske nacionalne misli, ili hrvatskih političara, dakako, nisu ni dolazile u obzir. Popuštanje na glavnoj političkoj sceni ogledalo se i u slobodnijem organiziranju raznih svečanosti koje nisu samo slavile vladajuću dinastiju ili ideologiju. Borba između hrvatstva i jugoslavenstva u Splitu ogledala se i preko organiziranja raznih proslava, pri čemu su prednjačile proslave rođendana kralja Petra II. s jedne, odnosno Mačekove s druge strane.

Uz ove, godišnje, redovite proslave, postojale su i tzv. „izvanredne“ koje se neće poimence prikazivati, već ćemo se zadržati na svečanostima obilježenima u kratkom razdoblju krajem 1935.: svečanom otkriću kraljeva spomen-svjeticionika i proslavi stote godišnjice hrvatske himne. Započet ćemo s proslavom svečanog otkrivanja kraljeva spomen-svjeticionika, isprva sporedno planirane akcije.

Pod utjecajem atentata na kralja Aleksandra I. Karađorđevića splitsko je Gradsko poglavarstvo jednoglasno odlučilo podignuti spomenik u kraljevu čast.²³⁷³ Predstavnicima banske i gradske vlasti, vojske i raznih društava na sjednici održanoj početkom 1935. formirali su posebni Odbore za podizanjem spomenika koji su, između ostalih, činili Jablanović, biskup Bonefačić, Anđelinović i Kargotić. Upravo je splitski gradonačelnik isticao potrebu podizanja „vidljivog spomenika“ zbog čega je odlučeno da će se novi sastanak održati nakon što se prikupi još veća svota.²³⁷⁴ Otada u mjesnom tisku možemo naići na imena raznih društava (primjerice, Jadranske straže, Trgovačko-industrijske komore, Družbe Ćirila i Metoda i ostalih) i pojedinaca (Ulrik Stanger, Branko Radica, podban Zdravković...) kao darovatelja dobrovoljnih priloga.²³⁷⁵

Nakon što je svota dosegla iznos od 500 000 dinara odlučeno je da se nastavi s akcijom prikupljanja priloga, a sazvani širi odbor trebao je odlučiti o konkretnim prijedlozima

²³⁷³ SVKST, M-611/III g, ZOV, Izvanredna sjednica, 12. X. 1934., Pres broj 1351; I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 22. X. 1934., Pres broj 1414. Iako je točka o podizanju spomenika bila dosta kratka, mjesni joj je tisak naslovima članaka posvetio znatnu pozornost. Vidi: „Podizanje spomenika Viteškom Kralju Ujedinitelju“, *ND*, br. 250., 23. X. 1934., 5.; „Gradsko vijeće je zaključilo da se u Splitu podigne spomenik Kralju-Mučeniku“, *JD*, br. 184., 23. X. 1934., 5.

²³⁷⁴ „Podizanje spomenika Kralju Ujedinitelju u Splitu“, *ND*, br. 11., 14. I. 1935., 5.; „Split će podignuti dostojan spomenik blagopokojnom Kralju Aleksandru“, *JD*, br. 11., 14. I. 1935., 5.

²³⁷⁵ „Akcija za sabiranje sredstava za Kraljev spomenik“, *JD*, br. 25., 30. I. 1935., 6.; „Prinosi za kraljev spomenik“, *ND*, br. 32., 7. II. 1935., 6.; „Prinosi za Kraljev spomenik u Splitu“, *ND*, br. 40., 16. II. 1935., 10.; „Prinosi za Kraljev spomenik u Splitu“, *ND*, br. 60., 12. III. 1935., 6.; „Prinosi za Kraljev spomenik u Splitu“, *ND*, br. 76., 30. III. 1935., 3.

podizanja spomenika.²³⁷⁶ Odluka je bila da će se napraviti statua te je u skladu s time krajem 1935. raspisan natječaj, na kojem je prvo mjesto dobio Antun Augustinčić, no zbog zamjerki žirija ne i punu nagradu.²³⁷⁷ Nezadovoljstvo se već otprije pojavilo pa je na sjednici Gradskog vijeća Branko Radica protestirao zbog podizanja statue, a ne monumentalnog spomenika, i to na neprikladnoj Botičevoj poljani.²³⁷⁸ Kargotićev je odgovor bio da kritike upućuju mnogi koji uopće nisu izdvojili nikakav novac za akciju te da se većim izdvajanjima lako mogao podići spomenik na mjestu česme.²³⁷⁹ Kada je sakupljen iznos od 700 000 dinara, pojavio se prijedlog da se za taj novac podigne nova ubožnica koja bi nosila ime po Aleksandru. Odbivši taj prijedlog, Odbor za podizanjem spomenika i dalje je zagovarao nastavak prikupljanja novca, isključivo s ciljem podizanja spomenika.²³⁸⁰

Neovisno o ovoj akciji splitskog Gradskog vijeća, naposljetku nikad realiziranoj,²³⁸¹ novi je Oblasni odbor Jadranske straže na čelu s Ivom Staliom također sredinom 1935. odlučio postaviti spomen-svjetionik na Gatu majora Stojana u Splitu, kao „vidljivi znak trajnog sjećanja“ na kralja Aleksandra I. Moguće da je ovaj potez novo vodstvo Jadranske straže napravilo kako bi još više potvrdilo jugoslavenski i nacionalni legitimitet Organizacije nakon Tartagliina odlaska. Stalio je izrazio želju Oblasnog odbora da postavljanje i svečano otkrivanje bude do godišnjice atentata u prisustvu građana, društava, a napose predstavnika vojske i mornarice. Antun Masovčić, CP-ov splitski dopisnik, pisao je da će se spomen-svjetionik postaviti u Splitu, središtu Jadrana, i to na Gatu majora Stojana, simbolu oslobođenja.²³⁸² U srpnju 1935. raspisan je natječaj za izradu „idejne skice“ svjetionika, a ocjenjivački sud

²³⁷⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 568., 8. VI. 1935.; „Kraljev spomenik u Splitu“, *ND*, br. 134., 8. VI. 1935., 6.

²³⁷⁷ „Spomenik Kralju Ujedinitelju“, *ND*, br. 249., 24. X. 1935., 6.; „Odbor za podizanje spomenika Viteškom Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju u Splitu“, *JD*, br. 266., 14. XI. 1935., 7.; „Rezultat natječaja za spomenik blpk. Kralju Aleksandru“, *JD*, br. 44., 22. II. 1936., 5.; „Skica za spomenik Kralju Aleksandru u Splitu“, *ND*, br. 44., 22. II. 1936., 5.; D. TUŠEK, *Arhitektonski natječaji...*, 86.-88.

²³⁷⁸ Radica je o potrebi izgradnje dostojnoga spomenika govorio i putem *Jugoslavenske riječi*. Vidi: „Za dostojan spomenik Velikom Kralju“, *Jugoslavenska riječ*, br. 5., 4. I. 1936., 3. Nezadovoljstvo predloženim mjesto pokazali su i u *Zov s Jadrana*, pitajući se s vremenom hoće li se spomenik uopće ikada podignuti. Vidi: „Jugoslaveni Splita najodlučnije protestuju“, *Zov s Jadrana*, br. 4., 22. II. 1936., 1.; „Šta je sa podizanjem spomenika Velikom Kralju Aleksandru Ujedinitelju u Splitu“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 4. III 1937., 2.; „Šta je sa spomenikom Kralja Mučenika u Splitu?“, *Zov s Jadrana*, br 5., 24. VII. 1937., 2.

²³⁷⁹ SVKST, M-611/IV a, ZOV, VII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 2. XII. 1935., Pres broj 1610/35

²³⁸⁰ „Gradnja nove ubožnice u Splitu“, *ND*, br. 46., 23. II. 1939., 6.; „Nije prihvaćen prijedlog“, *ND*, br. 49., 27. II. 1939., 6.

²³⁸¹ S druge strane, u Varaždinu je spomenik podignut iako je skupljeno oko 230 000 dinara, znatno manje nego u Splitu. Vidi: V. HUZZAN, „O primjerima projugoslavenski...“, 233.-235.

²³⁸² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 653., 12. VII. 1935.

sastavljen od vodećih osoba Splita i Primorske banovine, prvo mjesto dodijelio je Prosperu Čuliću.²³⁸³

Inače, inicijativu za podizanjem ovakvog tipa spomenika upravo je dao Ćiro Ćičin Šain, pomoćni dopisnik CP-a.²³⁸⁴ Iako naveden, potonji je vjerojatno bio autor članka objavljenog unutar *Novog doba* u kojem se povodom kraljeve smrti govorilo o višestrukom značenju Gata majora Stojana u Splitu, vezanim uz prvi dolazak srpske vojske, kraljevim boravkom u Splitu te, naposljetku, pristalim kraljevim mrtvim tijelom 1934.²³⁸⁵

Novi je Oblasni odbor Jadranske straže o akciji obavijestio Stojadinovića, koji je pristao biti član Odbora za podizanje i otkriće spomenika na čelu s namjesnikom Ivom Perovićem. Stalio je Stojadinovićev pristanak držao „velikom važnošću“ za rad Odbora, koji će donijeti „znatne moralne i materijalne koristi po ovom patriotskom radu.“²³⁸⁶ Očito je i ovime Stalio također želio steći Stojadinovićevu podršku u svome djelovanju.

Planirano otkrivanje spomen-svjeticionika u vrijeme obilježavanja atentata moralo se odgoditi prvo do kraja studenoga²³⁸⁷, a potom do prosinca zbog kašnjenja tvrtke koja je preuzela obveze pa je Stalia zanimalo hoće li Stojadinović ili njegov zamjenik pohoditi svečano otkrivanje spomenika.²³⁸⁸ Definitivan je datum svečanosti naposljetku bio predviđen za 7. i 8. prosinca.²³⁸⁹

Sredinom studenog počele su intenzivnije pripreme za otkrivanje spomenika. Stojadinović je imenovan predsjednikom Počasnog odbora koji su, uz njega, činili još neki ministri, zapovjednik mornarice, banovi Primorske, Savske i Zetske banovine, biskupi, episkopi, senatori i poslanici Primorske banovine, predsjednici važnijih općina s Jadrana i glavnih gradova Jugoslavije te ostali. Uz počasni, imenovan je i Radni odbor sastavljen od predsjednika Stalia i niza javnih osoba: umjetnika, inženjera i ostalih. Odlučeno je da će otkrivanju spomenika dan prije prethoditi premijera Ćičin Šainove predstave „Kralj i

²³⁸³ Članovi ocjenjivačkog suda (i njihovi zamjenici) bili su, između ostalih, Jablanović, Kargotić, Stalio, Vorih Matković, Ljubo Karaman, Hranko Smolaka i Ćiro Ćičin Šain. Vidi: „Natječaj za jadransko svjetionik“, *ND*, br. 174., 27. VII. 1935., 6.; „Jadranski svjetionik Kralja Ujedinitelja u Splitu“, *JD*, br. 192., 17. VIII. 1935., 6.; D. TUŠEK, *Arhitektonski natječaji...*, 84.-85.

²³⁸⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1001., 13. XI. 1935. Ćičin Šainov članak s kraja 1934. govorio je o financijskoj krizi koja onemogućuje dostojno podizanje spomenika, kralju osloboditelju (Petru I.) i kralju ujedinitelju (Aleksandru I.), no nužnim je držao postavljanje „nekakvih vidljivih znakova“ budućim generacijama, „stup, piramidu“ ili slično. Gat majora Stojana je po autoru bio idealno mjesto predstavljanja jugoslavenskog Splita („grada žarkog rodoljublja“) i Dalmacije. Vidi: „Za Kraljev stup na gatu majora Stojana“, *ND*, br. 277., 23. XI. 1934., 5.

²³⁸⁵ „Gat majora Stojana“, *ND*, br. 250., 23. X. 1934., 6.

²³⁸⁶ SR-AJ-37, ZMS, 22-109, Jadranska straža, Oblasni odbor Jadranske straže, 30. VII. 1935., 21. X. 1935.

²³⁸⁷ „Spomen-svjeticionik Kralju Ujedinitelju“, *JD*, br. 238., 11. X. 1935., 5.

²³⁸⁸ SR-AJ-37, ZMS, 22-109, Jadranska straža, Oblasni odbor Jadranske straže, 16. XI. 1935.

²³⁸⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1035., 27. XI. 1935.

otadžbina“ u kazalištu, koja se uz glazbu Borisa Papandopula trebala izravno prenositi putem radija u Beograd i Ljubljanu. Ujedno, najavljeno je i osnivanje fonda Kralja Ujedinitelja za pomoć učenicima, a spomen-svjetionik, visoko deset metarsko djelo arhitekta Prospera Čulića, na sebi je sadržavalo tri ključne godine: 1910., 1925. i 1934.²³⁹⁰

Čičin Šain napisao je i prigodan članak predviđen za nadolazeće izdanje *Jadranske straže*. U propagandnome duhu autor je tako objasnio značenje triju godina. Prva od njih, 1910., označavala je doba kada je splitska omladina sa Sustipana, mjesta na kojem je umro posljednji hrvatski kralj, ali i mjesta gdje su pokopane vođe hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji, poklicima „živio budući kralj“ jasno „manifestirala svoju ljubav, želju i misao.“ Uočavamo da je ovime Čičin Šain povezo Aleksandra I. s ranijom hrvatskom poviješću i preporodnom borbom. Poklike o „budućem jugoslavenskom kralju“ preuzeo je, lako moguće, iz Radićine knjige *Novi Split*. Godina 1925. spominjala se zbog „veličanstvenog dočeka“, a 1934. zbog tragedije. Sve uspomene trebalo je „povezati i ovjekovječiti“ kako bi se pokazalo da „Jadran ostaje uz kralja“, te da će Jadranska straža i dalje vršiti svoju „patriotsku dužnost“ čuvara Jadrana, poručio je Čičin Šain podsjetivši ujedno da se sve ovo događa u vrijeme slavljenja sedamnaeste godišnjice dolaska srpske vojske u Split.²³⁹¹

Masovčić je u jednom dopisu središnjici naveo točne riječi koje će se nalaziti na spomen-svjetioniku: „Aleksandru I Ujedinitelju“. 26. kolovoza 1910.: Ovdje omladina Splita vidovita i oplemenjena u patnjama pozdravi prvi put budućeg jugoslavenskog kralja. 29. rujna 1925.: Na ovom istom mjestu reče Veliki Kralj: *Budite od sada kao i do sada verni čuvari našega mora, za vama čvrsto stoji ujedinjena otadžbina.*“ 14. listopada 1934: skamenjena od boli domovina ovdje primi tijelo Kralja Mučenika vraćeno iz tuđine gdje izdahnu u riječi: *Čuvajte Jugoslaviju.*“²³⁹²

Dok se iščekivalo svečano otkrivanje spomen-svjetionika, došao je dan proslave ujedinjenja, no on je ove godine bio u drugom planu.²³⁹³ Kako je planirano, dan uoči otkrivanja, pred punim kazalištem i mnoštvom ljudi ispred kazališne zgrade izvedena je premijera melodrame „Kralj i otadžbina“²³⁹⁴ autora Ćire Čičina Šaina. Masovčić je za djelo naveo da je „napisano s ciljem nacionalne propagande, veličanja kralja i dinastije“, no istovremeno

²³⁹⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1001., 13. XI. 1935.

²³⁹¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1001., 13. XI. 1935.

²³⁹² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1037., 29. XI. 1935.

²³⁹³ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 1. XII. 1935.

²³⁹⁴ *Novo doba* djelo je nazvalo vrstom melodrama koja se prvi put javlja u „jugoslavenskoj novijoj kazališnoj i muzičkoj literaturi.“ Originalno i neobično po strukturi. Vidi: „Večerašnja priredba u Kazalištu“, *ND*, br. 286., 7. XII. 1935., 5.

jedinstveno u kazališnoj literaturi te na višem umjetničkom stupnju, odnosno prihvatljivije za nacionalnu propagandu u intelektualnim krugovima.²³⁹⁵ Ivan J. Bošković spomenuto djelo drži „scenskom recitacijom“, a ne melodramom, te ujedno ističe da mu je jedina svrha bila „ideološka.“²³⁹⁶

Pozornica u djelu smještena je u otvorenoj sobi na kraljevom katafalku, a melodrama započinje prigodnim riječima: „Ovdje je Otadžbina primila mrtvo tijelo Kralja Ujedinitelja, ovdje se pred Njim narod s Jadrana nijem od bola poklonio i položio Mu zavjet: Čuvat ćemo Jugoslaviju“. Upravo se riječi „Čuvat ćemo Jugoslaviju“ više puta spominju kao misao vodilja, a tijekom izvođenja drame pojavljuju se zborovi omladine, mornara, naroda, tragičnih ratnika, ali i nacionalista i četnika.²³⁹⁷

Svečanost otkrivanja spomen-svjetionika na „najvećem i najistaknutijem položaju luke“, pisao je Masovčić, bio je „rijetko svečan dan“ za grad Split, prigodno ukrašen ovom prilikom s „narodnim zastavama“ na vrhu Marjana. Prije otkrića spomen-svjetionika održana je svečana sjednica Jadranske straže na kojoj je i služeno osnovan Kraljev fond za pomoć učenicima uz vladin prilog od 25 000 dinara. Naime, prethodno je Stalio obavijestio Stojadinovića da će se preostala svota od otkrića spomenika, a riječ je bila o iznosu od 15 000 do 20 000 dinara, upotrijebiti za ovaj Fond. Novi predsjednik Jadranske straže držao je da će se time ostaviti odličan dojam, posebno kod budućih pomoraca. Ipak, zamolio je za dodatni novac kojim bi se iznos Fonda povećao, što je Stojadinović prihvatio te u ime vlade uplatio navedenu svotu.²³⁹⁸

U izvještaju o svečanosti Masovčić je naveo da je mnoštvo naroda ispunilo cijelu obalu te da su se pred spomenikom našli predstavnici Vlade, Senata, Narodne skupštine, vjerskih predstavnika te mnogih patriotskih i kulturnih društava. Između ostaloga zapaženi su namjesnik Perović, Anđelinović, Jablanović, Kargotić, Stalio i Tartaglia.²³⁹⁹ Sudjelovanje potonjega, koji se od rujna ponovno nalazio na dužnosti predsjednika Izvšnog odbora Jadranske straže, posebno je zanimljivo zbog pojavljivanja u istom društvu s tvorcima akcije protiv Zagrebačkog memoranduma. Valja zabilježiti i da je uoči svečanosti na pripremnom sastanku odbijen zahtjev

²³⁹⁵ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 8. XII. 1935.; SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1066., 9. XII. 1935.

²³⁹⁶ I. BOŠKOVIĆ, *Orjuna*, 327.-332.

²³⁹⁷ U splitskoj Sveučilišnoj knjižnici sačuvano je izdanje djela iz 1938. Sav prihod od prodaje bio je namijenjen Narodnoj odbrani. VIDI: ČIRO ČIČIN ŠAIN, *Kralj i otadžbina*, Split, 1938.

²³⁹⁸ SR-AJ-37, ZMS, 22-109, Jadranska straža, Oblasni odbor Jadranske straže Milanu Stojadinoviću, 29. XI. 1935., Odgovor 6. XII. 1935.

²³⁹⁹ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 8. XII. 1935.

skupine okupljene oko *Zova s Jadrana* (tzv. Jugoslavenske nacionalističke omladine) koja je, motivirana pisanjem *Jadranskog dnevnika*, zatražila da se Tartaglii uskrati mogućnost sudjelovanja na svečanosti otkrivanja spomenika.²⁴⁰⁰

Ivo Stalio, predsjednik Oblasnog odbora Jadranske straže i organizator svečanosti, prigodnim je govorom veličao kralja ističući da je Split „otvoreno pokazivao svoju volju i nacionalnu misao.“ Namjesnik Perović prisjetio se kraljeva dočeka 1925. i tešku borbu Splita za jezik i opstanak naroda, aludirajući na preporod, uz poruku da će se kraljev rad nastaviti. Naposljetku je Stalio predao spomen-svjetionik gradonačelniku Kargotiću, koji ga se obvezao čuvati, vidjevši u njemu „veliku baklju vodilju.“ Masovčić navodi: „...i ovom prilikom Split je progovorio širinom srca, dostojanstveno i gordo, dajući dokaze o ljubavi i privrženosti svojoj prema kraljevskom domu i svoje nepokolebljive vjernosti Jugoslaviji i dinastiji Karađorđevića.“ Inače ne toliko sklon ideološkim izvještajima, Masovčić je naveo da će svjetionik brodovima pokazivati sigurnost „kao što je veliki pokojnik za života ukazivao put kojim treba ići naš narod da bi ujedinjen i snažan stvorio sebi bolju budućnost.“²⁴⁰¹

O svečanosti otkrića izvijestili su *Novo doba*, *Jadranski dnevnik* i novopokrenuti list *Jugoslavenska riječ*, svaki na svoj način. Najmanju pozornost događajima posvetili su u *Jadranskom dnevniku*, više puta ističući hrvatstvo Splita²⁴⁰², dok je sam izvještaj o otkrivanju objavljen tek na petoj stranici.²⁴⁰³ U *Novome dobu*, s druge strane, svečanosti je posvećena veća pozornost tako da je objavljena slika samog spomen-svjetionika. Ipak, možemo primijetiti kako je nedostajalo više entuzijazma, inače karakterističnog za izvještavanje o ovakvim svečanostima.²⁴⁰⁴ I Masovčić je isticao da je u *Novom dobu* objavljen jedan „lijepo napisani članak u patriotskom, unitarističko-jugoslavenskom duhu“, iako s ponovnim podsjećanjem na Tartagliinu bansku dužnost.²⁴⁰⁵ Način pisanja, zaključio je Masovčić, ostavio je neugodan dojam u jugoslavenski orijentiranim krugovima.²⁴⁰⁶ U novopokrenutom projugoslavenskom glasilu upečatljivog imena *Jugoslavenska riječ* otkrivanje spomenika držalo se „manifestacijom pijeteta prema izgubljenom Vođi“, uz prepričane govore uzvanika sa svečanosti.²⁴⁰⁷

²⁴⁰⁰ „Sinoćnji sastanak splitskih društava“, *JD*, br. 280., 30. XI. 1935., 6.

²⁴⁰¹ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 8. XII. 1935.

²⁴⁰² Uoči otkrivanja spomen-svjetionika *Jadranski dnevnik* uočljivo je naglašavao izraze poput „hrvatski grad Split“ i „hrvatske narodne vladare“, „hrvatsko more“, „hrvatsku obalu“, „hrvatsku mornaricu“ i „hrvatske kraljeve.“ Vidi: „Spomen-svjetionik“, *JD*, br. 286., 7. XII. 1935., 6.

²⁴⁰³ „Svečanost otkrića spomen-svjetionika u Splitu“, *JD*, br. 287., 9. XII. 1935., 5.

²⁴⁰⁴ „Svečano otkriće Kraljeva Spomen-svjetionika u Splitu“, *ND*, br. 287., 9. XII. 1935., 1.-3.

²⁴⁰⁵ Riječ je o članku „Kraljev svjetionik u Splitu“, *ND*, br. 286., 7. XII. 1935., 2.

²⁴⁰⁶ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 8. XII. 1935.

²⁴⁰⁷ „Otkriće Kraljeva svjetionika“, *Jugoslavenska riječ*, br. 3., 14. XII. 1935., 3.-4.

Spomen-svjetonik do kraja je međuratnog razdoblja postao jedno od središnjih mjesta proslava jugoslavenski orijentiranih krugova u Splitu. Pred njim su tako održavana razna predavanja, a prilikom obilježavanja državnih i drugih, režimskim blagdana postao je jedno od mjesta „hodočašća.“²⁴⁰⁸

Vidjeli smo kako je prošla jedna svečanost u unitarističkom, jugoslavenskom duhu, uz svestranu podršku službene vlasti. Pogledajmo sada kako je prošla proslava stote godišnjice hrvatske himne u Splitu održana tjedan dana poslije u čisto hrvatskom duhu. Valja naglasiti da su diljem države u hrvatskim mjestima organizirane slična obilježavanja.²⁴⁰⁹ Proslavom u Splitu ispočetka je rukovodila mjesna podružnica Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“, koja je javno poručila da proslava mora u prvom planu istaknuti „značaj jubileja za hrvatski narod.“ Nakon što je Maček podržao proslavu svečanosti odlučeno je i da se „svakom Hrvatu, posebno seljaku“ mora dati prilika za sudjelovanjem zbog čega je osim događaja u kazalištu, priređena i priredba na otvorenome.²⁴¹⁰

Mačekovom podrškom konstituiran je posebni odbor koji su činili predstavnici bivših hrvatskih stranaka, a glavnu su riječ u njemu imali Paško Kaliterna, Josip Berković, Ivo Cuzzi te Edo Bulat. Na proslavu su bili pozvani Trumbić i Maček, s tim da se očekivao dolazak potonjega.²⁴¹¹ Odbor za proslavu himne posebnim je proglasom pozvao sve Hrvate seljačkog, radničkog i građanskog sloja te ih upozorio kako se očekuje da hrvatski Split napravi veličanstvenu proslavu obilježavanja hrvatske himne.²⁴¹² Gotovo svi prosinački brojevi splitskog dnevnog tiska s kraja 1935. sadržavali su vijesti vezane uz pripremu proslave stote godišnjice hrvatske himne, u čemu je prednjačio *Jadranski dnevnik* trostrukim isticanjem hrvatstva: grada Splita, njegovih građana i Dalmacije.²⁴¹³

²⁴⁰⁸ „Proslava dana dolaska srpske vojske u Split“, *ND*, br. 274., 21. XI. 1936., 6.; „Pomeni Kralju Aleksandru I. u Splitu“, *ND*, br. 237., 9. X. 1936., 1.

²⁴⁰⁹ Npr. Vidi: „Proslava hrvatske himne u Šibeniku“, *ND*, br. 275., 25. XI. 1935., 4. Proslava je održana i u Mravincima. Vidi: „Proslava 100-god. *Lijepa naše* u Mravincima“, *JD*, br. 299., 21. XII. 1935., 7.; Pieter TROCH, „Interactive nationhood: the relation between Croatian and Yugoslav national identity in the interwar period“, *National and Nationalism*, 19/2013., br. 4., 793.-794.

²⁴¹⁰ „Proslava 100-godišnjice *Lijepa naše* u Splitu“, *ND*, br. 279., 29. XI. 1935., 6.; „Proslava 100-god *Lijepa naše* u Splitu“, *JD*, br. 279., 29. XI. 1935., 6. Napredak je u drugim dalmatinskim mjestima rukovodio proslavom. Vidi: Zdravko MATIĆ, Frano STOJIC, „Djelovanje Hrvatskog kulturnog društva *Napredak* na području Dalmacije (1925.-1949.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59/2017., 497.-498.

²⁴¹¹ „Proslava 100-godišnjice *Lijepa naše* u Splitu“, *ND*, br. 281., 2. XII. 1935., 6.; „Proslava stogodišnjice *Lijepa naše* u Splitu“, *ND*, br. 284., 5. XII. 1935., 3.; „Na proslavu *Lijepa naše* u Splitu pozvani su dr. V. Maček i dr. A. Trumbić“, *JD*, br. 284., 5. XII. 1935., 6.

²⁴¹² „Za proslavu hrvatske himne u Splitu“, *ND*, br. 286., 7. XII. 1935., 5.; „Hrvati: seljaci, radnici i građani!“, *JD*, br. 286., 7. XII. 1935., 5.

²⁴¹³ „Hrvatski Split će u nedjelju progovoriti u ime dalmatinskih Hrvata“, *JD*, br. 289., 11. XII. 1935., 6.; „Sa zavjetom narodne vjere u budućnost“, *JD*, br. 292., 14. XII. 1935., 2.

Za vrijeme trajanja svečanosti Masovčić je zapazio da su svi plakati i proglašeni bili ukrašeni hrvatskom trobojnicom te da je u samom centru grada bilo manje hrvatskih zastava nego u drugim dijelovima, dok jugoslavenskih zastava uopće nigdje nije bilo. U Split je stigao i posebni Mačekov izaslanik i tajnik Jelašić, čiji je dolazak bio povezan i sa sukobom unutar mjesnog vodstva stranke u Splitu između Kaliterne i Berkovića, o čemu će više riječi biti u poglavlju posvećenom HSS-ovom djelotanju tijekom ovoga razdoblja. Nakon mise koju je služio biskup Bonefačić gradom je formirana povorka unutar koje su se čuli poklici u čast Mačeka, slobodne Hrvatske te sloge seljaka i radnika. Masovčić je nagađao da je u povorci bilo 8 000 osoba, a na velikom zboru, čime je svečanost završila, gotovo 12 000 građana. Na njemu su govorili Kaliterna, Jelašić i Berković, s tim da je potonji osudio oštro šestosiječanjski režim te rekao da je Split prvi put nakon sedam teških godina progovorio na jak i odlučujući način. Na samom kraju izvještaja Masovčić je naglasio da je proslava formalno bila namijenjena hrvatskoj himni, no da je o njoj malo toga bilo rečeno. Riječ je, stoga, bila o političkom zboru opozicije, odnosno Mačkovih pristalica.²⁴¹⁴

Splitski dnevnik *Jadranski dnevnik*, *Novo doba* i *Jugoslavenska riječ* i drugi tisak pozornost su posvetili proslavi, no, kao i u slučaju nedavnog obilježavanja otkrića kraljeva spomen-svjetonika, i sada je svaka od njih to obradila na svoj način. Po Masovčiću, *Jadranski dnevnik* svojim je pisanjem zauzeo „sasvim ekskluzivističko hrvatsko stajalište“, a *Jugoslavenska riječ* je člankom istaknula jugoslavensku tendenciju.²⁴¹⁵ Naime, u *Jadranskome dnevniku* govorilo se o „neviđenom zanosu“ i „trijumfu hrvatske misli“, kojim su Split i Dalmacija pred 50 000 nazočnih „odlučno i snažno pokazali privrženost hrvatskom narodu.“²⁴¹⁶ U *Novom dobu* isticalo se kako je hrvatski narod 1918. slobodno ušao u novu državu, a obilježavanje je pravdalo činjenicom da se u Splitu uvijek hrvatski osjećalo.²⁴¹⁷ Samoj je proslavi Brajevićev dnevnik posvetio znatniju pozornost ističući hrvatsko te „odanost hrvatskoj seljačkoj i narodnoj politici“ pod Mačkovim vodstvom.²⁴¹⁸ Nezadovoljna načinom proslave, odnosno HSS-ovom ulogom bila je *Jugoslavenska riječ*, čiji su urednici držali da je riječ bila o običnom političkom zboru.²⁴¹⁹ Naposljetku, u nacionalističkome *Zovu s Jadrana* izrugivali su

²⁴¹⁴ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 15. XII. 1935.; SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1085., 21. XII. 1935.

²⁴¹⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1079., 16. XII. 1935.

²⁴¹⁶ „Veličanstveno hrvatsko slavlje u Splitu“, *JD*, br. 293., 16. XII. 1935., 1.-5.

²⁴¹⁷ „Lijepa naša domovina...“, *ND*, br. 292., 14. XII. 1935., 2.

²⁴¹⁸ „Veličanstveno hrvatsko slavlje u Splitu“, *ND*, br. 293., 16. XII. 1935., 1.-4.; „Svečana akademija u počast 100-godišnjice *Lijepa naše*“, *ND*, br. 293., 16. XII. 1935., 7.

²⁴¹⁹ „Nedjeljna proslava lijepa naše“, *Jugoslavenska riječ*, 4., 21. XII. 1935., 3.

se parolama, a iako je umanjivan broj sudionika povorke, koji je procijenjen na 5 674, po ovom nacionalističkom listu zboru je prisustvovalo između 12 000 i 15 000 nazočnih.²⁴²⁰

Usporedbom ovih dvaju svečanosti vidjeli smo kako su proslave tekle u hrvatskom, a kako u jugoslavenskom duhu. Razlika je bila što su ove druge, barem po uspjehu, bile dosta rijetke. HSS-ovci su na „raspolaganju“ godišnje imali nekoliko većih svečanosti s više tisuća nazočnih, dok su pristaše jugoslavenstva manje-više okupljali ista društva, a nedostatak zanosa u izvještajima pokazuju nam da im uspjeh nije bio naročit.

5.6. Izvještaji bana Josipa Jablanovića o situaciji u Splitu i Primorskoj banovini

Josip Jablanović dužnost bana Primorske banovine obnašao je od sredine 1932. do druge polovice 1938. U *Jadranskoj pošti* Jablanovićevo su imenovanje srdačno pozdravili²⁴²¹, a novi je ban, upravo u razgovoru za ovaj dnevnik među glavne „misli vodilje“ istaknuo potrebu ublažavanja privredne krize, zakonitost, lojalnost prema državi te zajednički rad u zatišju stranačkih borbi. Sve se to, dakako, moralo provoditi u okvirima narodnog i državnog jedinstva. Rad svoga prethodnika na banskoj dužnosti Jablanović je uvažavao.²⁴²²

U Stojadinovićevoj ostavštini u Arhivu Jugoslavije u Beogradu sačuvani su izvještaji koje je za vrijeme službe Jablanović slao Ministarstvu unutarnjih poslova²⁴²³, ali i oni koje je posebno slao Stojadinoviću oko nekih dodatnih pitanja vezanih uz svoje područje rada. Možemo uočiti da je Jablanovićev način vođenja banovine bio drugačiji u odnosu na očekivanja mjesnih režimskih pristaša. Štoviše, potonji su upravo u Jablanoviću vidjeli glavnog krivca za širenje HSS-ova pokreta na ovim prostorima pa nas ne iznenađuje što su mnogi od njih kasniji Jablanovićev odlazak s banskoga mjesta iskreno pozdravili.

Jablanovićeva je taktika, naime, bila dopustiti da HSS-ov pokret dosegne vrhunac nakon čega bi, vjerovao je, neizbježno uslijedilo raslojavanje, podjela na manje frakcije, a možda čak i potpuni raspad stranke. Takva politika imala je kontraefekt jer se HSS toliko razvila da, unatoč nekim razmimoilaženjima, kako unutar stranke, tako i sa saveznicama, nije bilo nikakve naznake o njenom skorom raspadu. Ovo će se poglavlje zadržati samo na neke Jablanovićeve izvještaje i poglede na situaciju u Primorskoj banovini, dok će se ostala građa upotrijebiti

²⁴²⁰ „Veliki zbor Mačekovih pristaša u Splitu“, *Zov s Jadrana*, br. 16., 26. XII. 1936., 3.-4.

²⁴²¹ „Novi banovi u Splitu i Cetinju“, *JP*, br. 154., 5. VII. 1932., 2.

²⁴²² „Misli vodilje novog bana Primorske banovine g. Dr. Jablanovića pri preuzimanju dužnosti“, *JP*, br 162., 14. VII. 1932., 6.

²⁴²³ Stipica Grgić citira članak Zakona o unutrašnjoj upravi po kojem je ban morao pratiti „sve značajne pojave“ i događaje unutar banovine i o tome obavještavati ministra unutarnjih poslova, dajući prijedloge poboljšanja postojećega stanja. Vidi: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 278.

prilikom prikazivanja djelovanja HSS-a, JRZ-a i Gradskog poglavarstva u Splitu za razdoblje 1935. - 1939.

Postavljanje novoga bana nisu svi pozitivno pozdravili. Primjerice, Kerubin Šegvić kritizirao je bana Jablanovića (Cortelazza) nazivajući ga „prototipom beznačajnosti rasice“, s tajnim instrukcijama „pokoravanja Hrvata.“²⁴²⁴

Trumbić u svojim bilješkama na jednome mjestu navodi da mu je Ante Kovačić iz Splita spominjao razgovor s Jablanovićem, koji je sâm priznao da režim podržavaju većinom osobe koje gledaju vlastiti interes. Kovačić je također negativno gledao na Jablanovića pa isticao da potonji nije „nacionalno uravnotežen“ jer nije imao „izražen svoj nacionalni ja.“ Kao primjer, uz navođenje talijanskog prezimena, istaknuo je kako se Jablanović u ovom trenutku izjašnjavao Jugoslavenom, a ranije se u Zadru predstavljao kao „Hrvat u zaratinskom duhu.“ Isti autor je tvrdio i kako je nezadovoljan Jablanovićevim obnašanjem dužnosti bio i tadašnji podban Zdravković,²⁴²⁵ koji je tvrdio da Primorskom banovinom upravlja i „zapovijeda u pravom smislu riječi“ Manfred Paštrović, „alter ego Anđelinovića.“²⁴²⁶ Zanimljivo je i što je Trumbić, svaki put kada bi bilježio događaje vezane uz Jablanovića, uvijek navodio i njegovo talijansko prezime (Cortelazzo).

Da je Zdravković u svome razmišljanju možda ipak malo pretjerivao, moguće i kao posljedica osobne ambicije za stjecanjem banskog, a ne podbanskog mjesta, svjedoči Jablanovićevo pismo upućeno Manfredu Paštroviću s kraja 1934., zanimljivo iz razloga što govori o tadašnjem Jablanovićevom političkom stavu i načinu upravljanja.

Nakon što je Oskar Tartaglia zatražio i dobio izvanrednu (financijsku) reviziju za općinu Muć, banski vijećnik Splitskog sreza i predsjednici nekih općina Primorske banovine vjerovali su da je odobrenjem zahtjeva Jablanović grubo narušio autoritet pojedinaca, vlasti i, posebno, stranke – JNS. Njihovo je nezadovoljstvo bilo toliko da su zaprijetili ostavkom u slučaju ponavljanja ovakvoga slučaja.²⁴²⁷

Jablanović je u odgovoru Paštroviću obrazložio da revizijom nikako nije rušio ničiji autoritet, već da se njome pokazala neistinitost optužbi, nakon čega je naglasio da je za njega JNS „više nego stranka, ona je narodni pokret i nosilac sadašnje državne i narodne politike.“

²⁴²⁴ KUS, OFB, Kutija br. 20., Korespodencija..., Kerubin Šegvić don Frani Buliću, 16. VII. 1932.

²⁴²⁵ Novi podban od druge polovice 1935. postao je Umber Luger. „Ličnost novoga podbana“, *ND*, br. 223., 24. IX. 1935., 6.

²⁴²⁶ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 1., 591.-592., bilješka (br. 241) o razgovoru s Antom Kovačićem, Zagreb, 1. XII. 1933.

²⁴²⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2106/1-2, 26. XI. 1934., Josipu Jablanoviću

Pismom je obećao da će u budućnosti, i kada ne bude vršio dužnost bana, i dalje podržavati JNS, „kad god je interes stranke istovjetan interesu države.“²⁴²⁸

Tijekom 1920-ih član Narodne radikalne stranke, Jablanović je po ovome pismu svestrano podupirao JNS. Uostalom, da jedinoj režimskoj stranci u to doba nije pružio podršku, vjerojatno ne bi ni obnašao dužnost bana. JRZ-ovim preuzimanjem vlasti Jablanović je i dalje bio na banskom mjestu. Postavlja se pitanje: je li riječ o tome da je Jablanović iz JNS-a prešao u JRZ ili je Stojadinović upravo u njemu i dalje vidio pravu osobu za obnašanje dosadašnje dužnosti?²⁴²⁹ Sredinom 1935. Tartaglii je prema pisanju Željka Karaule ponovno ponuđeno banovanje u Primorskoj banovini, što je ovaj navodno sam odbio, motiviran približavanjem HSS-u. Jablanović je u pismu Korošcu sumnjao u istinitost takve ponude, no u listi mogućih kandidata za bana idealnu osobu vidio je u gradonačelniku Kargotiću.²⁴³⁰ Bez obzira na takvu listu, Stojadinović je Jablanovića i dalje držao podobnim za vođenjem Primorske banovine.

Navedeno je kako je zapovjednik Jadranske divizijske oblasti po petosvibanjskim izborima pesimistički gledao na situaciju u Splitu i Primorskoj banovini te isticao potrebu sprječavanja „bezumlja“, ako je potrebno i ubojstvima.²⁴³¹ Drugačije, dosta optimistički u tom je razdoblju, a i kasnije, na situaciju gledao Jablanović. Prije svega, tvrdio je da se uočavaju dobri rezultati rada Banske uprave u Primorskoj banovini, koja se temeljila u „stvarnom provođenju najstrožije zakonitosti.“ Opazio je i smirivanje situacije te veće povjerenje opozicijskih vođa, Josipa Berkovića i Ede Bulata, prema organima vlasti. Jablanović je također istaknuo da je svakom prilikom apelirao na opoziciju na iskrenu suradnju te ih molio (op. M. B.) za rad na smirivanju prilika, dok im je zauzvrat jamčio da će rad vlasti biti zakonit i ravnopravan prema svim građanima. Jablanovićevim riječima, komandant žandarmerijskog puka „trudio se (op. M. B.) držati postupak žandarmerijskih organa u granicama zakonitosti.“ Općenito sadašnja situacija banu Primorske banovine predstavljala je „značajno olakšanje“, a usprkos nezadovoljstvu nacionalističkih elemenata postojećim stanjem, Jablanović je uvjeravao da „jugoslavenska misao narodnog i državnog jedinstva nikad neće biti žrtvovana“, no i da se ne smije narušiti politiku pridobivanja povjerenja opozicije.²⁴³² Ipak, raspuštanje SDK-ovog

²⁴²⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 7., dok. br. 1791/1-2, Josip Jablanović Manfredu Paštroviću, 10. XII. 1934.

²⁴²⁹ U razdoblju Banovine Hrvatske JNS-ov tisak tvrdio je da je Jablanović bio imenovan protiv volje Banovinskog odbora JNS. Vidi: „Hrvatski glasnik – polemike“, *Narodni list*, br. 43., 31. X. 1940., 3.-4.

²⁴³⁰ Željko KARAULA, „Ivo Tartaglia i časopis *Nova Evropa*“, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, 177.-178.

²⁴³¹ SR-AJ-37, ZMS, 9-53, Politička pitanja u Primorskoj banovini. Armijski general Petar P. Živković Ministarstvu vojske i mornarice, Đeneralštabno odeljenje, Operativni odsek, 23 kolovoza 1935.

²⁴³² SR-AJ-37, ZMS, 49-313., Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 14. VII. 1935. Krajem iste, 1935. Godine, Jablanović je ministru unutrašnjih poslova Korošcu također govorio o smirivanju stanja unutar Primorske banovine. Vidi: N. BARIĆ, „Neredi na Sinjskoj alci...“, 951.-952.

zboru, prikazanoga u uvodnom dijelu ovog razdoblja, gotovo u ovo isto vrijeme nastanka ovoga izvještaja, pokazuje suprotnost Jablanovićevom razmišljanju.

Bez obzira na raniji optimizam Jablanović je početkom 1936. namjesniku Peroviću isticao zabrinutost reakcijama „srpskog pravoslavnog življa“ na „nerazumno ponašanje nekih Mačekovih pristalica“, iako je tvrdio kako je većina istaknutijih Mačekovih pristaša bila za smirivanje situacije i održavanju pokreta u „granicama zakonitosti.“ Uz stalnu borbu protiv komunističkih elemenata, ponovio je da mu je glavni cilj približiti se opozicijskim vođama kako bi se stišala „plemenska groznica.“ Jedan od načina približavanja vidio je i u promjeni sastava žandarmerije, kompromitirane ranijim režimima.²⁴³³ U preostalim se izvještajima tijekom 1936. ban Primorske banovine i dalje zalagao za smirivanje situacije, iako je potvrđivao postojanje političkih, odnosno „plemensko-vjerskih tenzija.“²⁴³⁴

Ipak, Jablanović je pažljivo pratio djelovanje opozicije pa je jednu izjavu Paške Kaliterne o tome kako „treba podsjeći rep“ svim Jeftićevim biračima držao „nazorom pokretanja akcije s primjesom terora.“ Boravak Milana Pribićevića u Splitu također je zapažen, a o cenzuri i kontroli policije govori nam dio izvještaja o Pribićevićevim telefonskim pozivima upućenim Berkoviću i Leontiću te zabilježenim posjetima Kaliterne i Bulata.²⁴³⁵

Izvještajima tijekom 1937. Jablanović je i dalje povoljno pokazivao situaciju u Primorskoj banovini, navodeći sve dokaze uspjeha „pomirljivosti“ svoje politike te istovremeno umanjivao bilo kakve, u prvom redu političke napetosti. Svjestan jačine HSS-a na prostoru Primorske banovine posebno je isticao međusobne sukobe između nje i SDS-a. Time je očito želio pokazati da je njegova politika smirivanja urodila plodom te da je samo pitanje vremena kada će se u Primorskoj banovini raspliniti cijeli hrvatski pokret. Uopće, izvještajima je Jablanović dodatno isticao splasnuto raspoloženje među HSS-ovim pristašama, očitovano u manjem oduševljenju i broju okupljenih na stranačkim manifestacijama te podjelama unutar same stranke. U osvrtu na pisanje splitskih dnevnika *Novog doba* i *Jadranskog dnevnika*, Jablanović je poput Masovčića također konstatirao njihovu naklonjenost opoziciji, ali je dodao da oba dnevnika ne donose antikomunističku propagandu kako se ne bi zamjerali jednom dijelu

²⁴³³ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović namjesniku Ivi Peroviću, 18. I. 1936.

²⁴³⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Ministarstvu unutrašnjih poslova (dalje: MUP-u) (Mjesni izvještaj o političkoj situaciji, događajima, pojavama, kretanjima u masama u Primorskoj banovini za veljaču 1936.), 7. III. 1936.; (Mjesni izvještaj za...srpanj 1936), 16. VIII. 1936.

²⁴³⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...srpanj 1936), 16. VIII. 1936.

svojih čitatelja, „omladini i radništvu“, koji su na ovom prostoru po njemu uglavnom simpatizirali s komunističkim idejama.²⁴³⁶

Incident koji se zbio sredinom 1937. tipičan je primjer Jablanovićevog umanjivanja stvarne situacije. Tada je manja skupina, na čelu s Edom Bulatom i i Vjekoslavom Blaškovom, vođom mjesnog Hrvatskog radničkog saveza (HRS), nakon održanih zadušnica za žrtve u Senju pokušala održati demonstraciju uz poklike protiv Beograda. To je spriječila policija koja je, kako je naveo Jablanović, „osjetno kaznila kolovođe.“²⁴³⁷

Da nije bilo govora o nekakvoj manjoj manifestaciji, svjedoče nam spisi iz Državnog arhiva u Splitu koje nam pokazuju pravo stanje stvari. Incident se, zapravo, odvio na Narodnom trgu, a započeo je kada je „jedna grupa omladinaca“ počela uzvikivati parole protiv „krvavog Beograd“ i kralja Petra II. Po dolasku policije skupina se razbježala, osim jednog pripadnika koji je sa sredine Trga vikao u čast Stjepana Radića, mučenika i slobodne Hrvatske, dok su neki od svjedoka čuli poklike i u Pavelićevu čast. I Jablanovićevi navodi o „osjetnom kažnjavanju“ sudionika nisu se pokazali ispravnima. Marcel Grubišić, primjerice, zbog ometanja policije trebao je biti osuđen na desetodnevnu zatvorsku kaznu, no presuda je odbila optužbe obrazloženjem da postoje suprotni iskazi svjedoka. Petnaestodnevnu zatvorsku kaznu zbog dobrog ponašanja izbjegao je i Vjekoslav Blaškov, iako se fizički odupirao uhićenju te dva dana poslije nije predao revolver policajcu u Kaštel Sućurcu. Naposljetku, zbog nedostatka dokaza optužnica nije podignuta ni protiv Josipa Tomića, osumnjičenoga za navedeno klicanje na Trgu.²⁴³⁸

Primjer kako „nevažne stvari“ izazivaju nezadovoljstvo među hrvatskim redovima Jablanović je vidio u pitanju Hrvatskog veslačkog kluba u Splitu, osnovanog početkom 1937. u duhu „hrvatske politike.“ S tim na umu, pokretači su namjeravali novi klub učlaniti u Savez hrvatskih veslačkih klubova. Vlast je to isprva odobrila pa se u klub upisalo više od 500 članova, no potom je interveniralo nadležno ministarstvo tražeći da se iz imena kluba izbaci pridjev „hrvatski.“ Uprava kluba se protivila odluci isticanjem postojanja mnoštva društava s hrvatskim imenom. Situaciju je dodatno potencirao Ante Trumbić koji je na sjednici jednog mjesnog pjevačkog društva istaknuo potrebu što većeg razvoja hrvatskog duha u Dalmaciji i Splitu.

²⁴³⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.; Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj1937), 10. VI. 1937.

²⁴³⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1937.), 10. VI. 1937.

²⁴³⁸ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXIII, 14 Marcel Grubišić, Sig. Kzp. 505/37; Kutija br. 16/XXIV, 1 Vjekoslav Blaškov, Sig. Kzp. 507/37; 4 Josip Tomić, Sig. Kzp. 547/37

Banska uprava s Jablanovićem na čelu, stoga, pitala je nadležne vlasti (vladu) je li opravdano traženje ministarstva za ukidanjem pridjeva „hrvatski“ u imenu ovoga kluba u Splitu.²⁴³⁹

Neugodno iznenađen pitanjem Stojadinović je zaključio da Jablanović očito energičnije ne djeluje prema HSS-ovim postupcima. Osjetivši se prozvanim, Jablanović se branio da je samo provjeravao jesu li upute koje je prethodno poslao sreskim načelnicima bile u skladu s preporukama vlade. U ovom slučaju, napomenuo je, postupci nisu bili zakoniti, no upitnim je držao što dalje treba učiniti: energično suzbiti pokret ili ga pustiti samo da se od sebe razbije? Zagovarajući drugu opciju, Jablanović je vjerovao da bi raspuštanje aktualnih općinskih uprava²⁴⁴⁰ dovelo do novih turbulencija, kojima bi se duhovi „žestoko uzбудili.“, Vodeći „masovnu ofenzivu političkog pokreta“, HSS bi uvjerljivo pobijedila i dobila novi zamah u svome djelovanju. Također, energični istup ne bi se mogao provesti i zbog nedostatka zakonskih sredstava (možda policijskih djelatnika, op. M. B.) koji bi „efikasno i odlučno suzbili svaku ilegalnost HSS-ovih općina“, upozoravao je Jablanović, a potom se osvrnuo na svoju ulogu. Obavljajući bansku dužnost već pet godina, zapazio je da hrvatska politika predstavlja težak problem za zemlju. On sâm trudio se „proniknuti u srž ovog duševnog stanja Hrvata“ pa je držao da ne pretjeruje naglasi li da je stanje postalo „opasno za mir zemlje.“ Naime, parole poput „Slobodna Hrvatska domovina“, „Hrvati, gospodari svoje sudbine“, „Hrvati svoj na svome“ te „Slobodni hrvatski narod“ isticane od vođa do običnih pristaša stvarale su duševno stanje u suprotnosti s državom zbog čega je Jablanović pitanje općina držao beznačajnim u odnosu na hrvatsko pitanje, koje se moglo riješiti decentralizacijom, uvođenjem najviše samouprave i davanjem više novaca hrvatskim banovinama, napose Primorskoj, kako bi se spriječili poklici da Beograd uzima novac i pljačka Hrvate. Naposljetku, Jablanović je držao da bi na vlasti trebalo postaviti sposobne Hrvate, ali istovremeno zagovarateljke interesa državne cjeline. Hrvatski narod nije sam po sebi antidinastičan, uvjeravao je Jablanović, ali HSS-ova politika potisnula je osjećaje predanosti prema kralju i dinastiji, odnosno omela ih je. Naposljetku, Stojadinovićem pismom Jablanović je vidio diskvalifikaciju sebe kao bana pa je svoj mandat stavio na raspolaganje.²⁴⁴¹

Ovo pismo mogli bismo držati Jablanovićevim osobnim priznanjem da je vlastitom politikom dopustio razmahivanje HSS-ova pokreta u Primorskoj banovini. Bez obzira na

²⁴³⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Ban Josip Jablanović, Banska uprava sreskim načelnicima, 25. V. 1937.

²⁴⁴⁰ O HSS-ovoj borbi unutar općina na prostoru Savske banovine više vidi u: Stipica GRGIĆ, „Hrvatska seljačka stranka i lokalne samouprave Savske banovine (1935-1939)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 99.-112.

²⁴⁴¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 18. VI. 1937.

opravdanje da je politika smirivanja imala bolje dugoročne posljedice od energičnog postupanja, bilo je jasno da se došlo do točke s koje nije bilo povratka. Jednostavnije rečeno, Jablanovićev je autoritet bio ozbiljno narušen u režimskim krugovima, ali i među pristašama opozicije, no ostavka na dužnost sada nije bila uvažena. Ipak, krajem iste godine Masovčić je izvještavao o glasinama koje su govorile o Jablanovićevom odlasku u mirovinu i dolasku novoga bana na dužnost, i to Mirka Buića, tajnika Trgovačko-industrijske komore u Splitu i vođa splitske Sokolske župe.²⁴⁴²

U drugoj polovici 1937. Jablanović se posebnim elaboratom osvrnuo na situaciju u Primorskoj banovini te je, između ostaloga, konstatirao da je stanje za vladu bilo izrazito nepovoljno. Hrvatski je pokret zahvatio seoske i gradske redove hrvatskog pučanstva te nije bilo naznaka da bi JRZ mogla računati na te glasove, usprkos značajnijim sadašnjim i budućim vladinim uspjesima. Uz navedeno Jablanović je priznao i da je Mačekov pokret pokazivao „netrpeljivost prema jugoslavenskim elementima“ i „duboko vrijeđanje patriotskih i nacionalnih osjećaja Jugoslavena.“ Manje incidentnu situaciju u Primorskoj, za razliku od Savske banovine, držao je posljedicom boljih kontakata s vodstvom HSS-a, bez obzira što je takva politika izazivala „nezadovoljstvo i zabrinutost jugoslavenskih elemenata.“ Unatoč svemu nabrojenom Jablanović je i dalje držao da napuštanje smjera strpljivosti i umjerenosti prema hrvatskom pokretu „ne bi bilo ni logično ni efikasno osim ako nije dio općeg kursa unutrašnje politike.“ Poput ranijih razmišljanja, Jablanović je i dalje vjerovao da je Mačekov pokret na vrhuncu nakon čega će nužno uslijediti neizbježni pad, a kao prilog u tome razmišljanju istaknuo je „nesuvremene i neostvarive ciljeve.“ No, priznao je grešku učinjenju podcjenjivanjem „golemog psihološkog momenta“ pokreta na hrvatske mase.²⁴⁴³

Uz promjene na poziciji gradonačelnika, u drugoj polovici 1938. došlo je do promjena i na banskoj poziciji.²⁴⁴⁴ Početkom rujna Jablanović je Stojadinoviću nakon šestog godina vršenja službe pismeno najavio ostavku na dužnost. Svoj potez motivirao je „teškim posljedicama“ na zdravlje povodom ranijeg incidenta. Riječ je, naime, bila o zabrani jednog sokolskog sleta koju je Jablanović proglasio vjerujući da su time bili spriječeni „sigurni krvavi

²⁴⁴² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 496., 26. XI. 1937.

²⁴⁴³ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 27. VIII. 1937.

²⁴⁴⁴ Već otprije u dugodišnjem sukobu s Banovinskom organizacijom JRZ, gotovo u isto vrijeme bansku poziciju napustio je i Viktor Ružić, ban Savske banovine, i to zbog pretjerane popustljivosti. Stojadinović je bio nezadovoljan što se u „hrvatskim“ banovinama sve više „popuštalo“ opoziciji. Obojica dotadašnjih banovina (Jablanović i Ružić) predala su vlastite ostavke, a Grgić drži kako je do promjene došlo s ciljem „promjene klime“ uoči nadolazećih izbora, odnosno naznaka opoziciji da će biti pažljivije promatrana. Vidi: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 190., 769.-776.

sukobi.“ U prilogu je poslao i prijepis liječničke potvrde o narušenom zdravlju, dok je Stojadinovićev odgovor bio da sa žaljenjem prima ostavku jer je bio „veoma zadovoljan Jablanovićevim radom u svakom pogledu. Jablanović je dodatno upozorio da prilike u Primorskoj banovini „ne dozvoljavaju da ona duže ostane bez bana.“²⁴⁴⁵ Namjesništvo je prihvatilo molbu za umirovljenjem dotadašnjeg bana.²⁴⁴⁶

O promjenama na banskom mjestu i Jablanovićem odlasku osvrnuli su se Ante Tresić Pavičić i Vlado Matošić. Prvi je nedugo prije ostavke Jerku Machiedu pisao da je saznao kako je Jablanovićev položaj „neodrživ“, a nenaklonost prema dotičnome jasno se vidi u dijelu pismu kojim je Tresić Pavičić i sam vjerovao da je došlo vrijeme da „austrijsko gramzilo otiđe.“ Ipak, istovremeno je iskazivao zabrinutost da umjesto njega ne dođe netko gori, iako nije mislio što se pod time misli.²⁴⁴⁷

Na Jablanovićev potez osvrnuo se i Matošić, koji je u pismu Stojadinovoću držao da ostavku treba uvažiti iz izbora prema njegovom (Jablanovićevom) zdravlju, ali i prema stranci. Unatoč osobnom poštovanju spominjao je „strahoviti potres u redovima stranke (JRZ, op. M. B.)“ nastao Jablanovićevom zabranom sleta sokola. Vjerujući da bi prihvaćanjem ostavke stranka mogla izaći „cjelovita i nedirnuta“, Matošić je ujedno zamolio Stojadinovića da se pri imenovanju novog bana konzultira i s „nama dolje“, koji će stranci dati „odlučni zamah“ u ovim krajevima.²⁴⁴⁸ Od mjesnoga tiska Jablanovićevo je dotadašnje obavljanje dužnosti uzdizao samo onaj JRZ-ov, u kojem se izrazilo žaljenje zbog ostavke.²⁴⁴⁹

Mirko Buić, tijekom 1920-ih član Demokratske stranke, donedavni splitski gradonačelnik i dotadašnji ministar na raspoloženju, na prijedlog Ministarskog savjeta i ministra vanjskih poslova, postao je novi, treći po redu ban Primorske banovine. U zakletvi je Buić izrazio vjernost Petru II. te je krajem rujna stupio na novu dužnost.²⁴⁵⁰ Pri povratku u Split novog su bana svečano dočekali vodeći pripadnici vojne, banske, gradske te JRZ-ove strukture u Splitu.²⁴⁵¹ U zaključku možemo istaknuti da je Jablanović svojom politikom popuštanja doveo do razmahivanja HSS-ovog pokreta u Primorskoj banovini i Splitu. S druge strane, možda bi

²⁴⁴⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 1. IX. 1938.; Milan Stojadinović Josipu Jablanoviću, 5. IX. 1938.

²⁴⁴⁶ SR-AJ-138, Ministarski savet, 7-567, 6. IX. 1938.

²⁴⁴⁷ HR-DAS-178, OF ATP, Kutija br. 10., Ante Tresić Pavičić Jerku Machiedu, 19. VIII. 1938.

²⁴⁴⁸ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina, Lokalni organi vlasti, Vlade Matošić Milanu Stojadinoviću, 17. VIII. 1938.

²⁴⁴⁹ „Povodom pensionisanja bana g. dra Jablanovića“, *Država*, br. 41., 15. IX. 1938., 3.; „Smjena na banskoj stolici Primorske banovine“, *Država*, br. 43., 25. IX. 1938., 1.

²⁴⁵⁰ SR-AJ-138, Ministarski savet, 7-570, 20. IX. 1938.; 7-572, 22. IX. 1938.; 7-574, 29. IX. 1938.

²⁴⁵¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 450., 30. IX. 1938.

netko s politikom „čvršće ruke“ doveo do većih sukobljavanja na relaciji vlada – opozicija, što bi dovelo do većih žrtava.

5.7. Splitski tisak 1935. - 1939.: stanje, promjene i pokušaji promjena

Tijekom druge polovice 1930-ih u splitskom tisku dolazile do popriličnih promjena. Time se u prvom redu misli na okrenutost glavnih dnevnih listova, *Novog doba* i *Jadranskog dnevnika*, prema HSS-ovoj politici. Uz njih, tijekom ovoga razdoblja izlazili su i listovi povezani s drugim političkim strankama (JRZ-ova *Država* ili *Vihor*, glasilo Zbora) ili ranije uspostavljenim pokretima (*Zov s Jadrana*) Zabilježeno je i kratkotrajno izlaženje glasila okrenutih režimu (npr. *Primorska pošta*, *Jugoslavenska riječ* i drugi). U ovom poglavlju pozornost će se posvetiti sljedećim aspektima: a) usmjerenosti *Novog doba* i, napose, *Jadranskog dnevnika* prema HSS-u; njihovog odnosa prema kraljevskoj obitelji i načinu pisanja pri proslavi državnih blagdana; b) tiraži i ustrojstvu spomenutih dnevnika te prikazu nastavka međusobnih polemika; c) režimskom pokušaju plasiranja novog lista koji bi stajao u suprotnosti s gorenavedenim dnevnicima; d) izlaženju ostalih listova te e) cenzuri i progonima.

Rezultat petosvibanjskih izbora donio je promjene unutar tiska pa je, kako smo vidjeli u prethodnom dijelu rada, povodom imendana objavljena čestitka Anti Trumbiću u *Jadranskom dnevniku* u jednu ruku značila i simboličnu prekretnicu kojom je Tartagliin dnevnik polako prelazio na stranu opozicijskog HSS-a, u čemu ga je slijedilo *Novo doba*.

Po završetku izbora Masovčić je podsjećao da su se u doba Jeftićeve vlade *Novo doba* i, napose, *Jadranski dnevnik* držali opozicijskim listovima. Splitski je dopisnik posebno naglasio da je Tartaglia, vlasnik *Jadranskog dnevnika*, s prijašnje jugoslavenske linije prešao u „otvoreno plemenski ekskluzivistički stav.“ Promjena se ogledala u objavljenim člancima u kojima se po Masovčiću zapažao otvoreni opozicijski stav,²⁴⁵² „jasno naglašena plemenska orijentacija“,²⁴⁵³ pri čemu se ponekad prelazilo u „plemensko ideologiziranje“²⁴⁵⁴ te izostanak ikakvih vijesti u prilog vladine politike. Masovčić je ovo držao Tartagliinim pokušajem

²⁴⁵² U *Jadranskom dnevniku* već u srpnju nalazimo na prve kritike Stojadinoviću. Vidi: „Politika dra M. Stojadinovića“, *JD*, br. 170., 23. VII. 1935., 2.

²⁴⁵³ Npr. „Pretsjednik dr. Maček o deklaraciji“, *JD*, br. 155., 5. VII. 1935., 1.; „Za slobodu i prava čovjeka“, *JD*, br. 157., 8. VII. 1935., 1.; 1, „Velika manifestacija opozicije“, *JD*, br. 163., 15. VII. 1935., 1.; „Oduševljene manifestacije Kaštelana pretsjedniku dru Mačeku“, „Čitav Brač uz pretsjednika dr Mačeka“, *JD*, br. 165., 17. VII. 1935., 3.

²⁴⁵⁴ Primjerice, članak iz sredine lipnja 1935., posvećen pedesetoj godišnjici pjevačkog društva „Zvonimir“ više je puta spominjao spominjao „splitske Hrvate.“ Vidi: „Prigodom 50-god Zvonimira“, *JD*, br. 141., 18. VI. 1935., 3. O značaju društva „Zvonimir“ vidi: Ivan BOŠKOVIĆ, „Promicatelj glazbene umjetnosti i preporodnih ideja: uz stotu obljetnicu osnutka SMD Zvonimir“, *Kulturna baština*, 15/1984., 56.-61.

afirmacije u novoj političkoj situaciji, dok je s druge strane tvrdio da se *Novo doba* zbog svojih interesa i političkog gledišta, iz činjenice što je većina širih narodnih slojeva na Primorju podržavala Mačeka, također uređivalo u duhu opozicije.²⁴⁵⁵ Ipak, za razliku od konkurentskog lista, Brajevićev je dnevnik u svojem pisanju bio taktičan i umjeren, ideološki nije ulazio u pravac „plemenskog ekskluzivizma“ te je izbjegavao svako „ideološko objašnjavanje“, pretežito se baveći „ekonomsko-administrativnim“ problemima, držao je CP-ov splitski dopisnik.²⁴⁵⁶

U svim kasnijim izvještajima tijekom ovoga razdoblja rada Masovčić je ponavljao okrenutost gotovo čitavog tiska u Primorskoj banovini prema opoziciji, učemu je prednjačio *Jadranski dnevnik*, no s vremenom je zapazio i da se i u *Novom dobu* počelo objavljivati više vijesti o djelovanju HSS-a i njegovih manifestacija „plemenskog karaktera“, isključivo zbog interesa čitatelja. Razliku između spomenutih dnevnika splitski je dopisnik vidio i u pokušajima da, na vlastitu inicijativu ili naredbom CP-a, u oba lista unese izvještaje i članke o djelovanju vlade kojima bi se ista popularizirala. U *Jadranskom dnevniku* u tome nije uspio, i to zbog „krajnjeg ljevičarskog političkog stava“ i plemenske orijentacije, dok je manji uspjeh „veoma rijetko i s naporom“ imao u *Novom dobu*.²⁴⁵⁷ Povremenu potporu vladinim akcijama potonjega lista Masovčić je objašnjavao trima razlozima: prvi što je list pomagao sve akcije, pa i vladine, koje su išle u korist Primorja i Splita; drugi je blizak, prijateljski odnos Brajevića i ministra unutarnjih poslova Antona Korošca, a treći što se *Novo doba* čitalo i u jugoslavenski orijentiranim krugovima Splita i Dalmacije.²⁴⁵⁸

Splitski je dopisnik također isticao kako je uredništvo *Jadranskog dnevnika* svoju tiskovinu više puta pokušavalo pretvoriti u službeno HSS-ovo glasilo, čemu se navodno protivilo vodstvo stranke nesklono Tartaglii.²⁴⁵⁹ Do toga je ipak konačno došlo Mačekom odlukom iz svibnja 1938., kojom se *Jadranski dnevnik* imao držati „listom u službi hrvatskog seljačkog i narodnog pokreta kojemu je on na čelu“²⁴⁶⁰. Time se natjecanje između dvaju

²⁴⁵⁵ Npr. *Novo doba* tražilo je pravedniju raspodjelu državnog budžeta, odnosno veća izdavanja Primorskoj banovini i, napose, Splitu pri čemu je u prvom planu istaknuta potreba modernizacije splitske bolnice. „Za pravednu raspodjelu državnog budžeta“, *ND*, br. 161., 12. VII. 1935., 2. Ostalim člancima kritiziran je režim od 1929., naročito onaj Jevtićev. Vidi: „Aferaštvo i korupcija“, *ND*, br. 162., 13. VII. 1935., 2.; „Režim g. Jevtića“, *ND*, br. 166., 18. VII. 1935., 2.

²⁴⁵⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 620., 1. VII. 1935.; pov. br. 655., 13. VII. 1935.; pov. br. 675., 18. VII. 1935.; pov. br. 685., 22. VII. 1935.; 13-47, Dopisnik CPB Split, pov. br. 717., 2. VIII. 1935.; pov. br. 803., 5. IX. 1935.

²⁴⁵⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 859., 24. IX. 1935.; br. 877., 28. IX. 1935.; pov. br. 885., 1. X. 1935.; pov. br. 958., 21. X. 1935.; pov. br. 1013., 18. XI. 1935.; pov. br. 1048., 2. XII. 1935.

²⁴⁵⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 2. III. 1936.; pov. br. 7., 23. XI. 1936.

²⁴⁵⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 2. III. 1936.; pov. br. 7., 23. XI. 1936.

²⁴⁶⁰ „Predsjednik Dr. Vladko Maček za *Jadranski dnevnik*“, *JD*, br. 121., 24. V. 1938., 1.

konkurentskih dnevnika „konačno razjasnilo“, i to na Brajevićevo iznenađenje, istaknuo je Masovčić.²⁴⁶¹ *Jadranski dnevnik* ovime je postao službeno HSS-ovo glasilo na Primorju te je tajnik stranke Šime Poduje ušao u konzorcij. Masovčić je zapazio i da novi Mačekov list sada nije objavljivao gotovo nikakve izvještaje o SDS-u, kao što se ni u *Novom dobu* nisu objavljivale informacije vezane uz Jadransku stražu. Oba su dnevnika, unatoč dostavljenim materijalima, izbjegavali donositi vijesti o Stojadinovićevoj vladi.²⁴⁶²

Jablanović je Mačekovu odluku držao posljedicom pristajanja novine uz HSS-ovu politiku od petosvibanjskih izbora i čestih zapljena u posljednje vrijeme. Ban je tvrdio i kako se ranije on osobno suprotstavio odluci policije o zabrani daljnjeg izlaženja *Jadranskog dnevnika*. Kao argumente naveo je da u posljednje vrijeme list umjerenije piše te da će, važnije, zabrana glasila dovesti do početka izlaženja novoga lista „s jačom opozicijskom reputacijom.“²⁴⁶³ Na sljedećim stranicama teksta ipak ćemo vidjeti kako je poslije prosinačkih izbora došlo do zabrane daljnjeg izlaženja *Jadranskog dnevnika*.

Da je (dnevni) tisak Primorske banovine u ovom razdoblju bio u rukama opozicije, odnosno HSS-a, svjedoče nam dva slučaja. U prvome je Ivan Florio Lupis-Vukić tako svjedočio da ga se na velikom zboru HSS-a u Zagrebu nazvalo beogradskim plaćenikom. Lupis-Vukić pokušao je odgovoriti na prozivanja objavom javnog pisma kojim bi isprovocirao sudski proces, no uredništva *Novoga doba* i *Jadranskoga dnevnika* takvo što nisu željeli tiskati.²⁴⁶⁴ U drugome je slučaju izvjesni Andrija Damić nakon osobnih napada na jednoj skupštini želio objaviti čestitku kojom bi kompromitirao Berkovića. Brajević je dotičnoga uvjeravao kako je bolje da se čestitka ne objavi, ali i kako je moguće istovremeno biti prijatelj s nekim i javno ga napadati, pri čemu je za primjer uzeo svoj odnos s Anđelinovićem.²⁴⁶⁵

Razliku u pisanju splitskih dnevnika možemo uočiti i u njihovim izvještajima o raznim proslavama i događajima vezanim uz režim i kraljevsku obitelj. Količina teksta, kao i stranica na kojima su se javljali, jasno nam pokazuju kako režim više nije imao uporišta u vodećem splitskom tisku. Možda nam najbolji primjer tome pružaju godišnja obilježavanja Aleksandrove smrti, rođendani prijestolonasljednika Petra te drugi događaji. Naime, dok su oba splitska

²⁴⁶¹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 210., 30. V. 1938.

²⁴⁶² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 241., 7. VI. 1938.; pov. br. 251., 13. VI. 1938.; pov. br. 300., 27. VI. 1938.; pov. br. 312., 4. VII. 1938.

²⁴⁶³ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1938).

²⁴⁶⁴ HR-DAS-181, Jugoslavenska ujedinjena omladina, Kutija br. 6, Ivan Florio Lupis-Vukić Petru Kvaterniku.

²⁴⁶⁵ SVKST, AUND, Vinko Brajević Andriji Damiću, nedatirani dokument

dnevnika prvu i drugu godišnjicu smrti obilježili kraljevom slikom na naslovnici i prigodnim tekstom²⁴⁶⁶, o trećoj godišnjici govorilo se tek na šestoj strani, uz poprilično manje teksta.²⁴⁶⁷

Poput prethodnog događaja, rođendani Petra II. ili godišnjice ujedinjenja svake bi se godine zabilježili, no razlika je bila što bi se u *Jadranskom dnevniku* suhoparnim tekstovima izvještavalo o proslavama, s posebnim naglaskom na potrebe hrvatskog naroda.²⁴⁶⁸ U *Novom dobu* i u ovome su slučaju, barem u odnosu na Tartagliin dnevnik, režimskim događajima posvećivali veću pozornost, iako bez ikakvog dodatnog glorificiranja.²⁴⁶⁹ Primjerice, Brajevićev je dnevnik tijekom proslave 1936. tiskao članak primljen od CP-a,²⁴⁷⁰ dok je Tartagliino glasilo spominjanjem „Hrvata Splita“ Masovčić držao željom novine da isticanjem „borbenog hrvatstva“²⁴⁷¹ ugodni raspoloženju svojih čitatelja u Splitu.²⁴⁷² Zanimljivo, u *Novom dobu* obilježena je deseta godišnjicu šestoga siječnja.²⁴⁷³ Također, Brajevićev je list po dolasku Cvetkovića na mjesto predsjednika vlade objavio članak kako je sredinom 1938. odbio tiskati članak kojim se trebao slaviti Stojadinović na što im se zaprijetilo posljedicama. List je navodno bio spreman i prekinuti s daljnjim djelovanjem.²⁴⁷⁴

CP-ov splitski dopisnik naveo je tiražu od 9 000 primjeraka za *Novo doba* i *Jadranski dnevnik*.²⁴⁷⁵ O tiraži potonjega glasila malo više saznajemo iz podataka djelomično sačuvanih u Tartagliinoj ostavštini. Prva nam tablica govori stanju kolportaže za prvih deset mjeseci 1935., a druga o ukupnoj kolportaži i pretplatama, domaćim i vanjskim, za čitavu 1936.

²⁴⁶⁶ U *Novom dobu* su još 1935. istaknuli da je Split „prednjačio“ u tuzi. Vidi: „Prva obljetnica smrti Viteškog Kralja Ujedinitelja“, *ND*, br. 236., 9. X. 1935., 1.; „Nakon godinu dana“, *JD*, br. 236., 9. X. 1935., 1.; „Druga obljetnica marseilleske tragedije“, *JD*, br. 236., 9. X. 1936., 1.; „Dvogodišnjica tragične smrti Kralja Aleksandra I“, *ND*, br. 237., 9. X. 1936., 1.

²⁴⁶⁷ „Treća obljetnica smrti blpk. Kralja Aleksandra“, *ND*, br. 235., 9. X. 1937., 6.; „Obljetnica smrti Kralja Aleksandra“, *JD*, br. 236., 9. X. 1937., 6.

²⁴⁶⁸ „Rođendan Nj. Veličanstva Kralja“, *JD*, br. 208., 5. IX. 1935., 1.; „Državni praznik Ujedinjenja“, *JD*, br. 280., 30. XI. 1935., 2.; „Državni praznik Ujedinjenja“, *JD*, br. 280., 30. XI. 1936., 2.; „Proslava rođendana Kralja Petra u Splitu“, *JD*, br. 208., 7. IX. 1937., 5.

²⁴⁶⁹ „Rodjendan Nj. Vel. Kralja“, *ND*, br. 208., 5. IX. 1935., 2.; „Praznik narodnog ujedinjenja“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1935., 2.; „Rođendan Nj. Vel. Kralja Petra II“, *ND*, br. 207., 7. IX. 1937., 1.; „Proslava rođendana Nj. V. Kralja Petra II u Splitu“, *ND*, br. 207., 7. IX. 1937., 7.

²⁴⁷⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 7. IX. 1936. Pretpotstavljam da je riječ je o članku „Kako živi mladi Kralj Petar II“, *ND*, br. 208., 5. IX. 1936., 1.

²⁴⁷¹ U članku *Jadranskoga dnevnika*, naime, čak sedam puta spomenuta je riječ „hrvatska.“ Posebno je i istaknuto da će zadovoljni Hrvati biti „najjača obrana kraljeva prijestolja.“ Vidi: „Rođendan Nj. Vel. Kralja Petra II.“, *JD*, br. 207., 5. IX. 1936., 3.

²⁴⁷² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 444., 8. IX. 1936.

²⁴⁷³ „Desetgodišnjica 6.og januara“, *ND*, br. 5., 6. I. 1939., 2.

²⁴⁷⁴ „Trogodišnjica“, *ND*, br. 46., 23. II. 1939., 2. Na ove su navode u JRZ-ovoj *Državi* odgovarali kako je Brajević više puta imao priliku Stojadinovića osobno obavijestiti o situaciji, što nije napravio. Vidi: „Stojadinović i *Novo doba*“, *Država*, br. 10., 6. III. 1939., 4.

²⁴⁷⁵ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 877., 28. IX. 1935.

TABLICA LIV.: kolportaža Jadranskoga dnevnika za razdoblje siječanj – listopad 1935.²⁴⁷⁶

Dan u mjesecu/mje sec	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1.		284	381	508		441		627		521
2.	331	509	585	361	492		536	829	730	481
3.	325			318	417	665	620	911	527	895
4.	325	403	457	339	561	497	784		555	942
5.	327	391	419	297		403	725	922	664	1008
6.		259	380	450	1528	308	557	767		
7.	274	363	397		1060	336		618	737	1087
8.	268	339	342	558	583	409	781	828		857
9.	276	515	563	372	433		552	572	791	887
10.	273			397	364		518	717	586	922
11.	264	404	476	361	411	411	570		559	841
12.	386	621	319	340		302	542	755	529	885
13.		468	339	497	479	311	584	606	506	
14.	321	419	337		292	344		543	744	968
15.	417	389	327	688	294	391	840	496		603
16.		780	531	371	306		559	509	966	641
17.	370			354	376	378	653	767	661	635
18.	256	424	422	428	390	323	939		588	584
19.	442	379	357	458		345	792	948	615	756
20.		473	352	741	541		1832	804	518	
21.	302	464	340		345	849		497	801	852
22.	305	545	307		313	1022	1077	547		531
23.	283	625	493	594	377		730	558	763	589
24.	254			372	450	2017	623	711	505	529
25.	280	526	439	382	471	853	724		541	756
26.	410	505	346	349		540	721	783	569	705
27.		509	313	428	461	403	918	583	507	
28.	343	541	298		297	408		498	703	841
29.	279		314	558	322	828	882	561		528
30.	293		479	364	276		631	447	794	527
31.	252				427		573	727		594
UKUPNO	7856	11135	10313	10885	12266	12794	19263	18111	15459	19965

²⁴⁷⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 74, Kolportaža od 1. januara 1935.

Tablica LV: *Jadranski dnevnik i njegova prodaja 1936.*²⁴⁷⁷

Mjesec	Domaće preplate	Vanjske preplate	Kolportaža
I.	385	360	12439
II.	364	395	12322
III.	355	372	13873
IV.	351	345	15264
V.	355	342	12909
VI.	354	320	10088
VII.	352	301	10761
VIII.	349	306	9923
IX.	356	302	9597
X.	354	297	10011
XI.	351	298	11253
XII.	350	292	9724

Iz prve tablice uočavamo da je veća dnevna prodaja zabilježena kada su u *Jadranskom dnevniku* počeli otvorenije podržavati HSS-ovu politiku. Najveći broj prodanih brojeva zabilježen je tako prilikom obilježavanja Mačekovog rođendana te obljetnice atentata u Narodnoj skupštini i Radićeve smrti. Potpuno očekivano, i rezultati petosvibanjskih izbora izazvali su znatnu pozornost, kao i godišnjica kraljeve smrti, proslava svetoga Duje i ostalo. S druge strane, naredna tablica iz 1936. pokazuje da se stanje u pretplatama stabiliziralo naredne godine, no i da je kolportaža, barem ako je vjerovati ovakvim podacima, poprilično pala.

Ovako detaljnije podatke o tiraži *Novoga doba*, nažalost, nisam našao prilikom istraživanja, no ono što možemo prikazati jest stanje zadrugara za posljednje dane razdoblja 1935. – 1938. Sljedeća tablica iznosi neznatne promjene među zadrugarima *Novog doba* te povećanje udjela kod Barišića i Brajevića.

²⁴⁷⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 95., Kolportaža za 1936.

Tablica LVI.: ime i prezime zadrugara te broj udjela (iznos pojedinog glasi 25 dinara) u zadrugi „Novo doba“ 1935.-1938.²⁴⁷⁸

Zadrugari	31. XII. 1935.	31. XII. 1936.	31. XII 1937.	31. XII. 1938.
Mate Barišić	4274	4274	4274	4341 ²⁴⁷⁹
Don Stipe Tomašević	60	60	60	60
Grgo Peroš	1	1	1	1
Ivan Cipci	5	5	5	5
Vicko Juras	10	10	10	-
Jozo Arambašin	60	60	60	60
Ivo Antičević	60	60	60	60
Niko Bonetti	30	30	30	-
Frano Zavoreo	1	1	1	1
Jakša Račić	142	142	142	142
Don Ante Bezić	5	5	5	5
Mate Grgičević	4	4	4	4
Vinko Brajević	4067	4067	4067	4175 ²⁴⁸⁰
Prva pučka dalmatinska banka	284	284	284	284
Vjekoslav Škarica	71	71	71	71
Ante Barišić	1	1	1	1
Marin Brajević	1	1	1	1
Antun Brajević	1	1	1	1
Palmina Brajević	1	1	1	1
Karlo Lešinger	1	1	1	1
Emanuel Vidović	1	1	1	1
Velimir Deželić	1	1	1	1
Božena Deželić	1	1	1	1
Marijana Kralj	1	1	1	1
Domina Bussato	1	1	1	1
Karlo Bussato	1	1	1	1
Don Ante Biskupović	1	1	1	1
Zadrugari koji su istupili	134	134	134	-
UKUPNO	9220 udjela 230 500 dinara	9220 udjela 230 500 dinara	9220 udjela 230 500 dinara	9220 udjela 230 500 dinara

Međusobne polemike *Novog doba* i *Jadranskog dnevnika* nastavljene su i u ovome razdoblju, a za razliku od perioda do 1935., sada su se ponekad proširile i na tiskovine izvan Splita. Odmah na početku možemo reći da su u *Novom doba* u više navrata prvo napadali

²⁴⁷⁸ Neobilježena kutija

²⁴⁷⁹ Novi udjeli 67

²⁴⁸⁰ Udjeli N Bonetti 30, V. Juras 10, M. Brajević 1, novi udjeli 67

Jadranski dnevnik i Tartagliu tako što su često u člancima, koji nisu imali veze s temom, podsjećali na Tartagliino banovanje za vrijeme „najautoritarnijeg“ šestosiječanjskog režima, odnosno vezama sa stranim (talijanskim) kapitalom i masonima.²⁴⁸¹

Jedan od upečatljivih članaka svakako je bio onaj napisan prilikom otkrića kraljeva spomen-svjetionika. Masovčić je tvrdio da je riječ bila o „lijepo napisanom članku u patriotskom, unitarističko-jugoslavenskom duhu“²⁴⁸², no i da je spominjanje Tartaglie samo ostavilo neugodan dojam u jugoslavenski orijentiranim krugovima.²⁴⁸³ Tartaglia bi preko *Jadranskog dnevnika* reagirao na tri načina: ignoriranjem²⁴⁸⁴, prepisivanjem ranijeg članka o polemikomaniji²⁴⁸⁵ rjeđim upuštanjem u polemiku.

Da je odnos između Tartaglie i *Novog doba* odavno prešao granice Splita, svjedoči polemika održana sredinom 1936. između *Hrvatskog dnevnika* i *Hrvatske straže*, u kojoj se spomenula i Tartagliina uloga u diktaturi. Optužbe *Hrvatskog dnevnika* upućene Tartaglii nagnale su potonjega da se pismeno obrati uredniku lista i prepriča mu svoj odnos s *Novim dobom*. Tom je prilikom Tartaglia istaknuo „makinacije“ kojima su sadašnji vlasnici preuzeli list i „odurnu kampanju“ koja se vodila protiv njega iz „skroz ličnih i materijalnih razloga.“ Zanimljivo je Tartagliino isticanje da nije želio ni dokazivati da se kao ban nikada nije ogriješio o hrvatstvo, već ga, naprotiv, uvijek „štitio i branio.“ Nasuprot tome naglasio je potporu *Novog doba* Živkovićevom i Srškićevom režimu, „bez obzira na interese hrvatskog naroda, istupajući čak i otvoreno na štetu hrvatskog pokreta i HSS-a“, kao i danas.²⁴⁸⁶

²⁴⁸¹ „Hrvati ne rade u mraku“, *ND*, br. 169., 22. VII. 1935., 2.; „Sloboda štampe“, *ND*, br. 177., 31. VII. 1935., 2.; „Na jednu 'lekciju' *Jadranskog Dnevnika*“, *ND*, br. 142., 20. VI. 1936., 2.-3.; „G. dr. Tartaglia nam odgovara...“, *ND*, br. 112., 15. V. 1937., 2.; „G. dr. Ivo Tartaglia i polemikomanija“, *ND*, br. 229., 2. X. 1937., 9.-10.; „Gosp. Dr. Ivo Tartaglia u službi velikog kapitala“, *ND*, br. 235., 9. X. 1937., 2.-3.; „Deset godišnjica smrti Vinka Kisića“, *ND*, br. 95., 24. VIII. 1937., 5...

²⁴⁸² Odnosi se na članak „Kraljev svjetionik u Splitu“, *ND*, br. 286., 7. XII. 1935., 2. Spomenuti je članak, inače, *Jadransku stražu* nazvao „najjugoslavenskijom institucijom.“ Tartaglii posvećen dio glasi: „...A čitavoj toj organizaciji (J.S., op. M. B.) stoji na čelu, i vodi je u njezinim akcijama, poznati jugoslavenski borac (op. M. B.) g. dr. Ivo Tartaglia, koji je u značajnim časovima, poslije šestoga januara, prihvatio odmah politiku blagopočivšeg Viteškog Kralja Ujedinitelja, i postao prvim banom ove Primorske banovine, kojoj je stajao na čelu i za vlade g. generala Petra Živkovića i za vlade g. dra Srškića. Kao takovome, prirodno je da mu je nedavni kongres *Jadranske straže*, koji je održan 8. septembra ove godine u Ljubljani, i na kojemu su bili okupljeni najviši funkcioneri ove naše patriotske institucije, dao puno povjerenje i mogućnost da i dalje vodi ovu veliku narodno-obrambenu jugoslavensku instituciju, kojoj je naročita zadaća da čuva naše more...“

²⁴⁸³ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 8. XII. 1935.

²⁴⁸⁴ Predstavnik tvornice „Aluminium AD Beograd“ prigodom članka objavljenog u *Novom dobu* koji je povezao Tartagliu sa spomenutom tvornicom (Vidi: „Fabrika aluminija d.d. Beograd“, *ND*, br. 276., 26. XI. 1935., 2.) Tartaglii je savjetovao da se ne upušta u diskusiju kako se ne bi izazvala još veća pozornost Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 5, Ivan Ivanović Ivi Tartaglii, 3. XII. 1935.

²⁴⁸⁵ „G. dr. I. Tartaglia i pitanje splitske sakristije“, *ND*, br. 225., 28. IX. 1937., 2.

²⁴⁸⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 5., Ivo Tartaglia C. Tananu, 16. VII. 1936.

Unatoč narušenim međusobnim odnosima *Novo doba* i *Jadranski dnevnik* podržavali su istu, HSS-ovu stranu zbog čega vlada u središtu Primorske banovine nije imala dnevni list koji bi joj stajao na raspolaganju. Režimske pristaje rješenje nepovoljne situacije vidjele su u pokretanju novoga, jugoslavenski orijentiranoga (dnevnoga) lista. Od raznih pokušaja dva su lista ipak bila pokrenuta, *Primorska pošta* i *Jugoslavenska riječ*, pa ćemo se ovdje malo zadržati na njima.

Najavu pokretanja trećeg splitskog dnevnika sredinom 1935., i to pod nazivom *Primorska pošta*, Masovčić je dočeka sa zanimanjem jer je vjerovao da bi novi list bio voljan pomagati politiku vlade i primati uputstva CP-a. Zauzvrat bi tražio „moralnu potporu“ putem vijesti i informacija koje bi mu se slale.²⁴⁸⁷ Naslov novine očito je bio pokušaj povezivanja s ranijom *Jadranskom poštom*,

Uredništvo *Primorske pošte* dosta je ambiciozno krenulo u čitav projekt.²⁴⁸⁸ Uočljiv je izostanak pozornosti novopokrenutoga lista prema HSS-u pa, primjerice, proslava Mačekovog rođendana nije ni spomenuta. S druge strane, dosta se pisalo o djelovanju sokola i sličnih grupa. Urednik lista obračunavao se sa svojim dnevnim suparnicima optužujući ih za nedopušteno korištenje autorskog prava.²⁴⁸⁹

Primorska pošta nije imala zapaženiji odjek među pučanstvom o čemu svjedoče navodi CP-ovog dopisnika o slaboj čitanosti lista i općenito „beznačajnijim“ utjecajem.²⁴⁹⁰ Već na kraju prvoga mjeseca izlaženja uslijedio je završetak daljnjeg tiskanja. Obavijest u posljednjem tiskanom broju navodi kako je povodom posljednjih događaja u Splitu i Primorskoj banovini (proslavi Mačekovog rođendana, op. M. B.) skupina građana odlučila putem zadruga pokrenuti „jedan dnevni list u nacionalnom jugoslavenskom duhu.“ Kako se s tom idejom urednik složio, *Primorska pošta* je obustavljena.²⁴⁹¹

Masovčićeva nadanja u djelovanje ovoga splitskog dnevnika tako su ostala uzaludna, no od pokretanja novog lista u jugoslavenskom duhu nije se odustajalo. Već početkom listopada iste godine novu su akciju pokrenuli jugoslavenski orijentirani građani i društva poput Narodne odbrane, Sokola, Anđelinovićeve Jugoslavenske čitaonice, Matošićeva Jugoslavenskog skupa

²⁴⁸⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 633., 4. VII. 1935.

²⁴⁸⁸ Prvi je broj, primjerice, tiskan u 8 000 primjeraka. Vidi: „Gradske vijesti“, *Primorska pošta*, br. 1., 1. VII. 1935., 3.

²⁴⁸⁹ „Sokolstvo“, *Primorska pošta*, br. 2., 2. VII. 1935., 3.; „Zašto jugoslavenski sokoli idu u Sofiju“, *Primorska pošta*, br. 3., 3. VII. 1935., 3.; „Iz uredništva“, *Primorska pošta*, br. 4., 4. VII. 1935., 3.; „Nova vrst prevare“, *Primorska pošta*, br. 5., 5. VII. 1935., 3.; „Svečanosti Sokola i Junaka u Sofiji“, *Primorska pošta*, br. 12., 13. VII. 1935., 1.

²⁴⁹⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 655., 13. VII. 1935.; br. 675., 18. VII. 1935.;

²⁴⁹¹ „Pokret građana“, *Primorska pošta*, br. 21., 24. VII. 1935., 1.

i ostalih. Na prigodnom sastanku isticala se potreba zajedničke suradnje svih (jugoslavenski orijentiranih) skupina i pojedinaca. Nedostatak novca uvjetovao je da novi list bude tjednik, a ne dnevnik. Zanimljivo je što je odbijena mogućnost da se novi list ne pokrene, već da ulogu „službenog“ jugoslavenskog glasila preuzme postojeći *Zov s Jadrana*, i to pod novim uredništvom i načinom pisanja.²⁴⁹²

Jugoslavenska riječ bio je naziv novoga, jugoslavenski orijentiranoga tjednika, s ciljem nastavljanja „ranije orijentacije Dalmacije u jugoslavenskom pravcu.“ List je trebala pokrenuti grupa izvanstranački orijentiranih jugoslavenskih nacionalista, u prvom redu članova mjesnih sokola, bez „stranačkih primjesa i ličnih ambicija“, što je značilo formalnu nezavisnost od vlade, ali uz oštre kritike upućene opoziciji.²⁴⁹³ Iz ovoga uočavamo da je očita međusobna netrpeljivost onemogućila predviđenu suradnju različitih grupa, među njima i političkih.

Prvi broj *Jugoslavenske riječi* izašao je prigodno za proslavu dana ujedinjenja. Jedno od glavnih obilježja lista bio je zahtjev za podizanjem dostojnog spomenika kralju Aleksandru što su, osim uredništva, zagovarali Branislav Radica²⁴⁹⁴ i autor „pg“, vjerojatno pseudonim Prvislava Grisogona.²⁴⁹⁵

List se ipak nije duže zadržao jer je već u svibnju iduće godine, šest mjeseci od pokretanja, prestao s daljnjim izlaženjem, što je Masovčić popratio sljedećim riječima: „...list je bio jugoslavenskog smjera, ali bez političke boje, bez duha i slabo uređivan i to je glavni razlog zbog kojeg je prestao izlaziti.“²⁴⁹⁶

Bez obzira na navedeni dvostruki neuspjeh u pokretanju glasila, pojedini eksponenti režima nisu odustajali od pokretanja glasila. Uostalom, u poglavlju posvećenom prosinačkim izborima vidjeli smo kako je i Branko Radica isticao potrebu pokretanja glasila koje bi stajalo u (ideološkoj) suprotnosti s preostalim dnevnim tiskom. Prije njega to je u posebnom Elaboratu o stanju u Primorskoj banovini iz druge polovice 1937. zagovarao i ban Jablanović, koji je isticao potrebu pokretanja dnevnika u Splitu. Isti bi, uz unitarističko stajalište, vodio računa o „mentalitetu i interesima ovog primorskog življa“, a financijsku potporu imao bi preko banovinske tiskare. Najvažnije, dnevnik bi se formalno deklarirao nestranačkim, i to „zbog

²⁴⁹² SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 914., 7. X. 1935.

²⁴⁹³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 997., 11. XI. 1935.

²⁴⁹⁴ Radica je posebnim člankom isticao potrebu koncentracije jugoslavenskih elemenata u zemlji, što se po njemu moglo postići smjenom generacija. Vidi: „Korak napred – za bolju budućnost“, *Jugoslavenska riječ*, 4., 21. XII. 1935., 1.-2.

²⁴⁹⁵ „Spomenik Kralja Ujedinitelja u Splitu“, *Jugoslavenska riječ*, br. 1., 1. XII. 1935., 1.-2.; „Ne brzo – nego dostojno“, *Jugoslavenska riječ*, br. 3., 14. XII. 1935., 2.; „Za dostojan spomenik Velikom Kralju“, *Jugoslavenska riječ*, br. 5., 4. I. 1936., 3.; „Apel građanstvu“, *Jugoslavenska riječ*, br. 8., 25. I. 1936., 1.

²⁴⁹⁶ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 11. V. 1936.

posebnosti u ovom području i posebne političke prilike“, iako bi, dakako, zagovarao državnu ideju te „ostao stalan svjetionik te ideje na ovoj kapiji države“, uz duhovno vodstvo JRZ-a.²⁴⁹⁷ Jablanovićeva, a ni kasnija Radičina ideja nisu uzete u obzir pa je vodeći tisak u Primorskoj banovini, odnosno Splitu čvrsto stajao uz HSS.

Ipak, postojala su razna glasila nevezana uz hrvatski seljački pokret. S povremenim izlaženjem te tiskovine nisu imala znatniji utjecaj, no ovdje ćemo se ipak na neke od njih osvrnuti. Riječ je o ranije pokrenutome *Zov s Jadrana*, JRZ-ovoj *Državi te Vihoru*, službenom glasilu „Zbora.“

Nacionalistički *Zov s Jadrana* ispočetka se držao glasilom Anđelinovićeve grupe te je uz povremeno izlaženje djelovao sve do 1940. Njegovo redovitije (tjedno) izlaženje u samom početku Masovčić je tumačio posljedicom aktivnijeg angažmana Matošićevih pristaša okupljenih u Jugoslavenskom skupu.²⁴⁹⁸ To nam govori da se ovaj list u sporu između Anđelinovića i Matošića opredijelio za potonjega pa je od kraja 1935. glasilo nosilo podnaslov „nezavisni nacionalistički list.“ Uočljivo je i kako su u *Zovu s Jadrana* pokušavali baštiniti *Orjunino* nasljeđe.²⁴⁹⁹ Ipak, Masovčić je upozoravao da borbenost lista i stajalište „beskompromisnog integralnog jugoslavenstva“ ostavljaju dojam neozbiljnosti i netaktičnosti, što samo može škoditi ideji koju *Zov* zastupa - stvaranju zajedničkog fronta svih Jugoslavena.²⁵⁰⁰ U kasnijim je izvještajima Masovčićeva kritika postojala još oštrija te je spomenuto glasilo nazivao slabo uređivanim nacionalističkim listom.²⁵⁰¹ *Zov s Jadrana* tijekom druge polovice 1930-ih sukobljavao se s Tartagliom i njegovim *Jadranskim dnevnikom*. Bivši je gradonačelnik i ban nazivan licemjerom i „privjeskom Mačekove opozicije“, dok je Tartagliin dnevnik optuživan za „lažno prikazivanja jugoslavenstva Splita“ i napada na sve što „jugoslavensko misli i osjeća.“²⁵⁰² Uz Tartagliu, list je kritizirao i ironizirao bivše pristaše jugoslavenski orijentiranih stranaka i pokreta koji su se tijekom 1930-ih priklonili HSS-u: Ljubu Leontića, Rudolfa Pederina, Edu Bulata, i Krunoslava Begu.²⁵⁰³ Dakako, čitavo vrijeme

²⁴⁹⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 27. VIII. 1937.

²⁴⁹⁸ Prvi broj 1935. objavljen je u vrijeme kampanje petosvibanjskih izbora 1935. Vidi: „Dva jugoslavenska oktobra“, *Zov s Jadrana*, br. 1., 14. IV. 1935., 1.

²⁴⁹⁹ „Orjunu treba vaskrsnuti“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 5. V. 1935, 1.

²⁵⁰⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 877., 28. IX. 1935.

²⁵⁰¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 26. X. 1936.

²⁵⁰² Marijan BULJAN, „Ivo Tartaglia i *Jadranski dnevnik*“, 212.-213.

²⁵⁰³ „Pojave koje govore jasnije i zvačajnije od ikoje reči“, *Zov s Jadrana*, br. 8., 11. IX. 1935., 2.; „Promena vere“, „Kruno Bego jučer i danas“, *Zov s Jadrana*, br. 16., 26. XII. 1935., 6.-7.; „Ko je *apoštol*“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 25. I. 1936., 3.; „Kakav je Hrvat dr. Edo Bulat?“, *Zov s Jadrana*, br. 10., 28. VI. 1936., 4.; „Halapljiva močvara“, *Zov s Jadrana*, br. 5., 24. VII. 1937., 3.

slavljena je kraljeva politika jugoslavenstva, a za zaključak možemo samo navesti da su članci objavljeni u listu pisani ekavicom.²⁵⁰⁴

Pristaše JRZ u Primorskoj banovini/Splitu od sredine veljače 1936.²⁵⁰⁵ pokrenuli su tjednik *Država* za koji je Jablanović odmah vjerovao da će koristiti za širenje ideja stranke.²⁵⁰⁶ Već uvodni članak ovoga glasila vezao je aktualnu JRZ s prethodnom Narodnom radikalnom strankom, što se najbolje očitovalo u korištenju istoga imena lista i okrenutosti prema istome sloju – dalmatinskim Srbima.²⁵⁰⁷ List je tijekom izlaženja naročito glorificirao kraljevsku obitelj te znatnu pozornost posvećivao obilježavanju ujedinjenja, proslavi rođendana kralja Petra II., kao i obilježavanjima prikladnim godišnjica poput dolaska srpske vojske. Sve se to povezivalo s aktualnim stanjem i Stojadinovićevim uspjesima, te, dakako, i dalje prisutnim jugoslavenstvu Splita.²⁵⁰⁸ Ipak, da *Država* nije imala znatnijeg uspjeha svjedoči spomenuti Jablanovićev elaborat iz druge polovice 1937. koji je naveo da se glasilo slabo čita.²⁵⁰⁹ Raspisom prosinackih izbora *Država* je počela s nešto češćim izlaženjem, no po njihovom završetku situacija se vratila u normalu. Kako je urednik *Države* bio Niko Novaković, Stojadinovićevim padom list se našao u značajnijim problemima.²⁵¹⁰

U razdoblju od 1937. do 1941. u Splitu je izlazio *Vihor*, službeno glasilo omladine Jugoslavenskog narodnog pokreta „Zbora“. Ime lista uzeto je po predratnome omladinskome glasniku.²⁵¹¹ Po Magazinovićevim sjećanjima izdavanje lista tražilo je „ne samo fizičke i umne napore, nego i znatna novčana sredstva.“²⁵¹² Glasilo je tijekom svoga izlaženja pretežito objavljivalo općenite članke iz svoje ideologije²⁵¹³, odnosno isticalo uspjehe u radu,

²⁵⁰⁴ „Veliko Delo Nezaboravnog kralja 6 januara 1929“, *Zov s Jadrana*, br. 1., 9. I. 1936., 1. Urednik lista Celimir Pezelj krajem 1936. napadnut u Splitu. Vidi: „Povodom razbojničkih napadaja u Zagrebu i Splitu“, *Zov s Jadrana*, br. 16., 1. XII. 1936., 2.

²⁵⁰⁵ Gotovo istovremeno ponovno je pokrenut i glavno stranačko glasilo *Samouprava* što nam pokazuje jaču angažiranost JRZ-a diljem zemlje. Vidi: Bojan SIMIĆ, „O ponovnom pokretanju lista *Samouprava* 20. februara 1936.“, *Tokovi istorije*, 1-2/2005., 70. – 80.

²⁵⁰⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1936.), 7. III. 1936.

²⁵⁰⁷ Vidi: „Naši pogledi“, *Država*, br. 1., 15. II. 1936., 1.

²⁵⁰⁸ „Nj. V. Kralj Petar II u Splitu“, *Država*, br. 26., 6. VIII. 1936., 1.; „Veličanstvena proslava rođendana Nj. V. Kralja Petra II.“, *Država*, br. 31., 10. IX. 1936., 3.; „Proslava dana Ujedinjenja“, *Država*, br. 43., 3. XII. 1936., 1.-2.; „Dalmacija je vjerna Kralju i Jugoslaviji“, *Država*, br. 34., 9. IX. 1937., 1.; „Split u čast blpoč. Kralja“, *Država*, br. 39., 14. X. 1937., 1.; „Dan ujedinjenja“, *Država*, br. 46., 2. XII. 1937., 1.; „Proslava dana Ujedinjenja“, *Država*, br. 47., 9. XII. 1937., 4.; „Rodendan Nj. Vel. Kraljice Marije“, *Država*, br. 2., 5. I. 1939., 1.

²⁵⁰⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 27. VIII. 1937.

²⁵¹⁰ U *Državi* su, primjerice, branili Stojadinovića i isticala njegovu spremnost rješavanja „hrvatskog pitanja.“ Vidi: „Dva splitska junaka“, *Država*, br. 8., 10. II. 1939., 4.

²⁵¹¹ „Novi Vihor“, *Vihor*, br. 1., 9. I. 1937., 1.

²⁵¹² H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 66. Uvodni članak s početka 1938. zatražio je pomoć sviju koji podržavaju borbu *Zbora*. Vidi: „U novoj godini nova borba“, *Vihor*, br. 1., 12. I. 1938., 1.

²⁵¹³ Članke su pisali vodeći zagovornici pokreta u Splitu, primjerice, Marin Bego. Vidi: „Staleška država“, *Vihor*, br. 2., 23. I. 1937., 1.

obilježavalo prigodne državne blagdane i proslave, a tek se manjim dijelom osvrtao na situaciju u Splitu.²⁵¹⁴ Ipak, ponekad je između lista i drugih splitskih novina, u prvom redu *Novoga doba* vladala manja zategnutost u odnosima.²⁵¹⁵ Zapažena je Jablanovićeva odluka s početka 1938. o zabrani tiskanje jednog broja.²⁵¹⁶

Bitnu odrednicu splitskog tiska u ovom razdoblju predstavljala je oštra cenzura s kojom su spomenuti dnevnik vodili dugotrajnu bitku. Borba je započela još prije petoga svibnja kada su najavom izbora *Novo doba* i *Jadranski dnevnik* počeli objavljivati članke u kojima su iznosili zapažanja o aktualnoj političkoj situaciji, pri čemu im strana nije bila kritika prema režimskoj JNS.²⁵¹⁷ Česta cenzura smanjila je kritike, a njezin intenzitet nagnao je urednike obaju splitskih dnevnika na pritužbu što im se onemogućuje normalno objavljivanje vijesti. Na Masovčićev je prijedlog ban Jablanović organizirao sastanak na kojem su dana uputstva tiskovinama oko dozvoljenih tema povodom nadolazećih izbora. Dopisnik je uočio da su u *Novom dobu* naglašavali svoju nezavisnost, iako su pisanjem nastojali pogodovati (krajnjoj) opoziciji, dok su u *Jadranskom dnevniku* istovremeno kritizirali i ponekad veličali vladinu politiku.²⁵¹⁸ Bez obzira na veliki interes mjesni tisak nije komentirao petosvibanjske rezultate izbora, a razloge takvom potezu CP-ov splitski dopisnik vidio je u opasnosti od cenzure ili čak zapljene.²⁵¹⁹

Stojadinovićeva je vlada u nekim aspektima označavala blago popuštanje stega diktature, no ne i u splitskom tisku. Oba su lista ispočetka tako odlučila dalje ne koristiti preventivnu cenzuru te slati raniji natpis Državnom tužiteljstvu, što je za posljedicu imalo česte zapljene. Potez *Jadranskoga dnevnika* Masovčić je držao smišljenim iz razloga kako bi se stekla još veća popularnost među Mačekovim pristašama.²⁵²⁰ S druge strane, *Novo doba* je u kratkom vremenu više puta bilo zaplijenjeno, zapravo gotovo svaki put pri spominjanju HSS-ova

²⁵¹⁴ „Rad Omladine Zbora Split“, *Vihor*, br. 1., 9. I. 1937., 4.; „Sastanak funkcionera Zbora Primorske banovine“, *Vihor*, br. 9., 6. V. 1937., 3.; „Split za blpoč. Kraljem 9. X. 1937.“, *Vihor*, br. 20., 16. X. 1937., 2.; „Prvi decembar dan ujedinjenja“, *Vihor*, br. 23., 27. XI. 1937., 1.; „19-godišnjica dolaska srpske vojske“, *Vihor*, br. 23., 27. XI. 1937., 2.

²⁵¹⁵ „Mali pregled“, *Vihor*, br. 6., 20. III. 1937., 4.

²⁵¹⁶ HR-HDA-1361., Cenzura..., Kutija br. 27., Inv. broj 2247., POV II D2 3063/38, Kpk. 140 Pov/38, *Vihor*, br. 3., 7. II. 1938., 1.

²⁵¹⁷ Npr: „Jedan odbračun sa JNS“, *ND*, br. 38., 14. II. 1935., 2.; Poslanici na raspustu“, *JD*, br. 36., 12. II. 1935., 2.; „Jedno JNS manje“, *JD*, br. 39., 15. II. 1935., 2.; „Neke konstatacije poslije rasula JNS“, *ND*, br. 40., 16. II. 1935., 2.; „Izborni preludij“, *JD*, br. 40., 16. II. 1935., 2.; *Jadranski dnevnik* objavio je i misli Edvarda Beneša o zadacima tiska – objektivnog izvještavanja javnosti. Vidi: „Zadaci štampe i žurnalistike“, *JD*, br. 46., 23. II. 1935., 3.

²⁵¹⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 244., 8. III. 1935.

²⁵¹⁹ SR-AJ-38, 13-47, Dopisnik CPB Split, pov. br. 548., 3. VI. 1935.

²⁵²⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 655., 13. VII. 1935.; pov. br. 675., 18. VII. 1935.; pov. br. 685., 22. VII. 1935.

djelovanja.²⁵²¹ Brajevićev je dnevnik, stoga, javno poručio kako je u očekivanju novog Zakona o tisku prestao koristiti preventivnu cenzuru, no i da će zbog čestih zapljena prestati uopće objavljivati članke o unutrašnjoj politici.²⁵²²

U drugoj polovici 1935. Državno je tužiteljstvo, po Masovčićevim navodima, onemogućavalo pokušaje *Jadranskog dnevnika* u objavljivanju članaka kojima bi se kritizirala vlada, dok su u *Novom dobu* prema prethodnoj odluci uopće izbjegavali pisanje o unutrašnjoj politici.²⁵²³ Trumbić je u svojim bilješkama naveo da se Brajević pravdao kako je morao prihvatiti postojeće stanje (preventivne, op M. B.) cenzure jer mu je Korošec zaprijetio da će *Novo doba* u suprotnome prestati s izlaženjem.²⁵²⁴

Primjer stroge cenzure možemo vidjeti u zapljeni iz sredine 1935. Povod je bio što je Paško Kaliterna u pozivu pristašama bio predstavljen kao predsjednik Kotarske organizacije HSS, a ne kao predsjednik Kotarske organizacije b(ivše) HSS. U objašnjenju je Masovčić naveo da je namjeravao ostaviti taj dio „koji se ionako ne primjećuje“ kako gradom ne bi kolale glasine da se *Jadranski dnevnik* plijeni isključivo zbog naklonosti HSS-u. Unatoč objašnjenju spomenuti je broj lista zbog toga, a i zbog jednog članka kojim se spominjala Italija, bio zaplijenjen.²⁵²⁵ Sličan slučaj imamo i kada je sud presudio da izdavač *Jadranskog dnevnika* Stjepan Vidović mora platiti kaznu od 900 dinara jer je nekoliko brojeva prethodno cenzuriranog glasila ipak izašlo u javnost. Državno tužiteljstvo bilo je nezadovoljno presudom te je zatražilo reviziju procesa i zbog ranijih prekršaja optuženoga.²⁵²⁶

Upravo je cenzura bila uzrok što u mnoštvu brojeva splitskih dnevnika tijekom 1936. nećemo nailaziti na članke koji bi se bavili unutrašnjom politikom. U slučaju *Jadranskog dnevnika* to je nekada bilo onemogućeno intervencijom Državnog tužiteljstva.²⁵²⁷ Općenito možemo zapaziti, kako je i Masovčić primijetio, da je *Novo doba*, izuzev 1935., prolazilo kroz manju cenzuru nego *Jadranski dnevnik*.²⁵²⁸ Sâm Tartaglia više je puta u svojoj korespondenciji upozoravao da cenzura plijeni dosta toga u pisanju *Jadranskog dnevnika*. Prema njegovim

²⁵²¹ „Zapljeni *Novog Doba*“, *ND*, br. 187., 12. VIII. 1935., 3., br. 195., 21. VIII. 1935., 2.; br. 197., 23. VIII. 1935., 3.; br. 215., 14. IX. 1935., 3.; br. 217., 17. IX. 1935., 3.; br. 219., 19. IX. 1935., 3.; br. 226., 27. IX. 1935., 3.

²⁵²² „U očekivanju novog zakona o štampi“, *ND*, br. 197., 23. VIII. 1935., 2.

²⁵²³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 859., 24. IX. 1935.; pov. br. 877., 28. IX. 1935.; pov. br. 885., 1. X. 1935.; pov. br. 958., 21. X. 1935.; pov. br. 1013., 18. XI. 1935.; pov. br. 1048., 2. XII. 1935.

²⁵²⁴ S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 108.-109., bilješka (br. 60) o razgovoru s Vinkom Brajevićem, Zagreb, 28. IX. 1933.

²⁵²⁵ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. KS 165/35, 20. VII. 1935.

²⁵²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 95., Okružni sud u Splitu, Kšt. 13/35, 22. X. 1935.; Odgovor tuženika na tužbu, Kšt 13/35, 30. X. 1935.; Presuda, Kšt 13/35/12, 19. XI. 1935.

²⁵²⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 26. X. 1936.; pov. br. 7., 2. XI. 1936.

²⁵²⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 4. V. 1936.

tvrdnjama zabranjeno im je bilo praviti bilo kakve aluzije te je policija već nekoliko puta pregledavala knjige evidencije. Jednom je prilikom poručio Milivoju Dežmanu da jedan članak tiska u *Obzoru* ili *Jutarnjem listu* jer će isti sigurno biti zaplijenjen u *Jadranskom dnevniku*.²⁵²⁹

Prije prijelaza na 1938., koja je s jedne strane označila još oštriju cenzuru, a s druge istovremeno značila i jasnije pozicioniranje među splitskim dnevnicima, moramo upozoriti da je u Ministarstvu unutarnjih poslova i CP-ovoj središnjici vladalo nezadovoljstvo radom Banske uprave i splitskog dopisništva. Ministarstvo je tako od Banske uprave krajem 1937. zahtijevalo da se u slučaju zapljene dva primjerka tiskovina pošalju ministarstvu, uz objašnjenje zašto je do zapljene došlo.²⁵³⁰

Više puta spomenuta otvorena podrška splitskih glavnih dnevnika opozicijskom HSS-u, odnosno izostanak bilo kakve potpore vladinoj politici, CP-ovu središnjicu očito je nagnalo na izbor hoće li se daljnja suradnja uskratiti glavnom dopisniku Masovčiću ili pomoćnom Čičinu Šainu, kojega je, inače, Jakša Račić u pismu Stojadinoviću držao „jednim od najistaknutijih nacionalističko nastrojenih novinara.“²⁵³¹ Manja šteta očito se vidjela u uklanjanju pomoćnoga dopisnika, no čini se da ta odluka u potpunosti nije bila provedena. Naime, i u kasnijem razdoblju Čičin Šain se i dalje u nekim izvještajima potpisivao, iako se među djelatnicima mjesnog CP-a pojavilo novo ime Celimira Pezelja, urednika JRZ-ove *Države* i predsjednika Banovinskog odbora Omladine JRZ-a u Primorskoj banovini.²⁵³² Potonji je sredinom 1938. nervozno podsjećao da mu je Stojadinović prilikom dolaska u Split obećao posao u Centralnom presbirou, što mu je kasnije potvrđeno.²⁵³³ Očito je rješenje pronađeno u dodatnom zapošljavanju.

Pitanje cenzure među splitskim dnevnicima promijenilo se 1938., i to odlukom Državnog tužiteljstva koje je *Jadranskom dnevniku* oduzelo pravo preventivne cenzure, što je dovelo do čestih zapljena lista u kratkom vremenu.²⁵³⁴ Blagodati preventivne cenzure ostavljeni

²⁵²⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Ivo Tartaglia Milivoju Dežmanu 21. XI. 1935.; Ivo Tartaglia Mati Ujeviću 29. XI. 1935.; Ivo Tartaglia Ivi Tudoru 13. I. 1936.; Ivo Tartaglia Adi Lelas 13. I. 1936.

²⁵³⁰ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 28, Inv broj 2269, KP H 75POV/38, Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Pov II. br. 16697/37

²⁵³¹ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina, Jakša Račić Milanu Stojadinoviću 21. IX. 1937.

²⁵³² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 577., 5. XII. 1938.

²⁵³³ SR-AJ-37, ZMS, 16-110, b), c) Omladinske organizacije JRZ u Primorskoj banovini, Banovinski odbor Omladine JRZ za Primorsku banovinu, Celimir Pezelj 11. V. 1938., 13. V. 1938.

²⁵³⁴ Npr., vidi: „Zapljene *Jadranskog Dnevnika*“, *JD*, br. 82., 7. IV. 1938., 1.; br. 89., 15. IV. 1938., 2.; br. 93., 21. IV. 1938., 2.; *JD*, br. 97., 26. IV. 1938., 2.; br. 98., 5. V. 1938., 2.; br. 117., 19. V. 1938., 2.; br. 119., 21. V. 1938., 2.; br. 120., 23. V. 1938., 1. Od 24. VI. do 27. VI. list je svakodnevno bio zaplijenjen.

su *Novom dobu*, no oba su dnevnika sada, kako je Masovčić jednom prilikom rekao ublažila „raniji ekstremistički opozicijski stav.“²⁵³⁵

U ostvštini Tartagliine odvjetničke pisarnice nalazimo na pismo koje je Tartaglia planirao poslati (ili možda i poslao iako ga ne nalazimo u ostavštini predsjednika vlade) Stojadinoviću sredinom travnja 1938. povodom ukidanja preventivne cenzure u *Jadranskom dnevniku*. Njime je protestirao zbog zapljena koje povređuju „najelementarnija načela zakonitosti i pravde“, i to onih vijesti posve slobodno obavljenih u drugim novinama unutar zemlje. Tartaglia je upozoravao da takav progon, koji nije u skladu sa Stojadinovićevim stajalištima o demokraciji i ravnopravnosti, ovaj splitski dnevnik nije doživljavao ni u doba „najgoreg Jeftićevog režima.“²⁵³⁶ Pretpotstavljam da je uz djelovanje Jadranske straže, i pitanje cenzure *Jadranskog dnevnika* bilo razlog zbog čega je Tartaglia (tajno?) posjetio predsjednika vlade kada je ovaj došao u Split ljeti 1938.

Cenzura je različito djelovala i prilikom proslave Mačekova rođendana 1938. Zaplijenjen je broj *Jadranskog dnevnika* s Mačekom slikom na naslovnici i pozdravnim člancima, a nije dozvoljen ni pokušaj objavljivanja pozdravnog govora u *Novom dobu*. Brajević se žalio na ovaj postupak tvrdeći da „neupućena javnost“ može pomisliti da *Novo doba* nije „ispunilo dužnost“ prema Mačeku i da se manje cenzurira, za razliku od drugog splitskog dnevnika.²⁵³⁷ Pitanje sastanka Stojadinovića s Tartagliom te spomenuta cenzura izazvala je polemiku između splitskih dnevnika. Prema Masovčićevim tvrdnjama Brajević je izjavio kako bi *Novom dobu* više odgovarala cenzura nakon izlaska pojedinog broja. Razlog je što preventivnom cenzurom *Jadranski dnevnik*, kao što je bilo u slučaju Mačekova rođendana, stječe veću popularnost.²⁵³⁸

Česte zapljene *Jadranskog dnevnika* nastavljene su²⁵³⁹, a pisanje spomenutoga dnevnika u (pred)izborno vrijeme režim je iskoristio za definitivni obračun – potpunu zabranu daljnjeg tiskanja. Motivirana pisanjem novine o rezultatima izbora vlast je na temelju Zakona o štampi odmah po izborima u potpunosti zabranila daljnje izlaženje *Jadranskog dnevnika*.²⁵⁴⁰ Po

²⁵³⁵ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 122., 11. IV. 1938.; pov. br. 136., 25. IV. 1938.; pov. br. 149., 2. V. 1938.; pov. br. 162., 9. V. 1938.

²⁵³⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 92., Ivo Tartaglia Milanu Stojadinoviću, 15. IV. 1938.

²⁵³⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 363., 25. VII. 1938.

²⁵³⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 363., 31. VII. 1938.; pov. br. 372., 8. VIII. 1938.

²⁵³⁹ Tartaglia je u privatnoj korespondenciji isticao ogromnu štetu nastalu čestim zapljenama. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 168., Ivo Tartaglia Slavonic-American Progress Clubu, 22. VI. 1938.

²⁵⁴⁰ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 27, Inv. broj 2192, Kpk. 1828/38, SB POV II D2 55021/38. Izborne je rezultate *Jadranski dnevnik* popratio s Mačekom slikom na naslovnici i porukom da je hrvatski narod izvršio svoju dužnost. Vidi: „Živio dr. Vl. Maček“, *JD*, br. 289., 12. XII. 1938., 1. S druge strane, *Novo doba* oprezno je

zabrani je Tartaglia obavijestio Emera Tartagliu o situaciji te uhićenjima Stjepana Vidovića i urednika Vicka Maslova. Budući da je Vidović bio lošeg zdravstvenog stanja, „a zatvor nije obligatoran“, Emer Tartaglia je zamoljen da kao Vidovićev odvjetnik intervenira kako bi se Vidoviću dopustilo branjenje sa slobode.²⁵⁴¹

HSS-ove pristaše odlučile su pokrenuti novi službeni stranački list na ovim prostorima, dnevnik pod nazivom *Hrvatski glasnik*.²⁵⁴² Novo je glasilo tako odmah pokrenuto oko Božića iste godine, a odmah u uvodnom broju na naslovnici nalazimo Mačekovu sliku i izjavu o važnosti tiska u „Dalmatinskoj Hrvatskoj.“²⁵⁴³ Uz njegovu, novi broj obilježile su izjave dvojice najistaknutijih predstavnika stranke na ovim prostorima – Josipa Berkovića i Paške Kaliterne.²⁵⁴⁴

Glavni pokretači lista bili su prijašnji vlasnici *Jadranskoga dnevnika*: Ivo Tartaglia i Stjepan Vidović, uz svestranu podršku HSS-a čiji su članovi ušli u konzorcij. Prema ugovoru datiranom na posljednji dan 1938. Vidović i Tartaglia su s jedne, a Berković, Kaliterna i Dragutin Poparić²⁵⁴⁵ s druge strane sklopili ugovor kojim je Konzorcij Jadranski dnevnik promijenio ime u Konzorcij Hrvatski glasnik (s istoimenim dnevnim listom), čiji su predstavnici pred vlastima bili Berković i Kaliterna, s ukupno 50,5 % udjela. Najvažnijim nam se čini dio ugovora da se značajan dio udjela Berković-Kaliterna, ali i Vidović-Tartaglia mora vezati uz Mačeka, koji je zadužen za rješavanje svih sporova unutar Konzorcija. Odlučeno je i da će se *Hrvatski glasnik* voditi „u duhu, po načelima i u skladu s ideologijom HSS...držat će se uputa, želja i odluke Mačeka te će braniti i zastupati interese i ciljeve stranke i Hrvatskog narodnog pokreta.“ Za Tartagliu, pak, posebno je važna odluka da se u listu neće dopustiti pisanje protiv bilo koje ustanove (Jadranske straže?), poduzeća, pristaša stranke ili člana Konzorcija, osim ako se isti ne bi „ogriješili“ o „interese ili o program stranke, pokreta ili samog lista.“ Naposljetku, dogovoreno je i da se Konzorcij može razvrgnuti zadnjeg dana 1940. na temelju $\frac{3}{4}$ udjela, što je ujedno i datum kada pojedini član konzorcija može napustiti Konzorcij. Dakako, novine su mogle i ranije prestati s izlaženjem ako bi se to većinski odlučilo.²⁵⁴⁶

navelo kako nadležni moraju voditi računa ako su rezultati izbora istiniti. Vidi: „Značenje nedjeljnih rezultata“, *ND*, br. 290., 13. XII. 1938., 2.

²⁵⁴¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 13, Ivo Tartaglia Emeru Tartaglii, 15. XII. 1938.

²⁵⁴² Po naknadnim novinskim vijestima ključnu je ulogu u pokretanju ovoga lista imao Juraj Šutej. Vidi: „Split, 30. prosinca“, *HG*, br. 303., 30. XII. 1939., 6.

²⁵⁴³ „Uvodna riječ predsjednika Dra Vladka Mačka“, *HG*, br. 1., 22. XII. 1938., 1.

²⁵⁴⁴ „Hrvatskoj javnosti dalmatinske Hrvatske“, „Vjerujemo i radimo za bolju budućnost Hrvatske“, *HG*, br., 1. 22. XII. 1938., 2.

²⁵⁴⁵ Prethodni nacrti ugovora predviđali su da Konzorcij uz Vidovića, Tartagliu, Berkovića, Kaliternu i Poparića čine još Marin Ferić, Miho Novak i Vjekoslav Ivanišević. Vidi: HR-DAS-52, OPTI; br. svežnja 95., Ugovor (nacrt)

²⁵⁴⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 106., 213., Ugovor, 31. XII. 1938.

Odmah po pokretanju novoga dnevnika Tartaglia je obavijestio jednog prijašnjeg dopisnika *Jadranskog dnevnika* da je *Hrvatski glasnik* nastavak *Dnevnika* i da su u Konzorcij, uz njega i Vidovića, pristupili ljudi iz HSS-a tako da je list službeno proglašen glasilom stranke. Nadao se da će *Hrvatski glasnik* imati veći broj čitatelja i suradnika, no upozorio je da se ne smije pisati sadržaj usmjeren protiv stranačkih članova.²⁵⁴⁷

Pokretanje novog splitskog dnevnika popratilo je i pomoćni CP-ov dopisnik Ćiro Čičin Šain, koji je naglasio da je *Hrvatski glasnik* nasljednik *Jadranskog dnevnika* ne samo po „svom političkom pravcu“, već i formalno, zbog iste administracije. Upozorio je i na ranije financije *Jadranskog dnevnika*, ali i pokušaj mjesnih HSS-ovih vođa u prikupljanju potrebnoga novca koji bi novom listu produžio „život“ formiranjem novoga konzorcija s „imućnijim opozicionarima.“ Nedugo nakon pokretanja Državno je tužiteljstvo u kratkom vremenu više puta zaplijenilo *Hrvatski glasnik*.²⁵⁴⁸ Usprkos početnom optimizmu o nepovoljnom financijskom stanju novopokrenutog glasila svjedoči i Tartagliino pisanje s početka 1939. da trenutačno ne može primati nove članove uprave zbog deficita lista, iako je istodobno vjerovao da će se situacija poboljšati za nekoliko mjeseci kada list proširi svoju tiražu.²⁵⁴⁹ Koliko je u tome uspio, te što je bilo s drugim glasilima, govorit će se u dijelu rada posvećenom splitskom tisku u razdoblju Banovine Hrvatske. Glavni splitski tisak bio je čvrsto u rukama HSS-a, a svi režimski pokušaji plasiranja novoga dnevnoga lista ostali su bezuspješni.

V.8. Splitsko Gradsko poglavarstvo 1935. – 1939.

Splitsko Gradsko poglavarstvo u drugoj polovici 1930-ih obilježio je nastavak Kargotičeve uprave (do svibnja 1938.) nakon čega je uslijedilo razdoblje u kojem su unutar petnaest mjeseci dužnost gradonačelnika obavljali Mirko Buić, Vlado Matošić te Ivan Zlatko Vrdoljak u dva navrata. U skladu s tim, ovo će se poglavlje, stoga, podijeliti u dva dijela: u prvom ćemo se osvrnuti na nastavak Kargotičeve uprave, a potom na djelovanje preostalih gradonačelnika do formiranja Banovine Hrvatske.

Kao i u prethodnim slučajevima, u svakom od potpoglavlja pažnja će se posvetiti ukupnom radu Poglavarstva, proračunima, financijama, odnosom mjesnog tiska i unutrašnjim razmimoilaženjima, a razlika će biti što ćemo se u slučaju Kargotičeve uprave još posvetiti

²⁵⁴⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 179., Ivo Tartaglia Ivi Tudoru, 27. XII. 1938.

²⁵⁴⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 610., 27. XII. 1938.

²⁵⁴⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 179., Ivo Tartaglia Antonu Nisetu, 16. I. 1939.

sukobima koji su doveli do dvostruke izmjene sastava vijećnika. Također, u drugom dijelu osvrnut ćemo se i na programski govor svakog od novih gradonačelnika. Poput prijašnjih razdoblja, ovo poglavlje temelji se na zapisnicima vijeća sačuvanih u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici, Masovčićevim izvještajima²⁵⁵⁰, pisanju dnevnog tiska (pretežito *Novog doba* i *Jadranskoga dnevnika*), ali i ponekim podacima pronađenima u Paštrovićevoj i Stojadinovićevoj ostavštini.

5.8.1. Kargotićeva uprava

Prilikom prikaza djelovanja splitskog Općinskog vijeća/Gradskog poglavarstva u periodu (1929 .- 1935.), bile su obuhvaćene i prve dvije godine Kargotićeve uprave. Najupečatljiviji dio ovoga razdoblja svakako je bila promjena unutar sastava tadašnje Općinske uprave (Markov umjesto Buzolića) te provođenje Zakona o gradskim općinama zahvaljujući kojem su Općinsku upravu sada predvodili gradonačelnik Kargotić i zamjenik Duje Ivanišević.

Općinsko vijeće 1933. nije bilo isključivo sastavljeno po stranačkoj pripadnosti, no to se promijenilo osnivanjem Kluba JNS unutar Vijeća. Po Stojadinovićevu dolasku na mjesto predsjednika vlade Anđelinović je obavijestio novog Ministra unutaranih poslova Korošca da je aktualno splitsko Vijeće sastavljeno po njegovom (Anđelinovićevom) prijedlogu „kao aktivnom ministru i poslaniku Splita.“ Budući da su nastupile nove prilike, Anđelinović je svojom dužnošću držao upozoriti da se „u skladu s novim prilikama i u svrhu smirivanja odnosa u općini grada Splita“ cjelokupni sastav Gradskog vijeća, uključujući njegova predsjednika i potpredsjednika, treba što prije izmijeniti.²⁵⁵¹

Otvara se pitanje što je Anđelinovića navelo na ovakav potez: ranije suprotnosti, nedovoljna Kargotićeva podrška Šakiću u predizbornoj kampanji ili nedozvoljena podrška Matošiću? S druge strane, možda su i gradski činovnici svoje povjerenje poklonili Matošiću pa je ovo na neki način bila i Anđelinovićeva osveta. Nadležne vlasti nisu prihvatile Anđelinovićevo mišljenje pa je vijeće pod Kargotićevim vodstvom, koji je u ovom razdoblju presjedao nad ukupno 18 redovnih sjednica splitskog Gradskog poglavarstva, nastavilo s djelovanjem.²⁵⁵²

²⁵⁵⁰ Stječemo dojam da je Masovčić simpatizirao Kargotića zbog čega ponekad nije detaljnije izvještavao o sukobima unutar gradskog vijeća.

²⁵⁵¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2235., Grga Anđelinović Antonu Korošcu, 13. VII. 1935.

²⁵⁵² Kako je vijeće nastavilo s djelovanjem u istom sastavu, Društvo kućevlasnika od Jablanovića je tražilo da šest njihovih članova uđe u sastav vijeća. Vidi: „Kućevlasnici traže da budu zastupani u vijeću“, *JD*, br. 172., 25. VII. 1935., 6. Kasnije je zahtjev povećan na 1/3 vijećnika. Vidi: „Zaključci skupštine društva kućevlasnika u Splitu“, *JD*, br. 48., 27. II. 1936., 5.

Razlozi koji su doveli do dvostruke promjene sastava vijećnika iznijet će se naknadno, no sada ćemo samo kratko navesti da je tijekom vremena devet vijećnika iz raznih razloga prestalo obavljati svoju dužnost (Katunarić, Bezić, Marki, Radica, Curić, Grgić, Parać, Matošić, Ferri) umjesto kojih su početkom 1937. dužnost preuzeli Josip Arambašin, Mate Sokolić, Kleme Jakasović, Eugen Matković, Pero Šakić, Ivo Šain, Frane Katić, Mijo Jurić i Kajo Lalić.²⁵⁵³

Cjelokupno je Gradsko poglavarstvo po zanimanjima tada činilo 12 težaka, 10 trgovaca, 4 obrtnika, po dva poduzetnika, inženjera i liječnika, te po jedan profesor, odvjetnik, sudac, direktor banke, državni pravobranitelj, arhitekt, brodovlasnik, inspektor i pomorski kapetan.²⁵⁵⁴

Znatnija promjena sastava vijećnika uslijedila je u svibnju iste kada je Banska uprava smijenila Barbijerija, Cicilijanija, Duju Dvornika, Marasovića, Krstulovića, Vidana, Matulića, Markova, Bibića, Franu i Antu Kuzmanića, Markovića, Bučana, a ujedno je ostavku podnio i Iveta. Novi članovi Vijeća postali su Slavan Vidović, Petar Ilić, Rudolf Rožić, Marin Poljak, Šime Kezić, Šime Koceić, Viktor Raić, Ante Strigo, Petar Luger, Otmar Karlovac, Ante Perić, Kruno Bonačić, Marin Roje, Ante Roguljić te Marin Perko.²⁵⁵⁵

Po zanimanjima se situacija dodatno izmijenila pa je u posljednjem razdoblju Kargotićevog upravljanja Splitom Vijeće činilo po 9 težaka²⁵⁵⁶ i trgovaca, 5 obrtnika, 3 liječnika, 3 činovnika (dva bankovna i jedan privatni), 2 inženjera, te po jedan poduzetnik, sudac, profesor, radnik, direktor banke, državni pravobranitelj, arhitekt, brodovlasnik, inspektor i pomorski kapetan.²⁵⁵⁷

Mnogo manje nego u prethodnom razdoblju, i sada su se pojedini vijećnici i uprava osvrnuli na raniju (Tartagliinu) upravu. Tako je poseban Odbor za preispitivanje Gradskih radionica i Pogrebnog poduzeća konstatirao kako nije postojala potreba za osnivanjem spomenutih ustanova te da je njihovo djelovanje, bez nadzora i dozvole Općinskog vijeća, dovelo do znatnog oštećivanja gradskih financija. Ujedno je upozoreno i na očiti sukob interesa jer su vodeće osobe poduzeća također bile iste osobe koje su se nalazile u vrhu Gradske štedionice i Općinske uprave. Jednostavnije rečeno, vladala je netransparentnost jer je bez ikakvog nadzora novac prelazio iz Gradske štedionice u općinu i obrnuto. Uza sve navedeno,

²⁵⁵³ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6.

²⁵⁵⁴ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6.

²⁵⁵⁵ „Izmjene u gradskom vijeću“, *JD*, br. 110., 12. V. 1937., 5.; „Novi gradski vijećnici u Splitu“, *ND*, br. 108., 11. V. 1937., 6.

²⁵⁵⁶ Sedam je vijećnika službeno navedeno, no možemo pretpostaviti da su dvojica vijećnika iz Kučina, odnosno Mravinaca, za koje nije navedeno više podataka, također imala isto zanimanje.

²⁵⁵⁷ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6.

još je (Račićeva) Općinska uprava u travnju 1931. preuzela dug na sebe bez da je obavijestila Vijeće. Odlučeno je, stoga, da će se nadležni prijaviti Državnom tužiteljstvu.²⁵⁵⁸

Izvještaj Odbora samo nam pokazuje na prethodne navode kako u doba Tartagliine, a potom i Račićeve uprave u vodstvu Splita nije vladala transparentnost (financija). Kargotiću, stoga, pod pozitivnim obilježjem uprave moramo odati priznanje da je, uz pokušaj sređivanja općinskih financija, u što je spadao i vrlo kompleksan odnos s gradskim činovnicima, pokušao svoju upravu učiniti što transparentnijom. U Tartagliinome *Jadranskom dnevniku* nisu ostali dužni na optužbe pa su tijekom cijelog trogodišnjeg razdoblja neprestano napadali Kargotićevo vodstvo u svim pravcima.

Poput prethodnog razdoblja i drugi dio Kargotićeve uprave obilježeno je saniranjima općinskih dugova. U sljedećoj tablici vidjet ćemo kako je stanje izgledalo posljednjih dana 1936. i 1937. te sredinom 1938. kada je upravljanje gradom preuzeo Mirko Buić.

²⁵⁵⁸ „Sjednica Gradskog Vijeća“, *ND*, br. 149., 28. VI. 1935., 4.-5.; „Poslovanje Gradskih Radiona i Pogrebnog Poduzeća u Splitu“, *ND*, br. 152., 2. VII. 1935., 3., 6.

Tablica LVII.: Dugovanja Gradske općine Split od 31. prosinca 1936. do lipnja 1938.²⁵⁵⁹:

Vrsta duga i datum nastanka	Početni iznos duga	Iznos duga 31. XII. 1936.	Iznos duga 31. XII. 1937.	Iznos duga 22. VI. 1938.
Konsolidacijski zajam iz 1899.	200 000	14 410	20 000	nenavedeno
Konsolidacijski zajam iz 1901.	200 000	108 550	109 500	100 500
Konsolidacijski zajam iz 1919.	750 000	607 002	620 300	620 300
Mjenični zajam Državnoj hipotekarnoj banci, travanj 1930.	8 000 000	6 582 380.60	5 984 987	5 676 960
Amortizacijski zajam Državnoj hipotekarnoj banci, 1925.	400 000	24 214.80	amortiziran	-
Amortizacijski zajam Državnoj hipotekarnoj banci, 1927.	2 000 000	589 777	365 505	247 975
Amortizacijski zajam Državnoj hipotekarnoj banci, 1928.	50 000 000	44 471 226.20	43 787 167	41 562 495.40
Općini Milna, dugoročni zajam iz 1923.	4 500 000	4 368 800	4 368 000	4 368 800
Gradske štedionice 1919.	18 183 355	7 456 450	7 254 130	7 256 125.59
Ostalo ²⁵⁶⁰				1 551 910.36
Ukupno dugovanje	84 233 355	64 222 760.60	62 482 239	61 405 066.85

Kargotićeva je uprava zbilja vraćala dugovanja, no s dosta sporim tempom. Naime, sâm gradonačelnik jednom je prilikom naglasio da nije pravedno da sve dugove isplati samo jedna generacija, već da to moraju i idući naraštaji, ako će već uživati plodove aktualnih investicija.²⁵⁶¹ Dugovanja su se pokušala smanjiti na dva načina: sklapanjem novog, ovog puta inozemnog zajma ili konverzijom svih postojećih dugova kod Državne hipotekarne banke u jedan jedinstveni na duži rok. Vijeće je odobrilo Kargotićevo djelovanje u tom pravcu²⁵⁶², što je uključivalo i povremeni odlazak u Beograd, no do nekih promjena nije došlo.²⁵⁶³ Po odlasku

²⁵⁵⁹ SVKST, M-611/IV c d, ZOV, XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., Pres broj 109/37; XXIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. IV. 1938., Pres broj 53/1938.; I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 22. VI. 1938., Pres broj 77/1938.

²⁵⁶⁰ Dugovanje Električnim poduzećima i Zakladi kralja Aleksandra za podizanjem doma iznemoglih staraca u Splitu.

²⁵⁶¹ SVKST, M-611/IV d, ZOV, XXIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. IV. 1938., Pres broj 53/1938.

²⁵⁶² Zapažen je istup vijećnika Branka Radice koji je isključivo tražio da vijeće Kargotiću odobri ovlaštenje za pregovore i kontakt, a nikako ne slobodno djelovanje oko konverzije. Vidi: SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106.

²⁵⁶³ „Konverzija općinskih dugova“, *ND*, br. 8., 11. I. 1936., 7.; „Gradonačelnik otputovao u Beograd“, *ND*, br. 100., 29. IV. 1938., 6.; SVKST, M-611/IV b c, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106.; XIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. XII. 1936., Pres broj 1523.; XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., Pres broj 109/37; XIX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 21. X. 1937., Pres broj 1232/37

je Kargotićeva uprava javno obznanila kako je tijekom petogodišnjeg razdoblja vratila gotovo 29 milijuna dinara kamata i 12 milijuna dinara glavnica.²⁵⁶⁴

Tijekom ovoga razdoblja izglasani su proračuni za godine 1936./1937., 1937./1938. i 1938./1939. U narednim dvjema tablicama osvrnut ćemo se prvo na glavne dijelove proračuna, a potom na pojedina, posebna izdvajanja, tamo gdje imamo potrebne podatke. Nakon tablica uslijedit će Kargotićeva objašnjenja proračuna te kritike upućene istome. Kako bismo mogli usporediti s prethodnim razdobljem, ponovili su se podatci i za ranije izglasanu proračunsku godinu 1935./1936. Prije svega moramo naglasiti da svugdje nisu pronađeni jednaki podatci pa, ovisno o sjednicama ili u tisku, često imamo suprotne podatke, nekad i u milijunskoj razlici. Držali smo se stoga podataka prilikom izglasavanja novih proračuna, osobito u usporedbi s prijašnjim godinama. Iznos administracije za 1937./1938. i 1938./1939. nigdje nisu jasno navedeni, no spomenute smo brojke dobili tako što smo ukupni iznos proračuna umanjili za iznos namijenjen raznim zakladama, vodovodu (materijalni i osobni rashodi) i plinari (materijalni i osobni rashodi). Ostaje, dakle, mogućnost da se možda iznos administracije ipak smanjivao s vremenom. Svemu ćemo još dodati i da je prijedlog proračuna ponovno redovito kasnio.

Tablica LVIII: glavne stavke proračuna

Stavke budžeta	Rashodi 1935./1936.	Rashodi 1936./1937.	Rashodi 1937./1938.	Rashodi 1938./1939.
Administracija	25 226 570.20	24 814 881	25 748 950	26 436 598
Gradski vodovod	4 533 459	2 241 033	2 180 401 (1 581 669 + 598 732)	2 808 191 (2 179 055 + 629 136)
Gradska plinara	2 071 000	1 620 198	1 491 286 (1 191 910 + 299 376)	1 780 232 (1 476 390 + 303 842)
Razne zaklade	110 00	64 454	63 454	-
UKUPNO	31 831 029.20	28 740 566	29 484 091	31 025 021

²⁵⁶⁴ „O općinskim financijskim prilikama“, *ND*, br. 141., 18. VI. 1938., 5.

Tablica LIX: posebne stavke proračuna

Naziv partije	1935./1936.	1936./1937.	1937./1938.	1938./1939.
I. Lični rashodi				
1. Naknada predsjedniku općine		96 000	96 000	96 000
2. Prinadležnosti opć. službenika	5 671 325.20	4 305 052	4 521 671	4 792 310
3. Dio troška za porez, osiguranje i penzijski prinos na beriva opć. službenika		179 759	171 123	169 784
4. Gradski vodovod		607 592	598 732	629 136
5. Gradska plinara		672 766	299 376	303 842
6. Penzije		884 290	852 760	825 771
7. Razni lični rashodi	280 888	332 180	438 384	472 658
II. Materijalni rashodi				
8. Opća upravna vlast	606 970	897 544	774 554	1 155 981
9. Lična i imovinska bezbjednost	1 065 200	1 194 310	1 209 725	1 367 612
10. Narodna prosvjeta	1 581 288	1 634 710	1 596 923	1 999 966
11. Financijska grana	8 706 919	8 215 355	8 021 261	8 057 126
12. Građevinska grana	3 949 165	2 617 595	2 629 202	2 619 440
13. Poljoprivreda i šumarstvo	421 540	381 249	320 000	375 313
14. Narodno zdravlje	1 823 300	2 078 869	2 253 495	2 593 274
15. Socijalno staranje/skrb	704 264	877 805	746 000	1 009 282
16. Trgovina, industrija, zanatstvo i turizam	398 613	120 000	176 000	193 205
17. Općinska privreda	788 560	695 155	466 250	440 256
18. Gradski vodovod		1 618 835	1 581 669	2 179 055
19. Gradska plinara		954 860	1 191 910	1 476 390
20. Zaklade		64 454	63 454	-
21. Razni troškovi za raspis i naplatu gradskih taksa i prireza		118 400	136 200	168 800
22. Opći kredit za nepredviđene i nedovoljno predviđene materijalne rashode	141 986	103 786	106 402	100 000
23. Gradnja novog kupališta na Bačvicama (samo 1937./8.)			1 260 000	-
24. UKUPNO	31 831 029.2	28 740 566	29 484 091	31 025 201

Uočavamo da je Kargotić ispočetka zbilja provodio politiku štednje, no rast proračuna, osobito u posljednjoj 1938./1939., pokazuje nam da se toga nije podržavalo u kasnijem razdoblju. U tom se smislu i iznos plaće gradskim službenicima s vremenom povećavao. Zanimljiv je iznos namijenjen stavci „Socijalno staranje“, koja je zapravo označavala izdvajanja

predviđena za najsiromašnije građane. Riječ je tako bila o iznosu koji je varirao od 2,2 % pa do 3,2 % ukupnog budžeta, što je zbilja bio premali iznos. S druge strane, izdvajanja namijenjena osobnim rashodima varirala su od 24,5 % do 23,5 % proračuna. Naposljetku, najveće opterećenje proračunu predstavljala je stavka „Financijska grana“, čime se mislilo na dugovanja koja su iznosila više od 1/4 proračuna (od 28,6 % do 26 %). Iz prikazanoga uočavamo da je polovica gradskog proračuna bila namijenjena osobnim rashodima i vraćanjima ranijih dugova!

Kargotić bi u govoru uvijek istaknuo da je proračun pretežito posljedica djelovanja prethodnih uprava, čime se mislilo na dugovanja. Svejedno, držao je da treba poticati ekonomski i kulturni razvitak grada te pokušati smanjiti opterećenja građana.²⁵⁶⁵ Riječi prilikom prijedloga budžeta za 1937./1938. pokazuju Kargotićev *credo* obavljanja gradonačelničke dužnosti: „Gradska općina nije samo tu da vrši neku birokratsku službu i da isplaćuje ranije dugove, već ujedno mora u granicama mogućnosti da prati i potpomaže bar one neophodne potrebe skopčane s napretkom i širenjem gradova.“²⁵⁶⁶

Prijedlog proračuna obilježile su kritike, kako unutarnje od ostalih članova Vijeća, tako i vanjske od raznih društava (Društvo kućevlasnika, Težačko staleško udruženje i drugi) te mjesnih tiskovina, u prvom redu *Jadranskog dnevnika*. Prvo ćemo po godinama iznijeti unutarnje, a potom i vanjske kritike, no važno je naglasiti da je unatoč njima svaki prijedlog proračuna nakon manjih izmjena pojedinih stavaka jednoglasno prihvaćen.

U raspravi oko proračuna za 1936./1937. uočavamo da su s jedne strane neki vijećnici tražili da se Kargotićev prijedlog prihvati aklamacijom (Luka Draganja), pri čemu su posebno zadovoljstvo iskazali tromilijunskom uštedom (Klicov, Markov), dok su drugi ipak iznijeli manje kritike. To se u prvom redu misli na Andriju Zelića, koji je najviše kritizirao iznos namijenjen za socijalnu skrb. U raspravama su pojedine točke izdvajanja promijenjene većinom glasova, a možemo zapaziti i da bi se ponekad većina vijećnika usprotivila Kargotićevom prijedlogu.²⁵⁶⁷

Još uoči sastavljanja ovoga proračuna mjesni trgovci i obrtnici Kargotiću su iznijeli svoje želje, koje su se svodile na snižavanje nameta i dodatnog opterećenja bogatijih građana.²⁵⁶⁸ Time se pogođenim osjećalo Društvo kućevlasnika koje je ponajviše kritiziralo

²⁵⁶⁵ SVKST, M-611/IV b d, ZOV, XIX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. V. 1936., Pres broj 645; XXIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. IV. 1938., Pres broj 53/1938.

²⁵⁶⁶ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., Pres broj 109/37

²⁵⁶⁷ SVKST, M-611/IV b, ZOV, IX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. V. 1936., Pres broj 645

²⁵⁶⁸ „Privrednici i općinski proračun“, *ND*, br. 18., 23. I. 1936., 6.; „Općina ipak povisuje uvozne takse“, *JD*, br. 129., 5. VI. 1937., 6.

povišenje osobnih rashoda i otprije tražilo sniženje cijena vode i plina.²⁵⁶⁹ Prijedloge izmjene odbila je Gradska općina pa se Društvo žalilo Državnom savjetu.²⁵⁷⁰

Oštrije kritike iznijelo je Težačko staleško udruženje (TSU), formalno otvoreno svim težacima Splita i Splitske općine, no prevladavajući utjecaj komunista doveo je ovo Društvo u sukob s HSS-om. TSU je tako kritiziralo proračun zbog stavaka namijenjenih administraciji, a ne „širokim narodnim slojevima.“ Od nadležne je vlasti, stoga, zatraženo raspisivanje novih izbora kako bi u Vijeće ušli pravi predstavnici općine koji bi donijeli novi proračun u skladu s financijskim mogućnostima građana.²⁵⁷¹ Prijedlog za sniženjem nameta predala je mjesna Seljačka sloga, no i njen je prijedlog odbijen.²⁵⁷² U oba se slučaja Vijeće vodilo razlogom što TSU i Seljačka sloga zakonski nisu imali pravo stavljati primjedbe.²⁵⁷³

Manja kritika uočena je prilikom rasprave oko prihvaćanja iduću proračunsku godinu. Vijećnik Luka Draganja kritizirao ga je s gledišta socijalnih potreba te je, zajedno s drugim vijećnicima (Zelićem i Celigojom) isticao potrebu većeg izdvajanja za prosvjetu. Izuzev ove manje stavke sve ostale točke jednoglasno su prihvaćene, baš kao i Celigojev prijedlog da se ne zapošljavaju nove osobe u općini prilikom ove proračunske godine.²⁵⁷⁴

Već su ranije pojedina društva poput Udruženja trgovaca, stanara, mjesnih ribara i ostalih kritizirala općinu zbog najavljenih poskupljenja i povišenja nameta.²⁵⁷⁵ Kritici se ponovno pridružilo i Društvo kućevlasnika, koje je tvrdilo da se ne vodi dobra gradska financijska politika te da su u proračunu neke stavke, poput činovničkih plaća, nerazumljivo iznesene.²⁵⁷⁶ Prijašnjom je rezolucijom Društvo već isticalo problem visokih taksi, potrebe reorganizacije gradske administracije i raspisivanja novih izbora.²⁵⁷⁷

²⁵⁶⁹ „Društvo kućevlasnika Gradskom budžetu“, *ND*, br. 89., 16. IV. 1936., 3. Kućevlasnici su preko tiska iznijeli poprilično drugačije iznose pojedinih stavaka proračuna u odnosu na one službene objavljene na sjednici. Moguće je, stoga, da je ovo bila nekakva prva predviđena verzija proračuna, kasnije promijenjena. Vidi i: „Godišnja skupština društva kućevlasnika“, *ND*, br. 45., 24. II. 1936., 3.

²⁵⁷⁰ „Oslobođenje novogradnja od općinskih dažbina“, *JD*, br. 95., 23. IV. 1936., 5.; „Oslobođenje novogradnja od općinskih dažbina“, *ND*, br. 102., 2. V. 1936., 3.

²⁵⁷¹ HR-DAS-503., Stjepan Vidović, Zbirka dokumenata iz predratnog radničkog pokreta, Sig. RP-21/120, 10. V. 1936., Rezolucija.

²⁵⁷² „Pretstavka ogranaka Seljačke Sloge Splita i okolice Gradskom poglavarstvu“, *JD*, br. 93., 21. IV. 1936., 6.; „Pretstavka Seljačke Sloge Općini“, *ND*, br. 93., 21. IV. 1936., 6.

²⁵⁷³ SVKST, M-611/IV b, ZOV, IX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. V. 1936., Pres broj 645

²⁵⁷⁴ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., Pres broj 109/37

²⁵⁷⁵ „Protiv novih i visokih općinskih taksa i nameta“, *JD*, br. 138., 16. VI. 1937., 6. U *Jadranskom dnevniku* govorilo se o velikom nezadovoljstvu među građanima zbog kašnjenja proračuna i povećanja nameta. Vidi: „Općinski budžet pred gradskim vijećem“, *JD*, br. 139., 17. VI. 1937., 5.

²⁵⁷⁶ „Splitski kućevlasnici o Gradskom budžetu“, *ND*, br. 136., 15. VI. 1937., 3.

²⁵⁷⁷ „Kućevlasnici napadaju općinu“, *JD*, br. 32., 8. II. 1937., 5.; „Rezolucija sa skupštine kućevlasnika“, *JD*, br. 82., 8. II. 1937., 7.

Posljednja rasprava vođena za proračunsku godinu 1938./1939. ipak nije donijela neke oštrije kritike jer se rasprava više vodila oko jugoslavenstva u Vijeću. Možemo samo spomenuti da je navode Dušana Urukala o nerealnosti proračuna Kargotić potvrdio, ali i dodao da se mora voditi računa o prihodima. Draganja je ponovno kritizirao prijedlog isticanjem kako je potrebno veća izdvajanja dati siromašnjima.²⁵⁷⁸

Društvo kućevlasnika ponovno je imalo primjedbu na „nerealni, netočni, nepregledni, nejasni i tehnički loše konstruirani“ prijedlog proračuna. Posebno su kritizirani visoki porezi namijenjeni kućevlasnicima, nedostatni prihodi i visoki rashodi, namijenjeni dodatnom zapošljavanju. Dopis je očito nastao nakon Kargotićevog odlaska o čemu svjedoče navodi o „potpunom kaosu u općini“ nastalom promjenom uprave, odnosno Kargotićevim odlaskom. Zaključno, rješenje nepovoljne (financijske) situacije u Splitu vidjelo se u slanju vladinog komesara koji bi reducirao broj činovnika te sanirao postojeće financije.²⁵⁷⁹

Prije nego što krenemo na ključni dio potpoglavlja, borbama unutar Vijeća koja su, uostalom, dovela do promjene sastava gradskih vijećnika, osvrnut ćemo se i kako su u splitskome tisku, u prvom redu dnevnom, popratili drugi dio Kargotićeva vođenja Splitom.

Brajevićev je dnevnik izbjegavao direktno kritizirati Upravu pa je, primjerice, više govorio o štetnosti Zakona o gradskoj samoupravi za koji je držano da predstavlja „korak unatrag“, osobito za gradove poput dalmatinskih s prethodnom samoupravom. Indirektna kritika Kargotiću vidjela se u dijelu teksta kojim je zahtijevan povratak gradske uprave kako isključivo jedna osoba ne bi upravljala svime.²⁵⁸⁰ U *Novom dobu* u više su navrata upozoravali na potrebu većeg izdvajanja siromašnjima u općinskim proračunima.²⁵⁸¹ Kada bi u *Jadranskome dnevniku* kritizirali Gradsku upravu za zapuštenost nekih objekata u gradu, ovaj bi dnevnik krivca našao u ministarstvu.²⁵⁸² Ipak, suptilnu kritiku možemo uočiti u pitanju statusa gradskih činovnika kada je Brajevićev dnevnik sugerirao Kargotiću da uloži žalbu na odluku Banske uprave iz razloga što su općinsku autonomiju uvijek branili dotadašnji gradonačelnici.²⁵⁸³

²⁵⁷⁸ SVKST, M-611/IV d, ZOV, XXIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. IV. 1938., Pres broj 53/1938

²⁵⁷⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 7, dok. br. 1802/1-6, Utok proti gradskom proračunu za god 1938./1939.

²⁵⁸⁰ „Naša gradska samouprava“, *ND*, br. 231., 3. X. 1935., 3.

²⁵⁸¹ „Gradska socijalna skrb“, *ND*, br. 8., 11. I. 1936., 5.; „Dijeljenje socijalne pomoći“, *ND*, br. 24., 30. I. 1936., 6.

²⁵⁸² „Močvare u gradskoj luci“, *ND*, br. 58., 10. III. 1937., 6.

²⁵⁸³ „Banska uprava obustavila zaključke Gradskog vijeća“, *ND*, br. 4., 7. I. 1936., 6.

Suprotno *Novom dobu* Tartagliin je dnevnik neprestano kritizirao Kargotića u gotovo svim pravcima, od radnog vremena općinskih ureda, preko zapuštenosti pojedinih gradskih predjela i brige o čistoći grada, pa do dijeljenja pomoći nezaposlenima ili kašnjenja proračuna.²⁵⁸⁴ Posebne kritike upućene su Upravi zbog stanja bolnice te izostanak rješenja u pitanju izgradnje sjeverne luke i stavljanja javnih skladišta u funkciju.²⁵⁸⁵ Ukratko rečeno, općina je kritizirana za pasivnost, gospodarsku stagnaciju Splita, oštećivanje općinske imovine i sve veće namete.²⁵⁸⁶ Možemo primijetiti i kako su u *Jadranskome dnevniku* radili posredan pritisak na Kargotićevu upravu objavljivanjem članaka kojim su isticane ostavke općinskih predsjednika i uprava diljem zemlje.²⁵⁸⁷ Ponekad je pritisak postojao otvoreniji naglašavanjem da općine moraju preuzeti ljudi od „narodnog povjerenja“ nakon čega će one ponovno postati „kule narodne svijesti.“²⁵⁸⁸

Dotičnu novinu koristili su i razni potpisani i nepotpisani autori kako bi se obračunali s Upravom. Tako je izvjesni Juraj Ivanko sredinom 1936. istaknuo kako imenovani gradski predstavnici dovoljno ne doprinose (štoviše, ometaju!) kulturnom razvitku gradu.²⁵⁸⁹ Anonimni „Poznavalac prilika“ isticao je da su kriva kategorizacija gradskih činovnika i napredovanja donijela dodatne troškove pa je poručio da će se u trenutku kada Splitsku općinu preuzmu „slobodnom voljom hrvatskog naroda“ izabrani ljudi na temelju uputa vodstva iz Zagreba provesti osmogodišnja revizija općinske uprave.²⁵⁹⁰ Tekst je zanimljiv zbog dvaju stvari: prva je što se spominjanje osmogodišnjega razdoblja nije odnosilo na Tartagliu, koji je zapravo „zakuhao“ cijelu ovu situaciju, a druga je naglašavanje da će se upute dobiti od vodstva iz Zagreba.

Po banu Jablanoviću upravo je istaknuti HSS-ovac Ljudevit Tomašić u prvoj polovici 1938. istaknuo potrebu da u Gradskoj upravi u Splitu vlast preuzmu ljudi izabrani iz naroda te

²⁵⁸⁴ „Za jednokratno uređivanje općinskih činovnika“, *JD*, br. 169., 22. VII. 1935., 5.; „Nema općine“, *JD*, br. 219., 19. IX. 1935., 5.; „Kako se dijeli pomoć nezaposlenima u Splitu“, *JD*, br. 254., 30. X. 1935., 5.; „Zapuštenost Wilsonove obale i lukobrana“, *JD*, br. 296., 19. XII. 1935., 5.; „Još jedno odcjepljenje od općine Split“, *JD*, br. 16., 21. I. 1936., 5.; „Socijalne ustanove i njihove pripomoći“, *JD*, br. 52., 3. III. 1936., 7.; „Da li će se već jednom urediti Wilsonova obala“, *JD*, br. 37., 13. II. 1937., 7.; „Grad Split bez budžeta“, *JD*, br. 77., 2. IV. 1937., 6.

²⁵⁸⁵ „Ko upropašćuje izvoz preko splitske luke“, *JD*, br. 48., 26. II. 1937., 6.; „Zašto služi odjeljenje za aktune zarazne bolesti na Firulama“, *JD*, br. 287., 9. XII. 1936., 5.

²⁵⁸⁶ „Nastavak akcije protiv povišenja općinskih uvoznih taksa“, *JD*, br. 131., 8. VI. 1937., 6.; „Nekoliko splitskih upita“, *JD*, br. 222., 23. IX. 1937., 6.; „Kulturni život grada Splita sve se više gasi i nestaje“, *JD*, br. 259., 6. XI. 1937., 5., 8.

²⁵⁸⁷ „Privremeno upravljanje općinama“, *JD*, br. 206., 3. IX. 1935., 3.; „Napokon je i sinjska opć. uprava predala ostavku!“, *JD*, br. 220., 20. IX. 1935., 4.; „Nezadovoljstvo sa opć. upravom u općini Muć“, *JD*, br. 227., 28. IX. 1935., 4.

²⁵⁸⁸ „Očistimo naše općine“, *JD*, br. 245., 20. X. 1936., 2.

²⁵⁸⁹ „Stari problem – u novom svjetlu“, *JD*, br. 136., 13. VI. 1936., 3.

²⁵⁹⁰ „O statutu splitske općine od 1932 godine“, *JD*, br. 46., 24. II. 1937., 5.

da bi „čak i silom trebalo odstraniti iz uprave općine neke ljude, koji sada njom upravljaju.“ Ipak, prema Jablanovićevim tvrdnjama, ove riječi nisu izazvale znatniju pozornost zbog sukoba na relaciji HSS - SDS.²⁵⁹¹ Manju netrpeljivost prema aktualnoj upravi počeli su pokazivati i u nacionalističkome *Zovu s Jadrana*, a razlog je bilo dodatno zapošljavanje u općinskim poduzećima.²⁵⁹²

Uz poneka međusobna razračunavanja²⁵⁹³, ključna pitanja unutar Vijeća bila su status općinskih činovnika te sastavi uprave raznih institucija povezanih sa Splitskom općinom. Rasprava o njima dovela je do unutrašnjih sukobljavanja, nepovjerenja aktualnom vodstvu, ostavci pojedinih vijećnika, izmjenama sastava vijećnika u svibnju 1937., te, možemo reći, godinu dana poslije i Kargotićeva odlaska.

Na prethodnim smo stranicama vidjeli da je Tartagliinom upravom započelo masovno zapošljavanje općinskih činovnika, koje se pravdalo investicijama Splitske općine. U potpoglavlju posvećenom pokušajima općinske štednje uočili smo kako je Račićovo upravljanje dovelo do znatnijih troškova u materijalnim izdacima općine. Važnije, odnos općinskih činovnika tada je reguliran statutom, koji je zbog svoje nedorečenosti doveo do velikog broja kasnije izmijenjenih promaknuća. Vijećnik Nikola Markov možda je najbolje sažeo čitavu situaciju kada je rekao da je „pitanje beriva gradskih činovnika pravi labirint.“²⁵⁹⁴

U tom smislu Kargotiću moramo odati priznanje što je prilikom preuzimanja dužnosti pokušao regulirati odnose s općinskim činovnicima, a bio je spreman to urediti i novim statutom bez činovničkog pristajanja.²⁵⁹⁵ Činovnici su tada pristali na smanjenje dijela osobnih dodataka uz uvjet da stari statut ostane na snazi, čime se situacija privremeno smirila. Pitanje je ponovno pokrenuto kada je Ministarstva financija naredila potrebu smanjenja dodataka svim državnim i samoupravnim činovnicima i namještenicima. Neka su gradska vijeća, primjerice, zagrebačko i bjelovarsko, to pitanje skinula s dnevnog reda, dok su druga, poput sušačkog i osječkog, odbila smanjenje objašnjenjem da su predviđene stavke već unijete u proračun. U splitskome dnevnome tisku, *Novom dobu* i *Jadranskom dnevniku*, otvoreno su zauzeli činovničku stranu

²⁵⁹¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1938).

²⁵⁹² „Pensioneri i žene u općinskoj sužbi“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 4. III. 1937., 3.

²⁵⁹³ Vijećnici su se osobito međusobno sukobljavali oko pitanja uređenja Hrvojeve kule, pri čemu se su se znali usprotiviti i samom Kargotiću. Vidi: „Sjednica Gradskog Vijeća“, *ND*, br. 149., 28. VI. 1935., 4.-5.; „Isključenje vijećnika g. Ante Kuzmanića sa sjednice gradskog vijeća“, *JD*, br. 148., 27. VI. 1935., 5.

²⁵⁹⁴ SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106

²⁵⁹⁵ Ministarstvo unutrašnjih poslova, naime, zagovaralo je da gradovi/općine sami izmjene statut o svojim službenicima (posebni statuti bili su i definirani Zakonom o gradskim općinama) koji bi doveo do „sistematizacije svih zvanja gradskih službenika“, i, važnije, manjih materijalnih troškova – plaća činovnika. U slučaju neizvršavanja obveze Ministarstvo je prijetilo neodobravanjem proračuna. Vidi: S. GRGIĆ, *Uprava u Savskoj banovini...*, 336., 436.

isticanjem kako je potrebno da Gradsko vijeće očuva²⁵⁹⁶ svoju autonomiju,²⁵⁹⁷ u ime „slavne tradicije dalmatinskih komuna.“²⁵⁹⁸

Na sjednici Gradskog vijeća u prosincu 1935. smanjenju činovničkih dodataka najviše se suprotstavio Branko Radica tumačenjem da ono, osim što narušava „osakaćenu gradsku autonomiju“, ujedno i „teško pogađa“ općinske činovnike, kojima su razni izdatci već otprije smanjeni. Predložio je, stoga, da se spomenuta točka ukloni s dnevnog reda ili, izglednije, da do 1. travnja 1936. (datum početka nove proračunske godine, op. M. B.) situacija ostane kakva jest. Pojedini vijećnici pružili su potporu Radici, no Kargotić je naglasio da je prijedlog iznijet u dogovoru s činovnicima. Ujedno je primijetio i da su prilikom debate o proračunu mnogi podržali iznose namijenjene činovnicima, dok su se u ovoj konkretnoj situaciji tome istome usprotivili. Zamjenik gradonačelnika Duje Ivanišević u oštrijem je obraćanju upozorio da se prijedlog donio na temelju uredbi i činovničkog pristanka. Ujedno je podsjetio i na razne pogodnosti koje općinski činovnici uživaju u pogledu svakodnevnih životnih troškova. Epilog svega bio je da je većinom glasova, 16:11, odbijen prijedlog Gradske uprave o smanjenju činovničkih dodataka. Nakon četrdeset petominutne pauze, uzrokovane nedostatkom kvoruma, 17 vijećnika prihvatilo je Radičin prijedlog o odgodi kojim se dodatci ne bi trebali snižavati do izglasavanja novoga proračuna.²⁵⁹⁹ Banska uprava nije prihvatila ovu odluku pa je situacija postala još kompliciranija.²⁶⁰⁰

Na javno nepovjerenje Kargotić je odgovorio tako što je na idućoj sjednici održanoj već mjesec dana poslije stavio veliki broj točaka dnevnog reda, njih čak 35. Tome se usprotivio Radica tumačenjem kako vijećnici „nisu aparat za dizanje ruku.“ Što se tiče same odluke Banske uprave o činovnicima, isti je vijećnik zagovarao novu žalbu upućenu na Državni savjet te branio prethodnu odluku. Radica je u prvom redu upozoravao na nelogičnost odnosa po kojima su mirovine utvrđene po 1923., unapređenja i razvrstavanja po Statutu, a plaće činovnika po zakonu iz 1931. Ovoga je puta Radičin prijedlog nove žalbe ostao u manjini.²⁶⁰¹

Posljedica sukoba između Kargotića i Radice bila je po *Jadranskom dnevniku* obznanjena ostavka potonjega na mjesto vijećnika i člana raznih općinskih odbora. Formalno

²⁵⁹⁶ U *Zovu s Jadrana* također se isticala potreba povišenja činovničkih plaća Vidi: „Potreba povišenja činovničkih plata“, *Zov s Jadrana*, br. 4., 18. V. 1937., 2.

²⁵⁹⁷ „Općinski činovnici i redukcija plaća“, *ND*, br. 279., 29. XI. 1935., 6.

²⁵⁹⁸ „Gradska autonomija“, *JD*, br. 280., 30. XI. 1935., 3.

²⁵⁹⁹ SVKST, M-611/IV a, ZOV, VII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 2. XII. 1935., Pres broj 1610/35; „Gradsko vijeće odbilo je uredbu o smanjivanju činovničkih plaća“, *ND*, br. 282., 3. XII. 1935., 5.; „Odloženo primjenjivanje Uredbe o smanjenju plata splitskih općinskih činovnika“, *JD*, br. 282., 3. XII. 1935., 5.

²⁶⁰⁰ „Banska uprava odbila odluku općinskog vijeća“, *JD*, br. 4., 7. I. 1936., 6.

²⁶⁰¹ SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106.

je ostavka dana nakon što je odbijen Radičin prijedlog da vijećnici budu upoznati s dnevnim redom najmanje osam dana prije sjednice.²⁶⁰² Već ranije ostavku je predao i vijećnik Marin Katunarić, koji je pozvao Kargotića da učini isto, sve kako bi se „udovoljilo pravim željama ogromne većine pučanstva ove općine“, odnosno kako bi Vijeće manifestiralo pravu volju naroda.²⁶⁰³

Neriješeno činovničko pitanje moralo se što prije urediti, svakako do izglasavanja novog proračuna. Prozvani činovnici sami su tražili ostanak postojeće situacije uvjetovane prosinačkom sjednicom te istaknuli kako nema nikakve potrebe za smanjivanjem dodataka.²⁶⁰⁴ Njihovo pitanje zbilja je i odgodilo izglasavanje novoga proračuna, a u međuvremenu je i ministarstvo također poništilo prosinačku odluku Gradskog vijeća te zatražilo provođenje sniženja plaća.²⁶⁰⁵ Iako su se tome ranije protivili, gradski su činovnici sada navodno bili spremni prihvatiti sniženje svojih plaća u iznosu od 2 do 4%.²⁶⁰⁶

Novi proračun izglasan je tako u svibnju 1936., a Kargotić je odmah naglasio da su za čitavu situaciju isključivi krivi činovnici, odnosno da su se komplikacije mogle izbjeći prihvaćanjem prosinačkog prijedloga. Zanimljiv je stav vijećnika Markova koji je držao da bi činovničko pitanje redovno izabrano Vijeće moglo rješavati s više autoriteta. Ivanišević je dodatno upozorio kako se stječe dojam kako se vijećnici isključivo bave „činovničkim pitanjem.“ Predviđeno smanjenje izbjegnuto je tako što su drugim točkama proračuna smanjeni doprinosi u odnosu na činovnike, no Kargotić je kao uvjet zatražio da se najduže pet mjeseci od ove sjednice izglasa novi službenički statut. Iako je prihvatio prijedlog, Ivanišević je ipak dodao kako je u interesu općinskih financija tražiti smanjenje činovničkih doprinosa.²⁶⁰⁷ Banska uprava opet je reagirala te poništila izglasanu odluku o unapređenju nekih gradskih činovnika.²⁶⁰⁸ Zaključno o ovom pitanju, novi statut, barem prema prikupljenim izvorima, nikada nije izglasan pa je situacija u Splitskom vijeću, odnosno među gradskim činovnicima i dalje ostala nepromijenjena.

Imenovano Gradsko vijeće iz 1933. predvođeno Kargotićem s vremenom je počelo gubiti svoje članove. Ostavku su tako, uz spomenute Radicu i Katunarića, predali Ivo Bezić i

²⁶⁰² „Pismo gradskog vijećnika g. dra. B. Radice“, *JD*, br. 12., 16. I. 1936., 6.

²⁶⁰³ „Ostavka prof. Katunarića na časti u gradskom vijeću“, *JD*, br. 159., 10. VII. 1935., 6.

²⁶⁰⁴ „Pretstavka gradskih činovnika“, *ND*, br. 67., 20. III. 1936., 3.; „Sniženje plaća gradskih činovnika“, *ND*, br. 70., 24. III. 1936., 6.; „Općinski budžet iznosit će oko 30 miliona dinara“, *JD*, br. 76., 31. III. 1936., 6.

²⁶⁰⁵ „Odgoda donošenja gradskog budžeta“, *ND*, br. 92., 20. IV. 1936., 3.

²⁶⁰⁶ „Smanjenje prinadležnosti gradskih službenika“, *ND*, br. 103., 4. V. 1936., 6.

²⁶⁰⁷ SVKST, M-611/IV b, ZOV, IX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. V. 1936., Pres broj 645; „Gradski budžet je izglasan u svoti 28.740.566“, *ND*, br. 118., 21. V. 1936., 3.

²⁶⁰⁸ SVKST, M-611/IV b, ZOV, XII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 6. XI. 1936., Pres broj 1351.

Erald Marki; dvojica vijećnika su se odselila (Bogoljub Ćurić i Ante Grgić); dvojica su preminula (Marko Parać i Paško Matošić), a Rafo Ferri nije vršio vijećničku dužnost.²⁶⁰⁹ Početkom studenoga 1936. Odbor za Primorsku banovinu JRZ, na čelu s predsjednikom Nikom Novakovićem, od Stojadinovića je zatražio da se na upražnjena mjesta postavlje sljedeći „ljudi od povjerenja“: Josip (Joso) Arambašin, Mate Sokolić, Aćim Čavlina, Aleksandar Kovačević, Jerko Matošić, Špiro Šegvić, Zlatko Vrdoljak (op. M. B.), Kleme Jakasović, Ante Pržen i Bartul Barišić.²⁶¹⁰ Banska je uprava prema navodima mjesnog tiska na vijećnička mjesta početkom 1937. zbilja postavila Arambašina, Sokolića i Jakasovića, no ne i ostale ponuđene jer su uz njih novi vijećnici postali Eugen Matković, Pero Šakić, Ivo Šain, Frane Katić, Mijo Jurić i Kajo Lalić.²⁶¹¹

Dok spomenuti vijećnici još nisu preuzeli dužnost, „okrnjeno“ je Vijeće održalo sjednicu zapaženu po jednoglasnom izboru pojedinih vijećnika u razne odbore.²⁶¹² Lagani izbor očito je naveo Kargotića da na idućoj sjednici u travnju 1937. pred novim vijećnicima nastavi s popunjavanjem odbora, no situacija je ispala u potpunosti drugačija te je dovela do izmjene velikog broja vijećnika.

Sjednica je održana tijekom dvaju dana s tridesetak točaka dnevnog reda, no najvažnije su od njih bile na samom početku – izbor vijećnika u razne općinske odbore. O prijedlozima gradskog vodstva Markovljevom²⁶¹³ se inicijativom prvo tajno glasovalo, no kako u pojedinim slučajevima nije postojala većina, došlo je do javnog glasovanja. Kako je teklo glasovanje pojedinih prijedloga, svjedoči nam sljedeća tablica:

²⁶⁰⁹ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6.

²⁶¹⁰ SR-AJ-37, 14-91, ZMS, Banovinski odbor JRZ za Primorsku banovinu, JRZ. Odbor za Primorsku banovinu (Split) Milanu Stojadinoviću, 4. XI. 1936.

²⁶¹¹ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6. Po imenovanju novih vijećnika u JRZ-ovoj *Državi* istaknulo se kako je stranka „moralno odgovorna“ za komunalnu politiku u Splitu koja se mora provoditi pošteno, u interesu građanstva. Sljedeći navodi u članku: „nastupi li čas, da se bude tražilo povjerenje građanstva i da tom prilikom to povjerenje ne pripada nama, mi hoćemo da predamo općinu izabranima uzdignute glave, čista čela i obraza“ pokazuju nam da je JRZ bila svjesna da u slučaju izbora nema velike šanse biti u ovolikom broju zastupljena u vijeću.

²⁶¹² SVKST, M-611/IV c, ZOV, XIV. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 5. I. 1937., Pres broj 79/37

²⁶¹³ Privredni krugovi zagovarali su da ukupan broj članova odbora Javnih skladišta iznosi sedam (predsjednik gradske općine, četiri člana izabrana od Gradskog vijeća te dva člana izabrana od Udruženja trgovaca i Trgovačko industrijske komore), no Financijski odbor odlučio je dodati još jednog člana Gradskog vijeća i Trgovačko industrijske komore. Od ukupno pet gradskih predstavnika, jedan je morao biti brodovlasnik. Nužnom izboru vijećnika-brodovlasnika usprotivio se Markov. Vidi: „Izglasani je statut *Javnih skladišta*“, *ND*, br. 89., 17. IV. 1937., 5.

Tablica LX: glasovanje oko popunjenja pojedinih gradskih odbora.²⁶¹⁴

Točka / broj glasova	Službeni prijedlog	Prijedlog Duje Dvornika
Upravni i Nadzorni odbor Javnih skladišta	16	18
Članovi odbora Gradske štedionice (tajno)	16	16
Članovi odbora Gradske štedionice (javno)	13	17
Personalni odbor (tajno)	16	16
Personalni odbor (javno)	17	15
Financijski odbor (tajno)	16	16
Financijski odbor (javno)	17	15
Socijalni odbor	jednoglasno	-

Prijedlog općinske uprave ostao je u manjini prilikom glasovanja o popunjenju vijećničkih članova Upravnog i Nadzornog odbora Javnih skladišta te članova Odbora Gradske štedionice. U preostalim dvama slučajevima, izboru članova Personalnog i Financijskog odbora, i to nakon što je tajnim glasovanjem ustanovljena pat pozicija (16:16), javnim je glasovanjem Kargotićev prijedlog pobijedio tijesnom većinom (17:15). Iako je ovakvo glasovanje bilo zakonski ustanovljeno, splitskom je gradonačelniku dobro poslužilo kako bi ustanovio tko mu sve, uz najaktivnije Markova i Dvornika, stoji u očito unaprijed isplaniranoj opoziciji. Možda je cjelokupnoj situaciji pridonio i sam Kargotić tako što je uoči prvoga izbora otvorio mogućnost da Vijeće samostalno izabere članove. Sjednici su ispočetka prisustvovala 34 vijećnika, no uoči prvog glasovanja sjednicu je napustio Niseteo, a po izboru odbora Javnih skladišta isto je napravio i Arambašin. Potez su vjerojatno napravili kako svojim prisustvom ne bi bili odlučujući „jezičac na vagi.“²⁶¹⁵

U osvrtu mjesnoga tiska na sjednicu zapažamo kako su u *Novom dobu* opširno donijeli tijek zbivanja, no bez komentara na čitavu situaciju.²⁶¹⁶ To se nije propustilo napraviti u *Jadranskom dnevniku*, već otprije neraspoloženom prema Kargotiću. Sami naslov članka „Imenovano vijeće grada Splita nije više kompaktno“ jasno je govorio o „velikoj podvojenosti“ između Uprave i Vijeća, izazvano dolaskom novih vijećnika, članova JRZ. Po ovom dnevniku sukob je zapravo izbio između novopridošlih pristaša JRZ-a i preostalih članova JNS-a unutar Vijeća.²⁶¹⁷ Naime, po ulasku u Vijeće u JRZ-ovoj *Državi* najavilo se kako će se u izboru članova Javnih skladišta podržati osobe koje nemaju „nikakvih ličnih interesa s tom ustanovom,

²⁶¹⁴ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XV. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. i 19. IV. 1937., Pres broj 85/37

²⁶¹⁵ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XV. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. i 19. IV. 1937., Pres broj 85/37

²⁶¹⁶ „Izglasano je statut *Javnih skladišta*“, *ND*, br. 89., 17. IV. 1937., 5.

²⁶¹⁷ „Imenovano vijeće grada Splita nije više kompaktno“, *JD*, br. 90., 17. IV. 1937., 5.

pošto ona treba da služi interesima grada i zaleđa.“ To se najbolje moglo postići natjecajem na kojima bi se birali „bolji (ljudi, op. M. B.) i po sposobnosti i moralnim kvalifikacijama, bez obzira na njihovu političku pripadnost.“²⁶¹⁸ Po sjednici isto je glasilo navelo kako su se u glasovanju neki članovi uprave vodili „sopstvenim nahođenjem i na vlastitu odgovornost“, dok drugi, vodeći se stranačkim načelima, nisu dali glas licima koja ne odgovaraju uvjetima natječaja.²⁶¹⁹ Paradoksalno, Banska uprava suspendirala je odluku Vijeća o članovima odbora Javnih skladišta iz razloga što ista institucija još nije počela sa svojim djelovanjem.²⁶²⁰

Na novi znak javnog nepovjerenja, ovoga puta znatno opasnijem od prethodnog Radičinog suprotstavljanja i činovničkog pitanja, Kargotić je odlučio žustrije reagirati i iz razloga što je uskoro uslijedila proračunska rasprava. Po pisanju mjesnog tiska otišao je u Beograd te podnio prijedlog o izmjeni Vijeća što je ministarstvo odobrilo pa su odlukom Banske uprave smijenjeni sljedeći vijećnici: Josip Barbieri, Marko Cicilijani, Duje Dvornik, Marin Marasović, Mirko Krstulović, Marin Vidan, Roko Matulić, Nikola Markov, Savo Bibić, Frane Kuzmanić, Ante Kuzmanić, Filip Marković i Ivan Bučan. Uz spomenute, uvažena je podnesena ostavka Martina Ivete. Novi vijećnici splitskog Gradskog vijeća tako su postali Slavan Vidović, Petar Ilić, Rudolf Rožić, Marin Poljak, Sime Kezić, Šime Koceić, Viktor Raić,²⁶²¹ Ante Strigo, Petar Luger, Otmar Karlovac, Ante Perić, Kruno Bonačić, Marin Roje, Ante Roguljić i Marin Perko.²⁶²²

U *Jadranskome dnevniku* ironizirali su imenovane vijećnike pisanjem da oni predstavljaju po struci najbolje i „najpopularnije Splicićane“ s podrškom „95 % čitavog pučanstva Gradske općine“ te da će njihov dolazak tobože označiti konačno rješenje svih ključnih komunalnih problema grada.²⁶²³

Po nadolazećoj sjednici novoga sastava Vijeća smijenjeni vijećnici javno su proglasom obznanili svoje nezadovoljstvo i „prave razloge“ koji su doveli do njihove smjene.²⁶²⁴ U uvodnom su dijelu naglasili da su po promjeni političke situacije u državi (petosvibanjskim izborima i Stojadinovićevom dolasku) bili spremni predati ostavku na svoj položaj „u želji da

²⁶¹⁸ „Općina Split i JRZ“, *Država*, br. 6., 10. II. 1938., 2.

²⁶¹⁹ „Javna skladišta i izbor činovništva“, *Država*, br. 16., 21. IV. 1938., 3.

²⁶²⁰ „Banska uprava zadržala od izvršenja odluku gradskog vijeća“, *JD*, br. 102., 3. V. 1937., 6.

²⁶²¹ Viktor Raić u vijeće je ušao kao član HSS-a nakon čega je uskoro javno isključen iz stranke. Vidi: „Iz Gradske organizacije b. HSS“, *JD*, br. 112., 14. V. 1937., 6.

²⁶²² „Izmjene u gradskom vijeću“, *JD*, br. 110., 12. V. 1937., 5.; „Novi gradski vijećnici u Splitu“, *ND*, br. 108., 11. V. 1937., 6.

²⁶²³ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 110., 12. V. 1937., 5.

²⁶²⁴ U izjavi objavljenom u *Novom dobu* sadržana su imena svih četrnaest smijenjenih vijećnika, a u ostavštini Manfreda Paštrovića nalazimo isti dokument, no s potpisima jedanaestorice vijećnika.

se time omogućiti ili provođenje gradskih izbora ili da se imenuje novo Vijeće koje će odgovarati cjelokupnom raspoloženju građanstva.“ Tome su se usprotivili „vodeći općinski krugovi“ – Kargotić i Ivanišević. Proglašenjem Zakona o gradskim općinama prozvani predsjednik i potpredsjednik Gradske općine u potpunosti su preuzeli sve funkcije pa su sjednice sazivali svakih nekoliko mjeseci s mnoštvom u zadnji tren predanih točaka na dnevnom redu, čime su onemogućavali pripreme za sjednicu i diskusiju.²⁶²⁵ Konačni sukob kulminirao je prilikom izbora članova uprave Javnih skladišta, točke koju su navodno Kargotić i Ivanišević nakon mjeseci izbjegavanja po imenovanju nove skupine vijećnika (u siječnju 1937., op M. B.) konačno odlučili staviti na dnevni red, sigurni u svoj uspjeh, ali bez prethodne konzultacije s ostalim vijećnicima. Po autorima ove izjave, i Kargotić i Ivanišević trebali su predati ostavke nakon što su im prijedlozi ostali u manjini, a pravi razlog smjene vidjeli su u „predosjećaju“ gradskog vodstva da će uskoro doći do „konačnog obračuna“ prilikom rasprave oko proračuna za grad Split. Naime, smijenjeni vijećnici tvrdili su da neke stavke proračuna poput pitanja gradnje javnih skladišta, nameta, općenitoga financijskoga stanja, zapošljavanja u općini i drugih, sigurno ne bi prihvatili.²⁶²⁶

Reakcija u *Jadranskom dnevniku* bila je da su potpisani vijećnici trebali prije reagirati zbog niza propusta Gradske uprave među kojima su istaknuti neredovitost općinskih proračuna, visoki porezi, novozaposleni činovnici i druga pitanja.²⁶²⁷ Među smijenjenim vijećnicima nije se nalazio JNS-ov Luka Draganja, a kako je stranka vjerovala da je i on morao predati ostavku iz solidarnosti, isključila ga je iz svojih redova. Nezadovoljan postupkom Manfreda Paštrovića Draganja je u izjavi novinama naglasio da je uoči ključne sjednice odlučio ne surađivati dalje s JNS-om. Ostavku na mjesto vijećnika nije predao zbog „ljubavi prema svome gradu i drugarskoj suradnji s Kargotićem“, važnijim pitanjem od „partijskih intriga.“²⁶²⁸

O zbivanjima u Splitu obaviješten je i predsjednik vlade Stojadinović. Nepoznati autor tvrdio je da smjena nastala povodom izbora određenih osoba u „izvjesne odbore“ nije imala nikakvo političko ili načelno značenje zbog čega ne može biti riječi o „nekakvoj namjernoj opstrukciji.“ Po autoru nakon sjednice jedan je navedeni član mjesne JRZ uz Kargotićev ispraćaj otišao u Beograd, a nakon njegova povratka svi su vijećnici koji su glasovali protiv

²⁶²⁵ Spomenula se i ostavka jednoga vijećnika nezadovoljna takvim stanjem. Iako naveden, riječ je bila o Branku Radici.

²⁶²⁶ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2419/1-4. Vijećnici gradske općine Split razriješeni aktom Banske uprave; „Izjava razriješenih vijećnika Općine Split“, *ND*, br. 119., 25. V. 1937., 3.

²⁶²⁷ „Za malo – svijetla!“, *JD*, br. 123., 29. V. 1937., 6.

²⁶²⁸ „Borba bivših i sadašnjih vijećnika“, *ND*, br. 123., 31. V. 1937., 2. Uz Draganju, iz istoga razloga isključen je i Kajo Lalić, a možda i Rudolf Ružić. Vidi: „Isključeni iz JNS“, *JD*, br. 120., 25. V. 1937., 6.

prijedloga, osim jednoga (Luka Draganja, op. M. B.), smijenjeni sa svoga položaja. Uz isticanjem lošeg dojma koji je smjena ostavila u javnosti, u prilogu je autor dostavio i pismo jednog od nezadovoljnih smijenjenih vijećnika, Barbierija, inače člana mjesnih rotarijanaca.²⁶²⁹

Barbieri je „brata rotara Stojadinovića“ poput prethodnog autora uvjeravao da nije bilo govora o nekakvoj opstrukciji te da smjena nije u skladu „s dobrim običajima i zakonu.“ Štoviše, ostavku je po njemu trebao predatidogađajima osobno „tangiran“ Kargotić. U osvrtu na svoj rad Barbieri je podsjetio da je dužnost vijećnika prihvatio uvjeren da će Vijeće djelovati u duhu zakona, poboljšanja brige za grad, te po načelu poštivanja jugoslavenske nacionalne i državne misli, a slučaju sebe i Markova, po načelu principa (rotarijanskog) Kluba. Od Stojadinovića je, stoga, zatražio objašnjenje smjene te pravo na zadovoljštinu.²⁶³⁰ Prema dostupnim informacijama, nikakav dodatan potez u ovom smjeru nije učinjen. Sukob je izbio između JRZ-ovih „novih“ i JNS-ovih „starih“ vijećnika, a pobjeda prvih još je jednom pokazala sada gotovo minimalan Anđelinovićev utjecaj u Splitu.

Nakon travanjskog „raskola“ sjednice Gradskog vijeća isprva su se vratile u normalu, bez ikakvih suprotstavljanja između pojedinih vijećnika, ali i odnosa prema vodstvu Kargotić-Ivanišević. To se najbolje vidjelo po jednoglasnom i javno prihvaćenim Kargotićevim prijedlozima o sastavima raznih općinskih odbora (Gradske štedionice, Personalnog, Financijskog i drugih odbora), kamen spoticanja prethodno navedenog sukoba. Sve su točke tako jednoglasno prihvaćene, izuzev jedne gdje se najvjerojatnije Luka Draganja usprotivio odluci da se općinski umirovljenici ne izjednače s aktivnim zaposlenicima ponovno oko nekih dodataka.²⁶³¹ Sastav novoga Vijeća jednoglasno je prihvatio i novi proračun, kao i ostale prijedloge Općinske uprave.²⁶³²

Elaborat bana Primorske banovine Josipa Jablanovića o stanju unutar JRZ-a manjim se dijelom osvrnuo i na situaciju i splitskom Gradskom vijeću u kojem je, prema njegovim navodima, 19 vijećnika podržavalo JRZ. Iako ih je držao „mahom vrijednim, sposobnim i čestitim ljudima“, upozoravao je da nemaju pod sobom „odgovarajuću snagu pristalica“, čime je mislio na rezultat petosvibanjskih izbora. Jablanović je, naime, bio svjestan da i u slučaju jedinstvenog istupa (jugoslavenskih) nacionalističkih snaga, trenutno podijeljenih u tri skupine,

²⁶²⁹ SR-AJ-37, ZMS, 70-419, Jugoslavenski rotari. Rotari klub Split. 1936. (godina je pogrešna jer je do smjene došlo 1937., op. M. B.), Nepoznat autor

²⁶³⁰ SR-AJ-37, ZMS, 70-419, Jugoslavenski rotari. Rotari klub Split. 1936., Josip Barbieri Milanu Stojadinoviću, 26. V. 1936. (kao i u gornjem slučaju, zapravo je riječ o 1937., op. M. B.)

²⁶³¹ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. V. 1937., Pres broj 99/37

²⁶³² SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., Pres broj 109/37; XVIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 9. VII. 1937., Pres broj 831/37.

Anđelinovićevu, Matošićevu i kombinaciju Šakić-Kargotić-Ivanišević postojala mogućnost da sve tri skupine, „teško stopive“ u JRZ, „po ovom izbornom sastavu relativne većine“ ne preuzmu Splitsku općinu u svoje ruke. Bez obzira na tu mogućnost Jablanović je vjerovao da se „nekakvim specijalnim izbornim faktorom“ (op. M. B.) može preuzeti općina. Preporučio je, stoga, da Stojadinovićev delegat razgovara sa sve tri grupe, a potom i s djelatnicima splitskog odbora JRZ-a. Držao je i da u slučaju propalih pregovora grupa Šakić-Kargotić-Ivanišević otvoreno mora otvoreno istupiti kao JRZ pa oko sebe okupljati „trezvene i solidne građane Splita.“ U tome djelovanju, podcrtao je, JRZ nikako ne smije koristiti metode koje je koristila JNS, odnosno iskorištavati upravni aparat u stranačke svrhe.²⁶³³

U tisku su se, naime, već počele javljati vijesti kako je dolaskom novih vijećnika postalo aktualno osnivanje Kluba JRZ-ovih vijećnika u Gradskom vijeću koji bi okupio oko dvadesetak članova stranke. Navelo se i da je Kargotić već ranije pristupio JRZ-u, kao i da je to skori potez Duje Ivaniševića.²⁶³⁴ Ovime uočavamo kako je ulazak novih vijećnika doveo do jače aktivnosti JRZ-a u Gradskom vijeću, isprva možda ne toliko primijećenom. Na listopadskoj sjednici 1937. uočile su se prve pukotine u odnosu između Kargotića i pojedinih gradskih vijećnika, koji su bili zabrinuti gradonačelnikovo najavi konverzije općinskih dugova. Zabrinutosti unatoč, Kargotiću je dana podrška u tom pravcu.²⁶³⁵

Oštrija kritika najavljenj konverziji zabilježena je u HSS-u naklonjenom *Jadranskome dnevniku*, u kojemu se uoči sjednice tvrdilo da bi novim zajmovima Gradska uprava sve do 1967. plaćala više od 35 milijuna dinara u odnosu na predviđeni iznos, i to bez mogućnosti novih zajmova.²⁶³⁶ Nakon sjednice u spomenutom splitskom dnevniku nisu bili iznenađeni odlukom Vijeća objašnjenjem da unutar njega nema financijskih stručnjaka te da su vijećnici tek na sjednici saznali za prijedlog. Kargotić je optužen zbog „komodnog i egoističnog stajališta“ kojim ne gleda dugoročno u budućnost. U *Jadranskome dnevniku* držali su da se novac mogao uštedjeti „pametnom štednjom“, osobito kod rashoda predviđenih na službeničke plaće, o čemu svjedoči sljedeća tablica u tekstu. Prije njenog prikaza samo ćemo iznijeti zaključak ovoga dnevnika kako ipak postoji nada da će pregovori o konverziji trajati duže od aktualnog Vijeća.²⁶³⁷

²⁶³³ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 27. VIII. 1937.

²⁶³⁴ „Ipak se osniva klub u splitskom opć. vijeću“, *JD*, br. 156., 7. VII. 1937., 5.

²⁶³⁵ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XIX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 21. X. 1937., Pres broj 1232/37

²⁶³⁶ „Predložena konverzija zajmova štetna je za općinu“, *JD*, br. 245., 20. X. 1937., 6.

²⁶³⁷ „Konverzija opć. zajmova i sjednica vijeća“, *JD*, br. 248., 23. X. 1937., 6.

Tablica LX: izdatci za službeničke plaće prema Jadranskom dnevniku:²⁶³⁸

1928.	3 871 733
1933.	4 296 927.33
1934.	4 009 007.44
1935/36	4 269 784.04
1936/37	5 861 169
1937/38	5 689 902

Poslije ove sjednice prividno je vladao mir pa bi Gradsko vijeće jednoglasno prihvaćalo sve Kargotičeve prijedloge.²⁶³⁹ Štoviše, na sjednici u siječnju 1938. gradski su vijećnici prihvatili prijedlog Finacijskog odbora da se jedna ulica u Splitu nazove u Kargotičevu čast. Odluci se usprotivio sâm gradonačelnik tako da do imenovanja ipak nije došlo.²⁶⁴⁰

Novi sukob na relaciji Kargotić – gradski vijećnici, odnsono Kluba pristaša JRZ-a, izbio je na travanjskoj sjednici 1938. Povod je bio izbor članova Gradskog vijeća u Električna poduzeća te djelovanje unutar Javnih skladišta. Po svemu sudeći značajnu je ulogu u događajima imao ulazak istaknutijih jugoslavenskih pristaša u JRZ.

Prvo nekoliko riječi o djelovanju Javnih i slobodnih carinskih skladišta grada Splita (Javnih skladišta) unutar kojih je već otprije dogovoren sastav jedanaestorice članova Uprave na čelu s predsjednikom Kargotićem.²⁶⁴¹ Nezadovoljni izostankom javnih natječaja pri zapošljavanju izvanvijećnički privredni predstavnici nisu željeli sudjelovati u radu.²⁶⁴² Udruženje diplomiranih ekonomista i komercijalista također je otvoreno kritiziralo Kargotića, a to je naposljetku učinila i JRZ.²⁶⁴³

Što se tiče Električnih poduzeća, podsjetit ćemo da je ova institucija, osnovana nakon Prvog svjetskog rata, bila u bliskoj vezi sa Splitskom općinom. Članovi njihovih upravnih odbora istovremeno su bili i vodeći članovi Općinske uprave, koji su za to djelovanje dobivali znatne tantijeme. O tome je, uostalom, govorio i Grisogono u obraćanju javnosti uoči prve sjednice tadašnje Račićeve uprave. Na godišnjoj skupštini sredinom 1935. tako je konstatiran

²⁶³⁸ „Konverzija opć. zajmova i sjednica vijeća“, *JD*, br. 248., 23. X. 1937., 6.

²⁶³⁹ SVKST, M-611/IV c d, ZOV, XX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. XII. 1937., Pres broj 1474/37; XXII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 13. IV. 1938., Pres broj 49/38

²⁶⁴⁰ SVKST, M-611/IV d, ZOV, XXI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 28. I. 1938., Pres broj 19

²⁶⁴¹ Privremenu su upravu tako činili Kargotić (predsjednik); članovi gradskog vijeća Celigoj, Lisičić, Matković, Radić, Sokolić i Fabris; predstavnici Trgovačko industrijske komore Marin Ferić i Jakov Čulić; te predstavnici Udruženja trgovaca Jakov Dvornik i Josip Gotovac. Vidi: „Javna skladišta će proraditi“, *JD*, br. 160., 12. VII. 1937., 6.

²⁶⁴² „Sjednica uprave Javnih skladišta“, *JD*, br. 84., 9. IV. 1938., 5.; „Zašto predstavnici privrede ne sudjeluju u radu upravnog odbora Javnih skladišta“, *ND*, br. 84., 9. IV. 1938., 7.

²⁶⁴³ „Oko imenovanja ravnatelja *Javnih skladišta*“, *JD*, br. 87., 13. IV. 1938., 5.; „I JRZ osudjuje postupak pri izboru činovništva javnih skladišta u Splitu“, *JD*, br. 94., 22. IV. 1938., 6.

prihod od gotovo 1,9 milijuna dinara, od čega su iznos od 32 000 dinara dobili članovi Upravnog odbora poduzeća.²⁶⁴⁴

Travanjska sjednica 1938. ujedno je bila i posljednja održana u ovom sastavu vijeća. Iako je predloženi proračun jednoglasno primljen, sjednica je u prvom redu obilježena sukobima nastalim oko izbora članova spomenutih institucija. Urukalo, predstavnik Kluba JRZ, zatražio je da se izbor članova vijeća Električnih poduzeća ukloni s dnevnog reda, no tome se usprotivio Kargotić objašnjenjem da uskoro dolazi godišnja skupština Poduzeća zbog čega je potreban izbor novih članova uprave.²⁶⁴⁵ Urukalo je tada prividno u ime Kluba JRZ pročitao izjavu kojim je istaknuo da Kargotićev prijedlog sadrži „prikrivenu namjeru“ kojom bi izabrani članovi odbora Poduzeća ostali na toj dužnosti, čak i po istjecanju vijećničkog mandata, dok je Klub držao da dužnost vrijedi samo u vrijeme mandata vijećnika. Po nastaloj polemici uočavamo da ovaj prijedlog nije bio jedinstven u redovima Kluba, kao i da neki njegovi članovi nisu znali za njega. U tom smislu, upadljivo je protivljenje Duje Ivaniševića (po pisanju *Jadranskog dnevnika* člana JRZ-a) koji je ušao u oštru polemiku s Urukalom.²⁶⁴⁶ Kargotić je i dalje zagovarao reizbor dosadašnjih članova²⁶⁴⁷ isticanjem u prvom planu uspješnog rada dotadašnje Uprave. Njegovom se prijedlogu naposljetku usprotivilo sedam vijećnika (Sokolić, Urukalo, Koceić, Jakasović, Lalić, Strigo i Kezić) pa je isti većinom glasova prihvaćen. U nastavku sjednice zapažena je nova Urukalova izjava u ime Kluba JRZ povodom predloženog proračuna kojom je, govoreći o komunalnoj povijesti Splita, naglasio da ovo Vijeće nije izraz „većine građana grada Splita“, ali i da nije „izraz volje većine jugoslavenskih unitarističkih elemenata grada.“ U tom smislu Urukalo je istaknuo kako rad Vijeća mora opravdati povjerenja nadležnih vlasti (bana i vlade), ali i da mora steći povjerenje većine građana Splita. S tim na umu osnovan je Klub vijećnika JRZ, sve kako bi vijećnici „otvoreno snosili odgovornost za rad.“ Na izjavu je Kargotić odgovorio kako su svi vijećnici jugoslavenski orijentirani, iako ne pripadaju kojoj ekstremnoj grupi.²⁶⁴⁸

²⁶⁴⁴ „Glavna godišnja skupština Električnih poduzeća u Splitu“, *ND*, br. 110., 13. V. 1935., 6.

²⁶⁴⁵ Redovita, 14. godišnja skupština sazvana je za prvu polovicu svibnja, a na njoj je konstatiran prihod od 1,1 milijun dinara od čega se 1 milijun podijelio skupštinarima. Vidi: „Električna poduzeća imala su milijun i 100 tisuća dinara čistog dobitka“, *JD*, br. 108., 9. V. 1938., 5.

²⁶⁴⁶ „Primljen proračun splitske općine“, *JD*, br. 98., 27. IV. 1938., 6. Prijedlog je, prema pisanju *Novog doba*, izazvao „naročitu uznemirenost među vijećnicima.“ Vidi: „Gradski budžet je izglasan u visini od 31, 025.201 dinara“, *ND*, br. 98., 27. IV. 1938., 4.; „Komunalna politika grada Splita“, *ND* br. 99., 28. IV. 1938., 5.

²⁶⁴⁷ Članovi Upravnog odbora bili su Kargotić, Ivanišević, Vjenceslav Celigoj i Vinko Niseteo sa zamjenicima Lucijanom Stelom, Martinom Ivetom, Jerkom Bonačićem i Šimunom Lisičićem, dok su u Nadzornom odobu bili Petar Fabris, Josip Kodl i Marin Roje.

²⁶⁴⁸ SVKST, M-611/IV d, ZOV, XXIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. IV. 1938., Pres broj 53/1938

U prethodnim odlomcima uočili smo sukobe izazvane pitanjem trajanja članstva u Električnim poduzećima, no ispod površine javljao se drugi razlog. Naime, već su se ranije širile glasine u skorom prijelazu Vlade Matošića s pristašama u JRZ. Ban Jablanović tako je obavijestio Stojadinovića da će novim dolaskom mjesni JRZ dati „nove elemente za partijske odbore kao i za gradsko zastupstvo“, no upozoravao je i da dolazak može izazvati neslogu unutar stranke. Dosadašnji članovi JRZ-a u Gradskom vijeću i ranije su iskazivali želju za promjenama u Splitskoj općini, no Jablanović je isticao da prvo treba pričekati sve dok Matošić i službeno ne pristupi stranci. Spomenuti sukob s ove travanjske sjednice držao je posve nepotrebnim.²⁶⁴⁹

Kada je novim dopisom istaknuo da situaciju u Splitskoj općini treba „prepuštiti spontanom i pravilnom razvitku događaja“, Jablanović je očito i sâm vjerovao da je vrijeme za promjenu, koja je trebala biti „lojalna, na opće zadovoljstvo, s očiglednom dobiti za stranku i grad Split.“ Time je očito uvidio da bi ulazak ambicioznog Matošića u JRZ značilo potiskivanje dotadašnjeg gradonačelnika Kargotića kojemu je Jablanović, inače, pripisivao velike zasluge za razvoj Splita te ga držao „iskrenim pristalicom naše stranke.“²⁶⁵⁰ Da se situacija, dosta osjetljiva, raspletala u tom smjeru, govori nam idući Kargotićev potez.

Aktualni splitski gradonačelnik nekoliko dana poslije ovoga dopisa sredinom svibnja 1938. predao je Jablanoviću ostavku na svoju dužnost. Svoj potez tumačio je i ranije iskazanom željom za napuštanjem položaja koja je nakon pet godina rada dosegla „apsolutnu potrebu.“ Jablanović je Stojadinovuću to i potvrdio dodatkom da je Kargotić otprije izražavao želju za ostavkom zbog premorenosti, a potom „ozbiljnih razloga materijalne i profesionalne prirode.“ Unatoč iskazanim željama uvijek se dao nagovoriti za odustajanjem od ostavke upozorenjem da će njegov odlazak i gubitak osobe „izvanredno velikih sposobnosti i odlika“ imati negativne posljedice za Split. No, ovoga puta konačnoj odluci doprinijele su i neke suprotnosti između njega (Kargotića) i „neke manje grupe općinskih odbornika JRZ“ oko komunalnih pitanja, čime je Jablanović mislio na travanjsku sjednicu. Bez obzira na ostavku, Kargotić je uvjeravao da će i dalje ostati vjeran pristaša stranke, a Jablanović je držao da se dotadašnjem gradonačelniku treba dati „naročiti znak priznanja za velike zasluge.“ Ban Primorske banovine ujedno je istaknuo kako će sa svoje strane učiniti sve što je potrebno da se na „pravilan i zadovoljavajući način“ riješi pitanje novog predsjednika i rekonstrukcije Gradskog zastupstva u Splitu.²⁶⁵¹

²⁶⁴⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 30. IV. 1938.

²⁶⁵⁰ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 14. V. 1938.

²⁶⁵¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 17. V. 1938.

Možemo, stoga, zaključiti da su Kargotića na defitivnu ostavku navela dva čina: prvi je travanjski sukob na sjednici Gradskog vijeća, a drugi, važniji, Matošićev ulazak u stranku.

Kargotićev potez popratilo je 18 dotadašnjih vijećnika. Po *Jadranskom dnevniku* riječ je bila o tzv. starijim vijećnicima tako da je ukupan broj vijećnika spao na 20.²⁶⁵² U istom su dnevniku pozdravili napuštanja dužnosti vjerujući kako „nitko neće požaliti za odlaskom dosadašnjih upravljača naše općine.“ Uzroci ostavkama nađeni su u unutrašnjim „ličnim, stvarnim i političkim“ sukobima vijećnika, najbolje uočenih na posljednjoj sjednici obilježenoj sukobima unutar JRZ-a. Po HSS-ovom glasilu Kargotić, beznačajan za napredak grada, ostavku je predao kako bi izbjegao službenu smjenu.²⁶⁵³ Tartagliin je dnevnik dodatno objavljenim podacima o troškovima namijenjenima Kargotićevoj plaći i naknadama za reprezentaciju također na nekin način kompromitirao dosadašnjeg gradonačelnika.²⁶⁵⁴ U *Državi* su pozitivno gledali na ostavke što uočavamo iz dijelova teksta koji su navodili da je ionako slijedio skori prestanak mandata vijećnicima u ostavci, koji se kao državni činovnici nisu mogli kvalitetno baviti komunalnim poslovima.²⁶⁵⁵

Jablanović je posebnim dopisom Stojadinoviću iznio svoj pogled na situaciju nastalu povodom Kargotićeve ostavke, pitanja novog predsjednika Gradske općine i sastava Gradskog vijeća pa je prije svega upozorio da se prilikom rješavanja ovih pitanja u obzir moraju uvažiti razmišljanja starih i novih pristaša JRZ-a, ali i prilike Splitske općine. Iako je tvrdio da je Mačekova stranka petosvibanjskim izborima dosegla svoj vrhunac, ban Primorske banovine i dalje je upozoravao na „ozbiljnu opasnost“ od HSS-ovog preuzimanja splitske općine. Nužnim je, stoga, držao koncentraciju svih unitarističkih elemenata, i to pod vodstvom JRZ-a, kojom bi se mogla „spasiti“ situacija. Zakon o gradskim općinama, naime, predviđao je ukupno 54 vijećnika u Splitskoj općini, od čega bi njih 18 imenovao ban, dok bi se izborima popunio ostatak vijećnika, kao i mjesto gradonačelnika. Budući da je i po Jablanovićevom mišljenju HSS bila najjača stranka, novi gradonačelnik bio bi iz njezinih redova, no JRZ bi uz 10 do 12 dobivenih vijećnika, te uz pomoć onih imenovanih mogla imati većinu u Gradskom vijeću. Krajnji cilj, upozoravao je Jablanović, nije imati u rukama ovo zastupstvo, već „velikim

²⁶⁵² Ostavku su uz Kargotića predali Ivanišević, Jerko i Kruno Bonačić, Celigoj, Fabris, Ilić, Jelaska, Karlovac, Kodl, Lisičić, Matković, Niseteo, Poljak, Rožić, Stella, Šakić, Vidović i Mandić. Iako je prisustvovao sastanku, Luger je odlučio da neće pratiti njihov potez. Vidi: „Ostavke u gradskom vijeću“, *JD*, br. 117., 19. V. 1938., 5. Kasnije su ostavku još predali Draganja, Plosnić, Zelić i, naposljetku, Luka Tomić. Vidi: „Rasplet krize u splitskoj općini“, *JD*, br. 118., 20. V. 1938., 5.; „Oko imenovanja novog predsjednika općine“, *ND*, br. 118., 20. V. 1938., 6.; „Za predsjednika gradske općine“, *ND*, br. 119., 21. V. 1938., 6.

²⁶⁵³ „Lične promjene na općini“, *JD*, br. 118., 20. V. 1938., 5.

²⁶⁵⁴ „Beriva načelnika, upravitelja i predsjednika splitske općine“, *JD*, br. 137., 13. VI. 1938., 5.

²⁶⁵⁵ „Ostavka pretsjednika Gradskog poglavarstva g. ing. M. Kargotića“, *Država*, br. 20., 19. V. 1938., 3.

znalaštvom“ pripremiti uvjete za konačni uspjeh te tako „spasiti općinu za velike narodne i državne interese koji su zastupljeni u gradu Splitu.“²⁶⁵⁶

Kargotićeva ostavka navela je i Anđelinovića da objavljenim letkom iznese svoj pogled na čitavu situaciju. U njemu je prvo istaknuo da je „općinska uprava Kargotić-Ivanišević“ (uz pomoć poslanika Šakića, „tajnog druga splitske Općinske uprave“) na vlast došla zahvaljujući njemu (Anđelinoviću) i JNS-u. Zanimljiv je dio letka kojim je Anđelinović tvrdio kako se pridržavao stava da se politički predstavnici „što manje“ miješaju u rad općine zbog čega se nije oglašavao ni kada su Kargotić-Ivanišević prestali podržavati JNS, a ni kada je smijenjeno 14 općinskih vijećnika, „vjernih programskom stavu“ na temelju kojeg su ušli u Vijeće, čime je mislio na pripadnost JNS-u.

Anđelinović je dodatno naveo kako se ranije odlučilo da bivši SDS-ovci preuzmu vodeće položaje u Splitskoj općini, pri čemu je Prvislav Grisogono „izrazio želju“ da jednu od vodećih uloga dobije Duje Ivanišević, što se prihvatilo „zbog političkog takta i interesa same Općine.“ Ujedno je odlučeno i da se izmijeni sastav Vijeća, sve „kako bi se sačuvao princip izmjene svake četiri godine“, ali i da bi se izbjegli sukobi i nezadovoljstvo, iako su dotadašnji vijećnici bili Anđelinovićeve bliski prijatelji.²⁶⁵⁷ Uz navodno Anđelinovićevo obećanje da se neće miješati u općinsku administraciju upravo je Ivanišević dobio slobodne ruke u sastavljanju sastavu Vijeća i Općinske uprave. Ivanišević je predložio Kargotića na mjestu splitskog gradonačelnika, koji je morao biti „daleko od svake izrazito partijske politike“. Uz dogovor da će Ivanišević voditi „politički dio posla“, Kargotić je prema Anđelinovićeve riječima „dao časnu riječ“ da će i on zajedno sa strankom „povući konzekvence“ kada to bude potrebno u općini, čime se mislilo na davanje ostavke. Anđelinović je potom citirao prethodne Ivaniševićeve riječi²⁶⁵⁸ da je Općinska uprava na dužnost došla Anđelinovićeve zagovorom te da će, kao disciplinirani članovi JNS-a, svoju dužnost vršiti do „zakonite predaje novom izabranom općinskom vijeću.“ Navodeći da ne želi ulaziti u pitanje sukoba interesa između Kargotić-Ivaniševićeva privatnog poslovanja i članstva u raznim upravnim odborima s jedne, te njihova vršenja gradonačelničke i dogradonačelničke dužnosti s druge strane, jasno je Anđelinovićeve provokacija prema svojim sadašnjim političkim suparnicima.²⁶⁵⁹

²⁶⁵⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 17. V. 1938.

²⁶⁵⁷ Tu je Anđelinović naveo Ivana Majstrovića, Niku Bonettija, Antu Kragiću, i Vladu Matošića „koji je sada usput budi rečeno, svoju nacionalističku prošlost i svoje beskompromisno jugoslavenstvo afirmirao u JRZ.“

²⁶⁵⁸ Ivanišević je dotično rekao i tijekom polemike s Oskarom Tartagliom 1934.

²⁶⁵⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2917, Letak *Dragi prijatelju!*

Iako je predao ostavku na svoju dužnost, situacija s Kargotićem još nije bila završena, čime se mislilo na ulogu potonjega u Upravi Javnih skladišta. Članovi Uprave, a ujedno i vijećnici koji nisu predali ostavku, Sokolić i Strigo, usprotivili su se da u Upravi sudjeluju preostala četiri vijećnika (Kargotić, Bonačić, Celigoj i Matković) obrazloženjem da je njihov mandat trajao samo do imenovanja nove Uprave. Bez obzira na nezadovoljstvo Kargotić je imenovao direktora, no tome su se suprotstavili vijećnici privrednici isticanjem da dotični nije imao potrebne kvalifikacije.²⁶⁶⁰ Konačan epilog sukoba s Kargotićem bila je ostavka potonjega, Ivaniševića, Nisetea i Celigoja na članstvo u Električnim poduzećima i Gradskoj štedionici.²⁶⁶¹

Kargotićevoj petogodišnjoj upravi među pozitivne stvari možemo staviti veću transparentnost, ujednačenije proračune, pokušaje sređivanja odnosa s činovnicima, pokušaje štednje te borbu za smanjenjem općinskih dugova. S druge strane, unatoč najavama, primjećena su veća izdvajanja u stavkama materijalnih rashoda splitske općine, odnosno ona predviđena za plaće. Travanjska sjednica 1938. i skori ulazak Vlade Matošića u JRZ vjerojatno su Kargotiću bili poruka da je vrijeme za napuštanjem gradonačelničke dužnosti. Nepovjerenje pojedinih vijećnika izglasano prije godinu dana uspio je okrenuti u svoju korist, no sada je bio svjestan da mu na suprotnoj strani ne stoje vijećnici oslabljene JNS, već režimske JRZ.

5.8.2. Promjene u splitskom Gradskom poglavarstvu

Nakon Kargotićeve petogodišnje uprave splitsku su Gradsku upravu tijekom petnaestomjesečnog razdoblja vodili Mirko Buić, Vlade Matošić te, iako uvijek držan kao zamjenik gradonačelnika, Ivan Zlatko Vrdoljak u dva navrata, koji se, ironično, od prethodnika (Buić dva mjeseca, a Matošić pet mjeseci) najviše zadržao u vodstvu grada. Kargotićev odlazak doveo je i do novog sastava vijećnika koje je izglasalo samo jedan proračun, i to za 1939./1940., tek neposredno prije formiranja Banovine Hrvatske. Vijeće je pod Buićem i Matošićevim vodstvom održalo po tri redovne sjednice, dok je Ivan Zlatko Vrdoljak u drugom dijelu svoga mandata predsjedavao nad ukupno pet sjednica, vođenih kao nastavak Matošićevih.

U mjesnome su tisku uoči službenog imenovanja isticale kako će novi predsjednik Gradske općine sigurno biti Mirko Buić, no da je pitanje njegovog zamjenika otvoreno pri čemu

²⁶⁶⁰ „Uprava javnih skladišta u Splitu stvara zaključke bez kvoruma“, *JD*, br. 123., 26. V. 1938., 5.; „Je li postojao kvorum“, *ND*, br. 124., 27. V. 1938., 6.; „Jesu li pravovaljani zaključci upravnog odbora Javnih skladišta“, *JD*, br. 125., 28. V. 1938., 5.; „Oko imenovanja ravnatelja Javnih skladišta u Splitu“, *JD*, br. 130., 3. VI. 1938., 8.; *ND*, br. 130., 3. VI. 1938., 3.

²⁶⁶¹ „Ostavke u Električnim poduzećima i Gradskoj štedionici“, *JD*, br. 141., 18. VI. 1938., 5.; „Ostavke u upravi Elektr. poduzeća“, *ND*, br. 141., 18. VI. 1938., 6.

su se kao kandidati javljali Vrdoljak, Sokolić, Koceić i Radica. Mjerodavni su faktori na to mjesto navodno i htjeli staviti mlađu osobu s odgovarajućom stručnom spremom, no Matošićeva je grupa zatražila da na upražnjeno mjesto dođe Ivan Zlatko Vrdoljak. Tome se nije protivio Niko Novaković, koji je izjavio da nema nikakvu namjeru miješati se u imenovanje.²⁶⁶²

Uz Buića i Vrdoljaka, imenovano je i dvadeset dvoje novih vijećnika. U tisku ponekad nalazimo kontradiktorne podatke o sastavu novoga Vijeća, koje se unatoč promjenama na vodstvu, u ovom sastavu zadržalo do formiranja Banovine Hrvatske. Kako bi se uočila razlika, podcrtat će se imena vijećnika koji su sada postali članovima Vijeća. Prema zapisnicima s konstituirajuće sjednice novi su vijećnici Gradskoga vijeća sada bili: Josip (Jozo) Arambašin, Bartul Barišić, Josip Bego, Nikola Bonačić, Stjepan Bosančić, Josip Bosančić, Uroš Brainović, Ivo Čičin-Šain, Juraj Čurin, Marin Duplančić, Vlaho Franceshi, Jovo Gopčević, Kleme Jakasović, Stjepan Kaliterna, Frane Katić, Šime Kezić, Lovre Knezović, Šime Koceić, Kajo Lalić, Karmel Lovrić, Petar Luger, Grgo Mandić, Marin Perko, Ante Pržen, Frane Pilić, Bruno Roić, Marin Roje, Ante Roguljić, Hranko Smodlaka, Mate Sokolić, Ante Strigo, Josip Šegvić, Vlade Šperac, Petar Tudor, Dušan Urukalo, Jozo Zelić. Uz Ivana Zlatka Vrdoljaka i gradonačelnika Mirka Buića, nazočnim vijećnicima još su se pridružili Hrvoje Grgić i Mate Nakir.

Zanimljivo je uočiti kada su pojedini vijećnici počeli s obavljanjem svoje dužnosti. Tako su neki od njih članovi vijeća postali još 1933. (Mandić i Perko), drugi su ušli početkom 1937., treći prilikom izmjene u svibnju iste godine, Urukalo je ušao početkom 1938., dok su podcrtani vijećnici sada preuzeli svoju dužnost.

Uzimajući u obzir i samog Buića, novo je Vijeće po zanimanjima činilo devet težaka šest trgovaca, četiri poduzetnika, tri privatna činovnika, po dva brodovlasnika, liječnika, bankovna činovnika i inženjera, te po jedan (zamjenik) tajnika Trgovačko obrtničke komore, odvjetnik, umirovljenik, industrijalac, bankar, radnik, mesar, bojadisarski obrtnik i drvodjelac.²⁶⁶³ Prema pisanju tiska, vijećnik Ante Perić navodno je također trebao biti u vijeću,

²⁶⁶² „Rasplet krize u splitskoj općini“, *JD*, br. 118., 20. V. 1938., 5.; „Oko imenovanja novog predsjednika općine“, *ND*, br. 118., 20. V. 1938., 6.; „Za potpredsjednika gradske općine“, *ND*, br. 120., 23. V. 1938., 6.; „Krizu splitske općinske uprave još nije riješena“, *JD*, br. 121., 24. V. 1938., 5.; „Krizu u splitskoj općini bit će riješena tek do nekoliko dana“, *JD*, br. 122., 25. V. 1938., 5.

²⁶⁶³ „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6.

no dao je ostavku radi premještanja u Šibenik.²⁶⁶⁴ Također, u ostavci je ustrajao i Petar Ilić, unatoč protivljenju Banske uprave.²⁶⁶⁵

O službenoj primopredaji gradonačelničke dužnosti s Kargotića na Buića održanoj sredinom lipnja 1938. više saznajemo iz izvještaja *Novoga doba*. Kargotić je u prvom planu svoje petogodišnje uprave istaknuo vraćanje više od 40 milijuna dinara dugova, a prema nazočnom predstavniku činovnika Gradska uprava pokazala je razumijevanje za socijalne potrebe činovnika. Buić je, pak, istaknuo kako je rođeni sin Splita.²⁶⁶⁶ Možemo uočiti kako su na ovaj način činovnici već uvodnim činom jasno pokazali novom gradonačelniku da očekuju sličan odnos, odnosno izostanak bilo kakvih pokušaja štednje povezanih s njihovim stanjem.

Jablanović je pozdravio Buićevo imenovanje i sastav novog Vijeća s vjerovanjem da će novo vodstvo Splita dati „sasvim dobre rezultate.“²⁶⁶⁷ Ipak, Buićev početak obavljanje gradonačelničke dužnosti obilježio je sukob s njegovom matičnom institucijom, Trgovačko-obrtničkom komorom. Obavljajući u njoj dužnost zamjenika glavnog tajnika (op. M. B.), novi je splitski gradonačelnik zatražio korištenje godišnjeg odmora od sredine lipnja do kraja srpnja, s obrazloženjem da će ga većinom provesti u Splitu. Nakon potvrdnog odgovora Buić je obavijestio Instituciju da je na temelju banske odluke postavljen za splitskog gradonačelnika. Iako je Buić tvrdio da je riječ o počasnoj službi koja ne predstavlja nikakav sukob interesa, predsjedništvo Komore tome se usprotivilo te vjerovalo da je Buić svojom odlukom napustio dotadašnju dužnost. U kasnijem je razdoblju, stoga, došlo do spora između Trgovačko-industrijske komore i Buića, koji se po kasnijem isticanju ministarske i banske dužnosti poželio vratiti na svoje prethodno mjesto. Komora se vodila objašnjenjem da je Buić obavljao dužnost „zamjenika tajnika“, a ne „tajnika.“ Spor se protegao i na razdoblje talijanske vlasti nad Splitom u Drugom svjetskom ratu.²⁶⁶⁸

Nakon što je već krajem kolovoza iste godine Buić postavljen na čelu resora Ministarstva za fizičko vaspitanje naroda gradonačelničko mjesto ostalo je upražnjeno jer je dotadašnji zamjenik Ivan Zlatko Vrdoljak gledan kao privremeno rješenje.²⁶⁶⁹ Vodstvo JRZ-a

²⁶⁶⁴ „Split je dobio nove gradske očeve...“, *JD*, br. 136., 11. V. 1938., 4.; „Postavljanje nove općinske uprave u Splitu“, *ND*, br. 136., 11. VI. 1938., 6.

²⁶⁶⁵ „Popunjenje gradskog vijeća u Splitu“, *ND*, br. 123., 26. V. 1938., 6.; „Odreka gradskog vijećnika“, *ND*, br. 124., 27. V. 1938., 6.

²⁶⁶⁶ „Nova općinska uprava preuzela dužnost“, *ND*, br. 139., 15. VI. 1938., 6.

²⁶⁶⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 26. VI. 1938.

²⁶⁶⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 74., parnica 86/40, Okružni sud u Splitu, Odgovor na tužbu od 31. VII. 1940., 20. IX. 1940.; Izvještaj o pitanju bivšeg tajnika g. Dra Mirka Buića.; Presuda 13. V. 1941.

²⁶⁶⁹ „Ostavka predsjednika gradske općine“, *ND*, br. 212., 10. IX. 1938., 6. U oprostajnom je govoru Buić zažalio što su „jače prilike“ tražile da napusti ovaj položaj. Vidi: „Primopredaja u općini“, *ND*, br. 218., 17. IX. 1938., 6.

također se, vjerojatno dodatno poticano od Matošića, zanimalo o Buićevom nasljedniku te je oko toga za stranku važnoga pitanja, izmjenjivalo pisma s vodećim osobama JRZ u Dalmaciji. Tako je i sam Matošić, s novom titulom predsjednika splitskog Sreskog odbora JRZ, pozvan na hitni dolazak u Bled kako bi razgovarao o prilikama u Splitu, s ciljem pronalaska idealnoga kandidata za gradonačelničko mjesto.²⁶⁷⁰ Stojadinović je tražio mišljenje i od drugog „prebjega“ iz JNS-a Ante Mastrovića oko istoga pitanja, kojemu je Niko Novaković izjavio²⁶⁷¹, kao i u slučaju ranijeg izbora zamjenika gradonačelnika, da o tome treba odlučiti JRZ-ova Mjesna organizacija u Splitu.²⁶⁷²

Pitanje novog splitskog gradonačelnika konačno je riješeno Stojadinovićevom odlukom, koji je pismeno Matošiću poručio da je unutrašnja politika, zbog situacije u Europi, sada sporedna te da „u očekivanju daljeg razvoja prilika“ mjesto predsjednika općine u Splitu ne bi trebalo ostati prazno. Ova riječ „prazno“ također nam svjedoči o privremenom Vrdoljakovom položaju. Budući da je čuo pozitivan stav građana, zamolio je Matošića da se „odazove glasu naroda“ i prihvati dužnost splitskog gradonačelnika. Potvrđan odgovor bio bi dobra stvar „i za vas i za vaš ugled i za opću stvar“, dodao je Stojadinović.²⁶⁷³ Korošec je također obavješten da na mjesto predsjednika splitske općine treba imenovati Vladu Matošića i time „to pitanje brzo zatvoriti.“²⁶⁷⁴ Matošić je ponudu prihvatio pa je u prvoj polovici listopada 1938. postao novi splitski gradonačelnik.²⁶⁷⁵ Masovčić je u izvještaju pisao da su jugoslavenski orijentirani građani bili zadovoljni imenovanjem, uvjereni da će grad prosperirati.²⁶⁷⁶

Prilikom nove primopredaje Matošić je podsjetio kako je ranije pet godina vršio dužnost člana splitske Općinske uprave, a činovnike je posebno poručio da imaju „izgrađenu nacionalnu političku fizionomiju“ te sudjeluju u političkom radu, koji ne smije vrijeđati osnovne principe na kojima ova zemlja počiva.²⁶⁷⁷ To je, zapravo, bio indirektan poziv činovnicima da pripaze kome će pokloniti svoje povjerenja na nadolazećim prosinačkim izborima.

²⁶⁷⁰ SR-AJ-37, ZMS, 14-92, Predstavnik Glavnog odbora JRZ Vladi Matošiću, 14. IX. 1938.

²⁶⁷¹ Novakovićevu izjavu o nemiješanju također nalazimo u mjesnom tisku. Vidi: „O imenovanju predsjednika općine“, *ND*, br. 216., 15. IX. 1938., 6.

²⁶⁷² SR-AJ-37, ZMS, 55-358, Prepiska s narodnim poslanicima, Ante Mastrović Milanu Stojadinoviću, 12. IX. 1938., Milan Stojadinović Anti Mastroviću, 20. IX. 1938.

²⁶⁷³ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina, Lokalni organi vlasti, Milan Stojadinović Vladi Matošiću, 27. IX. 1938.

²⁶⁷⁴ SR-AJ-37, ZMS, 46-299, Ministri unutrašnjih poslova Velimir Popović, Anton Korošec, Milan Aćimović, pismo Antonu Korošecu, 29. IX. 1938.

²⁶⁷⁵ „Imenovan splitski načelnik“, *ND*, br. 237., 10. X. 1938., 2.; „Imenovan predsjednik Gradskog poglavarstva u Splitu“, *JD*, br. 238., 11. X. 1938., 2.

²⁶⁷⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 473., 17. X. 1938.

²⁶⁷⁷ „Primopredaja dužnosti na Gradskom Poglavarstvu“, *ND*, br. 240., 13. X. 1938., 6.; „Predaja dužnosti u gradskoj općini“, *Država*, 47., 15. X. 1938., 3.

Kako je Ivan Zlatko Vrdoljak samo držan vršiteljem dužnosti predsjednika Gradske općine, a ne predsjednikom Gradske općine²⁶⁷⁸, o čemu nam, uostalom, svjedoči i nedostatak ikakvog programskog govora prilikom prve sjednice kojom bi predsjedavao, osvrnut ćemo se na Buićev i Matošićev uvodni govor. Iz jednoga govora ipak možemo uočiti da je Vrdoljak ideološki pripadao onoj skupini koja se deklarirala „jugoslavenskim nacionalistima“, a svoje je hrvatstvo shvaćalo kao prvom etapom prema (jugo)slovenstvu.²⁶⁷⁹

Buić je prije svega naglasio potrebu da se komunalna politika Splita (op. M. B.) vodi „s ekonomskog gledišta racionalno, a s administrativnog u duhu najstrože zakonitosti i pravičnosti, diktirana općim interesima svih građana“ u općoj suradnji Gradskog vijeća, činovnika i svih krugova građanstva. Među glavna gradska pitanja, između ostaloga, navedeni su dovršenje Unske pruge, izgradnja sjeverne luke i uređenje pristaništa. Navodna Stojadinovićeva podrška pružala je Buiću razlog za optimizam i u pogledu gradskih financija. Ideološki gledano, Buić je dvama ključnim događajima u gradskoj povijesti držao pobjedu Narodne stranke 1882. i razdoblje balkanskih ratova kada je Split po njemu bio „središte narodnog otpora i luč jugoslavenskog idealizma.“ Zanimljivo, Buić je uvodnim govorom podsjetio i na neiskorišteni turistički potencijal grada, a posebnu je pozornost obećao stvoriti socijalnim pitanjima, odnosno poboljšanju životnih uvjeta najsiromašnijim slojevima.²⁶⁸⁰

Buićev dio programa posvećen ekonomsko-financijsko-administrativnom dijelu preuzeo je Matošić, s obećanjem da će ga pokušati ostvariti „u granicama mogućnosti“, bolje rečeno financija. Dodatnu je pozornost posvetio svojim splitskim korijenima, manifestiranima „čistom ljubavlju rođenoga sina ovoga grada“, političkim razmišljanjima i vezama grada sa Stojadinovićem, koji „Split voli kao važan dio Jugoslavije“, što se, uostalom, već više puta manifestiralo.“²⁶⁸¹

Obojica splitskih gradonačelnika, a i sam Vrdoljak, tijekom obavljanja dužnosti znatnu su pozornost posvećivali odnosima s aktualnim predsjednikom vlade. Buić je, primjerice, tražio hitan zajam od pet milijuna dinara kako bi se izgradili radnički domovi, jedno „vrlo važno pitanje za ugled Splita i Nacije“ s obzirom na loše socijalno stanje „siromašnog radničkog staleža“ u gradu. Stojadinović je otprije obećao udijeliti iznos od pola milijuna dinara namijenjen uklanjanju „nekih trošnih objekata“ u blizini Dioklecijanova mauzoleja.²⁶⁸²

²⁶⁷⁸ Tako je naveden i za vrijeme primopredaje dužnosti Matošiću, navedene u ranijem odlomku.

²⁶⁷⁹ SVKST, M-611/IV e, ZOV, V. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 17. V. 1939., Pres broj 192/39

²⁶⁸⁰ SVKST, M-611/IV d, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 22. VI. 1938., Pres broj 77/1938

²⁶⁸¹ SVKST, M-611/IV d, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. X. 1938., Pres broj 1219/38

²⁶⁸² SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina, Lokalni organi vlasti. Split, Mirko Buić Milanu Stojadinoviću, 30. VII. 1938., 30. VIII. 1938.

Predsjednik vlade također je obavijestio Vrdoljaka da je za dovršenje gradnje Unske pruge napravio potrebne korake kod ministra prometa. Spomenuto je pismo poslano nakon što je Stojadinović već obavijestio Matošića o preuzimanju gradonačelničke dužnosti od strane potonjeg.²⁶⁸³ Izuzev ovoga, u Stojadinovićevoj zbirci ne nalazimo na daljnja Vrdoljakova pisma pa je vjerojatno i on sam držao da se na ovom novom položaju našao privremeno, odnosno da nema potrebe smišljati eventualno neke nove akcije i inicijative.²⁶⁸⁴

Nakon preuzimanja dužnosti Matošić je detaljnim pismom obavijestio Stojadinovića o (financijskom) stanju u Splitskoj općini, prethodnim razdobljima i upravama te nužnim popravcima koji bi poboljšali gradsku situaciju. U financijskom je dijelu glavnim problem vidio u prevelikim potrebama, ali i premalim prihodima općine, uzrokovanih krizom i siromaštvom, koji su doveli do zastoja grada nakon snažnog razvitka od 1918. Prema podacima koje je iznio prihod od poreza za 1925. iznosio je 6, 7 milijuna dinara, a u proračunu za 1936./1937. ista stavka predviđala je iznos od samo 4,2 milijuna! Politika štednje prethodne (Kargotičeve) uprave dovela je do odgađanja rješavanja najvažnijih gradskih potreba među koje je Matošić ubrojio saniranje nezdravih gradskih predjela, širenje kanalizacije, izgradnja potrebnih stanova najugroženijima, sanacija Gradske štedionice i drugo. Umjesto dodatnog povećanja poreza Matošić je rješenje vidio u potpunom otplaćivanju dugova prema Gradskoj štedionici (7,6 milijuna) i općini Milna (7,6 milijuna) kojima bi Općina „uz neko povišenje nameta i novog gradilišta“ mogla izvršavati sve svoje obveze, izuzev ogromnog kredita prema Državnoj hipotekarnoj banci. Na temelju svega navedenog Matošić je, stoga, zamolio Stojadinovića da gradu odobri dva novčana iznosa: prvi od 9,5 milijuna dinara iz općeg Kaldrminskog fonda za radove na cestama i kanalima u Splitu za niz objekata te dodatna 4 milijuna dinara za pumpe i čišćenje vode.²⁶⁸⁵ Zamolbu predsjednik vlade nije prihvatio.

Uz programski govor i odnos prema Stojadinoviću, usporedit ćemo i na što su se oba splitska gradonačelnika koncentrirala tijekom obavljanja svoje dužnosti te kako je tisak popratio njihovo djelovanje. Buić je tako sudjelovao pri proslavi Vidovdana te je, kao što je najavio u programskom govoru, pozornost posvetio turizmu u gradu.²⁶⁸⁶ U doba kada je

²⁶⁸³ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina, Lokalni organi vlasti. Split, Milan Stojadinović Ivanu Zlatku Vrdoljaku, 29. IX. 1938..

²⁶⁸⁴ U režimskom tisku navelo se da je Vrdoljak polovicu plaće na ovoj dužnosti davao siromašnijima, kao i iznos veći od pola milijuna dinara, stečen od tantijema u Električnim poduzećima. Vidi: „Pohvalna gesta“, *Država*, br. 16., 19 IV. 1939., 4.

²⁶⁸⁵ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina, Lokalni organi vlasti. Split, Vlado Matošić Milanu Stojadinoviću, 22. X. 1938.

²⁶⁸⁶ „Vidovdanska proslava u Splitu“, *ND*, br. 149., 28. VI. 1938., 7.; „Važni turistički problemi“, *JD*, br. 167., 19. VII. 1938., 6.

Matošić obavljao svoju dužnost stoji zabilježena vijest o navodno dobivenom zajmu u iznosu od 12 milijuna dinara kojim bi se sanirale postojeće općinske financije.²⁶⁸⁷ Obavijest je, dakako, imala veze s nadolazećom propagandom za prosinačke izbore te je i plasirana u javnost kako bi se stekao dojam koliko Stojadinović pomaže Splitu. Naime, od ove vijesti, kao i od mnogih drugih, dalje nemamo nikakvih dodatnih informacija.

Splitski tisak imao je i različit odnos prema Kargotićevim nasljednicima. Više usmjerena na djelovanje sadašnjega vijeća, JRZ-ova *Država* nove vijećnike svrstala je u skupinu uglednih građana, s tim da se pozornost posebno posvetila Buiću.²⁶⁸⁸ Nasuprot neprestanim kritiziranjima Kargotićeve uprave u *Jadranskome dnevniku* nećemo naići ni na kakav komentar u vrijeme Buićevog vođenja Splita. U *Novom dobu* aktualnom su gradonačelniku pokazivali određenu sklonost, pisao je Masovčić, „u koliko je to dozvoljavala politička linija lista“, kao posljedica osobnog prijateljstva Buića s urednikom Brajevićem.²⁶⁸⁹

Dok su u *Državi* veličali Matošića, „pravog Splitsanina, sina ugledne i pučke obitelji...koji se ranijim komunalnim radom u gradskoj općini pokazao sposobnim, ispravnim i pravednim,²⁶⁹⁰ oba su splitska dnevnika prema Matošiću pokazivala veću netrepeljivost u vrijeme Stojadinovićevog odlaska s mjesta predsjednika vlade. Kritike su bila uopće posljedica utjecaja sad bivšeg predsjednika vlade na još aktualnog splitskog gradonačelnika. Iako bez otvorenog istupa, u *Novom dobu* suptilno su kritizirali da (Matošićeva) Općinska uprava ne posvećuje dovoljnu pozornost pravim problemima gradskih prometnica.²⁶⁹¹ U novopokrenutom *Hrvatskome glasniku* napadi su se vodili na dva načina: prvi je bilo objavljivanje članaka svih društava koja su kritizirala Općinu,²⁶⁹² a drugi, važniji bili su isključivi napadi lista, obično s Dušan Mangjerom kao autorom, ne samo na Matošića, već i na prethodne gradonačelnike.

Mangjer i drugi navedeni autori nizom su članaka pozivali na kolektivnu ostavku Gradskog vijeća na čelu s gradonačelnikom Matošićem. Aktualni je gradonačelnik zajedno sa

²⁶⁸⁷ „Splitska općina će dobiti pomoć“, *ND*, br. 260., 7. XI. 1938., 3.; „Krediti splitskoj općini“, *JD*, br. 260., 7. XI. 1938., 8.

²⁶⁸⁸ „Nova općinska uprava preuzela dužnost“, *Država*, br. 24., 16. VI. 1938., 3.; „Sjednica gradskog vijeća“, *Država*, br. 25., 23. VI. 1938., 5.

²⁶⁸⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 385, 29. VIII. 1938.

²⁶⁹⁰ „Dr Vlade Matošić“, *Država*, br. 47., 15. X. 1938., 2.

²⁶⁹¹ „Kada ulice nemaju protekcije...“, *ND*, br. 37., 13. II. 1939., 5.

²⁶⁹² „Splitska vatrogasna četa ukinut će stalnu stražu ako općina ne odgovori svojim obavezama prema splitskim vatrogascima“, *HG*, br. 31., 6. II. 1939., 7.; „Skupština Težackog staleškog udruženja“, *ND*, br. 73., 27. III. 1939., 3.; „Splitski težaci i splitska općina“, *HG*, br. 73., 27. III. 1939., 6.; „Skupština splitskih kućevlasnika“, *ND*, br. 113., 15. V. 1939., 5.

svojim prethodnicima u desetogodišnjem razdoblju nazvan nezakonitim komesarima.²⁶⁹³ Aktualna gradska vlast optužena je i za otpuštanje mnoštva gradskih činovnika kao posljedicom njihovog (činovničkog) glasovanja na prosinačkim izborima, odnosno masovnoga zapošljavanja novih bez obzira na najave o štednji.²⁶⁹⁴

U *Hrvatskome glasniku* posebno je kritizirano činovničko pitanje, a glavni je krivac pronađen u dvostruko optuženom Bogumilu Doležalu: za primanje iznosa od 35 000 dinara za pisanje gradskog statuta koji je bio samo prepisan iz beogradske općine te za stvaranje statuta iz 1932., koji je bio predmet spoticanja činovničkog napredovanja zbog velike zbrke koju je napravio. Doležal je poslao ispravku na što je dnevnik odgovorio da ne želi ulaziti u diskusiju, no da se i dalje drži kako gradski činovnik nije morao dobiti dodatan novac za svoj redoviti rad, u što je pisanje gradskog statuta svakako spadalo.²⁶⁹⁵

Kada je Matošić predao ostavku na svoju dužnost, u *Hrvatskome glasniku* istican je nastavak komesarijata.²⁶⁹⁶ Prema tvrdnjama splitskoga CP-ovog dopisnika Matošić je već otprije bezuspješno pokušavao predati ostavku na svoju dužnost, no sada je to učinio kako bi mogao vršiti dužnost narodnog poslanika. Dodatan uzrok bilo je i pisanje *Hrvatskoga glasnika*, u kojem se upitnim držalo njegovo (Matošićevo) poštenje.²⁶⁹⁷

Na kraju ćemo reći nekoliko riječi o općinskom proračunu, financijama i samom radu Vijeća, odnosno sukobima unutar njega. Iako se proračun trebao donijeti do početka travnja 1939., zbog niza promjena u vrhu Gradske uprave, rad na njemu počeo je tek krajem istoga mjeseca.²⁶⁹⁸ Prema nekim natpisima u tisku stvarne potrebe grada bile su veće u milijunskim iznosima pa su u *Novom dobu* suptilno poručivali kako država više troškova treba preuzeti na sebe.²⁶⁹⁹ Novine su također objavljivale informacije kako će nadolazeći proračun iznositi

²⁶⁹³ To je napose zapazio CP-ov dopisnik Masovčić. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 99., 20. III. 1939.; pov. br. 104., 27. III. 1939.

²⁶⁹⁴ „Split, 25 veljače“, *HG*, br. 48., 25. II. 1939., 2.; „Split, 28 veljače“, *HG*, br. 50., 28. II. 1939., 2.; „I u Gradskoj štedionici treba ispraviti nepravde činovnicima“, *HG*, br. 66., 18. III. 1939., 3.; „Prava otpuštenih činovnika Gradske štedionice u Splitu“, *HG*, br. 78., 1. IV. 1939., 3. Sličan slučaj vođenja borbe protiv gradskog komesara imamo zabilježen u Slavenskom Brodu koji je rezultirao kolektivnom ostavkom cjelokupnog gradskog vijeća. Vidi: S. LEČEK, „Slavonski Brod...“, 230.-231.

²⁶⁹⁵ „Još o izradi novog općinskog statuta“, *HG*, br. 60., 11. III. 1939., 5.; „Poslovanje opć. komesara na splitskoj općini“, *HG*, br. 61., 13. III. 1939., 3.; „Prepis statuta beogradske općine košta općinu Split – 35.000 – din“, *HG*, br. 63., 15. III. 1939., 3.; „Split, 22 ožujka“, *HG*, br. 69., 22. III. 1939., 2.; „Za što je g. Doležal primio 35.000 dinara“, *HG*, br. 68., 21. III. 1939., 3.; „Statut splitske općine od 1932. godine“, *HG*, br. 72., 25. III. 1939., 3.; „Stambena politika općinskih činovnika“, *HG*, br. 74., 28. III. 1939., 3.

²⁶⁹⁶ „Split, 22 ožujka“, *HG*, br. 69., 22. III. 1939., 2.; „Primjer gazdovanja imenovane općinske uprave“, *HG*, br. 70., 22. III. 1939., 3.; „Još jedna o gazdovanju naše općine“, *HG*, br. 71., 24. III. 1939., 3.; „Duh Stojadinovića još vlada na splitskoj općini“, *HG*, br. 73., 27. III. 1939., 3.

²⁶⁹⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 59., 25. II. 1939.

²⁶⁹⁸ „Rad na izrađivanju splitskog opć. proračuna“, *ND*, br. 101., 29. IV. 1939., 7.

²⁶⁹⁹ „Financijski položaj Splita i drugih gradova“, *ND*, br. 166., 18. VII. 1939., 5.

gotovo 4,5 milijuna dinara više nego raniji, čime će se ostvariti realniji iznos otprije narušen forsiranom štednjom. Na navode o povećanju nameta zbog usklađenja obaveza, mjesni su trgovci iskazali nezadovoljstvo.²⁷⁰⁰

O proračunu za 1939./1940. konačno se raspravljalo na sjednici održanoj početkom kolovoza. Izlažući pojedine stavke, Vrdoljak je istaknuo da su prijedlog popratile brojne neprilike, uvjetovane u prvom redu kratkoćom vremena zbog nastalih promjena u vrhu Ggradske uprave. Posebno se osvrnuo na financijsko stanje u gradu, preveliku zaduženost i nedostatak rentabilnijeg imetka. Prethodne cifre o potrebnih 45 milijuna prihoda smanjenje su na 35, 6 milijuna. U sljedećoj tablici iznijet će se pojedine stavke predviđene za proračun, pri čemu su korišteni i prijašnji podatci za prethodne godine.

²⁷⁰⁰ „Primjedbe općinskom budžetu“, *ND*, br. 181., 4. VIII. 1939., 6.

Tablica LXII.: prijedlozi proračuna za 1939./1940. (u odnosu na prethodne)²⁷⁰¹

Naziv partije	1935./1936.	1936./1937.	1937./1938.	1938./1939.	1939./1940.
I. Lični rashodi					
1. Naknada predsjedniku općine		96 000	96 000	96 000	96 000
2. Prnadležnosti opć. službenika	5 671 325.20	4 305 052	4 521 671	4 792 310	5 411 937
3. Dio troška za porez, osiguranje i penzijski prinos na beriva opć. službenika		179 759	171 123	169 784	187 369
4. Gradski vodovod		607 592	598 732	629 136	628 802
5. Gradska plinara		672 766	299 376	303 842	315 804
6. Penzije		884 290	852 760	825 771	810 690
7. Razni lični rashodi	280 888	332 180	438 384	472 658	630 901
II. Materijalni rashodi					
8. Opća upravna vlast	606 970	897 544	774 554	1 155 981	1 415 260
9. Lična i imovinska bezbjednost	1 065 200	1 194 310	1 209 725	1 367 612	1 866 186
10. Narodna prosvjeta	1 581 288	1 634 710	1 596 923	1 999 966	1 973 940
11. Financijska grana	8 706 919	8 215 355	8 021 261	8 057 126	8 924 964
12. Građevinska grana	3 949 165	2 617 595	2 629 202	2 619 440	2 869 721
13. Poljoprivreda i šumarstvo	421 540	381 249	320 000	375 313	606 300
14. Narodno zdravlje	1 823 300	2 078 869	2 253 495	2 593 274	3 759 302
15. Socijalno staranje/skrb	704 264	877 805	746 000	1 009 282	1 958 638
16. Trgovina, industrija, zanatstvo i turizam	398 613	120 000	176 000	193 205	312 450
17. Općinska privreda	788 560	695 155	466 250	440 256	655 602
18. Gradski vodovod		1 618 835	1 581 669	2 179 055	1 949 139
19. Gradska plinara		954 860	1 191 910	1 476 390	1 564 469
20. Zaklade		64 454	63 454	-	-
21. Razni troškovi za raspis i naplatu gradskih taksa i prireza		118 400	136 200	168 800	223 384
22. Opći kredit za nepredviđene i nedovoljno predviđene materijalne rashode	141 986	103 786	106 402	100 000	202 175
23. Gradnja novog kupališta na Bačvicama (samo 1937./8.)	-	-	1 260 000	-	²⁷⁰²
UKUPNO	31 831 029.2	28 740 566	29 484 091	31 025 201	36 263 033

²⁷⁰¹ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. VIII. 1939., Pres broj 253/39

²⁷⁰² Na sjednici održanoj sredinom 1939. utvrdilo se da su ukupni troškovi za izgradnju Bačvica iznosili 2,3 milijuna dinara te da grad idućih nekoliko godina ne može računati na prihode iz ove stavke. Vidi: SVKST, M-611/IV e, ZOV, VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. VII. 1939., Pres broj 217/39

Izdatci pojedinih stavaka pokazuju nam da su činovnici pitanje svojih plaća i dodataka u potpunosti riješili u svoju korist novim povećanjem izdataka.²⁷⁰³ Gotovo svaka od točaka proračuna povišena je u ovom slučaju pa se ranije utvrđeni iznos namijenjen administraciji i isplati, što se tiče omjera prema ukupnom proračunu, nije znatnije mijenjao. U tom smislu možemo uočiti i veće izdvajanje u stavci socijalne skrbi, no iznos od gotovo 2 milijuna dinara ipak je bio nedovoljan za prave potrebe.

Budući da aktualni općinski prihodi nisu bili dovoljni za pokriće svih troškova, a nedostajalo je oko 7,5 milijuna dinara, bila su predviđena dodatna opterećenja građana od kojih se, uz posebne takse, napose isticalo povećanje gradskih prireza. Vrdoljak je naveo kako je postojao izbor između ostajanja po starom sustavu, što je kočilo grad, ili uvođenja dodatnih nameta kojim bi se omogućio napredak Splita. Predloženom prijedlogu proračuna u glasovanju se jedini usprotivio vijećnik Vlaho Franceschi, koji je najviše kritizirao činovničko pitanje i povećanje prireza.²⁷⁰⁴

Po završetku sjednice mjesni su trgovci odmah iskazali nezadovoljstvo „sistematskom povišenju“ poreza s 80 na 120 % i negativnim utjecajem istog na razvoj gradske privrede.²⁷⁰⁵ Inicirali su, stoga, širi sastanak na kojem su, uz prisustvo mjesnih zanatlija, kućevlasnika, Trgovačko industrijske komore i drugih zatražili ponovno ispitivanje proračuna i njegovo neodobravanje od ministra financija.²⁷⁰⁶

Oštrija kritika na proračun, taj „najnovniji atentat na napredak i razvoj Splita“, dana je unutar *Hrvatskog glasnika*. Uz kritiku prema najavljenom povećanju poreza, većim izdvajanjima namijenjenim činovnicima i dodatnim zapošljavanjima istih, glavna je misao dnevnika bila da od naroda izabrano vijeće jedino može odlučiti o novozaposlenima te da se novac namijenjen povećanjem prireza mogao jednako tako dobiti smanjivanjem izdvajanja činovnicima.²⁷⁰⁷ Dodatnim člancima vodstvo Općine kritizirano je zbog „financijske politike i neshvatljivog opterećenja.“²⁷⁰⁸

Što se tiče unutrašnjih sukoba, u novom sastavu Vijeća s ukupno 11 održanih sjednica nije bilo većih sukobljavanja izuzev pojedinih ispada vijećnika Jurja Čurina. Na

²⁷⁰³ U *Hrvatskom glasniku* neki su umirovljeni gradski činovnici isticali kako je došlo do smanjenja njihovih dodataka. Vidi: „Čudan postupak općine proti gradskim penzionerima“, *HG*, br. 162., 13. VII. 1939., 3.

²⁷⁰⁴ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. VIII. 1939., Pres broj 253/39

²⁷⁰⁵ „Protiv povišenja nameta općine Splita“, *HG*, br. 194., 19. VIII. 1939., 6.

²⁷⁰⁶ „Privrednici traže odbijanje proračuna splitske općine“, *ND*, br. 198., 24. VIII. 1939., 6.; „Energičan protest protiv povišenja općinskog prireza“, *HG*, br. 199., 25. VIII. 1939., 6.-7.

²⁷⁰⁷ „Proračun splitske općine“, *HG*, br. 194., 19. VIII. 1939., 9.-10.

²⁷⁰⁸ „Zbog pogrešne financijske politike općine bježi industrija iz Splita“, *HG*, br. 196., 22. VIII. 1939., 5.

konstituirajućoj sjednici pod Buićevim vodstvom pojedini su vijećnici jednoglasno izabrani u razne gradske odbore, među njima i možda onaj ključni u Električnim poduzećima. Ostavku na vijećničku dužnost predao je Ivan Čičin Šain,²⁷⁰⁹ koji se zalagao da se imenovanje u odborima odgodi za iduće sjednicu.²⁷¹⁰ Kada je Matošić preuzeo dužnost, općinski su odbori popunjeni vijećnicima koji su uskočili na prazna mjesta.²⁷¹¹

Spomenuti Čurin sebe je opisao kao svojevrnog prvoborca za gradska socijalna i zdravstvena pitanja pa je tražio hitno rješenje stambenog pitanja, izazvanog lošim životnim uvjetima pojedinih građana. Nezadovoljan je bio i stanjem bolnice za što je optužio Ivu Tartagliu i, napose, Jakšu Račića. Jednim Čurinovim tumačenjem na sjednici oko povijesti splitske bolnice Račić se osjećao pogođenim pa je u tisku napao Čurina, kojemu predsjedavajući Vrdoljak nije dopustio odgovor iz objašnjenja da to već prelazi u osobno pitanje. Čurin²⁷¹² je, stoga, napustio sjednicu na kojoj se dodatno raspravljalo o tom pitanju.²⁷¹³

Posljednja sjednica gradskoga vijeća u ovom sastavu održana je nekoliko dana po formiranju Banovine Hrvatske. Hitnim prijedlogom Dušan Urukalo zatražio je da, s obzirom na novonastalu političku situaciju, vijećnici stave mandate na raspolaganje Banskoj vlasti, koja ih slobodno može razriješiti kada bude to htjela. Jednoglasnim prihvaćanjem sastav Gradskog vijeća završio sa svojim djelovanjem, a nekoliko dana poslije sjednice Ivan Zlatko Vrdoljak prestao je s obavljanjem svoje dužnosti.²⁷¹⁴

²⁷⁰⁹ U mjesnom tisku tvrdilo se da je ostavka predana jer je Čičin Šain namjeravao tužiti općinu zbog privatnog posla s jednom tvrtkom, što to ne bi mogao napraviti kao vijećnik. Vidi: „Sjednica Gradskog vijeća u Splitu“, *ND*, br. 169., 21. VII. 1938., 5.; „Tvrške *Export* i Borucinski kažnjene zbog kriumčarenja suhog grčkog groždja“, *JD*, br. 169., 21. VII. 1938., 6

²⁷¹⁰ SVKST, M-611/IV d, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 22. VI. 1938., Pres broj 77/1938.; III. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. VII. 1938., Pres broj 125/1938. Upravni odbor Električnih poduzeća činili su: Mirko Buić, Ivan Zlatko Vrdoljak, Josip Bosančić i Uroš Brajnović, dok su zamjenici bili: Vlade Šperac, Bartul Barišić, Hrvoje Grgić i Stipe Kaliterna. Nadzorni odbor institucije činili su Bruno Roić i Karmel Lovrić, kojeg je zamijenio Josip Bego. Vidi: „Prva sjednica obnovljenog gradskog vijeća“, *ND*, br. 145., 23. VI. 1938., 5.

²⁷¹¹ SVKST, M-611/IV d, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. X. 1938., Pres broj 1219/38

²⁷¹² Čurinu je podršku iskazao HSS-ov *Hrvatski glasnik*, u kojem su držali da pitanje splitske bolnice najbolje pokazuje podređenost Hrvata u državi. Vidi: „Split, 2 ožujka“, *HG*, br. 52., 2. III. 1939., 2.

²⁷¹³ SVKST, M-611/IV d e, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. X. 1938., Pres broj 1219/38; III. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 28. II. 1939., Pres broj 112/39; V. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 17. V. 1939., Pres broj 192/39; VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. VII. 1939., Pres broj 217/39.

²⁷¹⁴ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 29. VIII. 1939., Pres broj 1160/39

5. 9. Pad mjesne JNS

Situacija u splitskoj JNS sredinom 1935. neupućenima u pravo stanje stvari trebala je izgledati izrazito povoljnom iz nekoliko razloga: stranački kandidat Ivan Šakić dobio je mjesto poslanika grada Splita, već ranije osnovan je stranački Klub u Gradskom vijeću, Radničku komoru formalno su isključivo činile stranačke pristaše, a obrtnici su održavali bliske veze s Anđelinovićem. Prava situacija ipak je bila dosta drugačija: bez obzira na uvjerljivu HSS-ovu pobjedu Šakićev mandat došao je tijesnom pobjedom nad drugim istostranačkim kandidatom Matošićem te je unutrašnji sukob na relaciji Anđelinović - Matošić bio izgledan; Stojadinovićevim dolaskom na vlast bilo je pitanje kako će se gradski vijećnici ponašati u novoj situaciji, odnosno hoće li ostati vjerni JNS-u ili će se priključiti JRZ-u; djelovanje Radničke komore obilježila je neposlušnost komunistički nastrojenih vijećnika, a i obrtnici su s vremenom sve veću podršku počeli iskazivati HSS-u. Ranije nezamislivo, Paštrović i Anđelinović navodno su i fizički napadnuti.²⁷¹⁵ Tešku situaciju u stranci dodatno je pojačala suradnja na prosinačkim izborima 1938. s Mačekom koja je dovela do potpunog kraha stranke, kako u Splitu, tako i u ostatku države.

Elaborat o bivšim građanskim strankama kratko navodi da je JNS bila masovna do 1935., no da je od tada počela „gubiti glasove.“²⁷¹⁶ Među najznačajnije mjesne stranačke predstavnike navedeni su: Budislav Grga Anđelinović (ujedno predsjednik Banovinskog odbora JNS čitavo vrijeme²⁷¹⁷), Dane Matošić, Mirko Buić, Jakša Račić, Mihovil Kargotić te još poneki, nezapaženiji članovi.²⁷¹⁸ Elaboratom nisu spomenuti istaknutiji članovi poput Nike Bonettija (predsjednika mjesne organizacije), Luke Draganje, Branka Radice²⁷¹⁹, Manfreda Paštrovića, Ive Majstrovića, Nikole Markova i drugih. Ne slučajno, nisu navedeni ni Ivo Šakić i Vlado Matošić.²⁷²⁰ Poglavlje ćemo obraditi na način da ćemo prvo pokazati djelovanje stranke putem (pokušaja održavanja) zborova, sastanaka, raznih akcija, i sudjelovanja na izborima 1938., a potom ćemo se koncentrirati na Anđelinovićev sukob sa splitskim poslanikom

²⁷¹⁵ Riječ „navodno“ stavljena zbog Jablanovićevog izvještaja da je dio građanstva (ali i policije) sumnjao u napad na Paštrovića. Vidi: SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 28. IV. 1936.

²⁷¹⁶ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

²⁷¹⁷ „Banovinski odbor JNS“, *ND*, br. 101., 30. IV. 1936., 3.; „Banovinska konferencija JNS“, *JD*, br. 114., 18. V. 1937., 7.

²⁷¹⁸ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Članovi općinskih odbora bivših građanskih stranaka: Odbor JNS za općinu Split

²⁷¹⁹ Draganja i Radica bili su potpredsjednici mjesne organizacije. Vidi: „Govor dra B. G. Anđelinovića“, *ND*, br. 275., 23. XI. 1936., 5.; „Skupština mjesnog odbora JNS“, *JD*, br. 274., 23. XI. 1936., 5.

²⁷²⁰ SDS RSUP-ov elaborat za Matošića navodi da je kao dijete bio odgojen „u duhu jugoslavenskih nacionalista“ te da je „vrlo često mijenjao stranačke boje i pravio skokove imajući u vidu jedino da se domogne vlasti.“ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici JRZ-a)

Šakićem, situaciju u Gradskom vijeću/Upravi te, naposljetku, složenoj situaciji s Vladom Matošićem.

U prvom je razdoblju poslije izbora djelovanje stranke u Splitu zasjenila akcija tzv. Pohoraca, koja je prema Željku Karauli obuhvaćala „jugoslavenske nacionaliste okupljene oko *Pučkog lista*“, uz isticanje jedinstva (jugoslavenskog) naroda i (jugoslavenske) države, ravnopravnost svih dijelova naroda (plemena, op. M. B.) i samoupravu. Pitanje je bilo hoće li se osnovati nova stranka ili obnoviti JNS.²⁷²¹

Već od druge polovice 1935. splitske pristaše „Pohoraca“ počele su s organiziranjem manjih sastanaka te se uskoro očekivala veća konferencija delegata iz Primorske banovine s ciljem daljeg širenja akcije. CP-ov dopisnik Masovčić držao je kako Pohorska akcija ne ide na ruku stranci jer zbunjuje njene pristaše.²⁷²²

Konferencija Pohoraca u Splitu održana je u veljači iduće godine, a prethodio joj je prosvjed stotinjak mlađih osoba. Prema Jablanoviću riječ je bila o „komunistički nastrojenim osobama.“²⁷²³ Na konferenciji su, pred otprilike 700-800 okupljenih, od istaknutijih mjesnih djelatnika zapaženi Anđelinović,²⁷²⁴ don Frane Ivanišević, Majstrovic i drugi. Svi govornici isticali su potrebu vođenja „prave jugoslavenske politike.“²⁷²⁵

HSS-u naklonjen dnevni tisak negativno je popratio spomenutu konferenciju. Brajevićev je dnevnik pod prijetnjom cenzure donio djelomične govore popraćene ironičnim pisanjem kako su svi govornici otklanjali od sebe odgovornost.²⁷²⁶ Kao i uvijek, u *Jadranskom dnevniku* bili su oštrij i ironičniji. Sam naslov članka „Trubači sa Pohorja u Splitu“²⁷²⁷ jasno je pokazivao stav dnevnika, a spomenuti prosvjedi prije konferencije prikazani su kao djelo „nekoliko stotina hrvatskih omladinaca.“ Zaključak u *Jadranskom dnevniku* bio je jasan: ovakvi političari nemaju što raditi u Splitu „koji je bio, jest i ostat će hrvatski.“²⁷²⁸ Kako je i u ostatku zemlje Pohorska akcija tijekom prve polovice 1936. doživjela neslavan kraj, tako i u

²⁷²¹ Ž. KARAULA, „Studija za politički portret“, u: M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 9.-10., 40.-45.

²⁷²² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 13., 9. I. 1936.; „Sastanak splitskih Pohoraca“, *JD*, br. 234., 7. X. 1935., 6.

²⁷²³ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1936.), 7. III. 1936.

²⁷²⁴ Uoči konferencije Anđelinović je u *Novom dobu* svoje pristaše nazvao „nosiocima tradicije hrvatskog preporoda u Dalmaciji i predratnih nacionalističkih antiaustrijskih borba“ Vidi: „Pohorska konferencija u Splitu“, *ND*, br. 15., 20. I. 1936., 3.

²⁷²⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1936.), 7. III. 1936.; SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 75., 3. II. 1936.

²⁷²⁶ „Pohorska konferencija u Splitu“, *ND*, br. 28., 4. II. 1936., 2.

²⁷²⁷ „Trubači sa Pohorja u Splitu“, *JD*, br. 27., 3. II. 1936., 2.

²⁷²⁸ „Sa poklicima *Živio Maček* odpraćeni su Pohorci iz Splita“, *JD*, br. 28., 4. II. 1936., 7.

Splitu dalje nije zapaženo nikakvo djelovanje u tom smjeru već su ponovno prevladavali natpisi o djelovanju JNS-a.

Splitski dnevni tisak već je otprije pri imenovanju Stojadinovićeve vlade počeo kritizirati Anđelinovića i ostale vođe JNS-a.²⁷²⁹ Slično izrugivanje nalazimo i u JRZ-ovoj *Državi* koja je kraticu JNS tumačila objašnjenjem „Jedina nesretna stranka.“²⁷³⁰

Kako tijekom prve polovice 1936. JNS nije imala zapaženiji istup, Anđelinović je u polemici s JRZ-ovom *Samoupravom* demantirao prestanak stranačkog rada te uvjeravao kako će se uskoro održati zapaženiji kongres pristaša.²⁷³¹ O pravom, nepovoljnom stanju unutar stranke svjedoči nam pismo kojim je sredinom 1936. don Frane Ivanišević obavijestio Niku Bonettija, predsjednika Mjesne organizacije JNS za Split da je nedavno proglašen „virilnim članom“²⁷³² stranke iako je zbog starosti najavio povlačenje iz politike. Ivanišević je, stoga, još jednom obavijestio Bonettija, ali i Anđelinovića da prestaje sa svojim članstvom u stranci.²⁷³³ Jablanović je također obavijestio Stojadinovića da je Uroš Desnica bez svoga pristanka uvršten u Banovinski odbor JNS.²⁷³⁴

Kako situacija za stranku nije bila povoljna, tijekom ovoga razdoblja JNS-ove pristaše u više su navrata isticale potrebu održavanja velikog stranačkog zbora. U drugoj polovici 1936. Živkoviću je poručeno da ne dolazi sada već kasnije kada bi se organizirao zbor s 3 000 okupljenih pristaša, koji bi imao znatnog uspjeha, kako po broju sudionika, tako i po porukama „jugoslavenski orijentiranih Hrvata“.²⁷³⁵

Živković je u Split ipak došao nedugo nakon pisma pa možemo pretpostaviti tri mogućnosti: ovaj savjet nije mu stigao na vrijeme, jednostavno ga je ignorirao ili je raščišćavanje odnosa s Vladom Matošićem držao važnijim od svega. Njegov dolazak očito je bio povezan s pokušajem obnavljanja pozicija koje je JNS izgubila stvaranjem i širenjem mjesne JRZ. Zanimljivo je da su Živkovića dočekali mjesni predsjednik Bonetti s desetak

²⁷²⁹ „Dr Grga Angjelinović govori“, *JD*, br. 154., 4. VII. 1935., 2.; „Kuraž dra Anđelinovića“, *JD*, br. 166., 18. VII. 1935., 2.; „Konferencija g. B. G. Angjelinovića“, *ND*, br. 181., 5. VIII. 1935., 2.; „Fiasko turneje dra Angjelinovića“, *JD*, br. 191., 16. VIII. 1935., 3.; „Govor senatora g. Ivaniševića“, *ND*, br. 71., 25. III. 1936., 2.

²⁷³⁰ „Organizacija JNS u Primorju nikako da ide“, *Država*, br. 27., 13. VIII. 1936., 3.; „Nedostojna intriga protiv JRZ“, *Država*, br. 29., 27. VIII. 1936., 3.

²⁷³¹ „Izjava dra. Anđelinovića“, *ND*, br. 170., 22. VII. 1936., 3.

²⁷³² U *Jadranskom dnevniku* ironično su tumačili da je riječ o srednjovjekovnoj tituli. Vidi: „Viriliste JNS“, *JD*, br. 102., 2. V. 1936., 5.

²⁷³³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2392., Frano Ivanišević Niki Bonettiju, 1. V. 1936.; dok. br. 2391, Frano Ivanišević Grgi Anđelinoviću, 15. V. 1936.

²⁷³⁴ SR-AJ-37, 49-313, ZMS, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 2. V. 1936. U JRZ-ovoj *Državi* isticalo se Desničino političko umirovljenje, unatoč Anđelinovićevim i Paštrovićevim pokušajima nagovaranja za aktivnošću unutar JNS-a. Vidi: „Organizacija JNS u Primorju nikako da ide“, *Država*, br. 27., 13. VIII. 1936., 3.

²⁷³⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2197/1, pismo Petru Živkoviću, 5. VIII. 1936.

pristalica i Uroš Desnica. Upravo je prisustvo potonjega iznenadilo Jablanovića koji se u izvještaju čudio što je „(Desnica) tako otvoreno ušao u ovu lažnu situaciju i u spregu s ljudima koji su ga jednom grdili i pocjenjivali.“ Nakon što ga nije uspio razuvjeriti u razmišljanju Jablanović je zaključio da je Desnica, bez obzira na inteligenciju, „naivan i nerealan u politici.“ Živkovićev boravak u Splitu i potom u Šibeniku Jablanović je općenito držao „jednim beznačajnim političkim događajem.“²⁷³⁶ U kasnijem je razdoblju isti autor isticao da je JNS u procesu raspadanja.²⁷³⁷

Veliki zborovi JNS-a u Dalmaciji i Splitu konačno su bili predviđeni za prvu polovicu 1937. te je Paštrović pismeno Živkoviću isticao „apsolutnu nužnost“ i potrebu dolaska i sudjelovanja. Kada se sve napokon dogovorilo, saznalo se da se zbor u Splitu trebao održati isti dan kada je bilo zakazano i posvećenje novosagrađene crkve u blizini mjesta održavanja.²⁷³⁸ Privremena je odluka, zbog mnoštva ljudi, a vjerojatno i zbog nepristanka vlasti, bila odgoda zbora, koja je izazvala razne komentare i slabo djelovala na pristaše, pisao je Paštrović. Budući da bi nova odgoda imala još teže posljedice, Paštrović je molio Živkovića da u sredini svibnja odvoji vrijeme za planirane zborove kojima bi se pokušalo spriječiti daljnji pad stranke, čiji je rad bio otežan JRZ-ovom agitacijom jugoslavenstva, HSS-ovim terorom stranačkih pristaša te zbnjujućim Ljotićevim pokretom. Rješenje je pronađeno u jačem djelovanju stranke preko zborova i konferencija, naročito u Splitu, gdje je zbor morao biti „najveći i impozantan koji su Jugoslaveni do sada održali.“ Jedino idealno mjesto u gradu za održavanje takvoga zbora Paštrović je vidio samo u kazalištu.²⁷³⁹

Živković je sredinom svibnja 1937. konačno stigao u Split povodom planiranih zbivanja. U osvrtu na dolazak Jablanović je obavijestio Stojadinovića da je gost telefonski razgovarao s Đirlićem, dok su pristaše JNS-a proodile potpunu mobilizaciju svojih članova. HSS se vladala pasivno, „splitski frankovci“ tiskali su prigodne letke protiv Živkovića, no ipak je općenito vladao red i mir, poručio je ban Primorske banovine.²⁷⁴⁰

Živkovićev dolazak obilježio letak hrvatskih nacionalista naslovljen „Krvoloci Hrvatskog naroda dolaze“ te je bio upućen svim „Hrvatima Splita: radnicima, seljacima i građanima.“ Njime se upozoravalo da planirani splitski zbor „jugoslavensko-fašističke bande“ predvođen „poznatim krvnikom hrvatskog naroda Petrom Živkovićem“ mora revoltirati svakog

²⁷³⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 13. VIII. 1936.

²⁷³⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

²⁷³⁸ Vidi: „Svečana posveta crkve Gospe od Zdravlja na Dobrome“, *JD*, br. 97., 26. IV. 1937., 6.

²⁷³⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2195, Manfred Paštrović Petru Živkoviću, 14. IV. 1937.

²⁷⁴⁰ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 18. V. 1937.

„svjesnog hrvatskog radnika i seljaka“ koje se pozivalo na demonstracije kako bi se pokazalo „beogradskoj klici“ da u hrvatskom Splitu nema mjesta za „krvnike hrvatskog naroda.“²⁷⁴¹ Budući da nisam naišao na nikakve izvještaje o demonstracijama, pretpostavljam da su iste bile manjeg intenziteta. Brajević dnevnik u cenzuriranom se članku ponovno obrušio na JNS i njenu ulogu u ranijem režimu.²⁷⁴²

Splitska policija poslala je Jablanoviću izvještaj o događajima na zboru koji je uz poklike u čast kralja, Jugoslavije, narodnog i državnog jedinstva navodno okupio oko 2 500 stranačkih pristaša. Živković je svojim govorom iznio sjećanje na Aleksandrov prolazak kroz Split 1910., a uz isticanje „nacionalne svijesti i odanosti jugoslavenske nacionalne misli, kojom odiše cijeli Split i Primorska banovina“, pozvao je sve jugoslavenske nacionaliste na odanost kralju Aleksandru.²⁷⁴³

Održani zbor nije ipak dao novi polet JNS-u. Štoviše, sve do sredine 1938. nije bilo značajnijih vijesti vezanih uz stranku, a kada bi se i pojavile, često su bile negativnog predznaka. Udarac stranci svakako su bili prijelazi njenih istaknutih djelatnika u JRZ sredinom 1938. JNS se tako ograničila na organiziranje manjih konferencija koje je HSS-u naklonjeni tisak ponovno ironizirao i govorio o raspadanju nekoć režimske stranke.²⁷⁴⁴ Na optužbe JNS nije mogla odgovoriti jer nije imala ni tisak na raspolaganju: *Pučki list* i *Zov s Jadrana* počeli su sve rjeđe izlaziti. U poglavlju posvećenom tisku vidjeli smo kako su uzaludni ostali pokušaji pokretanja novog lista nacionalističkog predznaka, koji je, zanimljivo, između ostalih, trebao okupiti Anđelinovićevu i Matošićevu skupinu.²⁷⁴⁵

Kako nije bilo organiziranih zborova i tiska na raspolaganju, Anđelinović je svoje mišljenje na situaciju u zemlji u javnost plasirao tzv. banskim okružnicama. Njih su u *Jadranskome dnevniku* nazivali jedinim preostalim načinom održavanja veza sa svojim preostalim malobrojnim pristašama.²⁷⁴⁶

Tijekom ovoga razdoblja Jugoslavenska narodna čitaonica (JNČ) nastavila je sa svojim djelovanjem pod predsjedavanjem Ive Majstrovića, Nike Bonettija i najviše Ive Bezića, uz

²⁷⁴¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, *Letak (frankovački)*

²⁷⁴² „Zbor Jugosl. Nac. Stranke u Splitu“, *ND*, br. 113., 18. V. 1937., 4.-5.; „Poslije skupštine JNS“, *ND*, br. 114., 19. V. 1937., 2.

²⁷⁴³ SR-AJ-37, ZMS, Primorska banovina. Ban Josip Jablanović (1935.-1938.), 18. V. 1937. Uprava policije Josipu Jablanoviću.

²⁷⁴⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 434., 16. IX. 1938.; „Noćna konferencija pretstavnika autoritativnog režima na moru“, *JD*, br. 216., 16. IX. 1937., 5.; „Petar Živković u Splitu“, *JD*, br. 123., 26. V. 1938., 5.; „Konferencija JNS u Splitu“, *ND*, br. 132., 7. VI. 1938., 7.; „Konferencija JNS u Splitu“, *ND*, br. 213., 12. IX. 1938., 6.

²⁷⁴⁵ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 914., 7. X. 1935.

²⁷⁴⁶ „Okružnica br. 2“, *JD*, br. 52., 3. III. 1938., 3.

odlučujući Anđelinovićev utjecaj.²⁷⁴⁷ S vremenom se njezino članstvo znatno osipalo, a odluku o neodržavanju tradicionalnog pokladnog plesa 1936. CP-ov dopisnik Masovčić držao je znakom lošeg stanja među pristašama stranke podijeljenih na Anđelinovićevu i Matošićevu skupinu.²⁷⁴⁸ Kako je teklo smanjenje broj članova JNČ, svjedoči nam nekoliko podataka. Početkom 1934. isticao se broj od 685 članova, a sličnu brojku od 700 članova iznio je Šakić za vrijeme petosvibanjskih izbora. U prvoj polovici 1938. Anđelinović je govorio o 400 članova, a nedugo nakon izborne suradnje s HSS-om, konstatirala se brojka od samo 123 člana!²⁷⁴⁹ Ovi jednostavni podatci također nam možda najbolje pokazuju strmoglavi pad JNS-a tijekom druge polovice 1930-ih.

Smanjenje Anđelinovićevog utjecaja ogledalo se i u djelovanju institucija koje su bile u bliskom odnosu s njim tijekom razdoblja 1929. - 1935., čime se u prvom redu mislilo na Radničku komoru i djelovanje mjesnih zanatlija. Naime, *Jadranski dnevnik* i pojedini članovi HSS-a isticali su potrebu provođenja novih izbora u Radničkoj komori zbog izostanka hrvatskih radnika te krnjeg sastava, odnosno nedovoljnog broja aktualnih vijećnika.²⁷⁵⁰ Komora je popunjena novim vijećnicima, a prvu sjednicu obilježilo je radničko ometanje rada bučnim protestima.²⁷⁵¹ Nezadovoljan cjelokupnom situacijom bio je Nikola Markov, predsjednik mjesne Radničke komore predajom ostavke na svoju dužnost.²⁷⁵²

U prethodnom dijelu rada vidjeli smo kako su splitske zanatlije pretežito bile okupljene u novostvorenoj Zanatskoj komori i Udruženju zanatliju. Oba su tijela bila blisko povezana s Anđelinovićem, prvo od osnivanja 1933., a Udruženje znaatlija nakon što su njegovu upravu nakon raspuštanja prethodne uprave i komesarskog perioda također preuzele Anđelinovićeve pristaše. Na novim izborima Zanatske komore održanim u prvoj polovici 1936. hrvatski obrtnici istupili su sa svojom listom u splitskom okrugu (Split, Trogir, Omiš, Kaštela) te su uz svestranu podršku *Jadranskog dnevnika* pobijedili Anđelinovićevu Listu nezavisnih obrtnika pod

²⁷⁴⁷ „Skupština Jugoslavenske čitaonice“, *JD*, br. 9., 13. I. 1936., 5.; „Jugosl. Čitaonica u Splitu“, *ND*, br. 12., 15. I. 1937., 3.; „Skupština Jugosl. čitaonice“, *ND*, br. 13., 17. I. 1938., 6.; „Iz Jugoslavenske Narodne Čitaonice primamo“, *ND*, br. 93., 21. IV. 1938., 6.

²⁷⁴⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 13., 9. I. 1936.

²⁷⁴⁹ „Tok skupštine i izvještaji uprave“, *JP*, br. 12., 15. I. 1934., 2.-3.; HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2422/1., 2423/2, Ivan Šakić Grgi Anđelinoviću, 30. X. 1935.; „Pismo senatora dra Angjelinovića“, *ND*, br. 90., 17. IV. 1938., 42.; „Glavna godišnja skupština Jugoslavenske čitaonice“, *ND*, br. 26., 31. I. 1939., 5.

²⁷⁵⁰ „Splitska Radnička komora treba nove izbore“, *JD*, br. 244., 18. X. 1935., 6.; „Oko obnove Hrvatskog radničkog saveza za Dalmaciju“, *JD*, br. 253., 29. X. 1935., 7.

²⁷⁵¹ „Skupština Radničke komore u Splitu“, *ND*, br. 269., 18. XI. 1935., 6.; „Godišnja skupština Radničke komore za Dalmaciju“, *JD*, br. 269., 18. XI. 1935., 6.

²⁷⁵² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2433/1-2, 8. III. 1937., Nikola Markov Grgi Anđelinoviću

vodstvom Ante Kragića.²⁷⁵³ S druge strane, članovi Udruženja zanatlija, motivirani neredovitim održavanjem sjednica, izglasali su nepovjerenje aktualnoj Upravi tako što nisu prihvatili nijedan njen prijedlog. Banska uprava situaciju je riješila raspuštanjem Uprave i uvođenjem komesarijata. Na novim izborima pobijedile su HSS-ove pristaše pa je Udruženje počelo otvoreno slati pozdravne telegrame Mačeku.²⁷⁵⁴

U poglavlju posvećenom petosvibanjskim izborima pisalo se kako je Anđelinovićeva podrška Ivanu Šakiću dovela do nezadovoljstva Vlade Matošića, što je za posljedicu imalo pojavu dvostruke kandidatske liste. Već tada pojedini su stranački djelatnici upozoravali na moguću podjelu stranačkih pristaša u budućnosti na dvije skupine, no Anđelinović je dodatan problem dobio u djelovanju Ivana Šakića.

Potonji je, naime, poslije stjecanja mandata kao poslanik u Narodnoj skupštini počeo sa samostalnijim djelovanjem u odnosu na svoga „pokrovitelja“ Anđelinovića. To uočavamo iz nekoliko Šakićevih pisama poslanih Stojadinoviću kojima je novoizabrani (bolje rečeno imenovani, op. M. B.) splitski poslanik iznosio svoje mišljenje u pitanju rješenja raznih gradskih problema.²⁷⁵⁵ Kako je u predizbornoj kampanji Šakićevo ime bilo povezano s Unskom prugom, splitski je poslanik, na vijest o njenom skorom početku izgradnje, predsjedniku vlade dvostruko zahvalio: u svoje ime i u ime grada. U dijelu pisma Šakić je kao „član skupštinske većine“ (op. M. B.) posebno pohvalio Stojadinovića da je prvi predsjednik vlade koji veću pozornost posvećuje Splitu i Primorju.²⁷⁵⁶

Iz ovog pisma uočavamo da je Šakić u novom odnosu vlasti odlučio pružiti potporu Stojadinoviću i njegovoj vladi, a to je značilo i podupirati JRZ. Vidjeli smo da se Šakić u predizbornoj kampanji predstavljao kao neutralna osoba, politički do sada neaktivna, pa je očito da je i dalje vjerovao u svoju neutralnost. Stojadinovićevo prividno zanimanje za Split, dakako, u sklopu pokušaja dobivanja podrške stanovništva Primorske banovine većinski naklonjenom opozicijskom HSS-u, Šakiću je bilo dovoljno da mu pruži podršku, što je izazvalo nezadovoljstvo njegovog „pokrovitelja.“

²⁷⁵³ „U nedjelju“, *JD*, br. 42., 20. II. 1936., 2.; „Ogromna pobjeda liste hrvatskih obrtnika“, *JD*, br. 45., 24. II. 1936., 5.

²⁷⁵⁴ „Oko izbora nove uprave Udruženja zanatlija“, *JD*, br. 125., 29. V. 1936., 5.; „Velika pobjeda obrtničke svijesti na skupštini Udruženja zanatlija“, *JD*, br. 149., 29. VI. 1936., 6.; „Sjednica plenuma Udruženja zanatlija“, *ND*, br. 253., 28. X. 1936., 6.; „Skupština Udr. zanatlija u Splitu“, *ND*, br. 78., 5. IV. 1937., 5.

²⁷⁵⁵ SR-AJ-37, ZMS, 57-363, Prepiska s narodnim poslanicima. Ivan Šakić. Ivan Šakić Milanu Stojadinoviću, 15. VIII. 1935.

²⁷⁵⁶ SR-AJ-37, ZMS, 57-363, Prepiska s narodnim poslanicima. Ivan Šakić Milanu Stojadinoviću, 6. XI. 1935.

Izgleda da se sukob između Šakića i Anđelinovića rasplamsao krajem listopada 1935. tijekom međusobne korespondencije. Sve je započelo kada je Šakić u društvu nekih istaknutijih JNS-ovaca navodno izjavio kako ne može podupirati „fašističku“ politiku Pohoraca. Anđelinoviću je ta izjava poslužila kao povod za izražavanjem nezadovoljstva, ranije potenciranog Šakićevim izbjegavanjem njegova društva i prostorija Čitaonice.²⁷⁵⁷ Šakić je Anđelinovićevo prozivanje držao osobnim napadom, a podršku Stojadinoviću pravdao je interesima Splita. U osvrtu na petosvibanjske izbore tvrdio je da su Anđelinović, Jablanović i „druga gospoda“ trebali njega, a ne on njih. Za primjer je naveo mizernu podršku Čitaonice jer je od 700 upisanih članova za njega glasovalo tek 27 %. Držao je, stoga, da nema nikakvu potrebu zahvaljivati Anđelinoviću što mu je, navodno, kao „gospodar“ dao mandat, već da može politički djelovati kako god misli da je to najbolje za splitske interese.²⁷⁵⁸ Anđelinović je oštrijim odgovorom ironizirao Šakićeve veze s Dujom Ivaniševićem i Vinkom Brajevićem, ali je najviše od svega aktualnom splitskom poslaniku spočitnuo kršenje prethodnog dogovora da će svojim djelovanjem slijediti unaprijed dogovorenu politiku. Iznoseći svoj osvrt na petosvibanjske izbore, Anđelinović je negirao Šakićevu osobnu borbu te isticao svoju podršku zbog koje se „krvno posvadio i oštro borio.“ Izostanak Šakićeve ostavke držao je izdajom birača, a zanimljivo je njegovo tumačenje da bi izborni poraz tada značio odlazak aktualnog vodstva grada, napose Kargotića koji je gradonačelnik postao „preko nas.“²⁷⁵⁹

U dijelu pisma Anđelinović se osvrnuo na tadašnje vodstvo splitske Gradske uprave Kargotić-Ivanišević, što je bilo čest predmet njegovih obraćanja putem posebnih okružnica u drugoj polovici 1930-ih. Kada su Kargotić i Ivanišević napustili svoju dužnost, Anđelinović je preko nove okružnice spomenuo kako su ih tadašnje općinske prilike „nagnale da se poslužimo ljudima, koji su na svoj način shvaćali svoje obaveze i svoju riječ.“²⁷⁶⁰ Zaključno, i u pitanju izbora poslanika Splita, i u sastavu gradske uprave Anđelinovićevo uplitanje bezuspješno je završilo.

Najvažnija posljedica petosvibanjskih izbora za Anđelinovića bili su narušeni odnosi s Vladom Matošićem, koji je po završetku izbora osnovao novu organizaciju pod imenom Jugoslavenski skup. Pred približno 300 pristaša Matošić je obrazložio da je osnivanje nove Organizacije bila jedina opcija nakon što je otpala mogućnost povratka u Jugoslavensku akciju

²⁷⁵⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2421., 29. X. 1935., Grga Anđelinović Ivanu Šakiću.

²⁷⁵⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2422/1., 2423/2, 30. X. 1935., Ivan Šakić Grgi Anđelinoviću.

²⁷⁵⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2420/1-2., 30. X. 1935., Grga Anđelinović Ivanu Šakiću.

²⁷⁶⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2917, 14. VI. 1938., Letak *Dragi prijatelju!*

ili napose JNČ koja je stvarala „lične pozicije.“²⁷⁶¹ Time se u prvom redu napalo Anđelinovića, optuživanom da od Čitaonice želi stvoriti hrvatsku čitaonicu s jugoslavenskim obilježjem, dok je Matošić zajedno s pristašama želio stvoriti „čisto jugoslavensku integralnu organizaciju.“ Potonji se nadao da će uz povoljan razvitak prilika u državi Splitu dati traženo obilježje, kako bi se moglo uspješno suprotstaviti opoziciji. Među istaknutije članove uz predsjednika Matošića navedeni su Jozo Zelić, Mate Vrdoljak, Marin Duplančić, Špiro Čakić, Celimir Pezelj, Silvije Alfirević i drugi.²⁷⁶²

Postavlja se pitanje kakav je bio odnos između Jugoslavenskog skupa i JNS-a. Prema kasnijoj Anđelinovićevoj izjavi Matošić je već tada istupio iz stranke.²⁷⁶³ S druge strane, pomoćni CP-ov dopisnik Čičin Šain govorio je „samo formalnom“ odvajanju Matošićeve grupe od Anđelinovićeve, izazvanom „osobnim razlozima.“²⁷⁶⁴ O djelovanju spomenute Organizacije ponešto saznajemo iz letka potpisanom u ime „nekoliko članova bivšeg Jugoslavenskog skupa.“ Iako nedatiran, pretpostavljam da letak potječe iz sredine 1938. kada je Matošić s još nekim istomišljenicima definitivno prešao u JRZ.

Prema navodima sadržanim u lektu Jugoslavenski skup, kao „političko-nacionalna organizacija“, nastala je nakon petosvibanjskih izbora, s ciljem potpore „živog plamena jugoslavenskog nacionalizma u ovom gradu“, ali i kao posljedicom Šakićeve kandidature kojom je „učinjena nepravda nacionalistima grada Splita.“ Pod vodstvom „beskompromisnog“ Vlade Matošića umjesto očekivanog „visokog razvijanja jugoslavenskog barjaka“ uslijedilo je razočaranje izazvano dvama postupcima: prvo je Jordan Matošić (Vladin brat, op. M. B.) „bez povoda i znanja članova“ zatvorio prostorije Jugoslavenskog skupa, što je ujedno označilo prestanak rada Organizacije, a drugo je postupak Vlade Matošića.²⁷⁶⁵ Dotični je, naime, prilikom proslave rođendana kralja Petra II. 1936. izrekao oštar govor u kojem je svima koji su iznevjerili jugoslavensku ideju poručio da su i bez njih splitski Jugoslaveni „jači i čišći po broju, sasvim dovoljni za borbu.“ U završetku govora Matošić je najavio kako će pričekati s političkim djelovanjem sve dok Petar II. ne preuzme prijestolje u svoje ruke. Govor se tumačio Matošićevim trenutačnim političkim povlačenjem, do čega je zbilja i došlo. CP-ov dopisnik

²⁷⁶¹ Matošiću nenaklonjen CP-ov dopisnik Masovčić zapazio je da su Anđelinovića najvećim dijelom napustile pristaše koje su u stranku ušle zbog osobnih interesa. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 13., 9. I. 1936.

²⁷⁶² „Konstituirajuća skupština Jugoslavenskog Skupa“, *ND*, br. 129., 3. VI. 1935., 3.; „Konstituirajuća skupština Jugoslavenskog skupa“, *JD*, br. 129., 3. VI. 1935., 5.

²⁷⁶³ „Pismo senatora dra Angjelinovića“, *ND*, br. 90., 17. IV. 1938., 42.

²⁷⁶⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 404., 14. VIII. 1936.

²⁷⁶⁵ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, dok. br. 2530/1-2., Nekoliko članova bivšeg Jugoslavenskog skupa

Masovčić govor je držao „vrlo temperamentnim ponekad i s jačom fazom“, često prekidanim klicanjima i pljeskanjima „koje su podvlačile izvjesne afektivne patriotske fraze i pojačavali politički ton govora“ najviše usmjerenog protiv „međuplemenske politike vlade.“²⁷⁶⁶

Osim što je izrečen na dan rođendana Petra II., važnost govora bila je i što je on nastao u razdoblju kada su se vodili pregovori između Anđelinovićeve (Jugoslavenska narodna čitaonica) i Matošićeve skupine nacionalista (Jugoslavenski skup) oko mogućeg ujedinjenja. Pregovore je prema banu Jablanoviću i CP-ovom pomoćnom dopisniku Čičinu Šainu inicirao predsjednik stranke Petar Živković pri ranijem dolasku u Split.²⁷⁶⁷

U Paštrovićevoj ostavštini nalazimo na Anđelinovićevo pismo Matošiću o potrebi da se „u interesu velike stvari zaborave detalji koji pojedince dijele“, odnosno da se svi nacionalistički elementi okupe u JNS, „zajedničkoj organizaciji svijju nas.“ S tim na umu Anđelinović je iskazao spremnost poduzeti sve za „kompaktnost redova“ u Splitu.²⁷⁶⁸ Matošić se djelomično složio s pismom isticanjem da će i on sve učiniti „kako bi raspoloženje dalmatinskih Jugoslavena došlo do jačeg izražaja“, ali uz napomenu da će „voditi računa o njihovim opravdanim težnjama.“²⁷⁶⁹ Upravo je ovaj dodatak trebao značiti da neće tako lako odustati od nekih svojih zahtjeva i pogleda.

Neposredno poslije Matošićevog govora na kraljevom rođendanu Anđelinović je i dalje izražavao optimizam oko skorih završetaka pregovora i ujedinjenja skupina čime bi se „likvidirao ovaj nesretni spor u Splitu.“ Za posrednika je imenovan „zajednički prijatelj“ Petar Bonetti.²⁷⁷⁰

Da pregovori nisu tekli glatko, svjedoči pismo narodnog poslanika Ante Mastrovića iz druge polovice rujna upućeno Anđelinoviću. Njime je narodni poslanik podvukao kako je „na veliko iznenađenje“ uvidio da pregovori „zapinju.“ Razlog ovome stanju vidio je u utjecaju nepoznate osobe ili skupine na Matošića, koji je na ključnom sastanku bio pasivan. Mastrović je upozoravao da je izostanak sporazuma izazvao veliko nezadovoljstvo među mnogim stranačkim pristašama te je dodao da su neki vjerovali kako je i sam ban Jablanović trebao intervenirati oko ovoga neriješenoga pitanja.²⁷⁷¹

²⁷⁶⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 444., 8. IX. 1936.

²⁷⁶⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 13. VIII. 1936.; SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 404., 14. VIII. 1936.

²⁷⁶⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2527., 20. VIII. 1936., Grga Anđelinović Vladi Matošiću

²⁷⁶⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2526, 24. VIII. 1936., Vlado Matošić Grgi Anđelinoviću

²⁷⁷⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2528., 9. IX. 1936., Grga Anđelinović Vladi Matošiću

²⁷⁷¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2525., 22. IX. 1936., Ante Mastrović Grgi Anđelinoviću

Matošić se očito nije namjeravao u potpunosti politički povući, već u ovom trenutku pričekati daljnji razvoj događaja. Vidjeli smo da je Anđelinoviću u pismu spomenuo „opravdane težnje dalmatinskih Jugoslavena.“ To se očito odnosilo na beskompromisni stav prema narodnom i državnom jedinstvu. Možda mu je sama organizacija Jugoslavenski skup počela predstavljati teret pa ju je govorom na kraljevom rođendanu odlučio na neki način pasivizirati te potom čekati povoljan trenutak ili obećani politički položaj za ponovnom političkom aktivacijom, ako je potrebno i u drugoj stranci.

Do ponovne Matošićeve aktivacije u javnom političkom životu došlo je osamnaest mjeseci poslije kada je, popraćen svojim pristašama, te zajedno s drugim istaknutim djelatnicima, Antom Mastrovićem i Brankom Radicom, odlučio preći u JRZ. Prijelazi, o kojima će se govoriti i u poglavlju posvećenom djelovanju JRZ-a, u jednu su ruku značili su i definitivni kraj JNS-a.

Opozicija je najavu prijelaza Matošića i Jugoslavenskog skupa u JRZ držala najvećim uspjehom potonje stranke na Primorju, odnosno potpunim Anđelinovićevim padom.²⁷⁷² Ante Mastrović navodno je prije prijelaza predao ostavku na svoj mandat²⁷⁷³, po HSS-ovom tisku kako ne bi ostao „moralno dužan“ Anđelinoviću, nakon čega je službeno pristupio u novu stranku.²⁷⁷⁴ Anđelinović je u „pismu prijatelju u makarskom srezu“ poručio kako je Mastrovića osobno uveo u politički život i omogućio mu stjecanje mandata, a prelazak u JRZ držao je prethodno isplaniranim.²⁷⁷⁵ Prijelaz je doveo i do fizičkih obračuna između Berislava Anđelinovića i Mastrovićevih pristaša.²⁷⁷⁶

Među nezadovoljnike Anđelinovićevom politikom bio je Branko Radica kojemu je smetalo prijateljstvo stranačkog šefa s Rudolfom Pederinom iz razloga što je potonji pristaše JNS-a, „nas Jugoslavena, naročito ostatke (op. M. B.) ranije nazvao protuhrvatskom zarazom, bakterijama, nenarodnim elementima, političkim smećem i sličnim.“²⁷⁷⁷ Anđelinović je u odgovoru objasnio kako se s Pederinom slučajno sreo i potom kao politički protivnik diskutirao

²⁷⁷² „Pristup jednog dijela pristaša JNS u Splitu u JRZ“, *JD*, br. 89., 15. IV. 1938., 4.

²⁷⁷³ JNS je kasnije javno obznanila kako službena ostavka nije donesena. Vidi: „Mandat g. Mastrovića“, *ND*, br. 148., 27. VI. 1938., 6.

²⁷⁷⁴ „Politički sastanci u Makarskoj“, *JD*, br. 102., 2. V. 1938., 4.; „G. Mastrović dao ostavku na poslanički mandat“, *JD*, br. 108., 9. V. 1938., 5. U izjavi *Vremenu* koje je prenijelo *Novo doba* rekao je da odobrava Stojadinovićevu politiku. Vidi: „Izjava g. A. Mastrovića“, *ND*, br. 111., 12. V. 1938., 2.

²⁷⁷⁵ SVKST, AIT, M-681/18.4 G Jugoslavenska nacionalna stranka, e), Budislav Grga Anđelinović, Pismo prijatelju u Makarskom srezu, 20. VI. 1938.

²⁷⁷⁶ Berislav Anđelinović od nepoznatih je počinitelja i sam napadnut krajem 1937. Vidi: „Napadaj na Narodnom trgu“, *JD*, br. 282., 4. XII. 1937., 3.; „Napadaj dra Berislava Anđelinovića“, *ND*, br. 146., 24. VI. 1938., 6.; „Revanš batinaškog matcha B. Anđelinović – Mastrović“, *JD*, br. 146., 24. VI. 1938., 5.

²⁷⁷⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2565., 16. II. 1937., Branislav Radica Grgi Anđelinoviću.

o političkoj situaciji, poručivši kako je uvijek vodio računa o svojim političkim prijateljima, pa tako i o Radici.²⁷⁷⁸

U isto vrijeme kada je Matošić sazvao javnu skupštinu Jugoslavenskog skupa pojavila se obavijest kako je i Branko Radica podnio ostavku na članstvo u Glavnom odboru JNS te potpisao pristupnicu za ulazak u JRZ.²⁷⁷⁹ U *Jadranskome dnevniku* objavljen je članak iz *Samouprave* kojim je Radica objasnio razloge koji su ga naveli na pristup novoj stranci: „izvanredni uspjesi vanjske i unutrašnje politike JRZ.“²⁷⁸⁰

Na kraju nam ostaje osvrnuti se na djelovanje JNS-a u razdoblju od prosinačkih izbora pa do formiranja Banovine Hrvatske. Bez obzira na sve možemo reći da su mjesne vođe JNS-a korektno odradile izbornu kampanju, no katastrofalan izborni rezultat imao je značajne posljedice. Stranački član s Klisa obavijestio je Anđelinovića da su se na izborima pristaše stranke pokazale kao disciplinirana vojska.²⁷⁸¹ O potpunom porazu JNS-ove politike u Splitu i „slučajno“ stečenim 200 glasova govorilo se i u JRZ-ovom tisku, s posebnim naglaskom da su Anđelinovićeve „aspiracije na jugoslavenski Split zauvijek propale.“²⁷⁸²

Nakon nekoliko mjeseci šutnje konačno su se čuli glasovi vezani uz JNS i to u obliku manjih političkih konferencije i novih Anđelinovićevih okružnica kojima je ovaj predsjednik Bnaovinskog odbora JNS za Primorsku banovinu priznao da je izborna suradnja s Ujedinjenom opozicijom dovela do „kolebanja i nesigurnosti“ unutar stranke. Unatoč izbornoj katastrofi Anđelinović je i dalje pravdao izborni sporazum tumačeći ga potrebom rušenja „jednog ličnog i nenarodnog režima“ štetnog za Jugoslaviju, pa ako je potrebno i nauštrb stranačkih interesa. Važnije, sporazum je držao važnim zbog buduće uloge JNS-a kao jugoslavenske stranke u sklopu rješavanju hrvatskog pitanja. Bez obzira na trenutačnu situaciju Anđelinović je očekivao raspisivanje novih izbora vjerujući da je Cvetkovićeve vlada prijelazna.²⁷⁸³

Suradnja s Mačekom na izborima kao da je značila posljednje trzaje ove stranke. Greška je očito učinjena i prevelikom pasivnošću stranke u odnosu na JRZ, a možda je sve moglo izgledalo drugačije da je Anđelinović pružao podršku Matošiću na petosvibanjskim izborima. Jednostavnije rečeno, JNS (Anđelinović) je u kratkom razdoblju od sredine 1935. do druge

²⁷⁷⁸ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2566., 21. II. 1937., Grga Anđelinović Branislavu Radici

²⁷⁷⁹ „Prelazi u JRZ“, *JD*, br. 105., 5. V. 1938., 5.

²⁷⁸⁰ „Zašto je dr Branko Radica stupio u JRZ“, *JD*, br. 110., 11. V. 1938., 4.

²⁷⁸¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 5., fascikl 11. decembra 1938., dok. br. 849., 12. XII. 1938., Stipe Valenta „Gospodinu doktoru“ (vjerojatno Anđelinoviću, op. M. B.)

²⁷⁸² „Posljednje pjev Grge Anđelinovića“, *Država*, br. 61., 15. XII. 1938., 3.

²⁷⁸³ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 4., dok. br. 777/1-4, Okružnica br. 1. (Grga Anđelinović u ime Banovinskoga odbora JNS-a za Primorsku banovinu), 1. III. 1939.; dok. br. 779/1-3, Okružnica br. 3., 23. V. 1939.; „Politička konferencija JNS u Splitu“, *ND*, br. 89., 15. IV. 1939., 6.

polovice 1939. prošla put kojim je od glavnog aktera splitske politike postala stranka sa zanemarivom političkom podrškom.

5. 10. Mjesna JRZ: konsolidiranje i rasipanje

Za razliku od JNS-a, mjesna JRZ prolazila je kroz potpuno obrnuto djelovanje: polako se formirala na početku ovoga razdoblja, s vremenom je stjecala jače pozicije (što se očitovala u pokretanju stranačkog lista i ulaskom njenih pristaša u Gradsko vijeće), vrhunac je dosegla pristupanjem bivših članova JNS-a, no nakon prosinačkih izbora stranka je doživjela unutrašnji raskol.

Više puta korišteni Elaborat o građanskim strankama u splitskom kotaru za JRZ je naveo da, izuzev pojedinih mjesta, nije mogla „obuhvatiti široke slojeve.“²⁷⁸⁴ Među najznačajnije mjesne predstavnike JRZ-a navedeni su Oskar Tartaglia²⁷⁸⁵ Vlado Matošić (od sredine 1938., op. M. B.), Sergije Urukalo, Silvije Alfirević, Niko Bonetti (iako dotičnoga nalazimo kao člana JNS-a), Joakim Kunjašić, Duje Ivanišević i još neki manje važni pojedinci.²⁷⁸⁶

Sam početak u JRZ-u nije bio posebno uspješan. Gotovo godinu dana od formiranja nije bilo gotovo nikakvih podataka o životu stranke u Splitu, izuzev kratke vijesti u mjesnom tisku s kraja rujna 1935. o boravku Nike Novakovića u Splitu s ciljem organiziranja političke konferencije.²⁷⁸⁷ Pretpostavljam da je razlog tome još nesigurna situacija i sukobi na razini Stojadinović – Glavni odbor radikala.²⁷⁸⁸

Pokretanjem stranačkog glasila *Država* u veljači 1936. situacija se prividno promijenila te je ban Jablanović početkom svibnja obavijestio kako će se uskoro uspostaviti Mjesni odbor stranke,²⁷⁸⁹ što se također zabilježilo u mjesnom tisku.²⁷⁹⁰ Da je riječ zapravo bila samo o prividnom poboljšanju, svjedoče dva izvještaja poslana Stojadinoviću, iz sredine 1936., upravo u vrijeme održavanja banovinske konferencije.²⁷⁹¹

²⁷⁸⁴ HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

²⁷⁸⁵ Dotični je naveden i kao urednik glasila *Država*, iako ni na kojem drugom mjestu nisam naišao na podatak o njegovu prisustvu u stranci.

²⁷⁸⁶ HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Članovi općinskih odbora bivših građanskih stranaka: Odbor JRZ za općinu Split

²⁷⁸⁷ „Oko organiziranja JRZ u Splitu“, *JD*, br. 226., 27. IX. 1935., 6.; „Oko organizacije JRZ u Splitu“, *JD*, br. 228., 30. IX. 1935., 6.

²⁷⁸⁸ Vidi: B. SIMIĆ, „O ponovnom pokretanju...“, 78.-79.

²⁷⁸⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 2. V. 1936.

²⁷⁹⁰ „Konferencija JRZ u Splitu“, *ND*, br. 113., 15. V. 1936., 6.

²⁷⁹¹ „Banovinska konferencija JRZ“, *ND*, br. 115., 18. V. 1936., 5.

U prvome je Miha Krek obavijestio Stojadinovića da ga je „Hrvat u Splitu, naš prijatelj“ (teško je odrediti tko bi mogla biti ova osoba, op. M. B.) obavijestio o nepovoljnoj situaciji unutar mjesnog JRZ-a, čiji su odbor činile osobe bez ikakvog značaja.²⁷⁹² Također, kritizirano je i što u prethodnom odjeljku navedena stranačka konferencija nigdje nije bila jasno najavljena²⁷⁹³, a poslanik Novaković (izabran za predsjednika Izvršnog odbora JRZ za Primorsku banovinu) navodno je izbjegavao svaki dodir s pristašama. Takvim pristupom, vjerovao je ovaj autor, ne može se steći naklonost hrvatskih pristaša za stranku, izuzev onih koji „skaču u svaku stranku, koja je na vladi.“²⁷⁹⁴

Drugi izvještaj Stojadinoviću je poslao Banovinski odbor JRZ-a²⁷⁹⁵, a u njemu je u prvom planu istaknut nedostatak suradnje između stranačkih odbora s jedne, a ministara Subotića i Kožula s druge strane. Po Odboru spomenuta su dvojica svojim djelovanjem štetila stranci tako što su davala podršku zahtjevima političkih protivnika, a ne „opravdanim stvarima“, odnosno interesima „naših članova.“²⁷⁹⁶

Na temelju ova dva izvora možemo zaključiti da je unutar stranke vladala loša situacija, čije su posljedice bile neorganiziranost, narušeni međusobni odnosi i javna prozivanja, da ne kažemo „tužakanja“ upućena Stojadinoviću. Jedino pozitivno u svemu ovome bilo je pokretanje *Države* koja, kako smo vidjeli u poglavlju posvećenom splitskom tisku, nije imala veći utjecaj.

U ostatku godine od stranačkih zbivanja samo se ističu održavanje Banovinske konferencije te obilježavanje desete godišnjice Pašićeve smrti, u organizaciji banovinskih i mjesnih odbora stranke. Tom događaju prisustvovali su Ante Mastrović i Vlado Matošić pa je moguće da je upravo ovim događajem pokrenut proces njihovog budućeg pristupanja stranci.²⁷⁹⁷

U poglavlju posvećenom djelovanju splitskog Gradskog vijeća vidjeli smo da su tijekom 1937. stranačke pristaše u dva navrata ušle u Vijeće, prvi put intervencijom Banovinskog

²⁷⁹² Mjesni su odbor činili predsjednik Arambašin, potpredsjednik Sokolić, blagajnik Čavlina, tajnik Čakić i još sedam odbornika. Vidi: „Organizacija JRZ u Splitu“, *Država*, br. 14., 14. V. 1936., 2.

²⁷⁹³ Konferencija je bila jasno najavljena na naslovnici *Države*, no samo tri dana prije njenog održavanja. Vidi: „Banovinska konferencija Jugoslovenske Radikalne Zajednice u Splitu“, *Država*, br. 14., 14. V. 1936., 1. U izvještaju je isto glasilo isticalo uspjeh konferencije, održane „bez velike reklame.“ Vidi: „Konferencija Jugoslovenske Radikalne Zajednice za Primorsku banovinu“, *Država*, br. 15., 21. V. 1936., 1.-2.

²⁷⁹⁴ SR-AJ-37, ZMS, 47-305, Ministar bez portfelja Miha Krek, Miha Krek Milanu Stojadinoviću, 26. V. 1936.

²⁷⁹⁵ Dužnost predsjednika Banovinskog odbora JRZ-a vršio je Niko Novaković. Vidi: „Banovinska konferencija JRZ“, *ND*, br. 115., 18. V. 1936., 5.

²⁷⁹⁶ SR-AJ-37, ZMS, 14-91, Banovinski odbor JRZ za Primorsku banovinu, Odbor za Primorsku banovinu Split Milanu Stojadinoviću, 1. VII. 1936.

²⁷⁹⁷ „Banovinska konferencija JRZ za Primorsku banovinu“, *JD*, br. 229., 1. X. 1936., 7.; „Parastos Nikoli Pašiću“, *ND*, br. 292., 14. XII. 1936., 6.; „Banovinska konferencija Jugoslovenske radikalne zajednice“, *Država*, br. 34., 1. X. 1936., 3.; „Parastos za Nikolu Pašića“, *Država*, br. 45., 17. XII. 1936., 2.

odbora JRZ, a drugi put Kargotićevim odlaskom u Beograd. U vijeću je osnovan Klub JRZ koji je okupio oko dvadeset aktualnih gradskih vijećnika, među njima navodno i samog gradonačelnika Kargotića.²⁷⁹⁸

Ulazak JRZ-ovih pristaša u Gradsko vijeće i općenita situacija unutar stranke u Primorskoj banovini bili su predmet posebnog elaborata koji je Jablanović uputio Stojadinoviću krajem kolovoza 1937. Njime je ban Primorske banovine prvo konstatirao da stranka u Primorskoj banovini ima devet zastupnika, među koje je ubrojen i Ivan Šakić. Općenito je stanje ocijenjeno nepovoljnim iz razloga što je hrvatski pokret (HSS) zahvatio široke, seoske i gradske, redove hrvatskog pučanstva, s nepovoljnim izgledima da se, unatoč vladinim uspjesima, isto pučanstvo ponovno prikloni vladi. Jablanović je vjerovao i da se neke grupe nacionalista, među koje je spadao i Vlado Matošić, za JRZ javno ne opredjeljuju iz straha da dođe do sporazuma s Mačekom nauštrb narodnog i državnog jedinstva.

Elaboratom su napose kritizirani vodeći članovi JRZ u Primorskoj banovini, Kožul, Subotić i Novaković, za izostanak jačeg agitacijskog rada za stranku, a upravo je nedostatak aktivnijeg djelovanja, kako među vođama, tako i među običnim pristašama, Jablanović držao glavnim problemom stranke. Time je u mislima imao neprestano, gotovo svakodnevno djelovanje HSS-a. Rješenje nepovoljne postojeće situacije vidio je u formiranju stranačkog vrhovnog štaba u sastavu spomenutih vođa sa sjedištem u Splitu. Svoju je ideju potkrijepio ranijom Stojadinovićevom izjavom da se u Splitu mora stvoriti atmosfera sklona vladi i JRZ-u, „koliko zbog interesa samog grada, toliko radi viših i općih državnih interesa.“

Uz formiranje štaba, Jablanović je, kao što smo vidjeli u poglavlju posvećenom splitskom tisku, držao da bi boljoj situaciji pridonijelo i pokretanje novoga lista (u odnosu na povremeni nacionalistički omladinski list – *Zov s Jadrana* i slabo čitanu *Državu*). Radeći po „općim državnim i nacionalnim interesima“, odnosno po pravcu i programu JRZ-a, taj bi list stajao u suprotnosti s HSS-ovim (dnevnim) glasilima, koja su svojim pisanjem doprinijeli građanskoj „depresiji...prkosu, nekritičnosti plivanja za strujom“ i sličnim. Potrebu pokretanja lista ban Primorske banovine tumačio je „posebnim mentalitetom Primorja koje još uvijek živi u dalmatinsko-mediteranskom osjećanju“ pa zato najviše čita domaći tisak. Uostalom, naglasio je, sve političke akcije na ovom prostoru počele su pokretanjem listova poput *Narodnog lista*, *Slobode* ili *Novog doba*, a upravo je nedostatak glasila „ozbiljno ugrozio jugoslavensku unitarističku ideologiju koja je na ovim prostorima imala najveći broj protivnika“ pa se lako

²⁷⁹⁸ „Ipak se osniva klub u splitskom opć. vijeću“, *JD*, br. 156., 7. VII. 1937., 5.

može „probuditi i obrađivati.“ Spomenuti bi dnevnik sa sjedištem u Splitu morao imati sposobno vodstvo i potporu uglednih građana, no ne bi smio biti stranački „zbog posebnosti u ovom području i posebne političke prilike“, ali uz isticanje državne ideje i pod „duhovnim vodstvom“ JRZ-a, završio je svoj elaborat Jablanović.²⁷⁹⁹

Bez obzira na Jablanovićeva upozorenja, čini se da se situacija i nakon njegova elaborata nije značajnije promijenila. Tek je zapaženo održavanje stranačke banovinske konferencije u prisustvu Jablanovića, Kargotića, Ivaniševića i predsjednika Banovinskog odbora Nike Novakovića.²⁸⁰⁰ Masovčić se početkom 1938. osvrnuo na organiziranje JRZ u Primorskoj banovini i banovinske konferencije stranke u Splitu i Mostaru. Prema njemu sama se organizacija stranke „zbog specijalnih prilika“ provodila postepeniije, uglavnom u vidu „spontanih opredjeljenja“ skupina i pojedinaca. Prema istom autoru gospodarski krugovi na Primorju, potaknuti rezultatima Stojadinovićeve vlade, počeli su se orijentirati prema JRZ-u, no ne s ciljem ulaska u stranku, već konsolidacije postojećeg političkog stanja.²⁸⁰¹

O nepovoljnom novčanom stanju JRZ-a u Splitu i Primorskoj banovini svjedoči prepiska između vodećih članova Banovinskog i Mjesnog odbora (uključujući i onaj Omladinski osnovan početkom 1938.²⁸⁰²) sa šefom Stojadinovićevog kabineta Jovanom Markovićem. U više su navrata oba tijela tražila pomoć u obliku novca ili besplatnih karata u javnom prijevozu, što je uključivalo i odlazak do Oplenca. Stojadinović je pristao Banovinskom i Mjesnom odboru stranke (pod vodstvom Vicka Arambašina²⁸⁰³) odobriti mjesečnu naknadu od 1 000 dinara.²⁸⁰⁴ Zapaženo je i djelovanje mjesnog *Jugorasa*, u kojemu se istaknuo Alekandar Kovačević, iako sama organizacija nije imala nekog znatnijeg uspjeha. Prema navodima Tončija Šitina, *Jugoras* je tijekom triju godina, od 1938. do 1940., povećao članstvo s 269 na 315 članova, iako je, paradoksalno najviše članova imao upravo 1939. – njih 349.²⁸⁰⁵

²⁷⁹⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 27. VIII. 1937.

²⁸⁰⁰ „Banovinska konferencija JRZ“, *ND*, br. 290., 15. XII. 1937., 6.; „Banovinska konferencija JRZ u Splitu“, *JD*, br. 291, 15. XII. 1937., 6.; „Ministar g. dr. Niko Novaković u Splitu“, *Država*, br. 48., 20. XII. 1937., 3.

²⁸⁰¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 6., 11. I. 1938.

²⁸⁰² Na čelu se nalazio Jere Matošić. Vidi: „Skupština omladine JRZ u Splitu“, *Država*, br. 6., 10. II. 1938., 4.

²⁸⁰³ SR-AJ-37, ZMS, 14-91, Banovinski odbor JRZ za Primorsku banovinu, Spisak predsjednika i potpredsjednika sreskih i mesnih odbora JRZ po srezovima i opštinama.

²⁸⁰⁴ SR-AJ-37, ZMS, 16-110., Omladinske organizacije JRZ u Primorskoj banovini., Omladina JRZ MO Split Jovanu Markoviću (Predsjedništvu ministarskog savjeta), 10. III. 1938., 7. V. 1938., 13. VII. 1938., 23. VIII. 1938., 19. IX. 1938., 1. X. 1938.; Banovinski odbor JRZ za Primorsku banovinu, Jovan Marković Aćimu Čavlini, 30. IV. 1938.

²⁸⁰⁵ Tonči ŠITIN, „Neuspjeli Stojadinovićeви pokušaji osvajanja dalmatinskog radništva u drugoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, 35/1997., 22., 289.-304.

Sredinom 1938. situacija za JRZ pozitivno se promijenila, na što je sigurno utjecaj imao i raniji Stojadinovićev posjet Splitu.²⁸⁰⁶ U prethodnom poglavlju vidjeli smo da je proces raspadanja JNS-a u Primorskoj banovini bio usko povezan s jačanjem JRZ-a. Upoznali smo se i sa situacijom Vlade Matošića koji je zadnji pravi politički istup imao kada je izrekao oštri govor prilikom proslave rođendana kralja Petra II. u rujnu 1936. Nakon dužeg čekanja Matošić je zajedno s Antom Mastrovićem i Brankom Radicom odlučio napraviti novi politički potez - pristupiti JRZ-u.²⁸⁰⁷

Jablanović je držao kako je Mastrović želio predati ostavku na svoj poslanički položaj u makarskom srezu kako bi u budućnosti ojačao „svoj moralni položaj“, a lako je moguće da je to namjeravao učiniti imajući u vidu slučaj Ivana Šakića. Pristupanje Mastrovića i Matošića, popraćeno njihovim pristašama, ban je držao znatnim obolom za stranku. To se posebno odnosilo na grad Split i veću zastupljenost „autohtonih elemenata grada“ u mjesnom JRZ, ali i „novih elemenata za naše kolane partijske odbore kao i za gradsko zastupstvo.“ Ipak, Jablanović je upozoravao da dolazak novih članova može dovesti do nesloge unutar stranke pa je isticao kako „dobrim savjetima i taktičkim intervencijama“ pokušava očuvati slogu među splitskim pristašama i upozoriti na važnost „viših interesa stranke“. S tim na umu nedavni sukob između dvaju grupa odbornika na sjednici Gradskoga vijeća (sukob Kargotića s vijećnicima JRZ-a oko pitanja članstva u Električnim poduzećima i drugim institucijama, op. M. B.), držao je posve nepotrebnim.²⁸⁰⁸

Na sastanku u prvoj polovici svibnja 1938. Matošić je pred više stotina okupljenih službeno najavio pristupanje u JRZ. Njegov potez jednoglasno su popratili i članovi Jugoslavenskog skupa, kojih je prema Jablanovićevim navodima bilo 500. U nastupnom se govoru novopečeni član JRZ-a žestoko obrušio na Anđelinovića, Ljubu Leontića te obrazložio motive prelaska, kratko objašnjenje kao potrebe aktivnog podupiranja akcije jedinstvenog

²⁸⁰⁶ „Riječ g. dra Milana Stojadinovića predstavnicima JRZ u Primorskoj banovini“, *Država*, br. 13., 31. III. 1938., 2.; „Nakon odlaska Vođe“, *Država*, br. 14., 7. IV. 1938., 1.; „Primorci pristupaju u rekordnom broju u našu stranku“, *Država*, br. 16., 21. IV. 1938., 3. *Država* je isticala posebnu Stojadinovićevu posvećenosot „pitanjima lokalne prirode jednoga grada“, napose njegovim urbanističkim problemima, kao i postignućima u Primorskoj banovini. Vidi: „Briga dr Stojadinovića za potrebe Splita“, *Država*, br. 24., 16. VI. 1938., 1.; „Šta je učinjeno u Primorskoj banovini“, *Država*, br. 25., 23. VI. 1938., 2.-3.

²⁸⁰⁷ „Novi priliv pristaša u JRZ“, *Država*, br. 15., 14. IV. 1938., 3.; „Narodni poslanik g. Mastrović prešao je u JRZ“, *Država*, br. 19., 12. V. 1938., 1. O Mastrovićevom pristupu, po Anđelinoviću i Paštroviću isključivo iz materijalnih interesa, navodno se raspravljalo prilikom Stojadinovićeve posjete Splitu 1937., a ponuda za ulazak navodno je nuđena i Manfredu Paštroviću. Vidi: M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 48., 140.-142.

²⁸⁰⁸ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 30. IV. 1938.

jugoslavenskog pokreta u zemlji.²⁸⁰⁹ Novi razvoj situacije za stranku u Splitu prema Jablanoviću išao je ovime u „vrlo povoljnom i sigurnom smjeru.“²⁸¹⁰ Zadovoljstvo je vladalo i u uredništvu *Države* koje je isticalo da „kompaktnost Jugoslavenska Primorja u okviru JRZ.“²⁸¹¹

Govoreći o ulasku Mastrovića i Matošića u JRZ, Masovčić je veću pozornost posvetio prvome kojega je držao jednim od najistaknutijih političara JNS u Dalmaciji te posebno isticao njegovu agilnost na terenu i suparničko poštivanje zbog čega je vjerovao da će svojim dolaskom JRZ-u dobiti novi polet, osobito u makarskom srezu. Sâm Mastrović je, prema Masovčićevim riječima, isticao da uz potporu Beograda može okupiti sve unitarističke Hrvate i priličan broj umjerenih Mačekovih pristalica te tako povećati broj glasova na više od 30 %. To bi značilo, naglasio je Masovčić, „vratiti Dalmaciju u njeno normalno stanje, kad je predstavljala jedno od najjačih uporišta jugoslavenske unitarističke misli.“ Što se tiče Matošića, kratko spominjanje da će potonji djelovati u Splitu opet je manjim dijelom pokazalo netrpeljivost CP-ovog dopisnika prema bivšem vođi Jugoslavenskog skupa.²⁸¹² Radica je svoj prijelaz objasnio „izvanrednim uspjesima JRZ-ove vanjske i unutrašnje politike.“²⁸¹³

Mastrovićev prijelaz u JRZ popraćen je fizičkim napadom na dojučerašnjeg JNS-ovca koji je u pismu Stojadinoviću isticao kako mu je „nepojmljivo što braća Anđelinovići rade u Splitu.“ Predsjedniku vlade žalio se i da mu policija ne pruža nikakvu zaštitu, već ga samo savjetuje da bude oprezan i uvijek se okruži prijateljima.²⁸¹⁴ O napadu na Mastrovića izvijestio je i Jablanović koji je tvrdio da je isti izazvao „gnušanje i revolt kod svih čestitih građana“, pa i kod Anđelinovićevih prijatelja. S druge strane, policija je prema Jablanovićevim riječima poduzela potrebne mjere za Mastrovićevu zaštitu. Stojadinovića je zanimalo i koje su mjere poduzete protiv Berislava Anđelinovića.²⁸¹⁵

Matošićev službeni prijelaz u JRZ bio je logična posljedica događaja još od 1935. i otvorena sukoba s Anđelinovićem. Moguće je da je prijelazu u novu stranku pridonijela i

²⁸⁰⁹ „Jugoslavenski Skup zaključio prelaz u JRZ“, *JD*, br. 108., 9. V. 1938., 6.; „Izvanredni sastanak Jugosl. Skupa“, *ND*, br. 108., 9. V. 1938., 3.; „Zašto je dr. Vlade Matošić stupio u JRZ“, *JD*, br. 112., 13. V. 1938., 4.; „Prelaz Jugoslovenskog skupa u našu stranku“, *Država*, br. 19., 12. V. 1938., 3.

²⁸¹⁰ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesečni izvještaj za...svibanj 1938.)

²⁸¹¹ „Jugosloveni Primorja danas su kompaktni u JRZ“, *Država*, br. 19., 12. V. 1939., 1.

²⁸¹² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 164., 12. V. 1938.

²⁸¹³ „Član Gl. odbora JNS dr Branko Radica prešao u JRZ“, *Država*, br. 19., 12. V. 1938., 4.

²⁸¹⁴ SR-AJ-37, ZMS, 55-358, Prepiska s narodnim poslanicima, Ante Mastrović Milanu Stojadinoviću, 27. VI. 1938.

²⁸¹⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 26. VI. 1938.

Matošićeva osobna ambicija jer je potonji bio svjestan da u JNS-u nikada neće moći voditi glavnu riječ kao glavni mu bivši unutarstranački protivnik Anđelinović.

Matošiću je po učlanjenju sam vrh JRZ-a poslao pismo potpore prema svim planiranim akcijama, s nadam da će se postići najbolji rezultati uz Jablanovićevu podršku ili pomoć, bude li ista potrebna.²⁸¹⁶ Posebnim dopisom Jablanović je ponovno naglasio odličan utisak ostavljen na čitavom prostoru Primorske banovine prilikom učlanjenja Matošića i Mastrovića, „ozbiljnih i ispravnih“ političara. Ban je također tvrdio da je JRZ-ov polet izazvao „Anđelinovićevu ljutnju i HSS-ov strah“, a odmah je Mastroviću odobrio iznos od pola milijuna dinara za radove u imotskom srezu u borbi protiv HSS-a i JNS-a.²⁸¹⁷

Ipak, nisu sve pristaše bile oduševljene ulaskom Mastrovića i Matošića u stranku te općenitom situacijom JRZ u Splitu. Jedan od njih, ranije neimenovani „dobri prijatelj“ Mihe Kreka, potonjem je poslao svoje razmišljanje o političkim zbivanjima u Primorskoj banovini, što je Krek proslijedio Stojadinoviću. Autor pisma prvo je napomenuo da većina jugoslavenski orijentiranih osoba napušta JNS i prelazi u JRZ, no ne i svi zbog nejasne „kristalizacije same formacije JRZ u sebi“, unutar koje su se borile četiri grupe. Prva od njih na čelu s Vladom Matošićem nazvana je masonskom. Prema autoru potonji svojim dolaskom nije privukao onoliko glasača koliko se očekivalo. Matošiću je također spočitnuto pokazivanje osobnih ambicija, odnosno želja za poslaničkim mjestom u splitskom srezu te zagovaranje da na čelu Splitske općine bude mason Ivan Zlatko Vrdoljak, koji je bez čvrste ruke u djelovanju predstavljao moguće „fatalne posljedice“ za općinu. U drugu grupu, najmanju po broju pristaša, svrstan je bivši gradonačelnik Kargotić. Očito osobno neraspoložen prema donedavnom gradonačelniku, autor pisma optužio ga je za nezamislivu korupciju i nepotizam u povijesti Splita. Treću grupu činila je skupina dosadašnjeg odbora JRZ-a poput Sokolića i Čavline, koji su više pristalice imali u srpskim krajevima Dalmacije, dok ih je u samom Splitu ovaj autor svrstao u razinu Matošićeve grupe. Naposljetku, još u procesu formiranja, Mastrovićeva četvrta grupa mogla je, prema riječima autora ovoga pisma, apsorbirati većinu članova ovih triju navedenih grupa dobije li Mastrović mjesto bana ili ministra.²⁸¹⁸

Ulazak novih članova doveo je do intenzivnijeg djelovanja stranke²⁸¹⁹ pa je u drugoj polovici srpnja održano više skupština, od kojih ćemo se osvrnuti na mjesnu i kotarsku. Prva je

²⁸¹⁶ SR-AJ-37, ZMS, 14-92, Predsjednik Glavnog odbora JRZ Vladi Matošiću, 14. V. 1938.

²⁸¹⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 14. V. 1938.

²⁸¹⁸ SR-AJ-37, ZMS, 47-305, Ministar bez portfelja Miha Krek Milanu Stojadinoviću, 11. VI. 1938.

²⁸¹⁹ U *Državi* je, primjerice, objavljena vijest o otvaranju novih stranačkih prostorija s pozivom svim stranačkim pristašama za posjećivanjem istih. Vidi: „Posjećujte stranačke prostorije“, *Država*, br. 23., 9. VI. 1938., 2.

ujedno označila Matošićevo službeno predstavljanje stranačkim pristašama u Splitu.²⁸²⁰ Matošić je odmah od Josipa Arambašina preuzeo dužnost predsjednika Mjesne organizacije stranke. Potpredsjedničku dužnost vršili su Mate Sokolić i Jozo Zelić, dok od istaknutijih članova odbora nalazimo na Radicu, Čakića, Kargotića, Šakića te pojedine članove Gradskog vijeća poput Vrdoljaka, Urukala, Koceića i Roića. U HSS-u naklonjenom *Jadranskome dnevniku* ironizirali su imena odbornika isticanjem da je riječ o bivšim JNS-ovcima.²⁸²¹

Uz ranije stečenu dužnost Matošić je preuzeo i titulu predsjednika Kotarske organizacije stranke. Na osnivačkoj se skupštini prigodnim govorom osvrnuo na događaje u Primorskoj banovini pa je naglasio da se „izvjesni ekscesi i kršenje zakona“ nisu dogodili željom vlade, koja provodi politiku smirivanja, već „krivo shvaćenim pojmom te politike od strane izvjesnih predstavnika vlasti u banovini.“²⁸²² Potpuno je jasno da je time Matošić ciljao na Jablanovića u kojemu je očito vidio glavnoga krivca u nezaustavljivom širenju hrvatskog pokreta.

Kada se očekivao Stojadinovićev novi posjet Splitu u ljetu 1938., nekoliko je stranačkih pristaša pismeno interveniralo te predsjednika vlade upoznalo s glavnim potrebama Splita. Prvi od njih bio je Matošić koji je, očito, želio ostaviti što bolji dojam predsjedniku vlade. Matošić je tako pisao da mu „interesi stranke za čije se snaženje mi svi ovdje savjesno i svojski zalažemo“ nameću da otvoreno izrekne glavne potrebe Splita koje će, uvjeren je, Stojadinović prepoznati „jer je do danas ukazao toliko mnoge pažnje Splitu.“ U tom smislu nužnim je držao da po dolasku predsjednik vlade izjavom spomene po Matošiću dvije najvažnije potrebe Splita: izgradnju sudske palače i dovršenje bolnice. Tim potezom, vjerovao je Matošić, porastao bi ugled stranke, ali i samog Stojadinovića.²⁸²³ Od nekoliko ključnih međuratnih pitanja Splita Matošić se osvrnuo na dva koja nisu u javnosti imala toliko zapaženiji odjek. Možda je i to bio dokaz izostanka sluha za ključne gradske probleme.

Branko Radica, drugi prebjeg iz JNS-a, ujedno i autor *Novog Splita*, u pismu Stojadinoviću sebe je predstavio kao bivšeg člana odbora JNS-a, koji je stupio u JRZ kao običan član bez osobnih ambicija, no motiviran uspjesima koje je Stojadinović napravio za ove krajeve, a pogotovo za Split. Držao je da će dolazak predsjednika vlade znatno ojačati strankin ugled, no pravi razlog javljanja bila je autorska studija za koju se nadao da će zainteresirati predsjednika vlade prilikom boravka u Splitu.

²⁸²⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 346., 19. VII. 1938.

²⁸²¹ „Mjesna JRZ dobila novog šefa“, *JD*, br. 167., 19. VII. 1938., 4.

²⁸²² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 350., 21. VII. 1938.

²⁸²³ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina. Lokalni organi vlasti. Split. Vlade Matošić Milanu Stojadinoviću, 24. VI. 1938.

Studija „Osnova za osnutak centralne mondene rivijere na Jadranu“ planirala je pretvaranje splitske četvrti „Meje“ (izabrane zbog blizine u odnosu na centar grada, postojećeg povoljnog uređenja i povoljne klime) u elitno ljetovalište „slavenskog karaktera“ namijenjeno sastanku političara iz svih država. To se prema Radičinih izračunima moglo postići izgradnjom nekoliko vrhunskih hotela i ljetnikovaca uz samo 25 milijuna dinara troškova, s dodatnih deset za otkup zemljišta i reklamu, a za prikupljanje novca Radica je predložio tri rješenja: a) državno preuzimanje obveza, b) osnivanje dioničkog društva ili c) veliki zajam Splitske općine.²⁸²⁴

Radičina ideja nije bila originalna jer je društvo „Meje“, u kojem je, usput rečeno, Radica obnašao dužnost tajnika, u prvoj polovici 1930-ih planiralo provesti regulacijski plan tog splitskog predjela i potom izgraditi odgovarajuću infrastrukturu, uključujući „kupališta, sportska igrališta i barem još jedan hotel.“²⁸²⁵ Kako u Stojadinovićevoj ostavštini ne nalazimo dodatne podatke o ovom projektu, čini se da isti nije zaokupio veću pozornost.

Pitanje položaja radnika u brodogradilištima bilo je osjetljivo za JRZ. Po Stojadinovićevu odlasku iz Splita mjesni mehaničar Ante Radovniković žalio se povodom zaposlenja koje radnici učlanjeni u JRZ nisu dobili. Pismo je Stojadinović prosljedio dalje Matošiću, a ovaj je ustvrdio da je jedna grupa „naših radnika“ nakon prethodnog otpuštanja „našom intervencijom“ vraćena na posao. Matošić je priznao da položaj „naših radnika“, popraćen svakodnevnim uvredama radnika-članova drugih organizacija, Mačekovog HRS-a ili URSSJ-a, nije ugodan, no to je držao posljedicom „ljutnje razularenih protivnika“ na gubitak utjecaja. Iako je pokušavao poboljšati položaj, Matošić je napomenuo da je problem nekvalificiranost JRZ-ovih radnika zbog čega je vodstvo brodogradilišta bilo „primorano“ zapošljavati radnike koji pripadaju drugim organizacijama.²⁸²⁶

Miha Krek, pak, naknadno je obavijestio da mu je izvor iz Splita govorio kako HSS napada Stojadinovića što je gradnju brodova povjerio Njemačkoj i Italiji, a ne domaćim radnicima. Na temelju svega Krek je izrazio bojazan da je „ogroman trud“ JRZ-a u ovim krajevima uzaludan.²⁸²⁷

Sredinom rujna održana je Banovinska konferencija sreskih i mjesnih odbora JRZ-a. Prema Masovčiću raspravljalo se o stanju unutar stranke te se zaključilo kako je nužno vratiti vjeru u autoritet vlasti te politiku popuštanja dovesti u sklad s postojećim zakonima

²⁸²⁴ SR-AJ-37, ZMS, 63-383, Prepiska sa ličnostima lokalnog odnosno regionalnog značaja. Primorska banovina. Branislav Radica Milanu Stojadinoviću, 6. VII. 1938.

²⁸²⁵ Stanko PIPLOVIĆ, „Počeci urbanizacije splitskog predjela *Meje*“, *Kulturna baština*, 36/2010, 185.-186.

²⁸²⁶ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina. Lokalni organi vlasti. Split. Ante Radovniković Vladi Matošiću, 28. VIII. 1938.; Vlado Matošić Milanu Stojadinoviću, 7. IX. 1938.

²⁸²⁷ SR-AJ-37, ZMS, 47-305, Ministar bez portfelja Miha Krek Milanu Stojadinoviću, 14. IX. 1938.

reorganizacijom „upravnoga aparata“, koji je do sada ušao u Mačekovu korist.²⁸²⁸ Slične navode isticao je i Matošić u pismu Stojadinoviću spominjanjem „mučnog raspoloženja pristaša“ prepuštenih „teroru Mačekove gomile“, te nužnosti obnove postojećeg stanja.²⁸²⁹

O stanju u Splitu i Dalmaciji Miha Krek obavijestio je Stojadinovića proslijeđenim pismom s kraja rujna za koje je tvrdio da ga je napisao banski vijećnik, iako nije naveo koji. Moguće je, stoga, da je riječ o ranijem navedenom autoru prethodno citiranih pisama. Nenavedeni se autor obrušio na Niku Novakovića te je vjerovao da samo JRZ u Dalmaciji, uz prikladne osobe i posebnu pozornost, može umanjiti Mačekovu popularnost. Autor se osvrnuo i na nekoliko političara: bana Buića, Matošića i Antu Mastrovića. Prvoga je tako držao „odličnim Jugoslavenom“, možda ne posebno značajnim za utjecaj stranke u Dalmaciji zbog isključive veze sa sokolima, no s mogućim uspjehom uz pravne suradnike; Matošić, opisan kao „poznati eksponent masona i stari orjunaš, inače žučljiv čovjek“ negativno je ocijenjen, između ostaloga, i zbog malog broja sljedbenika u Splitu; dok je posebna simpatija dana Anti Mastroviću, koji je opisan kao jedini političar iz Dalmacije s mogućom uspješnom suradnjom.²⁸³⁰

U ovakvim okolnostima JRZ je predvođena Matošićem nastupila na prosinačkim izborima 1938. u Splitu. Izbornom geometrijom potonji je zbilja dobio mandat na mjestu poslanika Splita, no iako je sada nastupio kao jedini vladin kandidat približnih 21 % glasova za njega osobno značilo je samo 5 % više glasova u odnosu na petosvibanjske izbore. Za pristaše režima Matošić je doveo do smanjivanja broj glasova, i to za više od 13 %. Imenovanje drugog kandidata na Matošićevom mjestu vjerojatno ne bi ni približno dovelo do povećanja glasova u korist JRZ-a jer je HSS, bez obzira tko joj je bio kandidat, jednostavno rečeno, „pregazila“ JRZ.

Nepoznati autor N. N. prilikom izvještavanja o situaciji u Primorskoj banovini po izborima isticao je pasivnost JRZ-a i potencirao nezadovoljstvo unutar same stranke.²⁸³¹ Početkom nove, 1939., godine došlo je vrijeme za reorganizaciju. Masovčić je prvo naveo da je prilikom izbora 150 činovnika članova JRZ apstiniralo na izborima, dok je nekoliko članova, većinom državnih službenika, glasovalo za Mačeka. Banovinski je odbor Stranke svim sreskim i mjesnim odborima dao upute o reorganizaciji kojima je predviđao isključenje svih članova koji su glasovali za Mačeka. S druge strane, svi koji su apstinirali morali su opravdati svoj

²⁸²⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 434., 16. IX. 1938.

²⁸²⁹ SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina. Lokalni organi vlasti. Split. Vlade Matošić Milanu Stojadinoviću, 16. IX. 1938.

²⁸³⁰ SR-AJ-37, ZMS, 47-305, Ministar bez portfelja Miha Krek Milanu Stojadinoviću, 28. IX. 1938.

²⁸³¹ SR-AJ-37, ZMS, 9-48, Opšta politička pitanja, 1926., 1931.-1939./1940., Izveštaj iz Splita i Sušaka za januar 1939.

potez. Naime, računalo se da je od svih organiziranih članova JRZ u Splitu, među koje su ubrojani i članovi Jugorasa (njih 300 prema nekim informacijama) i Omladine, stranka dobila samo 1200 glasova.²⁸³²

Kada se činilo da će se mjesna JRZ polako reorganizirati i možda s vremenom ojačati svoje pozicije, došlo je do Stojadinovićevog pada što je imalo znatne posljedice u Splitu. Otvorilo se pitanje kakav će stav mjesni članovi stranke zauzeti prema novoj situaciji.²⁸³³ Ne smijemo zaboraviti da su mjesne vođe Branko Radica i Vlado Matošić popraćeni pristašama nedavno ušli u stranku za vrijeme Stojadinovića i da su s potonjim vodili prepisku. Štoviše, Radica je u Stojadinoviću gledao i idealnog jugoslavenskog Vođu!

Nakon povratka iz Beograda Matošić se u više održanih konferencija osvrnuo na aktualnu političku situaciju i nedavne promjene. U vezi s eventualnim sporazumom Maček-Cvetković izrazio je nadu da potonji „neće otići predaleko“, odnosno „da se neće udaljavati od osnovnih principa.“ Čudna situaciju u JRZ-u, gdje je Stojadinović nominalno ostao vođa stranke, a Cvetković preuzeo ulogu pregovorača s Mačekom, znatno se komentirala i u splitskim pristašama stranke. Masovčić ju je tumačio objašnjenjem da JRZ-ovi poslanici iz Primorske banovine moraju ostati „uz šefa stranke“, no istodobno i pomoći Cvetkovićevoj vladi, sastavljenoj od JRZ-ovaca, u misiji rješavanja hrvatskog pitanja. Omladina JRZ-a u Primorskoj banovini izrazila je solidarnost s „radom starijih“, no uz obavezno pridržavanje programa: jedan kralj, jedan narod i jedna država.²⁸³⁴

Unatoč najavama o intenzivnijem radu Masovčić je ipak uskoro primijetio „izvjestan zastoj“ u radu stranke. Dokaz nepovoljnom financijskom stanju bilo je i skoro gašenje *Države*, za sada u posljednji tren trenutak spašene. Najviše od svega, uvjeravao je Masovčić, glasine o rascjepu unutar JRZ-a proizvodile su nepovoljan utisak među pristašama, koje su se svakodnevno u mjesnim prostorijama stranke informirale o situaciji.²⁸³⁵

Nakon ostavke na mjestu gradonačelnika Matošić je više pozornosti posvećivao životu stranke pa je apelirao na splitsku JRZ za očuvanje sloge i zajednički istup prema političkim zbivanjima. Neki su članovi stranke isticali da je zbog situacije u Europi došao posljednji trenutak za rješenje hrvatskog pitanja, dok su drugi vjerovali da federacija slabi državu. U

²⁸³² SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 30., 20. I. 1939.; pov. br. 35., 27. I. 1939.; pov. br. 103., 25. III. 1939.

²⁸³³ Preko svoga tiska stranka je demantirala postojanje unutrašnjeg sukoba. Vidi: „Upozorenje pristašama naše stranke“, *Država*, br. 8., 10. II. 1939., 3.

²⁸³⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 59., 25. II. 1939.

²⁸³⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 66., 6. III. 1939.; pov. br. 81., 11. III. 1939. .

potonje je spadao i sam Matošić koji se izjašnjavao za sporazum, no bio je protiv federalizma ili trijalizma.²⁸³⁶

Kada je sporazum postao izgledniji, Matošić mu se, ostavši vjeran Stojadinoviću, oštro suprotstavio. Poslanički klub JRZ-a predložio je isključenje Stojadinovića i još skupine poslanika, među kojima se nalazio i Matošić.²⁸³⁷ Time situacija još ni približno nije bila riješena jer je djelovanje JRZ-a od formiranja Banovine Hrvatske obilježeno podjelom između Matošićevih (Stojadinovićevih) pristaša s jedne, a Cvetkovićevih s druge strane.

5. 11. HSS: djelovanje, organizacija, sukobi, progoni²⁸³⁸

Poput prethodnih poglavlja i ovo ćemo započeti citiranjem dijela Elaborata o djelovanju bivših građanskih stranaka na području splitskog kotara. Tako se za HSS navodi da je u gradu Splitu i splitskom kotaru, bila „najutjecajnija i najmasovnija stranka, koja je u svom razvoju – naročito poslije 1934. – okupila veći broj seljačkog stanovništva i izvjestan broj građana.“²⁸³⁹ Uzmemo li u obzir da je ovaj dokument nastao u doba socijalističke Jugoslavije, onda nam to samo dodatno govori u prilog da je stanovništvo Splita najvećim dijelom prihvatilo politiku Radićeve, odnosno Mačekove stranke. Među najistaknutije mjesne stranačke djelatnike navedeni su: Josip Berković, Vjekoslav Ivanišević, Slavko Roje, Josip Brkić, Ivo Antičević (opisan kao prijašnji orjunaš), Ivo Čulić, Ante Aglič „Crni“, Mario Rigi (zapovjednik Hrvatske seljačke zaštite), Marin Šegvić, Karlo Krstulović i Toma Dvornik.²⁸⁴⁰ Popis je nepotpun jer očito namjerno ne sadrži ime Paške Kaliterne i još nekih značajnih stranačkih djelatnika, koji će se spomenuti dalje u tekstu. Ljubo Boban navodi da HSS u gradovima nije imala utjecaj kao u selima zbog socijalne strukture gradova, koncentracije aparata vlasti i širim manevarskim

²⁸³⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 97., 18. III. 1939.; pov. br. 103., 25. III. 1939.

²⁸³⁷ „Isključenje dr. M. Stojadinovića iz JRZ“, *ND*, br. 142., 20. VI. 1939., 1.

²⁸³⁸ O djelovanju HSS-a tijekom 1930-ih u drugim mjestima na području Hrvatske više vidi u: Hrvoje PETRIĆ, „Prilog poznavanju načina djelovanja Hrvatske seljačke stranke u Koprivnici od 1929. do 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 34/2002., br. 1., 141.-157.; Suzana LEČEK, „Narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke i njegov kotar: djelovanje Stjepana Hefera na osječkom i valpovačkom području (1924.–1941.)“ *Scrinia Slavonica*, 8/2008., 189.-240.

²⁸³⁹ HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji). O metodama koje je HSS koristila u svome djelovanju više vidi u: Suzana, LEČEK, „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918.-1941.)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 27.-48.

²⁸⁴⁰ HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Članovi općinskih odbora bivših građanskih stranaka: Odbor HSS za općinu Split. Od značajnijih predstavnika stranke za Solin-Vranjic navedeni su Blaž Katić i Petar Mrkelić. Vidi: HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Članovi općinskih odbora bivših građanskih stranaka: Odbor HSS Solin-Vranjic

moogućnostima drugih stranaka, no da je bez obzira na sve, uključujući i kasniji prodor stranke u Dalmaciju, HSS „uoči rata bila najjača politička grupacija u Splitu.“²⁸⁴¹

Poglavlje posvećeno situaciji unutar mjesnog HSS-a tijekom druge polovice 1930-ih podijelit ćemo u nekoliko manjih cjelina ovdje navedenih: a) početnom formiranju stranke; b) organizacijama povezanim uz stranačko djelovanje²⁸⁴², bilo HSS-ovih matičnih, ili drugih u kojima su stranačke pristaše preuzele glavnu riječ; c) raznim stranačkim svečanostima; d) režimskom pritisku i teroru prema HSS-ovim djelatnicima i pristašama te, naposljetku, e) HSS-ovim borbama, kako sa svojim saveznicama, tako i onim unutarstranačkim. U izvorima uočavamo da je ponekad HSS obilježena kao b.(ivša) HSS, dok ju je, primjerice, Josip Jablanović nazivao hrvatskim seljačkim pokretom.

Kroz prethodne dijelove rada, uključujući i poglavlje posvećenom petosvibanjskim izborima, vidjeli smo da je povratak interniranih mjesnih HSS-ovih vođa, Šimeta Poduje, Kaliterne, Ive Cuzzija i Berkovića doveo do jačanja stranačke prisutnosti. Razdoblje Stojadinovićeve vlade HSS je dočekala sa 64 % osvojenih glasova u gradu Splitu na petosvibanjskim izborima, ali nije dobila poslaničko mjesto u Narodnoj skupštini, predviđeno za Antu Trumbiću, isključivo zahvaljujući izbornom aritmetikom koja je favorizirala vladinu listu. Bez obzira na takvu odluku, i režimske pristaše bile su svjesne da Šakić nema uz sebe većinu splitskih glasača te da su petosvibanjski izbori označili HSS-ovu pobjedu u Splitu.

U poglavlju posvećenom splitskom tisku vidjeli smo i kako su splitski dnevni listovi, *Novo doba* i *Jadranski dnevnik* počeli otvorenije podržavati Mačekovu politiku, čime je stranka na raspolaganju imala splitski tisak, i to dvostruki dnevni! Kada je Mačekom odlukom *Jadranski dnevnik* 1938. postao službenim glasilom stranke na Primorju, *Novo doba* i dalje je nastavljalo s pružanjem podrške Mačekovoj politici.

U doba formiranja nove, Stojadinovićeve vlade Mjesna i Kotarska HSS polako su obnavljale svoje djelovanje. Već sredinom 1935. u mjesnom tisku nalazimo na obavijest o prvim stranačkim sastancima koje je predvodio Paško Kaliterna, predsjednik Kotarske organizacije HSS-a čitavo vrijeme ovoga razdoblja.²⁸⁴³

Djelovanje mjesnog HSS-a u razdoblju 1935. - 1939. bilo je popraćeno radom mnogih stranačkih organizacija pa ćemo se na sljedećim stranicama osvrnuti na splitske sekcije

²⁸⁴¹ Ljubo BOBAN, „Držanje građanskih grupacija u Splitu od 1941. do 1943. godine“, u: *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, (gl. ur. Miroslav Ćurin), Split, 1981., 1023.

²⁸⁴² Kako ističe Suzana Leček, HSS je stvarala „specijalizirane organizacije koje su radile na sveobuhvatnoj preobrazbi društva“, kao svojevrsna „protusredišta“ u odnosu na službena državna. Vidi: S. LEČEK, „Priča o uspjehu...“, 35.

²⁸⁴³ „Sastanak mjesne organizacije HSS u Splitu“, *JD*, br. 150., 29. VI. 1935., 6.

sljedećih organizacija: a) Seljačke sloge; b) Gospodarske sloge; c) Hrvatskog radničkog saveza; d) Hrvatskog pjevačkog društva „Tomislava“; e) Hrvatskog pjevačkog kulturnog društva „Zora“; f) Hrvatskog akademskog društva „Stjepan Radić“; g) Hrvatske žene; h) Hrvatskog srca te i) Hrvatske seljačke zaštite.

Djelovanje Seljačke sloge, kulturno-prosvjetne HSS-ove organizacije detaljno je u brojnim radovima obradila povjesničarka Suzana Leček. Splitski ogranak, osnovan krajem 1935.²⁸⁴⁴ bio je jedan od 1100 ukupno osnovanih, a općenita su pravila Organizacije isticala potrebu da rad Sloge predvode seljaci, bez istaknutijih političara. Ipak, u slučaju Splita, ističe Leček, uočavala se „sveprisutna podrška stranke.“²⁸⁴⁵

Prilikom proučavanja djelovanja Seljačke sloge na ovim prostorima neizostavno nailazimo na ime Ive Čulića koji je, uz formalnu titulu povjerenika, bio najzaslužnija, ali i najodgovornija osoba za rad organizacije u Dalmaciji.²⁸⁴⁶ Uz središnjicu u Splitu, ogranci su osnovani i u selima Splitske općine.²⁸⁴⁷ Dužnost predsjednika Seljačke sloge u Splitu ispočetka je obnašao Karlo Krstulović²⁸⁴⁸, no nakon što se potonji aktivnije uključio u djelovanje Gospodarske sloge na njegovo je mjesto došao dotadašnji tajnik Ivan Kuzmić, koji se na tom položaju zadržao do kraja ovoga razdoblja.²⁸⁴⁹

Mjesna Seljačka sloga djelovala je u tri pravca: u prvom redu vodila je borbu protiv nepismenosti; potom je slijedilo organiziranje predavanja i obilježavanje datuma i događaja važnih uz djelovanje organizacije i stranke, a naposljetku su dolazile konkretne akcije s ciljem poboljšanja stanja splitskih težaka, o čemu svjedoče i pojedine molbe upućene Gradskoj upravi.

Prema podacima objavljenima u mjesnom tisku u Splitskoj općini krajem 1938. ukupno je bilo 5 827 nepismenih (13, 33 %), od čega u samom gradu Splitu 3 301 (9,53 %).²⁸⁵⁰ Gledajući gradske četvrti, najviše nepismenih zabilježeno je u Velom Varošu, njih 1253, a

²⁸⁴⁴ Vidi: „Osnivačka skupština Seljačke Sloge u Splitu“, *ND*, br. 284., 5. XII. 1935., 6.

²⁸⁴⁵ Suzana Leček ističe da je od ukupno 1200 ogranaka na Dalmaciju prije rata otpadalo 143. Vidi: Suzana LEČEK, „Dalmacija u kulturnoj politici Hrvatske seljačke stranke (1925.–1941.)“, u: *Dalmacija u prostoru i vremenu: što Dalmacije jest, a što nije?: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa Dalmacija u prostoru i vremenu*, (gl. ur. Lena Mirošević i Vera Graovac Matassi), Zadar, 2014., 167.

²⁸⁴⁶ „Rad za obnovu Seljačke Sloge“, *JD*, br. 246., 21. X. 1935., 7.

²⁸⁴⁷ „Osnivanje ogranka *Seljačke Sloge* u Solinu“, *JD*, br. 6., 10. I. 1936., 6.; „Sastanak *Seljačke Sloge* ogranka u Žrnovnici“, *JD*, br. 10., 14. I. 1936., 7.; „Osnivačka skupština *Seljačke Sloge* u Stobreču“, *JD*, br. 16., 21. I. 1936., 5.; „Osnovani novi ogranci Selj. Sloge u Vranjicu i Kučine“, *JD*, br. 3., 5. I. 1937., 6.

²⁸⁴⁸ „Osnivanje Seljačke Sloge za predgrađa Splita“, *JD*, br. 286., 7. XII. 1935., 6.

²⁸⁴⁹ „Iz *Seljačke Sloge* u Splitu“, *ND*, br. 44., 22. II. 1936., 3.; „Glavna godišnja skupština ogranka *Seljačke Sloge* u Splitu“, *JD*, br. 11., 14. I. 1937., 6.

²⁸⁵⁰ Jelaska Marijan ove podatke uzima s rezervom te navodi da je pravi broj nepismenih iznosio 1-2,5 % manje no što je navedeno. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 299.

najmanje na Manušu, 256.²⁸⁵¹ Borbu protiv nepismenosti od druge polovice 1937. i 1938. predvodio je Međudruštveni odbor hrvatskih društava.²⁸⁵² Poseban tjedan namijenjen suzbijanju nepismenosti održavao se početkom studenoga kada bi se potreban novac prikupljao prodajom znački, olovki, „abecedarki“ i sličnog.²⁸⁵³ Po svemu sudeći, akcija je zbog najavljenih prosinačkih izbora bila u drugom planu tijekom 1938.²⁸⁵⁴ Inače, ban Jablanović zapazio je da su sastanci posvećeni borbi protiv nepismenosti također imali i „političko-stranačko“ obilježje, s ciljem da se opismenjavanjem ostvari politička samostalnost.²⁸⁵⁵

Mjesna Seljačka sloga već od sredine 1936. prikupljala je novac namijenjen otvaranju njene knjižnice, do čega je i došlo krajem iste godine.²⁸⁵⁶ Na godišnjim sastancima konstatirao bi se ukupan broj knjiga, o čemu svjedoči sljedeća tablica.

Tablica LXIII.: fond knjižnice Seljačke sloge u Splitu²⁸⁵⁷

Datum	Siječanj 1937.	28. VIII. 1937.	Siječanj 1938.	Travanj 1939.
Knjige iz beletristike	752	890	946	1010
Knjige iz ideologije hrvatskog seljačkog pokreta ²⁸⁵⁸	226	335	273	303
Ukupan broj knjiga	978	1225	1219	1313

Zanimljivo je da je po tablici broj knjiga iz beletristike bio u stalnom rastu, dok uočavamo smanjenje knjiga iz ideologije hrvatskog seljačkog pokreta. Pravi razlog nije naveden, no možemo pretpostaviti da su pojedini duplikati bili uklonjeni. Glavnog protivnika Seljačkoj slozi u ovom djelovanju predstavljali su mjesni sokoli sa svojom knjižnicom koja je

²⁸⁵¹ „5.827 nepismenih u splitskoj općini“, *JD*, br. 251., 26. X. 1938., 5. Kasniji je HSS-ov tisak brojku povećao na približno 5 000 nepismenih. Vidi: „Završen je prvi tečaj za podučavanje nepismenih“, *ND*, br. 32., 7. II. 1939., 6.

²⁸⁵² Uz Seljačku slogu, Odbor su činili delegati društva „Stjepan Radić“, Hrvatske žene, Hrvatskog srca, Gospodarske sloge, Saveza hrvatskih privatnih namještenika te Hrvatskog radiše. Vidi: „Suzbijanje nepismenosti“, *ND*, br. 225., 28. IX. 1937., 6.

²⁸⁵³ „Split se pridružuje borbi protiv analfabetizma“, *JD*, br. 214., 14. IX. 1937., 6.; „Proglašen je rat protiv nepismenosti“, *JD*, br. 254., 30. X. 1937., 6.; „Početak tjedna nepismenosti“, *JD*, br. 255., 2. XI. 1937., 6.

²⁸⁵⁴ „Započela je akcija za suzbijanje nepismenosti“, *JD*, br. 246., 20. X. 1938., 5.; „Naš rat protiv nepismenosti“, *JD*, br. 252., 27. X. 1938., 8.; „Akcija protiv nepismenosti“, *ND*, br. 259., 5. XI. 1938., 7.

²⁸⁵⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...studen 1937.), 9. XII. 1937.

²⁸⁵⁶ „Proslava rođendana braće Radić u Splitu i Dalmaciji“, *JD*, br. 135., 12. VI. 1936., 5.; „Dan Seljačke Sloge u Splitu i Solinu“, *JD*, br. 238., 12. X. 1936., 5.

²⁸⁵⁷ „Glavna godišnja skupština ogranka Seljačke Sloge u Splitu“, *JD*, br. 11., 14. I. 1937., 6.; „Iz Seljačke Sloge“, *JD*, br. 201., 28. VIII. 1937., 5.; „Glavna godišnja skupština SS u Splitu“, *JD*, br. 15., 19. I. 1938., 6.; „Skupština ogranka Seljačke Sloge u Splitu“, *ND*, br. 98., 26. IV. 1939., 5.

²⁸⁵⁸ Navodno su se knjige koje su se bavile ideologijom seljačkog pokreta najviše čitale, osobito one napisane od braće Radić. Vidi: „Glavna godišnja skupština ogranka Seljačke Sloge u Splitu“, *JD*, br. 11., 14. I. 1937., 6.

navodno početkom 1937. imala 4 350 knjiga, a dvije godine kasnije gotovo 6 500!²⁸⁵⁹ Ipak, te podatke moramo uzeti s određenom zadržkom jer je moguće da su sokoli pretjerali sa svojom knjižnicom iz razloga kako bi se pokazalo da i dalje djeluju, štoviše i imaju veći fond knjiga.

Uz organiziranje pojedinih predavanja kojima bi nazočio sami predsjednik Seljačke sloge Rudolf Horvat²⁸⁶⁰, zapažene su šire prosvjetne konferencije²⁸⁶¹ i, najvažnije od svega, u lipnju svake godine obilježila bi se proslava rođendana braće Radić.²⁸⁶² Seljačka sloga u Splitu također je neko vrijeme održavala tzv. pokusna (tjedna) predavanja o različitim aspektima stranačkog djelovanja koja bi držale obične pristaše stranke.²⁸⁶³

Već od kraja 1935. Organizacija je u ime težaka Splita i okolice tražila ukidanje trošarine na vino, a kasnije bi pokazivala interes za gradski proračun.²⁸⁶⁴ Gradska uprava na čelu s Kargotićem redovito je odbijala molbe Organizacije za ustupanjem kazališta s ciljem održavanja pojedinih sastanaka, kao i davanja određenih doprinosa za rad knjižnice. Odbijenice su izazivale nezadovoljstvo među pristašama i u *Jadranskom dnevniku*.²⁸⁶⁵

Koliki je uopće bio stvaran uspjeh u djelovanju Seljačke sloge u Splitu? Sudeći po pojedinim pronađenim podacima - nedovoljan. Iako je HSS-u naklonjen tisak uvijek isticao ogroman uspjeh u djelovanju, pažljivijim uvidom možemo naći pojedine izraze nezadovoljstva, pa čak i razočaranja. Primjerice, na godišnjoj skupštini početkom 1937. jedan navedeni seljak apelirao je na splitske težake da uvide potrebu prosvjetne i ideološke izobrazbe kojima nisu posvetili dovoljnu pozornost.²⁸⁶⁶ Također, i tjedna, pokusna predavanja izazivala su javno manifestirano nezadovoljstvo nekih članova pa su se ista, navodno iz tehničkih razloga, prestala dalje organizirati.²⁸⁶⁷ Možda je i maleni interes građana doveo do odluke da se s vremenom smanji iznos upisnine u organizaciju.²⁸⁶⁸ U razgovoru za *Jadranski dnevnik* Ivan Kuzmić u

²⁸⁵⁹ „Sokolsko društvo u Splitu“, *ND*, br. 11., 14. I. 1937., 3.; „Glavna godišnja skupština Sokolskog društva“, *ND*, br. 13., 16. I. 1939., 6.

²⁸⁶⁰ „Veliki prosvjetni sastanak HSS u Splitu“, *JD*, b. 278., 29. XI. 1937., 5.

²⁸⁶¹ „Velika prosvjetna konferencija SS u Splitu“, *HG*, br. 7., 9. I. 1939., 6.-7.

²⁸⁶² „Proslava rođendana braće Radić u Splitu i Dalmaciji“, *JD*, br. 135., 12. VI. 1936., 5. Seljačka sloga je u svim ograncima organizirala spomen-dan Matije Gupca i Antuna Radića te proslavu rođendana braće Radić. Vidi: Suzala LEČEK, „Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925.–1941.)“, *Podravina*, 9/2006., br. 5., 61.

²⁸⁶³ „Predavanje u Seljačkoj Slozi“, *JD*, br. 209., 8. IX. 1937., 6.; „Predavanje u Selj. Slozi“, *JD*, br. 215., 15. IX. 1937., 6.; „Predavanje u Seljačkoj Slozi“, *JD*, br. 221., 22. IX. 1937., 6.; „Predsjednik ogranka SS seljak Ivan Kuzmić održao veoma uspješno predavanje“, *JD*, br. 253., 29. X. 1937., 6.

²⁸⁶⁴ „Za ukidanje trošarine na vino“, *ND*, br. 290., 12. XII. 1935., 3.; „Sastanak Selj. sloge za grad Split“, *ND*, br. 6., 9. I. 1936., 6.; „Sastanak izaslanika Seljačke Sloge splitskog kotara“, *JD*, br. 92., 20. IV. 1936., 6.

²⁸⁶⁵ „Kotarski sastanak izaslanika Seljačke Sloge“, *JD*, br. 57., 9. III. 1936., 7.; „Glavna godišnja skupština SS u Splitu“, *JD*, br. 15., 19. I. 1938., 6.

²⁸⁶⁶ „Glavna godišnja skupština ogranka Seljačke Sloge u Splitu“, *JD*, br. 11., 14. I. 1937., 6.

²⁸⁶⁷ „Predavanje u kancelariji HSS“, *JD*, br. 257., 4. XI. 1937., 8.; „Iz Kotarske organizacije HSS – Split“, *JD*, br. 69., 23. III. 1938., 6.

²⁸⁶⁸ „Glavna godišnja skupština SS u Splitu“, *JD*, br. 15., 19. I. 1938., 6.

drugoj je polovici 1938. priznao da je općeniti rad, osobito na sakupljanju knjiga ispočetka bio „težak i pun nerazumijevanja.“²⁸⁶⁹

Također, pitanje je koliko su splitske pristaše HSS-a bile spremne novčano sudjelovati u širenju stranačkih ideja i samom radu stranke. Tako je uredništvo edicije sabranih djela Antuna Radića u drugoj polovici 1936. od Trumbića zatražilo savjet kako proširiti broj pretplatnika u Splitskom kotaru jer je u samoj Splitskoj općini, primjerice, bilo samo 28 pretplatnika na spomenuto djelo. Trumbić je vjerovao da širenju može pomoći veća propaganda preko stranačkih zborova i Seljačke sloge.²⁸⁷⁰

I u samom broju osoba koje su pristupile tečajevima za opismenjavanje nalazimo na mizerne brojke. Tijekom čitave 1937. na tečaj se prijavilo samo 239 nepismenih, od čega je njih još manje, 125 zbilja pristupilo početku. Budući da su neki članovi otpali prije završetka naposljetku je samo 61 osoba naučila čitati i pisati!²⁸⁷¹ Završetkom novog tečaja u veljači 1939. podatci su bili još porazniji: tek je 11 muškaraca i 22 žena naučilo čitati i pisati.²⁸⁷² Stanje se ipak zanemarilo popravilo sredinom iste godine kada je objavljen podatak o 62 prijavljenih na tečaj (24 muškaraca i 38 žena) od kojih je ukupno njih 41 naučilo čitati i pisati. Tada su među razlozima malog broja sudionika navedeni nehaj nepismenih, ekonomska i politička situacija, nedostatak vremena, stidljivost, egoizam poslodavaca i drugo. Na temelju svega povjerenik Ivo Čulić naglasio je da rad na suzbijanju nepismenosti u Splitu i Dalmatinskoj Hrvatskoj za sada nije donio očekivane rezultate pa je nastavak akcije bio planiran za jesen.²⁸⁷³

I ukupan broj članova Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge nije bio pretjerano velik: u prvome slučaju riječ je bila o 129, a u drugome o 111 članova. Knjižnica je navodno brojala 136 članova.²⁸⁷⁴ Unatoč, možemo reći, poraznim podacima, čini se da je vrh stranke bio zadovoljan Kuzmićevim djelovanjem jer je on i dalje ostao na čelu organizacije.

Gospodarska sloga bila je HSS-ova gospodarska organizacija, osnovana s ciljem poboljšanja uvjeta hrvatskim seljacima, odnosno što povoljnijeg tretmana seljačkih proizvoda. Prema nekim podacima, Organizacija je 1938. imala čak 185 000 članova, a njezino je djelovanje, uz radove nekih drugih povjesničara, najviše obradio Ivica Šute.²⁸⁷⁵

²⁸⁶⁹ „Rad Seljačke Sloge u Splitu“, *JD*, br. 179., 2. VIII. 1938., 6.

²⁸⁷⁰ SVKST, AAT, M 588/52, Uredništvo Sabranih djela dr. Antuna Radića Anti Trumbiću, 6. X. 1936.

²⁸⁷¹ „Nepismenost u splitskom srezu i u samom gradu Splitu“, *JD*, br. 254., 29. X. 1938., 9.

²⁸⁷² „Dovršeni prvi tečaj“, *ND*, br. 32., 7. II. 1939., 6.

²⁸⁷³ „Skupština Međudruštvenog odbora hrvatskih društava“, *ND*, br. 142., 20. VI. 1939., 5.

²⁸⁷⁴ „Skupština ogranka Seljačke Sloge u Splitu“, *ND*, br. 98., 26. IV. 1939., 5.

²⁸⁷⁵ O djelovanju Gospodarske sloge na drugim prostorima vidi: Željko KARAULA, „Organizacija i djelovanje *Gospodarske sloge* u Bjelovaru i okolici (1935.-1941)“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 25/2014., 553.-572.; Ivica ŠUTE, „*Amerikanski fond dr. V. Mačka* i pomoć Gospodarske sloge pasivnim krajevima 1936.

U odnosu na Seljačku slogu rad Gospodarske sloge na splitskom području bio je predmetom manjeg interesa. Razlog tome može biti njeno skromnije djelovanje²⁸⁷⁶ i postepeni rad pa tako tijekom 1936. u više navrata u tisku nalazimo tek na povremene vijesti o počecima formiranja Organizacije, i to u prisustvu Rudolfa Bičanića.²⁸⁷⁷ Tek je krajem listopada zapažen dan Gospodarske sloge na koji su bili pozvani svi splitski težaci.²⁸⁷⁸ Važnija je bila skupština održana krajem iste godine na kojoj su neki govornici konstatirali da je splitske težake od ulaska u Gospodarsku slogu odbijala prisutnost pojedinih osoba koje nisu pružale jamstvo da će se provoditi ideje Organizacije. S time na umu, zapažamo ime Karla Krstulovića, bivšeg predsjednika Seljačke sloge, koji se sada nalazio na mjestu predsjednika mjesne Gospodarske sloge.²⁸⁷⁹

Organizacija je rijetko istupala u zaštitu interesa splitskih težaka. Zapažena je, primjerice, intervencija protiv Gradske općine što je dopustila društvu „Marjan“ stvaranje uzgajališta razne divljači, koje su oštetile vinovu lozu i povrće u Mejama i okolici Marjana.²⁸⁸⁰ To je očito bio rijedak slučaj jer u drugim prilikama u tisku naklonjenom HSS-u ne nalazimo više podataka.²⁸⁸¹

Svojim je djelovanjem Gospodarska sloga imala bliske odnose s matičnom Seljačkom slogom, ali i s Povrtlarsko-voćarsko zadrugom i Težačkim staleškim udruženjem (TSU). O spomenutoj Zadruzi nisam našao više podataka, no pitanje odnosa Gospodarske sloge sa TSU-om bilo je delikatno.

Najava osnivanja TSU-a uslijedila je krajem 1935., i to kao navodna potreba stvaranja jedne organizacije kojom bi se zaštitili interesi gotovo 8 000 splitskih težaka, nakon što su prestale djelovati prethodne takve organizacije.²⁸⁸² Ivo Čulić protivio se osnivanju Udruženja vjerujući da je riječ o pokušaju odvajanja hrvatskih seljaka od HSS-a, koja se dovoljno brine za

godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008., br. 3., 1045.-1066.; *Isti*, „Hrvatska seljačka stranka i njezina ekonomska organizacija – Gospodarska sloga (1935-1941)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 81.-98.; *Isti*, *Slogom slobodi: Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Zagreb, 2010.

²⁸⁷⁶ Zapaženo je priznanje unutar tiska da Organizacija još nije toliko napredovala u Splitu i okolici. Vidi: „Sastanak izaslanika Seljačke Sloge splitskog kotara“, *JD*, br. 92., 20. IV. 1936., 6.

²⁸⁷⁷ „Što hoće Gospodarska zadruga Sloga?“, *JD*, br. 21., 27. I. 1936., 7.; „Intenzivniji rad Gospodarske Sloge u Dalmaciji“, *JD*, br. 104., 5. V. 1936., 5.; „Konferencija dra Bičanića sa povjerenicima Seljačke Sloge“, *JD*, br. 109., 110., 11. V. 1936., 5.

²⁸⁷⁸ „Dan Gospodarske Sloge“, *JD*, br. 248., 23. X. 1936., 5.; „Gospodarska sloga i njena zadaća“, *JD*, br. 250., 26. X. 1936., 5.

²⁸⁷⁹ „Velika težačka skupština u Splitu“, *ND*, br. 286., 7. XII. 1936., 5.

²⁸⁸⁰ „Protestna skupština Gospodarske Sloge“, *JD*, br. 83., 9. IV. 1937., 7.; „Protestna skupština splitskih težaka“, *JD*, br. 86., 13. IV. 1937., 6.

²⁸⁸¹ Gospodarska sloga u Splitu, poput organizacija u ostalim gradovima, tražila je sniženje općinskih daća. U slučaju Splita to se nije prihvatilo. Vidi: I. ŠUTE, *Slogom slobodi*, 208.

²⁸⁸² „Oko organizacije splitskih težaka“, *ND*, br. 276., 26. XI. 1935., 5.

seljačke interese.²⁸⁸³ TSU je, naime, bilo udruženje koje je formalno okupljalo težake, no imalo je veze s komunistima. Prema podacima iz tiska TSU je 1937. navodno imalo 198 članova, a godinu dana poslije broj se povećao na 253 člana.²⁸⁸⁴

Odnos između Gospodarske sloge (HSS-a) s jedne, a TSU-a s druge strane prolazio je od suradnje do otvorenog prozivanja.²⁸⁸⁵ Tako se osobito ističe polemika nastala sredinom 1939. kada je TSU reagiralo na pisanje HSS-ovog tiska, koji je isticao bespotrebnost postojanja Udruženja zbog HSS-ovih organizacija - Seljačke sloge, Gospodarske sloge i drugih. Predstavnici Udruženja tada su istaknuli da bi prestali s djelovanjem da je Gospodarska sloga ostvarila iole bolje rezultate, za razliku od uspješnog rada TSU-a.²⁸⁸⁶

Budući da Gospodarska sloga nije ostvarila zapaženiji rezultat u Splitu, poslije prosinačkih izbora najavljena je reorganizacija u Splitskom kotaru.²⁸⁸⁷ U slučaju Splita to je značilo da će se njen rad oživjeti preko organiziranih stručnih predavanja s ciljem da se težaci upute na njenu važnost. Krstulović je vjerovao kako Organizacija u Splitu može dati pozitivni rezultat bude li se „smišljeno i marljivo“ radilo prema njenim uputama.²⁸⁸⁸ Iako se u ovom razdoblju nigdje ne navodi članstvo isključivo u Splitu²⁸⁸⁹, zaključak Željka Karaule da je Gospodarska sloga „teško nalazila članove među samim građanstvom“, barem do formiranja Banovine Hrvatske, svakako možemo primijeniti i na grad Split.²⁸⁹⁰

Hrvatski radnički savez (HRS) bila je HSS-ova sindikalna organizacija namijenjena borbi za radnička prava, čije je djelovanje u svojim brojnim radovima najviše obradila Bosiljka Janjatović.²⁸⁹¹ Na području Splita obnavljanje HRS-a započelo je krajem 1935., popraćeno člancima u mjesnom tisku o hrvatskom pokretu i radništvu.²⁸⁹² Elaborat o djelovanju bivših građanskih stranaka u Splitskom kotaru za HRS navodi da se počeo formirati početkom 1936.,

²⁸⁸³ „Okolo organizacije splitskih težaka“, *ND*, br. 277., 27. XI. 1935., 4.

²⁸⁸⁴ „Problemi splitskih težaka“, *ND*, br. 172., 25. VII. 1938., 5.; „Splitski težaci traže da se uništi zaplijenjeno suho groždje“, *JD*, br. 172., 25. VII. 1938., 5.

²⁸⁸⁵ „Zajednička suradnja Gospodarske sloge i Staleškog težačkog udruženja“, *JD*, br. 208., 7. IX. 1936., 6.

²⁸⁸⁶ „Priopćeno: Odgovor Težačkog staleškog udruženja na saopćenje *Hrvatskog glasnika*“, *ND*, br. 115., 17. V. 1939., 3.

²⁸⁸⁷ „Reorganizacija Gospodarske Sloge“, *HG*, br. 26., 31. I. 1939., 6.

²⁸⁸⁸ „Življi rad Gospodarske Sloge u Splitu“, *ND*, br. 119., 22. V. 1939., 6.

²⁸⁸⁹ Šute donosi podatak o 2000-3000 članova u kotaru Split sredinom 1937., s daljnjim povećanjem članstva u nadolazećem razdoblju. Vidi: I. ŠUTE, *Slogom slobodi...*, 295.-300.

²⁸⁹⁰ Ž. KARAULA, „Organizacije i djelovanje Gospodarske sloge...“, 565.-566.

²⁸⁹¹ Od mnoštva radom izdvajam: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921 – 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1973., br. 1., 72.-81.; *Ista*, *Politika HSS prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, Zagreb, 1983.

²⁸⁹² „Hrvatski radnički savez nastavlja svojim radom“, *JD*, br. 281., 2. XII. 1935., 6.; „Širi sastanak članova Hrvatskog Radničkog Saveza“, *ND*, br. 297., 20. XII. 1935., 6.; „Sastanak Hrv. radničkog saveza“, *JD*, br. 8., 11. I. 1936., 7.; „Iz Hrvatskog radničkog saveza“, *ND*, br. 9., 13. I. 1936., 2.

s ciljem razbijanja jedinstva radničke klase u Splitu, odnosno kako bi se radnici otrgnuli od komunističkog utjecaja.²⁸⁹³

Splitska podružnica osnovana je u drugoj polovici 1936., a na njenom čelu nalazili su se Ante Mijić i Luka Čulić na mjestu predsjednika te Vjekoslav Blaškov i Marijan Radić na dužnosti tajnika.²⁸⁹⁴ Upravo prema podacima Čulića i Radića HRS je na početku 1938. navodno imao oko 3 500 članova, a kasnije se taj broj povećao na 4 500.²⁸⁹⁵ Ove podatke ipak moramo gledati s naročitim oprezom jer nam se čine pretjerano nepouzdana, no možda podatci i jesu pouzdani, ali se odnose na širi splitski kotar.

Glavnu borbu u utjecaju nad radnicima HRS je vodio protiv komunistima bliskog URSSJ-a (Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije), režimskog Jugorasa (Jugoslavenskog radničkog sindikata) i manjim dijelom JNS-u bliskog ORS-a (Općeg radničkog saveza). CP-ov dopisnik Masovčić u nekim je svojim izvještajima isticao neuspjeh u HRS-ovu djelovanju iz razloga što je splitsko radništvo više bilo sklono komunistima.²⁸⁹⁶

HRS je tijekom ovoga razdoblja naročito ostala zapažena po velikom štrajku koji je inicirala u okolnim tvornicama cementa početkom 1937., očito pokrenutom i pod utjecajem pobjede u izborima za radničke povjerenike u tvornici „Majdan.“²⁸⁹⁷ Povod štrajku bilo je nepostizanje sporazuma između radničkih predstavnika i uprave tvornice oko iznosa nadnica predviđenih novim kolektivnim ugovorom. U *Jadranskom dnevniku* pružali su podršku štrajku, koji se naposljetku protegao na višemjesečno razdoblje te je imao zapažen odjek diljem države.²⁸⁹⁸ S druge strane, u HSS-u naklonjenom *Novmo dobu* ipak se upozoravalo kako je u interesu radnika cjelokupne privrede u Splitu i Dalmaciji da se štrajk što prije likvidira.²⁸⁹⁹ Ostalome tisku trajanje štrajka bilo je dokazom kako HSS i njene mjesne vođe, u prvom redu Paško Kaliterna, ne gledaju interese radnika.²⁹⁰⁰ Štrajk je doveo do prekida građevne djelatnosti u Splitu, a konačno je prekinut krajem travnja iste godine kada su Jablanovićevom inicijativom

²⁸⁹³ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

²⁸⁹⁴ „Glavna osnivačka skupština HRS podružnice Split“, *JD*, br. 196., 24. VIII. 1936., 5.; „Obilan i naporan rad podružnice HRS u Splitu“, *JD*, br. 148., 28. VI. 1937., 5.

²⁸⁹⁵ „Rad podružnice HRS-a u Splitu“, *JD*, br. 42., 19. II. 1938., 7.; „Podružnica HRS-a u Splitu održala je svoju redovitu godišnju skupštinu“, *JD*, br. 160., 11. VII. 1938., 6.

²⁸⁹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 423., 26. VIII. 1936. O utjecaju komunista na radnike splitskih brodogradilišta vidi u: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split...*“, 81.-169.

²⁸⁹⁷ „Iz Hrvatskog radničkog saveza“, *ND*, br. 23., 29. I. 1936., 6.

²⁸⁹⁸ „Jutros je u svim tvornicama cementa izbio štrajk radnika“, *JD*, br. 25., 30. I. 1937., 6.; „Da li će doći do prekida štrajka“, *JD*, br. 26., 1. II. 1937., 5.; „Peti dan štrajka“, *JD*, br. 28., 3. II. 1937., 6.; „Osmi dan radničkog štrajka“, *JD*, br. 31., 6. II. 1937., 6.; „Dvanaesti dan štrajka“, *JD*, br. 34., 10. II. 1937., 6.

²⁸⁹⁹ „Za uspostavu rada u cementnoj industriji“, *ND*, br. 63., 16. III. 1937., 6.

²⁹⁰⁰ „Ko je grobar radnika?“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 4. III. 1937., 2.

predstavnicima HRS-a i tvornice potpisali nove kolektivne ugovore.²⁹⁰¹ Unatoč pisanju *Jadranskoga dnevnika* o velikom HRS-ovom uspjehu u pogledu uspješnog okončanja štrajka²⁹⁰², nameće nam se zaključak da je organiziranjem istoga HRS precijenila svoje mogućnosti. Posljedice su bile vidljive već pri novim izborima u istoj tvornici „Majdan“ kada je HRS ovoga puta dobila manje povjerenika od URSSJ-a.²⁹⁰³

Hrvatska glazbena društva „Tomislav“ i „Zora“ nastala su kao posljedica djelovanja Ive Tijardovića. Potonji se, naime, isprva nalazio na čelu „Tomislava“, koji je pri konstituiranju na početku 1936. okupljao 650 članova.²⁹⁰⁴ Iako u mjesnom tisku ne nalazimo na službene obavijesti, iz niza manjih vijesti možemo uočiti da je unutar ovoga Društva očito vladala međusobna zategnutost i podjela u dvije skupine. Na godišnjoj skupštini u rujnu iste godine Tijardović je predao ostavku na dužnost predsjednika, a unatoč preporuci da se nova uprava jednoglasno izabere, na izborima su se pojavile dvije liste: prvu je predvodio Jakov Čulić, a drugu, koja je u međuvremenu povučena, sâm Tijardović. Većinom glasova (op. M. B.) Jakov Čulić postao je novi predsjednik „Tomislava“.²⁹⁰⁵ U prvom obraćanju nova je Uprava izjavila kako će se nadoknaditi vrijeme izgubljeno u „nepotrebnim i jalovim svađama“.²⁹⁰⁶ Zagovornik Tijardovićeve liste u javnom je obraćanju preko *Novog doba* naglasio da je lista povučena izdajom. Istovremeno je upozorio na paradoks što glazbeno društvo predvodi trgovac (Čulić), a ne jedan od najboljih domaćih kompozitora (Tijardović).²⁹⁰⁷ Čulić na prozivke također nije ostao dužan pa je tako jednom prilikom izjavio kako su pri preuzimanju dužnosti unutar „Tomislava“ zapažene „dosta nesređene prilike“.²⁹⁰⁸ Međusobna prozivanja i Tijardovićev odlazak imali su manji utjecaja na broj članova društva koje se s vremenom smanjio na 512.²⁹⁰⁹ Društvo „Tomislav“ održavalo je bliske veze s Trumbićem, štoviše, potonji je zajedno s Mačekom izabran za njegovog počasnog člana.²⁹¹⁰

²⁹⁰¹ „Vođe HRS-a u štrajkaškom području“, *ND*, br. 32., 8. II. 1937., 3.; „Likvidiran je štrajk u cementnoj industriji“, *ND*, br. 100., 30. IV. 1937., 5.; SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 1. V. 1937.

²⁹⁰² „Završen štrajk u cementnoj industriji“, *JD*, br. 101., 30. IV. 1937., 5.

²⁹⁰³ „Rad podružnice HRS-a u Splitu“, *JD*, br. 42., 19. II. 1938., 7.

²⁹⁰⁴ „Sloga i jednostupnost hrvatskih pjevača na skupštini *Tomislava*“, *ND*, br. 9., 13. I. 1936., 6.; „Konstituirajuća skupština Hrvatskog glazb. društva *Tomislav*“, *ND*, br. 9., 13. I. 1936., 5.

²⁹⁰⁵ „Ogroman interes za skupštinu H.G.D. *Tomislav*“, *JD*, br. 214., 14. IX. 1936., 6.

²⁹⁰⁶ „Lista nove uprave H. G. D. *Tomislav*“, *JD*, br. 215., 15. IX. 1936., 6.

²⁹⁰⁷ „O nedjeljnoj godišnjoj skupštini“, *ND*, br. 218., 17. IX. 1936., 6.

²⁹⁰⁸ „Dr. VI. Maček i dr. A. Trumbić počasni članovi HGD *Tomislav*“, *JD*, br. 237., 11. X. 1937., 5.

²⁹⁰⁹ „Godišnja skupština H. G. D. *Tomislav*“, *ND*, br. 236., 11. X. 1937., 6.; „Skupština HGD *Tomislav* u Splitu“, *ND*, br. 1., 2. I. 1939., 5.; „Plodan i uspješan rad HGD *Tomislava*“, *HG*, br. 1., 2. I. 1939., 5.

²⁹¹⁰ „Dr. VI. Maček i dr. A. Trumbić počasni članovi HGD *Tomislav*“, *JD*, br. 237., 11. X. 1937., 5.; „Dr. Ante Trumbić na društvenoj večeri *Tomislava*“, *JD*, br. 122., 28. V. 1937., 6.; „Značajan govor g. dr. Trumbića“, *ND*, br. 121., 28. V. 1937., 6. Trumbićevo imenovanje počasnim članom popraćeno je proglašavanjem istoga „najvećim

Nakon odlaska iz „Tomislava“ Tijardović je odlučio formirati novo Hrvatsko kulturno i glazbeno društvo „Zora“ pa je kao izaslanik istoga osobno posjetio Mačeka.²⁹¹¹ Vođa HSS-a prijedlogu je dao odobrenje nakon što mu je Tijardović obrazložio da u Splitu postoji „veliki dio pjevača“ (op. M. B.) koji se ne slaže s „Tomislavom“ te želi osnovati novo društvo, dakako, u sklopu (HSS-ovog) Hrvatskog pjevačkog saveza.²⁹¹²

Kada se društvo napokon konstituiralo, Tijardović je iz formalno tehničkih razloga odbio titulu predsjednika, no obećao je svestrano pomagati novom društvu. Dužnost predsjednika tada je preuzeo Ivo Radić.²⁹¹³ Po svom osnivanju „Zora“ je počela s aktivnijim djelovanjem, a čini se da je kasnije Tijardović ipak preuzeo dužnost predsjednika.²⁹¹⁴

Hrvatsko akademsko društvo „Stjepan Radić“ nakon duge najave osnovano je u Splitu u drugoj polovici 1936.. Odmah pri osnivanju jasno su se demantirale veze s postojećim akademskim društvom u Splitu (čime se mislilo na Društvo „Ante Starčević“ blisko hrvatskim nacionalistima, op. M. B.). Društvo „Stjepan Radić“ održavalo je bliske veze s drugim HSS-ovim organizacijama, napose Seljačkom slogom, a najviše se angažiralo u tjednom čitanju djela braće Radić. U djelovanju mu je znatnu potporu pružana u pisanju *Jadranskoga dnevnika* koje je isticalo da ovo društvo okuplja najveći broj splitskih intelektualaca.²⁹¹⁵

Ženske pristaše HSS-a²⁹¹⁶ u Splitu tijekom ovoga razdoblja nisu jedinstveno istupale, već su se okupljale u dvije organizacije: Hrvatsku ženu²⁹¹⁷ i Hrvatsko srce²⁹¹⁸, s time da je prva prethodila drugoj. Kao i u ostalim slučajevima, sredinom i u drugoj polovici 1936. počelo je s formiranjem raznih organizacija, među njima i organizacije Hrvatske žene, kojoj se na čelu nalazila Ana Katunarić, a jedna od članica odbora bila je i supruga Josipa Berkovića, Katica. Upravo je pitanje kandidature potonje za mjesto predsjednice izazvalo svojevrsni

hrvatskim političarom i najdičnijim sinom Splita, idealnim uzorom.“ Vidi: SVKST, AAT, M 588/54, HPD „Tomislav“ Anti Trumbiću, 18. X. 1937.

²⁹¹¹ „Novo hrvatsko kulturno i glazbeno društvo Zora“, *ND*, br. 59., 11. III. 1937., 6.

²⁹¹² „Predsjednik dr. Maček o HGD Tomislav“, *JD*, br. 67., 20. III. 1937., 6.

²⁹¹³ „Konstituirajuća skupština H. K. i G. D. Zora“, *JD*, br. 108., 10. V. 1937., 5.

²⁹¹⁴ „Obljetnica rođendana A. i S. Radić“, *JD*, br. 135., 12. VI. 1937., 7.; „Uspjeli koncert H.G.K.D. Zora“, *ND*, br. 97., 25. IV. 1939., 5.

²⁹¹⁵ „Konstituirajuća skupština H.A.K.D. Stjepan Radić“, *JD*, br. 211., 10. IX. 1936., 5.; „Iz gradske organizacije b. HSS“, *JD*, br. 109., 11. V. 1937., 6.; „U utorak god. skupština HAKD Stjepan Radić“, *JD*, br. 222., 22. IX. 1938., 6.

²⁹¹⁶ Kako ističe Suzana Leček, na ženski se pokret 1930-ih gledalo kao na „jednu od grana hrvatskog seljačkog pokreta.“ Više o ovome vidi u: Suzana LEČEK, „*Dosada se samo polovica...*“, 93.-130.

²⁹¹⁷ Suzana Leček navodi da Hrvatska žena nije bila izravno povezana s HSS-om. Vidi: *Ista*, 108. Prilikom istraživanja u mjesnom tisku organizacija s ravnopravno navodila s ostalim HSS-ovim sastavnicama pa je zbog toga ovdje prikazana.

²⁹¹⁸ Osnivanje organizacije započelo je 1936. Više o djelovanju ove organizacije vidi u: S. LEČEK, „*Dosada se samo polovica...*“, 114.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Osječka podružnica pripomoćne i dobrotvorne zadruge Hrvatsko srce“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 291.-310.

„nesporazum“, kako ga je opisala Katunarić. Program Organizacije opisan je jednostavno kao program HSS-a, pri čemu je istaknuto da će nazočne, kada za to dođe vrijeme, tražiti svoja politička prava.²⁹¹⁹ Nezadovoljna Katica Berković u Splitu je organizirala organizaciju Hrvatsko srce.²⁹²⁰ Spomenute su organizacije djelovale ne samo u Splitu, već i u selima diljem Dalmatinske zagore, a njihov je rad obilno pratio mjesni (HSS-ov) tisak. Pozornost su pri tome, uz praktične radove (npr. šivanje) posvećivale i prosvjetnoj sferi djelovanja te organiziranjem raznih predavanja kojima su u prvom planu isticale ulogu žena.²⁹²¹ O većem uspjehu organizacije na selu nego u gradu govorila je Katica Berković u razgovoru za HSS-ov tisak.²⁹²²

Obje su organizacije u svojem djelovanju prolazile kroz unutarnja sukobljavanja. Na čelu organizacije Hrvatska žena nalazile su se tako Ana Katunarić, Perica Kvesić i, naposljetku, Anica Roje, koja je na dužnost došla godinu dana nakon unutrašnjeg sukoba unutar organizacije.²⁹²³ Riječ je bila o sjednici održanoj sredinom 1938. kada se raspravljalo i ideji da se ime organizacije koja je tada navodno okupljala 400 članova promijeni u Hrvatska žena HSS. Raspravu su prekinuli dolasci Paške Kaliterne i tajnika (Šime Poduje, op. M. B.) koji su upozorili na potrebu sloge i discipline pa je odluka većina bila ostaviti ime HSS u imenu.²⁹²⁴

Sukob unutar Hrvatskog srca odvio se godinu dana ranije, sredinom 1937., a prema mjesnom tisku nije bila riječ o skupštini, već o „paklu“ obilježenom deranjem, hvatanjem za kosu i zviždanjem. Sukob je izbio između Katice Berković s jedne, a s druge strane Zorke Giunio (Silvestrove supruge) i gospođe Barbarić. Unatoč sukobu, Berković je novim reizborom ostala na dosadašnjoj dužnosti.²⁹²⁵

²⁹¹⁹ „Osnivanje društva *Hrvatska žena* u Splitu“, *ND*, br. 121., 25. V. 1936., 5.; „U Splitu je osnovano društvo *Hrvatska žena*“, *JD*, br. 121., 25. V. 1936., 5.

²⁹²⁰ „Konstituirajući sastanak zadruge *Hrvatskog Srca* u Splitu“, *JD*, br. 232., 5. X. 1936., 6.; „Predavanje u *Hrvatskom Srcu*“, *JD*, br. 271., 19. XI. 1936., 8.; „Iz zadruge *Hrv. Srce*“, *ND*, br. 269., 16. XI. 1936., 6. Leček iznosi da su organizaciju vodile osobe bliske krugu obitelji Stjepana Radića. Vidi: S. LEČEK, „*Dosada se samo polovica...*“, 114.-115.

²⁹²¹ „Sastanak *Hrvatske žene*“, *JD*, br. 263., 10. XI. 1936., 5.; „Drugi tečaj *Hrvatske žene* u Mravincima“, *JD*, br. 13., 16. I. 1937., 7.; „Sjajan uspjeh priredbe *Hrv. Žene*“, *ND*, br. 2., 4. I. 1937., 6.; „Širi sastanak *Hrvatske Žene*“, *JD*, br. 30., 5. II. 1938., 7.; „Prvi širi sastanak *Hrvatskog Srca*“, *JD*, br. 264., 11. XI. 1936., 6.; „Predavanje u *Hrv. Srcu*“, *JD*, br. 72., 26. III. 1937., 5.; „*Hrvatsko srce* odjenulo je 214 djece i podijelilo siromasima 16 tisuća dinara“, *HG*, br. 16., 19. I. 1939., 5.

²⁹²² „Mostovi između sela i grada“, *HG*, br. 48., 25. II. 1939., 9.

²⁹²³ „*Hrvatska Žena*“, *ND*, br. 90., 19. IV. 1937., 6.; „Glavna god. skupština *Hrvatske žene*“, *JD*, br. 91., 19. IV. 1937., 6.; „Glavna godišnja skupština *Hrvatske žene*“, *ND*, br. 119., 22. V. 1939., 6.

²⁹²⁴ „Sa sastanka *Hrvatske Žene*“, *ND*, br. 115., 17. V. 1938., 6.

²⁹²⁵ „Skupština, na kojoj se zbog buke i galame riječ nije mogla da čuje“, *JD*, br. 126., 2. VI. 1937., 5.; „Nakon skupštine *Hrvatskog Srca*“, *JD*, br. 126., 2. VI. 1937., 6.; „Burna skupština *Hrv. Srca*“, *ND*, br. 125., 2. VI. 1937., 5.

Nakon prosinačkih izbora čini se da su se odnosi između ove dvije organizacije popravili pa je organiziran zajednički izlet i međusobne sudjelovanje na pojedinim akcijama.²⁹²⁶ Razlog toj promjeni bila je najava o osnivanju Ženske grane HSS-a u Splitu, koja bi postala treća ovakva organizacija namijenjena ženama Splita. Novine su isticale veliki uspjeh promicateljskog odbora pod vodstvom Ane Katunarić, koja je očito nezadovoljna napustila Hrvatsku ženu.²⁹²⁷ Organizacija je i službeno osnovana pod vodstvom Zorke Giunio, a ponovno je uočljiv izostanak Katice Berković.²⁹²⁸ Na ovaj način su tijekom razdoblja 1935. - 1939. u Splitu na koncu u sklopu HSS-a djelovale čak tri organizacije namijenjene ženama, no upravo je postojanju triju, a ne jedne organizacije bio dodatan znak nesuglasnosti unutar stranke.

Od nabrojanih organizacija vezanih uz HSS-ovo djelovanja ostala nam je još Hrvatska seljačka zaštita (HSZ), čije je djelovanje bilo čestim predmetom obrade povjesničara.²⁹²⁹ U Splitu je HSZ bila usko vezana s Edom Bulatom, ranijim pripadnikom *Orjune* i SDS-a, koji se s vremenom priključio HSS-u, a potom je sve veću naklonost počeo pokazivati prema ustaškom pokretu.²⁹³⁰ Na Bulata ćemo se tako još više puta osvrnuti u daljnjem tijeku ovoga rada.

Jablanović se u svojim izvještajima u više navrata osvrnuo na djelovanje HSZ-a. Između ostaloga, istaknuo je da su njeno postojanje natuknuli Berković i Kaliterna te da je nakon jednog stranačkog plesa skupina od 60 osoba pod Bulatovim vodstvom marširala gradom. Ban Primorske banovine upozorio je na važnost „otvorene izjave“ Ede Bulata upućene Ljubomiru Tecilaziću, sreskom načelniku Splitskog sreza. Prethodno svrstavši sebe u vođu HSZ-a u Splitu, Bulat je naveo da je glavni zadatak Organizacije borba protiv komunizma. Izjava je trebala značiti da HSZ nije uperena protiv države, no ban Jablanović držao je da su njeni ciljevi usko vezani uz hrvatski pokret.²⁹³¹

Vlast je odlučila snažnije djelovati protiv HSZ-a pa je Jablanović poslao naredbu Upravama policije u Splitu i Šibeniku da spriječe daljnje djelovanje Zaštite, koristeći usmenu

²⁹²⁶ „Izlet Hrvatske žene u Supetar“, *ND*, br. 155., 5. VII. 1939., 3.; „Lijepa svečanost Hrvatskog srca u Splitu“, *ND*, br. 189., 14. VIII. 1939., 4.

²⁹²⁷ „Osnovana je ženska grana HSS“, *JD*, br. 187., 11. VII. 1938., 5.; „Sastanak promicateljnog odbora Ženske grane HSS“, *JD*, br. 209., 7. IX. 1938., 5.

²⁹²⁸ „Sastanak promicateljnog odbora Ženske grane HSS“, *HG*, br. 7., 9. I. 1939., 7.; „U Splitu je osnovana ženska grana HSS“, *HG*, br. 14., 17. I. 1939., 6.; „Širi sastanak Ženske Grane HSS“, *HG*, br. 61., 13. III. 1939., 7.

²⁹²⁹ Ž. KARAULA, *Mačekova vojska*; S. RAMET, „Vladko Maček and the Croatian Peasant Defence in the Kingdom of Yugoslavia“, *Contemporary European History*, 16/2007., br. 2., 223. Isti članak preveden na hrvatski objavljen je u *Časopis za suvremenu povijest* 43/2011, br. 1., 137.-154.; Danije VOJAK, „Djelovanje Hrvatske seljačke zaštite na samoborskom području za vrijeme Savske banovine, 1936. – 1939.“, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 49/2016., br. 3.-4., 71.-86.

²⁹³⁰ O djelovanju HSZ na prostoru Primorske banovine više vidi u: Ž. KARAULA, *Mačekova vojska...*, 140.-148. Prema navodima koje iznosi autor početkom 1938. na prostoru Banovine bilo je oko 4 600 članova HSZ.

²⁹³¹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 22. I. 1937.

opomenu pa i oštrije mjere, bude li potrebno.²⁹³² Ban Primorske banovine obavijestio je Stojadinovića o ovoj odluci, kojoj se mjesno vodstvo HSS-a protivilo tvrdnjom da je HSZ usmjerena protiv „komunista, kriminalaca i štetočina.“ Iako je vlast opravdala svoj potez i zabranila daljnje djelovanje HSZ-a, Jablanović je stekao dojam da lokalno vodstvo neće tako lako odustati od te odluke.²⁹³³

Takvo razmišljanje pokazalo se opravdanim jer bi Bulat i njegove pristaše obično nedjeljom izvodile vježbe na Bulatovom zemljištu na Mejama te potom marširali gradom.²⁹³⁴ Kako su vježbe postale redovitije, broj članova i znatizeljnika je rastao. Unatoč zabrani i kažnjavanju Bulat je nastavio s djelovanjem pa su poduzete jače mjere. Prema Jablanovićevim uputama upravitelj policije i sreski načelnik u Splitu izdali su pismenu zabranu djelovanja „garde“ koju je Bulat, prema Jablanovićevim riječima, pretežito poštovao.²⁹³⁵ Ipak, da to nije bila istina, svjedoče nam novi izvještaji iz ostatka godine, koji su isticali Bulatove maršove gradom s istomišljenicima pa je Jablanović sada isticao da od svih organizacija u Primorskoj banovini samo mjesna HSZ može slobodno djelovati.²⁹³⁶

Uopće, zanimljivo je što Jablanović prvo spominje pismenu zabranu daljnjeg djelovanja HSZ-a, i Bulatovo poštivanja odluke, a potom otvorene marševe Bulatovih pristaša. Postavlja se pitanje: je li Jablanovićev ugled jednostavno bio preslab za zabranu Bulatovih ispada u javnosti ili je Bulatu namjerno dozvoljeno djelovanje kako bi svojim postupcima dodatno oslabio splitski HSS?²⁹³⁷ Na to ćemo se još osvrnuti kada budemo spominjali HSS-ove sukobe.

Uz spomenute organizacije u Splitu su još djelovale društva stvorene od pripadnika HSS-a ili organizacija bliskih radu stranke poput mjesnih organizacija „Napretka“,²⁹³⁸ Hrvatskoga radiše,²⁹³⁹ pododbora Matice hrvatske²⁹⁴⁰, Hrvatske pjevačke župe Hektorović,²⁹⁴¹

²⁹³² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Upravama policije u Splitu i Šibeniku, 2. III. 1937.

²⁹³³ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 16. III. 1937.

²⁹³⁴ Nacionalistički *Zov s Jadrana* upozoravao je na Bulatovo ranije djelovanje u Orjuni. Vidi: „Uloga dr. Bulata u b. HSS“, *Zov s Jadrana*, br. 2., 4. III. 1937., 4.

²⁹³⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

²⁹³⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...srpanj 1937), 10. VIII. 1937.

²⁹³⁷ Među organizatore HSZ na području Dalmacije javljalo se i Berkovićevo ime. Vidi: Ž. KARAULA, *Mačekova vojska...*, 146.

²⁹³⁸ „Hrvatsko Pjev. društvo *Trebević* iz Sarajeva u Splitu“, *ND*, br. 251., 26. X. 1935., 4.-5.

²⁹³⁹ „Osnivačka skupština podružnice *Hrvatskog Radiše* u Splitu“, *JD*, br. 122., 28. V. 1937., 5.

²⁹⁴⁰ „Osnovan pododbor Matice Hrvatske u Splitu“, *JD*, br. 206., 3. IX. 1937., 6.

²⁹⁴¹ „Sastanak Hrv. pjevačke župe *Hektorović*“, *JD*, br. 102., 2. V. 1938., 5.

Hrvatske zagorske zajednice (pod vodstvom Marka Grubišića²⁹⁴², a potom Petra Drezge²⁹⁴³) i drugih.

HSS-ove pristaše također su preuzele vodeće uloge u već postojećim organizacijama u Splitu poput Trgovačko-industrijske komore²⁹⁴⁴, Zanatske komore²⁹⁴⁵, Zadružnih saveza²⁹⁴⁶, Udruženjima zanatlija, trgovaca, ugostitelja i drugih. To se najbolje moglo manifestirati što su spomenuta društva sudjelovala u proslavi Mačekovog rođedana, a podrška HSS-ovom vođi naročito je zapažena u razdoblju poslije prosinačkih izbora kada su mnoga društva prekinula veze s postojećim režimskim centralama u Beogradu te se priključila hrvatskim istomišljenicima sa sjedištem u Zagrebu.²⁹⁴⁷

U sklopu raznih organizacija i društava koje su djelovale u sklopu HSS-a posebno ćemo izdvojiti Hrvatski veslački klub (HVK) i Savezno lovačko udruženje. U Splitu je već otprije djelovalo veslački klub Gusar, koji je oko sebe okupljao vodeće eksponente režima u gradu. Primjerice, dugogodišnji je predsjednik Gusara bio više puta spomenuti Ivo Stalio, a među članovima uprave nalazili su se Bruno Roić, Hrvoje Grgić, Uroš Brainović, Lujo Rismondo, Vjenceslav Celigoj, Josip Jablanović i drugi pobornici jugoslavenske ideologije.²⁹⁴⁸

Očito uvidjevši kako ne mogu preuzeti upravu Gusara u svoje ruke, mjesne pristaše HSS-a odlučile su osnovati novi veslački klub pa je HVK osnovan u prvoj polovici 1937. Okrenutost prema HSS-u odmah se simbolički vidjela: prvi osmerac nosio je ime u Mačekovu čast, dok je za prvoga počasnoga člana imenovan Ante Trumbić.²⁹⁴⁹ Predsjednik HVK-a Kajo Rejić prigodnim je govorom naglasio da su dosadašnja sportska društva u gradu „mistificirala pravi značaj ovog starodrevnog hrvatskog grada.“ Izjava je pozdravljena u *Jadranskome dnevniku* riječima da novoosnovani klub „pokazuje pravi izraz raspoloženja ogromnog broja

²⁹⁴² „Jučer je izabrana stalna uprava Hrvatske Zagorske Zajednice“, *JD*, br. 160., 11. VII. 1938., 5.

²⁹⁴³ „Skupština Hrv. zagorske zajednice“, *ND*, br. 135., 12. VI. 1939., 6.

²⁹⁴⁴ Lista hrvatskih trgovaca upravu Komore preuzela je na izborima početkom 1936. Vidi: „Lista hrvatskih trgovaca za izbore splitske TI komore“, *JD*, br. 29., 5. II. 1936., 5.; „Lista pretsjedništva T. I. komore“, *JD*, br. 54., 5. III. 1936., 6.

²⁹⁴⁵ Novi predsjednik Jakov Perić izjavio je da će novo vijeće raditi u interesu svih zanatlija, no jasna je okrenutost prema HSS-ovim interesima. Vidi: „Konstituirajuća sjednica vijeća Znanatske Komore“, *ND*, br. 88., 15. IV. 1936., 2.-3.; „Prva sjednica novoizabranog Vijeća Znanatske komore“, *JD*, br. 88., 15. IV. 1936., 6.

²⁹⁴⁶ „Godišnja skupština Zadružnih saveza“, *JD*, br. 198., 26. VIII. 1936., 6.

²⁹⁴⁷ „Predstavništvo hrvatskih trgovaca“, *ND*, br. 93., 20. IV. 1939., 6.; „Konferenca splitskog ogranka Hrvatske Sportske Sloge“, *ND*, br. 125., 30. V. 1939., 5.; „Manifestacija hrvatskih privrednika u Splitu“, *ND*, br. 125., 30. V. 1939., 4.-5.; „Splitsko udruž. ekonomista i komercijalista“, *ND*, br. 127., 1. VI. 1939., 5.; SR-AJ-38, 12-42, *Dopisnik CPB Split*, pov. br. 210., 2. VI. 1939., pov. br. 226., 10. VI. 1939.; pov. br. 237., 20. VI. 1939.

²⁹⁴⁸ „Glavna Godišnja Skupština“, *ND*, br. 239., 12. X. 1938., 6.

²⁹⁴⁹ I u kasnijem razdoblju posebni bi se brzojavili slali Mačeku i Trumbiću. Vidi: „Skupština Hrv. Veslačkog Kluba u Splitu“, *ND*, br. 277., 29. XI. 1937., 7.

građanina Splita.²⁹⁵⁰ Kada je HVK počeo bilježiti uspjehe u prvenstvima, vodeći članovi mjesnog HSS-a inicirali bi svečane dočeke veslačima, što bi često znalo okupiti i po nekoliko tisuća građana. Dakako, klicanja u čast sportaša pratili bi i poklici posvećeni Mačeku i Hrvatskoj.²⁹⁵¹ Iskorištavanje športskih rezultata u političke svrhe smetalo je JRZ-ovoj *Državi*²⁹⁵² i nacionalističkom *Zovu s Jadrana*.²⁹⁵³

S druge strane, pitanja organiziranja lovaca HSS je pokušala riješiti na dva načina: preuzimanjem uprave unutar postojećeg Saveza lovačkih udruženja Primorske banovine ili osnivanjem posebnog, svog Hrvatskog seljačkog lovačkog društva, pod nadzorom Gospodarske sloge.²⁹⁵⁴ U prvoj slučaju sredinom 1937. vodstvo Saveza zbilja je preuzela nova (HSS-ova) uprava, no odluku je poništila splitska policija obrazloženjem da nedovoljni broj delegata čini takav zaključak ništavnim.²⁹⁵⁵

Pokušaj osnivanja Hrvatskog seljačkog lovačkog društva za cjelokupni Splitski kotar, također je onemogućila splitska policija, formalno zbog niza propusta. Između ostaloga, navedeno je da društvena pravila nisu na vrijeme bila potpisana, spomenut je neprikladni naziv „kotar“ umjesto „srez“ te, najvažnije od svega, isticalo se neprimjerenost da samo članovi Gospodarske slogu mogu biti članovi ovoga društva.²⁹⁵⁶

Među blagdane koje je HSS obilježavala Suzana Leček navela je: a) proslavu Mačekovog rođendana; b) obilježavanje rođendana braće Radić; c) spomendane Matije Gupca i Antuna Radića; d) razne zadušnice²⁹⁵⁷, a kako se ovaj dio poglavlja bavi raznim stranačkim svečanostima, mi ćemo se još osvrnuti i na e) HSS-ove godišnje plesove i f) još pojedine nerazvrstane svečanosti.

²⁹⁵⁰ „Sutrašnja konstituirajuća skupština“, *JD*, br. 37., 13. II. 1937., 7.; „Konstituirajuća skupština H. V. K. u Splitu“, *JD*, br. 38., 15. II. 1937., 5.

²⁹⁵¹ „Sjajan doček veslača HVK u Splitu“, *ND*, br. 172., 27. VII. 1937., 5.; „Čitav Split dočekao je pobjedničku momčad H. V. K.“, *JD*, br. 173., 27. VII. 1937., 5.; „Veličanstveno slavlje posvećenja hrvatskog veslačkog doma i utakmičkih čamaca HVK“, *JD*, br. 132., 7. VI. 1938., 1.-2.; „Velika svečanost Hrvatskog veslačkog kluba“, *ND*, br. 132., 7. VI. 1938., 5.; „Split je sinoć hrvatskim veslačima priredio veličanstveni doček“, *JD*, br. 192., 17. VIII. 1938., 5.

²⁹⁵² „Zašto se luduje“, *Država*, br. 36., 20. VIII. 1938., 3.

²⁹⁵³ *Zov s Jadrana* optužio je HSS-ovce da su takvom politikom upropastili splitski sport. Vidi: „Ko uopropašćuje prestiž split. sporta“, *Zov s Jadrana*, br. 15., 25. X. 1936., 2.

²⁹⁵⁴ O utjecaju Gospodarske sloge na osnivanje Hrvatskih seljačkih lovačkih društava više vidi u: Ivica ŠUTE, „Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj“, *Ekonomika i ekohistorija*, 5/2009., br. 1., 115.-123. Autor posebno ističe problem u Dalmaciji s „nezaštićenim sustavom lovstva“. Vidi: I. ŠUTE, *Slogom slobodi*, 342.-348.

²⁹⁵⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 80., Uprava policije Split Savezu lovačkih udruženja Primorske banovine, br. 6800., 245. X. 1937.

²⁹⁵⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 80., Uprava policije Split Josipu Paveliću, br. 5325, 30. VI. 1938.

²⁹⁵⁷ Suzana LEČEK, „Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941.“, u: *Hrvatska politika u dvadesetom stoljeću: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u palači Matice hrvatske*, (gl. ur. Ljubomir Antić), Zagreb, 2006., 119.-143.

Proslava Mačekovog rođendana bila je središnji događaj za HSS-ove pristaše diljem zemlje s prevladavajućim hrvatskim pučanstvom poput Splita.²⁹⁵⁸ U ovom dijelu rada posvetit ćemo se proslavama za razdoblje 1935. - 1938., dok ćemo događaje s proslave 1939. iznijeti u poglavlju posvećenom iščekivanju sporazuma Cvetković-Maček i njegovim protivnicima.

Sama proslava prvi se put spontano obilježila 1935.²⁹⁵⁹, a potom je postala unaprijed organizirana. Pod vodstvom posebnog odbora²⁹⁶⁰ proslava je uključivala sljedeće: mnoštvo hrvatskih zastava²⁹⁶¹, formiranje svečane povorke od nekoliko tisuća sudionika (među njima i predstavnika raznih hrvatskih političkih, gospodarskih i kulturnih društava²⁹⁶²) i gledatelja, prigodne govore mjesnih vođa HSS-a te iluminacija u čast Mačeka i (slobodne) Hrvatske.²⁹⁶³

O proslavi koja se odvila 1938.²⁹⁶⁴ više saznajemo iz Masovčićeva izvještaja, u kojem se navelo da je svečanost započela koncertom na obali nakon čega su drugi dan uslijedile misa zahvalnica i svečana povorka. Neke su kuće i radnje bile okićene hrvatskih zastavama, no Masovčić je tvrdio da je HSS vršila pritisak na vlasnike nekih trgovačkih radnji da naprave isto. Također je naglasio i da su pristaše stranke bezuspješno pokušale izvjesiti hrvatske zastave u prostorijama Splitske općine i na Marjanu. Svečana povorka sadržavala je između pet i šest tisuća ljudi, prema Masovčiću, žene, djecu iz okolice te „ljevičarske elemente“, uz poklike protiv rata, a za slobodnu Hrvatsku i Mačeka. Po završetku povorke Kaliterna je održao govor o HSS-ovoj borbi, posebno ciljajući na Stojadinovića. Čitava je svečanost u Mačekovu čast završila „vrtnom zabavom“ i rasvjetom s okolnih brda.²⁹⁶⁵

²⁹⁵⁸ Više o proslavi vidi u: Željko KARAULA, „Naš vođa – stvaranje kulta Vladka Mačeka“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 149.-164.; S. LEČEK, „Selo i politika...“, 132.-133.

²⁹⁵⁹ Paško Kaliterna putem *Jadranskog dnevnika* tada je javno obznanio da se prigodom Mačekovog rođendana i imendana u znak narodnog veselja slobodno mogu vijati narodne zastave i paliti vatre. Vidi: „Proslava imendana i rođendana pretsjednika i Vođe dra Vl. Mačeka“, *JD*, br. 166., 18. VII. 1935., 6.

²⁹⁶⁰ „Jučer se sastao odbor za proslavu imendana i rođendana pretsjednika dra Vl. Mačka“, *JD*, br. 156., 7. VII. 1937., 6.; „Užurbano se radi za proslavu imendana i rođendana dra Vladka Mačka“, *JD*, br. 161., 13. VII. 1937.

²⁹⁶¹ Prema pisanju mjesnog tiska 1935. narodne su zastave „razgrabljene“ iz svih dućana. Vidi: „Pripreme za proslavu imendana i rođendana pretsjednika dra Vl. Mačeka“, *JD*, br. 167., 19. VII. 1935., 6. Nacionalistički tisak se, pak, izrugivao da su HSS-ovci besplatno dijelili zastave. Vidi: „Beleške: sa nacionalističke osmatračnice“, *Zov s Jadrana*, br. 6., 11. VIII. 1935., 3.

²⁹⁶² Npr. „Hrvatski Split oduševljeno je pozdravio svog Vođu“, *JD*, br. 167., 20. VII. 1936., 5.

²⁹⁶³ „Veličanstvena iluminacija uoči imendana dra Vladimira Mačeka“, *JD*, br. 168., 20. VII. 1935., 5.; „Dostojanstvena proslava imendana Dra Vladimira Mačeka“, *JD*, br. 168., 20. VII. 1935., 6.; „Veličanstvena iluminacija Splita i okolice u počast predsjednika i Vođe“, *JD*, br. 167., 20. VII. 1937., 6.

²⁹⁶⁴ Program proslave objavljen je u tisku. Vidi: „Imendan i rođendan predsjednika dra Mačka proslavit će se u Splitu 15., 16. i 17. srpnja“, *JD*, br. 153., 2. VII. 1938., 4.; „Sastavljen je program za svečanu proslavu imendana i rođendana predsjednika dra Mačka“, *JD*, br. 156., 6. VII. 1938., 6.

²⁹⁶⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 347., 20. VII. 1938. Masovčić se zasigurno služio izvještajem *Jadranskog dnevnika* pri sastavljanju ovog izvještaja, prethodno izbacivši navode o hrvatstvu Splita. Vidi: „Split u počast predsjednika i vodje“, *JD*, br. 166., 18. VII. 1938., 5.

Svake je godine mjesni (HSS-ov) tisak znatnu pozornost posvetio svim događajima prije, za vrijeme i nakon svečane proslave, pri čemu je, kao i u drugim prilikama, prednjačilo pisanje *Jadranskog dnevnika*.²⁹⁶⁶ Takvo pisanje nije promaknulo vlasti koja je ponekad intervenirala cenzurom, poput 1935. kada je zaplijenjen jedan broj.²⁹⁶⁷ Tada se u *Jadranskom dnevniku* na naslovnici objavila Mačekova slika bez ikakva teksta, a u nastavku je bio pretiskan Mačekov razgovor iz *Jutarnjeg lista* popraćen komentarom uredništva da se na ovaj način pridružuju čestitkama, kad već to ne mogu učiniti na drugi način.²⁹⁶⁸ U *Novom dobu* također su redovito na naslovnicama objavljivali Mačekovu sliku i čitavoj svečanosti davali prigodan, svečani ton isticanjem oduševljenjem „hrvatskog Splita“, no ipak je bilo zapaženo manje oduševljenje u odnosu na konkurenciju.²⁹⁶⁹ S druge su strane HSS-u nenaklonjena glasila umanjivali značaj svečanosti i naglašavali izostanak istaknutijih pristaša kao posljedice unutrašnjih sukoba.²⁹⁷⁰

Proslave su ponekad pratili i pojedini incidenti. Primjerice, izvjesni Franjo Grčić je 1935. optužen da je u povorci klicao u čast samostalne Hrvatske, a protiv „režimlija, batinaša i korupcionaša.“ Optužnica je amnestijom odbačena.²⁹⁷¹ Ban Jablanović je prilikom osvrta za 1936. tvrdio da je općenito za vrijeme svečanosti u Primorskoj banovini bilo više protudržavnih ispada, ali uz manje oduševljenje nego prošle godine.²⁹⁷² Jedan od incidenata tada je bilo navodno klicanje Marija Andresija u Pavelićevu čast. Osumnjičeni se branio da je klicao samo u čast Trumbića, Mačeka i hrvatskih mučenika, no sud ga je osudio na tri mjeseca zatvora. Toj presudi usprotivio se Andreisov odvjetnik Edo Bulat navođenjem sljedećih protuargumenata: alkoholiziranosti svoga klijenta, nepouzdanosti svjedoka policajca „koji svoju egzistenciju

²⁹⁶⁶ Proslavu 1936. *Jadranski dnevnik* nazvao je prvom narodnom manifestacijom koja je u potpunosti pokrenula grad. Vidi: „Hrvatski Split oduševljeno je pozdravio svog Vođu“, *JD*, br. 167., 20. VII. 1936., 5.; Vidi i: „Manifestaciona povorka splitske omladine“, *JD*, br. 169., 22. VII. 1935., 5.; „Živio dr. Vladko Maček“, *JD*, br. 167., 20. VII. 1936., 1.; „Veličanstven početak proslave dra Vl. Mačka“, *JD*, br. 166., 19. VII. 1937., 5.; „Hrvatski narodni blagdan“, *JD*, br. 166., 18. VII. 1938., 1.

²⁹⁶⁷ U *Jadranskom dnevniku* objavljena je zapljena broja 166. s datumom 18. srpnja 1935. Vidi: „Zapljena *Jadranskog dnevnika*“, *JD*, br. 169., 22. VII. 1935., 3.

²⁹⁶⁸ „Živio dr. Vladimir Maček!“, *JD*, br. 168., 20. VII. 1935., 1.; „Hrvatska Jasna Poljana“, *JD*, br. 168., 20. VII. 1935., 2.

²⁹⁶⁹ „Dr. Vlatko Maček“, *ND*, br. 168., 20. VII. 1935., 2.; „Dr. Vladko Maček“, *ND*, br. 167., 18. VII. 1936., 2.; „Veličanstvena proslava dr. Mačeka u Splitu“, *ND*, br. 168., 20. VII. 1936., 5.; „Imendan i rođendan dra Vladka Mačka“, *ND*, br. 166., 20. VII. 1937., 1.

²⁹⁷⁰ „Sličice sa proslave g. Mačeka“, *Država*, br. 24., 23. VII. 1936., 4.; „U slavu *Tolstoja* iz Kupinca“, *Zov s Jadrana*, br. 11., 29. VII. 1936., 2.

²⁹⁷¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XIX., 10 Franjo Grčić, Sig. Kzp. 860/35. U *Zovu s Jadrana* žalili su se kako su HSS-ovci radili pritisak na vlasnike dućana za vješanjem zastava, kidali plakate ovoga lista te su se čuli poklici protiv „najvećih jugoslavenskih svetinja.“ Vidi: „Ko terorizira?“, *Zov s Jadrana*, br. 6., 11. VIII. 1935., 2.

²⁹⁷² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...srpanj 1936), 16. VIII. 1936.

može zahvaliti ranijim autoritativnim režimima“ te nepotpunoj i nejasnoj presudi, iz razloga što ista govori da „Pavelić radi protiv naše države, no mi o njegovom radu vrlo malo znamo.“ Sud je naposljetku odlučio da visina kazne ostane kakva je bila.²⁹⁷³

Rođendan braće Radić tradicionalno je obilježavan u lipnju svake godine, a u njegovoj organizaciji sudjelovala su gotovo sve HSS-ove organizacije. Tako je jedne godine zapaženo prikupljanje doprinosa s ciljem osnivanja knjižnice Seljačke sloge, dok je proslava 1939. popraćena organiziranjem predavanja o stranačkoj povijesti.²⁹⁷⁴ Spomenuti Matije Gupca i Antuna Radića u organizaciji Seljačke sloge obilježavali su se u prvoj polovici godine. Bolje rečeno, riječ je bila o čitavom tjednu posvećenom spomenutima, uz organizirana predavanja o životima spomenutih.²⁹⁷⁵

Zadušnice su se tijekom kalendarske godine u Splitu pretežito održavale pri obilježavanju lipanjskih žrtava, spomena Radićeve smrti u kolovozu te za Sve svete. U potonjem slučaju prikladni govornici na mjesnom groblju prisjećali bi se svih stradalih za hrvatsku borbu. Spomenute zadušnice nisu isključivo pohodile HSS-ove pristaše, već je zapažen i veći broj izaslanika iz prethodno navedenih društava u kojima su stranački pripadnici preuzeli vodeće uloge, kao i saveznika iz SDS-a.²⁹⁷⁶

Koliko god posljednje tri spomenute manifestacije bile važne, ipak su bile manje značajne u odnosu na obilježavanje Mačekovog rođendana i stranački „narodni“ ples, tradicionalno održavan u veljače svake godine. Kako je to izgledalo 1936., svjedoči nam Masovčićev dopis i pisanje mjesnog tiska. Tom je prigodom zgrada kazališta bila svečano osvjetljena s velikim hrvatskim grbom i slovom „M“ u Mačekovu čast, dok su se na pozornici nalazile velike slike Mačeka, Trumbića i Radića. Masovčić je pisao da je „zgrada bila natrpana gomilom svijeta, što se u Splitu ne pamti“ tako da je u kazalištu, koje inače najviše prima 1 000 osoba sada bilo više od 3 000 ljudi. Ples je bio organiziran u stilu pučkog narodnog veselja s narodnim nošnjama iz svih hrvatskih krajeva i prisustva građana iz Splita i okolice. Svečanost

²⁹⁷³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXI., 7 Mario Adnreis, Sig. Kzp. 643/36.

²⁹⁷⁴ „Proslava rođendana braće Radić u Splitu i Dalmaciji“, *JD*, br. 135., 12. VI. 1936., 5.; „Pripreme za proslavu rođendana braće Radić“, *ND*, br. 132., 7. VI. 1939., 5.; „Proslava rođendana Braće Radića u Splitu“, *ND*, br. 135., 12. VI. 1939., 5.; S. LEČEK, „Selo i politika...“, 133.-136.

²⁹⁷⁵ „Svečane zadušnice za Matiju Gupca i dra Antu Radića“, *JD*, br. 33., 10. II. 1936., 5.; „Tjedan Matije Gupca i dra A. Radića u Splitu“, *JD*, br. 31., 6. II. 1937., 6.; „Proslava dana Matije Gubca i dra Ante Radića“, *ND*, br. 62., 15. III. 1937., 5.; „Hrvatski Split iskazao je dostojnu počast hrvatskim velikanima“, *JD*, br. 67., 21. III. 1938., 5.; S. LEČEK, „Selo i politika...“, 136.-138.

²⁹⁷⁶ „Svečane zadušnice za blpk. Pavla Radića i dra Đure Basaričeka“, *JD*, br. 143., 22. VI. 1936., 5.; „Hiljade Splićana juče su posjetile groblja“, *ND*, br. 257., 2. XI. 1936., 5.; „Zadušnice za lipanjske žrtve“, *JD*, br. 142., 21. VI. 1937., 6.; „Stjepan Radić živi i pobjedjuje“, *JD*, br. 184., 8. VIII. 1938., 1.; „Zadušnice za blagopok. Stjepana Radića“, *ND*, br. 184., 8. VIII. 1939., 3.; S. LEČEK, „Selo i politika...“, 139-140.

je prigodnim govorom otvorio Kaliterna, a Masovčić je zapazio da je ples bio politička manifestacija HSS-a, „koju se nastojalo postići brojem sudionika i vanjskim efektima.“ Posljedica mnoštva prisutnih bilo je oštećenje kazališnog poda što je dovelo do otkazivanja priredbi svih preostalih stranaka i društava, ne nužno HSS-ovih, koja su također namjeravala održati svoj ples.²⁹⁷⁷ Politički gledano, to je također išlo na ruke HSS-u.

Oštećenje kazališta i daljnje ustupanje kazališne zgrade bilo je predmetom rasprave na sjednici Gradskog vijeća održanoj iduće godine. Jednoglasno se tako prihvatila pripremljena odluka s pretkonferencije Vijeća da se plesovi i dalje održavaju, no da prednost imaju nacionalna, socijalna, kulturna i druga udruženja, a potom političke stranke.²⁹⁷⁸ Prema tvrdnjama *Jadranskog dnevnika* rasprava o ovom pitanju izazvala je žestoku raspravu, štoviše, otvorila je i mogućnost vijećničkih ostavki.²⁹⁷⁹ Kada je izglasana odluka da će se ples ponovno moći održati u prostorijama kazališta, spomenuti je dnevnik komentirao da je to bilo jedino moguće jer kazalište nosi naziv „narodno“, što znači da je izrađeno za narod, koji HSS predstavlja.²⁹⁸⁰

Mjesni tisak organizaciji stranačkog plesa 1936. posvetio je znatnu pozornost naglašanjem da događaj predstavlja manifestaciju hrvatstva Splita i okolice nakon osam godina izostanka.²⁹⁸¹ Po njegovu završetku isticalo se da kazalište nikada nije bilo toliko ispunjeno, s brojkom od čak 5 000 nazočnih i mnoštva sudionika u narodnim nošnjama.²⁹⁸²

„Narodni“ plesovi iz 1937. i 1938. ipak su bili manje značajni u odnosu na gorespomenuti. Tome u prilog govori nam i manje oduševljenje unutar mjesnog tiska, iako je zapaženo da su plesu 1938. prisustvovali izaslanici iz mjesne SDS i splitskih radnika/komunista.²⁹⁸³ Ponovno oduševljenje nastupilo je prilikom održavanja plesa u 1939.,

²⁹⁷⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 74., 3. II. 1936. U *Zovu s Jadrana* posljedice plesa držane su „sramotom.“ Vidi: „Kulturni hrvatski ples u splitskom kazalištu“, *Zov s Jadrana*, br. 3., 8. II. 1936., 3.

²⁹⁷⁸ SVKST, M-611/IV c, ZOV, XIV. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 5. I. 1937., Pres broj 79/37

²⁹⁷⁹ „Tajna sjednica vijeća“, *JD*, br. 3., 5. I. 1937., 6.

²⁹⁸⁰ „Veliki Hrvatski narodni ples održati će se u Narodnom kazalištu“, *JD*, br. 5., 7. I. 1937., 6.

²⁹⁸¹ „Veliki hrvatski narodni ples u Splitu“, *ND*, br. 5., 8. I. 1936., 6.; „Hrvatski narodni ples bit će najljepši i najposjećeniji ples ovog karnevala“, *JD*, br. 10., 14. I. 1936., 6.; „Veliki hrvatski narodni ples u Splitu“, *ND*, br. 6., 9. I. 1936., 6.; „Veliki hrvatski narodni ples u Splitu“, *ND*, br. 8., 11. I. 1936., 6.; „Veliki Hrvatski Narodni ples u Splitu“, *ND*, br. 10., 14. I. 1936., 6.

²⁹⁸² „Sjajan uspjeh velikog hrvatskog narodnog plesa b. HSS“, *JD*, br. 27., 3. II. 1936., 5.; „Veliki hrvatski narodni ples u Splitu“, *ND*, br. 27., 3. II. 1936., 6.

²⁹⁸³ „Sjajan uspjeh velikog hrvatskog narodnog plesa“, *JD*, br. 14., 18. I. 1937., 5.; „Veliki hrvatski narodni ples“, *ND*, br. 14., 18. I. 1937., 6.; „Veliki hrvatski narodni ples u Splitu“, *ND*, br. 37., 14. II. 1938., 5.; „Izvanredan uspjeh velikog hrvatskog narodnog plesa“, *JD*, br. 37., 14. II. 1938., 5.

obilježenom kao prva veća stranačka manifestacija poslije prosinačkih izbora, odnosno snažna manifestacija hrvatstva Splita.²⁹⁸⁴

Uz glavni, „narodni“ ples, i ostale su organizacije vezane uz HSS organizirale tradicionalne godišnje plesove, što se obilno najavljuje u mjesnom dnevnom tisku. Kako je to, primjerice, izgledalo na prijelazu iz 1936. u 1937. svjedoči sljedeća tablica.

*Tablica LXIV: plesovi HSS-ovih (hrvatskih) organizacija/društava u Splitu 1936./1937.*²⁹⁸⁵

Društvo	Datum plesa	Mjesto održavanja	Prisutni narodni zastupnici (P.K.; J. B.; E. B.) ²⁹⁸⁶
Hrvatsko srce	12. XII. 1936.	pension Matić	P.K., J. B., E. B.
Hrvatska žena	31. XII. 1936.	kavana Muljačić	P. K., J. B.,
HAKD „Stjepan Radić“	5. I. 1937.	foyer kazalište	P. K., J. B.
Gradska organizacija HSS ²⁹⁸⁷	16. I. 1937.	Cijelo kazalište	P.K., J.B.
SS i GS ²⁹⁸⁸	1. II. 1937.	kavana „Nova obala“	P.K.
HRS i SHPN ²⁹⁸⁹	30. I. 1937.	kavana „Nova obala“	P.K.
„Tomislav“ ²⁹⁹⁰	6. II. 1937.	kavana Matić	P.K.

HSS u ovome je razdoblju prividno prolazila kroz manji pritisak režima u odnosu na prethodni period 1929. - 1935. Ipak, detaljnijim uvidom jasno uočavamo da je pritisak kroz različite oblike i dalje postojao, bilo to putem cenzure tiska²⁹⁹¹, sudskih procesa protiv istaknutijih članova, a u jednom slučaju i samim ubojstvom.

²⁹⁸⁴ „Veliki hrvatski narodni ples“, *ND*, br. 2., 3. I. 1939., 6.; „Sjajan uspjeh velikog hrv. narodnog plesa HSS“, *HG*, br. 31., 6. II. 1939., 5.

²⁹⁸⁵ „Plesovi i zabave hrvatskih društava“, *ND*, br. 291., 12. XII. 1936., 6.; „Vrlo uspjela zabava *Hrvatskog Srca*“, *JD*, br. 291., 14. XII. 1936., 5.; „Split je veselo dočekao Novu Godinu“, *JD*, br. 1., 2. I. 1937., 5.; „Sjajan uspjeh velikog hrvatskog narodnog plesa“, *JD*, br. 14., 18. I. 1937., 5.; „Lijepi uspjeh plesa hrvatskih radnika i privatnih namještenika“, *JD*, br. 26., 1. II. 1937., 7.; „Veliki uspjeh hrvatskog težačkog plesa“, *JD*, br. 28., 3. II. 1937., 5.; „Sjajan uspjeh velikog plesa HGD *Tomislav*“, *JD*, br. 32., 8. II. 1937., 5.

²⁹⁸⁶ P(aško) K(aliterna), J(osip) B(erković), E(do) B(ulat)

²⁹⁸⁷ Veliki hrvatski narodni ples

²⁹⁸⁸ Seljačka sloga i Gospodarska sloga. U najavi plesa spomenuta su društva istaknula da će se ples od drugih razlikovati po tome što će riječ biti o demokratskom plesu bez posebne odjeće (poput hrvatskog narodnog plesa) i održanhi govora. Vidi: „Ples splitskih težaka“, *ND*, br. 21., 26. I. 1937., 6.

²⁹⁸⁹ Hrvatski radnički savez i Savez hrvatskih privatnih namještenika. Ples je održan kada je pod vodstvom HRS-a počeo štrajk u okolnim tvornicama cementa.

²⁹⁹⁰ Općenito je *Jadranski dnevnik* nekako najveću pozornost posvećivao *Tomislavu*. Vidi: „Pripreme za veliki ples *Tomislava* privode se kraju“, *JD*, br. 24., 29. I. 1937., 5.

²⁹⁹¹ O tome smo već ranije govorili pa se ovdje nećemo zadržavati na tom pitanju.

Na početku možemo citirati jedan izvještaj bana Jablanovića upućen Stojadinoviću o navodnom oštrom antirežimskom govoru, koji je sredinom 1936. u Kaštelima izrekao posebni HSS-ov izaslanik Jakov Jelašić. Nakon dodatne provjere Jablanović je uočio da je režimski povjerenik na zboru namjerno kompromitirao Jelašića navođenjem neistinitih dijelova govora. Ban Primorske banovine upozorio je Stojadinovića da često žandarmerijski organi postupaju na ovaj način, subjektivno i neispravno.²⁹⁹²

Jablanovićev smo izvještaj spomenuli kako bismo odmah s jedne strane upozorili na mogućnost da pojedini govori o kojima će se govoriti nisu u potpunosti bili točni. Ipak, s druge strane, lako je moguće i da su optuženi često iznosili i oštrije antirežimske/antidržavne govore koji su u blažoj verziji zabilježeni iz razloga što bi nadležne vlasti mogle spočitnuti režimskim organima izostanak oštrije reakcije prilikom izricanja govora.

U fondu Okružnog suda starojugoslavenske vlasti u Državnom arhivu u Splitu sačuvano je više sudskih spisa protiv istaknutijih članova HSS-a, napose Paške Kaliterne i Josipa Berkovića. Odmah ćemo istaknuti da ni u jednom slučaju Kaliterna Berković nisu bili osuđeni, čak ni prilikom oštrijih kritika režimu. Upravitelj policije razlog tome, barem u Kaliterninom slučaju, vidio je u „specijalnoj situaciji u Splitu.“ Time se vjerojatno mislilo da bi zatvorska kazna najistaknutijim HSS-ovim političarima mogla izazvati velike neredne u Splitu, što se namjeravalo izbjeći prešutnim odobravanjem njihovih djelovanja.

Na jednom sastanku mjesnih pristaša, primjerice, obojica su se istaknula oštrim govorima: Kaliterna je tako naglašavao skori dolazak slobode za seljake i narodni sud koji će suditi izdajnicima, dok je Berković prvoprosinačko ujedinjenje nazvao falsifikatom za hrvatski narod. U ovom slučaju optužnica nije podignuta zbog amnestije, iako je Okružni sud od Narodne skupštine tražio Berkovićev gubitak imuniteta.²⁹⁹³

Kaliterna se istaknuo i prilikom obilježavanja godišnjice Radićeve smrti kada je u govoru pred približno 800 pristaša stranke od nazočnih zatražio zakletvu da će zajednički slijediti Mačeka do krajnjeg cilja, „slobodne hrvatske države.“ Nazočni policijski predstavnik, koji po naređenju upravitelja policije Pere Magazina nije intervenirao, nakon zbora prijavio je slučaj držeći da je Kaliterna vršio propagandu za razbijanjem države. Kaliterna je u izjavi naveo da je spomenuo „slobodnu hrvatsku“, bez pojma „država“ jer je mislio isključivo na teritorij unutar Kraljevine, no tome su se protivili nazočni organi reda koji su i dalje tvrdili da je

²⁹⁹² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 31. VIII. 1936.

²⁹⁹³ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXII, 14 Paško Kaliterna i Josip Berković, Sig. Kzp. 69/37

spomenut izraz „država.“ Osobito je prednjačio sa zboru nazočni policijski inspektor koji je Magazinu naveo da su Kaliterna i Berković u policijskoj izjavi „kategorički poricali i tako beskarakterno lagali.“ Magazin je, tražeći podizanje optužnice, isticao da su jasne riječi „separatistički nastrojenog“ i zbog toga kažnjavanog Paške Kaliterne, koji se zbog „specijalne političke situacije u Splitu“ (op. M. B.) nalazio na slobodi. Do optužnice nije došlo jer je općom amnestijom s kraja 1935. obustavljen daljnji postupak.²⁹⁹⁴

Naročito je zapažena proslava Svih svetih 1936. kada su na splitskom groblju Sustipan pred 1 500 nazočnih govore održali Josip Berković i Božidar Vuković koji su, po mišljenju upravitelja policije Pere Magazina, za cilj imali promjenu političkog i socijalnog poretka u državi. Berković je, naime, između ostaloga rekao da se odaje počast svima koji su dali svoje živote za slobodu Hrvatske, a među njima i „svim koji su prije a naročito poslije 1918. do danas omastili konopac i pali od kundaka i bajoneta.“ S druge strane, Vuković se sjećao svih poginulih omladinaca, napose nedavno stradalih u Zagrebu. Dok su trajali govori, čuli su se razni poklici, a položen je i vijenac „Hrvatskim omladincima palim za slobodu.“ Na preslušavanju je Berković s poslaničkim imunitetom tvrdio da je mislio na sve poginule na hrvatsku slobodu, ne samo od 1918., dok je Vuković negirao da je njemu pripadao vijenac. Među govornicima su također bili su i Stjepan Vukušić, Ante Belas, Ivo Cuzzi i Kaliterna, a zanimljivo je da nikakva istraga nije bila provedena protiv Cuzzija i Kaliterne, iako je prvi govorio da Dalmacija suosjeća s hrvatskim narodom za sve žrtve te tražio od prisutnih klicanje u čast hrvatskih mučenika, dok je drugi navodno posebno spomenuo sve žrtve od 1918. Nazočni policijski predstavnik nije intervenirao zbog mogućnosti nereda, a uz govore, Magazinu je sporan bio i vijenac „hrvatska omladina hrvatskim mučenicima i borcima za slobodu.“ Unatoč izvješću, državni tužitelj odlučio je ne podignuti optužnicu ni jednog govornika.²⁹⁹⁵

Prilikom pojedinih skupština Gospodarske i Seljačke sloge pojedini su govornici „izvana“ također davali oštre kritike režimu. To se posebno odnosi na Ljudevita Tomašića koji je unatoč opomenama policijskog predstavnika na sastanku Gospodarske sloge nastavio s kritiziranjem vlasti pa je tako, primjerice, spomenuo kako će uskoro doći do oslobođenja Hrvata od svih parazita. Spomenuti policijski predstavnik vjerovao je da se ubuduće ovakvi sastanci ne bi smjeli dopuštati jer su više političke nego gospodarske naravi, no državni tužitelj nije

²⁹⁹⁴ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XVIII, 10 Paško Kaliterna, Sig. Kzp. 703/35

²⁹⁹⁵ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/IX, 24 Josip Berković i dr, Sig. Kzp. 1019/35. Djelomični izvještaj govora možemo vidjeti u mjesnom tisku. Vidi: „Split je iskazao mnogo tople počasti svojim mrtvima“, *ND*, br. 256., 2. XI. 1935., 3.-4.; „Mrtvi dan u Splitu“, *JD*, br. 256., 2. XI. 1935., 5.

našao osnovu za pokretanjem postupka.²⁹⁹⁶ Tomašić se iskazao i kada je drugom prilikom naglasio da Hrvati traže slobodnu hrvatsku državu, Hrvatski sabor u Zagrebu i vladu koja će samo tom tijelu biti odgovorna. Upravitelj policije Pero Magazin vjerovao je da govor poziva na promjenu poretka u zemlji te vojnu neposlušnost, a zatražio je provođenje iskaza i protiv Paške Kaliterne, koji se solidarizirao s govornikom čestitajući mu na riječima. Tomašić je u izjavi samo ponovio da je rekao što se ranije svugdje govori te naposljetku optužnica nije podignuta.²⁹⁹⁷

Vlast je također zabranjivala pojedine letke poput jednog s početka 1938. koji je, uz Kaliternin popits, nosio naslov „Hrvati seljaci, radnici i građani.“ Zabrana se motivirala objašnjenjem da letak sadrži navode protiv aktualnih propisa Zakona o štampi i Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi.²⁹⁹⁸ Nadalje, u svibnju iste godine Državno tužiteljstvo u Splitu zabranilo je daljnje širenje letka o održanoj HSS-ovoj političkoj konferenciji u splitskom kazalištu.²⁹⁹⁹

Korak više u teroru bilo je ubojstvo istaknutog HSS-ovaca Paška Fradelića Galu u studenom 1936., koje je izazvalo veliku pozornost u Splitu. Nastradali je bio česti sudionik raznih demonstracija i incidenata, više puta optuživan i ponekad osuđivan. Fradelić Gale tako je sudjelovao u demonstracijama prilikom spomena lipanjskim žrtvama 1930., iščekivanja Mačekova dolaska 1932. te bacanje petardi prilikom povorke studenata Male Antante tijekom proslave sv. Duje 1934. U fondu Okružnog suda starojugoslavenske vlasti unutar Državnog arhiva u Splitu nalazimo na spise koji sadrže podatke vezane uz smrt Fradelića Gale. Na temelju izvora teško je reći je li režim unaprijed isplanirao ubojstvo, no događaji koji su uslijedili naknadno pokazuju da je ubojica, Branko Duda, inače općinski redar, imao određenu zaštitu nadležnih faktora.

Incident je izbio kada se peteročlana grupa „hrvatskih omladinaca“, među kojima su bili Fradelić Gale i Ćiril Ružić, u Solin vratila nakon održane HSS-ove skupštine u obližnjem Kaštel Sućurcu. Po izvještaju sreskog načelnika Tecilazića svi su u alkoholiziranom stanju klicali u čast Mačeka i Hrvatske, a Fradelić Gale navodno i u Pavelićevu čast, iako su neki prisutni svjedoci to demantirali. Budući da su, po navedenom izvještaju, svojim ponašanjem privlačili

²⁹⁹⁶ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXV, 18 Ljubomir Tomašić i dr., Sig. Kzp. 1239/37

²⁹⁹⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXVIII, 4 Ljudevit Tomašić i dr., Sig. Kzp. 918/38

²⁹⁹⁸ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 29., Inv. br. 2502, Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Reg. Broj 1419/39., 10. I. 1938.

²⁹⁹⁹ HR-HAD-1353, Građanske..., Kutija br. 3., Inv. br. 868, Banska uprava, pov. II. br. 6740, 24. V. 1938.

pozornost i maltretirali okupljene, do njih je došao redar Branko Duda, praćen svojim ocem Silvestrom, solinskom starješinom.³⁰⁰⁰ Između Fradelića Gale i Silvestra Dude navodno je došlo do naguravanja i prijetnji pri čemu je potonji sinovom bajunetom bezuspješno pokušao napasti Fradelića Galu. U tome su ga onemogućili ostali iz peteročlane „hrvatske“ skupine, no potom je Branko Duda pištoljem pucao u leđa Fradelića Gale, navodno jer je mislio da mu je otac u opasnosti. Tecilazić je u izvještaju, kako bi umanjio spomenuti čin, posebno naglasio da su Fradelić Gale i ostali članovi skupine poznati kao višestruko kažnjavani izazivači nereda, ujedno skloni alkoholu. Po incidentu je gradonačelnik Kargotić suspendirao Silvestra i Branka Dudu. U izjavi je Ružić tvrdio da je incident namjerno izazvao općinski redar (Branko Duda), nezadovoljan što je narod podržavao okupljene, pri čemu je najosorniji bio prema Fradeliću Gali, koji nije pokazivao nikakvu agresivnost. Branko Duda se, pak, pravdao je okupljena masa (koje se, kako je priznao, „bojao“) podržavala Fradelića Galu, koji ga je fizički napao u alkoholiziranom stanju pa je pucao u afektu iz straha i samoobrane. Okružni sud je za vrijeme procesa namjeravao osumnjičene pustiti na slobodu, no odluku je poništio Apelacijski sud.

Optužnica je naposljetku podignuta tek u veljači iduće godine i to samo protiv Branka Duda, a njome se isticalo da je optuženi pucao iz čista mira kada se situacija već mogla mirno riješiti te da nije bilo riječi ni o kakvom napadu Fradelića Gale. Prvom presudom Branko Duda osuđen je na pet godina zatvora, a ujedno je svakodnevno određeni iznos morao plaćati pokojnikovoj udovici i njegovim šestero djece. Odvjetnik obitelji Fradelić Gale, Josip Brkić, tražio je povećanje tog iznosa. S druge strane, odvjetnik osuđenoga isticao je klijentovu samoobranu, višestruku kažnjavanost i agresivnost Fradelića Gale (pri čemu je spominjao incident iz 1926. s Edom Bulatom, koji je sada zastupao udovicu!), kako prema Branku Dudi, tako i prema ocu Silvestru zbog njegovog poznatog nacionalizma, te tražio oslobađajuću presudu. Stol sedmorice odbio je žalbu obrane i tužitelja obrazloženjem da Branko Duda ni na kojem mjestu nije izjavio žaljenje zbog ubojstva.³⁰⁰¹ Iako je jedan Dudin metak promašio Ćirila Ružića, potonji je također osuđen na 35 dana zatvora zbog klicanja protiv Jugoslavije i veličanja Pavelića.³⁰⁰²

³⁰⁰⁰ Silvestar Duda je na sjednici gradskog vijeća s kraja 1934. postavljen na mjestu osobe koja će pomagati predsjedniku općine u vršenju mjesne policije i drugi mjesnih poslova. Vidi: SVKST, M-611/III g, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 22. X. 1934., Pres broj 1414. Dotični je ujedno bio i član uprave Jugoslavenske nacionalne omladine u Solinu. Vidi: „Naš front“, *Zov s Jadrana*, br. 15., 15. VII. 1933., 3.

³⁰⁰¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXII, 5 Duda Branko, Sig. Kzp. 847/36

³⁰⁰² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXII, 8 Ćiril Ružić i družina, Sig. Kzp. 923/36

Unatoč cenzuri događaji u Solinu izazvali su znatnu pozornost *Jadranskog dnevnika* i *Novog doba*, što je primijetio i sam CP-ov dopisnik Masovčić, koji je istaknuo da se sprovod pretvorio u „veliku političku manifestaciju hrvatskog pokreta.“³⁰⁰³ U *Jadranskom dnevniku*, naime, nalazimo na mnoštvo članaka o bezrazložnom, „groznom umorstvu“³⁰⁰⁴ ovog, kako ga je Šime Poduje nazvao, „neustrašivog borca za hrvatska narodna prava.“³⁰⁰⁵ Posebno je istaknuto da je Fradelić Gale stradao ubijen u leđa,³⁰⁰⁶ dok su posebne vijence poslali Maček i Trumbić.³⁰⁰⁷ Prema podacima ovoga dnevnika, na odru Fradelića Gale navodno je prošlo oko 20 000 ljudi, a sâm sprovod opisan je kao još jedan dokaz hrvatskog Splita.³⁰⁰⁸ Posebnim člankom od pokojnika se oprostio Ivo Čulić u ime tadašnje Hrvatske narodne omladine, ranije osnovane s ciljem zaštite hrvatstva u Splitu, koju su činili mlađi intelektualci, seljaci i radnici, napose oni iz Dalmatinske zagore.³⁰⁰⁹ Poput ostalih slučajeva, u *Novom dobu* događaj je prikazan s veće distance, iako je istaknuto veliko zanimanje građana.³⁰¹⁰ Suđenje Branku Dudi u prvoj polovici 1937., uz cenzuru, splitski je tisak također popratio u novinama.³⁰¹¹

Na kraju ovoga poglavlja ostalo nam je još pozornost posvetiti raznim HSS-ovim sukobima, kako sa svojim potencijalnim, povremenim i stalnim saveznicama (komunistima, SDS-om i hrvatskim nacionalistima – „frankovcima“ i pripadnicima i simpatizerima ustaškog pokreta), tako i onim unutarstranačkim.³⁰¹²

O odnosima s komunistima govorilo se prilikom prikaza sukoba između Gospodarske sloge i Težačkog staleškog udruženja, stoga ovdje možemo još dodati Masovčićeve izvještaje s kraja 1935. o prekinutim odnosima HSS i radnika (komunista), iako su potonji pomagali

³⁰⁰³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 16. XI. 1936. Na isti je način i u Šibeniku ubojstvo sedamnaestogodišnjeg Dragutina Belamarića u prvoj polovici 1938. tamošnja HSS pretvorila u „manifestaciju hrvatskih snaga.“ Vidi: H. MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi...“, 278.-279.

³⁰⁰⁴ „Umorstvo u Solinu“, *JD*, br. 262., 9. XI. 1936., 5.

³⁰⁰⁵ „In memoriam Paški Fradeliću“, *JD*, br. 262., 9. XI. 1936., 7.

³⁰⁰⁶ „Umoreni P. Fradelić na odru u kancelariji pristaša dra Mačka“, *JD*, br. 262., 9. XI. 1936., 6.

³⁰⁰⁷ „Žrtvi – Dr Vladko Maček“, *JD*, br. 263., 10. XI. 1936., 5.

³⁰⁰⁸ „Sa suzama i tugom ispraćen je na vječni počinak Paško Fradelić-Gale“, *JD*, br. 263., 10. XI. 1936., 6.; „Poslije sprovoda blpk. P. Fradelića-Gale“, *JD*, br. 264., 11. XI. 1936., 5.

³⁰⁰⁹ „In memoriam Pašku Fradeliću-Gali“, *JD*, br. 268., 16. XI. 1936., 7. O postojanju takve organizacije govori i Bogdan Radica navodeći da je „najgoriljiviji pristaša tog pokreta...bio mladi Ivo Čulić... vrlo aktivan u organiziranju pokreta otpora protiv splitske inteligencije oportunističkih tendencija.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*, 41.-42.

³⁰¹⁰ „Umorstvo Paška Fradelića-Gale u Solinu“, *ND*, br. 263., 9. XI. 1936., 5.; „Poslije jučerašnjeg tragičnog događaja u Solinu“, *ND*, br. 263., 9. XI. 1936., 6.-7.; „Novi podaci o tragičnom događaju na Solinu“, *ND*, br. 264., 10. XI. 1936., 4.; „Veličanstveni sprovod Paške Fradelić-Gale“, *ND*, br. 264., 10. XI. 1936., 6.; „Oprostaj sa Paškom Fradelićem-Galom na Lovrincu“, *ND*, br. 265., 11. XI. 1936., 5.

³⁰¹¹ Članci su objavljeni od 23. III. do 25. III. 1937. u *Jadranskom dnevniku* i *Novom dobu*.

³⁰¹² „No, u okviru širokoga nacionalnog pokreta, koji je organizirala Hrvatska seljačka stranka, nastoje se smjestiti sve političke grupacije, bez obzira na posebne interese.“ Vidi: Zorica STIPETIĆ – Marijan MATICKA, „Odnos selo-grad u interpretaciji intelektualaca Hrvatske u međuratnom razdoblju“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1974., br. 1., 10.

Mačekovu listu na izborima u Splitu i Primorskoj banovini.³⁰¹³ Unatoč najavama o prekidu svih kontakata komunistički su predstavnici posjetili HSS-ov narodni ples, a čitavo su razdoblje neki pojedinci zagovarali stvaranje Narodne fronte, što će biti predmet daljeg sadržaja u tekstu. S druge strane, Jablanović je isticao kako je HSS-ov cilj bio okupiti radnike oko svoje organizacije HRS.³⁰¹⁴ U tom smislu zapažen je govor Ljudevita Tomašića koji se sredinom 1938. usprotivio stvaranju jedinstvene radničke stranke u Splitu iz razloga što bi ista mogla osvojiti minimalan broj glasova, a širenjem isključivo na HSS-ov račun dovela bi do mnogih sukoba, napose u gradovima. Pozvao je, stoga, sve radnike na okupljanje oko HSS-a.³⁰¹⁵ I u razdoblju nakon prosinačkih izbora Masovčić je isticao nezadovoljstvo vođa stranke u Primorskoj banovini sa stranačkom disciplinom zbog bliskosti širih slojeva stranke prema komunističkim idejama.³⁰¹⁶

O složenom odnosu sa SDS-om govorit će se u narednom poglavlju pa ćemo se sada osvrnuti na HSS-ove odnose s hrvatskim nacionalistima koje su u Splitu predvodili Ivo Cuzzi i Edo Bulat.

Ivo Cuzzi spadao je među istaknutije mjesne pristaše Ante Trumbića pa njegovo ime nalazimo u svim fazama Trumbićeva međuratnog političkog djelovanja: od postavljanja vlastite liste na izborima 1923., preko sudjelovanja u HFSS-u, pa do pristupanja HSS-u. Cuzzi je također spadao među skupinu interniranih nakon atentata u Marseilleu. Prema navodima Vinke Bulić koje donosi Ljubo Boban već 1932. Cuzzi se zanosio idejom „slobodne hrvatske države.“³⁰¹⁷

Sukobi između Cuzzija s jedne, a Berkovića i Kaliterne s druge strane po dostupnim izvorima službeno su počeli prilikom obilježavanja četrdesete godišnjice smrti Ante Starčevića, održane 1936. U mjesnom tisku objavljena je obavijest o formiranju posebnoga Odbora kako bi se ovaj događaj što svečanije obilježio zadušnicom i posebnom komemoracijom. Odbor je predvodio Cuzzi, a ostali značajniji članovi su bili Stjepan Vukušić, Ante Trumbić [*sic*], Damjan Sokol, Rudolf Pederin i ostali.³⁰¹⁸

Po svemu sudeći Cuzzi je cjelokupno obilježavanje godišnjice odlučio provesti samostalno, bez dogovora sa mjesnim vodstvom pa su Berković i Kaliterna također putem tiska

³⁰¹³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 998., 12. XI. 1935.; pov. br. 1085., 21. XII. 1935.

³⁰¹⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1938).

³⁰¹⁵ „Velika politička konferencija HSS u Narodnom kazalištu“, *JD*, br. 114., 16. V. 1938., 6.

³⁰¹⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 262., 13. VII. 1939.

³⁰¹⁷ LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju...“, 210.

³⁰¹⁸ „Odbor za komemoraciju dra A. Starčevića“, *JD*, br. 27., 3. II. 1936., 7.; „Svečana komemoracija u počast dra A. Starčevića“, *JD*, br. 46., 25. II. 1936., 6.

pozvali stranačke pristaše na prisustvovanju zadušnici, no potom i na razilaženje uoči planirane komemoracije jer je ista priređena „bez našeg znanja, pitanja i prethodnog sporazuma.“³⁰¹⁹ Unatoč otvorenom pozivu za nesudjelovanjem Cuzzi je poručio da će se planirana komemoracija održati kako je i planirano.³⁰²⁰ Svečanoj su zadušnici tako prisustvovali i Berković i Kaliterna, a sadržaj Cuzzijeva govora s komemoracije detaljno je objavilo *Novo doba*.³⁰²¹ O sukobu je izvijestio i Jablanović, koji je držao da je ovime došlo do nove „selekcije u redovima hrvatskog pokreta u Splitu“, odvajanjem mjesnih frankovaca.³⁰²² U JRZ-ovoj *Državi* držali su da je sukob nastao zbog nesuglasica između Trumbića i Mačeka, dok je Cuzzijev potez držan pokušajem „plasiranja“ među vodeće HSS-ovce na Primorju.³⁰²³

Postojanje sukoba jasno nam je prikazano prilikom biranja uprave stranačkog vodstva u četvrti Lučac u drugoj polovici iste godine. Tom prigodom izabrani Cuzzi nije preuzeo dužnost predsjednika za četvrt Lučac zbog i dalje aktivnog spora između njega i organizacije.³⁰²⁴

Sukob se rasplamsao prigodom ponovnog obilježavanja Starčevićeve smrti godinu dana poslije prvog događaja.³⁰²⁵ Ovoga puta od istaknutijih stranačkih djelatnika u tisku je navedeno samo ime Ede Bulata, koji se također nalazio u sukobu s Berkovićem i Kaliternom.³⁰²⁶ Izostanak potonjih naglasio je i ban Jablanović u svojim izvještajima.³⁰²⁷

Sve je konačno kulminiralo Mačekom javnom izjavom objavljenom na naslovnici *Jadranskog dnevnika* u travnju 1937. o Cuzzijevom isključenju iz HSS-a, i to zbog stranačke nediscipline. Povod je bio Cuzzijev sastanak u selu Bisko³⁰²⁸, ponovno održanog bez znanja stranke i njenih predstavnika.³⁰²⁹ Cuzzi je javnom izjavom poručio da je isključenje provedeno nepravedno, a zanimljivo je što je HSS nazvao „skupnom organizacijom hrvatskog narodnog

³⁰¹⁹ „Izjava“, *JD*, br. 49., 28. II. 1936., 5.; *ND*, br. 49., 28. II. 1936., 5.

³⁰²⁰ „Starčevićeva komemoracija u Splitu“, *ND*, br. 50., 29. II. 1936., 2.

³⁰²¹ „Svečane zadušnice i komemoracija za dra Antu Starčevića“, *JD*, br. 51., 2. III. 1936., 5.; „Svečana proslava dra Ante Starčevića u Splitu“, *ND*, br. 51., 2. III. 1936., 5.

³⁰²² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1936.), 7. III. 1936.

³⁰²³ „Zakulisna borba Dr. Trumbića protiv dr. Mačeka“, *Država*, br. 4., 5. III. 1936., 4.

³⁰²⁴ „Nastavak reorganizacije pristaša b. HSS“, *ND*, br. 200., 27. VIII. 1936., 5. U *Državi* se nalazi vijest da je Cuzzi pristao na dužnost zauzvrat tražeći kandidaturu za mjesto splitskog gradonačelnika. Vidi: „Reorganizacija b. HSS u Splitu“, *Država*, br. 30., 3. IX. 1936., 4.

³⁰²⁵ „Zadušnice za dra Antu Starčevića“, *JD*, br. 45., 23. II. 1937., 6.

³⁰²⁶ „Zadušnice za dra Antu Starčevića“, *ND*, br. 50., 1. III. 1937., 3.; „Zadušnice za dra A. Starčevića u Splitu“, *JD*, br. 50., 1. III. 1937., 5.

³⁰²⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937.), 5. III. 1937.

³⁰²⁸ „Proslava dra Ante Starčevića“, *ND*, br. 94., 12. IV. 1937., 3.

³⁰²⁹ „Saopćenje predsjednika dra Mačka o odvjetniku dru Ivu Cuzzi“, *JD*, br. 89., 16. IV. 1937., 1.

pokreta, a ne stranačkom organizacijom u užem značenju te riječi.“ U tom smislu poručio je da će uvijek ostati hrvatski nacionalist, bez obzira priznaje li ga Maček za člana HSS-a.³⁰³⁰

Nakon isključenja Cuzzi se nije politički umirovio već je nastavio s djelovanjem pa je sredinom iste, 1937., najavio osnivanje mjesne Hrvatsko prosvjetno-kulturne i pripomoćne zadruge „Ante Starčević.“³⁰³¹ Po ovoj najavi žustro je reagirao Kaliterna i poručio da Cuzzi nakon isključenja nema ovlaštenje za osnivanjem ovakve ustanove³⁰³², na što je prozvani odgovorio da je dopuštenje dobio od nadležnog organa zadruge, a ne „nekog političkog vodstva“ koje nije imalo veze s ovim.³⁰³³ Prvo predstavljanje nove zadruge u javnosti bilo je obilježavanje smrti Eugena Kvaternika, događaj kojemu su, barem prema navodima u tekstu prisustvovali „Tomislav“, i Ante Trumbić!³⁰³⁴ Zadruga je također sada na sebe preuzela organiziranje zadušnice u Starčevićevu čast, a nastanak Cuzzijeve daljnje neposlušnosti doveli su do otkrića nekih ranijih podataka.³⁰³⁵

Naime, prigodom jednog sastanka u HSS-ovim prostorijama Kaliterna je poručio da je Cuzzijev izdajnički rad i „kukavičluk za vrijeme diktature i kasnije internacije (nakon atentata u Marseillesu, op. M. B.) opće poznat“, o čemu svjedoči tome što je potonji molbu za puštanjem uputio Anđelinoviću, a kasnije je za vrijeme petosvibanjskih izbora očajnički želio biti stranački kandidat.³⁰³⁶

Cuzzi je ovo pokušao negirati, no nijedna novina, izuzev *Novog doba* koje je na to samo djelomično pristalo, nije htjela objaviti demanti. Cuzziju blizak odvjetnik Paško Tomić od Anđelinovića je zatražio objašnjenje je li istina da je Cuzzi po internaciji molio za milost ili je tražio da mu (Anđelinović) omogući „samo čovječanstvo postupanje“ premještanjem iz Sandžaka u neko povoljnije mjesto. U slučaju postojanja takvoga pisma Tomić je zamolio Anđelinovića da mu pošalje njegov sadržaj te da pokuša saznati jesu li i ostali internirani pokušali napraviti iste korake kojima bi olakšali svoj položaj.³⁰³⁷

³⁰³⁰ „Izjava dra. I. Cuzzia“, *ND*, br. 90., 19. IV. 1937., 3.; *JD*, br. 91., 19. IV. 1937., 6.

³⁰³¹ „Zadruga Ante Starčević u Splitu“, *ND*, br. 161., 14. VII. 1937., 5.; „Osnivanje zadruge Ante Starčević“, *JD*, br. 162., 14. VII. 1937., 5.

³⁰³² „Osnutak zadruge Ante Starčević u Splitu“, *ND*, br. 164., 17. VII. 1937., 6.; *JD*, br. 165., 17. VII. 1937., 6.

³⁰³³ „Osnutak zadruge Ante Starčević u Splitu“, *ND*, br. 165., 19. VII. 1937., 5.; *JD*, br. 166., 19. VII. 1937., 7.

³⁰³⁴ „Zadušnice za dra Eugena Kvaternika“, *JD*, br. 237., 11. X. 1937., 5.

³⁰³⁵ „Zadušnice za dra A. Starčevića“, *ND*, br. 45., 23. II. 1938., 6.; *ND*, br. 49., 28. II. 1938., 5. Tom je prigodom Cuzzi u *Novom dobu* objavio djelomično cenzurirani tekst o Starčeviću. Vidi: „Dr. Ante Starčević“, *ND*, br. 48., 26. II. 1938., 3. Među sudionicima zadušnice naveden je i Krunoslav Bego. Vidi: „Zadušnice za dra A. Starčevića“, *JD*, br. 49., 28. II. 1938., 5. Kotarska organizacija odgovorila je tako što je već ranije organizirala zadušnicu u Starčevićevu čast. Vidi: „Za dra A. Starčevića“, *ND*, br. 40., 17. II. 1938., 5.; „Hrvatski Split odao je dostojnu počast uspomeni dra A. Starčevića“, *JD*, br. 43., 21. II. 1938., 5.

³⁰³⁶ „Javna predavanja u kancelariji HSS“, *ND*, br. 53., 4. III. 1938., 3.; „Predavanje u kancelariji HSS“, *JD*, br. 53., 4. III. 1938., 6.

³⁰³⁷ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2358, Paško Tomić Grgi Anđelinoviću, 8. III. 1938.

Školski poznanik Tomić³⁰³⁸ obratio se Anđelinoviću s dvostrukim ciljem: Cuzzijeve obrane i pokušaja kompromitiranja ostalih interniranih, u prvom redu Kaliterne i Berkovića. Anđelinović je tada kao možda i najvažnija osoba u političkom životu Splita imao značajnu ulogu u sudbini interniranih. Tadašnjeg je ministra unutarnjih poslova, naime, zanimalo Anđelinovićevo mišljenje o skupini interniranih iz Splita, a odgovor je bio da je Cuzzi „neprijateljski raspoložen prema nama“, ali ne i opasan.³⁰³⁹

U Paštrovićevoj ostavštini zbilja nalazimo na dio korespondencije koji potvrđuje intervenciju Cuzzija (i njegove supruge) za povoljnijim tretmanom, nastaloj po internaciji glavnih opozicijskih vođa u Splitu. Cuzzi je tako isticao da se politikom bavio do šestoga siječnja, a nevješanje crne zastave na kući po kraljevoj smrti pravdao je „zabrinutošću, zbunjenošću i bolešću.“³⁰⁴⁰ Pisma je Anđelinović dostavio nadležnom ministru nazivajući objašnjenja o isticanju zastave „interesantnim“, no izbjegao je jasno izreći svoju odluku o dotičnome.³⁰⁴¹

Posve suprotno Anđelinović je u odgovoru Cuzziju istaknuo kako će učiniti sve što je moguće, „naravno, ukoliko je u skladu s zakonima“, no istovremeno je poručio Cuzziju da je trebao biti „obrazriviji.“³⁰⁴² Ova korespondencija nigdje nije spominjala Berkovića ni Kaliternu što nas navodi na zaključak da oni nisu intervenirali kod Anđelinovića³⁰⁴³, a razlog više tome zaključku Cuzzijevo je neobjavljivanje spomenute korespondencije.

Isključenje iz splitske sekcije HSS-a Cuzziju je očito predstavljalo dodatan motiv da svoj pogled usmjeri prema Zagrebu. Tako je zagrebačka Uprava policije sredinom 1938. obavijestila vodstvo Savske banovine o dolasku Ive Cuzzija iz Splita, uz podsjećanje da je riječ o „istaknutom opozicionaru“ koji je ranije posjećivao Mačeka, Trumbića i ostala značajnija opozicijska lica. „Provedenim nadzorom“ utvrdilo se da se Cuzzi u Zagrebu namjeravao stalno nastaniti, a kao dodatan razlog naveo se sukob (čak i fizički) između Cuzzija i Paške Kaliterne.³⁰⁴⁴ Do preseljenja u Zagreb nije došlo jer je Cuzzi, koji je navodno pozvao na

³⁰³⁸ Sredinom 1936. održana je trideseta godišnjica splitskih maturanata iz 1906. Zanimljivo je da su se među njima nalazili: Anđelinović, Vinko Brajević Ivo Cuzzi, Damjan Sokol, Lovre Katić, Paško Tomić i Frano Zavoreo. Vidi: „Jubilej maturanta splitske gimnazije iz g. 1906.“, *ND*, br. 179., 1. VIII. 1936., 6.-7.

³⁰³⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2359, Grga Anđelinović Živojinu Laziću, 14. XI. 1934.

³⁰⁴⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2362/1-2, 2363, br. 2365/1, 19. XI. 1934., dok. br. 2364/1-2, 30. XI. 1934., Ivo Cuzzi Grgi Anđelinoviću,

³⁰⁴¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, Grga Anđelinović Živojinu Laziću, dok. br. 2360/1-2, 22. XI. 1934.

³⁰⁴² HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9, Grga Anđelinović Ivi Cuzziju, dok. br. 2361, 14. XI. 1934.

³⁰⁴³ Berković je neizravno intervenirao kod supruge Stjepana Radića, Marije, poslavši joj pismo iz Sarajeva (u kojem se, kako smo vidjeli, nalazio neko vrijeme u bolnici) gdje ju je zamolio da ga se „sjeti koji put poštom.“ Vidi: HR-HDA-815, Obitelj Radić, Kutija br. 14, 2. 4. 20. Josip Berković Mariji Radić, Sarajevo 9. XI. 1934.

³⁰⁴⁴ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 3, Inv. br 870., Uprava policije u Zagrebu Banskoj upravi Savske banovine, pov. br. 16-150/1938., 28. VI. 1938.

apstinenciju prilikom prosinačkih izbora³⁰⁴⁵, ponovno zapažen kao jedan od istaknutijih sudionika nove zadušnice održane u Starčeviću čast 1939., i sada organizirane u ime istoimene zadruge.³⁰⁴⁶

Drugi „frankovački prebjeg“ Edo Bulat najznačajniji je po djelovanju unutar Hrvatske seljačke zaštite (HSZ). Prethodno je rečeno da je Bulat pripadao *Orjuni* i SDS-u, s vremenom se priključio HSS-u, štoviše, bio je Trumbićev zamjenik na petosvibanjskim izborima u gradu Splitu, da bi uskoro naklonost počeo pokazivati prema ustaškom pokretu. Elaborat nastao nakon Drugog svjetskog rata navodi da se od 1938. Bulat počeo „idejno opredjeljivati za ustaštvo“, no u drugim izvorima već ga otprije nalazimo u tom pravcu djelovanja.³⁰⁴⁷

Tijekom prve polovice 1937. ban Jablanović u svojim je izvještajima uočio kako se u posljednje vrijeme Bulat manje pojavljivao na stranačkim sastancima i skupovima. Uzroke tome vidio je u provedenim policijskim mjerama donesenih nakon čestih ispada u javnosti ili odluci vodstva stranke koje mu je samo odlučilo ograničiti djelovanje.³⁰⁴⁸ Bulata otada pretežito nalazimo samo u djelovanju HSZ-a, što je s vremenom dovelo do sukoba s Paškom Kaliternom.

Naime, sredinom 1937. Bulat je s članovima svoje „garde“, odnosno HSZ-om napravio tri svojevrsna izleta ili „otvorena nastupa“ popraćena manjim incidentima u Mravincima, Kaštelima i Omišu. Prvo se prilikom izleta u Mravince, organiziranog bez dozvole vodstva, uz 30 članova nedolično ponašao šetajući okolo u kupaćim gaćicama [*sic*]. U Kaštelima su on i pratnja naoružani izazivali pjesmama i povicima pa je Kaliterna prema Jablanovićevim izvještajima zatražio Bulatovo isključenje iz stranke tako da dotični nije mogao pozdraviti Košutića prilikom dolaska u Split, kao ni sudjelovati u proslavi Mačekovog rođendana. Naposljetku, Bulat je svojevoljno došao u Omiš prilikom Košutićeva boravka i marširao sa 80 pristaša. Po povratku u Split, unatoč intervenciji organa vlasti, s pratnjom je marširao do HSS-ovih ureda uz poklike „Vjera u Boga i seljačka sloga“ te „Za dom uvijek spremni“. Jablanović je ujedno primijetio da su članovi HSZ-a nosili crvene kapice i palice, a Bulat, kao i u Kaštelima, kamu za pojasom.³⁰⁴⁹ Tijekom 1938. u dostupnim izvorima nisam našao na

³⁰⁴⁵ „Politika apstinencije i dr. Maček“, *JD*, br. 277., 26. XI. 1938., 4.

³⁰⁴⁶ „Zadušnice za dra Antu Starčevića“, *ND*, br. 45., 22. II. 1939., 6.; „Zadušnice za dra Antu Starčevića“, *ND*, br. 49., 27. II. 1939., 6.

³⁰⁴⁷ Prema nekim izvorima Bulat se od 1938. počeo „idejno opredjeljivati za ustaštvo.“ Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici HSS-a)

³⁰⁴⁸ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

³⁰⁴⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...srpanj 1937), 10. VIII. 1937. U arhivu *Novoga doba* nalazimo na policijsku prijavu nastalu po omiškom zboru. Njome se navodi da je Bulat bez dozvole vlasti formirao povorku od 120 lica pod „plemenskog zastavom Građanske garde“ koja je

informacije o daljnjem djelovanju HSZ-a, dok Bulatovo ime nalazimo među sudionicima jednog sastanka gradskih pristaša.³⁰⁵⁰

Mjesno vodstvo HSS-a, napose Kaliterna u više je navrata na raznim predavanjima upozoravalo na pogubnosti rada „frankovačkih emigranata“ te se borilo protiv raznih letaka kojima je, kako se isticalo, cilj bio izazivanje razdora unutar hrvatskog pokreta.³⁰⁵¹

Uz sve navedeno, mjesni HSS tijekom razdoblja 1935. – 1939. pratili su brojni unutrašnji sukobi³⁰⁵², napose oni između Paške Kaliterne i Josipa Berkovića. Aktualno je bilo i pitanje (ne)djelovanja Gradske organizacije HSS-a. Borbe unutar samog HSS-a nisu isključivo bili rezervirane za Split jer na temelju pisanju drugih povjesničara uočavamo kako su međusobne trzavice zapažene u, primjerice, Dubrovniku³⁰⁵³, osječkom području³⁰⁵⁴, Bjelovaru³⁰⁵⁵ Slavonskom Brodu (napose nakon osnivanja Banovine Hrvatske³⁰⁵⁶) i drugim mjestima. Prvo ćemo se, stoga, osvrnuti na sukob između Kaliterne i Berkovića, a potom na gradsku strukturu HSS-a i pitanje djelovanja Gradske organizacije.

Već krajem 1935. Masovčić je izvještavao o sukobu nastalom zbog osobnih ambicija između glavnog Mačekovog pouzdanika u Splitu, Paške Kaliterne,³⁰⁵⁷ i Josipa Berkovića.³⁰⁵⁸ Naime, CP-ov je dopisnik tvrdio da je Berković bio nezadovoljan Kaliterninim apsolutizmom unutar stranke zbog čega je postojala mogućnost njene podjele u više grupa. Glavni akteri sukoba imali su i različit pogled na odnose s komunistima jer Kaliterna, za razliku od Berkovića, nije želio surađivati s njima. U vezi sa sukobom, ali i s prethodno obrađenom temom

marširala do HSS-ovih prostorija. Sam Bulat nije se odazvao na policajce koji su zvali na razlaz pa je kasnije kažnjen s 5 000 dinara. Vidi: SVKST, AUND, Uprava policije Split, pov. K br 6314/37

³⁰⁵⁰ „Sastanak gradske organizacije HSS u Splitu“, *ND*, br. 132., 7. VI. 1938., 2.

³⁰⁵¹ „Iz b. HSS“, *ND*, br. 271., 18. XI. 1936., 6.; „Sa jučerašnjeg predavanja u SS“, *ND*, br. 280., 3. XII. 1937., 6.; „Izjava nar. zastupnika HSS Paška Kaliterne povodom širenja jednog lažnog pisma“, *JD*, br. 123., 26. V. 1938., 4.; „Iz Kotarske organizacije HSS“, *HG*, br. 85., 11. IV. 1939., 6.

³⁰⁵² Kako ističe Suzana Leček, novine naklonjene HSS-u svojim su pisanjem nastojali „stvoriti sliku složnog i nesavladivog pokreta“, no u stvarnosti su stranku potresali unutarnji sukobi. Vidi: S. LEČEK, „Narodni poslanik...“, 219.

³⁰⁵³ Franko MIROŠEVIĆ, „Dubrovnik i dubrovački kotar od Banovine Hrvatske do talijanske reokupacije (od rujna 1939. do rujna 1941.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53/2011., 246.

³⁰⁵⁴ S. LEČEK, „Narodni poslanik...“, 219.-225.

³⁰⁵⁵ Ž. KARAULA, „Organizacija i djelovanje...“, 564.-565.

³⁰⁵⁶ S. LEČEK, „Slavonski Brod...“, 249.-251.

³⁰⁵⁷ Elaborat o rekonstrukciji bivših građanskih stranaka na području kotara Split netočno navodi da se Kaliterna odmah po „osnivanju liste HSS“ stavio na njeno čelo u gradu Splitu pri čemu je „djelatnost širio i na okolne kotareve“ pokazavši „dosljednost u provođenju Mačekove politike.“ Sam Kaliterna opisuje se kao osoba „politički i umno nejaka“, no s „povjerenjem od pristalica HSS-a, a naročito desnog krila (stranke, op. M. B.).“ Vidi: Vidi: HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici HSS-a)

³⁰⁵⁸ Prema navodima Vinke Bulić Berković je 1932. isticao slobodu hrvatskog seljačkog naroda u federativnoj zajednici sa Srbijom, dok u prethodnoj bilješci spomenuti elaborat navodi da je dvije godine poslije dotični počeo s podrškom Paveliću. Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji); LJ. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju...“, 210.

o proslavi hrvatske himne, u Split je došao Jelašić, posebni Mačekov izaslanik kako bi smirio situaciju.³⁰⁵⁹ Prema kasnijim Jablanovićevim navodima spor je riješen dogovorom kojim je odlučeno da će Kaliterna HSS-ove poslove voditi u kopnenim, a Berković u otočnim dijelovima. Što se tiče samog Splita, dogovoreno je da će se djelovati sporazumno.³⁰⁶⁰

Na sukob se kratko osvrnuo i Ante Trumbić u svojim bilješkama te je naveo da mu se Berković žalio što Maček ima više povjerenja u Kaliternu, a ne u njega (Berkovića). Spomenuo je i prošlogodišnji događaj o izostanku svečanog dočeka Mariji Radić iz razloga što potonja nije obavijestila Kaliternu o dolasku. Berković se izrugivao da Kaliternin „štab“ čine dva umirovljenika, a samog Kaliternu nazivao je „Führerom.“ Kaliterna nije ostao dužan pa je tvrdio da Berkovićev „štab“ čine umirovljeni činovnici. Berković je navodno Mačeku najavio mogućnost povlačenja iz politike kako ne bi snosio odgovornost za Kaliternine pogreške. Trumbić je sukob držao posljedicom spora između Mačeka i obitelji Radić te je upozorio da bi u eventualnoj borbi Berković podržao (Vlatka) Radića, i tako s eventualnom novostvorenom strankom postao vođa „Radićeve Dalmacije“ naspram „nespretnog i surovog Paška“, odnosno njegove „karikature kao vođe.“³⁰⁶¹ Na prvu stječemo dojam da je Trumbić veću naklonjenost posvetio Kaliterni, no spominjanje njegove karikature, nespretnosti i surovosti pokazuje nam da možda ni jednoga ni drugoga nije držao doraslima u vodstvu HSS-a u Dalmaciji. Glasine o sukobu počele su se pojavljivati i u javnosti i mjesnom tisku³⁰⁶² pa su Berković, Kaliterna i drugi visoki stranački djelatnici demantirali njihovo postojanje te isticali potpunu suglasnost u djelovanju.³⁰⁶³

Što se tiče same organizacije stranke u Splitu i okolice, odmah ispod samog Mačekovog vodstva apsolutnu je vlast predstavljala Kotarska organizacija HSS-a Split predvođena Paškom Kaliternom. Podređena joj je bila Gradska organizacija HSS, a potom su dolazili odbori za pojedine gradske četvrti: Grad, Dobri, Varoš, Lučac i Manuš. Uz spomenute, postojalo je i osam

³⁰⁵⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 998., 12. XI. 1935.; pov. br. 1085., 21. XII. 1935.

³⁰⁶⁰ Masovčić je u srpnju 1936. tvrdio da spor još nije riješen. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 345., 7. VII. 1936.

³⁰⁶¹ S. MATKOVIĆ – M. TROGLIĆ, *Političke bilješke...*, sv. 2., 147.-151., bilješka (br. 78) o razgovoru s Josipom Berkovićem, Zagreb, 4. VII. 1936.

³⁰⁶² Sukobe je naročito potencirala JRZ-ov mjesni tisak koji je tvrdio da Kaliternu podržavaju Bulat, Belas, Cuzzi i Tijardović, a Berkovića Brkić, Krunoslav Bego, veći dio radništva i studenti. Vidi: „Lične borbe u redovima Mačekovaca u Splitu“, *Država*, br. 2., 20. II. 1936., 4.; „Kako se gazduje u b. H. S. S.?“, *Država*, br. 3., 27. II. 1936., 4.; „Širi sastanak pristaša b. HSS“, *Država*, br. 6., 19. III. 1936., 4. Trzavice nije propustio spomenuti ni *Zov s Jadrana*, u kojem su se posebno obrušili na Kaliternu. Vidi: „Kaliterna prema Berkoviću“, *Zov s Jadrana*, br. 4., 22. II. 1936., 4.; „Što je radio u Splitu Žiga Šol?“, *Zov s Jadrana*, br. 6., 21. III. 1936., 3.; „Kacija g. Vladimira Radića“, *Zov s Jadrana*, br. 95., 6. IX. 1938., 4.

³⁰⁶³ „Izjava“, *JD*, br. 24., 30. I. 1936., 5.; *ND*, br. 24., 30. I. 1936., 5.; „Prilike u redovima b. HSS u Splitu“, *ND*, br. 50., 29. II. 1936., 3.

mjesnih organizacija HSS-a u Splitskoj općini, i to za svako od pojedinih sela: Solina, Vranjica, Kučina, Stobreča, Žrnovnice, Mravinaca, Slatina i Kamena.³⁰⁶⁴ Djelovanje Gradske organizacije i pojedinih odbora za gradske četvrti obilježeno je sukobima i nezadovoljstvom nadležne (Kotarske) vlasti.

Kada su točno formirani odbori za pojedine gradske četvrti, nije jasno navedeno, no do njihove reorganizacije došlo je u kolovozu 1936.³⁰⁶⁵ prilikom boravka posebnog Mačekovog izaslanika Jakova Jelašića, koji je došao kako bi, prema pisanju mjesnog tiska, izgladio neke nesporazume nastale među pristašama stranke. U tome je, navodno, u potpunosti uspio, iako je Masovčić, primjerice, očekivalo da bi na sastancima moglo eskalirati nezadovoljstvo.³⁰⁶⁶ Kako je sada izgledala struktura po pojedinim četvrtima, pokazuje sljedeća tablica u kojoj su podatci o zanimanjima pojedinih odbornika uzeti iz tiska, iako u nekim slučajevima nedostaju.

³⁰⁶⁴ „Sastanak mjesnih organizacija HSS iz odlomaka splitske općine“, *JD*, br. 160., 11. VII. 1938., 5.

³⁰⁶⁵ Reorganizacija u četvrtima Grad, Dobri, Varoš i Lučac najavljena je u mjesnom tisku. Vidi: „Iz kancelarije pristaša dra Vladka Mačeka“, *JD*, br. 196., 24. VIII. 1936., 6.

³⁰⁶⁶ „Boravak izaslanika dra Mačka, prof. Jelašića, u Splitu i okolici“, *JD*, br. 201., 29. VIII. 1936., 5; AJ, fond 38, Predsjedništvo Ministarskog Saveta – Centralni Presburo, 42-12, Dopisnik CPB Split 26. VIII. 1936..

Tablica LXV: sastav uprave vodstva HSS-ovih četvrti.³⁰⁶⁷

Ime četvrti/sastav	Grad	Dobri	Varoš	Lučac	Manuš
Predsjednik	Jakov Čulić (veletrgovac)	Vicko Radica (težak)	Duje Šore (težak)	(Ivo Cuzzi) ³⁰⁶⁸	Duje Krstulović (težak)
1. potpredsjednik	Stijepo Cviličević	Kajo Jelaska (obrtnik)	Ivan Koceić (težak)	Frane Ivanišević (težak)	Luka Čulić (radnik)
2. potpredsjednik		Šime Poduje (odvjetnički pripravnik)	Petar Stolica (radnik)	Roko Ozretić	
1. tajnik	Ljubo Budanko (pravnik)		Rudolf Pederin (odvjetnik)	Joško Bužančić (inženjer)	Josip Matušan (obrtnik)
2. tajnik	Joško Karlovac (inženjer)		Krunoslav Bego (odvjetnik)	Frane Radovniković	
1. blagajnik	Ante Božić	Silvestar Giunio (blagajnik)	Ante Keić (obrtnik)	Andrija Dvornik	Vjekoslav Roje
2. blagajnik	Josip Plečko		Mijo Lubina (umirovljenik)	Juraj Filipović	

Uz spomenuta vodstva za pojedine četvrti, otvorilo se pitanje i tko će voditi Gradsku organizaciju stranke. Jedna skupina držala je da o tome mogu odlučiti samo predsjednici, potpredsjednici, tajnici i blagajnici četvrti, dok su drugi držali da svi članovi odbora gradskih okružja mogu birati, bez obzira koju dužnost obnašali.³⁰⁶⁹ Početkom rujna u Jelašićevu i Šutejevu prisustvu izabrana je uprava Gradske organizacije HSS koju su činili: predsjednik Duje Krstulović (težak), potpredsjednici Jakov Čulić (veletrgovac), Frane Ivanišević (težak) i Rudolf Pederin (odvjetnik), tajnici Šime Poduje (odvjetnički pripravnik), Joško Karlovac (inženjer) i Ljubo Budanko (pravnik), te blagajnici Krunoslav Bego (odvjetnik) i Joško Bužančić (inženjer).³⁰⁷⁰ Članovima odbora automatski su postali svi ostali članovi mjesnih

³⁰⁶⁷ „Nastavak reorganizacije pristaša b. HSS“, *ND*, br. 200., 27. VIII. 1936., 5.; „Reorganizacija pristaša b. HSS u Splitu“, *JD*, br. 199., 27. VIII. 1936., 5.; „Reorganizacija pristaša b. HSS za okružje Grad“, *JD*, br. 200., 28. VIII. 1936., 5.; „Izabrana je gradska izborna organizacija b. HSS“, *JD*, br. 207., 5. IX. 1936., 5.

³⁰⁶⁸ Na mjesto predsjednika organizacije Lučac trebao je biti Ivo Cuzzi, no zbog spora s vrhom organizacije mjesto je privremeno ostalo neupražnjeno.

³⁰⁶⁹ „Prof. Jelašić otputovao u Dubrovnik“, *ND*, br. 202., 29. VIII. 1936., 6.

³⁰⁷⁰ U radu koji proučava djelovanje HSS-a na području Dubrovnika povjesničar Franko Mirošević veliki je broj izabranih stranačkih djelatnika (primjerice, po dva potpredsjednika, blagajnika i tajnika) držao dokazom da su se stranački sukobi rješavali „kompromisom“ bez „radikalnog čišćenja u organizaciji“, odnosno da je u slučaju Dubrovnika svaka od obiju struja zadržala svoje pozicije. Takvo bismo razmišljanje svakako mogli primijeniti i na izbor Gradske organizacije HSS-a u Splitu koja je sadržavala po tri potpredsjednika i tajnika, odnosno dva blagajnika. Vidi: Franko MIROŠEVIĆ, „Hrvatska seljačka stranka u dubrovačkom kotaru 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 3., 882.-883.

organizacija stranke.³⁰⁷¹ Jelašić je u razgovoru za mjesni tisak naglasio da ponekad pristaše stranke same predlažu neke ideje koje nisu u skladu s načinom kako se provodi HSS-ova organizacija, ali i da ponekad gledaju osobne interese. Unatoč „manama“ izrazio je nadu da će u budućnosti Split zauzeti mjesto koje mu pripada.³⁰⁷²

Uočljivo je kako nigdje, ni u vodstvu Gradske organizacije, a ni u pojedinim četvrtima ne nalazimo na Ivu Čulića, jednog od najistaknutijih HSS-ovih pripadnika još od 1920-ih, kada se stranka uopće formirala u samom gradu. Čulić je, stoga, preko tiska poručio da je zbog rada u Seljačkoj slozi bio protiv svoje kandidature, a ujedno je poručio i da se mnogi „po starom građanskom načinu“ natječu za vodeće pozicije u političkom dijelu što dovodi do sukoba, bez interesa za ideološkom izgradnjom u drugim HSS-ovim organizacijama.³⁰⁷³

Već krajem iste godine Jelašić je ponovno posjetio Split te sudjelovao na HSS-ovom sastanku održanom za četvrt Dobri. Tada je izjavio kako je potrebno da on sâm manje govori na sastancima, a više slušatelji. Njegov boravak navodno je doveo do uspjeha u novom broju članova i pretplatnika za *Seljački dom*.³⁰⁷⁴ Sastanci su održani i u ostalim četvrtima pa saznajemo da je na Lučcu dužnost predsjednika preuzeo Frane Ivanišević.³⁰⁷⁵ Nezadovoljan postojećim stanjem Kaliterna je s druge strane poručivao kako je potreba jača organizacija i življi rad, te da nije dovoljno samo pristupiti u organizaciju, već i vanjskim načinom pokazati pripadnost istoj.³⁰⁷⁶ Iako su novine govorile o suglasnosti i jednoglasnosti, na sastanku pristaša za Lučac konstatalo se da je samo 30 % Lučana koji su glasovali za Mačeka zbilja bilo upisano u stranku.³⁰⁷⁷ Slično je rečeno i na sastanku pristaša u Varošu i Lučcu održanom u prvoj polovici 1937. kada je tajnik Pederin utvrdio da bi se sistematskim radom moglo još više postići.³⁰⁷⁸

U tisku su se također nalazile manje kritike prema vodećem dvojcu Gradske organizacije Krstulović-Ivanišević zbog izostanka stranačke discipline, vidljive prilikom pojave raznih poklika tijekom Radićeve komemoracije.³⁰⁷⁹ Kotarska organizacija (a s njome vjerojatno i samo

³⁰⁷¹ „Izabrana je gradska izborna organizacija b. HSS“, *JD*, br. 207., 5. IX. 1936., 5.

³⁰⁷² „Prof. J. Jelašić o svom boravku u Dalmaciji“, *JD*, br. 208., 7. IX. 1936., 5.

³⁰⁷³ „Povodom izbora b. HSS u Splitu“, *JD*, br. 213., 12. IX. 1936., 7.

³⁰⁷⁴ „Prije će se Velebit pretvoriti u more...“, *JD*, br. 286., 8. XII. 1936., 6.; „Ponovni boravak prof. Jakova Jelašića u Splitu“, *JD*, br. 289., 11. XII. 1936., 6.

³⁰⁷⁵ „Sastanci b. HSS u Splitu“, *ND*, br. 296., 18. XII. 1936., 6.; „Širi sastanak članstva mjesne organizacije b. HSS – Veli Varoš“, *JD*, br. 295., 18. XII. 1936., 6.; „Skupština b. HSS na Lučcu“, *ND*, br. 299., 22. XII. 1936., 6.; „Širi sastanak pristaša b. HSS iz Manuša“, *JD*, br. 297., 21. XII. 1936., 6.; „Skupština mjesne org. b. HSS Lučac dne 21 prosinca 1936“, *JD*, br. 298., 22. XII. 1936., 6.

³⁰⁷⁶ „Put g. prof. Jelašića po Dalmaciji“, *ND*, br. 287., 8. XII. 1936., 6.

³⁰⁷⁷ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXII, 14 Paško Kaliterna i Josip Berković, Sig. Kzp. 69/37

³⁰⁷⁸ „Širi sastanci pristaša b. HSS u Velom Varošu i na Lučcu“, *JD*, br. 53., 4. III. 1937., 7.; „Vrlo uspješni sastanci pristaša b. HSS“, *JD*, br. 54., 5. III. 1937., 7.

³⁰⁷⁹ „Zadušnice za blpk. Vođu i Učitelja Stj. Radića“, *JD*, br. 184., 9. VIII. 1937., 6.

vodstvo stranke) također je bila nezadovoljna Krstulovićevim vodstvom o čemu nam najbolje svjedoči vijest objavljena u mjesnom tisku krajem 1937. da Krstulović već „duže vremena“ (op. M. B.) ne vrši dužnost predsjednika Gradske organizacije.³⁰⁸⁰ U prvoj polovici iduće godine zabilježena je i Ivaniševićeva smrt, uz zabilješku da je pokojni „donedavno“ vršio dužnost potpredsjednika Gradske organizacije.³⁰⁸¹ Možemo primijetiti i da je sva važnija zbivanja u gradu, proslavu Mačekovog rođendana, održavanje stranačkog plesa, obilježavanje zadušnica i drugo organizirala Kotarska organizacija HSS.³⁰⁸² Ipak, čitavo vrijeme dužnost je tajnika Gradske organizacije vršio Šime Poduje, jedini od vodećih članova koji je i dalje ostao na svojoj poziciji.

Mjesna Seljačka sloga putem tiska poručila je kako su pojedinci pogrešno tumačili program hrvatskog seljačkog pokreta stvaranjem „ličnih pristaša i grupica“ u stranci, što je bilo u suprotnosti s njenom ideologijom. Izražena je nada da će rad HSS-a u Splitu krenuti u ispravnom pravcu.³⁰⁸³

Nakon zatišja i izostanka bilo kakvih vijesti situacija se pokušala promijeniti sredinom 1938. organiziranjem sastanka Gradske organizacije u Splitu na kojemu je predsjedavajući Giunio istaknuo potrebu biranja nove uprave splitske organizacije nakon što je stara „bila svojevremeno sa strane stranačkog vodstva raspuštena.“ Posebno je upozorio na potrebu složnosti, „naročito važne u Splitu, gdje su se koji put javljali sporovi i trvenja.“ Pojedini sudionici u diskusiji su isticali potrebu pridržavanja uputstava stranačkog vodstva, odnosno veći broj seljaka i radnika, dok je Šime Poduje jasno poručio da se treba isključivo raditi prema uputama vodstva. Naposljetku je u kandidatski odbor izabran dodatan broj radnika i seljaka pa se njegov broj povećao na 70, a cilj mu je bio sazvati skupštinu svih članova u Splitu s ciljem izabiranja nove uprave.³⁰⁸⁴ Nezadovoljstvo je prema više puta citiranom „dobrom prijatelju“ Mihe Kreka unutar splitskog HSS-a sve više raslo, a navodno ga je potencirao Tartaglia.³⁰⁸⁵ Po svemu sudeći, do formiranja Banovine Hrvatske ovakav sastanak nije se sazvaio pa ponekad samo saznajemo o postojanju djelatnika Gradske organizacije HSS-a.³⁰⁸⁶

³⁰⁸⁰ „Iz Kotarske organizacije HSS – Split“ *JD*, br. 296., 21. XII. 1937., 6.

³⁰⁸¹ „Frane Ivanišević pk. Stipe“, *JD*, br. 37., 14. II. 1938., 5.

³⁰⁸² „Hrvatski Split odat će dostojnu počast vodji i učitelju Stjepanu Radiću“, *JD*, br. 178., 1. VIII. 1938., 5.; „Split u počast Lipanjskim žrtvama“, *ND*, br. 139., 16. VI. 1939., 6.; „Svečane zadušnice za Lipanjske žrtve“, *ND*, br. 142., 20. VI. 1939., 6.; „Sjajan uspjeh velikog hrv. narodnog plesa HSS“, *HG*, br. 31., 6. II. 1939., 5.

³⁰⁸³ „Predavanja u kancelariji HSS“, *ND*, br. 255., 3. XI. 1937., 6.

³⁰⁸⁴ „Sastanak gradske organizacije HSS u Splitu“, *ND*, br. 132., 7. VI. 1938., 2.

³⁰⁸⁵ SR-AJ-37, ZMS, 47-305, Ministar bez portfelja Miha Krek Milanu Stojadinoviću, 11. VI. 1938.

³⁰⁸⁶ „Frane Dvornik“, *HG*, br. 11., 13. I. 1939., 6.; „Sve je spremno za večerašnji veliki hrvatski narodni ples HSS“, *HG*, br. 30., 4. II. 1939., 6.

Iz svega navedenoga jasno uočavamo da je HSS bila stranka koja je na hrvatskom prostoru, pa tako i u Splitu, intenzivnim djelovanjem stekla najveću popularnost, iako ne onakvu kakvu je možda mogla doseći. Što je stranci nedostajalo za veći uspjeh u Splitu? Prije svega – Mačekov dolazak.³⁰⁸⁷ Boravci Jelašića, Košutića i ostalih nikako nisu mogli zamijeniti dolazak vođe hrvatskog seljačkog pokreta, a pojedine naposljetku nerealizirane vijesti o Mačekovom dolasku davali su dojam neozbiljnosti, što se u prvom redu misli na planiranu veliku skupštinu stranke, zakazanu za drugu polovicu 1937.³⁰⁸⁸ Mačekov dolazak u Split sasvim bi sigurno: a) suzbio utjecaj komunista; b) raskrstio s desnom strujom stranke, hrvatskim nacionalistima, c) razjasnio odnose sa SDS-om; te d) smirio unutrašnje sukobe, odnosno ojačao stranačko djelovanje. Kako do dolaska nije došlo, HSS se svakodnevno borila s ovim problemima, dodatno potenciranim stvaranjem Banovine Hrvatske.

5.12. SDS: nepoželjna HSS-ova saveznica?

Djelovanje SDS-a u ovom je razdoblju u prvom redu obilježeno razmimoilaženjem sa svojom saveznicom HSS-om tako da gotovo svi izvori, na ovaj ili onaj način, koji se odnose na SDS, u jednu ruku spominju i HSS. Elaborat o bivšim građanskim strankama navodi da je SDS imala manji broj pristaša u Splitu i Sinju te da je djelovanje Ljube Leontića, koji se zalagao za suradnju s komunistima, izazvalo nezadovoljstvo pojedinih stranačkih djelatnika.³⁰⁸⁹ Uz Leontića su među istaknutije stranačke predstavnike navedeni Mario Benzon, Jerko Aljinović, Dalibor Soldatić, Miloš Jelaska i drugi.³⁰⁹⁰ Poput obrade prethodnih stranaka, i sada ćemo se koncentrirati na neka stranačka pitanja poput: a) najznačajnijih stranačkih zbivanja, b) režimskom pritisku; c) unutrašnjim sukobima i d) odnosu stranke (Leontića) sa HSS-om.

Kada je SDS „službeno“ obnovila svoje djelovanje, prema dostupnim izvorima nije u potpunosti utvrđeno, no možemo pretpostaviti da je poput HSS-a i do toga došlo nedugo nakon petosvibanjskih izbora. U uvodnom smo se dijelu osvrnuli na raspušteni zbor SDK iz srpnja 1935., izazvan klicanjima u Pribićevićevu čast, nakon čega su na otvorenome manje govore održale vođe SDS-a, Savo Kosanović, Ljubo Leontić i Većeslav Vilder.³⁰⁹¹

³⁰⁸⁷ Nedolazak u Split često je ironizirao *Zov s Jadrana*. Vidi: „Dr. Maček putuje u Beograd“, *Zov s Jadrana*, br. 94., 17. IV. 1938., 1.

³⁰⁸⁸ „Pripreme za veliku skupštinu HSS u Splitu“, *ND*, br. 220., 22. IX. 1937., 6.; „Velike pripreme za manifestacionu skupštinu HSS u Splitu“, *JD*, br. 221., 22. IX. 1937., 6.

³⁰⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

³⁰⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Članovi općinskih odbora bivših građanskih stranaka: Odbor SDS za općinu Split

³⁰⁹¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 683., 22. VII. 1935.

Od ostalih važnijih stranačkih skupova u ovom razdoblju ističe se onaj održan u svibnju 1936., i to nakon niza odgađanja.³⁰⁹² Njemu su prisustvovali vodeći članovi stranke, Vilder i Krizman, te pripadnici mjesnog vodstva HSS-a. Policijski predstavnik nekoliko je puta prekidao govornike na spomen Pribičevićevog imena, a kada je za govornicu došao Ljubo Leontić te počeo značajnije klicati Pribičeviću, zbor je i službeno raspušten.³⁰⁹³ Pretpostavljam da je Leontićev postupak vjerojatno namjerno ostavljen za završetak zbora jer se i očekivalo njegovo raspuštanje. Stranački zbor održan u prvoj polovici 1937. ipak je u prvom redu bio zapažen po govorima koji su doveli do sukoba s mjesnim HSS-om.³⁰⁹⁴ Leontić je također tijekom 1938. održao nekoliko predavanja o događajima u Europi, s posebnim naglaskom na zbivanja u Čehoslovačkoj.³⁰⁹⁵

Smrt Svetozara Pribičevića ostavila je značajan utisak na stranačke pristaše i saveznice iz HSS-a. U mjesnom tisku prevladale su službene sućuti i osobna sjećanja u pokojnikovu čast, a od značajnijih autora ističu se Leontić, Marko Nani, Pederin, Dušan Mangjer i drugi.³⁰⁹⁶ Parastos i komemoracija održani su u mjesnom kinu i pravoslavnoj kapeli, a uz glavne SDS-ove predstavnike zapaženi su i HSS-ovi izaslanici.³⁰⁹⁷ Split se po pisanju *Jadranskog dnevnika* „dostojno odužio“ spomenu Svetozara Pribičevića.³⁰⁹⁸ Takvo pisanje (HSS-ovog tiska) Masovčić je držao smišljenim, sve kako bi se stekao dojam da se radilo o „općoj narodnoj žalosti.“³⁰⁹⁹ I u kasnije razdoblju godišnjica smrti obilježavala se komemoracijama i prigodnim tekstovima objavljivanima u splitskom tisku, no ponekad s djelomičnom cenzurom.³¹⁰⁰

³⁰⁹² „Konferencija SDS neće se održati dana 13 ov. mj.“, *JD*, br. 84., 9. IV. 1936., 6.

³⁰⁹³ SR-AJ-38, 13-45, Dopisnik CPB Split, telefonski izvještaj, 17. V. 1936. Mjesni je tisak vjerojatno zbog cenzure samo kratko izvijestio o održanom zboru. Vidi: „Skupština b. Samostalne demokratske stranke“, *ND*, br. 115., 18. V. 1936., 5.; „Konferencija Samostalnih demokrata u Splitu“, *ND*, br. 116., 19. V. 1936., 6.; „Konferencija b. SDS u Splitu“, *JD*, br. 115., 18. V. 1936., 5.

³⁰⁹⁴ „Manifestacioni zbor b SDS“, *Novo doba*, 50., 1. III. 1937., 3.

³⁰⁹⁵ „Proslava Samostal. demokrata“, *ND*, br. 128., 1. VI. 1938., 5.; „Dr. L. Lenotić o narodnom sporazumu“, *ND*, br. 215., 14. IX. 1938., 3.

³⁰⁹⁶ „Žalost Splita za Svetozarom Pribičevićem“, *JD*, br. 217., 17. IX. 1936., 5.; „Split za Svetozarom Pribičevićem“, *JD*, br. 218., 18. IX. 1936., 6.; „Odjek smrti Svetozara Pribičevića u Splitu“, *ND*, br. 218., 17. IX. 1936., 5.; „In memoriam Svetozaru Pribičeviću“, *JD*, br. 219., 19. IX. 1936., 3.; „Smrt Svetozara Pribičevića“, *ND*, br. 218., 17. IX. 1936., 2.; „Sažalnice“, *ND*, br. 219., 18. IX. 1936., 2.; „U spomen Svetozaru Pribičeviću“, *ND*, br. 220., 19. IX. 1936., 2.

³⁰⁹⁷ SR-AJ-37, ZMS, 9-48, Opšta politička pitanja, „Politički pregled“ od 6. X. 1936. Nepoznate provenijencije po banovinama. Primorska; „Komemoracija Svet. Pribičevića u Splitu“, *ND*, br. 227., 28. IX. 1936., 5.

³⁰⁹⁸ „Split se dostojno odužio Sv. Pribičeviću“, *JD*, br. 226., 28. IX. 1936., 5.

³⁰⁹⁹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 21. IX. 1936. O pisanju tiska vidi: „Smrt Svetozara Pribičevića“, *JD*, br. 216., 16. IX. 1936., 1.; „Svetozar Pribičević mrtav!“, *JD*, br. 216., 16. IX. 1936., 2.; „Svetozar Pribičević“, *ND*, br. 217., 16. IX. 1936., 2.; „Posljednji časovi Svetozara Pribičevića“, *ND*, br. 218., 17. IX. 1936., 1.; „Smrt Svetozara Pribičevića duboko je djelovala na predsjednika dra Mačka“, *JD*, br. 216., 16. IX. 1936., 2.; „Žalost za Svetozarom Pribičevićem“, *JD*, br. 217., 17. IX. 1936., 1.

³¹⁰⁰ „Svetozaru Pribičeviću“, *ND*, br. 214., 15. IX. 1937., 2.; „O godišnjici smrti Svetozara Pribičevića“, *JD*, br. 215., 15. IX. 1937., 3.; „O godišnjici smrti Svetozara Pribičevića“, *ND*, br. 218., 20. IX. 1937., 5.; „Komemoracija

Mjesna SDS svake bi godine tradicionalno održala stranačku zabavu, ipak manje zapaženu, a po svemu sudeći i posjećenu u odnosu na razne plesove svoje saveznice iz SDK. Zabave su često posjetili i pojedini izaslanici iz raznih hrvatskih društava i samog HSS-a, no u potonjem slučaju nikada to nije bilo u najjačem sastavu, čime se u prvom redu misli na izostanak Paške Kaliterne.³¹⁰¹ Na planiranom plesu 1938., primjerice, pozvan je i sam Trumbić, koji se pozivu nije odazvao.³¹⁰²

Poput HSS-a, i SDS je tijekom ovoga razdoblja doživljavala određene pritiske vladajućeg režima. Uz raspuštanje zborova ističe se događaj iz prve polovice 1937. kada je u SDS-ovom uredu održan jedan neprijavljeni sastanak, na kojem su po Jablanovićevim riječima sudjelovali „filokomunistički elementi.“ Upravo je izostanak prijave sastanka bio povod policiji da zatvori SDS-ov ured i zabrani mu daljnji rad.³¹⁰³ Ured je ponovno otvoren tek nakon što je banu Primorske banovine posebna delegacija „lično ispravnih građana“ obećala da se isti sastanci više neće ponoviti.³¹⁰⁴ Po pisanju mjesnog tiska deputaciju su činili istaknuti SDS-ovci Marko Nani i Frane Aljinović.³¹⁰⁵

Pod pojmom „unutrašnji sukobi“ u SDS-u zapravo se misli na sredinom 1936. nastalu oštru javnu polemiku između Ede Bulata i Ljube Leontića.³¹⁰⁶ Povod polemici formalno se vodio oko sudskog spora u kojem su na suprotnim stranama bili spomenuti (odvjetnici), a rasprava je s odvjetničkog prešla na političko i osobno polje. Leontić je, naime, optuživao Bulata za širenje kompromitirajućih letaka, što je potonji odbacio. Dotičući se članstva u *Orjuni*, obojica su umanjivala svoju prethodnu ulogu.³¹⁰⁷ Važnije, Bulat je javno obznanio pripadnost HSS-u, a to je po Leontiću učinio već prije kako bi stekao kandidaturu te time unio razdor unutar SDS-a.³¹⁰⁸ Inače, zanimljivo je Bulatovo objašnjenje da pripadnost HSS-u dolazi

sv. Pribićevića u kinu *Tesla*“, *JD*, br. 219., 20. IX. 1937., 5., 8.; „Komemoracija Svetozara Pribićevića“, *ND*, br. 221., 21. IX. 1938., 5.

³¹⁰¹ „Uspjeh zabave b. SDS“, *JD*, br. 28., 3. II. 1937., 5. „Veliki uspjeh zabave SDS“, *ND*, br. 31., 7. II. 1938., 6.; „Veliki uspjeh demokratske zabave“, *JD*, br. 31., 7. II. 1938., 7.; „Uspjeli ples SDS“, *ND*, br. 37., 13. II. 1939., 7.

³¹⁰² SVKST, AAT, M 588/57, Pozivnica, 27. I. 1938. Najavljenoj zabavi za tu godinu *Vihor*, glasilo *Zbora*, ironiziralo je napore SDS-a. Vidi: „Tamo, amo...“, *Vihor*, br. 2., 24. I. 1938., 4.

³¹⁰³ U *Novom dobu* objavljena je odluka upravitelja policije Magazina o zatvaranju SDS-ove kancelarije iz razloga što se u njoj održala neprijavljena i neodobrena „konferencija političkog karaktera“, što je bilo u suprotnosti s uvjetima koji su dopustili uopće otvaranje kancelarije u listopadu 1936. Vidi: „Zatvaranje izborne kancelarije b. SDS“, *ND*, br. 36., 12. II. 1937., 6.

³¹⁰⁴ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

³¹⁰⁵ „Zabranjen rad izbornoj kancelariji b. SDS“, *JD*, br. 36., 12. II. 1937., 5.; „Za dozvolu rada izbornoj kancelariji b. SDS u Splitu“, *JD*, br. 36., 12. II. 1937., 6.; „Dozvoljen rad b. SDS u Splitu“, *JD*, br. 44., 22. II. 1937., 6.

³¹⁰⁶ Više o Leontiću vidi u: S. MATKOVIĆ, „Ljubo Leontić...“, 71.-83

³¹⁰⁷ Pojam „batinaši“ označavao je bivše pripadnike *Orjune*. Vidi: S. MATKOVIĆ, „Ljubo Leontić...“, 72.-73.

³¹⁰⁸ „Izjava“, *ND*, br. 116., 19. V. 1936., 6.; *JD*, br. 116., 19. V. 1936., 3.; „Izjava dr. Ede Bulata“, *ND*, br. 117., 20. V. 1936., 6.; *JD*, br. 117., 20. V. 1936., 3.; „Još jedna izjava“, *ND*, br. 118., 21. V. 1936., 6.; *JD*, br. 118., 21.

iz „idejne prirode“³¹⁰⁹, dok je na drugome mjestu naveo da je „postepeno evoluirao u politici“.³¹¹⁰ Na polemiku se osvrnuo i Masovčić tumačenjem da je između ove dvojice splitskih odvjetnika, ranijih političkih istomišljenika, postojao davni antagonizam, koji je tek sada „u gruboj formi“ izbio u javnost.³¹¹¹ Po JRZ-ovoj *Državi* sukob je pokazao „svu žalost političkih prilika u hrvatskom dijelu naroda.“³¹¹²

Na kraju ovoga poglavlja ostaje nam osvrnuti se na kompleksan odnos i sukob između Ljube Leontića i mjesnog HSS-a, odnosno njezinog vođe Paške Kaliterne. Jedan od sukoba vodio se oko pitanja moguće suradnje s komunistima. Naime, Leontić se svojski zalagao za spomenuto i inicirao osnivanje tzv. Pučke fronte te je od isprva „prikrivenih“ lijevih skretanja s vremenom počeo „otvorenije“ zagovarati takvu suradnju.³¹¹³ Takvoj kombinaciji oštro se čitavo vrijeme protivio Paško Kaliterna.

Ban Primorske banovine detaljnije je izvijestio o nizu sukoba nastalih u veljači 1937. pa je SDS-ov sastanak, koji je doveo do privremenog zatvaranja stranačkog ureda, držao pokušajem nastavka ranije Leontićeve akcije okupljanja šireg fronta demokratskih snaga. U istome je periodu Leontić sudjelovao i na URSSJ-ovom plesu, a budući da su na istome mjestu zapaženi i neki gradski i komunistički predstavnici, Kaliterna je navodno javno konstatirao da su protiv HSS-a svi: općina, komunisti, policija i Orjuna. Naposljetku, sukob je eskalirao na SDS-ovom zboru kada je glavni govornik Ljubo Leontić pred 1 000 okupljenih, među kojima su se nalazili i HSS-ovi delegati Karlo Krstulović i Krunoslav Bego, po Jablanovićevim riječima „uglednim predstavnicima koji nisu odlučni u mjesnom vodstvu HSS-a“, demantirao navode da je SDS sklopila savezništvo s komunistima i policijom te poručio da će prisutni ostati vjerni Mačeku i slozi SDK. Ipak, konstatacijom da Dalmaciju vode „nepismeni ljudi“³¹¹⁴ po

V. 1936., 7.; „Odgovor na još jednu izjavu“, *ND*, br. 120., 23. V. 1936., 3.-4.; „Moja konačna izjava“, *ND*, br. 121., 25. V. 1936., 3.; *JD*, br. 121., 25. V. 1936., 3., 6.; „Moj konačni odgovor“, *ND*, br. 123., 27. V. 1936., 7.-8.; *JD*, br. 123., 27. V. 1936., 6.

³¹⁰⁹ „Odgovor na još jednu izjavu“, *ND*, br. 120., 23. V. 1936., 3.-4.

³¹¹⁰ „Moj konačni odgovor“, *ND*, br. 123., 27. V. 1936., 7.-8.; *JD*, br. 123., 27. V. 1936., 6.

³¹¹¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 7., 25. V. 1936.

³¹¹² „Splitske afere“, *Država*, br. 18., 11. VI. 1936., 4.

³¹¹³ I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 194.-196.; S. MATKOVIĆ, „Ljubo Leontić...“, 74.-76.; Negativno mišljenje o Leontiću imao je Bogdan Radica koji je vjerovao da je Leontićevo približavanje komunizmu došlo iz oportunističkih razloga, odnosno iz želje za vlašću. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*, 62.

³¹¹⁴ U *Jadranskome dnevniku* citirane su Leontićeve riječi da okupljeni „ne trpe ničiju diktaturu, ni malu ni veliku, a najmanje ne nepismenu.“ Zanimljivo je i njegovo isticanje da se stranka, kada se borila za jugoslavenstvo, borila radi Hrvata, te se protivila „lažnom jugoslavenstvu.“ Vidi: „Skupština Samostalnih demokrata“, *JD*, br. 50., 1. III. 1937., 5. *Novo doba*, manjim dijelom cenzurirano, navelo je sljedeće Leontićeve riječi: „U ovom uzburkanom vremenu kada naš narodni brod treba vješta kormilara ne može da njegovim kormilom upravlja onaj koji nije kadar da to kormilo drži.“ Vidi: „Manifestacioni zbor b SDS“, *Novo doba*, 50., 1. III. 1937., 3.

Jablanoviću je u „u suviše jasnim aluzijama“ ciljao na vodeće mjesne HSS-ovce, odnosno samog Kaliternu.³¹¹⁵

Na ove optužbe Kaliterna je uzvratio pa se na nizu sastanaka u Splitu i okolici obarao na mjesni SDS.³¹¹⁶ Uzrok sukoba Jablanović je vidio u različitim Leontićeveim i Kaliterninim ambicijama povodom najavljenog održavanja gradskih izbora u Splitu, a posljedica je bila HSS-ovo ignoriranje SDS-ovog plesa.³¹¹⁷ Situacija se privremeno primirila barem do iduće, 1938., no tada je eskalirala u još jačem obliku.

Jablanović je u svojim izvještajima isticao da HSS drži primat u Splitu te da SDS ima „vrlo malo pristaša u građanstvu, a u seljaštvu još manje.“³¹¹⁸ Leontić i dalje nije odustajao od stvaranja Pučke fronte pa je na povratku iz Zagreba u ožujku 1938. isticao kompaktnost unutar SDK u Splitu i dogovorenu suradnju s radnicima.³¹¹⁹ Štoviše, uskoro su uslijedile SDS-ove konferencije na kojima se bez uočljive prisutnosti HSS-ovih predstavnika isticala potreba organiziranja svih demokratskih elemenata u državi.³¹²⁰

Nedugo nakon ovoga održana je velika konferencija HSS-a, koja je po *Jadranskom dnevniku* s 3 000 nazočnih bila „puni dokaz snage i čvrstoće hrvatskih redova u hrvatskom Splitu.“ Glavni govornik Ljudevit Tomašić oštro je kritizirao pokušaj stvaranja „pučkog fronta“. Na samog se Leontića Tomašić obrušio naglašavanjem kako je „neumjesno“ kada Pučku frontu propagiraju ljudi bez potpore i socijalnoga osjećaja, napose u prošlosti, „i to ne radi ideje same, nego radi sebe osobno.“ Pri tome su vođeni ciljem „cijepanja“ složnih hrvatskih redova, koji se neće „pomutiti megalomanskim ispadima pojedinaca.“ Na ove riječi nazočne SDS-ove pristaše upadicama su ometale Tomašićev govor.³¹²¹

Ponovno po Jablanovićevim navodima umalo je došlo i do fizičkog sukoba između mjesnih HSS-ovaca s jedne, a SDS-ovaca i ljevičara s druge strane. Bez obzira na Tomašićeve kritike Leontić je i dalje u više navrata držao predavanja kojima je nastavljao svoju politiku

³¹¹⁵ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

³¹¹⁶ Primjerice, na sastanku općinske organizacije HSS u Gatima Kaliterna je rekao da je svima poznato što je rekao „general bez vojske“ (Leontić, op. M. B.) na skupštini u Splitu i, u prenesenom značenju, poručio da se čamac (SDS) može odijeliti od velikog broda (HSS-a), no da će time zapečatiti svoju sudbinu. Vidi: „Sastanak općinske organizacije HSS u Gatima“, *Jadranski dnevnik*, br. 57., 9. III. 1937., 5.

³¹¹⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

³¹¹⁸ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1938).

³¹¹⁹ „Dr. Lj. Leontić o aktualnim političkim pitanjima“, *ND*, br. 54., 5. III. 1938., 3.; *JD*, br. 54., 5. III. 1938., 3.

³¹²⁰ „Konferencija samostalnih demokrata u Splitu“, *JD*, br. 87., 13. IV. 1938., 5.; „Za organizovanje demokracije“, *ND*, br. 94., 22. IV. 1938., 6.; „Konferencija SDS u splitskom kazalištu“, *JD*, br. 96., 25. IV. 1938., 6.; „Narodni sporazum i demokratska vladavina“, *ND*, br. 96., 25. IV. 1938., 5.

³¹²¹ „Velika politička konferencija HSS u Narodnom kazalištu“, *JD*, br. 114., 16. V. 1938., 6.

držeći manje sastanke pred posjetiteljima koji su mu uglavnom bili „radnički i omladinski ljevičarski elementi“, odnosno komunisti, tvrdio je Jablanović.³¹²² U osvrtu na Tomašićeve misli Leontić je negirao navode o svojoj nediscipliniranosti, no istaknuo je potrebu reorganizacije hrvatskog naroda, s posebnim isticanjem da članovi HSS-a nisu jedini Hrvati.³¹²³

Prozvani mjesni HSS-ovci na redovitom su tjednom sastanku jednoglasno osudili Leontićev rad kojim se „ruše složni hrvatski redovi.“ Ivo Čulić upozoravao je na bliskost radničkog programa s HSS-ovim i uskratio Leontiću pravo govorenja u radničko ime, dok se Paško Kaliterna također obrušio na Leontićevo prethodno (antihrvatsko) djelovanje: jugoslavensko nacionalističko, zemljoradničko, socijalno-radikalno i napose orjunaško, koje je nakon svih propalih pokušaja, i mizernog broja SDS-ovaca u Splitu, dovelo do organiziranja Pučke fronte. Potpuno je jasno, zaključio je Kaliterna, da Leontić, pripadnik „pokvarene, varljive gospode“, ne spada ni u SDS, a ni u SDK, već da ga u svojem djelovanju isključivo vodi osobna, neostvariva ambicija. Zanimljivo je i što je Kaliterna istaknuo kako SDS nema što raditi u hrvatskom Splitu! U svojem je izvještaju *Jadranski dnevnik* pozdravio Kaliternine riječi, a uočljiv je komentar kako su sastanku prisustvovali istaknuti Hrvati koji su i sami osjetili „führerstvo nekadašnjeg orjunaškog čelnika.“³¹²⁴

Javno prozivanje imalo je odjeka diljem zemlje pa je u *Novom dobu* pretiskana vijest iz *Obzora* o potrebi da se ovakvi odnosi, nastali izostankom mjesnog političkog autoriteta, prekinu intervencijom SDK-ovog vodstva, uz potrebu isticanja discipline.³¹²⁵ Prema navodima u tisku i Jablanovićevim tvrdnjama vodstvo SDK zbilja je reagiralo i zatražilo smirenje situacije.³¹²⁶ Otvorena prozivanja, ističe Stjepan Matković, pokazuju kako u Splitu po Trumbićevom odlasku „nije bilo autoriteta koji bi svojim ugledom ublažavao unutarnje sukobe.“³¹²⁷

Valja napomenuti da je u spomenutom govoru Kaliterna tvrdio da se Leontić za vrijeme diktature „krio“ u lovačkom društvu u prisutnosti Todorčevića i Račića.³¹²⁸ U prilog toj tvrdnji

³¹²² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1938).

³¹²³ „Konferencija SDS u Splitu“, *ND*, br. 116., 18. V. 1938., 3.

³¹²⁴ „Odgovor hrvatskog nar. zastupnika Paška Kaliterne dru Leontiću“, *JD*, br. 118., 20. V. 1938., 4.; br. 119., 21. V. 1938., 5. *Jadranski dnevnik* također je donosio isječke iz zagrebačkog i osječkog tiska koji su govorili protiv Leontićeve pučke fronte. Vidi: „*Hrvatski dnevnik* o stavu dra Leontića“, „Staza na koju mi Hrvati ne ćemo i ne možemo“, *JD*, br. 118., 20. V. 1938., 4.

³¹²⁵ „O odnosima SDK u Splitu“, *ND*, br. 115., 17. V. 1938., 3.

³¹²⁶ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...svibanj 1938.); „Danas će biti održana sjednica vodstva SDK“, *JD*, br. 119., 21. V. 1938., 2.; „SDK povodom spora sa drom Leontićem“, *ND*, br. 119., 21. V. 1938., 2.

³¹²⁷ S. MATKOVIĆ, „Ljubo Leontić...“, 75.

³¹²⁸ „Odgovor hrvatskog nar. zastupnika Paška Kaliterne dru Leontiću“, *JD*, br. 118., 20. V. 1938., 4.; br. 119., 21. V. 1938., 5.

i Leontićevo barem blagom podržavanju diktature govori nam slučaj kada njegovo ime, uz Jakšu Račića i Ivu Tartagliu nalazimo među skupinom djelatnika koje su novčano doprinijele jednoj organizaciji osnovanoj s ciljem borbe protiv širenja komunizma u Splitu!³¹²⁹

U javnim je predavanjima Lenotić i dalje isticao potrebu sloge unutar SDK, odnosno zalagao se za prikupljanje demokratskih snaga u državi kako bi se obranila demokracija.³¹³⁰ Tako je najavom prosinačkih izbora i definitivnim utvrđenjem odvojenih, ali povezanih lista HSS-a i SDS-a, zagovarao potrebu istupa pod jedinstvenom listom, koja bi uključivala i radničke predstavnike. U zaključku je vođa SDS naglasio kako ga se u posljednje tri godine proglašavalo komunistom i da je odvojeni istup posljedica tako vođene politike.³¹³¹ Navodno je postojala mogućnost da SDS ne izađe samostalno na izbore, već u suradnji sa Strankom radnog naroda, komunističkom frakcijom, no tome se po ovom izboru usprotivio upravo sam Leontiće.³¹³²

Na izborima je SDS ostvarila manje zabilježen uspjeh. Kada su isti završili, Leontića su najviše kritizirali u JRZ-ovoj *Državi* podsjećanjem na njegovo djelovanje u *Orjuni* zbog čega je nazivan i „jugoslavenskim Mussolinijem.“³¹³³ Ukratko, Leontiće je osobno simpatiziranje komunista pokušao prebaciti i na stranku, što je dovelo do velikih sukoba s HSS-om.

5. 13. Sporazum i njegovi protivnici

Stojadinovićev pad i početak intenzivnijih pregovora između novog predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića i vođe HSS-a Vladka Mačeka oko rješenja „hrvatskog pitanja“ imali su značajan odjek u Splitu i ostatku Primorske banovine. CP-ov splitski dopisnik Masovčić tako je u prvom planu isticao stvaranje „pomirljivije atmosfere“ između dojučerašnjih političkih protivnika, režimske JRZ i opozicijske HSS.³¹³⁴ Ipak, kako je isticao, ni jedna ni druga stranka nisu bile u potpunosti jedinstvene. Iako je zapaženo svojevrsno popuštanje ekstremnih stavova u pogledu rješavanja hrvatskog pitanja, čime se vjerojatno mislilo na parole o slobodnoj Hrvatskoj, unutar HSS-a postojala je skupina koja nije bila optimistična oko sklapanja

³¹²⁹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/III, 3 Ante Kliškić, Sig. Kzp. 305/31-16-III/40

³¹³⁰ „U počast dru Anti i Stjep. Radiću“, *ND*, br. 144., 22. VI. 1938., 2.; „Čestitka splitskih samostalaca dru Mačku“, *JD*, br. 165., 16. VII. 1938., 4.

³¹³¹ „Sinoćnja konferencija SDS u Splitu“, *ND*, br. 280., 30. XI. 1938., 3.

³¹³² HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/12, Ivo Vlahović-Đani, „O radničkom pokretu u Splitu 1939.-1940.“

³¹³³ „Nesuđeni jugoslovenski Mussolini“, *Država*, br 10., 6. III. 1939., 4.

³¹³⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 133, 21. IV. 1939.

sporazuma. S druge strane, dio JRZ-a protivio se eventualnom preuređenju države na federativnoj osnovi, dok su mlađe pristaše čekale na daljnja uputstva nadležnih. Najvažnije od svega, zaključio je Masovčić, čekao se Matošićev povratak iz Beograda i održavanje šire konferencije o svim događajima.³¹³⁵ Dodatan uteg JRZ-u bilo je to što je skupina protivna federalističkom ustrojstvu bila usko vezana s (Matošićevim) krilom stranke, koje je ostalo vjerno Stojadinoviću te nije prihvaćalo Cvetkovića kao predsjednika vlade i glavnog pregovarača s Mačekom.

Proslava Mačekovog rođendana 1939. sada se obilježavala u drugačijoj atmosferi. Mjesni je tisak uz potporu Kotarske organizacije HSS-a prethodno pripremao teren³¹³⁶, poseban Odbor najavljuvao je ogromnu, još nezabilježenu proslavu³¹³⁷, a i URSSJ pod komunističkim utjecajem pozvao je svoje članove na prisustvovanju ovom događaju.³¹³⁸ Također, cjelokupno Gradsko vijeće, izuzev četvorice vijećnika (Šegvića, Pržena, Katića i Kezića) odobrilo je zamolbu da se HSS-u ustupi Botičeva poljana za obilježavanje proslave.³¹³⁹

Mačekova proslava 1939. bila je važna iz dvaju razloga: prvi što je riječ bila o okrugloj šezdesetoj godišnjici, a drugi, ovog puta važniji, njezino je održavanje u vremenu dok je sâm Maček vodio završnu fazu pregovora s Cvetkovićem. Samoj proslavi Masovčić je sada posvetio popriličnu pozornost te je pisanje mjesnih dnevnih novina držao unaprijed smišljenim, s ciljem stvaranja određenog psihološkog raspoloženja.³¹⁴⁰

Proslava je u Splitu, pisao je tako Masovčić, počela u subotu predvečerje zvonjavom zvona sa splitskih crkava i odgovarajućom pucnjavom u Mačekovu čast. Grad je bio okićen hrvatskim zastavama i sijalicama s natpisom Ž(ivio) V(ladko) M(aček). Na obali je bila organizirana pučka zabavu uz prisutnost glazbe i mnoštvo naroda, paljeni su vatrometi, a u odnosu na prijašnje godine, primijetio je Masovčić, samo je nedostajala rasvjeta s obližnjih brda i otoka. Proslava je ove godine bila koncentrirana na Split u koji su čitav idući dan, u nedjelju, pristizale HSS-ove pristaše iz okolnih mjesta. Jutro je tako započelo budnicom nakon čega je

³¹³⁵ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 145., 1. V. 1939.; 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 66., 6. III. 1939.; pov. br. 110., 1. IV. 1939.; pov. br. 133., 21. IV. 1939.; pov. br. 150., 1. V. 1939.; pov. br. 170., 12. V. 1939.; pov. br. 199., 25. V. 1939.

³¹³⁶ „Hrvatski Split će najsvečanije proslaviti“, *ND*, br. 144., 22. VI. 1939., 6.; „Hrvatice i Hrvati Splita i splitskog kotara!“, *ND*, br. 153., 3. VII. 1939., 5.; „Dr. Vladko Maček“, *ND*, br. 164., 15. VII. 1939., 2.

³¹³⁷ „Manifestaciona povorka kakvu Split još nije vidio“, *ND*, br. 156., 6. VII. 1939., 6.; „Raspored velikih svečanosti“, *ND*, br. 157., 7. VII. 1939., 6.; „Posljednje upute za velike svečanosti“, *ND*, br. 163., 14. VII. 1939., 6.

³¹³⁸ „Poziv“, *ND*, br. 163., 14. VII. 1939., 6.

³¹³⁹ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. VII. 1939., Pres broj 217/39

³¹⁴⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 254., 10. VII. 1939.; 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 262., 13. VII. 1939.

uz sudjelovanje HSS-ovih predstavnika, hrvatskih društava i brojnih građana uslijedila održana svečana misa zahvalnica, dok su se cijeli dan čestitari upisivali u posebnu knjigu čestitki. Glavni dio manifestacije bila je jednosatna večernja povorka u Mačekovu čast na čijem su se čelu, uz hrvatske zastave, nalazili vodeći mjesni predstavnici: Kaliterna, Berković te Ivan Petar Mladineo, poseban Mačekov zastupnik. Prema Masovčićevim riječima, povorku je činilo između 4000 i 5000 ljudi, dok se u špaliru nalazilo oko 30 000 ljudi! Iako su uglavnom dostojanstvene manifestacije u prvom redu bile usmjerene Mačeku, slobodnoj Hrvatskoj i mogućem sporazumu, „bilo je nekoliko poklika koji su odavali prisutnost ljevičarskih elemenata“, ali i neprimjerenih elemenata, upozorio je Masovčić. CP-ov dopisnik posebno se osvrnuo na „oštre“ govore koje su Kaliterna i Berković izrekli na Botičevoj poljani. Prvi je, između ostaloga, rekao da će „vrag odnijeti JRZ i vladu u Beogradu, kao što je ranije odnio Stojadinovića“, dok se drugi osvrnuo na dosadašnju borbu Hrvata za ostvarenjem svojih političkih ciljeva, pri čemu je spomenuo i Stojadinovića i Namjesništvo. Poslije govora mnoštvo se razišlo u redu i miru uz manifestacije Mačeku.³¹⁴¹

Masovčić je u ovom izvještaju promijenio ton pisanja koji je sada postao znatno blaži. Iz ranijih izvještaja primjećujemo kako je obično u negativnom tonu izvještavao o Mačekovoj proslavi, no to ovoga puta nije bilo tako. Očito je razlog tome njegovo podržavanje mogućnosti sporazuma, što nam govori spomenuta brojka o sudionicima. Je li riječ o stvarnoj brojci ili je Masovčić ovoga puta pretjerao? Odnosno, je li ovakav broj u povorci uvijek bio podjednak prethodnih godina, što bi Masovčić prešutio i umanjio?

Izvještaje o proslavi objavili su *Hrvatski glasnik* i *Novo doba*, s tim da je potonje glasilo bilo zaplijenjeno jer je objavilo detalje Kaliterninog i Berkovićevog govora.³¹⁴² U dijelovima koji nisu bili zaplijenjeni uočavamo oduševljenje Brajevićevog dnevnika i isticanja kako je Split „spontano, veličanstveno i zanosno manifestirao svoje žarke rodoljubne osjećaje.“³¹⁴³

Preostaje nam još osvrnuti se na glavne protivnike eventualnog sporazuma Cvetković – Maček. U Splitu su nezadovoljnike predvodili više puta spomenuti političari: Vladimir Matošić, bivši gradonačelnik i aktualni narodni poslanik grada Splita, predsjednik Mjesnog i Sreskog odbora JRZ; Branko Radica, bivši član JNS-a, a prije nešto manje od godinu dana istaknuti JRZ-ovac u Splitu, autor djela *Novi Split*; te Oskar Tartaglia, istaknuti član bivše Jugoslavenske narodne stranke, nacionalist i autor *Veleizdajnika*. Svatko od njih imao je svoje razloge zbog

³¹⁴¹ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 271., 17. VII. 1939.

³¹⁴² AJ, fond 38, Predsjedništvo Ministarskog Saveta – Centralni Presburo, 41-11, Dopisnik CPB Split 24. VII. 1939.

³¹⁴³ „Veličanstvena proslava Dra Mačka u Splitu“, *ND*, br. 165., 17. VII. 1939., 1., 4.

kojih se protivio izmjeni unutrašnjeg stanja u državi, a zabilježen je i manji slučaj zajedničke suradnje između spomenutih.³¹⁴⁴

Kada su u javnost dospjele glasine da će spajanjem Savske i Primorske banovine Split izgubiti uloga banovinskog centra, jugoslavenski orijentirani građani, na čelu s Radicom i Oskarom Tartagliom, odlučili su se tome oduprijeti. Za drugu polovicu svibnja 1939. sazvali su konferenciju „svih jugoslavenskih grupa u Splitu“, s ciljem zauzimanja „izvjesnog stava“ prema „Mačekovim traženjima.“ Pozivajući na sastanak, Radica i Tartaglia upozorili su da je dužnost svih Jugoslavena, bez obzira na političku opredijeljenost, zajedničko djelovati i poduzeti hitnu akciju kojom bi se spriječilo ukidanje Primorske banovine i „degradiranje“ Splita. No, sami sastanak pred 70 nazočnih nije prošao glatko i jednoglasno. Skupina JRZ-ovih predstavnika, pod vodstvom narodnoga poslanika Mimice i banovinskoga tajnika Aćima Čavline,³¹⁴⁵ odbila je prisustvovati na novom zboru kojim bi se jasno i nedvosmisleno osudile pojedine stavke sporazuma, koje su izašle u javnost. Mimičina i Čavlinova grupa svoj stav temeljila je na navodima da sporazum podržava Namjesništvo i 80 % ovdašnjeg pučanstva te da im stranačka disciplina ne dozvoljava zauzimanje posebnog stava, sve dok se ne iznesu detaljnije informacije o tekstu sporazuma. Njihov stav prihvatila su i neka druga društva, pa je na kraju odlučeno da će se formirati Odbor za suradnju svih patriotskih društava u Primorskoj banovini, koji je imao višestruke ciljeve: podizati nacionalnu svijest, održavati nacionalne manifestacije, braniti nacionalne svetinje u slučajevima ugroženosti te pokrenuti jedan patriotski list. Poznatiji članovi spomenutog Odbora bili su Radica, Oskar Tartaglia, Josip Beroš, Stjepan Roca i drugi. Ujedno je dogovoreno i sazivanje novog sastanka s ciljem razmatranja daljnjih akcija.³¹⁴⁶

Nakon sastanka Radica i Tartaglia nastavili su s akcijom okupljanja istomišljenika te su održavali sastanke s pojedincima i predstavnicima jugoslavenskih društava.³¹⁴⁷ Uz održavanje sastanaka, i jedan i drugi nezadovoljstvo mogućim sklapanjem sporazuma iskazali su objavljivanjem posebnih brošura.

³¹⁴⁴ Ovdje se nećemo osvrnuti na Josipa Smodlaka koji je u svojem ranijem djelu *Jugoslovensko rješenje hrvatskoga pitanja* zagovarao stvaranje posebne Dinarske oblasti koju bi činili Dalmacija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina. Smolaka je, dakle, bio za odvajanje Dalmacije od prostora bivše Banske Hrvatske i Slavonije. Više o Smolakinom prijedlogu vidi u radovima Tonka Barčota i Hrvoja Matkovića.

³¹⁴⁵ Za dotičnoga je naknadno navedeno da je neko vrijeme bio predsjednik JRZ u Splitu. Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici JRZ-a)

³¹⁴⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 199., 25. V. 1939.

³¹⁴⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 210., 2. VI. 1939.

Oskar Tartaglia svojom brošuricom znakovita naziva *Hrvatsko pitanje* te istaknutim podnaslovima poput „Stjepan Radić je bio Jugoslaven, Slaven i Sveslaven“, „Srbi, Hrvati i Slovenci jedan su narod“, „Jugoslovenstvo nije fikcija, već stvarnost“, te „Jugoslovenstvo mora da pobijedi!“ jasno je pokazivao suprotstavljanje eventualnoj promjeni državnog stanja u zemlji. Tartaglia se najviše obarao na Mačeka, „Slovenca“, koji je po njemu „svjesno“ iskrivljavao Radićevu nauku. Osvrnuo se i na razne HSS-ove proslave u Splitu tijekom 1939., koje su po njemu (Tartaglii) hrvatstvo tražili tamo gdje ga nema. Autor je uopće negirao postojanje hrvatskog pitanja, već je držao da je riječ o socijalnom pitanju, uzrokovanom siromaštvom i glađu. U jednome trenutku poručio je i da su on i njegovi istomišljenici „pravi i iskreni Jugoslaveni, integralni i unitaristi“ koji nikako neće biti „grobari Hrvatske, Dalmacije, a pogotovo ne Jugoslavije.“ Njegova poruka bila je jasna: jugoslavenska misao, koju čine jedan narod, kralj i država, pobijedit će na kraju.³¹⁴⁸

Brošura nam pokazuje da je Tartaglia, unatoč dvadesetogodišnjem razočaranju, i dalje vjerovao u „pravo“ jugoslovenstvo, koje će jednom pobijediti, kao što je natuknuo u *Veleizdajniku* i nekim kasnijim istupima.³¹⁴⁹ Dakako, vjerovanje u takvo jugoslovenstvo potpuno je negiralo postojanje hrvatskog pitanja pa na temelju svega Oskara Tartagliu i u 1939. možemo svrstati u krug jugoslavensko unitarističkih građana Splita, rijetko preživjelih u ovom razdoblju.

Drugu brošuru objavio je Branko Radica pod nazivom *Za patriotski sporazum*. Na samom početku autor se (retorički) upitao zašto se ne bi stvorila jugoslavenska nacija kojom bi država ojačala da bi odmah potom dao i odgovor: „Mi nismo kadri naše regionalne, plemenske i vjerske diferencijacije podrediti višem cilju, uzvišenoj ideji državnog i narodnog jedinstva koja je stvorila ovu prekrasnu državu“. Po Radićinim mislima Jugoslavija i jugoslovenstvo nisu mašta, a jačanje narodnih individualiteta upravo slabi narodno i državno jedinstvo te dovodi u opasnost diobu države. Borbu Hrvata protiv neravnopravnosti i nepravdi, ali pod jugoslavenskim barjakom i idejom, držao je dobrodošlom te je jedino „ispravno jugoslavensko rješenje“ vidio u davanju širokih samouprava, ako treba i bez Mačekova sudjelovanja.

U drugom se dijelu brošure Radica osvrnuo na mogućnost okupljanja hrvatskih krajeva oko Zagreba. On se tome usprotivio obrazloženjem da je stvaranjem banovina 1929. Dalmacija

³¹⁴⁸ SR-AJ-37, ZMS, 10-59, Hrvatsko pitanje, Oskar Tartaglia – Split, *Hrvatsko pitanje*. Primjerak knjige nalazi se i u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici.

³¹⁴⁹ Primjerice, Oskar Tartaglia je u *Jadranskoj pošti* povodom sv. Duje 1932. osvrnuo se na događaje iz 1914., objavljene u zadašnjoj *Zastavi* te istaknuo da su glavni austrijski i talijanski akteri otišli, a da je „jugoslavenski Split pobijedio i ostao.“ Vidi: „Kako je proslavljen Sveti Duje godine 1914.“, *JP*, br. 106., 7. V. 1932., 11.

proširila svoje upravno područje, dok se Split izjednačio s drugim velikim gradovima u državi poput Zagreba, Ljubljane i Sarajeva. Radica je držao da bi Dalmacija, okupljanjem oko Zagreba, izgubila svoj sadašnji status, dok bi Split postao podređen Zagrebu. Iz toga razloga, držao je Radica, sporazum ne bi bio pravedan. Autor je brošuru završio podsjećanjem na „ogroman progres Splita kao centra Dalmacije“ u dvadeset godina države s porukom da će svojom dužnošću smatrati „zaštitu dalmatinskih interesa, ako treba i protiv Zagreba i protiv Beograda. Posljednje riječi brošure završavale su pozivom na čuvanje nacionalne ideje, „Aleksandrova uzvišena ideala“ i Jugoslavije.³¹⁵⁰

U jednom je dijelu brošure Radica istaknuo da ga je zagrebački tisak prozvao autonomašem. Kolika je istina u tome? Prvo možemo uočiti Radičinu bezgraničnu odanost jugoslavenskoj nacionalnoj ideji, kojoj je on i dalje ostao vjeran poslije dvadeset godina života nove države, iako je tom svom djelovanju promijenio nekoliko političkih (jugoslavenski orijentiranih) stranaka. Pogledamo li ekonomske razloge, barem teoretski, Radica je imao pravo: Split je bio centar Primorske banovine, na papiru ravnopravan s ostalih 9 centara, a nestajanjem Primorske banovine izgubio bi tu titulu te bi postao podložan nekom drugom centru, kao što su sada Splitu bili podložni drugi veliki gradovi Primorske banovine poput Dubrovnika, Šibenika, Sinja i drugih. No, situacija je u stvarnosti bila drugačija. Split i kao takav centar nije doživio razvitak kakav se od njega očekivao. Primorska banovina nakon elementarnih nepogoda, primjerice gladi, nikada nije dobila odgovarajuću državnu pomoć, a većina investicija provodila se na teritoriju bivše Kraljevine Srbije. Sve ovo išlo je u prilog HSS-u koja je svakim izborima dobivala sve veću podršku. Što se tiče posebno Splita, i dalje nisu bila riješena njegova ključna pitanja, primjerice, izgradnje Unske pruge ili sjeverne luke. U tom smislu, ekonomska promjena i gubitak titule „centra“ očito ne bi puno značio, dapače, Split bi se mogao još čvršće povezati s ostatkom hrvatskog prostora i tako prosperirati.

Radica je tako spadao u političare koji su pošto-poto željeli sačuvati dalmatinske/splitske „papirne“ interese, bez obzira koliki su oni utjecaj imali u stvarnosti. Možda bi Radicu najbolje mogla opisati narodna pripadnost „dalmatinski Jugoslaven“ ili, manje, „jugoslavenski Dalmatinac.“ Kontradiktorno je što je Radica često koristio riječ „Dalmacija“, koja teoretski nije postojala kao takva, već kao uži prostor „Primorske banovine.“ S druge strane, HSS je u svojem djelovanju ovaj prostor uvijek nazivala „Dalmatinskom Hrvatskom.“ U situaciji kada su prosinački izbori pokazali da je većina pučanstva Primorske

³¹⁵⁰ SR-AJ-37, ZMS, 10-59, Hrvatsko pitanje, Branko Radica, *Za patriotski sporazum*. Primjerak knjige također se nalazi i u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici.

banovine, a i Splita sa 80 % glasova, podržava HSS-ovu politiku i konačnu mogućnost sporazuma kojim bi se riješilo „hrvatsko pitanje“, Radičina borba bila je usamljena i nije imala znatniju podršku, kako političke elite, tako i običnog naroda koji se većinom opredijelio za sporazum.

Dušan Mangjer se u nizu članaka objavljenima u *Hrvatskom glasniku* osvrtao na protivnike sporazuma nazivajući ih neprijateljima hrvatske misli i uspoređujući njihovo djelovanje s autonomašima koji su se u prošlosti borili protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom³¹⁵¹ Spočitavao im je da su predstavnici „posebne mediteranske ideologije“ ili „nekakvog dalmatinskog regionalizma“ bez pristaša.³¹⁵² Ujedno je isticao i razloge zbog kojih Split neće biti „zakinut“ novim stanjem, već samo prosperirati u svakom pogledu te postići svoj pravi položaj.³¹⁵³ Autor je isticao da sve protivnike sporazuma vode drugi, osobni interesi pa je u Radičinom slučaju isticao kako je potonjem odgovaralo postojeće stanje jer je jedino tako mogao ostvariti svoje političke aspiracije, ako već nije uspio u onoj glavnoj – postati gradonačelnik.³¹⁵⁴

Na ovo pisanje reagiralo je uredništvo JRZ-ove *Države* koja je isticala da će Split u novoj situaciji postati grad drugoga reda u odnosu na Zagreb, odnosno izgubiti status centra banovine. Glasilo je tvrdilo da ih u isticanju ovih navoda ne vodi nikakvo autonomaštvo, već briga za materijalne i ekonomske interese grada, koji na temelju slučajeva iz povijesti Zagrebu neće biti prevelika briga. U osvrtu na Mangjera uredništvo *Države* napadalo je dotičnoga te ga nazivalo „izdajicom“ zbog napuštanja jugoslavenstva priklanjanjem Mačeku.³¹⁵⁵

Na kraju ovoga poglavlja osvrnut ćemo se još na politički gledano najznačajnijeg protivnika sporazuma, Vladu Matošiću, koji je, za razliku od nestranački aktivnog Oskara Tartagliu i tek jednog od istaknutijih članova mjesnog JRZ-a, Radicu, možda i ništa važnijeg od nekih drugih članova splitskog odbora stranke, bio bivši splitski gradonačelnik, predsjednik Mjesnog i Sreskog odbora JRZ-a i aktualni poslanik grada, barem, prema „režimskoj interpretaciji“ rezultata prosinačkih izbora.

³¹⁵¹ „Split, 18 veljače“, *HG*, br. 42., 18. II. 1939., 2.

³¹⁵² „Zagreb i Split“, *HG*, br. 90., 17. IV. 1939., 2.

³¹⁵³ „Zagreb i Split“, *HG*, br. 90., 17. IV. 1939., 2.

³¹⁵⁴ „Zagreb i Split“, *HG*, br. 95., 22. IV. 1939., 2.; „Split, 26 travnja“, *HG*, br. 98., 26. IV. 1939., 2.

³¹⁵⁵ „Zagreb i Split“, *Država*, br. 16., 19. IV. 1939., 3.; „Suvišne brige *Obzora*“, *Država*, br. 17., 3. V. 1939., 2.; „Zagreb i Split“, *Država*, br. 17., 3. V. 1939., 3.; „A sada nekoliko riječi o Dušanu Mangeru“, *Država*, br. 18., 12. V. 1949., 3.; „O političkim *moralistima*“, *Država*, br. 19., 18. V. 1939., 3.; „A kuda ovo vodi?“, *Država*, br. 21., 7. VI. 1939., 3.

Pri povratku iz Beograda u Split Matošić je morao razjasniti dvostruki odnos: prema vodstvu stranke nakon promjena u vrhu vlade, ali i prema najavljenom sporazumu s Mačekom. Na stranačkoj mjesnoj konferenciji Matošić je prvo oprezno poručio da se „Jugoslaveni, pristaše JRZ-a“ ne protive sporazumu sve dok se Cvetković bude držao programa JRZ-a. Ipak, naglasio je kako vidi „zlo u etničkom zaokruživanju teritorija“ pa se osobno zalagao za administrativnu podjelu zemlje. Konferenciju je zaključio razmišljanjem da će „jugoslavenske pristaše JRZ-a“ (op. M. B.) svoj stav zauzeti tek kada se sporazum službeno objavi.³¹⁵⁶

Kada su vijesti o sporazumu postale aktualnije, Matošić je sazvao novu konferenciju na kojoj se prema Masovčiću okupilo oko 200 članova, pretežito Matošićevih pristaša koje su zajedno s njim prošle godine zajednički ušli u JRZ. Matošić se sada otvoreno usprotivio najavljenoj reorganizaciji vrha stranke držeći da će se time Stojadinovića u potpunosti odstraniti sa svih dotadašnjih dužnosti. U pitanju sporazuma ponovno je naglasio da se ni on ni jugoslavenski nacionalisti istome ne protive sve dok se ne diraju „osnovne točke jugoslavenskog programa“, narodno i državno jedinstvo. Matošić i pristaše otvoreno su pružale podršku Stojadinoviću u borbi protiv Cvetkovića, a unatoč jednoglasnom povjerenju na konferenciji Masovčić je zapazio da su se „izvjesna lica držala pasivno.“³¹⁵⁷

Uoči konferencije u *Novom dobu* se pisalo kako je „jedna grupa poslanika iz naših krajeva, izabrana odredbama izbornog zakona“, među kojima se nalazio i Matošić, zadržala simpatije prema Stojadinoviću i dala mu podršku u djelovanju.³¹⁵⁸ U izvještaju s konferencije Brajevićev je dnevnik bio još izravniji naglasivši da sastanku nije prisustvovao veći broj članova JRZ-a. Nadalje, Matošićeve su pristaše opisane kao „toliko neznatne“ iz razloga što njihov vođa nije pravi narodni poslanik grada Splita te ne uživa „narodno povjerenje.“ Matošić je svrstan u skupinu koja je uskraćivala Hrvatima jednaka prava u državi koja zaslužuju. Zaključkom je konstatirano da se i iz Splita čuo „jedan glasić protiv prava i težnja hrvatskog naroda tobože iz želje za konsolidacijom zemlje.“³¹⁵⁹

Na napade Matošić nije ostao dužan pa je odgovorio u obliku letka, što je za posljedicu imalo nastalu polemiku između Matošića i *Novog doba*. Masovčić je napomenuo da je polemika, uz „ideološke momente“ sadržavala i razne „lične argumente.“³¹⁶⁰ Možemo dodati i

³¹⁵⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 170., 12. V. 1939.; „Konferencija naše stranke u Splitu“, *Država*, br. 17., 3. V. 1939., 2.

³¹⁵⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 221., 9. VI. 1939.; pov. br. 226., 10. VI. 1939.

³¹⁵⁸ „Konferencija g. dr. Matošića“, *ND*, br. 133., 9. VI. 1939., 2.

³¹⁵⁹ „Konferencija g. dra Matošića“, *ND*, br. 134., 10. VI. 1939., 2.

³¹⁶⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 236., 19. VI. 1939.

da je uzrok polemike bio još ranije spomenuti sukob oko zakupa Hrvatske štamparije u vlasništvu Gradske štedionice.

U letku je Matošić istaknuo da je kao jugoslavenski nacionalist Cvetkoviću dao punu potporu svjestan važnosti hrvatskog pitanja s vjerovanjem da eventualni sporazum neće dirati u „osnovne principe našeg programa: jedan narod, jedna država, jedan kralj!“ I uvodničar *Novog doba* (Brajević, op. M. B.) neko je vrijeme bio na ovoj strani, tvrdio je Matošić, no podržao je Mačeka nakon što je „poslušao glas svih patriotskih duša na hrvatskoj strani.“ Matošić je i dalje vjerovao da samo narodno i državno jedinstvo mogu spasiti Jugoslaviju, a to što se većina „hrvatskog naroda“ nije slagala s takvim stajalištem, nije mu značilo da je ono pogrešno. Kao dokaz svome razmišljanju uzeo je većinsku potporu Bajamontiju i „nacionalnu uspavanost za vrijeme austrijskog ropstva.“ Štoviše, ta dva primjera jasno su mu govorila da je „stanovište manjine ispravno i onda kada ne odgovara raspoloženju i volji većine.“ Zanimljiva je Matošićeva konstatacija da je jedinstvena Jugoslavija stvorena voljom naroda, a istom voljom je Primorska banovina dio te Jugoslavije. S tim na umu: „Ako je većina naroda u Primorskoj banovini htjela jedinstvenu Jugoslaviju u časa kada se ona stvarala i ako je ta većina svoju volju na nedvojben način izrazila, onda naknadna trenutna izmjena u raspoloženju te većine (op. M. B.) ne može da mijenja osnove opstanka ove zemlje. Pogotovo kada se zna, da se ta raspoloženja mijenjaju.“ Ova akcija, završio je svoj letak Matošić, nije „glasić“ protivan hrvatskom narodu, no, za razliku od uvodničara *Novoga doba*, u njegovom se slučaju neće dogoditi česta promjena političkoga stajališta.³¹⁶¹ Matošićevo razmišljanje pokazuje nam da je on HSS-ovu masovnu podršku držao samo „trenutnom izmjenom raspoloženja naroda“, koja se lako može ponovno promijeniti u korist jugoslavenstva.

Sada je red bio na uredništvu *Novog doba* koje je u odgovoru istaknulo da Matošić, za razliku od Mačeka i Cvetkovića, nema nikakvo ovlaštenje naroda, zbog čega njegovo odvojeno mišljenje nema posebnu vrijednost. Usporedbu na borbu protiv Bajamontija držana je lošim primjerom iz razloga što tada narodne mase još nisu bile nacionalno osviještene, za razliku danas, a pogotovo hrvatski narod, „osviješten, svjestan svojih prava i položaja, organiziran i jedinstven.“ U najdugovječnijem splitskom dnevnom listu podsjetili su na Matošićevo političko vrludanje, od internacionalizma, preko borbenog jugoslavenstva, do služenja šestosiječanjskim režimima, i naposljetku podrške Stojadinoviću. Promjene su uvijek bile isključivo motivirane željom za vlašću, tvrdili su u *Novom dobu*, te, unatoč Matošićevom demantiranju da je svojim

³¹⁶¹ SR-AJ-37, ZMS, 55-358, Prepiska s narodnim poslanicima. Vlade Matošić. „Novo Doba i moja konferencija.“

radom stekao iakakav položaj, podsjetili da je potonji „usprkos volje većine ovoga grada“ (op. M. B.) bio u općinskim upravama, te stekao titulu gradonačelnika i poslanika grada Splita.³¹⁶²

Istup Vlade Matošića na konferenciji javno je obznanio krizu u JRZ-u na prostoru Splita i Primorske banovine te podjelu stranke na Cvetkovićevo i Stojadinovićevo krilo. Potonjega su, tako, uz Matošića podržavali Mimica i napose Niko Novaković, dok su Cvetkoviću potporu pružali Ante Mastrović, Niko Cipiko i još neki istaknuti djelatnici. No, i skupina koja je podržavala Stojadinovića nije bila jedinstvena u svome istupu. Neki od njih vjerovali su da treba izbjegavati održavanje javnih konferencija zbog mogućnosti raspada stranke. S druge strane, Masovčić je upozoravao da je podrška Cvetkoviću drugima bila dvosjekli mač jer bi novim izmjenama na vrhu vlade moglo doći do političkih progona. CP-ov dopisnik zanimljivo je uočio da prostorije JRZ-a pohodi sve manji broj državnih službenika, kao i da mlađi članovi stranke izbjegavaju bilo kakve akcije sve do odluke stranačkog vodstva³¹⁶³

Na temelju izvještaja o Mačekovom rođendanu vidjeli smo da je Masovčić podržavao Cvetkovićev dolazak i mogućnost sklapanja pregovora s Mačekom. U tom smislu negativno je gledao na sve stranačke pristaše koje su i dalje otvoreno pružale potporu Stojadinoviću, u prvom redu na Matošića i Novakovića, čijoj se akciji, naglasio je, protivi značajan broj istaknutijih i uglednijih osoba. Ujedno, Masovčić je upozorio da Matošićevo i Novakovićevo netaktično i pretjerano djelovanje može dovesti do rascjepa unutar stranke. U Splitu su se također pojavili i letci koji su sadržavali Stojadinovićeve interpelaciju, bezuspješno zaplijenjenu od policije. Borba između dvaju struja unutar JRZ-a ogledala se i u mjesnom tisku. *Država*, čiji je vlasnik bio Banovinski odbor JRZ-a na čelu s Novakovićem, već dva tjedna nije izlazila, a razlog tome Masovčić je vidio u Novakovićevu strahu da list ne prijeđe u ruke Cvetkovićevih pristaša. Kako bi se dodatno osigurao, Novaković je namjeravao osobno preuzeti upravu lista.³¹⁶⁴

Definitivno učvršćenje Cvetkovićeve struje unutar JRZ-a te isključenje Stojadinovića doveli su do znatnih promjena u životu stranke. Među istaknutijim isključenim članovima nalazio se i Niko Novaković, čije isključenje prema Masovčiću u Splitu nije bilo primljeno s pretjeranim žaljenjem. Očekivalo se da će na prijašnju Novakovićevu poziciju doći Ante Mastrović te potom izvršiti potpunu reorganizaciju Banovinskog odbora JRZ-a, nakon čega bi uslijedio obračun sa Stojadinovićevim pristašama. Reorganizacija splitskog Mjesnog odbora nije bila predviđena za skoro vrijeme jer mu se na čelu nalazio Matošić, koji je uza se imao veći

³¹⁶² „Letak g. dra Matošića“, *ND*, br. 140., 17. VI. 1939., 2.

³¹⁶³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 237., 20. VI. 1939.

³¹⁶⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 240., 24. VI. 1939.; pov. br. 250., 1. VII. 1939.

broj članova. To je vjerojatno bio razlog zbog čega Matošić nije isključen, iako je na sjednici Mjesnog odbora pod njegovim vodstvom konstatirano opadanje broja članova stranke i smanjene financijske mogućnosti. Odlučeno je, stoga, da će se pričekati daljnji razvoj događaja u JRZ-u te potom zauzeti stav. Dopisnici CP-a, Masovčić i Čičin Šain, pisali su da se u stranci ne zapaža neka naročita aktivnost, izuzev djelovanja stranačke omladine. Planiralo se i pokretanje novog stranačkog lista, umjesto dosadašnje *Države*, koji bi pod vodstvom Celimira Pezelja zagovarao sporazum.³¹⁶⁵

Banovinska konferencija JRZ-a, posljednji put sazvana prije tri godine, održala se u prisustvu Mirke Buića, Ante Mastrovića, Nike Cipika i drugih JRZ-ovaca, pristaša Cvetkovićeve struje. Na njoj je jednoglasno (op. M. B.) izabran novi Banovinski odbor na čelu s Antom Mastrovićem te je odobren mogući sporazum s HSS-om. Među članovima odbora ni na kojem mjestu ne nalazimo Matošićevo ime. Od značajnijih odluka s konferencije isticalo se i skoro izlaženje novog lista Banovinskog odbora pod imenom *Glas Primorja*, koji je trebao zamijeniti Novakovićevu *Državu*. Odluke s konferencije Stojadinovićeve pristaše pokušale su onemogućiti tiskanjem letaka na kojima su tvrdili da je novi Odbor neustavan.³¹⁶⁶ Stvaranjem Banovine Hrvatske samo je nastavilo unutrašnje raslojavanje JRZ-ovih pristaša u Splitu.

5. 14. Komunisti u Splitu 1935. - 1939.

Splitski su komunisti i u ovom razdoblju prolazili kroz ništa manje burno djelovanje u odnosu na prethodno pa su progoni, uhićenja, ilegalno djelovanje, povremene akcije, no i međusobna sukobljavanja, sada dodatno potencirana frakcijskim borbama, bila dio njihove svakodnevice. Pozornost su im u svojim izvještajima ponekad posvećivali ban Primorske banovine Josip Jablanović i CP-ov dopisnik Masovčić, dok dodatne izvore o njihovom djelovanju, uz relevantnu literaturu nastalu pretežito u periodu komunističke Jugoslavije, nalazimo u Zbirci memoarskog gradiva sačuvanoj u Državnom arhivu u Splitu. Ipak, pri njenom korištenju moramo biti posebno oprezni jer rijetkost nisu nepouzdana, međusobno proturječni, ali i netočni podatci. S druge strane, vrijednost joj je što sadrži sjećanje Vicka Jelaske, Ive Marića i Josipa Rosića na temelju čega možemo vidjeti i njihov pogled na situaciju i kompleksan odnos između splitskih komunista i vodstva CK KPJ.

³¹⁶⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 262., 13. VII. 1939.; pov. br. 276., 21. VII. 1939.; pov. br. 288., 31. VII. 1939.

³¹⁶⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 294., 3. VIII. 1939.; pov. br. pov. br. 323., 19. VIII. 1939.; „Banovinska konferencija JRZ u Splitu“, *ND*, br. 179., 2. VIII. 1939., 3.

Raspisivanje petosvibanjskih izbora komunistima je otvorilo pitanje (ne)sudjelovanja na istima. Iako su se javljale razne glasine, konačna Partijina odluka bila je ne istupiti samostalno, već podršku pružiti listi Udružene opozicije. Uoči izbora zapažen je skup Živka Topalovića u Splitu prekidan raznim upadicama, što je prema Jelaski, Mariću i Rosiću smišljeno napravljeno jer je govornik izbjegavao dati direktan odgovor oko sudjelovanja. Konačna odluka o nesudjelovanju na izborima po istim je autorima dovela do znatnog nezadovoljstva.³¹⁶⁷

Što se tiče samoga odnosa splitskog dnevnog tiska prema komunizmu, Masovčić je pisao da *Novo doba* i *Jadranski dnevnik* nisu donosili aktikomunističku propagandu da se ne bi zamjerali jednom dijelu svojih čitatelja, „omladini“ i „radništvu“, koji su uglavnom bili naklonjeni takvim idejama. S druge strane, katolički tisak to je redovito objavljivao.³¹⁶⁸

Režim je nastavljao s progonima, a osobito je zabilježen događaj iz sredine 1935. kada je policija otkrila i uhitila desetak splitskih komunista. Prema tvrdnjama CP-ovog dopisnika Masovčića svih četrnaestero uhićenih na traženje splitske policije upućeno je u Zagreb.³¹⁶⁹ U izvještaju je među uhićenima Masovčić posebno naglasio ime Vicka Jelaske, dok je za ostale naveo da su pripadali staležu trgovaca i radnika, izuzev po jednoga pravnika, zubnog tehničara, profesorice Državne ženske realne gimnazije – Anke Berus te novinara *Novog doba* Jerolima Čogelje. Na potonjemu se Masovčić posebno zadržao pa je istaknuo Čogeljenu prethodnu komunističku djelatnost, no i višegodišnju „političku korektnost“ zbog čega je uhićenje izazvalo neugodan dojam među splitskim novinarima te brojne komentare u građanstvu.³¹⁷⁰

U osvrtu na uhićenja urednik *Novog doba* Vinko Brajević u pismu dotičnom Đermanu cijelu je stvar držao „napuhanom preko potrebe“ jer se akcijom cijeli Split željelo pokazati „nekim naročitim središtem komunističkih tendencija“, a zapravo se pokazalo da, kao i svugdje, postoji „samo nekoliko kompromitiranih ljudi.“ Brajević se ujedno zauzeo za uhićenu Anku Galić pisanjem da je potonja nakon mučenja „iz dišpeta“ priznala simpatiziranje nekih pokreta. Upozorivši da mu je Korošec osobni prijatelj, Brajević je tvrdio da će se dokazivanjem

³¹⁶⁷ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“; „Zbor g. dr. Živka Topalovića“, *ND*, br. 71., 25. III. 1935., 3.; „Izborna skupština socijalista u Splitu“, *JD*, br. 71., 25. III. 1935., 5.

³¹⁶⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 517., 6. XI. 1936.

³¹⁶⁹ Po Jablanovićevim tvrdnjama HSS je odobrio spomenutu akciju te nije sudjelovalo u štrajku koji su pokrenuli radnici-komunisti povodom uhićenja. Vidi: SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1936.), 7. III. 1936.

³¹⁷⁰ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 51., 24. I. 1936.; pov. br. 55., 27. I. 1936.

nevinosti Anke Galić pokazati da Split nije komunistički.³¹⁷¹ Tijekom 1936. u Splitu je ponovno uhićen riječima Ivana Jelića „značajan broj komunista.“³¹⁷²

Među novim uhićenicima nalazili su se Jelaskina supruga, Filip Čulić, Josip Poduje te Tonka, sestra Ive Marića. Kazne su bile različite: Jelaska i Relja Vlak osuđeni su na jednogodišnju zatvorsku kaznu; Tonka Marića na kaznu od godine i po dana zatvora; Ivan Majnarić i Anka Berus na dvije godine, dok su od svih optužbi oslobođeni Loro Kurir, Josip Poduje, Josip Treursić, Petar Čolović i Josip Čalić.³¹⁷³ U drugoj polovici 1936. zbog održavanja veza s Ivom Marićem uhićen je Ivo Baljkas, koji je po pomoćnom CP-ovom dopisniku Čičinu Šainu zapravo bio idejni vođa splitskih komunista.³¹⁷⁴ Isti je uz pomoć odvjetnika Ljube Leontića krajem godine oslobođen svih optužbi.³¹⁷⁵ Uz Leontića, optužene su komuniste na nekim procesima diljem Dalmacije branili Giunio, Cuzzi i Škarica.³¹⁷⁶ Naposljetku, nova uhićenja, među kojima je bio i Vicko Krstulović, došlo je u travnju 1937.³¹⁷⁷

Ministarstvo unutarnjih poslova u dva je navrata izvijestilo bana Jablanovića o akcijama komunista i borbi protiv njih. Prvo je sredinom 1936. javilo da su se komunisti posvetili reorganiziranju sokolskih organizacija da i na taj način steknu njihovu potporu³¹⁷⁸, a u prvoj polovici 1937. poslalo je obavijest, koja je potom prosljeđena svim sreskim načelstvima, uključujući i splitsku policiju, da je u posljednje dvije godine otkriven veći broj ilegalnih komunističkih organizacija. Posebno se istaknulo da su sve otkrivene od policije, a nijedna od sreske vlasti. Komunistička opasnost, navodilo se, postala je još opasnijom, pogotovo što su komunisti pokušavali ojačati djelovanje preko legalnog Narodnoga fronta. Jablanović je obavijesti dodao da se komunizam na teritoriju Primorske banovine javlja pod okriljem legalnih akcija, pogotovo u Splitu gdje se primijetila akcija stvaranja raspoloženja za Narodni/Pučki front.³¹⁷⁹

Unatoč vladinim mjerama komunisti su nastavili sa svojim djelovanjem te ponekad javno istupali u Splitu, poput spomenutog plesa iz 1937. organiziranog u korist radnika koji su

³¹⁷¹ SVKST, AUND, Vinko Brajević Đermanu, 4. II. 1936.

³¹⁷² I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 68.-69.

³¹⁷³ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.; „Osuda po Zakonu o zaštiti države“, *ND*, br. 146., 25. VI. 1936., 2.

³¹⁷⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 411., 20. VIII. 1936.

³¹⁷⁵ „Ivo Baljkas riješen“, *JD*, br. 241., 15. X. 1936., 5.

³¹⁷⁶ „Suđenje optuženih radi komunizma“, *ND*, br. 155., 6. VII. 1936., 2.

³¹⁷⁷ V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara...*, 90.-91.

³¹⁷⁸ SR-AJ-37, ZMS, 9-53, Politička pitanja u Primorskoj banovini. Ministarstvo unutarnjih poslova banu Primorske banovine, 1. VI. 1936.

³¹⁷⁹ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 28, Inv. br. 999, Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Odeljak za državnu zaštitu sreskim načelstvima, Pov II DZ broj 3550/37, Split, 18. III. 1937.

bili u štrajku u tvornici „Split“. Prema pisanju *Novoga doba*, uz 2 000 nazočnih, zabava je u potpunosti uspjela.³¹⁸⁰ Je li riječ bila o snazi komunista, koju nijedna vlast i policija nisu mogle spriječiti ili je riječ bila o nesposobnosti splitske policije? U prilog drugoj tvrdnji govori nam nekoliko izvještaja koji se obrušavaju na upravitelja splitske policije Peru Magazin.

Anonimni policijski komesar nekoliko je puta upozoravao Jablanovića na „nesnosno stanje“ u splitskoj Upravi policije zbog čega mu „građanska, činovnička i državnička dužnost“ nalažu da nadležne upozna s pravim stanjem stvari, iz razloga kako ne bi došlo do popuštanja discipline. Ravnatelj splitske policije Pero Magazin optužen je i za izostanak odgovarajuće stručne spreme s obzirom na dužnost koju obavlja, ali i na stalne sukobe s podložnim činovnicima.

Jablanović je očito na temelju ove prijave proveo istragu o Magazinju koju je vodio šef mjesne kontrole. Potonji je u izvještaju naveo primjer jednog pravnik koji je Magazinju predložio plan suzbijanja komunizma u Splitu, no upravitelj splitske policije nije poduzeo nikakav korak oko njegova provođenja. Šef kontrole istaknuo je kako nije ni iznenađenje što se komunizam potajno širi u Splitu. Vrhunac svega bila je slaba organizacija na spomenutom URSSJ-ovom plesu u kazalištu 1937., kojoj je nazočio mali broj prisutnih policajaca. Plesu je nazočio i Magazin s crvenom ružom te navodno izjavio da više voli surađivati s URSSJ-om nego li s HSS-om, odnosno da više voli crvenu nego hrvatsku zastavu.³¹⁸¹ Izvještaj je zbilja utvrdio niz nepravilnosti u radu splitske policije, a možda je pridonio i Magazinjuv smjeni jer se u mjesnom tisku u prvoj polovici 1939. na mjestu upravitelja splitske policije spominje Cvjetko Horvat.³¹⁸²

Stojadinovićev posjet Splitu 1938. izazvao je znatne demonstracije i nered, u kojima je, kako smo vidjeli, smrtno stradao jedan policajac. Po Rosiću, riječ je bila o kapetanu policije Milanu Bojoviću.³¹⁸³ Ovdje ćemo pokazati komunistički pogled na situaciju, baziran na temelju Zbirke memoarskog gradiva. U tom smislu zanimljiva je izjava Marina Krstulovića koji je naveo da je na Narodnom trgu nakon izvješene hrvatske trobojnice počela galama. U jednom trenutku zapisa ističe se: „Mi smo izvikivali naše parole, a drugi svoje“, čime je mislio na HSS. Nakon nereda komunisti su se povukli u zabarikadirani Veli Varoš, gdje su stajali sve dok im

³¹⁸⁰ „Veliki radnički ples“, *ND*, br. 32., 8. II. 1937., 5.

³¹⁸¹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 7, dok. br. 1789/1-6, Policijski komesar (anonimno) dojava, Šef mjesne kontrole Branko Marković, 15. VI. 1937.

³¹⁸² „Splitsko redarstvo se modernizira“, *ND*, br. 86., 12. IV. 1939., 5.

³¹⁸³ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): drugi dio“

policija nije došla s leđa.³¹⁸⁴ Izvještaj je zanimljiv iz razloga što autor, govoreći o demonstracijama na Narodnom trgu, dijeli komuniste od HSS-ovaca. S druge strane, Jelaska, Marić i Rosić navode da su demonstracije zajednički pripremili Odbor Stranke radnog naroda i HSS. Pristaše Mačekove stranke na mjesto demonstracija došli su s engleskim i svojim (hrvatskim, op. M. B.) zastavama pa je riječ bila o dvama masama: komunističkom i HSS-ovom. Ipak, nakon ubojstva HSS je prekinula svoje demonstracije te se povukla. Prema autorima uhićeno je 100 osoba, od čega je samo jedna osoba pripadala HSS-u.³¹⁸⁵ U tom smislu možda je cjelokupni događaj najbolje opisao Mate Bilobrk izjavivši da je HSS započela s demonstracijama, no da su ih komunisti završili.³¹⁸⁶

Zakonom zabranjeni komunisti su u ovom razdoblju na prostoru Splita pokušali legalno djelovati na tri načina. Prvi način bilo je preuzimanje vodećih uloga u URSSJ-u, unutar kojih su se komunisti formalno zalagali za poboljšanje uvjeta radnicima, no pravi je cilj bilo propagiranje svoje i suzbijanje HSS-ove ideologije; drugi način odnosio se na djelovanje Stranke radnog naroda (SRN), a treći na eventualnu suradnju sa SDS-om i HSS-om stvaranjem Narodne fronte. Od spomenutih načina čini se da su komunisti najveći uspjeh u onom prvom.

Počevši od 1935., počeo se osjećati se jači utjecaj komunista unutar URSSJ-ovih³¹⁸⁷ podružnica u Dalmaciji pa su tijekom te godine osnivani Savezi metalaca, kožaraca, drvodjelaca i drugih, uz sve veći broj članova koji je dolazio iz ORS-a. Prema podacima koje iznosi Bosiljka Janjatić na području Oblasnog odbora URSSJ-a u Splitu tijekom 1935. bilo je 765 radnika, a iduće godine 1570.³¹⁸⁸ Među najznačajnijim su se URSSJ-ovim članovima nalazili Dušan Mrduljaš, Petar Cević i Mate Ivišić.

URSSJ je organizirao ples u korist nezaposlenih radnika povodom štrajka u splitskim tvornicama cementa, koji su pohodile SDS-ove delagacije (Leontić) i zamjenik gradonačelnika Duje Ivanišević!³¹⁸⁹ U svojim su sjećanjima Jelaska, Marić i Rosić tvrdili da su plesu

³¹⁸⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/13, Marin Krstulović, „Četiri uspomene (podaci o radničkom pokretu u Splitu 1938-1941)“

³¹⁸⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

³¹⁸⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 2, Sig MG – I/2 – 1/18, Mate Bilobrk, „Deset skojevskih akcija“

³¹⁸⁷ Komunistički su simparizeri od druge polovice 1930-ih pretvarali URSSJ u „komunistički orijentiranu organizaciju.“ U slučaju Dalmacije do toga je došlo ljeti 1937. Vidi: B. JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u razdoblju...“, 30.

³¹⁸⁸ B. JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u Hrvatskoj...“, 28.-29., 34. Autorica na drugome mjestu navodi da su komunisti u Dalmaciji 1937. preuzeli vodeću ulogu u URSSJ-u. Vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, „Povijesna literatura o sindikalnom pokretu u Hrvatskoj između dva rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1970., br. 2. O sličnome govori i Ivan Jelić. Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 126.-127., 145.-146.

³¹⁸⁹ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937.

sudjelovale i delegacije HSS-a, no vjerojatno je riječ o krivom podatku jer je u Masovčićevim i Jablanovićevim izvještajima uočljivo istaknut izostanak njenih predstavnika.³¹⁹⁰ Možda je riječ bila o pogrešnoj godini jer su plesu iz 1938. prisustvovala delegacije HSS-a, SDS-a i Jedinstvene radničke stranke.³¹⁹¹ Komunistički utjecaj Jablanović je zapazio i prilikom biranja radničkih povjerenika u brodogradilištu „Split“ kada je URSSJ dobio više od 80 % glasova.³¹⁹²

Sredinom 1937. ban Primorske banovine utjecaj komunista vidio je i u nizu radničkih pokreta/štrajkova.³¹⁹³ Dok je štrajk građevinskih radnika izbjegnut u posljednji tren³¹⁹⁴, to se nije dogodilo kod mjesnih konobara, drvodjelaca, mehaničara i bravara.³¹⁹⁵ Dajući blagu podršku poslodavcima, HSS-u naklonjen tisak u URSSJ-ovim čestim štrajkovima vidio je pokušaje rušenja kompaktnosti hrvatskog seljačkog pokreta.³¹⁹⁶ Uzimajući u obzir situaciju, dio Jablanovića izvještaja o „sistematsko provedenoj akciji protiv komunističke agitacije, s priličnim rezultatima“, izgleda nam više kao ubačena fraza, bez konkretnih dokaza.³¹⁹⁷

Slični pokreti nastavljani su sredinom 1938. Lučko-obalski radnici pod vodstvom Ivana Sirišćevića potpisali su novi ugovor s poslodavcima kojim im je nadnica povećana.³¹⁹⁸ Novi štrajk građevinskih radnika u srpnju za posljedicu je imao da je Banska uprava odlučila raspustiti splitsku podružnicu Saveza građevinskih radnika, a raspušten je i mjesni URSSJ zbog protuzakornosti ovoga štrajka, naposljetku konačno završenog posredovanjem Radničke komore.³¹⁹⁹ Neuspjeh u štrajku za posljedicu je imao očito nezadovoljstvo unutar Oblasnog odbora URSSJ-a jer se u novinama pojavila vijest da Mate Ivišić više nije bio predstavnik

³¹⁹⁰ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

³¹⁹¹ „Plesovi u Splitu i okolici“, *ND*, br. 43., 21. II. 1938., 6.

³¹⁹² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...veljaču 1937), 5. III. 1937. Ivan Jelić rezultate je držao „prvim jasnim dokazom uspjeha organiziranja URSS-a u Brodogradilištu i odnosa njegove snage prema HRS-u.“ Vidi: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta...“, 115.-117.

³¹⁹³ Primjerice, tijekom 1937. u Jugoslaviji je bilo ukupno 238 štrajkova, od čega je na prostor Hrvatske otpadalo njih 135. Glavni centri sindikalne djelatnosti komunista u Dalmaciji bili su Split, Šibenik i Dubrovnik. Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 152.-153., 164.

³¹⁹⁴ „Radnici prijete generalnim štrajkom“, *JD*, br. 154., 5. VII. 1937., 8.; „Općina sklopila kolektivni ugovor sa radnicima“, *ND*, br. 154., 6. VII. 1937., 6.; „Pojedinačno potpisivanje ugovora“, *ND*, br. 166., 20. VII. 1937., 7.

³¹⁹⁵ „Štrajk konobara već je buknuo“, *JD*, br. 189., 14. VIII. 1937., 6.; „Štrajk konobara mogao bi se produžiti“, *JD*, br. 190., 16. VIII. 1937., 5.; „Konobari se do večeras u 6 sati vraćaju na posao“, *JD*, br. 193., 19. VIII. 1937., 6.; „Štrajk drvodjelskih radnika“, *JD*, br. 229., 1. X. 1937., 6.

³¹⁹⁶ „Pokušaj izmirenja u ugostiteljskoj struci“, *JD*, br. 191., 17. VIII. 1937., 5.; „Spor između ugostiteljskih radnika i poslodavaca“, *ND*, br. 197., 25. VIII. 1937., 3.

³¹⁹⁷ SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...srpanj 1937), 10. VIII. 1937.

³¹⁹⁸ „Obalni radnici odobravaju kolektivni ugovor“, *JD*, br. 109., 10. V. 1938., 6. Jelić napominje da je u ovoj organizaciji bio zapažen „pretežito komunistički utjecaj.“ Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 164.

³¹⁹⁹ „Jutros su stupili u štrajk gradjevinarski radnici“, *JD*, br. 163., 14. VII. 1938., 5.; „Štrajk građevinskih radnika“, *ND*, br. 169., 21. VII. 1938., 6.; „Za likvidiranje štrajka građevinskih radnika“, *ND*, br. 188., 12. VIII. 1938., 5.; „Oko likvidiranja štrajka građevinskih radnika“, *ND*, br. 197., 23. VIII. 1938., 6.; „Završen je štrajk građevinar“, *ND*, br. 205., 1. IX. 1938., 5.; I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 164.-165.

dotične organizacije.³²⁰⁰ Ipak, Vicko Krstulović štrajk je, kao prethodnicu velikih radničkih zbivanja 1939., držao značajnim iz razloga što je podignuo ugled Partije i imao utjecaj na široke mase.³²⁰¹ Uz građevinske radnike pokušali su intervenirati i obalni radnici koji su zatražili novu povišicu, no odgovor Banske vlasti bilo je raspuštanje podružnice Saveza lučkih obalnih radnika.³²⁰²

URRSJ je početkom 1939. namjeravao organizirati radnički ples, no isti je policijskom odlukom bio zabranjen.³²⁰³ S druge strane, njegovi predstavnici na velikoj su skupštini sredinom iste godine kritizirali rad u socijalnim radničkim ustanovama, Radničkoj komori, no i HRS-u. Mrduljuš je tada istaknuo potrebu jedinstva klasnih sindikalnih organizacija, ali i potrebu rješavanja hrvatskog pitanja.³²⁰⁴

Općeniti URRSJ-ov polet najbolje se manifestirao prilikom izbora radničkih povjerenika. Primjerice, u brodogradilištu je uz više od 90 % glasova URS dobio šest povjerenika, HRS dva, a Jugoras jednoga, što je za posljedicu imalo privremenu ostavku Marijana Radića, predsjednika HRS-ove sekcije u Splitu.³²⁰⁵ Kod izbora povjerenika u industrijskim poduzećima URSSJ-ovi kandidati najviše su povjerenja dobili u Primorskoj banovini, 110 mandata, naspram HRS-ovih 72. Važnije za našu temu je što je URRSJ većinu imao i u gradu Splitu.³²⁰⁶

Posljednje razdoblje uoči formiranja Banovine Hrvatske obilježili su pregovori između poslodavaca i predstavnika obalnih i lučkih radnika oko lučkih tarifa. Poslodavci su, naime, otkazali kolektivni ugovor objašnjenjem da su lučke tarife u Splitu previsoke. Umjesto toga zatražili su provođenje „Uredbe o lučkom radu“, koja se ranija dogovorila s HRS-om. Upravni odbor Saveza lučkih i obalnih radnika s time se nije složio te je HRS-u negirao legitimitet u predstavljanja ovoga staleža.³²⁰⁷ U tom smislu komunistički orijentirani radnici formirali su Podsavez lučkih i obalnih radnika sa sjedištem u Splitu i na čelu sa Sirišćevićem. Glavni im je

³²⁰⁰ „Izjava URSS-a“, *ND*, br. 242., 15. X. 1938., 6.

³²⁰¹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – 1/1 – 1/10, Vicko Krstulović, „Štrajk građevinara u Splitu 1938.“

³²⁰² „Raspuštena podružnica obalnih radnika“, *JD*, br. 279., 29. XI. 1938., 5.

³²⁰³ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 47., 6. II. 1939.

³²⁰⁴ „Na jučerašnjoj velikoj skupštini URS-a“, *ND*, br. 177., 31. VII. 1939., 5.

³²⁰⁵ „Izbori radničkih povjerenika u brodogradilištu“, *ND*, br. 186., 10. VIII. 1939., 6.; „Poslije radničkih izbora u brodogradilištu“, *ND*, br. 188., 12. VIII. 1939., 7. Vicko Krstulović navodi „dosta dobre odnose“ komunista s povjerenikom Radićem. Vidi: I. JELIĆ, „Prilog povijesti Brodogradilišta...“, 118., 126.

³²⁰⁶ „Rezultati izbora radničkih povjerenika“, *ND*, br. 195., 21. VIII. 1939., 6.

³²⁰⁷ „Poslodavci su danas odbili pregovore“, *ND*, br. 191., 16. VIII. 1939., 6.; „Zašto su poslodavci odbili pregovore“, *ND*; br. 192., 17. VIII. 1939., 6.; „Kolektivni ugovor lučkih radnika“, *ND*, br. 194., 19. VIII. 1939., 3.

cilj bio borba protiv postojeće Uredbe.³²⁰⁸ Pitanje provedbe „Uredbe o lučkom radu“ završetkom ovoga dijela rada nije bilo ni približno završeno, već se dodatno intenziviralo stvaranjem Banovine Hrvatske.

U poglavlju posvećenom SDS-u vidjeli smo kako je vodeći pripadnik te stranke u Splitu Ljubo Leontić čitavo vrijeme tijekom druge polovice 1930-ih propagirao stvaranje Narodne fronte³²⁰⁹, odnosno zajedničke suradnje SDS-a, HSS-a i radnika/komunista. Leontića tako na jednome mjestu Jelaska, Marić i Rosić nazivaju „našim“³²¹⁰ Taktika komunista bila je sudjelovati na raznim HSS-ovim priredbama i, koliko je moguće, ubaciti svoje parole. Srpski povjesničar Dušan Bojković navodi kako su komunisti za stjecanjem potpore hrvatskih masa ubacivali posebne kadrove unutar HSS-ovih organizacija, s ciljem stvaranja „lijevog krila“ unutar istih. Pri tome iznosi primjer splitskog sekretara SKOJ-a (ne navodeći njegovo ime), koji je doživio srdačne pozdrave nakon što je klicao u čast Mačeka i slobodne Hrvatske.³²¹¹ Riječima Josipa Rosića: HSS-u su komunisti bili potrebni kako bi masa prilikom raznih proslava bila što veća, a komunistima HSS-ovci jer su ga činile seljačke mase.³²¹² Jedan od takvih događaja bila je proslava stote godišnjice hrvatske himne kada, po navodima Filipa Čulića, HSS nije uspjela onemogućiti pojavu transparenata napisanih u duhu Narodne fronte, dok, s druge strane, Jelaska, Marić i Rosić navode da je narod tada prihvatio parolu u čast Moskve.³²¹³ Samom Baljkasu navodno je rečeno da samo radi u sklopu Narodne fronte, bez povezivanja s Partijom.³²¹⁴ Filip Čulić također navodi da je Baljkas, za kojega je sumnjao da je trockist, želio stvoriti atmosferu kako bi došlo do pregovora i potom suglasnosti između HSS-a, SDS-a i

³²⁰⁸ „Konferencija predstavnika obalnih radnika“, *ND*, br. 195., 21. VIII. 1939., 5.; „Velika skupština obalnih radnika u Splitu“, *ND*, br. 197., 23. VIII. 1939., 6.; „Lučki radnici traže posredovanje“, *ND*, br. 198., 24. VIII. 1939., 6.

³²⁰⁹ O Narodnom frontu vidi u: Katarina SPEHNJAK, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta/Socijalističkog saveza u Jugoslaviji 1935-1978“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15/1983., br. 1., 32.-38.; Ivan JELIĆ, „O proučavanju nekih problema organiziranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije*, br. 3.-4., 180.-185. Jelić navodi pokušaj stvaranja SRN unutar Narodne fronte. *Isti*, „Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije*, br. 7.-8., 1966., 71.-101. NF se javila nakon Plenuma CK KPJ održanom upravo u Splitu. Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske* 45.-49., 87.-93., Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb, 1990., 72.-74.

³²¹⁰ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

³²¹¹ Dušan BOJKOVIĆ, „Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije 1935.-1937.: formiranje Komunističkih partija Slovenije i Hrvatske“, *Tokovi istorije*, 3/2013., 64.

³²¹² HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): drugi dio“

³²¹³ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“; Sig MG – I/1 – 2/14, Filip Čulić, „Izjava o radu KPJ u Splitu 1932.-1941.“

³²¹⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

Komunističke partije, dok je on sâm bio za stvaranje Narodne fronte „odozdo“ preko HSS-ovih pristaša.³²¹⁵

Vrhunac zagovaranja Leontićeve narodne fronte dosegnut je organiziranjem plesa (1938., op. M. B.) koji su Jelaska, Marić i Rosić, zbog sudjelovanja SDS-ovih i HSS-ovih delegacija, nazvali manifestacijom Narodne fronte.³²¹⁶ Ipak, unatoč intenzivnom Leontićevo djelovanju Narodna fronta u Splitu nije formirana. Još važnije, frakcijske borbe još više su se intenzivirale.

5. 15. Zaključak

Razdoblje ovoga dijela rada započelo je (petosvibanjskim) izborima koji su pokazali da skoro 2/3 građana ne podržava režim. Toj neospornoj činjenici titula „najjugoslavenskijeg grada“ bila je ozbiljno narušena pa se sada sve rjeđe pojavljivala u javnosti. Kada su novi (prosinački) izbori 1938. pokazali da još više, 4/5 građana podržava opoziciju, i najvećim zagovornicima jugoslavenstva Splita bilo je jasno da riječ više nije ni o kakvom prolaznom političkom pokretu, već o hrvatskoj ideologiji koju podupire većina građana. To se, osim izbornih rezultata, manifestiralo i čestim propagandnim svečanostima, od kojih su se posebno isticali (godišnja) proslava Mačkova rođendana i obilježavanje stote godišnjice nastanka hrvatske hine.

Pristaše jugoslavenske ideologije nisu na situaciju čekali skršenih ruku pa su i same pokušavali umanjiti utjecaj opozicijskog HSS-a, bilo putem organizacije svojih, režimski „službenih“ svečanosti, ili posjetima Milana Stojadinovića, koji bi se obično sveli na obećanja predsjednika vlade o milijunskoj pomoći gradu, naposljetku nikada realiziranoj.

Dodatan problem među režimskim pristašama sada je bila još više naglašena nesloga i podjela na više međusobno suprotstavljenih stranaka i grupa (ranije službena JNS, novoosnovana JRZ, Matošićeva skupina, Ivan Šakić). Nasuprot svima njima stajala je ispočetka jedinstvena HSS čijem je širenju utjecaja, uz potporu vodećeg mjesnog tiska unatoč cenzuri, pridonijela i politika bana Josipa Jablanovića, koji je dopuštao širenje pokreta s nadom da će se isti sam od sebe raspliniti. Unutar HSS-a, a i izvana u savezu sa SDS-om, zbilja su se s vremenom pojavile pukotine i manja odvajanja, no ni u kojem slučaju nije bilo govora o

³²¹⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/14, Filip Čulić, „Izjava o radu KPJ u Splitu 1932.-1941.“

³²¹⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić i Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928-1941“.

mogućem raspadu stranke. I dalje su u ilegali djelovali komunisti, ojačani lošim stanjem unutar splitske policije.

U Gradskom vijeću zabilježeno je oštrije djelovanje pojedinih imenovanih vijećnika što je dovelo do jedine izmjene sastava vijećnika. Situacija se primirila po odlasku gradonačelnika Kargotića s dužnosti sredinom 1938. Unatoč naporima dotičnoga neriješeno činovničko pitanje i milijunski dugovi u općini i dalje su bili prisutni pa je svakoga od kratkotrajnih budućih vršitelja dužnosti vodeće osobe u gradu čekala smanjena mogućnost djelovanja.

Naposljetku, realnom mogućnošću okupljanja hrvatskih teritorija u jednu cjelinu, čime bi Split došao pod „nadležnost“ Zagreba, ujedinila je istaknute pisce i političare projugoslavenskog usmjerenja, spomenute u prvom dijelu rada. Njihovo protivljenje nije imalo većeg utjecaja pa je formiranjem Banovine Hrvatske politički život grada ušao u novu fazu.

6. Politički život u Splitu od 1939. do 1941.

6.1. Opći pregled

Sporazumom Cvetković-Maček stvorena je Banovina Hrvatska, posebna autonomna jedinica unutar Kraljevine Jugoslavije, na čelu s banom Ivanom Šubašićem.³²²² Tim je potezom, naglašava Dejan Djokić, „učinkovito napušteno“ integralno jugoslavenstvo, i to deset godina nakon što je Aleksandarovom odlukom službeno proklamirano.³²²³

Grad Split novim je stanjem imao dodatnu važnost jer se upravo u njemu nalazilo središte posebne Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske.³²²⁴ Na čelu ove novoosnovane institucije s titulom povjerenika isprva se kratko nalazio Humbert Luger, dotadašnji pomoćnik bana Primorske banovine Mirka Buića.³²²⁵ Luger je u drugoj polovici rujna 1939. naslijedio Mate Bulić, koji je na dužnosti ostao sve do odlaska u mirovinu početkom 1941.³²²⁶ Naposlijetku, Mihovil Vuković ostao je zapamćen kao posljednji povjerenik Ispostave banske vlasti u Splitu.³²²⁷

Raniji banski savjetnik, Ljubo Tecilazić, preuzeo je dužnost voditelja Upravnoga odjeljenja Ispostave banske vlasti.³²²⁸ Budući da ime dotičnoga nalazimo u mnogim procesima vođenim protiv opozicijskih (HSS-ovih) političara tijekom šestosiječanjskog režima, pomalo iznenađuje što nijedan tadašnji izvor, a napose tisak, nije spominjao Tecilazićevu kompromitiranost zbog prethodnoga „služenja“ tadašnjem režimu.³²²⁹

Grad Split u vrijeme Banovine Hrvatske predvodilo je nekoliko osoba, počevši od kratkotrajnih uprava Ivana Zlatka Vrdoljaka i Bogumila Doležala, preko Stjepana Spalatina, pa

³²²² Za stanje u drugim hrvatskim gradovima, kotarevima i regijama u vrijeme Banovine Hrvatske više vidi u: G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 152.-162.; A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 254.-266.; S. LEČEK, „Slavonski brod i uspostava...“, 229.-253.; F. MIROŠEVIĆ, „Dubrovnik i dubrovački kotar...“, 243.-250.

³²²³ D. DJOKIĆ, „Nationalism, Myth and Reinterpretation...“, 86.

³²²⁴ Prema pisanju tadašnjega mjesnoga tiska Ispostava je bila drugo ime za dotadašnju BANSKU VLAST. Vidi: „Uredba o ustrojstvu banske vlasti“, *HG*, br. 212., 11. IX. 1939., 1. Kako ističe Tonko Barčot, Ispostava je nesamostalno djelovala te je ovisila o centralnoj vlasti u Zagrebu. Tako je i sam povjerenik imao ulogu običnog „banskog činovnika“, podređenog banu. Vidi: Tonko BARČOT, „Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939.-1941.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48/2006., 667.-702.

³²²⁵ „Ispostava Banske vlasti u Splitu“, *ND*, br. 218., 14. IX. 1939., 6.

³²²⁶ Zadovoljstvo prema Bulićevom imenovanju pokazao je splitski tisak. Vidi: „Imenovan povjerenik Bana“, *HG*, br. 218., 18. IX. 1939., 1.; „Povjerenik Banske vlasti u Splitu“, *ND*, br. 222., 18. IX. 1939., 2. Bulić je u nastupnom govoru kao ključne riječi istaknuo „zakonitost i objektivnost“ te je obećao da neće biti otpuštanja činovnika, osim u slučajevima zloupotrebe. Vidi: „Primopredaja pri Ispostavi banske vlasti“, *ND*, br. 223., 19. IX. 1939., 6.

³²²⁷ „Novi povjerenik Ispostave“, *ND*, br. 14., 15. I. 1941., 6.; „Novi povjerenik Ispost. Banske vlasti“, *ND*, br. 15., 16. I. 1941., 6. U nastupnom je govoru Vuković ključnim istaknuo istaknuo prehranu pučanstva, javnu sigurnost te dobru i točnu administracija. Vidi: „Oproštaj povjerenika g. M. Bulića“, *ND*, br. 16., 17. I. 1941., 6.

³²²⁸ „Na Sreskom Načelstvu“, *ND*, br. 259., 5. XI. 1938., 6.; „Promjene u činovništvu Dalmatinske Hrvatske“, *ND*, br. 232., 28. IX. 1939., 2.

³²²⁹ Štoviše, po preuzimanju titule banskog savjetnika još 1938. *Jadranski dnevnik* pozdravio je Tecilazićevo imenovanje. Vidi: „Primopredaja na kotarskom poglavarstvu“, *JD*, br. 259., 5. XI. 1938., 5.

do Josipa Brkića, posljednjega splitskoga međuratnoga gradonačelnika, koji je dužnost preuzeo imenovanjem u svibnju 1940.

Izvještene hrvatske zastave predstavljale su možda i simbolični raskid grada sa starim režimom i integralnim jugoslavenstvom. Name, Doležal je po preuzimanju dužnosti naredio da se hrvatske zastave izvjesu na Marjanu i na zgradi stare splitske vijećnice, smještene na Narodnom trgu. U potonjem slučaju, zasigurno ne pukom slučajnošću kako je navedeno u mjesnom tisku, među okupljenima se zatekao i Josip Berković koji je kratkim govorom istaknuo „zadovoljstvo što kao posljednji slobodnom voljom izabrani načelnik“ grada može podignuti „ovu svetu, neokaljanu zastavu.“³²³⁰ Upadljivo je što mjesne novine ni na kojem mjestu nisu spomenule nazočnost državnih zastava.

Iako je Paško Kaliterna u ime Hrvata Splita i splitskoga kotara poslao prigodne telegrame Mačeku, Šubašiću i Šuteju, uočavamo izostanak većih manifestacija prilikom povratka istaknutijih stranačkih prvaka u grad.³²³¹ Prema Berkoviću, to je bilo potrebno samo u prethodnom razdoblju kada je trebalo jasnije istaknuti hrvatsku svijest.³²³² Odlukom vlasti uskoro su na gotovo dva mjeseca zabranjene sve javne skupštine i manifestacije.³²³³

Novim stanjem uočavamo i promjenu među raznim društvima. Dok su jedna umjesto jugoslavenskoga u svojem nazivu stavila hrvatsko ime, druga su raskinula sve veze sa središtem u Beogradu te se potom povezala sa strukovno istim hrvatskim društvima čije se sjedište nalazilo u Zagrebu. Primjerice, od Saveza lovačkog udruženja nastalo je Hrvatsko seljačko lovačko društvo, a veze s beogradskom centralom prekinuli su Udruženje nastavnika građanskih škola, Udruženje ugostiteljskih poduzeća splitskog i hvarskog sreza, Hrvatski veslački klub i drugi.³²³⁴ Iz onih organizacija u kojima su HSS-ove pristaše već ranije preuzele upravu slani su prigodni brzojavi Mačeku i banu Šubašiću.³²³⁵

³²³⁰ „Hrvatske zastave zalepršale na Marjanu“, *ND*, br. 209., 5. IX. 1939., 5.; „Od jučer se na Marjanu opet vije hrvatska trobojnica“, *HG*, br. 208., 5. IX. 1939., 6.

³²³¹ „Hrvati Splita i splitskog kotara čestitaju hrvatsko-srpski sporazum“, *HG*, br. 201., 28. VIII. 1939., 5.

³²³² „Povratak nar. zastupnika dra J. Berkovića“, *HG*, br. 244., 18. X. 1939., 5.

³²³³ Šubašić je tvrdio da „zlonamjerni ljudi ometaju konsolidaciju Banovine Hrvatske“, odnosno da se „protunarodni rad ometa lažnim nacionalizmom.“ Vidi: „Zabranjene javne skupštine i manifestacije“, *ND*, br. 228., 24. IX. 1939., 4. Zabrana je trajala od 21. rujna do 10. studenoga 1939. Krešimir Regan uzroke zabrane vidio je u „zastrašivanju“ simpatizera društava i stranaka čije su pristaše u ovom prijelaznom razdoblju bile premještane ili otpuštane sa svojih mjesta. Vidi: K. REGAN, *Srpska politika...*, 83.-85.

³²³⁴ HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 68, Inv. br. 5661, Redarstveno ravnateljstvo Split (RRS) za Bansku vlast Banovine Hrvatske (BV BH), br. 252/39, 3. XI. 1939; Kutija br. 69., Inv. br. 5692, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 7. XI. 1939.; „Splitski veslački klub istupio iz članstva Jugoslavenskog veslačkog saveza“, *HG*, br. 209., 7. IX. 1939., 8.; „Organizacija splitskih trafikanata“, *ND*, br. 246., 12. X. 1939., 6.

³²³⁵ „Splitska TI komora pozdravlja sporazum“, *HG*, br. 202., 29. VIII. 1939., 3.; „Pozdravni brzojavi“, *ND*; br. 203., 30. VIII. 1939., 6.; „Pozdravni brzojavi“, *ND*, br. 204., 31. VIII. 1939., 7.; „Brzojavni pozdravi dru Vladu

U novoj situaciji zanimljiva su zbivanja vezana uz Jugoslavensku narodnu čitaonicu i Jugoslavenski veslački klub Gusar. Čitaonica je još u doba Anđelinovićevog „upravljanja“ Splitom predstavljala stožerno mjesto njegovih pristaša, no njeno se članstvo tijekom vremena smanjivalo. Posljednji postupci, poput izvještene hrvatske zastave prilikom proslava Mačekova i kraljeva rođendana, zasmetali su nekim članovima tako da se najava njene reorganizacije očekivala s nestrpljenjem. Pod vodstvom predsjednika Ivana Bezića na izvanrednoj je skupštini odlučeno da će se čitaonica ubuduće zvati „Hrvatska čitaonica.“ Nezadovoljni razvojem situacije ostavke su već otprije predali Ivo Majstrovčić i Niko Bonetti.³²³⁶

Jednako tako i prva skupština Gusara u razdoblju Banovine Hrvatske također se očekivala s nestrpljenjem. Jedan od istaknutijih eksponeta jugoslavenstva u Splitu, predsjednik Ivo Stalio, okupljene je uvjeravao kako je Gusar već godinama zagovarao premještanje središta iz Beograda u Zagreb. Pitanje slanja pozdravnog telegrama banu Šubašiću dovelo je do sukoba i raspuštanja skupštine.³²³⁷ Unatoč prosvjedu pojedinih članova, Stalio je i dalje ostao na dotadašnjoj dužnosti. Ipak, s vremenom možemo uočiti smanjenje članstva unutar ovoga kluba.³²³⁸

Prema policijskom izvještaju u Splitu je po nastanku Banovine Hrvatske ukupno djelovalo sedam političkih organizacija: pet legalnih (HSS kao jedina s većom aktivnošću, JRZ, JNS, SDS i „Zbor“) te dvije ilegalne s većim radom (Pokrajinski komitet Komunističke partije i „separatističko frankovačka organizacija.“) O svima navedenima veća pozornost posvetit će se u posebnim poglavljima, izuzev „Zbora“ o čijem djelovanju nemamo značajnijih podataka u izvorima. Spomenuti izvještaj tako samo kratko navodi da su se na njegovom čelu nalazili Marin Bego, Ivo Cerina, Ante Cetineo te Hrvoje Magazinović, „jedini duhovni vođa ovog pokreta, osobito među omladinom.“³²³⁹ Organizacija je u ovome razdoblju nastavila s daljnjim izdavanjem *Vihora*, svoga mjesnoga glasila, i dalje sa skromnim utjecajem u javnosti, no

Mačku i hrvatskim ministrima“, *HG*, br. 205., 1. IX. 1939., 6.; „Splitski trgovci dru Mačku“, *HG*, br. 211., 9. IX. 1939., 6.

³²³⁶ „I ovo je dobro upamtiti“, *HG*, br. 227., 28. IX. 1939., 4.; „Iz Jugoslavenske narodne čitaonice“, *ND*, br. 241., 7. X. 1939., 6.; „Stara splitska Čitaonica“, *ND*, br. 243., 9. X. 1939., 5.; „Jugoslavenska čitaonica pod starim hrvatskim imenom“, *HG*, br. 236., 9. X. 1939., 5.

³²³⁷ Po JRZ-ovom *Glasu Primorja* skupštinu je ometala „naročita skupina mladih ljudi“, s ciljem upropaštavanja kluba. Vidi: „Skupština Gusara“, *Glas Primorja*, br. 15., 3. XII. 1939., 4.

³²³⁸ „Sinoćnja skupština J. V. K. Gusar“, *ND*, br. 294., 29. XI. 1939., 5.; „Povodom skupštine Gusara“, *ND*, br. 296., 1. XII. 1939., 6.; „Skupština J.P.S.K. Gusar“, *ND*, br. 315., 20. XII. 1939., 5.; „Skupština Gusara“, *ND*, br. 18., 19. I. 1941., 6.

³²³⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv br. 5735, Uprava policije Split za Ispostavu banske vlasti (IBV), pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

pristaše „Zbora“ ponekad nalazimo u pojedinim incidentima.³²⁴⁰ To se posebno misli na događaj s kraja 1940. kada je skupina napadača uz pucnjavu iz revolvera napala prisutne u prostorijama „Zbora“ pri čemu je zabilježena značajna materijalna šteta.³²⁴¹

Uzevši ovo u obzir, postavlja nam se pitanje kakva je bila politička situacija u Splitu? Mirna ili puna ovakvih i sličnih incidenata? Ovisno o izvorima, odgovor na to pitanje potpuno je suprotan. Tako pomalo skeptične poglede na novu, „kompleksnu“ političku situaciju nalazimo u nizu izvještaja Primorskoga žandarmerijskoga puka koji su u prvom redu isticali negativan utjecaj frankovačkih i komunističkih elemenata³²⁴², preveliku HSS-ovu slobodu (ogledanu i u čestim napadima na sokole³²⁴³), masovna otpuštanja činovnika³²⁴⁴, osjećaj nezaštićenosti među srpskim i jugoslavenski orijentiranim stanovništvom te nepovoljno gospodarsko stanje – skupoću i nezaposlenost.³²⁴⁵ Unatoč svemu nabrojenome, izvještaji Primorskoga žandarmerijskoga puta isticali su da je većina naroda i dalje imala povjerenje u aktualnu državnu vlast, kralja i sporazum, te nije prihvaćala ideologiju ilegalnih grupacija – komunista, „frankovaca“ i „pavelićanaca.“³²⁴⁶

Nasuprot ovome razmišljanju, povjerenik Ispostave banske vlasti Mate Bulić više je puta isticao da je stvaranje Banovine Hrvatske na području Ispostave prošlo mirno, ogledano u

³²⁴⁰ Primjerice, izvještaji navodi da je prilikom obilježavanja godišnjice ujedinjenja na Narodnom trgu postojala opasnost fizičkog sukoba između HSS-ovaca i „ljotićevaca.“ Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv br. 5692, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 3. XII. 1939.

³²⁴¹ „Upad u prostorije Zbora“, ND, br. 263., 6. XI. 1940., 5. Magazinović navodi da je „grupa Mačekove Građanske zaštite štapovima potpuno demolirala namještaj“ i teško ranila jednog člana nakon čega je uslijedio novi napad na ostale pristaše organizacije u gradu. Vidi: H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 67.

³²⁴² Na nekim se mjestima spominje i propaganda „komunističko-frankovačko-pavelićeve ideologije.“ Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 72, Inv br. 6070, Primorski žandarmerijski puk za BV BH, Pov J br. 2392, 25. XI. 1940.

³²⁴³ Željko Karaula navodi atmosferu „derogiranja vlasti i svojevrzne anarhije“, kao i pokušaj Ispostave za ponovnim jačanjem svoga autoriteta. Više o HSZ-ovom teroru po stvaranju Banovine Hrvatske i sukobima sa sokolima vidi u: Ž. KARAULA, *Mačekova vojska...*, 288.-319. Također vidi i: Krešimir REGAN, *Srpska politika u Banovini Hrvatskoj*, doktorski rad, Zagreb, 2006., 284.-298.

³²⁴⁴ Protiv opuštanja činovnika govorili su JRZ-ova i JNS-ova glasila. Vidi: „Činovnici u novim prilikama“, *Narodni list* (dalje: NL), br. 2., 9. XI. 1939., 4.; „Pred personalnim promjenama na općini“, NL, br. 7., 14. XII. 1939., 3.; Da li će gradski povjerenik imati srca?, *Glas Primorja* (dalje: GP), br. 17., 17. XII. 1939., 3.; „Nova općinska uprava u Splitu“, GP, br. 11., 19. V. 1940., 4. Zbog premještanja činovnika protestirao je i Manfred Paštrović otvorenim pismom banom Šubašiću. Vidi: Ž. KARAULA, „Studija za politički portret“, u: M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 59.-60.

³²⁴⁵ HR-HDA-1363, Politička..., Primorski žandarmerijski puk za IBV (BV BH), Kutija br. 69., Inv. br. 5734, Pov J br. 762, 15. X. 1939.; Kutija br. 72, Inv. br. 6070, Pov J br. 2120., 24. X. 1940.; Kutija br. 75., Inv. br. 6439, Pov J br. 78., 24. I. 1941.

³²⁴⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Primorski žandarmerijski puk za IBV (BV BH), Kutija br. 72, Inv. br. 6070, Pov J br. 222., 24. II. 1940.; Pov J br. 432., 25. III. 1940.; Pov J br. 2559, 24. XII. 1940.;

sve većem prihvaćanju „narodnoga sporazuma“ i kod politički neutralnih građana. Pojedine sukobe povjerenik je držao razumljivima zbog ranijih političkih sukobljavanja.³²⁴⁷

Zabilježeni incidenti u arhivskim izvorima pokazuju da situacija nije bila nimalo bezazlena i mirna kao što je Bulić isticao. U prvom redu to se misli na odnos prema članovima Sokola koji su tijekom razdoblja Banovine Hrvatske na području Splita više puta pretrpjeli razne napade. Sokolima je tako prekinuta zabava u Solinu³²⁴⁸, (što je za posljedicu imalo izbjegavanja sličnih aktivnosti ubuduće), njihovi vijenci postavljeni na spomen-ploču³²⁴⁹ poginulim Splićanima u Prvom svjetskom ratu više su puta bili iskidani³²⁵⁰, došlo je do premještaja njihove starješine iz grada³²⁵¹, oštećivana im je imovina³²⁵², a jednom je prilikom zabilježena i „slučajna“ pucnjava u sukobu s HSZ-om.³²⁵³ Vrhunac je dosegnut kada je vlast članovima Sokola, formalno radi sigurnosti, zabranila održavanje tradicionalnih godišnjih povorki u čast obilježavanja ujedinjenja, a počevši od 1940. zabranjeno im je i organiziranje proslave u kazalištu.³²⁵⁴

U svim spomenutim incidentima nadležna vlast nije pokazala uspjeh, a možemo reći ni preveliku brigu u traženju osumnjičenih.³²⁵⁵ Članovi Sokola tako su sami pokušali provoditi vlastite istrage, s ciljem zaštite „narodnih svetinja.“³²⁵⁶ Vlast je na to prethodno napadnutoga

³²⁴⁷ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68, Inv br. 5660., IBVza BV BH, Kabinet bana, pov. II br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³²⁴⁸ Ustanovljeno je kako je skupina komunističkih napadača zabavu prekinula s glasnim klicanjem u čast Mačeka i slobodne Hrvatske. Vjerovalo se kako je taj potez bio smišljen kako bi se za napad optužile HSS i HSZ. Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 70., Inv. br. 5814, Uprava policije Split za Banovinu Hrvatsku – Odjeljak za državnu zaštitu (BH ODZ), pov. br. 8708, 18. IX. 1939.; pov. br. 9213, 16. X. 1939.

³²⁴⁹ Ploča je 1940. bila i umrljana tintom.

³²⁵⁰ U izvještaju splitskog redarstva za 1939. navedeno je kako je netko „iskoristio zabunu“ te skinuo prethodno postavljene vijence. Propusti i labava reakcija policije doveli su do pokretanja disciplinskog postupka protiv odgovornih. Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 70., Inv. br. 5815, RRS za BV BH, pov. br. 10874, 2. XII. 1939. HSS-u nenaklonjen tisak, unatoč prijetećoj cenzuri, osudio je ovaj incident. Vidi: „Da li će ko snositi odgovornost?“, *Glas Primorja*, br. 15., 3. XII. 1939., 4.; „Split“, *Narodni list*, br. 6., 7. XII. 1939., 3.

³²⁵¹ Premještaj, koji je od Šubašića zatražio Paško Kaliterna, uslijedio je nakon incidenta u kojemu su sokoli pjevali pjesmu „nije zemlja hrvatska, već je zemlja slavenska.“ Vidi: „Split“, *Narodni list*, br. 3., 18. I. 1940., 3.; „Glavna godišnja skupština Sokolskog društva u Splitu“, *Narodni list*, br. 4., 25. I. 1940., 3.; K. REGAN, *Sprska politika...*, 292.-293.; Fikreta JELIĆ-BULIĆ, „Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939.-1940.“, *Slobodna Dalmacija*, 19. X. 1990.

³²⁵² HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6500., IBV Split za BV BH, br. 82162., 13. XI. 1940.; pov. II. br. 16767, 16. XI. 1940.; pov. I. br. 16837/40., 16. XI. 1940.

³²⁵³ HR-HAD-1353, Građanske ..., Kutija br. 11., Inv. br. 998., IBV Split za BVBH, pov. II. br. 15201/39, 31. XII. 1939.

³²⁵⁴ „Proslava 1. prosinca“, *ND*, br. 285., 2. XII. 1940., 6.

³²⁵⁵ U jednoj su prijavi sokoli naglasili kako su skidanje njihovih vijenaca nazočni redari mirno promatrali bez ikakve intervencije. Vidi: HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXXIX, 17 Ivan Cvitković i dr (6), Sig. Kzp. 1158/39.

³²⁵⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6500., Sokolsko društvo banu Šubašiću (telegram), br. 2237, 13. XI. 1940.

novoga sokolskoga starješinu Jurja Vrcana kaznila s 1 500 dinara, i to zbog prevelikog upletanja u rad splitskog redarstva.³²⁵⁷

Navedeni događaji pokazuju da je sigurnost mjesnih pripadnika Sokola bila ugrožena, no to nije izazivalo preveliku brigu kod nadležne vlasti. Da je, uz spomenute članove Sokola, novim stanjem bila narušena i osobna sigurnost istaknutijih zagovornika jugoslavenske ideologije, svjedoči nekoliko slučajeva. U prvome je ponovno (četvrti put po redu) provaljeno u kaštelansku vilu bivšeg bana Mirka Buića koji se žalio da mu u „novonastaloj anarhiji“ nije zajamčena osobna i imovinska sigurnost. Odlučio je, stoga, da će zajedno s pristašama bivšeg režima oštro protestirati. Vlast je, pak, tvrdila da svi dokazi upućuju da nema nikakve riječi o političkoj provali, već čisto o krađi iz koristoljublja.³²⁵⁸ Nekoliko mjeseci kasnije zabilježena je i provala u odvjetnički ured Vlade Matošića.³²⁵⁹ Mirko Machiedo u prvoj je polovici 1940. sebe ubrojio u „žrtve političke šikanacije“ te istaknuo da je „trbuhom za kruhom“ morao odseliti u Ljubljano.³²⁶⁰ Početkom 1941. lakše je ozlijeđen Ivan Šakić nakon što je nepoznatim predmetom nekoliko puta udaren u glavu.³²⁶¹

Uzimajući sve u obzir, postavlja se i pitanje koliki je bio autoritet splitske policije u novim uvjetima, odnosno njezina raspolaganja dovoljnim sredstvima za očuvanjem reda i mira. O nepovoljnoj situaciji svjedoči nekoliko izvora pa je tako mjesno Udruženje trgovaca upozoravalo nadležne vlasti o sve većoj komunističkoj aktivnosti zbog izostanka (osobnih) promjena na policiji.³²⁶² Zabilježeno je i mišljenje jednog policijskog agenta o potrebi sprječavanja daljnjeg vrijeđanja službenika.³²⁶³ Splitska policija jednom je prilikom banskoj vlasti istaknula da trenutačno „raspolaze s tako malenim brojem izvršnih organa da jedva s rezervom može održavati javni red i mir“ te je bila spremna iznijeti konkretne prijedloge kojima bi ojačala svoje snage.³²⁶⁴

³²⁵⁷ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6531, RRS za BVBH, pov. br. 651/41, 22. II. 1941.

³²⁵⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 71, Inv br. 5965, IBV Split za BV BH, pov. II. broj 12324/39, 27. X. 1939.

³²⁵⁹ „Provala u kancelariju dra Matošića“, *HG*, br.53., 4. III. 1940., 6.

³²⁶⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 11., Miro Machiedo (K)saveru Vardi, Ljubljana, ožujak, 1940.

³²⁶¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6435, RRS za BV KB, pov. br. 906/41, 5. II. 1941.; „Napadaj na g. inž. Šakića“, *ND*, br. 28., 29. I. 1941., 6.

³²⁶² HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 32., Inv. br. 1192, Ministar bez lisnice (nisam uspio ustanoviti o kome je točno riječ, op. M. B.) banu Banovine Hrvatske Ivanu Šubašiću, Kab. Br. 1919., 10. X. 1939.

³²⁶³ HR-HDA-1363, Politička ..., Kutija br. 70, Inv br. 5817, IBV Split za BV BH, pov. II. broj 10876/39, 16. IX. 1939.

³²⁶⁴ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv br. 5727, Uprava policije Split BV BH, pov. br. 8789, 19. IX. 1939.

Prema novinskoj izjavi novoga upravitelja splitske policije Josipa Zlatara mjesno redarstvo ukupno je brojalo svega 170 ljudi, od čega je zapravo radilo njih 100.³²⁶⁵ Njima je pomagalo dodatnih 19 agenata, što po zaključcima novoga upravitelja nije bilo dovoljno za održavanje reda.³²⁶⁶ Slične navode redarstvo je navodilo i Banskoj upravi, pri čemu se posebno isticalo da se potrebna reorganizacija i jačanje autoriteta neće moći provesti sve dok se ne izvrši potrebna izmjena osoblja i dovedu dodatna pojačanja.³²⁶⁷

Prema ovoj izjavi možemo zaključiti da broj djelatnika nije bio dovoljan za očuvanje reda u Splitu, odnosno da nadležne vlasti nisu mogle ili nisu htjele dovesti dodatna pojačanja kojima bi policija bolje organizirana i s većim ljudstvom dočekala komunističke pokrete i proglašene opće štrajkove u kasnijem razdoblju. Svim komunističkim pokretima zajedničko je što u njima splitska policija nije pokazala dovoljnu „odlučnost“ kojom bi vratila narušeni autoritet. Štoviše, pri prvom proglašenom generalnom štrajku 1939. banovom odlukom (splitski) policijski organi kratkotrajno su ušli u sastav žandarmerije.³²⁶⁸ Odluka je značila i dodatan gubitak autoriteta.

Zategnutost odnosa između mjesnog redarstva i vodstva Ispostave banske vlasti dodatno se pojačala tijekom 1940. kada bi se oba tijela, ponekad i u komunikaciji prema nadležnoj Banskoj vlasti, međusobno optuživala zbog nemogućnosti održavanja reda i mira. Ravnatelj redarstva tako je tvrdio da prijetnje disciplinskom kaznom samo ruše prijeko potrebni autoritet policije.³²⁶⁹ S druge strane, Ispostava je tražila energičniji istup mjesnog redarstva.³²⁷⁰

Sukob je dosegnuo višu razinu sredinom 1940. kada je skupina žena, nezadovoljna kašnjenjem novčane potpore, protestirala u prostorijama Gradskog poglavarstva. Ispostava je tada ponovno iskazala nezadovoljstvo radom splitskog redarstva vjerujući da su se neredi trebali spriječiti i krivci „egzemplarno kazniti.“ U skladu s tim, ravnateljstvu redarstva naređeno je da što prije ukloni sve nedostatke i reorganizira službu.³²⁷¹ Slični zahtjevi upućeni istom pošiljatelju također se isticali i u drugoj polovici iste godine, uz potrebe češćih racija i

³²⁶⁵ „Promjene u činovništvu Dalmatinske Hrvatske“, *ND*, br. 232., 28. IX. 1939., 2.

³²⁶⁶ „Novi duh i novi rad na splitskom redarstvu“, *HG*, br. 241., 14. X. 1939., 6.

³²⁶⁷ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv. br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

³²⁶⁸ HR-HDA-1352, grupa V, Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka (dalje: Pobune...), Kutija br. 5, Inv. br. 215, IBV Split za Komandanta Prim(orskog) Žand.(armerijskog) Puk(a), pov. br. 792/40., 20. I. 1940. O stanju unutar žandarmerije nakon sporazuma više vidi u: Nikica BARIĆ, „O problemu nacionalnog sastava žandarmerije nakon sporazuma Cvetković-Maček“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32/33/1999.-2000., 179.-189.

³²⁶⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 71., Inv. br. 6014., RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 2. IV. 1940.; Kutija br. 73., Inv. br. 6118, IBV Split za BV BH, pov. II. broj 7942/40., 29. V. 1940.; RRS za BV BH, pov. br. 2114/40, 20. III. 1940.

³²⁷⁰ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 294, IVB Split za RRS, pov. br. 13578/40, 21. IX. 1940.

³²⁷¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73, Inv. br. 6111, IBV Split za KB BH, pov. br. 8510/40, 17. VI. 1940.

internacija poznatih osumnjičenika.³²⁷² Tada, naime, primjećujemo sve veći broj slučajeva u kojima su pojedini građani, ponekad u alkoholiziranom stanju, vrijeđali kralja, državu i vojsku. Iako su svi krivci osuđeni na desetodnevne zatvorske kazne, ipak se uočava da je sada zabilježeno više slučajeva nego inače, barem prema sačuvanim arhivskim izvorima.³²⁷³

Redarstvo je konačno oštrije nastupilo u listopadu 1940. kada je povodom novoga komunističkoga štrajka uhitila više stotina osoba i većinu ih zatvorski kaznila.³²⁷⁴ Budući da ćemo se na cjelokupnu situaciju s komunističkim štrajkovima više osvrnuti u poglavlju posvećenom komunistima, ovdje ćemo samo kratko konstatirati da je ovoga puta odlučniji stav splitskog redarstva po svemu sudeći doveo do izostanka novih, većih štrajkova u gradu.

U novom odnosu snaga zanimljivo je uočiti odnos nadležnih gradskih vlasti prema kralju Petru II. i pokojnom Aleksandru. Rođendani prvoga tako su obilježavani isticanjem hrvatskoga imena u općinskom proglasu, zajedničkom hrvatskim i državnim zastavom na prozorima općinskih ureda, te mnoštvom hrvatskih zastava među okupljenim građanima. Mjesni tisak proslavu bi popratio prigodnom kraljevom slikom.³²⁷⁵

S druge strane, petu godišnjicu smrti kralja Aleksandra obilježili su JRZ, JNS, Narodna ženska zadruga i Sokolsko društvo u kojemu je održana komemoracija nakon čega je (unatoč banovoj zabrani, op. M. B.) uslijedio zajednički odlazak prisutnih pred kraljev svjetionik.³²⁷⁶ Iduće godine među sudionicima zapaženi su bili Račić i Jablanović, a od društava organizacija i dalje sklonih jugoslavenskoj ideologiji, poput gore navedenih, zapaženi su Udruženje rezervnih oficira, Pjevačko društvo „Šumadija“ i još neki.³²⁷⁷

Uz uspomenu na kralja Aleksandra vežemo zanimljiv slučaj, zabilježen na temelju izvještaja zapovjednika štaba Jadranske divizijske oblasti koji je tvrdio da je između dvaju nastavnih satova u splitskoj Klasičnoj gimnaziji netko od učenika kredom nacrtao rogove na

³²⁷² HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 72, Inv. br. 6057, Okružnica IBV Split, pov. br. 11047/40., 2. VIII. 1940.

³²⁷³ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73, Inv. br. 6209, RRS za BV KB, pov. br. 7680/40., 26. VIII. 1940.; Inv. br. 6210, RRS za BV KB, pov. br. 5268/40., 10. VI. 1940.; Inv. br. 6211, RRS za BV KB, pov. br. 5216/40., 8. VI. 1940.

³²⁷⁴ Krivo navodeći 1938. kao godinu štrajka Elaborat o bivšim građanskim strankama za deportaciju u Lepoglavu optužio je Paška Kaliternu. Vidi: Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici HSS-a)

³²⁷⁵ „Proslava rođendana Nj. Vel. Kralja u Splitu“, *ND*, br. 210., 6. IX. 1939., 2.; „Kraljev rođendan“, *ND*, br. 210., 6. IX. 1939., 5.; „Proslava rođendana Nj. Vel. Kralja u Splitu“, *ND*, br. 210., 6. IX. 1939., 2.; „Kraljev rođendan“, *ND*, br. 210., 6. IX. 1939., 5.; „Kraljev rođendan“, *HG*, br. 209., 7. IX. 1939., 6.; „Kraljev rođendan u Splitu“, *ND*, br. 211., 6. IX. 1940., 6.; „Proslava Kraljevog rođendana u Splitu“, *HG*, br. 211., 6. IX. 1940., 5.

³²⁷⁶ „Peta obljetnica smrti“, *ND*, br. 242., 8. X. 1939., 6.; „Parastos Kralju Aleksandru“, *ND*, br. 243., 9. X. 1939., 6.

³²⁷⁷ „Komemoracija pok. kralja Aleksandra“, *ND*, br. 238., 8. X. 1940., 6.; „Komemoracija Kralju Aleksandru“, *ND*, br. 239., 9. X. 1940., 6.; „Svečana komemoracija“, *ND*, br. 240., 10. X. 1940., 6.

kraljevoj slici.³²⁷⁸ Izrazivši sumnju u lažnu prijavu poput prethodnih slučajeva, ravnatelj gimnazije Ivo Juras upozorio je na tenzije između pojedinih đачkih grupa, napose između HSS-ove omladine i jugoslavenskih nacionalista.³²⁷⁹ U istrazi je ipak utvrđena valjanost prijave pa je krivac uskoro pronađen. Škola je u ovome isključivo vidjela „đачku nestašnost i nepromišljenost“, no učenik-krivac na izvanrednim je sjednicama nadležnih učiteljskih vijeća dobio ukor pred isključenjem.³²⁸⁰ Zaključno, pred sam početak rata oštećen je kraljev spomen-svjetionik.³²⁸¹

Zabrana održavanja zborova i manifestacija nije se odnosila na predavanja koje je krajem listopada 1939. povodom obilježavanja Jadranskoga dana u organizaciji Jadranske straže u kazalištu održao Rudolf Bićanić, i to pod naslovom „Banovina Hrvatska i Jadransko more.“³²⁸² Predavanju su prisustvovali vodeći članovi Izvršnog i Mjesnog odbora Jadranske straže, odnosno vodstvo Ispostave banske vlasti i HSS-ovih delegata.³²⁸³

Naime, promjene nastale sporazumom ogledale su se i u reorganizaciji unutar Jadranske straže gdje su, kao posljedica ulaska što većeg broja Hrvata, stvarani autonomni odbori na području Banovine Hrvatske. Najava reorganizacije pozdravljena je u (Tartagliinom) *Hrvatskom glasniku*.³²⁸⁴ Novi korak u osvajanju vrha organizacije postignut je kada je krajem 1940. Maček i službeno postao član Jadranske straže.³²⁸⁵

Među najznačajnije „službene“ događaje u gradu u razdoblju Banovine Hrvatske možemo navesti prvu godišnjicu obilježavanja Trumbićeve smrti, dolazak bana Šubašića i Krnjevićev govor održan u Splitu početkom 1940.

Prema izvještaju splitskog redarstva u prvome je događaju „hrvatski Split manifestirao svoju svijest i nepokolebljivo narodno držanje.“³²⁸⁶ Manifestaciji je prethodila intenzivna

³²⁷⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 70., Inv. br. 5872, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 12915/39, 10. XI. 1939.

³²⁷⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 70., Inv. br. 5872, Državna klasična gimnazija za BV BH, br. 51/39, 10. XI. 1939.

³²⁸⁰ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 70., Inv. br. 5872, Državna klasična gimnazija za BV BH, br. 52/39, 11. XI. 1939.; IBV Split za BV BH, pov. II. br. 13289/39, 20. XI. 1939.

³²⁸¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6435, RRS za BV KB, pov. br. 906/41, 5. II. 1941.

³²⁸² Ivo Tartaglia, u ime Jadranske straže, dopustio je Bićaniću potpunu slobodu oko teme predavanja te ga je ujedno zamolio da svakako posjeti Split jer bi u slučaju nedolaska razočaranje u gradu bilo „vrlo veliko.“ Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 223., Ivo Tartaglia Rudolfu Bićaniću, 20. X. 1939.

³²⁸³ „Proslava Jadranskog dana“, *HG*, br. 252., 27. X. 1939., 6.; „Pomorstvom i pomorskom politikom treba da upravljaju pomorci“, *HG*, br. 254., 30. X. 1939., 5.

³²⁸⁴ „Reorganizacija *Jadranske straže*“, *HG*, br. 246., 20. X. 1939., 6.; „Jadranska straža pred novim zadacima“, *HG*, br. 286., 8. XII. 1939., 6.; „Plenarna sjednica Izvršnog odbora Jadranske straže“, *HG*, br. 288., 11. XII. 1939., 6.

³²⁸⁵ „Dr. Vladko Maček – novi član Jadranske straže!“, *HG*, br. 278., 26. XI. 1940., 4.; „Dr. Vladko Maček pokazao put...“, *HG*, br. 279., 27. XI. 1940., 4.

³²⁸⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68, Inv. br. 5661, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 4. XII. 1939.

najava u mjesnom tisku, popraćena otkrićem nadgrobnog spomenika u čast Trumbića, „prvog sina grada“ i, kako je vodstvo grada istaknulo, „velikog borca za hrvatska narodna prava.“³²⁸⁷ Poput kraljeva spomen-svjetonika za pristaše jugoslavenstva, Trumbićev grob u jednu je ruku postao jedno od važnijih gradskih mjesta hrvatski orijentiranog stanovništva te je predstavljao obaveznu stanicu svim političarima prilikom posjete gradu.

Krajem studenoga 1939. ban Šubašić Split posjetio je Split. Prema izvještajima banske vlasti, dočekalo ga je više od 25 000 ljudi.³²⁸⁸ Većina splitskog tiska oduševljeno je pozdravila banov dolazak, što se u prvom redu misli na *Hrvatski glasnik* i njegovu upadljivu naslovnicu s porukom „Dobro nam došao, prvi bane obnovljene Hrvatske.“³²⁸⁹ Šubašić nije štedio komplimente pa je Split nazvao „najsajnijom kolijevkom prošlosti hrvatskoga naroda.“³²⁹⁰ Za vrijeme posjete posebne su sijalice s Marjana obasjavale natpis „ŽBH“ (Živio ban Hrvatske), dok je u programu ban posjetio grobove Trumbića i don Frane Bulića, te održao svečani ručak s narodnim zastupnicima i općinskim načelnicima srednje Dalmacije.³²⁹¹ Uprava splitskog redarstva oduševljeno je pisala o „veličanstvenome i značajnome datumu u historiji ovog borbenog i čestitog hrvatskog grada koji je spontano i oduševljeno manifestirao svoje osjećaje.“ Jednakim je oduševljenjem Šubašić dočekan i prilikom posjeta mjestima i općinama izvan Splita, a svečani mu je ispraćaj priređen i prilikom odlaska iz grada.³²⁹² Drugi Šubašićev posjet u Splitu uslijedio je početkom 1941., no loše vrijeme i očito manji broj okupljenih kao posljedicu su imali da je u *Novom dobu*, tada jednom dnevnom listu u Splitu, dočeku posvećena tek šesta stranica tiskovine.³²⁹³

Krnjević je Split posjetio početkom 1940., dočekan poklicima prisutnih u čast Mačeka i slobodne Hrvatske. Dočeku su prisustvovala vodeće osobe grada, predstavnici HSS-a i ostalih

³²⁸⁷ „Otkriće nadgrobnog spomenika blgp. dru Anti Trumbiću“, *HG*, br. 264., 11. XI. 1939., 5.; „Otkriće nadgrobnog spomenika dr. Anti Trumbiću“, *ND*, br. 276., 11. XI. 1939., 6.; „Obljetnica smrti dra A. Trumbića“, *ND*, br. 282., 17. XI. 1939., 6.; „Dr. Ante Trumbić“, *ND*, br. 283., 18. XI. 1939., 1.; „Spomenik dru Anti Trumbiću u Splitu“, *ND*, br. 284., 19. XI. 1939., 1.-2.; „Godišnjica smrti blgp. Ante Trumbića“, *HG*, br. 270., 18. XI. 1939., 5.; „Split se je dostojno odužio uspomeni svog prvoborca za slobodu“, *HG*, br. 271., 20. XI. 1939., 1., 4.;

³²⁸⁸ U prigodnom je proglasu povjerenik općine Spalatin istaknuo kako ban dolazi po povijesnom ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Vidi: „Sutra ujutro dolazi u Split ban dr. Šubašić“, *ND*, br. 287., 22. XI. 1939., 2.

³²⁸⁹ „Dobro nam došao prvi Bane obnovljene Hrvatske!“, *HG*, br. 274., 23. XI. 1939., 1.; „Triumfalni doček bana dra Šubašića u Splitu“, *HG*, br. 274., 23. XI. 1939., 2.-3.

³²⁹⁰ „Veličanstveni doček Bana Hrvatske u Splitu“, *ND*, br. 288., 23. XI. 1939., 1.-3.

³²⁹¹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 19., Inv. br. 2054., BV BH za Ministarstvo unutrašnjih poslova, broj 56044-I-POV-DZ-1939., 23. XI. 1939.

³²⁹² HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68, Inv. br. 5661, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 4. XII. 1939.; „Ban Hrvatske napustio je Split“, *HG*, br. 278., 28. XI. 1939., 5.

³²⁹³ „Ban dr Šubašić stiže u Split“, *ND*, br. 30., 31. I. 1941., 6.; „Split je srdačno dočekaio i ispratio bana g. dra Šubašića“, *ND*, br. 31., 1. II. 1941., 6.; „Na povratku iz Dubrovnika Ban je srdačno dočekan u Splitu“, *ND*, br. 35., 5. II. 1941., 2.; „Odlazak g. Bana“, *ND*, br. 36., 6. II. 1941., 6.

hrvatskih gospodarskih, kulturnih, političkih i drugih organizacija. Uz dupkom puno kazalište, jednaki se broj okupljenih građana nalazio ispred kazališne zgrade slušajući Krnjevićevo izlaganje preko megafona. U govoru je naglašena potrebu očuvanja sloge u teškoj međunarodnoj situaciji, pri čemu se posebno istaknulo da neki „nesvjesno ili za tuđi račun u ovim izvanredno teškim vremenima traže ostvarenje onoga što se ne može dati.“ Time je Krnjević vjerojatno mislio na još veću samostalnost Banovine Hrvatske u sklopu Jugoslavije ili stvaranje nezavisne hrvatske države. Podcrtao je i vodstvo Splita u dalmatinskoj Hrvatskoj sa sjećanjem na Marulića i njegove „versi hrvatske“, odnosno svih progona koje je Split, druga hrvatska prijestolnica, izdržao.³²⁹⁴ Dolazak je bio planiran povodom izbora u Gradskoj organizaciji HSS-a, ali moguće i kako bi se ublažile posljedice nedavnih i značajnih komunističkih demonstracija.³²⁹⁵

Tijekom razdoblja Banovine Hrvatske grad Split opterećivala su dva problema: moguća ratna opasnost te stanje namirnica, naročito kruha, kako u pogledu visoke cijene, tako i u pitanju njihove kvalitete. Prvi problem pokušavao se riješiti raznim vježbama eventualnoga napada, te osnivanjem posebnih odjela, poput „Mjesnog odbora za obranu iz zraka“ koji je od građana, primjerice Ante Tresića Pavičića, tražio novčane prihode za uzdržavanje nudeći zauzvrat javno objavljivanje svih darivatelja.³²⁹⁶

Drugi problem bio je u ovom trenutku aktualniji i po (gradsku) vlast nepovoljniji. Unatoč formiranju posebnog Ureda za nadzor cijena, u Splitu je u nekoliko navrata najviše poskupjelo brašno, što je dovelo do sukoba između vlasti i mjesnih trgovaca.³²⁹⁷ Uz

³²⁹⁴ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11, Inv. br. 1037., telefonski izvještaj voditelja Upravnog odjeljenja IBV u Splitu (Ljubomira) Tecilazića za BV BH, br. 1583, 7. I. 1940.; IBV u Splitu za BV BH, pov. II. br. 198., 7. I. 1940.; „Veliki govor dra J. Krnjevića u Splitu“, *ND*, br. 6., 8. I. 1940., 1.-3.

³²⁹⁵ JNS-ov tisak, primjerice, demantirao je navode da su demonstracije organizirali jugoslavenski nacionalisti, iako su ostali otvorenim da su se istima pojedinci, nezadovoljni (materijalnim) stanjem, pridružili. Vidi: „Kršćani su zapalili Rim“, *Narodni list*, br. 9, 28. XII. 1939., 3.

³²⁹⁶ HR-DAS-178., OF ATP, Kutija broj 1, 1/1, Adamović i (Josip) Brkić Anti Tresiću Pavičiću, br. 104., 10. VI. 1940. Tijekom dvaju vježbi održanih 1941. u *Novom dobu* isticali su kako građanstvo i dalje ne shvaća ozbiljnu situaciju te se ne pridržava zadanih uputa. Vidi: „Vježbe zamračenja“, *ND*, br. 21., 22. I. 1941., 6.; „Vježba za napadaj iz zraka“, *ND*, br. 94., 5. IV. 1941., 6.

³²⁹⁷ Ivica ŠUTE, „Put za Donji Lapac. Ili kako je Banska Vlast postupala sa spekulantom u Banovini Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 37/2005., 260.-261. O gospodarskim prilikama u Splitu uoči izbijanja rata vidi i u: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Privredne prilike i struktura stanovništva pred Drugi svjetski rat“, u: *Split u narodnooslobodilačkoj borbi...*, 39.-61. Cijene su u Splitu od kolovoza 1939. do srpnja 1940. porasle za 36,3 %, a u Zagrebu su povećane za 42,6 %. Vidi: I. ŠUTE, *Slogom slobodi...*, 403.-407., 415.-417. Vidi i: „Povišena cijena bijelom kruhu“, *ND*, br. 207., 2. IX. 1940., 6.; „Trgovci otklanjaju krivnju od sebe“, *HG*, br. 207., 2. IX. 1940., 5.; „Prosvjedni brzojavi Udruženja trgovaca u Splitu“, *HG*, br. 210., 5. IX. 1940., 5.

poskupljenje, drugi faktor bila je i loša kvaliteta kruha, koja je dovela do kažnjavanja mnogih splitskih pekara i upućivanja prvih spekulanata iz Splita u mjesto Prozor na internaciju.³²⁹⁸

Održavajući posebne ankete o suzbijanju skupoće u gradu, gradsko vodstvo od samoga je početka građane umirivalo porukom da ne prijeti nikakva nestašica žita.³²⁹⁹ HSS-ova Gradska organizacija, uz potporu naklonjenog tiska, pozivala je na borbu protiv svih spekulanata „na političkom i privrednom polju.“³³⁰⁰ S druge strane, stranci nenaklonjeni tisak optuživao je HSS za izostanak socijalne solidarnosti.³³⁰¹ Iako naklonjeno Mačeku, i u *Novom dobu* apeliralo se na vlast da se svim siromašnijim građanima omogući jeftiniji kruh.³³⁰²

Najveći incident izbio je u veljači 1941. kada je prema izvještaju splitskoga redarstva dvadesetak žena na Narodnom trgu protestiralo protiv loše kvalitete kruha. Redarstvo je okupljene rastjeralo uz manju uhićenja, dok je kruh poslan na analizu koja je utvrdila da su dvojica gradskih pekara zbilja pravila slabiji kruh. Kako bi se to spriječilo, redarstvo je poduzelo mjere koje su trebale onemogućiti spekulaciju i lošiju kvalitetu kruha. Sama demonstracija i izvještaju je označena pokušajem komunističke propagande.³³⁰³ Navodi su bili istiniti jer zapisi u Zbirci memoarskog gradiva navode da je kao preteča Antifašističkog fronta žena 1940. formiran Odbor žena, čija je prva borbena akcija bila demonstracija protiv Mačekova kruha koja je prema njima okupila čak 150 žena i ostale spontano okupljene građane.³³⁰⁴

Budući da je u Europi buknuo rat, naročiti je oprez vladao od mogućih špijuna i sabotaza. Mjesni štab Jadranske divizijske oblasti upozoravao je građane da su strana udruženja, formalno kulturna ili turistička, zapravo propagandna zbog čega se prije stvaranja veza s njima trebalo zatražiti mišljenje vojnih vlasti.³³⁰⁵ Drugom su prilikom putem tiska građani pozvani da pripaze na neprijateljske špijune i provokatore koji nastoje unijeti zabunu u vojsku i mornaricu te poljuljati povjerenje u državnu upravu.³³⁰⁶ Vlast je također tražila veću pozornost u prometu

³²⁹⁸ „Kažnjeno više pekara u Splitu“, *ND*, br. 29., 30. I. 1941., 6.; „Splitski pekar otpremljen u Prozor“, *ND*, br. 40., 10. II. 1941., 6.; I. ŠUTE, „Put u Donji Lapac...“, 275.;

³²⁹⁹ „Nepotrebna je bojazan o pitanju dobave namirnica“, *ND*; br. 210., 6. IX. 1939., 5.;

³³⁰⁰ „Banska Vlast u borbi protiv skupoće“, *HG*, br. 301., 28. XII. 1939., 6.; „Splitska Gradska organizacija HSS“, *ND*, br. 244., 15. X. 1940., 6.; „Gradska organizacija HSS bori se i protiv političkih spekulanata“, *HG*, br. 244., 15. X. 1940., 5.

³³⁰¹ „Obitelji rezervista u Splitu“, *Narodni list*, br. 21., 30. V. 1940., 5.; „Kad nema dobrog djela, neka je bar dobra riječ!“, „Zajednički sastanak i zajednička suradnja“, *Narodni list*, br. 23., 13. VI. 1940., 3.

³³⁰² „Povišene cijene kruhu za 0.25 din“, *ND*, br. 59., 11. III. 1940., 6.

³³⁰³ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76, Inv. br. 6435, RRS za BV KB, pov. br. 906/41, 5. III. 1941.

³³⁰⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 2., Sig. MG – I/2 -2/2, „Istorija AFŽ-a Split“

³³⁰⁵ HR-DAS-1363, Politička..., Kutija br. 74, Inv. br. 6356, IBV u Splitu za KB BH, pov. II. br. 6946/40, 15. V. 1940.

³³⁰⁶ „Čuvajte se neprijateljskih špijuna i provokatora“, *ND*, br. 101., 30. IV. 1940., 6.

lukama prema inozemnim brodovima, ali i prema domaćima kako se ne bi proveli napadi na jugoslavenske brodove usidrene u lukama.³³⁰⁷

Mjesno kino predstavljalo je u jednu ruku i mjesto političkog izražavanja prema međunarodnoj situaciji jer je, primjerice, za vrijeme prikazivanja žurnala Hitler – Mussolini došlo do bučnog zviždanja. Epilog svega bila je naredba Ispostave o obustavi daljnjeg prikazivanja takvih žurnala.³³⁰⁸

Posljednji dani prije izbijanja rata u Splitu obilježeni su tako sve većom pozornošću prema vanjskoj situaciji, a zabilježeno je da su zagrebački Redarstveni organi u Splitu i Šibeniku otkrili navodno postojanje terorističke organizacije.³³⁰⁹ Prema navodima Primorskog žandarmerijskog puka među uhićenima se nalazio i Manfred Paštrović, što je dotični i priznao u svojim memoarima.³³¹⁰

Proglas Petra II. Karađorđevića o preuzimanju vlasti objavljena je u *Novome dobu*, dok je vojska, popraćena klicanjima građanstva, paradirala gradom.³³¹¹ Po izbijanju Drugog svjetskog rata na tlu Jugoslavije objavljene su posebne mjere sigurnosti.³³¹² Pet aviona bombardiralo je Split, a uspostavom Nezavisne Države Hrvatske Ante Luetić objavio je poseban proglas.³³¹³ Uskoro su u grad ušli Talijani, no što se sve dalje događalo u Splitu tijekom Drugog svjetskog rata, a i kasnije, predmet je drugih povijesnih istraživanja pa ovime završavamo ovaj opći dio pregleda političkih zbivanja u Splitu u razdoblju 1939. – 1941.

³³⁰⁷ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 75, Inv br. 6457., Direkcija pomorskog saobraćaja Kraljevine Jugoslavije svim lučkim kapetanijama I. i II. reda., pov. 196/41., 5. III. 1941.

³³⁰⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73, Inv br. 6113, IBV Split za BV BH, pov. br. 6043/40., 22. IV. 1940.

³³⁰⁹ Prema navodima u tisku atentati su se trebali izvršiti na strane državljane i njihovu imovinu. Vidi: „Službeno saopćenje o hapšenjima u Splitu i spremanim atentatima“, *ND*, br. 65., 7. III. 1941., 3.

³³¹⁰ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 75, Inv br. 6439., Primorski žandarmerijski puk za Bansku vlast Banovine Hrvatske, Pov J br 379., 25. III. 1941., M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 149.-150.

³³¹¹ „Srbi, Hrvati i Slovenci“, *ND*, br. 85., 27. III. 1941., 1.; „Svečane povorke vojske u Splitu“, *ND*, br. 86., 28. III. 1941., 6.; „Svečana blagodarenja u Splitu“, *ND*, br. 89., 31. III. 1941., 5.

³³¹² „Proglas Nj. Vel. Kralja Petra II“, *ND*, br. 96., 7. IV. 1941., 1.; „Mjere za zaštitu građanstva“, *ND*, br. 96., 7. IV. 1941., 5.

³³¹³ „Bombardiranje Splita“, *ND*, br. 96., 7. IV. 1941., 5.; „Proglas Poglavnika Dra Ante Pavelića“, *ND*, br. 100., 11. IV. 1941. 1.-2.

6.2. Djelovanje političkih stranaka i pokreta:

Djelovanje političkih stranaka na području Splita u doba Banovine Hrvatske prolazilo je u ponešto drugačijim okolnostima. Najvažnija je stranka i službeno postala HSS, kojoj glavnu opoziciju nisu predstavljali JNS i JRZ, već ilegalni članovi komunističkog i hrvatskog nacionalističkog pokreta. Od ostalih stranaka možemo zabilježiti i djelovanje SDS-a, no ipak u znatno podređenom položaju u odnosu na vodeću HSS. Na sljedećim će se stranicama posvetiti pozornost svakoj od nabrojanih skupina, počevši od nekada vodeće (i jedine zakonski dozvoljene) Jugoslavenske nacionalne stranke.

6.2.1. JNS: životarenje I. dio

Iako je službeno pozdravila stvaranje Banovine Hrvatske, JNS je u novo razdoblje ušla u još nepovoljnijem položaju nego u prethodnom periodu.³³¹⁴ I dalje opterećena savezništvom s Mačekom na prosinačkim izborima 1938., nije sudjelovala u pregovorima oko rješenja „hrvatskog pitanja“ i stvaranja Banovine Hrvatske pa je u novim okolnostima, možemo reći, životarila na granici između stranačkog djelovanja i nedjelovanja.

To nipošto nije značilo „predaju“ njenih vodećih predstavnika koji su se i dalje pojavljivali u javnosti. Splitska policija u izvještaju je o političkoj situaciji navela da JNS u Splitu predvode predsjednik Banovinskog odbora Budislav Grga Anđelinović, bivši senator Ivo Majstrović, Manfred Paštrović te Nikola Bonetti, koji je vršio dužnost predsjednika mjesne organizacije stranke.³³¹⁵ Kako navodi Krešimir Regan, svi su podržavali sporazum, i to ne iz nekakve „lojalnosti prema središnjici stranke“, koliko „organizacijskim raspadom stranke uvjetovanom stalnim gubitkom članstva još od 1935., te gotovo potpunom političkom neaktivnošću dužnosnika.“³³¹⁶ Iz toga vidimo da JNS u Splitu nije imala veću podjelu kao u drugim dijelovima unutar države.

Gubitak utjecaja JNS vidio se i u preimenovanju mjesne Čitaonice iz jugoslavenske u hrvatske. U mjesnom tisku objavljena je vijest kako uprava Jugoslavenske narodne čitaonice vrši upis svih jugoslavenskih nacionalista u svoje redove, odnosno provodi reorganizaciju³³¹⁷ Pretpostavljam da je razlog toj obavijesti JNS-ov pokušaj za osnivanjem nove Čitaonice, ovoga puta sastavljene ne samo isključivo od njenih pristaša.

³³¹⁴ Ž. KARAUŁA, „Studija za politički portret“, *Generacija dvaju ratova*, 56.

³³¹⁵ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

³³¹⁶ K. REGAN, *Srpska politika...*, 176.-192. Autor ističe i da je JNS u Primorskoj banovini prihvatila sporazum.

³³¹⁷ „Iz Jugoslavenske narodne čitaonice“, *ND*, br. 253., 19. X. 1939., 6.; „Jugoslavenska narodna čitaonica“, *Narodni list*, br. 1., 1. XI. 1939., 5.

Pod Anđelinovićevim je vodstvom JNS u Splitu gotovo odmah po stvaranju Banovine Hrvatske počela izdavati *Narodni list*. Povjerenik Banske vlasti Mate Bulić očekivao je da će zbog visokih troškova list prestati izlaziti u sljedećih nekoliko mjeseci, istaknuvši ujedno i da se šire glasine da je list pokrenut samo kako bi se našlo „uhljebljenje“ Manfredu Paštroviću.³³¹⁸ Potonji je u jednome pismu s kraja 1939. i dalje vjerovao u narodno i državno jedinstvo kao zemljin spas, odbacujući „partikularizam“ i „diobu zemlje.“ U tom dokumentu zanimljivo je Paštrovićevo razmišljanje o dvadesetogodišnjem preokretu unutar Dalmacije (s jugoslavenske na hrvatsku ideologiju, op. M. B.) kao posljedici politike velikosrba koji su, upravljajući zemljom, u jugoslavenstvu vidjeli „masku.“ Paštrović je, naime, držao da bi čitava situacija bila drugačija da su zemlju vodili „uvjereni Jugoslaveni.“³³¹⁹

Iako je potonji prethodnim pismom na jednome mjestu naglasio da će se on i svi njegovi istomišljenici „na ovom vulkanskom terenu“ uz pomoć *Narodnog lista* boriti za ideologiju „koje se odriču i oni koji su se na nju svojedobno kleli“, ovaj novopokrenuti list pratile su znatne novčane teškoće.³³²⁰ Tijekom izlaženja *Narodnoga lista* najviše su se kritizirali HSS i i vrh splitske općine.

Što se tiče same političke djelatnosti, krajem 1939. šira stranačka konferencija JNS-a za Primorsku banovinu prihvatila je sporazum „pod pretpostavkom da će on riješiti jedno važno državno pitanje.“ Poseban odbor u sastavu Anđelinovića, Majstrovića, Desnica, Paštrovića i drugih trebao je stupiti u kontakt s ostalim stranačkim organizacijama unutar Banovine Hrvatske.³³²¹

Sljedećih nekoliko mjeseci nemamo gotovo nikakvih dodatnih informacija o stranačkom životu, sve do sredine 1940. kada se javno najavljivala banovinska konferencija, koju je zbog sigurnosti policija prvo namjeravala zabraniti.³³²² Konferencija je ipak održana pred približno 150 osoba, a po Anđelinovićevim riječima riječ je bila o borcima za (isti) ideal jugoslavenskog nacionalizma. Govornici su u novome stanju kritizirali centralizam, izostanak demokratizacije i podjelu unutar raznih organizacija, primjerice Jadranske straže. Zaključkom je istaknuta važnost očuvanja „jedne jedinstvene države i nedjeljive Jugoslavije“.³³²³ Detaljniji

³³¹⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68., Inv. br. 5660., IBV Split za BV BH, Kabinet bana, pov. II. br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³³¹⁹ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2206/1, Manfred Paštrović Bogdanu (?), 3. XII. 1939.

³³²⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 9., dok. br. 2206/1, Manfred Paštrović Bogdanu (?), 3. XII. 1939.

³³²¹ „Stanovište JNS“, *ND*, br. 215., 11. IX. 1939., 2.

³³²² HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 15, Inv. br. 1541, RRS za Sekretarijat JNS za Banovinu Hrvatsku (na ličnost Manfreda Paštrovića), pov. br. 3640/40

³³²³ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 15, Inv. br. 1541, RRS za KB BH, pov. br. 4034/40, 2. V. 1940.; „Konferenca JNS u Splitu“, *ND*, br. 102., 2. V. 1940., 7.

izvještaj o konferenciji objavljen u *Narodnom listu* na nekoliko je mjesta djelomično cenzuriran.³³²⁴ Za vrijeme konferencije u Splitu je boravio Krnjević koji je kratkom osvrtu komentirao kako je riječ o „generalima bez vojske“, dok su u stranačkome *Hrvatskome glasniku* poručili da je poluprazna dvorana kina pokazala nepostojeću podršku ovoj nekada svemoćnoj stranci.³³²⁵ Tijekom triju razdoblja ovoga rada (1929. – 1941.) JNS je tako prošla put od svemoćne i jedine dozvoljene stranke (do 1935.), preko stranke koja je gubila utjecaj, ali je kako-tako postojala (do 1939.), pa sada do stranke koja je „životarila“, odnosno bila između postojanja i nepostojanja.

6.2.2. JRZ: životarenje II. dio

Formiranje Banovine Hrvatske nastavilo je daljnje raslojavanje unutar JRZ-a. U prethodnom dijelu rada vidjeli smo da je Cvetkovićev dolazak i novi omjer snaga označio početak stvaranja nezadovoljstva unutar stranke, što se sada samo dodatno potenciralo.³³²⁶

Novi je predsjednik Banovinskog odbora JRZ-a u kolovozu 1939. postao Ante Mastrović, naslijedivši na dužnosti Niku Novakovića, i dalje nesklonog suradnji s Mačekom. U novopokrenutome *Glasu Primorja* podržane su promjene u stranačkom vodstvu Banovine, dok su protivnici suradnje kritizirani zbog „naglog i nepromišljenog“ poteza, odnosno kritika prema sporazumu, i to u razdoblju dok njegov sadržaj još nije bio poznat. Sve ti potezi „velikih patriota“, naglasilo se, dovelo su do rušenja stranačkog jedinstva.³³²⁷

Povjerenik Ispostave banske vlasti u Splitu Mate Bulić vjerovao je da JRZ-ovi disidenti, motivirani osobnim ambicijama, borbom protiv sporazuma svakim danom sve više gube utjecaj i pristaše. Njihov glavni predstavnik u Splitu bio je bivši gradonačelnik Vlado Matošić koji, po Bulićevim riječima, nikada nije ni uživao pretjeranu popularnost. Za razliku od trenutačno mirnih nezadovoljnika, „službena JRZ-ova grupa“ u Splitu zasada je predstavljala manji broj okupljenih predvođenih od bivšeg ministra i aktualnog predsjednika Banovinskog odbora Ante Mastrovića.³³²⁸ Prema izvještaju splitske policije Stojadinoviću su od istaknutijih stranačkih

³³²⁴ „Konferencije Jugoslavenske Nacionalne Stranke“, *Narodni list*, br. 18., 9. V. 1940., 2.-3.

³³²⁵ „Odlazak g. dra. J. Krnjevića“, *ND*, br. 103., 3. V. 1940., 5.; „Konferencija JNS“, *HG*, br. 102., 2. V. 1940., 1.

³³²⁶ Više o JRZ-u za vrijeme Banovine Hrvatske vidi u: Krešimir REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939-1941)“, *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku*, 1/2007., br. 1., 217.-254.; *Isti, Srpska politika...* 116.-158.

³³²⁷ „Reorganizacija naše stranke“, *Glas Primorja*, br. 1., 9. VIII. 1939., 2. Na jednome je mjestu u novom glasilu spomenuto da se od početka stvaranja JRZ-a nije održala banovinska konferencija s ciljem biranja novoga stranačkoga vodstva. Vidi: „Banovinska konferencija Jugoslavenske radikalne zajednice u Splitu“, *Glas Primorja*, br. 1., 9. VIII. 1939., 1.-3.

³³²⁸ Mate Bulić spominje Antuna Mastrovića, no pretpostavljam da je riječ o manjoj grešci. Vidi: HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 68., Inv. br. 5660., IBV Split za BV (KB) BH, pov. II. br. 13153., 16. XI. 1939.

pristaša podršku pružali ranije spomenuti Matošić te Niko Novaković, Aćim Čavlina i Mate Sokolić.³³²⁹

Upravo je na Matošićev poziv u prvoj polovici listopada održan sastanak mjesnog odbora JRZ-a na kojem je sudjelovalo malo manje od 50 % članova, točnije njih 22 od ukupno 51, zbog čega je skupina protivna Matošiću odluke sa sastanka držala nelegitimnima. Govoreći o pitanju daljeg rada i opstanka JRZ u Splitu (op. M. B.)³³³⁰, Matošić je osudio sporazum Cvetković – Maček te se osvrnuo i na aktualnu situaciju u stranci, odnosno nezainteresiranost članova za događajima u stranci te nemogućnost daljnjeg korištenja stranačkih prostorija. Vjerovao je i da će se uskoro poduzeti jedna opća akcija „koja bi putem stvarnog jugoslavstva ustala u obranu nacionalnih principa.“ Neki prisutni članovi uskratili su Matošiću pravo raspuštanja JRZ vjerujući da takvu odluku mogu donijeti samo svi članovi stranke u Splitu, njih 1 000. U izvještaju je CP-ov dopisnik Masovčić istaknuo da je sjednica „zaključena u prilično mutnom raspoloženju i podvojenosti“ te da su neki predstavnici Odbora, Jugorasa i Omladine JRZ-a najavili da će pozvati članstvo na skupštinu te izabrati novi Mjesni odbor u duhu nove pomirljive i „sporazumaške“ politike stranke.³³³¹

Skupština je tako označila i službeni sukob između Matošića i dijela mjesnog članstva koje je podržavalo Cvetkovića i sporazum. Pitanje je što su značile Matošićeve riječi o poduzimanju nove akcije u obranu nacionalnih principa. Je li time mislio na stvaranje neke nove jugoslavenske stranke ili na „čišćenje“ JRZ-a od Cvetkovića i njegovih pristaša te povratak na stare, Stojadinovićeve pozicije?

U dostupnim izvorima s vremenom nalazimo sve manje informacija o Matošiću i njegovoj skupini pa nam se čini da je isti s vremenom potpuno marginaliziran u stranačkom i javnom životu Splita. Ipak, ni „službeni“ dio stranke pod Mastrovićevim vodstvom nakon ovoga raskola nije imao neko značajnije djelovanje u javnosti. Zatvaranje stranačkog tajništva i čitaonice u Anđelinovićevom *Narodnome listu* držali su „faktičkom likvidacijom stranke u Splitu i bivšoj Primorskoj banovini.“³³³² Budući da nigdje u izvorima nisam naišao na podatke koji bi potvrdili suprotno, takvi se navodi čine ispravni.

³³²⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68., Inv. br. 5660., IBV Split za BV BH, Kabinet bana, pov. II. br. 13153/39, 16. XI. 1939.; Kutija br. 69, Inv. br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

³³³⁰ Prema navodima Krešimira Regana u Šibeniku (gradu i kotaru) je, primjerice, došlo do potpunog prekida rada JRZ-a. Vidi: K. REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice...“, 224.-225.

³³³¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 70., Inv. br. 5806, Dopisnik CPB Split, pov. br. 363, 11. X. 1939.; K. REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice...“, 227.

³³³² „Sekretarijat i čitaonica Jugoslavenske radikalne zajednice“, *Narodni list*, br. 1., 1. XI. 1939., 5.

6.2.3. HSS: neispunjena očekivanja

Unatoč brojnim progonima i zabranama, HSS je tijekom međuratnog razdoblja u gradu stjecala sve veću potporu među stanovništvom, što se najviše uočilo po rezultatima izbora 1935. i 1938. Ipak, kako ističe Bogdan Radica, potpora HSS-u u ovom je razdoblju počela opadati zbog nezadovoljstva što Split nije „dobio“ što je „morao.“³³³³

Ironično, stvaranjem Banovine Hrvatske HSS je u obračunu s političkim protivnicima ponekad koristila iste metode protiv kojih se i sama ranije borila. Bez pretjerivanja tako možemo reći da je stranka sada ponekad bila jača i od državnih zakona, odnosno same nadležne vlasti. Nekoliko je dokaza u prilog toj tezi. Primjerice, u prvoj polovici 1940. Ispostava banske vlasti u Splitu žalila se nadležnom Odjeljku za državnu zaštitu da istaknutiji HSS-ovci ruše autoritet vlasti i stvaraju dvostruke kriterije održavanjem neprijavljenih govora ili javnih zborova. Kako bi se takvi slučajevi ponavljali, zatražena je intervencija stranačkoga vodstva.³³³⁴ Iz ovoga dokumenta jasno uočavamo kako nadležna uprava (Ispostava banske vlasti) moli vodstvo stranke za pomoć u „obuzdavanju“ mjesnih i kotarskih HSS-ovaca. S druge strane Gradska organizacija HSS-a zamolila je svoje pristaše da zbog opterećenosti poslom razne molbe dostavljaju mjesnim vlastima, a ne njoj, iako je obećano da će se u prvom redu ispraviti sve „stare nepravde.“³³³⁵ Naposljetku, na jednome je sastanku Paško Kaliterna izjavio da će uskoro biti „riješena“ situacija o navodnoj sklonosti većine profesora u jednoj mjesnoj gimnaziji prema JRZ-u.³³³⁶

Poput prethodnog dijela rada posvećenom stranci za razdoblje 1935. – 1939., i prilikom proučavanja djelovanja HSS-a tijekom Banovine Hrvatske posvetit ćemo se sljedećim pitanjima: a) najznačajnijim stranačkim svečanostima i skupštinama; b) djelovanju starih i novih organizacija povezanih uz stranački život; c) organizaciji i strukturi stranke, te d) unutrašnjim sukobljavanjima.

Od najznačajnijih, mogli bismo reći, „pozitivnih“ događanja vezanih za život stranke napose se ističu proslava Mačekova rođendana, organiziranja narodnog plesa i zadušnica te druge manifestacije. U odnosu na slična obilježavanja prethodnih godina razlika tijekom proslave Mačekova rođendana 1940. izostavljena je tradicionalna parada, a novac je prenamijenjen Gradskom poglavarstvu za humanitarne potrebe. U objašnjenju poteza navedeno

³³³³ B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*, 78.

³³³⁴ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11., Inv. br. 117., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 1383/40., 1. II. 1940.

³³³⁵ „Iz Gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 253., 28. X. 1939., 3.

³³³⁶ „Omladina HSS i *Hrv. Junaka*“, *ND*, br. 85., 11. IV. 1940., 5.

je da su prijašnje svečanosti bile potrebne kada je hrvatski narod bio u opoziciji te da se sada treba posvetiti „konstruktivnom pravcu.“³³³⁷ Oba splitska dnevnika, *Novo doba* i *Hrvatski glasnik*, proslavi su posvetila prigodne naslovnice, a unatoč izostanku parade Marjanom je dominirao natpis „Živio Maček“.³³³⁸

Splitska HSS tijekom ovoga razdoblja organizirala je dva narodna plesa u veljačama 1940. i 1941. Unatoč intenzivnim najavama u splitskom tisku te kasnijim isticanjima ogromnoga uspjeha i oduševljenja „svih slojeva hrvatskog Splita“, možemo uočiti da je dnevni (HSS-ov) tisak uspjehu plesa posvetio manje pozornosti (do pola stranice) u odnosu na ranije izvještaje.³³³⁹

Nastavljeno je i s već tradicionalnim zadušnicama u čast lipanjskih žrtava i Stjepana Radića. Zanimljiva je tvrdnja u *Novome dobu* da (lipanjske) zadušnice svake godine sve više postaju „življe i svetije.“³³⁴⁰ Slične riječi o velikom odjeku nalazimo i u *Hrvatskom glasniku*.³³⁴¹ U organiziranju zadušnica u Radićevu čast posebno se istaknula HSS-ova omladina.³³⁴²

Što se tiče preostalih manifestacija, možemo zabilježiti događaj kada je Gradska organizacija prilikom obilježavanja tjedna uspomene na Matiju Gupca i Antuna Radića organizirala predavanje Dinka Tomašića pod nazivom „Temeljni misli seljačkog pokreta u Hrvatskoj.“³³⁴³ S obzirom na međunarodnu situaciju i zabranu zborova rođendan braće Radić „tiho“ je proslavljen.³³⁴⁴ Među važnije događaje svakako je spadala i posveta zastava Gradske organizacije HSS i Omladine HSS.³³⁴⁵

³³³⁷ „Ovogodišnja proslava dra VI. Mačka – u znaku pomoći siromašnima i potrebnima!“, *HG*, br. 164., 13. VII. 1940., 6.

³³³⁸ „Predsjednik dr. Vladko Maček“, *ND*, br. 170., 20. VII. 1940., 1.; „Split je veličanstveno proslavio dan dra Mačeka“, *ND*, br. 171., 22. VII. 1940., 5.; „Dan hrvatske slobode“, *HG*, br. 170., 20. VII. 1940., 1.; „Split je veličanstveno i jednostavno proslavio imendan i rođendan predsjednika i vodje dr Mačka“, *HG*, br. 171., 22. VII. 1940., 3., 6.; „Velika narodna svečanost je već počela“, *HG*, br. 170., 20. VII. 1940., 6. Karaula navodi da je tijekom Banovine Hrvatske „kult Mačeka u svojevrsnom opadanju“ zbog ostvarenog cilja te „stranačke diferencijacije i socijalnog raslojavanja unutar seljačkog pokreta.“ Vidi: Ž. KARAULA, *Mačekova vojska...*, 182.

³³³⁹ „Veliki narodni hrvatski ples HSS u Splitu“, *ND*, br. 28., 3. II. 1940., 6.; „Veliki uspjeh plesa HSS u Splitu“, *ND*, br. 29., 5. II. 1940., 5.; „Vanredan uspjeh velikog hrvatskog narodnog plesa“, *HG*, br. 29., 5. II. 1940., 5.; „Vanredan uspjeh plesa HSS u Splitu“, *ND*, br. 33., 3. II. 1941., 6.

³³⁴⁰ „Zadušnice za Lipanjske žrtve“, *ND*, br. 144., 20. VI. 1940., 6.

³³⁴¹ „Počast lipanjskim žrtvama u Splitu“, *HG*, br. 144., 20. VI. 1940., 5.

³³⁴² „Zadušnice i komemoracija blgpk Stjepana Radića“, *HG*, br. 183., 5. VIII. 1940., 5.; „Gradska organizacija HSS poziva hrvatska društva Splita“, *HG*, br. 185., 7. VIII. 1940., 5.; „Svečane zadušnice za blpk. Vodju i učitelja Stjepana Radića“, *HG*, br. 186., 8. VIII. 1940., 6.; „Svečana komemoracija Stjepana Radića“, *HG*, br. 187., 9. VIII. 1940., 5.

³³⁴³ „Temeljne misli seljačkog pokreta u Hrvatskoj“, *ND*, br. 35., 12. II. 1940., 5.

³³⁴⁴ „Rođendan braće Radića u Splitu“, *ND*, br. 139., 14. VI. 1940., 6.; „Kako je Split ove godine proslavio rođendan braće Radića“, *HG*, br. 139., 14. VI. 1940., 5.

³³⁴⁵ „Sastanci predstavnika HSS iz grada i sela“, *ND*, br. 267., 11. XI. 1940., 6.; „Poruka dra VI. Mačeka Splitu i čitavoj Dalm. Hrvatskoj“, *ND*, br. 291., 8. XII. 1940., 2.; „Velika hrvatska narodna proslava u Splitu“, *ND*, br. 292., 9. XII. 1940., 9.-11.

Poput prethodnog razdoblja usko vezane uz djelovanje same stranke bili su razne HSS-ove stare (Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatski radnički savez, „Tomislav“, „Stjepan Radić“, Hrvatska žena, Hrvatsko srce, Hrvatska seljačka zaštita) i nove (Hrvatski junak, Hrvatski politički stradalnici dalmatinske Hrvatske i Omladina HSS-a) organizacije. Na idućim će se stranicama svakoj od njih posvetiti manja pozornost, dok će se o unutrašnjim razmimoilaženjima govoriti kada općenito budemo isticali HSS-ove međusobne sukobe. Djelovanje „Tomislava“ spomenut ćemo u poglavlju vezanom uz mjesni hrvatski nacionalistički pokret.

Pod vodstvom Ivana Kuzmića mjesna Seljačka sloga nastavila je s tečajevima za suzbijanje nepismenosti. Prema mjesnome tisku, koji je gotovo uvijek isticao ogromni uspjeh takvih tečajeva, u samome gradu i dalje je bilo oko 3 000 nepismenih.³³⁴⁶ Podatci objavljeni prema istome izvoru navode da se krajem 1939. u Splitu konkretno održavalo 13 tečajeva na kojima je ukupno sudjelovalo 76 žena i 78 muškaraca.³³⁴⁷ Borbu protiv nepismenosti podupirali su vodeći predstavnici crkvenih, gradskih i nadležnih vlasti, kao i mnoge privatne osoba i razna društva.³³⁴⁸ Kakvo je bilo stanje unutar Seljačke sloge, svjedoče sljedeće tablice posvećene knjižnici organizacije i njenim korisnicima.

³³⁴⁶ „Vanredan uspjeh sabirne akcije za borbu protiv nepismenosti“, *HG*, br. 256., 2. XI. 1939., 5.; „Akcija za suzbijanje nepismenosti“, *HG*, br. 245., 16. X. 1940., 5.; „U Splitu ima preko 3 tisuće nepismenih“, *HG*, br. 254., 26. X. 1940., 5.; „Veliki uspjeh akcije protiv nepismenosti“, *HG*, br. 262., 6. XI. 1940., 5.

³³⁴⁷ „Rad na suzbijanju nepismenosti u Splitu“, *HG*, br. 281., 2. XII. 1939., 7.

³³⁴⁸ „Prosvjedni fond dra Mačka“, *ND*, br. 305., 10. XII. 1939., 5.; „Borba protiv nepismenosti“, *ND*, br. 290., 25. XI. 1939., 7. Gradski povjerenik Stjepan Spalatin je jednom prigodom dao 1 000 dinara u fond. Vidi: „Prosvjetni fond dra Mačka“, *HG*, br. 16., 20. I. 1940., 7.

Tablica LXVI.: knjižnica Seljačke sloge od travnja 1939. do ožujka 1940.³³⁴⁹

Razdoblje	Travanj 1939.	Rujan 1939.	Ožujak 1940.
Knjige iz beletristike	1010	1098	1215
Knjige iz ideologije hrvatskog seljačkog pokreta	303	352	321
Ukupan broj knjiga	1313	1450	1536

Tablica LXVII.: ukupan broj korisnika knjižnice po zanimanjima, ožujak 1940.³³⁵⁰

Seljaci	11	Učenici	253
Radnici	12	Slobodna zvanja	18
Trgovački pomoćnici	5	Privatni činovnici	2
Domaćice	6	Posjednik	1
Činovnici i penzioneri	19	UKUPNO	327

S pozitivne strane Seljačku slogu, za razliku od nekih drugih HSS-ovih organizacija, nisu potresale unutarnje borbe, no druga tablica jasno pokazuje da je organizacija u samome Splitu i dalje imala skromne učinke. Primjerice, samo je 11 seljaka koristilo knjižnične usluge. Dakako, vjerojatno je nepismenost bila razlog za postojanjem takvoga podatka, no ako pogledamo da je više od $\frac{3}{4}$ svih korisnika pripadalo sloju učenika, zaključak o skromnijem učinku organizacije u Splitu nameće se sam po sebi.

Ni mjesna Gospodarska sloga (GS)³³⁵¹ nije imala zapaženiji učinak u svome djelovanju, u prvom redu zahvaljujući postojanju (komunistima bliskoga) Težačkog staleškog udruženja (TSU).³³⁵² Poput prethodnog razdoblja, međusobni odnos ovih dvaju organizacija i sada je prolazio faze od međusobnih (javnih) prozivanja pa do (otvorenih) poziva na zajedničku suradnju. Posebno se pri tome ističe sukob kada je Udruženje preko isključenih, bivših članova HSS-a, tvrdilo da je suradnja propala zbog prevladavajućeg, negativnog utjecaja Paške Kaliterne, dok je GS s druge strane Udruženju negirala veze s hrvatskim seljačkim pokretom.

³³⁴⁹ „Organizacija knjižnice Seljačke sloge“, *ND*, br. 236., 2. X. 1939., 6.; „Reorganizacija knjižnice Seljačke sloge“, *HG*, br. 230., 2. X: 1939., 8.; „Glavna god. skupština Seljačke Sloge u Splitu“, *ND*, br. 66., 19. III. 1940., 6.; *HG*, br. 66., 19. III. 1940, 6.

³³⁵⁰ „Glavna god. skupština Seljačke Sloge u Splitu“, *ND*, br. 66., 19. III. 1940., 6.; *HG*, br. 66., 19. III. 1940, 6.

³³⁵¹ Više o Gospodarskoj slozi u vrijeme Banovine Hrvatske vidi u: I. ŠUTE, *Slogom slobodi...*, 369.-435.

³³⁵² Prema tvrdnjama Nede Marović komunisti su osnovali „Težačku zadrugu“ kako bi zaštitili interese težaka, a radom u Gospodarskoj i Seljačkoj slozi nastojali su mlađe članove otrgnuti od HSS-ova utjecaja. Vidi: Neda MAROVIĆ, „SKOJ i revolucionarni omladinski pokret u Splitu 1935-1941.“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi...*, 84.

Moguća suradnja definitivno je prekinuta službenom odlukom HSS-ova vodstva da njeni članovi istovremeno ne mogu biti i članovi i TSU-a.³³⁵³

Glavna preokupacija GS-a tijekom Banovine Hrvatske bilo je organiziranje sastanaka na kojima se u prisustvu vodećih članova Ispostave i Gradske uprave, tražilo ukidanje raznih trošarina te smanjenje skupoće i spekulacije.³³⁵⁴ Mjesni Zadružni Savez pružio joj je podršku u djelovanjem pristupanjem u njenu organizaciju.³³⁵⁵ S druge strane, nezadovoljstvo prema djelovanju ove HSS-ove organizacije pokazalo je Udruženje trgovaca u Splitu čiji se predsjednik Jakov Dvornik žalio kako GS djeluje izvan svojih granica djelovanja te pri tome ometa legalnu trgovinu.³³⁵⁶

Karlo Krstulović predvodio je Organizaciju sve do ožujka 1941. kada je na godišnjoj skupštini (popraćenju otvorenim razmimoilaženjima) novim povjerenikom za grad postao Ivo Kljenak, upravitelj Muške građanske škole. Tada je konstatirano da je Gospodarska sloga u Splitu početkom 1940. imala 238, a krajem iste godine 302 člana, što je brojčano bilo manje nego članstvo TSU-a koje se tijekom 1939. povećalo sa 352 na 448 članova.³³⁵⁷ Zaključno, možemo reći da je GS dijeljenjem pomoći ponekad u Splitu igrala veću ulogu no što je možda po utjecaju imala, no da su njen veći uspjeh ometala dva faktora: utjecaj komunističkog TSU-a i unutrašnja sukobljavanja.

Popust GS-a, i djelovanje Hrvatskog radničkog saveza (HRS) bilo je u sjeni (komunistički) aktivnijeg URSSJ-a, iako je mjesni tisak gotovo neprestano isticao uspjehe ove HSS-ove radničke organizacije.³³⁵⁸ Štoviše, u *Hrvatskom glasniku* radnicima je preporučeno da

³³⁵³ „Sa skupštine težačkog staleškog Udruženja“, *ND*, br. 210., 6. IX. 1939., 7.; „Težačko staleško udruženje nastavlja svojom rabotom“, *HG*, br. 209., 7. IX. 1939., 4.; „Skupština povjereništva Gospodarske sloge“, *ND*, br. 227., 23. IX. 1939., 6.; „Skupština *Težačkog staleškog udruženja*“, *ND*, br. 230., 26. IX. 1939., 6.; „Članovi HSS ne mogu biti članovi Težačkog Staleškog Udruženja“, *HG*, br. 250., 25. X. 1939., 6.; „Težačko staleško udruženje“, *ND*, br. 271., 6. XI. 1939., 6.

³³⁵⁴ „Gospodarska sloga za novi gospodarski sistem“, *ND*, br. 241., 7. X. 1939.; „Za suzbijanje skupoće i besavjesne spekulacije“, *ND*, br. 282., 17. XI. 1939., 5.; „Anketa Gospodarske sloge o skakanju cijena“, *HG*, br. 269., 17. XI. 1939., 5.; „Protiv besavjesne spekulacije“, *ND*, br. 293., 28. XI. 1939., 5.

³³⁵⁵ I. ŠUTE, *Slogom slobodi...*, 339.; „Ujedinjenje hrvatskog seljačkog zadugarstva“, *HG*, br. 161., 10. VII. 1940., 5.; „Skupština Zadružnog Saveza“, *ND*, br. 204., 29. VIII. 1940., 6. Neki su bili nezadovoljni takvom odlukom pa je u novinama izbila manja polemika tijekom druge polovice 1940.

³³⁵⁶ „Glavna godišnja skupština Udruženja trgovaca u Splitu“, *ND*, br. 71., 26. III. 1940., 6.-7.

³³⁵⁷ „Godišnja skupština *Gospodarske sloge* u Splitu“, *ND*, br. 65., 18. III. 1940., 6.; „Glavna skupina povjereništva Gospodarske Sloge“, *HG*, br. 65., 18. III. 1940., 3.; „Skupština Težačkog staleškog udruženja“, *ND*, br. 48., 27. II. 1940., 6.; „Burna skupština *Gospod. Sloge* u Splitu“, *ND*, br. 60., 2. III. 1941., 7. Po podacima koje iznosi Ivica Šute Gospodarska sloga u Splitu je 1940. imala jedno povjereništvo i 357 članova, a u splitskom kotaru 107 povjereništava i 4556 članova. Od većih i bližih gradova Zagreb je imao 8919 članova, Osijek 782, Šibenik 3376, a Makarska 1911 članova. Manji postotak članova od većih gradova imao je samo Čakovec. Vidi: I. ŠUTE, *Slogom slobodi...*, 376.-381

³³⁵⁸ Npr. vidi: „Razvitak i napredak HRS-a“, *HG*, br. 272., 21. XI. 1939., 5.; „Dnevni uspjeh HRS-a za bolji život hrv. radništva“, *HG*, br. 48., 27. II. 1940., 7.; „Uspjesi Hrvatskog radničkog saveza“, *HG*, br. 75., 30. III. 1940., 6.; „Ursova sekcija obalskih radnika tvornice cementa u Vranjicu prešla u HRS“, *HG*, br. 81., 6. IV. 1940., 3.

će po upisu u HRS sigurno pronaći posao.³³⁵⁹ Vodstvo organizacije prvotno je isticalo kako će protivnike „srušiti ne terorom i nasiljem, već poštenim radom.“³³⁶⁰ Kasnije je retorika ipak promijenjena pa je HRS poručivao kako će štititi svoje članove protiv URSSJ-ova terora.³³⁶¹ Ipak, da je nezadovoljstvo protiv aktualnog vodstva postojalo, svjedoči nam postojanja više lista pri biranju vodstva brodogradilišne uprave (na kojoj je izabran Marijan Radić, op. M. B.) i same organizacije koju je i dalje predvodio Luka Čulić.³³⁶² Usporedimo li HRS-ov utjecaj s onim u prethodnom razdoblju 1935. – 1939., uočavamo da je on, barem na području Splita, postao manji.

Hrvatsko akademsko društvo „Stjepan Radić“ tijekom ovoga razdoblja vodilo je borbu s hrvatskim nacionalističkim klubom „Ante Trumbić“ oko utjecaja nad mlađim intelektualcima pa je njegovo vodstvo isključivalo sve članove koji su se pridružili potonjem društvu. Uprava „Stjepana Radića“ ujedno je konstatirala nemar u ranijem radu pa je, vjerojatno i pod utjecajem spomenute „konkurencije“, počela s češćim predavanjima i suradnjom s organizacijom Hrvatsko srce.³³⁶³

HSS-ove organizacije koje su okupljale ženske pristaše stranke: Hrvatsko srce (i dalje pod vodstvom Katice Berković), Hrvatska žena³³⁶⁴ (koju je predvodila Anica Roje), Ženska grana HSS-a (prvo pod vodstvom Zorke Giunio, a potom Ane Katunarić), uz novoformirane Kolo domaćica i Društvo za prosvjetu žena Split, nastavile su ili krenule sa svojim djelovanjem.³³⁶⁵ Od značajnijih akcija možemo posebno istaknuti potez Ženske grane HSS-a čije su predstavnice pri boravku u Zagrebu banu Šubašiću i Krnjeviću uputile posebnu predstavku kojom su zatražili političku ravnopravnost, u prvom redu u pitanju glasovanja.³³⁶⁶ Ipak, i u ovim je društvima došlo do manjih unutarnjih razmimoilaženja.

Od starijih i zapaženih organizacija svakako moramo zabilježiti postojanje Hrvatske seljačke zaštite (HSZ), čije su usluge ponekad bile tražene i u samom mjesnom stranačkom

³³⁵⁹ „Obavijest radnicima“, *HG*, br. 232., 4. X. 1939., 6.

³³⁶⁰ „Godišnja skupština podružnice HRS-a u Splitu“, *ND*, br. 47., 17. II. 1941., 5.

³³⁶¹ „Za slobodu sindikalnog opredjeljenja“, *HG*, br. 135., 10. VI. 1940., 5.

³³⁶² „Glavna godišnja skupština“, *ND*, br. 208., 4. IX. 1939., 5.; „Jednodušnost na skupštini podružnice HRS-a“, *ND*, br. 11., 15. I. 1940., 3.

³³⁶³ „Značajna skupština hrvatskih sveučilištaraca“, *HG*, br. 251., 26. X. 1939., 6.; „HKAD Stjepan Radić“, *HG*, br. 256., 2. XI. 1939., 7.; „Nedjeljne priredbe HAKD Stjepana Radića i Hrvatskog Srca“, *HG*, br. 257., 3. XI. 1939., 7.

³³⁶⁴ Po tvrdnjama Drage Gizdića Partija je u Dalmaciji koristila ovu organizaciju za svoje djelovanje. Vidi: D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941*, 82.

³³⁶⁵ „Širi sastanak Hrvatske Žene“, *HG*, br. 236., 9. X. 1939., 7.; „Konstituirajuća skupština Društva za prosvjetu žena u Splitu“, *HG*, br. 272., 21. XI. 1939., 5.; „Uspjela priredba Ženske Grane HSS“, *HG*, br. 289., 12. XII. 1939., 7.; „Iz Hrvatskog srca“, *ND*, br. 1., 2. I. 1940., 6.; „Rad Ženske grane HSS u Splitu“, *ND*, br. 71., 26. III. 1940., 7.

³³⁶⁶ „Širi sastanak Ženske Grane HSS“, *HG*, br. 236., 9. X. 1939., 6.

vodstvu. Primjerice, na sastanku općinske organizacije HSS-a, i to nakon što su konstatirane „akcije zazornih elemenata“ (komunista, op. M. B.), odlučeno je da HSZ mora promptno djelovati.³³⁶⁷ Mjesnu organizaciju predvodio je zapovjednik Mario Righi koji je krajem 1939. od nadležnih tražio 10 000 dinara za reorganizaciju, privlačenje mlađih članova i organiziranje obavještajne službe u Splitu i okolici usmjerene protiv ljevičarske propagande, „koja radi naših nedostataka može postići još jače uspjehe.“³³⁶⁸ Ispostava banske vlasti u Splitu „toplom preporukom uvažanja“ zamolbu je prosljedila Banskoj vlasti, uz dodatak da je Organizacija³³⁶⁹ prilikom političkih promjena u zemlji (stvaranja Banovine Hrvatske) čuvanjem reda i mira napravila „neprocjenjive usluge vlastima“, a ujedno se istaknula u borbi protiv komunističke propagande. Na primjeru Splita, jedinog centra komunističke propagande na području Ispostave, isticala se HSZ-ova uloga u suzbijanju štrajka lučko-obalskih radnika.³³⁷⁰

Iako ju je u ovom trenutku preporučila, Ispostava se kasnija žalila Banskoj vlasti na česte incidente Zaštite po kotarima, iako za grad Split (barem prema dostupnim izvorima) nisu zabilježene veći incidenti, izuzev jednoga povezanoga uz proslavu Mačekova rođendana.³³⁷¹ Tada su, naime, dvojica napadača, uz HSZ-ova obilježja, napala Marina Jozevića koji je na radnji hotela „Park“ istovremeno izvjesio hrvatsku i državnu zastavu. Napadnuti Jozević tražio je odštetu od 10 000 dinara te posebno istaknuo teror HSZ-ovaca po Splitu.³³⁷²

U vezi s HSZ-om zanimljiva je i molba koju je sredinom 1940. Gradski HSS-a uputio Jurju Krnjeviću. Njome je iskazana potreba da se Vjekoslav Vučiću, odvjetniku i nadzorniku HSZ-a, koji se u Split preselio zbog želje vodstva Zaštite, omogući mjesto u „banovinskoj službi“, primjerice u splitskom Redarstvenom ravnateljstvu. Molba je prihvaćena pa je Vučić u rujnu postavljen na (zatraženo) mjesto savjetnika redarstvenog ravnateljstva.³³⁷³ Zaključno, prema navodima Ede Bulata koje donosi Željko Karaula unutar HSZ-a izvršena je „uspješna

³³⁶⁷ „Sastanak općinske organizacije HSS“, *HG*, br. 265., 13. XI. 1939., 6.

³³⁶⁸ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 19, Inv. br. 1993, Uredba HSZ u Splitu za IBV Split, 2. XII. 1939.

³³⁶⁹ Uz HSZ, spomenulo se i ime Hrvatske građanske stranke (HGS)

³³⁷⁰ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 19., Inv. br. 1993., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 137/39, 5. XII. 1939.

³³⁷¹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 19., Inv. br. 2054., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 72/40., 3. I. 1940.

³³⁷² HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXX, 3 Božo Bešker i Ivan Prančić, Sig. Kzp. 704/40. U zborniškom *Vihoru* oštro je kritiziran ovaj napad. Vidi: „Tamo, amo...“, *Vihor*, br. 14., 27. VII. 1940., 4. O incidentu je izvijestio i *Narodni list*. Vidi: „Slučaj g. Marina Jozevića“, *Narodni list*, br. 29., 25. VII. 1940., 3.

³³⁷³ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 19., Inv. br. 2105., Gradska organizacija HSS Split za Glavnog tajnika HSS-a Jurja Krnjevića, br. 257/40., 6. VI. 1940.; „Imenovanje dra V. Vučića“, *HG*, br. 170., 20. VII. 1940., 3.

ustaška infiltracija“ pa je najveći dio organizacije bio „frankovački nastrojen.“³³⁷⁴ Također, zanimljivo je i što su postojale glasine o udruživanju HSZ-a i Jadranske straže.³³⁷⁵

Od novoosnovanih HSS-ovih organizacija osvrnut ćemo se na djelovanje Hrvatskoga junaka, Društva hrvatskih političkih stradalnika te HSS-ove omladine. Hrvatski junak obilovao je parolama poput „Za dom!“ i „Bog i Hrvati!“, no u javnosti se isticalo da je riječ o HSS-ovoj organizaciji namijenjenoj mladima.³³⁷⁶ Uz otvorenu potporu *Hrvatskog glasnika*, organizaciju su svojom pojavom podržavali i neki vodeći HSS-ovci u Splitu, uključujući i Paška Kaliternu.³³⁷⁷ Zapaženo je i konstituiranje sekcije Hrvatske junakinje, namijenjene ženskim pristašama.³³⁷⁸ Po svemu sudeći, ova je organizacija bila na granici između HSS-ovih i hrvatskih nacionalističkih pristaša, s malom prevagom na strani ovih drugih. Prisustvo Kaliterne samo pokazuje da je i glavni predstavnik HSS-a u Splitu počeo pokazivati manju sklonost prema hrvatskom nacionalističkom pokretu.

Po stvaranju Banovine Hrvatske u javnosti su se pojavile glasine o osnivanju posebne organizacije namijenjene HSS-ovim pristašama koji su „pretrpjeli diktaturu i najveća iskušenja.“³³⁷⁹ Poželjno je bilo da članovi odbora budu istaknutiji borci protiv šestosiječanjskog režima.³³⁸⁰ Udruga se konačno konstituirala krajem 1939., i to pod imenom Društvo hrvatskih političkih stradalnika (dalmatinske Hrvatske), a predvodio ju je Andrija Luetić.³³⁸¹ Da je Društvo odmah po svome konstituiranju počelo s aktivnijim djelovanjem svjedoči nam organiziranje plesa, a među članovima se nalazio i Juraj Krnjević.³³⁸² Djelovanje Društva ironizirali su i kritizirali u JNS-ovu *Narodnome listu*, skovavši i poseban naziv, „stradalomanija“, čime se označavala bolest nastala promjenom režima.³³⁸³

³³⁷⁴ Ž. KARAUŁA, *Mačekova vojska...*, 351.

³³⁷⁵ *Isti*, 376.-377.

³³⁷⁶ U jednome izvještaju splitsko redarstveno ravnateljstvo navodi da je udruga Hrvatski junak bliska društvima „Ante Trumbić“ i „Ante Starčević“ koja su okupljala hrvatske nacionaliste. Vidi: HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 68, Inv. br. 5661, RRS za BV BH, br. 252/39, 3. XI. 1939.

³³⁷⁷ „Hrvatski Junak u Splitu“ *HG*, br. 214., 13. IX. 1939, 5.; „Cividini i dr. Protulipac u Splitu“, *HG*, br. 253., 18. X. 1939., 3.; „Uzgoj hrvatske mladeži“, *HG*, br. 254., 30. X. 1939., 7.; „Iz Hrvatskog Junaka“, *ND*, br. 297., 2. XII. 1939., 5. Karaula ističe „militarizaciju“ ove organizacije i pokušaj njena pretvaranja u baštinicu Hrvatskog sokola, a sve uz potporu „desnog krila“ HSS-a, nezadovoljnog sporazumom. Vidi: Ž. KARAUŁA, *Mačekova vojska...*, 58.-59., 374.

³³⁷⁸ „Konstituirajuća skupština Hrvatskih Junakinja u Splitu“, *HG*, br. 94., 22. IV. 1940., 6.

³³⁷⁹ „Oko uspostave političkog odbora“, *ND*, br. 221., 17. IX. 1939., 5.

³³⁸⁰ HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 73., Inv. br. 6118., Pravila Društva političkih stradalnika iz dalmatinske Hrvatske i dijela Herceg-Bosne; RRS za BV BH, pov. br. 393., 29. I. 1940.

³³⁸¹ „Konstituirajuća skupština hrvatskih političkih stradalnika“, *HG*, br. 303., 30. XII. 1939., 7.

³³⁸² „Dr. Juraj Krnjević član društva Hrvatskih političkih stradalaca dalmatinske Hrvatske“, *HG*, br. 6., 8. I. 1940., 7.; „Polukorizmena zabava“, *ND*, br. 41., 19. II. 1940., 5.; „Uspio ples hrv. prvoboraca“, *ND*, br. 53., 4. III. 1940., 6.

³³⁸³ „Društvo splitskih stradalaca...“, *Narodni list*, br. 8., 29. II. 1940., 3.; „Stradalomanija“, *Narodni list*, br. 15., 18. IV. 1940., 3.

Naposljetku, po samome djelovanju, ali i po utjecaju u tisku najzapaženija od novih organizacija bila je HSS-ova omladina u Splitu.³³⁸⁴ Možemo reći da su aktivnije djelovanje omladine i s njima popraćeni temperamentniji govori, u kojima je prednjačio njen predsjednik Vojislav Krstulović, bili posljedica pokušaja suzbijanja utjecaja hrvatskih nacionalista.³³⁸⁵ U tom smislu, i HSS-ova omladina organizirala je prigodna predavanja i zadušnice u čast Eugena Kvaternika i Ante Starčevića.³³⁸⁶ Neko je vrijeme u sklopu *Hrvatskog glasnika* jednom tjedno izlazio list *Omladinski glasnik*.³³⁸⁷ Iako međusobni odnosi između HSS-ove mladine i Hrvatskog junaka isprva nisu bili idealni, s vremenom je zapažena njihova zajednička suradnja.³³⁸⁸

Što se tiče same strukture stranke, po stvaranju Banovine Hrvatske u tiskovinama se najavljevala reorganizacija Gradske organizacije HSS-a. Tako je uz prethodnu suglasnost vodstva imenovan Privremeni odbor Gradske organizacije HSS s ukupno 15 članova koje su predvodili predsjednik Vjekoslav Ivanišević, potpredsjednik Karlo Krstulović, tajnik Šime Poduje i blagajnik Jakov Aglič. Preostali su članovi bili: Milan Stipanović, Jakov Dvornik, Ante Reić, Jozo Ružić, Petar Dumanić, Mladen Akrap, Desmir Jakaša, Gaston Barić, Ivan Ledić, Ante Božić i Josip Perić.³³⁸⁹ Cilj je Odbora bila reorganizacija HSS-a na području Splita, a to se namjeravalo provesti izabiranjem (privremenih pa stalnih) rejonskih odbora za pet gradskih rejona (Grad, Manuš, Lučac, Dobri i Varoš), nakon čega bi predsjednici i tajnici (u prisustvu izaslanika vodstva stranke) izabrali stalni odbor Gradske organizacije.³³⁹⁰ Kako ovo ne bi ostalo samo na papiru, Košutić je uskoro posjetio Split i spomenutom Odboru dao upute za reorganizaciju stranke u Splitu, o čemu je tisak već izvještavao.³³⁹¹

³³⁸⁴ „Uspješan rad Omladine HSS u Splitu“, *HG*, br. 220., 20. IX. 1939., 6.; „Čitanje djela braće Radić u omladini HSS“, *HG*, br. 287., 9. XII. 1939., 6.; „Iz Omladine HSS“, *HG*, br. 57., 8. III. 1940., 5.; „Sastanak Omladine HSS srednje dalmatinske Hrvatske“, *HG*, br. 129., 3. VI. 1940., 5.; „Omladina u našem narodu“, *HG*, br. 152., 29. VI. 1940., 11.

³³⁸⁵ *Hrvatski glasnik* sam je jednom prilikom konstatirao da se „nažalost, dio omladine otuđio od pokreta braće Radić“ Vidi: „Akcija omladine HSS“, *HG*, br. 282., 4. XII. 1939., 6.

³³⁸⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6435, RRS za BV KB, pov. br. 906/41, 5. III. 1941.; „Zadušnice za dra Eugena Kvaternika“, *HG*, br. 241., 14. X. 1939., 5.; „Zadušnice i komemoracija hrv. borca dra Eugena Kvaternika“, *HG*, br. 242., 16. X. 1939., 6.

³³⁸⁷ „Vijesti iz organizacije“, *HG*, br. 140., 15. VI. 1940., 11.

³³⁸⁸ „Omladina HSS i *Hrv. Junaka*“, *ND*, br. 85., 11. IV. 1940., 5.; „Zajednički sastanak Omladine HSS i *Hrvatskog Junaka*“, *HG*, br. 82., 8. IV. 1940., 3.

³³⁸⁹ Policijski izvještaj isticao je da se na čelu HSS-a u Splitu nalazi Paško Kaliterna, dok se od ostalih imena ističu tajnik Šime Poduje i blagajnik Juraj Vrličak. Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

³³⁹⁰ „Obavijest vodstva HSS članovima HSS grada Splita“, *ND*, br. 259., 25. X. 1939., 6.; *HG*, br. 250., 25. X. 1939., 6.; „Članovi HSS ne mogu biti članovi Težakog Staleškog Udruženja“, *HG*, br. 250., 25. X. 1939., 6.

³³⁹¹ „G. ing. Košutić u HSS“, *ND*, br. 262., 28. X. 1939., 5.; „Iz Gradske organizacije HSS“, *ND*, br. 271., 6. XI. 1939., 6.; „Split, 10. studenog“, *HG*, br. 263., 10. XI. 1939., 3.

Do velike reorganizacije trebalo je doći krajem prosinca 1939., a iako se najavljivalo da će se izbor članova pojedinih rejona i same Gradske organizacije održati istoga dana, izabrani su samo prvi, dok se za potonje očekivao dolazak Jurja Krnjevića planiran početkom iduće, 1940. godine.³³⁹² Sljedeća tablica iznosi tko je sve predvodio rejonske odbore HSS-a u Splitu.

*Tablica LXVIII.: sastav uprave vodstva HSS-ovih četvrti izabranih krajem 1939.*³³⁹³

Ime četvrti/sastav	Grad	Dobri	Varoš	Lučac	Manuš
Predsjednik	Milan Stipanović (ugostitelj)	Paško Katunarić (težak)	Duje Šore (težak) ³³⁹⁴	Vjekoslav Ivanišević (inženjer)	Vjekoslav Roje (trgovac)
1. potpredsjednik	Jozo Perasović (radnik)	Božidar Bilić (obrtnik)	Petar Stolica (radnik)	Pere (Petar) Dumanić (težak)	Karlo Krstulović (težak)
2. potpredsjednik	-	-	Josip Perić (obrtnik)	Šime Poduje (odvjetnički pripravnik)	-
tajnik	Joško Karlovac (činovnik Gradskog poglavarstva)	Ivan Filipović (privatni činovnik)	Ivo Antičević (ovjetnički pripravnik)	Petar Radoš (bankovni činovnik)	Mladen Akrap (tajnik Udruženje ugostitelja)
blagajnik	Vladimir Muše (ugostitelj)	Josip Lušić (privatni činovnik)	Ivo Dušilo (činovnik Financ. direkcije)	Andrija Dvornik (trgovac) ³³⁹⁵	Ivo Čulić (priv. činovnik)
Časni sud	Toma Gabelić (privatni činovnik), Ante Božić (obrtnik)	Vinko Lozovina (profesor), Vicko Radica (težak)	Ante Tomić (težak), Petar Drezga (učitelj), Marko Radić (penzioner)	Frane Radovniković (obrtnik), Jakov Dvornik (trgovac), Josip Dadić (tipograf)	Frane Vrcan (penzioner), Margetić (profesor)
Revizor	Franko Ženko Donadini (revizor Zadružnog saveza)	Miro Čulić (kavanar)	Kruno Kukoč (penzioner)	Miloš Bužančić (trgovac)	Ivo Donelli (zamjenik direktora Financ. direk)

Na sjednici je ujedno svaka od spomenutih četvrti dobila po 6 odbornika pa je HSS u Splitu predvodilo 6 radnika, po 4 težaka, obrtnika i činovnika (dva privatna, jedan banski i jedan

³³⁹² „Reorganizacija HSS u Splitu obaviti će se u srijedu 20. ov. mjeseca“, *HG*, 287., 9. XII. 1939., 6.; „Iz Gradske organizacije H.S.S.“, *ND*, br. 310., 15. XII. 1939., 7.; „Puna jednostupnost, uzorna sloga i primjerna disciplina vladala je na skupštinama Mjesnih organizacija HSS“, *HG*, br. 297., 21. XII. 1939., 6.; „Iz Gradske organizacije HSS“, *ND*, br. 1., 2. I. 1940., 6.

³³⁹³ „Puna jednostupnost, uzorna sloga i primjerna disciplina vladala je na skupštinama Mjesnih organizacija HSS“, *HG*, br. 297., 21. XII. 1939., 6.

³³⁹⁴ Na istom položaju kao i krajem 1936.

³³⁹⁵ Na istom položaju kao i krajem 1936.

željeznički), po 3 posjednika i umirovljenika, 2 trgovca, te po jedan student, doktor, banski pristav i ugostitelj.³³⁹⁶

Iako su novine naklonjene HSS-u i sam Krnjević isticali čvrstu slogu i izostanak bilo kakvih suprotstavljanja, izbor je izazvao nezadovoljstvo određenih pojedinaca i kasnije turbulencije unutar Gradske organizacije HSS-a.³³⁹⁷ Iz tablice i sastava gradskih odbornika uočavamo kako vodeća mjesta (predsjednici, potpredsjednici i tajnici) nisu bila u rukama težaka. Štoviše, od 17 nabrojanih „ključnih pozicija“, težaci su bili na tek četiri mjesta, od čega su dva otpadala na vodstvo unutar rejona Dobri i Varoš. Zapravo, malo manje od 20 % težaka imalo je nekakvu funkciju unutar gradskog HSS-a!

Krnjevićev boravak na početku 1940. za posljedicu je imao uspostavljanje stalnoga odbora Gradske organizacije HSS-a u Splitu izabranog na prijedlog Šimeta Poduje.³³⁹⁸ Krnjević je vjerovao kako hrvatski seljački pokret u Splitu ranije nije došao do većeg izražaja radi „nezgodnih prilika“, čime je aludirao na izostanak sloge i stalnog odbora. Ipak, podcrtao je „duboki korijen“ hrvatskog seljačkog pokreta u gradu.³³⁹⁹ Sljedeća tablica pokazuje sastav Gradske organizacije HSS-a u Splitu na početku 1940.

Tablica LXIX: struktura Gradske organizacije HSS³⁴⁰⁰

Predsjednik	Vjekoslav Ivanišević / (Vjekoslav (Slavko) Roje)
Potpredsjednici	Karlo Krstulović, Milan Stipanović, Slavko Roje
Tajnici	Petar Radoš, Joško Karlovac, Ivo Filipović
Blagajnici	Josip Lušić, Josip Perić, Ivo Dušilo
Sud dobrih i poštenih ljudi	Vinko Lozovina, Jakov Dvornik, Petar Drezga
Odbornici	Duje Šore, Petar Stolica, Ivo Antičević, Paško Katunarić, Božidar Bilić, Jozo Perasović, Vladimir Muše, Mladen Akrap, Ivo Čulić, Petar Dumanić, Andrija Dvornik, Šime Poduje

Da je možda i ključna osoba splitskog HSS-a od druge polovice 1930-ih bio Šime Poduje, svjedoče sljedeće titule koje je držao: tajnik Kotarske organizacije HSS-a, potpredsjednik rejonske organizacije stranke na Lučcu, član Odbora Gradske organizacije HSS

³³⁹⁶ „Puna jednodušnost, uzorna sloga i primjerna disciplina vladala je na skupštinama Mjesnih organizacija HSS“, *HG*, br. 297., 21. XII. 1939., 6.

³³⁹⁷ „Split, 22. prosinca“, *HG*, br. 298., 22. XII. 1939., 2.; „Glavni tajnik HSS dr Juraj Krnjević pristašama HSS u Splitu“, *HG*, br. 298., 22. XII. 1939., 6.

³³⁹⁸ „Jednodušni izbor odbora Gradske organizacije HSS“, *ND*, br. 6., 8. I. 1940., 5.

³³⁹⁹ „Specijalna izjava za *Hrvatski Glasnik*“, *HG*, br. 7., 9. I. 1940., 5.

³⁴⁰⁰ „Jednodušni izbor odbora Gradske organizacije HSS“, *ND*, br. 6., 8. I. 1940., 5.

i predstavnik konzorcija *Hrvatskog glasnika*.³⁴⁰¹ Uspostavom Banovine Hrvatske Poduje je boravio u Zagrebu povodom stranačkih pitanja, ali i „uređenja nekih personalnih promjena na istaknutim mjestima javnoga života Splita.“³⁴⁰² Time se vjerojatno misli na Podujin utjecaj oko izbora splitskog gradonačelnika. Zaključno, upravo je na njegov prijedlog i izabran stranački odbor.

Nakon izbora Gradska je organizacija najavila potrebu intenzivnijega rada pa je posebnom okružnicom predvidjela održavanje redovitih sastanaka u prisustvu svih članova odbora, uz slobodnu diskusiju i kritiku, i to isključivo u stranačkim prostorijama, a ne u „kavanama“ ili „na ulici.“³⁴⁰³ Odluke su izglasane kako bi se spriječila dotadašnja štetna „ogovaranja“ te kako bi se istovremeno širi članovi upoznali s programom HSS-a.³⁴⁰⁴ Odmah po ovome rejonski su se sastanci počeli redovitije održavati.³⁴⁰⁵

Od sredine 1940. svi članovi Gradske organizacije počeli su dobivati legitimacije (uz koje se jedino moglo prisustvovati sastancima), pravilnike, kućni red i okružnicu, te su ujedno bili dužni plaćati članarinu.³⁴⁰⁶ U pitanju potonjeg, ustanovljeno je da „stanoviti broj članova“ u tome nije bio revan, pa su zaostatke morali platiti svi izuzev nezaposlenih ili „ekonomski slabijih“ članova.³⁴⁰⁷

Povodom šestomjesečnog rada Gradska je organizacija putem tiska obznanila svoje uspjehe. Tom je prilikom konstatiran „skoro jednoglasan“ izbor rejonskih odbora te „jednoglasan“ izbor sastav Gradskog odbora, kojemu je prema priznanju „najviše brige zadavalo upravljanje gradskom općinom.“³⁴⁰⁸ Sljedeća tablica iznosi detaljnije podatke o djelovanju Gradske organizacije HSS-a u Splitu.

³⁴⁰¹ „Lična vijest“, *HG*, br. 23., 29. I. 1940., 6.

³⁴⁰² „Povratak tajnika Gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 219., 19. IX. 1939., 5.

³⁴⁰³ Svi članovi Odbora morali su imati dva ispunjena uvjeta: prvi je bila pretplata na HSS-ovu literaturu, a drugi svladavanje stranačke literature (*Temeljni nauk ili program HSS-a tiskan u Božičnici 1923.*, *Seljački nauk*, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Put k seljačkoj državi*)

³⁴⁰⁴ „Prve upute za rad rejonskih organizacija HSS u Splitu“, *HG*, br. 16., 20. I. 1939., 5.

³⁴⁰⁵ „Sinoćnji širi sastanak članstva mj. rej. org. HSS – Manuš“ *ND*, br. 19, 24. I. 1940., 6.; „Sinoćnji širi sastanak članstva Mjesne rejonske organizacije HSS – Lučac“, *HG*, br. 20., 25. I. 1940., 6. „Sinoćnji širi sastanak“, *ND*, br. 20., 25. I. 1940., 2.; „Iz organizacije HSS“, *ND*, br. 22., 27. I. 1940., 6.

³⁴⁰⁶ „Skupni sastanak svih mjesnih organizacija HSS i grana hrvatskog seljačkog pokreta“, *HG*, br. 115., 17. V. 1940., 5.

³⁴⁰⁷ „Iz Gradske organizacije HSS“, *ND*, br. 158., 6. VII. 1940., 6.

³⁴⁰⁸ „Polugodišnji rad gradske organizacije HSS u Splitu“, *HG*, br. 172., 23. VII. 1940., 8.

Tablica LXX: šestomjesečno djelovanje Gradske organizacije HSS u Splitu (siječanj 1940. – srpanj 1940.)³⁴⁰⁹

Broj odborskih sjednica	38	sastanci Paritetnog odbora	3
Broj sjednica Poslovnog odbora GO	8	širi sastanak svih rejonskih organizacija HSS u Splitu	1
zajednički sastanci Odbora GO s odborima rejonskih organizacija u Splitu	3	sastanci Odbora GO s predstavnicima društva grana hrvatskog seljačkog pokreta	4
zajednički sastanci Odbora GO s predstavnicima općinskih i seoskih organizacija HSS	3	sjednice GO i predstavnika nekih hrvatskih društava za izimirenje	3

Tablica s jedne strane govori o popriličnoj aktivnosti Gradske organizacije, o čemu svjedoči više od 60 sjednica u šestomjesečnom razdoblju, no s druge strane to možemo držati i brojnim pokušajima mirjenja između suprotstavljenih strana unutar mjesnoga HSS-a, u čemu je značajnu ulogu imao Slavko Roje, novi predsjednik Gradske organizacije od veljače 1940. Tri paritetne sjednice odnose se na posebno tijelo stranke koje je usko surađivalo sa stranačkim organizacijama iz Splitske općine.³⁴¹⁰

Prilikom istraživanja nisam naišao na podatke koji govore o šest idućih mjeseci djelovanja Gradske organizacije, no svakako možemo pretpostaviti da ih je, i iz razloga ljetne stanke, bilo manje. Krajem 1940. održavani su novi rejonski sastanci HSS-a na kojima bi se uz isticanje uspjeha u radu te potrebe sloge i discipline, dodatno osudili svi protivnici hrvatskoga pokreta.³⁴¹¹

Sukobi unutar HSS-a nisu bili isključivo vezani uz Split. Prema pisanju Franka Miroševića u Dubrovniku su se isti pojavili kao posljedica „različitih političkih (s pojavom struje bliske ustaškom pokretu) i idejnih shvaćanja, a i osobnih interesa.“ Poput Splita, i tamo je Krnjevićev dolazak sredinom 1940. privremeno riješio nesuglasice, iako je veliki broj biranih odbornika u neku ruku bio posljedica kompromisa.³⁴¹² Ljubo Boban navodi primjere unutrašnjih razmirica i u Osijeku, Gospiću, Požegi, Đakovu te drugim mjestima. To je kao

³⁴⁰⁹ „Polugodišnji rad gradske organizacije HSS u Splitu“, *HG*, br. 172., 23. VII. 1940., 8.

³⁴¹⁰ „Novi predsjednik gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 47., 26. II. 1940., 6.; „Sinoćnja sjednica Gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 54., 5. III. 1940., 6.; „Sastanak HSS u Splitu“, *HG*, br. 59., 11. III. 1940., 6.; „Konstituiranje Paritetnog odbora HSS za komunalna pitanja“, *HG*, br. 71., 26. III. 1940., 7.; „Polugodišnji rad gradske organizacije HSS u Splitu“, *HG*, br. 172., 23. VII. 1940., 8.

³⁴¹¹ „Rejonski sastanak HSS – Manuš“, *HG*, br. 278., 26. XI. 1940., 5.; „Članovi HSS-Lučac oštro su osudili odpadnike HSS“, *HG*, br. 279., 27. XI. 1940., 4.; „Rejonski sastanak HSS za Grad“, *ND*, br. 282., 28. XI. 1940., 6.; „Rejonski sastanak HSS za Dobri“, *ND*, br. 283., 29. XI. 1940., 6.; „Zadnji rejonski sastanak HSS“, *ND*, br. 284., 30. XI. 1940., 6.

³⁴¹² F. MIROŠEVIĆ, „Hrvatska seljačka stranka...“, 881.-883.; *Isti*, „Dubrovnik i dubrovački kotar...“, 246.-247.

posljedicu imalo „stalno slabljenje položaja stranke“, odnosno opredjeljenje „prema desnici i ljevici.“³⁴¹³

Bez obzira što je HSS, neopterećena mogućim progonima, od sredine 1940. sada po drugi put (prvi se odnosi na Berkovićevu kratkotrajnu upravu 1928., op. M. B.) i službeno upravljala Splitom, stječemo dojam kako stranka nije iskoristila svoj puni potencijal, i to isključivo zbog unutrašnjih sukobljavanja koja su samo slabila autoritet stranke.³⁴¹⁴

Sve je u jednu ruku i započelo izborom stalnoga sastava Gradske organizacije. Ironično, uoči izbora rejonskih dužnosnika na kraju 1939. u *Hrvatskom glasniku* isticala se potreba discipline i sloge, s podsjećanjem na prethodne međusobne sukobe, odnosno „gorka iskustva“ unutar rada Gradske organizacije HSS-a.³⁴¹⁵

Nakon izbora Josip Brkić, dotadašnji predsjednik Savjetodavnog odbora splitske općine, predao je ostavku na svoju dužnost.³⁴¹⁶ Brkić je po svemu sudeći očekivao da će dobiti značajniju ulogu unutar Gradske organizacije iz razloga što su budući stalni odbor činili isključivo članovi rejonskih odbora. Po kasnijim je navodima Brkić izbor povjerenika držao „nekom vrstom neslaganja ili neodobravanja (rada) savjetodavnog odbora“.³⁴¹⁷ Iz toga razloga Brkiću je vjerojatno i ponuđena gradonačelnička dužnost sredinom 1940.

Drugi važan događaj bila je ostavka Vjekoslava Ivaniševića, predsjednika HSS-ovog rejona za četvrt Lučac, ali i cjelokupne Gradske organizacije.³⁴¹⁸ Naime, nakon što je dotični uočljivo izostao prilikom HSS-ovog sastanka za svoj rejon u mjesnom je tisku objavljena kratka vijest o Ivaniševićevoj ostavci na oba spomenuta položaja.³⁴¹⁹ Zanimljivo je kako je ostavka predana uoči HSS-ovog plesa tako da Ivaniševićovo ime ne nalazimo ni među sudionicima zabave. Prema izvještaju Ispostava banske vlasti Ivanišević je ostavku predao zbog preopterećenosti privatnim poslovima te, važnije, nemogućnosti rada s ostalim članovima uprave Organizacije. Isti izvještaj navodi da je Ivanišević u Gradskom odboru HSS-a imao

³⁴¹³ LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, sv. 2., 179.-181.

³⁴¹⁴ Karaula iznosi da je suparništvo, nastalo „osobnim ambicijama splitskih prvaka HSS-a ugrozilo stranački ogranak HSS-a“ i za posljedicu imalo „pojavu različitih frakcija i izrazitu fragmentiranost splitske političke scene.“ Vidi: Ž. KARAULA, *Mačekova vojska...*, 350.-351.

³⁴¹⁵ „Pred izbore za gradsku organizaciju HSS“, *HG*, br. 295., 19. XII. 1939., 6.

³⁴¹⁶ „Dr. Brkić predao ostavku“, *HG*, br. 301., 28. XII. 1939., 6. JNS-ov tisak ostavku je držao „nedemokratskim načinom izbora rejonskih organizacija.“ Vidi: „Među njima...2, *Narodni list*, br. 1., 4. I. 1940., 3.

³⁴¹⁷ „Pred imenovanjem novog savjetodavnog odbora u Splitskoj općini“, *HG*, br. 68., 21. III. 1940., 6.

³⁴¹⁸ Tisak JNS-a, s druge strane, isticao je kako vodstvo stranke u Zagrebu nije sklonu nikakavoj decentralizaciji. Ivanišević je držan „ispravnim građaninom i inženjerom od rada“, no ne i „dovoljno političkim čovjekom.“ Vidi: „Nova uprava gradske organizacije HSS“, *Narodni list*, br. 2., 11. I. 1940., 3.

³⁴¹⁹ „Sinoćnji širi sastanak članstva Mjesne rejonske organizacije HSS – Lučac“, *HG*, br. 20., 25. I. 1940., 6.; „Ostavka gosp. ing. Ivaniševića“, *ND* br. 27., 2. II. 1940., 6.

podršku samo četvorice članova, dok mu se istovremeno njih čak 16 suprotstavljalo.³⁴²⁰ Prepotstavljam da je Ivanišević u sukob najviše ušao oko pitanja Spalatinova odlaska ili ostanka s čela grada Splita, pri čemu je on očito spadao u drugu skupinu. Zahtjev dijela HSS-ovih pristaša za Spalatinovom ostavkom, o čemu će se dodatno govoriti, došao je baš u trenutku Ivaniševićeve odsutnosti iz Splita.³⁴²¹

Po završetku stranačkog plesa u splitskom je tisku objavljen proglas potpisan u ime mjesnoga Gradskog odbora.³⁴²² Proglasom su članovi i pristaše HSS-a bili obaviješteni da će se ubuduće javno objavljivati vijesti o djelovanju Gradskog odbora, a na prijedlog Andrije Dvornika izglasane su određene unutarnje (HSS-ove) i vanjske (gradske) promjene. U slučaju prvih odlučeno je da će se „izvršiti revizija“ dosadašnjeg rada Gradskog odbora (od prestanka djelovanja 1936. do danas), postrožiti kriterij u slučaju članstva unutar HSS-ovih odbora u gradu³⁴²³ te smanjiti slučajeve da jedna osoba obavlja više funkcija. Što se tiče odnosa prema Gradskoj upravi, odlučeno je da će se provjeriti povlastice općinskih činovnika te, važnije, „rekonstruirati osobe na poglavarstvu“ i ustanovama³⁴²⁴ postavljenima bez HSS-ove suglasnosti. To je zapravo značilo traženje imenovanja novoga povjerenika Gradskog poglavarstva.³⁴²⁵ Ovakav je prijedlog navodno postojao još od kraja siječnja, no čini se da je u javnost izbio početkom veljače. Događaje je naročito popratio JNS-ov tisak u kojemu se isticalo da je sukob nastao kao posljedica „principijelne prirode“, odnosno različitoga pogleda na djelovanje stranke i općine.³⁴²⁶

Na ovaj ćemo se sukob dodatno osvrnuti kada budemo govorili o djelovanju Gradskoga vijeća pa ćemo sada samo spomenuti da je čitavu akciju pokrenuo dio HSS-ovih pristaša, a da je, uz ovaj proglas, unutar Gradske organizacije vladala nedisciplina pokazuje nekoliko stvari: vijest objavljena u *Novom dobu* kako se ovi zaključci nisu namjeravali objaviti u javnosti³⁴²⁷; Spalatinova izjava da se ne „solidizira s politikom stanovite grupe ljudi“³⁴²⁸, nakon koje je i

³⁴²⁰ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11, Inv. br. 1063., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 1570., 2. II. 1940.

³⁴²¹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11., Inv. br. 1129., IBV Split za BV BH, str. pov. II. br. 27/40., 22. I. 1940.

³⁴²² U *Novom dobu* dodatno su kao autori navedeni Karlo Krstulović i Petar Radoš.

³⁴²³ Prema ovome ubuduće je član uprave rejonske organizacije i Gradskog odbora morao najmanje 3 godine biti član stranke te redovito primati *Seljački dom*.

³⁴²⁴ Električna poduzeća, Gradska štedionica, Javna skladišta i ostala općinska poduzeća.

³⁴²⁵ „Obavijesti članovima i pristašama HSS“, *ND*, br. 30., 6. II. 1940., 6.; „Važne obavijesti članovima i pristašama HSS“, *HG*, br. 30., 6. II. 1940., 6.

³⁴²⁶ „Neslaganja u organizaciji HSS u Splitu“, *Narodni list*, br. 6., 8. II. 1940., 3.

³⁴²⁷ „Oko jedne izjave“, *ND*, br. 38., 15. II. 1940., 6. U *Glasi Primorja* i *Narodnom listu* objavljen je članak kako je na sjednici gradskog odbora stranke novinar *Hrvatskog glasnika* napadnut. Incident je izazvao osudu spomenutih glasila. Vidi: „Napadaj na člana redakcije *Hrvatskog glasnika*“, *Glas Primorja*, br. 8., 2. IV. 1940., 3.; „Čuvajmo dostojanstvo!...“, *Narodni list*, br. 12., 28. III. 1940., 3.

³⁴²⁸ „Povjerenik gradske općine nije predao ostavku“, *HG*, br. 33., 9. II. 1940., 6.

dalje ostao na dužnosti; blef odbornika Gradske organizacije o kolektivnoj ostavci u slučaju neprihvatanja zahtjeva;³⁴²⁹ i sudjelovanje pojedinih stranačkih pristaša na plesovima koji nisu bili povezani uz HSS. Sve to samo pokazuje ozbiljno narušeni autoritet unutar mjesnoga HSS-a pa nije ni čudo da su pojedini istaknutiji članovi odlazili u Zagreb tražiti dodatne upute od Krnjevića.³⁴³⁰

Gotovo u isto vrijeme ostavke su predale vodeće članice mjesnog ogranka Ženske grane HSS-a u Splitu (Vanja Poduje, Nila Tijardović i druge) na čelu s predsjednicom Zorkom Giunio pa je na skoroj godišnjoj skupštini vodeću dužnost preuzela Ana Katunarčić.³⁴³¹ Postavlja se pitanje je li ostavka bila unaprijed dogovorena uoči sjednice ili je nastala kao nezadovoljstvo sa stanjem unutar ove organizacije. Po *Narodnom listu* sukob je izbio između intelektualki i pučanki.³⁴³²

Nakon Ivaniševićeve ostavke novi je predsjednik Gradske organizacije postao Vjekoslav (Slavko) Roje.³⁴³³ Nova je uprava počela s politikom „reorganizacije, smirenja i pomirenja u ideološkom pogledu“ pa je poručeno da će se disciplinom onemogućiti samovolja koja je (ranije) štetila HSS-ovoj slozi i ugledu.³⁴³⁴ Istaknuta je i potreba što jačeg zbližavanja redova i borbi protiv utjecaja, dolazio on slijeva ili zdesna.³⁴³⁵ Značajan korak unaprijed učinjen je prihvaćanjem Pravilnika o zajedničkoj suradnji Gradske organizacije HSS-a s granama hrvatskog seljačkog pokreta koji su pretežito činile HSS-u bliske ranije nabrojene organizacije. Cilj je bio uspostaviti čvrstu disciplinu, zajednički istupati u raznim gradskim manifestacijama te izbjeći buduće sukobe. U tom smislu značajan je istup Ive Čulića koji je naglasio kako su se na razna mjesta „ugurali“ činovnici koji nisu poznavali rad HSS-a te da bi sloga bila najbolji poklon Mačeku uoči rođendana.³⁴³⁶ Učinak je očito postignut jer od druge polovice 1940-ih u

³⁴²⁹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11., Inv. br. 1129., IBV Split za BV BH, str. pov. II. br. 27/40., 22. I. 1940.

³⁴³⁰ „Iz Gradske organizacije HSS“, *ND*, br. 33., 9. II. 1940., 6. Cjelokupnu je situaciju ironizirao *Narodni list*. Vidi: „Neuslišani zahtjev Gradskog odbora HSS“, *Narodni list*, br. 7., 22. II. 1940., 3.

³⁴³¹ „Iz Ženske grane HSS“, *HG*, br. 38., 15. II. 1940, 5.; „Glavna godišnja skupština Ženske grane HSS“, *HG*, br. 42., 20. II. 1940., 6.

³⁴³² „Ostavka gospođe Zorke supruge g. dra. S. Giunia“, *Narodni list*, br. 7., 22. II. 1940., 3.

³⁴³³ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11., Inv. br. 1037., IBV Split za BVBH, pov. II. br. 2929/40, 27. II. 1940.; „Gradska organizacija HSS“, *ND*, br. 47., 26. II. 1940., 6.; „Novi predsjednik gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 47., 26. II. 1940., 6.;

³⁴³⁴ „Skupni sastanak svih mjesnih organizacija HSS i grana hrvatskog seljačkog pokreta“, *HG*, br. 115., 17. V. 1940., 5.

³⁴³⁵ „Sastanak Gradske org. HSS sa granama HSP“, *HG*, br. 121., 24. V. 1940., 5.

³⁴³⁶ „Iz gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 131., 5. VI. 1940., 8.; „Za suradnju u hrv. seljač. pokretu“, *ND*, br. 135., 10. VI. 1940., 6.; „Zajednički suradnja gradske organizacije HSS i svih grana pokreta“, *HG*, br. 135., 10. VI. 1940., 6.

tisku i drugim izvorima ne nalazimo na vijesti oko novih sukoba, sve do kraja godine kada je nastao novi incident.

Kada budemo iznosili zbivanja u Gradskom vijeću, vidjet ćemo što je nagnalo donaćelnika Marina Šegvića i vijećnika Andrije Dvornika na javno podnošenje ostavki na svoje dužnosti krajem 1940. Kako su obojica formalno pripadala HSS-u, ostavku su, uz socijalne razloge, motivirali i načelima Ante Starčevića i Ante Trumbića koja su jedina mogla uspješno riješiti „vjekovne težnje napaćenog hrvatskog naroda za potpunom slobodom i istinskom socijalnom pravdom.“³⁴³⁷ Objašnjenje govori u prilog tezi da su obojica po svojim načelima pripadala hrvatskim nacionalistima kojima je cilj bilo stvaranje samostalne hrvatske države.

Šegvićev i Dvornikov potez ostatak je Gradskoga vijeća osudio, kao i Gradska organizacija HSS-a te, napose, rejon Lučac kojemu su obojica pripadala. Slavko Roje ujedno je osudio pokušaje bivših članova (op. M. B.) stranke u bezuspješnim pokušajima rušenja jedinstva stranke i svojatanju imena velikana.³⁴³⁸ Naime, skupina bivših članova HFSS-a (Duje Krstulović, Vicko Tudor, Vicko Šegvić, Bartul Ozretić, Jakov Čulić i još neki) odobrila je potez isključenih te također istaknula da će samo Starčevićeva i Trumbićeva načela „riješiti u potpunom opsegu vjekovne težnje napaćenog hrvatskog naroda za potpunom slobodom i istinskom socijalnom pravdom.“³⁴³⁹ Protiv sviju potpisnika pokrenut je disciplinski postupak.³⁴⁴⁰

U posebnom je letku očito sastavljenom od hrvatskih nacionalista naglašeno kako u trenutcima, „kada se pravi povijest za stoljeća“, pojedinci i dalje „spuštaju svoje poglede, zaboravljaju svoje ideale i paze samo na svoje sitne kramarske poslove.“ Šegvić i Dvornik javno su poručili da se Brkić odriče politike koju drži pogibeljnom.³⁴⁴¹ Novi sukobi unutar Gradskog HSS-a tako više nisu bili oko osobnih animoziteta, već i šire slike oko prihvaćenosti sporazuma Cvetković – Maček i stvaranja Banovine Hrvatske.

³⁴³⁷ „Ostavka donaćelnika Splita“, *ND*, br. 273., 18. XI. 1940., 6.

³⁴³⁸ SVKST, M-611/IV f, ZOV, VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 25. XI. 1940., Pres br. 110/40., 26. IV. 1938., Pov. br. 110/40.; „Članovi HSS protiv g. M. Šegvića i dr.“, *ND*, br. 281., 27. XI. 1940., 6.; „Članovi HSS-Lučac oštro su osudili odpadnike HSS“, *HG*, br. 279., 27. XI. 1940., 4.; „Zadnji rejonski sastanak HSS“, *ND*, br. 284., 30. XI. 1940., 6.; „Rejonski sastanak HSS u Velom Varošu“, *HG*, br. 282., 30. XI. 1940., 4.

³⁴³⁹ „Povodom ostavke“, *ND*, br. 278., 23. XI. 1940., 6.

³⁴⁴⁰ „Iz Gradske organizacije HSS“, *HG*, br. 280., 28. XI. 1940., 4. U osvrtu na postupak navedenih, *Narodni list* nadao se da gledište bivših federalista ne znači nužno „separatistički stav.“ Vidi: „Izjave povodom ostavke gosp. donaćelnika“, *Narodni list*, br. 47., 28. XI. 1940., 3.

³⁴⁴¹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXX, 9 Momir Jozić i Krešimir Španje, letak *Zašto je došlo do ostavke u Općinskom vijeću grada Splita? Odgovor Marina Šegvića i Andrije Dvornika*, Sig. Kzp. 1174/40.

Veliki broj stranačkih sukoba nastao je i kao posljedica djelovanja Paške Kaliterne, bez obzira na važnu ulogu potonjega u djelovanju HSS-a u Splitu. Uz Kaliternu tako vežemo tri spora: a) i dalje postojeće tenzije s Berkovićem; b) otvorenu polemiku s Rudolfom Pederinom tijekom ljeta 1940. te c) incident na skupštini Gospodarske sloge u ožujku 1941.

Pri prikazu djelovanja HSS-a tijekom razdoblja 1935. – 1939. vidjeli smo kako se Berković sve više približavao pozicijama hrvatskih nacionalista, odnosno ustaškom pokretu. Pojedini elaborati nastali nakon Drugog svjetskog rata tako ga svrstavaju u vodeće članove hrvatskog nacionalističkog/ustaškog pokreta.³⁴⁴² Govoreći o „hrvatskim političkim bjeguncima u Italiji“, sam se Berković, primjerice, sredinom 1939. u mjesnom tisku, pohvalno izražavao o Mussolinijevom režimu.³⁴⁴³

Tenzije između Kaliterne i Berkovića³⁴⁴⁴, kojemu je podršku pružao i Stipe Matijević, nastavljeni su pa je prema riječima povjerenika Bulića život stranke čak nakratko bio paraliziran. Situaciju su pokušali iskoristiti „frankovci“ i komunisti, no „taktičkim je posredovanjem“ povjerenik pokušao prekinuti sve borbe i „zavesti red i sklad u stranci.“³⁴⁴⁵ U ovome je očito imao uspjeha jer u kasnijem razdoblju Banovine Hrvatske ne nalazimo na vijesti o dodatnom sukobu Kaliterna – Berković, no možda je i razlog tome što se drugi otvoreno priklonio hrvatskim nacionalistima, odnosno što je i prvi počeo pokazivati manje simpatije toj struji.

Druga Kaliternina polemika nastala je prilikom proslave Mačekova rođendana. Dotični je prema pisanju mjesnoga tiska oštrim govorom napao dalmatinske odvjetnike zbog uskraćivanja svojih usluga Mačeku za vrijeme suđenja, bolje rečeno, optužio ih je da se izuzev Ante Trumbića nijedan od njih nije dobrovoljno javio za obranu HSS-ovog vođe. U izvještaju je u *Hrvatskome glasniku* isključivo isticano oduševljenje nazočnih, dok je u *Novom dobu* napomenuto kako su se čule upadice protiv Kaliternine konstatacije.³⁴⁴⁶

³⁴⁴² HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 030.0.39. Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Split (elaborat, pisan 31. VIII. 1962.)

³⁴⁴³ „Hrvatski politički bjegunci u Italiji“, *HG*, br. 157., 7. VII. 1939., 3.

³⁴⁴⁴ JNS-ov tisak isticao je kako vodstvo stranke u Zagrebu i Kaliternu i Berkovića drži nepodesnim za ulogu „šefa stranke“ u Splitu, i to prvoga zbog „temperamenta i socijalnog položaja“, a drugoga jer se drži „previše temperamentnim, a premalo političkim.“ Vidi: „Pisma iz Zagreba“, *Narodni list*, br. 3., 16. XI. 1939., 6.

³⁴⁴⁵ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68, Inv br. 5660., IBVza BV BH, Kabinet bana, pov. II br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³⁴⁴⁶ „Split je veličanstveno proslavio dan dra Mačeka“, *ND*, br. 171., 22. VII. 1940., 5.; „Split je veličanstveno i jednodušno proslavio imendan i rođendan predsjednika i vodje dr Mačka“, *HG*, br. 171., 22. VII. 1940., 3., 6. Upadice je prema navodima Čire Čičina Šaina rekao Silvestar Giunio. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 111., 22. VIII. 1940.

Optužbe sadržane u govoru ispočetka nisu izazivale reakciju, moguće i iz razloga što se drugi odvjetnici nisu željeli upuštati u polemiku kako ih se ne bi proglasilo neprijateljima hrvatskog seljačkog pokreta, sve dok dvadesetak dana poslije nije reagirao Rudolf Pederin. Odvjetnik po zanimanju, potonji je tijekom 1920-ih bio jedan od istaknutijih pripadnika Zemljoradničke stranke, no po atentatu u Narodnoj skupštini prešao je u HSS, što ga je dovelo u sukob s Anđelinovićem.³⁴⁴⁷ Tijekom diktature Pederin je branio neke političke optuženike, dok je u drugoj polovici 1930-ih vršio dužnost unutar HSS-ovih rejonskih odbora. Zabilježen je i razgovor koji je (zajedno s budućim gradonačelnikom Brkićem) vodio s Krnjevićem kada je ovaj boravio u Splitu.³⁴⁴⁸

Reakcija Rudolfa Pederina, kojemu je *Novo doba* stupce vjerojatno otvorilo i zbog ranijih udjela koje je imao u zadruzi, moguća je iz dvaju razloga: s jedne je strane riječ bila o otvorenome nezadovoljstvu zbog neispunjenih (gradonačelničkih) ambicija, dok je s druge možda bila riječ o osobnoj netrpeljivosti prema Pašku Kaliterni, i njegovoj jednom nazvanoj „nekulturnoj i nemoralnoj pojavi.“ Pederin je tako naglasio da su pritvorenom Mačeku pomoć nudili mnogi odvjetnici iz Dalmacije - među njima Trumbić, Cuzzi, Krunoslav Bego, Damjan Sokol, Silvestar Giunio, Edo Bulat i sam Pederin, čime su svi spomenuti učinili „profesionalnu, građansku i patriotsku dužnost.“³⁴⁴⁹ Poruka Kaliterni, da se politika vodi „taktom, znanjem i razumom, a ne svakakvim govorenjima“ kojima se za budućnost dodatno kvare „ionako dosta otrovani odnošaji“, bila je i više nego jasna.³⁴⁵⁰

Iako je Kaliterna istaknuo kako novinski izvještaj nije sadržavao pravi sadržaj govora³⁴⁵¹, novonastala međusobna polemika temeljila se na *ad hominem* argumentima tako da je Kaliterna optuživao Pederina za „političko vrludanje“, održavanje bliskih veza s najvećim eksponentima diktature u Splitu, isključivo gledanja osobnih interesa³⁴⁵² i neiskrenosti u

³⁴⁴⁷ Pederin je krajem 1936. u javnom obraćanju istaknuo kako je prethodno „revidirao“ svoje političko stajalište kada je pod utjecajem savjesti napustio stranku koja je bila „socijalna, nikako protuhrvatska.“ Vidi: „Poslije općinskih izbora“, *ND*, br. 276., 24. XI. 1936., 2.

³⁴⁴⁸ „Dr. Krnjević doputovao u Split“, *ND*, br. 102., 2. V. 1940., 2.

³⁴⁴⁹ U Trumbićevoj ostavštini u Splitu nalazimo na izbore koji pokazuju da su se za Trumbićevu obranu javili Cuzzi, Krunoslav Bego i „ostali prijavljeni drugovi iz Splita.“ SVKST, AAT, M 591/13, M 593/21. Leontić, otprije u sukobu s Kaliternom, kratkom je izjavom potvrdio navode o sudjelovanju dalmatinskih odvjetnika u Mačekovoj obrani. Vidi: „Povodom članka g. dra Pederina“, *ND*, br. 190., 13. VIII. 1940., 6. Bosiljka Janjatović iznosi podatke iz knjižice „*Suđenje dr. V. Mačka* u kojoj se među splitskim odvjetnicima nalaze Bulat, Pederin i Bego. Vidi: B. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj...*, 281.-282.

³⁴⁵⁰ „Povodom jednog govora“, *ND*, br. 189., 12. VIII. 1940., 2.

³⁴⁵¹ Navodne su riječi bile da osim Trumbića i „nekoliko drugih odvjetnika“ nitko od ostalih nije ustao u Mačekovu obranu. Vidi: „Povodom jednog članka dra Pederina“, *ND*, br. 192., 15. VIII. 1940., 5.

³⁴⁵² Na ove optužbe dodatno su se uključivali bivši Pederinovi klijenti i isticali kako ih je on kao odvjetnik besplatno zastupao. Vidi: „Izjava“, *ND*, br. 194., 17. VIII. 1940., 7.

redovima hrvatskog seljačkog pokreta, koja je dovela do njegova isključenja iz stranke.³⁴⁵³ Ukratko, Kaliterna je u Pederinu vidio „gospodsku proturadićevsku Dalmaciju.“³⁴⁵⁴ S druge strane, Pederin je isticao da su mu na istupu čestitali pripadnici svih dalmatinskih slojeva, dok je Kaliterni (kojemu se izrugivao da kao nepismen ne sastavlja tekstove i nema sposobnosti proučiti HSS-ovu ideologiju) spočitavao političku sirovost i stvaranje „moralne pustoši u našoj sredini.“³⁴⁵⁵ Za vrijeme polemike u Split je došao Juraj Krnjević, formalno zbog razgovora s Brkićem i Gradskom organizacijom HSS, no vjerojatno zbog ovog uskoro završenog sukoba.³⁴⁵⁶ U službenoj je izjavi Krnjević istaknuo kako vjeruje u punu suradnju „svih konstruktivnih hrvatskih narodnih snaga“ u gradu i kotaru.³⁴⁵⁷

Polemiku je popratio i pomoćni CP-ov dopisnik Čiro Čičin Šain držeći da je riječ o „prvom javnom obračunu među pristalicama Mačeka u Splitu“, svrstanih u dvije skupine: ona pretežito građanska simpatizirala je Pederina, a „mali narod“, izuzev radničkih masa, potporu je pružao Kaliterni.³⁴⁵⁸ Već otprije, naime, u opozicijskome *Narodnome listu* poručeno je kako vodeći HSS-ovci nisu „ni intelektualno ni po odgoju“ na razini prethodnih vodećih ljudi u Dalmaciji.³⁴⁵⁹ Potonje glasilo Kaliternu je opisalo kao primjer „društvenog i kulturnog nivoa u jednoj stanovitoj epohi“, no i Pederin je svrstan u dio dalmatinske poratne inteligencije koja se pogrešno privezala uz demagogiju i napustila jugoslavenstvo.³⁴⁶⁰

Naposljetku, posvetit ćemo pozornost događajima s godišnje skupštine Gospodarske sloge 1940. i 1941. U prvome je slučaju predsjednik mjesne organizacije Karlo Krstulović naglasio kako je 27 članova izbrisano zbog neredovitog plaćanja upisnine. Slavko Roje, pak, javno je obznanio nezadovoljstvo sa splitskom inteligencijom, dok je predstavnik Organizacije iz Zagreba napose istaknuo neslogu kao posljedicu nepovoljnog stanja za grad Split.³⁴⁶¹

Događaji su bili samo uvertira za posljednju skupštinu održanu 1941., koja je označila još jedan rascjep unutar stranačkih pristaša. Nezadovoljni skromnim radom Organizacije,

³⁴⁵³ Kaliterna je također govorio o Pederinovom održavanju veza s Milom Budakom i „nesuđenom načelništvu“, u čemu nije imao podršku stranačkih pristaša.

³⁴⁵⁴ „Dr. R. Pederin kao savjest Splita i Dalmacije“, *HG*, br. 196., 20. VIII. 1940., 4.

³⁴⁵⁵ „Osvrt dra Pederina“, *ND*, br. 190., 13. VIII. 1940., 5.; „Povodom jednog članka dra Pederina“, *ND*, br. 192., 15. VIII. 1940., 5.; „Moj odgovor Pašku Kaliterni“, *ND*, br. 193., 16. VIII. 1940., 2.; „Dr. R. Pederin kao savjest Splita i Dalmacije“, *HG*, br. 196., 20. VIII. 1940., 4.; „Moj drugi odgovor Pašku Kaliterni“, *ND*, br. 198., 22. VIII. 1940., 6.; „Moral dra Rudolfa Pederina“, *HG*, br. 199., 23. VIII. 1940., 5.

³⁴⁵⁶ „Dr. J. Krnjević u Splitu“, *ND*, br. 200., 24. VIII. 1940., 6.; „Potpuno sam zadovoljan sa svojim boravkom u Splitu“, *ND*, br. 201., 26. VIII. 1940., 6.; „Boravak dra Jurja Krnjevića u Splitu“, *HG*, br. 200., 24. VIII. 1940., 5.

³⁴⁵⁷ „Dr. J. Krnjević obavio je u Splitu značajan rad“, *HG*, br. 201., 26. VIII. 1940., 6.

³⁴⁵⁸ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 111., 22. VIII. 1940.

³⁴⁵⁹ „Čuvajmo dostojanstvo!...“, *Narodni list*, br. 12., 28. III. 1940., 3.

³⁴⁶⁰ „Povodom jedne Batrakomiomahije“, *Narodni list*, br. 33., 22. VIII. 1940., 1.; „Suhovno haranje i pustošenje naše sredine“, *Narodni list*, br. 34., 29. VIII. 1940., 1.

³⁴⁶¹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11, Inv. br. 1078., RRS za BV BH, pov. br. 2211/40., 18. III. 1940.

nazočni su kritizirali djelovanje povjereništva zbog nekvalitetne raspodjele pomoći. Kaliterna je posebno kritizirao predsjednika Krstulovića zbog njegova članstva u Vrtlarsko-voćarskoj zadruzi, opisanoj kao nehrvatskoj organizaciji. Krstulovića je u obranu uzeo Roje naglasivši da je kritika još jedna „politička intriga“ Paške Kaliterne, poznatog po „rovarenju“ u Zagrebu protiv mnogih pojedinaca i ustanova. „Žalosnim“ je držao što samovolja pojedinaca, pa makar i onih istaknutih pojedinaca, ruši stranačku disciplinu. Optužbama protiv Kaliterne pridružio se i Krstulović, napustivši dužnost predsjednika mjesne Gospodarske sloge.³⁴⁶²

Na temelju svega možemo zaključiti da su u razdoblju Banovine Hrvatske, možda još i više nego prije, međusobni sukobi rušili stabilnost stranke. I u ovo razdoblju, unatoč pojedinim najavama u tisku, naročito za vrijeme posvete zastave Gradske organizacije, vođa stranke Maček ponovno nije posjetio Split.³⁴⁶³

Paško Kaliterna po svemu sudeći sada je pripadao „desnom krilu“ HSS-a, nezadovoljno stvaranjem Banovine Hrvatske. O tome prije svega svjedoči njegovo pojavljivanje na skupština Hrvatskog junaka, novonastale organizacije. Takav stav, zbog očitih ranijih tenzija, nije značio i savezništvo s Berkovićem, iako je s vremenom uočljiv izostanak njihovih novih obračunavanja. S tim na umu još nam jasniji postaju svi Kaliternini novonastali sukobi.³⁴⁶⁴ HSS tako nije iskoristila povoljnu situaciju, što je išlo na ruke komunistima i hrvatskim nacionalistima, predmetom idućeg dijela rada.

6.2.4. Hrvatski nacionalistički pokret

Pripadnici ove skupine u izvorima korištenima za ovaj rad pretežito su nazivani „frankovcima“ ili „pavelićancima“, a rjeđe samim „ustašama.“ Iako nije detaljnije ulazio u razjašnjenje pojmova, Ljubo Boban naveo je kako se pod pojmom „frankovci“ u povijesnim izvorima „obično podrazumijevalo ustaštvo.“³⁴⁶⁵ Kako bi se izbjegla zabuna, u ovom ćemo poglavlju koristiti naziv „hrvatski nacionalistički pokret“, koji, prema tome obuhvaća i „frankovce“ i „pavelićance“ i „ustaše.“

³⁴⁶² „Burna skupština *Gospod. Sloge* u Splitu“, *ND*, br. 60., 2. III. 1941., 7.

³⁴⁶³ „Split sprema veličanstveni doček svom Vodji“, *HG*, br. 284., 3. XII. 1940., 5.

³⁴⁶⁴ U knjizi Mirka Glojnarčića za Kaliternu je karakterističan tekst koji glasi: „...Za vrijeme diktature mnogo je toga vidio i još više osjetio na svojim leđjima, pa je sada nepomirljiv prema onima, kojih bi htjeli igrati čiste i nevine jaganjce.“ Znakovito je što u knjizi ni na kojem mjestu ne nalazimo na ime Josipa Berkovića. Vidi: Mirko GLOJNARIĆ, *Borba Hrvata: kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919 – 1939)*, Zagreb, 1940., 114. S druge strane, Bogdan Radica ističe Kaliternin značaj u borbi protiv komunističke infiltracije unutar HSS-a. Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*, 79.

³⁴⁶⁵ LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS*, sv. 2., 269., bilješka br. 172.

Nezadovoljni stvaranjem Banovine Hrvatske, a ne nastankom Nezavisne Hrvatske Države, pripadnici hrvatskog nacionalističkog pokreta dobili su novi polet u svojem djelovanju, što je dovelo do neizbježnog sukoba s vodećim HSS-om.³⁴⁶⁶ I prije sklapanja sporazuma Cvetković – Maček na području Splita uočeni su razni propagandni materijali koji su kritizirali politiku vođe HSS-a.³⁴⁶⁷ Ipak, kako ističe Elaborat o situaciji na području splitskog kotara nastao 1960-ih pokret³⁴⁶⁸ nije imao „jačeg organiziranog rada“, već se temeljio na aktivnostima pojedinaca, pojedinih društava, dijela klera i veza s ustaškom emigracijom u inozemstvu. Među istaknutije predstavnike pokreta navedeni su Edo Bulat, Ivo Bulić, Andrija Luetić, Josip Berković, i, iznenađujuće, Josip Brkić.³⁴⁶⁹ Za potonjega, naime, u izvorima prikupljenima za ovaj rad ne nalazimo nove dokaze kojima bi se opravdali ovi navodi, baš kao što ni njegovo (kasnije) ratno djelovanje nije imalo vezu s ustaškim pokretom. S druge strane, uočljivo je kako u spomenutom elaboratu ne nalazimo ime Ive Cuzzija.

Glavni pripadnici hrvatskog nacionalističkog pokreta u Splitu za vrijeme Banovine Hrvatske svakako su bili iz HSS-a ranije isključeni Edo Bulat i Ivo Cuzzi. Iz prethodnog dijela rada vidjeli smo da je potonji oduvijek bio blizak Anti Trumbiću, dok je Bulat prošao intrigantan put od *Orjune*, preko HSS-a pa do pripadnosti ustaškom pokretu.³⁴⁷⁰

Cuzzijevo i Bulatovo ime nalazimo u više izvora pa tako i u više puta citiranom izvještaju splitske policije iz listopada 1939. koji ih je svrstao u predvodnike „separatističke frankovačke organizacije.“³⁴⁷¹ Povjerenik banske vlasti Mate Bulić tvrdio je da „frankovačka i ekstremno hrvatska nacionalistička grupa“ u Splitu sa približno stotinu pristaša za sada nije pretjerano opasna ni jaka, no da se ipak „osjeća njezin rad.“ Vođe pokreta, čije se djelovanje

³⁴⁶⁶ O odnosima između Vladka Mačeka i ustaškog pokreta za razdoblje 1928.-1941. vidi: Mark BIONDICH, „Vladko Maček and the Croat Political Right“, *Contemporary European History*, 16/2007., br. 2., 203.-213.; S. RAMET; „Vladko Maček and the Croatian...“, 227.-231. Ljubo Boban ističe da sada dolazi do „otvorenijeg distanciranja i razračunavanja.“ Vidi: LJ. BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, 271. Britanski izvještaj isprva naveo je da su „radikalniji elementi u Zagrebu, Splitu i drugim gradovima pomalo nezadovoljni.“ Vidi: LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS*, sv. 2., 166.

³⁴⁶⁷ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 32., Inv. br. 2781, Kr. banska uprava Primorske banovine, pov. br. 1251/39, 28. I. 1939., zabrana letka *Hrvati*; Inv. br. 2803., Kr. banska uprava Primorske banovine, pov. br. 18207, 3. I. 1939., zabrana letka *Hrvatski je narod jednodušan u borbi za svoja prava*.

³⁴⁶⁸ Elaborat isključivo ističe da je riječ o ustaškom pokretu.

³⁴⁶⁹ HDA, 1561, SDS, RSUP SRH 030.0.39. Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Split (elaborat, pisan 31. VIII. 1962.)

³⁴⁷⁰ Vidi: HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Rekonstrukcija (Neki bivši narodni zastupnici HSS-a)

³⁴⁷¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv. br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

najviše osjećalo među omladinom, srednjoškolcima i trgovačkim pomoćnicima, vidio je u Cuzziju, Bulata i Ivi Buliću, i to prvom u idejnom smislu, a preostalima u radu na terenu.³⁴⁷²

Tko je uz Cuzzija i Bulata po izvorima nastalim u ovom razdoblju spadao među istaknutije članove hrvatskog nacionalističkog pokreta na prostoru Ispostave banske vlasti i u samome Splitu, saznajemo više iz posebnoga dopisa Ljube Tecilazića upućenog nadležnoj Banskoj vlasti. Nastao sredinom 1940., dopis se osvrnuo i na samo širenje pokreta, koji je, prema Tecilaziću, ojačao osnivanjem Banovine Hrvatske. Ukupan broj pripadnika autor dopisa držao je „neznatnim“, iako je istaknuo kako je najbrojniji među „srednjoškolcima-gimnazijalcima“, uz potporu klera. U pitanju samoga Splita zamijećeno je postojanje „grupa frankovaca/pristaša dr. Pavelića, koji razvijaju dosta jaku potajnu agitaciju kritiziranjem pojedinih postupka vlasti, širenjem zabranjenih letaka i slično.“ Uz naredbu za strogim praćenjem svih sumnjivaca, napose srednjoškolaca, Tecilazić je u izvješću pridodao i tablicu najvažnijih pristaša pokreta (s popratnim podacima) u Splitu koju je sastavilo Redarstveno ravnateljstvo u Splitu.

³⁴⁷² HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68, Inv br. 5660., IBVza BV BH, Kabinet bana, pov. II br. 13153/39, 16. XI. 1939.

*Tablica LXXI.: tablica istaknutijih članova hrvatskog nacionalističkog pokreta u Splitu na temelju izvještaja Redarstvenog ravnateljstva u Splitu iz sredine 1940.*³⁴⁷³

Ime i prezime	Godina rođenja	Zanimanje	Funkcija i djelovanje u pokretu	Broj kažnjavanja / Kratke napomene
Ivo Cuzzi	1886.	odvjetnik	vođa frankovaca u Splitu, predsjednik udruge „Ante Starčević“	interniran i progan iz Splita 1934. / iz HSS-a isključen 1937., osumnjičen da kontaktira ustaše iz inozemstva, no bez dokaza
Edo Bulat	1901.	odvjetnik	vidno istaknuti frankovac	policijski kažnjavan devet puta, kazne su amnestirane 1939., sudski nekažnjavan / pripadao raznim političkim strankama, istaknutiji član hrvatskog narodnog pokreta 1929.-1938., bivši vođa HSZ
Ivo Bulić	1905.	inženjer	bezuspješno pokušao organizirati seljake po splitskoj okolici 1939.	-
Ante Luetić ³⁴⁷⁴	1907.	apsolvent prava	pristaša frankovaca, uvijek se kreće u njihovom društvu	kažnjen sa 30 dana zatvora 1933., a 1938. s dva dana radi političkog prijestupa
Ljubomir Bavčević	1881.	viši poštanski kontrolor u mirovini	jedan od istaknutijih frankovaca u Splitu i Pavelićevih pristaša, organizator omladine	policijski kažnjen tri puta radi nedozvoljenih poklika
Ivo Donadini (otac Frano Ženko)	1912.	apsolvent prava	kreće se u društvu frankovaca	policijski nekažnjavan
Bariša Grgić	1917.	privatni đak	jedan od istaknutijih omladinaca; hrvatski nacionalist	policijski kažnjavan sedam puta, više puta uhićen
Davor Radić	1909.	privatni činovnik	ističe se u raznim prigodama i kreće u društvu frankovaca	policijski kažnjen i izgnan iz Splita na pet godina
Ivan Bavčević	1895.	knjigovezac	kreće se u društvu frankovaca	više puta kažnjen i osuđivan, uključujući i višegodišnju kaznu
Vladimir Jonić	1914.	apsolvent prava	predsjednik HAD „Ante Trumbić“ i jedan od istaknutijih frankovačkih omladinaca	jednom policijski kažnjen zbog nenajavljenog predavanja
Božo Boban	1914.	priv. činovnik	jedan od istaknutijih frankovačkih omladinaca	policijski i sudski nije kažnjavan
Jerko Jurić	1919.	električar	vidno se ističe i kreće u frankovačkom društvu	uhićen po zadušnici u čast Ante Starčevića

Iz tablice uočavamo kako je većina istaknutijih članova potjecala iz intelektualnih krugova, s tim i da su četvorica od njih rođena 1914. i poslije. Gotovo svi imenovani imala su policijski dosje zbog ranijeg političkog djelovanja, pri čemu su se posebno isticali Grgić i Bulat.

³⁴⁷³ HR-HDA-1354, grupa VII, Režimske i reakcionarne organizacije (dalje: Režimske...), Kutija br. 10., Inv br. 682, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 9141/40, 20. VI. 1940.

³⁴⁷⁴ Pretpostavljam da je riječ o grešci i da se zapravo mislilo na Andriju Luetića.

Pripadnici hrvatskog nacionalističkog pokreta u Splitu su (polu)legalno djelovali preko organizacija „Ante Starčević“ i „Ante Trumbić.“ U prethodnom je razdoblju Cuzzi po isključenju iz HSS-a najavio osnivanje Hrvatsko prosvjetno-kulturne i pripomoćne zadruge „Ante Starčević“, koja se naročito istaknula organiziranjem godišnjih zadužnica u čast Eugena Kvaternika i Ante Starčevića.³⁴⁷⁵ U doba Banovine Hrvatske takva je praksa nastavljena.³⁴⁷⁶

Djelovanje Hrvatskog akademskog kluba „Ante Trumbić“ izazvalo je veću pozornost vlasti. Prije svega, uočljivo je ime koje namijenjeno ovom klubu. Kako ističe Stjepan Matković, Trumbića je dio pristaša hrvatskog nacionalističkog pokreta nazivao „primjerom borca za hrvatsku nezavisnost“ pa se kao „dio napada na Mačeka“ njegovo ime vezalo uz hrvatske nacionaliste.³⁴⁷⁷ Kako bi se to prekinulo, u *Hrvatskom su glasniku* objavljujivana Trumbićeva prethodna pisma upućena Jakovu Čuliću u kojima je Maček istaknut kao vođa hrvatskog naroda. HSS-ovo glasilo svojatanje Trumbića držalo je „povrijeđenim ambicijama stanovitog kruga pojedinaca iz redova inteligencije u Splitu.“³⁴⁷⁸

Neposredno prije nastanka Banovine Hrvatske krenula je akcija za osnivanjem Hrvatskog akademskog (prosvjetnog) društva (HAD) „Ante Trumbić“ pa je od Banske vlasti zatraženo odobrenje za djelovanjem.³⁴⁷⁹ Nakon što je mjesno redarstvo „diskretnom provjerom“ utvrdilo da je Edo Bulat član Društva prijedlog nadležnoj vlasti bio je da se spomenutom društvu ne odobri molba za slobodnim djelovanjem.³⁴⁸⁰

HAD „Ante Trumbić“ svejedno je otvorilo svoje prostorije sredinom studenoga 1939.³⁴⁸¹ Nazočni članovi, među njima i Bulat, upozorili su da će okupljeni hrvatski nacionalisti posebno paziti na djelovanje HSS-a. Budući da do otvaranja prostorija nije došlo odobrenjem vlasti, uskoro je proveden postupak protiv vodstva „Ante Trumbića.“³⁴⁸²

Ispostava banske vlasti u Splitu (Tecilazić) tako je Odjeljku za državnu zaštitu Banovine Hrvatske predložila raspuštanje društva „Ante Trumbić“, posebno ističući „ekstremno

³⁴⁷⁵ „Zadužnice za dra Eugena Kvaternika“, *JD*, br. 237., 11. X. 1937., 5.; „Zadužnice za dra A. Starčevića“, *ND*, br. 45., 23. II. 1938., 6.; *ND*, br. 49., 28. II. 1938., 5.

³⁴⁷⁶ „Zadužnice za dra. E. Kvaternika“, *ND*, br. 247., 13. X. 1939., 6.; „Zadužnice zadruge A. Starčević“, *ND*, br. 249., 15. X. 1939., 6.; „Zadužnice za dra Starčevića“, *ND*, br. 46., 24. II. 1940., 5.; „Zadužnice za Starčevića“, *ND*, br. 47., 26. II. 1940., 7.; „Zadužnice za Dra. Kvaternika“, *ND*, br. 241., 11. X. 1940., 6.

³⁴⁷⁷ Stjepan MATKOVIĆ, „Pristupi južnoslavenskom pitanju dr. Ante Trumbića i Beograd“, u: *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas. Povodom 110. obljetnice rođenja Vladana Desnice: Zbornik radova s Desničinih susreta 2016.*, (gl. ur. Drago Roksanđić), Zagreb, 2017., 48.

³⁴⁷⁸ „Dr. Ante Trumbić i HSS“, *HG*, br. 270., 18. XI. 1939., 10.

³⁴⁷⁹ „Osnivanje H.A. K. Ante Trumbić u Splitu“, *ND*, br. 198., 24. VIII. 1939., 6.

³⁴⁸⁰ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 14., Inv. br. 1396, RRS za BV BH, pov. br. 9205/39, 30. X. 1939.

³⁴⁸¹ Ranije najavljeno predavanje formalno je odgođeno iz tehničkih razloga. Vidi: „Otvaranje prostorija HAD Ante Trumbić“, *ND*, br. 277., 12. XI. 1939., 6.

³⁴⁸² HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 14., Inv. br. 1396, RRS za IBV Split, pov. br. 10234/39, 13. XI. 1939.

raspoloženje“ pojedinih članova i utjecaj Mili Budaku bliskoga Ede Bulata. U prijedlogu je navedena i povijest Društva, nastaloga akcijom nezadovoljnih članova HAD „Stjepan Radić“ koje je podržavalo Mačeka. Potonje Društvo osudilo je osnivanje „Ante Trumbić“ i isključilo sve članove koji su mu se pridružili.³⁴⁸³ Tecilazić je tvrdio da članovi „Ante Trumbića“, osim što će kao ekstremistički orijentirani elementi djelovati protiv HSS-a, ne pružaju dovoljnu garanciju za djelovanjem u krugu društvenih pravila pa je u interesu „reda i mira“ predloženo, stoga, raspuštanje ovoga društva.³⁴⁸⁴ Čini se da nadležna vlast nije prihvatila ovo objašnjenje jer u mjesnom tisku na početku 1940. nalazimo na obavijest o nastavku predavanja organiziranih u društvu „Ante Trumbić.“³⁴⁸⁵

Postoji mogućnost da je (ranije HSS-ovo) Hrvatsko pjevačko društvo „Tomislav“, ili barem pojedini njegovi članovi, održavalo bliske veze s Edom Bulatom. O tome svjedoče zbivanja kada je društvo posjetilo Trumbićev grob prilikom proslave Svih svetih 1939. Nakon predviđenog izlaganja predsjednika Jakova Čulića govor je u ime hrvatskih nacionalista održao i Edo Bulat.³⁴⁸⁶ Uredništvo *Hrvatskoga glasnika* glasno je negodovalo zbog Bulatovog poteza te poručivalo da „Tomislav“ mora pripaziti kako se ovakvi ispadi ne bi ubuduće ponavljali jer mogu dovesti do onemogućavanja daljnjeg djelovanja ovog splitskog pjevačkog društva.³⁴⁸⁷ Nakon nekog vremena u „Tomislavu“ službenom su izjavom negirali vezu s Bulatom, koji je govorio izvan predviđenog programa, no u *Hrvatskome glasniku* i dalje nisu bili zadovoljni, tražeći jasniju osudu.³⁴⁸⁸

Tijekom čitavoga razdoblja vlast je strogo kontrolirala aktivnosti pristaša pokreta pa su česta bila i uhićenja istaknutijih članova. Primjerice, krajem studenog 1939. zbog mogućeg posjedovanja ilegalnih materijala ili uspostavljanja kontakta s Pavelićem uhićeni su Cuzzi, Bulat, Bulić i još neke pristaše. Budući da se obje optužbe nisu mogle dokazati, osumnjičeni su pušteni na slobodu, no ne zadugo.³⁴⁸⁹

³⁴⁸³ „Glavna godišnja skupština HAKD *Stjepan Radić*“, *ND*, br. 260., 26. X. 1939., 6.; „Značajna skupština hrvatskih sveučilištaraca“, *HG*, br. 251., 26. X. 1939., 6.; „Naš odgovor na klevete“, *HG*, br. 281., 2. XII. 1939., 10.; „Iz HKAD *Stjepan Radić*“, *HG*, br. 297., 21. XII. 1939., 6.

³⁴⁸⁴ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 14., Inv. br. 1396, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 12900/39,

³⁴⁸⁵ „Iz H.A.D. *Ante Trumbić*“, *ND*, br. 7., 9. I. 1940., 6.

³⁴⁸⁶ „Na grobu dra Ante Trumbića“, *ND*, br. 266., 1. XI. 1939., 6. Iako nenaveden imenom, Bulatov potez ironizirao je *Narodni list* podsjetivši na (također nenavedene) njegove dane u *Orjuni*. Vidi: „Split, 9. studenog 1939.“, *Narodni list*, br. 2., 9. XI. 1939., 1.

³⁴⁸⁷ „Neukusna demonstracija dra Eda G. Bulata“, *HG*, br. 257., 3. XI. 1939., 3.; „Riječ ima HGD *Tomislav*“, *HG*, br. 266., 14. XI. 1939., 3.

³⁴⁸⁸ „Izjava Hrvatskog Glazbenog Društva *Tomislav*“, *HG*, br. 268., 16. XI. 1939., 3. Neda Marović iznosi da je društvo *Tomislav* i ranije sve više pokazivalo „frankovačke tendencije.“ Vidi: N. MARKOVIĆ, „SKOJ i revolucionarni omladinski...“, 69.

³⁴⁸⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv. br. 5692, RR Split za BV BH, pov. br. 252/39, 27. XI. 1939.

Naime, neposredno po dolasku predstavnika zagrebačkog redarstva ponovno je došlo do pretresa. Bulat je bio pod posebnim povećalom zbog anonimnog pisma kojim mu je autor poručio da se prilikom skorog Šubašićevog dolaska naprave natpisi u čast nezavisne Hrvatske i čuju poklici u Pavelićevu čast. U svoju obranu Bulat je tvrdio da ne zna tko je napisao spomenuto pismo, no da je sigurno riječ o nekakvoj podvali.³⁴⁹⁰

Tijekom razdoblja Banovine Hrvatske zapaženo je nekoliko incidenata u kojima su sudjelovale pristaše hrvatskog nacionalističkog pokreta. U prvome od njih završetak zadušnice organizirane u Kvaternikovu čast popratili su poklici u čast svih boraca za slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu. Skupina okupljenih na putu prema Mačekovoj kancelariji klicala je protiv „izdajica hrvatskog naroda i batinaša“.³⁴⁹¹

Sličan slučaj zapažen je i kada se organizirala zadušnica u Starčeviću čast. Prema izvještaju Ispostave banske vlasti zadušnica je organizirana u prisustvu stotinu osoba, od čega polovice srednjoškolaca. Po njenom završetku čuli su se poklici u čast Starčevića i žrtava beogradske diktature, dok je sam Bulat navodno uskliknuo „Živio poglavnik Ante Pavelić“. Skupina okupljenih potom se uputila na Narodni trg s kojeg ih je policija rastjerala nakon otpjevanje hrvatske himne.³⁴⁹²

Protiv Bulata pokrenut je sudski proces u kojem je jedan od dokaznih materijala bilo prethodno spomenuto anonimno pismo o potrebnim koracima prilikom Šubašićevog dolaska. Bulat se branio da je uzviknuo „Živio Ante Pavelić“ te je za posljedicu kažnjen sa 500 dinara kazne i 10 dana zatvora. Prije isteka kazne Državno tužiteljstvo za zaštitu države u Beogradu zatražilo je Bulatovo puštanje na slobodu zbog izostanka osnove za pokretanjem kaznenog postupka.³⁴⁹³

Među manje incidente možemo zabilježiti i događaj iz prve polovice 1940. kada je prilikom premijere filma „Historijski dani“ u mjesnom kinu, a u prisustvu vodećih osoba Ispostave, grada i vojske, manja grupa srednjoškolaca negodovala po pojavi kneza Namjesnika s kneginjom.³⁴⁹⁴ Iako je službena policijska istraga govorila o nezamijećenom zviždanju i

³⁴⁹⁰ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 9., Inv. br. 616, RRS za BV BH, pov. br. 10760/39., 14. XII. 1939.

³⁴⁹¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68., Inv. br. 5661, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 3. XI. 1939.

³⁴⁹² HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11., Inv. br. 1129, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 2777/40, 25. II. 1940.; Ž. KARAULA, *Mačekova vojska...*, 356.

³⁴⁹³ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 9., Inv. br. 616, RRS za BV BH, pov. br. 1828., 5. III. 1940.; RRS za Državnog tužioca na Državnom sudu za zaštitu države Beograd, pov. br. 1630., 28. II. 1940.

³⁴⁹⁴ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 71, Inv. br. 6014, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 2. IV. 1940. Bojan Simić navodi da je filmska industrija u Kraljevini Jugoslaviji pod upravom CP-a uvijek služila u propagandne svrhe, napose u čast kraljevske dinastije Karađorđevića. Vidi: Bojan SIMIĆ, „Film in the Service of State Propaganda during the 1930's, cases of Poland, Yugoslavia and Bulgaria“, *Tokovi istorije*, 2/2012., 67.

navodnom pokliku „dolje“ uperenom prema knezu Pavlu, Ispostava banske vlasti nije propustila naglasiti da je od stvaranja Banovine Hrvatske veći broj srednjoškolaca, od kojih „ima veći broj frankovački nastrojenih“, već imao veći broj političkih incidenata.³⁴⁹⁵ U ovom konkretnom slučaju utvrđeno je da svi osumnjičeni sudjeluju u akcijama koje organiziraju društva „Ante Trumbić“ i „Ante Starčević.“³⁴⁹⁶ Nakon što je u jednoj od škola došlo do isključenja jednog učenika i novčane kazne nekolicini drugih, uprava je upozorila učenike da se „u školi i van iste klone svakog politiziranja“ jer će im u protivnom uslijediti disciplinske akcije.³⁴⁹⁷ Posljednji zapaženiji incident nastao je prilikom obilježavanja ujedinjenja 1940. kada je grupa „omladinaca-frankovaca“ na Narodnom trgu klicala u čast slobodne Hrvatske i Pavelića.³⁴⁹⁸

Vlast ponekad nije uspjela ni ući u trag osumnjičenicima u pojedinim akcijama. Primjerice, nije se moglo utvrditi jesu li pojedini inkriminirajući letci šireni po Splitu, a ako i jesu, tko ih je širio, dok se u drugom slučaju nije mogao utvrditi identitet mlađe osobe koja je u ime Hrvatske nacionalističke omladine Split pokušala poslati telegram Mili Budaku.³⁴⁹⁹

Kako su se inkriminirajući letci („Hrvati narode“, „Nezavisna država Hrvatska“, „Lažeš, Krnjeviću“) sve više širili na području Ispostave, potonja je posebnom okružnicom sve podložne vlasti upozorila da ubuduće veću pozornost posvete širenju ovakve propagande te obavezno evidentiraju pojavu letaka. Uz redovite izvještaje, nužno je i bilo pojačati nadzor u gostionicama u kojima se letci čitaju, strogo kontrolirati sve zaposlene u prometu, kao i sve sumnjive osobe i strance, te ih, ako je potrebno, i uhititi.³⁵⁰⁰ Novi letci u Splitu nađeni su uskoro nakon spomenute okružnice, a krivci ni ovoga puta nisu nađeni.³⁵⁰¹

Možda i središnji događaj ovoga pokreta u razdoblju Banovine Hrvatske bio je sprovod Ive Cuzzija, najistaknutijeg predstavnika hrvatskih nacionalista i predsjednika zadruge „Ante Starčević.“ Cuzzi je preminuo u rujnu 1940., a s obzirom da se pokojniku pripremao sprovod, Redarstveno ravnateljstvo zatražilo je od nadležnih vlasti upute kako postupati.³⁵⁰² Tecilazić je tako zahtijevao da se organizatori sprovoda strogo pridržavaju zakona, uz prijetnju da će u

³⁴⁹⁵ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 75., Inv. br. 6389, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 3814, 14. III. 1940.

³⁴⁹⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 75., Inv. br. 6389, RRS za BV BH, pov. II. br. 2165., 16. III. 1940.

³⁴⁹⁷ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 75, Inv. br. 6389, RRS za BV BH, pov. II. br. 2931., 17. IV. 1940.

³⁴⁹⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 72., Inv. br. 6070, Primorski žandarmerijski puk za BV BH, Pov. J br. 2559, 24. XII. 1940.

³⁴⁹⁹ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 9., Inv. br. 627, RRS za KB BH, pov. br. 3823, 23. V. 1940.; Kutija br. 10., Inv. br. 707, RRS za BV BH, pov. br. 1994., 11. III. 1940.

³⁵⁰⁰ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 35, Inv. br. 3179, IBV Split Okružnica svima, pov. br. 10435, 23. VII. 1940.

³⁵⁰¹ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 35, Inv. br. 3179, RRS za BV KB, pov. br. 7367, 13. VIII. 1940.

³⁵⁰² HR-HDA-1361, Režimske..., Kutija br. 16., Inv. br. 959, RRS za BV KB, pov. br. 8488/40, 16. IX. 1940.

protivnom redarstveni organi hitno intervenirati. Time se u prvom redu mislilo na eventualne govore uperene protiv situacije u državi ili sličnoga.³⁵⁰³

Prema podacima splitskog Redarstvenog ravnateljstva na sprovodu se okupilo između 500 i 600 osoba, među kojima su se nalazili aktualni gradonačelnik Josip Brkić, Branko Radica, Damjan Sokol, Josip Berković, Marin Bego, Silvestar Guinio te više splitskih svećenika. Iz priloženoga vidimo da je riječ bila o dosta šarolikom društvu odvjetnika različitih političkih opredjeljenja, od onih jugoslavenskih (Bego, Radica), preko HSS-ovih (Brkić, Berković, Guinio i Sokol, jedan od prvih pristaša stranke u gradu) do nacionalističkih. Uočljiv je izostanak Paške Kaliterne. Prigodne govore u Cuzzijevu čast u borbi za hrvatska prava održali su predstavnici hrvatskih nacionalista, bivše HFSS, zadruga „Ante Starčević“ i hrvatskih nacionalista iz Zagreba. Pogrebna povorka, na čelu s grupom hrvatskih nacionalističkih omladinskih omladinaca s hrvatskom zastavom, prošla je čitavim gradom. Vijenci su imali natpise poput „hrvatskom borcu“, „neustrašivom borcu“, „Hrvatima oslobodilačke borbe Split“, „nepokolebljivom Starčevićancu“ i slično. Mjesto Cuzzijeva ukopa bila je obiteljska grobnica u Kaštel Starome pa su pri odlasku iz Splita oproštajne govore održali student i predsjednik HAD „Ante Trumbić“ Frane Sulić³⁵⁰⁴, i Ljubomir Bavčević u ovom izvještaju splitskog Redarstvenog ravnateljstva opisan kao „neuravnotežen čovjek.“³⁵⁰⁵ U Kaštelima je, pak, pred 60 osoba, u govoru više puta isticana nezavisna Hrvatska.³⁵⁰⁶ Sulićev navodni govor tiskan je u obliku letka posebno je naglasio da je Split „danas odgovoran za narodno političku borbu Dalmacije u stvaranju nezavisne Hrvatske.“³⁵⁰⁷

Dnevni tisak različito je popratio Cuzzijevu smrt i popratni sprovod. U *Hrvatskome glasniku* iznijeta je samo kratka obavijest o smrti³⁵⁰⁸, dok su u *Novom dobu* čitavom događaju posvetili veću pozornost. Pokojnik je tako u hvalospjevima opisan kao osoba poštovana od političkih protivnika, ujedno „vođa i predstavnik posebne hrvatske političke grupe.“ Među

³⁵⁰³ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 16, Inv. br. 959, IBV Split za RRS, pov. II. br. 13301/40, 17. IX. 1940.

³⁵⁰⁴ Frane Sulić je tijekom Drugog svjetskog rata naglasio da je društvo „Ante Trumbić“ bilo jedna „ustaško-starčevićanska politička organizacija u Splitu i srednjoj Dalmaciji“, koje je od samog početka provodilo ustašku propagandu. Dotični je tvrdio da je društvo imalo podršku među mladim građanima i srednjoškolcima te je u lipnju 1941. okupljalo oko 40 akademičara, 120 srednjoškolaca i 50 članova „građanske mladosti.“ Vidi: Tomislav JONJIĆ, „Jedno izvješće o prilikama u Splitu i Dalmaciji, u prvim mjesecima nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske“, *Časopis za suvremenu povijest*, 33/2001., br. 3., 823.-830.

³⁵⁰⁵ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 16., Inv. br. 959, RRS za BV KB, pov. br. 8523/40., 18. IX. 1940.

³⁵⁰⁶ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 16, Inv br. 959, RRS za BV KB, pov. br. 13382/40., 17. IX. 1940.

³⁵⁰⁷ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br.16, Inv br. 959, Načelstvo sreza Imotskog za Bansku vlast Banovine Hrvatske, pov. br. 2702/40., 8. X. 1940.

³⁵⁰⁸ „Dr Ivo Cuzzi“, *HG*, br. 219., 16. IX. 1940., 5.

društvima koja su sudjelovala sprovodu naveden je i „Tomislav“, što nam ponovno govori u prilog tezi o vezi ovoga pjevačkog društva s hrvatskim nacionalistima.³⁵⁰⁹

Čini se da je, barem prema dostupnim izvorima sakupljenima za ovaj rad, hrvatski nacionalistički pokret u Splitu nakon Cuzzijeve smrti ušao u mirniju fazu. Svejedno, Ispostava banske vlasti u Splitu krajem 1940. upozoravala je da će frankovci prilikom nadolazećih praznika pojačati svoju propagandu širenjem letaka. U tom smislu zatraženi su oštriji nadzor i stroga primjena zakona.³⁵¹⁰ Letci su zabilježeni početkom 1941., i to za vrijeme protuzračne vježbe.³⁵¹¹ Ipak, hrvatski nacionalisti u Splitu ostali su pritajeni sve do dolaska rata na tlu Jugoslavije.

6.2.5. Komunisti u Splitu 1939. – 1941.

Stvaranjem Banovine Hrvatske splitski su komunisti, i dalje ilegalni, počeli s aktivnijim djelovanjem koja se temeljilo na ometanju rada Banovine i njene Ispostave u Splitu, odnosno borbi s HSS-om oko utjecaja nad splitskim radnicima. U djelovanju splitskih komunista za vrijeme Banovine Hrvatske naročito su nam zanimljiva dva izvještaja splitskoga Redarstva: prvi, datiran iz listopada 1939., pokušao je objasniti razloge aktivnijeg djelovanja komunista, dok je drugi, nastao nakon velikog komunističkog štrajka u veljači 1940., pokušao doprijeti u same uzroke komunističkih uspjeha u Splitu.

Listopadskim se izvještajem tako navelo kako su komunisti do sklapanja sporazuma Cvetković – Maček pomagali HSS očekujući da će im se potom prepustiti „sloboda političke akcije.“ Kako do toga nije došlo, a ujedno i zbog straha od gubitka postojećih pozicija, preko URSSJ-a počeli su „prikupljati radnike“, iskoristivši HSS-ovu zauzetost sređivanjem unutarnje političke situacije. Čestim štrajkovima, nastalim ne samo zbog ekonomske situacije, komunistima je po izvještaju cilj bio pokazati kako se za radnike isključivo brine URSSJ.³⁵¹² Takvo djelovanje napose se uočilo prilikom štrajka lučko-obalskih radnika, o čemu će više riječi biti dalje u tekstu.³⁵¹³

³⁵⁰⁹ „Dr. Ivo Cuzzi“, *ND*, br. 219., 16. IX. 1940., 8.; „Sprovod i sahrana dra Iva Cuzzia“, *ND*, br. 221., 18. IX. 1940., 6.

³⁵¹⁰ HR-HDA-1354, Režimske..., Kutija br. 16., Inv. br. 957., IBV Split za sve područno-upravna polic. provostep. Vlasti, pov. II. br. 18525/40, 21. XII. 1940.

³⁵¹¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6435, RRS za BV KB, pov. br. 906/41, 5. II. 1941.

³⁵¹² Na više mjesta u Zbirci memoarskog gradiva sačuvanoj u Državnom arhivu u Splitu navelo se kako je navodni HSS-ov cilj bilo uništavanje URSSJ-a koji je pokušao razbiti što jače djelovanje kako bi se odupro tom cilju. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Sig MG – I/1 – 1/17, „O aktivnosti lučkih radnika u Splitu“

³⁵¹³ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv. br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

Drugim izvještajem, nastalim nakon intenzivnijeg komunističkog djelovanja, splitsko je Redarstvo iznijelo dva razloga zbog čega se često ističe „ljevičarska sklonost splitskog radništva i znatnoga dijela građanstva.“ U prvi je razlog tako spadala popularnost Vicke Jelaske (sve donedavno politički aktivnog) i njegove uloge u „duhovnom formiranju jedne sredine kod koje je uvijek podržavana nada u promjenu postojećeg poretka u smislu ljevičarsko-komunističkom“, pri čemu je uzor gledan u Rusiji.³⁵¹⁴ Za drugi je razlog istaknuto dvadesetogodišnje nepovjerenje (i mržnja) građana prema nadležnim vlastima. Dopis je tako pesimistički sumnjao u bilo kakve brze promjene ovakve situacije.³⁵¹⁵

Sam izvještaj djelomično je spomenuo Jelaskin značaj u Splitu te je upadljivo kako je od svih splitskih komunista spomenut isključivo on. Također, dopis nije detaljnije ulazio u čitavu povijest i predratno djelovanje splitskih/dalmatinskih socijaldemokrata. S druge strane, razlog o gubitku povjerenja u vlast čini se zanimljiv, iako bi po tome HSS trebala imati možda i veću podršku no što je zbilja imala.

Detaljniji uvid u vrijeme nastanka ovih izvještaja jasnije nam objašnjava njihov kontekst. Izvještaj u listopadu tako je nastao nakon niza „radničkih pokreta“, odnosno štrajkova u Splitu, od kojih su neki krenuli i prije službenog formiranja Banovine Hrvatske. Zajedničko im je bilo što su ih sve pretežito vodili URSSJ-ovi sindikati, unutar kojih su komunisti imali vodeću ulogu. Od kraja kolovoza do sredine rujna tako su štrajkali radnici tvornice cementa „Split“, vozači autobusnih poduzeća, mesarsko-kobasičarski radnici, građevinski i bojadisarski radnici³⁵¹⁶, a tijekom listopada pridružili su im se i lučko-obalski radnici, briačko-frizerski radnici³⁵¹⁷ te radnici zaposleni u Jadranskim brodogradilištima.³⁵¹⁸ Splitski tisak detaljno je pratio zbivanja bilježeći svaki prestanak rada te pregovore sukobljenih strana.³⁵¹⁹

³⁵¹⁴ CP-ov dopisnik Masović pisao je kako vijesti o Rusiji imaju „psihološko djelovanje“ na radničke krugove te otvaraju mogućnost njihove povećane agresivnosti. Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Dopisnik CPB Split, pov. br. 363, 11. X. 1939. Mjesno redarstvo također je upozoravalo kako je aktivnost Rusije dovela do jačeg djelovanja unutar URSSJ-a. Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69., Inv. br. 5692, RRS za BV BH, pov br 252/39, 11. XII. 1939.

³⁵¹⁵ HR-HDA-1362, Robija, Politički kažnjenici (dalje: Robija...), Kutija br. 1., Inv. br. 27, IBV Split za BV KB, pov. II. br. 1361740., 1. II. 1940.

³⁵¹⁶ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 209., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 11217/39, 26. IX. 1939.

³⁵¹⁷ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 201.

³⁵¹⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68., Inv. br. 5660., IBV Split za BV BH, Kabinet bana, pov. II. br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³⁵¹⁹ „Štrajk šofera autobusnih pouzeća u Splitu“, *ND*, br. 210., 6. IX. 1939., 7.; „Obustavljen štrajk šofera“, *ND*, br. 211., 7. IX. 1939., 8.; „Bojadisarski radnici u štrajku“, *ND*, br. 215., 11. IX. 1939., 6.; „Jutros je proglašen štrajk mesarskih radnika“, *HG*, br. 210., 8. IX. 1939., 5.; „Završen štrajk mesara i bojadisara“, *HG*, br. 216., 15. IX. 1939., 5.; „Završen štrajk birača“, *ND*, br. 240., 6. X. 1939., 6.; „Skupština brodogradilišnih radnika“, *ND*, br. 246., 12. X. 1939., 6.

Od navedenih zbivanja, napose se istaknuo štrajk u kojem je sudjelovalo približno 500 lučko-obalskih radnika.³⁵²⁰ Prema riječima Ivana Jelića, riječ je bila o „prvoj izrazitijoj javnoj akciji radnika“ u organizaciji komunista, a s pravim ciljem „protesta protiv postupaka Banske vlasti zbog favoriziranja HRS-a.“³⁵²¹ Naime, odmah po stvaranju Banovine Hrvatske vođeni su pregovori između radničkih predstavnika i Udruženja trgovaca (kao poslodavaca) oko novoga kolektivnoga ugovora, iz razloga što se prethodno izglasana Uredba o lučkom radu nije provodila.³⁵²² Nakon što su poslodavci otkazali postojeći ugovor, radnici su predložili novi s većim nadnicama i dodatnim zapošljavanjem, no taj je prijedlog Udruženje trgovaca odbilo. Unatoč pokušajima pomirenja, radnici su se odlučili za štrajk.³⁵²³

Prema Mati Buliću, povjereniku Ispostave, štrajkom lučko-obalskih radnika, tog „najlošijega društvenoga elementa“³⁵²⁴, URSSJ-ove organizacije htjele su pokazati snagu „među radničkim pokretom“ kako HRS ne bi preuzeo njihove pozicije. Povjerenik je u štrajku vidio svojevrсно „borbeno-revolucionarno obilježje“ s „gotovo diktatorskim ovlastima“ Jakova Sirišćevića, predsjednika ove radničke podružnice. Iako je intervencijom vlasti i djelomičnim ispunjenjem zahtjeva štrajk okončan bez većih incidenata,³⁵²⁵ Bulić je upozoravao na ulogu štrajku u podizanju morala članovima URSSJ-a, s mogućnošću da ovaj „velikim postotkom kriminalni element“ (lučko-obalski radnici, op. M. B.), povezan s ljevičarskom i komunističkom ideologijom, dovede do opasnosti „po naš sadašnji politički i društveni poredak.“³⁵²⁶

Slično razmišljanje imala je i splitska policija vjerujući da se „komunistički nastrojeni elementi“ traženjem novih kolektivnih ugovora pokušavaju afirmirati u svojem djelovanju.³⁵²⁷

³⁵²⁰ Prema navodima sačuvanima u Zbirci memoarskog gradiva sredinom 1936. lučki radnici osnovali su svoju podružnicu od 200-250 članova u sklopu URSSJ-a. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/17, „O aktivnosti lučkih radnika u Splitu“

³⁵²¹ I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 267., 311.-312.; *Isti*, „Komunistički pokret u Dalmaciji uoči sloma Kraljevine Jugoslavije“, u: *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 2., (gl. ur. Jozo Ugrina), Split, 1972., 41.

³⁵²² HR-HDA-1352, *Pobune...*, Kutija br. 4., Inv. br. 210, Zapisnik sastavljen 29. VIII. 1939. povodom pregovora za sklapanje kolektivnog rada za obalne radnike u Splitu; Udruženje trgovaca u Splitu za Inspekciju rada, 29. VIII. 1939.; Zapisnici 22. IX. 1939. i 26. IX. 1939. u kancelariji Inspekcije rada u Splitu

³⁵²³ HR-HDA-1352, *Pobune...*, Kutija br. 4., Inv. br. 210., Inspekcija rada pri IBV Split za BV BH, 16. X. 1939.

³⁵²⁴ Po Sibi Kvesiću, „u to vrijeme najrevolucionarnijem dijelu radničke klase u Splitu.“ Vidi: Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Split, 1979., 43.

³⁵²⁵ Za rješavanje spora bio je zadužen policijski inspektor Josip Tućan koji je naglasio da je sporazum postignut nakon „dugotrajnih i mučnih pregovora“ održanih u splitskoj Inspekciji rada. Obje su strane (poslodavci i radnici) prihvatili produženje prethodnog ugovora, no apelirali su na bana da se što prije provede Uredba o lučkom radu. Vidi: HR-HDA-1352, *Pobune...*, Kutija br. 4., Inv. br. 210 Policijski inspektor Josip Tućan za BV BH, 12. X. 1939.

³⁵²⁶ HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 68., Inv. br. 5660., IBV Split za BV BH, Kabinet bana, pov. II. br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³⁵²⁷ HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 68, Inv. br. 5661, RRS za BV BH, pov. br. 252/39, 3. XI. 1939

Ravnateljstvo policije zagovaralo je stav da se, s obzirom na snagu i članstvo URSSJ-a, prema istima zauzme „principijelan stav, držeći pri tome na umu da se idejno djelovanje ovakvih organizacija ne može suzbijati samo policijskim sredstvima.“³⁵²⁸

Pretpostavljam da je time ravnatelj splitske policije želio naglasiti da policijske snage nisu dovoljne u borbi protiv komunista, već da i politička vlast treba donijeti određene mjere, odnosno, proglasiti oštriju zabranu. Ispostava banske vlasti u borbi protiv komunizma u Splitu zatražila je pomoć od HSZ-a, navevši u objašnjenju kako je većina splitskih radnika upisana u (komunističke) URSSJ-ove sindikate, čije je „razvratno i razorno djelovanje naročito izbilo za vrijeme štrajka lučko-obalskih radnika u Splitu.“³⁵²⁹

Poput ostalih, i ovaj je štrajk popratio splitski tisak, no s ponešto drugačijim stajalištima. Tako su u *Hrvatskome glasniku*, koje se protivilo štrajku, isticali popustljivost poslodavaca, dok su u *Novom dobu* više simpatija pokazivali prema radnicima.³⁵³⁰

Završetkom štrajka i dalje su postojale tenzije između redarstvenih organa i URSSJ-ovih sindikata. Uz kratkotrajno Sirišćevićevo uhićenje zabilježen je i kratki štrajk lučko-obalskih radnika nakon što je Radnička komora (sada u rukama HSS-a)³⁵³¹ na mjestu člana odbora imenovala Petra Dumanića-Šulentu, prethodno isključenoga iz URSSJ-a.³⁵³² Budući da je imenovanje dotičnoga držala pogrešnim, Ispostava banske vlasti zatražila je njegov hitan opoziv s dužnosti.³⁵³³

Ukupno djelovanje lučko-obalskih radnika u ovome razdoblju na površinu je izbacilo nekoliko značajnih imena koji će imati zapaženu ulogu u daljnjem djelovanju splitskih

³⁵²⁸ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 210, Uprava policije Split za BV BH, pov. br. 9204, 5. X. 1939.

³⁵²⁹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 19., Inv. br. 1993., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 137/39, 5. XII. 1939.

³⁵³⁰ „U čemu je zapravo spor sa obalnim radnicima“, *HG*, br. 233., 5. X. 1939., 6.; „Postignut načelni sporazum sa obalnim radnicima“, *HG*, br. 236., 9. X. 1939., 5.; „Štrajk obalnih radnika i željeznička ležarina“, *HG*, br. 240., 13. X. 1939., 5.; „Štrajk obalno-lučkih radnika“, *ND*, br. 240., 6. X. 1939., 5.; „Radi štrajka obalnih radnika“, *ND*, br. 244., 10. X. 1939., 5.; „Jutros su stupili u štrajk obalno-lučki radnici“, *HG*, br. 234., 6. X. 1939., 6.; „Jutros su se obalni radnici vratili u posao“, *HG*, br. 239., 12. X. 1939., 5.; „Štrajk obalnih radnika likvidiran“, *HG*, br. 239., 12. X. 1939., 6.

³⁵³¹ Preuzimanje radničkih komora u Splitu i Zagrebu po Jeliću je postalo „prvi kamen spoticanja između URSSJ-a i HRS-a“ u Banovini Hrvatskoj. Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 266.

³⁵³² HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 210., RRS za BV BH, pob. Br. 55760, 20. XI. 1939.; IBV Split za BV BH, 7. XII. 1939.

³⁵³³ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 210, IBV Split za BV BH, Ispostava banske vlasti u Splitu za Bansku vlast Banovine Hrvatske, pov. br. 57268, 2. XII. 1939.

komunista. Uz predsjednika ove podružnice Jakova Sirišćevića, istaknuli su se tajnik Oblasnog odbora URSSJ Dušan Mrduljaš³⁵³⁴ i tajnik strukovnoga saveza Petar Cecić.³⁵³⁵

U osvrtu na opću političku situaciju povjerenik Ispostave Bulić zapazio je da su komunisti, pogotovo nakon SSSR-ova ulaska u rat, jačom propagandom i ulogom unutar URSSJ-a, podizali borbeni duh, naročito u Splitu, „centru ljevičarski orijentiranih elemenata, što je imalo da posluži dobrim primjerom mjerenja snage za buduću pogodnu situaciju“ (op. M.B.). Unatoč naporima policije Bulić je naveo da je i sama Ispostava svjesna „da se policijskim sredstvima komunizam ovdje nikada u potpunosti neće suzbiti“ (op. M. B.).³⁵³⁶ Ovime je i Bulić, poput vrha mjesnog redarstva, vjerojatno otvarao mogućnost zakonske zabrane daljnjeg djelovanja URSSJ-a, odnosno navodio nadležnu vlast da razmisli o tom potezu.

Da se Ispostava u Splitu namjeravala sada oštrije obračunati s komunistima, svjedoči Tecilazićeva odluka s početka prosinca 1939. da se, prema banovoj naredbi, sva lica opisana kao opasna za javni red i mir, a u što su komunističke vođe u Splitu svakako spadale, treba uhititi i internirati u drugo mjesto.³⁵³⁷

Među sumnjivce je spadao i Nikola Berus, čiji je premještaj zatražen zbog supruge Anke, ranije osuđene na zatvorsku kaznu zbog komunizma. Suprug Nikola navodno je obećao kako se supruga više neće baviti komunizmom, no Anka Berus se i dalje držala „intelektualnim začetnikom“ i vođom ženskih pokreta u Splitu, doduše sada u „mnogo tajnijem i opreznijem radu.“ Ispostava banske vlasti, rješenje je, stoga, našla u premještaju Nikole Berusa (po zanimanju nastavnika) na drugo mjesto jer se očekivalo da će njegov odlazak popratiti i supruga.³⁵³⁸ Ivo Tartaglia u obranu je uzeo Nikolu Berusa, s tvrdnjom da potonji nije kriv što mu je žena, koja sada živi povučeno, osuđena zbog komunizma.³⁵³⁹ Po kasnijim događajima izgleda da predviđena mjera uperena prema splitskim komunistima nije provedena.

³⁵³⁴ Ivo Amulić Mrduljaševom „fatalnom greškom“ držao je što se potonji „isključivo ograničio“ na akcije URSSJ-a, te time zapostavio rad na „obnovi i organiziranoj izgradnji partijskih jedinica.“ Vidi: Ivo AMULIĆ, „Sjećanja na djelatnost radničkog pokreta i Partije u Dalmaciji od 1937.-1940. godine“, u *Zbornik Instituta za historiju...*, sv. 1, 282.-283.

³⁵³⁵ „Na skupštini lučko-obalnih radnika“, *ND*, br. 246., 12. X. 1939., 6.; „Skupština građevinarskih radnika“, *ND*, br. 283., 18. XI. 1939., 7.

³⁵³⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 68, Inv br. 5660., IBVza BV BH, Kabinet bana, pov. II br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³⁵³⁷ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 33., Inv. br. 1229, IBV Split za sve šefove nadležstva, pov. II. br. 15090, 8. XII. 1939. Mira Kolar-Dimitrijević navodi da se „već u studenome 1939. uveo policijski teror“, s ciljem suzbijanja komunističke propagande. Vidi: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Privredne prilike i struktura stanovništva...“, 58.

³⁵³⁸ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 13., Inv. br. 1170, IBV Split za BV BH, pov. br. 138/1939., 4. XII. 1939.

³⁵³⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 167., Ivo Tartaglia Emiru (Tartaglii, op. M. B.), nedatirano.

Svi „radnički pokreti“, a napose oni lučko-obalskih radnika, doveli su do možda i ključnoga događaja vezanog uz splitske komuniste tijekom čitavoga međuratnoga razdoblja - prvim generalnim štrajkom zakazanim za sredinu prosinca 1939., organiziranom nakon pogibelji radnika-komunista Vicka Buljanovića.³⁵⁴⁰

Prema izvještaju splitskoga redarstva cjelokupna su zbivanja započela tako što su uz komuniste povezani Oblasni odbor URSSJ, Savez bankovnih osiguravajućih činovnika te Savez organizacije grafičkih radnika namjeravali održati javni/protestni zbor 17. prosinca u prostorijama kazališta. Na zboru se trebalo raspravljati oko pitanja slobode sindikalnog pokreta, skupoće i pomoći nezaposlenima. Poziv za sudjelovanjem upućen je HSS-ovim organizacijama koje su ga, dakako, odbile, dok je splitsko redarstvo, motivirano održavanjem javnog reda i mira, zabranilo najavljenju skupštinu. Isto je tijelo Cevića i Mrduljaša, najavljene predsjedatelje zbora, upozorilo s posljedicama nepoštivanja odredbe.

Unatoč navodno poduzetim mjerama, na dan planiranog zbora masa od nekoliko stotina radnika okupila se na obali na što je redarstvo onemogućilo Duška Mrduljaša u pokušaju držanju govora. Potonji se s radnicima uputio do crkve sv. Frane gdje se nalazila druga skupina radnika pod vodstvom Petra Cevića, koji je također bezuspješno pokušao održati govor. Na Botičevoj poljani redarstvenici su pokušali rastjerati masu od gotovo 2 000 okupljenih (iz tzv. Mrduljaševe i Cevićeve skupine, op. M. B.), iz koje su se čuli poklici upereni protiv državne vlasti, a u čast Staljina i Rusije. Uz potporu Mrduljaša, Cevića i Josipa Treursića okupljeni su kamenjima počeli napadati redarstvene organe i obližnju policijsku stanicu „Grad“, prema kojoj su se redarstveni organi povlačili. Policija je odgovorila pucanjima u zrak, a, prema istom izvještaju, „vjerojatno se je neki od redarstvenih organa prignuo.“ To je dovelo do više ozlijeđenih među demonstrantima dok je smrtno stradao Vicko Buljanović, ovdje opisan kao više puta osuđivani komunist i provalnik. Redarstvenim organima u pomoć je došla žandarmerija koja je „energičnim istupom“ rastjerala masu i uspostavila red u gradu.³⁵⁴¹

Nakon što ga je Ispostava obavijestila o događajima Šubašić je posebno šifriranom telefonskom depešom tražio poduzimanje svih potrebnih mjera kojima bi se „bezuvjetno“

³⁵⁴⁰ Ivan Jelić demonstracije naziva „vrhuncem u valu velikih prosinačkih demonstracija u zemlji“, kojima su prethodile one organizirane u Beogradu i Zagrebu. U potonjem slučaju uhićeno je više od 40 komunista. Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 270.-276.

³⁵⁴¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 190., RRS za BV BH, pov. br. 11355, 17. XII. 1939.; Kutija br. 5., Inv. br. 215, RRS za Državnog tužitelja Državnog suda za zaštitu države u Beogradu, pov. br. 11741/39, 28. XII. 1939.;

očuvali red i mir. To je obuhvaćalo zabranu svakog okupljanja građana na ulicama i uhićenje istaknutih komunističkih vođa, što se trebalo provesti rano ujutro idućega dana.³⁵⁴²

Naredbe su proslijeđene splitskom redarstvu, a kako bi se spriječili novi incidenti, na raspolaganju je i dalje stajala žandarmerija, a moguća je bila i intervencija vojske. Bilo kakve sumnjive aktivnosti morali su se „najenergičnije“ spriječiti odmah na samome početku. Kritika je upućena redarstvu što nije izvršilo potrebne pripreme za događaje, odnosno što je dopustilo grupiranje građana. Kako bi se izbjegle povorke po gradu za vrijeme Buljanovićeve sprovoda, preporučeno je da se pokojnikov lijes prebaci u mrtvačnicu na groblju.³⁵⁴³

Splitsko je redarstvo promptno reagiralo pa je posebnim je „oglasom“ pozvalo građane da se ne pridružuju „subverzivnim komunističkim elementima“, koji teroriziraju mirne građane tražeći od njih zatvaranje svojih ureda i dućana u planiranim akcijama prilikom sprovoda.³⁵⁴⁴ Zabranilo se i svako širenje lažnih vijesti, skupljanje po ulicama te obustava posla. O svojim je koracima direktno obavijestilo Bansku vlast.³⁵⁴⁵

Odredba je zanimljiva iz triju razloga: prvi je direktno poslani izvještaj redarstva banskoj vlasti, a ne Ispostavi, što pokazuje zategnutost njihovih odnosa, pogotovo što je Ispostava u prethodnom dijelu kritizirala postupke, odnosno nepripremljenost redarstva; drugi je razlog što je ovime i službeno zabranjena povorka u Buljanovićeve čast; a treći, možda i najvažniji pokazuje da su komunisti već otprije od građana tražili zatvaranje svojih radnji. Uostalom, priznanje redarstva da je do istoga došlo, odnosno da se događa samo pokazuje njegovu (redarstvenu) nemoć. Doduše, redarstvo je obećalo pružiti zaštitu, primjerice, gostujućem kazalištu iz Zagreba, no kazališni je program svejedno bio odgođen, kao i ostala zabavna zbivanja u gradu. Stražama pred bolnicom redarstvo je onemogućilo prebacivanje Buljanovićeve tijela u radnički dom tako da je ono, prema preporuci Ispostave, prebačeno na groblje.³⁵⁴⁶

Buljanovićeve smrt i sutrašnji sprovod komunistima su poslužili za proglašenje generalnoga štrajka.³⁵⁴⁷ Prema navodima Ispostave, čiji su organi blokirali svaki ulazak radnika

³⁵⁴² HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 190, IBV Split za BV BH, šifrirana depeša, telefonski 10 i 30 h, 17. XII. 1939.; Ban Šubašić za IBV Split, 17. XII. 1939., u 11 i 35.

³⁵⁴³ HDA, 1352, Pobune..., Kutija broj 4, Inv. broj 190., Ispostava banske vlasti u Splitu Redarstvenom ravnateljstvu, 17. XII. 1939.

³⁵⁴⁴ Mate Bilobrk u svojim sjećanjima navodi da su članovi Partije i SKOJ obilazili sve radnje i trgovine u Splitu te zabranjivali vlasnicima da ih otvaraju. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 2, Sig MG-I/2-1/18, Mate Bilobrk, „Deset skojevskih akcija“

³⁵⁴⁵ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 190., RRS za BV BH, pv. Br. 11361, 18. XII. 1939.

³⁵⁴⁶ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 190., RRS za BV BH, pov. br. 11414, 18. XII. 1939.

³⁵⁴⁷ Štrajkom je rukovodio Pokrajinski komitet KPH. Vidi: Ivan JELIĆ, „Komunistički pokret...“, 42.

u grad, upravo su obalni radnici prvi stupili u štrajk. Zabrani unatoč, oko 5 000 osoba okupilo se u četvrti Lučac, a među njima nalazio se Mrduljaš koji je prikladnim govorom kritizirao režim, ali i istaknuo da će se borba nastaviti do pobjede radničke klase, solidarne s građanima Splita.³⁵⁴⁸

U osvrtu na situaciju redarstvo je istaknulo kako se u gradu stvorio dojam „opasnoga stanja“, odnosno „karakter generalnoga štrajka.“ Budući da su se javile glasine o mogućem oštećenju gradske infrastrukture (vodovoda, električne energije i plinovoda), ban je odlučio da policijski izvršni organi (tj. redarstvo), zajedno s organima financijske kontrole i Gradskog poglavarstva u Splitu uđu u sastav žandarmerije.³⁵⁴⁹ Pravedajući novo okupljanje radnika, redarstvo je isticalo mali broj izvršnih organa na raspolaganju. Time je, očito, pokušalo sa sebe skinuti odgovornost za sve događaje. Štoviše, u dijelu izvještaja da su svi okupljeni „ozbiljno shvatili“ prijetnje redarstva o „energičnom postupanju“, očito je pokušalo zavarati i samu Bansku vlast!³⁵⁵⁰

Pomoć u očuvanju reda i mira pružala je i Mačekova HSZ, a njena je aktivnost po Ispostavi banske vlasti bila potrebna zbog glasina da će komunisti organizirati štrajk i sljedećih dana. S tim na umu, u Splitu je u noći između 18. i 19. prosinca ukupno došlo čak oko 1 300 štapovima naoružanih članova HSZ. Komunisti su, tvrdila je Ispostava, zbilja pokušali održati opći štrajk 19. prosinca, no zahvaljujući intervenciji HSZ i javnim organima, do istoga nije došlo. Kako bi se podigao moral građanima i istovremeno pokazala odlučnost prema komunističkim elementima, članovi HSZ napravili su mimohod gradom, a nekoliko stotina njih u Splitu je ostala i narednih dana. Ispostava je vjerovala da „nema dvojbe“ da će HSZ i HGZ ubuduće intervenirati u slučaju potrebe. Uoči samoga Božića napravljena je i generalna racija svih sumnjivih komunista. Trošak HSZ-ove intervencije u iznosu od 38 000 dinara obećala je preuzeti Banska vlast.³⁵⁵¹

Po završetku štrajka vlast je pokušala suzbiti daljnji utjecaj komunista uhićenjem istaknutijih sudionika spomenutih nereda, od čega je nekoliko njih opremljeno u Zagreb na

³⁵⁴⁸ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 190., IBV Split za BV BH, telefonski 14 i 12 h, 16 i 5 h, 18 h, 17. XII. 1939.; pov. II. br. 156., 28. XII. 1939.

³⁵⁴⁹ Voditelj upravnog odjeljenja Ispostave Ljubo Tecilazić zatražio je od komandanta primorskog žandarmerijskog puka da splitskom redarstvu na raspolaganje stavi veći broj iskusnijih žandara vođenih iskusnijim oficirima. Zahtjev se prihvatio, i to ispočetka privremeno, a dan poslije odlučeno je da se iz žandarmerije povuku organi financijske kontrole. Vidi: HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4., Inv. br. 190., IBV Split za Komandanta Prim. Žandar. puka u Splitu, pov. br. 14647, 18. XII. 1939., pov. br. 14726/39, 19. XII. 1939.

³⁵⁵⁰ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 190., RRS za BV BH, pov. br. 11414., 18. XII. 1939.

³⁵⁵¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 190., IBV Split za BV BH, pov. II. 156., 28. XII. 1939.

daljnu internaciju, odnosno boravak u Lepoglavu.³⁵⁵² Sljedeća tablica, stoga, pokazuje pojedine istaknutije uhićenike s objašnjenjem njihove uloge u širenju komunizma u Splitu, odnosno sudjelovanju u navedenim demonstracijama.

Tablica LXXII.: uhićeni komunisti povodom prosinačkih nereda.³⁵⁵³

Ime i prezime	Razlog uhićenja/internacije
Ivan Sirišćević	na temelju sumnje u komunizam (pripada najužem krugu u Splitu) više puta uhićivan, no neosuđivan zbog nedostatka dokaza. Predsjednik i apsolutni vođa Podružnice obalskih radnika. Za direktno sudjelovanje u demonstracijama <u>nema konkretnih dokaza</u> (op. M. B.). Vidno sudjelovao u Buljanovićevom sprovodu.
Armando Paparella	četiri puta policijski, ali ne i sudski kažnjavan zbog komunizma. U demonstracijama aktivno sudjelovao te se drži jednim od organizatora.
Grgo Kragić	predsjednik podružnice obalskih radnika u Splitu (navedena ista funkcija kao i Sirišćević, op. M. B.), član Oblasnog odbora URSSJ-a, iako nekažnjavan, drži se komunistom. Trebao govoriti na zabranjenoj skupštini te je viđen s demonstrantima. Bez obzira što se „ <u>ne može konkretno reći što je učinio, s obzirom na njegov ugled bilo je dovoljno i njegovo prisustvo da dignu moral demonstrantima</u> “ (op. M. B.)
Mate Jukić	poznati komunist, vidno sudjelovao u demonstracijama podjarivajući masu da silom omogući govor Dušana Mrduljaša.
Anka Berus	ranije osuđivana, „ <u>kao intelektualka opasna za širenje komunističkih ideja</u> “ (op. M. B.) Vješto prekriva svoje djelovanje, ne može se dokazati njeno sudjelovanje u demonstracijama, ali viđena je u blizini. Ujedno je održavala tijesne veze s demonstrantima.
Mirko Kukolj	uvjereni komunist, <u>viđen među demonstrantima pa je sigurno da je sudjelovao</u> (op.M.B.), sutradan je tražio zatvaranje trgovačkih i obrtničkih radnji i prijetio
Paško Tomić	komunist, vidno se istakao u demonstracijama, bio na Buljanovićevom grobu, zagovarao osvetu
Ante Dvornik	mnogo puta uhićen, sudski jednom, isticao se u demonstracijama vikom i prijetnjama
Rade Pelaić	izuzetno opasan, nije evidentiran kao komunist, no družio se s istima.
Ferdinand Nell	ne može se utvrditi kakvo je ponašanje imao u vrijeme demonstracija, no dan poslije prijetio je trgovcima
Vjekoslav Ivanišević	istaknuti komunist, zbog propagande uhićen 1937., sudjelovao u neredima prilikom Stojadinovićevog boravka u Splitu 1938.
Ante Borčić-Kurir	više puta uhićen zbog komunizma, poznati komunistički agitator
Vlade Boban	podjarivač štrajka

Lista nije bila konačna jer su se u bijegu pred vlastima nalazili još neki komunisti za kojima je raspisana tjeralica. Banska vlast je vjerovala da se svi osumnjičeni kriju u Splitu i

³⁵⁵² HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 190., RRS za BV BH, pov. br. 11414., 18. XII. 1939. Uhićenja su provedena na temelju „Uredbe o izmeni i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.“ Vidi: I JELIĆ, „Komunistički pokret...“, 43.

³⁵⁵³ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 27., RRS za Redarstveno ravnateljstvo Zagreb (RRZG), pov. br. 11487, 20. XII. 1939. Među uhićenima zbog sudjelovanja u demonstracijama navedeni su još Ivo Benevoli, Jakov Zavore, Vinko Aljinović, Marko Gudić, Hrvoje Silović, Božo Barić i Božidar Bak, a zbog „nastrojenosti komunizmu“ Ante Pletikosa. Vidi: HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 27., RRS za RRZG, pov. br. 11773/39, 29. XII. 1939.

splitskoj okolici pa je napose splitskom redarstvu naređeno da „energično“ traži osumnjičene.³⁵⁵⁴

Redarstvo je namjeravalo uhititi Ivu Baljkasu i Vicka Jelasku, s time da je do uhićenja potonjega došlo. Ipak, Jelaska je uskoro pušten nakon što se ustanovilo da se dotični u posljednje vrijeme povukao iz politike te osudio spomenute incidente. Ipak, i Baljkas i Jelaska bili su pod strogim nadzorom.³⁵⁵⁵

Preostali osumnjičenici uhićeni su tijekom prve polovice 1940.³⁵⁵⁶ U međuvremenu je Ispostava zatražila puštanje na slobodu ranije interniranih komunista. Zanimljivo je što se među njima nalazila i Anka Berus, iako je Ispostava svejedno zatražila da se ista uputi u zavičajno Celje, gdje se muž Nikola već nalazio.³⁵⁵⁷

Uhićenja su, prema naknadnim poslijeratnim izvorima, dovela do smanjenja ukupnoga broja članova KP u Splitu. Podatci za početak 1940. govore o svega 35 članova, dok se za godinu dana poslije barata podacima o 164 člana organizirana u 7 ćelija.³⁵⁵⁸ Izostanak većih zbivanja među komunistima u prvoj polovici 1940. pokazuje da su određene mjere bile uspješne. Kako se situacija smirila, povučena je mjera o sudjelovanju žandarmerijskih organa u redovima ravnateljstva.³⁵⁵⁹ Vlast je ujedno odlučila da se s posla otpuste svi istaknutiji komunisti, no na neprimjetan način kako se ne bi izazvali novi incidenti.³⁵⁶⁰

U vezi s najavljenim prosvjedom, Buljanovićevoj pogibelji i proglašenju generalnoga štrajka, neka pitanja i dalje ostaju otvorena. U jednom dijelu izvještaja mjesnog redarstva, naime, navelo se da je istoga dana kada je najavljen planirani, odnosno zabranjeni zbor protiv skupoće u Split doputovao August Košutić koji je pješke sa željezničke stanice otišao do hotela Bellevue.³⁵⁶¹ Koliki je utjecaj imao Košutićev boravak imao na zbivanja, odnosno je li možda njegov dolazak dodatno potencirao događaje toga dana, ostaje nejasno. O presudnoj ulozi HSS-a u policijskom nastupu govori i Elaborat o bivšim građanskim strankama na prostoru kotara

³⁵⁵⁴ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 27., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 14823, 27. XII. 1939.; IBV Split dopis svima, pov. II. br. 15202/39, 1. I. 1940. U bijegu su bili: Josip Treursić, Lovro Kurir-Borovčić, Marin Sirotković, Tadija Mihanović, Dušan Mrduljaš i Petar Cević

³⁵⁵⁵ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 27, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 14823, 27. XII. 1939.

³⁵⁵⁶ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 4., Sresko načelstvo Split za RRS, pov. br. 201/40, 15. I. 1940.; Sresko načelstvo Split za BV BH, pov. br. 235/40, 18. I. 1940.; HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 215., RRZG za BV BH, pov. br. 17024/40., 13. IV. 1940., RRS za RRZG, po. Br. 3074/40

³⁵⁵⁷ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1, Inv. br. 35., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 3462/40., 6. III. 1940.

³⁵⁵⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 3., Sig MG I/3–1/23, „Split: Uz 30. godišnjicu oslobođenja Splita“

³⁵⁵⁹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 215, IBV Split za Komandanta Prim. Žand. Puk, pov. br. 792/40., 20. I. 1940.

³⁵⁶⁰ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 33, Inv. br. 1276, IBV Split šalje okružnicu svima, pov. broj 15089, 28. XII. 1939.

³⁵⁶¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 190., RRS za BV BH, pov. br. 11355., 17. XII. 1939.

Split.³⁵⁶² Dakako, pojedina sjećanja zabilježena u Državnom arhivu u Splitu potencirala su ulogu HSS-a, s posebnim optužbama za Berkovića i Kaliternu.³⁵⁶³ Tako je Vicko Krstulović vodeće HSS-ovce optužio da su, vidjevši „golemu, neuništivu snagu demonstranata“, upravo oni izdali naredbu policiji o pucnjevima. Što se tiče samoga štrajka, Krstulovićeve navodi potvrdili su postojanje „radničkih patrola“ koji su „vodili računa da sve bude u potpunom štrajku“ koji je po njemu okupio 15 000 osoba.³⁵⁶⁴ Najveću brojku sudionika iznio je Ivo Amulić tvrdnjom da je u Buljanovićevoj povorci sudjelovalo 25 000 ljudi.³⁵⁶⁵

S druge strane, Mate Bilobrk navodi da je jedan od okupljenih radnika ciglom pogodio policajca, što je „policija jedva dočekala i napala masu.“³⁵⁶⁶ I Ivo Amulić je istaknuo da je u masi bilo „neodgovornih elemenata koji su htjeli iskoristiti gužvu i izravnati svoje ranije račune s policijom“ uz pomoć kamenja. Ipak, za Buljanovićevu smrt krivio je policiju držeći da je bilo potrebno uhititi osobe koje su je napale kamenjem. Amulić je također otvorio mogućnost da su vodeći HSS-ovci dali naređenje za policijski napad.³⁵⁶⁷ Po ovome razmišljanju početak incidenta možda su izazvali i sami radnici, iako je atmosfera bila na rubu usijanja.

Splitska policija bila je svjesna da internacijom pojedinaca problem komunizma u Splitu nije riješen pa su tijekom 1940. smišljane nove metode u borbi, primjerice slanje svih sumnjivaca na vojne vježbe izvan grada ili premještanja pojedinih osoba iz Splita, centra komunističke propagande.³⁵⁶⁸

Nadolazeća proslava Praznika rada uzeta je s naročitim oprezom pa je uoči nje Banska vlast od svih podređenih vlasti tražila poduzimanje preventivnih mjera u obliku jačeg nadzora nad važnijim državnim i banskim objektima te zabranom javnih zborova, povorki, širenjem propagandnih letaka i sličnoga.³⁵⁶⁹

³⁵⁶² HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

³⁵⁶³ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 1/20, Mate Jukić, Stipe Boko, Mirko Barač, Bartul Čatlak, Jere Reić, Blaž Bejo, „Sjećanje grupe splitskih obalskih radnika na revolucionarni radnički pokret u Splitu između dva rata“; Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): drugi dio“

³⁵⁶⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/11, Vicko Krstulović, „Sjećanje na generalni štrajk 1939 u Splitu“; V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 100.-104.

³⁵⁶⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/22, Ivo Amulić, „Stanje i odnosi u KPJ u Splitu od 1937-1940.“

³⁵⁶⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 2, Sig MG – I/2 – 1/18, Mate Bilobrk, „Deset skojevskih akcija“

³⁵⁶⁷ Ivo AMULIĆ, „Sjećanje na djelatnost...“, 302.

³⁵⁶⁸ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 33., Inv. broj. 1262., IBV za BV BH, pov. br. 13020/40., 17. V. 1940.; Kutija br. 35, Inv. br. 1475., RRS za Komandu vojnog okruga Sinj, pov. br. 1462., 27. II. 1940.

³⁵⁶⁹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 9, Inv. br. 380., BV BH dopis svima, br. 20616-I-POV-DZ-1940., 23. IV. 1940.

Na području Splita proslava je tako prošla bez većih incidenata³⁵⁷⁰, iako su prema navodima mjesnog redarstva tijekom noći pronađeni pojedini komunistički letci te jedna crvena zastava. Okupljene grupe radnika s crvenim karanfilima, ružama i kravatama nisu izazivale incidente, dok je rad u glavnim poduzećima i tvornicama u potpunosti bio obustavljen.³⁵⁷¹ Spomenutom je izvještaju Ispostava banske vlasti dodala da je zbog štrajka vozača cijeli promet toga dana bio obustavljen pa je zatraženo njihovo najstrože kažnjavanje.³⁵⁷²

Vjerojatno motivirano mirnom proslavom splitsko je redarstvo sredinom godine zatražilo, a Banska vlast odobrila, da se preostali internirani iz prosinačkih nereda 1939., Mrduljaš, Cecić, Treursić i Kurir-Borovčić puste na slobodu.³⁵⁷³ Upravo će svi spomenuti ponovno imati važnu ulogu u novim demonstracijama pa je zbilja nevjerojatno da su pušteni nakon sudjelovanja u incidentima, višemjesečnog bijega i malo manje od tri mjeseca boravka u internaciji, i to na molbu samoga redarstva!

Tijekom ljeta 1940. zapažen je štrajk URSSJ-ovih³⁵⁷⁴ građevinskih radnika, zaposlenika Gradskog poglavarstva, koji je izbio nakon što poslodavac (Gradsko poglavarstvo) nije udovoljilo radničkoj želji za sklapanjem novog kolektivnog ugovora, dok se sami radnici nisu željeli prije početka pregovora vratiti na posao, kao što je Poglavarstvo zahtijevalo.³⁵⁷⁵

O ovome se štrajku raspravljalo i u Gradskome vijeću pa je nakon službenog dijela sjednice Brkić naglasio kako općina štrajk drži ilegalnim jer je proglašen prije ostalih mogućnosti rješenja spora.³⁵⁷⁶ Iz toga razloga općina je odbila pregovarati s radnicima.³⁵⁷⁷ Naprotiv, URSSJ-ovi su predstavnici tvrdili da je štrajk legalan jer je izbio kao posljednje rješenje.³⁵⁷⁸ Prema navodima u tisku spor je nedugo nakon ovoga završio.³⁵⁷⁹

³⁵⁷⁰ U Zagrebu su zapažene velike demonstracije i neredi s više ozlijeđenih. Vidi: Ž. KARLAU, *Mačekova vojska*, 339.-341.

³⁵⁷¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 9., Inv. br. 380., RRS za BV BH, pov. broj 3948/40., 2. V. 1940.

³⁵⁷² HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 9., Inv. br. 380., IBV Split za BV BH, pov. II. broj 6688/40., 2. V. 1940.

³⁵⁷³ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1, Inv. br. 27, IBV Split za KB BH, pov. II. br. 9228/40, 24. VI. 1940.

³⁵⁷⁴ Prema navodima objavljenim u *Novom dobu* 98 radnika bilo je organizirano u URS-u, a njih samo 10 u HRS-u. Vidi: „Štrajk općinskih radnika“, *ND*, br. 169., 19. VII. 1940., 6.

³⁵⁷⁵ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 216., RRS za BV KB, pov. br. 517/40., 5. VIII. 1940.; Inv. br. 259., IBV Split za BV KB, pov. II. br. 11403/40., 12. VIII. 1940.

³⁵⁷⁶ Banska vlast Banovine Hrvatske posebnom „Uredbom o rješavanju radnih sporova“ točno je regulirala postupak vlasti, poslodavaca i radnika prije štrajka. Bilo je potrebno strogo se pridržavati pravila kako radnici ne bi dobili dojam da se radi protiv njihovih interesa. Vidi: HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 259, BV BH za sve, br. 77487/40, 30. IX. 1940.

³⁵⁷⁷ „Sjednica Gradskog Vijeća u Splitu“, *ND*, br. 188., 10. VIII. 1940., 5.

³⁵⁷⁸ „O štrajku općinskih radnika“, *ND*, br. 188., 10. VIII. 1940., 7.

³⁵⁷⁹ „Općinski radnici“, *ND*, br. 193., 16. VIII. 1940., 6.

Nove komunističke demonstracije diljem Banovine Hrvatske izbile su prilikom obilježavanja prve godišnjice izbijanja Drugoga svjetskoga rata.³⁵⁸⁰ Prema izvještaju mjesnoga redarstva namijenjenog Banskoj vlasti demonstracije u Splitu trajale su manje od jednoga sata zahvaljujući kvalitetno provedenim preventivnim mjerama ovoga organa. Sve je započelo kada su tijekom nedjeljne šetnje obalom istaknutiji komunisti u jednom trenutku počeli uzvikivati parole u čast Rusije, a protiv rata i skupoće. Masa je dosegla brojku od 800 osoba³⁵⁸¹, no „energični istup“ redarstva, popraćen pucnjevima, natjerao ju je na povlačenje u Veli Varoš, gdje je masa suzbijena uz pomoć žandarmerijske patrole.³⁵⁸² Budući da je redarstvo (ispravno) držalo da je URSSJ priredio demonstraciju, uhićeni su Mrduljaš, Cecić i Sirišćević. Zaključno, mjesno redarstvo držalo je da su komunisti „doživjeli potpuni neuspjeh“ zbog preventivnih mjera, energičnog istupa, ali i nedostatka podrške svjesnih građana.³⁵⁸³ Protivno ovom izvještaju anonimno pismo namijenjeno Primorskom žandarmerijskom puku tvrdilo je da su komunisti držali govore na Narodnom trgu, što je Ispostava banske vlasti opovrgnula.³⁵⁸⁴ Prema navodima potonjega tijela ukupno je uhićena 51 osoba, što je dovelo do glasina o proglašenju novoga generalnoga štrajka u Splitu.³⁵⁸⁵ Sljedeća tablica tako pokazuje (dio) uhićenika koji su odlukom Banske vlasti hitno internirani u Lepoglavu.³⁵⁸⁶

³⁵⁸⁰ O demonstracijama u drugim gradovima više vidi u: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 367.-372.

³⁵⁸¹ Prema podacima koje iznosi Ispostava banske vlasti, u demonstracijama je sudjelovala od 500 do 600 osoba. Vidi: HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 12, Inv. br. 514., IBV Split za BV KB, pov. II. broj 12580/40., 3. IX. 1940.

³⁵⁸² U izvještaju se navodi kako se stekao dojam da su i demonstranti pucali na policijske organe.

³⁵⁸³ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 12, Inv. br. 514., RRS za BV KB, pov. br. 7935/40., 2. IX. 1940. Redarstveno ravnateljstvo u Splitu neskromno je banskoj vlasti isticalo kako je u Splitu sve funkcioniralo zahvaljujući „odličnim funkcioniranjem službe ovoga redarstva.“ Vidi: HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br.294., RRS za BV KB, 9. IX. 1940.

³⁵⁸⁴ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br.12., Inv. br. 514., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 14298/40., 3. X. 1940.

³⁵⁸⁵ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 27., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 13281/40, 17. IX. 1940.; HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 12, Inv. br. 514., IBV Split za BV BH, kab. Br. 61020, 3. IX. 1940.

³⁵⁸⁶ HR-HDA-1352, Teror..., Kutija br. 33., Inv. br. 1259, BV BH, kab. br. 60546, 2. IX. 1940.

*Tablica LXXIII: popis dijela inkriminiranih komunista u vezi s demonstracijama*³⁵⁸⁷

Ime i prezime	Djelatnost
Dušan Mrduljaš (ranije interniran)	sekretar Oblasnog odbora URSSJ u Splitu
Petar Cević (ranije interniran)	tajnik Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ u Splitu
Ivan Sirišćević (ranije interniran)	predsjednik podružnice Lučko-obalskih radnika u Splitu
Armando Paparella (ranije interniran)	administrativni tajnik Podsaveza lučko-obalskih radnika URSSJ-a u Splitu
Mate Jukić (ranije interniran)	blagajnik Podružnice lučko-obalskih radnika URSSJ u Splitu
Josip Antonini	predsjednik sekcije brodogradilišnih radnika URSSJ u Splitu
Petar Lete	predsjednik sekcije bojadisarskih radnika URSSJ u Splitu

Poslije demonstracija Pokrajinski komitet pozvao je građane na jednodnevni opći štrajk, čemu se odazvalo između 1000 i 1200 radnika pa je riječ bila o djelomičnom štrajku u kojem su se posebno istaknuli radnici brodogradilišta i autobusnog prometa, odnosno obalni radnici.³⁵⁸⁸ Kako bi se održao red, mjesno je redarstvo u pomoć pozvao članove HSZ-a, dok su se za ukrcaj na obali koristili radnici učlanjeni u HRS. Uslijedila su i dodatna uhićenja vodećih štrajkaša.³⁵⁸⁹ Potencirajući neuspjeh štrajka, mjesno je redarstvo isticalo potrebu raspuštanja URSSJ-ovog sindikata.³⁵⁹⁰

Pretpostavke splitskoga redarstva da grad očekuje mirnije razdoblje nije se ispostavilo točnim jer komunisti već nakon dva tjedna pokušali održati novi generalni štrajk. Povod je bilo interniranje pritvorenih nakon štrajka s početka mjeseca. Ispostava je u izvještaju Banskoj vlasti navela da su u štrajku, kojemu su prethodili letci s pozivom na isti, sudjelovali vozači tvrtke „SAP“, koji su se, pak, branili da nisu mogli raditi zbog straha od napada. Autobusima je, stoga, omogućena redarstvena pratnja te je došlo do normalnog odvijanja prometa između Splita i Solina. Izvještaj je naveo i da su štrajkali radnici u tvornicama cementa („Dalmatia“ i „Adria Portland“), jadranskih brodogradilišta (njih 500), te većina građevinskih i obalnih radnika. Sve trgovačke i obrtničke radnje bile su otvorene.³⁵⁹¹

³⁵⁸⁷ Među interniranima su se još nalazili Josip Benevoli, Marin Sirotković, Josip Treursić, Ivan Mardešić i Lovre Kurir Borovčić (svi već ranije internirani), te Josip Rosić, Nedeljko Grubić, Vinko Aljinović, Ante Roje, Ivan Reić, Josip Tudor i Vladimir Bagat. Vidi: HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1, Inv. br. 24, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 13138/40., 13. IX. 1940.; Inv. br. 27., RRS za Sresko načelstvo Ivanec, pov. br. 7974/40, 3. IX. 1940.; pov. br. 8208/40, 10. IX. 1940.; pov. br. 8405/40, 16. IX. 1940.

³⁵⁸⁸ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 294., IBV Split (Tecilazić) za BV BH, telefonski, 5. IX. 1940., 8 i 55 ujutro.; IBV telefonski izvještaj za BV BH, 5. IX. 1940.

³⁵⁸⁹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 294., RRS za KB BH, 9. IX. 1940.

³⁵⁹⁰ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 294., RRS za KB BH, 9. IX. 1940.

³⁵⁹¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 294., IBV Split za BV BH, pov. br. 13506/40, 19. IX. 1940.

Nevjerojatan je podatak da je splitsko redarstvo i sada ponovnim izbijanjem štrajka samo ponovilo iste riječi o vjerovanju u komunističku pasivnost nakon turbulentnijeg razdoblja! Ispostava banske vlasti ponovno je iskazala nezadovoljstvo s radom splitskog Redarstvenog ravnateljstva. Posebnim je dopisom zatražila izvještaj o poduzetim mjerama protiv vođa štrajka, ali i držala da je bilo potrebno poduzeti energičnije mjere kako bi se spriječili česti štrajkovi (treći u rujnu) budući da nitko od prethodnih štrajkaša nije bio osjetno kažnjen, izuzev pojedinih interniranih komunista.³⁵⁹²

Novi, manji štrajkovi zapaženi su među brijačima, lučko-obalnim radnicima i radnicima gradskih poduzeća. Ponovno se vođe pokreta nisu mogle ustanoviti, a ni vlast nije držala pogodnim protjerati štrajkaše u zavičajne općine vjerujući da bi time Dalmatinska zagora bila „zatrovana“ protjeranim komunistima iz Splita.“ Posljedice su ovih zbivanja bile višestruke pa su radnici gradskih poduzeća otpušteni.³⁵⁹³ Nadležna je vlast ujedno raspustila splitsku podružnicu Saveza lučko-obalskih radnika, motivirana njenim (isključivo političkim) radom (štrajkovima) protiv državnog i društvenog poretka.³⁵⁹⁴ Odluku o raspuštanju preporučilo je splitsko Redarstveno ravnateljstvo zbog povezanosti lučko-obalskih radnika s URSSJ-om.³⁵⁹⁵

Kada se činilo da se situacija prividno primirila, 17. listopada 1940. u Splitu je ponovno buknuo generalni štrajk, formalno pokrenut zbog provođenja Uredbe o lučkom radu koju obalno-lučki radnici okupljeni u URSSJ-u nisu prihvatili.³⁵⁹⁶ Već su bili zapaženi letci protiv Uredbe potpisani od strane „Akcionog odbora klasno svjesnog radništva.“ Bez obzira na ovo, Ispostava je držala kako Uredbu valja provesti, bojeći se da njeno odgađanje može naškoditi vlasti.³⁵⁹⁷

Obalni radnici, prethodno otpušteni zbog ometanja HRS-ovaca koji su prihvatili Uredbu, pokrenuli su štrajk, a iz solidarnosti s njima URSSJ je u Splitu i okolici proglasio generalni štrajk obilježen s nekoliko značajnih incidenata: eksplodirao je stup električnog voda, promet na dionici ceste Split – Trogir (u Kaštelima) bio je onemogućen, a izazivanjem kratkoga

³⁵⁹² HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 294., IBV Split za RRS, pov. br. 13578/40, 21. IX. 1940.

³⁵⁹³ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 16001/40., 29. X. 1940.; Sresko načelstvo Split za KB BH, pov. br. 4309/40., 24. XII. 1940.; IBV Split za BV BH, pov. II. broj 14933/40., 15. X. 1940.

³⁵⁹⁴ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split, Odluka, pov. II. broj 14087/40., 30. IX. 1940.

³⁵⁹⁵ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za KB BH, pov. II. broj 14087/40., 30. IX. 1940.,

³⁵⁹⁶ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., RRS za KB BH, pov. br. 10220/40., 15. XI. 1940.

³⁵⁹⁷ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za BV BH, pov. II. broj 14963/40., 12. X. 1940.; Letak *Radnici i seljaci; Građani i žene; Omladino!*; Kutija br. 6., Inv. br. 310., RRS za KB BH, pov. br. 9564/40., 15. X. 1940. I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 313.-315.

spoja grad je privremeno ostao bez električne energije.³⁵⁹⁸ Prema navodima mjesnoga redarstva splitski su komunisti iskoristili situaciju kako bi „ponovno odmjerili svoje snage spram vlasti.“ Na raspolaganju su mjesnom redarstvu u slučaju potrebe stajale kolege iz Zagreba.³⁵⁹⁹ Štrajk je okončan nakon tjedan dana intervencijom vlasti i povratkom većine radnika na posao. Uhićeno je ukupno 320 osoba, od čega je većina njih kažnjena zatvorskom kaznom. Splitsko redarstvo izvještajem je pokušalo umanjiti efekte štrajka ističući svoje uspjehe i energičan istup koji su građani prihvatili s odobrenjem, te vjerujući da će ubuduće Split i okolica na duže vremena biti pošteđeni sličnih radničkih pokreta.³⁶⁰⁰

Ponovno je drugačiji pogled na situaciju pružala Ispostava banske vlasti koja je po njegovom izbijanju još jednom spočitnula splitskom redarstvu da sve poduzete mjere za onemogućavanjem „neopravdanih štrajkova“ nisu bile dovoljne ni pravilno provedene, kao što se nisu provele ni predložene mjere same Ispostave za podizanjem autoriteta vlasti. O tome, uostalom, svjedoči što se često ne mogu identificirati organizatori štrajkova, izdavači ilegalnih letaka i začetnici nereda. Razliku u ovome štrajku Ispostava je vidjela u nedostatku masovnog istupa štrajkaša i otvorenih demonstracija, moguće i zbog jakog odgovara izvršnih organa na terenu. Budući da je očekivala druge načine djelovanja, poput pojedinačnih ispada ili sabotaza, s tim da se potonje, i pokušalo provesti, Ispostava je zatražila veće sigurnosne mjere te oštrij odgovor prema vodećim komunistima. To je u prijevodu značilo uhićenja te protjerivanja u zavičajna mjesta ili na internaciju u Lepoglavu.³⁶⁰¹

Ipak, kako štrajk nije postigao željeni učinak, po broju sudionika i trajanju, Ispostava je novim osvrtom takvo stanje prije svega vidjela u „energičnim mjerama vlasti, koje su ovoga puta bile efikasnije i brže izvršavane nego li u ranijim slučajevima štrajka.“ Događaji su joj služili kao dokaz da štrajkaško vodstvo (komunističke vođe) nisu zadržale znatniji utjecaj na radnike te da je ovime autoritet vlasti znatno podignut. Ipak, i dalje je ostalo otvoreno pitanje zapošljavanja lučkih radnika, odnosno njihova prihvaćanja spomenute Uredbe o lučkom radu.³⁶⁰² U osvrtu na to pitanje, mjesno je redarstvo tvrdilo da URSSJ-ovi radnici prihvaćaju

³⁵⁹⁸ HR-DAS-1363, Politička..., Kutija br. 72., Inv. br. 6070, Primorski žandarmerijski puk za BV BH, Pov. J. br. 2120., 24. X. 1940.

³⁵⁹⁹ Banska vlast spomenula je brojku od 50 poslanih redarstvenika iz Zagreba koji su u Splitu boravili od 20. do 25. X. 1940. Vidi: HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., BV BH za Ministarstvo unutrašnjih poslova, kab. br. 74721, 18. X. 1940.; RRS za KB BH, pov. br. 9860/40., 26. X. 1940.

³⁶⁰⁰ HR-HDA-1352, HDA, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 216., RRS za BV BH, pov. br. 517/40., 7. XI. 1940.

³⁶⁰¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br.298., IBV Split za RRS, pov. II. broj 15393/40., 18. X. 1940.; IBV Split za BV BH, kab. br. 75121, 19. X. 1940.

³⁶⁰² HR-HDA-1352, Pobune...,Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za BV BH, br. 15985/40., 26. X. 1940.

spomenutu Uredbu te se registriraju na predviđenom mjestu.³⁶⁰³ Po završetku štrajka Ispostava je svejedno tražila od splitskog Redarstvenog ravnateljstva da nastavi s energičnim djelovanjem kako bi u potpunosti likvidiralo komunistički pokret u Splitu.³⁶⁰⁴

Primorski žandarmerijski puk također je isticao kako je štrajk samo djelomično uspio, a zanimljiv je dio izvještaja koji navodi da je u vremenu njegova nastanka (18. listopada, op. M. B.) bilo uhićeno „svega 55 lica.“ Kasnija je brojka višestruko porasla³⁶⁰⁵ u odnosu na ovu, no ovime se stječe dojam i da ovo tijelo nije isprva blagonaklono gledalo na djelovanje splitskoga redarstva.³⁶⁰⁶ Sljedeća tablica sadržava ukupan broj radnika u štrajku, a nastala je prema podacima Ispostave.

*Tablica LXXIV: popis radnika u štrajku 18. listopada 1940.*³⁶⁰⁷

Ime poduzeća	Ukupan broj radnika	Radnici u štrajku	Postotak
Splitsko autobusno poduzeće	15	12	80 %
Jadranska brodogradilišta	630	483	77 %
Građevinski radnici	650	195	30 %
Restauracija Kazališta	25	25	100 %
Brijači	110	70	64 %
Metalci	150	20	13 %
Drvodjelci	130	100	77 %
Krojači (otprije u štrajku, op. M. B.)	130	130	100 %
Tvornica cementa „sv Kajo“	240	195	81 %
Tvornica cementnih pločica „Belić“	110	80	73 %
Ukupno radnika	2190	1168 ³⁶⁰⁸	53 %

³⁶⁰³ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., RRS za KB BH, pov. br. 10220/40., 15. XI. 1940.

³⁶⁰⁴ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za RRS, pov. II. broj 15957/40., 25. X. 1940.

³⁶⁰⁵ Prema podacima Primorskog žandarmerijskog puka ukupno su bile uhićene 274 osobe, od čega je njih 112 kažnjeno s trideset dana zatvora, njih 105 s petodnevnom zatvorskom kaznom, dok je devet osoba upućeno u Lepoglavu. Vidi: HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 72., Inv. br. 6070, Primorski žandarmerijski puk za BV BH, Pov. J br. 2392, 25. XI. 1940.

³⁶⁰⁶ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., Primorski žandarmerijski puk za Komandanta žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske, JS, br. 2874, 18. X. 1940.

³⁶⁰⁷ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za BV BH, kab. br. 75121, 19. X. 1940.

³⁶⁰⁸ Kasniji izvještaj Banske vlasti upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova naveo je ukupno 1 350 radnika u štrajku, dok je Ispostava banske vlasti baratala brojkom od 1600 radnika. Vidi: HR-HDA-1352, Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka, Kutija br. 5., Inv. br. 298., IBV Split za Jadransku divizijsku oblast Knin, pov. II. br. 15497/40., 20. X. 1940.; Kutija br. 6., Inv. br. 310., BV BH za Ministarstvo unutrašnjih poslova, kab. br. 74721/40, 18. X. 1940.

Iz tablice uočavamo kako je najveći broj štrajkaša dolazio iz redova brodogradilišnih radnika, a upadljivo je ovoga puta manje sudjelovanje građevinskih radnika. Da je broj potonjih bio veći, ukupni bi podatci malo drugačije izgledali. S vremenom je učinak štrajka oslabljen pa tablica prikazana za ovaj dan možda i najrealnije pokazuje vrhunac štrajka u pojedinim granama. Poslodavci nekih struka počeli su prijavljivati radnike koji su sudjelovali u štrajku, a svi „agilniji“ radnici prijavljeni su Sreskom načelstvu.³⁶⁰⁹ Ujedno su neki od uhićenih, njih četrdesetorica, poslani u Zagreba na izdržavanje svoje kazne.³⁶¹⁰

Popunjeni kapaciteti uhićenika za posljedicu su imali da je dio uhićenika kaznu izdržavao u Zagrebu, a vlast je česte štrajkove u Splitu pokušala umanjiti hitnom pozivanju istaknutijih i „agresivnijih“ komunista (njih 66) na vojne vježbe.³⁶¹¹ Mjesec dana poslije štrajka mjesno redarstvo sastavilo je novu tablicu predloženih komunista za internaciju u Lepoglavu, opisanih kao opasnih kao čuvanje javnoga reda i mira u Splitu.

TABLICA LXXV.: prijedlog Redarstvenog ravnateljstva u Splitu za internaciju u Lepoglavu.³⁶¹²

Ime i prezime	Razlog internacije
Vlado Boban	često kažnjavan i uhićivan zbog komunizma i demonstracija. Jedan od glavnih vođa nereda tvorničkih radnika.
Nikola Podrug	Sudjelovao u štrajku od 17. listopada, jedan od najpoznatijih komunista nakon zadnje internacije.
Ignacije Brajević	s delegacijom je posjetio Inspekciju rada u Splitu oko Uredbe o lučkom radu
Josip Penga	-
Marko Šore	evidentiran kao istaknuti komunist, organizator svih štrajkova u Splitu, zbog prijetnje radnicima na štrajku u brodogradilištu uhićen i kažnjen s 10 dana zatvora.
Ante Treursić	istaknuti komunist, napose sudjelovao u štrajku postolara.
Mijo Turajlija	jedan od istaknutih inicijatora štrajkova.

Zaključno možemo konstatirati da je ovo bio treći opći štrajk unutar dvomjesečnog razdoblja, ali i da je redarstvo očito sada oštrije postupilo tako da u nadolazeće vrijeme u Splitu više nisu zabilježeni komunistički štrajkovi.³⁶¹³ Jelić navodi da su spomenuti generalni štrajkovi

³⁶⁰⁹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 298. RRS za BV BH, pov. br. 10220/40., 15. XI. 1940., Sresko načelstvo Split za KB BH, pov. br. 5033/40, 24. XII. 1940.

³⁶¹⁰ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 298, RRS za RRZG, pov. br. 9666/40.

³⁶¹¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 298., IBV Split za Jadransku divizijsku oblast Knin, pov. II. br. 15497/40., 20. X. 1940.

³⁶¹² HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1, Inv. br. 33, RRS za KB BH, pov. br. 10580/40, 17. XI. 1940.

³⁶¹³ Ivan Jelić iznosi kako se nepripremljenost štrajkova kritizirala na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ. Iako su kao posljedice nastupila uhićenja i opadanje djelatnosti preko URSS-a, autor navodi da odluku o štrajkovima nisu samostalno donijele partijske organizacije, već su imale i podršku partijskih instruktora koji su tada boravili u Splitu. Vidi: I. JELIĆ, „Komunistički pokret u Dalmaciji...“, 50.

„označavali maksimalno naprezanje partijske organizacije u organiziranju širih radničkih akcija s izrazito političkim obilježjem.“ No, „neposredno reagiranje“ bez dovoljne organiziranosti kritiziralo je partijsko rukovodstvo, iako su štrajkovi provedeni u suglasnosti s partijskim predstavnicima.³⁶¹⁴

Odlučan korak u borbi protiv komunizma, ne samo u Splitu, dan je krajem 1940. kada je odlukom vlasti zabranjeno daljnje djelovanje URSSJ-a.³⁶¹⁵ Najnovijim je zbivanjima komunistički pokret u Splitu ušao u nešto mirniju fazu do samoga izbivanja Drugoga svjetskoga rata na području Kraljevine Jugoslavije. Unatoč neugodnim iskustvima, i sada je redarstvo krajem godine podnijelo prijedlog Banskoj vlasti da se pojedini internirani komunisti iz Lepoglave puste na slobodu, s napomenom da će se isti nakon puštanja podvrgnuti strogom nadzoru.³⁶¹⁶ U međuvremenu su nastavljeni pretresi i osude pojedinih komunista zbog širenja komunističke propagande.³⁶¹⁷ Najoštrij su potezi režima bili dugogodišnje protjerivanje pojedinih komunista u njihova zavičajna mjesta.³⁶¹⁸ Prema podacima Tončija Šitina neposredno prije izbivanja rata Partija je u Splitu imala 110 članova.³⁶¹⁹ Istovremeno, navodno je u Splitu i okolici bilo oko 1 200 članova SKOJ-a.³⁶²⁰

Iz svega navedenoga vidimo da posljedica zategnutih odnosa između splitskoga redarstva i Ispostave banske vlasti upravo bilo dodatno jačanje ionako značajnog komunističkog pokreta u Splitu, sada u svome vrhuncu za vrijeme Banovine Hrvatske.

³⁶¹⁴ I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 315.

³⁶¹⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG I/1 – 1/24, Podsjetnik: borbe radničke klase u Dalmaciji (za područje današnjeg splitskog kotara)“

³⁶¹⁶ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1., Inv. br. 35, RRS za KB BH, pov. br. 11929/40., 30. XII 1940.

³⁶¹⁷ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 35, Inv. br. 1530., RRS za Državno tužiteljstvo Split, pov. br. 11333/40., 8. I. 1941.; Inv. broj 1552, Primorski žandarmerijski puk za BVBH, J. B. br. 392., 15. II. 1941.; RRS za KB BH, pov. broj 1060/41., 17. II. 1941.

³⁶¹⁸ HR-HDA-1359, Teror..., Kutija br. 34, Inv. br. 1392, IBV Split za BV BH, pov. II. broj 18448/40., 20. XII. 1940.

³⁶¹⁹ Sibe Kvesić spominje brojku o 115 članova unutar 11 partijskih ćelija. Vidi: S. KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, 49.

³⁶²⁰ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 3, Sig MG – I/3 -1/24, Tonči Šitin, „*Uz dan oslobođenja Splita (1976.)*“, pisano za skupštinu općine Split“

6.2.5.1. Frakcijske borbe³⁶²¹

Ovo poglavlje završit će se osvrtom na unutarnje borbe među Partijom u Splitu koje su trajale tijekom čitavog međuratnog razdoblja, čak i u trenucima najvećih progona. Frakcijske borbe u Splitu imale su utjecaj na šire područje, kako unutar prve jugoslavenske države, tako i u izvještajima Komiterne.³⁶²²

Na temelju sakupljenih izvora, napose memoarske građe sačuvane u splitskom Državnom arhivu, i relevantne literature korištene za ovaj rad možemo reći da je ponekad teško i rekonstruirati sve događaje vezane uz ovo pitanje, pogotovo problematične odnose između Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) i splitskih/dalmatinskih komunista.³⁶²³ Unaprijed su, stoga, moguće određene terminološke/kronološke pogreške, kao i krivo navođenje imena. Budući da bi šire istraživanje ovoga pitanja moglo obuhvatiti posebnu studiju isključivo posvećenu pojavi i razvoju komunističkog pokreta u Splitu, ovo poglavlje pokušat će ukratko prikazati najvažnije događaje.

Unutrašnje/frakcijske borbe u razvoju komunističkoga pokreta u Splitu pretežito se svode na pitanje jesu li pojedinci ili Centralni komitet podržavali ili napadali vodeće splitske međuratne komuniste i njihovo upravljanje Partijom u Splitu: Ivu Baljkasa, Ivu Marića te napose Vicka Jelasku.³⁶²⁴

Tako su poslije Drugoga svjetskoga rata Josip Broz Tito na V. kongresu KPJ, odnosno Vladimir Bakarić na II. kongresu KPH trojku Jelaska-Baljkas-Marić kritizirali zbog stvaranja frakcionaštva, „familiarizma“ (u Jelaskinom slučaju postavljanja članova obitelji na pojedine vodeće položaje) nediscipline (najviše uočenog u neprihvatanju direktiva Centralnog komiteta, op. m. B.), sektaštva i svojatanje Partije kao osobnog vlasništva.³⁶²⁵

³⁶²¹ Ivan Jelić frakcionaštvo među komunistima definira preko pet točaka te ističe da je riječ o grupi koja: „djeluje u partiji, ima drugačije poglede od opće partijske linije, ima svoju vlastitu disciplinu, izdvaja se svojim djelovanjem od partije te ima karakterističnu politiku liderstva.“ Vidi: Ivan JELIĆ, „Frakcionaštvo u KPJ, njegovi korijeni, uvjeti nastajanja i izražavanja, te posebnosti u Dalmaciji“, *Pogledi: časopis za društvena pitanja*, br. 3./1981., 21. Ivo Banac na jednome mjestu navodi: „Povijest KPJ bila je povijest neprestanih unutarnjih borbi.“ Vidi: I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 56.

³⁶²² Vicko Krstulović piše: „mi dolje, obični članovi Partije osjećali smo ponekad skoro potpunu dezorijentaciju, kao da nema KPJ, i tek kasnije smo saznali da tome nije uzrok samo policijski teror. U rukovodstvu KPJ...pojavljuje se frakcijska borba.“ Vidi: V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 36.

³⁶²³ Aleksandar Jakir ističe „vrlo slabu komunikacijsku i organizacijsku povezanost dalmatinskih komunista s centralnim tijelima Partije“, što je za posljedicu imalo da vodstvo „nije odobravalo regionalne politike.“ Vidi: A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 152.

³⁶²⁴ Jozo Ugrina, primjerice, govoreći o spomenutoj trojci, navodi da su imali „ogroman utjecaj u radničkim i težačkim masama“ te da ih je ta popularnost „hrabrila i držala u uvjerenju da im nitko ne može ništa.“ Vidi: Jozo UGRINA, „Tito u borbi za partiju“, *Zbornik Instituta za historiju...*, sv. 2., 25. Više o Vicku Jelaski vidi i u: Filip HAMERŠAK, „Vicko Jelaska“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, VI., 408.

³⁶²⁵ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941*, 77.-79.

Prozvani Marić u Zbirci memoarskog gradiva isticao je „jedinstvenost i monolitnost“ komunističkog pokreta u Dalmaciji, suprotno sukobima, osobnim interesima unutar Centralnog komiteta i želji bivših rukovodioca (čime je najviše ciljao na Milana Gorkića) da tijekom 1920-ih razbiju ilegalni pokret mladih pristaša.³⁶²⁶

Poput Marića, i Jelaska je poslije Drugog svjetskog rata isticao kako je Dalmacija „daleko stajala od frakcijske borbe“, iako je za pokušaj njihova nastanka optužio Ivu Baljkasa.³⁶²⁷ Napose su zanimljive sljedeće Jelaskine riječi koje najbolje pokazuju njegovo razmišljanje i međuratno djelovanje: „Kroz dugi niz godina Dalmatinci su stekli dragocjena iskustva, napustili su politiku čekanja i nadu u rukovodstvo, već su se oslanjali na vlastite snage...mene je vodio revolucionarni duh, ja želim iskoristiti mase za tu stvar i samo na tome radim. To je ono što nisu mogli shvatiti i stavili su me u CK. Ja nisam došao kad su bili općinski izbori (Jelaska je time mislio na Treći kongres KPJ u Beču 1926., održavan u vrijeme provođenja splitskih općinskih izbora, op. M. B.) Ja znam da je tamo bila viša stvar, ali lokalna stvar to je ono što privlači mase, što će narod shvatiti. Reklo se, da nisam htio ići, i da sabotiram i dr(ugo).“³⁶²⁸

Iz navedenih riječi uočavamo Jelaskin politički stav da ne treba čekati odluke rukovodstva, već djelovati odmah na licu mjesta, ako je potrebno i u sukobu s nadležnima.³⁶²⁹ S time na umu možemo zaključiti da je glavni uzrok sukoba s CK-om jednostavno bila prevelika neovisnost splitskih/dalmatinskih komunista te sam Jelaska koji je ponekad nadilazio i sami komunistički pokret u Splitu i, možemo reći, imao golemi značaj u stjecanju brojnih pristaša.

³⁶²⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 1/5, Ivo Marić, „O frakcijskoj borbi u KPJ“. Ugrina je Mariću spocitavao da mu je isključivi cilj bio preuzeti partijsko vodstvo. J. UGRINA, „Tio u borbi za partiju“, 18.

³⁶²⁷ Valja napomenuti da su dalmatinski predstavnici u CK SRPJ (k), Stjepan Vidović i Ante Prkušić svoju ostavku na položaje predali već poslije nekoliko mjeseci 1919., i to zbog „proračunatih spletki“ pojedinaca unutar Pokrajinskog odbora (što se u prvome redu odnosilo na Baljkasa), a ujedno su tražili da Partija pošalje „sposobna čovjeka“ koji će voditi politički i sindikalni pokret. HR-DAS-502, Zbirka dokumenata iz predratnog radničkog pokreta, Zbirka Stjepana Vidovića Sig. SV 21/4 Signatura: 21-23/VIII, 6. X. 1919. Jelaska je držao da su Vidović i slični mu nezadovoljnici pokušali čitavi pokret „vratiti unatrag“, a nakon što su uvidjeli da nemaju potrebnu podršku, odlučili su se povući. Vidi: HR-DAS-194, ZMG Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900 . – 1941.) autobiografija“

³⁶²⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28, Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900 . – 1941.) autobiografija“

³⁶²⁹ Ocjenjujući Jelaskinu ulogu Ivan Jelić piše: „Jelaska, koji se nalazio dugi niz godina na čelu partijske organizacije u Dalmaciji, davao je jak osobni pečat njenom razvoju i bio zaslužan za širenje njenog utjecaja. Međutim, u to vrijeme on je u partijskoj djelatnosti ispoljavao zanemarivanje organizacijskog pitanja. Tadašnja organizacijska struktura partijske organizacije u Dalmaciji nije jamčila strogu konspiraciju ilegalnog rada, tako da je u svakom trenutku kod jačih potresa mogla biti izložena policijskim hapšenjima.“ Jelasku su neki suvremenici kritizirali zbog gušenja inicijativa koje nisu potjecale od njega. Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 113.-114.

Toga je bio svjestan i u prethodnome dijelu rada citirani policijski izvještaj koji ga je svrstao među dva ključna razloga komunističkoga uspjeha u Splitu.³⁶³⁰

Uz nedisciplinu, Jelasku su najviše kritizirali zbog dvaju poteza: prvi se odnosio na suradnju s HSS-ovim disidentima 1920-ih, a drugi na djelovanje Stranke radnog naroda (SRN) tijekom druge polovice 1930-ih. Prvo se pitanje pojavilo nakon općinskih izbora 1926. kada su komunisti tražili nove mogućnosti djelovanja te uspostavili suradnju s isključenim disidentima HSS-a. Čini se da je kratkoročno ta ideja trebala ojačati pozicije komunista, a i omogućiti im relativno slobodnije djelovanje, no dugoročno je suradnja izazvala značajne potrebe unutar Komunističke partije. Iako se javno isticalo da su svi komunistički predstavnici jednoglasno prihvatili zajedničku suradnju, prema podacima koje navodi Drago Gizdić, većina delegata (32 od njih 56) i vodstvo Partije bili su za samostalan istup komunista, čemu su se Jelaska, Baljkas i Josip Rosić usprotivili i proveli svoju odluku.³⁶³¹

Pavao Lozo u naknadnim je sjećanjima tvrdio da su Jelaska – Baljkas – Marić isticali da će komunisti samostalnim istupom sigurno biti proganjani. Suradnjom s disidentima to bi se moglo izbjeći, štoviše, uz određeni broj poslanika u oblasnim skupštinama, Partija se mogla kvalitetetno pripremiti na parlamentarne izbore.³⁶³²

Suradnju komunista s HSS-ovim disidentima negativnom je ocijenio predstavnik Kominterne Filip Filipović držeći da podjele unutar HSS-a ide na ruku velikosrpskim interesima, ali i da disidenti nisu smjeli preuzeti vodstvo ovog saveza, odnosno da se nacionalno ime (hrvatsko) nije smjelo koristiti u imenu ove suradnje. Politbiro CK KPJ također je kritizirao savezništvo na temelju sličnih razloga.³⁶³³ Jelaska³⁶³⁴ i Marić suradnju su pravdali odlukom

³⁶³⁰ HR-HDA-1362, Robija..., Kutija br. 1, Inv. br. 27, IBV Splir za BV BH, pov. II. br. 1361/40, 1. II. 1940.

³⁶³¹ SVKST, AAT, M 589/II 1; „Deklaracija Hrvatsko Seljačko – Radničkog Bloka“, *JP*, br. 428., 24. XII. 1926., 4.; „Drugarska riječ dalmatinskim radnicima“, *JP*, br. 444., 15. I. 1927., 2.; „Proglas Hrvatsko Seljačko – Radničkog Bloka svim radnicima i težacima“, *JP*, br. 450., 22. I. 1927., 4.; D. GIZDIĆ, „O razvoju dalmatinske cementne industrije...“, 178.; Tonči Šitin također navodi da je, bez obzira na „relativno značajne izborne uspjehe“, odluka o suradnji bila „suviše isforsirana i opterećena očiglednim oportunističkim koji je ozbiljno prijetio gubitkom rukovodeće i klasno-borbene pozicije u izbornom postupku“, odnosno doveo do većeg raslojavanja unutar KPJ (popuštanje nestabilnom i nepouzdanom partneru.) autor također navodi kako se suradnji protivio manji broj delegata na konferenciji. Vidi: Tonči ŠITIN, „*Hrvatsko seljačko-radnički blok* na izborima za oblasne skupštine u siječnju 1927.“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, 25(12)/1986, 299.-318. Gizdić na drugome mjestu navodi da su „frankcionaške borbe“ 1927. toliko „izjedale“ Partiju da je postojala mogućnost njenog rascjepa. Vidi: D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 50.

³⁶³² HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 20, Sig MG – II/20 – 2/2, Pavao Lozo, „Sjećanje na Pokrajinsku konferenciju KPH za Dalmaciju 1940.“

³⁶³³ T. ŠITIN, „*Hrvatsko seljačko-radnički blok...*“, 313.-315.

³⁶³⁴ Na jednome mjestu Jelaska, pak, navodi da je suradnja na oblasnim izborima bila pomalo nejasna, no da je na parlamentarnim jasno navela samoodređenje naroda od odcjepljenja te rješavanje agrarnog pitanja bez odštete. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26., Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): treći dio“;

Kominterninog predstavnika koji je nakon Radićeve promjene političke taktike 1925. naglasio da treba „cijepati“ Radićev pokret i približavati se njegovim masama, što se navodno samo moglo postići u Dalmaciji. Disidentima je tako prepušteno mjesto nositelja liste kako se ista ne bi kidala, no pasivnost na izborima presudila je da izborni rezultat nije bio onakav kakav se očekivao, naglasili su Jelaska i Marić.³⁶³⁵ Savezništvo je službeno okončana nakon atentata u Narodnoj skupštini nakon što su disidenti najavili povratak u maticu stranku.

Formirano nakon boravka Božidara Adžaje u Splitu, mjesno vodstvo SRN predvodio je upravo Vicko Jelaska na dužnosti predsjednika.³⁶³⁶ Negativan stav prema SRN-u imao je Vicko Krstulović koji je tvrdio da se zahvaljujući Jelaskinom utjecaju činilo kao da je SRN nadređena KPJ-u, a ne obratno.³⁶³⁷ SRN- u Splitu, prema navodima Jelaske, Marića i Rosića, okupljao je oko 300 članova, pretežito radnika i splitskih težaka.³⁶³⁸

Na prosinačkim izborima 1938. postojala je mogućnost da SRN istupi povezana s Mačekovom listom. Jelaska je podržao konačnu odluku da Partija neće ni na koji način samostalno istupiti, već podršku pružiti HSS-u, dok je, s druge strane, Baljkas zagovarao davanje podrške SDS-u.³⁶³⁹ Suprotno njihovom mišljenju Lovro Kurir vjerovao je da se samostalnim izlaskom moglo pobijediti u Trogiru, Hvaru, Makarskoj, ali i Splitu.³⁶⁴⁰

U Hrvatskom državnom arhivu postoji sačuvani osvrt o njenom djelovanju nepoznatog autora, kojemu je autor, možemo pretpostaviti, (raniji) Jelaskin protivnik. Lako je moguće da je sami dokument nastao nakon Drugog svjetskog rata. Autor tako navodi da se već od 1937. radilo na formiranju SRN na čelu s Jelaskom koja je pod blagoslovom KPJ imala „ilegalnu, polulegalnu i na kraju legalnu formu djelovanja.“ Tijekom svoga djelovanja SRN je navodno

³⁶³⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28., Sig MG – II/28 – 2/8, Vicko Jelaska, Ivo Marić, „Direktive i rad sa Radićevim disidentima“

³⁶³⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić i Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928-1941“. O SRN više vidi u: Ivan JELIĆ, „Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije*, br. 7.-8., 1966., 93.-100. U pismu upućenom CK-u iz rujna 1935. Jelaska je isticao kako su „mase“ najviše zainteresirane za „legalnu partiju“ te da se KPH trebala već ranije uspostaviti, još prije „kapitulacije Radića.“ Vidi: I JELIĆ, „Dalmatinski komunisti i osnivanje Komunističke partije Hrvatske“, *Dubrovnik*, br. 1.-2., 1988., 59.

³⁶³⁷ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 2/21, Vicko Krstulović, „Izjava o radu partijske organizacije u Splitu nakon šestojanuarske diktature – do 1935.“ U objavljenim je sjećanjima Krstulović tvrdio da je Jelaska uz pomoć SRN želio povesti borbu protiv CK KPJ i PK KPH za Dalmaciju. Vidi: V KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 93., 104.-106.

³⁶³⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.-1941.“

³⁶³⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.-1941.“ Blahović-Đani navodi da je SRN zbilja nudila Ljubi Leontiću i SDS-u ponudu za zajednički izlazak na izbore. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/12, Ivo Vlahović-Đani, „O radničkom pokretu u Splitu 1939.-1940“

³⁶⁴⁰ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 2/15, Lovre Kurir, „O radu KPJ u Splitu 1933.-1940.“

postala jedna od masovnijih organizacija u Splitu. Problem se javio što joj se posvetilo više pozornosti nego djelovanju KPJ, „gotovo potpuno zapostavljene“, te je postojala opasnost da se Partija u Splitu i Dalmaciji „pretopi“ u SRN. Za takvu situaciju autor je krivio Jelasku, Baljkasa i druge, a djelomično i sami CK što je do ovakve situacije uopće i došlo. Ipak, „odlučna intervencija“ CK KPJ i KPH 1939. i 1940. onemogućila je ovu opasnost. Epilog svega bilo je isključenje Vicka Jelaske iz Partije, no toj su se odluci njegove pristaše suprotstavile. „Kolebajući se“, Mirko Bukovac, predstavnik CK, dopustio je ponovni ulazak Jelaskinog pristaše u Odbor SRN za Dalmaciju. Tada su se prema autoru „u najoštriju borbu u međuratnom razdoblju“ protiv Jelaskine grupe upustili Pokrajinski komitet, CK KPJ i CK KPH. Konačan obračun s Jelaskinom grupom uslijedio je krajem 1939., i to nakon konferencije SRN za Dalmaciju, održane u prisustvu Barakića i Bukovca. Posljedica je bila slabljenje Jelaskina utjecaja i lagani prestanak djelovanja SRN.³⁶⁴¹

Po svemu sudeći, dolazak Bakarića i Bukovca označio je definitivno isključenje Vicka Jelaske i Ive Marića iz Partije. Borba Centralnog komiteta (i Kominterne) protiv vodstva dalmatinskih/splitskih komunista započela je već od druge polovice 1920-ih. Sljedeća tablica ukratko pokazuje vremensko razdoblje važnih dokumenata, dolaska vodećih članova CK i odluka provedenih u vezi s (neposlušnim) Jelaskom i „njegovom grupom.“

³⁶⁴¹ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 1., Inv. br. 4552 (Sjećanje). Stranka radnog naroda. Nepoznat autor. Amulić navodi kako je poslije prosinačkog štrajka 1939. postojala opasnost da Jelaska ponovno „izađe na površinu“, što je onemogućeno zajedničkim djelovanjem. Vidi: I. AMULIĆ, „Sjećanja na djelatnost...“, 303.

Tablica LXXVI: borba CK KPJ i viših tijela protiv trojke Jelaska-Baljkas-Marić/Rosić³⁶⁴²

Vremenski period	Način reakcije CK/Kominterne	Posljedice
1928.	Otvoreno pismo Izvršnog komiteta Komunističke internacionale o stanju u Splitu; dolazak Martinovića, Ruže Ivanove i Đure Đakovića iz CK-a ³⁶⁴³	Jelaska (odbio delegatsko mjesto na kongresu KPJ zbog općinskih izbora), Marić i Rosić nisu se složili s „optužbama“, po tvrdnjama dotičnih ovo je bio prvi ozbiljniji incident s CK KPJ. ³⁶⁴⁴
1928.	IV. kongres KPJ u Dresdenu govori o oportunistu u Dalmaciji ³⁶⁴⁵	pojedini izvori govore o smjeni partijskog rukovodstva Jelaska-Baljkas-Marić i njihovom isključenju ³⁶⁴⁶
1929.	Dolazak Trifuna Mušanovića, Age Popovića i sekretara CK KPJ Stjepana Cvijića (Štefek) ³⁶⁴⁷	bez rezultata, Jelaska i dalje utjecajan
1933.	dolazak jednog člana CK SKOJ ³⁶⁴⁸	Jelaska i Marić ponovno vraćeni u Partiju (Baljkas je od 1930. u inozemstvu)
1939./1940.	Okružna konferencija KPH Split i Pokrajinska konferencija KPH za Dalmaciju	Isključeni ³⁶⁴⁹ svi koji su iz „iz oportunističkih, frakcionaških ili drugih razloga morali biti smijenjeni.“ ³⁶⁵⁰

³⁶⁴² HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1, Sig MG – I/1 – 1/24, „Podsjetnik: borbe radničke klase u Dalmaciji (za područje današnjeg splitskog kotara)“; D. GIZDIĆ, „O razvoju dalmatinske cementne industrije...“, 247., 251.; T. ŠITIN, „KPJ i sindikati u Dalmaciji...“, 298.-299.

³⁶⁴³ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 52.-54. Po tvrdnjama Vicka Krstulovića Đaković je tražio prijelaz Partije na sistem „čelija-trojki ili iznimno petorki“, kako bi se ista očuvala u slučaju provala. Otvoreno pismo je tražilo pokretanje oružanog ustanka u Jugoslaviji, čemu su se Jelaska-Marić.Baljkas protivili. Vidi: V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 46.-51.

³⁶⁴⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“; Kutija br. 28., Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900 . – 1941.) autobiografija“

³⁶⁴⁵ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 55.

³⁶⁴⁶ Jelaska je tvrdio da je isključen iz CK i svih rukovodstava, no da je, unatoč tome, ostao član Partije. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 28., Sig MG – II/28 – 2/1, Vicko Jelaska, „Socijalistički i komunistički pokret u Dalmaciji (1900 . – 1941.) autobiografija“

³⁶⁴⁷ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 56.-57. Cvijić je Dubrovniku pucnjevima iz revolvera ubio zapovjednika žandarmerije i upravitelja policije te potom pobjegao. Vidi: I. DOBRIVOJEVIĆ, „Rezultati novijih istraživanja...“, 134. Vicko Krstulović navodi: „...Mašanović je stalno nastojao pridobiti Jelasku, Marića i Baljkasa i njihovu grupu da se vrate u Partiju i da prihvate liniju Kominterne...ali oni su, dosljedno svojoj superiornosti, odbijali da makar i čuju nešto o svojoj krivici.“ Vidi: V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 53.

³⁶⁴⁸ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 59. Jelaska navodi da mu je Anton Lilić iz CK ponudio da ponovno uzme mjesto u Oblasnom (Pokrajinskom) sekretarijatu. Vidi: HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26, Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa): treći dio“

³⁶⁴⁹ Policijski izvještaj iz listopada 1939. također je govorio o Jelaskinom isključenju. Vidi: HR-HDA-1363, Politička situacija, Kutija br. 69, Inv br. 5735, Uprava policije Split za IBV Split, pov. br. 61/39, 13. X. 1939.

³⁶⁵⁰ HR-DAS.194, Zbirka memoarskog gradiva, Kutija br. 3., Sig MG I/3 – 1/23, „Split: Uz 30. godišnjicu oslobođenja Splita.“ Ivan Jelić navodi postojanje „očitih nesuglasica“ između CK KP Hrvatske i rukovodećih komunista u Dalmaciji zbog čega je intervencija CK (o obliku isključenja, op. M. B.) „bila i te kako potrebna.“ Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 229. Ivo Banac navodi da je „nizu poteza od 1937. do 1940. Tito očistio Pokrajinskim komitet za Dalmaciju.“ Vidi: I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 79.

Kako se status Jelaska, Baljkasa/Rosića i Marića u Partiji mijenjao, tako je od 1929. dolazilo i do promjena sastava Pokrajinskog komiteta. Sljedeća (nepotpuna) tablica, napravljena prema prikupljenim izvorima pokazuje sastave Pokrajinskih komiteta od 1929.³⁶⁵¹

*Tablica LXXVII: sastavi Pokrajinskih komiteta 1929. – 1941.*³⁶⁵²

razdoblje	Članovi Pokrajinskog komiteta
? – listopad 1928.	Vicko Jelaska, Ivo Baljkas, Ivo Marić
Listopad 1928 (?) - ? ³⁶⁵³	Mate Ivišić, Toni Reić Frane Kragić
1932.	Josip Treursić, Marin Ferić, Berislav Kukoč, Jozo Ružić, Vicko Krstulović
1933.	Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Poduje
sredina 1935. – travanj 1937.	Vicko Krstulović, Rudolf Znidaršić, Petar Cecić
1937.	Vicko Jelaska, Ivo Baljkas, Lovre Kurir
1938. ³⁶⁵⁴	Duško Mrduljaš, Ivo Amulić, Lovre Kurir
Listopad 1939.	Vicko Krstulović ³⁶⁵⁵ , Berislav Kukoč ³⁶⁵⁶ , Ivo Amulić, Ivo Lavčević, Ante Jurlina
Kolovoz 1940. ³⁶⁵⁷	Vicko Krstulović, Ivo Amulić, Karla Njegovan, Ivo Lavčević, Andrija Božanić, Ante Jurlin, Neda Marović

U pitanju sastava komiteta, od mnoštva autora čiji su iskazi sačuvani u Zbirci memoarskog gradiva posebno ćemo se osvrnuti na izjave Ive Amulića³⁶⁵⁸, Lovre Kurira, Vicka Krstulovića te trojke Jelaska-Baljkas-Rosić. Amulić tako navodi kako od uhićenja 1936. pa sve do jeseni 1938. u Dalmaciji nije postojalo nikakvo partijsko rukovodstvo.³⁶⁵⁹ Prema ovome autoru Mrduljašev je Komitet stajao pod utjecajem Vicka Jelaska, koji se neposlušno protivio

³⁶⁵¹ Prema pisanju Ivana Jelića „organiziranje partijskog rada u Dalmaciji bilo je u tadašnjoj situaciji jedan od najsloženijih i najtežih zadataka rukovodstva KP Hrvatske i rukovodstva KPJ.“ Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 228.

³⁶⁵² D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 52.-59., 69., 76.-77., 88.; S. KVESIĆ, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 21., 39.; T. ŠITIN, „KPJ i sindikati u Dalmaciji...“, 293.-306.

³⁶⁵³ Drago Gizdić navodi da u ovome trenutku nije postojalo Pokrajinsko rukovodstvo u Dalmaciji. Vidi: D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 57.; T. ŠITIN, „KPJ i sindikati u Dalmaciji...“, 300.

³⁶⁵⁴ Jozo Ugrina upozorava kako se pouzdano ne zna kada je točno imenovan PK 1938., (vjerojatno) ljeti, u rujnu, ili u nekom drugom razdoblju iste godine. Također, Ugrina navodi i da je Jelaskin nedolazak u Zagreb (na Titov poziv) označio povod koji je Mrduljašu dao mandat za novi sastav PK. Vidi: J. UGRINA, „Tito u borbi za Partiju“, 23.-24.

³⁶⁵⁵ V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 95.-98.

³⁶⁵⁶ Kukočevo isključenje Ivo Amulić držao je „okončanjem obračuna s frakcionaštvom.“ I. AMULIĆ, „Sjećanja na djelatnosti radničkog pokreta...“, 299.

³⁶⁵⁷ PK je izabran na Pokrajinskoj konferenciji KPH održanoj upravo u Splitu 1940.

³⁶⁵⁸ Amulićevi zapisi nalaze se i u prvom dijelu sveska *Radovi Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*.

³⁶⁵⁹ Amulić navodi da od 1937. do kraja 1939. partijsko rukovodstvo u Dalmaciji nije djelovalo. Vidi: : AMULIĆ, „Sjećanja na djelatnost...“, 279.

stvaranju partijskih organizacija u Dalmaciji kako u slučaju provale ne bi došlo do masovnih uhićenja.³⁶⁶⁰ Zaključno, Amulić je kritizirao Jelasku zbog frakcionaštva i borbe protiv CK.³⁶⁶¹

Jelasku i Baljkasa djelomično je branio Lovro Kurir, neko vrijeme i sam član Pokrajinskog komiteta, koji je inače sudjelovao na kongresu osnivanja Komunističke partije Hrvatske.³⁶⁶² Po Kurirovim tvrdnjama, Jelaska se nije odazvao pozivu zbog „sigurnog“ uhićenja koje bi uslijedilo.³⁶⁶³ Na kongresu je kritizirano stanje u Dalmaciji zbog izostanka rada na sistemu ćelija, dok je po Kuriru glavni problem bila dominantnost SRN. Ovaj je autor, stoga, glavni Jelaskin problem vidio u nedostatku discipline, a nikako ne u frakcionaštvu.³⁶⁶⁴

Po Vicku Krstuloviću frakcijska borba zahvatila je samo „uži krug partijskog rukovodstva u Splitu“ te je „bila razbijena prije dolaska diktature.“ U tom smislu je u izvještajima Zagrebu isticao da su vodeći članovi Partije u Splitu „kolebljivi, politički i ideološki slabi, opterećeni oportunistom i ličnim ambicijama.“³⁶⁶⁵ Budući da se Jelaskina „grupa“ nije dala „potisnuti niti urazumjeti“, a ni upozoriti na svoje greške protivne radu CK, držao je opravdanim njihovo isključenje 1939.³⁶⁶⁶ U objavljenim je sjećanjima Krstulović naveo da je Jelaska „imao velikih kvaliteta, ali je Partiju tretirao kao svoje privatno poduzeće, ne dozvoljavajući istovremeno nikakvu inicijativu i brigu za mlađe kadrove.“³⁶⁶⁷

Kako su na sve ove optužbe gledali Jelaska, Marić i Josip Rosić? Baljkas je zemlju napustio 1930. pa nekoliko godina nije sudjelovao u frakcijskim borbama u Splitu. Suprotno navedenim optužbama, gornja trojka tvrdila je da nakon uhićenja 1935. i Jelaskina boravka u zatvoru izvanredne prilike nisu dozvoljavale rješavanje mnogih problema Partije i njeno konsolidiranje. Jelaska je nesudjelovanje na osnivačkom kongresu KPH tumačio odlukom da,

³⁶⁶⁰ Kako navodi Jelić, Jelaskino „partijsko iskustvo i utjecaj“ KPH i CK KPJ uzeli su u obzir, no Jelaska „nije bio voljan da se angažira na organiziranju partijskog rukovodstva za Dalmaciju, iako mu je to bilo ponuđeno.“ Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 228.-229.

³⁶⁶¹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG I/1- 2/22, Ivo Amulić, „Stanje i odnosi u KPJ u Splitu od 1937.-1940.“

³⁶⁶² Prilikom rasprave o stvaranju Komunističke partije Hrvatske Dušan Bojković navodi da su dalmatinski komunisti još 1934. u pismu Centralnom komitetu KPJ u Zagrebu isticali potrebu da se na teritoriju Hrvatske ukine KPJ. Stvaranje KPH Bojković drži „pokušajem zaokruživanja hrvatskog nacionalnog prostora unutar KPJ i jugoslavenske države.“ CK KPH preuzeo je, naime, „ulogu predstavnika svih partijskih organizacija koje su delovale u *hrvatskim zemljama*.“ Autor na jednom mjestu navodi da dalmatinski PK nije raspušten, no da je vezu s vrhom partije održavao je samo preko Zagreba. Na drugome se mjestu ističe da je PK za Dalmaciju ukinut. Vidi: D. BOJKOVIĆ, „Nacionalna politika Komunističke partije...“, 61., 78., 80.

³⁶⁶³ Jozo Ugrina iznosi da se Tito „bezuspješno trudio da za Partiju sačuva Vicka Jelasku“, čije je prisustvo želio na kongresu. J. UGRINA, „Tito u borbi t za partiju“, 16.

³⁶⁶⁴ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 2/15, Lovre Kurir, „O radu KPJ u Splitu 1933.-1940.“

³⁶⁶⁵ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/21, Vicko Krstulović, „Izjava o radu partijske organizacije u Splitu nakon šestojanuarske diktature – do 1935.“

³⁶⁶⁶ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 1., Sig MG – I/1 – 1/21, Vicko Krstulović, „Izjava o radu partijske organizacije u Splitu nakon šestojanuarske diktature – do 1935.“

³⁶⁶⁷ V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 51., 54.-58.

posvećen SRN-u, ne smije imati ničega zajedničkoga s Partijom kako se ne bi kompromitirao. Početak svoga pada vidio je u boravku Lovre Kurira u Zagrebu kada je potonji prenio njegove navodne riječi koje su rušile autoritet CK. Što se tiče samoga isključenja iz Partije, Jelaska je tvrdio da mu ta obavijest nigdje nije jasno uručena. Naposljetku, u osvrtu na svoj rad branio se tvrdeći da je sve radio po naredi CK KPJ i CK KPH.³⁶⁶⁸ Kritika prema Krstuloviću uočila se u dijelu zapisa koji je istaknuo kako je novo rukovodstvo 1940. organiziralo „slabo uspjele demonstracije.“³⁶⁶⁹

U Zbirci memoarskog gradiva posebno mjesto, kako po obujmu, tako i po pogledu na situaciju zauzimaju sjećanja Josipa Rosića, koja ne spominju samo mjesne frakcijske borbe, po njemu započete Martinovićevim dolaskom 1929., već daju cjeloviti osvrt na međuratno djelovanje KP u Splitu. Rosić navodi da su ga na obilan rad navele razne „obmane, laži i budalaštine“ o dalmatinskim revolucionarima u pisanju raznih autora, među koje su svrstani Sibe Kvesić, Drago Gizdić, zbog pisanja „hvalisavih pričica“, i Vicko Krstulović, kritiziran zbog prisustvovanja na večeri u Stojadinovićevu čast, kada je predsjednik vlade posjetio Split.³⁶⁷⁰ U svome pisanju Rosić nije štedio ni Josipa Broza Tita za kojeg je istaknuo da bi u Dalmaciji svakako bio isključen. S druge strane, Rosić je stalno podcrtavao ulogu Jelaskine koji je „mnogo iznio na svojim leđima i nikada nije izdao partiju.“, a u zaštitu je uzeo i Baljkasa i Marića.³⁶⁷¹

Iz svega navedenoga vidimo koliko su frakcijske borbe, unatoč progonima režima tijekom cijeloga razdoblja rada, opterećivale komunistički pokret u Splitu. Čini nam se pri tome da je glavni problem nadležnih bio kako marginalizirati Jelaskin utjecaj. Potonji je, lako moguće, i imao diktatorske ovlasti u svome djelovanju, no s druge je strane imao nemjerljiv utjecaj u razvoju komunističkoga pokreta na ovome području.

³⁶⁶⁸ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“ Drago Gizdić je držao da se Jelaska protivio sistemu ćelija iz oportunističkih razloga. Vidi: D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 66.-68. Ivan Jelić navodi kako je Jelaska spadao u skupinu koja je zagovarala u Dalmaciji ne treba stvarati „vrstu ilegalnu partijsku organizaciju“ koja se uhićenjima lako može otkriti. Autor navodi i da su „sukobi između grupa i pojedinaca oko pitanja daljnjeg rada komunista u Dalmaciji doveli da Jelaska i grupa oko njega ponovno izbije na površinu.“ Vidi: I. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 115.-116.

³⁶⁶⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/12, Vicko Jelaska, Ivo Marić, Josip Rosić, „Rad KPJ na terenu Splita 1928.–1941.“

³⁶⁷⁰ Krstulović je, s druge strane, istaknuo kako je Rosić „bio toliko odan Jelaski da mu je služio i kao tjelohranitelj s revolverom u džepu.“ Vidi: V. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionara*, 104.

³⁶⁷¹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija br. 26., Sig MG – II/26 – 1/1, Josip Rosić, „Sjećanje na revolucionarni radnički pokret Dalmacije (građa)“

6.2.6. SDS: životarenje III. dio

Poput prethodnog perioda, SDS je i za vrijeme Banovine Hrvatske u Splitu bila u sjeni HSS-a, iako sada nisu bili zabilježeni međusobni sukobi saveznica.³⁶⁷² Bolje rečeno, tijekom Banovine Hrvatske više nije vladala oštra zaoštrenost između glavnog HSS-ovog predstavnika Paške Kaliterne i SDS-ova Ljube Leontića.

U svojem prvom izvještaju povjerenik banske vlasti Mate Bulić istaknuo je da SDS u Splitu podržava HSS i pomaže politiku narodnog sporazuma te da između sastavnica SDK vlada „potpuni mir i skladan rad“.³⁶⁷³ Splitski je SDS, uostalom, po okončanju sporazuma srdačno telegramom pozdravio Srđana Budisavljevića, ministra socijalne politike.³⁶⁷⁴

Elaborat o bivšim građanskim strankama na jednome mjestu navodi da se formiranjem Banovine Hrvatske SDS „počela osipati“ te da je istupom Ljube Leontića prestala s daljnjim radom u Splitu.³⁶⁷⁵ To nije u potpunosti točno jer je stranka, iako dosta skromnije, nastavila s manjim djelovanjem. SDS je tako tijekom ovoga razdoblja organizirala manje sastanke i skupštine, odnosno komemoracije u Pribićevićevu čast. U prvoj polovici 1940. zabilježen je i posjet Dude Boškovića, vođe SDS-a u Vojvodini.³⁶⁷⁶

Stranka je u ovom razdoblju birala nove odbore i vodstva. Raniji predsjednik mjesne organizacije, Ljubo Leontić, izabran je i na čelo Okružnog odbora SDS-a za područje Ispostave banske vlasti.³⁶⁷⁷ Istovremeno, u prisustvu glavnog tajnika Save Kosanovića i potpredsjednika stranke Hinka Krizmana³⁶⁷⁸, izabran je novi stranački mjesni odbor koji je predvodio predsjednik Joško Tomaseo, a od ostalih su se članova odbora isticali Ivo Lupis-Vukić i Marko Nani.³⁶⁷⁹ Posljednji značajniji događaj SDS-a u Splitu bilo je održavanje konferencije delegata sreske i mjesne organizacije stranke na području Ispostave u veljači 1941.³⁶⁸⁰

³⁶⁷² O SDS-u za vrijeme Banovine Hrvatske više vidi u: K. REGAN, *Srpska politika...*, 40.-115. Autor prije svega ističe „lošu kadrovsku politiku novog vodstva SDS, i nesposobnosti međusobno sukobljenih lokalnih dužnosti stranke da se aktivnije uključe u politički život svojih općina, kotara, gradova ili regija.“ Vidi: *Isti*, 51.

³⁶⁷³ HR-HDA-1363, *Politička...*, Kutija br. 68., Inv. br. 5660., IBV Split za BV BH, Kabinet bana, pov. II. br. 13153/39, 16. XI. 1939.

³⁶⁷⁴ „Čestitka splitskih samostalaca“, *HG*, br. 201., 28. VIII. 1939., 6.

³⁶⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS, RSUP SRH 01.42. Bivše građanske stranke na kotaru Split (Elaborat o rekonstrukciji)

³⁶⁷⁶ HR-HDA-1353, *Građanske...*, Kutija br. 14, Inv. br. 1405, RRS za BV BH, pov. br. 2149, 15. III. 1940.

³⁶⁷⁷ Leontić je također sudjelovao na drugim konferencijama vezanim uz život stranke. Vidi: „Politička konferencija SDS“, *ND*, br. 292., 27. XI. 1939., 4.

³⁶⁷⁸ Navevši u govoru da su gradonačelnici i gradski vijećnici postavljeni mirno SDS-a, Krizman je indirektno izrazio nezadovoljstvo s HSS-om.

³⁶⁷⁹ HR-HDA-1353, *Građanske...*, Kutija br. 14., Inv. br. 1414, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 6674, 6. V. 1940.; „Konferencija delegata SDS sa područja Ispostave Banske Vlasti“, *HG*, br. 105., 6. V. 1940., 8.; „Sastanak Samostalne Demokratske stranke u Splitu“, *ND*, br. 105., 6. V. 1940., 7.

³⁶⁸⁰ HR-HDA-1353, *Građanske...*, Kutija br. 14., Inv. br. 1429, RRS za KB BH, pov. br. 1163/41, 17. II. 1941.; „Okružna konferencija Samostalno Demokratske Stranke“, *ND*, br. 47., 17. II. 1941., 4.; „Iz Samostane demokratske stranke“, *ND*, br. 48., 18. II. 1941., 6.

Komemoracija za Svetozara Pribićevića održana je u dva navrata. Znakovito je kako na prvoj nisu sudjelovali Berković i Kaliterna, glavni predstavnici HSS-a, i to formalno radi stranačkih poslova, dok su na idućoj sudjelovali neki nenađeni predstavnici.³⁶⁸¹ Mjesna SDS također je početkom 1940. pripremila organiziranje stranačkoga plesa. Iako joj je putem tiska prethodila velika najava, po kratkim novinskim izvještajima čini se da je sama zabava skromno prošla.³⁶⁸² Posljednja zabava planirana za prvi dio 1941. nije se održala, navodno zbog „teških prilika u svijetu.“³⁶⁸³

Iako ne nalazimo detaljnije informacije, u tisku se samo na jednome mjestu u veljači 1940. spominje kako je spor unutar mjesne organizacije stranke pred završetkom. Sve je započelo kada su trojica odbornika, Frano Aljinović, Joško Tommaseo i Srećko Jakaša dali ostavke. Prema pisanju mjesnoga tiska ostavke su uslijedile oko pitanja poziva predstavnicima URSSJ-a na stranački ples, čemu su se spomenuta trojica, u odnosu na svoga predsjednika (Leontić), protivila. Ostavke su navodno naknadno povučene.³⁶⁸⁴ Možemo pretpostaviti da je Tomasseov dolazak na mjesto predsjednika očito označio završetak toga spora i pobjedu struje koja nije željela bliske odnose s komunistima.

³⁶⁸¹ „Svečana komemoracija Svetozaru Pribićeviću u SDS“, *ND*, br. 221., 17. IX. 1939., 6.; „Komemoracija Svetozaru Pribićeviću“, *HG*, br. 218., 18. IX. 1939., 8.; „Svečana komemoracija u parastos za pok. Svetozara Pribićevića“, *ND*, br. 219., 16. IX. 1940., 4.; „Gledamo vedro u budućnost puni nade i vjere“, *ND*, br. 219., 16. IX. 1940., 7.; „Obljetnica smrti Svetozara Pribićevića“, *HG*, br. 219., 16. IX. 1940., 5.

³⁶⁸² „Demokratska zabava“, *ND*, br. 15., 19. I. 1940., 6.; „Ples samost. Demokrata“, *ND*, br. 23., 29. I. 1940., 7.; „Veliki ples SDS“, *HG*, br. 24., 30. I. 1940., 6.

³⁶⁸³ „Iz Samostalne demokratske stranke“, *ND*, br. 43., 13. II. 1941., 6.

³⁶⁸⁴ „Među samostalcima u Splitu“, *Narodni list*, br. 6., 8. II. 1940., 3.; „Političke trzavice u Splitu“, *Glas Primorja*, br. 3., 11. II. 1940., 3.; „Pred likvidacijom spora u SDS“, *HG*, br. 37., 14. II. 1940., 2.; „Trojica članova odbora SDS“, *Narodni list*, br. 7., 22. II. 1940., 3.

6.3. Splitski tisak u doba Banovine Hrvatske

Po stvaranju Banovine Hrvatske Odjeljak za državnu zaštitu sa sjedištem u Zagrebu u svrhu evidencije tiska zatražio je od svih upravnih tijela na nižim razinama da što hitnije pošalju podatke o svim tiskovinama na području njihovih djelovanja, bez obzira na sadržaj i način izlaženja. Sljedeća tablica sadrži podatke o najvažnijim novinama koje su u tom trenutku izlazile na području Splita, navedene prema izvještaju splitske policije.³⁶⁸⁵

Tablica LXXVIII: tisak na području Splita.³⁶⁸⁶

Novina	Pravac pisanja	Redovitost izlaženja / Tiraža	Vlasnik lista / Glavni urednik	Tiskara	Financijeri lista
<i>Vihor</i>	JNP „Zbor“	dva puta mjesečno / 1000 – 1500	Omladina „Zbor“ (zastupa Danko Ilić) / Dinko Fabrio, učitelj	Trgovačka tiskara	Omladina iz svojih sredstava
<i>Zov s Jadrana</i> ³⁶⁸⁷	glasilo Jug. nacionalne omladine JRZ	povremeno / 2 000	Banovinski odbor Omladine JRZ u Splitu (I. Pezelj) / Živko Roje, Celimir Pezelj, Ivan Madiraca	Trgovačka tiskara	Pretplatnici i ugledni članovi JRZ
<i>Glas Primorja</i> ³⁶⁸⁸	glasilo JRZ za biv. Primorsku banovinu	jednom tjedno / 2 500	Biv. Ministar Ante Mastrović, predsjednik Banovinskog odbora JRZ u Splitu / Celimir Pezelj	Emil Desman i drug.)	Ante Mastrović
<i>Službeni glasnik ispostave banske vlasti u Splitu</i>	službeni organ Ispostave	dva puta tjedno / 1000	Fond „Službenog glasnika“ u Splitu / Antun Masovčić, dopisnik CP-a i član JNU	„Novo doba“	Fond „Službenog glasnika“ u Splitu
<i>Mladi Sokol Split</i>	sokolska ideja i informativni list za sokolsku omladinu	jednom mjesečno / 500-600	Sokolsko društvo Split / Hrvoje Čurin, učenik	„Novo doba“	Doprinosi sokolskog naraštaja u Splitu

³⁶⁸⁵ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 29., Inv. br. 2638, Banovina Hrvatska, Odjeljak za državnu zaštitu za sreska načelstva u bivšoj Primorskoj banovini, Upravi policije Split, predstojniku gradske policije u Dubrovniku, Mostaru i Šibeniku, pov. II. DZ broj 43687/38, 9. IX. 1939.

³⁶⁸⁶ Za sve tiskovine navelo se kako ne postoje tajni financijeri. Vidi: HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 31, Inv. br. 2640, Uprava policije Split za BV BH, pov. br. 8578/39., 20. X. 1939. U tablici nisu navedeni podatci iz gasila manje relevantni za ovaj rad: *Poljodjelski vjesnik*, *Katolička riječ*, *Jadranski ribar*, *Primorski zadrugar*, *Jadranski Lloyd*, *Jugoslavija* (vjesnik Turističkog saveza u Splitu), *Mi i učenice*, *Euharistički glasnik*, *Štandarac*, *List biskupije Splitsko-makarske*, *Glasnik* (kulturna revija *Službenog glasila*) te *Podmladak Jadranske straže*.

³⁶⁸⁷ U splitskoj Sveučilišnoj knjižnici sačuvana su dva broja *Zova s Jadrana* u razdoblju Banovine Hrvatske. List je oprezno gledao na buduću položaj grada, odnosno upozoravao na moguću centralizaciju, no bez osuđivanja HSS-ova djelovanja. Vidi: „Split i Primorje“, *Zov s Jadrana*, br. 103., 1. I. 1940., 3.

³⁶⁸⁸ Pokrenut nakon reorganizacija JRZ u Primorskoj banovini, podržavao je sporazum.

Novina	Pravac pisanja	Redovitost izlaženja / Tiraža	Vlasnik lista / Glavni urednik	Tiskara	Financijeri lista
<i>Jadranska straža</i>	nacionalna ideja i propagiranje pomorstva	jednom mjesečno / 15 000 – 19 000	Izvršni odbor Jadranske straže u Splitu / Jakša Ravelić, učitelj	Hrvatska štamparija	Izvršni odbor Jadranske straže
<i>Novo doba</i>	političko informativni	dnevno / 9 000	Vinko Brajević / isto	„Novo doba“	List se uzdržava od preplate i prodaje
<i>Sokol na Jadranu</i>	glasilo Sokolske župe u Splitu, stručni sokolski list	jednom mjesečno / 1 200	Sokolska župa Split / Stipe Vrdoljak, industrijalac	„Novo doba“	Oglasi, pretplata, pomoć Sokolske župe Split
<i>Omladinski list „Naprijed“</i>	u duhu hrvatskog narodnog pokreta	dva puta mjesečno / 2 500	Gojko Božović i Slaven Burić / Ervin Klarić, ljevičarski nastrojen	Emil Desman i drug.	Pretplatnici i prodaja lista
<i>Hrvatski glasnik</i>	službeni organ HSS za biv. Primor. banovinu	dnevno / 4 000 – 5 000	Paško Kaliterna i Josip Berković, istaknuti prvaci HSS / Ljubomir Budanko,	Hrvatska narodna tiskara	Konzorcij „Hrvatski glasnik“ u Splitu

Masovčić je u izvještajima središnjici zapazio da splitski dnevници, napose *Novo doba*, znatnu pozornost posvećuju ratnim zbivanjima u Europi. Razliku između ovoga glasila i konkurentskoga *Hrvatskoga glasnika* vidio je u nekoliko redakcijskih članaka o unutrašnjoj politici objavljenih u potonjemu glasila kojima su kritizirane ranije „protuhrvatske“ osobe i ustanove, uz zahtjev za reorganizacijom službi i činovnika.³⁶⁸⁹ Načinom pisanja, naglasio je Masovčić, borbenije pristaše HSS-a bile su zadovoljne, a pristaše ostalih stranaka zabrinute.³⁶⁹⁰ Također, prema istom autoru oba su dnevника izbjegavala objavljivati članke antikomunističkog sadržaja, iz razloga kako se ne bi zamjerili dijelu svojih čitatelja.³⁶⁹¹ S druge strane, možemo zapaziti kako su u *Novom dobu* kratko obilježili rođendane kraljice Marije i kneza Pavla, a rođendanu kralja Petra II. (uz kraljevu sliku na naslovnici) posvećena je veća

³⁶⁸⁹ Možemo uočiti kako su se u *Hrvatskome glasniku* posebno izrugivali i napadali istaknutije zagovornike jugoslavenske ideologije u Splitu: Jakšu Račića, Sivija Alfirevića i Mirka Buića. Vidi: „Najnoviji pothvat Silvija Alfirevića“, *HG*, br. 234., 6. X. 1939., 3.; „Razbacivanje narodnog novca“, *HG*, br. 210., 8. IX. 1939., 5.; „Banus in partibus infidelium“, *HG*, br. 213., 12. IX. 1939., 5.; „Što je s ravnateljem splitske bolnice?“, *HG*, br. 271., 20. XI. 1939., 3. Zanimljiv je i članak „Zloupotreba vlasti ili mistifikacija“ (br. 209., 7. IX. 1939., 4.) kojim je isti dnevnik sumnjičio Branka Radicu da je od jednoga talijanskoga državljanina anonimno zatražio da prilikom proslave rođendana kralja Petra II. umjesto hrvatske izvjesi jugoslavensku zastavu. Vidi: HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 3, Inv. br. 967., IBV Split za BV BH, pov. II. br. 10719/39, 12. IX. 1939.

³⁶⁹⁰ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 32, Inv. br. 2893, Dopisnik CPB Split, pov. br. 359., 2. X. 1939.

³⁶⁹¹ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 32, Inv. br. 2895., Dopisnik CPB Split, pov. br. 361., 7. X. 1939.; pov. br. 376., 2. XI. 1939.

pozornost u odnosu na *Hrvatski glasnik*.³⁶⁹² Razlika je uočena i prilikom dvogodišnjice Trumbićeve smrti kojoj je *Novo doba* posvetilo veću pozornost.³⁶⁹³

Što se tiče ostalih tiskovina, neposredno uoči formiranja Banovine Hrvatske zapaženo je pokretanje *Glasa Primorja*, novog JRZ-ovog glasila pod uredništvom Nike Ćipika koje je za cilj imalo propagiranje (Cvetkovićeve) politike sporazuma.³⁶⁹⁴ Ovo je glasilo veću pozornost posvećivalo obilježavanju službenih državnih blagdana i drugih, neslužbenih godišnjica.³⁶⁹⁵ Zapažena je i kritika upućena prema *Hrvatskome glasniku*, kao i onih čije je premještanje sa službe spomenuti dnevnik tražio.³⁶⁹⁶ Poput svoje prethodnice *Države* i u *Glasi Primorja* upozoravali su na moguću podređenost Splita u novoj državi pa se bojažljivo isticala zabrinutost zbog budućnosti grada.³⁶⁹⁷ S vremenom je list, koji je doživio i intervencije cenzure³⁶⁹⁸, počeo sve neredovitije izlaziti da bi tijekom ljeta 1940., nakon godinu dana života, prestao s daljnjim izlaženjem.

Među novopokrenutim su listovima zapaženi *Za slobodu i stare pravice*, koji je izdavala HSS-ova omladine pod uredništvom Vojislava Krstulovića te *Naprijed*, koji su vodili mladi studenti ljevičarsko socijalne orijentacije.³⁶⁹⁹ Ipak, posebno je bio zapažen novi tjednik *Narodni list*, „vanstranački jugoslavenski (nacionalistički) organ“, pokrenut pod Anđelinovićem, Paštrovićevim i Markovljevim utjecajem.³⁷⁰⁰ Riječ je bila o JNS-ovom glasilu, svojevrsnom nasljedniku *Pučkog lista*. Njegovo pokretanje bilo je motivirano potrebom „afirmacije jugoslavenske nacionalne misli“ i udovoljenja želji „svih jugoslavenskih nacionalista.“ U samoj najavi budućega lista odmah se naglasilo da njegov opstanak ovisi o moralnoj i financijskoj

³⁶⁹² „Rođendan Kraljice Marije“, *ND*, br. 7., 9. I. 1940., 2.; „Rođendan Kneza Pavla“, *ND*, br. 100., 29. IV. 1940., 2.; „Rođendan Nj. Vel. Kralja Petra II.“, *ND*, br. 211., 6. IX. 1940., 1.; „Rodjendan Njeg. Vel. Kralja Petra II.“, *HG*, br. 211., 6. IX. 1940., 2.

³⁶⁹³ „Dr Ante Trumbić“, *ND*, br. 273., 18. XI. 1940., 2.; „Zadušnice za blpk. dra Antu Trumbića povodom druge obljetnice njegove smrti“, *HG*, br. 272., 18. XI. 1940., 5.

³⁶⁹⁴ „Naš put“, *Glas Primorja*, br. 1., 9. VIII. 1939., 1.

³⁶⁹⁵ „Tužna petgodišnjica“, *Glas Primorja*, br. 9., 14. X. 1939., 1.; „Bijeli Orlovi – nosioci naše slobode“, *Glas Primorja*, br. 14., 20. XI. 1939., 1.-2.; „

³⁶⁹⁶ „Više pomirljivosti i obzira!“, *Glas Primorja*, br. 13., 11. XI. 1939., 3.; „Povodom neosnovanog napada“, *Glas Primorja*, br. 14., 20. XI. 1939., 3.; „Tendenciozno pisanje nekih listova“, *Glas Primorja*, br. 1., 7. I. 1940., 3.; „Da li će gradski povjerenik imati srca?“, *Glas Primorja*, br. 17., 17. XII. 1939., 3.

³⁶⁹⁷ „Zašto se *Obzor* ljuti kada se govori o Dalmaciji?“, *Glas Primorja*, br. 1., 7. I. 1940., 2.; „Stav kojim se i mi solidarišemo“, *Glas Primorja*, br. 3., 11. II. 1940., 3.; „Opomena na pragu novog života“, *Glas Primorja*, br. 5., 2. III. 1940., 1.; „Split i Dalmacija u Banovini Hrvatskoj“, *Glas Primorja*, br. 7., 24. III. 1940., 2.-3.

³⁶⁹⁸ „Povodom govora dra Krnjevića“, *Glas Primorja*, br. 2., 21. I. 1940., 3.

³⁶⁹⁹ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 32, Inv. br. 2893, Dopisnik CPB Split, pov. br. 362., 9. X. 1939.

³⁷⁰⁰ Anđelinović je pod pseudonimom „Kraljski Dalmatin“ ponekad na naslovnici glasila objavljivao svoje komentare.

pomoći svih Jugoslavena u održavanju ove „jedine političke jugoslavenske novine na čitavom teritoriju Banovine Hrvatske.“³⁷⁰¹

Uvodni članak novopokrenutog lista isticao je „sudbonosnu povezanost Srba, Hrvata i Slovenaca“, bez obzira na „formu i strukturu države.“ Iako je sporazum Cvetković – Maček priznat, u listu su tvrdili da pri njegovu sastavljanju nije konzultiran (jugoslavenski) narod.³⁷⁰² Obilježja glasnika bili su kritiziranje vodećeg HSS-a, borba protiv decentralizacije i obrana jugoslavenstva u Splitu, što je označavalo isticanje svih slučajeva u kojima se ono narušavalo.³⁷⁰³ U *Narodnome listu* podržavane su zapadne sile po izbijanju Drugog svjetskog rata, a prema Paštrovićevim riječima, u tom je razdoblju uspostavljen kontakt s engleskim konzulatom oko sabotaže osovinskih sila.³⁷⁰⁴

Zahvaljujući sačuvanoj arhivskoj građi možemo detaljnije usporediti strukturu *Hrvatskog glasnika* i *Narodnog lista*. U slučaju prvog glasila Tartaglia je u drugoj polovici 1939. više puta u privatnoj korespondenciji isprva navodio da odnos između *Hrvatskog glasnika* i HSS-a još nije bio u potpunosti definiran,³⁷⁰⁵ no s vremenom je list službeno po udjelima postao Mačekov list, odnosno „glasnik HSS-a za Dalmaciju“, kako ga je Tartaglia nazvao jednom prilikom.³⁷⁰⁶ O tome svjedoči sljedeća tablica s imenima konzorcista i njihovih udjela.

*TABLICA LXXIX: komercijalni udjeli Hrvatskog glasnika na datum 31. XII. 1939.*³⁷⁰⁷

Ime konzorcista	Iznos u udjelima (dinari)	Ime konzorcista	Iznos u udjelima (dinari)
Marin Ferić	10 000	Jakov Čulić	10 000
Miho Novak	2 000	Josip Brkić	1 000
Fabijan Kaliterna	1 000	Ivan Meštrović	1 000
Industrijska komora Split	3 000	Zanatska komora	2 000
Split cement	10 000	Vladko Maček	50 000
Ostali	111 000	UKUPNO	201 000

³⁷⁰¹ SR-AJ-37, ZMS, 74-459, Novinsko-izdavačka poduzeća Primorske banovine. *Narodni list* Split.

³⁷⁰² „Svojim putem“, *Narodni list*, br. 1., 1. XI. 1939., 1.

³⁷⁰³ „Problem Primorske oblasti“, *Narodni list*, br. 3., 16. XI. 1939., 1.; „Govor povjerenika Gradske općine Splita pri dočeku bana g. dr. Šubašića“, *Narodni list*, br. 5., 30. XI. 1939., 3.; „Borba protiv jugoslovenskih imena“, *Narodni list*, br. 7., 14. XII. 1939., 3.; „Dalmacija u banovini Hrvatskoj“, *Narodni list*, br. 1., 4. I. 1940., 1.

³⁷⁰⁴ M. PAŠTROVIĆ, *Generacija dvaju ratova*, 145.

³⁷⁰⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 223., Ivo Tartaglia Jakši Bužančiću, 26. X. 1939. Krajem 1939. Konzorcij je počeo predstavljati Šime Poduje, tajnik Gradske organizacije HSS umjesto Berkovića i Kaliterne, koji su i dalje ostali njegovi članovi. Vidi: „Split, 30. prosinca“, *HG*, br. 303., 30. XII. 1939., 6.

³⁷⁰⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 167., Ivo Tartaglia Društvu hrvatskih književnika (nacrt pisma), 9. XI. 1940.

³⁷⁰⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 106., Komercijalni udjeli *Hrvatskoga glasnika* na 31. XII. 1939.

Tablica pokazuje bliske kontakte *Hrvatskog glasnika* s vodstvom Splitske općine, odnosno vodećim HSS-ovim pristašama u gradu Splitu, ali i s predstavnicima krupnog kapitala (Split cement) te raznih privrednicima bliskih organizacija, dakako isključivo HSS-u naklonjenih.

Unatoč čvrstoj potpori konzorcista na čelu s Mačekom, *Hrvatski glasnik* tijekom ovoga razdoblja pratile su znatne financijske poteškoće. Naime, tijekom prvih devet mjeseci 1939. dnevno se prosječno tiskalo malo manje od 3 000 primjeraka lista, dok ih se prodavalo još manje, oko 2 000. U samom Splitu dnevno bi se, zbrajanjem svih pretplatnika, kolportaže i komisije, ukupno prodalo oko 900 primjeraka *Hrvatskog glasnika*.³⁷⁰⁸ Kako je HSS u ovom razdoblju podržavala većina građana, ovo nas navodi na dva zaključka: a) i u doba Banovine Hrvatske tisak je imao važnu, ali ne i odlučujuću ulogu u životu političkih stranaka; b) upitno je koliko je HSS imala „pravih“ članova ako manje od 1 000 građana nije držalo potrebnim preplatiti se na službeno stranačko glasilo.

Posebni elaborati posvećeni tom pitanju isticali su prije svega nužnost povećanja dnevne tiraže (barem na 4 000 prodanih primjeraka) kako bi list sam sebe mogao uzdržavati, dok se u međuvremenu predlagalo smanjenje troškova izdavanja i širenje broja pretplatnika u bivšoj Bansknoj Hrvatskoj. Također, istaknulo se i da bi većoj prodaji lista pridonijeli pojedini članci s Mačekom, Košutićem i Šutejem kao autorima.³⁷⁰⁹

Poput *Hrvatskog glasnika* i jugoslavenski orijentirani *Narodni list* pratile su poprilične novčane poteškoće. Prema podacima iz Paštrovićeve ostavštine deficit za 1939. ukupno je iznosio 40 000, a za 1940. gotovo 115 000 dinara.³⁷¹⁰ Usporedbu financijskog stanja *Hrvatskog glasnika* i *Narodnog lista* možemo prikazati sljedećom tablicom.

Tablica LXXX: financijsko stanje „*Hrvatskog glasnika*“ i „*Narodnog lista*“³⁷¹¹

Ime novine	<i>Hrvatski glasnik</i>	<i>Narodni list</i>
Troškovi administracije	25 000 dinara	7 200 dinara (osoblje i režija)
Troškovi tiskanja	54 000 dinara	12 920 dinara + 1600 izvanredno
Mjesečni gubitci	42 000 dinara	21 720 dinara
Prihodi od oglasa	12 000 dinara (mjesečno)	10 500 (godišnje)

³⁷⁰⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 95., nedatirani dokument

³⁷⁰⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 95., nedatirani dokument

³⁷¹⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 10, dok. br. 2626, Troškovnik *Narodnog lista*; dok. br. 2638/1-2, Dugovanja Anđelinovića po raznim stvarima Trgovačkoj tiskari Split

³⁷¹¹ HR-DAS-52, OPTI, br. sežnja 95., nedatirani dokument; HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 10, dok. br. 2626, Troškovnik *Narodnog lista*

Na temelju tablice uočavamo financijske teškoće obaju listova, s tim da je *Narodni list* imao manje troškove administracije i tiskanja, no to je u prvom redu bilo uvjetovano svakodnevnim izlaženjem *Hrvatskog glasnika*. S druge strane, samo mjesečni prihodi od oglasa objavljeni u *Hrvatskom glasniku* premašivali su ukupne godišnje prihode *Narodnog lista*. Jednostavnije rečeno, bez postojanja kontinuiteta, izdavanje novina financijski nije bilo isplativo. Prilikom istraživanja građe za ovaj rad nisam našao na detaljnije podatke o financijama *Novoga doba*, dok je stanje zadrugara na kraju 1939. bilo isto kao na kraju prethodne godine.

I u doba Banovine Hrvatske cenzura i nadležna vlast revno su pratile pisanje splitskog tiska. Dakako, glavna tema svih splitskih novina u ovome razdoblju, a napose u početnom, bilo je izbijanje novoga rata u Europi.³⁷¹² Način pisanja *Novoga doba* izazvao je oštru kritiku splitske policije koja je tvrdila da Brajevićev list smišljenim načinom pisanja, uzbudljivim tekstovima i (paničnim) slikama potiče defetizam i stvara proturatno raspoloženje.³⁷¹³ Kao prilog ovoj tezi policija je istaknulo djelovanje dvojice „ljevičarsko komunističko orijentiranih“ novinara pa je zatražena intervenciju Banske vlasti kako bi se ovakvo pisanje spriječilo.³⁷¹⁴

U svojim je izvještajima Masovčić iznio da je *Novo doba* u travnju 1940. objavljivalo „uzbuđujuće ratno-lažne vijesti“ popraćene senzacionalnim naslovima u svome pisanju što je među građanima izazvalo „živ interes, a donekle paniku i osjećaj nespokojsva.“ Vlasti u Splitu odlučile su spriječiti ponavljanje ovakvih vijesti, a budući da se postojeći Zakon o štampi pokazao nedjelotvornim, Državno tužiteljstvo u Splitu držalo je da vlast mora hitno intervenirati.³⁷¹⁵ Masovčić je također isticao da cenzura ne dozvoljava splitskom tisku, napose često cenzuriranom *Narodnom listu*, jasno izražavanje svojih simpatija prema Francuskoj i Velikoj Britaniji.³⁷¹⁶ Također, moguća cenzura bila je razlog, naglasio je CP-ov dopisnik, što su splitski dnevni listovi izbjegavali objavljivati redakcijske članke, iako je uočljivo njihovo praćenje zbivanja unutar SSSR-a.³⁷¹⁷

³⁷¹² Kako je beogradski tisak izvještavao o ratu vidi u: R. RISTANOVIĆ, „Beogradska periodična štampa...“, 57.-71.

³⁷¹³ Primjerice, vidi: „Poljaci odbili njemački napadaj na Lavov“, *ND*, br. 219., 15. IX. 1939., 1., 21. X. 1939., 1.

³⁷¹⁴ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 71, Inv. br. 5929, IBV Split za Ministarstvo unutrašnjih poslova, pov. II. br. 10937/39, 18. IX. 1939.

³⁷¹⁵ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 58., 13. IV. 1940.

³⁷¹⁶ *Narodni list* cenzuriran je i prilikom vijesti o zbivanjima unutar zemlje. Vidi: „Gosp. Ban u Splitu“, *Narodni list*, br. 5., 30. XI. 1939., 3.

³⁷¹⁷ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 35, Inv. br. 3190, Dopisnik CPB Split, pov. br. 84., 11. VI. 1940.; SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 109., 17. VIII. 1940. U *Novom dobu* nalazimo na djelomično cenzurirani članak povodom prve godišnjice izbijanja rata. Vidi: „Prva godina rata“, *ND*, br. 206., 31. VIII. 1940., 2.

Režim je s osobitim oprezom pazio da pisanje splitskih novina ni na koji način ne povrijedi političku neutralnost Jugoslavije.³⁷¹⁸ Kada je *Novo doba* početkom 1940. jedan oglas za film popratilo komentarom da smrt nije strašna kao ropstvo u kojem češki narod živi, Ministarstvo unutarnjih poslova upozorilo je Ispostavu banske vlasti da takvo pisanje može dovesti do protesta jedne strane sile (nacističke Njemačke).³⁷¹⁹ Bez obzira na relativno povoljniji položaj kao službeno HSS-ovo glasilo, *Hrvatski glasnik* također je nekoliko puta bio zaplijenjen tijekom prve polovice 1940., jednom i zbog članka koji je prema cenzuri mogao narušiti odnose između Jugoslavije i Italije.³⁷²⁰

Unatoč novim vremenima, i u ovom razdoblju ponovno je došlo do sukoba između *Novog doba* i Ive Tartaglie, odnosno *Hrvatskog glasnika*. Povod je bio status Stjepana Spalatina, povjerenika Gradske općine. Kako će se o tom pitanju detaljnije govoriti u idućem poglavlju, naglasit ćemo da je polemika između *Novog doba* i *Hrvatskog glasnika* ponovno skrenula u pitanja Tartagliinoga obavljanja banske i dogradonačelničke dužnosti za vrijeme šestosiječanjskog režima i bliskih veza s režimom, odnosno navodne neutralnosti *Novoga doba*. U tom smislu zanimljive su optužbe *Hrvatskog glasnika* da je Brajevićev list, i u doba najžešće diktature, a i kasnije, uvijek stajao na strani imenovanih općinskih komesara, kao što i dalje svoje retke posvećuje „zadnjim dvama utočistima jugoslavensko unitarističkih elemenata u Splitu“, Narodnoj ženskoj zadruzi i Sokolskom društvu. Svoju pobjedu u ovoj polemici *Novo doba* tumačilo je svojom većom tiražom u Splitu i Dalmaciji.³⁷²¹

Ovaj je sukob bio poznat širom zemlje pa je, primjerice, izvjesni Lazar Milutinović iz Niša u prvoj polovici 1940. Tartagliu molio da ga zastupa u tužbi protiv Brajevića zbog načina pisanja *Novog doba* koje mu je navodno upropastilo posao. Tartaglia je odbio ponudu isključivo iz razloga što se tadašnji Milutinovićev odvjetnik nije odrekao punomoći.³⁷²²

³⁷¹⁸ Cenzura je u splitskom (dnevnom) tisku vladala prilikom objavljivanja članaka o događajima u svijetu. Vidi: *ND*, br. 239., 9. X. 1940., 1.; *HG*, br. 245., 16. X. 1940., 1.

³⁷¹⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 75, Inv. br. 6389., Ministarstvo unutrašnjih poslova za BV BH, pov. II. r. 3264., 29. I. 1940.

³⁷²⁰ HR-HDA-1361, Cenzura..., Kutija br. 31., Inv. br. 2651, Ministarstvo unutrašnjih poslova banu BH, 11. XI. 1939.; Kutija br. 33, Inv. br. 2942, Policijski radio-telegram za BV BH, br. 1925., Odluka Državnog tužništva u Splitu 24. IV. 1940.; IBV Split za BV BH, pov. II. br. 6080/40., 23. IV. 1940. *Hrvatski glasnik* jednom je prilikom cenzuriran zbog članka koji je govorio o kompetenciji banske vlasti u Splitu, kao i zbog kritike raspodjele hrane. Vidi: „Ministarstvo prosvjete, Pododbor Matice Hrvatske u Splitu i kompetencija Banske Vlasti“, *HG*, br. 119., 22. V: 1940., 5.; „Situacija u pogledu opskrbe pučanstva krušnom hranom“, *HG*, br. 252., 24. X. 1940., 6.

³⁷²¹ „Povjerenik gradske općine nije predao ostavku“, *HG*, br. 33., 9. II. 1940., 6.; „Oko ostavke dra Spalatina“, *HG*, br. 34., 10. II. 1940., 6.; „Povjerenik Gradske općine“, *ND*, br. 34., 10. II. 1940., 6.; „Oko izjave dra Spalatina“, *HG*, br. 36., 13. II. 1940., 6.; „Izjava dra Spalatina“, *HG*, br. 39., 16. II. 1940., 6.; „Oko jedne izjave“, *ND*, br. 38., 15. II. 1940., 6.; „Još oko jedne izjave“, *ND*, br. 40., 17. II. 1940., 6.; „Uzaludno izmotavanje“, *HG*, br. 41., 19. II. 1940., 6.; „*Hrvatski Glasnik* i *Novo Doba*“, *ND*, br. 42., 20. II. 1940., 6.

³⁷²² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 23., Ivo Tartaglia Lazaru Milutinoviću, 30. IV. 1940.

Od ostalih polemika ističu se sukobi između *Hrvatskoga glasnika* i *Narodnoga lista*, čije su stupce pojedine pristaše Sokola koristile za obranu svoje ideologije. Jednom prilikom u *Hrvatskome glasniku* obrušili su se na Anđelinovićev *Narodni list* porukom da se u javnome životu više ne osjeća djelovanje nekada svemoćne stranke, čiji je Banovinski odbor („s eksponentima u Splitu“) zapravo upravljao Primorskom banovinom, iako je dužnost bana službeno obavljao Josip Jablanović – Cortelazzo.³⁷²³

S vremenom je financijsko stanje *Hrvatskog glasnika* postalo još nepovoljnije pa je cijena pojednog broja podignuta sa 1 na 1,5 dinara.³⁷²⁴ U žalbi Poreznoj upravi Stjepan Vidović u ime dnevnika tvrdio je da u „najboljem slučaju“ glasilo može imati mjesečni prihod do 3 000 dinara.³⁷²⁵ Tartaglia je dobio zadaću uvjeravati autore pojedinih članaka da im se predviđeni novčani iznos trenutačno ne može isplatiti.³⁷²⁶

Naposljetku, krajem 1940. Tartaglia je napustio Konzorcij Hrvatskog glasnika³⁷²⁷, i to nakon što je „štampar“ (vjerojatno Vidović) tražio „pristanak „na nešto što nikako nije mogao odobriti.“³⁷²⁸ U prvoj polovici 1941. u šibenskoj *Novoj Tribuni* objavljena je vijest da je uvjet pomirenja između Brajevića i Tartaglie upravo bio izlazak potonjega iz konzorcija.³⁷²⁹ Uskoro nakon Tartagliina izlaska i *Hrvatski glasnik*, motiviran visokim troškovima, prestao je s daljnjim izlaženjem. Vidović je u oproštajnom članku podsjetio na dugogodišnju borbu s ranijom vlasti oko djelovanja *Jadranskog dnevnika*.³⁷³⁰ U naknadnom je obraćanju potonji uvjeravao Tartagliu da je prodajom lista, od kojega nije imao nikakvu novčanu korist, zastavio „dalje srljanje u propast“, nakon što su dugovi dosegli iznos veći od 250 000 dinara.³⁷³¹ Novo, službeno HSS-ovo glasilo za područje Ispostave pod imenom *Dalmatinska Hrvatska* najavljivalo se već od početka 1941., no prvi je broj pod vodstvom Slavka Roje izašao tek prije izbivanja Drugog svjetskog rata.³⁷³² Ovime još jednom vidimo da je splitski tisak i u doba Banovine Hrvatske prolazio kroz slična zbivanja kao i u prethodnim razdobljima.

³⁷²³ „Split, 28. listopada“, *HG*, br. 255., 28. X. 1940., 4.; „Neobjektivni napadaji“, *Narodni list*, br. 2., 11. I. 1940., 5.; „Učiteljstvo u slici *Hrvatskog glasnika*“, *Narodni list*, br. 4., 25. I. 1940., 2.; „Jedan uvodnik“, *Narodni list*, br. 42., 24. X. 1940., 2.; „*Hrvatski glasnik* – polemika“, *Narodni list*, br. 43., 31. X. 1940., 3.-4.

³⁷²⁴ „Preplatnicima, prijateljima i čitateljima *Hrvatskog Glasnika*“, *HG*, br. 206., 31. VIII. 1940., 5.

³⁷²⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 95., Žalba Hrvatskog Glasnika zastupanog po Stjepanu Vidoviću Poreskoj upravi, 4. XI. 1940.,

³⁷²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 110., Ivo Tartaglia Josi Sironiću, 30. III. 1940.;

³⁷²⁷ „Dr. Ivo Tartaglia istupio iz konzorcija *Hrvatski Glasnik*“, *HG*, br. 282., 30. XI. 1940., 5.

³⁷²⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 198., Ivo Tartaglia Nikoli Tintiću, 9. XII. 1940.

³⁷²⁹ „Izmirenje između Dr. Tartaglia i *Novog Doba*“, *Nova Tribuna*, br. 671., 14. II. 1941., 1.

³⁷³⁰ „*Hrvatski glasnik* prestaje izlaziti“, *HG*, br. 285., 4. XII. 1940., 1.

³⁷³¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 47., Stjepan Vidović Ivi Tartaglii, 22. VII. 1941.

³⁷³² „*Dalmatinska Hrvatska*“, *ND*, br. 12., 13. I. 1941., 6.; „Za osnutak *Dalmatinske Hrvatske*“, *ND*, br. 19., 20. I. 1941., 6.; „*Dalmatinska Hrvatska*“, *ND*, br. 51., 21. II. 1941., 6.; „*Dalmatinska Hrvatska*“, *ND*, br. 62., 4. III. 1941., 6.; 64., 6. III. 1941., 2.

6.4. Splitsko Gradsko vijeće 1939. - 1941.

Iako su od stvaranja Banovine Hrvatske pa do završetka međuratnog razdoblja dužnost gradonačelnika Splita obavljala četvorica političara, Ivan Zlatko Vrdoljak, Bogumil Doležal, Stjepan Spalatin i Josip Brkić, splitsko Gradsko vijeće s djelovanjem je započelo tek u svibnju 1940., i to Brkićevim preuzimanjem dužnosti. Poput ostalih, i on je na vodeće mjesto u gradu došao imenovanjem, a ne slobodnim izborima, neodržanima za sve gradske općine u vrijeme Banovine Hrvatske.³⁷³³ Ovo ćemo poglavlje podijeliti, stoga, u dva dijela: prvo ćemo se osvrnuti na razdoblje prije konstituirajuće sjednice novoga sastava Gradskoga vijeća, a potom o događajima koji su uslijedili nakon nje.

Poput prethodnih dijelova rada, i u ovom ćemo se slučaju osvrnuti na djelovanje gradonačelnika i Gradskog vijeća: u Spalatinovom će slučaju pozornost pretežito biti usmjerena na odnos s Gradskom organizacijom HSS i splitskim tiskom, dok će se prilikom Brkićeva obavljanja dužnost govoriti o: a) strukturi sastava Gradskog vijeća; b) promjenama, kako unutar vodstva, tako i u samom Vijeću; c) programskom govoru gradonačelnika; d) proračunu, financijama i odnosu prema gradskim činovnicima i e) sukobima unutar Vijeća. Vrdoljakovo i Doležavovo vrijeme vršenja dužnosti bilo je kratko da bi se mogla ponuditi neka veća opažanja.

U prethodnom dijelu rada vidjeli smo da je po formiranju Banovine Hrvatske jednoglasno prihvaćen prijedlog da gradski vijećnici stave svoj mandat na raspolaganje nadležnoj Banskoj vlasti.³⁷³⁴ Nedugo nakon toga u tisku je zbilja objavljena vijest o raspuštanju imenovanih gradskih vijeća.³⁷³⁵ U *Hrvatskome glasniku* srdačno su pozdravili vijest, ne propustivši ponovno napasti prethodne „gradske komesare“³⁷³⁶ i njihove suradnike, „nepoznate i nepriznate ljude bez ikakvog ugleda.“³⁷³⁷ Štoviše, glasilo je naknadno zatražilo formiranje posebne komisije koja bi istraživala rad prethodnih uprava, gradskih vijećnika i poduzeća poput Gradske štedionice i Električnih poduzeća.³⁷³⁸

³⁷³³ Izbori su službeno odgođeni zbog najavljene izmjene Zakona o gradskim općinama iz 1933., no vjeruje se da je pravi razlog odgode bio vladin (HSS-ov) strah da na izborima ne bi dobili očekivanu podršku. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, „Utjecaj državne vlasti...“, 59.

³⁷³⁴ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 29. VIII. 1939., Pres broj 1160/39

³⁷³⁵ „Raspuštena imenovana gradska vijeća“, *HG*, br. 204., 31. VIII. 1939., 2.; „Raspuštene imenovane gradske uprave“, *ND*, br. 204., 31. VIII. 1939., 3.

³⁷³⁶ Prethodno je vijeće često bilo optuživano zbog nepotizma i najavljenog povećanja poreza. Vidi: „Razbacivanje općinske imovine“, *HG*, br. 205., 1. IX. 1939., 6.; „Ekonomski efekat povišenja nameta općine Splita“, *HG*, br. 206., 2. IX. 1939., 10.; „Primopredaja u općini još nije uslijedila“, *HG*, br. 207., 4. IX. 1939., 5.

³⁷³⁷ „Split, 1. rujna“, *HG*, br. 205., 1. IX. 1939., 2.

³⁷³⁸ „Poslovanje imenovanih općinskih uprava na gradskoj općini“, *HG*, br. 226., 27. IX. 1939., 4. Sredinom rujna članovi su gradskih poduzeća predali ostavke na svoju dužnost. Vidi: „Uprave Električnih poduzeća“, *ND*, br. 217., 13. IX. 1939., 6.; „Upravni odbor Banovinske štedionice podnio ostavku“, *HG*, br. 212., 11. IX. 1939., 5.;

Ivan Zlatko Vrdoljak početkom rujna prestao je obnašati dužnost pa je prema zakonu njegov nasljednik trebao bio najstariji pravnik unutar općine. Igrom slučaja, Bogumil Doležal iduća dva tjedna obavljao je dužnost splitskog gradonačelnika, no kako je bilo jasno da je na toj poziciji privremeno, za sobom nije ostavio značajniji trag.³⁷³⁹ Kada je prestao s dužnošću, krajem godine Doležal je još i isključen iz Društva gradskih službenika te je uskoro i umirovljen.³⁷⁴⁰

Šubašićevom je odlukom u drugoj polovici rujna na mjesto gradonačelnika postavljen Stjepan Spalatin, apelacijski sudac Splitskog suda. Splitski dnevni tisak, *Novo doba* i *Hrvatski glasnik*, pozdravili su Spalatinovo imenovanje vjerujući da ono odgovara narodnim potrebama.³⁷⁴¹ Spalatin je, inače, u splitskom tisku tijekom obavljanja svoje dužnosti nazivan posebnim banovim „povjerenikom“, a ne gradonačelnikom ili predsjednikom Gradskog poglavarstva. Budući da njegovo obavljanje gradonačelničke dužnosti nije došlo kao posljedica slobodnih izbora, u jednu bismo ga ruku mogli označiti i „komesarom“, ovoga puta postavljenog od strane HSS-a.

Prvi Spalatinovi koraci bili su upućivanje posebnih brzojava Mačeku i Šubašiću³⁷⁴², promjena članstva unutar gradskih institucija: Gradske štedionice, Električnih poduzeća³⁷⁴³ te Javnih i slobodnih carinskih skladišta u kojima su dužnosti preuzeli istaknutiji članovi i simpatizeri HSS-a i manjim dijelom SDS-a.³⁷⁴⁴ Predsjednik Trgovačko industrijske komore Marin Ferić istaknuo je kako Električna poduzeća ovime „konačno dolaze u prave (hrvatske) ruke.“³⁷⁴⁵

„Ostavke u Električnim poduzećima i Gradskoj štedionici“, *HG*, br. 214., 13. IX. 1939., 5.; „Imenovani povjerenici za gradove“, *HG*, br. 215., 14. IX. 1939., 4.

³⁷³⁹ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 140.-141.

³⁷⁴⁰ „Društvo gradskih službenika“, *ND*, br. 307., 12. XII. 1939., 6.; „Sa Općine“, *ND*, br. 73., 28. III. 1940., 6.

³⁷⁴¹ „Povjerenik Općine“, *ND*, br. 223., 19. IX. 1939., 2.; „Povjerenik na Gradskom poglavarstvu“, *HG*, br. 219., 19. IX. 1939., 1.; „Povjerenik banske vlasti preuzeo dužnost“, *HG*, br. 219., 19. IX. 1939., 5. Po *Hrvatskom glasniku* Spalatin je bio sinovac don Frane Bulića. Vidi: „Povjerenik banske vlasti preuzeo dužnost“, *HG*, br. 219., 19. IX. 1939., 5.

³⁷⁴² U brzojavima se posebno isticalo hrvatstvo Splita. Vidi: „Brzojavni pozdravi“, *ND*, br. 227., 23. IX. 1939., 6.; „Brzojavni pozdrav dru Mačku i dru Šubašiću“, *HG*, br. 223., 23. IX. 1939., 5.

³⁷⁴³ Navodno je otpušteno 18 dotadašnjih činovnika. Vidi: „Električna poduzeća“, *Narodni list*, br. 3., 16. XI. 1939., 3.

³⁷⁴⁴ Novi članovi Električnih poduzeća postali su Mihovil Novak, Šimun Parač, Kajo Jelaska i Juraj Vrličak, a zamjenici: Mate Senjanović, Miloš Bužančić, Ante Dvornik i Roko Ozretić. U Nadzornom odboru iste institucije bili su Fabijan Lukas, Silvestar Giunio i Vlaho Carević. Vidi: „Nova uprava Javnih skladišta“, *ND*, br. 232., 28. IX. 1939., 6. Novi članovi Gradske štedionice, između ostalih, bili su Josip Brkić, Jakov Dvornik, Marin Benzon, Paško Katunarić i ostali. Vidi: „Novi odbor Gradske štedionice“, *ND*, br. 223., 19. IX. 1939., 6.

³⁷⁴⁵ „Električna poduzeća danas su napokon prešla u narodne ruke“, *HG*, br. 228., 29. IX. 1939., 6.; „Skupština Električnih poduzeća“, *ND*, br. 233., 29. IX. 1939., 6.

U pogledu gradskih financija Spalatin je proveo dvije važne odluke: prethodno izglasani proračun smanjen je sa 36, 2 milijuna dinara na 34, 4 milijuna dinara, dok su gradski porezi podignuti sa 80 % na 90 %, umjesto najavljenih 120 %.³⁷⁴⁶ Poništena je i odluka prethodne Općinske uprave o prodaji zemljišta u Solinu namijenjenog Sokolskom društvu.³⁷⁴⁷

Na temelju izvora možemo bez pretjerivanja reći da je Spalatin tijekom gotovo osmomjesečnog obavljanja dužnosti gradonačelnik bio samo na papiru te da je pravo vodstvo u gradu imala HSS. To se najbolje vidjelo imenovanjem posebnog „Savjetodavnoga odbora pri Gradskom poglavarstvu“, kao svojevrsnome pomoćnome organu gradske vlasti, sastavljenom od HSS-ovih pristaša koje je sve do ostavke krajem 1939. predvodio Josip Brkić.³⁷⁴⁸ Prema kasnijim izvorima Odbor je imenovan upravo na prijedlog Gradske organizacije HSS.³⁷⁴⁹

Da je Savjetodavni odbor, produžni organ (gradskog) HSS-a, zapravo upravljao Splitom svjedoči nekoliko primjera. Odbor je tako odlučio osnovati posebno tijelo koje je trebalo provesti njegov prijedlog proračuna.³⁷⁵⁰ S druge strane, nakon što je Gradsko poglavarstvo predložilo akciju prikupljanja „zimске pomoći“ najsiromašnijima u gradu, Brkić je kao tadašnji predsjednik Odbora predložio tko će ući u posebno tijelo koje bi se brinulo o ovom pitanju.³⁷⁵¹

„Službeni“ odnos između Spalatina s jedne, a HSS-a i njegovog tiska s druge strane ispočetka je prolazio bez trzavica isključivo što potonji još nisu krenuli u borbu protiv Spalatina, koji je dopuštao rušenje svoga autoriteta. Primjerice, Kotarska organizacija HSS-a, a ne sami gradonačelnik, putem tiska upozoravala je činovnike na nemarno obavljanje dužnosti.³⁷⁵² Najbolji primjer Spalatinove nemoćnosti vidio se u slučaju prilikom čišćenja borovog prelca u Kučinama, posla predviđenog za iznos od 1 500 dinara. Na natječaju je pobijedio Marin Matković, no u međuvremenu je tamošnja Seljačka sloga samostalno i protuzakonito

³⁷⁴⁶ „Grad. budžet smanjen na 34.400.000“, *ND*, br. 239., 5. X. 1939., 6.; „Proračun splitske općine smanjen“, *HG*, br. 233., 5. X. 1939., 5. Kasnije je došlo do novih izmjena pa je proračun smanjen na 34 024 108, a unutar njega povećan je dio predviđen za socijalnu skrb. Vidi: „Općinski proračun iznosi 34, 024.108“, *ND*, br. 297., 2. XII. 1939., 7.;

³⁷⁴⁷ „Poništena odluka bivšeg vijeća o prodaji zemljišta na Gospinom otoku u Solinu“, *HG*, br. 238., 11. X. 1939., 7.

³⁷⁴⁸ „Savjetodavni odbor splitske općine“, *HG*, br. 253., 28. X. 1939., 6.; „Sjednica savjetodavnog odbora splitske općine“, *HG*, br. 256., 2. XI. 1939., 6. Anđelinović *Narodni list* kritizirao je sastav odbora, isključivo sastavljen od HSS-ovaca. Vidi: „Iz gradske općine“, *Narodni list*, br. 1., 1. XI. 1939., 5.

³⁷⁴⁹ „Pred imenovanjem novog savjetodavnog odbora u Splitskoj općini“, *HG*, br. 68., 21. III. 1940., 6.

³⁷⁵⁰ „Sjednica savjetodavnog odbora splitske općine“, *HG*, br. 265., 13. XI. 1939., 6.

³⁷⁵¹ „Za organizaciju zimске pomoći“, *ND*, br. 290., 25. XI. 1939., 7.; „Akcija za zimsku pomoć sirotinji“, *ND*, br. 291., 26. XI. 1939., 6.; „Organiziranje akcije za zimsku pomoć“, *HG*, br. 277., 27. XI. 1939., 5. Prema kasnijim navodima iz tiska zahvaljujući „zimskoj pomoći“ skupljeno je oko 345 000 dinara, od čega je polovica potrošena na javne radove i hranu, a ostatak je čuvan za iduću zimu. Vidi: „Rad gradske općine na socijalnoj zaštiti“, *HG*, br. 270., 15. XI. 1940., 6.

³⁷⁵² „Upozorenje činovništvu“, *HG*, br. 257., 3. XI. 1939., 6.

organizirala čišćenje. Matković je od splitske općine tražio naknadu štete u iznosu od 500 dinara, dok je Seljačka sloga zahtijevala da im se zbog obavljenog rada isplati 1 550 dinara. Spalatin je odlučio Sreskom sudu predati 1 500 dinara kako bi Splitska općina sa sebe skinula svaku odgovornost te prepustila Seljačkoj slozi i Matkoviću međusobni dogovor. Nadležni sud utvrdio je da Općina nije kriva za nastalu situaciju, iako je Matković isticao da ista nije učinila ništa kako bi spriječila rad trećih lica, čime je mislio na Seljačku slogu.³⁷⁵³

Ranijim stranicama najavljena akcija (dijela) Gradske organizacije HSS protiv Spalatinova daljeg obavljanja povjereničke dužnosti došla je nakon održanog plesa kada je, povodom unutarstranačkih previranja, na posebnoj sjednici javno obznanjena „rekonstrukcija osoba na poglavarstvu ili ustanova imenovanih bez dogovora s HSS-om“, odnosno prijedlog imenovanja novog povjerenika Gradskog poglavarstva.³⁷⁵⁴

Poslije ove odluke u javnosti su se pojavile glasine o Spalatinovoj ostavci, no i dalje aktualni gradonačelnik prema *Hrvatskom glasniku* novinarima je izjavio da se ne može „solidizirati s politikom stanovite grupe ljudi“ čije bi djelovanje značilo „demantiranje socijalne pravde, što predstavlja jezgru ideologije HSS.“ Oko konačne odluke odlučio se posavjetovati s „mjerodavnim faktorima“, a iako nije naveo na koga pod time misli, vjerojatno je ciljao na vodstvo Ispostave banske vlasti u Splitu, ako ne i na sam vrh stranke.³⁷⁵⁵

Prema podacima koje iznosi Ispostava banske vlasti u Splitu dio HSS-ove Gradske organizacije na Spalatinovo je mjesto namjeravao postaviti Matu Balića, iz Odjeljenja za trgovinu, obrt i industriju. Njegovom izboru nije bio sklon Ljubo Tecilazić, voditelj Upravnog odjeljenja, vjerujući da je cilj Balićeva postavljanja otpuštanje većeg broja gradskih službenika koje Spalatin nije želio odjednom otpustiti. Iako je naveo da dio HSS-a, Paško Kaliterna, a napose mlađi članovi, ne pokazuju simpatije prema Spalatinu i njegovoj „konzervativnosti i nepomičnosti“, Tecilazić je svejedno držao da Balić „nikako ne bi dorastao ovom položaju“ zbog nedostatka iskustva, pogotovo što je gradu, s obzirom na teške društvene i političke prilike, potreban „ozbiljan i spreman čovjek.“ Dolaskom Balića, upozorio je, „proširio bi se antagonizam između grada i sela“, pogotovo što Balić nije „Splićanin ni po rođenju, ni po shvaćanju.“ Kaliterna je navodno odlučio Krnjevića obavijestiti o situaciji i upoznati ga da se Balić 1934. izjasnio kao Jugoslaven. Iako su članovi Gradskog odbora prijetili ostavkom u

³⁷⁵³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 150., Gradsko poglavarstvo Split Sreskom sudu u Splitu, br. 15770/39, 18. II. 1940.

³⁷⁵⁴ „Obavijesti članovima i pristašama HSS“, *ND*, br. 30., 6. II. 1940., 6.; „Važne obavijesti članovima i pristašama HSS“, *HG*, br. 30., 6. II. 1940., 6.

³⁷⁵⁵ „Povjerenik gradske općine nije predao ostavku“, *HG*, br. 33., 9. II. 1940., 6.

slučaju neprihvatanja zatraženih promjena, Tecilazić je predložio da se prijedlog ne prihvati te da se konzultira Ispostava oko svoga mišljenja.³⁷⁵⁶

Spalatinove prethodne riječi o izostanku solidarnosti izazvale su nezadovoljstvo neimenovanog HSS-ovca koji je preko *Hrvatskog glasnika* naglasio da, iako nije „vrijeme polemika“, mora reagirati te naglasiti da „stanovita grupa ljudi“ očito predstavlja Gradsku organizaciju te da je Spalatin jasno pokazao da mu ideologija HSS-a nije poznata i „da se ne zna snaći u vremenu.“ Štoviše, anonimni autor jasno je govorio da neslaganje s Gradskom organizacijom, koja ima pravo kontrolirati rad Općinske uprave, znači ulaziti u sukob s narodom.³⁷⁵⁷

U drugome splitskome dnevniku *Novo doba*, iz razloga kako bi se izbjegla polemika s Gradskim HSS-om, tvrdilo se da Spalatinova prethodna izjava nije bila službena, već da je riječ bila o jednom „nevezanom razgovoru.“³⁷⁵⁸ U poglavlju posvećenom splitskom tisku vidjeli smo da je događaj izazvao polemiku između *Novog doba* i *Hrvatskog glasnika* pa ćemo se sada samo kratko osvrnuti na Spalatinovu ulogu u čitavoj situaciji. Povjerenik Splita javno je obznanio da je novinaru Ljudevitu Šegviću, koji ga je posjetio tog dana povodom glasina o ostavci, iznio „nekoliko refleksija“ koje je naknadno Šegvić sastavio i pokazao mu ih. Na to je Spalatin, navodno zauzet poslom, izmijenio nekoliko riječi i potom istaknuo „ma sve to nije potrebno.“³⁷⁵⁹ Upravo je ta Spalatinova intervencija *Hrvatskom glasniku* bila jasan dokaz o službenoj izjavi.³⁷⁶⁰ Postavlja se pitanje što je Spalatin mislio rekavši „ma sve to nije potrebno?“ Možda je prije svega bio svjestan kako je na ovoj dužnosti privremeno te da nema smisla reagirati jer je u ovakvoj situaciji šira polemika s Gradskom organizacijom HSS bila nepotrebna, a možda i nemoguća pod pritiskom ostalih faktora - Kotarske organizacije HSS i bana Šubašića.

U *Hrvatskome glasniku* isticalo se da odnos između Gradske organizacije i povjerenika mora biti uređen na temelju Mačekovih i Tomašićevih uputa, čime je jasno ciljao na Spalatinovu nepodobnost daljeg obavljanja ove dužnosti.³⁷⁶¹ S druge strane, u *Novom dobu* isticalo se kako su Spalatina na dužnost imenovali ban i vodstvo hrvatskog naroda.³⁷⁶² *Glas*

³⁷⁵⁶ HR-HDA-1353, Građanske..., Kutija br. 11., Inv. br. 1129, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 27/40, 22. I. 1940.

³⁷⁵⁷ „Oko ostavke dra Spalatina“, *HG*, br. 34., 10. II. 1940., 6.

³⁷⁵⁸ „Povjerenik Gradske općine“, *ND*, br. 34., 10. II. 1940., 6.

³⁷⁵⁹ „Oko jedne izjave“, *ND*, br. 38., 15. II. 1940., 6.

³⁷⁶⁰ „Oko izjave dra Spalatina“, *HG*, br. 36., 13. II. 1940., 6.

³⁷⁶¹ „Izjava dra Spalatina“, *HG*, br. 39., 16. II. 1940., 6.

³⁷⁶² „Još oko jedne izjave“, *ND*, br. 40., 17. II. 1940., 6.

Primorja, JRZ-ovo glasilo, nije se željelo upuštati u moguću Spalatinovu ostavku, iako je izražena želja da eventualni nasljednik bude „dostojan ranijih splitskih gradonačelnika.“³⁷⁶³

Ozbiljniji udarac Gradske organizacije HSS-a Spalatin je uspio izdržati, iako je bilo samo pitanje vremena kada će doći do promjene u vodstvu grada Splita. Nakon Brkićeve ostavke Savjetodavni odbor više se nije sastajao, no u tisku su se pojavile vijesti da će njegovo vodstvo preuzeti Rudolf Pederin, Jakov Dvornik, Ivo Čulić, Fabijan Lukas ili drugi.³⁷⁶⁴ Nad Spalatinovim radom detaljno se pazilo pa je u mjesnom tisku obavljena vijest o posjeti i detaljnom razgovoru Paške Kaliterne s povjerenikom oko financijskih i personalnih pitanja Splitske općine. Kaliterna je navodno bio zadovoljan rezultatima zbog Spalatinova smanjenja dugovanja u iznosu od 2 milijuna dinara³⁷⁶⁵ i radom u personalnom polju grada pri čemu se vodilo računa o „interesima općine i ličnim kvalifikacijama kandidata za gradsku službu.“³⁷⁶⁶

Od druge polovice travnja u *Hrvatskom glasniku* počeli su se javljati tekstovi o nadolazećim imenovanjima gradskih vijeća, a zanimljivo je što se izostanak redovitih izbora objašnjavao činjenicom će sada na vlast doći osobe koje uživaju povjerenje naroda.“³⁷⁶⁷ U Split je početkom svibnja stigao Juraj Krnjević kako bi se s vodećim članovima mjesnoga HSS-a, napose s Pederinom i Brkićem, dogovorio oko sastava članova splitskog Gradskog vijeća, pri čemu je navodno postignuta puna suglasnost.³⁷⁶⁸

Epilog Krnjevićevog boravka, a po prethodnoj Šubašićevoj odluci, bilo je konstituiranje novoga Gradskoga vijeća koje su predvodili gradonačelnik Josip Brkić te Marin Ferić i Marin Šegvić kao prvi, odnosno drugi dogradonačelnik. Uz spomenutu trojicu, novo vijeće činilo je još trideset i osam vijećnika, ovdje navedenih abecednim redom: Frane Aljinović, Lovre Amižić, Martin Benzon, Božo Bilić, Savo Bošković, Miho Bužančić, Milorad Družević, Andrija Dvornik, Jakov Dvornik, Josip Gotovac, Ante Grgić, Dragutin Grgurić, Mate Iveta, Desimir Jakaša, Kajo Jelaska, Ivo Juras, Milivoj Jurjević, Marin Kljaković, Karlo Krstulović, Marin Bilan-Koceić, Josip Kuzmanić, Fabijan Lukas, Ante Muljačić, Roko Ozretić, Ivan Palaversa, Nikola Pavičin, Vatroslav Pavić, Ignacije Pavković, Mate Peroš, Vjekoslav Plosnić, Vicko Radica, Frano Radovniković, Filip Relja, Marin Roguljić, Marin Roje, Jozo Ružić, Lovro

³⁷⁶³ „Političke trzavice u Splitu“, *Glas Primorja*, br. 3., 11. II. 1940., 3.

³⁷⁶⁴ „Pred imenovanjem novog savjetodavnog odbora u Splitskoj općini“, *HG*, br. 68., 21. III. 1940., 6.

³⁷⁶⁵ Spalatinu i ranijim upravama nenaklonjeni *Hrvatski glasnik* priznao je da je od početka do kraja 1939. ukupni dug smanjen s 59 683 792 na 56 132 421 dinara. Vidi: „Poslovanje gradske općine Split po proračunu za god. 1939.-40.“, *HG*, br. 87., 13. IV. 1940., 5.

³⁷⁶⁶ „Narodni zastupnik Paško Kaliterna kod povjerenika splitske općine“, *HG*, br. 96., 24. IV. 1940., 5.

³⁷⁶⁷ „Izbori za gradske općine neće biti raspisani“, *HG*, br. 92., 19. IV. 1940., 1.

³⁷⁶⁸ „Dr. Krnjević doputovao u Split“, *ND*, br. 102., 2. V. 1940., 2.

Sesartić i Marin Tomić.³⁷⁶⁹ Od poznatijih imena u vijeću tako prepoznajemo Savu Boškovića, tajnika Trgovačko industrijske komore, Jakova Dvornika, predsjednika mjesnih trgovaca, bivšeg HPS-ovca Ivu Jurasu i predsjednika Gospodarske sloge Karla Krstulovića.

Većina vijećnika dolazila je iz Splita, njih 32, a zanimljivo je da su gotovo sva bivša sela splitske općine imala po jednog predstavnika (Mravince, Slatine, Žrnovica, Solin, Vranjic, Kućine i Stobreč), a kako za dva vijećnika ne nalazimo mjesto odakle potječu (Kljaković i Palaversa), lako je moguće da je jedan od njih došao iz mjesta Kamen. Samo imenovanje vijećnika iz bivših sela splitske općine jasno pokazuje kakav je stav imenovano gradsko vodstvo imalo prema splitskim selima. Sama struktura Vijeća po zanimanjima, uključujući i gradsko vodstvo, bila je sljedeća: 13 težaka, 5 trgovaca (uključujući i jednog veletrgovca) po 3 obrtnika i radnika, po 2 odvjetnika, školska ravnatelj, industrijalca i činovnika (privatni i zadružni), te po jedan apelacijski sudac, tajnik Trgovačko industrijske komore, mehaničar, šef željezničke ložionice, liječnik Okružnog ureda, nastavnik, kavanar, voditelj zavoda za narodno gospodarstvo te, ovisno o podacima iz zapisnika Vijeća ili dnevnog tiska, arhitekt ili inženjer.³⁷⁷⁰

Do izmjena je došlo krajem 1940. kada su ostavke podnijeli donaćelnik Marin Šegvić i vijećnik Andrija Dvornik, dok je ban Šubašić, prihvaćanjem najavljenih ostavki, dužnosti još razriješio Aljinovića, Muljačića, Boškovića, Bilana-Koceića, Pavkovića i Relju. Prema pisanju *Hrvatskog glasnika* četvorka Bošković, Bilan-Koceić, Muljačić i Pavković ostavku je predala još uoči konstituirajuće sjednice.³⁷⁷¹ Dužnost dogradonačelnika preuzeo je tadašnji vijećnik Jakov Dvornik, dok su vijećnici postali Jozo Boban, Miloš Bužančić, Žarko Dobrić, Ivan Jurjević, Ivan Marinić-Kraginić, Antun Marović, Veljko Poduje i Marko Radić. Sastav novoga vijeća imao je sada 14 težaka, 5 trgovaca, 4 činovnika, po 3 obrtnika i radnika, po 2 školska ravnatelja i industrijalca te po jednoga apelacijskoga sudca, mehaničara, šefa željezničke ložionice, liječnika Okružnog ureda, nastavnika, profesora trgovačke akademije, odvjetnika, voditelja zavoda za narodno gospodarstvo te, arhitekta/inženjera.³⁷⁷²

³⁷⁶⁹ „Imenovano gradsko vijeće u Splitu“, *HG*, br. 104., 4. V. 1940., 1.; „Imenovane općinske uprave u Splitu i Dubrovniku“, *ND*, br. 104., 4. V. 1940., 1.

³⁷⁷⁰ „Imenovano gradsko vijeće u Splitu“, *HG*, br. 104., 4. V. 1940., 1.; „Imenovane općinske uprave u Splitu i Dubrovniku“, *ND*, br. 104., 4. V. 1940., 1.

³⁷⁷¹ „Vijeće grada Splita položilo zakletvu“, *HG*, br. 111., 13. V. 1940., 5. U moguće razloge ostavke SDS-ovih vijećnika Aljinovića i Boškovića *Narodni list* iznio je imenovanje bez znanja stranke, odnosno nedovoljan broj mandata za SDS. Pavković je također navodno dao ostavku zbog imenovanja bez znanja. Vidi: „Iz nove općinske uprave“, *Narodni list*, br. 19., 16. V. 1940., 3.

³⁷⁷² „Imenovano gradsko vijeće u Splitu“, *HG*, br. 104., 4. V. 1940., 1.; „Imenovane općinske uprave u Splitu i Dubrovniku“, *ND*, br. 104., 4. V. 1940., 1.; „Imenovanja u splitskoj općini“, *ND*, br. 5., 6. I. 1941., 6.; SVKST, M-611/IV f, ZOV, IX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 3. II. 1941., Pres broj 6/41

Konstituirajuća sjednica održana je sredinom svibnja 1940. u prisustvu banskog savjetnika Petra Bonettija, povjerenika Ispostave Mate Bulića i dotadašnjeg povjerenika Stjepana Spalatina, koji je sjednicu, uostalom, i sazvaio. Po pisanju *Hrvatskog glasnika*, veliki interes građana za sjednicu uočio se i u ispunjenim galerijama, napose predstavnika težačkog sloja.³⁷⁷³ Nakon odrađenih službenih formalnosti, novi je splitski gradonačelnik Josip Brkić programskim govorom prije svega istaknuo tešku zadaću okupljenih, dodatno otežanu „mučnim (ratnim) vremenima“, pogotovo što su „obveze grada dosegle vrhunac i postale gotovo nepodnošljivima“ u financijskom i gospodarskom pogledu. To je posljedicu imalo mnoštvo neriješenih komunalnih pitanja, primjerice, primjenu regulacijskoga plana, i izgradnju nove tržnice, ribarnice, i klaonice. Brkić je, stoga, pozvao vijećnike, koji uživaju „puno povjerenje najvećeg dijela građana i seljaka ove gradske općine“, da pri donošenju odluka navedeno uzmu u obzir. Novi gradonačelnik u svojem je govoru na nekoliko mjesta spomenuo splitska sela pa iz toga možemo vidjeti kako mu je jedan od ciljeva bio pridati im veću pozornost. Ni na kojem mjestu programski govor nije spomenuo prethodne uprave. Svečanu situaciju zasjenio je postupak drugog gradskog dogradonačelnika Marina Šegvića o kojem će se naknadno govoriti.³⁷⁷⁴ Na kraju sjednice, prema pisanju tiska, u vijećnicu je ušao svečano pozdravljeni Juraj Šutej od kojeg je Brkić zatražio pomoć u razvoju grada.³⁷⁷⁵ Iako su pozdravili Brkićevo imenovanje, u *Glasi Primorja* od novoga su gradonačelnika zatražili da ne provodi politiku optužtanja činovnika drugačijih političkih uvjerenja.³⁷⁷⁶ U *Narodnome listu*, posebno se istaknulo da su novi gradonačelnik i Vijeće imenovani, a ne slobodnim izborima birani.³⁷⁷⁷

Prema službenim zapisnicima Vijeće je od svibnja 1940. do veljače 1941. održalo ukupno devet redovitih sjednica, bez ijedne izvanredne. Izbor raznih gradskih odbora, Financijskog, Personalnog, Socijalnog i ostalih, obavljen je na drugoj sjednici održanoj četrnaest dana poslije. Tom je prilikom Brkić od vijećnika tražio izostanak „lične osjetljivosti“ i jednoglasno prihvaćanje prijedloga kandidata, do čega je i došlo.³⁷⁷⁸ Po službenom završetku

³⁷⁷³ „Vijeće grada Splita položilo zakletvu“, *HG*, br. 111., 13. V. 1940., 5.

³⁷⁷⁴ SVKST, M-611/IV f, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 12. V. 1940., Pov. br. 33.

³⁷⁷⁵ „Vijeće grada Splita položilo zakletvu“, *HG*, br. 111., 13. V. 1940., 5.

³⁷⁷⁶ „Nova općinska uprava u Splitu“, *Glas Primorja*, br. 11., 19. V. 1940., 4.

³⁷⁷⁷ „Imamo...načelnika!“, *Narodni list*, br. 18., 9. V. 1940., 3. U osvrtu na prethodne gradonačelnike (komesare) *Narodni list* pisao je da su svi manje-više vodili ispravnu činovničku politiku, čak i dvojac „nedostojan povjerenja“ Kargotić-Ivanišević. Vidi: „Iz nedavne prošlosti...“, *Narodni list*, br. 19., 16. V. 1940., 3.

³⁷⁷⁸ SVKST, M-611/IV f, ZOV, II. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. V. 1940., Pres broj 43/40. Sastav Upravnoga odbora Električnih poduzeća bio je sljedeći (u zagradama su napisani zamjenici): Josip Brkić (Marin Šegvić), direktor „Splita“ Emil Stock (Marijo Stock), direktor La Dalmatianne Pierre Duverne (Andrea Lamasson), Kajo Jelaska (Marin Kljaković), Jakov Dvornik (Miho Bužančić), Fabijan Lukas (Vicko Radica) i Mate Bojić (Dalibor Karlovac). Nadzorni odbor činili su Marin Benzon, Robert Hartman, Tomislav Cvitanović,

ove sjednice gradonačelnik je uveo mogućnost slobodnih vijećničkih pitanja o aktualnim općinskim pitanjima.³⁷⁷⁹

O gradskom proračunu za 1941. raspravljalo se na šestoj sjednici održanoj krajem studenoga 1940.³⁷⁸⁰ Objašnjavajući izneseni prijedlog, Brkić je istaknuo kako je dužnost gradonačelnika prihvatio imajući na umu da se rad Gradske općine izvršava u duhu i načelima HSS-ova programa. Jednostavnije rečeno, princip socijalne pravde (nekoliko puta spomenut) označenim je važnijim od komunalne politike. To je značilo promjenu u dotadašnjem radu, pogotovo u pogleda odnosa prema splitskim selima kojima je obećana veća pozornost i ravnopravnost u odnosu na grad. Nakon što se osvrnuo i na uspješno riješen spor Gradske općine s njenim radnicima, o čemu se govorilo u poglavlju posvećenom komunistima, Brkić je posebno naglasio kako je u prethodnih šest mjeseci riješeno mnogo tehničkih pitanja, pogotovo u upravljanju ranije oštećenom gradskom imovinom (primjerice, uzimanju novca iz općinskih zaklada i fondova za pokrivanje aktualnih troškova) i saniranju nekih prethodnih dugova. U financijskom dijelu navedeno je kako gradsku općinu sputavaju dva velika tereta: općinski dug, koji je iznosio oko 54 milijuna dinara (21 % svih prihoda) i veliki materijalni rashodi. Bez obzira na sve prikazano, izdatci namijenjeni socijalnim potrebama povećani su. Sljedeća tablica pokazat će prijedlog proračuna za 1941., no kako bi se bolje uočilo razlike u odnosu na prethodnike iznijet će se i stavke proračuna za prethodnu proračunsku godinu 1939./1940.

Josip Gotovac i Andrija Dvornik. Vidi: „Nova uprava Električnih poduzeća“, *ND*, br. 133., 7. VI. 1940., 6.; „Vanredna skupština Električnih poduzeća“, *HG*, br. 133., 7. VI. 1940., 5.

³⁷⁷⁹ „Jednodušan izbor gradskih odbora u gradskom vijeću“, *HG*, br. 123., 27. V. 1940., 6.; „Sjednica općinskog vijeća u Splitu“, *ND*, br. 123., 27. V. 1940., 5.

³⁷⁸⁰ Uoči sjednice u *Novom dobu* se isticalo kako je ovo prvi proračun donijet na vrijeme jer je prema banovoj uredbi proračunska godina počinjala 1. siječnja 1941. Vidi: „Gradski proračun“, *ND*, br. 277., 22. XI. 1940., 6.

Tablica LXXXI.: proračun za 1939./1940. i 1941. ³⁷⁸¹

Naziv partije	1939./1940.	1941.
I. Lični rashodi		
1. Naknada predsjedniku općine	96 000	96 000
2. Prinadležnosti opć. službenika	5 411 937	6 493 405 (uključeni su i dodatci u iznosu od 275 000)
3. Dio troška za porez, osiguranje i penzijski prinos na beriva opć. službenika	187 369	247 257
4. Gradski vodovod	628 802	694 218
5. Gradska plinara	315 804	363 750
6. Penzije	810 690	1 362 741
7. Razni lični rashodi	630 901	1 180 454
II. Materijalni rashodi		
8. Opća upravna vlast	1 415 260	1 141 912
9. Lična i imovinska bezbjednost	1 866 186	1 654 270
10. Narodna prosvjeta	1 973 940	2 117 241
11. Financijska grana	8 924 964	7 524 238
12. Građevinska grana	2 869 721	2 670 120
13. Poljoprivreda i šumarstvo	606 300	460 750
14. Narodno zdravlje	3 759 302	3 525 002
15. Socijalno staranje/skrb	1 958 638	1 469 125
16. Trgovina, industrija, zanatstvo i turizam	312 450	222 135
17. Općinska privreda	655 602	452 400
18. Gradski vodovod	1 949 139	1 936 560
19. Gradska plinara	1 564 469	2 206 000
20. Razni troškovi za raspis i naplatu gradskih taksa i prireza	223 384	231 100
21. Opći kredit za nepredviđene i nedovoljno predviđene materijalne rashode	202 175	202 000
UKUPNO	36 263 033 prvotno; 34 028 108 zapravo	36 250 678

Kako je proračun za godinu 1939./1940. naposljetku ispao manji, moguće je da su razlike u predviđenome iznosu za 1941. bile još izraženije. U prvom redu uočava se povećanje stavke ličnih rashoda po svim točkama (s ukupnim iznosom od gotovo 2,5 milijuna dinara), a istovremeno smanjenje materijalnim rashodima. Posebno se ističe 1,5 milijun dinara smanjena točka „Financijska grana“, koja se odnosila na saniranje općinskih dugova. U raspravi je vijećnik Radovniković zatražio da se novac predviđen iz sedme točke razdijeli između gradskih

³⁷⁸¹ SVKST, M-611/IV e f, ZOV, VII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 4. VIII. 1939., Pres broj 252/39; VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 25. XI. 1940., Pov. br. 110/40

službenika, no tome se usprotivio Brkić objašnjenjem da se time ne provodi socijalna pravda. Što se tiče izdataka za socijalnu skrb, uočavamo poprilično manji iznos nego prijašnji prijedlog proračuna. Pravdajući predviđene iznose, gradonačelnik se pravdao da će se nezaposlenim radnicima isplaćivati potpora iz drugih stavaka proračuna.³⁷⁸²

Najviše od svega uočavamo poprilično povećanje iznosa namijenjenoga općinskim činovnicima na više od milijun dinara te dodatnih troškova u iznosu više od 60 000 dinara. Brkić je, naime, pri preuzimanju dužnosti činovnicima odlučio vratiti ranije dodatke „oduzete“ za vrijeme Kargotičeve uprave pa je u vezi s tim putovao u Zagreb i o tome raspravljao na sjednici Financijskog i Personalnog odbora.³⁷⁸³ Idućom je sjednicom odluka Gradskog vijeća s kraja 1933. o smanjenju prinadležnosti gradskih službenika stavljena izvan zakona, dok je istovremeno povećana prinadležnost.³⁷⁸⁴ Ovim su potezima, činovnici tako pobijedili u dugogodišnjem financijskom sukobu sa Splitskom općinom.

Na kraju ostaje osvrnuti se na sukobe unutar Vijeća, koji su se, paradoksalno, pojavili već na konstituirajućoj sjednici. Nakon Brkićevog programskog govora neplanirano je riječ uzeo drugi donaćelnik Marin Šegvić koji je u prethodno pripremljenoj izjavi u ime „sebe i svojih prijatelja“ izrazio „duboko žaljenje“ što sastav Vijeća ne odgovara „raspoloženju i željama onog našeg rodbuljivog građanstva“ koje je na izborima 1935. i 1938. „izvojevalo“ pobjedu hrvatskog naroda. Što skorašnji slobodni izbori, naglasio je, pokazat će pravo raspoloženje grada Splita i okolice, a pogotovo onih slojeva građanstva nedovoljno zastupanih u Vijeću, aludirajući time na radnike/komuniste. Brkić je Šegvićev postupak nazvao „nelojalnim“, a u pitanju slobodnih izbora naglasio je da će oni samo pokazati kako ovo Vijeće (HSS-ovo, op. M. B.) uživa najveće povjerenje građana. Drugi gradonačelnik Ferić tražio je uklanjanje nespornosti na što se Šegvić branio kako je samo želio istaknuti potrebu ulaska „dvojice od umjerenih radnika iz radničkih sindikata.“ Takvi navodi izazvali su reakciju Desimira Jakaše, istaknutog djelatnika u mjesnom HRS-u, koji je naglasio da „svaki čestiti hrvatski radnik“ ima mjesto u hrvatskom seljačkom pokretu.³⁷⁸⁵ Na čitavu su se situaciju osvrnuli u *Glasi Primorja* nazvavši Šegviće potez „čudnim.“ Navode o „nepotpunom“ Vijeću

³⁷⁸² SVKST, M-611/IV f, ZOV, VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 25. XI. 1940., Pov. br. 110/40

³⁷⁸³ Kada je Brkić preuzeo dužnost, činovnici su izrazili nadu da će im se ispraviti ranije nanesene nepravde kada su jedino njima sniženi dodatci u čitavoj državi. Vidi: „Načelnik dr Brkić među činovništvom“, *ND*, br. 115., 17. V. 1940., 6. Pogledaj i: „Gradska pitanja“, *ND*, br. 166., 16. VII. 1940., 6.; „Za povišenje beriva općinskih činovnika“, *HG*, br. 158., 6. VII. 1940., 5.; „Vraćanje ličnog dodatka opć. službenicima“, *HG*, br. 164., 13. VII. 1940., 5.; „Pitanje povratka ličnog dodatka općinskim namještenicima“, *HG*, br. 166., 16. VII. 1940., 5.

³⁷⁸⁴ SVKST, M-611/IV f, ZOV, VII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 7. XII. 1940., Pov. br. 117/40

³⁷⁸⁵ SVKST, M-611/IV f, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 12. V. 1940., Pov. br. 33

opravdali su upozorenjem da trenutačno nema nijednog vijećnika JRZ-a, ni bilo koje druge jugoslavenski orijentirane grupe u gradu.³⁷⁸⁶

Nesporazum je očito bio privremeno riješen jer na idućim sjednicama nalazimo na Šegvićevo ime, i dalje na dogradonačelničkoj dužnosti. Ipak, uoči sjednice posvećene proračunu za 1941. Šegvić je, uz potporu vijećnika Andrije Dvornika, predao ostavku na svoj položaj. Pismo objašnjenja upućeno Brkiću objavio je u *Novom dobu*. njim je podsjetio kako je na konstituirajućoj sjednici „izrazio bojazan“ da Vijeće neće odgovarati „velikim zadacima koje su pred njim, posebice u socijalnom planu.“ Kako su se ti strahovi po njemu ostvarili, odlučio je predati ostavku, „i dalje uvjeren da će jedino sveta načela oca hrvatske državne i nacionalne misli Ante Starevića i velikog sina ovog starodrevnog hrvatskog grada Ante Trumbića riješiti u punom opsegu vjekovne težnje napaćenog hrvatskog naroda za potpunom slobodom i istinskom socijalnom pravdom.“³⁷⁸⁷

Prilikom rasprave za usvajanje proračuna u 1941. Brkić je Šegvićev i Dvornikov potez držao socijalno nemotiviranim, iz razloga što sa Šegvićem on osobno, a ni ostali općinski odbori, nikada nisu ušli u sukob zbog socijalnog pitanja. Što se tiče pozivanja na Starčevića i Trumbića, Brkić je jasno istaknuo kako spomenuti hrvatski velikani pripadaju cjelokupnom hrvatskom narodu. Vijećnik Krstulović predložio je da Vijeće izjavi kako je Šegvićeva i Dvornika ostavka politički, a ne socijalno motivirana, iz razloga što njihovo mišljenje nije istovjetno stavu ostalih vijećnika organiziranih u HSS-u.³⁷⁸⁸

Postupak Gradske organizacija stranke, koja je isključila Šegvića i Dvornika, doveo je do unutarnjih sukobljavanja. Isključeni su po događajima pokušali tiskati svoj odgovor u dnevnom tisku, no kako im je to odbijeno, svoje su razmišljanje odlučili podijeliti posebnim letkom kojim su posebno napali Brkićev „nesocijalni stav da radna sirotinja gubi egzistenciju radi svog oprečnog mišljenja.“ Prema Šegviću i Dvorniku, iako suprotna mišljenja, takva skupina „već sutra postaje vjerojatno element nacionalne i socijalne obnove.“ Gradonačelnikovo „svojtanje“ Trumbića demantirano je ranijom (Trumbićevom) odlukom o Brkićevom isključenju iz HFSS-a početkom 1928., a ujedno je napadnuto i njegovo ponašanje za vrijeme diktature kada je, prema ovom letku, odbijao pravno zastupati osuđenike.³⁷⁸⁹

³⁷⁸⁶ „Nova općinska uprava u Splitu“, *Glas Primorja*, br. 11., 19. V. 1940., 4.

³⁷⁸⁷ „Ostavka donaćelnika Splita“, *ND*, br. 273., 18. XI. 1940., 6.

³⁷⁸⁸ SVKST, M-611/IV f, ZOV, VI. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 25. XI. 1940., Pov. br. 110/40

³⁷⁸⁹ HR-DAS-Okružni sud u Splitu (Starojugoslavenska vlast 1918.-1941.), Kutija br. 16/XXX, 9 Momir Jozić i Kređimir Španje, letak: *Zašto je došlo do ostavke u Općinskom vijeću grada Splita? Odgovor Marina Šegvića i Andrije Dvornika*, Sig. Kzp. 1174/40

Ostali vijećnici nisu se isticali svojim nekakvim posebnim opozicijskim stavom. Vidjeli smo kako je Brkić više puta apelirao na potrebu sloge te je pojedine točke raspravljanja, kao izvore mogućih sukoba, skidao s dnevnog reda ako bi osjetio moguća sukobljavanja. Uočava se i kako je Jakov Dvornik ponekad na sjednicama tražio dodatna objašnjenja Gradske uprave, no nipošto ga se ne može svrstati u opoziciju, te kako je Marin Kljaković izjavio kako ne želi postaviti prijedlog jer zna da to nema smisla.³⁷⁹⁰

Djelovanje Vijeća također je izazivalo manja nezadovoljstva i kod drugih članova. Petar Senjanović, primjerice, prilikom rasprave oko novog regulacijskog plana, putem tiska nije otvoreno kritizirao samoga Brkića, već dotadašnji način rada samoga Vijeća i simboličku ulogu raznih općinskih odbora koji nisu ispunjavali svoju dužnost. Posebno je istaknuo da u Vijeću ne smije vladati atmosfera da se slobodno ne postavljaju pitanja, kao u Kljakovićevom slučaju.³⁷⁹¹ Senjanovićev potez poslužio je *Narodnom listu* da pokaže kako pojedina pitanja treba rješavati „od naroda izabrano Općinsko vijeće“, a izostanak rasprave o ovom pitanju ovom je glasilu bio dokaz kako Vijeće ne zanimaju prave potrebe grada.³⁷⁹²

6.5. Zaključak

Administrativno gledajući, formiranjem Banovine Hrvatske Split je izgubio dotadašnju titulu centra Primorske banovine, no postao je središte Ispostave banske vlasti koja do izbivanja Drugog svjetskog rata ipak nije imala veću samostalnost u odlučivanju na odnosu na bansku vlast u Zagrebu. Titula „najjugoslavenskijega grada“ u potpunosti je postala nepoželjna, kao i njene dotadašnje pristaše, često i proganjane u novim okolnostima. Nova situacija i isticanje hrvatstva Splita uočila se i na simboličkoj razini što su mnoga udruženja u svojim nazivima upadljivo sada nosila hrvatsko ime.

Vodeću ulogu u političkom životu imala je HSS koja je, uz vodeći mjesni tisak na raspolaganju, kontrolirala Gradsku upravu, prvo neslužbeno preko tzv. Savjetodavnog organa splitske općine (zapravo nadležnom tadašnjem gradskom povjereniku Stjepanu Spalatinu), a potom i otvoreno dolaskom istaknutog djelatnika Josipa Brkića na mjestu gradonačelnika. U

³⁷⁹⁰ SVKST, M-611/IV f, ZOV, II. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 26. V. 1940., Pov. br. 43/40; III. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 19. VI. 1940., pov. br. 55/40; IV. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 28. VI. 1940., pov. br. 62/40

³⁷⁹¹ „Trikovi i kamuflaža u novom regulacijom planu Splita“, *ND*, br. 158., 6. VII. 1940., 9.-11.

³⁷⁹² „Trikovi i kamuflaža u novom regulacionom planu grada Splita“, *Narodni list*, br. 27., 11. VII. 1940., 3.; „Još o regulacionom planu grada Splita“, *Narodni list*, br. 30., 1. VIII. 1940., 3.; „Ni nakon iscrpljenog dnevnog reda“, *Narodni list*, br. 32., 15. VIII. 1940., 3.

svojem se djelovanju HSS u obračunu s političkim protivnicima ponekad koristila istim metodama koje je ranije i sama doživljavala. S druge strane, stranku su istovremeno potresale unutarnje borbe koje su joj onemogućavale iskorištavanje svih mogućnosti, a na ruku joj nije išlo što je o istima javnost lako saznavala.

Ostale legalne stranke, SDS, JNS i JRZ u jednu su ruku životarile u svome djelovanju, dok je od ilegalnih grupacija zapaženo djelovanje hrvatskih nacionalista i komunista. Uspon potonjih, ogledan i u nizu štrajkova, nastao i kao posljedica sukoba između Ispostave i splitskog redarstva. Uopće, već otprije nepovoljno stanje u splitskoj policiji sada se dodatno potencirao pa su, kako bi se suzbili neredi, na ispomoć dolazili i pripadnici drugih organa vlasti, primjerice žandarmerije. Iako je uspjeh postignut, autoritet splitske policije bio je još dodatno narušen. U takvim okolnostima grad Split dočekao je početak izbijanja Drugog svjetskog rata na tlu Kraljevine Jugoslavije.

7. Ključna pitanja međuratnog Splita

Usko povezana uz političku povijest, tijekom međuratnog razdoblja pojavila su se i pojedina gospodarska, kulturna i čisto lokalna pitanja koja su kočila daljnji napredak grada. Naime, zagovornici integralnog jugoslavenstva, a i mnogi drugi, očekivali su da će Split ulaskom u jugoslavensku zajednicu 1918., i to kao navodno „najjugoslavenskiji grad“, ubrzo doživjeti snažan razvoj, postati trgovački emporij te steći titulu „jugoslavenskog Hamburga.“³⁸²⁵

Primjerice, na konferenciji sazvanoj povodom pitanja izgradnje novih željezničkih pruga u Kraljevini SHS održanoj sredinom 1920. rasprava je krenula u smjeru koja će od postojećih ili novosagrađenih luka imati ulogu glavne izvozne luke države. Oto Frangeš iz Hrvatskog gospodarskog društva iz Zagreba tada je rekao sljedeću misao: „Ako Split željeznicom (op. M. B.) vežemo sa svijetom, onda ćete tek vidjeti, koliko će to biti dobra luka (op. M. B.).“³⁸²⁶ Frangešove riječi pokazuju kakvo je očekivanje vladalo u prvom godinama nove države, a da ono nije napušteno ni u kasnijem razdoblju svjedoči nam govor urednika *Novoga doba* Vinka Kisića na predizbornom skupu koalicijskog Građanskog bloka 1926. Dotočni je tada istaknuo da Split, „najveća luka i najprirodnije izlazište na more“, ima potencijal postati „jednoga dana i velika luka na istočnom Jadranu“ te time „ući u red poznatijih emporija na Sredozemnom moru.“ S tim na umu naglasio je da „oni“ (čime je ciljao na svoje glasilo i Općinsku upravu/Vijeće, op. M. B.) već godinama pokušavaju uvjeriti vladajuće da sve učinjeno za Split istovremeno koristi i državi.³⁸²⁷

Sam Tartaglia također je isticao kako Split kao centar istočnojadranske obale s bogatim zaleđem, uz prikladnu prometnu povezanost, ima pretpostavke postati „jedan trgovački emporij.“³⁸²⁸ I „službeno“ djelo pod autorom Krunoslavom Begom *Grad Split i njegova općina*, nastalo 1927. na više je mjesta isticalo povoljan geografski položaj grada, raniju trgovačku ulogu i otvorenost prema stjecanju titule buduće glavne državne luke.³⁸²⁹ Važnost Splita isticala se i tijekom 1930-ih pa je prije Stojadinovićeve posjete Splitu u prvoj polovici 1938. Marin Ferić, predsjednik mjesne Trgovačko industrijske komore, govorio o Splitu kao „najvažnijoj

³⁸²⁵ Bogdan Radica navodi: „Iako je pod Austrijom Split bio zanemaren grad, radi svoje nacionalne agresivnosti, Splićani su svejedno stvorili osjećaj takve superiornosti ispred svih ostalih gradova, da su se smatrali glavnim gradom ne samo hrvatskog, nego i cijeloga Jadrana.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti...*,75.

³⁸²⁶ SVKST, APS, M-131/2 A, „Stenografski zapisnik sednica konferencije za proučavanje pitanja o podizanju novih željezničkih pruga u K SHS“, održanih od 3. do 7. maja 1920. u Beogradu

³⁸²⁷ SVKST, AIT, M-681/18.4A Blok seljaka i građana, a), Veliki zbor Bloka seljaka i građana: Govor načelnika dr. Iva Tartaglie (izbori 1926., op M. B.)

³⁸²⁸ SVKST, AIT, M-681/9.2 Splitske luke, Split i njegovo značenje u budućnosti, Ivo Tartaglia, 15. VI. 1925.

³⁸²⁹ K. BEGO, *Grad Split i njegova općina*

točci našeg Primorja“ koji nije ostvario što je trebao iz razloga što su ga predstavljali neadekvatni predstavnici naroda.³⁸³⁰

Ovih nekoliko primjera samo nam pokazuju kako se tijekom čitavog međuratnog razdoblja očekivao snažni procvat Splita. Postavlja se pitanje: kakvi su problemi stajali pred Splitom u ostvarivanju ovakvog napretka? Po mišljenju autora ovoga rada sedam je ključnih pitanja koji su „morili“ grad Split tijekom ovoga međuratnoga razdoblja: a) pokušaj odcjepljenja Solina i Vranjica od Splitske općine; b) odnos između Splitske općine i anonimnog društva za cement „Split“; c) Unska pruga; d) izgradnja nove luke; e) status splitskog kazališta; f) stambena kriza te g) odnosi s (mjesnim) Talijanima. Kako se spomenuta pitanja, izuzev splitskog kazališta, nisu riješila, s time da su neka bila nerješiva poput odnosa s Talijanima, u mjesnome *Jadranskome dnevniku* pesimistički se isticalo kako je gradu „suđeno da mu se ne da ono neophodno nužno za njegov napredak“, pri čemu je krivnju viđena i u izostanku sloge kod Splitskana.³⁸³¹ S druge strane, u *Novome dobu* govorilo se o Splitu kao „najnesretnijem gradu“ po pitanju javne građevne djelatnosti.³⁸³² Oštrije od navedenih u *Hrvatskome glasniku* naglašavala se nepravda i dvadesetogodišnja krađa prema gradu.³⁸³³

Ključna pitanja međuratnog Splita mogli bismo svrstati u četiri skupine pri čemu bi u prvu skupinu spadala (djelomično povezana) pitanja čisto lokalnog značaja; pokušaj odcjepljenja Solina i Vranjica od Splitske općine te odnos Općine s tvornicom „Split“; drugu skupinu kao česti problem primorskih gradova činio bi samo odnos stanovnika gradova i njene uprave s (mjesnim) Talijanima; trećoj skupini pripadala bi stambena kriza kao širi problem unutar države; a posljednju, četvrtu skupinu, činila bi pitanja nastala politikom državne vlasti (izgradnje Unske pruge i nove gradske luke te pitanje kazališta).

Trebamo naglasiti da je nekoliko ovih pitanja (Unska pruga, nova gradska luka i stambena kriza) usko vezano uz djelovanje Petra Senjanovića³⁸³⁴, istaknutog splitskog arhitekta. Senjanović se, naime, u svojem javnom djelovanju oštro protivio režimskoj „politici mrvica“ zagovarajući pravilno rješavanje pitanja, ako je potrebno i nauštrb postojećih, nekad i

³⁸³⁰ „Predstavnici Trg. ind. komore kod predsjednika vlade“, *ND*, br. 76., 31. III. 1938., 3.; „Za našu obalu“, *JD*, br. 76., 31. III. 1938., 3.

³⁸³¹ „Gradnja nove splitske luke“, *JD*, br. 56., 8. III. 1937., 6.; „Kada će konačno biti uređena Wilsonova obala?“, *JD*, br. 240., 14. X. 1937., 6.

³⁸³² „Gradnja nove splitske luke“, *JD*, br. 56., 8. III. 1937., 6.; „Kad će se početi kopati temelji banske palače?“, *ND*, br. 298., 28. XII. 1937., 5.; „Kada će konačno biti uređena Wilsonova obala?“, *JD*, br. 240., 14. X. 1937., 6.

³⁸³³ „Jedan dio spliskih reparacija“, *HG*, br. 58., 9. III. 1939., 6.

³⁸³⁴ U brošuri *Što čeka novu Općinsku Upravu u Splitu?* Senjanović je ključnim problemima označio Unsku prugu i novu tranzitnu luku.

pokrenutih, ali djelomično riješenih pitanja. Senjanović se, dakle, zalagao isključivo za izgradnje Unske pruge (a ne dovršenje Ličke) te nove gradske luke (a ne proširenju postojeće).

Ipak, rješavanje ključnih pitanja međuratnog Splita (ako su se rješenja uopće nazirala) odgodio je dolazak Drugog svjetskog rata na tlu Kraljevine Jugoslavije. Prilikom prikaza svakog od navedenih pitanja pretežito ćemo se koncentrirati na njegovu političku značajku, nastojeći ne ulaziti dublje u gospodarska, socijalna ili druga pitanja jer bi se o svakome od ovih pitanja moglo detaljnije pisati i obrađivati, naročito o posljednjem pitanju – odnosu s (mjesnim) Talijanima.

Uz sedam navedenih, Split su opterećivala i četiri manja pitanja³⁸³⁵: gradnja nove poštanske zgrade i otvaranje njene podružnice, izgradnja i smještaj banske palače, pitanje splitske bolnice i gradnja pravoslavne crkve.³⁸³⁶ O prvom od njih, potrebi izgradnje poštanske zgrade, splitski tisak često je upozoravao te govorio o desetak godina neriješenom problemu, pogotovo nakon što bi se nadležni ministri složili s potrebom rješenja toga pitanja.³⁸³⁷ Postavljanje temelja zgrade u drugoj polovici 1936. tadašnjem je gradonačelniku Kargotiću³⁸³⁸ bilo dokaz „privrednoga značaja grada u ovoj nacionalnoj državi.“³⁸³⁹ S vremenom su lokalni građevinari Stojadinoviću naglašavali potrebu što hitnijeg dovršenja izgradnje institucije.³⁸⁴⁰ Paradoksalno, glavna pošta u Splitu otvorena je neposredno po stvaranju Banovine Hrvatske.³⁸⁴¹

Smještaj banske palače također je bio predmetom rasprave, pogotovo oko pitanja u čijem je vlasništvu ona bila, banovinskom ili državnom. Kada je u javnost objavljivana vijest da je ovo drugo bilo u pitanju, krivac je nađen u tadašnjem banu Jablanoviću, koji se pravdao

³⁸³⁵ U JNS-ovom *Narodnom listu* među dva kulturna problema Splita stavljeni su gradski arhiv i gradska knjižnica. Vidi: „Dva kulturna problema u Splitu“, *Narodni list*, br. 16., 25. IV. 1940., 8.

³⁸³⁶ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 343.-344., 363.-364.; S. PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita...*, 100.-108., 127.-136.; D. TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu*, 63.-65.

³⁸³⁷ „Pitanje izgradnje nove poštanske zgrade“, *ND*, br. 74., 16. III. 1929., 4.; „Oko pitanja izgradnje nove banovinske palače“, *ND*, br. 207., 5. IX. 1931. Subotnji prilog 1.; „Hitna izgradnja nove pošte u Splitu postulat državne štednje“, *ND*, br. 195., 22. VIII. 1931., 5.; „Za gradnju zgrade poštanskog ureda i direkcije pošta u Splitu“, *JD*, br. 238., 11. X. 1935., 5.; „Pitanje nove poštanske zgrade u Splitu“, *ND*, br. 11., 15. I. 1936., 3.

³⁸³⁸ Početkom iste godine na Kargotićevu je inicijativu Vijeće jednoglasno prihvatilo zahtjev za sklapanjem zajma s ciljem izgradnje zgrade za Direkciju pošta. Vidi: SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106

³⁸³⁹ „Temeljni kamenac nove poštanske zgrade u Splitu“, *ND*, br. 281., 30. XI. 1936., 3., 6.

³⁸⁴⁰ SR-AJ-37, ZMS, 40-280, Marin Marasović Milanu Stojadinoviću, 19. VIII. 1938. S druge strane, Vinko Brajević je Senjanoviću naglasio da će Stojadinovićev stav oko ovoga pitanja pokazati je li riječ o konkretnom prijedlogu ili samo o „blefu.“ Vidi: SVKST, APS, M 127/4, A, Pismo don Vinka Brajevića Brajević P. Senjanoviću, 17. VI. 1938.

³⁸⁴¹ Izgradnju je prema pisanju mjesnoga tiska odgodio cementni štrajk održan u prvoj polovici 1937. Vidi: „Izgradnja zgrade glavne pošte u Splitu“, *ND*, br. 109., 12. V. 1937., 6.; „Izgradnja nove poštanske zgrade u Splitu“, *ND*, br. 196., 22. VIII. 1936., 6.; „Jutros je otvorena glavna pošta“, *ND*, br. 201., 28. VIII. 1939., 6.

da je jedino važno bilo podignuti samu zgradu.³⁸⁴² Pitanje splitske bolnice također se protezalo u međuratnom razdoblju, bez obzira je li bilo govora o izgradnji nove zgrade ili dogradnji postojeće.³⁸⁴³

Naposljetku nam ostaje pitanje izgradnje pravoslavne crkve³⁸⁴⁴ koje se sporadično javljalo u izvorima i tisku pa se ne možemo složiti s tvrdnjama da je riječ bila o „najvećem političkom i vjerskom problemu Splita“³⁸⁴⁵ Ponekad su istaknutiji eksponenti režima isticali potrebu izgradnje crkve zbog prestiža grada. Tako je nepotpisani autor članka „Problem pravoslavne bogomolje“ objavljen sredinom 1931. u šibenskom listu *Glas* krivce za izostanak dotadašnje izgradnje vidio u splitskim mjesnim faktorima, no izrazio je nadu da će svi nadležni faktori (Uresno povjerenstvo, Konzervatorski ured i Općinska uprava na čelu s Račićem, „čovjekom širokih vidika i priznate političke taktičnosti“), znati stvar privesti kraju. Prema Masovčiću upravo je Uroš Desnica bio autor ovog anonimnog članka.³⁸⁴⁶

Desniččin članak bio je smišljena taktika pravljenja pritiska na mjesne vlasti, kako općinske, tako i crkvene, da se prihvate zahtjevi Srpske pravoslavne crkve u Splitu oko zemljišta na kojem bi se izgradio pravoslavni hram, nakon čega bi se središte episkopije preselilo iz Šibenika u Split.³⁸⁴⁷ Već je otprije trajala zavrzlama oko mjesta na kojemu bi se izgradio pravoslavni hram, ali i katolička katedrala, pa je članak izašao upravo kada su propali direktni pregovori između katoličke i pravoslavne Crkve u Splitu, te nakon što je općina izričito odbila da se za gradnju hrama ustupi zatražena lokacija. Kako pišu Đonlić i Dukić, na intervenciju Srpske pravoslavne crkve u spor se umiješala i država koja je problem naposljetku razriješila tako što je bez natječaja i javne rasprave, a uz neznatan iznos i suprotstavljanje Općinske uprave, Srpskoj pravoslavnoj crkvi udijelila zemljište za gradnju crkve³⁸⁴⁸, kod jedne

³⁸⁴² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 29., Oko pitanja banske palače u Splitu, Josip Jablanović za Mirka Buića, 26. V. 1939., Mirko Buić za Josipa Jablanovića, 1. VI. 1939.; br. svežnja 218., Ivo Tartaglia za Iliju Jakovljevića, 26. V. 1939.; D. TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu*, 66.-70., 97.-100.

³⁸⁴³ „Za hitno dovršenje paviljona bolnice“, *HG*, br. 79., 4. IV. 1940., 6.; „Zašto se ne gradi splitska bolnica“, *ND*, br. 191., 14. VIII. 1940., 5.; „Zajam od 16 i po milijuna dinara za bolnicu utrošit će se u jednoj godini“, *HG*, br. 243., 14. X. 1940., 5.

³⁸⁴⁴ Srpska pravoslavna parohija u Splitu osnovana je 1925. Vidi: Goran MLADINEO, „Primjer vjerskog pragmatizma: prijelaz viških težaka na pravoslavnu vjeru između dva svjetska rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40/2008., 237.

³⁸⁴⁵ Tomislav ĐONLIĆ – Josip DUKIĆ, „Prijepori oko zemljišta za gradnju katoličke katedrale i pravoslavnog hrama sv. Save u Splitu 1920-ih i 1930-ih godina“, *Crkva u svijetu*, 48/2013., br. 2., 209.-235.

³⁸⁴⁶ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 314., 27. VII. 1931.

³⁸⁴⁷ U Splitu je tijekom 1930-ih prema pisanju tiska živjelo oko 2 000 pravoslavnih vjernika. Vidi: „Pitanje gradnje pravoslavne crkve u Splitu“, *ND*, br. 114., 17. V. 1933., 3.

³⁸⁴⁸ Posvećene temeljnog kamena izvršeno je sredinom 1939. Vidi: „Osvećenje temeljnog kamena pravoslavne crkve Sv. Save u Splitu“, *Država*, br. 18., 12. V. 1939., 3.; D. TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu*, 82.-83.

zgrade nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Marije de Taurello.³⁸⁴⁹ Zdravka Jelaska Marijan također navodi da se na „simboličnoj razini veličinom crkve i istaknutošću njezina položaja u starom dijelu grada vjerojatno trebalo pravoslavlju dati veću važnost nego što ga je stvarno imalo u gradu.“³⁸⁵⁰ Time je ovo pitanje bilo riješeno u međuratnom splitskom razdoblju, no samo je produbilo nezadovoljstvo u gradu.

7. 1. Pokušaj odcjepljenja Solin i Vranjica od splitske općine

Ključno pitanje koje se bavi pokušajem odcjepljenja Solina i Vranjica³⁸⁵¹ od Splitske općine odnosi se i na razmatranje odnosa između grada Splita i ostalih sela splitske općine - Stobreča, Kamena, Žrnovnice, Slatina, Mravinaca, Kučina, Solina te Vranjica. Budući da se pokret za odcjepljenjem pojavio samo u posljednja dva sela, možemo postaviti sljedeća tri pitanja: a) je li nezadovoljstvo vladalo u ostalim selima Splitske općine, no zbog nedostatka jačeg djelovanja lokalnih vođa nikada nije eskaliralo u ovakvom opsegu? b) u vezi s time, je li pokret za odcjepljenjem nastao kao posljedica ambicija lokalnih vođa koji su na ovaj način namjeravali preuzeti upravu u svoje ruke? c) jesu li objektivni razlozi, čime se misli na prihode koje su Solin i Vranjic dobivali od rada tvornicama cemenata podignutima na njihovom području, stvorili pokret za odcjepljenjem? Ovo potpoglavlje pokazat će da sva tri razloga možemo uzeti u obzir prilikom proučavanja ovoga ključnoga pitanja, isključivo nastalog posljedicom lokalne politike.

Tražeci uzroke koji su doveli do ovog pokreta, moramo se vratiti na desetogodišnje djelovanje splitskog gradonačelnika Ive Tartaglie. U poglavlju koje se bavilo djelovanjem splitskog Općinskog vijeća u razdoblju 1918. - 1926. vidjeli smo da su splitska sela prve godine dobivala gotovo 9 % godišnjeg iznosa proračuna, no da se s vremenom taj iznos smanjio i na manje od 3 %.³⁸⁵² Tartaglia je niska izdvajanja namijenjena splitskih selima pravdao niskim prihodima sela i njihovim neodgovarajućim predstavnicima.³⁸⁵³ Bez obzira na konkretne podatke, Tartaglia je držao kako je on sam za splitska sela učinio više od svojih prethodnika,

³⁸⁴⁹ Autori također donose podatak da je splitska parohija osnovana 1922. T. ĐONLIĆ – J. DUKIĆ, „Prijeperi oko zemljišta...“, 209.-235.

³⁸⁵⁰ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 148.

³⁸⁵¹ O ovome pitanju vidi i u: Marko MATIJEVIĆ - Mladen DOMAZET, *Solinska svakodnevnica u osvit novoga doba*, Solin, 2006., 70.-72.

³⁸⁵² SVKST, M-611/II b c d g h, ZOV, II. redovita sjednica, 22. I. 1919., br. 250; XIX. redovita sjednica, 18. XII. 1920., br. 5883/11; XXV. redovita sjednica, 25. XI. 1921., br. 5563/7; XXXI. redovita sjednica, 29. XI. 1921., br. 6271/11; XLIII. redovita sjednica, 26. XI. 1924., br. 7669/5; XLII. redovita sjednica, 7. XII. 1925., br. 10.567/18.

³⁸⁵³ SVKST, M-611/II d g, XXV. redovita sjednica, 25. XI. 1921., br. 5563/7; XLII. redovita sjednica, 26. IX. 1924., br. 1460/3

što su mu navodno i sami seljaci priznavali.³⁸⁵⁴ U predizbornom letku objavljenom za vrijeme općinskih izbora 1926. među „110 uspjeha svoje vlasti“ naveo je za svako selo posebno napravljene radove. U slučaju Solina navela se razdioba solinskoga blata,³⁸⁵⁵ izgradnja vodovodne mreže za opskrbu sela vodom, elektrifikacija, rekonstrukcija škole u Rupotinama, nabava zemljišta za nove škole, izgradnja raznih puteva i pošumljavanje. Za Vranjic su, pak, navedeni pregradnja zgrada za školu, elektrifikacija, javni nužnik, uređenje južne i zapadne obale te ponovno izgradnja raznih puteva.³⁸⁵⁶

Uoči raspisivanja općinskih izbora 1928. seljaci Solina i Vranjica uputili su posebnu rezoluciju kojom su zatražili odcjepljenje od splitske općine i uspostavu vlastite općine. Solinski predstavnici ponovili su ove zahtjeve na organiziranoj seoskoj skupštini, no za ispunjenje zahtjeva postojale su dvije prepreke: Solin i Vranjic morali su dokazati da sami sebe mogu uzdržavati, a konačnu odluku trebalo je donijeti Općinsko vijeće. Dok se u *Novom dobu* iskazivalo čuđenje što, unatoč „ogromnom napretku“ pod Tartagliinom upravom, dolazi do želje za odcjepljenjem, u *Jadranskoj* je pošti osoba potpisana kao „Solinjanin“, a očito je riječ bila o nekim iz vodećih članova separatističkog pokreta, Tartaglii spočitnuo nedovoljnu posvećenost splitskim selima. Štoviše, u slučaju njegova (Tartagliina) reizbora, zaprijetilo se da će Solin i Vranjic nastaviti s čitavom akcijom odvajanja.³⁸⁵⁷

Događaji su utjecali i na ponašanje ostalih stranaka pa je SDS, primjerice, u svojem komunalnom programu istaknula potrebu boljem sporazuma između grada i sela koji su činili splitsku općinu.³⁸⁵⁸ Uočljivo je što su se na izborima pojavile Solinska seljačka i Solinska

³⁸⁵⁴ SVKST, AIT, M-681/18.3A, Tartaglia, Ivo, [2] c) 1. Stanovnici Žrnovnice Tartaglii su, primjerice, 1928. u znak brige za selo postavili spomen-ploču, iako su na općinskim izborima održanima krajem iste godine njegovoj listi udijelili 16 % glasova, a HSS-u 54 %. Vidi: „Spomen-ploča načelniku dr. Tartaglii“, *ND*, br. 11., 14. I. 1928., 4.; „Rezultat Općinskih izbora u Splitu“, *ND*, br. 294., 19. XI. 1928., 2.

³⁸⁵⁵ Do razdiobe je došlo 1920. nakon što su glavari sela silom htjeli podijeliti solinsko blato zbog izostanka povjerenja u općinsku upravu koja se nije brinula „ni za najelementarnije potrebe sela.“ Općinsko vijeće većinom glasova omogućilo je podjelu kojoj se protivio Senjanović pa je (uoči sjednice) nepotpisanim člankom u *Novom dobu* upozoravao na buduće probleme u izgradnji splitske luke i željeznice, a nakon odluke bezuspješno je uložio žalbu Zemaljskom odboru. Vidi: SVKST, AIT, M-681/15.3, Solinsko blato, Kotarsko poglavarstvo Split za Općinskog prisjednika Split, 9. IX. 1920., br. 21177, Ad. Br. 4439; Zemaljski odbor za Dalmaciju Općinskom upraviteljstvu Split, 13. XII. 1920., br. 6309; SVKST, M-611/II c, ZOV, XVII. redovita sjednica, 21. IX. 1920.; br. 3524/7; „Razdioba solinskog Blata“, *ND*, br. 208., 15. IX. 1920., 2.-3.

³⁸⁵⁶ SVKST, AIT, M-681/18.4A Blok seljaka i građana, a), Veliki zbor Bloka seljaka i građana, radnje izvedene od Općine Splitske za načelnikovanja dr Iva Tartaglie.

³⁸⁵⁷ „Za otcijepljenje od općine Splita“, *ND*, br. 190., 9. VIII. 1928., 6.; „Jučerašnja seoska skupština u Solinu“, *ND*, br. 216., 3. IX. 1928., 3.; „Naša komunalna politika: povodom pitanja otcijepljenja Solina – Vranjica od splitske luke“, *ND*, br. 219., 6. IX. 1928., 3.; „Za nove ljude u općini“, *JP*, br. 208., 8. IX. 1928., 3.; „Još o Solinskom pitanju: odgovor Solinanjinu u *Jadranskoj Pošti*“, *ND*, br. 224., 10. IX. 1928., 1.; „Odgovor seljaka uglednom građaninu u *Novom Dobu*“, *JP*, br. 214., 15. IX. 1928., 3.; „Posljednja o Solinskom pitanju“, *ND*, br. 233., 19. IX. 1928., 5.

³⁸⁵⁸ Prilog; „Proglas SDS“, *JP*, br. 261., 10. XI. 1928., 4.; „Uoči izbora“, *JP*, br. 267., 17. XI. 1928., 3.

nezavisna lista, a epilog svega bila je uspostava općinske vlasti bez Ive Taraglie. Novi gradonačelnik Berković u nastupnom je govoru istaknuo i kako nova uprava „neće zaboraviti“ potrebe splitskih sela.³⁸⁵⁹ Time je pokret za odcjepljenjem privremeno zamro.

Uspostavom diktature došlo je do promjene u sastavu Općinske uprave i Općinskoga vijeća. Među (novim) vijećnicima nalazili su se Solinjani Ivan Gašpić i bivši HSS-ov vijećnik Blaž Katić, kojega bismo mogli nazvati glavnim političarom Solina u ovome razdoblju.³⁸⁶⁰ Iako nigdje nisam naišao na konkretan dokaz, vjerujem da je šestosiječanjski režim Katić najviše prihvatio ne iz ideoloških razloga, već kako bi svojim djelovanjem pomagao razvoju Solina. S tim na umu, na sjednicama Općinskog vijeća gotovo uvijek nalazimo njegovo ime u svim pitanjima vezanima uz ovaj i dalje pripadajući dio Splitske općine.³⁸⁶¹ U svojim je istupima Katić upozoravao da je Solin sa svojim prometnim vezama predgrađe Splita³⁸⁶² i da je njegov napredak ujedno i napredak grada. Gradonačelnik Račić branio se da su on i Općinska uprava svjesni potreba Solina³⁸⁶³, pogotovo s obzirom na interese budućeg Splita, te da će Uprava nastojati poklanjati jednaku pozornost Splitu i Solinu, ali i da zauzvrat od Solinjana očekuje „izlazak u susret.“³⁸⁶⁴

Katić je nezadovoljan prijedlogom proračuna za 1930.³⁸⁶⁵ tražio hitne izmjene u korist Solina (izgradnja klaonice, škole i ostalih stvari), zaprijetivši da u suprotnome neće glasovati za njega.³⁸⁶⁶ Nezadovoljstvo je dodatno povećano sa sjednice održane na kraju 1932. kada je u napadima ostalih vijećnika na gradonačelnika Katić kritizirao odnos prema Solinu pri čemu je istaknuo kako „odlomak Solin“, koji je davao milijune od uvoza i izvoza, nije kriv za financijsko stanje općine.³⁸⁶⁷

³⁸⁵⁹ „Prva sjednica novoga Općinskoga Vijeća“, *ND*, br. 301., 26. XI. 1928., 2.-3.

³⁸⁶⁰ Karikatura u listu *Štandarac* tako pokazuje Katića, navedenog kao „prvog načelnika općine Solin-Vranjic“, kako ručnom pilom „odvaja“ ova sela od grada Splita. Vidi: M MATIJEVIĆ - M. DOMAZET, *Solinska svakodnevnica...*, 71.

³⁸⁶¹ SVKST, M-611/III c, ZOV, XIV. redovita sjednica, 15. XI. 1930., br. 5163/13; „Sjednica Opć. Vijeća“, *ND*, br. 267., 17. XI. 1930., 3.

³⁸⁶² U vezi s ovim zanimljiv je članak objavljen s kraja 1929. u *Jadranskoj pošti* kako bi Solin ušao u sastav Splita i postao njegovo predgrađe čim bi dobio garancije redovitih investicija. Vidi: „Solun kao predgrađe grada Splita“, *JP*, br. 259., 6. XI. 1929., 3.

³⁸⁶³ Kao dio propagande u *Jadranskoj je pošti* u prvoj polovici 1931. objavljen popis napravljenih radova za sela splitske općine. Tom prigodom za Solin je rečeno da će u roku od nekoliko godina biti ispunjene sve njegove potrebe. Vidi: „Unapredjenje odlomaka splitske općine“, *JP*, br. 48., 27. II. 1931., 4.

³⁸⁶⁴ SVKST, M-611/III b, ZOV, V. redovita sjednica, 26. VII. 1929., br. 7363/7

³⁸⁶⁵ Ironično je što je tada u *Novom dobu* objavljeno kako će općinska uprava u obzir uzeti potrebe splitskih sela kako bi vladala međusobna harmonija. Vidi: „Potrebe odlomaka splitske općine“, *ND*, br. 222., 24. IX. 1930., 5.

³⁸⁶⁶ „Izglasani opć. predračun za 1930. godinu“, *JP*, br. 154., 5. VII. 1930., 4.

³⁸⁶⁷ SVKST, M-611/III e, ZOV, XXXVI. redovita sjednica, 28. X. 1932., Pres. br. 1514; „Pitanje Općinskoga Vodovoda pred Vijećem“, *ND*, br. 253., 29. X. 1932., 4.-5.

Vrhunac je dosegnut na dvama sjednicama održanima u travnju 1933. Na prvoj je od njih Katić pročitao prijedlog o odvajanju Solina i Vranjica iz splitske općine pa je u obrazloženju podsjetio na zakonski sazvan Seoski zbor solinskog odlomka iz rujna 1928., koji je (sa samo jednim protivnim glasom) podržao ovaj prijedlog. Tijekom posljednje četiri godine, nastavio je, Općinska uprava nije donijela na uvid zaključak Seoskog zbora Vijeću pa je ova odluka postala važeća, pogotovo zbog nadolazećeg Zakona o gradovima.³⁸⁶⁸ Zatražio je, stoga, da na idućoj sjednici Općinska uprava i služeno pred Vijeće iznese zahtjev za odcjepljenjem i stvaranjem zasebne općine.³⁸⁶⁹

Time je posljednja sjednica pod Račićevim vodstvom obilježena upravo ovim pitanjem. Račić je i ovo pitanje, poput svih ostalih problematičnih, pokušao riješiti odgađanjem pa je ponavljao fraze o „krupnom pitanju koje zasijeca u bitne interese cjelokupne općinske zajednice“, odnosno kako pitanje treba „zrelo i temeljito proučiti s pravne administrativne strane.“ Ipak, pri objašnjenju naveo je bitan podatak kako prije odluke, a prema Pravilniku razdiobe općine, do odcjepljenja može doći samo ako svaka od razdijeljenih općina ima dovoljna sredstva za uzdržavanje, što se trebalo izvršiti provjerom prihoda Solina i Vranjica u posljednjih pet godina. Nezadovoljan objašnjenjem i ranijom odlukom Vijeća oko izbora liječnika namijenjenog Solinu i Vranjicu, intenzivnije se u raspravu uključio vijećnik Gašpić koji je tvrdio da odcjepljenje želi „ogromna većina“ (po Katićevim riječima u nastavku sjednice 87 % Solinjana i 83 % Vranjičana), napose zbog odnosa Općinske uprave/Vijeća prema interesima Solina i Vranjica, odnosno njihovog konstantnog zakidanja. Gašpić je tako tvrdio da je više novca utrošeno na „probijanje jedne ulice u Splitu“ nego na potrebe spomenutih sela u posljednjih pet godina. Posebno je naglasio i kako ni Solin ni Vranjic nemaju predstavnike u raznim općinskim odborima kojima se pokazalo da su njihovi stanovnici „općinari drugoga reda“, odnosno splitska kolonija. Iako su Gašpić i Katić tražili stavljanje prijedloga na glasovanje, pri čemu je Katić prijetio ostavkom, te općenito sumnjali na općinsko evidentiranje

³⁸⁶⁸ Jedan od zagovornika pokreta za odcjepljenje Antun Grubić naknadno je upozorio da bi po novom Zakonu o gradovima Solin i Vranjic postali dio grada čime bi u potpunosti izgubili svoju neovisnost, odnosno ne bi više postojao ni seoski odbor ni zbor. Vidi: „Otcjepljenje Solina-Vranjica od Općine Splita“, *ND*, br. 137., 14. VI. 1933., 2.-3.

³⁸⁶⁹ SVKST, M-611/III f, ZOV, XL. redovita sjednica, 7. IV. 1933., Pres. br. 845; „Predlog da se Solin odvoji od splitske općine“, *JP*, br. 83., 8. IV. 1933., 4.; „Sinoćnja sjednica Općinskoga Vijeća uz veliko interesovanje vijećnika i gradjanstva“, *ND*, br. 83., 8. IV. 1933., 5.

rashoda. Račićevu želju za odgađanjem rasprave najkasnije do mjesec dana podržali su drugi vijećnici, izuzev spomenutih Solinjana.³⁸⁷⁰

Nakon što je došlo do izmjena u vrhu Općinske uprave i Općinskog vijeća (Kargotić umjesto Račića) planirana sjednica umjesto najdulje planiranih mjesec dana, održala se tri mjeseca poslije. Do njenog održavanja u tisku su međusobno polemizirali zagovornici odcjepljenja Solina i Vranjica i ostanka sela unutar splitske općine.³⁸⁷¹ Među prve je spadao Dušan Mangjer koji je isticao neodvojivu povezanost odlomaka sa Splitom te upozoravao na eventualne buduće međusobne nesuglasice Solina i Vranjica. Mangjerovim navodima najviše su se suprotstavljali Katić i Gašpić: dok je prvi isticao da je pokret za odcjepljenjem, kojega je sada navodno podržavalo 92 % stanovnika odlomaka, započeo već 1924., drugi je naglašavao izostanak snažnih međusobnih veza između grada i sela, ali i želje za rješavanjem stvarnih seoskih potreba.³⁸⁷² Ostali su zagovornici ostanka isticali da će pokret nestati čim se promijeni psihološka atmosfera, čemu se suprotstavljalo mišljenje kako je grad svojim „fantastičnim projektima“ zaboravio na stvarne potrebe seoskih odlomaka.³⁸⁷³

Prije konačnog odlaska Račićeva je uprava objavila priopćenje u mjesnom tisku kojim je tvrdila da je ukupna pasivnost Solina i Vranjic samo u petogodišnjem razdoblju (1928. – 1932.) iznosila oko 1,5 milijuna dinara te da se odlazećoj Općinskoj upravi samo može zamjeriti pretjerana velikodušnost prema spomenutim splitskim selima. Konačna odluka ipak je prepuštena novoj Općinskoj upravi.³⁸⁷⁴ Na priopćenje su reagirali zagovornici pokreta za odcjepljenje te naglasili da Općinska uprava nije koristila iznose prihoda od solinskih tvornica

³⁸⁷⁰ SVKST, M-611/III f, ZOV, XLI. redovita sjednica, 13. IV. 1933., Pres. br. 872; „Solinjani i Vranjičani traže otcjepljenje od splitske općine“, *ND*, br. 88., 14. IV. 1933., 4.; „Pitanje otcjepljenja Solina i Vranjica od splitske općine“, *JP*, br. 88., 14. IV. 1933., 4.

³⁸⁷¹ Prema pisanju *Novog doba* poslije travanjske sjednice predstavnici općine i pokreta za odcjepljenje počeli su sa skupljanjem potrebnih podataka te je sjednica izazvala veliko zanimanje u javnosti. Brajevićevo je glasilo načinom pisanja, što se vidi iz navođenja o nesložnosti Solina i Vranjica, odnosno njihovom pasivitetu govorilo u prilog ostanka unutar općine. Vidi: „O predlogu za odcjepljenje Solina i Vranjica“, *ND*, br. 90., 18. IV. 1933., 6.; „Pitanje otcjepljenja Solina i Vranjica“, *ND*, br. 98., 27. IV. 1933., 5.

³⁸⁷² „Pitanje nove općine u Solinu“, *ND*, br. 102., 3. V. 1933., 5.; „Pitanje nove općine u Solinu“, *ND*, br. 103., 4. V. 1933., 6.; „Pitanje nove općine u Solinu“, *ND*, br. 104., 5. V. 1933., 6.; „Pitanje nove općine u Solinu“, *ND*, br. 105., 6. V. 1933., 6.; „Pitanje otcjepljenja Solina i Vranjica“, *ND*, br. 119., 23. V. 1933., 5.; „Pitanje otcjepljenja Solina od Splita“, *ND*, br. 125., 30. V. 1933., 5.; „Otcjepljenje Solina-Vranjica od Općine Splita“, *ND*, br. 139., 17. VI. 1933., 5.

³⁸⁷³ „Pitanje otcjepljenja Solina od Splita“, *ND*, br. 115., 18. V. 1933., 5.; „Split-Solin-Vranjic“, *ND*, br. 118., 22. V. 1933., 5.

³⁸⁷⁴ „Otcjepljenje Solina-Vranjica od Općine Splita“, *ND*, br. 133., 9. VI. 1933., 2.; „Saopćenje Općinskog Upraviteljstva vrhu predloga za otcjepljenje odlomaka Solin-Vranjic od Splitske općine“, *JP*, br. 134., 10. VI. 1933., 4.

cementa, a nedostatak se bilo kakve brige po njima najviše uočio izostankom bilo kakvog vidljivog dokaza.³⁸⁷⁵

Drugu redovitu sjednicu nove Kargotičeve uprave u srpnju 1933. upravo je obilježilo (Katićev) prijedlog odcjepljenja Solina i Vranjica od splitske općine. U odnosu na posljednju sjednicu sada uočavamo kako se nakon izmjena sastava vijećnika u splitskom Općinskom vijeću više nisu nalazili Blaž Katić i Ivan Gašpić, a o velikom interesu svjedoče novinski izvještaji o nazočnosti brojnih Solinjana na sjednici.³⁸⁷⁶

Donačelnik Duje Ivanišević tom je prigodom pročitao izvještaj Općinske uprave koji je iznio čitavu povijest ovoga pitanja. Ivanišević je utvrdio kako, za razliku od spomenutog solinskog, seoski vranjički zbor nije raspravljao o mogućem odcjepljenju bez prikupljanja posebnih podataka. Iz izvještaja saznajemo da je Katić isto pitanje iznio i pred Berkovićevu upravu koja je odbila zahtjev zbog (neodređenoga) stava Vranjica. Uspostava diktature te ukidanje seoskih zborova čitavu je stvar dodatno odgodilo. Ujedno je pročitano izvješće Općinske uprave o financijskom stanju Solina i Vranjica unutar posljednjih pet godina, o čemu svjedoči sljedeća tablica.

*Tablica LXXXII: financijsko stanje Solina i Vranjica zadnjih pet godina (u dinarima)*³⁸⁷⁷

Godina	Prihodi (uz raniji višak od 830 875.64)	Rashodi
1928.	385 236,10	1 043 831,54
1929.	495 766,08	806 972,87
1930.	584 956,95	795 791,86
1931.	685 672,24	1 067 800,29
1932.	435 307,91	578 451,57
UKUPNO	3 417 814.92	4 292 848.13

Uz dodatne troškove (reprezentacije, administracije, materijalnih troškova) istaknuto je da bi ukupni deficit tijekom ovoga razdoblja iznosio oko 1, 5 milijuna dinara, a također su izvještajem negirane još neke Gašpićeve tvrdnje o zakidanju odlomaka. Na temelju svega Ivaniševićev je prijedlog u ime Općinske uprave bio da Općinsko vijeće, zbog izostanka formalnih (pitanje vranjičkoga zbora) i materijalnih (pasivno stanje) pretpostavki ne uvaži prijedlog za odcjepljenjem Solina i Vranjica od splitske općine. Svrstavši sebe predstavnikom

³⁸⁷⁵ „Otcijepljenje Solina-Vranjica od Općine Splitske“, *ND*, br. 137., 14. VI. 1933., 2.-3.

³⁸⁷⁶ SVKST, M-611/III f, ZOV, XL. redovita sjednica, 7. IV. 1933., Pres. br. 845; „Ne za otcijepljenje, već za veliki Split“, *JP*, br. 163., 15. VII. 1933., 4.

³⁸⁷⁷ SVKST, M-611/III f, ZOV, II. redovita sjednica, 14. VII. 1933., Pres br. 1467

spomenutih odlomaka, u raspravi je vijećnik Ante Grgić istaknuo kako ne želi „jednostavnim glasovanjem“ skinuti ovo pitanje s dnevnog reda, upozorivši na „bezbrojne pogreške“, kako sa strane Općinske uprave, tako i seoskih predstavnika u Vijeću. Držao je nužnim, stoga, uspostaviti bolji kontakt između predstavnika Solina i Vranjica s članovima Općinske uprave i Vijeća s druge strane. Grgić je zatražio veću posvećenost odlomcima vjerujući da bi to dovelo do nestanka pokreta za odcjepljenjem, nastalog kao posljedica „nezdravog odnosa predstavnika odlomka i Općinskog vijeća.“ S tim na umu, glasovao je za prijedlog Općinske uprave pa je isti jednoglasno prihvaćen.³⁸⁷⁸

U kasnijim je sjednicama Grgić pozornost ponovno posvećivao Solinu i Vranjicu pa je tražio odvajanje proračuna posebno za grad i posebno za sela. Iako je u jednom trenutku hvalio Općinsku upravu na susretljivosti prema ovim odlomcima, isto je s vremenom upozoravao da se moglo i više toga učiniti.³⁸⁷⁹

S druge strane, u mjesnoj *Jadranskoj pošti*, naklonjenoj Kargotićevoj upravi, objavljivanje su srdačno pozdravljene vijesti kako se Podstrana³⁸⁸⁰ i Klis žele priključiti splitskoj općini.³⁸⁸¹ I u *Novom dobu* su se također isticale sve zasluge nove uprave u Solinu i Vranjicu, tobože „glavnim brigama općine.“³⁸⁸² Kargotić je također jednom prilikom predsjedavao sjednicom mjesne uprave odlomka Solin-Vranjic kojim su rješavane njihove glavne potrebe.³⁸⁸³

Blaž Katić žalio se Banskoj upravi na prethodnu odluku Općinskog vijeća, no Uprava je žalbu odbila te odluku i objašnjenje Vijeća držala opravdanima. Idući potez zagovornika odcjepljenja bila je žalba Upravnom sudu u Dubrovniku protiv odluke Banske uprave, koja se prihvatila. Upravni sud u objašnjenju je naveo da je Splitska općina zahtjev morala proslijediti nadležnoj vlasti.³⁸⁸⁴ Tisak je odmah objavio kako po Zakonu o gradskim upravama treba

³⁸⁷⁸ SVKST, M-611/III f, ZOV, II. redovita sjednica, 14. VII. 1933., Pres br. 1467

³⁸⁷⁹ SVKST, M-611/III f g, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres. br. 1545.; IX. redovita sjednica, 1. i 2. III. 1934., Pres. br. 293.

³⁸⁸⁰ Podstrana je molbu za priključenjem poslala i za vrijeme Tartagliine uprave 1925. Vidi: SVKST, M-611/II h, XLIII. redovita sjednica, 16. XII. 1925., br 11.052/6

³⁸⁸¹ „Za veliki Split“, *JP*, br. 182., 7. VIII. 1933., 3.; „Podstrana hoće u općinu Split“, *ND*, br. 195., 22. VIII. 1933., 6.

³⁸⁸² „Radovi po odlomcima splitske Općine 1933“, *ND*, br. 22., 26. I. 1934., 4.

³⁸⁸³ „Iz odlomka Solin-Vranjic“, *ND*, br. 178., 31. VII. 1934., 5.

³⁸⁸⁴ Prema Zakonu o opštinama iz 1933. u članku 6. Navodi se da „odvajanje mesta iz jedne opštine i pridavanje drugoj u granicama jednoga sreza može se izvršiti po pismenom traženju većine birača toga mjesta i pristanku odbora one opštine kojoj se to mesto pridaje.“ Člankom 7. Ističe se da se „pri razdvajanju, ako se pojedina mesta koja dolaze u pitanje u pogledu prava i obaveza kao i raspodele opštinskih službenika ne mogu sporazumeti u roku od tri meseca, spor će se predati na rešenje, najdalje u roku od mesec dana, izabranom sudu koji obrazuje državna vlasti...ako se sudije u pogledu pretsednika (suda, op. M. B.) ne slože, njega će odrediti ban.“ Naposljetku, članak 15 govorio je da o razdruženju općina mogu odlučiti „opštine, a i ban.“ Vidi: *Zakon o opštinama*, Split, 1933.

pričekati dvije godine za provođenjem odcjepljenja, ali i da će zagovornici pokreta pokušati to provesti preko Narodne skupštine.³⁸⁸⁵

Organiziranje zborova u korist odcjepljenja nastavljeno je. Pred gotovo 1 000 nazočnih, uz kritike prema općinskim upravama i Vijeću, Katić i Gašpić iznijeli su brojku o gotovo 87 % solinskih i 82 % vranjičkih glasača koji podržavaju samostalnost Solina i Vranjica.³⁸⁸⁶ Posebna se predstava sada uputila Ministarstvu unutarnjih poslova, koje je to prosljedilo Banskoj, a ova Općinskoj upravi na mišljenje. Deputacije Solina i Vranjica od Kargotića su zatražile što hitnije rješavanje ove predstave.³⁸⁸⁷ Kako se situacija mjesecima nije mijenjala, posjet je obavljen i kod bana Jablanovića.³⁸⁸⁸ Splitski sreski načelnik situaciju je pokušao riješiti tako što je Odboru za odcjepljenjem predložio imenovanje četiriju vijećnika iz Solina i Vranjica za splitsko Gradsko vijeće, no Odbor je odbio taj prijedlog.³⁸⁸⁹ Krajem 1935. Odbor za odcjepljenjem poslao je novu predstavku Banskoj upravi te je na održanom zboru optužio Splitsku općinu za odugovlačenje čitave situacije.³⁸⁹⁰ Dok su u mjesnom tisku predstavnici Odbora za odcjepljenjem optuživali Splitsku općinu, pripremala se sjednica Gradskog vijeća koja je trebala dati novi odgovor na borbu Solina i Vranjica za odcjepljenjem.³⁸⁹¹

Dugoočekivanoj sjednici zakazanoj za početak 1936. prethodio je sastanak Financijskog odbora splitske općine koji je ponovno istaknuo pasivnost Solina i Vranjica.³⁸⁹² Točka „Mišljenje Gradskog vijeća u pitanju odvajanja sela Solin-Vranjic od gradske općine Split“ još jednom izazvala je veliki broj nazočne publike³⁸⁹³ i upadice na samom početku rasprave o čemu svjedoče Kargotićeve prijetnje za pražnjenjem nazočnih. Donačelnik Ivanišević naglasio je

³⁸⁸⁵ „Otcjepljenje Solin-Vranjic od Općine Splita“, *ND*, br. 53., 3. III. 1934., 4.-5.; „Ocijepljenje opć. odlomaka“, *ND*, br. 81., 6. IV. 1934., 6.; „Da li će doći do otcjepljenja Solina i Vranjica od općine Splita?“, *JD*, br. 23., 28. I. 1935., 6.; „Pitanje otcijepjenja Solina Vranjica od Splita“, *ND*, br. 22., 26. I. 1935., 5.

³⁸⁸⁶ „Pokret za općinu Solin-Vranjic“, *ND*, br. 29., 4. II. 1935., 6.; „Solin i Vranjic jednodušno traže odcjepljenje od splitske općine“, *JD*, br. 29., 4. II. 1935., 4. Dušan Mangjer opet je tisku ponavljao razloge protiv otcjepljenja. Vidi: „Pitanje nove Općine Solin“, *ND*, br. 43., 20. II. 1935., 5. Mangjeru je odgovorio „Odbor Solina i Vranjica za otcjepljenjem od općine Split“ koji je istaknuo da bi otcjepljenjem Solin i Vranjic već postali „pravi zemaljski raj.“ Vidi: „Solin-Vranjic i njihova općinska samostalnost“, *JD*, br. 60., 12. III. 1935., 4.

³⁸⁸⁷ „Deputacija Solinjana i Vranjičana na općini“, *ND*, br. 57., 8. III. 1935., 6.; „Aktivna Solinjana i Vranjičana za odcjepljenje od Splita“, *JD*, br. 57., 8. III. 1935., 6.

³⁸⁸⁸ „Aktivna za odcjepljenje Solina i Vranjica“, *JD*, br. 163., 15. VII. 1935., 6.

³⁸⁸⁹ „Solin i Vranjic ne žele da budu zastupani u splitskom gradskom vijeću“, *JD*, br. 171., 24. VII. 1935., 6.

³⁸⁹⁰ „Obnova aktivne za odcjepljenje Solina i Vranjica“, *JD*, br. 281., 2. XII. 1935., 6.; „Skupština za odcjepljenje Solina“, *ND*, br. 287., 9. XII. 1935., 7.

³⁸⁹¹ „Priopćeno“, *JD*, br. 9., 13. I. 1936., 7.; „Pitanje odcjepljenja Solina-Vranjica od Splita“, *ND*, br. 9., 13. I. 1936., 6.; „Otcijepljenje Vranjica i Solina“, *ND*, br. 5., 8. I. 1936., 5.

³⁸⁹² „Sa sjednice financijskog odbora općine“, *JD*, br. 8., 11. I. 1936., 6.; „Zaključci Financijskog odbora“, *ND*, br. 8., 11. I. 1936., 6.

³⁸⁹³ Po izvještaju *Jadranskog dnevnika* Solijani i Vranjičani ispunili su čitavu galeriju. Vidi: „Splitsko gradsko vijeće protivno otcjepljenju Solina i Vranjica“, *JD*, br. 12., 16. I. 1936., 5. U *Novom dobu* također se govorilo o velikom interesu okupljenih. Vidi: „Splitsko Općinsko Vijeće protiv odvajanja Solina-Vranjica“, *ND*, br. 12., 16. I. 1936., 4.-5.

kako su gradska općina i splitska sela oduvijek gledani kao jedinstveno područje, a u slučaju Solina i Vranjica, tog industrijsko-prometnog područja suvremenog Splita, tvrdio je da struktura njihova stanovništva smanjivanjem broja seljaka postaje sve više gradska. Ponovno iznijeti financijski podatci o prihodima i rashodima Solina i Vranjica iznijeti su u donjoj tablici, koja obuhvaća nove podatke od 1933. do 1935.

Tablica LXXXIII.: financijsko stanje Solina i Vranjica 1933. – 30. VI. 1935. (u dinarima)³⁸⁹⁴

Godina	Prihodi	Rashodi
1933.	643 697,65	713 939,74
1934.	681 848,72	731 129,57
1. I. 1935. – 30. III. 1935.	109 062,97	161 455,61
1. IV. 1935. – 30. VI. 1935.	202 858,63	319 962,84
UKUPNO	1 637 467,97	1 926 487,76

Uz deficit od 1,5 milijuna dinara ranije izražen za razdoblje 1928. – 1932., te dodatne troškove u obliku administracije, reprezentacije i ostaloga sada je istaknuto da ukupna pasivnost za razdoblje od sedam i po godina iznosi oko 2 milijuna dinara. Na temelju iznijetih podataka Gradska je općina predložila zaključak protiv izdvajanja Solina i Vranjica, tih sadašnjih predgrađa i budućih dijelova grada, što je Vijeće jednoglasno prihvatilo. U nastavku sjednice raspravljalo se oko nagodbe s tvornicom cementa „Potland“ oko ustupljanja općinskog zemljišta na području vezanim uz Solin. Dok su pojedini vijećnici oprezno poručivali kako su nužni predstavnici Solina³⁸⁹⁵ prilikom rasprave oko ovoga pitanja (Andrija Zelić, Marin Vidan, Luka Draganja), donaćelnik Ivanišević naglasio je da sami Solinjani nisu prihvatili dužnost vijećnika te da ovo pitanje neće oštetiti Solin. U glasovanju je Vijeće većinskom odlukom (18:4) odgodilo ovo pitanje.³⁸⁹⁶

Odbor za odcjepljenjem novu je skupštinu Solinjana sazvao sredinom 1936. Blaž Katić tada je naglasio kako je zahtjev za odcjepljenjem konačno u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova te je očekivao povoljno rješavanje ovoga pitanja.³⁸⁹⁷ Razni pritisak na Odbor sada možemo uočiti i u pisanju *Novog doba* u kojem bi se objavljivale vijesti o navodnoj želji drugih

³⁸⁹⁴ SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106

³⁸⁹⁵ Odbor za odcjepljenjem uspio je odgoditi ovo pitanje jer je Banska uprava uvažila objašnjenje da u Vijeću nema predstavnika Solina koji bi branio interese ovoga odlomka. Vidi: „Isključenje vijećnika g. Ante Kuzmanića sa sjednice gradskog vijeća“, *JD*, br. 148., 27. VI. 1935., 5.

³⁸⁹⁶ SVKST, M-611/IV b, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 15. i 16. I. 1936., Pres broj 106

³⁸⁹⁷ „Ocijepjenje (*sic!*) Vranjica i Solina“, *ND*, br. 155., 6. VI. 1936., 5.

općina i njihov sela za pripojenjem Splitskoj općini.³⁸⁹⁸ Takve „želje“ uskoro bi bile demantirane HSS-ovim predstavnicima³⁸⁹⁹ i službenim očitovanjem Odbora za odcjepljenjem kako je riječ o lažnim glasinama i nastavku borbe za samostalnost.³⁹⁰⁰ U novinama se također javila vijest da će o statusu zahtjeva odlučiti Narodna skupština.³⁹⁰¹

Među novoimenovanih deset vijećnika iz siječnja 1937. nalazila su se trojica težaka iz Solina: Frane Katić, Mijo Jurić i Kajo Lalić.³⁹⁰² Pretpostavljam da je do njihovog imenovanja došlo kako bi se Odbor za odcjepljenjem dodatno umirio u svojim zahtjevima. Kargotić je u drugoj polovici 1937. odlučio promijeniti taktiku pa je uz pomoć *Novog doba* počeo prividno veću pozornost posvećivati selima Splitske općine. Brajevićevo je glasilo tako u nekoliko brojeva isticalo gradonačelnikove zasluge u razvoju Solina i Vranjica, neraskidivo povezanih uz Split.³⁹⁰³

Pod Matošićevim je vodstvom Gradsko vijeće jednoglasno izglasalo odluku da se Solin i Vranjic „inkorporiraju u izvangradski širi građevinski rajon grada Splita“. U skladu s time planirano je da se naknadno napravi regulacijski plan za ovo područje.³⁹⁰⁴ Na ovaj je način borba za odcjepljenjem Solina i Vranjica od splitske općine završila u ovom razdoblju ostankom ovih sela u sklopu Splitske općine.

³⁸⁹⁸ „Klišani žele da se pripoje općini Split“, *ND*, br. 176., 29. VII. 1936., 6.; „Pripojenje Klisa Splitskoj općini“, *ND*, br. 178., 31. VII. 1936., 3.

³⁸⁹⁹ „Klišani traže pripojenje splitskoj općini“, *JD*, br. 182., 6. VIII. 1936., 3.

³⁹⁰⁰ „Pučanstvo Solina i Vranjica traži samostalnu općinu“, *JD*, br. 212., 11. IX. 1936., 5.; „Klišani traže pripojenje splitskoj općini“, *JD*, br. 196., 24. VIII. 1936., 6.

³⁹⁰¹ „Pitanje otcjepljenja Solina i Vranjica“, *JD*, br. 2., 4. I. 1937., 6.

³⁹⁰² „Novi gradski vijećnici“, *JD*, br. 12., 15. I. 1937., 6.

³⁹⁰³ „Izvađanje kanalizacije u Vranjicu“, *ND*, br. 251., 28. X. 1937., 3.; „Iz Solina i Vranjica“, *ND*, br. 253., 30. X. 1937., 6.; „Vranjic će dobiti novu školsku zgradu“, *ND*, br. 268., 18. XI. 1937., 6.

³⁹⁰⁴ SVKST, M-611/IV e, ZOV, II. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 9. I. 1939., Pres broj 22/39

7.2. Odnos između Splitske općine i Anonimnog društva za cement „Split“

Usko vezano uz prethodno pitanje, odnos između Splitske općine i Anonimnog društva za cement (tvornice) „Split“ predstavljalo je možda i najkompliciranije pitanje jer je ovisilo o tumačenju pojedinih odredbi niza predratnih i poslijeratnih ugovora.³⁹⁰⁵

Budući da je Ivo Tartaglia dugi niz godina vršio dužnost odvjetnika tvornice „Split“, o ovome burnome odnosu najviše saznajemo iz njegove ostavštine pohranjene u Državnom arhivu u Splitu. Uopće, zanimljivo je što je s jedne strane Tartaglia često isticao svoju ljubav prema gradu i neprimanje plaće za vrijeme vršenja gradonačelničke dužnosti, a istovremeno je zastupao tvornicu koja se u više navrata sudski sporila protiv Splitske općine. Na prethodnim smo stranicama rada vidjeli da su taj klasični sukob interesa najviše kritizirali Tartagliini protivnici.³⁹⁰⁶ Paradoks je što bi Tartaglia ponekad sugerirao Splitskoj općini kako postupati u sporu sa svojom klijenticom.³⁹⁰⁷ Uz Tartagliu na dužnosti odvjetnika, neki od dioničara „Splita“ početkom 1931. bili su poznati lokalni političari poput Eduarda Grgića, Josipa Smodlake, Uroša Desnice i Prvislava Grisogona.³⁹⁰⁸

Začetke sukoba između Splita i „Splita“ možemo naći još u njihovim međusobnim ugovorima sklopljenima prije Prvog svjetskog rata, točnije 1904. i 1907. Sklapanje novoga ugovora iz 1927. samo je dovelo do još veće pravne zavrzlake, što se najbolje očitovalo u čestim prekidima rada unutar tvornice tijekom 1930-ih. Na temelju dostupnih izvora možemo zaključiti da su štrajkovi u prvom redu nastali kao posljedica različitih tumačenja pojedinih odredbi pojedinih stavaka ugovora, a ne komunističkog djelovanja.³⁹⁰⁹

³⁹⁰⁵ Tvornicu je 1908. podignuo Emil Stock., a s radom je počela godinu dana poslije. Vidi: Antonija EREMUT – Hrvoje BARTULOVIĆ – Dujmo ŽIŽIĆ, „Revitalizacija napuštenoga tupinoloma u Majdanu“, *Tusculum: časopis za solinske teme*, 8/2015., br. 1., 273.; M. MATIJEVIĆ – M. DOMAZET, Mladen, *Solinska svakodnevica u osvit novoga doba*, 121. O vlasništvu tvornice vidi i u: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Razvoj cementne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918-1941)“, *Povijesni prilozi*, 2/1983., br. 2., 110.-111., 138.-139.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 207.-208.

³⁹⁰⁶ Sam Tartaglia je 1934. tužio više osoba iz Solina i Vranjica koje su tvrdile da je splitska općina 1924. sklopila štetan ugovor o paušalizaciji za „Split“ te time oštetila općinski proračun za 17 milijuna dinara. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 199., Krivična tužba Ivo Tartaglia protiv Borislav Miličić i dr., radi klevete 301. K. Z. Također, u više puta ranije spomenutom sporu s Dušanom Jankovom Tartaglia je istaknuo kako je „uvijek upotrijebio svoj položaj načelnika na korist općine a na štetu samoga društva *Split*.“ Vidi: SVKST, AIT, M-681/18.3A, [2] c) 1, Spor Dr. Tartaglia – Dušan Jankov

³⁹⁰⁷ U prvom značajnijem sporu 1932.-1933. Tartaglia je sugerirao općini da u slučaju kršenja dogovora „jače istupi“ protiv tvornice za koju je vjerovao da se „boji redovite parnice.“ Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Ivo Tartaglia općinskom upraviteljstvu 25. I. 1933.

³⁹⁰⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 144, Majdan 16. IV. 1931, popis dionica „Split“ u svrhu prisustvovanja na XXIII. glavnu godišnju skupštinu dioničara; SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 1. V. 1937.

³⁹⁰⁹ Primjerice, splitsko je Redarstveno ravnateljstvo prilikom prekida rada u prvoj polovici 1940. uvjeralo da događaj nema nikakvo političko obilježje, odnosno da ga nipošto nisu inicirali komunisti jer su radnici članovi HSS-a. Vidi: HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 309.; RRS za BV BH, pov. br. 2175, 16. III. 1940.

Prema prvome ugovoru iz 1904., pri jednakim uvjetima (dob, sposobnost, marljivost), prednost u izvršenju ručnih radnji imali su radnici iz Solina-Vranjica (op. M. B.). S vremenom je tvornica tumačila da sam pojam „ručne radnje“ nije u potpunosti jasan te da može dovesti do različitog tumačenja.

Ugovor iz 1907. ponovio je iste odredbe o prednostima u ručnim radnjama (op. M. B.), ali za radnike vezane uz Mravince (op. M. B.). Dodatak ovome ugovoru u odnosu na prethodni bio je i što bi se u slučaju smanjene količine rada ili potpune obustave radnici iz Mravinaca trebali posljednji otpustiti s radnog mjesta. Iste je godine potpisan i ugovor s Kliškom općinom koji je tamošnjim radnicima također omogućio prednost u zapošljavanju na svojem teritoriju, a sličan je ugovor potpisan i sa seljacima iz sela Kamen.³⁹¹⁰

Uprava tvornice u jednom je sporu tumačila da se pojam „ručne/manualne radnje“ ne odnosi na mehaničare, električare, te zaposlenike kod dizalica, peći i ostalih koje je držala „profesionalnim.“ U tom smislu upozoravala je na veliku opasnost otpuštanja radnika spomenutih zanimanja te umjesto njih zapošljavanja radnika bez iskustva - nedavno otpuštenih Solinjana i Vranjičana, dodatno opisanih kao „slabo produktivnih i nediscipliniranih.“³⁹¹¹ S druge strane, Splitska je općina u tom istom sporu tvrdila da se pojam „profesionalac“ odnosi i na „ručne radnike.“³⁹¹²

Budući da je završetkom Prvog svjetskog rata i ulaskom u prvu jugoslavensku državu cementna industrija u Splitu i okolici prosperirala, u drugoj polovici 1920-ih prihvaćen je novi ugovor između „Splita“ i Mravinaca. U XII. članku ugovora dogovoreno je da „Split“ može koristiti općinsko zemljište na prostoru Mravinaca, a da zauzvrat mora selu besplatno ustupiti električnu energiju te trajno zaposliti pripadnike Mravinaca na bilo kojem odjeljenju u tvornici koja radi (op. M. B.), ako ti isti radnici „kao manualni i profesionalni“ (op. M. B.) budu imali odgovarajuću fizičku sposobnost.“³⁹¹³ Prema kasnijem sporu vodstvo je tvornice tvrdilo da je radi ovoga ugovora, i to napose zbog XII. članka, ukupno bila zatvorena 48 dana čime je

³⁹¹⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 50., Usmena rasprava pred Okružnim sudom u Splitu, 25. II. 1939.; br. svežnja 91., Ivo Tartaglia Mati Bojiću, 14. II. 1935.

³⁹¹¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Anonimno društvo za cement „Split“ Općinskom upraviteljstvu u Splitu, 2. VII. 1932.

³⁹¹² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Općina splitska, srez splitski za Jadransko anonimno društvo za cement Portland, 31. VIII. 1932.; br. svežnja 146, Splitska općina protiv „Splita“ na uvid T(rgovačko) O(obrtničkoj) K(omori) u Splitu, 18. X. 1932.

³⁹¹³ SVKST, AAT, M 595, 2 d, Nagodba između Odlomka Mravince općine Split i ADCP „Split“, 22. XI. 1926.

pretrpjela štetu od pola milijuna dinara, a uz sve to ujedno je morala Mravinčanima platiti odštetu od 50 000 dinara.³⁹¹⁴

Ovim se ugovorima, dakle, tvornica „Split“ obvezala davati prednost pri zaposlenju radnicima s područja Solin-Vranjica u poslovima koji se obavljaju ručno, bez strojeva, a radnicima s Mravinaca u poslovima koji se obavljaju ručno i profesionalno, uz odgovarajuću fizičku sposobnost. Ujedno su se i potonji morali posljednji otpustiti u slučaju smanjenja ili potpune obustave rada. Postavlja se pitanje: tko su to bili profesionalni radnici? U doba kada je vladao prosperitet 1920-ih nije bilo nikakvih problema u pitanju zaposlenja pa ne nalazimo gotovo nikakvih nezadovoljstava, no izbijanjem gospodarske krize počela su se javljati drugačija tumačenja pojedinih stavki ugovora.

Koliko je uopće radnika splitskih odlomaka (i s ostalih mjesta) bilo zaposleno u tvornicama svjedoče tri izvora: a) podatci od dobiveni od same uprave tvornice prilikom velikog štrajka cementnih radnika u prvoj polovici 1937.; b) stanje iznijeto od direktora „Splita“ Mate Bojića za vrijeme rasprave na Okružnom sudu u Splitu tijekom veljače 1939; te c) podatci koje je objavila sama tvornica u travnju 1939. Svi podatci prikazani su zajednički u sljedećoj tablici.

*Tablica LXXXIV.: zaposleni u tvornici (po odlomcima)*³⁹¹⁵

Godina	Mravinčani	Solinjani	Vranjičani	Klišani	Kučinjari	Kamenjari	Ostali
1909.	39			162			
1923.	54	20	14	281	34		162
1936.	134	113*	113*	521	113*		168
Veljača 1939.	141	31(zajedno s Vranjicem)	31 (zajedno sa Solinom)	492	25	1	36 ³⁹¹⁶
Travanj 1939.	71	28 ³⁹¹⁷ (zajedno s Vranjicem) + 64	28 (zajedno sa Solinom) + 64	355	52 ³⁹¹⁸		3

³⁹¹⁴ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 102., Pripravno pismo tuženika (Tt. „Split“) u parnici pod III. Po 19/37 Okružnog suda u Splitu.

³⁹¹⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 50., Usmena rasprava pred Okružnim sudom u Splitu, 25. II. 1939.; br. svežnja 75, Solin 8. IV. 1939.; br. svežnja 168., Tt. „Split“ Ivi Tartaglii, 19. IV. 1937. Oznaka „*“ u spisu ne navodi točan broj za pojedino mjesto, već se samo navodi da Solinjana, Dugopoljaca, Kamenjara, Vranjičara i Kučinjara ukupno ima 113.

³⁹¹⁶ Navedeni su kao „strani radnici (iz okolice)“, njih 34, te „nepoznati“ – 2.

³⁹¹⁷ Uz 28 radnika koji su pripadali Solinu-Vranjicu navedena su i 64 radnika iz istih odlomaka zaposlena na obali u Vranjicu.

³⁹¹⁸ Kučinjari su u podacima za travanj 1939. smješteni u „ostale“ zajedno s profesionalcima, majstorima, nadglednicima i strojarima.

Iz ove tablice, iako nepotpune, kao najvažnije uočavamo da je poslijeratni prosperitet tvornice doveo do sve većeg zapošljavanja radnika iz splitske općine i Klišana, no ne i „ostalih“ radnika, čime se mislilo na radnike koji su potjecali iz Dalmatinske zagore. Iznoseći uzroke ove komplicirane situacije, direktor tvornice „Split“ Mate Bojić tvrdio je kako se prije rata većina Klišana i Mravinčana bavila vinogradarstvom, no da je njihova poslijeratna okrenutost prema radu u tvornici dovela do situacije da su s vremenom svi ručni radnici postali domaći. Prema Bojićevim tvrdnjama, kriza nastala 1933. smanjila je produkcije unutar tvornice što je za posljedicu imalo sve veću posvećenost pitanju zaposlenja „domaćih radnika“ prema prethodnim ugovorima. Rješenje je cjelokupne situacije Bojić vidio u uvođenju dodatnih smjena i većem broju zaposlenih, kojih je prema njegovim tvrdnjama već sada radilo 20 % više nego što je bilo potrebno.³⁹¹⁹

Nakon Tartaglie i kratkotrajnog Berkovićevog obnašanja dužnosti gotovo svaki od budućih splitskih gradonačelnika prije ili poslije susreo bi se s ovim problemom. Pri svakom nastalom sporu općinska/gradska vlast više je puta intervenirala kod uprave tvornice ili nadležne vlasti i uzimala u zaštitu radnike seoskih odlomaka sa spomenutim ugovorima. O sukobima i općinskoj intervenciji govori sljedeća tablica.

³⁹¹⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 50, Usmena rasprava pred Okružnim sudom u Splitu, 25. II. 1939.

Tablica LXXXV: intervencije općinske/gradske vlasti u pitanju zapošljavanja u tvornici „Split“

Razdoblje spora i intervencije	Razlog	Epilog
svibanj 1932. – veljača 1933. ³⁹²⁰	mjesto zapošljavanje radnika iz Vranjica i Solina	intervencija Trgovačko-obrtničke komore, zapošljavanje Solinjana i Vranjičana u ručnim i profesionalnim radnjama
travanj 1933. ³⁹²¹	otpuštanje radnika „ložača“ iz Solina i zapošljavanje radnika iz Dalmatinske zagore	otpuštanje zagorskih i povratak solinskih radnika na posao
siječanj 1937. – svibanj 1937. ³⁹²²	opći štrajk u svim tvornicama cementa (URS većinu ima u „Splitu“)	Jablanovićeve intervencija ³⁹²³ , propisani novi kolektivni ugovori
lipanj 1938. ³⁹²⁴	pitanje „stranaca“/“furešta“	otpuštanje radnika nenastanjenih u Solinu i Vranjicu
veljača 1939. ³⁹²⁵	izostanak zapošljavanja „stanovitog broja“ Solinjana i Vranjičana	zapošljavanje na drugim mjestima u tvornici, uključujući i kliško područje
srpanj 1939. ³⁹²⁶	zapošljavanje mravinačkih radnika i nadoknada nadnica	radnici iz Mravinaca zaposleni i nadnice nadoknađene
kolovoz 1939. – listopad 1939. ³⁹²⁷	otpuštanje mravinačkih radnika	intervencija Ispostave banske vlasti i banova zamjenika (Košutića), radnici namireni
ožujak 1940. ³⁹²⁸	zapošljavanje mravinačkih radnika	presuda Sreskog načelstva u Splitu, tvornica mora platiti odštetu radnicima
kraj 1940.	prestanak rada tvornice, natrpani silosi	

³⁹²⁰ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 45., Općina splitska, srez splitski za Jadransko anonimno društvo za cement Portland, 31. VIII. 1932.; br. svežnja 112., Anonimno društvo cement „Portland“ šalje splitskoj općini, 8. II. 1933.; br. svežnja 144., Mate Grgić, Ivan Ivić, Marko Bilić i družina općinskom upraviteljstvu u Splitu, 21. V. 1932.; Zapisnik o konferenciji 25. V. 1932. u općinskom uredu u Splitu;

³⁹²¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 112., Ivo Tartaglia Tt. „Split“, 19. IV. 1933.; Općina Split Ivi Tartaglii, 27. IV. 1933.

³⁹²² SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Ekspoze bana Primorske banovine Josipa Jablanovića o toku radničkog pokreta u tvornicama cementa splitske okolice; Josip Jablanović Milanu Stojadinoviću, 1. V. 1937.

³⁹²³ Nakon štrajka Jablanović je upozoravao da bi strogo provođenje politike o zapošljavanju moglo imati značajne posljedice. Vidi: SR-AJ-37, ZMS, 49-313, Primorska banovina, Josip Jablanović MUP-u (Mjesni izvještaj za...srpanj 1937), 10. VIII. 1937.

³⁹²⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 304., 29. VI. 1938.

³⁹²⁵ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 34., Zapisnik sastavljen u uredu tvornice „Split“ na Majdanu 4. VII. 1939.; br. svežnja 50., Usmena rasprava pred Okružnim sudom u Splitu, 25. II. 1939.;

³⁹²⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 124., Zapisnik sastavljen u uredu Gradskog poglavarstva Split 17. VII. 1939.

³⁹²⁷ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 34, Zapisnik sastavljen u uredu Policijskog otsjeka Gradskog poglavarstva u Splitu 13. X. 1939.; Gradsko poglavarstvo Split društvu cement „Split“, 13. X. 1939.; Zapisnik sastavljen 19. listopada kod Uprave policije u Splitu; br. svežnja 75., Zapisnik u Uredu Banske uprave u Splitu 9. IX. 1939.; HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 69, Inv. br. 5691, Uprava policije Split za BV BH, pov. br. 252/39, 16. X. 1939.; „Riješen spor na Majdanu na izričitu želju bana Hrvatske“, *HG*, br 212., 11. IX. 1939., 8.

³⁹²⁸ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 309.; IBV Split telefonski za BV BH, pov. br. 14287.; RRS za BV BH, pov. br. 2175, 16. III. 1940.; IBV Split za BV BH, pov. II. br. 3895/40., 22. III. 1940.

Uz navedene intervencije gradske vlasti, rad u tvornici ponekad bi se prekidao i djelovanjem kliških radnika koji su prosvjedovali što je dio mravinačkih radnika (uz podršku gradske općine) bio zaposlen na njihovom području. Rad je tako bio obustavljen od veljače do travnja 1939. sve dok se s kliškog područja nisu otpustili svi radnici koji nisu potjecali iz te općine, izuzev Mravinčana i Solinjana.³⁹²⁹

U situaciji kada je izvoz cementa bio smanjen, a zalihe pune, tvornica je u kolovozu 1940. namjeravala otpustiti sve zaposlene radnike, kako obične, tako i profesionalne. Kada su prvi otkazi počeli, Ispostava banske vlasti u Splitu tražila je da se odnosi između tvornice i radnika, napose mravinačkih, mirno i sporazumno uredi. Moguće je da je pritisak vlasti na upravu (privremeno) nagnao tvornicu da uskoro povuče najavljene otkaze.³⁹³⁰ Ipak, već u studenome zalihe su došle do maksimuma, a nemogućnost izvoza i općeniti nedostatak građevne djelatnosti u zemlji doveo je do konačnog prestanka rada u tvornici krajem godine.³⁹³¹

Pitanje XII. članka ugovora „Splita“ iz Mravinaca iz 1927. bilo je predmetom sudskih sporova između tvornice i grada Splita. I sam Tartaglia tako je isticao „dvostruku nemoralnost ugovora.“³⁹³² O presudi pojedinih sudova svjedoči sljedeća tablica.

Tablica LXXXVI: sudske presude u sporu Gradske općine Split protiv „Splita“³⁹³³

Datum presude i ime suda	Presuda i obrazloženje
srpanj 1939., Okružni sud u Splitu (prvostupanjska presuda)	članak XII. protivi se dobrim običajima, „Split“ ne duguje nikakav iznos gradu Splitu koji mora platiti sudske troškove
studen 1939., Apelacijski sud u Splitu	članak XII. ne protivi se dobrim običajima, „Split“ mora ispuniti obveze prema ugovoru
svibanj 1940., Stol sedmorice	potvrđena presuda Apelacijskog suda

³⁹²⁹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 34., Mravičanski radnici upravi tvornice „Split, 12. IV. 1939., Promemoria, 30. IV. 1939., Predstavka delegacije petorice solinsko-vranjičkih radnika, 2. V. 1939., 16. V. 1939. Upravi policije Split; br. svežnja 75., Opći prekid rada u fabrici od 11. IV. do 12. V. 1939.; br. svežnja 108., Odgovor tvornice „Split“ 16. VI. 1939. na tužbu splitske gradske općine 18. IV. 1939.; br. svežnja 1924., Tt. „Split“ Banskoj upravi Primorske banovine, 10. IV. 1939.

³⁹³⁰ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5., Inv. br. 309, Dopis „Split“, 17. VIII 1940.; IBV Splita za KB BH, pov. II. broj 11988/40., 26. VIII. 1940.; IBV Split za BV BH, pov. II. br. 12400/40., 31. VIII. 1940.; pov. II. br. 12511/40., 5. IX. 1940.

³⁹³¹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 254, Zapisnik sastavljen 27. XI. povodom izvida u tvornici cementa „Split“.; RRS za KB BH, pov. br. 10884/40., 20. XI. 1940.; IBV Splita za BV BH, pov. II. broj 17255/40., 25. XI. 1940, pov. II. broj 18713/40., 28. XII. 1940.

³⁹³² HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 75., Tit. „Split“, 15. IX. 1940.

³⁹³³ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 75., Okružni sud Split 10. VII. 1939., Apelacijski sud u Splitu, 21. XI. 1939.; Stol sedmorice u Zagrebu, 26. IV 1940./28. V. 1940., br. svežnja 150., Revizija tuženika za Stol sedmorice protiv presude Apelacijskog suda u Splitu, 18. I. 1940.; Presuda Stola sedmorice u Zagrebu, 26. IV. 1940.

Dnevni tisak pratio je zbivanja vezana uz rad tvornice, napose uz tzv. pokret protiv „furešta“, odnosno svih radnika u tvornici koji nisu dolazili iz mjesta obuhvaćenim ugovorima 1904., 1907. i 1927. Kako su službena HSS-ova glasila, *Jadranski dnevnik* i *Hrvatski glasnik*, bila okrenuta i tzv. „Zagorcima“, odnosno radnicima iz Dalmatinske zagore, u njihovom je pisanju zapažena oštra borba protiv toga pokreta. Uostalom, u sklopu HSS-a djelovala je i posebna organizacija, Hrvatska zagorska zajednica, koja je od bana Jablanovića tražila promjenu ugovora po „zakonima i moralnim principima.“³⁹³⁴ Podršku im je pružao i Paško Kaliterna isticanjem da su Zagorci sačuvali hrvatstvo u dalmatinskoj Hrvatskoj kada je ono bilo ugroženo.³⁹³⁵ Reagirao je i Drago Mangjer koji je držao da je ugovor u sukobu sa „suvremenim, nacionalnim i humanim načelima.“³⁹³⁶ Iznenađujuće, i *Vihor*, glasilo *Zbora*, podržalo je svoje hrvatske suparnike u ovoj borbi.³⁹³⁷

U svojim argumentima protiv pokreta u *Jadranskome dnevniku* govorilo se o „sebičnjačkom pokretu“, pod vodstvom osoba koje nemaju „ni truna svijesti i osjećaja za socijalnu pravdu.“³⁹³⁸ Bolje rečeno, po ovom glasilu riječ je bila o „nenarodnom i nepolitičkom pokretu“,³⁹³⁹ koji je stajao u potpunoj suprotnosti s „hrvatskim narodnim interesima.“³⁹⁴⁰ U *Hrvatskome glasniku*, s druge strane, ispočetka se zagovarao međusobni dogovor odlomaka³⁹⁴¹

I Brajevićevo je glasilo pozornost posvećivalo ovom „sve važnijem i kompliciranijem pitanju“, iako, kao i u drugim pitanjima, nije zauzimalo određeni stav. Držalo je kako se situacija ne može riješiti povratkom svih zaposlenika poljoprivredi, već povećanjem produkcije unutar tvornice.³⁹⁴² Kada su i kliški radnici počeli tražiti svoja prava, u *Novom dobu* isticalo se da su ta prava preuveličana te da je pokret Klišana „nesocijalni pokret.“³⁹⁴³

Kao što je u uvodu ovoga poglavlja rečeno, a i iz svega priloženoga, vidimo da je različito tumačenje pojedinih odredbi ugovora donijelo višegodišnje sukobe između predstavnika grada i tvornice, sukobe koji nisu završili ni do kraja međuratnog razdoblja.

³⁹³⁴ „Zagorci u tvornicama cementa“, *ND*, br. 148., 27. VI. 1938., 3.

³⁹³⁵ „Hrvati Splita spremaju se za svečanu proslavu imendana i rođendana predsjednika dra Vladka Mačka“, *JD*, br. 162., 13. VII. 1938., 5. U zimi 1939. provela se akcija pomoći Dalmatinskoj zagori pri čemu je u objašnjenju navedeno kako su mnogi Zagorci otpušteni iz tvornica zbog pokreta protiv „furešta.“ Vidi: „Dalmatinska zagora treba hitnu pomoć“, *HG*, br. 22., 26. I. 1939., 5.

³⁹³⁶ „O pokretu radnika radi prednosti uposlenja“, *JD*, br. 165., 16. VII. 1938., 9.

³⁹³⁷ „Furešti u industriji cementa“, *Vihor*, br. 8., 18. V. 1939., 4.

³⁹³⁸ „Pokret protiv furešta u tvornicama sve više se širi“, *JD*, br. 144., 22. VI. 1938., 5.

³⁹³⁹ „Pokret koji nije ni politički ni socijalno opravdan“, *JD*, br. 157., 7. VII. 1938., 4.

³⁹⁴⁰ „Pokret protiv stranih radnika u Solinu“, *ND*, br. 211., 9. IX. 1938., 8.

³⁹⁴¹ „Odnosi radnika Klisa i Mravinaca sa tvornicom na Majdanu“, *HG*, br. 44., 21. II. 1939., 5.; „Priprema za rad u tvornici Split na Majdanu“, *HG*, br. 81., 5. IV. 1939., 6.

³⁹⁴² „Sporovi oko uposliavanja radnika u tvornicama cementa“, *ND*, br. 143., 21. VI. 1938., 6.

³⁹⁴³ „Obustavljen rad u tvornici Split“, *ND*, br. 86., 12. IV. 1939., 6.

7.3. Unska pruga³⁹⁴⁴

Ako bismo jedno od sedam ključnih pitanja trebali označiti najvažnijim za međuratni Split, sigurno ne bismo ni malo pogriješili odabirom pitanja izgradnje Unske pruge, usko vezane uz pitanje smještaja nove splitske luke. Prilog u korist toga razmišljanja njeno je često spominjanje kod svih relevantnih političkih faktora u gradu Splitu, kako od Gradske uprave i Vijeća, preko tiska, režimskih pristaša, različitih institucija pa sve do opozicije. Svaka je od nabrojanih skupina podržavala njenu izgradnju, a ponekad je ova jednom prigodom nazvana „ukleta pruga“ više utjecala na međuratnu splitsku povijest no što nam se na prvu može učiniti.

Potrebu željezničke povezanosti Splita sa svojim zaleđem (a i šire) pojedinci su isticali i u razdoblju prije Prvoga svjetskoga rata.³⁹⁴⁵ Tako valja istaknuti djelovanje Dujma Mikačića koji se kao urednik lista *Željeznica* već 1901. zalagao za željezničko povezivanje Splita sa Zagrebom i Sarajevom.³⁹⁴⁶

Stvaranjem Kraljevstva SHS pojavile su se tri moguća rješenja splitskog željezničkog problema. Prvim bi Split nakon dovršenja 40-ak kilometara postojeće pruge bio direktno povezan sa Zagrebom. Time se zapravo mislilo na dovršenje Ličke pruge, do čega je i došlo 1925. Njeno otvaranje mnogi su političari i gospodarstvenici popratili nadanjima kako je riječ o prvoj etapi daljnjeg povezivanja grada.³⁹⁴⁷ S druge strane, pukovnik Petar Petrović dovršenje ove pruge držao je početkom „separatističkog pokreta“ u Splitu pa je isticao da je iz istoga razloga Austrija izbjegavala povezati Split i Zagreb.³⁹⁴⁸ Druga mogućnost, bez detaljnije razrade među stručnjacima i veće potpore u stručnim krugovima i javnosti, odnosila se na povezivanje Splita sa Sarajevom i potom Beogradom.³⁹⁴⁹ Treća mogućnost, daleko najvažnija, bila je izgradnja Unske pruge.

U ovom ćemo se poglavlju osvrnuti kako su na potrebu izgradnje Unske pruge gledali sljedeći čimbenici: a) gradonačelnici i splitsko Općinsko/Gradsko vijeće; b) Trgovačko-industrijska komora; c) mjesni tisak; d) režimske pristaše, te e) Petar Senjanović.

³⁹⁴⁴ O pitanju izgradnje Unske pruge govorili su Aleksandar Jakir, Zdravka Jelaska Marijan i Stanko Piplović. Vidi: A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 129.-139.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 159.-164.; S. PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita...* 2.-4.

³⁹⁴⁵ SVKST, APS, M 129/1, A, Unska pruga, Stariji spisi iz doba Austrije [1856. – 1919.]; B, Brošure, predstavke, novine.

³⁹⁴⁶ Ivanka KUIĆ, „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880. – 1918.)“, *Kulturna baština*, 31/2002., 296.-297.

³⁹⁴⁷ Ivo Tartaglia, „Prva etapa“ *ND*, br. 172., 25. VII. 1925., 1.-2.; Josip Smodlaka, „Pred Uskrs Dalmacije“, *ND*, br. 172., 25. VII. 1925., 2.

³⁹⁴⁸ I. DOBRIVOJEVIĆ, „Policija i žandarmerija...“, 125.-126.

³⁹⁴⁹ Trgovačko obrtnička komora u Splitu manjim je dijelom istaknula potrebu izgradnje ove pruge, no u prvom je planu isticala Unsku prugu. Vidi: SVKST, AIT, M 681/7, Trgovačko-obrtnička komora i Trgovinsko-industrijska komora- Split, b), Javni radovi, Promemoria

Jedno od pitanja koje se vodilo tijekom ovoga razdoblja bilo je kojim se smjerom treba provesti Unska pruga: kraćom no vremenskim neprilikama nepovoljnijom trasom Bihać-Zrmanja-Knin (nakon čega bi došlo do spajanja s postojećom Ličkom prugom) ili dužom, no geografski povoljnijom trasom Bihać-Butišnica-Knin.³⁹⁵⁰ Većina dalmatinskih privrednika i ovdje nabrojanih faktora, naročito Senjanović, zalagala se za potonju trasu, naročito što je promet Ličkom prugom često bio prekidan zimi zbog velikih nanosa snijega. Njihovom mišljenju suprotstavljali su se drugi faktori unutar države što je samo dovodilo do odgađanja rješavanja ovoga važnoga pitanja.³⁹⁵¹

Prije svega razmotrit ćemo što se prema stenografskim bilješkama događalo na konferenciji pod nazivom „Za proučavanje pitanja o podizanju novih željezničkih pruga u Kraljevstvu SHS“, održanoj u svibnju 1920. u Beogradu. Kao predstavnici Splita na konferenciji su prisustvovali Senjanović (predstavnik Trgovačko obrtničke komore), Dane Matošić (u ime Udruženja inženjera i arhitekata u Splitu) te Josip Smodlaka (izaslanik dalmatinske Pokrajinske vlade). Dok su režimski predstavnici, a napose pomoćnik ministra saobraćaja Sabo Jelić, isticali potrebu izgradnje luke na Neum, reagirao je Oto Frangeš koji je isticao pogodnost Splita, njegovu postojeću (željezničku) pristupačnost i povijesni značaj. Jelić nije odustajao pa je kao protuargumente isticao velike novčane troškove i sporedno značenje Splita kao trgovačkog centra u povijesti. I ostali sudionici konferencije podijelili su se u dvije skupine oko pitanja Splita. Od gradskih je predstavnika Smodlaka isticao kako grad treba vezati isključivo s Beogradom, a ne sa Zagrebom, iz razloga što je potonji slučaj predstavlja separatističku politiku, dok je Senjanović podsjećao kako se Dalmacija odrekla izgradnje mnogih pruga, i to kako bi na red došle one druge, važnije za nacionalni interes. U zaključku konferencije naposljetku se ipak istaknula potreba izgradnje pruge između Šibenika, Splita i Beograda.³⁹⁵²

Uočljivo je kako se splitski predstavnici nisu intenzivnije borili za interese grada i tražili hitno dovršenje Unske pruge, koja se nije ni spomenula imenom, odnosno kako su neki od njih (Smodlaka) isticali samo nužnost da Beograd bude jedino željezničko središte. Moguće je, kako

³⁹⁵⁰ SVKST, APS, M 129/1, E, Glavni komisijski izvještaj 27. 07. 1927., Koch, Ferdo, Luković, Milan, T., Izvještaj o geološkom pregledu trasa projektiranih za vezu Bihać-Zrmanja-Knin i Bihać-Butišnica-Knin-Zagreb, 25. VII. 1927.

³⁹⁵¹ „Hitnost izgradnje Unske pruge“, *ND*, br. 31., 31. I. 1929., 1.; „Zanatska komora za izgradnju Unske pruge na Knin“, *JD*, br. 261., 8. XI. 1935., 6.; SVKST, APS, M 129/1, E, Dopis opć. upraviteljstva Split za Petra Senjanovića, pomoćnika Direktora Zagrb. Željez. Direkcije i predsjednik komisije za utvrđenje trase pruge Bihać-Knin, br. 8610., 18. VII. 1927.

³⁹⁵² SVKST, APS, M-131/2 A, „Stenografski zapisnik sednica konferencije za proučavanje pitanja o podizanju novih željezničkih pruga u K SHS“, održanih od 3. do 7. maja 1920. u Beogradu

je Zdravko Vasković u pismu Senjanoviću, da je razlog tome što nisu htjeli reagirati kako im se ne bi spočitnuo „prečanski animozitet.“³⁹⁵³

Splitsko Općinsko vijeće pod Tartagliinim vodstvom³⁹⁵⁴ u više je navrata (travanj 1919., ožujka i listopad 1921.³⁹⁵⁵, srpanj 1927.) izglasalo prikladne rezolucije kojima je istaknuta potreba željezničkoj spoja Splita s ostatkom države. Iako je Unska pruga istaknuta kao najpotrebnija, Vijeće je ispočetka također zagovaralo i trasu na relaciji Split-Sarajevo-Beograd, držeći da je svako odgađanje rješavanja ovoga pitanja „narodni zločin.“³⁹⁵⁶ Također, vijećnici su oštro prosvjedovali protiv glasina o izgradnji željeznice od Zadra prema Kninu, upozoravajući na nacionalnu, ekonomsku i političku opasnost. Kako izgradnja Unske pruge nikako nije dolazila na red, a istovremeno je dovršenje Ličke trajalo duže od očekivanoga, nezadovoljno Vijeće zagovaralo je privatnu inicijativu³⁹⁵⁷ kojom bi se potonje pitanje konačno riješilo, a prvo započelo.³⁹⁵⁸ Zanimljive su riječi Ive Majstrovića, istaknutog člana mjesne Demokratske stranke: „I ako imade neka hostilnost prema Splitu, mislim da se to (željeznički spoj, op. M. B.) [gradu] ne može nikako uskratiti.“³⁹⁵⁹ Kada je Tartaglia preuzeo bansku dužnost, među prvim je izjavama istaknuo potrebu izgradnje Unske pruge.³⁹⁶⁰ U tisku je tada

³⁹⁵³ SVKST, APS, M-131/2, Državna željeznička mreža, A, pismo ing. Zdravka Vaskovića P. Senjanoviću, Risan (Boka kotorska), 24. IV. 1921.

³⁹⁵⁴ Tartaglia i Smodlaka tvrdili da su se pitanje željezničkog spoja rješava u dogovoru s Trumbićem. Vidi: SVKST, APS, M-129/1 C, M 129/1C, Pismo i upute Dra Josipa Smodlake u sporazumu sa Drom [Antom] Trumbićem P. Senjanoviću, 13. VI. 1939., Pariz. Sam Trumbić je u pismu odvjetniku Vjekoslavu Škarici istaknuo da mu pitanje splitskih željezničkih veza „stoji na srcu“ te da će izgradnjom Unske pruge Split postati „glavno trgovačko središte.“ Prepreke pri ostvarivanju toga cilja vidio je u talijanskom „forsiranju“ Zadra i, napose, želji režima za stvaranjem nove luku u ušću Neretve. Vidi: SVKST, APS, M 129/1, D, Ante Trumbić Vjekoslavu Škarici, Beograd, 12. III. 1921.

³⁹⁵⁵ Listopadska sjednica 1921. usvojila je rezoluciju s prethodno održanog narodnog zbora o potrebi željezničke povezanosti Splita. Vidi: Za željeznički spoj s Unskom dolinom“, *ND*, br. 229., 10. X. 1921., 1.-2.

³⁹⁵⁶ Vijeće je tako jednom prilikom istaknulo da „postignuto političko ujedinjenje može biti obezbeđeno samo stopljenim ekonomskim interesima.“

³⁹⁵⁷ Željeznički konzorcij osnovan je u Splitu 1922., a među njegovim članovima od institucija bili su splitska općina, Zadružni savez, Gradska štedionica i nekoliko banaka, a od pojedinaca Tartaglia, Josip Smodlaka, Senjanović, Račić, Dane Matošić i ostali. Vidi: S. PIPLOVIĆ, „Inženjer Dane Matošić“, 102.

³⁹⁵⁸ SVKST, M-611/II b d g, ZOV, IV. redovita sjednica, 15. IX. 1919., br. 250/2; XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072; XXIV. redovita sjednica, 12. X. 1921., br. 1072; XLIII. redovita sjednica, 26. XI. 1924., br. 7669/5

³⁹⁵⁹ SVKST, M-611/II d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072

³⁹⁶⁰ *Novo doba* objavilo je Tartagliinu izjavu *Politici* da je glavni problem Primorske banovine pitanje saobraćaja i da se potreba nameće izgradnja (Unske) pruge. Vidi: „Problemi Primorske banovine“, *ND*, br. 251., 11. X. 1929., 1. ; „Budžet Primorske banovine“, *ND*, br. 19., 24. I. 1930., 4.

među najhitnijim potrebama države naznačena potreba izgradnje Unske pruge.³⁹⁶¹ Lažne glasine s početka 1930-ih stalno su isticale kako će upravo u toj godini doći do izgradnje.³⁹⁶²

U odnosu na svoga prethodnika, Općinsko vijeće pod vodstvom Jakče Račića pitanju Unske pruge posvetilo je manju pozornost. Tako imamo jednoglasno zabilježen prijedlog vijećnika Dane Matošića kojim je zatraženo da se Općinska uprava obrati nadležnim faktorima za što hitniju izgradnju Unske pruge.³⁹⁶³ Pod Račićevim nasljednikom Kargotićem Vijeće je napravilo korak unatrag kada je krajem 1933. jednoglasno prihvatilo prijedlog vijećnika Josipa Barbijerija kojim je, uz kritiku nadležnim zbog odnosa prema Splitu, zatraženo dodatno „usavršavanje“ Ličke pruge.³⁹⁶⁴ Zbog čega je ovo bio korak unatrag? Jednostavno, Vijeće ovom odlukom službeno nije nastavilo s ustrajanjem u izgradnji Unske pruge!

S druge strane, Kargotić je Stojadinoviću isticao neophodnost izgradnje Unske pruge, ali i potrebi izgradnje Unske pruge i sjeverne luke upozoravajući da o rješenju ovih dvaju pitanja ovisi daljnji razvoj grada, „najvažnijeg pomorskog centra naše otadžbine“ i srednjeg Primorja.³⁹⁶⁵ Svoje stajalište Kargotić je ponavljao u više navrata.³⁹⁶⁶ Kako se izgradnja Unske pruge konačno pokrenula, ostali se splitski gradonačelnici više nisu toliko bavili ovim pitanjem.

Tijekom čitavog međuratnog razdoblja Trgovačko-industrijska (do 1930-ih obrtnička) komora u Splitu zalagala se za rješavanje ovog „najvažnijeg problema komore“, kao nužne potrebe razvoja Splita, Šibenika, ali i države. Komora je djelovala trostruko: samostalno ili u u suradnji sa šibenskom podružnicom organizirala je sastanke i izglasavala rezolucije,³⁹⁶⁷ slala je posebne dopise nadležnim vlastima³⁹⁶⁸ te je, naposljetku, inicirala sastanke u prisustvu raznih općina (splitske, šibenske, kaštelanske, trogirke i kninske) i društava s prostora Primorske

³⁹⁶¹ „Željeznička veza Split-Bugojno najvažniji je problem primorske, drinske i vrbasko-banovine“, *ND*, br. 253., 14. X. 1929., 3.; „Budućnost Splita je u vezi sa dunavskim basenom“, *ND*, br. 254., 15. X. 1929., 5.; „Saobraćajna potreba Splita“, *ND*, br. 255., 16. X. 1929., 3.

³⁹⁶² „U ovoj godini imala bi se početi Unska pruga“, *ND*, br. 57., 10. III. 1931., 3.; „Unska pruga će se graditi čim prilike dozvole“, *ND*, br. 121., 27. V. 1932., 2.; „Pitanje Unske pruge i splitske luke“, *ND*, br. 75., 30. III. 1933., 2.

³⁹⁶³ SR-AJ-38, 13-44, Dopisnik CPB Split, pov. br. 491., 24. IX. 1931. Općinska uprava zbilja je od nadležnih zatražila potrebu izgradnje Unske pruge, pitanja označenog kao „nacionalnog, u duhu nekompromisne državne politike jugoslavenskog narodnog i državnog jedinstva.“ Vidi: SVKST, APS, M-129/4, A, Dopis općine Split (dr. J. Račić) za predsjednika Ministarskog savjeta, ministra saobraćaja i ministra financija [1932.], naveden datum.

³⁹⁶⁴ SVKST, M-611/II f, ZOV, VII. redovita sjednica, 21. XII. 1933., Pres broj 2459

³⁹⁶⁵ SR-AJ-37, 59-373, Zbirka Milana Stojadinovića, Primorska banovina. Lokalni organi vlasti. Mihovil Kargotić Milanu Stojadinoviću, naveden datum.

³⁹⁶⁶ „Za gradnju Unske pruge dolinom Butišnice“, *ND*, br. 260., 7. XI. 1935., 6.

³⁹⁶⁷ SVKST, AIT, M-681/7, Izvještaj Trgovačko obrtničke komore u Splitu u godini 1926. Iz referata tajnika Boškovića; „Hitnost izgradnje Unske pruge“, *ND*, br. 31., 31. I. 1929., 1.; „Plenarna sjednica Trgovačke i Obrtničke komore“, *ND*, br. 30., 6. II. 1931., 3., 6.; „Rezolucije Trgovačko Industr. Komore u Splitu“, *ND*, br. 53., 3. III. 1934., 9.-13.; „Rezolucije prihvaćene na sjednici Vijeća“, *ND*, br. 140., 17. VI. 1935., 9.-12.

³⁹⁶⁸ „Unska pruga državna potreba“, *ND*, br. 12., 16. I. 1930., 3.-4.; „Što nam nosi Unska pruga?“, *ND*, br. 13., 17. I. 1930., 3.-5.; „Pitanje Unske pruge“, *ND*, br. 254., 30. X. 1935., 6.;

banovine, naročito onima sa sjedištem u Splitu i Šibeniku. U suradnji s ekvivalentima na strani Vrbasko banovine tako se isticala hitna potreba izgradnje Unske pruge kao životnoga pitanja obiju banovina i same države, zahvaljujući kojoj će se, između ostaloga, građani obiju banovina međusobno bolje upoznati.³⁹⁶⁹ Za izgradnju Unske pruge, i to preko Butišnice, uz Petra Senjanovića, zalagali su se pojedini stručnjaci vezani uz rad Komore: Jerko Alačević³⁹⁷⁰, Hranko Smodlaka³⁹⁷¹ i Niko Ljubić.³⁹⁷²

Unatoč pojedinim zahtjevima za osnivanjem posebne administrativne jedinice i zagovaranja izgradnje pruge Sarajevo-Knin-Šibenik, unutar Šibenske općine, njene podružnice Trgovačko industrijske komore i relevantnih šibenskih faktora zagovarala se izgradnja Unske pruge, pri čemu se surađivalo s nabrojanim splitskim faktorima.³⁹⁷³

Kada je Lička pruga vremenskim neprilikama bivala sve više izvan funkcije, splitski je tisak još više isticao potrebu Unske pruge.³⁹⁷⁴ U *Novom dobu* tako su isticalo da je riječ o važnom pitanju, bitnim za cjelokupnu državu, jer bi ono dovelo do spajanja prijestolnice s budućom glavnom lukom (Splitom), čime bi se čitava država orijentirala prema moru.³⁹⁷⁵

U *Jadranskome dnevniku* upotrijebio se izraz „ukleta pruga“, a poput Brajevićevog glasila, i HSS-ovo glasilo također je iskazivalo nezadovoljstvo odgađanjem rješavanja ovog po

³⁹⁶⁹ „Vrbaska banovina za Unsku prugu“, *ND*, br. 33., 10. II. 1930., 1.; „Za Unsku prugu“, *JP*, br. 197., 26. VIII. 1930., 4.; „Jednodušna želja privrednika za podizanjem Unske pruge“, *ND*, br. 196., 25. VIII. 1930., 2.-3.; „Za izgradnju Unske pruge“, *ND*, br. 47., 25. II. 1935., 4.-5.

³⁹⁷⁰ Jerko Alačević o ovom je pitanju objavio knjigu *Treba li graditi Unsku prugu*, tiskanu 1931. Za ostale Alačevićeve radove o ovom pitanju vidi: SVKST, AIT, M 681/8.1 B, Jerko Alačević, Pruga Bihać – Knin: tehnički izvještaj osobitim obzirom na Crvenu varijantu od Martinbroda do Knina.; SVKST, APS, M-129/5, A), Jerko Alačević, Željeznički spoj Bihać-Knin (Unska pruga), Zagreb 1930.; „Unska pruga“, *ND*, br. 186., 12. VIII. 1930., 6.; „Unska pruga“, *ND*, br. 195., 23. VIII. 1930., 5. U kasnijem razdoblju autor je krivnju u odgođi izgradnje vidio u „nerezumijevanju, tvrdoglavoj kaprisi i indolenciji onih krugova koji su o tome morali voditi računa“, čime je ciljao na nadležno ministarstvo. Vidi: „Tko je kriv da se ne gradi Unska pruga“, *JD*, br. 233., 5. X. 1935., 9.-10.

³⁹⁷¹ Hranko Smodlaka između dvaju svjetskih ratova bio je član raznih općinskih/gradskih odbora. Više o dotičnome vidi u: Dragutin MATOŠIĆ, „Hranko Smodlaka“, *Kulturna baština*, 33/2006., 135.-152.; Stanko PIPLOVIĆ, „Stručno djelovanje Hranka Smodlake“, *Kulturna baština*, 33/2006., 153.-170. Smodlaka je u posebnoj brošuri, s kojom je upoznao i predsjednika vlade Stojadinovića, istaknuo potrebu izgradnje Unske pruge i splitske luke, kao dvaju ključnih pitanja željezničkog i pomorskog prometa. Pri tome nije očekivao da će njihova izgradnja dovesti do pretvaranja Splita u „tranzitni emporij svjetske klase“, no držao je da će dovršenjem Unske pruge grad dobiti trostruku važnost: kao važnije tranzitne luke, trgovačkog centra i posrednika trgovine zaleđa i inozemstva. Vidi: SR-AJ-37, ZMS, 40-278, Hranko Smodlaka Milanu Stojadinoviću, 9. VIII. 1937., Brošura Hranka Smodlake: *Unska pruga i izgradnja splitske luke*. Sadržaj brošure prethodno je tiskan u *Novom dobu*. Vidi: „Unska pruga i izgradnja splitske luke“, *ND*, br. 170., 24. VII. 1937., 9.-10.; „II. Poljud ili Solinsko-Vranjički bazen?“, *ND*, br. 176., 31. VII. 1937., 9.-10.

³⁹⁷² Tekst referata objavilo je *Novo doba*. Vidi: „Koristi koje nosi Unska pruga“, *ND*, br. 34., 11. II. 1930., 4.-5.

³⁹⁷³ Milivoj BLAŽEVIĆ, „Prilog za povijest lučko-trgovačkog i željezničkog prometa Šibenika od 1921. do 1941. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49/2007., 583.-643.

³⁹⁷⁴ „Obustava prometa na Ličkoj pruzi“, *ND*, br. 29., 29. I. 1929., 3.; „Lička i Unska željeznica“, *ND*, br. 51., 21. II. 1929., 1.; „Pitanje Unske pruge“, *ND*, br. 90., 3. IV. 1929., 1.-2.; „Situacija na Ličkoj pruzi“, *ND*, br. 32., 7. II. 1934., 5.

³⁹⁷⁵ „Hitna potreba Unske pruge“, *ND*, br. 46., 16. II. 1929., 3.; „Osnovne potrebe i djelovanje Primor. banovine“, *ND*, br. 10., 14. I. 1930., 4.

državu važnoga pitanja. Poput bojazni nekih režimskih pristaša, i ovdje se upozoravalo da nove odgode negativno djeluju na režim.³⁹⁷⁶ U sklopu glasila autor posebne kolumne „Iz dnevnika starog Splićanina“³⁹⁷⁷ skovao je i poseban naziv „Unskitis“ te objasnio da su njeni posebni simptomi pojava novinskih članaka.³⁹⁷⁸

Mjesne režimske pristaše u obzir su uzele važnost ovoga pitanja pa su u svojem djelovanju Unsku prugu isticali u prvom planu. Tako su zapaženi istupi Ive Majstrovića, Frane Ivaniševića³⁹⁷⁹ i Grga Anđelinovića. Potonji je nakon poništenja ugovora upozoravao nadležne vlasti na važnost Unske pruge kao „jednog prvoklasnog političkog pitanja za ove krajeve.“ Vjerovao je da bi odgoda mogla onemogućiti svaki uspjeh u narodu te ići na ruku „defetističkim elementima“ koji uporno ističu da izgradnju blokira Beograd. Zatražio je, stoga, da se pitanje Unske pruge ponovno stavi na dnevni red.³⁹⁸⁰

Vidjeli smo i da je Anđelinovićevo inzistiranje da se upravo Šakić postavi na mjesto gradskog kandidata na petosvibanjskim izborima bilo motivirano i očekivanjem da će dotični riješiti problem izgradnje Unske pruge. Na vijest o njenom skorom početku izgradnje imenovani poslanik Splita predsjedniku vlade Stojadinoviću zahvalio je što se „ovo korisno narodno djelo privodi kraju u korist grada Splita, srednjeg Primorja i države.“³⁹⁸¹

Petar Senjanović se oko pitanja izgradnje Unske pruge i općenitog željezničkog povezivanja Splita s ostatkom zemlje angažirao na tri načina: prvi su bili anonimni i potpisani članci pretežito objavljeni u *Novom dobu*; drugi obuhvaćaju službena predavanja većinom održavana pod inicijativom Trgovačko obrtničke komore 1920-ih, dok pod treći spada njegovo službeno djelovanje na različitim dužnostima: pomoćnika direktora Zagrebačke željezničke direkcije, člana posebne komisije oko trase Unske pruge te pomoćnika ministra saobraćaja. Prema vlastitim riječima Senjanović se za izgradnju Unske pruge zalagao i u razdoblju prije Prvoga svjetskoga rata, a po stvaranju nove državne zajednice vjerovao je da novac treba uložiti isključivo u njenu izgradnju, a ne u dovršenje nepogodne Ličke pruge.³⁹⁸² Poput pitanja

³⁹⁷⁶ „Ukleta pruga“, *JD*, br. 56., 26. V. 1934., 3.; „Pitanje Unske željeznice“, *JD*, br. 47., 25. II. 1935., 2.

³⁹⁷⁷ Pod imenom najvjerojatnije se javljao sam Ivo Tartaglia. VIDI: M. BULJAN, „Ivo Tartaglia i *Jadranski dnevnik*“, 201.-203.

³⁹⁷⁸ „Iz dnevnika starog Splićanina: Unskitis...“, *JD*, br. 174., 27. 7. 1935., 11. Članak je objavljen u vrijeme kada je započinjala polemika Senjanović-Vujić-Majstrović, o čemu će se dodatno govoriti.

³⁹⁷⁹ Ivanišević je u *Jugoslavenskom Lloyd* istaknuo potrebu izgradnju Unske pruge, motivirano čestim prekidima prometa. Vidi: SVKST, APS, M 129/2 A) Debata u Narodnoj skupštini 1934., Frane Ivanišević, „Za Unsku prugu Bihać-Knin“, *Jugoslovenski Lloyd*, br.31., 9. II. 1934., 1.

³⁹⁸⁰ HR-DAZD-584, OMP, Kutija br. 7, dok. br. 2139/1-3, Grga Anđelinović ministru fizičkog vaspitanja naroda, 17. III. 1934.

³⁹⁸¹ SR-AJ-37, ZMS, 57-363, Prepiska s narodnim poslanicima. Ivan Šakić Milanu Stojadinoviću, 6. XI. 1935.

³⁹⁸² „80-godišnjica još nezapočete Unske pruge“, *ND*, 19. VIII. 1935., br. 193., 2.-3. U tom tekstu Senjanović je istaknuo da je ovo bio razlog njegova interniranja po izbivanja rata. zbog ovog zagovaranja bio zatvoren na p, no

izgradnje nove splitske luke Senjanović je kao protivnik „politike mrvica“ držao da se novac ne treba trošiti na polovične projekte, već isključivo na one namijenjene budućnosti, ako je potrebno i iz samog početka.

U brojnim je člancima nepotpisani Senjanović pretežito kritizirao režim zbog centralističke prometne politike za koju je držao da najviše ometa narodno jedinstvo. Jednom je prilikom tako izjavio: „bez ovog separatizma odozgo, ne bi se mogao održati separatizam odozdo.“³⁹⁸³ Kako do željezničkog povezivanja, napose Unske pruge, i dalje nije dolazilo, najviše su kritizirani demokrati i njihovo mjesno glasilo *Život*, moguće i iz razloga što su uživali njegove ranije simpatije. Senjanović je nedostatak prometne povezanosti Splita držao omalovažavanjem grada i čitave pokrajine.³⁹⁸⁴ S druge strane, u potpisanim je člancima isticao prednosti Splita koji bi nakon željezničkoj spoja postao glavna državna luka.³⁹⁸⁵

Do sredine 1920-ih Senjanović je održao nekoliko predavanja u kojima je istaknuo važnost željezničke povezanosti u izgradnji narodnog jedinstva, objasnivši da je ujedinjenje velikih naroda (Njemačke, Italije i Francuske) započeto ratovima, a završeno komunikacijama.³⁹⁸⁶ Kada je počeo s obavljanjima službenih dužnosti, Senjanović kasnije više nije želio otvoreno sudjelovati u ovakvim akcijama, no ostali su članovi Komore i drugi stručnjaci intenzivno komunicirali s njime oko rješavanja ovoga pitanja.³⁹⁸⁷

Kao pomoćnik direktora Zagrebačke željeznice direkcije Senjanović je bio član četveročlane komisije koja je u drugoj polovici 1927. dala svoje mišljenje o trasi izgradnje Unske pruge. Komisija je u službenom izvještaju navela potrebe izgradnje ove pruge zahvaljujući kojem bi država dobila izlaz na more, a prednost je zbog povoljnijih prilika dala smjeru preko Butišnice. Jedan od članova komisije, Petar Milenković³⁹⁸⁸, protivio se ovom

to nam se ipak čini malo pretjeranim. Vidi: SVKST, APS, M 129/1, C, P Senjanović, „Dalmatinska željeznica“, *Jugoslavenski Lloyd*, lipanj i kolovoz 1919.

³⁹⁸³ „Unska pruga i novi državni budžet“, *ND*, br. 193., 22. VIII. 1926., 1.

³⁹⁸⁴ Vidi: SVKST, APS, M-273, Članci P. Senjanovića tiskani u *Novom dobu* (1918.-1940.). Neki od članaka su: „Zar stranačko *Masreglovanje* Splita?“, br. 288., 22. XII. 1920., 2.-3.; „Obustavljena gradnja Unske željeznice!“, br. 128., 7. VI. 1921., 2.; „Gradska kronika: Mjesto novih željeznica“, br. 130, 9. VI. 1921., 3.; „Željeznice – za partije!“, br. 158., 15. VII. 1922., 1.; „Novi pogibelji za Unsku željeznicu“, br. 202., 6. IX. 1922., 1.; „Državni budžet i naša nova željeznička mreža“, br. 60., 12. III. 1924., 1.

³⁹⁸⁵ „Klek ili Split“, *ND*, br. 101., 10. V. 1919., 1.

³⁹⁸⁶ SVKST, APS, M 129/1, H Lička pruga, Predavanje 1925., Split, Kino Karaman, nije tiskano; M 129/3, A) Polemika Senjanović-Vujić, Majstrovčić 1935., „Unska pruga: imperativ obrane i samoodržanja. Iz predavanja g. inž. P. Senjanovića“, *ND*, br. 44., 24. II. 1926., 1.; M-131/3, B), Senjanovićevo predavanje u Splitu u ožujku 1919: Dalmatinske željeznice u Jugoslaviji

³⁹⁸⁷ SVKST, APS, M-129/5, A) Jerko Alačević Petru Senjanoviću, 11. I. 1930., Niko Ljubić Petru Senjanoviću, 26. I. 1930., Petar Senjanović Niki Ljubiću, 30. I. 1930.

³⁹⁸⁸ Milenkovića je Senjanović nazvao šovinistom koji mrzi sve što „prelazi izvjesne teritorijalne i plemenske granice.“ Vidi: SVKST, APS, M-129/5, A), Petar Senjanović Niki Ljubiću, 30. I. 1930.

rješenju smatrajući da bi ova soluciju „umrtvila“ Ličku prugu, no preostali članovi držali su da bi, s druge strane, smjer preko Zrmanje ugrozio nacionalne interese.³⁹⁸⁹

Pitanje Unske pruge ponovno je iskrslo kada se Ivan Majstrovic 1934. u Senatu založio za izgradnju Unske pruge preko Knina.³⁹⁹⁰ Neposredno nakon ovoga govora bivši ministar saobraćaja Andre Stanić optužio je svog prethodnika Radićevojevića za sklapanje niza štetnih ugovora po državu, uključujući i onaj za izgradnju pruge Bihać-Knin (Unska pruga).³⁹⁹¹ Odbađanje rješenja ovoga pitanja izazvao je bojazan Brajevićevog lista da se čitavi projekt izgradnje Unske pruge ne odgodi na neodređeno vrijeme.³⁹⁹²

Uzunovićeva vlada formirala je posebnu komisiju, ponovno sa Senjanovićem kao članom, koja je odlučila poništiti postojeći ugovor za izgradnju Unske pruge. U srpnju 1935. dotični je član komisije u održanom predavanju unutar prostorija splitske Trgovačko industrijske komore, koje je izazvalo polemiku koja se vodila u tiskovinama diljem države, od *Novog doba*, preko *Jutarnjeg lista* pa do *Politike*, između ostaloga izjavio kako je cilj Jeftićeva režima bio „pokopati“ izgradnju Unske pruge te novac namijeniti drugim projektima. Tom mišljenju suprotstavljao se bivši ministar saobraćaja Dimitrije Vujić tvrdnjom da se od izgradnje odustalo zbog mišljenja komisije. Senjanović je naglasio da je cilj komisije bio promijeniti odredbe ugovora kako bi se Unska pruga lakše i povoljnije izgradila, a za odgodu čitavoga projekta optužio je Vujića. U polemici, kojoj se priključio i Ivan Majstrovic, prevladali su i osobni sukobi jer je Vujić držao da je Senjanović svoje predavanje, kojom je i započela polemika, održao zbog nedavnog umirovljenja.³⁹⁹³

Izgradnja Unske pruge ponovno se intenzivirala krajem 1935., a zbog protivljenja ranije utvrđene trase preko Butišnice došlo je do polugodišnje odgode.³⁹⁹⁴ Splitska Trgovačko-

³⁹⁸⁹ SVKST, AIT, M 681/8.1 B; SVKST, APS, M 129/1, E, Petar Senjanović, *Unska pruga: komisijski izvještaj*, 27. VII. 1927.

³⁹⁹⁰ „Interpelacija senatora d. ra I. Majstrovica o Unskoj pruzi“, *ND*, br. 35., 10. II. 1934., 9.-10. Godinu dana poslije Majstrovic se ponovno založio za njenu izgradnju. Vidi: „Pitanje izgradnje Unske pruge“, *ND*, br. 40., 16. II. 1935., 3.

³⁹⁹¹ „Izgradnja željezničkih pruga u Jugoslaviji“, *ND*, br. 50., 28. II. 1934., 2.

³⁹⁹² „Unska pruga pred Narodnom Skupštinom“, *ND*, br. 51., 1. III. 1934., 2.

³⁹⁹³ „Kako stoji pitanje izgradnje Unske pruge“, *ND*, br. 174., 27. VII. 1935., 2.-3.; „Jeftićev režim je pokopao Unsku prugu“, *JD*; br. 174., 27. VII. 1935., 5.; „Kako, zašto i na čiji poticaj je odložena gradnja Unske pruge“, *JD*, br. 187., 12. VIII. 1935., 3.; „80-godišnjica još nezapočete Unske pruge“, *ND*, 19. VIII. 1935., br. 193., 2.-3.; „Po čemu je ugrožena izgradnja Unske pruge“, *ND*, br. 198., 24. VIII. 1935., 9.; „Moj odgovor gosp. senatoru d. ru Majstrovicu“, *ND*, br. 201, 28. VIII. 1935., 2.; „Bivši ministar saobraćaja g. D. Vujić odgovara g. inž. Senjanoviću!“, *ND*, br. 200., 27. VIII. 1935., 2.-3.; „Još jedan odgovor bivšem ministru g. D. Vujiću“, *ND*, br. 202., 29. VIII. 1935., 2.; Moja zaključna u sporu o Unskoj pruzi“, *ND*, br. 204., 31. VIII. 1935., 5. Novinske članke vidi i u: SVKST, APS, M 129/3, a) Polemika Senjanović-Vujić, Majstrovic 1935.

³⁹⁹⁴ Senjanović je posebnim ekspozoom istaknuo pogodnost Butišnice. Vidi: SVKST, APS, M-129/4, A, Ekspoze pi pitanju dvaju varijanti za Unsku prugu (Bihać-Knin), Petar Senjanović za ministarski savjet, 8. XI. 1935.

industrijska komora isticala je ministru saobraćaja Spahi kako je konstantno nerješavanje ovoga pitanja, a istovremena gradnja drugih željeznica diljem zemlje, dovela do strahovite „potištenosti“ u ovim krajevima i gubitak vjera u zakone i upravu. Vjerojatno i pod utjecajem vojnog predstavnika u komisiji konačna je odluka bila da se trasa izradi preko Butišnice.³⁹⁹⁵ Kada je vijest postala službena, u *Novom dobu* su, uz podsjetnik na činjenicu što se ovo po državu važno pitanje toliko odgađalo, posebno istaknuli ulogu Petra Senjanovića, po ovom glasilu, najzaslužnijem zbog rješenja ovoga pitanja, kojim će u prvom pogledu Split, ali i ostatak obale doći do izražaja.³⁹⁹⁶ Čitavu situaciju možda je najbolje pokazao šaljivi list *Štandarac* opisujući da je nakon žestoke borbe protegnute na petnaest runda Senjanović, najveći zagovornik Unske pruge, uspio nokautirati Vaskovića.³⁹⁹⁷

Ipak, i službenim početkom radova pojavile su se nove zavrzlake. Ranije glasine o novoj trasi i odgađanju³⁹⁹⁸ njenog završetka, za koje je Trgovačko industrijska komora isticala da ostavljaju „rđav utisak“³⁹⁹⁹, pokazale su se istinitima. Datum završetka izgradnje pruge odgođen je s početka travnja 1940. na početak listopada 1941. pa je *Novo doba* već isticalo „neugodan dojam i veliki gubitak za Primorje.“⁴⁰⁰⁰ Izbijanje rata dodatno je odgodilo završetak izgradnje Unske pruge, naposljetku u potpunosti dovršene tek 1948.

³⁹⁹⁵ SVKST, APS, M-129/4, A, TIK Split ministru saobraćaja Mehmedu Spahi, 26. X. 1935.; Petar Senjanović ministru Spahi, 5. XI. 1935.

³⁹⁹⁶ „Pitanje izgradnje Unske pruge“, *ND*, br. 258., 5. XI. 1935., 2.; „Odluka o građenju Unske pruge“, *ND*, br. 262., 9. XI. 1935., 3.

³⁹⁹⁷ SVKST, APS, M-274, „Unska!“, *Štandarac*, 15. III. 1935., br. 58.

³⁹⁹⁸ Po Senjanovićevom je komentaru do odgode došlo zahvaljujući ulozi inženjera Mih. Gjurića, i to nakon što je Senjanović napustio ministarstvo. Vidi: SVKST, APS, M-273, Članci P. Senjanovića tiskani u *Novom dobu* (1918.-1940.)

³⁹⁹⁹ „Za unapređenje našeg vinarstva i vinogradarstva“, *JD*, br. 111., 13. V. 1937., 6.

⁴⁰⁰⁰ „Produžen rok izgradnje Unske pruge“, *ND*, br. 258., 6. XI. 1937., 5. Kasnije glasine o novom odgađanju izazivali su ponovno nezadovoljstvo, no predviđeni datum (listopad 1941.) nije se mijenjao. Vidi: „Obustavljeni radovi na Unskoj pruzi“, *ND*, br. 216., 15. IX. 1938., 5.; „Za gradnju Unske pruge“, *ND*, br. 219., 19. IX. 1938., 6.; „Građenje Unske pruge“, *ND*, br. 252., 27. X. 1938., 6.; „Traže se oni koji odlučuju...“, *ND*, br. 154., 4. VII. 1939., 5.; „Potreba što brže izgradnje Unske pruge“, *HG*, br. 149., 28. VI. 1939., 7.

7.4. Pitanje izgradnje nove splitske luke⁴⁰⁰¹

Od spomenutih ključnih pitanja međuratnog Splita nastalih kao posljedica državne politike pitanje izgradnje nove splitske luke pojavilo se, odnosno dodatno potenciralo kao posljedica nesloge odlučujućih političkih faktora Splita. Time se ne misli da bi složnim istupom došlo do ranije izgradnje gradske luke, o čemu, uostalom, svjedoči slučaj Unske pruge, no na ovaj je način režim svoje nedjelovanje mogao prebaciti na vodeće splitske faktore.⁴⁰⁰² Uz splitsku, tijekom međuratnog razdoblja pojavilo se i pitanje izgradnje šibenske luke,⁴⁰⁰³ iako je režim općenito veću pozornost posvećivao luci u Solunu.⁴⁰⁰⁴

U rješavanju statusa nove splitske luke pojavila su se tri različita mišljenja: a) zagovornici prvoga također su podržavali stvaranje nove luke, iako nisu precizirali točno mjesto gdje bi se trebala nalaziti, no držali su da do početka njene izgradnje novac dobiven od vlasti treba uložiti u rekonstrukciju, odnosno modernizaciju postojeće gradske luke; suprotno njima pristaše izgradnje nove luke vjerovali su da novu luku što prije treba izgraditi b) na Poljudu ili c) u vranjičko-solinskom bazenu. Budući da su se tijekom čitavog međuratnog razdoblja razni faktori često ponavljali svoje misli, a drugi ih mijenjali, sljedeća tablica pokazat će tko su bili glavni zagovornici kojeg mišljenja, a potom će se objasniti njihovi glavni motivi, djelovanje i međusobne polemike.

⁴⁰⁰¹ Više o ovom pitanju vidi u: S. PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između...*, 280.-288.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 164.-169. Autorica ističe kako je po ukupnom prometu Split bio najjače lučko središte u međuratnom razdoblju, iako je „istovremeno kao luka imao najmanje gravitacijsko područje.“ Više o pomorskom prometu Splita između 1918. i 1941. vidi u: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 170.-186.; S. MATKOVIĆ, „Pomorski promet Splita između dvaju svjetskih ratova“, *Acta historico-oeconomica*, 22/1995., br. 1., 55.-73.; Tonči ŠITIN, „Karakteristike brodarstva, brodograđevne industrije i prometa luke u Splitu međuratnoga razdoblja (1918-1941), *Adrias*, 4-5/1993.-1994., 197.-213.

⁴⁰⁰² Beogradsko glasilo *Vreme*, primjerice, isticalo je neslogu Splita. Vidi: SKST, APS, M-125/I-3, Nova Luka u Splitu, Izresci iz novina: 1925., 1926., „Problem splitske luke“, *Vreme*, 28. XI. i 15. XII. 1925., „Zašto Split neće skoro dobiti tranzitnu luku“, 3. I. 1926.

⁴⁰⁰³ M. BLAŽEVIĆ, „Prilog za povijest lučko-trgovačkog...“, 583.-643.

⁴⁰⁰⁴ Dragan BAKIĆ, „The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919-1941“, *Balkanica*, XLIII/2012, 191.-219.

Tablica LXXXVII: stav oko statusa splitske luke i glavni zagovornici

Stav	Zagovornici
prihvatiti novac za rekonstrukciju postojeće gradske luke, u budućnosti se zalagati za izgradnju nove (bez preciziranja njenog mjesta)	Trgovačko-industrijska komora (tajnik Savo Bošković) Splitska općina Udruženje trgovaca Splitska sekcija Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata (Dane Matošić) <i>Novo doba</i> Ivan Šakić
zalagati se za izgradnju nove gradske luke na Poljudu	Ivan Šakić Vjekoslav Ivanišević <i>Jadranski dnevnik</i> Društvo „Spinut“ Trgovačko-obrtnička komora Splitska općina
zalagati se za što hitniju izgradnju nove gradske luke u solinsko-vranjičkom bazenu	Petar Senjanović Hranko Smodlaka <i>Jadranski dnevnik</i> talijanski stručnjak Coen Cagli Gradsko vijeće

Iz tablice uočavamo da su pojedinci, društva, Općinska uprava ili mjesni tisak ponekad mijenjali mišljenja oko pitanja (izgradnja) nove splitske luke, dok su drugi tijekom čitavoga razdoblja zagovarali isto stajalište. U *Novom dobu* državnom su potrebom isticali potrebu izgradnju nove splitske luke, no do njena provođenja držalo se da treba rekonstruirati postojeću gradsku luku. Isti stav zagovarali su Trgovačko-industrijska komora⁴⁰⁰⁵, Udruženje trgovaca i Splitska općina.⁴⁰⁰⁶

U Kargotiću nenaklonjenome *Jadranskom dnevniku* držalo se da splitska općina treba intenzivnije djelovati kako bi dobila potreban novac za splitske magazine. Iako Kargotića te kritike vjerojatno nisu ponukale na djelovanje, u mjesnom je tisku zabilježeno kako je gradonačelnik tijekom prve polovice 1935. boravio u Beogradu te isposlovaao novac za njihovu izgradnju, pri čemu je najviše sklonosti Splitu navodno pokazao tadašnji ministar

⁴⁰⁰⁵ Trgovačko-obrtnička komora je 1927. u posebnom memorandumu istaknula potrebu preuređenja postojeće gradske i izgradnju nove sjeverne luke, iako je konačnu odluku o njenom mjestu prepustila ministarstvu. Vidi: SVKST, AIT, M-681/9.2 Splitske luke, Sjeverna luka, Memorandum Trgovačko obrtničke komore u Splitu, 30. IV. 1927.

⁴⁰⁰⁶ „Pitanja splitske luke“, *ND*, br. 99., 27. IV. 1934., 2. Senjanović je zagovaranje rekonstrukcije postojeće gradske luke nazvao „neoprostivom pogreškom“ splitske općine i Trgovačko-obrtničke komore. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-3, C), Komentar na odgovor *Novo doba* (3. XII. 1925.) i *Vremena* (28. XI. 1925.)

Stojadinović.⁴⁰⁰⁷ Pojavilo se dodatno pitanje o točnom mjestu izgradnje sljedećih sadržaja: carinskih i tranzitnih (javnih) skladišta, carinarnice i magazina.⁴⁰⁰⁸

Tajnik Trgovačko-industrijske komore u Splitu Sava Bošković zagovarao je da se sadržaji izgrade u postojećoj luci na gatu sv. Duje, držeći da su gradska i sjeverna luka (a iako nije precizirao misli li na Poljud ili Vranjic, moguće je da je mislio na Poljud, op. M. B.), koja se tek trebala sagraditi, željeznički povezati sa svom spomenutom infrastrukturom, dva odvojena pitanja.⁴⁰⁰⁹ Tom mišljenju suprotstavljao se Petar Senjanović koji je držao da novac treba isključivo potrošiti na izgradnju nove luke⁴⁰¹⁰ te da magazini mogu stvarati problem u budućnost, kao što se dogodilo na Sušaku.⁴⁰¹¹ Bošković je imao podršku mjesnih trgovaca⁴⁰¹² i privremeno *Novog doba* u kojem su prvo upozorili da je drugačije razmišljanje „štetno po opće i objektivne interese splitske privrede“⁴⁰¹³, a potom nepotpisanim člankom da neki „nevidljivi faktori“ ne žele izgradnju.⁴⁰¹⁴

Izgradnju sadržaja u postojećoj gradskoj luci podržali su tadašnje vodstvo grada (Kargotić i Ivanišević) te predstavnici ministarstva koji su držali da treba graditi tamo gdje žele grad i njegova ekonomija.⁴⁰¹⁵ Kargotić je ujedno dodao kako je „očito nešto teže“ bilo u pitanju što se ovo pitanje izgradnje uopće pokrenulo.⁴⁰¹⁶ Iako je na početku zagovarana izgradnja u sjevernoj luci, i u *Jadranskom dnevniku* držalo se potrebnim da se ti sadržaji negdje izgrade, pa makar i u postojećoj gradskoj luci.⁴⁰¹⁷ Kargotić je po novom boravku u Beogradu izjavio da će uskoro započeti izgradnja carinskih skladišta na gatu sv. Duje, što je ponovno pokrenulo pitanje njihova smještaja.⁴⁰¹⁸ Po pomoćnome CP-ovom dopisniku Čičinu Šainu pitanje izgradnje nove

⁴⁰⁰⁷ „Gradnja javnih magazina u Splitu“, *JD*, br. 56., 26. V. 1934., 5.; „Odobrene izgradnje carinskih magazina u Splitu“, *ND*, br. 86., 11. IV. 1935., 1.; „Pitanje izgradnje javnih i carinskih skladišta riješeno“, *ND*, br. 93., 19. IV. 1935., 3.

⁴⁰⁰⁸ „Oko gradnje skladišta i carinarnice“, *ND*, br. 170., 23. VII. 1935., 3.

⁴⁰⁰⁹ „Gradjenje novog magazina, i lučki radovi u Splitu“, *ND*, br. 106., 7. V. 1935., 5.; „Gradnja novog magazina“, *ND*, br. 111., 14. V. 1935., 3.

⁴⁰¹⁰ U pismu Trgovačko-obrtničkoj komori Senjanović je „kao Splitsanin“ isticao kako postojeća gradska luka ne udovoljava suvremenim zahtjevima grada zbog čega je potrebno sav novac uložiti u izgradnju nove luke. Vidi: SVKST, APS, M-125/III, A, Dopis [P. Senjanovića] T.O.K. u Splitu, Zagreb 26. IV. 1935., Građenje novog magazina i lučkih radova u Splitu. Pismo je objavljeno u *Novom dobu* početkom svibnja 1935. Vidi: „Građenje novog magazina i lučkih radova u Splitu“, *ND*, br. 104., 4. V. 1935., 9.-10.

⁴⁰¹¹ „Gradnja novog magazina“, *ND*, br. 115., 17. V. 1935., 5.

⁴⁰¹² „Neophodna potreba izgradnje carinskih magazina“, *JD*, br. 129., 3. VI. 1935., 6.; „Izgradnja javnih skladišta u Splitu“, *ND*, br. 171., 24. VII. 1935., 5.

⁴⁰¹³ „Oko gradnje skladišta i carinarnice“, *ND*, br. 170., 23. VII. 1935., 3.;

⁴⁰¹⁴ „Čiji su to interesi da se javna skladišta grade u splitskoj sjevernoj luci?“, *ND*, br. 172., 25. VII. 1935., 8.

⁴⁰¹⁵ „Pitanje izgradnje javnih skladišta u Splitu“, *ND*, br. 172., 25. VII. 1935., 6.

⁴⁰¹⁶ „Javna skladišta se grade u gradskoj luci“, *ND*, br. 173., 26. VII. 1935., 5.

⁴⁰¹⁷ „Javna skladišta ipak će se graditi u sjevernoj luci“, *JD*, br. 172., 25. VII. 1935., 6.; „Gradnja javnih skladišta na gatu sv. Duje“, *JD*, br. 173., 26. VII. 1935., 5.

⁴⁰¹⁸ „Izgradnja carinskih skladišta počće u septembru“, *ND*, br. 183., 7. VIII. 1935., 6.

gradske luke, kao i Unske pruge, predstavljalo je „najveću mjesnu aktualnost“, s očitim ciljem njihova pretvaranja u političko pitanje, u skladu s raspoloženjem stanovništva.⁴⁰¹⁹

U čitavu se akciju uključio novoimenovani poslanik grada Splita Ivan Šakić koji je preko *Novoga doba* govorio o novim intrigama protiv izgradnje, odnosno o Senjanovićevom utjecaju na odluku načelnika ministarstva Vuka Krajača o gradnji malog magazina u postojećoj gradskoj luci, dok bi se onaj veći predvidio na prostoru buduće luke. Takva odluka, naglasio je Šakić, izravno se protivila interesima Splita jer bi dovela do propasti čitavog projekta i pojave nezaposlenosti. Uredništvo *Novoga doba* nadalo se da će Senjanović izravnim obraćanjem odgovoriti na Šakićeve optužbe.⁴⁰²⁰ Šakić je ujedno o čitavoj akciji odmah obavijestio Stojadinovića, a napose ga je upozorio da bi se odgoda, budući da su novine već objavile da radovi počinju Stojadinovićevom intervencijom, mogla iskoristiti u političke ciljeve, „što bi današnju psihozu masa još jače potenciralo“. Zamolio je, stoga, da se izvrši prvotna namjera o predviđenom novcu za gradnju magazina u interesu Splita, što bi išlo i na ruku zapošljavanja gladnog i nezaposlenog radništva.⁴⁰²¹

Članak je Senjanoviću dostavio Marin Ferić, dodavši da je u gradu naišao na „mučno raspoloženje“ prema Senjanoviću zbog navodnih „zala“ učinjenih protiv interesa Splita. Držeći da prvi Šakićev javni istup „nije mogao biti nesretniji“, Ferić je bio uvjeren da će Senjanović svojim odgovorom „svakoga postaviti na svoje mjesto“ te ujedno „razbiti sve intrige.“⁴⁰²² S druge strane, u *Jadranskom dnevniku* nije zabilježen izravni napad na Senjanovića, no uočena je kritika prema državnoj vlasti zbog moguće odgode. Ban Jablanović također je tražio hitnu izgradnju skladišta na gatu sv. Duje.⁴⁰²³

Senjanović je u prvoj izjavi oštro osudio „podmukle aluzije i kavanska došaptavanja“ te „patente na rodoljublje ili zaštitu splitskih interesa.“ Čitavu je „kampanju“ nazvao namještenom, držeći da ona grad i građane izvrgava „općem smijehu, ruglu i poniženju.“⁴⁰²⁴ U izjavi zagrebačkim *Novostima* Senjanović je ironično poručio kako je i prije često bio proglašavan krivcem i glavnim neprijateljem grada. Iako mu navodno nije bila u potpunosti

⁴⁰¹⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 750., 14. VIII. 1935.

⁴⁰²⁰ „Nar. Posl. g. inž. I. Šakić o akciji g. inž. P. Senjanovića“, *ND*, br. 187., 12. VIII. 1935., 2. *Novo doba* objavilo je poseban članak (koji je po Senjanoviću napisao Brajević) kojim je izraženo čuđenje ako je Senjanović isključivi uzrok odgode. Vidi: „Zašto se ne grade splitski magazini i Unska pruga“, *ND*, br. 189., 14. VIII. 1935., 2.

⁴⁰²¹ SR-AJ-37, ZMS, 57-363, Prepiska s narodnim poslanicima. Ivan Šakić Milanu Stojadinoviću, 15. VIII. 1935.

⁴⁰²² SVKST, APS, M-125/III, Pismo Marina Ferića P. Senjanoviću, Split 13. VIII. 1935.

⁴⁰²³ „Pitanje izgradnje magazina“, *ND*, br. 188., 13. VIII. 1935., 6.; „Pitanje izgradnje carinskih skladišta u Splitu“, *JD*, br. 189., 14. VIII. 1935., 5.

⁴⁰²⁴ „Izjava“, *JD*, br. 173., 26. VII. 1935., 7.

poznata Šakićeva izjava⁴⁰²⁵, poslaniku Splita zaprijetio je tužbom dodavši kako je došlo vrijeme da „petomajski mrtvac“ napuste mjesta na kojima su iz „splitski i dalmatinski izbornici (birači, op. M. B.) sve redom jednodušno najurili.“⁴⁰²⁶ Prozvani Vuk Krajač priznao je da su druge neimenovane osobe agresivno intervenirale i prijetile, no naglasio je da se među njima nije nalazio Senjanović, a na Šakićeve navode odlučio je odgovoriti tužbom.⁴⁰²⁷

U rujnu 1935. mjesne novine govorile su o uspješno svladanim zaprekama „stvaranih sa strane raznih faktora“ i skorog početka izgradnje carinskih skladišta na gatu sv. Duje u iznosu od 8 milijuna dinara, od čijeg će završetka svi imati koristi.⁴⁰²⁸ Gradnja carinskih skladišta su se odužila s vremenom pa su na posljetku dovršena tek 1938.⁴⁰²⁹ U međuvremenu se u mjesnom tisku također pojavila ideja da se ne gradi nova luka, već da se stara dodatno osposobi za veći promet.⁴⁰³⁰

Plan izgradnje nove luke na Poljudu počeo je već regulacijskim planom iz 1914. Po završetku rata taj su prijedlog intenzivirali Ivan Šakić i Vjekoslav Ivanišević posebnim člankom iz 1920., a među glavne razloge izgradnje nove splitske luke isključivo na Poljudu naveli su širenje grada u tom smjeru i općenito povoljniji položaj u odnosu na Senjanovićevo zagovaranje solinsko-vranjičkog bazena.⁴⁰³¹ Ovaj su prijedlog podržali predstavnici općine,⁴⁰³² inženjerske komore,⁴⁰³³ posebno formiran Stručni odbor⁴⁰³⁴ u studiji objavljenoj 1937,⁴⁰³⁵ društvo „Spinut“ te splitska sekcija Udruženja inženjera i arhitekata.⁴⁰³⁶

⁴⁰²⁵ To je demantirano pismom Marina Ferića.

⁴⁰²⁶ SVKST, APS, M 272/2, Iz ostalog dnevnog tiska [1919. – 1952.], „Gradnja carinskih skladišta u Splitu: izajva g. ing. P. Senjanovića“, *Novosti*, br. 227., 16. VIII. 1935.

⁴⁰²⁷ „Nar. Posl. G. inž. I. Šakić o akciji g. inž. Senjanovića“, *ND*, br. 205., 2. IX. 1935., 2.

⁴⁰²⁸ „Odobrena je gradnja carinskih skladišta“, *ND*, br. 212., 11. IX. 1935., 6.

⁴⁰²⁹ Ante SAPUNAR, „Splitski lukobran u svojem trajanju“, *Kulturna baština*, 30/1999., 183.; S. PIPLOVIĆ, „Prometni terminal u splitskoj luci: između prošlosti i budućnosti“, *Kulturna baština*, 30/1999., 160.-163.

⁴⁰³⁰ „Postoji još jedan predlog za uredjenje splitske luke“, *JD*, br. 8., 11. I. 1938., 5.

⁴⁰³¹ SVKST, AAT, M 596, Splitska luka i Unska pruga, 3. Šakić I(van) i Ivanišević V.(jekoslav), „Nova splitska luka na Poljudu“, *Tehnički list Udruženja Jugoslovenskih inženjera i arhitekata*, 02., 13. i 14. (1. VIII. 1920.), 123.-125. Isti članak nalazi se i u Senjanovićevoj ostavštini. Vidi: SVKST, APS, M -125/I-22, B. Tijekom čitavog međuratnog razdoblja Ivanišević je i dalje zagovarao Poljud kao mjesto buduće splitske luke.

⁴⁰³² Na sjednici u svibnju 1928. Općinsko vijeće jednoglasno je na prijedlog Općinske uprave izabralo Poljud kao pogodnu buduću luku Splita. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-10, ZOV, XV. redovita sjednica, 8. V. 1928., br. 6207. U Senjanovićevoj ostavštini nalazi se Kargotićeva predstavka Stojadinoviću o potrebi izgradnje Poljudske luke. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-22, A, Novogradnja pomorske luke u Splitu. [1935.?], *Prestavka nač. [Mihovila] Kargotića predana pred. Vlade [Milanu] Stojadinoviću*.

⁴⁰³³ „Pitanje izgradnje nove sjeverne luke Splita“, *JD*, br. 270., 18. XI. 1936., 6.

⁴⁰³⁴ Odbor je formiran odlukom Gradskog vijeća na sjednici održanoj sredinom 1937. Tom prilikom Kargotić i Ivanišević držali su kako je Poljud prikladnije mjesto za novu luku. Vidi: SVKST, M-611/IV c, ZOV, XVII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 16. VI. 1937., Pres. broj 109/37.

⁴⁰³⁵ S. PIPLOVIĆ, „Inženjer Dane Matošić“, 112.

⁴⁰³⁶ „Društvo Spinut za izgradnju luke u Poljudu“, *ND*, br. 68., 22. III. 1937., 6.; „Poljudski bazen je najpodesniji za izgradnju jedne moderne luke“, *JD*, br. 138., 16. VI. 1937., 5.

Najizrazitiji zagovornik izgradnje nove splitske luke na području Solina-Vranjica bio je Petar Senjanović koji je već 1919. nizom članaka isticao da će izgradnjom željezničke mreže (svojevrsni *conditio sine qua non*)⁴⁰³⁷ Split postati glavna luka na Jadranu za balkansko zaleđe. Budući da postojeću gradsku luku nije vidio pogodnom za budući trgovački promet, rješenje je vidio u izgradnji nove (trgovačke) luke u solinsko-vranjičkom bazenu, iako je priznavao industrijsku pogodnost poljudske luke.⁴⁰³⁸ U korespondenciji s Trgovačko-obrtničkom komorom 1920-ih ostao je pri istome stavu,⁴⁰³⁹ žestoko se suprotstavljajući željama institucije o preraspodjeli dijela novca na rekonstrukciju stare gradske luke.⁴⁰⁴⁰ Unatoč ljutnji, međusobni kontakti i dalje su nastavljeni.⁴⁰⁴¹

Vidjeli smo kako je Senjanović reagirao na najave o rekonstrukciji gradske luke 1935., a u kasnijem je razdoblju na glasine o 20 milijuna dinara predviđenih za splitsku luku odmah reagirao te tvrdio da se to može utrošiti samo za Vranjic jer za druge luke (Poljud) treba više novaca. Ipak, držao je otvorenom mogućnošću da se nakon Vranjica i sam Poljud uredi kao luka.⁴⁰⁴² Podršku za Vranjičku luku Senjanoviću je pružao inženjer Hranko Smodlaka.⁴⁰⁴³

Dok se vodila „utrka“ između Poljuda i Vranjica oko smještaja nova splitska luka, u javnosti su se znale plasirati vijesti o izgradnji nove luke u Pločama. Neki su u tome vidjeli „podmukle separatističko amputacione podvige“ (s čime se Senjanović složio)⁴⁰⁴⁴ dok je HSS- u naklonjeni tisak upozoravao je da bi izgradnja pločanske luke za cilj imala „otrgnuti od Splita njegovo prirodno zaleđe.“⁴⁰⁴⁵ Predstavnici mjesnih društava iz Trgovačko industrijske i

⁴⁰³⁷ Takav stav kojim se isticala važnost vranjičke luke poslan je i u (od Senjanovića sastavljenom) odgovoru splitske općine šefu Pomorsko-tehničke službe za Dalmaciju i Crnu Goru. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-2, Odgovor općine Split šefu Pomorsko-tehničke službe za Dalmaciju i Crnu Goru, 1920. Istome primatelju Trgovačko-obrtnička komora iznijela je drugačije mišljenje pa je „neophodno potrebnim“ držala rekonstrukciju postojeće gradske luke, a „prešnim“ izgradnju nove luke u Poljudu, bez spominjanja Vranjica. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-2, Odgovor Trgovačke i obrtničke komore šefu Pomorsko-tehničke službe za Dalmaciju u Crnu Goru, 19. IV. 1920.

⁴⁰³⁸ SVKST, APS, M 125/I-1, „Nova splitska luka“ (*Štampano u reviji „Naše more“ 12.1919.*)

⁴⁰³⁹ SVKST, AIT, M-681./9.2 Splitske luke; Sjeverna luka, P. Senjanović za Trgovačko-obrtničku komoru, 8. V. 1926., 16. I. 1927.

⁴⁰⁴⁰ SVKST, APS, M-125/I-10, Mišljenje T.O.K. u poslu izgradnje splitske luke, 05. 1928., br 2614/28; Dopis P. Senjanovića T.O.K. Split, Zagreb, 5. V. 1928., Sistemisanja splitske luke i državni zajam.

⁴⁰⁴¹ SVKST, APS, M-125/I-10, Dopis [P.Senjanovića] Komori za trgovinu i obrt u Splitu, [Zagreb], 10. VIII.19[29].., Sistemiziranje sjeverne luke., br 1556/2

⁴⁰⁴² „Pitanje izgradnje nove Splitske luke: Mišljenje g. inž. P. Senjanovića“, *ND*, br. 258., 6. XI. 1937., 9.

⁴⁰⁴³ „Ako hoćemo da dobijemo luku“, *ND*, br. 258., 6. XI. 1937., 9.-10. Smodlaka je, kao što smo vidjeli u prethodnom potpoglavlju, tiskao posebnu brošuru u kojoj je naglasio potrebu dovršenja Unske pruge i izgradnje nove splitske luke u Vranjicu. H. SMODLAKA, *Unska pruga i izgradnja splitske luke*.

⁴⁰⁴⁴ SVKST, SENJANOVIĆ, M-125/I-22, A, Vladimir Bego, I Ploče protiv Splita : povodom novinskih vijesti o gradnji luke Ploče, Split 21.11.1936.,

⁴⁰⁴⁵ „Luka Ploče – i Split“, *JD*, br. 191., 18. VIII. 1936., 2. *Jadranski dnevnik* objavio je tekst jednog srpskog inženjera da će u ušću Neretve Srbija konačno dobiti prirodan izlaz na more. Vidi: „Zašto se gradi luka Ploča“, *JD*, br. 61., 14. III. 1938., 3.

Zanatske komore te Udruženja trgovaca protivili su se izgradnji nove luka u Pločama vjerujući da će preostali iznos namijenjen ostalim lukama, među njima i splitskoj, biti nedovoljan.⁴⁰⁴⁶

U *Jadranskom dnevniku* glavni krivac za situaciju pronađen je u Splitskoj općini, no kritika nisu bili pošteđeni ni „inženjerski dueli“, Trgovačko-industrijska komora, Zanatska komora i privredna udruženja. Tiskovina nije propustila navesti da 99 % Splićana želi da nova luka bude upravo na Poljudu.⁴⁰⁴⁷

I u drugom mjesnom dnevniku *Novom dobu* isticala se potreba pronalaska „pravog rješenja mjerodavnih faktora“ za ovu „Ahilovu petu naše lokalne politike“ te što hitnije izgradnje sjeverne luke, pogotovo zbog dovršetka Unske pruge. Po Brajevićevom je dnevniku ovo pitanje u posljednje vrijeme zamrlo u javnom životu.⁴⁰⁴⁸ Uz tisak, i druga pojedina društva povremeno su isticala hitnu potrebu izgradnje sjeverne luke.⁴⁰⁴⁹

Krajem 1937. ministar saobraćaja Mehmed Spaho sudjelovao je na konferenciji na kojoj se raspravljali hoće li se nova luka graditi na Poljudu ili Vranjicu. Neodređena odluka glasila je da će se konačno rješenje dovesti u dogovoru „sa svim odlučujućim lokalnim i drugim faktorima.“⁴⁰⁵⁰ Nakon što je posebno povjerenstvo ispitalo obje luke talijanski je stručnjak Coen Cagli izabrao Vranjic kao mjesto za novu splitsku luku.⁴⁰⁵¹ U *Jadranskom dnevniku* već se upozoravalo da predviđeni iznos od 25 milijuna dinara nije dovoljan, no da svejedno treba što prije započeti s radovima.⁴⁰⁵²

Ovime pitanje mjesta izgradnje nove splitske luke još nije bilo riješeno. Nezadovoljni što prethodno nisu bili konzultirani, splitski inženjeri nisu željeli sudjelovati u odluci.⁴⁰⁵³ Štoviše, Udruženje inženjera i arhitekata (koje se i dalje zalagalo za Poljud) počelo je javno upozoravati na tobožnje poteškoće⁴⁰⁵⁴ pri izgradnji nove luke kod Vranjica.⁴⁰⁵⁵ Senjanović je to nazvao „očajnom borbom“ takozvanih „pravih Splićana“ s ciljem upropaštavanja konačnog

⁴⁰⁴⁶ „Predstavnici privrede kod ministra financija“, *JD*, br. 205., 2. IX. 1937., 6.

⁴⁰⁴⁷ „Gradnja nove splitske luke“, *JD*, br. 56., 8. III. 1937., 6.; „Oko gradnje splitske sjeverne luke“, *JD*, br. 141., 19. VI. 1937., 3.; „Potreban je sporazum“, *JD*, br. 240., 14. X. 1937., 5.

⁴⁰⁴⁸ „Sjeverna luka“, *ND*, br. 55., 6. III. 1937., 5.; „Izgradnja Sjeverne luke u Splitu“, *ND*, br. 131., 9. VI. 1937., 5.

⁴⁰⁴⁹ „Za hitnu izgradnju sjeverne luke“, *JD*, br. 123., 29. V. 1937., 6.; „Splitska sjeverna luka“, *JD*, br. 224., 25. IX. 1937., 6.

⁴⁰⁵⁰ „25 milijuna dinara za gradnju nove splitske luke?“, *JD*, br. 260., 8. XI. 1937., 5.

⁴⁰⁵¹ „Elaborat o gradnji nove splitske luke“, *JD*, br. 95., 23. IV. 1938., 5.; „Za uređenje naših luka“, *ND*, br. 96., 25. IV. 1938., 6.; „Prof. Coen Cagli je protiv luke u Poljudu“, *JD*, br. 96., 25. IV. 1938., 5.; „Elaborat prof. Coen Caglia istovjetan je sa elaboratom ing. Senjanovića“, *JD*, br. 104., 4. V. 1938., 6.

⁴⁰⁵² „Izgradnja splitske sjeverne luke“, *JD*, br. 120., 23. V. 1938., 4.

⁴⁰⁵³ „Splitski inženjeri žele sudjelovati u odlučivanju o gradnji nove splitske luke“, *JD*, br. 100., 29. IV. 1938., 5.

⁴⁰⁵⁴ I *Jadranski dnevnik* pisao je o poteškoćama pri izgradnji nove luke. Vidi: „Izgradnja vranjičke luke već nailazi na poteškoće“, *JD*, br. 235., 7. X. 1938., 5.

⁴⁰⁵⁵ „O teškoćama izgradnje nove luke“, *ND*, br. 240., 13. X. 1938., 5.

početka izgradnje.⁴⁰⁵⁶ Ujedno je optužio članove Udruženja, napose Fabijana Kaliternu, kako su čitavo vrijeme, uz Kargotićevu podršku, pokušavali nametnuti svoje stajalište.⁴⁰⁵⁷ Udruženje nije ostalo imuno pa je u odgovorima nudilo svoju verziju događaja⁴⁰⁵⁸ te isticalo Senjanovićeve netočne podatke vezane uz vranjičku luku.⁴⁰⁵⁹ Prozvani je Kaliterna, pak, tvrdio kako je poteškoće isključivo radio sam Senjanović, koji se osobno zauzimao za luku na Poljudu prije rata.⁴⁰⁶⁰ Ukratko, „inženjerski dueli“, vjerojatno kao posljedica osobne netrpeljivosti, nastavljeni su, dok je Gradsko vijeće pod Matošićevim vodstvom tražilo što hitniji početak izgradnje nove splitske luke u Vranjicu.⁴⁰⁶¹

Iako se očekivalo da će se licitacija za novu luku (tzv. predio Duje-Pijat) raspisati još u jesen 1938., do toga je došlo u veljači naredne, 1939.⁴⁰⁶² Uredništvo *Novog doba* isticalo je važnost izgradnje luke u daljem razvitku Splita, držeći kako je njen izostanak bio „glavna smetnja“ afirmacije Splita kao trgovačkog i lučkog centra Dalmacije.⁴⁰⁶³ Senjanović je u članku objavljenom u *Novom dobu* očekivao da bi prvi dio luke mogao biti gotov do kraja 1941., a da bi cjelokupna luka u potpunosti mogla proraditi početkom 1942.⁴⁰⁶⁴ Uz članak, tiskao je i posebnu brošuru posvećenu ovom pitanju.⁴⁰⁶⁵

Odgovlačenje licitacije po HSS-ovu *Hrvatskome glasniku* bila je posljedica centralističke uprave pa je i to korišteno kao razlog potrebe državnog preuređenja.⁴⁰⁶⁶ Bez obzira na konačnu odluku, Udruženje inženjera i arhitekata kao i formirani Odbor oko rasprave

⁴⁰⁵⁶ „Ogromne teškoće izgradnja nove luke“, *ND*, br. 242., 15. X. 1938., 3.

⁴⁰⁵⁷ U pismu Trgovačko-obrtničkoj komori Senjanović je demantirao navodne poteškoće nazvavši to sve „običnom splitskom intrigom“ koja bi mogla dovesti do nove odgode. Komora je javno poručila da se slaže sa Senjanovićevim mišljenjem. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-21, Dopis P.Senjanovića T.O.I.K. – Split, 17.X.1938.; Odgovor na dopis T.O.I.K. od 16.X.1938.; „Za splitsku Sjevernu luku“, *ND*, br. 245., 19. X. 1938., 6.

⁴⁰⁵⁸ Po Senjanoviću je ovaj članak napisao Dane Matošić. Vidi: SVKST, APS, M-125/I-21

⁴⁰⁵⁹ „Da li su konzultirani oni koji su *jedini temeljito proučili* pitanje nove luke u Splitu?“, *ND*, br. 248., 22. X. 1938., 9.; „Povodom jednog odgovora“, *ND*, br. 251., 26. X. 1938., 6.; „Odgovor Udruženje inženjera i arhitekta na članke g. inž. P. Senjanovića o splitskoj luci“, *JD*, br. 249., 24. X. 1938., 5.

⁴⁰⁶⁰ „Odgovor g. inž. Senjanoviću na članke o novoj luci“, *ND*, br. 285., 7. XII. 1938., 3.; „Da li se ovako izrađuju naše luke?“, *ND*, br. 288., 10. XII. 1938., 3.

⁴⁰⁶¹ SVKST, M-611/IV d, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. X. 1938., Pres broj 1219/38

⁴⁰⁶² „Izgradnja Sjeverne luke“, *ND*, br. 180., 3. VIII. 1938., 3.; „Projekat za sjevernu luku je gotov“, *ND*, br. 192., 17. VIII. 1938., 6.; „Za radove u sjevernoj luci“, *ND*, br. 215., 14. IX. 1938., 6.; „Raspisana licitacija za splitsku sjevernu luku“, *ND*, br. 305., 31. XII. 1938., 7.

⁴⁰⁶³ „Licitacija za gradnju splitske sjeverne luke“, *ND*, br. 293., 16. XII. 1938., 6.

⁴⁰⁶⁴ „Nova splitska luka“, *ND*, br. 24., 28. I. 1939., 9.-10.

⁴⁰⁶⁵ Petar SENJANOVIĆ, *Nova splitska luka u solinsko-vranjičkoj uvali*, Split, 1939.

⁴⁰⁶⁶ „Centralističke uprave“, *HG*, br. 121., 24. V. 1939., 6. Prva licitacija, naime, nije uspjela nakon što su sve jugoslavenske tvrtke koje su se prijavile povukle svoju prijavu jer se među ponuđačima nalazima tvrtka sa stranim kapitalom. Druga je licitacija održana mjesec dana poslije bila uspješna. Vidi: „Licitacija za gradnju splitske sjeverne luke nije uspjela“, *ND*, br. 40., 16. II. 1939., 6.; „Uspjela licitacija za gradnju splitske sjeverne luke“, *ND*, br. 67., 20. III. 1939., 6.

regulacijskog plana i dalje su se zalagali za izgradnju luke na Poljudu.⁴⁰⁶⁷ Posljednji sastav Gradskog vijeća pod Brkićevim vodstvom u raspravi oko regulacijskog plana ponovno je otvorio mogućnost izgradnje luke na Poljudu, što je Senjanović javno kritizirao.⁴⁰⁶⁸ Ukratko, ni ovo pitanje do kraja međuratnoga razdoblja nije bilo riješeno, a za izostanak dogovora o rješenju režim je navodio neslogu među vodećim splitskim faktorima.

5. Splitsko kazalište⁴⁰⁶⁹

Pitanje splitskog kazališta u međuratnom razdoblju zanimljivo je iz razloga što riječ nije bila o ranije nedovršenom projektu iz doba Austro-Ugarske, već što je ono nastalo 1928. ukidanjem Narodnoga pozorišta za Dalmaciju. Također, za razliku od većine drugih pitanja, ovo je pitanje, odnosno „gordijski čvor“ kako je istaknula jednom prilikom Antonija Bogner-Šaban⁴⁰⁷⁰, u potpunosti riješeno 1940. otvaranjem Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu.

Narodno pozorište za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu djelovalo je od 1921. do 1928.⁴⁰⁷¹ Prema Bojanu Đorđeviću nastalo je i kao „najbolje sredstvo za obranu prava Kraljevine SHS na dalmatinsku obalu, te kao način za suzbijanje propagande tadašnjih Talijana.“⁴⁰⁷² Ovome možemo dodati i da je Kazalište predstavljalo idealno mjesto za širenje režimske politike i jugoslavenske ideologije. Bez sumnje možemo reći da je njegovo pokretanje usko vezano s tadašnjim gradonačelnikom Ivom Tartagliom, koji je čitavo vrijeme tražio državno povećanje subvencije, no iako je institucija dobivala veći novac, dugovi su rasli.⁴⁰⁷³ Ravnatelj Kazališta

⁴⁰⁶⁷ „Udruženje Jug. inženjera i arhitekta“, *ND*, br. 6., 7. I. 1939., 5.; „Udruženje inženjera i arhitekta i gradnja nove splitske luke“, *ND*, br. 6., 7. I. 1939., 5.; „Regulacioni odbor pred odborom stručnjaka“, *HG*, br. 131., 6. VI. 1939., 6.; „Splitska luka u regulacionom planu Splita“, *HG*, br. 132., 7. VI. 1939., 6.

⁴⁰⁶⁸ „Trikovi i kamuflaža u novom regulacijom planu Splita“, *ND*, br. 158., 6. VII. 1940., 9.-11.

⁴⁰⁶⁹ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 370.-372.

⁴⁰⁷⁰ Antonija BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 29/2003., br. 1., 213.

⁴⁰⁷¹ Više o djelovanju Narodnog pozorišta za Dalmaciju vidi u: Bojan ĐORĐEVIĆ, „Teatar u Splitu u doba Desnićine mladosti: politika i kultura“, *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945.: zbornik radova s Desnićinih susreta 2015* (gl. ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Split-Zagreb, 2015., 195.-210. Autor drži da je tada s radom počelo Hrvatsko narodno kazalište u Splitu, no možemo uočiti da se ni na kojem mjestu ne spominje ime „hrvatsko.“ Uostalom, prva je predstava ovoga kazališta bila drama Mirka Korolije, *Jugana, vila najmlada*. Vidi: *Isti*, 196., 202.

⁴⁰⁷² *Isti*, 197.

⁴⁰⁷³ Na sjednici splitskog Općinskoga vjeća, o kojoj se raspravljalo o ovom pitanju, Tartaglia je istaknuo kako grad „mora izaći u susret kazalištu svim mogućim sredstvima.“ Ugovorom se Narodno kazalište za Dalmaciju obvezalo godišnje održati najmanje 80 predstava, a općina je mogla koristiti zgradu za sve svečanosti „općeg, nacionalno, općinskog i državnog karaktera.“ Vidi: SVKST, M-611/II d, ZOV, XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072. Đorđević u svojem radu na nekoliko mjesta navodi Tartagliin rad u kazalištu te ističe da je zahtjev za povećanjem subvencije došao zbog triju razloga: uvođenje opere, materijalni troškovi te uvođenje stalno dramaturga. Vidi: B. ĐORĐEVIĆ, „Teatar u Splitu...“, 203.

u to vrijeme bili su istaknuti jugoslavenski unitaristi/orjunaši Niko Bartulović⁴⁰⁷⁴ i Mirko Korolija, a upravo je njihovo vodstvo po nekima dovelo do manje posjete i novčanih poteškoća.⁴⁰⁷⁵

Uprava Narodnog pozorišta tako je osobno Tartagliu jednom prilikom obavijestila o dugu prema Gradskoj štedionici u iznosu većim od 100 000 dinara, iako je Tartaglia prethodno „kategorički izjavio“ da će se dug izbrisati. Štoviše, uprava je naglasila da je manji dug mogla isplatiti da se u međuvremenu nije upustio u neuspjeli eksperiment s operom, iniciranog od strane samog Tartaglie.⁴⁰⁷⁶

Vlast je formalno zbog velikih troškova i potrebe uštede 1928. odlučila ukinuti Narodno pozorište za Dalmaciju te pripojiti njegove rekvizite i ansambl s Narodnim pozorištem za zapadne oblasti sa sjedištem u Sarajevu. Slična odluka zapela je i Osijek čije je kazalište premješteno u Novi Sad kao Narodno pozorište za zapadne oblasti.⁴⁰⁷⁷ Kako ističe Đorđević, umjesto fuzije, splitsko je kazalište pripojeno sarajevskom te je prestalo postojati u travnju 1928.⁴⁰⁷⁸ U situaciji kada su zajednički HSS i SDS vodile borbu u Splitu protiv splitske Općinske uprave ova im je odluka išla na ruku u intenzivnoj borbi protiv režima.

Grad Split na ovaj je način neposredno prije nego što je preuzeo ulogu središta novonastale Primorske banovine ostao bez svoga stalnoga kazališta. Sve do konačne odluke o pokretanju samostalnog Hrvatskog narodnog kazališta djelovanje splitskog kazališta privremeno se pokušalo riješiti preko četiriju načina: a) djelovanjem Splitskog (amaterskog) kazališnog društva; b) (bezuspješnim) inicijativama pojedinaca; c) stvaranjem Narodnog kazališta za Primorsku banovinu, te, naposljetku, suradnji sa Zagrebačkim kazalištem. Kada su se sve spomenute mogućnosti iscrpile, posljednja preostala mogućnost – stvaranje samostalnog i nezavisnog splitskog kazališta – pokazala se jedinom ispravnom.

⁴⁰⁷⁴ Govoreći o Niki Bartuloviću, Bogdan Radica Bartulovića piše sljedeće: „violentni nacionalist jugoslavenske orijentacije, stalni prijatelj srpskih komandanata mjesta i pouzdano najizgrađeniji ideolog jugoslavenskog nacionalizma talijanskog fašističkog tipa.“ Ipak, za sam program ističe da „nije bio loš.“ Vidi: B. RADICA, *Živjeti/Nedoživjeti*, 58., 60.

⁴⁰⁷⁵ „Deset godina splitskog kazališnog provizorija“, *JD*, br. 6., 8. I. 1938., 7.

⁴⁰⁷⁶ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 205., Narodno pozorište za Dalmaciju Ivi Tartaglii, br. 74., 16. VI. 192?; Marin Bego također je govorio o „neuspjelom pokušaju“ s Gradskom operom i operetom. Vidi: Marin Bego, „Prilike u našem kazalištu“, *ND*, br. 116., 4. V. 1929., 5. S druge su strane pojedini autori isticali „megalomanske projekte“ koji su se pokazali neisplativima. Vidi: „Stalno kazalište u Splitu“, *JD*, br. 277., 27. XI. 1937., 3. Bojan Đorđević navodi također dugove nastale djelovanjem opere, ali i protivljenje dijela općinske uprave i Filharmonije za njenim ukidanjem. Vidi: B. ĐORĐEVIĆ, „Teatar u Splitu...“, 204.-205.

⁴⁰⁷⁷ A. BOGNET-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, 192.-193. Anamarija Lukić iznosi kako je osječka gradska vlast 1931. sama ukinula subvencije osječko-novosadskom kazalištu čime se grad polako pretvarao u „veliko selo.“ Situacija se počela mijenjati 1933. kada je gradska vlast u Osijeku samostalno subvencionirala restauraciju kazališne zgrade. Vidi: A. LUKIĆ, „Između Scile i Haribde...“, 113.-114.

⁴⁰⁷⁸ B. ĐORĐEVIĆ, „Teatar u Splitu...“, 208.

Iako je prethodnom odlukom sarajevsko kazalište trebalo gostovati u Splitu, to se nikada nije ostvarilo.⁴⁰⁷⁹ Kako bi se popunila praznina, skupina entuzijasta pokrenula je Splitsko kazališno društvo (SKD), koje je, napose u prvom razdoblju diktature dok nadležni nisu razmatrali ostala rješenja, gradu omogućilo kakav-takav kazališni život. Paradoksalno je što su unatoč tome pothvatu službene vlasti u kasnijem razmatranju izbjegavale davati subvencije društvu, bolje rečeno, stječe se dojam kao da su ga u potpunosti željele ugasiti, što su (neposredno) i učinili.

SKD je prema navodima Anite Bogner-Šaban djelovalo od ukidanja Narodnog pozorišta za Dalmaciju u Splitu pa do 1936.⁴⁰⁸⁰ No, i nakon te godine u tisku možemo naći nekoliko kratkih vijesti o djelovanju SKD-a pa ovu godinu trebamo uzeti sa zadržkom. Društvo su tijekom djelovanja predvodili sljedeći predsjednici: Ivo Batistić, Dušan Mangjer, Josip Barač, Mihovil Novak i Marin Bego u dva navrata, iako je posebno istaknuto djelovanje Ive Tijardovića.⁴⁰⁸¹

Upravo je Bego u više navrata kao vijećnik u Gradskom vijeću i izvan njega putem tiska govorio o mukotrpnom radu SKD bez potrebnih državnih i općinskih subvencija te problematičnom odnosu s vlasnicima pojedinih loža koji su dogovarali pojedina gostovanja, mimo dogovora s Društvom.⁴⁰⁸²

U mjesnoj *Jadranskoj pošti* podržavali su djelovanje SKD te isticali potrebu njegova održavanja.⁴⁰⁸³ Pri tome je Makalin dnevnik iznio i financijske strane postojanja Društva pa je tako tvrdio da je za normalno djelovanje potrebno pola milijuna dinara. Ban Tartaglia omogućio je godišnju subvenciju od 240 000 dinara, a splitska općina 120 000. Ostatak novca po ovom glasilu trebao se dobiti od (dijela) novca koje je sarajevsko kazalište primalo za neodržavana gostovanja u Splitu, a riječ je bila o iznosu od 300 000 dinara.⁴⁰⁸⁴ S druge strane, protivnici djelovanja SKD ponekad su polemizirali s njegovim vodećim članovima, po svemu sudeći i iz

⁴⁰⁷⁹ „Pitanje splitskog Kazališta“, *ND*, br. 24., 30. I. 1931., 6.

⁴⁰⁸⁰ Autorica ističe kako je Društvo godišnje održavalo 60 predstava. Vidi: A. BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, 197., 213.-214.

⁴⁰⁸¹ „Pitanje opstanka Splitskog Kazališnog Društva“, *JP*, br. 129., 5. VI. 1930., 6.; „Skupština Kazališnog Društva u Splitu“, *JP*, br. 212., 14. IX. 1931., 2.; „Skupština Splitskog kazališnog društva“, *ND*, br. 295., 21. XII. 1932., 3.; „Godišnja skupština Kazališnog Društva“, *JP*, br. 37., 13. II. 1934., 5.; „Za stalno kazalište u Splitu“, *JD*, br. 294., *JD*, br. 314., 17. XII. 1935., 6. Bogner-Šaban ističe kako je Tijardović imao glavnu ulogu, no nije bio „diktator.“ Vidi: A. BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, 193.

⁴⁰⁸² „Prilike u našem kazalištu“, *ND*, br. 116., 4. V. 1929., 5.; „Opširna specijalna debata o općinskom predračunu“, *ND*, br. 182., 24. VII. 1929., 4.-5.

⁴⁰⁸³ „Aktivnost našeg kazališnog društva“, *JP*, br. 220., 23. IX. 1931., 4.; „Splitsko Kazališno Društvo“, *JP*, br. 142., 21. VI. 1933., 6. Na skupštini 1934. posebno je zahvaljeno *Jadranskoj pošti* na potpori. Vidi: „Godišnja skupština Kazališnog Društva“, *JP*, br. 37., 13. II. 1934., 5.

⁴⁰⁸⁴ „Pitanje opstanka Splitskog Kazališnog Društva“, *JP*, br. 129., 5. VI. 1930., 6.

osobnih razloga, na što su im potonji odgovarali isticanjem uspjeha u djelovanju SKD.⁴⁰⁸⁵ Ipak, na skupštini s kraja 1931. Marin Bego priznao je da nije postignut očekivani uspjeh.⁴⁰⁸⁶

U rješavanju problema splitskog kazališta uključili su se i istaknuti pojedinci poput Tite Strozziya koji se neko vrijeme preko tiska zanosio osnivanjem Jugoslavenske umjetničke scene kao neke vrste upravo u Splitu. Strozzi je i dalje držao potrebnim djelovanje SKD, no uz vodstvo njega samog i sudjelovanja profesionalnih glumaca čime bi se izgubio „diletantizam.“⁴⁰⁸⁷

Do privremenoga je rješenja na inicijativu bana Tartaglie došlo osnivanjem Narodnoga kazališta za Primorsku banovinu pa se o zakupu (općinske) kazališne zgrade raspravljalo na sjednici splitskog Općinskog vijeća održanoj krajem 1930. Osnivanje novoga kazališta u jednu je ruku išlo protiv djelovanja SKD pa je Marin Bego, uz sumnju izraženu u uspjeh nove drame, zatražio da u dogovoru i Društvo nastavi s priredbama u kazalištu. Vijeće je prihvatilo zahtjev te formiralo poseban odbor radi pregovora s Banskom upravom.⁴⁰⁸⁸ Prvotni izvještaj sjednice *Novog doba* i SKU-u naklonjene *Jadranske pošte* stvarao je dojam da su neki vijećnici bili protivni Tartaglii i osnivanju kazališta tako da je Općinska uprava posebnim dopisom mjesnom tisku naglasila suglasnost čitavoga Vijeća za akcijom.⁴⁰⁸⁹

Prema jednogodišnjem ugovoru (s automatskim produžavanjem ako ne bi došlo do ranijeg raskida) splitsko je Općinsko vijeće jednoglasnom odlukom aktualnoj Banskoj upravi predalo u zakup kazališnu zgradu za 320 000 dinara godišnje, dok je uprava Banovinskog kazališta svaki mjesec morala SKD-u dati mogućnost za izvođenjem dvije do tri predstave te općini zgradu za priredbe „općeg, nacionalnog, općinskog i državnog karaktera.“ Ujedno se općina odrekla prava miješanja u umjetnička i financijska pitanja kazališta, koje se ipak

⁴⁰⁸⁵ „Križa kazališnog života u Splitu“, *ND*, br. 166., 19. VII. 1930., prilog str 1.-2.; „Split i njegov teatar“, *ND*, br. 178., 2. VIII. 1930., prilog str 1.; „Izgledi za ozbiljniji teatar u Splitu“, *ND*, br. 201, 30. VIII. 1930., subotnji prilog str 2.-3.; „Zadaci i zablude našeg teatra“, *ND*, br. 213., 13. IX. 1930., subotnji prilog 1.; „Zadaci i zablude našeg teatra“, *ND*, br. 219., 20. IX. 1930., 4.; „Fraze i argumenti u pitanju kazališta“, *ND*, br. 237., 11. X. 1930., subotnji prilog str 1.; „O splitskom kazalištu“, *JP*, br. 193., 21. VIII. 1930., 6.; „O splitskom kazalištu“, *JP*, br. 205., 4. IX. 1930., 6.-7.; „O splitskom kazalištu“, *JP*, br. 206., 5. IX. 1930., 6.; „Bilans polemike o splitskom kazalištu“, *JP*, br. 225., 27. IX. 1930., 10.-11.; „Epilog jedne jalove polemike o kazalištu“, *JP*, br. 243., 18. X. 1930., 10.-11.

⁴⁰⁸⁶ „Skupština Kazališnog Društva u Splitu“, *JP*, br. 212., 14. IX. 1931., 2.

⁴⁰⁸⁷ „Pitanje kazališta u Splitu“, *ND*, br. 243., 18. X. 1930., subotnji prilog, str 1.; „Pitanje teatra u Splitu“, *ND*, br. 261., 10. XI. 1930., 2-3.; „Pitanje splitskog teatra“, *ND*, br. 265., 14. XI. 1930., 3.; A. BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, 199.

⁴⁰⁸⁸ SVKST, M-611/III c, ZOV, XV. redovita sjednica, 3. XII. 1930., br. 7936/15.

⁴⁰⁸⁹ „Sjednica općinskog vijeća“, *JP*, br. 282., 5. XII. 1930., 4.; „Osvrt na zadnju sjednicu opć. vijeća“, *JP*, br. 286., 11. XII. 1930., 6.; „Splitski teatar i Opć. Vijeće“, *ND*, br. 284., 9. XII. 1930., 3.

obvezalo „o ključnim koracima“ slušati savjet općine.⁴⁰⁹⁰ Ovime je pitanje djelovanja kazališta u Splitu bilo privremeno riješeno, no upadljivo je da se ugovorom Splitska općina zapravo odrekla korištenja svoje kazališne zgrade! Također, Bogner-Šaban navodi kako je ovo kazalište kvalitetom bilo slabije od zagrebačkoga.⁴⁰⁹¹

Prema pisanju mjesnog tiska Tartagliinim je angažmanom odlučeno da članovi Narodnog kazališta za Primorsku banovinu, pod vodstvom Petra Konjovića, budu članovi osječkog kazališta koje je u Split prenijelo dio ansambla te se obvezalo godišnje održati po najmanje 60 predstava u Splitu, i 60 u ostatku Primorske banovine.⁴⁰⁹² Za SKD je bilo važno što je članak spominjao mogućnost da novostvoreno kazalište pod svoje okrilje uzme SKD, koje bi time izgubilo samostalnost u djelovanju.⁴⁰⁹³ Naime, kako se ugovor između Splitske općine i Banske uprave o postojanju Narodnog kazališta produživao, čime se povećala najavljena subvencija, uprava SKD je nezadovoljna isticala potrebu da upravo ona, uz manje troškove od konkurencije, bude začetnica stalnog splitskog kazališta.⁴⁰⁹⁴

Banska je uprava pod Jablanovićevim vodstvom početkom 1934. odlučilo ukinuti subvenciju namijenjenu Narodnom kazalištu za Primorsku banovinu te još jednom preispitati čitavu stvar.⁴⁰⁹⁵ Dok su u *Novom dobu* oprezno poručivali potrebu rješenja ovoga pitanja, već u drugome broju novopokrenutog *Jadranskog dnevnika* odluka je oštro kritizirana i nazvana „jednim teškim kulturnim, socijalnim, nacionalnim i političkim grijehom.“ Iako glavni krivac izričito nije bio spomenut, bilo je jasno da se člankom ciljalo na Jablanovića.⁴⁰⁹⁶ CP-ov dopisnik Masovčić članak je držao oštrije napisanim i usmjerenim, ne samo protiv Jablanovića, već i protiv aktualne splitske Općinske uprave.⁴⁰⁹⁷ Ukidanje subvencije također su kritizirali u *Pokretu jugoslavenskih nacionalista*.⁴⁰⁹⁸

⁴⁰⁹⁰ „Sinoćnja sjednica opć. vijeća“, *JP*, br. 296., 24. XII. 1930., 4.; „Sinoćnje odluke Opć. Vijeća“, *ND*, br. 296., 24. XII. 1930., 37.-38. Tekst ugovora nalazi se u Tartagliinoj ostavštini. Vidi: HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91, Zakupni ugovor između Kraljevske banske uprave Primorske banovine u Splitu i Općine grada Splita.

⁴⁰⁹¹ A. BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, 201.

⁴⁰⁹² Tajnik Osječkog kazališta za razlog odlaska u Split naveo je ekonomsku nuždu i nezainteresiranost osječke publike, dok je upravitelj kazališta Konjović isticao razvitak Splita i potrebnu kazališnu zgradu. Vidi: „Zašto osječko kazališta odlazi u Split?“, *ND*, br. 31., 7. II. 1931. 5.; „Kako je pozorište iz Osijeka došlo u Split“, *ND*, br. 41., 19. II. 1931., 3.

⁴⁰⁹³ „Narodno kazalište za Primorsku banovinu“, *JP*, br. 15., 20. I. 1931., 4.; „Narodno kazalište za Primorsku banovinu“, *ND*, br. 15., 20. I. 1931., 6.

⁴⁰⁹⁴ „Kazališna subvencija i domaće Splitsko kazalište“, *JP*, br. 297., 23. XII. 1932., 5.

⁴⁰⁹⁵ „Da li će se vratiti u Split dosadanje kazalište?“, *ND*, br. 64., 16. III. 1934., 5.

⁴⁰⁹⁶ SR-AJ-38, 85-210, Dopisnik CPB Split, pov. br. 220., 27. III. 1935.; „Da li će se vratiti u Split dosadanje kazalište?“, *ND*, br. 64., 16. III. 1934., 5.; „Jedan veliki grijeh“, *JD*; br. 2., 22. III. 1934., 2.

⁴⁰⁹⁷ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 202., 22. III. 1934.

⁴⁰⁹⁸ „Sudbina jedne dobre nacionalno-kulturne ustanove“, *Pokret jugoslavenskih nacionalista*, br. 4., 3. III. 1934., 3.

Po definitivnoj odluci o izostanku daljnje subvencije Banska je uprava pokušala sklopiti suradnju s ostalim kazalištima unutar zemlje ili pokrenuti stalno banovinsko kazalište, što su već zagovarali razni pojedinci.⁴⁰⁹⁹ Njima sličan bio je stav Ive Tijardovića koji se zalagao za novi tip kazališta, tzv. banovinski teatar na ekonomskoj bazi, bez upravitelja, koji bi uz količinu novčane potpore bana i općine angažirao određeni broj glumaca iz drugih kazališta.⁴¹⁰⁰ Naposljetku, glavni propagatori SKD isticali su da upravo Društvo pokazuje politiku koja se ubuduće mora voditi.⁴¹⁰¹ Jednostavnije rečeno, SKD je u svoje ruke željelo službeno preuzeti organizaciju splitskoga kazališta.

Već od druge polovice 1934. počele su se javljati informacije o sklapanju novoga višegodišnjega ugovora između Narodnoga kazališta u Zagrebu, Banske uprave i Splitske općine kojim bi se Splitu omogućio određeni broj dramskih i glazbenih predstava.⁴¹⁰² Kada su pregovori postali izgledniji prvoj polovici iduće godine iduće godine, predstavnici kulturnog života Splita (tzv. Društvo prijatelja kazališne umjetnosti), uz potporu senatora, narodnih poslanika, članova Općinskog vijeća i drugih političara, isticali su potrebu osnivanja stalnoga banovinskog kazališta u Splitu.⁴¹⁰³ Konačno je u travnju 1935. splitsko kazališno pitanje (privremeno) riješeno odlukom tako što je petogodišnjim ugovorom postalo podružnicom zagrebačkog kazališta.⁴¹⁰⁴

Nova je suradnja od samoga početka bila problematična pa gotovo uoči svake sezone u mjesnome tisku nalazimo na vijesti o (mogućem) odgađanju predviđenoga gostovanja zbog različitih razloga: administrativnih problema, nedostatka novca, odnosno smanjenja subvencije i ostaloga.⁴¹⁰⁵ Suradnju je isprva naročito branjenja u *Novom dobu* isticanjem nacionalnog značaja povezanosti na relaciji Split – Zagreb.⁴¹⁰⁶ S druge strane, izostanak redovitih gostovanja

⁴⁰⁹⁹ „Za stalno kazalište Primorske banovine“, *ND*, br. 73., 27. III. 1935., 3., 6.

⁴¹⁰⁰ „Konferencija za rješenje kazališnog pitanja u Splitu“, *JD*, br. 1., 21. III. 1934., 5.

⁴¹⁰¹ „Splitski teatar“, *ND*, br. 2., 3. I. 1935., 5.; „Pitanje Narodnoga Kazališta u Splitu“, *ND*, br. 5., 7. I. 1935., 5.

⁴¹⁰² Bansko vijeće u svoj je proračun pristalo uvrstiti 320 000 dinara subvencije namijenjeno kazalištu. Vidi: „Rad Banskog vijeća“, *JD*, br. 9., 11. I. 1935., 5.

⁴¹⁰³ SR-AJ-38, 13-44, Dopisnik CPB Split, pov. br. 684, 27. VII. 1934.; pov. br. 330., 1. IV. 1935.; „Oko uređenja kazališnog pitanja u Splitu“, *JD*, br. 109., 27. VII. 1934., 6.; „Za stalno banovinsko kazalište u Splitu“, *JD*, br. 77., 1. IV. 1935., 5.

⁴¹⁰⁴ „Rješenje splitskog kazališnog pitanja“, *ND*, br. 93., 21. IV. 1935., 39.

⁴¹⁰⁵ „Ugovor sa zagrebačkim kazalištem“, *ND*, br. 196., 22. VIII. 1935., 3.; „Gostovanje zagrebačke operete“, *JD*, br. 60., 12. III. 1936., 3.; „Splitsko kazalište kao kulturni problem“, *ND*, br. 38., 15. II. 1936., 9.; „Razgovor sa direktorom zagrebačke drame“, *ND*, br. 285., 5. XII. 1936., 6.; „O gostovanjima zagrebačkog kazališta u Splitu“, *ND*, br. 228., 1. X. 1937., 6.; „Gostovanje Zagreb. Drame u Splitu još je u pitanju“, *ND*, br. 259., 8. XI. 1937., 3.; „Uprava Hrvatskog narodnog kazališta čeka odluku o gostovanju u Splitu“, *JD*, br. 257., 4. XI. 1937., 6.; „Gostovanje zagreb. drame u Splitu“, *ND*, br. 98., 27. IV. 1938., 6.; „Gostovanje zagrebačke Drame u Splitu“, *ND*, br. 220., 20. IX. 1938., 6.

⁴¹⁰⁶ „Pitanje gostovanja zagrebačkog kazališta u Splitu“, *ND*, br. 257., 4. XI. 1935., 3.

kritiziran je u *Jadranskome dnevniku*, koje je i dalje zahtijevalo osnivanje samostalnoga kazališta.⁴¹⁰⁷ Iako na ideološki različitim stranama, ovakvo su razmišljanje zagovarali JRZ-ova *Država* i *Vihor*, službeno glasilo *Zbora*.⁴¹⁰⁸ Očiti neuspjeh suradnje sa zagrebačkim kazalištem ponovno je prostor otvorio skupinama i pojedincima koji su zagovarali osnivanje samostalnoga splitskoga kazališta.⁴¹⁰⁹

Djelovanje SKD privremeno je prekinuto nakon što mu je Općinsko vijeće većinskom odlukom (15:9 u glasovima) smanjilo namijenjenu subvenciju sa 50 000 na 24 000 dinara.⁴¹¹⁰ Tijardović je nakon te odluke konstatirao da su sva moguća kazališna rješenja bila bezuspješna iz razloga što nisu uspjela uspostaviti unutarnju, intimnu vezu s publikom, naročito sa širim slojevima.⁴¹¹¹ U kasnijim je istupima Tijardović tvrdio da je, iako više puta konzultiran, on osobno zagovarao rješenje ovoga problema na bazi SKD - stvaranjem stalnog kazališta.⁴¹¹² Naknadnim je sjećanjima Tijardović tvrdio kako je Društvo vodilo računa o političkim zbivanjima u zemlji na što ga je veliki župan Perović raspustio.⁴¹¹³ Budući da je Perović 1920-ih obnašao dužnost velikog župana, a 1930-ih kraljeva namjesnika, nije jasno na što je Tijardović točno mislio. Konačne riječi o djelovanju SKD-u možda je najbolje sažela Bogner-Šaban koja je istaknula da Društvo „nije u potpunosti ostvarilo zamišljeni opseg, ali je oplemenilo kulturni prostor svoga grada.“⁴¹¹⁴

Udruženje glumaca unutar Jugoslavije isprva se zalagalo za stvaranje jedinstvenoga kazališta za Crnu Goru i Dalmaciju, čija bi se središta nalazila u Splitu, Dubrovniku i Cetinju, no kako je ta mogućnost propala počelo je otvoreno zagovarati formiranje stalnog kazališta u

⁴¹⁰⁷ „Što je sa gostovanjem zagrebačke drame?“, *JD*, br. 260., 8. XI. 1937., 6.; „Gostovanje Hrvatske drame u Zagrebu“, *JD*, br. 265., 13. XI. 1937., 6.; „Izradjenja osnova za stalno kazalište u Splitu“, *JD*, br. 65., 18. III. 1938., 5.; „Vječno splitsko kazališno pitanje“, *JD*, br. 123., 26. V. 1938., 5., 8.

⁴¹⁰⁸ „Split i pozorišna gostovanja“, *Država*, br. 36., 15. X. 1936., 4.; „Split bez kazališta“, *Vihor*, br. 21., 30. X. 1937., 2.; „Za stalno kazalište u Splitu“, *Vihor*, br. 22., 13. XI. 1937., 2.

⁴¹⁰⁹ „Zašto Split nema svoga stalnog kazališta?“, *JD*, br. 14., 18. I. 1936., 3.; „I sa kulturnog i sa socijalnog stanovišta Split mora dobiti svoje stalno kazalište“, *JD*, br. 20., 25. I. 1936., 3.; „Splitsko kazališno pitanje“, *JD*, br. 24., 30. I. 1936., 3.; „Kazalište Primorske banovine“, *JD*, br. 8., 11. I. 1937., 5.; „Desetgodišnjica kazališnoga provizoriuma u Splitu“, *ND*, br. 270., 20. XI 1937., 9.-10.; „O uspjehu gostovanja zagrebačke drame u Splitu“, *ND*, br. 260., 7. XI. 1935., 3.

⁴¹¹⁰ Kargotić je smanjenje subvencije obrazložio povećanjem troškova u održavanju kazališta. Vidi: SVKST, M-611/IV b, ZOV, IX. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. V. 1936., Pres broj 645.

⁴¹¹¹ „Kazalište za Primorsku banovinu državom povlašteno“, *JD*, br. 105., 6. V. 1936., 6.; „Kazališno pitanje u Splitu“, *JD*, br. 119., 22. V. 1936., 6.

⁴¹¹² „Splitsko Kazališno pitanje na mrtvoj tački“, *ND*, br. 282., 6. XII. 1937., 6.; „Splitsko kazališno društvo sudjelovat će najaktivnije u ostvarenju stalnog kazališta“, *JD*, br. 288., 11. XII. 1937., 5.; „Za stalno Kazalište u Splitu: izjava g. Iva Tijardovića“, *ND*, br. 301., 30. XII. 1937., 3.

⁴¹¹³ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 3, Sig MG – 1/3 – 1/9, Ivo Tijardović, „Podaci sjećanja iz NOB-a Split“

⁴¹¹⁴ A. BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, 213.-214.

Splitu.⁴¹¹⁵ Štoviše, održani kongres glumaca iz sredine 1938. upravo u Splitu također se pridružio tim željama.⁴¹¹⁶

U čitavu situaciju uključili su se vodeći HSS-ovi političari Primorske banovine, Berković i Kaliterna, koji su uz mjesna HSS-ova hrvatska društva, Tijardovića i predstavnike SKD istaknuli potrebu ukidanja subvencija i pokretanja samostalnoga kazališta u Splitu.⁴¹¹⁷ Novi predsjednik SKD Mihovil Novak prije posjete posebnim je člankom kritizirao općinsku politiku te istaknuo kako splitsko kazalište mora voditi osoba u dosluhu s narodom.⁴¹¹⁸

Kargotićeva se Općinska uprava u prvoj polovici 1938. također izjasnila za pokretanje stalnoga kazališta u Splitu pa je upravo od SKD-a zatražila prijedlog izvedbe i financiranje projekta, što je Društvo i napravilo, iako o ovome kasnije nemamo nikakve dodatne informacije.⁴¹¹⁹ Otada su još intenzivnije u mjesnom tisku čuli glasovi u prilog konačnog ostvarenja ovoga pitanja grada Splita, iako još nije bilo konkretnih poteza vlasti.⁴¹²⁰

Poslije prosinačkih izbora splitski je dnevnik tisak sve intenzivnije počeo kritizirati nedostatak kazališta u Splitu. Tako je u *Novom dobu* oprezno isticano kako ovo pitanje postoji već pola stoljeća.⁴¹²¹ S druge se strane u novopokrenutome HSS-ovu *Hrvatskome glasniku* po padu Stojadinovićeve vlade držalo kako je uzrok ovom neriješenom pitanju, koje se pretvorilo u političko, osveta režima zbog pristajanja građana Split uz HSS-ovu politiku. Potonje je glasilo držalo da novostvoreno kazalište može postojati isključivo samo kao hrvatsko narodno kazalište s „korijenom u narodu.“⁴¹²²

Splitska kulturna društva zatražila su rješenje ovoga pitanja od nove vlade Dragiše Cvetkovića, koja je pozitivno odgovorila na molbe te je konačno sa službene strane pokrenula postupak uspostavljanja stalnoga splitskog kazališta.⁴¹²³ Više od deset godina nakon nastanka ovoga problema rješenje se činilo na pomolu. Raznim subvencijama, pretežito državnim i

⁴¹¹⁵ „Opet splitsko kazališno pitanje“, *ND*, br. 133., 9. VI. 1936., 7.; „Za stalno kazalište u Splitu“, *JD*, br. 152., 2. VII. 1937., 1.; „Traži se stalno kazalište u Splitu“, *ND*, br. 72., 26. III. 1938., 9.

⁴¹¹⁶ „Pred Kongres glumaca u Splitu“, *ND*, br. 153., 2. VII. 1938., 9.-10.; „Kongres udruženja glumaca u Splitu traži osnivanje stalnog splitskog kazališta“, *ND*, br. 155., 5. VII. 1938., 2.; „Jučer je kongres glumaca završio radom“, *JD*, br. 159., 9. VII. 1938., 6.

⁴¹¹⁷ „Hrvatska narodna društva u Splitu traže osnivanje stalnog hrv. narodnog kazališta“, *JD*, br. 10., 13. I. 1938., 6.

⁴¹¹⁸ „Deset godina splitskog kazališnog provizorija“, *JD*, br. 6., 8. I. 1938., 7.

⁴¹¹⁹ „Za stalno kazalište u Splitu“, *ND*, br. 53., 4. III. 1938., 6.

⁴¹²⁰ „Što treba za stalno kazalište u Splitu“, *ND*, br. 171., 23. VII. 1938., 9. Iako je isprva pozdravilo ugovor sa Zagrebom i *Novo doba* s vremenom je isticalo kako je stalno kazalište jedina prava potreba Splita. Vidi: „Za riješenje kazališnog pitanja u Splitu“, *ND*, br. 65., 18. III. 1938., 5.; „Gostovanje Hrvatske drame u Splitu“, *JD*, br. 245., 19. X. 1938., 5.; „Neophodna potreba stalnog kazališta u Splitu“, *ND*, br. 2., 3. I. 1939., 5.

⁴¹²¹ „Subvencija za stalno kazalište u Splitu“, *ND*, br. 30., 4. II. 1939., 9.

⁴¹²² „Split, 24. veljače“, *HG*, br. 47., 24. II. 1939., 2.; „Split, 7. ožujka“, *HG*, br. 56., 7. III. 1939., 2.

⁴¹²³ „Split treba stalno kazalište!“, *HG*, br. 49., 27. II. 1939., 6.

banskim, a potom općinskim i ostalim, osigurano je oko 1,4 milijuna dinara potrebnih za otvaranje stalnoga kazališta u Splitu.⁴¹²⁴ Ugovorom o zakupu kazališne zgrade prihvaćenom na sjednici Gradskog vijeća dogovoreno je da Narodno kazalište u Splitu ima slobodu u umjetničkom i financijskom pitanju, no da se obvezuje „da će o važnim pitanjima saslušati mišljenje Gradskog poglavarstva i po mogućnosti postupiti po ovim savjetima.“ (op. M. B.) Također, grad je na raspolaganje dobio kazališne prostorije za „javne priredbe i svečanosti općeg nacionalnog, državnog i općinskog karaktera.“⁴¹²⁵

Među najzaslužnije za otvaranje stalnoga splitskoga kazališta možemo svrstati sljedeće faktore: Ivu Tijardovića, splitska kulturna društva, Udruženje glumaca, mjesni tisak, HSS-ova podrška te Cvetkovićeva vlada. Kako su se u novinama pojavile glasine da će do otvaranja kazališta doći u rujnu te iste, 1939. godine, otvorilo se pitanje tko će biti njegov upravitelj, te što treba učiniti s kazališnom zgradom, odnosno s repertoarom.

Što se tiče prvoga pitanja, s vremenom su se među potencijalnim imenima javljali Dubravko Dojšin⁴¹²⁶ i Ivan Esih, koji je i imenovan privremenim upraviteljem.⁴¹²⁷ O ovome se pitanju angažirao i Tartaglia pa je Božidara Drnića iz Narodnog pozorišta u Beogradu obavijestio da Split u prvom redu traži Ivu Tijardovića za intendantu, a potom Vinka Lozovinu, koji je sam izrazio spremnost preuzeti navedeno mjesto.⁴¹²⁸

Nezadovoljstvo općenitim stanjem iskazano je u *Hrvatskom glasniku* u kojemu su držali da umjesto privremenoga na mjesto „pravoga“ upravitelja što prije dođe Ivo Tijardović, do čega je, na oduševljenje ovoga glasila, i došlo tijekom ljeta 1939. U prvim je izjavama Tijardović među ključne stvari svrstao potrebu preuređenja kazališne zgrade, potpisivanja ugovora s gradskom općinom i uređenja odnosa s vlasnicima loža. Budući da se čitava situacija odužila, najavljeno je da će splitsko kazalište s djelovanjem početi u sezoni 1940./1941.⁴¹²⁹ Slučajno ili ne, do službenog je otvaranja Tijardović kao intendant dvaput bio pozvan na vojnu vježbu.⁴¹³⁰

⁴¹²⁴ „Uspostavljanje splitskog kazališta“, *ND*, br. 58., 9. III. 1939., 6.; „Za stalno splitsko kazalište“, *HG*, br. 57., 8. III. 1939., 6.; „Jedan dio spliskih reparacija“, *HG*, br. 58., 9. III. 1939., 6.; „Povišena banovinska subvencija za splitsko kazalište“, *HG*, br. 68., 21. III. 1939., 6.

⁴¹²⁵ SVKST, M-611/IV e, ZOV, VIII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 29. VIII. 1939., Pres broj 1160/39

⁴¹²⁶ „Dubravku Dujšinu ponudjena uprava novog splitskog kazališta“, *HG*, br. 73., 27. III. 1939., 6.

⁴¹²⁷ „Organiziranje splitskoga kazališta“, *ND*, br. 107., 8. V. 1939., 2.

⁴¹²⁸ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 91., Vinko Lozovina Ivi Tartaglii, 6. IV. 1939.; Ivo Tartaglia Otokaru Lahmanu, 7. IV. 1939.; Ivo Tartaglia za Božidara Drnića, 11. IV. 1939.

⁴¹²⁹ „Što je sa splitskim kazalištem?“, *HG*, br. 126., 31. V. 1939., 6.; „Zašto provizorij u splitskom kazalištu“, *HG*, br. 129., 3. VI. 1939., 6.; „Izjava g. Tijardovića“, *ND*, br. 164., 15. VII. 1939., 6.; „Ivo Tijardović, upravitelj Splitskog kazališta“, *HG*, br. 163., 14. VII. 1939., 7.; „Što će biti sa našim kazalištem?“, *HG*, br. 196., 22. VIII. 1939., 6.

⁴¹³⁰ „Radovi na preuređenju kazališne zgrade primiču se kraju“, *HG*, br. 262., 6. XI. 1940., 5.

Uspostavom Banovine Hrvatske situacija se malo odužila. Do službenoga otvaranja Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu krajem 1940. u mjesnom su tisku prevladavale vijesti o renoviranju postojeće kazališne zgrade i obećanoj pomoći bana Šubašića, ogledanoj, između ostaloga, i isplatom određenog novčanog iznosa dotadašnjim vlasnicima loža, čime je uspješno riješeno jedno od ključnih pitanja. Valja naglasiti i da je SKD svoju imovinu predalo novostvorenoj instituciji, a posebno se isticala pristupačnost novoga kazališta u vezi s narodom.⁴¹³¹

I u ovakvoj situaciji kada se samo čekalo otvaranje prve sezone počeli su se čuti protivni glasovi. Tako se u *Novom dobu* upečatljivim naslovom tobože upozoravalo na nemogućnost postojanja kvalitetne opere uz kvalitetnu dramu.⁴¹³² Anđelinovićev *Novi list* također je izražavao sumnju u cjelokupni projekt.⁴¹³³ U *Hrvatskom glasniku* autor A.G. potpisnike *Narodnog lista* nazvao je „političkim brodolomcima i megalomanima“ s ciljem diskvalifikacije rada kazališta i bojkotom.⁴¹³⁴ Službenom je izjavom sam Tijardović utvrdio da je smanjenje proračuna (sa 2,7 na 1,7 milijuna dinara) dovelo do odluke da će se za sada samo pokrenuti drama.⁴¹³⁵

Do svečanoga otvaranja kazališta u Splitu odlučeno je da će se prva dramska predstava odigrati na Hvaru. Time se željelo postići „inauguriranje najstarijeg hrvatskog splitskog kazališta u najstarijem kazalištu Dalmacije, Hrvatske i čitavog Slavenskog juga“, kako je objasnio ravnatelj drame Marko Fotez.⁴¹³⁶

Nakon niza odgađanja⁴¹³⁷ datum otvaranja kazališta konačno se predvidio za početak prosinca 1940., a kako bi se što više naglasilo da „kulturno središte Dalmacije, starodrevni Split, opet dobiva svoje kazalište“ na repertoaru su za taj dan bila predviđena dva djela: prvo pojedini

⁴¹³¹ „Preuređenje kazališnog pročelja“, *ND*, br. 235., 1. X. 1939., 6.; „Splitsko kazališno društvo“, *ND*, br. 257., 23. X. 1939., 5.; „Kazalište – jedinstvena vlasnost“, *ND*, br. 295., 30. XI. 1939., 6.; „Splitsko hrvatsko Nar. Kazalište“, *ND*, br. 45., 23. II. 1940., 6.; „Splitsko kazalište će se potpuno urediti“, *ND*, br. 52., 2. III. 1940., 7.; „Vlasnici loža su razvlašteni“, *ND*, br. 64., 16. III. 1940., 6.; „Razgovor s dramaturgom g. prof. Vjimišom Rabadanom“, *ND*, br. 206., 31. VIII. 1940., 5.

⁴¹³² „Problem Splitskog kazališta“, *ND*, br. 83., 9. IV. 1940., 6.

⁴¹³³ „A sad, kad se objavio dramski repertoar...“, *HG*, br. 217., 14. IX. 1940., 4.; „A sad, kad se objavilo dramski repertoar“, *Narodni list*, br. 35., 5. IX. 1940., 4.

⁴¹³⁴ „Pozadina nekulturne kampanje proti Hrvatskom Narodnom Kazalištu“, *HG*, br. 230., 28. VII. 1940., 9.; „Sitna jeka krupnom govoru s balkona hotela *Ambasador*“, *Narodni list*, br. 37., 19. IX. 1940., 4.; „Kulturni turnir nekoga, ko se skromno Asom smatra i potpisuje“, *Narodni list*, br. 40., 10. X. 1940., 4.

⁴¹³⁵ „G. Tijardović o splitskom kazalištu“, *ND*, br. 96., 24. IV. 1940., 6.; „Početak rada u hrvatskom narodnom kazalištu“, *HG*, br. 96., 24. IV. 1940., 5.

⁴¹³⁶ „Splitska drama gostovat će u Hvaru, Dubrovniku i Mostaru“, *HG*, br. 180., 1. VIII. 1940., 7.

⁴¹³⁷ „Splitsko kazalište otvoriti će se“, *ND*, br. 247., 18. X. 1940., 6.; „Radovi u kazališnoj zgradi“, *ND*, br. 264., 7. XI. 1940., 6.

ulomci iz *Judite*, a potom djelo *Splite grade* autora Vojmila Rabadana, koje je govorilo o povijesti grada, s ključnim likom Ante Trumbića.⁴¹³⁸

Kako je *Hrvatski glasnik* u međuvremenu prestao s izlaženjem, svečanom događaju pozornost je najviše posvetilo *Novo doba* u kojem se isticao značajan kulturni i nacionalni dan u povijesti Splita te naročita zasluga Ive Tijardovića. Na svečanosti je otvaranja Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu povjerenik Ispostave banske vlasti Mate Bulić govorio o nacionalnom i kulturnom ujedinjenju svih Hrvata dok je gradonačelnik Brkić posebno isticao kako novo kazalište ističe hrvatsku dušu. Ivo Tijardović naglasio je kako je do konačnog uspjeha došlo nakon dugogodišnje borbe hrvatskog naroda pod Mačekovim vodstvom jer su prije bili slučajevi u kojima nije vladala simbioza između vlasti i naroda.⁴¹³⁹ Ponovno je svojevrsno nezadovoljstvo situacijom iskazano u *Narodnome listu* koji je držao da su uvodne predstave bile „fragment splitskih karnevala“, a ne o ozbiljna umjetnost.⁴¹⁴⁰

Djelovanje novoga kazališta već je krajem godine obilježio manji incident jer je uočeno da je sa zastora koji je darovao kralj Aleksandar „uklonjen grb s monogramom Blaženopočivšeg kralja i na njegovo mjesto stavljen samo hrvatski grb.“ Primorski žandarmerijski puk tvrdio je da je potez izazvao osudu i revolt svih rodoljubnih građana koji su vjerovali da je grb morao ostati iz uspomene prema kralju te da su nacionalna društva u znak protesta odlučila bojkotirati kazalište, što se navodno i provelo pa je navodno zapažena slaba posjeta.⁴¹⁴¹ Nažalost, nedostaju konkretni podatci koji bi potvrdili ili negirali ove navode. Na kraju poglavlja možemo uočiti kako je HSS preuzeo zasluge za uspostavljanje Hrvatskoga narodnoga kazališta u Splitu, iako realno stranka nije imala toliki značaj u ovome projektu.

⁴¹³⁸ „Hrvatsko Narodno Kazalište“, *ND*, br. 282., 28. XI. 1940., 6.; „Svečano otvorenje Hrv. Nar. Kazališta“, *ND*, br. 284., 30. XI. 1940., 2.; „Svečano otvorenje Kazališta u Splitu“, *ND*, br. 287., 4. XII. 1940., 6.; „Apoteoza Splita na pozornici“, *ND*, br. 288., 5. XII. 1940., 6.

⁴¹³⁹ „Splitsko kazalište“, *ND*, br. 288., 5. XII. 1940., 2.; „Svečano otvorenje Hrvatskog Narodnog Kazališta u Splitu“, *ND*, br. 289., 6. XII. 1940., 6.-7.

⁴¹⁴⁰ „Svečano otvorenje kazališta 5 decembra 1940“, *Narodni list*, br. 12. XII. 1940., 4.

⁴¹⁴¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 72, Inv. br. 6070, Primorski žandarmerijski puk za BV BH, Pov J br. 2559, 24. XII 1940.

7.6. Stambena kriza

Pitanje stambene krize nije bilo isključivo vezano za Split, već se pojavilo u svim većim gradovima na prostoru Jugoslavije. U uvodnom smo dijelu vidjeli kako se stanovništvo Splita znatno povećalo tijekom međuratnog razdoblja, a kako ističe Mira Kolar-Dimitrijević, općeniti veći broj stanovnika u gradovima od 1925. posljedica je pogoršanog položaja seljaštva.⁴¹⁴² Kao posljedica stambene krize pojavila su se udruženja koja su branila prava stanara (Udruženja stanara i podstanara) ili kućevlasnika (Društvo kućevlasnika). Po Aleksandru Miletiću, oba udruženja (Stanari i Kućevlasnici) na prostoru države imala su „karakter dobro organiziranih interesnih grupa.“⁴¹⁴³ O odnosu između (pod)stanara i kućevlasnika u Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na Beograd), Bugarskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj pisao je potonji autor,⁴¹⁴⁴ dok su o stambenom pitanju u međuratnom Zagrebu pisali Kolar Dimitrijević,⁴¹⁴⁵ Goran Hutinec⁴¹⁴⁶ i drugi.⁴¹⁴⁷ Manjim dijelom ove se teme za područje Splita dotiču Stanko Piplović i Zdravka Jelaska Marijan.⁴¹⁴⁸

Autor djela *Grad Split i njegova općina*, Krunoslav Bego, razloge znatnog povećanja stanovništva Splita od stvaranja nove državne zajednice vidio je u doseljenu velikog broja državnih činovnika iz Zadra te naglim razvitkom gospodarstva u gradu, odnosno njegove trgovine, prometa i industrije.⁴¹⁴⁹ Ipak, veći broj stanovnika nije značio i istovremeno povećavanje stambenih prostora pa je Split tijekom čitavog međuratnog razdoblja proživljavao veliku stambenu krizu.⁴¹⁵⁰ Bego djelo iz 1927., koje je u prvom redu veličalo dotadašnju

⁴¹⁴² Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „Privredne prilike...“, 39.-40., 50.-53.

⁴¹⁴³ Aleksandar R. MILETIĆ, „Sukob stanoavaca i podstanara, 1918-1928. Organizacija interesnih grupa u jugoistočnoj i istočnoj srednjoj Evropi“, *Tokovi istorije* 2/2016., 65.-66.

⁴¹⁴⁴ Miletić je u više članaka uspoređivao odnose između kućevlasnika i podstanara u Jugoslaviji (s posebnim naglaskom na Beograd), Bugarskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj. Vidi: A. R. MILETIĆ, „House Disputes and Politics; Socio-Political Context of the Tenant-Protections Schemes in Southeast and East-Central Europe, 1918-1928“, *Tokovi istorije*, 3/2016., 87.-109., „Sukob stanodavaca i podstanara...“, 65.-92.

⁴¹⁴⁵ Kolar-Dimitrijević tvrdi da se zagrebački gradonačelnik Heinzl od druge polovice 1920-ih intenzivnije posvetio rješenju stanarskog pitanja u Zagrebu te je prema mišljenju suvremenika i historiografije imao znatnijeg uspjeha. Vidi: Vidi: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „O zagrebačkom gospodarstveniku...“, 271.-272. Vidi i ostale radove iste autorice: *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.*, Zagreb, 1973.; „Dr. Ivo Pilar i akcija za povratak punog vlasništva kućevlasnicima nad njihovim nekretninama (1920.-1933.)“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, 1/2006., br. 1., 100.-101.

⁴¹⁴⁶ G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave...*, 249.-271.

⁴¹⁴⁷ Paulina Radonić Vranjković iznosi kako je stambena kriza u Zagrebu rezultirala stvaranjem Stanarinskog bloka na izborima 1927. Vidi: P. RADONIĆ VRANJKOVIĆ, „Gradski i parlamentarni izbori...“, 250.-251., 267.-268.

⁴¹⁴⁸ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 197.-202; S. PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita...*, 67.-82.

⁴¹⁴⁹ K BEGO, *Grad Split i njegova općina*, 4.-5., 11.-16.

⁴¹⁵⁰ Prema novinskim natpisima do početka 1926. u Splitu je izgrađeno oko 150 zgrada. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 32. Branislav Radica donosi podatke kako je od 1926. do 1930. izgrađeno još oko 280 zgrada, odnosno oko 400 novih stanova. B. RADICA, *Novi Split*, 128.-130.

Tartagliinu upravu, ipak je priznalo kako je gradu u tom trenutku nedostajalo između 1500 i 1800 stanova.⁴¹⁵¹

Stambeno pitanje, odnosno stambena kriza bila je česti predmet razmišljanja različitih faktora u gradu. U ovom ćemo se poglavlju, stoga, osvrnuti kako su na ovaj problem gledali splitska Općinska uprava i Vijeće, pojedinci poput Petra Senjanovića te organizacije poput Udruge stanara i podstanara Splita te manjim dijelom Saveza stanara Kraljevine SHS.

Nakon gotovo desetogodišnjeg obavljanja dužnosti možemo reći da Tartaglia kao gradonačelnik tijekom dvaju mandata nije uspio adekvatno riješiti stambenu krizu, iako je od svih gradskih upravitelja imao i možda najbolje uvjete na raspolaganju. Na početku svoga mandata zagovarao je izgradnju manjeg broja stanova na račun općine. To se konkretiziralo na sjednici Vijeća u prvoj polovici 1921. kada je u ime Općinske uprave predložio formiranje građevnog poduzeća koje bi uz pomoć Gradske štedionice sudjelovalo u izgradnji kuća, dalje preprodanih za novu gradnju. Unatoč isticanju nepovoljnih općinskih financija, Tartaglia je držao da socijalna funkcija „sili“ općinu na djelovanje u tom pravcu.⁴¹⁵² Spomenuti plan ipak nije bio usmjeren prema siromašnijim građanima Splita, već mu je namjera bila dalja preprodaja, no cjelokupna akcija nije provedena. Idućih nekoliko godina Vijeće se nije detaljnije bavilo ovim pitanjem sve do sjednice s početka 1925. kada je izglasan zajam u iznosu od pola milijuna dinara (dobiven od Državne hipotekarne banke) namijenjen izgradnji stanova beskućnicima.⁴¹⁵³ Poput prethodnog slučaja, i ovaj zaključak osim formalnog glasovanja nije proveden.

Od vijećnika u prvom djelovanju Splitskog Općinskog vijeća (1918. - 1926.) blage kritike zbog izostanka rješavanja ovoga pitanja iznijeli su Dušan Jankov i Ivan Šakić, koji je držao da općina treba još više izgraditi stanova. Zanimljiv je i stav vijećnika Ive Majstrovića koji se usprotivio spomenutoj izgradnji stanova na račun općine obrazloženjem da će to općini donijeti gubitke.⁴¹⁵⁴ Na ovaj način u vremenu kada Split još nisu opterećivali veći dugovi, a važnije za Tartagliu, i u razdoblju kada u Vijeće nije ušla oštra opozicija, stambeno pitanje nije riješeno.

Stambenoj krizi u drugom periodu Tartagliine uprave 1926. - 1928. posvećena je veća pozornost pojedinih vijećnika. Uz HPS-ovog Ivu Jurasu, koji je istaknuo da Split najviše od

⁴¹⁵¹ K. BEGO, *Grad Split i njegova općina*, 26.-27., 39.-41., 45.

⁴¹⁵² SVKST, M-611/II b c d, ZOV, IX. redovita sjednica, 24. XI. 1919., br. 4308/12; izvanredna sjednica, 10. V. 1920., br. 466/3; XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072

⁴¹⁵³ SVKST, M-611/II h, ZOV, XLIV. redovita sjednica, 15. I. 1925., br. 171

⁴¹⁵⁴ SVKST, M-611/II b c d, ZOV, IX. redovita sjednica, 24. XI. 1919., br. 4308/12; izvanredna sjednica, 10. V. 1920., br. 466/3; XVII. redovita sjednica, 21. IX. 1920., br. 3524/7; XXI. redovita sjednica, 4. III. 1921., br. 1072

svih gradova u državi trpi od stambene krize iz razloga što se ne ulaže dovoljno novca u izgradnju stanova,⁴¹⁵⁵ u isticanju ovoga pitanja najviše su se angažirali HSS-ov Silvestar Giunio i Petar Senjanović, formalno predstavnik Građanskog bloka. Sva su trojica spomenutih imenovana članovima „Odbora građevinske akcije za olakšavanje stambene krize i financiranja iste.“⁴¹⁵⁶

Giunio je svoju aktivnost dodatno temeljio i tako što je vršio dužnost predsjednika Saveza stanara Kraljevine SHS. U razgovoru za *Obzor* iz druge polovice 1926. općenito je, bez prozivanja splitske općine, isticao kako se stambena kriza pojavila u svim većim gradovima u državi te je rješenje vidio u gradnji jeftinijih stanova i državnoj pomoći.⁴¹⁵⁷ Jedno od 47 pitanja koja je SDK koristila u borbi protiv splitske općinske ticalo se i pitanje izgradnje stanova za siromašnije građane. Tom je prilikom Giunio podsjetio kako je propala akcija izgradnja povoljnih kuća, koja se ticala Gradske štedionice⁴¹⁵⁸, no sada ga je, u vezi s pitanjem malih stanova i nedovoljnim shvaćanjem općinske uprave, konkretno zanimalo je li Štedionica dala potreban novac za njihovu izgradnju.⁴¹⁵⁹

Senjanovićevo djelovanje bilo je intenzivno, kako unutar, tako i izvan splitskog Općinskog vijeća. Kao član spomenutoga Odbora nudio je konkretne prijedloge za rješenje stambene krize pa je, između ostaloga, predložio da predstavnici uprave i opozicija uoči sjednice bez ikakve najave obidu najbjeđnije stanove u gradu.⁴¹⁶⁰ U drugoj polovici 1926. Općinsko je vijeće na preporuku Odbora građevne akcije za olakšavanje stambene krize i financiranja iste izglasalo odluku o izgradnji „izvjesnog broja (20) najprimitivnijih i najjeftinijih stanova“ za potrebe siromašnijih građana. Čitavom akcijom trebala je rukovoditi posebna općinska ustanova, a potreban novac (milijun dinara) trebao se dobiti od Državne hipotekarne banke te porezom od vlasnika postojećih zgrada.⁴¹⁶¹ Iako izglasana, odluka nije

⁴¹⁵⁵ „Sjednica općinskog vijeća“, *ND*, br. 257., 6. XI. 1926., 4.;

⁴¹⁵⁶ Uz Jurasu, Giunia i Senjanovića ostali su članovi deveteročlanog Odbora bili Vjekoslav Ivanišević, Milan Mitrović, Petar Jozević, Ivo Majstrovic, Vlado Matošić i Marin Ferić. Vidi: SVKST, APS, M-127/1 D Stambeno pitanje u Općini Split, god. 1926, Dopis opć. upraviteljstva Senjanoviću, 27. VII. 1926.

⁴¹⁵⁷ „Stambena kriza i novi zakon o stanovima“, *Obzor*, br 67, 1. X. 1926., 5.

⁴¹⁵⁸ Gradska štedionica tražila je određeni novčani iznos kako bi se izgradnja uopće pavela. Senjanović je u komentarima naveo kako se predloženom zemljištu koje je iznio Odbor gradonačelnik Tartaglia „najodlučnije suprotstavio“ isticanjem da Gradska štedionica ima pravo djelovati na tim zemljištima. Vidi: SVKST; APS, M-127/1 D Stambeno pitanje u Općini Split, god. 1926., „Elaborat i predlozi Odbora građanske akcije za olakšanje stambene krize i financiranja iste, 27. VII. 1926.

⁴¹⁵⁹ „Prilog *Jadranske pošte* br. 116., 47 predloga vijećnika Seljačko Demokratske Koalicije općinskom načelniku Dr. Ivi Tartaglia za općinsko upraviteljstvo“, *JP*, br. 116., 19. V. 1928., 1.–8.;

⁴¹⁶⁰ SVKST, APS, M-127/1 A, Spisi i pisma o raznim pitanjima (1922.-1929.), Dopis P. Senjanovića Općinskom upraviteljstvu Split, 28. XI. 1928. (Petar Senjanović općinskoj upravi, 7. VII. 1926.)

⁴¹⁶¹ SENJANOVIĆ, APS, M-127/1 D, Stambeno pitanje u Općini Split, god. 1926, Prijedlog Stambenog odbora Općinskoj upravi u Splitu za poboljšanje stambenih prilika, Elaborat i predlozi Odbora građanske akcije za

provedena već je umjesto nje Općinska uprava pod Tartagliinim vodstvom uz pomoć zajma u iznosu od četiri milijuna dinara namjeravala izgraditi udobnije građanske stanove u četvrti Gripe. Po Senjanoviću Tartaglia ovo nije želio provesti isključivo jer prethodna ideja nije bila njegova.⁴¹⁶² Nezadovoljan odlukom, Senjanović je Općinskoj upravi prijetio slanjem žalbe županu Peroviću protiv takve odluke, no bio je spreman žalbu ne proslijediti dalje ako bi se čitava stvar vratila na Općinsko vijeće. Unutar svoje ostavštine Senjanović je komentirao kako je na osobnu intervenciju Eduarda Grgića pristao da Općinska uprava sama dodatno pregovora s Bankom, no da nakon napuštanja Splita početkom 1927. više nije bio upoznat s raspletom situacije.⁴¹⁶³

U organizaciji Saveza stanara Kraljevine SHS Senjanović je u drugoj polovici 1926. održao predavanje pod nazivom „Stambeno pitanje kao socijalni i državni problem“, kasnije izdanog u obliku posebne brošure. Glavna misao predavanja, odnosno brošure bila je da rješenje stambene krize ne mogu pružiti pojedinci, već kolektivi, država, zadruga ili općina, koja bi trebala steći što veća zemljišta prikladna za izgradnju stanova.⁴¹⁶⁴ U posebnoj je zahvali Giunio vjerovao da će Senjanovićevo izlaganje i brošura doprinijeti da „shvaćanje težine ovog teškog socijalnog zla dopre i do odlučujućih krugova koji su dosad pokazali malo želje za njegovim rješavanjem.“⁴¹⁶⁵

Kratkotrajna Berkovićeva uprava među svoje prioritete stavila je i ovo pitanje. U tom smjeru odlučeno je da će se Stambeni odbor izabran na konstituirajućoj skupštini novoga Vijeća proširiti predstavnicima ustanova zainteresiranih za rješavanje stambene krize u Splitu.⁴¹⁶⁶

olakšanje stambene krize i financiranje iste, Split, 27. VII. 1926. U razgovoru za *Obzor* Senjanović je odluku držao dokazom da Općinskome vijeću ne nedostaje „osjećaja i dobre volje.“ Vidi: SVKST, APS, M 272/2, Iz ostalog dnevnog tiska [1919. – 1952.], „Stambeno pitanje u Splitu: Iz razgovora s inženjerom Senjanovićem“, *Obzor*, 25. VIII. 1926., 5.

⁴¹⁶² SVKST, APS, M-127/1 A, Spisi i pisma o raznim pitanjima (1922.-1929.), Dopis Senjanovića općinskom upraviteljstvu Split, 28. XI. 1928.; M-127/1 C Zajmovi, Utok protiv Zajmu 1926. Dopis P. Senjanovića Općinskom upraviteljstvu Split za gosp. Velikog Župana, Split 1926.; Dopis P. Senjanovića Općinskom upraviteljstvu, Split, [22.] 11. 1926.

⁴¹⁶³ U komentarima je Senjanović ovo također nazvao Tartagliinom „hohštaplerijom“ i blefiranjem javnosti. Vidi: SVKST, APS, M-127/1 C, Zajmovi, Utok proti zajmu 1926., [Dokumenti od 1914. do 1927.]: Dopis P. Senjanovića Općinskom upraviteljstvu Split za gosp. Velikog Župana, Split 1926., Utok općinskog vijećnika ing. P. Senjanovića proti zaključku Općinskog vijeća (proti zajmu Općine Split kod Hipotekarne banke); Dopis Senjanovića općinskom upraviteljstvu Split, (22.?) XI. 1926.

⁴¹⁶⁴ Petar SENJANOVIĆ, *Stambeno pitanje kao svjetski socijalni i državni problem*, Split, 1926.

⁴¹⁶⁵ Vidi: SVKST, APS, M-127/1 D, Dopis Saveza stanara Kraljevine SHS (Petru) Senjanoviću, br 84., 30. X. 1926.

⁴¹⁶⁶ „Općinska uprava na socijalnom polju“, *JP*, br. 20., 24. I. 1929., 3.

Odmah po formiranju nove vlasti Senjanović je Općinskoj upravi dostavio spomenuti prijedlog iz srpnja 1926. o potrebi rješavanja stambene krize.⁴¹⁶⁷

Nastupajuća kriza za posljedicu je imala da su Općinske uprave i gradonačelnici tijekom 1930-ih glavninu novca trošili na saniranje općinskih dugova pa je izostajala bilo kakva jače organizirana inicijativa kojom bi se uspješno riješila sve veća stambena kriza u Splitu. U općinskom se Vijeću za vrijeme Račićeve uprave gotovo nije spominjalo stambeno pitanje, a tek se ponešto o tome razgovaralo u vrijeme Kargotičeve uprave, najviše zahvaljujući djelovanju Marina Katunarića koji je držao da se općina mora više brinuti za sirotinju.⁴¹⁶⁸ Iznenaduje stoga što se Marin Katunarić kao predsjednik Udruženja stanara i podstanara Split nije detaljnije bavio ovom pitanjem.⁴¹⁶⁹ Kargotić je kao gradonačelnik tek na sjednici u travnju 1938. među hitne prijedloge stavio zahtjev za dobivanjem beskamatnog zajma od Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja, u iznosu od 600 000 dinara, kojim bi se izgradili radnički stanovi u Solinu.⁴¹⁷⁰ Iako je prijedlog jednoglasno prihvaćen, skora promjena u vrhu Općinske uprave dovela je da se o tome dalje nije govorilo.

Po dolasku na gradonačelničku dužnost Kargotičev nasljednik Mirko Buić dodatno se upoznao s ovim pitanjem pa mu je šef policijskog odsjeka Martić isticao hitnost izgradnje besplatnih novih stanova za 20 siromašnih obitelji.⁴¹⁷¹ Buić je ujedno Stojadinoviću poslao prijepis molbe upućene „Predsjedništvu centralnog odbora za posredovanja rada“ kojom se tražila hitna realizacija zajma za potrebu izgradnje radničkih domova u Splitu. Molbom je novi gradonačelnik objasnio da mu sadašnje prilike nalažu da se hitno poduzme sve potrebno kako bi se poboljšala „krajnja bijeda siromašnog radničkog staleža“ u Splitu, koji, zbog visoke nezaposlenosti i sve većeg priljeva stanovništva, živi u teškim uvjetima. Posebno je istaknuo da se stanogradnja kao „najveći problem Splita“ mora hitno riješiti izgradnjom najmanje 208 radničkih stanova jer će se na taj način, naglasio je, „spasiti ugled Splita i Nacije.“ Za izgradnju navedenoga nužan je bio iznos od 5 milijuna dinara pa je Buić tražio odobrenje navedenog

⁴¹⁶⁷ SVKST, APS, M-127/1 A, Spisi i pisma o raznim pitanjima (1922.-1929.), Dopis P. Senjanovića Općinskom upraviteljstvu Split, 28. XI. 1928. (Petar Senjanović općinskoj upravi, 7. VII. 1926.)

⁴¹⁶⁸ SVKST, M-611/III f g, ZOV, IV. redovita sjednica, 31. VII. 1933., Pres broj 1545; IX. redovita sjednica, 1. i 2. III. 1934., Pres broj 293

⁴¹⁶⁹ Na jednoj skupštini Udruženja stanara Katunarić je svoj izlazak iz Vijeća objasnio savješću koja mu nije dopustila mirno gledanje općinske politike favoriziranja bogatijih građana. Vidi: „Stanari prosvjeduju protiv novih općinskih nameta“, *JD*, br. 160., 12. VII. 1937., 5.

⁴¹⁷⁰ SVKST, M-611/IV d, ZOV, XXII. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 13. IV. 1938., Pres broj 49/38

⁴¹⁷¹ HR-DAS-52, OPTI, br. svežnja 50., šef Policijskog odsjeka Martić Mirku Buiću, 30. VI. 1938.

iznosa splitskoj općini podsjetivši da je za ovaj problem Stojadinović obećao pomoć prilikom nedavnog boravka u Splitu.⁴¹⁷²

Uredništvo *Novog doba* poduprlo je molbu obrazloženjem da je riječ o ozbiljnoj akciji općine koju treba pomoći zbog hitne situacije. Dodalo je i da ništa nije učinjeno osim manjih radničkih kuća napravljenih u četvrti Gripe, kao i da se do sada nitko temeljitije nije bavio „proučavanjem života siromašnijih općinara.“⁴¹⁷³ Tim navodima usprotivio se Petar Senjanović koji je jasno podsjetio na pokušaje uoči izbijanja Prvog svjetskog rata, kao i na svoje djelovanje, kako organiziranjem predavanja, tako i djelovanjem unutar spomenutog Odbora čiji prijedlog (Tartagliina) općinska uprava nije prihvatila.⁴¹⁷⁴ Nadležni ministar Cvetković na raniju je molbu odobrio iznos od 2 milijuna dinara, no ponovno je čitava stvar privremeno odgođena Buićevim imenovanjem na mjesto ministra.⁴¹⁷⁵

Na konstituirajućoj sjednici novoga Gradskoga vijeća pod Matošićevim vodstvom vijećnik Juraj Čurin, nazvavši stambeno pitanje „gorućim pitanjem“, istaknuo je potrebu izgradnje manjih stanova za siromašne građane te zatvaranje nehigijenskih mjesta za stanovanje.⁴¹⁷⁶ Matošić i gradski senator Doležal u odgovoru su istaknuli kako nema dovoljna novca kojima bi se izgradili potrebni stanovi.⁴¹⁷⁷ Po Matošićevu odlasku preostali povjerenici i splitski gradonačelnici također nisu uspjeli riješiti pitanje stambene krize u gradu Splitu.

Što se tiče organizacija koje su se bavile ovim pitanjem na području Splita, uz spomenuti Savez stanara Kraljevine SHS, zapaženo je bilo djelovanje Udruženja stanara i podstanara Split kojemu se u djelovanju najviše suprotstavljalo mjesno Društvo kućevlasnika, pod vodstvom Ive Bezića.

Po raspisu splitskih općinskih izbora 1928. Udruga stanara i podstanara optužila je dotadašnju Općinsku upravu da je radila u interesu većih trgovaca i obrtnika, odnosno da nije riješila ni stambeno ni socijalno pitanje.⁴¹⁷⁸ Udruga je raspuštena nakon što je javnost procurila vijest o pregovorima s komunistima na spomenutim izborima.⁴¹⁷⁹

⁴¹⁷² SR-AJ-37, ZMS, 59-373, Primorska banovina lokalni organi vlasti. Split. Mirko Buić Milanu Stojadinoviću, 30. VIII. 1938.

⁴¹⁷³ „Za izgradnju malih stanova“, *ND*, br. 178., 1. VIII. 1938., 5.

⁴¹⁷⁴ „Za izgradnju malih stanova“, *ND*, br. 183., 6. VIII. 1938., 5.

⁴¹⁷⁵ „Zdravstveno stanje naših građana“, *ND*, br. 217., 16. IX. 1938., 5.

⁴¹⁷⁶ Zdravstveni odbor također je isticao kako hitno treba izgraditi manje stanove. Vidi: „Socijalne i zdravstvene prilike u Splitu“, *ND*, br. 250., 25. X. 1938., 5.

⁴¹⁷⁷ SVKST, M-611/IV d, ZOV, I. redovita sjednica splitskog gradskog vijeća, 20. X. 1938., Pres broj 1219/38

⁴¹⁷⁸ „Općinski izbori i Udruga stanara i podstanara u Splitu“, *JP*, br. 208., 8. IX. 1928., 3.

⁴¹⁷⁹ „Suradnja između državnih činovnika i radnika“, *JP*, br. 215., 17. IX. 1928., 3.; „Općinski izbori u Splitu: Raspust Udruge Stanara i podstanara“, *JP*, br. 227., 1. X. 1928., 5. Miletić u svojem radu donosi kako su komunisti pružili potporu stanarima 1920. Vidi: A. R. MILETIĆ, „House Disputes and Politics...“, 92.-93.

Početak 1932. obnovljeno je djelovanje Udruženja stanara u Splitu.⁴¹⁸⁰ Dok su putem tiska i raznih skupština predstavnici stanara tijekom prve polovice 1930-ih, u prvom redu Katunarić (ujedno i predsjednik Udruženja na razini čitave Jugoslavije) isticali potrebu rješavanja stambene krize putem izgradnje novih stanova te snižavanja cijena postojećih stanarina, u čemu gotovo uvijek nisu imali potporu s vrha općine, mjesno Društvo kućevlasnika s Bezićem na čelu više je puta tvrdilo da su cijene stanarine u Splitu manje nego u drugim dijelovima države te da se općenito vodi nepravедna kampanja prema kućevlasnicima.⁴¹⁸¹

Mjesni tisak također je popratio stambenu krizu: uredništvo *Novoga doba* zalagalo se za dogovor između stanara i kućevlasnika kako bi se umanjila stambena kriza, iako je s vremenom upozoravalo da se u Splitu osjeća hiperprodukcija stanova kao posljedica krize.⁴¹⁸² S druge strane, vrhu općine nenaklonjeni *Jadranski dnevnik* svojim je komentarima tražio od kućevlasnika smanjene stanarine te otvarao stupce svima koji su kritizirali Splitsku općinu zbog izostanka rješenja stambene krize.⁴¹⁸³

Udruženje stanara u Splitu intenziviralo je svoje djelovanje od druge polovice 1930-ih čestim skupštinama na kojima bi se ponovno kritizirale općina (zbog izostanka rješenja stambenog pitanja i općenitog socijalnog programa) te Društvo kućevlasnika (zbog cijena stanarina).⁴¹⁸⁴ I u *Novom dobu* sada se počelo isticati da stambeno pitanje predstavlja „opću kroničnu socijalnu bolest Splita“ pri čemu su istaknuta dva ključna pitanja: uređenje odnosa između stanara i kućevlasnika te „apsolutno pomanjkanje malih stanova.“⁴¹⁸⁵ Prema navodima predsjednika Katunarića, Udruženje stanara je tijekom 1927. ukupno imalo 298 intervencija, a gotovo 900 splitskih stanova dobilo je titulu neprikladnih za stanovanje. Još jednom stambeno

⁴¹⁸⁰ „Udruženje stanara u Splitu“, *ND*, br. 16., 21. I. 1932., 5.

⁴¹⁸¹ „Za snižene cijene stanovima“, *ND*, br. 247., 22. X. 1931., 5.; „Društvo kućevlasnika o stanbenom pitanju“, *JP*, br. 269., 19. XI. 1931., 6.; „Pitanje stanarine u Splitu“, *ND*, br. 272., 20. XI. 1931., 5.; „Predstavka Društva kućevlasnika g. Banu“, *JP*, br. 287., 12. XII. 1931., 5.; „Velika skupština stanara u kinu Eden“, *JP*, br. 25., 1. II. 1932., 2.; „Splitski stanari traže sniženje stanarine“, *ND*, br. 25., 1. II. 1932., 5.; „Skupština kućevlasnika“, *JP*, br. 31., 8. II. 1932., 2.; „Skupština društva Kućevlasnika“, *ND*, br. 31., 8. II. 1932., 5. U poglavljima koji su se bavili djelovanjima splitskih Općinskih ijeća vidjeli smo kako je Društvo kućevlasnika gotovo svake godine u drugoj polovici 1930-ih putem tiska kritiziralo iznose proračuna, napose u stavkama koji su se ticali kućevlasničkih poreza.

⁴¹⁸² „Pitanje stanarine“, *ND*, br. 91., 19. IV. 1932., 5.; „Hiperprodukcija stanova u Splitu“, *ND*, br. 221., 21. IX. 1933., 5.

⁴¹⁸³ „Stanari za sniženje najamnine“, *JD*, br. 237., 10. X. 1935., 6.; „Šta će biti sa visokim stanarinama u Splitu“, *JD*, br. 236., 9. X. 1936., 5.; „Može li općina graditi male stanove?“, *JD*, br. 32., 8. II. 1938., 6.; „Proljetna seoba stanara“, *JD*, br. 83., 8. IV. 1938., 3.

⁴¹⁸⁴ „Stambena kriza u Splitu“, *ND*, br. 210., 8. VIII. 1936., 5.; „Protestna skupština stanara“, *ND*, br. 257., 2. XI. 1936., 3.; „Zaštita interesa stanara“, *ND*, br. 2., 4. I. 1937., 5.; „Stanari protiv *crne knjige* kućevlasnika“, *JD*, br. 91., 19. IV. 1937., 5.; „Neopravđano veliko povišenje najamnine u Splitu“, *JD*, br. 248., 23. X. 1937., 6.; „Teška stambena kriza u Splitu“, *ND*, br. 286., 10. XII. 1937., 6.; „Stanari traže hitnu zaštitu“, *HG*, br. 49, 27. II. 1939., 7.

⁴¹⁸⁵ „Grad bez malih stanova“, *ND*, br. 274., 21. XI. 1936., 5.

je pitanje označeno kao najvažnije pitanje gradova, a u slučaju Splita upozoreno je da će dovršenje Unske pruge i otvaranje nove luke dovesti do novih problema stvaranjem socijalnih opreka.⁴¹⁸⁶

Tijekom 1938. objavljen i jedan broj pokrenutog lista *Stanar*, upućen stanarima i podstanarima Splita. Prema podacima spomenutog glasila, 80 % građana bilo je pogođeno stambenim pitanjem: s jedne strane 40 % njih živjelo je u neadekvatnim uvjetima, dok je drugih 40 % većinu prihoda trošilo na plaćanje stanarine. List je isticao kako milijun dinara subvencije može dovesti do izgradnje 50 najpotrebnijih stanova, a uz pomoć 20 milijuna dinara zajma stambeno bi pitanje u Splitu u potpunosti nestalo.⁴¹⁸⁷

Udruga stanara tijekom svoga djelovanja nalazila je i na manje režimske progone. Uz raspuštanje 1928., policija je jednom prilikom odgodila skupštinu motivacijom da prema pravilniku članovi Udruženja mogu biti samo vlasnici stanova, a ne i podstanari, također upisivani.⁴¹⁸⁸ U drugom slučaju izbor nove uprave nije bio službeno odobren od vlasti.⁴¹⁸⁹ Razlog tome moguća je sumnjičavost vlasti prema vezama Udruženja s komunistima jer su se na nekim skupštinama javljali istaknutiji mjesni komunisti pod Mate Ivišića i Petra Cecića.⁴¹⁹⁰

S gotovo 2 400 članova skupština Udruženja stanara, održana nakon stvaranja Banovine Hrvatske, točnije u ožujku 1940., značajna je iz razloga što se na njoj pojavilo nezadovoljstvo Katunarićevim vodstvom. Naime, aktualni predsjednik obavijestio je prisutne kako je posebna predstavka upućena banu Šubašiću istaknula potrebu rješavanja stambenog pitanja, čemu je aktualni ban odlučio posvetiti pozornost u naknadnom razdoblju. Nezadovoljni pasivnošću, dio nazočnih tražio je biranje nove upravu s „borbenijim djelovanjem.“ Većinu glasova ponovno je dobila uprava na čelu s Katunarićem u odnosu na protivnu, više ljevičarski nastrojenu listu. Na kraju skupštine posebna rezolucija pozvala je bansku vlast u Zagrebu na izgradnju manjih stanova.⁴¹⁹¹ Time ni ovo pitanje nije bilo riješeno do kraja međuratnog razdoblja.

⁴¹⁸⁶ „Splitski stanari traže zakonsku zaštitu“, *JD*, br. 25., 31. I. 1938., 5.;

⁴¹⁸⁷ *Stanar: glasilo stanara i podstanara u Splitu*, Split, siječanj 1938., br. 1.

⁴¹⁸⁸ „Skupština stanara neće se održati“, *JD*, br. 153., 3. VII. 1937., 6.

⁴¹⁸⁹ „Uprava društva stanara“, *ND*, br. 52., 3. III. 1938., 3.

⁴¹⁹⁰ „Splitski stanari traže sniženje stanarine“, *ND*, br. 25., 1. II. 1932., 5.; „Godišnja skupština Udruženja stanara“, *ND*, br. 103., 4. V. 1936., 5.; „Stanari traže hitnu zaštitu“, *HG*, br. 49, 27. II. 1939., 7.

⁴¹⁹¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6119, RRS za BV BH, pov. br. 2172., 19. III. 1940.

7. 7. Odnosi s (mjesnim) Talijanima

Zbog opsežnosti istraživanja, predmet ovoga poglavlja mogao bi se razmatrati u posebnom radu.⁴¹⁹² Ovdje će se, stoga, samo ukratko, a ponekad i u nepovezanim fragmentima, iznijeti neki možda manje poznati i neobjavljeni dokumenti.

Odnosi između grada Splita i njegovih stanovnika s jedne, a (mjesnih) Talijana i fašističke Italije s druge strane u međuratnome su razdoblju prolazili kroz različite faze.⁴¹⁹³ Ipak, i u situaciji kada se činilo da su odnosi došli u mirniju fazu to bi često poremetile povremene novinske polemike ili djelovanje pojedinaca.⁴¹⁹⁴ U svojim sjećanjima, primjerice Hrvoje Magazinović navodi kako je za vrijeme demonstracija protiv Italije najviše kamenja bilo oko talijanskog konzulata u Splitu.⁴¹⁹⁵

Ipak, valja upozoriti i da je prije stvaranja nove države situacija s mjesnim Talijanima ponekad bila na rubu incidenta.⁴¹⁹⁶ O tome svjedoče događaji koji su se zbili kada je talijanska glazba sudjelovala u procesiji sv. Duje 1914.⁴¹⁹⁷ Za vrijeme rata austrijska je vlast navela da je Josip Savo, vođa talijanske stranke u Splitu i neko vrijeme glavni konzul, „zadovoljen iredentističkim duhom.“⁴¹⁹⁸ Što je dalje bilo s dotičnim nije nam poznato, osim ako se ovo ime nije odnosilo na Giuseppea Savia, međuratnog splitskog odvjetnika.

Najzaoštrenije razdoblje vladalo je od 1918. do 1920., između ostaloga i kao posljedica pojave „jadranskog pitanja.“⁴¹⁹⁹ Da će odnosi biti sve samo ne jednostavni, svjedoči događaj iz studenoga 1918. kada je po pisanju Branka Radice novopridošla talijanska torpednjača morala

⁴¹⁹² Vidi: Šime PERIČIĆ, „Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 20/1973., 7.-48. Jelaska Marijan ističe da su „hrvatsko-talijanski odnosi u gradu imali jak odraz ne samo na politički život Splita, nego i na društvene odnose u cjelini.“ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 10. Autorica najviše na temelju mjesnoga tiska, u prvom redu *Novoga doba*, o međusobnim odnosima govori na stranicama 76.-111., navedene knjige, koncentrirajući se na najviše na razdoblje do 1921. pa se to ovdje neće ponavljati.

⁴¹⁹³ Prema navodima Jelasko Marijan hrvatsko-talijanski odnosi, naglo pogoršani, obilježili su svakodnevni i politički život Splita do kraja 1920. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 76.-77.

⁴¹⁹⁴ Primjerice, u prvoj 1933. CP-ov dopisnik Masovčić naveo je da su se u posljednje vrijeme Splitom i okolicim širile „alarmantne vijesti“ o nadolazećem ratu s Italijom. Budući da se vjerovalo da su te vijesti širili talijanski agentci, splitska policija poduzela je oštre mjere, iako navedene koje, kako bi spriječila glasine. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 128., 23. II. 1933.

⁴¹⁹⁵ H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 32.

⁴¹⁹⁶ Prema navodima Josipa Vrandečića na popisu iz predarne 1910. u Splitu se 16 460 građana izjasnilo Hrvatima, a njih 1 049 Talijanima. Vidi: J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 224.

⁴¹⁹⁷ Incidenti su nastali kao posljedica sukoba talijanskih, hrvatskih i slovenskih studenata na trgovačkoj akademiji u Trstu. Po Braliću je centar nezadovoljstva protiv Talijana upravo bio Split. Vidi: A. BRALIĆ, „Zadarski fin-de siècle“, 773. O događajima u procesiji više vidi u: M. BULJAN, „Između Austrije i Srbije...“, 610.-612.

⁴¹⁹⁸ HR-DAZD-88, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, PSN, svežanj br. 702., br R. 776, ex 1916.

⁴¹⁹⁹ O situaciji u Dalmaciji vidi u: A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, 76.-92. Da situacija u potpunosti nije bila smirena svjedoči nam odluka policijskog upravitelja s početka 1921. o uvođenju policijskog sata. Vidi: H. ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 131. O „jadranskom pitanju“ vidi u: Borut KLABJAN, „Scramble for Adria“. Discourses of Appropriation of the Adriatic space Before and After World War I“, *Austrian History Yearbook*, 42/2011., 16.-32.

ostati usidrena posred gradske luke jer joj nitko od nazočnih nije želio pomoći u uplovljavanju.⁴²⁰⁰ Još krajem 1918. splitski Talijani prikupljali su potpore za političku izjavu o svome položaju u Splitu, dok su se, po pisanju *Novoga doba*, počeli javljati i razni proglesi o talijanskom svojatanju Splita.⁴²⁰¹

U splitskoj su se luci, uz talijansku, nalazile i druge savezničke mornarice, a prema nekim autorima upravo je prisutnost američke pod vodstvom admirala Phillipa Andrewsa spriječilo talijanske pretenzije prema Splitu i Dalmaciji.⁴²⁰² Kada su međusobni sukobi građana Splita i talijanskih vojnika eskalirali, američki su predstavnici preko nadležne vlasti zabranili javna okupljanja, vješanje zastava te pjevanje rodoljubnih pjesama.⁴²⁰³

Uz druge demonstracije popraćene incidentima, možemo reći da je u razdoblju 1918. – 1920. najkritičnije bilo u dva navrata: u studenome 1919. te u srpnju 1920. U prvome su slučaju D'Annunzijeve pristaše iz Zadra krenule prema Trogiru i Splitu, dok su ih na drugoj strani čekali srpski vojnici. Admiral Andrews tada je preventivno s američke krstarice *Olympia* iskrcao manji odred vojske koji je zauzeo tampon-zonu između talijanskih i srpskih vojnika, što je rezultiralo talijanskim povlačenjem.⁴²⁰⁴

Drugi sukob bio je ozbiljniji. Unatoč ranijoj zabrani, građani su u srpnju 1920. prilikom rođendana kralja Petra I. Karađorđevića demonstrirali protiv ponašanja talijanskih mornara koji su provocirali okupljene građane. Uskoro su počeli fizički obračuni, popraćeni pucnjevima u kojima su smrtno stradali talijanski zapovjednik krstarice *Puglia*, jedan mornar te jedan izbjeglica nastanjen u Splitu.⁴²⁰⁵ Po Mladenu Cukrovu spomenuti je događaj mogao imati „puno veće posljedice“ da admiral Andrews preko tiska nije pozvao na održavanje reda.⁴²⁰⁶ Kada je Andrews imenovan počasnim građaninom Splita 1924., Tartaglia je istaknuo kako je dotični

⁴²⁰⁰ B. RADICA, *Novi Split*, 16.

⁴²⁰¹ „Talijani hoće i – Split: proglas splitskog *Fascio nazionale*“, *ND*, br. 182., 8. XII. 1918., 2.; B. RADICA, *Novi Split*, 16., 22., 25.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 100.-101., 106.-107.

⁴²⁰² Mladen CUKROV, „Admiral Philip Andrews u Splitu“, *Kulturna baština*, 39/2013., 97.-112. Milan Živanović navodi da su američki predstavnici „stalno izražavali svoje negodovanje i protivljenje dolasku i boravku talijanskih brodova u Split“, i iz razloga što bi svaki takav dolazak, „naročito u Split, bio popraćen neredima ili opasnostima.“ Vidi: Milan ŽIVANOVIĆ, „Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. i njegov politički značaj“, *Zadarska revija*, 4/1967., 286.

⁴²⁰³ U ožujku 1919. došlo je do fizičkog sukoba između talijanskih mornara s građanima Splita i srpskim vojnicima. Vidi: Karmen HRVATIĆ, „Ratni brodovi u splitskoj luci od 1918. do 1924.“, *Kulturna baština*, 34/2007., 160.M. CUKROV, „Admiral Philip Andrews...“, 101.

⁴²⁰⁴ M. CUKROV, „Admiral Philip Andrews...“, 102.-103.

⁴²⁰⁵ M. CUKROV, „Admiral Philip Andrews...“, 103.-104.; K. HRVATIĆ, „Ratni brodovi u splitskoj luci...“, 162.; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 106.-108.; Franko MIROŠEVIĆ, „Mir u Rapallu i događaji vezani uz njegovu primjenu u južnoj Dalmaciji do 1928. Godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 24/1991., 150.; Vjekoslav PERICA, „Međunarodna mirovna misija u Splitu nakon Prvog svjetskog rata (1918.-1921.) prema arhivu Ratne mornarice SAD-a i drugim izvorima“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010., br. 1., 127.-156.

⁴²⁰⁶ M. CUKROV, „Admiral Philip Andrews...“, 103.-104.

zaslužan što Talijani nisu zauzeli grad povodom ovih zbivanja.⁴²⁰⁷ U osvrtu na ovaj događaj tijekom razdoblja najintenzivnije diktature u *Novom dobu* spomenulo se da su Talijani započeli incident te da je samo hladnokrvnost spasila mnoge žrtve.⁴²⁰⁸ Prema tvrdnjama Marija Vlaka, jednog od sudionika komunističkog pokreta, u višednevnim demonstracijama nakon ovih događaja sa svih talijanskih trgovina bili su skinuti natpisi te razbijena stakla, pri čemu je napose demolirana kavana Nani.⁴²⁰⁹ Sjednica Općinskog vijeća u znak je protesta povodom događaja nakratko bila obustavljena, a zaštita je zatražena od vlade u Beogradu.⁴²¹⁰ Situacija se nakon ovoga ipak primirila pa je po sklapanju Rapallskog ugovora u prvoj polovici 1921. u Splitu otvoren talijanski generalni konzulat.⁴²¹¹

U ovom bi se razdoblju splitsko Općinsko vijeće u više navrata osvrnulo na talijansku politiku i zbivanja u gradu. Više puta aktivan oko ovoga pitanja vijećnik Mate Jankov jednom je prilikom prosvjedovao protiv „tendencioznog pisanja“ talijanskih listova o Splitu i Dalmaciji. Dok je Vijeće jednoglasno prihvatilo ovaj dio prijedloga, drugi dio Jankov je povukao nakon što se Tartaglia suprotstavio pozivu talijanskim strankama da sami opovrgnu ovo pisanje.⁴²¹² Vijeće je jednoglasno također u dva navrata tijekom prve polovice 1920. na Tartagliin prijedlog „najodlučnije protestiralo“ protiv talijanskih prisezanja na istočnojadransku obalu.⁴²¹³ Nakon Rapallskoga ugovora u znak žalosti održana je izvanredna sjednica na kojoj su nazočni vijećnici jednoglasnim zaključkom izrazili „najdublju žalost, bol i tugu“ na aktualnu situaciju, s porukom da „nikada neće zaboraviti svoju braću“, odnosno da će se ti dijelovi jednom ponovno vratiti u sastav Kraljevstva SHS.⁴²¹⁴ Valja zabilježiti i da je Vijeće jednoglasno odbilo zahtjev za osnivanjem talijanske katoličke župe u gradu.⁴²¹⁵

Po Magazinoviću posljedice demonstracije povodom Nettunskih konvencija u Splitu su bile „polupane“ razne talijanske zgrade: kavane, trgovine, zanatske radnje, škole, kulturno-nacionalno društvo *Legha nazionale*.⁴²¹⁶ Posebno se ističe prosvjed iz svibnja 1928. kada je, uz mnoštvo razbijenih izloga, s talijanskog konzulata skinuta zastava.⁴²¹⁷

⁴²⁰⁷ SVKST, M-611/II g, ZOV, XLII. redovita sjednica, 26. IX. 1924., br. 1460/3

⁴²⁰⁸ „Talijanska štampa bez potrebe povlači uspomenu pogibilje Gullia i Rossia“, *ND*, br. 170., 23. VII. 1931., 2.

⁴²⁰⁹ HR-DAS-194, ZMG, Kutija broj 1, Sig MG – I/1 – 2/11, Mario Vlak, „Neki podaci o radu KPJ u Splitu od 1919-1940.“

⁴²¹⁰ SVKST, M-611/II c, ZOV, XV. redovita sjednica, 14. VII. 1920., br. 3524/5

⁴²¹¹ K. HRVATIĆ, „Ratni brodovi u splitskoj luci...“, 163.

⁴²¹² SVKST, M-611/II c, ZOV, I. redovita sjednica, 17. XII. 1918., br. 6115/9

⁴²¹³ SVKST, M-611/II c, ZOV, XI. redovita sjednica, 4. II. 1920., br. 466.; XIII. redovita sjednica, 15. IV. 1920., br. 466/2

⁴²¹⁴ SVKST, M-611/II d, ZOV, izvanredna sjednica, 21. III. 1921., br. 1072/1

⁴²¹⁵ SVKST, M-611/II d, ZOV, XXIV. Redovita sjednica, 12. X. 1921., br. 5563/5

⁴²¹⁶ H. MAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 32.

⁴²¹⁷ H. ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 93; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 124.-127.

Nekoliko dokaza govori nam u prilog tezi da je po uspostavi diktature cenzura u pitanju odnosa s Talijanima postala oštrija, svjedoče nam dva dokaza.⁴²¹⁸ Prvi je u poglavlju posvećenom splitsku tisku u razdoblju 1929. - 1935. navedeno pismo Oskara Tartaglie upućeno Anti Tresiću Pavičiću kako svako spominjanje Talijana nužno dovodi do cenzure.⁴²¹⁹ Drugi dokaz je izvještaj o djelovanju „Jugoslavenskog biroa za informaciju inozemstva“ u Splitu koji je u osvrtu na razdoblje od uvođenja diktature do travnja 1930. naveo kako cenzura isprva često nije dopuštala objavljivanje pojedine „dokumentirane konstatacije“ o Italiji, bez ikakvih komentara, iako se kasnije situacija „kristalizirala“ pa je Biro ponekad informacije oko Italije anonimno slao preko CP-a.⁴²²⁰

Ivo Majstrović spadao je među one lokalne političare koji su se istaknuli svojim prototalijanskim stavom u razdoblju diktature. Kao općinski vijećnik tijekom razdoblju 1929. - 1935. često se javljao prilikom raspravljanja oko davanja zavičajnosti talijanskim državljanima. Tom je prigodnom jednom rekao kako je bolje u svojoj sredini imati i „najgoreg našeg državljanina, nego najboljeg talijanskog.“⁴²²¹ Dotični je ujedno uz pomoć tiska govorio protiv talijanskog svojatanja Dalmacije, „najhomogenije jugoslavenske zemlje“ po stanovništvu, jeziku, kulturi i tradicijama.⁴²²² Uz Majstrovića, zapaženo je bilo i djelovanje don Frane Ivaniševića koji je govorom u Senatu a potom i novinskim člankom polemizirao s bivšim tajnikom fašističke stranke za Dalmaciju Maurizijem Mandelom.⁴²²³

Uz Antonija Tacconija, navodnoga vođu splitskih Talijana, tijekom 1930-ih vežemo dva incidenta. U prvome se od njih dotični fizički sukobio s Filipom Muljačićem, sedamdesetosmogodišnjim sudionikom Narodnog preporoda u Splitu, nakon što je prema *Novom dobu* održao govor o talijanskoj Dalmaciji koja čeka oslobođenje. Građanstvo i mjesni tisak za incident su okrivili Tacconija, iako se u *Novom dobu* dodalo da je eventualni Muljačićev napad bio „opravdani gnjev jednog starca patriote.“⁴²²⁴ Suprotstavljanja u redovima mjesnih Talijana dovela su do fizičkog napada na Antonija Tacconija u Splitu početkom 1934.

⁴²¹⁸ Neposredno prije diktature zabranjeno je predavanje Nike Bartulovića o talijanskoj propagandi u Dalmaciji, formalno iz razloga što je Pučko sveučilište, mjesto gdje se predavanje trebalo održati, time „prekoračilo svoj djelokrug djelovanja.“ Vidi: „Zabrana sutrašnjeg predavanja“, *ND*, br. 4., 4. I. 1929., 4.

⁴²¹⁹ HR-DAS-178., OF ATP, Kutija br. 6, Oskar Tartaglia za Antu Tresića Pavičića, 10. I. 1931.

⁴²²⁰ SVKST, AIT, M-681/18.2, d), Izvještaj o radu Jugoslavenskog Bureau-a za informaciju inostranstva u Splitu, za vrijeme od 1. IX. 1929. do 30. IV. 1930.

⁴²²¹ SVKST, M-611/III b, ZOV, III. redovita sjednica, 12. VII. 1929., br. 7363/5

⁴²²² „Nova kampanja fašističkog žurnalizma protiv Jugoslavije“, *ND*, br. 205., 3. IX. 1932., 2.

⁴²²³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 294., 18. IV. 1934.

⁴²²⁴ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 285., 26. IX. 1930.; „Pučanin Muljačić i Dr. Tacconi“, *JP*, br. 225., 27. IX. 1930., 4.; „Slučaj Muljačić – Dr. Tacconi“, *ND*, br. 224., 26. IX. 1930., 6.; „Slučaj Muljačić – Dr. Tacconi“, *ND*, br. 243., 18. X. 1930., 2.

Ban Jablanović prvotno nije želio dopustiti novinama objavljivanje ove vijesti, no promjenom mišljenja o napadu su pisali *Jadranska pošta* i *Novo doba* koji su glavni uzrok sukoba vidjeli u nedostatku novca.⁴²²⁵

Splitski dnevni listovi ponekad su polemizirali s talijanskim fašističkim listovima, napose s *Il Littorio Dalmatico*, po njima nazvanim „glavnim glasilom talijanske iredentističke propagande.“⁴²²⁶ CP-ov dopisnik Masovčić pisanje talijanskog lista držao je uvredljivim za Jugoslaviju, posebno ističući kako je cilj lista potencirati nepostojeće prototalijanske ispade u Dalmaciji.⁴²²⁷ Kako bi se suprotstavili talijanskoj propagandi, i Masovčić i ban Jablanović pokretali su kampanje za odgovor među splitskim dnevnicima.⁴²²⁸ Urednik *Jadranske pošte* Manfred Makale krajem 1933. odbio je novčanu ponudu da u svom dnevnom listu tiska nepotpisane članke za društvo „Fieria di Bari“ kojima bi se veličali fašistička Italija i grad Bari kao najveća jadranska luka.⁴²²⁹ Makalino odbijanje Masovčić je držao vjerojatnom posljedicom zbivanja iz sredine 1931. kada je u *Jadranskoj pošti* objavljena reklama jedne talijanske agencije parobrodarskog društva izazvala znatno nezadovoljstvo domaće javnosti.⁴²³⁰ Mjesni nacionalistički tisak u svojem je pisanju često napadao talijansku politiku i kapital tražeći zaštitu domaćih proizvoda.⁴²³¹

Na temelju svega iznenađuje pisanje Tartagliinog *Jadranskog dnevnika* kojim se po okončanju rata između Italije i Etiopije člankom „Kralj Italije – car Etiopije“ pozdravilo talijansko zauzimanje ove zemlje.⁴²³² Pisanje je prema Masovčiću izazvalo revolt u svim redovima Splita: od HSS-ovih, preko nacionalističkih do članstva unutar Jadranske straže. Navedeni članak napisao je profesor Jure Guić (članak je i potpisan inicijalima *gj*, op. M. B.),

⁴²²⁵ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 64., 24. I. 1934.; pov. br. 73., 26. I. 1934.; „Neobično razračunavanje među splitskim Talijanima“, *JP*, br. 23., 27. I. 1934., 4.; „Razračunavanje među splitskim talijanima“, *ND*, br. 22., 26. I. 1934., 3. Više o Tacconniju vidi u: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 96.

⁴²²⁶ „Talijanska agitacija za Split“, *ND*, br. 17., 22. I. 1931., 2.; „Talijanska štampa bez potrebe povlači uspomenu pogibilje Gullia i Rossia“, *ND*, br. 170., 23. VII. 1931., 2.; „Dalmacija i iredentistička propaganda“, *JP*, br. 131., 8. VI. 1932., 2.; „Klevete talijanske štampe“, *JP*, br. 163., 13. VII. 1932., 2.; „Talijanske demonstracije u Zadru“, *JP*, br. 218., 19. IX. 1932., 2. Prema Masovčićevom izještaju spomenuto je glasilo prilikom Tartagliina govora o potrebi pomorske orijentacije zemlje istaknulo kako Jadransko more treba prepustiti njegovom pravom gospodaru – Italiji. Vidi: SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 883., 21. XII. 1931.

⁴²²⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 344., 7. VIII. 1931.; pov. br. 402., 29. VIII. 1931.

⁴²²⁸ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 567., 30. VI. 1934.; 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 438., 14. IX. 1931.; pov. br. 472., 22. IX. 1931.; pov. br. 521., 30. IX. 1931.

⁴²²⁹ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 1014, 30. XII. 1933.

⁴²³⁰ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 318., 29. VII. 1931.

⁴²³¹ „Jedan nečuveni škandal“, *Zov s Jadrana*, br. 7., 20. IV. 1934., 3.; „Svestrana fašistička propaganda“, *Zov s Jadrana*, br. 12., 10. VIII. 1934., 4.; „Pismo sugrađanina, koji vole da se nazivaju Talijanima“, *Pokret jugoslavenskih nacionalista*, br. 11., 2. X. 1933., 2.

⁴²³² Kralj Italije – car Etiopije, *JD*, br. 109., 11. V. 1936., 2.;

iako je CP-ov dopisnik tvrdio da Tartaglia nije bio upućen o sadržaju članka.⁴²³³ Događaj je svejedno doveo do nove polemike između *Jadranskog dnevnika* i *Novoga doba*.⁴²³⁴ Slično nezadovoljstvo izazvao je Ante Tresić Pavičić kada je na predavanju u Trstu pohvalno govorio o Italiji i Mussoliniju.⁴²³⁵

Od ostalih događaja u gradu tijekom 1930-ih ističe se dolazak talijanskog maršala zrakoplovstva Itala Balba koga su pozdravili generalni konzul u Splitu Gino Ambrozzeti i mjesni senator Antonio Tacconi, kao i približno 60 mjesnih Talijana. Prilikom boravka u prostorijama Gabinetto di Lettura okupljeni su pjevali fašističku himnu i pozdravljali fašističkim pozdravom.⁴²³⁶ Okupljeni građani počeli su klicati prototalijanske pozdrave pa je policija uhitila nekoliko osoba, među njima Peru Šegotu i Hrvoja Magazinovića. O događajima se govorilo u rasprodanome *Jadranskome dnevniku*, dok u *Novom dobu* cenzura nije dozvolila objavu članka usmjerenog protiv mjesnih Talijana.⁴²³⁷

Više o događaju saznajemo iz Magazinovićevih sjećanja koji je, otprije neraspoložen prema Balbu („...em se kretao bahato, izazovno. Eto, on može slobodno šetati Splitom, gradom rimskog cara Dioklecijana...“), naveo da je upravo on organizirao ove demonstracije sakupivši grupu od 50 do 60 omladinaca-⁴²³⁸

Formiranje Banovine Hrvatske dovelo je do nekoliko značajnih događaja u odnosima između grada i (mjesnih) Talijana. Prije svega, u listopadu je uz prisustvo talijanskog konzula Luigija Arduinija i senatora Tacconija održan sastanak s približno 300 talijanskih državljana nastanjenih u Splitu. Cilj je bio dostaviti njihov popis mjesnom Poglavarstvu u slučaju preseljenja istih u slučaju rata.⁴²³⁹

Povodom velikog komunističkog generalnog štrajka, navedenog u prethodnom dijelu rada, zanimljiv je izvještaj komandanta Primorskoga žandarmerijskoga puka o postojanju glasina da je niz štrajkova u zemlji u posljednje vrijeme, uključujući i taj u Splitu, nastao kao posljedica djelovanja talijanske iredente koja želi izazvati incidente s ciljem da zatraži od

⁴²³³ SR-AJ-38, 11-41, Dopisnik CPB Split, pov. br. 256., 13. V. 1936.

⁴²³⁴ „Novo Doba“ i Rimsko carstvo, *JD*, br. 112., 13. V. 1936., 3.; „Iz redakcije“, *JD*, br. 112., 13. V. 1936., 6.; „*Jadranski dnevnik* i Rimsko carstvo, *ND*, br. 110., 12. 5. 1936., str. 2.; „*Stav Jadranskog dnevnika* prema Rimskom carstvu, *ND*, br. 112., 14. 5. 1936., str. 2.

⁴²³⁵ „Predavanje g. dra Tresića-Pavičića u Trstu“, *ND*, br. 148., 27. VI. 1936., 3.; „Skupština udruženja emigranata *Istra* u Splitu“, *ND*, br. 149., 29. VI. 1936., 3.; „Predavanje gosp. dra. A. Tresića-Pavičića u Trstu“, *ND*, br. 154., 4. VII. 1936., 9.-10.

⁴²³⁶ U društvu je 1861. osnovana prva splitska gradska knjižnica. Vidi: I. KUIĆ, „Medijski diskurs o splitskim čitaonicama...“, 150.-151.

⁴²³⁷ SR-AJ-38, 12-42, Dopisnik CPB Split, pov. br. 868., 10. VII. 1934.

⁴²³⁸ H. mAGAZINOVIĆ, *Kroz jedno mučno stoljeće*, 33.

⁴²³⁹ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 4, Inv. br. 210., Policijski radio-telegram za Bansku vlast u Zagrebu, pov. br. 11620, 6. X. 1939.

talijanske vlade zaštitu u Dalmaciji.⁴²⁴⁰ O ovome, pak, nigdje ne nalazimo nikakvih daljnjih informacija pa je moguće da je ovo bila samo glasina koja bi povezala komuniste s Talijanima.

Prototalijanski ispad zabilježen je u drugoj polovici travnja 1940. kada su se po dolasku rezervista parobrodom „Učka“ i uočavanja talijanskog broda u luci čuli poklici protiv Italije i Mussolinija.⁴²⁴¹ Incident je izazvao veliku pozornost vlasti pa je Ispostava banske vlasti od općine i uglednijih građana zatražila da jače djeluju na ostale građane kako bi se izbjegli „nedozvoljeni i izazovni poklici“ Odlučeno je i da rezerviste buduće prati žandarmerijska patrola.⁴²⁴²

O događaju je pokrenuta velika istraga pa je Ispostava nadležnoj banskoj vlasti naknadno tvrdila da pjevanje nije bilo toliko glasno, ali i da su poduzete mjere kako se isto ne bi ponovilo.⁴²⁴³ Vođa palube pokušao je umanjiti čitav događaj pa je tvrdio da su rezervisti bili u veselom stanju i da su se poklici slabo čuli, odnosno da je općenito vladala galama i veselje oduševljenih vojnika „što idu služiti svojoj domovini.“⁴²⁴⁴ Redarstvo u Splitu ustanovilo je da su neki svjedoci potvrdili da su se slični poklici pojedinačno čuli i na splitskim ulicama.⁴²⁴⁵ Gotovo dva mjeseca poslije ovoga događaja Ispostava je posljednjim izvještajem na ovu temu istaknula potrebu reorganizacije dotad neučinkovite redarstvene službe na pristaništu i na željezničkoj stanici stvaranjem komesarijata željezničko-parobrodarske policije.⁴²⁴⁶

S druge strane, talijanski konzulat oštro je reagirao krajem 1940. optuživši skupinu mladića za „izazovno držanje“ u blizini stana talijanskog vicekonzula. Redarstveno ravnateljstvo u Splitu objasnilo je da je riječ o iznimno prometnoj ulici te da je lako moguće da se grupa mladića tu zaustavila te govorila o ratu u Europi. Ipak, kako se to ne bi ponovilo poduzete su određene redarstvene mjere.⁴²⁴⁷

Svakako je zanimljiv bio potez talijanskog konzula Arduinija koji je, nezadovoljan djelomičnim izvještavanjem *Novog doba* o talijanskim operacijama u Africi, pismeno optužio

⁴²⁴⁰ HR-HDA-1352, Pobune..., Kutija br. 5, Inv. br. 216, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 21/40, 5. I. 1940.

⁴²⁴¹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6117, Odsjek parobrodarskog i željezničkog redarstva za RRS, br. 422, 21. IV. 1940.

⁴²⁴² HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6117, IBV Split šalje obavijest svima, pov. br. 5932

⁴²⁴³ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6117, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 6042/40., 22. IV. 1940.

⁴²⁴⁴ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6117, Odsjek parobrodarskog i željezničkog redarstva za RRS, br. 735/40, 23. IV. 1940.

⁴²⁴⁵ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6117, Mihobil Milohnić za Josipa Zlatara (v.d. ravnatelja redarstva Split), 24. IV. 1940.

⁴²⁴⁶ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6117, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 7057/40., 28. VI. 1940.

⁴²⁴⁷ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 73., Inv. br. 6116, IBV Split za BV BH, pov. II. br. 17204/40, 25. XI. 1940.

urednika Brajevića za subjektivno izvještavanje, s prijetnjom da će ubuduće poduzeti „zvanično potrebne mjere“. Brajević na spomenuto pismo nije želio odgovoriti, ali se požalio Ispostavi na konzulovo upletanje u unutrašnje jugoslavenske poslove.⁴²⁴⁸

Naposljetku, u 1941. mjesni Talijani obilježili su pedesetu godišnjicu Bajamontijeve smrti, sto pedeset godina stvaranja Italije i četrdesetu godišnjicu Verdijeve smrti uz prisustvu nekoliko stotina nazočnih, a među njima konzula Arduinija i vikenkonzula Roberta Cardona.⁴²⁴⁹

Uz mjesnu podružnicu Jugoslavenske matice, nastalu nakon Rapallskog ugovora, druga organizacija nastala zbog talijanske politike bila je Jadranska straža, upravo sa sjedištem u Splitu. Možemo bez pretjerivanja reći da je postojanje organizacije dovelo do jače talijanske propagande prema Splitu, iako, kako upozorava Igor Tchoukarine, Jadranska straža nikada nije vodila nasilnu politiku prema Italiji.⁴²⁵⁰ Isti autor zabilježio je glasine kako je 1929. talijanska udruga dobrovoljaca zagovarala oružano osvajanje Splita.⁴²⁵¹ Jadranska straža talijanskim se aspiracijama suprotstavljala ideološki pa je tako na kongresu u Skoplju 1932. rezolucijom optužena „prostačka talijanska propaganda o Dalmaciji“ radi rušenja „državnog jedinstva i teritorijalnog integriteta“ Jugoslavije.⁴²⁵²

Kada je u Jugoslaviji došlo do prevrata i uspostave vlade Dušana Simovića, upravo je Split bio sabirno mjesto mnogim Talijanima za daljnja putovanja. U osvrtu na zbivanja u *Novom dobu* isticalo se dostojanstveno držanje splitskih građana i izostanak bilo kakvih incidenata, kao dokaz „izmjeničnog poštovanja državnog integriteta, časti i nacionalnih osjećaja“ između Italije i Jugoslavije.⁴²⁵³ Konzul Luigi Arduini i vicekonzul Cardon po odlasku su zahvalili na korektnom držanju.⁴²⁵⁴ Iz svega navedenoga jasno uočavamo da je tijekom čitavoga međuratnoga razdoblja Split imao buran odnos s mjesnim Talijanima i službenom talijanskom politikom.

⁴²⁴⁸ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 74., Inv. br. 6299, IBV Split za BV BH, 17299/40, 25. XI. 1940.

⁴²⁴⁹ HR-HDA-1363, Politička..., Kutija br. 76., Inv. br. 6435, RRS za KB BH, pov. br. 906/41, 5. II. 1941.

⁴²⁵⁰ I. TCHOUKARINE, „The Contested Adriatic Sea...“, 41.-50.

⁴²⁵¹ *Isto*, 43.

⁴²⁵² „Nakon Kongresa Jadranske straže u Skoplju“, *JP*, br. 261., 9. XI. 1932., 9.-13.

⁴²⁵³ „Strani državljani iz Splita“, *ND*, br. 91., 2. IV. 1941., 6.

⁴²⁵⁴ „Generalni konzul Kr. Italije u Splitu žali“, *ND*, br. 92., 3. IV. 1941., 1.; „Odlazak talijanskog konzula“, *ND*, br. 93., 4. IV. 1941., 6.

7.8. Zaključak

Na putu kojim bi se Split trebao pretvoriti u „jugoslavenski Hamburg“ stajalo je u ovom poglavlju navedenih sedam ključnih pitanja, od kojih su neka, Unska pruga, nova gradska luka i kazalište, nastali kao posljedica režimske politike. Opozicija je „nebrigu“ za Split tumačila kaznom gradu što je s vremenom sve veću pozornost počeo davati HSS-ovoj politici. No, da je i na lokalnoj razini vladalo nezadovoljstvo načinom na koji su splitski gradski oci upravljali, svjedoči nam želja dijela solinskih i vranjičanskih političara za odvajanjem od splitske općine.

Mnoga pitanja bila su usko vezana s djelovanjem Petra Senjanovića koji se, protivan polovičnim rješenjima, tijekom međuratnog razdoblja sukobljavao kako s državnim, tako i s lokalnim faktorima. Možemo postaviti pitanje je li Senjanovićevo djelovanje bilo ispravno, odnosno je li, u situaciji kakva je vladala prevladavajućim centralizmom, bolje bilo prihvatiti i ona polovična rješenje kako bi Split barem nešto dobio, ili s druge strane čekati, koliko god bude trebalo, sve dok se ne postigne idealno rješenje pojedinog pitanja. Odgovor na to pitanje nije jednostavan, ni s vremenske distance gotovo stotinu godina poslije događaja u međuratnom Splitu.

8. Zaključak

U ovoj doktorskoj disertaciji govorilo se o političkom životu općine/grada Splita u razdoblju od 1918. do 1941. Kao što je više puta navedeno, zagovornici integralnoga jugoslavenstva, a i većina ostalih građana, očekivali su da će ulaskom u novu državnu zajednicu Split doživjeti procvat te postati u najmanju ruku glavna državna luka. Nekoliko je puta rečeno kako je režim svojom politikom onemogućavao takvu mogućnost, no u samome zaključku možemo pitanje postaviti na drugačiji način: je li sâm Split 1918. bio spreman postati vodeće državno pomorsko središte?

Pogledamo li prethodne stranice rada možemo uočiti da vodeći faktori u državi nisu namjeravali Splitu namijeniti titulu vodeće luke Kraljevine SHS/Jugoslavije. U prilog toj tezi najbolje nam govori činjenica što tijekom čitavog međuratnog razdoblja izgradnja Unske pruge, možda i najvažnijeg pitanja neophodnoga za daljnji razvoj grada, nije bila dovršena.

S druge strane i vodeći mjesni političari sa svoje strane nisu napravili potrebne predradnje: vladala je nesuglasnost oko načina rješavanja pojedinih ključnih pitanja, kronično je nedostajao odgovarajući broj stambenih objekata, a grad su s vremenom sve više opterećivali novčani dugovi koji su onemogućavali razvitak samostalne inicijative. Brojkama govoreći, gotovo 50 % godišnjeg gradskog proračuna namijenjenog činovnicima i saniranju dugova nisu ostavljali puno prostora za manevar. Time možemo zaključiti da krivnja režima što Split nije doživio veći razvitak nije apsolutna jer je nedostatak suglasja među lokalnim faktorima sigurno dodatno pridonio odgađanju rješavanja raznih pitanja.

Tijekom međuratnoga razdoblja na području Splita djelovalo je više političkih stranaka. U uvodnom smo dijelu vidjeli samu definiciju stranaka, tijekom rada njihov život i utjecaj pa nam na kraju ostaje dati zaključni osvrt. U Splitu se nije nalazilo središte nijedne od stranaka pa je njihovo djelovanje u prvom redu bilo uvjetovano odlukama stranačkih vođa izvan grada. To je ponekad dovodilo i do promjena političkih programa i suradnje dojučerašnjih oštrih političkih suparnica. Od svih nabrojanih stranki samo su mjesne organizacije HSS-a (1925. - 1929., 1935. - 1941.) i SDS-a (1924. - 1929., 1935. - 1941.) imale kontinuitet u svome djelovanju tijekom 1920-ih i 1930-ih (i ranih 1940-ih), izuzev prvih poslijeratnih godina dok još nisu bile formirane, kao i razdoblja diktature kada su bile zabranjene. Sve ostale stranke, izuzev ilegalnih komunista, djelovale su isključivo tijekom 1920-ih ili 1930-ih.

Nameću nam se pitanja koliku su ulogu imali pojedinci u političkim strankama? Jesu li stranke mogle postojati i bez njih, odnosno nakon njihova odlaska, ili su bile nužno osuđene na propast? Što je s tzv. „neutralnim“ političarima?

Istaknutije stranke imale su mjesne vođe čija je pojava sigurno doprinijela ako ne većoj popularnosti onda svakako lakšem prepoznavanju određene političke opcije, bez obzira kolike simpatije ta osoba uživala. „Neutralnost“ je pojam koji su u prvom redu koristili gotovo svi splitski gradonačelnici pokušavajući time oko sebe okupiti veći broj građana. Ipak, uočavamo kako su sve do razdoblja Banovine Hrvatske gradonačelnici u prvom redu bili usmjereni prema jugoslavenski orijentiranim građanima. Što se tiče pojedinaca, zanimljivo je kako su JNS tijekom prve polovice 1930-ih, a JRZ tijekom druge polovice istoga desetljeća pokušale baštiniti ostavštinu centralističkih stranaka 1920-ih (DS i NRS) na splitskom prostoru. U prvom redu to se očitovalo u pokušaju privlačenja njihovih istaknutijih pristaša u svoje redove (Josip Jablanović, Uroš Desnica i ostali). Neki od SDS-ovih članova tijekom 1920-ih nisu slijedili stranačku politiku 1930-ih, već su se priključili režimu (primjerice, Vlado Matošić, Duje Ivanišević i Mihovil Kargotić) Njima nasuprot, pojedina imena istaknutijih federalista (Ivo Cuzzi, Jakov Čulić i drugi) možemo naići među HSS-ovim pristašama u prvoj polovici 1930-ih, odnosno među istaknutijim članovima hrvatskih nacionalista na prijelazu desetljeća. Među potonje je spadao i možda najekstremniji slučaj, Edo Bulat koji je prije posljednje epizode boravio u orjunaškim i HSS-ovim redovima.

Kada bismo morali birati koji je političar bio ključan za međuratni Split, izbor Ive Tartaglie bio bi u potpunosti opravdan. Nekoliko je razloga tome: oštar protuaustrijski duh prije 1918., titule splitskog gradonačelnika tijekom 1920-ih i prvog bana Primorske banovine išle su u prilog jugoslavenski orijentiranih građana, a izdavačka djelatnost povezana s HSS-om „zadovoljavala“ je hrvatske građane Splita. U dijelu rada koji se bavio zbivanjima u Splitu do 1918., uz Tartagliu, spomenuli smo i Grgu Anđelinovića koji je, za razliku od bivšeg splitskog gradonačelnika, do kraja ostao vjeran jugoslavenskoj ideologiji.

Zanimljivo je i što su pojedine stranke na izborima 1920-ih i 1930-ih, među raznim kvalitetama, isticale i „splićanstvo“, odnosno splitsko podrijetlo svojih kandidata. Time su svojim pristašama, a i drugima, željele pokazati kako njihove predstavnice vodstva stranaka nisu „slučajno“ postavila (takvu su praksu najviše napadale protivnice HSS-a), već da se vodilo računa o uvažavanju lokalnih mišljenja i posebnoj brizi za grad.

U slučaju Splita „politička vlast“ mogla se postići jedino na općinskim izborima, a kako su isti održani tek u dva navrata (1926. i 1928.) mjesne stranke u tom smjeru nisu imale puno prostora za djelovanje. S druge strane, parlamentarni izbori održavani diljem zemlje, pa tako i u Splitu, strankama su predstavljale pravi test koliko je njihov program uopće bio prihvaćen

među širim slojevima građana (Splita). Na temelju svega možemo reći da je isticanje komunalne politike u manjoj mjeri doprinijelo uspjehu pojedine stranke u gradu.

Općinski izbori 1926. značajni su i zbog činjenice što je u splitsko vijeće po prvi put ušao veći broj težaka. Time bismo mogli reći da su ovi izbori imali ulogu „narodnih izbora“, no kako je režim poništio jednu četvrtinu mandata, prava volja naroda nije došla do izražaja. Tek su općinski izbori 1928., i to provedeni nakon što je režim raspustio splitsko općinsko vijeće, doveli do ulaska vijećnika isključivo izabranih slobodnim izborima. Time tek za razdoblje od studenoga 1928. do veljače 1929. možemo govoriti o pravom, „demokratiziranom“ vijeću, sastavljenom bez imenovanih vijećnika od strane nadležne vlasti. Najvažnije od svega, Zakonom o gradskim općinama iz 1934. Split je i službeno izgubio dotadašnju, još iz doba omražene Austrije, zakonom zajamčenu autonomiju, koja je na primjeru ovih izbora i ranije bila napadana. Ipak, primjena zakona iz 1934. tek je pokrenula sitne uzvike nezadovoljstva, što je donekle bilo i jasno s obzirom na cenzuru.

Ključno pitanje vezano uz općinsko/gradsko vijeće glasi: tko je kriv za milijunske dugove koji su znatno onemogućavali lokalnu vlast u djelovanju tijekom 1930-ih? Tartaglia je idealistički isticao kako za vrijeme njegove uprave dug nije postojao, no vidjeli smo da je najveći kredit od 50 milijuna dinara nastao u posljednjim mjesecima njegove uprave, odlikovana novčanom netransparentnošću mnoštvom zaposlenih činovnika koji će dodatno opteretiti gradske financije 1930-ih. Prema mišljenju ovoga autora, uz Tartagliu, dio krivnje ali ne i apsolutnu, snosi i Jakša Račić koji je, s jedne strane, pedesetmilijunski iznos možda trebao bolje iskoristiti, a s druge strane, oštrije osuditi raniju upravu, a ne preuzimati sva kasnije otkrivena dugovanja.

Što se tiče same izlaznosti na izborima, građani Splita s pravom glasa u međuratnom su razdoblju glasovali na ukupno deset održanih izbora, parlamentarnih, općinskih i oblasnih. Većinu izbora obilježava niska izlaznost glasača o čemu govori sljedeća tablica:

Tablica LXXXVIII.: izlaznost na izborima u međuratnom Splitu

1920.	1923.	1925.	1926. (grad)	1927. (oblasni)	1927. (skupštinski)	1928. (grad)	1931.	1935.	1938.
49, 27	61, 8	62, 12	54, 84	51, 41	59, 4	66, 21	43, 4	64, 03	73, 1 %

Građani Splita najveći su interes pokazali na prosinačkim izborima 1938., općinskim izborima 1928., a potom petosvibanjskim izborima 1935., dok su najmanju zainteresiranost pokazali na prvim izborima za Konstituantu 1920. i skupštinskim izborima 1931. Takvi rezultati

nastali su pretežito kao posljedica opće političke situacije na ostalom hrvatskom teritoriju, izuzev općinskih izbora 1928., nastalih kao posljedica atentata u Narodnoj skupštini, koji su krajem 1920-ih prvi put doveli do veće političke mobilizacije u Splitu. Seljaci splitskih sela već su 1920-ih pokazivali veći interes za glasanjem (na izborima 1926. glasovalo ih je 67, 79 %, a 1928. još više, 71, 63 %). Koristeći se istraživanja Eugena Webera⁴²⁶⁸, Suzana Leček, kao što smo u uvodu istaknuli, navodi da je veće sudjelovanje seljaka na općinskim izborima u hrvatskom međuratnom razdoblju posljedica sve veće politizacije hrvatskog seljaštva.⁴²⁶⁹ Taj zaključak možemo primijeniti i za područje Splita jer su, uostalom, seljaci Solina i Vranjica pokrenuli zahtjev za samostalnošću u djelovanju.

Od mnoštva događaja navedenih u radu posebno se možemo osvrnuti na obilježavanje 50. obljetnice proslave pobjede Narodne stranke 1932. i pokušaj obilježavanja dvadesete godišnjice internacije „elite dalmatinske inteligencije“ 1934. U prvom slučaju riječ je bila o događaju koji je imao pozornost čitave zemlje, a nesudjelovanje hrvatske opozicije, bivših gradonačelnika i vijećnika, bilo je uočljivo pa možemo govoriti o svojevrsnom fijasku režima. Bezuspješan pokušaj okupljanja austrijskih uhićenika, i to još u razdoblju diktature kralja Aleksandra, jasno je pokazao kako su pojedinci imali različite i očito nepomirljive poglede na stanje u državi.

Doktorska disertacija završit će se osvrtom na misao-vodilju koja se javljala tijekom čitavoga međuratnog razdoblja: Splita kao „najjugoslavenskijeg grada.“ U poglavlju posvećenom zbivanjima prije 1918 vidjeli smo kako je ta titula nastala kao posljedica dvaju činjenica: sukoba vodećih lica splitske općine s austrijskim mjesnim kotarskim poglavarem te naglašenim jugoslavenskim usmjerenjem vodećih splitskih pisaca-intelektualaca koji su potencirali tu titulu. Unatoč izbornim rezultatima 1920-ih koji su jasno govorili u prilog protujugoslavenske politike, vodeći zagovornici jugoslavenske ideologije i dalje su govorili o „najjugoslavenskijem gradu“ koji je samo trenutačno vrludao između HSS-a s jedne, a komunista s druge strane.

Uspostavom kraljeve diktature titula Splita kao „najjugoslavenskijega grada“ ponovno se počela isticati, pogotovo kada bi se propagandnim potezima, primjerice otkrivanjem spomenika Grguru Ninskome, povezivala ranija hrvatska (srednjovjekovna) povijest s aktualnom dinastijom Karađorđevića. Apstinencija građana prilikom parlamentarnih izbora

⁴²⁶⁸ Misli se na knjigu *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914.*, prvi put objavljenu 1976. Osvrte drugih europskih autora na Weberova istraživanja vidi u: Miguel CABO – Fernando MOLINA, „The Long and Winding Road of Nationalization: Eugen Weber's *Peasants into Frenchman* in Modern European History (1976-2006)“, u: *European History Quarterly*, 39/2009., br. 2., 264.-286.

⁴²⁶⁹ Vidi: S. LEČEK, „Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941“, 119.-143.

1931., odnosno rezultati petosvibanjskih i prosinačkih izbora jasno su pokazali uzaludnost takve titule, a posljednja baza takvog zagovaranja nestala je stvaranjem Banovine Hrvatske.

Primjerima govoreći, da je Split zbilja bio „najjugoslavenskiji grad“ onda bi u novoj državi građani Splita: a) režimskim strankama davali većinsku potporu na izborima 1920-ih i kasnije 1930-ih, puno veću od maksimalnih 30-ak % glasova; b) opozicijskim (HSS-ovim) manifestacijama posvećivali znatno manju pozornost u odnosu na stvarno stanje; te c) kralju Aleksandru i njegovoj uspomeni podignuli veličanstveni spomenik, a ne skroman spomen-svjetonik, odnosno podignuli i spomenik oslobođenju. Kako se ništa od navedenoga nije ostvarilo, teza o „najjugoslavenskiem gradu“ čini se promašena.

U odnosu na pretjerano jugoslavenstvo Splita, komunističke pristaše govorile su o „crvenom Splitu.“ Cilj ovdje nije demantirati ispravne navode o znatnom komunističkom utjecaju u gradu, kojemu su pridonijele povoljne startne pozicije prije 1918. i znatan utjecaj pojedinih vođa poput Vicka Jelaske. Ipak, po mišljenju autora ovoga djela taj utjecaj nije bio odlučujući, već je, naročito u razdoblju Banovine Hrvatske, proizašao i iz nedostatka autoriteta unutar splitske policije, koja kroz čitavo međuratno razdoblje nije imala plan kako suzbiti razvoj komunizma, a ponekad, s obzirom na težinu situacije, nije pokazala odlučnost/dosljednost u postupanju.

Na kraju nam ostaje teza koju su u prvom redu zagovarale HSS-ove pristaše – Split kao „najseljačkiji“ i, još važnije, „najhrvatskiji grad.“ Prethodne stranice rada pokazale su da je od spomenutih titula ova imala najviše smisla, što bi značilo da su građani Splita najviše prihvatile HSS-ovu hrvatsku ideologiju. Dokazi u tome pravcu su potpora na izborima 1928., 1935. i 1938.; veliki broj okupljenih građana na čestim inicijativama organiziranih u ime stranke; te sami izvori u arhivima, od kojih su neki nastali i poslije Drugog svjetskog rata, koji su jasno govorili o najvećem utjecaju ove stranke/ideologije. No ni ta potpora nije bila apsolutna. Bilo da je riječ o neprivlačnom programu za sve slojeve građana, osobnom animozitetu prema mjesnim vođama stranke u Splitu, unutarstranačkim sukobima, ili nešto drugo, stječe se dojam da HSS nije iskoristila potencijal koji je mogla imati. Uostalom, o tome govore i relativno skromni broj članova unutar raznih HSS-u bliskih organizacija, što očito nije pretjerano zabrinjavalo vodstvo stranke.

Na kraju možemo reći da politička povijest Splita između dvaju svjetskih ratova nije predstavljala nekakvo romantično razdoblje na što nas može navesti popularna televizijska serija. Riječ je, dakle, o periodu obilježenom oštrom stranačkom borbom i unutarstranačkim sukobljavanjima, režimskim progonima, većoj ulozi građana u političkom životu grada, no i

razvoju Splita koji je, unatoč većim očekivanjima, u novoj državi imao veću ulogu u odnosu na Austro-Ugarsku pa je ponekad na sebe stjecao pozornost ostataka države kada bi se govorilo o njegovu jugoslavenstvu, komunističkoj orijentaciji ili, izglednije, hrvatskoj ideologiji.

9. Popis izvora i literature

Konzervatorski ured Split

Ostavština don Frane Bulića

Hrvatski državni arhiv

Fond 815., Obitelj Radić

Fond 1352. Grupa V. Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka.

Fond 1353. Grupa VI. Građanske stranke i društva 1919.-1941.

Fond 1354. Grupa VII. Režimske i reakcionarne organizacije 1919.-1941.

Fond 1355, Grupa VIII, Emigracija

Fond 1359. Grupa XVI. Teror vladajućeg režima 1912-1941.

Fond 1361. Grupa XVIII, Cenzura i zabrana tiska 1913-1941

Fond 1362, Grupa XX, Robija Politički kažnjenici

Fond 1363. Grupa XXI. Politička situacija (1918.,1941.)

Fond 1561, SDS, RSUP SRH - 01.42 - Bivše građ stranke na kotaru Split (Elaborat)

030.0.39. Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Split (elaborat, pisan 31. VIII. 1962.)

Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb

Osvaština don Frane Bulića, R 7977

Državni arhiv Zadar

Prezidijalni spisi Namjesništva

Tajni spisi Namjesništva

Lični fond don Ive Prodana

Ostavština Manfreda Paštrovića

Državni arhiv Split

Fond 52. Odvjetnička pisarnica Tartaglja dr. Ivo (1919.-1942.)

Fond 139. Jugoslavensko učiteljsko udruženje Split (1912 – 1941)

Fond 151. Židovska općina Split (1553 -); [1432 – 1552] 1553/1943

Fond 178. Tresić-Pavičić, Ante; 1889. – 1949.

Fond 181. Jugoslavenska ujedinjena omladina i Jugoslavenska narodna obrana u Južnoj Americi – Jugoslavenska nacionalna i ujedinjena omladina (1908. – 1965.)

Fond 194. Zbirka memoarskog gradiva 1900. – 1982.

Fond 217. Odvjetnička pisarnica Vukušić dr. Stjepan (1923. – 1940.)

Fond 502 Vidović, Stjepan, 1918. – 1936.

Fond 503. Gradivo za povijest radničkog pokreta, 1908. – 1941.

Zbirka dokumenata nastalih u organima vlasti stare Jugoslavije

Sveučilišna knjižnica Split

Zapisnici općinskog vijeća u Splitu

Arhivska ostavština Ive Tartaglie

Arhivska ostavština Ante Trumbića

Arhivska ostavština Petra Senjanovića

Arhiv Uredništva Novog Doba – sig. M 674.

Arhiv Jugoslavije

Fond 14. Ministarstvo unutrašnjih poslova (1919.-1941.)

Fond 37. Zbirka Milana Stojadinovića

Fond 38. Centralni presburo Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije

Fond 74. Dvor Kraljevine Jugoslavije

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Fond 64. Zbirka Ante Trumbića

Fond Jugoslavenski odbor

Novine i časopisi

Domovina (1935.)

Država (1924. - 1929., 1936. - 1939.)

Glas Primorja (1939. - 1940.)

Hrvat (12. IV. 1922., br. 636)

Hrvatska riječ (1921., 1924.)

Hrvatski glasnik (1938. – 1940.)

Jadran (1919. – 1929.)

Jadranska pošta (1925. – 1934.)
Jadranski dnevnik (1934. – 1938.)
Jugoslavenska riječ (1935. – 1936.)
Jugoslavenski glas Splita (1935.)
Narodni list (1939. -1941.)
Naše selo (1926. – 1929.)
Nova Evropa (21. VII. 1921., 26. VII. 1935.)
Novi glas (1933. – 1934.)
Novo doba (1918. – 1941.)
Novosti (3. IV. 1926.; 17. III. 1929., 16. VIII. 1935.)
Obzor (12. IV. 1922., 14. IV. 1922.; 18. XI. 1925.; 22. IV. 1926.; 18. VIII. 1926.; 25. VIII. 1926.; 1. X. 1926.; 23. II. 1929.)
Oslobođenje (1919. – 1920.)
Pobeda (1921. – 1929.)
Pokret jugoslavenskih nacionalista (1933. – 1934.)
Pučki list (1924. – 1929.)
Primorska riječ
Primorska pošta (1935.)
Primorski glasnik (23. II. 1923.)
Radničke novine (1918. – 1919.)
Radnički odjek (1928.)
Sloboda (1934.)
Stanar (1939.)
Vihor (1937. – 1941.)
Zastava (1914., 1919.)
Zov s Jadrana (1932. – 1940.)
Život (1919. – 1924.)

LITERATURA

- Amulić, Ivo, „Sjećanja na djelatnost radničkog pokreta i Partije u Dalmaciji od 1937.-1940. godine“, u: *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 1., (ur. Jozo Ugrina), 1970., 263.-311.

- Antić, Ljubomir, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 15/1982., 163.-222.
- Antić, Ljubomir, „Prve reakcije u Hrvatskoj na zavođenje diktature kralja Aleksandra“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, (ur. Tomislav Jonjić–Zlatko Matijević), Naklada Trpimir – Zajednica udruga hrvatskih vojnik invalida Domovinskog rata grada Zagreba, Zagreb, 2009., 135.-144.
- Bakić, Dragan, „The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919-1941“, *Balkanica*, XLIII/2012, 191.-219.
- Balkovec, Bojan, „Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 48/2016., br. 1., 197.-216.
- Balkovec, Bojan, „Svi na noge, svi van, da pobjeda bude što sjanija!“ *Izborna teorija i praksa u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb, 2017.
- Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Durieux, Zagreb, 1995.
- Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Globus, Zagreb, 1990.
- Barčot, Tonko, „Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939.-1941.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48/2006., 667.-702.
- Barčot, Tonko, „Jugonacionalisti na otoku Korčuli“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49/2007., 691.-720.
- Barić, Joško – Jurišić, Šimun, *Splitsko iverje 1882-1941 (iz povijesti Splita)*, Naučna biblioteka Split, Split 1983.
- Barić, Nikica, „Neredi na Sinjskoj alci 1935. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006., br. 3., 939.-953.
- Barić, Nikica, „Posjet britanskog kralja Edvarda VIII. Kraljevini Jugoslaviji u kolovozu 1936.“, *Tokovi istorije*, 4/2006., 57.-71.
- Barić, Nikica, „O problemu nacionalnog sastava žandarmerije nakon sporazuma Cvetković-Maček“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32/33/1999.-2000., 179.-189.
- Bartulica, Milostislav, „Jugoslavenski revolucionarni omladinski pokret u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1908-1918“, *Zadarska revija*, 5/1965., 371.-388.
- Bartulović, Niko, *Od revolucionarne omladine do Orjune: istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*, Direktorijum Orjune, Split, 1925.
- Bego, Krunoslav, *Grad Split i njegova općina*, Savremena opština, Beograd 1927.

- Beroš, Josip, „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije (1911.– 1918.)“, *Zadarska revija* 13/1964., br. 5, 376.-383. i br. 6, 562.-577.
- Beyme, Klaus, von, *Transformacija političkih stranaka: od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002.
- Biondich, Mark, „Radical Catholicism and Fascism in Croatia, 1918 – 1945“, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8/2007., br. 2., 383.-399.
- Biondich, Mark, „Vladko Maček and the Croat Political Right“, *Contemporary European History*, 16/2007., br. 2., 203.-213.
- Blagojević, Anita – Radonić, Branka, „O Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“, *Pravni vjesnik*, 28/2012, br. 1., 123.-143.
- Blažević, Petra, „Jerko Čulić: životni put, djelovanje i obitelj“, *Kulturna baština*, 42-43/2016.-2017., 149.-174.
- Blažević, Milivoj, „Prilog za povijest lučko-trgovačkog i željezničkog prometa Šibenika od 1921. do 1941. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49/2007., 583.-643.
- Boban, Branka, „Dalmacija između jugoslavenstva i hrvatstva 1920-1923 godine (u svjetlu dnevnika Novo doba)“, *Dijalog povjesničara – istoričara* (ur. Hans-Georg Fleck – Igor Graovac), Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 4/2003., 127.-145.
- Boban, Ljubo, „Držanje građanskih grupacija u Splitu od 1941. do 1943. godine“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, (ur. Miroslav Ćurin), Split, 1981., 1021.-1030.
- Boban, Ljubo, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, Vol 26, 1/1993., 187.-198.
- Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., Školska knjiga, Zagreb 1989.
- Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1., sv. 2., Zagreb, 1974.
- Boban, Ljubo, „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914. – 1934.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 18/1985., 167.-214.
- Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Institut društvenih nauka: Odeljenje za istorijske nake, Beograd, 1965.
- Bojković, Dušan, „Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije 1935.-1937.: formiranje Komunističkih partija Slovenije i Hrvatske“, *Tokovi istorije*, 3/2013., 59.-92.

- Bojković, Dušan, „The Communist Party of Yugoslavia during the Autocratic Rule of King Aleksandar Karađorđević“, *Tokovi istorije*, 3/2015., 65.-87.
- Bogner-Šaban, Antonija, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 29/2003., br. 1., 192.-230.
- Booth, John A., „Political Participation in Latin America: Levels, Structure, Context, Concentration and Rationality“, *Latin America Research Review*, 14/1979., br. 3., 29.-60.
- Borčić, Goran, „Split u doba načelnika dr. Ive Tartaglia (1918. – 1928.) – virtualna izložba, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016., 21.-94.
- Bošković, Ivan J., „Omladinska događanja u Splitu uoči Prvoga svjetskog rata i anti-klerikalno djelovanje Mateja Koščine“, *Crkva u svijetu* 42/2007., br. 2., 346.-374.
- Bošković, Ivan, J., „Promicatelj glazbene umjetnosti i preporodnih ideja: uz stotu obljetnicu osnutka SMD Zvonimir“, *Kulturna baština*, 15/1984., 56.-61.
- Bošković, Ivan, J., „Splitski orjunaški list *Pobeda* i Stjepan Radić“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2007., br. 1., 117.-132.
- Bošković, Ivan J., *Orjuna: ideologija i književnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
- Božić, Sofija, „Između demokrata i radikala: Produbljivanje političkih podela među Srbima u Hrvatskoj i parlamentarni izbori 1923“, *Istorija 20. veka*, 2/2007., 37.-58.
- Božić, Sofija, „Srbi u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i parlamentarni izbori 1925. godine“, *Tokovi istorije*, 4/2007., 7.-22.
- Bralić, Ante, „Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 413.-430.
- Bralić, Ante, „*Narodni list* i *Hrvatska kruna* o Drugom balkanskom ratu“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41/1999., 277.-298.
- Bralić, Ante, *Zadar u doba Prvoga svjetskoga rata*, doktorski rad, Zadar, 2005.
- Bralić, Ante, „Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije (1917. - 1918.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol 38., 1/2006., 243.-266.
- Bralić, Ante, „Zadarski *fin-de siècle* – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39., 3/2008., 731.-775.
- Bralić, Ante – Kraljev, Karlo, „Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900.-1908.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br 43., 1/2011., 265.-291.

- Buljan, Marijan, *Dalmatinske teme i osobe (s posebnim osvrtom na Split i Splitskane) u djelima Ljube Bobana*, u: Ljubo Boban i istraživanje suvremene povijesti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 27. studenog 2015. (ur. Damir Agičić, Marica Karakaš Obradov), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Zagreb; Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 161.–182.
- Buljan, Marijan, *Ivo Tartaglia i Jadranski dnevnik (1934. – 1938.)*, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016., 197.-218.
- Buljan, Marijan, *Između Austrije i Srbije: splitski tisak 1914. godine*, u: 1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji: Zbornik radova (ur. Vijoleta Herman Kaurić), Zagreb: Matica hrvatska, 2018., 595.–626.
- Buljan, Marijan, „*Kult ličnosti*“ kralja Aleksandra u međuratnim splitskim (nacionalističkim) novinama, *Časopis za suvremenu povijest* 47/2015., br. 2., 347.–375.
- Buljan, Marijan, *Slobodna riječ za općinske izbore: sukob Tartaglia-Jankov*, u: *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 24., 2012., 117.–153.
- Buljan, Marijan, *Splitski općinski izbori 1928.*, u: *Historijski zbornik*, LXVI/2013., br. 2., 329.-364.
- Buljan, Marijan, *Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih prema splitskoj periodici*, u: *Vladan Desnica i Split : 1920. – 1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.* (ur: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije; Split: Filozofski fakultet Split, 285.–305.
- Cabo, Miguel – Molina, Fernando, „The Long and Winding Road of Nationalization: Eugen Weber’s *Peasants into Frenchmen* in Modern European history (1976–2006)“, *European History Quarterly*, 39/2009., br. 2., 264.-286.
- Ceraj, Saša, „Comparative Analysis of the Historical Circumstances Surrounding the Emergence and Activities of the Czechoslovak, Slovenian and Croatian Orel/Orao Movements“, *Review of Croatian History*, 9/2013., 77.-114.
- Cesar, Đurđica, „Kako su glasovali žitelji Varaždina i Varaždinske županije na skupštinskim, oblasnim i lokalnim izborima od 1920. do 1928. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23/2012., 17.-47.

- Cipek, Tihomir, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Alinea, Zagreb 2001.
- Cipek, Tihomir – Matković, Stjepan, *Programatski dokumenti hrvatskih-političkih stranaka i skupina: 1842.-1914.*, Disput, Zagreb, 2006.
- Cukrov, Mladen, „Admiral Philip Andews u Splitu“, *Kulturna baština*, 39/2013., 97.-112.
- Conge, Patrick J., „The Concept of Political Participation: Towards a Definition“, *Comparative Politics*, 20/1988., br. 20., 241.-249.
- Čapo, Hrvoje, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. – 1941.)*“, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.
- Čičin-Šain, Ćiro, *Kralj i otadžbina: Tektst za recitaciju uz orkestar*, Trgovačka tiskara, Split, 1938.
- Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 1., sv. 2., Zagreb, 1961.
- Despot, Igor, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb, 2013.
- Despot, Igor, „Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima (1912-1913)“, *Historijski zbornik*, LXII/2009., br. 1., 109.-135.
- Deth, Jan W. van, *What is Political Participation*, Online Publication Date, November 2016.
- Dimić, Ljubodrag, „Integralno jugoslavenstvo i kultura 1929.-1931. godine“, *Dijalog povjesničara-istoričara* (ur. Hans-Georg Fleck - Igor Graovac), 3/2001., Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 333.-349.
- Djokic Dejan, „Nationalism, Myth and Reinterpretation of History: The Neglected Case of Interwar Yugoslavia“, *European History Quarterly*, 42/2012., br. 1., 71.-95.
- Dobrivojević, Ivana, „Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. veka*, 2/2005., 51.-68.
- Dobrivojević, Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935.*, Institut za suvremenu historiju, Beograd, 2006.
- Dobrivojević, Ivana, „Kraljevina Jugoslavija u doba ličnog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. veka*, 2/2008., 109.-130.
- Dobrivojević, Ivana, „Između kralja i naroda nema posrednika: dinastička propaganda u vreme šestojanuarskog režima“, *Tokovi istorije*, 4/2006., 159.-182.

- Dobrivojević, Ivana, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929.-1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006., br. 1., 99.-137.
- Dobrivojević, Ivana, „Rezultati novijih istraživanja o delovanju KPJ u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra“, u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije* (ur. Vera Katz), *Institut za historiju Sarajevo*, 2007., 129.-162.
- Dobrivojević, Ivana, „Sudstvo i sudije u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005., 28.-53.
- Dujmović, Sonja, „Srpstvo građanstvo Bosne i Hercegovine prema sporazumu Cvetković-Maček“, *Tokovi istorije*, 1-2/2005., 54.-69.
- Đonlić, Tomislav – Dukić, Josip, „Prijeperi oko zemljišta za gradnju katoličke katedrale i pravoslavnog hrama sv. Save u Splitu 1920-ih i 1930-ih godina“, *Crkva u svijetu*, 48/2013., br. 2., 209.-235.
- Đorđević, Bojan, „Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura“, u: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike: zbornik radova s Desničinih susreta 2015.* (ur. Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije; Split: Filozofski fakultet Split, 2016., 195.-210.
- Engelsfeld, Nada, „Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1/1972., 181.-262.
- Đurašković, Stevo, „Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1., 225.-247.
- Eremut, Antonija – Bartulović, Hrvoje – Žižić, Dujmo, „Revitalizacija napuštenoga tupinoloma u Majdanu“, *Tusculum: časopis za solinske teme*, 8/2015., br. 1., 269.-281.
- Foretić, Dinko, „Pregled socijalističke štampe u Dalmaciji, Istri i Rijeci do 1919“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*, 1971./1972., br. 4, 169.-198.
- Foretić, Dinko, „Radnički pokret u Dalmaciji od 1870. do kongresa ujedinjenja 1919.“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 1., (ur. Jozo Ugrina), Split, 1970., 23.-70.
- Ganza Čaljkušić, Herci, „Gusar na pramcu društvenog života Splita između svjetskih ratova“, *Kulturna baština*, 40/2014., 139.-164.

- Gašić, Ranka, „Strani kapital u elektrifikaciji Beograda 1918-1941. Slučaj električne centrale „Snaga i svetlost“, *Tokovi istorije*, 2/2014., 11.-32.
- Gizdić, Drago, „O razvoju dalmatinske cementne industrije i o klasnoj borbi u njoj do početka Narodnooslobodilačke borbe: 1. dio“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 1., 147.-262.
- Gizdić, Drago, *Dalmacija 1941.: Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Izdavačko poduzeće 27. srpanj, Zagreb, 1959.
- Gligorijević, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za savremenu historiju, Beograd, 1970.
 - Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Institut za savremenu historiju, Beograd, 1979.
- Glojnarčić, Mirko, *Borba Hrvata: kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919 – 1939)*, Tisak „Tipografije“, Zagreb, 1940.
- Grgić, Stipica, „Hrvatska seljačka stranka i lokalne samouprave Savske banovine (1935-1939)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 99.-112.
- Grgić Stipica, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 41/2009., 347.-365.
- Grgić, Stipica, „Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature“, *Časopis za savremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 89.-117.
- Grgić, Stipica, „Pantheon on a tablecloth: Yugoslav dictatorship and the confrontation of national symbols in Croatia (1929-1935)“, u: *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 46/2018., br. 3., 458.-470.
- Grgić, Stipica, *Uprava u Savskoj banovini: između državnog centralizma i supsidijarnosti*, doktorski rad, Zagreb, 2014.
- Gross, Mirjana, „Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 1/1972., 259.-285.
- Gulić, Milan, „Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat“, *Istorija 20. veka*, 1/2016., 31.-54.
- Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2., „August Cesarec“, Zagreb, 1989.
- Horvat, Josip, *Povijest novinstva Hrvatske, 1771-1939*, Stvarnost, Zagreb, 1962.
- Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992 (pretisak iz 1942).

- Hrstić, Ivan, „Djelovanje lokalne samouprave u Makarskoj između dva svjetska rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 65.-88.
- Hrstić, Ivan, „Društvena struktura i nastup H(R)SS-a u Dalmaciji (1922-1929)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova*, (ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 255.-268.
- Hrstić, Ivan, „The Abolition of the Colonate: Long-Term Sharecropping Relations in Dalmacija, 1918-1946“, *Agricultural History*, 91/2017., br. 4., 513.-535.
- Hrstić, Ivan, *Vrijeme promjena: Makarska 1918. – 1929.*, Ivo Pilar i grad Makarska, Zagreb, 2016.
- Hrvatić, Karmen, „Ratni brodovi u splitskoj luci od 1918. do 1924.“, *Kulturna baština*, 34/2007., 157.-172.
- *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1-8., ., Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1983.-2013.
- *Hrvatski narodni preporod u Splitu: u povodu stogodišnjice ponarođenja splitske općine 1882. – presudne pobjede narodnjaka nad autonomašima u Dalmaciji*, (ur. Duško Kečkemet, et. al.) Logos, Split, 1984.
- Hutinec, Goran, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, doktorski rad, Zagreb, 2011.
- Huzjan, Vladimir, „O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 21/2011., 219.-251.
- Ivanišević, Frano, *Pobjeda glagolice kroz tisućljetnu borbu*, Jugoslavenska matica, Split, 1929.
- Ivanišević, Milan, „Kako je splitska općina podizala Meštrovićevoga Grgura Ninskoga“, *Kulturna baština*, 14/1983, 21.-25.
- Jakir, Aleksandar, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, Lekyam international, Zagreb, 2018.
- Jakir, Aleksandar, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen: Agrarische und urbane Lebenswelt und das Schreitern der jgoslawischen Integration*, Sudosteuropaische Arbeiten, 104, München, 1999.
- Jakir, Aleksandar, „O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata“, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, (ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić), Alinea, Zagreb 2007., 127.-139.

- Janjatović, Bosiljka, „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava“, *Povijesni prilozi*, 13/1994., 219.-244.
- Janjatović, Bosiljka, „Isticanje hrvatskih zastava 1932. godine: zabranjeno i kažnjivo djelo“, u: *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, (ur. Stjepan Matković), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2005., 121.-142.
- Janjatović, Bosiljka, „Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine“, *Putovi revolucije*, 1966/7.-8., 60.-70.
- Janjatović, Bosiljka, „Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., br. 1.-2., 45.-71.
- Janjatović, Bosiljka, „Karađorđevićevske represije protiv dr. Vladka Mačeka“, *Historijski zbornik*, LIII/2000., 125.-146.
- Janjatović, Bosiljka, „O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 26/1993., 161.-176.
- Janjatović, Bosiljka, *Politika HSS prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, Političke teme: Biblioteka suvremene političke misli, Zagreb, 1983.
- Janjatović, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.
- Janjatović, Bosiljka, „Povijesna literatura o sindikalnom pokretu u Hrvatskoj između dva rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1970., br. 1., 149.-159.
- Janjatović, Bosiljka, „Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921 – 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 5/1973., br. 1., 65.-81.
- Janjatović, Bosiljka, „Sindikalni pokret u društvenom životu Hrvatske između dva svjetska rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 10/1978., br. 1., 15.-23.
- Janjanović, Bosiljka, „Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933. – 1936. s obzirom na politiku KPJ (I. i II. dio)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1.-2/1969., br. 1., 7.-54.; 1.-2/1970., br. 2., 105.-134.
- Janjatović, Bosiljka, „Sindikalni pokret u razdoblju između dva rata i radnici-seljaci“, *Časopis za suvremenu povijest*, 6/1974., br. 1., 27.-37.
- Janjatović, Bosiljka, „Uvreda Veličanstva: teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 30/1997., 245.-256.

- Jareb, Mario, „Trogirski incident od 1. prosinca 1932. i mletački lav svetog Marka kao simbol talijanstva istočne obale Jadrana“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2007., br. 2., 419.-443.
- Jareb, Mario, *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941.*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Jelaska Marijan, Zdravka, „Circumstances in Dalmatia During the Reign of Emperor Charles“, *Review of Croatian History*, 10/2014., br. 1., 77.-95.
- Jelaska Marijan, Zdravka, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.
- Jelaska Marijan, Zdravka, „Ivo Tartaglia i prilike u Primorskoj banovini 1929.- 1932.“, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016., 145.-156.
- Jelaska Marijan, Zdravka, „Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918. – 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 35.-63.
- Jelaska Marijan, Zdravka, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918.-20. siječnja 1919.)“, u: *Godina 1918.: prethodnice, zbivanja, posljedice*, (ur. Zlatko Matijević), Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2010., 155.-170.
- Jelaska Marijan, Zdravka, „Značaj Splita kao središta gospodarskog i društvenog razvoja u razdoblju između svjetskih ratova“, *Dalmacija u prostoru i vremenu: što Dalmacije jest, a što nije?: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa Dalmacija u prostoru i vremenu*, (ur. Lena Mirošević i Vera Graovac Matassi), Sveučilište, Zadar, 2014., 157.-164.
- Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon, Politička kultura*, Zagreb, 2003.
- Jelić, Ivan, „Dalmatinski komunisti i osnivanje Komunističke partije Hrvatske“, *Dubrovnik*, 1.-2/1988., 55.-63.
- Jelić, Ivan, „Frakcionaštvo u KPJ, njegovi korijeni, uvjeti nastajanja i izražavanja, te posebnosti u Dalmaciji“, *Pogledi: časopis za društvena pitanja*, 3/1981., 21.-27.
- Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937.:1945.*, sv. 1., Globus, Zagreb, 1982.
- Jelić, Ivan, „Komunistički pokret u Dalmaciji uoči sloma Kraljevine Jugoslavije“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv 2., (ur. Jozo Ugrina), 1972., 39.-63.
- Jelić, Ivan „O proučavanju nekih problema organiziranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije*, 3.-4./1964., 80.-185.

- Jelić, Ivan, „Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije*, 7.-8./1966., 71.-101.
- Jelić, Ivan, „Prilog povijesti Brodogradilišta *Split* u revolucionarnom radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“, *Povijesni prilozi*, 4/1985., 81.-169.
- Jelić, Ivan, „Split uoči revolucije“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, (ur. Miroslav Ćurin), Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 27.-38.
- Jelić-Bulić, Fikreta, „Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939.-1940.“, feljton u *Slobodnoj Dalmaciji* (6. X. 1940. – 23. X. 1940.)
- Jonjić, Tomislav, „Jedno izvješće o prilikama u Splitu i Dalmaciji, u prvim mjesecima nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske“, *Časopis za suvremenu povijest*, 33/2001., br. 3., 819.-836.
- Jovanović, Vladan, „Negovanje dekretiranog pamćenja: nacionalne proslave i jubileji u Vardarskoj banovini“, *Tokovi istorije*, 3/2013., 93.-108.
- Jovanović, Vladan, „Vardarska banovina: društveno-politička skica“, *Istorija 20. veka*, 1/2010., 57.-72.
- Jurišić, Šimun, *Glasoviti Splićani i osobe iz splitske prošlosti*, Logos, Split, 2008.
- Jurković, Ljubo – Milutinović, Kosta, „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910-1914)“, *Zadarska revija*, 1/1965., 1.-26.
- Karaula, Željko, „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti iz 1948. u Hrvatskom državnom arhivu“, *Arhivski vjesnik*, 55/2012., br. 1., 205.-219.
- Karaula, Željko, „Ivo Tartaglia i časopis *Nova Evropa*“, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016., 157.-179.
- Karaula, Željko, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Despot infinitus, Zagreb, 2015.
- Karaula, Željko, „*Naš vođa* – stvaranje kulta Vladka Mačeka“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 149.-164.
- Karaula, Željko, „Organizacija i djelovanje *Gospodarske sloge* u Bjelovaru i okolici (1935.-1941)“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 25/2014., 553.-572.

- Karaula, Željko, „S Pribičevićem, Mačekom i Titom za Jugoslaviju – portret političkog djelovanja dr. Hinka Krizmana“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 47/2015., 641.-673.
- Karaula, Željko, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 43/2011., 255.-291.
- Kisić Kolanović, Nada, *Ivo Politeo. Povijest, intelektualci, odyjetništvo 1887. – 1956.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.
- Klabjan, Borut, „Scramble for Adria”. Discourses of Appropriation of the Adriatic space Before and After World War I“, *Austrian History Yearbook*, 42/2011., 16.-32.
- Klopčić, France, „Sjećanje na radnički Split 1925. godine“, *Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije* (ur. Jozo Ugrina), s. 1., Split, 1970., 83.-93.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, „Dr. Ivo Pilar i akcija za povratak punog vlasništva kućevlasnicima nad njihovim nekretninama (1920.-1933.)“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, 1/2006., br. 1., 97.-106.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, „Kako se je dr. Vladko Maček poslužio financijskim poteškoćama Jugoslavije da bi postao vođa opozicije na parlamentarnim izborima 1938. godine“, *Historijski zbornik*, LIV/2001., 101.-114.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, „Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi“, *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 1/2005., br. 1., 101.-114.
- Kolar Dimitrijević, Mira „O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871.-1934.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 26/1994., br. 2., 257.-276.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, „Privredne prilike i struktura stanovništva pred Drugi svjetski rat“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, (ur. Miroslav Ćurin), Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 39.-61.
- Kolar-Dimitrijević, „Socijalno-ekonomska politike gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugoga svjetskog rata (1931-1939)“, 2/1983., 171.-244.
- Koprivica-Oštrić, Stanislava, „Nezavisna radnička partija Jugoslavije i njena djelatnost u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7/1975., br. 2., 7.-35.
- Koprivica-Oštrić, Stanislava, „Nezavisna radnička partija Jugoslavije“ – politička radnička stranka“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15/1983., br. 1., 1.-8.
- *Korespondencija Stjepana Radića (1919.-1928)*, sv. 2., ur. Bogdan Krizman, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972.

- Kovačić, Joško, „Splitski liječnik i političar Jakša Račić“, *Kulturna baština*, 28.-29/1997., 257.-268.
- Kovačić, Mihaela, *Ostavština prof. Josipa Barača (1871.-1939.) u Zbirci starih knjiga i rukopisa Sveučilišne knjižnice u Splitu*, Sveučilišna knjižnica, Split, 2012.
- Kovačić, Mihaela – Trogrlić, Marko, *Dr. Ante Trumbić: (1864. – 1938.), životopis kroz spise osobnog arhiva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, (katalog izložbe), Sveučilišna knjižnica Split – Filozofski fakultet Split, Split, 2015.
- Kranjčević, Jasenka, „Profesor Umberto Girometta 16. 7. 1883. – 27. 4. 1939.“, *Kulturna baština*, 39/2013., 163.-178.
- Krivopakić-Jović, Gordana, „Nikola Pašić 1918-1926: kraj jedne karijere“, *Tokovi istorije*, 1/2011., 32.-45.
- Krizman, Bogdan, „Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918-1941)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7/1975., br. 1., 33.-96.
- Krolo Petar, „Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928. godine“, *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi sa znanstvenog skupa*, (ur. Ljubo Boban, Ivan Jelić), HAZU, Zagreb, 1991., 137.-151.
- Krstulović, Vicko, *Memoari jugoslavenskog revolucionara: I tom; na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva*, Zagreb Buybook, Beograd Most Art, Sarajevo Baybook, 2012.
- Kuić, Ivanka, „Medijski diskurs o splitskim čitaonicama i knjižnicama u dalmatinskoj periodici (1862. – 1918.)“, *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, 2/2012., 143.-164.
- Kuić, Ivanka, „Narod/Jedinstvo/Naše jedinstvo - medijski rast Splita“, *Kulturna baština*, 40/2014., 61.-96.
- Kuić, Ivanka, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 30/2013., 113.-138.
- Kuić, Ivanka, „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880. – 1918.)“, *Kulturna baština*, 31/2002., 281.-310.
- Kulundžić, Zvonimir, *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
- Kurzydłowski, Christian, „Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the ZBOR movement“, doktorski rad, Goldsmith Colege, University of London, 2017.
- Kvesić, Sibe, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1979.

- Leček, Suzana, „Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936.-1939“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008., br. 3., 999.-1032.
- Leček, Suzana, „Dalmacija u kulturnoj politici Hrvatske seljačke stranke (1925. – 1941.)“, *Dalmacija u prostoru i vremenu: što Dalmacije jest, a što nije?: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa Dalmacija u prostoru i vremenu*, (ur. Lena Mirošević i Vera Graovac Matassi), Sveučilište, Zadar, 2014., 165.-179.
- Leček, Suzana, „Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925. – 1941.)“, *Podravina*, 5/2006., br. 9., 49.-85.
- Leček, Suzana, „Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)“, *Scrinia Slavonica*, 3/2003., 336-390.
- Leček, Suzana, „*Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila*“. Hrvatska seljačka stranka i žene“, *Historijski zbornik*, LIX/2006., 93.-130.
- Leček, Suzana, „Hrvatska seljačka stranka i njeni gradski birači: primjer Vinkovaca na skupštinskim izborima 1938.“, *Scrinia slavonica*, 12/2012., 205.-240.
- Leček, Suzana, „Izbor ili imenovanje – problem gradske (samo)uprave u Slavonskom Brodu 1918.-1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45/2013., br. 1., 9.-33.
- Leček, Suzana, „Narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke i njegov kotar: djelovanje Stjepana Hefera na osječkom i valpovačkom području (1924. – 1941.)“, *Scrinia Slavonica*, 8./2008., 189.-240.
- Leček, Suzana, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“, *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., br. 3., 357.-278.
- Leček, Suzana, „Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941“, u: *Hrvatska politika u XX. stoljeću: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske* (ur. Ljubomir Antić), Matica hrvatska, Zagreb, 2006., 119.-143.
- Leček, Suzana, „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918.-1941.)“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 27.-48.
- Leček, Suzana, „Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939.“, *Scrinia Slavonica*, 5./2005., 229.-253.
- Leček, Suzana – Petrović Leš, Tihana, „Država i znanost: jugoslavenstvo na III. slavenskom kongresu geografa i etnologa 1930. godine“, *Studia Ethnologica Croatica*, 23/2011., 149.-182.

- Lukić, Anamarija, „Ako neće milom, hoće komesarijatom: mehanizam državne centralizacije na primjeru grada Osijeka (1926.-1928.)“, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, XI., 15/2016., 137.-155.
- Lukić, Anamarija, „Između Scile i Haribde: grad Osijek pod udarima šestosiječanjske diktature i Velike depresije“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 20/2016., br. 1.-2., 93.-116.
- Machiedo Mladinić, Norka, *Jadranska straža, Dom i svijet*, Zagreb, 2005.
- Machiedo Mladinić, Norka, „Publicist i novinar Oskar Tartaglia (Split 1887. – Split 1950.)“, *Kulturna baština*, 32/2004., 133.-144.
- Machiedo Mladinić, Norka, „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 3., 903.-920.
- Machiedo Mladinić, Norka, *Životni put Ive Tartaglie*, Split, Književni krug, 2001.
- Magazinović, Hrvoje, *Kroz jedno mučno stoljeće*, [s.l. : s.n.], Split, 2002.
- Marović, Duško – Radja, Mihovil, *Povijest športa u Splitu: knjiga druga: 1918. – 1941.*, Splitski savez športova, Split, 2006.
- Marović, Neda, „SKOJ i revolucionarni omladinski pokret u Splitu 1935-1941.“, *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, (ur. Miroslav Ćurin), Split, 1981., 63.-99.
- Matić, Zdravko – Stojić, Frano, „Djelovanje Hrvatskog kulturnog društva *Napredak* na području Dalmacije (1925.-1949.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59/2017., 467.-523.
- Matijević, Zlatko, „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji (1919.-1929.)“, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru*, 42/2000, 479.-501.
- Matijević, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 1998.
- Matijević, Marko – Domazet, Mladen, *Solinska svakodnevnica u osvit novoga doba*, Zvonimir Solin, 2006.
- Matković, Hrvoje, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2/1972., 263.-282.
- Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.

- Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije : (1918. – 1991 - 2003)*, Naklada Pavičić, Zagreb 1998.
- Matković, Hrvoje, *Svetozar Pribićević i Samostalna Demokratska Stranka do šestojanuarske diktature*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972.
- Matković, Stjepan, „Ivo Tartaglia, naprednjaštvo i časopis *Nova Evropa*“, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016., 181.-196.
- Matković, Stjepan, „Ljubo Leontić: njegovi politički pogledi 1939.-1947.“, u: *Intelektualci i rat: 1939. – 1947.: Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.*, (ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Plejada, Zagreb, 2012., 71.-83.
- Matković, Stjepan, „Pomorski promet Splita između dvaju svjetskih ratova“, *Acta historico-oeconomica*, 22/1995., 55.-73.
- Matković, Stjepan, „Pristupi južnoslavenskom pitanju dr. Ante Trumbića i Beograd“, u: *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas. Povodom 110. obljetnice rođenja Vladana Desnice: Zbornik radova s Desničinih susreta 2016.*, (ur. Drago Roksandić), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017., 37.-51.
- Matković, Stjepan, „Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslavenstva“, u: *Vladan Desnica i Split : 1920. – 1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.* (ur: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije; Split: Filozofski fakultet Split, 2015., 307.-330.
- Matković, Stjepan, „Šestosiječanjska diktatura u djelima suvremene historiografije“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, (ur. Tomislav Jonjić–Zlatko Matijević), Naklada Trpimir – Zajednica udruga hrvatskih vojnika invalida Domovinskog rata grada Zagreba, Zagreb, 2009., 197.-222.
- Matković, Stjepan – Trogrlić, Marko, *Političke bilješke Ante Trumbića 1930. – 1938.*, sv. 1., sv. 2., Hrvatski institut za povijest – Filozofski fakultet Split, Zagreb - Split, 2019.
- Matošić, Dragutin, „Hranko Smodlaka“, *Kulturna baština*, 33/2006., 135.-152.
- Milanović, Jasmina, „Odbor gospođa *Kneginja Ljubica* 1899-1942“, *Istorija 20. veka*, 1/2015., 23.-33.

- Milardović, Anđelko, „Krizna i transformacija političkih stranaka“, *Krizna i transformacija političkih stranaka*, (ur. Anđelko Milardović, Dražen Lalić, Zoran Malenica), Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2007., 7.-22.
- Miletić, Aleksandar R., „House Disputes and Politics; Socio-Political Context of the Tenant-Protections Schemes in Southeast and East-Central Europe, 1918-1928“, *Tokovi istorije*, 3/2016., 87.-109.
- Miletić, Aleksandar R., „Sukob stacionaraca i podstanara, 1918-1928. Organizacija interesnih grupa u jugoistočnoj i istočnoj srednjoj Evropi“, *Tokovi istorije* 2/2016., 65.-92.
- Miletić, Aleksandar R. „Unutrašnja trgovina u Kraljevini SHS 1919. godine“, *Tokovi istorije*, 3-4/2003., 7.-20.
- Milinović, Anđela, „Vrijednosni jezični identitet u dnevniku *Novo doba* (1918. – 1941.), *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskog jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, 11/2013., br. 1., 25.-44.
- Milošević, Srđan, „Agrarno pitanje – sveto pitanje: ideološki okvir međuratne agrarne reforme u Jugoslaviji“, *Tokovi istorije*, 1-2/2008., 148.-171.
- Milošević, Srđan, „Komunistička partija Jugoslavije o seljačkom i agrarnom pitanju u periodu između dva svetska rata“, *Tokovi istorije*, 2/2015., 101.-127.
- Mirošević, Franko, „Borba za općinsku samoupravu u južnoj Dalmaciji od 1919. do 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 23/1990., 149.-162.
- Mirošević, Franko, „Dubrovnik i dubrovački kotar od Banovine Hrvatske do talijanske reokupacije (od rujna 1939. do rujna 1941.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53/2011., 243.-279.
- Mirošević, Franko, „Hrvatska seljačka stranka u dubrovačkom kotaru 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 3., 881.-893.
- Mirošević, Franko, „Mir u Rapallu i događaji vezani uz njegovu primjenu u južnoj Dalmaciji do 1928. Godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 24/1991., 149.-169.
- Mirošević, Franko, *Počelo je 1918...Južna Dalmacija 1918-1929*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Mirošević, Franko, „Političko opredjeljivanje birača kotara Duborvnik 1931.-1940.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., 155.-182.

- Mirošević, Franko, „Položaj dalmatinskog težaka i njegova borba za zemlju od 1919. do 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 20/1987., 75.-100.
- Mirošević, Franko, „Prilike u južnoj Dalmaciji za vrijeme postojanja Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 26/1993., 263.-268.
- Mirošević, Franko, „Prilozi za povijest zemljoradničkog (težačkog) pokreta u južnoj Dalmaciji od 1919. do 1925.“, *Historijski zbornik*, L/1997., 121.-134.
- Mirošević, Franko, „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“, *Rad. Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadru*, 50/2008., 300.-307.
- Miškulin, Ivica, „Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 3., 859.-885.
- Mladineo, Goran, „Primjer vjerskog pragmatizma: prijelaz viških težaka na pravoslavnu vjeru između dva svjetska rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40/2008., 231-248.
- Monzali, Luciano, „Fascist Italy and Independent Croatia: a Difficult Alliance“, u *Tokovi istorije*, 4/2006., 86.-99.
- Morović, Hrvoje, *Grada za bibliografiju splitske periodike*, Sveučilišna knjižnica Split, Split, 1968.
- Morović, Hrvoje, „Osnutak Slavjanske narodne čitaonice u Splitu 14. VII 1862“, *Kulturna baština*, 7.-8./1978., 85.-87.
- Mužinić, Zdravko, „Djelovanje ogranka *Hrvatske seljačke stranke* u Splitu“, *Kačić*, XXV/1993., 625.-637.
- Mužinić, Zdravko, „Vjekoslav Ivanišević: javni djelatnik i hrvatski domoljub“, *Kulturna baština*, 30/1999., 363.-387.
- Newman, John Paul, „Post-imperial and Post-war violence in the South Slav Lands, 1917 – 1923“, *Contemporary European History*, 19/2010., br. 3., 249.-265.
- Newman, John Paul, „War Veterans, Fascism, and Para-Fascist Departures in the Kingdom of Yugoslavia, 1918-1941“, *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, 6/2017., 42.-74.
- Nielsen, Christian Axboe, *One State, One Nation, One King: The Dictatorship of King Aleksandar and His Yugoslav Project, 1929-1935*, doktorski rad, Columbia University, 2002.
- Nielsen, Christian Axboe, „Policing Yugoslavism: Surveillance, Denunciations, and Ideology during King Alexandar's Dictatorship, 1929-1934“, *East European Politics & Societies*, 23/2009., br. 1., 34.-62.

- Novak, Božidar, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Obad, Stijepo, „Tri faze u ponarođenju splitske općine“, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu: u povodu stogodišnjice ponarođenja splitske općine 1882. – presudne pobjede narodnjaka nad autonomašima u Dalmaciji*, (ur. Duško Kečkemet, et. al.), Logos, Split, 1984., 7.-19.
- Obad, Stijepo, „Josip Smodlaka i agrarno pitanje u Dalmaciji uoči prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 6/1974., br. 1., 57.-70.
- Ograjšek Gorenjak, Ida, *Opasne iluzije: rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb, 2014.
- Orfozz, Andrea, „The Husbandman: Tomáš Masaryk's Leader Cult in Interwar Czechoslovakia“, *Austrian History Yearbook*, 39/2008., 121.-137.
- Paštrović, Manfred, *Generacija dvaju ratova*, Tiskara Horvat, Bjelovar – Zadar, 2018.
- Perica, Vjekoslav, „Međunarodna mirovna misija u Splitu nakon Prvog svjetskog rata (1918.-1921.) prema arhivu Ratne mornarice SAD-a i drugim izvorima“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010., br. 1., 127.-156.
- Peričić, Šime, „Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 20/1973., 7.-48.
- *Petar Senjanović : splitski planer i graditelj : iz ostavštine u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, Sveučilišna knjižnica Split, Društvo arhitekata Split, 2007.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije: 1918-1988.*, Nolit, Beograd, 1988.
- Petrić, Hrvoje, „Prilog poznavanju načina djelovanja Hrvatske seljačke stranke u Koprivnici od 1929. do 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 34/2002., br. 1., 141.-157.
- Petrinović, Ivo, „Ante Tresić Pavičić: od starčevićanstva preko jugoslavenstva do povratka starčevićanstvu“, *Kulturna baština*, 31/2002., 237.-266.
- Petrinović, Ivo, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*, Split, Književni krug, 1991.
- Petrović, Ljubomir, „Diskriminacija invalida u jugoslavenskom društvu 1918. – 1941. godine (Oblici socijalne represije nad osobama sa invaliditetom)“, *Tokovi istorije*, 3-4/2003., 21.-37.

- Petrović, Ljubomir, „Jugoslavenski učitelji između ideološke i društvene odgovornosti: Represija nad profesijom između dva svjetska rata), *Tokovi istorije*, 1-2/2005., 38.-53.
- Petrović, Ljubomir, „Socijalna politika u Kraljevini Jugoslaviji: bilans jednog neuspaha“, *Istorija 20. veka*, 2/2011., 119.-132.
- Petrović, Ljubomir, „U okruženju unutrašnjeg neprijatelja: Neki vidovi borbe Kraljevine SHS protiv komunista i antijugoslavenskih nacionalista 1918-1921“, *Istorija 20. veka*, 2/2009., 21.-36.
- Petrović, Ljubomir, „U potrazi za izmišljenom stvarnošću“, *Istorija 20. veka*, 1/2007., 37.-56.
- Piplović, Stanko, „Inženjer Dane Matošić“, *Kulturna baština*, 35/2009., 91.-124.
- Piplović, Stanko, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Društvo arhitekata Splita, Društvo prijatelja kulturne baštine u Splitu, Split, 2008.
- Piplović, Stanko, „Javne gradnje u Splitu i Primorskoj banovini za uprave Ive Tartaglia“, u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“*, (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), Split: Književni krug Split, 2016., 95.-130.
- Piplović, Stanko, „Počeci urbanizacije splitskog predjela *Meje*“, *Kulturna baština*, 36/2010, 175.-204.
- Piplović, Stanko, „Prilike u Dalmaciji početkom Prvoga svjetskoga rata“, u: *1914. prva godina rata u Trojnoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, (ur. Vijoleta Herman Kaurić), Matica hrvatska, Zagreb, 2018., 563.-594.
- Piplović, Stanko, „Prometni terminal u splitskoj luci: između prošlosti i budućnosti“, *Kulturna baština*, 30/1999., 147.-171.
- Piplović, Stanko, „Stručno djelovanje Hranka Smodlake“, *Kulturna baština*, 33/2006., 153.-170.
- Piplović, Stanko, „Uresno povjerenstvo splitske općine“, *Kulturna baština*, 21/1991., 151.-166.
- *Politološki rječnik: država i politika*, (ur. Dieter Nohlen), Pan Liber (Zagreb: Internos), Osijek; Zagreb; Split; 2001.
- Požar, Petar, *Znameniti i zaslužni Splićani te osobe vrijedne spomena u splitskoj povijesti: (1700 godina)*, P. Požar, Split 2001.
- Prlenda, Sandra, „Young, Religious, and Radical: The Croat Catholic Youth Organizations, 1922–1945“, *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century*

Southeastern Europe, (ur. John Lampe, Mark Mazower), New York – Budimpešta, Central European University Press, 2004., 82.–109.

- Pulišelić, Stjepan, *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Naprijed, Zagreb, 1971.

- Radan, Peter, „Constitutional Experimentation and the National Question in Interwar Yugoslavia“, *Istorija 20. veka*, 3/2011., 25.-38.

- Radica, Branislav, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930*. Split, 1931.

- Radica, Bogdan, *Živjeti/Nedoživjeti: uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideoloku krizu zapada*, knjiga prva, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1982.

- Radonić, Vranjković, Paulina, „Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40/2008., 249.-274.

- Ramet, Sabrina P., „Vladko Maček and the Croatian Peasant Defence in the Kingdom of Yugoslavia“, *Contemporary European History*, 16/2007., br. 2., 215.-231.

- Ramet, Sabrina P., „Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1., 137.-154.

- Regan, Krešimir, „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939-1941“, *Kolo*, 4/2007., 108.-126.

- Regan, Krešimir, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939-1941)“, *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku*, 1/2007., br. 1., 217.-254.

- Regan, Krešimir, *Srpska politika u Banovini Hrvatskoj*, doktorski rad, Zagreb, 2006.

- Ristanović, Rade, „Beogradska periodična štampa o početku Drugog svetskog rata“, *Tokovi istorije*, 2/2015., 57.-71.

- Roca, Stjepan, *Južna Srbija*, Hrvatska štamparija Gradske štedionice, Split, 1928.

- Roca, Stjepan, *Viteški Kralj Ujedinitelj u Narodu: sakupio i obradio za omladinu i narod Stjepan Roca*, Štamparsko poduzeće „Novo Doba“, Split, 1935.

- Rubić, Ivan, „Gravitacija susjednih žitelja Splitu“, *Hrvatski geografski glasnik*, 2/1930., br. 1., 109-142.

- *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni: korespondencija 1906.-1941.*, sv. 1. (1906.-1918.), (ur. Ljubo Boban...et. al.), Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Institut za hrvatsku povijest, The British Academy, Zagreb – London, 1976.

- Sahara, Tetsuya, „The making of *Black Hand* Reconsidered“, *Istorija 20. veka*, 1/2016., 9.-29.

- Sapunar, Ante, „Grga Novak povjesničar Dalmacije i povjesničar Splita 2. IV. 1888 – 9. IX. 1978.“, *Kulturna baština*, 9-10/1979., 3.-4.
- Sapunar, Ante, „Splitski lukobran u svojem trajanju“, *Kulturna baština*, 30/1999., 173.-200.
- *Senatori Kraljevine Jugoslavije: Biografski leksikon*, (ur. Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Milan Gulić), Institut za savremenu istoriju, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, Hrvatski institut za povijest, Beograd – Zagreb, 2016.
- Senjanović, Petar, *Što čeka novu općinsku upravu u Splitu?*, Hrvatska štamparija, Split, 1926.
- Senjanović, Petar, *Sambeno pitanje kao svjetski socijalni i državni problem: predavanja 12. oktobra u „Udruženju Jugosl. inženjera i Arhitekata“*, *Sekcija Split*, Savez Stanara Kraljevine SHS (Hrvatska štamparija), Split, 1926.
- Simić, Bojan, „Film in the Service of State Propaganda during the 1930's, cases of Poland, Yugoslavia and Bulgaria“, *Tokovi istorije*, 2/2012., 64.-76.
- Simić, Bojan, „Govori Milana Stojadinovića na parlamentarnim izborima 1938“, *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova* (ur. Momčilo Mitrović), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2007., 282.-292.
- Simić, Bojan, „Milan Stojadinović i razvoj radiofonije u Kraljevini Jugoslaviji (1935-1939)“, *Tokovi istorije*, 1-2/2006., 146.-156.
- Simić, Bojan, „News Agencies in the Service of State Propaganda in Poland, Yugoslavia and Bulgaria during the 1930s“, *Tokovi istorije*, 1/2013., 63.-83.
- Simić, Bojan, „O ponovnom pokretanju lista *Samouprava* 20. februara 1936.“, *Tokovi istorije*, 1-2/2005., 70. – 80.
- Simić, Bojan, „Organizacija državne propagande na Balkanu tokom tridesetih godina XX veka: analiza slučaja Bugarske i Jugoslavije“, *Tokovi istorije*, 3/2007., 131.-146.
- Simić, Bojan, „Radio in Service of the State Propaganda During the 1930's, cases of Poland, Yugoslavia and Bulgaria“, *Tokovi Istorije*, 3/2010., 37.-54.
- Sirotković, Hodimir, „O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 26/1993., 187.-198.
- Sirotković, Hodimir, „Radićev ustav neutralne seljačke Republike Hrvatske iz 1921. godine“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33/1999-2000., 299.-307.
- Smoldlaka, Hranko, *Unska pruga i izgradnja splitske luke*, Split, 1937.

- Smodlaka, Josip, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, JAZU, Razred za društvene nauke, Zagreb, 1972.
- Spehšnjak, Katarina, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta/Socijalističkog saveza u Jugoslaviji 1935-1978“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15/1983., br. 1., 27.-54.
- *Splitske novine*, Sveučilišna knjižnica Split, Split, 1999.
- *Spomenica prigodom 10-godišnjice udruženja Jadranska straža: 1922-1932*, (ur. Niko Bartulović), [s.n.], 1932., Beograd.
- Stančić, Nikša, „Hrvatstvo, sprstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1971., br. 2., 229.-238.
- *Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Split*, Književni krug, Split, 1985.
- Stipetić, Zorica – Maticka, Marijan, „Odnos selo-grad u interpretaciji intelektualaca Hrvatske u međuratnom razdoblju“, *Časopis za suvremenu povijest*, 6/1974., br. 1., 7.-25.
- Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature: 1929-1935*, Prosveta, Beograd, 1969.
- Šarac, Nedim, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
- Šarenac, Danilo, „Udruženje rezervnih oficira i ratnika“, *Isotrija 20. veka*, 1/2011., 27.-38.
- Šegvić, Edo, „Braća Marko i Angjeo Uvodić“, *Kulturna baština*, 41/2015., 111.-146.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918.-1941.)“, *Povijesni prilozi*, 8/1994., 91.-141.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka, „Motrišta političkih stranaka u Hrvatskoj o agrarnom pitanju (1918.-1931.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3., 129.-147.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka, „Razvoj cementne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918-1941)“, *Povijesni prilozi*, 2/1983, 97-167.
- Šitin, Tonći, „Dalmatinsko orjunaštvo“, feljton u *Slobodnoj Dalmaciji* (18. IV. 1991. – 10. V. 1991.)
- Šitin, Tonći, „Hrvatsko seljačko-radnički blok na izborima za oblasne skupštine u siječnju 1927.“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 25(12)/1986., 299.-318.
- Šitin, Tonći, „Karakteristike brodarstva, brodograđevne industrije i prometa luke u Splitu međuratnoga razdoblja (1918-1941)“, *Adrias: Zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, 4-5/1993.-1994., 197.-213.

- Šitin, Tonći, „Karakteristike razvitka sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1920. godine“, *Povijesni prilozi*, 4/1985., 171.-272.
- Šitin, Tonći, „Kongres javnih radnika u Zagrebu 1922. i njegovi odjeci u Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 44/2002., 243.-266.
- Šitin, Tonći, „KPJ i sindikati u Dalmaciji u vrijeme monarhističke diktature (1929-1931)“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 26 (13)/1987., 293.-306.
- Šitin, Tonći, „Kratki dometi stranačke unifikacije Dalmacije“, *Radovi radio povijesnih znanosti*, sv. 36 (23)/1998., 189.-201.
- Šitin, Tonći, „Nastup Demokratske stranke u Dalmaciji dvadesetih godina XX. stoljeća“, u: *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, (ur. Stjepan Matković), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2005., 357.-376.
- Šitin, Tonći, „Nastup Zemljoradničke stranke u Dalmaciji“, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević: zbornik radova povodom 70. rođendana*, (ur. Damir Agičić), Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 2003., 338.-352.
- Šitin, Tonći, „Neuspjeli Stojadinovićeви pokušaji osvajanja dalmatinskog radništva u drugoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 35 (22)/1997., 289.-304.
- Šitin, Tonći, „Prilog proučavanja sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1929.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 16/1984., br. 3., 19.-51.
- Šitin, Tonći, „Prvi stranački nastupi i politički projekti u Dalmaciji nakon Prvoga svjetskoga rata“, *Radovi razdio povijesnih znanosti*, sv. 37 (24)/1999., 177.-190.
- Šitin, Tonći, „Revolucionarni radnički pokret u Dalmaciji u vrijeme djelovanja Nezavisne radničke partije Jugoslavije“, *Zadarska revija*, 5.-6./1979., 461.-482.
- Šitin, Tonći, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 431.-478.
- Šitin, Tonći, „Utapanje Saveza zemljoradnika u Dalmaciji u HRSS nakon 1923. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 47/2005., 363.-380.
- Štambuk-Škalić, Marina – Matijević, Zlatko, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.“, *Fontes: izbori za hrvatsku povijest*, 14/2008., br. 1., 71.-596.
- Šubic Kovačević, Ivana, „Kontrola i zabrana oporbenog zagrebačkog tiska 1921. - 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 48/2016., 329.-351.
- Šute, Ivica, „Amerikanski fond dr. V. Mačka i pomoć Gospodarske sloge pasivnim krajevima 1936. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008., br. 3., 1045.-1066.

- Šute, Ivica, „Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj“, *Ekonomska i ekohistorija*, 5/2009., br. 1., 115.-123.
- Šute, Ivica, „Hrvatska seljačka stranka i njezina ekonomska organizacija – Gospodarska sloga (1935-1941“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 81.-98.
- Šute, Ivica, „Put za Donji Lapac. Ili kako je Banska Vlast postupala sa spekulantima u Banovini Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 37/2005., 255.-282.
- Šute, Ivica, *Slogom slobodi: Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
- Tartaglia, Oskar, *Veleizdajnik : (moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla) : u dva dijela*, Split-Zagreb, Tiskara i litografija C. Albrecht, 1928.
- Tchoukarine, Igor, „The Contested Adriatic Sea: The Adriatic Guard and Identity Politics in Interwar Yugoslavia“, *Austrian History Yearbook* 42/2011., 33.-51.
- Tchoukarine, Igor, „'The sea connects; it does not divide': Czech tourism on the interwar Adriatic“, *Journal of Tourism History*, 6/2014., br. 2.-3., 139.-157.
- *The Encyclopedia of Political Science*, (ur. James E. Alt, Simone Chambers, Geoffrey Garrett, Margaret Levi, Paula D. McClain), Cq Press, Washington, 2011.
- Troch Pieter, „Between Tribes and Nation: The Definition of Yugoslav National Identity in Interwar Yugoslav Elementary School Curricula“, *Südost-Forschungen*, 69-70., 2010/2011., 152.-181.
- Troch, Pieter, „Between Yugoslavism and Serbianism: reshaping collective identity in Serbian textbooks between the world wars“, *History of Education*, 41/2012., br. 2., 175.-194.
- Troch, Pieter, „Interactive nationhood: the relation between Croatian and Yugoslav national identity in the interwar period“, *National and Nationalism*, 19/2013, br. 4., 781.-798.
- Troch, Pieter, „The Intertwining of Religion and Nationhood in Interwar Yugoslavia: The School Celebrations of St Sava's Day“, *The Slavonic and East European Review*, 91/2013., br. 2., 235.-261.
- Troch, Pieter, „Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building“, *Nationalist Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 38/2010., br. 2., 227.-244.
- Trogrlić, Marko, „Političke prilike u Splitu uoči dolaska kapucina na Pojišan“, u: *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana u Splitu: zbornik radova sa znanstvenog*

skupa održanog u povodu 100. obljetnice dolaska kapucina na Pojišan (ur. Arsen Duplančić), Kapucinski samostan Gospe od Pojišana, Split, 2010., 33.-42.

- Tušek, Darovan, *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918.-1941.*, Društvo arhitekata Split, Split, 1994.

- Tušek, Darovan, *Leksikon splitske moderne arhitekture*, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018.

- Ugrina, Jozo, „Tito u borbi za partiju“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, (ur. Jozo Ugrina), sv. 2., Split, 1972., 9.-27.

- Vojak, Danijel, „Djelovanje Hrvatske seljačke zaštite na samoborskom području za vrijeme Savske banovine, 1936. – 1939.“, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 49/2016., br. 3.-4., 71.-86.

- Vrandečić, Josip, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.

- Ware, Alan, *Political Parties and Party Systems*, Oxford University Press, New York, 1996.

- *Zakon o biračkim spiskovima; Zakon o izboru u općinska zastupstva u Dalmaciji*, Narodna tiskara, Split, 1926.

- *Zakon o gradskim opštinama*, „M novine“, Sarajevo, 1935.

- *Zakon o štampi*, Narodna tiskara, Split, 1926.

- Živaković-Kerže, Zlata, „Osječka podružnica pripomoćne i dobrotvorne zadruge Hrvatsko srce“, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova* (ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić), Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, 291.-310.

- Živanović, Milan, „Dve demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. III./1957., 327.-352.

- Živanović, Milan, „Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. i njegov politički značaj“, *Zadarska revija*, 4/1967., 283.-300.

- Živanović, Milan, *Dubrovnik u borbi za ujedinjenje*, Izdanje istorijskog instituta u Beogradu, Beograd, 1962.

10. Summary

'The most Yugoslav town' was the title used by the proponents of 'integral' Yugoslavism to describe the city of Split. The title came into existence due to many events that occurred before the World War I. Among them, the most prominent was the one with city's officials celebrating victories of the Serbian army in the Balkan Wars. As a consequence, Austrian regime dismissed Split Municipal Council. However, if we take a closer look at the situation in Dalmatia back then, we can clearly see that Split's enthusiasm for the Kingdom of Serbia was not different from the enthusiasm felt by other Dalmatian towns. Also, the city's 'anti-Austrian resistance' occurred as a consequence of harsh politics of the Austria's representatives.

In the closing stages of the World War I, all main political parties and groups in Dalmatia were working together in the same anti-Austrian mode. Many pro-Yugoslav politicians later emphasized crucial role Split had in the key events that happened around the downfall of the Austrian-Hungarian state and the founding of the first state of Yugoslavia. However, if we take a closer look at the historical archives, we can clearly see that this was not the case.

In the closing stages of the World War I, all main political parties and groups in Dalmatia were working together in the same anti-Austrian mode. Many pro-Yugoslav politicians later emphasized crucial role Split had in the key events that happened around the downfall of the Austrian-Hungarian state and the founding of the first state of Yugoslavia. However, if we take a closer look at the historical archives, we can clearly see that this was not the case.

New political circumstances led to the end of former political cooperation of Dalmatian politicians. Consequently, during the 1920's, Split witnessed harsh political struggles and conflicts among different political parties which, according to their doctrine, could have been classified as being either pro-Croatian, pro-Yugoslav or pro-communist. Also, following the end of the World War I, all former parties, with the exception of the Communist Party, which was the successor party of the former Social Democratic Party, did not renew their activities. Not all parties were based in Split; some were centred in Belgrade and Zagreb. Among the main parties during the 1920's, the most influential were the Democratic Party (DS, Demokratska stranka), the Independent Democratic Party (SDS, Samostalna demokratska stranka), People's Radical Party (NRS, Narodna radikalna stranka), aforementioned Communist Party of Yugoslavia (KPJ, Komunistička partija Jugoslavije) and Croatian Peasant Party (HSS, Hrvatska seljačka stranka). All the aforementioned party, and some others, sometimes did cooperate in

different constitutional, parliamentary, municipal and local elections. Moreover, cooperative relations sometimes even lasted after the elections.

From the first elections in 1920, regime parties were not satisfied. Croatian Peasant Party's highest score in the municipal county elections in 1928 symbolically represented victory for the Croatian ideology in the town. Although Ivo Tartaglia was not an extreme supporter of the Yugoslav ideology, he did in a way represent a pro-Yugoslav oriented policy in Split. However, the outcome of these elections clearly showed that the reputation of Split as 'the most Yugoslav town' was greatly exaggerated.

Alongside political struggles, the 1920's were also characterised by conflicts between members of the Split Municipal Council, which grew in severity after county elections in 1926. The 1926 elections marked entrance of the aforementioned political parties, which replaced prewar pro-Serbian/anti-Austrian members elected in 1913. However, due to the regime's decision to end mandates of ten communist members, Split Municipal Council was incomplete. During this period, the influence of the press on politics grew, regardless of whether newspapers were formally 'independent' or they were associated with certain political parties. Among Split's newspapers, *Novo doba (The New Age)*, the main daily newspaper in the 1918 – 1941 period, was the most important.

After the King Alexander's introduction of the personal dictatorship in 1929, Split, as a centre of the newly created Littoral Banovina (Primorska banovina), has officially became one of the most important cities in the state. King's supporters claimed that this was a clear sign that the city itself will soon make a improvement. They insisted that due to the destructive work of the now forbidden political parties the city had not made any progress. One of the main goals for the regime's local representatives was to show that Split itself is a truly Yugoslav town. This was to be achieved by numerous planned propaganda activities, with some of them trying to relate current Yugoslav ideology to earlier Croatian Medieval and 19th-century history. However, numerous events clearly showed that the new King's policy advocating for integral Yugoslavism did not have any major success in Split. For example, less than 50% citizens used their right to vote in the 1931 parliamentary elections and Croatia-oriented politicians refused to participate in the celebration of the 50th anniversary of the victory of the National party at Split community elections in 1882. The culmination of a prosecution of local communists and members of the HSS came after King's assassination.

Among other things that occurred in this period, one of the most important was the introduction of the 1934 legislation that dictated the operation of the municipal government. Mayors and members of the council were not appointed by free elections, but by the decision

made by the central authorities. At the same time, there were ongoing discussions on who was to be blamed for the fact that the city's debt was more than 50 million dinar. Local newspapers, with some changes, continued publishing, though they faced rigid censorship.

Yugoslavian parliamentary elections held in 1935 and 1938 clearly showed that the influence the regime had in Split was minor. In 1935 Croatian Peasant Party won two thirds of the votes, and in 1938 it won 4/5 of all possible votes. It is important to put this in context: 1938 saw the highest percentage of voters. Also, many other regime's attempts which would characterise Split as 'the most Yugoslav town', such as erecting a statue to the late King Alexander I Karađorđević, failed. During the 1930s, Yugoslav supporters were gathered around Yugoslav National Party (Jugoslavenska nacionalna stranka, JNS) and Yugoslav Radical Union (Jugoslavenska radikalna zajednica, JRZ). However, Split's Yugoslav supporters were divided into several groups. Croatian Peasant Party, on the other hand, was supported by the main local newspapers. Also, Party's success was further emphasised by various celebrations, such as the 100th anniversary of the Croatian national anthem or yearly celebration of Maček's birthday. Croatian Peasant Party's success, beyond question, owed a lot to Littoral Banovina's ban Josip Jablanović, who, thinking that Party's movement would eventually collapse by itself, did not distrust any of the Party's activities. Still, just like its political opponents, CPP was also faced with some internal conflicts and with an intense relationship with its ally, Independent Democratic Party.

After Banovina of Croatia was created there were some notable changes. The City has lost title as a center of the Littoral Banovina, but on the other hand has become center of the Department of the Banal Government in Split, whose autonomy was often crashed by the Banal Government in Zagreb. After years of struggle under earlier regime, CCP was now persecuting its Yugoslav oriented political opponents, which became more passive. As a conclusion, Split as a Yugoslav town was not mentioned anymore. CCP's decisive role in this period was marked by total control of the city council. However, Party's reputation was seriously wounded by new internal conflicts and more active role played by the Croatian nationalist and now strong communist. Rise of the former was helped by the unfavorable situation inside the Split's police.

Alongside political struggle, the period between First and Second World War was also marked by several key economic, cultural and local questions that posed an obstacle to the development of the town. Namely, there were seven questions: Solin and Vranjic's attempt to separate from the Split's community; relations between the town of Split and Association of Cement 'Split'; constructions of the Una railway and the new city harbour; establishment of the city's theater; residential crisis and relations between Croatian population and the Italian

minority in the town. The construction of the Una railway was perhaps the most important. The regime delayed construction several times and that information clearly shows that chief politicians in the first Yugoslav state did not share enthusiasms about Split becoming the main harbour. All opposition politicians and parties used that information to attack regime parties and supporters. Sometimes it could be observed that harmony did not always exist among local politicians when dealing with this key questions.

The 1918 – 1941 period clearly shows that Split's reputation as a „most Yugoslav town“ was exaggerated. In other words: if such title had been justified, then all regime and Yugoslav parties in the 1920's and 1930's elections would surely have won more than maximum 30% of the votes. Also, support for CPP would not have been that strong, and all the propaganda attempts, such as the failure to erect the statute honouring King Alexander would not have happened.

To conclude, political history of the town of Split between First and Second World War was marked by harsh political fights, interparty conflicts and increase in political participation. It was also marked by the development of the town of Split, which, despite its higher expectations, had a more important role in the Kingdom of SHS/Yugoslavia than it did in Austria-Hungary. Based on the result of the elections and mass gatherings, it can be concluded that citizens of Split mostly accepted CPP's Croatian ideology

11. Sažetak

Uspjesi srpske vojske u balkanskim ratovima i postupci austrijskih predstavnika vlasti doveli su do jačanja protuaustrijskoga duha u Splitu. Zahvaljujući nekolicini tadašnjih projugoslavenski orijentiranih pisaca i političara nastala je više puta korištena fraza o Splitu kao „najjugoslavenskijem gradu.“ Nije, stoga, nikakvo iznenađenje što su stvaranjem prve jugoslavenske države očekivanja građana bila velika, napose što je gubitkom Zadra upravo Split postao političko i gospodarsko sjedište istoimene oblasti i Primorske banovine. Očekivalo se, naime, da će grad postati vodeća jugoslavenska pomorska luka te se snažnije infrastrukturno (u prvom redu željeznički) povezati s ostatkom zemlje.

Velika očekivanja nisu se ispunila. Uz nebrigu režima, sami razvoj grada dodatno su opterećivali lokalni sukobi i milijunski dugovi, nastali upravo vođenjem politike koja je očekivala veći razvoj grada. Budući da je zagovaranje komunalne, a ne stranačke politike u prvom planu s vremenom postalo sporedno, nastala je oštra politička suprotnost između predstavnika režimskih, projugoslavenskih predstavnika s jedne, opozicijske HSS s druge, a uvijek prisutnih i snažnih komunista s treće strane.

Uz stranačke borbe, međuratno splitsko razdoblje obilježavaju veća izlaznost građana na pojedine izbore, napose u uzavreloj političkoj atmosferi, širenje utjecaja splitskoga (dnevnoga) tiska na politička zbivanja, sukobi unutar splitskog općinskog/gradskog vijeća te pojedine režimske ili opozicijske svečanosti koje bi svojim značajem skrenule pozornost čitave zemlje na Split, čiji su stanovnici vremenom sve više počeli prihvaćati HSS-ovu hrvatsku ideologiju. Prema tome, titula „najjugoslavenskijeg grada“, unatoč tvrdnjama pojedinih političara, ničim nije bila opravdana, a simboličke promjene naziva pojedinih društava iz „jugoslavenska“ u „hrvatska“, kao i prijelazi pojedinih političara s integralno- jugoslavenskog na hrvatski program, tu tezu samo dodatno potvrđuju.

Ključne riječi: političke stranke, politička borba, izbori, splitski tisak, 1918. – 1941., općinsko/gradsko vijeće, HSS, komunisti, integralno jugoslavenstvo.

12. Životopis autora

Marijan Buljan rođen je 1986. u Splitu, gdje je završio osnovnu školu i Matematičku gimnaziju. Godine 2005. na Filozofskom fakultetu u Splitu upisao je dvopredmetni studij Povijesti i Hrvatskog jezika i književnosti na kojem je 2008. stekao titulu sveučilišnog prvostupnika, a 2011. titulu magistra edukacije povijesti i hrvatskog jezika i književnosti. Dobitnik je stipendije grada Splita u godini 2009./2010., a semestar 2010./2011. proveo je kao Erasmus student na Sveučilištu Universita Europea di Roma. Studij Poslijediplomskog doktorskog studija humanističkih znanosti Sveučilišta u Splitu upisuje 2012. godine. U 2017. kao vanjski suradnik držao je predavanja iz kolegija „Povijesna fenomenologija“, „Hrvatska povijest 1918.-1945.“ i „Hrvatsko društvo u XX. stoljeću“ na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Bavi se temama iz prve polovice hrvatske povijesti XX. stoljeća i temama iz dalmatinske povijesti. Zaposlen je u OŠ „Mertojak“ – Split na mjestu učitelja Hrvatskog jezika i Povijesti. Oženjen je i otac jednoga djeteta.

Popis radova:

- *Slobodna riječ za općinske izbore: sukob Tartaglia-Jankov*, u: *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 24., 2012., 117. – 153.
- *Splitski općinski izbori 1928.*, u: *Historijski zbornik*, LXVI., 2., 2013., 329. – 364.
- *„Kult ličnosti“ kralja Aleksandra u međuratnim splitskim (nacionalističkim) novinama*, u: *Časopis za suvremenu povijest* 47., br. 2., 347. – 375.
- *Prosvjetne prilike Dalmatinske zagore na stranicama „Jadranskog dnevnika“ (1934. – 1938.) i „Hrvatskog glasnika“ (1938. – 1940.)* u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore: školstvo – zalag za budućnost: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog 17. listopada 2014. u Drnišu* (ur: Nedjeljko Marinov), *Kulturni sabor Zagore: Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, Split, 2015.*, 11. – 33.
- *Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih prema splitskoj periodici*, u: *Vladan Desnica i Split : 1920. – 1945.: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Desničini susreti 2014.* (ur: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), *Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije; Split: Filozofski fakultet Split, 2015.*, 285. – 305.
- *Ivo Tartaglia i Jadranski dnevnik (1934. – 1938.)* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa “Ivo Tartaglia: političar i intelektualac” (ur. Aleksandar Jakir, Marijan Buljan), 197. - 218.
- *Između Austrije i Srbije: splitski tisak 1914. godine*, u: 1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji: Zbornik radova (ur. Vijoleta Herman Kaurić), *Zagreb: Matica hrvatska, 2018.*, 595. – 626.
- *Dalmatinske teme i osobe (s posebnim osvrtom na Split i Splitskane) u djelima Ljube Bobana*, u: *Ljubo Boban i istraživanje suvremene povijesti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 27. Studenog 2015.* (ur. Damir Agičić, Marica Karakaš Obradov), *Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Zagreb; Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2015.*, 161. – 182.

Uredničke knjige

- Aleksandar Jakir – Marijan Buljan, *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Ivo Tartaglia i njegovo doba"*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Split, Split 2016.

Sudjelovanje na znanstvenim skupovima

- „Naše more“, Split 2019., (tema: *Novi pogledi na djelovanje organizacije Jadranska straža*)
- „Jews in the Balkans: history, religion, culture“, Split 2017, (tema: *Split Jewish Community (with emphasis on activities of the Emigration Committee)*)
- „V. kongres hrvatskih povjesničara“, Zadar 2016., (tema: *Sukobi u splitskom Općinskom vijeću od 1918. do 1929. godine*)
- „Comparing Communism: Perspectives from Southeast Europe, Beč 2016., (tema: *The Politics of Forced Collectivization in Local Perspective: The Case of Dalmatia after World War II*)“)
- „Totalitarizam: historiografija, politika i kultura sjećanja u srednjoj i jugoistočnoj Europi, Split 2016., (tema: *Comparasion of Aleksandar I. Karađorđević and Josip Broz Tito's cult of personality in Split newspapers in the 1930s and 1940s*)
- „Ljubo Boban i istraživanje suvremene povijesti, Zagreb 2015, (tema: *Dalmatinske teme i osobe (s posebnim osvrtom na Split i Splitskane) u djelima Ljube Bobana*)
- „Desničini susreti 2015.“, Split 2015., (tema: *Split u predvečerje Drugog svjetskog rata*)
- ‘1914.-prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji’, Zagreb 2014., (tema: *Između Austrije i Srbije: splitski tisak 1914.*)
- ‘Desničini susreti 2014.‘, Split 2014., (tema: *Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih*)
- The Great War: Regional Approaches and Global Contexts ‘, Sarajevo 2014., (tema: *Discussions about World War I in the Magazine New Europe (Nova Evropa)*)
- „Ivo Tartaglia i njegovo doba“, Split 2013., (tema: *Ivo Tartaglia i „Jadranski dnevnik“ (1934. – 1938.)*)
- ‘4th Workshop of the Network Media and Memoria in South-Eastern Europe’, Sarajevo 2013, (tema: *Discussions on Yugoslav Economy in the Magazine Nova Europa (The New Europe) during the Interwar Years*)
- IV. kongres hrvatskih povjesničara, Zagreb 2012., (tema: *Splitski općinski izbori 1928.*)
- „3rd Workshop of the Network Media and Memoria in South-Eastern Europe“, Supetar 2012., (tema: *The magazine New Europe during the Interwar Years*)
- „2nd Workshop of the Network Media and Memoria in South-Eastern Europe“, Novi Sad 2011., (tema: *Local newspapers as Generators of National Consciousness in Dalmatia during the Interwar Years*)

Sudjelovanje na stručnim skupovima

- „Dani fra Bernardina Sokola“, Kaštel Sućurac 2018., (tema (zajedno s dr. sc. Marko Trogrličem): *Vjersko i društveno stanje u Kaštelima od kraja 19. st. do kraja Drugog svjetskog rata*)
- „Pogled odozdo, dalmatinska mjesta u vrtlogu Prvog svjetskog rata“, Split 2017., (tema: *Splitski tisak 1914.*)
- „140. godišnjica rođenja Ivana Lupisa Vukića“, Pelješac 2016., (tema: *Prepiska i pogledi Ivana Lupisa Vukića o situaciji u međuratnoj Hrvatskoj/Jugoslaviji prema materijalima Državnog arhiva u Splitu*)

- „Nazorovi dani“, Postira 2016, (tema: *Povijesne okolnosti polovicom 20. st. i Nazorova uloga*)
- „Život i djelo Jure Kaštelana“, Omiš 2015, (tema: *Političke i društvene prilike u Hrvatskoj polovicom dvadesetog stoljeća*)